31
Sanat ve Kuram

Derleyen: Vecdi Erbay

İnatçı Bir Bahar

Kürtçe ve Kürtçe Edebiyat

AYRINTI
Sanat ve Kuram

İNATÇI BİR BAHAR • Derleyen: Vecdi Erbay

643

Sanat ve Kuram Dizisi

Ayrıntı Yayınları

1965 Mardin, Şenyurt doğumlu. Üniversite eğitimini tamamlayamadı. Çeşitli dergilerde yazıları, şiirleri, öyküleri yayımlandı. On yıla yakın bir süre *Özgür Gündem* gazetesinin kültür sanat editörlüğünü üstlendi. Çeşitli yayınevlerinde çalıştı. Yayımlanmış iki şiir kitabı var: *Kuşkular Zamanı* (Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997), *Yaz Sayıklamaları* (Piya Kitaplığı, 2003). Öykü kitabı *Masalın Ölümü*, 2006 yılında Agora Kitaplığı'ndan çıktı.
Şiir: Görülmüştür (şiir antolojisi, Aram Yay.), *Türkiye Barışını Arıyor* (Aram Yay.), *General Electric* (Halil İncesu'nun karikatür albümü, Aram Yay.) yayıma hazırladığı kitaplardan birkaçı. Oğlu Baran'la birlikte Diyarbakır'da yaşıyor ve İMC televizyonunun Bölge temsilcisi olarak çalışıyor.

Vecdi Erbay

İNATÇI BİR BAHAR
Kürtçe ve Kürtçe Edebiyat

Ayrıntı: 643
Sanat ve Kuram Dizisi: 31

İnatçı Bir Bahar
Kürtçe ve Kürtçe Edebiyat
Derleyen: Vecdi Erbay

Dü elti
Gözde Esin Gök

© 2012 Vecdi Erbay

Bu çevirinin Türkçe yayın hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak İllüstrasyonu
Sevinç Altan

Kapak Dü eni
Gökçe Alper

Dizgi
Hediye Gümen

Baskı
Kayhan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C Blok No.:244 Topkapı/İstanbul
Tel.: (0212) 612 31 85
Sertifika No.: 12156

Birinci Basım *2012*

Baskı Adedi *2000*

ISBN 978-975-539-668-2
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No.:3 Cağaloğlu – İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

İNATÇI BİR BAHAR
Kürtçe ve Kürtçe Edebiyat

Derleyen: Vecdi Erbay

SANAT VE KURAM DİZİSİ

POSTMODERN EDEBİYAT KURAMI
Giriş
Niall Lucy

KES YAPIŞTIR
Kültür, Kimlik ve Karayip Müziği
Dick Hebdige

ŞEYTAN
Yüzü Olmayan Maske
Luther Link

KUTSAL RUH
Michel Tournier

BLUES TARİHİ
Şeytan'ın Müziği
Giles Oakley

TANGO
Tutku'nun Ekonomi Politiği
Marta E. Savigliano

SANATIN İCADI
Bir Kültür Tarihi
Larry Shin

SANAT VE PROPAGANDA
Kitle Kültürü Çağında Politik İmge
Toby Clark

FOTOĞRAF
Çerçevedeki Gizem
Mary Price

MONA LISA KAÇIRILDI
Sanatın Bizden Gizledikleri
Darian Leader

EDEBİYAT KURAMI
Giriş / Genişletilmiş 2. basım
Terry Eagleton

EDEBİYAT VE KÖTÜLÜK
Georges Bataille

ZAMAN TÜNELİ
Denemeler ve Notlar
John Fowles

KORKUNUN GÜÇLERİ
İğrençlik Üzerine Deneme
Julia Kristeva

KATİLLER, SANATÇILAR VE TERÖRİSTLER
Frank Lentricchia & Jody McAuliffe

GÜRÜLTÜDEN MÜZİĞE
Müziğin EkonomiPolitiği Üzerine
Jacques Attali

GÜZELLİK SEMPTOMU
Francette Pacteau

RABELAIS VE DÜNYASI
Mihail Bahtin

SANAT VE SORUMLULUK
İlk Felsefi Denemeler
Mihail Bahtin

SANAT VE ESTETİK
Peter de Bolla

FLAMENKO
Tutku, Politika ve Popüler Kültür
William Washabaugh

ARAP DÜNYASINDA MÜZİK
Tarab Kültürü ve Sanatçılığı
A.J. Racy

ATEŞ ve GÜNEŞ
Platon Sanatçıları Niçin Dışladı?
Iris Murdoch

GERÇEĞİN GERİ DÖNÜŞÜ
Yüzyılın Sonunda Avangard
Hal Foster

SANATTA ANLAMIN GÖRÜNTÜSÜ
İmgelerin Toplumsal İşlevi
Richard Leppert

SANATIN SONUNDAN SONRA
Çağdaş Sanat ve Tarihin Sınır Çizgisi
Arthur C. Danto

KURMACA NASIL İŞLER?
James Wood

GÜLERYÜZLÜ SOHBETLER
Mehmet Güleryüz

ZORAKİ GÜZELLİK
Hal Foster

ANALİTİK RESİM ÇÖZÜMLEMELERİ
Leyla Varlık Şentürk

Kardeşim Ali ve mahalle arkadaşları Alaaddin, Cemal, Hızni, Mehmet D., Mehmet E., Şeyhmus, Turgut, Welat, Yusuf ve Ziver için...

Teşekkür

Kürtçe edebiyatın görünür kılınması için gösterdiği çabalara yıllardır tanık olduğum Ayşegül Devecioğlu, projenin şekillendiği ilk andan itibaren yanımda oldu. Kitabın en büyük destekçisi o oldu. Dolayısıyla ona ne kadar teşekkür etsem az olacak.

Lîs Yayınları'nın yönetmeni şair Lal Laleş, bu projeden ilk haberdar olanlardan biriydi. Yazar isimlerini, konu başlıklarını belirlerken önerilerinden yararlandım. Kitapta yer alan çok sayıda yazıyı okudu, düzeltti ve bir yazıyla da kitapta yer aldı. Hem emekleri hem de dostluğu için teşekkür etmek isterim.

Teşekkürü borç bildiğim dostlarımdan biri de kimi yazıların Türkçe tashihini üstlenen İlke Gökdemir.

Eleştirmen Ömer Türkeş, bu kitabın basılmasına önayak olan, bu projeye destek veren dostlarımdan biri. Ömer Türkeş'e ve kitap yayıma hazırlanırken ilgisini eksik etmeyen editörüm Abdullah Yılmaz'a ve Ayrıntı Yayınevi'ne teşekkür ederim.

Ve elbette kitapta yazılarıyla yer alan yazarlar... Kürtçe yazıları Türkçe'ye çeviren dostlar... Bu kitaba inanıp destek oldukları için hepsine sonsuz teşekkürlerimi iletiyorum...

Son olarak, bu kadim dil için hayatını kaybeden, hapis yatan ve sürgün yaşayanlar olmasa, bugün Kürtçe'den ve Kürtçe edebiyattan söz etmek, böyle bir kitap hazırlamak belki de mümkün olmayacaktı. Onlara çok şey borçlu olduğumuzu düşünüyorum.

İçindekiler

Teşekkür 8
Önsöz Niyetine 11

Birinci Bölüm
DÜNDEN BUGÜNE DEĞİŞMEYEN SORUNLAR

Bir Adam ve Bir Dil / *Herekol Azîzan* 19
Edebiyatımız ve Edebiyatçılarımızdan Bir Rica / *Bâbân İzzeddin* 23
Memê Alan Destanı ve Kürtler / *Nureddin Zaza* 26
Celadet Alî Bedirxan ve Hawar Ekolü / *Felat Dilgeş* 49
Bir Varolma Mücadelesi: Kürt Edebiyatı / *Mehmed Uzun* 63

İkinci Bölüm
İNKÂRIN ANATOMİSİ, DİLİN DİRENİŞİ

Kürt Dilinin Standartlaşması / *Fazil Omer* 75
Lisân-ı Osmanî'den Türkçe'ye / *Alişan Akpınar* 82
Apolitik Dilbilimin Politikası: Dilbilimciler ve Dilkırım / *Amir Hassanpour* 86
Dilsel Jenosid ve Türkiye'nin Dilkırım Politikaları / *Gülçiçek Günel Tekin* 95
Kürt Halkının Özgürlük Mücadelesi ve Kürt Dili / *Sami Tan* 121
Evrensel İnsan Hakları Çerçevesinde Kürtçe Eğitim ve Sorunları / Ezîzê Cewo 130
Zazalar, Zazaca Yazınının Tarihçesi ve Vate Çalışma Grubu / *Seyîdxan Kurij* 135
Yasak Dilde Sözlük Hazırlamanın Güçlükleri / *Seyîdxan Kurij* 155
Hatırlatma ve Umut / *Michael Chyet* 170
Kürtçe Sözlük Yazarlığı / *Salih Akın* 184
Arap Şiiri ve Kültürünün Kürt Şiirinin Üzerindeki Etkisi / *Hoşeng Osê* 196
Sovyetler Birliği'nde Kürt Edebiyatı / *Dr. Tosinê Reşit* 202
Kafkas Halkları-Kürt Edebi İlişkileri / *Naci Kutlay* 213
Batı'da (Kürdistan'da) Kimliksiz Bir Halkın Dili,
Edebiyatı ve Yayınları / Konê Reş 232
Şiir ve Doğduğum Ülke / *Arjen Arî* 243
Kürt Medyası ve Dil Sorununa Dair Birkaç Not / *Ebdulla Peşêw* 247

Üçüncü Bölüm
MEDRESELER VE DENGBÊJLİK

Kürt Medresesi'nin Kürt Edebiyatındaki Rolü / *Zeynelabîdîn Zinar* 257
Folklorik Kürt *Stran*larında Âşıkların Gamları (Dertleri) / *Xelîl Duhokî* 264
*Dengbêj*lik ve Edebiyat / *Miraz Ronî* 280
Dengbêj Geleneği / *Bedran Hikmet* 288
Dengbêjlik, Edebiyat ve Kadın Dengbêjler / *Kakşar Oremar* 309
Sözlü Kürt Edebiyatında Destanlar / *İhsan Çolemergi* 315

Dördüncü Bölüm
KADINLARIN DİLE VE EDEBİYATA KATKISI

Kürt Kadını ve Edebiyat Ne Kadar Uzak Ne Kadar Yakın! / *Jana Seyda* 323
Dil ve Edebiyat Mutfağında Kürt Kadını / *İbrahîm Seydo Aydoğan* 327
Şiir Yüreğin Dili ve Doğal Yaşamın İfadesidir / *Fatma Savcı* 345

Beşinci Bölüm
KÜLTÜREL BİRİKİM OLARAK ÇAĞDAŞ KÜRT EDEBİYATI

Çağdaş Kürt Edebiyatı Üzerine Kişisel Düşünceler / *Vecdi Erbay* 355
Türkiye'de Kürtçe Edebiyat / *Lal Laleş* 368
Zayıf Dil Yok, Zayıf Kürt Çok / *Mustafa Aydoğan* 374
Kürtçe Araştırmaların Seyri / *Abdullah Keskin* 388
Yayıncılık ve *Kürdistan* Gazetesi / *Ahmet Önal* 394
Mehmed Uzun'un Romanında Ulusal Tarihin Kurgulanışı / *Hüseyin Ağuiçenoğlu* 400
Kürt Edebiyatında Bağlanma / *Yaqob Tilermenî* 417
Kürt Edebiyatı Üzerine Bir Deneme: Politik Edebiyat mı,
Politikanın Edebiyatı mı? / *Nuri Fırat* 422
Çevirinin Vücutsal Tecrübesinde Kürtçe'nin Kayıp
Zaman Arayışları / *Mesut Keskin* 442
Türk Edebiyatının Kürt Edebiyatına Etkisi (Mutlular, Mağdurlar, Mutsuzlar)
Mutlular / *Müslüm Yücel* 462
Çağdaş Kürt Öykücülüğünün Nabzı / *Dilawer Zeraq* 481
Kırmancca (Zazaca) Kürtçe'sinde Öykücülüğün Gelişimi / *Roşan Lezgîn* 491
Kürt Şiiri / *Berken Bereh* 497
Uyanış ve Aydınlanmanın Şairi Cegerxwin / *Rojên Barnas* 508
Çağdaş Kürt Şiirinin Kaynakları / *İrfan Amîda* 526
Sevişen Kurgular / *Şener Özmen* 537
İsveç'te Kürt Diasporası Bir Dilbilimsel Bilginin Korunması,
Üretilmesi ve Yayılması / *Clémence Scalbert Yücel* 551

Dizin 577

Önsöz Niyetine

Üç yıl önce, Üsküdar'da, Şemsi Paşa Çay Bahçesi'nde yazar arkadaşım Ayşegül Devecioğlu'yla, *Vesta* dergisinde yayımlanan ve bu kitapta da yer alan "Çağdaş Kürt Edebiyatı Üzerine Kişisel Düşünceler" başlıklı yazımdan yola çıkarak, Kürtçe ve Kürtçe edebiyat hakkında ne kadar az şey bilindiğinden söz ediyorduk. Sözünü ettiğim yazıyı yazarken Kürtçe edebiyatın kaynaklarına ulaşmada çektiğim güçlük de bu durumu ortaya koyar nitelikteydi.

Bu bilinmeme-bilgisizlik halinin nedenlerini (siyasal baskıları, Kürtçe'nin inkârına varan politikaları, Kürtçe'nin dört egemen ülkenin kültürel hegemonyasına maruz kalması vb) uzun uzun konuştuğumuzu hatırlıyorum ve bu artık herkesin malumu bir olgu.

O buluşmada, Kürtçe dil ve edebiyatıyla ilgili iki projeden söz etmiştik. Projelerden biri, Kürtçe öykü ve romanların seçilip Türkçe'ye çevrilmesine önayak olmak, belli başlı yayınevlerinden birinde bu kitapların yayımlanmasını sağlamaktı. Edebiyatın gücüne inanıyorum ve diyelim 20 öykü ve 20 Kürtçe roman, Kürtlerin yaşama biçimlerini, kültürel birikimini, düşünsel dünyasını Türkçe okuruna iletebilecekti.

Araya giren başka işler, zamana ve maddi desteğe ihtiyaç duyan böyle bir projenin askıya alınmasına neden oldu. Ama doğrusu hâlâ düşünüyorum, yayınevlerinin neden Kürtçe editörü yok, diye. Bütün coğrafyada birbirine değen, iç içe yaşayan komşu dillerden birinin ötekinden habersiz olması hiçbir ahlaka sığmadığı gibi, yaşadığımız çatışmalı ortamın ve "duygusal kopuş"un da nedenlerinden biri değil mi?

İkinci proje, bu çalışmaydı. Elimizdeki kitap, Kürtçe ve Kürtçe edebiyatla ilgili kaynak ve bilgi eksikliğini bir ölçüde gidermek ve Kürtçe edebiyatı hem tarihsel hem güncel sorunlarıyla birlikte ele alabilmek için daha kestirme bir yol gibi göründü. Yine de, itiraf etmeliyim, değişik nedenlerle kitabı bırakmak istediğim zamanlar oldu. Ayşegül Devecioğlu ve Lal Laleş'in yanı sıra yazılarıyla kitaba katkı sunan yazarların bana verdiği güç ve moral destek olmasa, belki bu kitap hiç çıkmayacak, okuruna ulaşamayacaktı.

TÜRKİYE'DE KÜRTÇE'NİN BUGÜNÜ

Kürtçe'ye ve Kürtçe edebiyata dair çalışmalar belli dönemlerde sekteye uğrasa da hep sürdü, siyasetin soluk aldığı zamanlarda ise ivme kazandı. 1990'lı yıllarda Kürtler siyaset sahnesinde önemli işler yaparken, kültürel alanda da gelişmeler hızlanmıştı. Dergiler, gazeteler, kitaplar peş peşe yayımlandı; Kürt Enstitüsü ve Mezopotamya Kültür Merkezi gibi kurumlar entelektüelleri, sanatçıları bir araya getirdi, halkla buluşturdu.

1990'lı yıllar, bana öyle geliyor ki, hem siyasal hem de kültürel alanda, moda deyimle, bir Kürt baharına işaret ediyor. Siyasi kazanımları bir kenara bırakacak olursak, kültür ve sanat alanında çok önemli gelişmeler oldu. Kolay yayılabilme ve popülarite kazanabilme olanaklarıyla müzik, bu yıllara damgasını vurdu belki; ama, örneğin, çok önemli Kürtçe tiyatro oyunları da sahnelenme olanağına kavuştu, filmler çevrildi. Edebiyat ve dil çalışmaları ise, yayınevlerinin ve *Rewşen* dergisinin katkısıyla kendine bir mecra buldu ve kendi okurunu *yarattı*. Bugün birkaç kitabı yayımlanmış ancak 90'lı yıllarda gencecik edebiyat heveslileri olan yazar ve şairlerin neredeyse tamamı, İstanbul'da yayımlanan *Rew-*

şen dergisinin "tedrisatından" geçti. Bugün çalışmalarıyla Kürtçe edebiyata yön veren yazarlar, 90'lı yıllardan bugüne süregelen baharın ilk cemresi olarak da kabul edilebilir.

Baharın ilk cemresinin düştüğü yeri işaret etmek de önemli. Bölgede faili meçhuller, köy boşaltmalar yaşanırken, İstanbul'da Kürt entelektüelleri ve gençler, inatla yeni bir Kürtçe edebiyatın önünü açmaya çalıştı. Söz konusu edebiyatın odağında Kürtçe'yi yaşatmak ve bölgede olup bitenlere itirazı ve isyanı yükseltmek vardı. Yayımlanan kitapların, dergilerin niteliğinden çok, bunların Kürtçe olması öncelik taşıyordu. Bu yıllarda şiir ve ardından öykü öne çıkan edebiyat türleriydi. Roman için biraz daha zaman gerekiyordu.

Kürtçe edebiyatın bir sürgün edebiyatı olduğu söylenegelmiştir. İlk Kürtçe gazete ve dergiler, dilin topraklarından uzakta, 1898'de Kahire'de yayımlanmıştı. Ermenistan'a göç eden Kürtler, Ermenistan'da ilk Kürtçe romanı yazdı. Avrupa ülkeleri ve özellikle İsveç, Kürtçe edebiyat için yeni bir ekolün doğduğu yer oldu. Son olarak İstanbul, Kürtçe edebiyat için bir rönesansın ya da inatçı bir baharın yaşandığı yer oldu.

2000'li yılların ortasından sonra ise dilin anayurduna bir geri dönüş yaşandı. *Azadiya Welat* gazetesi, Aram Yayınları Diyarbakır'a taşındı; yine Avesta Yayınları'nın adreslerinden biri Diyarbakır oldu. Önemli bir Kürtçe külliyat oluşturan Lîs Yayınevi Diyarbakır'da yayın hayatına başladı. Ardından başka yayınevleri kuruldu, dergiler yayımlandı. Burada, belediyelerin çokdillilik projeleri kapsamında yayımladığı Kürtçe ve Kürtçe-Türkçe kitaplardan da söz etmek gerek.

Bu geri dönüşün temel nedeni elbette çatışmalı ortamın biraz olsun yumuşamış olması. Diyarbakır, Kürt entelektüelleri, dilbilimcileri, yazar ve şairleri için her zaman bir çekim merkezi olagelmişti. Kendini ifade etme olanakları ölçüsünde çalışmalarını Diyarbakır'da yürütmelerinden daha doğal bir şey olamazdı. Burada, edebiyat cenahında gözlemlenen bir durumu tespit etmekte de yarar var. 90'lı yıllarda Kürt halkının acısını ve isyanını, kimi zaman hamasete varan ölçülerde dile getiren şiir, 2000'li yıllarda estetik kaygıların ön plana çıktığı bir biçim ve içerik kazandı. Bu yıllarda öykü ciddi bir hamle yaptı. Ve roman, son birkaç yıldır, hem şiirin hem de öykünün önüne geçmiş gibi görünüyor. Edebiyata şiirle başlamış çok sayıda kişinin son yıllarda romana yönelmesi de bu tespiti doğrular nitelikte.

Romanın gördüğü ilgiyi birkaç açıdan açıklamak mümkün. Asıl olarak bölgedeki ekonomik, sosyal ve kültürel yapıdaki büyük çözülme ve

değişimin bunda etkisi var. Ayrıca son yıllarda roman dünya çapında ilgi gören bir edebiyat türü... Önemli nedenlerden biri de şu: Çatışmalı ortamın neden olduğu *kaçaklık* ve *isyan* hali, kendini en *hızlı* şiirle ifade edebiliyordu; ancak ortamın yumuşaması *yerleşik* olmayı ve romanın ihtiyaç duyduğu *geniş zamanı* sağladı. Ve dil çalışmaları, dağarcığını genişletti yazarların; roman için kaynak oluşturan çok sayıda esere ulaşmak, zorluklara rağmen, bu yıllarda mümkün olabildi.

Son yıllarda yayımlanan şiir, öykü ve romanlarda bir nitelik sıçramasından söz etmenin de mümkün olduğunu düşünüyorum. Önceleri bir kitabın basılması için Kürtçe yazılmış olması çoğu kez yeterli oluyorken şimdi dilin yetkin kullanımı ve edebi nitelikler öne çıkıyor. Kurumsallaşmada mesafe kateden yayıncıların editörlük konusunda gösterdikleri hassasiyetin bunda önemli bir payı var.

Eserlerin içeriği ve kahramanların gösterdiği çeşitliliğe de dikkat çekmek gerek. Yine yakılan köyler, dağlarda vurulanlar, faili meçhuller önemli yer tutuyor; ancak bütün bu olup bitenler hayatın ve kişilerin başka unsurları atlanmadan –ve daha çok bir gerilim-korku atmosferi içinde– yer bulmaya başladı. Bu özgün durum göz ardı edilmeden evrenselliğin kalıplarının zorlandığını gösteriyor ve Kürtçe edebiyat adına olumlu, sevindirici bir aşamaya işaret ediyor.

Ama elbette bunların hiçbiri kolay olmadı. Kültürel faaliyet yürütenler cezaevine konuldu, dergiler kapatıldı, konserler yasaklandı ve gazeteciler öldürüldü. Bugün, kimi üniversitelerde Kürtçe kürsülerin bulunması, sorunların üstesinden gelindiği anlamına gelmiyor. Meseleye insan hakları ya da dil hakları perspektifinden bakıldığında, sıkıntıların hâlâ diz boyu olduğu görülecektir.

Bunun başlıca nedeni de öyle anlaşılıyor ki, hükümetlerin Kürtlerin iradesini yok sayıp, "bir adım atılacaksa benim tasarrufumla atılacaktır" tepeden bakışı, en doğal hakları bile Kürt halkını teslim alma politikasının bir parçası olarak görmesi...

Daha önce Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç, Kürtçe'nin medeniyet dili olmadığını ilan etmişti. TRT 6'nın açılmış olması, Ehmedê Xanî'nin *Mem û Zîn* eserinin Kültür Bakanlığı tarafından (kitaptaki bilinçli/bilinçsiz hataları Kadri Yıldırım çok güzel ortaya koymuştu) yayımlanmış olması, Kürtçe'ye egemen bakışı değiştirmiyor ne yazık ki. Bülent Arınç'ın, TRT 6 'da çalışacak Kürtçe bilen insan bulamadık, mealindeki sözlerini, Kürt gazeteci ve aydınların egemen bakışa ve TRT 6'ya itirazı olarak da okumak mümkün.

Özetlemek gerekirse: Kürtçe dil ve edebiyat konusunda hem Kürtçe'nin yaşadığı bölgelerde hem de dünya ölçeğinde süren tartışma ve çalışmaların, kimisi dünya dillerine de çevrilmiş edebi metinlerin Türkiye'de hemen hiç bilinmemesi, Kürtçe'nin sanata ve edebiyata açık olmayan bir dil olarak ikincilleştirilmesine zemin sağladı.

Konuya yalnız dili ve edebiyatı yok saymak amacıyla yaklaşanları değil, edebiyat araştırmacılarını, akademisyenleri, aydınları ve dostça yaklaşanları da içine alan bu bilgisizlik hali, doksanlardan sonra anadil eksenindeki politikleşmeyle konuya ilgi duyan, Kürtçe okur-yazar çevresi, hatta Kürtçe edebi ürün veren genç kesim için bile bir ölçüde geçerli.

Kitap yalnızca Kürt dili ve edebiyatının yok sayılmasına bir yanıt oluşturmayı değil, Türkiyeli okuryazar çevresiyle Kürtçe'ye ve Kürtçe edebiyata ilgi duyan, anadilinde edebi üretimde bulunmak isteyen gençlere derli toplu bir kaynak sunmayı da amaçlıyor. Bu kitap, aynı zamanda, Kürtçe'nin dünden bugüne ulaşan birikimini ve 90'lı yıllardan bu yana Kürtçe edebiyatın yaşadığı *inatçı baharı* görünür kılmaya çalışıyor.

Kitabın Birinci Bölümü, "Dünden Bugüne Değişmeyen Sorunlar" başlığını taşıyor. Bu bölüm, hafızayı tazelemek amacıyla, Kürtçe'nin ve Kürtçe edebiyatın geçmişte karşılaştığı sorunları, konuya dair tartışmaları ve önerileri yeniden okur karşısına çıkarmayı hedefliyor.

İkinci Bölüm, Kürtçe hakkında bilgilerin yanı sıra, Kürtçe'nin yasaklanması sonucu, dilin/edebiyatın yeraltına ya da ülke dışına çıkışının pratik/duygusal/düşünsel sonuçlarına dair inceleme yazılarını içeriyor.

Üçüncü Bölüm, Kürtçe'nin ve Kürtçe edebiyatın sonraki kuşaklara taşıyıcılığı görevini yıllarca üstlenen medreselerin ve *dengbêj*lerin Kürtçe'ye ve Kürtçe edebiyata katkılarını değişik açılardan ortaya çıkarmayı amaçlıyor.

Dördüncü Bölüm, "Kadınların Dile ve Edebiyata Katkısı" başlığını taşıyor.

Beşinci Bölüm'de ise, Çağdaş Kürtçe edebiyatın katettiği mesafeyi, sorunlarını, tartışmalarını, yönelimlerini, dünya edebiyatı ve klasik Kürtçe edebiyatla kurduğu ilişkiyi açığa çıkarmaya çalışan yazılar yer alıyor.

KİTAP NASIL HAZIRLANDI

Kitaptaki yazılar bazı temel sorunlara cevap arıyor: Kürtlerin ortak bir alfabeden yoksun olmasının nedenleri ve Kürtçe edebiyat üzerindeki sonuçları; Kürtçe ve Kürtçe edebiyatın, Arapça, Farsça, Türkçe ve Ermenice'den hangi ölçüde etkilendiği; lehçe ve alfabe sorunu; kadınların Kürtçe edebiyata katkıları; bölge dillerinin egemenliği ve dünya dilleri karşısında Kürtçe'nin günümüzde yaşayabilmesinin olanakları; modernleşmenin, politik mücadelenin dil ve edebiyata etkisi; Türkiye, Irak, Suriye, İran ve Ermenistan'da üretilen edebiyatın özel kaynakları, bu bölgelerde üretilen edebiyatın birbirlerini etkileme, geliştirme imkânları; Kürtçe edebiyatın bugün geldiği yer, bugünkü arayışları, tarihle ve modern olanla kurduğu ilişkinin yansımaları...

Başlıklar halinde verilmeye çalışılan konuları bir tek kişinin ya da birkaç kişinin yazması da mümkündü elbette. Ama bu kitabın, Kürt yazar, şair ve akademisyenlerin ortak çalışması olarak, değinilen sorunlara daha anlamlı bir cevap olacağını düşündüm.

Yazarlardan, konuyu ele alış tarzlarıyla ilgili de bazı ricalarda bulundum. Örneğin, akademik altyapının olanaklarıyla yazan yazarın yanı sıra, yazarın edebiyat ve dil çalışması yürütürken yaşadığı kişisel sıkıntıları anlatan yazılar da yer alıyor kitapta. Böylece okurun, Kürtçe'nin yaşadığı sıkıntıları hem kişisel deneyimlerden hem de akademik çerçeveden okuma olanağı bulmasını istedim.

Kitap, ağırlıklı olarak Türkiye'de Kürtçe'nin yaşadığı sıkıntıları irdeliyor, tartışıyor ve çözüm önerileri sunuyor. Ancak mümkün olduğunca Kürtlerin yaşadığı diğer ülkelerdeki (Ermenistan dahil) koşulları da açığa çıkarmaya çalışıyor.

Bu tür kitaplar hiçbir zaman eksiksiz olmaz... Bu kitabın da eksikleri vardır elbette. Örneğin yazılarıyla bu kitapta olmasını istediğim çok sayıda yazar vardı. Bu kitapta yer almamış olmaları, işlerinin yoğunluğu ya da benim onlara ulaşamamış olmamla ilgili. Bütün bunlara rağmen bu kolektif çalışma, başka çalışmaların önünü açabilmeyi umuyor.

Birinci Bölüm

Dünden Bugüne Değişmeyen Sorunlar

Bir Adam ve Bir Dil

Herekol Azîzan*

Eğer bu meseleyle ilgilenebilecek istekli ve güçlü bir adam bulunabilirse, bu adam dağılmış bir dili toparlayabilir, hatta ölü bir dili bile diriltebilir. Bu diriltmeyle onu, insanların günlük yaşantılarında tanıştıkları, kendilerini ifade ettikleri, yaşayan dillerin arasına katmış olur.

Ölü diller, yaşayan diller dedik. Bakınız, dil de insanlar, diğer canlı varlıklar gibi doğar, yaşar ve ölür. Bazı ölü diller arkalarında hiçbir şey bırakmadan zürriyetsiz ve varissiz olarak yitip gitmiştir; ne bir mezar taşı ne bir kitabe... Bazı diller de arkalarında bugün bile okunan büyük kitaplar, büyük eserler bırakmıştır. Fakat o diller de aslen ölüdür; çünkü artık kimse tarafından konuşulmuyordur, yani konuşma dili olmaktan çıkmıştır.

* Mir Celadet Ali Bedirxan'ın müstear isimlerinden biri de Herekol Azîzan'dır.

Avrupa'da Latince, Yakındoğu'da İbranice ölüdür. Latince bugün de ölü bir dildir. Fakat İbranice artık dirilmiş, yaşayan, canlı bir dildir. Çünkü Yahudiler arasından çıkan kararlı bir adam İbranice'yi diriltti. İbranice, arkaik dillerden, Sami dillerinden olup Arapça'ya yakın bir dildir. Tevrat'ı oluşturan dört büyük kitap bu dilde söylenmiş ve yazılmıştır. Sadece âlimler tarafından bilinen bir dildi İbranice. Tevrat da bu dilde ancak kiliselerde okunabiliyordu. Yahudiler başka dillerde, yerleşik oldukları ülkelerin halklarının dillerini kullanıyordu. Yani Yahudilerin milli, özerk bir dili yoktu.

1877 Rus-Türk Savaşı'nda Balkan halkları, savaştan yenik ayrılan Türklerin egemenliğinden kurtulmuştu. Balkan Devletleri'nin kurtuluşu özellikle Rus Çarı'nın desteğiyle gerçekleşirken, Rus gazeteleri de bu yeni Balkan Devletleri'nden sıkça bahsederek, Rus milletinin bu meseleyi sahiplendiğini gösteriyordu.

Rusya'da Elyézer bin Yehûda adında Yahudi bir genç vardı. Herkes gibi, genç Yehûda da bu savaşla ilgileniyor; Sırbistan, Bulgaristan gibi ezilen milletlerin kendilerini ezen zorba devletlerin bağlarından kurtulduklarını ve bağımsızlıklarına ulaştıklarını gözlemliyordu. Bu gelişmelerle Yehûda aydınlanıyor, ulusal benliğinin farkına varıyor ve kendi milletinin (Yahudilerin) durumunu düşünmeye başlıyordu. Yehûda, kendi milletinin durumunun, diğer bütün milletlerden daha kötü olduğunu düşünüyordu. Yahudiler, sadece vatansız ve yönetimsiz değildi, onların aynı zamanda bir dili de yoktu ve başka halkların dillerini konuşuyorlardı. Genç Yahudi kararını verdi ve yüreğinin derinliğinden şöyle söyledi: "Yahudilerin kendi atalarının vatanına dönmeleri gerekir, İsrailoğullarının vatanına" ve yine "Yahudilerin diğer halklar gibi bir dili olmalı ve onlar yalnızca o dille konuşmalıdır. Bu dil de ataların dili olan İbranice'dir."

Yehûda dilini öğrendi ve 1878 yılında Paris'i, o misafirperver kenti, ziyaret etmeye karar verdi.

Elyézer bin Yehûda, Paris'te, oradaki yerleşik Yahudilerle ilişki kurdu. Elyézer, bir taraftan anadilini geliştirirken diğer yandan da ulusal düşüncelerini yayıyordu. Fakat soydaşları ona karşı çıkıyor ve bu adamın deli olduğunu bile söylüyordu. Ancak Yehûda onlara kulak asmayıp bu ideali için büyük ve güçlü bir arzuyla tek başına uğraş veriyordu. Yehûda, dilsiz milletinden dil sahibi bir millet yaratmayı kafaya koymuştu.

Yehûda tek başına, anadilini, İbranice'yi öğrenmişti. Artık, İbranice'yi kendi ulusal topluluğu arasında yayma zamanı gelmişti. Çalışmalarının

tohumlarını ekebilmesi için ona bir tarla/eş gerekiyordu. 1881 yılında Elyézer hocasının kızıyla evlenerek Filistin'in yolunu tuttu. Amacını gerçekleştirmek için eline bir kadın, bir hanımın doğurganlığını geçirmişti. Ardından çocuklar gelecekti. Yehûda vapurda yol boyunca, Filistin'e varana kadar, eşine neler yapmaları gerektiği konusunda uzun boylu bir ders verdi ve eşi bu ders sayesinde bazı İbranice sözleri öğrendi. Atalarının toprağına ayak bastıkları anda Yehûda karısına, bundan böyle sadece İbranice konuşacaklarını belirtti. Kadının İbranice'si çok azdı. Kadın ne yapıp ettiyse de kocasını kararından vazgeçiremedi. Yehûda'nın çocuklarının gençlik çağına kadar İbranice dışında başka bir dil bilmediklerini ve halk arasında da dilsiz olarak tanındıklarını söylemeye gerek yok. İşte bu dilsizlik sayesinde Yahudi milleti bir dil, bağımsız bir dil, sahibi olabildi. Yehûda ve aile halkı yoksulluk içinde yaşadı. Ama ne gam! Büyük fikirler için büyük fedakârlıklar gerekir. Çünkü insanlar bir anda büyük fikirlerin farkına varamaz. Yehûda kuru ekmekle karnını doyuruyordu; fakat kendi aile fertlerinin İbranice konuştuğunu gördüğü zaman, inanın, kendini dünyanın en mutlu adamı varsayıyordu. Ardından Yehûda İbranice bir gazete yayımlayıp kendine okur da bulmaya başladı. Bunun dışında Yahudi okullarında da İbranice okutulmaya başlandı. Başka koldan, Yehûda kendi milletinin sözlüğünü de yapıyor ve eski, ölü dilde var olmayan sözcükleri de kendisi yaratıyordu. Böylece İbranice Yahudiler arasında yayılmaya başladı. 1922 yılında, yani Elyézer bin Yehûda'nın öldüğü sene, İbranice 30-40 yıl öncesine göre ölü bir dil olmaktan çıkıp bir milletin dili haline gelmişti. Bu dil, Filistin'de şu anda Arapça ve İngilizce'yle aynı mertebede, devletin ve hükümetin de kullandığı resmi bir dildir. Ey Kürtler, işte budur bir adamla bir dilin ve bir adamın arzusunun beraberinde getirdikleri! Bu adamın emek ve başarısında büyük bir öğüt ve ders vardır. Bütün sömürge ve dilsiz milletlerin ya da yazılı dili olmayan milletlerin bu olaydan büyük bir ibret almaları gerekir. Biz bütün Kürtlerin bir dili, değerli bir dili var, bu dilde konuşuyoruz ve çoğumuzun da bildiği başka bir dil yok. Öyleyse yapmamız gereken tek şey dilimizle okuyup yazmayı öğrenmektir. Bugün, anadilde okuma yazmayı öğrenmek artık her millet için şahsi bir vazife değil, milli bir vazife olmuştur. Bu görev anlayışıyla ayağa kalkmayanlar, milli görevlerini yerine getirememiş ve milletleri için faydalı şeyleri yapamamıştır. Bir kişinin kendini bir milletten sayabilmesi için öncelikle o millet için yararlı bir şeyler yapması gerekir. Ne zaman ki biz Kürtler de diğer milletler gibi kendimize has bir alfabe sahibi olabildik, işte o zaman dilimizde okuma ve yazma oranı yüksele-

bildi. Tecrübelerin de bize gösterdiği gibi, bir Kürt'ün kendi anadilinde okuyup yazabilmesi için, kişinin yeteneğine bağlı olarak bir ila dört haftalık süre yetmektedir. Bilindiği gibi Kürtlerin çoğu bir tek kendi anadilini biliyor ve bu sebeple hem evde hem de dışarıda sadece Kürtçe konuşuyor. Ancak Kürtlerin arasında ya gurbette doğmuş ya da hâlâ gurbette yaşayan küçük bir azınlık da var. Bu azınlık için gerekli olan şeyse, eğer dilini bilmiyorsa, öncelikle kendi dilini öğrenmesi ardından da aile içinde kendi çoluk çocuğuyla Elyézer'in yaptığı gibi sadece Kürtçe konuşmasıdır. Evet, bu Kürtler için gerekli olan şey; dışarıdan eve geldiği zaman, nasıl ki dışarıda giydiği elbiseyi evde üstünden çıkarıyor ve onu evde giydiği elbiseyle değiştiriyorsa dilini aynen öyle değiştirmek; sokak dilini evde kullanmamak ve evin dilini anadilini, mukaddes bir varlık gibi yüklenmektir.

Hawar dergisi, Sayı 40, 1942
Çeviren: Mahmut Koyuncu

Edebiyatımız ve Edebiyatçılarımızdan Bir Rica

Bâbân İzzeddin

Rüştünü bence henüz ispat edememiş olan çağdaş Avrupa medeniyetinin, süratli bir seyirle coşkun bir sel gibi, muhitinden dışarıya doğru tesadüf ettiği her şeyi yutarak akmakta olduğunu herkes biliyor. Bu muhitin dışında kalan tüm insan topluluklarının kendisini bu akıma kaptırmayıp mevcudiyetini koruyup kollaması zorunludur. Ancak bunu başarmak için hücumda bulunacak kuvvetlere ve direnecek silahlara sahip olmak gerekir.

Bugün tam anlamıyla, yaşamak için kullanılacak olan silah, top ve tüfekten ziyade, ilim ve sanattır. Sadece bu silahlarla donanmış olanlar, bazen bize sanki hayatı tüm şartlarıyla yaşamıyormuş gibi görünüyorsa da gerçekte, onların karşılaştırıldıklarına oranla daha iyi bir hayat yaşadıklarına, bütün akıntılara, kuvvetlere direnme özelliğine sahip olduklarına Doğu'da ve Batı'da şahit oluyoruz.

İşte bu apaçık hakikatler çok az aydın tarafından biliniyorsa da bununla [çağdaş Avrupa medeniyetinin] yutma gücüne, patlamalarına karşı gelinemeyeceği şüphesizdir. Herkesin, toplumun tüm katmanlarının bu gerçeklerden hissesini alması, haberdar olması gerekir. Ama bu kadar insanın bu konuda nereden bilgisi olsun? Ne yazık ki olamıyor zaten! Çünkü onların bildiği, güvendiği kişilerin söyledikleridir. Onlara göre hakikat budur. Hem bilgileri olsa bile ne yapmaya ne de ne yapacaklarına karar vermeye güçleri yeter. Bunu yapacak ve sebeplerine sarılacak olanlar âlimler, vaizler, müderrisler, edip ve şairler, durumun farkında olan kişiler ve eğitimlerinden sonra memleketlerine dönecek olan aydın gençlerdir. Bunlardan edip ve şairler dışındakilerin ilim, bilim, eğitim ve direnme gücünün gerektirdiği her şey için yayıncılık ve propaganda faaliyetlerinde bulundukları ya da bulunmak üzere oldukları inceleme ve araştırmalarım neticesinde anlaşıldı. Zaten Kürt gençliği bunun için ahdetti ve işe başladı.

Aciz yazarın, yazısının konusunu ve başlığını edip ve şairlere ayırmasının sebebi de budur. Aflarına sığınarak kendilerine bazı açıklamalarda bulunacaktır. Şöyle ki:

Kürt edebiyat ve şiiri incelenirse görülecektir ki o, sanatın amacını açıklayan kuramlardan "sanat için sanat" görüşünün esaslarını yanlış takip etmiş; edebiyat sanatında birbirine saldırmakla, şah, vezir ve mirleri överek bahşiş almakla, cariye ve hurilerin güzelliklerini anlatmakla uğraşmış; kavminin, muhitinin faydasını ve ikazını düşünmemiştir. Bu her milletin, her kavmin edebiyat tarihlerinde görülen genel bir durumdur. Bunun sebebi büyük bir ihtimalle karşıt bir edebiyat görüşüne gerek duymamaları yahut başka türlüsünü düşünememeleridir.

Fakat bir asır yahut daha inelim, yarım asırdan beri ya bu gerekliliğin bütün şiddetiyle kendini göstermesi veya hiç olmazsa hayatın değişimi ve değişimin getirdiği direniş sebeplerinin ortaya çıkması için yine edebiyat mecrasının değişmesi gerekirdi. Yani sanatın amacını açıklayan kuramlardan ikincisi uygulanmaya başlanmalıydı: "Toplum için sanat". Bu amaçla yazılacak ve söylenecek edebi parçalarla, şiirlerle, divanlarla halkı uykusundan uyandırmalı, gafletini ikaz etmeli, kendisi için faydalı olanı göstermeli, yaşamak istiyorsa her türlü eşkıyalığı terk etmesi gerektiğine ikna edip, tarım ve çiftçiliğe yönelmesine teşvik etmeli ve bu suretle onu uzmanlaştırmalıydı. Eski edebiyatın aksine konu, şahıs değil toplum olmalıydı. Bu suretle elde edilecek kazanç büyük ve geniş olur; şimdiki üzüntü verici hal ortaya çıkmaz ve Kürtlüğün gerçek

uzuvları olurdu. Çünkü edebiyat kadar ince ve ruha nüfuz eden başka bir belagat kuvveti yoktur.

Bununla beraber yoğun bir karanlığın içinde aydınlık bir nokta gibi olan bazı yüce şairler, bu gerçeği anlamış ve bu izi takip etmiştir. Çeyrek asır evvel Süleymaniye'de dünyaya gelen Hacı Kadir-i Koyî[1] Hazretleri gibi nadir kişiler bulunabilir. Lakin bir çiçekle bahar olmaz dedikleri ne kadar doğruymuş. İki üç kişinin telkin ve gayretiyle bir şey olmaz, belki de bu çaba bir iz bile bırakmaz. Bu nedenle şimdiki edip ve şairlerimizden şöyle bir ricada bulunacağım: Kavimlerinin halini, Müslümanların çöküşünü, günden güne felaketle karşılaştıklarını göz önünde bulundursunlar. Zamanımızın gerektirdiklerinin icrasını konu edinerek [okurlarına] seslensinler ve bütün gayeleri bu olsun. Bu anlayışın yaptığı tesirler, bıraktığı izler yeni teşekkül etmiş devletlerin, milletlerin tarihine bakılarak anlaşılabilir.

İşte Almanya, İtalya, daha yenisi işte Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan, daha da yenisi işte Japonya! Bunun en açık örneği bizim son savaşımız[2]. Düşmanlarımıza bu harbi kazandıran, zaferleştiren onların edipleridir, şairleridir. Sizlere sesleniyorum, bizim edip ve şairlerimiz! Çünkü sizden ziyade gençliğe yardımı dokunacak kimse yok. Haydi kalem başına, sonra da halkın karşısına. Ta ki sizler ruha, gençler beyne nüfuz edene kadar.

Sadeleştiren: Kürdoloji Çalışmaları Grubu

1. Hacı Kadir-i Koyî (Hecî Qadirê Koyî): 19. yüzyılda yaşamış Kürt şairi.
2. 1912-1913 yılları arasında devam eden Balkan Savaşları kastediliyor.

Memê Alan Destanı ve Kürtler

Nureddin Zaza

GİRİŞ

Memê Alan destanı, Dersim Dağları'ndan Loristan'a kadar, Kürdistan'ın her tarafında ünlüdür. Genç-ihtiyar, kadın-erkek birçok kişi, özellikle kış gecelerinde, *dengbêj*lerin etrafına toplanır, saatlerce ve kendilerinden geçercesine onların söylediği kılamları dinler.

Her açıdan değerli olan bu Kürt destanı, bugüne değin, yazılı olarak Kürtlerin eline ulaşmış değildir. Avrupalılar, bizden önce bu destanın değer ve önemini kavramış, büyük ve yüce bir aşkın destanı olan bu eseri, Kürt halkının daha yüce özellikleriyle, okurlara ulaştırmak için çalışmalarını hızlandırmıştır. *Memê Alan* üzerinde çalışma yapmış Avrupalı Doğubilimciler birkaç kişidir: İlkin A. Socin, 1890 yılında Petersburg'da bu destanı Almanca ve Botan ağzıyla yazıp, Avrupa'da dağıtmıştır. Sonrasında A. Von Le Coq, 1903 yılında Almanya'da desta-

nın başka bir baskısını gerçekleştirmiştir. 1906-1909 yıllarındaysa, Oscar Mann adında başka bir Alman, destanı *Xan Dumdum* gibi birkaç Kürt masalıyla beraber Berlin'de Mukri ağzı ve Almanca olarak kendi ulusuna sunmuştur. Diğer bir Kürdolog Hugo Makaş da 1926 yılında Petersburg'da *Memê Alan*'ı Avrupalı okurlara ulaştırmıştır. 1936 yılında ise, Kürtçe bilen üç Ermeni, destanın üç versiyonunu Kürtçe basmıştır.

Son olarak, Fransız Kürdolog Roger Lescot, dört yıllık bir çalışmadan sonra, rahmetli Mir Celadet Bedirxan'ın yardımıyla, 1942 yılında Beyrut'ta destanı Fransızca çevirisiyle birlikte basmıştır. Bu kitap, Kürtler arasında yayılmamıştır ancak birkaç kişide bulunmaktadır. Destanın bu versiyonu, diğer versiyonlardan daha derli topludur.

Bu versiyonun derlenmesi için Lescot, 20'den fazla *dengbêj* dinlemiştir; bunlardan sadece biri destanı tamamen ezbere bilir. Çünkü Lescot'un da belirttiği gibi emir, ağa ve Kürtlerin öncülerinin ortadan kalkışıyla, değerli *dengbêj*ler de ortadan kalkmış ve onların yeri doldurulamamıştır. Eğer bugünden itibaren folklorumuzu önemsemezsek yitip gidecektir.

Şimdi Lescot'a dönelim: Birçok *dengbêj*i dinleyip, onların söylediği versiyonu yazdıktan sonra, Mişoyê Berazî ve Beyrut'ta bulunan Sebriyê Mihacir adında iki tane *dengbêj*i de dinlemiştir. Bu iki *dengbêj*in versiyonları diğerlerine oranla Lescot'a daha mantıklı gelmiş, Lescot, destanın bütününü Mişoyê Berazî'yi esas alarak şekillendirmiş, bunu Sebriyê Mihacir ve diğer *dengbêj*lerin versiyonlarıyla tamamlamıştır.

Bu nedenle, Lescot'un derlediği *Memê Alan* versiyonu, diğerlerine oranla daha derli toplu ve gerçek olabilir. Fakat bu versiyonun da bir eksiği var; o da Mişoyê Berazî'nin dilinin bozuk ve oturmamış olmasıdır. Onun Kurmancî'si Türkçe ve Arapça'nın etkisinde o kadar kalmış ki bazen tümüyle Kürtçe olmaktan çıkıp başka bir dil oluverir. Bizim şimdi yaptığımız şey, Lescot'un derlediği *Memê Alan* versiyonunu alıp, Kürtçe'sini elimizden geldiğince anlaşılır hale getirmek ve birkaç resim eşliğinde basıp, okurlarımıza ulaştırmak.

Görüldüğü gibi, çalışmamız yıllarca sürmemiş, sadece birkaç ayımızı almıştır. Bizim yaptığımız şey, her ne kadar küçük olsa da inanıyoruz ki ulusumuza yararlı olacak ve umuyoruz ki okurlarımız, özellikle Kürtlerle beraber yaşayanlar, memnun olacak, çok zengin folklorlarını tanıyacak ve bir gün türkü, masal ve destanlarını derleyip yayımlayacaktır.

Tekrar *Memê Alan*'a dönelim. İnsan, bu destana yoğunlaştığı zaman, birçok nokta üzerinde duruyor ve bunlara yanıt arıyor. Böyle mükemmel bir eserin gerektiği gibi analiz edilebilmesi için, çok uzun ve derin

bir yoğunlaşma gerekir. Gelecekte bu ve benzeri destanların, okul ve üniversitelerimizde okunup, yorumlanacak olmasından çok umutluyuz.

Şimdi, bilgi ve yeteneğimiz ölçüsünde, aşağıdaki konulara yoğunlaşacağız:

Tarihi Arka Plan

Her şeyden önce kesin olan, destanın çok eskilere dayanmasıdır. Temeli, İsa peygamberden çok öncelere uzanmaktadır. Fakat bu temel üzerine sayısız bina inşa edilmiş ve rengârenk olmuştur. Bilindiği üzere Ehmedê Xanî, *Mem û Zîn*'in konusunu *Memê Alan*'dan almış, birçok şeyini değiştirmiş ve onu çok edebi ve güzel bir dille yazmıştır. Maalesef, oldukça fazla Arapça ve Farsça sözcük kullanmıştır! Fakat Şêxê Xanî, *Mem û Zîn*'in her şeyinin yalnızca kendi kurgusu olduğunu yazdığında bizi şaşırtır. Kürt ulusunun ozan üstâdı, divanın önsözünde şöyle demektedir:

Bu meyva ki sulu değilse bile,
Kurmancî'dir, bu kadar işler.
Bu yavru ki nazlı değilse bile,
Turfandadır, bana fazlasıyla şirindir.
Bu meyve ki çok leziz değilse bile,
Bu yavru bence fazlasıyla azizdir.
Sevimlidir o, hem giysileri, hem küpeleri,
Kendi mülkiimdür, emanet değildir hiçbiri.
Sözcükler, anlamlar ve anlatışlar,
Söz kuruluşları, işaretler, yazışlar.
Konular, maksatlar ve öyküler,
İmlemler, düşünceler ve övgüler.
Biçem, anlam sözcükler ve niteleme,
Ödünç almadık asla onların hiçbirini.
Fikrinin ürünleridir onların hepsi.
El değmemiş gelinlik kızlardır onların hepsi.

Xanî, divanın sonunda, hikâyesinin pınarı içinde Botan efsanelerinden de bahseder; fakat *Memê Alan* hikâyesini anmaz.

Eğer bu beyitleri dikkate alırsak, *Mem û Zîn*'in tümüyle eşsiz şairimizin hayal gücünün eseri olduğu düşüncesine varmamız ve ondan önce, bu konuda destan ve masalının olmadığı sonucuna ulaşmamız gerekir. Xanî, neden bu sözleri sarf etmiş bilmiyoruz. Çünkü Xanî'den önce ya-

şamış başka büyük bir şairimiz Melaye Cizîrî, divanında *Mem û Zîn*'den söz etmiş ve sevdiğine aşağıdaki sözlerle seslenmiştir:

İki yüz Zîn ve Şirin, bir kılın etmez.
Ne olur bizi Ferhat ve Memê saysan?

Memê Alan konusu, Melayê Cizîrî 'den çok öncelere dayanmaktadır. Ünlü Danimarkalı tarihçi ve İranolog A. Christensen'e göre, *Memê Alan* gibi bir destan, İsa'dan bin yıl önce, ari uluslar arasında yayılmış idi. Chares de Mitylene adında Yunan bir yazar, milattan beş yüz yıl önce böyle bir destan yazmıştır.

A. Christensen, Chares destanını kısaca, şöyle naklediyor:

"Bir zamanlar iki kardeş vardır. Büyüğünün adı Hystaspes, küçüğünün adı ise Zariadrestir." Bunların Adonis ve Afrodit'in çocukları oldukları söylenir.[1]

Kardeşlerin büyüğü Hystaspes, Medya ve ona bağlı ülkeleri hükmü altına almıştır. Zariadres, Hazar Denizi'nin kuzeyinden Tuna Nehri'ne kadar olan bölgeye hükmetmektedir. Bu nehirden yukarısı, Maratan ülkesidir. Bu ülkenin hükümdarı, Homartes'tir ve Odatis adında çok güzel bir kızı vardır. Odatis bir gece rüyasında Zariadres'i görür ve ona âşık olur. Zariadres de aynı şekilde Odatis'i rüyasında görüp ona âşık olur. İkisi de büyük bir aşkla birbirlerini sever ve geceleri uyku yüzü görmez olur. Odatis, Asya'nın en güzel kadınıdır, Zariadres ise yakışıklılığıyla nam salmıştır.

Zariadres, Odatis'in babası Homartes'in yanına bir adamını gönderip Odatis'i istetir. Fakat Maratan ülkesinin hükümdarı bunu kabul etmez, erkek çocuğu olmadığı için, kızını ailesinden biriyle evlendirmek istemektedir. Günlerden bir gün, Odatis'in babası bütün yakınlarını, emir ve devlet büyüklerini büyük bir toplantı için davet eder. Fakat kimseye evlilikten söz etmez. Konuklar yeterince yiyip içtikten sonra, Homartes kızı Odatis'e seslenir ve ona şöyle der: 'Kızım Odatis, bu gece düğünü yapıyoruz. Etrafına bak ve konukları gözlemle. Sonra altından bir kadehe şarap doldurup, kocan olmasını istediğin adama uzat. O zaman sen onun kadını olacaksın.' Bir süre sonra Odatis, sevdiğine kendi

1. Afrodit, Yunanların efsanesinde güzelliğin ve aşkın tanrıçasıdır. Adonis ise, Fenikelilerin efsanesinde leventliğin tanrısı. Afrodit ona âşık olmuş, peşinden gitmiştir. Adonis, Lübnan'da Biblos Dağları'nda (şimdiki Cubeyl) ava çıkar. Orada, bir ırmağın kıyısında birbirlerine rastlarlar. Sonradan bu ırmağın ismi Adonis olur. Bir müddet sonra Adonis, av sırasında bir yabandomuzu tarafından öldürülür. Ölümünden sonra Fenikeliler zamanında her yıl Biblos'ta (Cubeyl) Adonis Bayramı adı altında şölenler düzenlenir ve Akdeniz çevresinden birçok halk oraya gelir. Günümüzde, büyük müzelerde birçok Adonis ve Afrodit heykeli vardır.

düğününün yaklaştığını belirtmiştir. Bunun üzerine Zariadres, savaş sırasında faytoncusunun[2] eşliğinde kışlasını terk edip, Odatis'in sarayına doğru yola koyulur. Zariadres, savaş faytonuyla birçok ülke geçip sekiz yüz konağa yakın yol gider. Odatis'in şehrine vardığı zaman, faytonunu faytoncusuyla beraber bir yerde bırakır ve hızla düğün yerine doğru yönelir. İçeri girdiğinde, Odatis'i ayakta, konukların huzurunda görür. Odatis kadehleri yavaş yavaş doldurup ağlar. Zariadres ona yaklaşır ve şöyle der: 'Odatis, sevdalım! Senin isteğin üzerine geldim. Ben Zariadres'im.' Odatis, rüyalarındakine benzeyen bu yakışıklıyı görünce güler ve büyük bir sevinçle kadehe uzanır. Zariadres kadehi ondan alıp ağzına götürür. Sonra Odatis'in kolundan tutup onu saraydan çıkarır ve faytonuyla kaçırır. Odatis'in hizmetçi ve cariyeleri, onun aşkından haberdar oldukları için, her şeyi görmezden gelir. Homartes, kızının durumunu onlara sorunca, hiçbiri ağzını açmaz."

Chares'in destanının özeti, burada sona eriyor.

Orta Asya'nın bütün yerlileri, bu destanı çok sevmiş, ibadethane, saray ve evlerinin duvarlarını bu destanın resimleriyle donatmış, ayrıca hükümdar ve emirlerin çoğunluğunda Odatis adını kızlarına takmıştır.

Christensen, eski İran tarihine göre, Chares'in destanıyla ilgili birkaç görüş ileri sürüyor: "Öyle görülüyor ki Hystaspes Viştaspa'ymış. Zariadres'in adı Chares'in destanında, Zöhrasp'ın oğlu Zarivari-Zarer yerine geçmiş." Danimarkalı tarihçi Christensen'e göre birçok masal, destan ve efsane gibi, bu masal da Doğu'dan Batı'ya geçmiştir.

Gerçek olansa Chares'in destanıyla *Memê Alan*'ın benzeşen birçok yönü olduğudur. Mem ve Zariadres, birbirinden çok uzak değildir; ilki Afrodit ve Adonis'in oğluysa, bizim kahramanımız da mucizevi bir şekilde dünyaya gelmiştir ve onun atı Boze Rewan da efsanevidir. Zîn ile Odatis, Mir Ezin ile Homartes, Bengin ile Zariadres'in faytoncusu arasındaki benzerlik, kolayca görülebiliyor. Chares'in belirttiği gibi, bu destan, bütün Orta Asya halkları arasında yaygındır ve kuşku götürmez bir şekilde İrani halklar arasından çıkmıştır. Fakat hangi İrani halktan çıktığını bilmiyoruz. Açık olan, aşk teması, bütün bu halklar arasında temelde bir olsa da Kürtler arasında destanın dönemiyle birlikte başka bir renk almış, Müslüman ve Kürt olmuştur. Destanın yavaş yavaş İslamileşmesi, Hıdır Hoca'nın perilerin şahının yerini almasıyla kanıtlanmaktadır.

Kürt olmasıyla, destan başka bir biçim almıştır. Her şeyden önce, bizim destanımızda erkekler diğerlerinden daha fazladır: Mem'in amca

2. Chares'e göre Yunan öykülerinde, öykü kahramanının faytoncuları, Kürt öykülerinde kankardeşi veya ahiret kardeşinin yerini tutar.

ve dayısı, perilerin şahı Hıdır Hoca, Beko ve kızı, Sitî ve Mir Şem, ebeboz ve büyük tacir ve hepsinden daha önemlisi, üç Celali kardeş. Kürt masal anlatıcıları, Beko ve Celalileri bu destana katmakla dramanın üstünlüklerinden birini gösterip, eski Kürt felsefesinin düşüncelerinden biri olan iyilikle kötülük arasındaki savaşta, iyiliksever insanların ve iyilik tanrısının katkısıyla iyiliğin kötülük üzerindeki hükmünü unutmamış ve uluslarının ruhundan uzaklaşmamıştır. Sonra yine bu konuya dönüp, daha derin bir şekilde yoğunlaşacağız.

Destan Kahramanlarının Tarihi

Memê Alan'a gelince; Mem, Muhammet adının kısaltılmışıdır. Bu destanın Doğu'dan Batı'ya geçtiğini ve zamanla İslami bir renk aldığını belirtmiştik. Kürtler, Müslümanlığı öyle bir dönemde kabul etmiştir ki Arapça olan her şey kutsal sayılmıştır. Dolayısıyla, destanın kahramanının adını Muhammet yapmakla kalmamışlar, onun soyunu da Kureyşîler'e dayandırmışlardır. Zaten Kürdistan'da uzun bir zaman diliminde, bütün aristokratlar, ağa, şeyh ve emirler, ailelerinin soylarını Peygamber'e dayandırıyordu. Hiç olur muydu, Memê Alan gibi yüce, yakışıklı ve yiğit birinin Kureyşîler soyundan gelmemesi?

Fakat garip olan şey, Memê Alan, hem Kureyşîlerin yeğeni hem Mağrib şehrinin sultanı hem de Kürtlerin padişahıdır. Görüşümüzce, bu durum şöyle meydana gelmiştir: İranlıların güçlü döneminde, imparatorluklarının zenginliği sınırsızdı. Padişah veya imparatorları, bazen Farsî bazen de Kürt'tü. Kürtler, güçlerini bu imparatorluklarla birleştirmişti. Onların ordularının temel gücünü oluşturup, bütün savaşlara katılıyorlardı. Kürtlerin ayrı emaret, hatta padişahlıkları dahi vardı. Fakat hepsinin üstünde İranlı imparatorlar (Kürt veya Fars) bulunuyordu.

İrani imparatorluklar güçten düşünce, Batı'da daha zengin imparatorluklar kuruluyor ve bütün dünyayı boyunduruk altına alıyordu: Yunan, Roma, Bizans, Arap, Selahattin Eyyubi ve sonrasında Osmanlılar. Eyyubiler dışında, bu devletlerin tümünün Kürtlerin düşmanı olduğunu söyleyebiliriz. Yalnız Selahattin Eyyubi döneminde, onun öncülüğünde Kürtler, birçok büyük merkezi ele geçirip, onur ve nam sahibi olur. Tarihe göre, Eyyubi'nin askerlerinin çoğunluğu Kürt, onlara öncülük edenler de Kürt emirleridir. Dolayısıyla, bizim *dengbêj*lerimizin türkülerinde Selahattin Eyyubi'nin, Müslümanların sultanı ve Kürtlerin serdarının, Memê Alan'ın yerini alması uzak bir olasılık değil. Bu sadece bir varsayım, şüphesiz başka varsayımlar da söz konusu olabilir.

Alan ismine gelince; bu konuda da tahmin, varsayım ve kuşku az değildir. Bazı kişiler, bu adın *Mem û Zîn*'den sonra *dengbêj*ler tarafından kullanıldığını söylüyor. Yine, Mem'in babasının Botan Mir'inin sözcüsü olduğu ve savaşlarda onun bayrağını taşıdığı için, Alan isminin buradan geldiği gibi bir görüş de var. Roger Lescot, başka bir tahminde bulunup, bir zamanlar Kuzey Kafkasya'nın Tuna Nehri'ne kadar "Alanis" adında bir milletin egemen olduğunu söylüyor. Doğulu tarihçiler, Alanis'i Alan yapmış. Sasanilerin döneminde Alenler, Kafkasya'nın yarısını ele geçirip, Zagros Dağları ve Süleymaniye'ye kadar ulaşıyor. Ermeni folkloruna bu olay, Ardaşes'in Alen Mir'inin kızına olan aşkı olarak yansımıştır.

Günümüzde yalnızca Siwesnan aşiretine mensup (Wezne-Serdeşl mıntıkası, İran) bir kabile Alan ismini almıştır. İran'daki Kürtler, Süleymaniye ile Bane arasında kalan bölgeyi Alan olarak adlandırmaktadır. Revanduz dolaylarında Kalefan'da doğan bir ırmağın adı, Aluna'dır. Pline adında Romanyalı bir tarihçi, bu bölgede yerleşmiş olan Alûni adındaki bir ulustan söz etmektedir. Yalnız nasıl ki Kürdistan ve onun yurttaşlarının tarihi yeterince çözümlenmemişse, bu konudaki bilgimiz de tahmini kalmaktadır.

Mîr Ezîn'e gelince; acaba tarihi bir kişilik mi; yoksa *dengbêj*lerin dilinde başka bir kişinin yerini mi tutmaktadır? Mişoyê Berazî'nin söylediği versiyonda, Botan Mir'i Ezîn'in adı, Mir Tacîn'in oğludur. Başka *dengbêj*lerin versiyonlarında ve *Mem û Zîn*'de, Mir Zeyneddîn, Mir Evdal'ın oğlu oluyor. *Şerefname*, Botan Mirleri bölümünde, iki Mir Evdal'ın adını anmaktadır. Onlardan biri, Halid bin Velid'in torunu olup, babasından Finike mıntıkasını alıyor[3]. Öyleyse, Mir Ezdîn'in onun oğlu olması mümkün değildir. Diğer Mir Evdal konusunda *Şerefname*, ayrıntılı bir şey yazmıyor. Sadece, onun Mir Ezzedîn ya da Mir Ezdîn adında oğlu olduğunu belirtiyor.

1393 yılında, Mir Ezdîn Mardin'e gidip Timurleng'e bağlılığını bildiriyor ve emirliğine dönüyor. Bu dönemde, Timurleng'e kötülük yapan bir Kürt, Mir Ezdîn'e sığınıyor. Timurleng, bu adamı Mir Ezdîn'den istiyor fakat Mir onun isteğini yerine getirmiyor. Bunun üzerine, Moğollar, Cizre'ye saldırıp, şehri talan ediyor. Mir Ezdîn, Moğollar'ın eline geçmiyor. Kaçıp, Eruh'a ulaşıyor. Burada sofu olup, namaz ve dualarla ömrünü tamamlıyor.

3. Arap tarihine göre, Halid İbn-i Velid'in kırk bir çocuğu vardır. Onlardan sadece Abdurrahman yaşamıştır, onun da soyu devam etmemiştir. Bütün diğerleriyse, küçükken ölmüştür. Bu nedenle derler ki Botan Mirleri, Halid'in soyundan gelmemiştir. Xalti'dirler (Haiti), yani asılları Yezidî'dir.

İki yüz yıl sonra, başka bir Mir Ezdîn, Han Evdal'ın oğlu, şehir halkının desteğiyle kardeşi Şeref'i öldürtüp, Cizre Mirliği'ni ele geçiriyor. Şerefname, 1596 yılına kadar, yani *Şerefname*'nin yazılış tarihi ve *Mem û Zîn*'in yazılışından yüz yıl önce, Mir Ezdîn henüz yaşıyordu. Fakat Kürt tarihi, Zeynedîn (Zeydîn, Zengîn) adında bir Botan Mir'inin adını anmamaktadır. Mişoyê Berazî'nin Botan Mir'ine taktığı Ezîn adı, tarihi gerçekliğe hepsinden daha yakın görünüyor. O zaman, hepsinden daha uygun olarak Timurleng'in düşmanı Ezdîn aklımıza geliyor. Fakat Lescot'un da belirttiği gibi, bunu iddia edebilecek tarihi kanıtlar elimizde yok. Zaten, Mişoyê Berazî'ye göre de Mir Ezîn, Mir Evdal'ın oğlu olmayıp Mir Tacîn'in oğludur.

Belirttiğimiz gibi, destanın konusu çok eski olup anlaşılan Mir Ezîn başka bir kişinin şekline bürünmüştür. Peki neden böyledir? Neden destan Mağrib şehrinde başlayıp, sonrasında tümüyle Cizre'de geçmekte ve içeriğinde Botan Mirleri kötü olarak gösterilmektedir? Rus Kürdolog Bazil Nikitin'in dile getirdiği gibi, bu destan Botan Mirlerinin düşmanları tarafından değiştirilip, bu şekle büründürülmüş olabilir. Bu da bir tahmin. Biz başka bir tahminde bulunuyoruz. Bugün biliniyor ki 9. asırdan sonra, Türkler Kürdistan'a girene kadar, ülkemizde sanat, ticaret, uygarlık ve zenginlik oldukça gelişmiştir ve Kürdistan'ın bütün pazarları birbirine bağlanmaktadır. Ülkenin birliği ve bütünlüğü, Kürt şairlerinin şiirlerinde göze çarpmaktadır. Melayê Cizîrî, bir şiirinde kendini yalnız Botan'ın değil, bütün Kürdistan'ın şairi olarak adlandırıp şöyle demektedir:

İrem Bağı'nın gülü Botan'ın,
Kürdistan gecesinin aydınlığıyım.

Ehmedê Xanî'nin, bu gerekliliği, kendi düşünce ve varoluşunun temeli yaptığını görüyoruz. Fakat Kürdistan'ın birliği gerçekleşmiyor. Hem iç düşmanlar hem de dış düşmanlar, özellikle de Osmanlı ve Acemlerin yüzünden... Destanda bir Kürt padişahı ve miri vardır. Kürtlerin padişahı, temiz bir kalple mirle ilişkilerini güçlendirmek ister. Fakat mir bunu istemez; çünkü bu ilişkiyle emirliğinin padişahın eline geçmesinden korkar. Acaba masal anlatıcılarımız bunun farkına varıp, ulusun ruhunun aynası olmuştur, diyemez miyiz? Bir milletin halk edebiyatının kendisi, her zaman o halkın durumunu, düşüncesini, bilincini ve umutlarını gözler önüne sermez mi?

Tarih bilgisi açısından Zîn, bizi daha belirsiz bir konumda bırakır. Adına neden Zîna Zêdan demişler, bunu bilmiyoruz. Umut ediyoruz ki edebiyatçılarımız, gelecekte bu noktaları daha da aydınlatacaktır.

Edebi Durum

Edebiyat açısından, daha önce de dediğimiz gibi, ne yazık ki Mişoyê'nin dili oturmuş bir dil değildir! Sebriye'ninki onunkinden daha iyi bir durumdadır ama o da fazla düzgün ve seçkin değildir. Destanda bir bölüm vardır: Satranç Oyunu. Bu bölüm dil, şekil ve anlatım bakımlarından eşsizdir. Serhatlı bir kadın, onu rahmetli Mir Celadet Alî Bedirxan'a anlatmıştır. Fakat ne yazık ki uzun bir zaman önce ülkeden ayrıldığından, *Memê Alan*'dan onun aklında düzgün haliyle bir tek bu kalmıştır. Beyitlerin vezinleri çok fazla uyumlu değildir; buna rağmen folklorik bir şaheserdir. Öykünün genel kafiyeleri zengin, güçlü ve klasik değildir (Arapça ve Farsça satırları umursamaz). Çoğunlukla soruların tekrarından ibarettir. Mısralar mevzun değildir. Çok uzun ve çok kısa beyitler vardır. Bütün Kürt savaş şarkıları ve mevzun öykülerde usul budur. Bu özellik, ozanın nefesine göre düzenlenir. Şiirin eski biçimine göre bu şekil değersiz sayılır. Fakat günümüz edebiyatına ve serbest şiirlere göre (*le vers libre*, Fr.) kıymetli eserler olarak kabul edilir. Eğer şair ve ediplerimiz Arapça ve Farsça usulleri bırakırsa, seçkin şeyler yaratmakla kalmayıp, kendi büyük milli servetlerini dünyaya tanıtıp onları hayran bırakacaktır.

Memê Alan'ın yazımında kullanılan dilin seçkin olmamasına rağmen, içinde öyle güzel vasıflar vardır ki sadece çok değerli roman ve tragedyalarda görülür. Zîn uyurken, ona yapılan övgülere bakınız:

Ak alın, altın ve gümüş misali,
Kıvrımlı zülüfler nar gibi yanaklara sarkmışlar
Zülüfler, saç katarları örgülere doğru sarkmışlar
Omuzlara ve bele sarınmışlar.
Ufak bir takım örmüşler, göğüslere, iğnelik üstüne sarkıtmışlar.

Ve Zîn'in, Mem'in Cizre'ye geldiğini duyduğu andaki ruh halinin anlatımı:

Yüreği yeniden, derya misali kabardı,
Dalgalar, baştan ayağa onu sardı.
Dertler, yaralar yine başkaldırdı,
Ama öncesi gibi, Mem'in, Kürt padişahının gelişinden umutsuz değildir.

Çeko, Mem'in Zîn için geldiğini anladıktan sonra, diğer iki kardeşin önünde kendi nefsi durumunu nasıl da güzel açıyor ve anlatıyor:

Ben Çeko'yum, deli değilim!
Kış kurdu gibi karnı aç, ağzı kanlıyım.
Eğer şimdi yüz er üzerime gelse, birini diğerine ulaştırmam.
Bütün Cizre şehri onlardan taraf olsa, yine de umurumda değil.

Tiyatro sahneleri olarak bütün dünyada bu anlatımlardan daha iyisi az bulunur. Çeko'nun sözünü söylediği an, Hasan'ın haline bakınız:

Hasan'ın gözleri ejderha gözleri gibi kıpkırmızı olmuştur/Göğsü deniz dalgaları gibi inip kalkmaktadır/Saçı diken gibi birbirine girmiştir.

Satranç Oyunu'nda Mem, Mir'i yendiği zaman, ozan Mem'in oyununu öyle bir şekilde anlatıyor ki biz kendimizi bir savaş meydanının kenarında buluyoruz. İzleyin:

İzleyiciler Memê Alan'ın güçlü olduğunu biliyordu, Mir Ezîn kalkamaz bu işin altından. Mem mızrak, gürz ve topuzuyla girdi içeri. Ön safı bozdu, kanatlardan girdi içeri. Süvarileri atlardan indirdi, piyadeleri fillerle ezdi. Burç ve sur cephesini öne kattı, düşmandan aldı. Şaha öyle bir kalktı ki kule ve veziri esir aldı.

Ozanlar, tabiatın tasvirini de unutmaz anlatımlarında, eşsiz hünerlerini ortaya döker. Bahar zamanının Dicle Nehri'ni gözlerinizin önüne getirin:

Er kanı gibi kızıllaşmıştır nehir. Dalga üstüne dalga atmakta, dalga üstüne dalga atmakta, dağların eteklerine vurmaktadır.

Uzatmayalım. Daha da incelersek, çok daha değerli bazı şeyleri bulup okurların gözlerinin önüne serebiliriz. *Memê Alan* ve bütün Kürtçe öykülerde, destan ve şarkılarda başka bir değer vardır: Dilde "ses kelimeleri" vardır ki bunlar, verdikleri seslerle anlamlarını belirler. Fransızca bunlara *homonotopees* denilir. Edebiyatta böyle sorular eğer güzel işlenirse, çok değerlidir. En büyük Fransız tragedya yazarlarından biri olan Racine, *Andromak* adlı eserinde, şu dizeyi yazmıştır:

Quels sout ces serpents qui sifflent sur nos têtes?[4]

4. Fr.: Kafalarımızın üstünde tıslayan bu yılanlarda ne böyle?

Burada Kürtçe olarak soru sesinden bir şey çıkmaz. Fakat Fransızca kelimeler öyle bir ses çıkarır ki yılanların tıslamaları kulağımıza çok güzel gelir ve başımızın üstünde yılanların varlığı ve hareketleri bizi daha fazla heyecanlandırır. Bu beyit Fransız edebiyatında çok ünlüdür.

Okullarda Racine metinlerinin üstünlüğünü göstermek istedikleri zaman, bu beyti eşsiz bir örnek olarak ele alıp saatlerce ve günlerce onun üstünde münakaşa ederler. Bizim folklorumuzda da böyle şeyler çokça görülür. Örneğin: "Kılıçların şakırtısı..., urganların çıtırtısı..., yılanların tıslayışı ve balıkların çırpıntısı geliyor." Eğer araştırılırsa, böyle çokça örnek ortaya çıkar. Ne yazık ki birçok eşsesli soru birbirinin ardı sıra gelmez. Ama muhakkak halk edebiyatımızın diğer parçalarında bulunur. Birisinin bununla ilgilenip araştırması kâfi olacaktır.

Memê Alan'da ebedi bakımdan çok daha üstün değerler vardır. Aşk konusuyla beraber destanın kişileri ve öykünün dramatik[5] gücü, *Memê Alan*'ı Homeros (Yunan), Shakespeare (İngiliz), Racine (Fransız), Goethe ve Schiller (Alman) gibi dünyaca ünlü yazarların eserlerinin derecesine ulaştırır. Bu üstatların eserlerinin arasında, bizim destanımıza en yakın olan Shakespeare'in *Romeo ve Juliet*'idir. Onun kahramanları da bizimkinin kahramanları gibi kara bahtlıdır. İki çaresiz Romeo ve Juliet, Mem ve Zîn gibi ateşli aşklarına ulaşamaz ve ölür. Shakespeare'in kahramanları, birbirleri için kendilerini öldürür. Doğrusu, diyebiliriz ki Mem bir şekilde kendisini öldürür. Narın zehirli olduğunu bilir; buna rağmen onu alır ve yer. Ama Kürt ve Müslümanlık geleneklerine göre kendini öldürmek kötü bir şey olduğundan, öykücü rüya, kader ve görünmeyen büyük güçleri işin içine katarak Mem ve Zîn'i şehitlik mertebesine yükseltir ve onları cennete gönderir. Bu şekilde, aşkları kutsal ve sonsuz olur.

Memê Alan'da sadece İslam dininin inançları değil, çok eski inançlar da büyük rol oynar. *Mem û Zîn*, perilerin aracılığıyla birbirlerini görüp sever. Ehmedê Xanî kendi zamanında, artık bunu kabul etmez ve Mem ile Zîn'in birbirlerini görmeleri için Newroz Günü'nü ve bir karnavalı daha uygun görür. Shakespeare'de de Romeo ve Juliet, bir karnavalda karşılaşır, birbirlerine âşık olur. Ama eskiden güzel, hoş ve büyük şeyler perisiz olmazdı, öykü ve destanlar, onlar olmadan karanlık, ahenksiz ve soğuk olurdu.

Destanın kişilerine gelirsek: Mem nasıl bir adamdır? Her şeyden önce âşıktır ve aşkı o kadar zor ve yürek yakıcıdır ki akıl namına bir şeyi

5. İki karşıt gücün karşılaştırılması: Hasan ile Çeko, Mir ile Mem, Mem-Zîn ile Beko, kader ile insan yaşamı...

kalmaz kafasında. Bunun yanında, eğer büyük cevherlere sahip olsaydı onlar da görünürdü ama doğrusu, birçok yerde onu bu tür değerlerden yoksun görürüz. Mem, katı yürekli bir adamdır, fakirlere ve sözcülerine karşı zalimdir. Kendini sever ve gururludur. İyi bilir ki Zîn, Çeko'nun sözlüsüdür; buna rağmen Celaliler'den yardım ister ve üstüne üstlük bunu yapmakla övünür. Zîn'in kendisine onların arkadaşlığıyla ilgili palavralar sıkar. Qestel Pınarı üstünde, sevgilisine karşı olan tutumu hiç de nazik değildir, ne kadar da sert davranır! Sonra, hareketlerinde çoğunlukla onurlu değildir. Askerlerle beraber Acemlerle savaşmaya gittikleri zaman, hile ve üçkâğıtla arkadaşlarını yalnız bırakıp Zîn'in yanına gerisin geri gelir. Bu erdemsizlik özellikle zindanda görülür, kaderin karşısında tamamen zayıf ve çaresiz kalır.

Xanî'nin *Mem ile Zîn*'inde Mem farklıdır. Yüksek ahlak sahibi bir er kişidir, cömert ve her şekilde onurludur. Aşkı da çok daha saf ve yüksektir. Divanın sonunda tamamen tasavvufa yönelir ve Zîn'e olan sevgisi Allah sevgisiyle bir olur. Zindanda Zîn kendisine özgürlük fermanını getirdiği vakit, Mem bu fermana kulak asmaz, duayla ve dindarca dünyadan göçüp gider. *Memê Alan*'ın bazı versiyonlarında Mem kahpece öldürülür. Ölümü, onun ardında açıklayıcı bir şey bırakmaz, aşkına ulaşamaz, hareketleri ve yaptıklarıyla da hiçbir şekilde insanlığa faydası dokunmaz. Ama destanda Mişoyê söylediği zaman, öyle görülüyor ki ozan Şeyh Xanî'nin tesiri altında kalmıştır.

Mem'i gözlerimizde şirin kılmak için, öykücü onu birkaç onurlu yaklaşımın öznesi kılığına büründürür: Mem, bilimi sever, çocukları ve gençleri zorla okutur. Hasan, onun için evini yakmıştır, oğlunu ateşin ortasına atmıştır. Mem, Mir'in elinden kurtulduktan sonra, kendisini ateşin ortasına atar, Hasan'ın oğlunu oradan kurtarıp iyileştirir. Zindanda kendi ölümüne razı olur ve sessizce ölür.

Mîr Ezîn ise bildiğimiz kadarıyla, uzak görüşlü bir adam değildir. Kendine güveni olmayan, ceberut ve Bekoyê Avan'ın elinde kukladır. Bu yüzden Ehmedê Xanî, divanında ondan dizginlerini kalleş ve yıkıcı adamların ellerine veren bir emir gibi bahseder. Xanî, öğütler verir ki bu tür adamlardan uzaklaşıp, emirliklerinin işlerini daha kurulu ve düzgün yapsınlar. Ama düşmanlık ve kölelik, şairimizin öğütlerinin mirlerin kafalarına yerleşmesine izin vermemiştir.

Zîn, *Memê Alan*'da ve *Mem û Zîn*'de değişmez. Her ikisinde de utangaç fakat asil, kendine güvenen ve ileri görüşlü bir sevgilidir. İyiliksever, şefkatli ve şirindir, onurlu ve dindardır. *Memê Alan* destanında, onlar için bir damla kan dökülmesin diye Questel Pınarı üstünde Zîn,

Mem'den onu kaçırmasını ve doğruca Mağribîlerin şehrine götürmesini ister. Yine *Memê Alan*'da, Hasan'ın Mem'in ölümünden sonra Mir'i öldürüp Kürtlerin padişahının öcünü almasını kabul etmez. *Mem û Zîn*'de de Beko'yu affeder çünkü onsuz ne o ne de Mem cennete gidebilir.

Memê Alan'da Sitî, erkeksi bir ev kadınıdır. Evet, Hasan'ın emirleri karşısında sessizce boynunu büker; fakat Hasan ve kardeşleri evden uzak olduklarında, kendisi önemli kararları alır ve Mem'in ölümünden sonra her üç kardeşe serzenişte bulunur, onlardan vazifelerini yerine getirmelerini ister: Mem'in öcünün alınması. Ama Xanî'nin metninde Sitî, çok küçük bir rol oynar. Romanın başında bahsi geçer; ama sonra artık hiçbir iş yapmaz.

Beko'nun kendisi, *Memê Alan*'da ve *Mem ile Zîn*'de tamamen bir değildir. Ehmedê Xanî'nin kalemiyle Beko, hareketleriyle dindarca ve inançla Allah yolunda yürür. Allah, onu bu dünyada her iki sevgilinin kaybolmasına ve ahirette rahata ermesine sebep olarak seçmiştir. Öbür dünyada o, ceza değil, mükâfat görür. *Mem ile Zîn*'in sonunda, Beko'yu cennette görürüz. Şeytan Beko, cennetlik Beko olur. Ehmedê Xanî, tasavvuf felsefesini *divan*ında ete ve kemiğe büründürür. O tasavvuf ki şeytanı başkaldırmış olarak değil, Allah ile beraber yürüyen bir melek ve O'nun eşsiz kulu olarak gösterir. Sonradan güzelliğe, hoşluğa, özgürlüğe ve seçkinliğe ulaşmak için Allah'ın eliyle şeytan, insanları yoldan çıkarıyor, onları incitiyor, alçaltıyor. Beko'nun öldürülmesinden sonra Ehmedê Xanî'nin Zîn'i, onun hakkında şunları söyler:

Daha önceden ne cefa yaptıysa o. Sonunda bize vefa yaptı o.
Aşikâr muhalefet ettiyse,
Gizde bize iyilik etti.

Kendini kaybetmek, perişan ve her şeyden mahrum olmak ve sonra yeniden, aydınlık bir şekilde kendinden haberdar, özgür, mutlu ve başı dik olmak. *Alianation-desalienation*, çok derin ve yüksek bir felsefi düşüncedir. Bu düşünce, iki ünlü Alman'ın felsefelerinin temelini oluşturur: Hegel ve Marx.

Hegel, idealisttir[6]: Ona göre her şeyin başı ve sonu düşünce, fikir ve ruhtur. Önceleri düşünce ve madde-tabiat birdi, sımsıkı ve güçlü bir birliktelik. Bu birliktelikte öncelik ve egemenlik düşüncenindir. Bu birlik, bir müddet sürer; ama sonra düşünce, her şey onun elinde oldu-

6. Ama Hegel maddenin varlığını inkâr etmez. Bazı idealist filozoflara göre, düşünceden başka hiçbir şey yoktur.

ğundan kendisini maddeden ayırır, bir kenara çeker ve maddeyi bir kenara iter. Bir zaman öyle kalır. Daha sonra düşünce, madde onun cevheri olduğundan, yalnızlıktan kendisini eksik görür, rahatsız olur ve artık kendisini tanımaz. İlk durumuna ulaşmak için madde'yi arar, onun peşine düşer. Ulaştığı zaman, onunla beraber *these*, yeni bir eşyaşam meydana getirir. Bu eşyaşamda, düşünce ve madde, diyalektik bir durumdadır. Birlikleri, kalıcı ve çatışmalı bir birliktir. Bir müddet sonra, bu *eşyaşam*da düşünce, kendini sağlam görmez, varlığından tekrar rahatsız olur ve maddeye başkaldırır. O zaman düşünce, bir *antithese* kurar, biraz kendinden maddeye verir, bazı faydalı, müspet şeyleri ondan alır ve maddeyle olan tecrübeleriyle bir *synthese* oluşturur. Sonra bu sentez de bozulur ve düşünce yeniden daha zengin ve geniş bir *eşyaşam* ortaya koyar. Düşünce ve maddenin başta olduğu gibi güçlü ve kalıcı bir birlik kuramamasıyla bu *eşyaşam*, *antitez* ve *sentez*ler hep devam eder. Fakat her yeni bir sentezde düşünce, daha zengin, daha yüksek ve daha mutludur.

Bu sunduğumuz fikirler, Hegel'in *Büyük Mantık* (*Gross Logik*) kitabında yazılmıştır. Hegel, *Tarih Felsefesi*'nde (*Philosophie der Weltgeschichte*) düşüncenin göğünden aşağı iner, insanların arasına girer ve der ki: "Bu *eşyaşam*, *antitez* ve *sentez*ler, insanlık tarihini düzenleyip meydana getirir. Tarihin oluşumunda düşünce, değerli adamlar veya milletlerin eliyle maddeye ulaşır, ondan cevherini alır, zekâ ve maneviyatını ilerletir. Ve bu hareket asla durmaz, hep devam eder." Hegel, bir taraftan böyle düşünürken, diğer taraftan da insanlık tarihinin gelişimini Prusya Hükümeti'nde sonlandırmıştır. Ona göre, Prusya Devleti'nin varlığıyla insanlık, artık en üst seviyesine ulaşıp, durmuştur.

Marx, maddecidir. Yani ona göre her şeyin başı ve sonu hatta akıl, düşünce, ruhun kendisi maddedir. Akıl ve düşünce, hiçbir zaman kendi başlarına var olmamıştır, olmaz. Akıl ve düşünce, insanın doğal gelişiminin sonucudur ve insanın özel düzeneği beyin olmaksızın asla oluşmazdı. Aklın kendisi maddeden başka bir şey değildir. Fakat insan, aklın oluşabileceği seviyeye geldikten sonra diğer yaratıklardan uzaklaşır. Onlar gibi tabiat karşısında perişan, sessiz ve eli kolu bağlı kalmak ve orada yiyeceğini hazır bulmak yerine, tabiata karşı koyar, onu kendi ihtiyaçlarına göre değiştirir ve gitgide egemenliğini onun üzerinde daha da genişletip güçlendirir. İçinde yaşadığı tabiatı değiştirmekle gittikçe kendi tabiatını da değiştirir. İnsan ve tabiat arasında diyalektik bir çatışma vardır ve Hegel'deki düşüncenin gelişim süreci gibi, yani *eşyaşam*, *antitez* ve *sentez*, insanlık tarihini oluşturur, hep daha yüksek ve özgür olur. Marx'ta

insan, gizli düşüncenin yerini tutar ve kendi insanlığını kendi eliyle yerine getirir. Fakat Marx'a göre insan yalnız bir varlık değildir, toplumsaldır. Başlangıçta diğer insanlarla olan ilişkiler, çok tabii ve güçlü ama dar ve yetersizdir; çünkü halen meslek ve çalışmaları tabiatladır. Henüz alet ve edevatların yeni ortaya çıktığı zamandır. Ama insan, artık sürekli tabiatıyla ilişkilendiğinden, onu her zaman daha fazla elinde tutma ve onun üstündeki hâkimiyetini arttırma ihtiyacıyla çabaladığından alet ve edevatları geliştirir. Bu gelişimle beraber sadece tabiatla olan ilişkileri değil, diğer insanlarla olan ilişkileri de daha fazla, daha derin ve daha sıkı olur. Bu şekilde, toplumlarda "sınıflar" kendilerini gösterir. Sınıfların yayılmasıyla yavaş yavaş toplumsal mülk, ferdileşir; zenginlik, fakirlik ve kölelik topluma girer. Şeylerin alışverişi de aşiretten çıkıp uluslararasılaşır. Ticaretin ortaya çıkmasıyla para ortaya çıkar ve gitgide toplumda her şeyin yerini tutup insanların bütün etkinliklerinin amacı haline gelir. Para ve mülk edinmek için, toplumun bütünü için değil yalnız kendisi için, insan her türlü pisliğe bulaşır. Toplumun üyelerini birbirine düşmanlaştıran, onlardan insanın tabii hislerini alıp götüren mülk ve para, insanın cevherlerinin yerine geçmiştir. Artık insanlığını kaybeden insan, onu kayıp insani değerlere ulaştıracağı inancıyla para ve mülkün peşine düşer. Fakat bu hareketiyle kendini daha fazla kaybeder ve daha da alçalır. Oluşan toplumda mülk, para, sınıflar ve devlet insanın kaybetmesine ve gerçek değerlerinden uzaklaşmasına (*Causes de l'Alienation de e'homme*) neden olur. Böylece, diğer insanların yardımıyla, bilinçli bir şekilde tabiat güçlerini ele geçirip herkesin faydalanmasını sağlayacağına, tabiat karşısındaki egemenliğini ve serbestliğini arttıracağına, hülyaların peşine takılıp insanlığın temel değerlerinden uzaklaşır.

Marx'a göre, şimdiye kadar toplumsal sınıflar, para, özel mülk ve devlet, diyalektik bir şekilde insanlığın gelişmesini sağlamıştır. Görünen o ki insanın ayağa kalkabilmesi ve yücelmesi için çok alçalması gerekmiştir. Bu konuda Marx'ın kendisi şöyle diyor: "İnsan denen varlığın, içteki bütün zenginliğini ortaya çıkarabilmesi için bu büyük perişanlığa düşmesi zorunluydu."

Bu düşünce tamamen Ehmedê Xanî'nin düşüncesiyle örtüşür. Şu dörtlüğe bakınız:

O ki izzet belasına düşmeyinceye kadar
O ki zillet toprağına varmayıncaya kadar
Olamaz yolunun ehli
Olamaz hakikatin sahibi.

Madden ve insani olarak kendini kaybetmek, alçalmak, perişan olmak ve sonra yeniden kendini tanımak, yükselmek ve mutlu olmak. Bu noktada Hegel ve Marx, büyük üstadımız Ehmedê Xanî'ye ulaşır. Bilinmelidir ki Kürtlüğün yol göstericisi, Hegel'den yüz yıl ve Marx'tan yüz elli yıl önce dünyaya gelmiştir. Şüphesiz görüşlerinin arasında farklar vardır: Xanî, insanın mutluluğunu cennete bırakır; Hegel, insanı "gizli bir ruh" yapar ve Marx, bu dünyadayken insanın yüceliğini ister, bunu mümkün görür. Fakat her üçünde de diyalektik düşüncenin yolu birdir ve bu, bizim için çok çok değerlidir.

Xanî'nin Beko'sundan bahsettik ama *Memê Alan*'da Beko, savaşın kendisidir ve değişmez. O dünyada da savaşın kaynağı olarak kalır. Ölüm sonrası bile Mem ile Zîn onun kötülüklerinden kurtulamaz.

Bengîn, Memê'nin kan kardeşidir ve canı gönülden ona bağlıdır. Üstüne üstlük kahraman ve akıllı bir savaşçıdır. Bazı ozanlara göre, Bengîn Memê'yle Cizre'ye kadar gelir ve hiçbir zaman onu terk etmez.

Xanî'nin Tacdîn'i, Bengîn ve Hasan'ın yerine tutar, arkadaşlık ve dostluk uğruna Memê'ye yardım eder ve onun için büyük fedakârlıklar gösterir. Ama Mem ile Zîn'in Tacdîn'i, Hasan'ı tamamen karşılamaz. Er ve cömerttir, muhlis ve atılgandır; fakat Hasan'a göre daha az erdemli ve yumuşak başlıdır. Arkadaşının yakalanıp zindana atıldığı an, Tacdîn hazırdır; fakat kendisini bu işe karıştırmaz. Memê'nin yakalanmasından sonra, onun özgürlüğünü sağlama görevini üzerine alır. Bunu zorla yapmadan önce, Mir'in yanına bir yaşlı gönderir ve onu affettirmek ister.

Memê Alan'da Hasan ve her iki kardeşi, erdem sahibi iyi insanlardır. Hasan cömertliğin, misafirperverliğin, erkekliğin, dostluğun, doğruluğun ve azametin kendisidir. Kürt milletinin yüksek özellikleri onda iyi oturtulmuştur. Ve bu öyledir ki sanki *Memê Alan* hikâyesi, tümden Hasan'ın şahsının yaratılması, onun kardeşleriyle beraber yaptıkları için kurulmuştur. Hasan'ın ve kardeşlerinin varlığı, *Memê Alan*'ı hayali bir hikâye olmaktan çıkarıp "teatral oyun"a dönüştürür. Yani, *Memê Alan*, *Sophokles*'in veya *Shakespeare*'in eserleri ve benzerleri gibi ölümsüz ve ahlaki bir şaheser olur.

Böyle eserlerle insan kendi büyüklüğünün farkına varıyor. Bu destanı okuyan, dinleyen veya diğer ülkelerde benzerini gören, başka bir Hasan oluyor, onun şekline bürünüyor ve farkına varmadan daha iyi ve yüce oluyor. Zîn de Xanî'nin divanında tasavvufi bir şekilde dile getirdiği gibi insan hayvansallığından uzaklaşıp, daha üstün bir seviyeye doğru yükseliyor.

Hasan'ın bu destandaki varlığı ne derin felsefi bir düşüncedir! Onunla Mem arasında ne büyük farklılıklar vardır! Mem, kader mahkûmu, cin ve perilerin mahkûmu, görünmez güçlerin mahkûmudur. Mem, bağlı ve esirdir. Destanın sonunda, kaderine razı olup, gizli güçler karşısında boyun eğmektedir. Bir işi, ya sihrin zoru ya da perilerin, Xocayê Xizir'ın (Hızır Hoca) ve şeyhlerin yardımıyla tamamlayabilmektedir. Mem, daha insanlığının bilgi ve gücünün farkında olmayan biridir. Daha sihirbazlık döneminin, karanlık dönemlerin ya da Cahiliye Dönemi'nin insanıdır.

Hasan, ilerlemiş dönemlerin insanının diliyle konuşmaktadır. İnsanın gücünü veya insanın iradesinin gücünü oldukça iyi kavramıştır. Kölelik ve kötülüğü kabul etmez. Özgür ve onurlu biridir. Ülkenin savunması için Mir'e yardım edip, korkusuzca düşmana saldırır; fakat Mir onursuzca hareket eder, bunun üzerine Hasan, Mir'i öldürmeye çabalar ve onu korkutur. Hasan'ın köle olduğunu söyleyebiliriz fakat o, insanlığın ilerleme çabasında elde ettiği değerlerin kölesidir. Gerçeği sevmek, sözüne bağlı olmak, sahip olduğu en önemli şeyleri biri veya toplum için feda etmek, toplumun her zaman kabul gören değerleri değil midir?

Bu tür değerlerin korunması ve yaşatılması konusunda, Hasan'ın iradesi hiçbir zaman kınanmaz. Halkın nezdinde Hasan'ın iki kardeşi de böyle tanınmaktadır. Konukseverlik konusunda, büyük tüccar, Mem'e şöyle açıklama yapmaktadır:

Biri onların evinin önünde indiği zaman
Onun yoluna baş koyar.
Misafirlerinin her türlü gönül yarasını sağaltırlar.

Hasan, konuğunun hizmetindedir, her ne olursa olsun Mem'e yardım edecektir:

Sana, keyfini keyif eyle diyen ben değil miyim?
Cizre şehrinin temelini sallayacağım,
Derdine derman bulup getireceğim.

Hasan, Mem'i kardeşi yaptıktan sonra, bu kardeşliği ona şöyle anlatmaktadır:

Benim kardeşliğim, çoban kardeşliği değildir.
Sözlerim çocukların sözleri değildir.

Kimseyi kandırmak istemem konuşmalarla,
Âdetim değildir; hile, tezgâh bilmem.
Kardeşliğim sağlamdır kelepçe misali.

Kürtlerin sözlerine verdiği değer o kadar nam salmıştı ki Araplar, bir şeyin değişmeyeceğini belirtmek için "bir, iki olmaz" (Kürt atasözü) diyordu. Bakın, bu Kürt gelenekleri Hasan'ın kişiliğinde nasıl vücut bulmuş:

İnsan ki yemek yer, fakat davar misali değil.
Er kişi sözle bağlanır,
Hayvan misali dizgin ve bağla değil.

Çeko, sözünden döndüğü zaman, Hasan için artık her şey bitmiştir. Bu onursuzluğu Çeko'ya şöyle dile getirmektedir:

Sen hem erkekliğin
Hem de Kürtlerin adını batırdın.
Artık kimsenin yüzüne bakacak halimiz kalmadı.
Vah keşke biz üç kardeş ölseydik de bu olanları görmeseydik!

Onun fedakârlık ve yiğitliğine bakın. Kardeşlerin büyüğüdür; fakat yükün ağırını kendisi için ayırmaktadır. Kardeşlerine şöyle der:

Şehrin yirmi beş mahallesini biz üç kardeşe pay edin:
Silahları güçlü, erleri cesur olan mahalleleri bana bırakın.
Eğer Cizre Hükümeti'nin hesabını yaparsanız, onu da kardeşinizin yüküne ekleyin.

Çeko da yiğit ve güçlüdür. Ahlaki değerlere Hasan gibi sıkı sıkıya bağlı değildir. Fakat diğer taraftan, hareketleri oldukça insani ve doğaldır. Zîn'in Memê'nin sevgilisi olduğunu öğrendiğinde, kızgınlığını saklayamamakta ve büyük kardeşine darılmaktadır. Fakat kızgınlığı dindikten sonra, sonuna kadar doğru yoldan ayrılmayıp Hasan'ın dediğini yapmaktadır.

Qeretacîn'e gelince, kardeşlerin en küçüğü olup, canı gönülden abisine bağlıdır. Hiçbir zaman Hasan'ın hatırını kırmaz. Bir işaretle anında kılıcını çekip, Çeko'nun savaşı için kendini donatır. Hasan gibi bir kardeşten kim şikâyetçi olabilir ki? Hasan, ne kadar sertse de büyüklüğün ta kendisidir.

Memê Alan, toplumsal konularda bize oldukça çok şey öğretiyor ve bazı konularda da bizi düşündürüyor. Her şeyden önce, bize eski Cizre şehrini tanıtıyor. Cizre, çok büyük bir ticaret kentidir. Yirmi beş mahalle, saray ve konaklar, ayrıca çok zengin tüccarları vardır. Onların tüccarlarının mir ve şeyhleri, mallarını dünyanın her tarafında gezdirmektedir. Bahse değer olan şey; Cizre tüccarları yüksek bir ahlaka sahiptir. Onların en zengini Mem'e şöyle der:

...Bu akşam amcana misafir ol,
Sana dükkânları ve mağazaları açayım.
Olmadıysa, açayım define ve hazineleri.
Gönlün ne kadar para dilerse,
Sen sadece parmağınla o yeri amcana göster
O mahalleyi mal ve altınla dolduracağım;
Yerine getireyim yüreğinin dileğini.
Şimdiye kadar evimizin işi budur: Mal toplarız
Sonra dökeriz, er kişilerin yoluna kurban ederiz.

Fakat dünyanın bütün tüccarları gibi "amca"nın gücü de mal ve parasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Mem'in işinin sadece adam öldürmekle çözüleceğini anladığında, hemen meydandan çekilip kenarda durur. Fakat insani şeyler için, mal ve para konusunda o da öne atılır.

Sonra, *Memê Alan*'da ebebozlardan çok söz edilir. Cizre'de onların bir mahallesi vardır ve şehir onlarla doludur. Anlaşılan bir zamanlar Kürdistan'ın şehirleri ebebozlarla doluymuş. Bazı yörelerde onlara *ebesor* ya da *pexwas* (*kırık*) denilir. Diyarbakır'ın *kırık*ları yiğitlikleriyle bilinir. Onların *Bemale* adlı türküsü ünlüdür. Fakat Cizre'nin ebebozlarının dilenci, sahtekâr ve korkak olduğunu görüyoruz. Belki de bu, masal anlatıcısının Cizre Botan'a olan düşmanlığından kaynaklanıyordur.

Ebebozlar gibi toplumsal bir tabakanın oluşumu, tarihi bir göçtür ve birçok Avrupa ülkesinde yaşanır. 13-14. ve 15-16. yüzyılda İngiltere ve Fransa'nın kentleri bu işsiz, serseri ve kavgacı kişilerle doludur. Bunun nedeni neydi? Sanat, ticaret, şehirlerin ilerlemesi ve merkezi hükümetlerin gelişmesiyle iktidarlar zayıflayıp bir daha savaşamıyordu. Bu nedenle, eskiden bu yolla besledikleri kişileri yanlarından uzaklaştırıyorlardı. Onlar da kentlere yönelip iş aramaya koyuluyordu. Bazıları ülkenin ordusuna girerdi, bazıları başka bir hükümdarın hizmetinde çalışırdı, bazıları da ülkesini terk edip, başka ülkelerde gecekondular

inşa ederdi. Bir bölümü de bir süre işsiz ve serseri gezer, sanat edindikten sonra bir işte çalışmaya başlardı.

Memê Alan destanından anlaşılıyor ki Kürdistan da yukarıda söz konusu olan göç sürecinden geçmiştir.

Cizre şehrinin siyasi durumuyla ilgili olarak, *Memê Alan* bazı konularda bizi bilgilendirmektedir. Botan Mirliği'nin başkentinin ticari bir merkez ve bayındır bir kent olduğunu öğreniriz. Kanunları ve bir hükümeti vardır. Bununla beraber, Mir'in iktidarı fazla güçlü değildir. Onunla Celaliler arasında büyük bir çekişme vardır ve hükümet, aşiretlerin gücünü tümüyle kırmış değildir. Yine, düşmanlar mirliklerimizin bu göçlerin dışında kalmasını engeller, böylelikle Kürdistan'ın birliğini ve güçlü merkezi bir hükümetin önünü tıkar.

Bu noktada destanda bir çelişki göze çarpıyor: Bir taraftan Mem, Kürtlerin padişahıdır ve Kürt emirliklerini bir araya getirmek ister, diğer taraftan Hasan ve kardeşleri, merkezi hükümetin düşmanı olarak gösterilmiştir. Fakat daha dikkatli okunduğunda, bunun derin değil, yüzeysel bir şey olduğu anlaşılır. Gerçekte Hasan, Mir'e düşman değildir; yalnız Mir'in işleri sıkı tutmamasından dolayı, daha acil bir şekilde halkın sorunlarına çözüm bulmaktadır. Ülke dara düştüğünde, Hasan'ın askerlerin önünde ve yanında düşmana saldırması bunun kanıtıdır.

Acemlerin Botan'a saldıracağı haberi geldiğinde, Hasan tereddüt etmeden Mem'in işini bırakır ve bu konuda onlara şöyle der:

...Kardeş, sünnetler farzların önünde boyun bükmüş.
Artık ha ben ha sen, bir kere demişim, biz kardeşiz.

Bu konuda başka bir şey daha söylenebilir: *Dengbêj*, bir tane Kürdistan hayal ediyor; fakat bu Kürdistan için Hasan, Çeko ve Qeretacîn gibi insanlar istiyor. Böylelikle, belki destan anlatıcımız kendi bilgisi dışında, Hegel'in "diyalektik felsefe"sini edebi bir biçimde yerine getirmiştir: Eskisinden daha iyi ve üstün olan yeni bir "kavuşmanın" gerçekleştirilmesi.

Memê Alan'da başka bir çelişki daha göze çarpıyor. Mem, mucizeyle dünyaya gelmiş, keramet ve mucize sahibi, kadir ve kıymet sahibi bir kişidir. Mem'in amcası Emer Beg, büyük mucizeler gösteren birisidir. Fakat Mem Zîn'e âşık olup halden düşünce, derdine çare olması için şeyhlere başvurulur. Mem, şeyhleri kovar ve onlar hakkında sert bir biçimde kötü sözler sarf eder. O, amcasıyla şöyle konuşuyor:

Yürekten yaralanmışım, çağırın şeyh ve mollaları.
Kapatıyorum gözlerimi Zîna Zêdan'ın hayalini görmeye,
Siz kalkıp bana bir kafile soytarı getirmişsiniz.

Destanın bazı bölümlerinde, olağanüstü şeyler yapan ve saygıdeğer kişiler olan şeyhler, burada neden bu kadar gözden düşüp kötüleniyor? Acaba bu molla ve şeyhlerin her şeye karışıp, insanları kendi istedikleri gibi tek bir biçimde tedavi etmeye kalkışmalarından mı kaynaklanıyor? Değerli şeyler yaptıklarında halk, onlara değer verip seviyor; fakat muska yazarak, cin ve perilerin adını telaffuz ederek hastalıkları tedavi etmeye yeltendiklerinde, halk onlardan rahatsız olup, onları alay konusu ediyor. Bu bizim masal anlatıcılarımızın gözünden de kaçmamıştır.

Önsözü oldukça uzattık; çünkü insan *Memê Alan*'ı inceledikçe, önemli konularla karşılaşıyor. Birçok yerinde kaybolmuş veya kaybolmaya yüz tutmuş Kürt gelenekleriyle karşılaşıyoruz. Destan diyor ki: "Sitî, Memê'nin ölümünü duyduğunda, kalkıp onun için Matem Ağacı'nı süsledi. Bozê Rewan'a yükledi ve sabaha kadar konağın çevresinde dolaştırdı." Böyle güzel geleneklerin ortadan kaybolması üzücüdür!

Dikkat çeken başka bir şey de Kürtlerin, eskiden kadına daha çok değer veriyor olmasıdır. Sosyoloji, bize kanıtlıyor ki eskiden toplumda öncülük kadınlara aitti. Bu duruma "matriarcat (anaerkil) dönem" denir. Bu dönemde çocuk babaya değil, anaya aittir, babanın çocuğun üstünde hiçbir hakkı yoktur. Evin içinde hatta aşirette, sonra devletin kendisinde, egemenlik kadınlardadır. Yerimiz bu konu üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmaya müsait değildir. Ancak kısaca şunu belirtebiliriz, toplumların gelişimiyle egemenlik kadınlardan erkeklere geçmiştir. Bu "patriarcat (babaerkil) dönem" olarak adlandırılır. Bu değişime paralel olarak, kadın da yavaş yavaş erkeğin kölesi olmuş ve onun boyunduruğuna girmiştir. Yunan, Yahudi, Arap, Hindu ve Çin toplumlarında kadının durumu tümden kötüleşmiştir. Kadın, erkek kümelerinden tümüyle dışlanmış ve evin içinde ona özel bir bölüm yapılmıştır. Kürtler, Müslüman olduktan sonra birçok Arap geleneğini kabul edip, kendi eski geleneklerini terk etmiştir. Bunlardan biri de kadına peçe giydirilmesi ve kadının çalışma yaşamından uzaklaştırılmasıdır. Bu gelenek, köylerde ve aşiretler içinde yerleşmemiştir. *Memê Alan*'dan anlıyoruz ki Cizre'nin kadınları başörtüsü takıp çarşaf giyiyor. Qestel Pınarı'nın başında Mem'i gördüklerinde, örtülerini başlarından atıp, yüz ve saçlarını açığa çıkarıyorlar. *Dengbêj*, burada "hurilerin yüzü aşikâr oldu, Kurmancî'nin nutku tutuldu ve kızların kâkülleri yüzlerine düştü" babında kılamına makam biçer.

Köy ve aşiretlerin sayesinde, tam olarak olmasa da eski ve güzel geleneklerimiz korunmuştur. Kadın konusunda Kürtler, diğer uluslar gibi davranmamıştır. Kadına değer verir ve kadınla erkek arasında büyük bir ayrım yapmamıştır. Bir Kürt atasözü şöyle der: "Şer şer e, çi jin e, çi mêr e" (Yiğit yiğittir, ha kadın ha erkek). Kadına verilen söz konusu bu değeri, *Memê Alan*'da görmekteyiz. İki kardeş, peri Tavbano ve Heyvbano, küçük kız kardeşleri Sterbano'ya Mem ve Zîn'i gösterme sözü verdiklerinde, bu sözlerini şu şekilde üzerlerine alır.

Mağrip'te olan gece, karar tümüyle kadınların sözüdür
Sana Zîn'i Memê Alan'ın konağına bırakacağız
Mağriplilerin payitahtına.

Her iki peri de kadınların sözüyle yemin ediyor ve sözlerini yerine getiriyor. Kadın ve erkeklerimizin eski ve güzel geleneklerini canlandırıp, dünyaya Kürtlerin diğer uluslardan geri olmadıklarını göstermeleri gerekmiyor mu?!

Üzerinde birkaç söz sarf etmemiz gereken başka bir konu daha var: Birey ve toplumun tarihin akışına olan etkisi.

Destanımızda kahramanlar, seçkin insanlar ve mucizeler ön planda, aşiret ve toplum hesapta yok. Zaten destanda aşiretsel açıdan ne köylü ne çiftçi ne de işçileri görüyoruz. Sadece yoksul ebebozlardan çok söz ediliyor. Ebebozlar, zaten çok pis ve yoz olarak sunulmuştur. Cizre'nin bütün ebebozları, Mem ve Zîn'i öldürmek için Qestel Pınarı'na yöneldiklerinde, sadece iki kişi, Çeko ve Qeretacîn onları korkutup püskürtüyor.

Çok açık görülüyor ki o dönemde toplum daha kendinden habersiz, amaçsız ve güçsüzdür. Bazı bölümlerde destan anlatıcısı, ebebozların ağzıyla yoksulların bazı üstünlüklerini sunmak istiyor ve şöyle diyor:

Dar günde, yoksullar, beylerden ve ağalardan daha namusludur.

Fakat Mem, elinden bir şey gelmeyeceğini biliyor ve bir an önce Hasan, Qeretacîn ve Çeko gibi yiğitlere sığınmaya çalışıyor. O dönemin gerekliliği olarak... Fakat günümüzde yeni güçler, yeni türküler ve düşünceler ortaya çıkarmıştır. Bugün toplumun gücü, Hasan gibi insanları ortadan kaldırmıyor; ama bu güç, Xocayê Xizir ve onların perisi oluyor.

Bu uzun önsözle, bir Kürt destanının zenginliğini göstermek istedik. Biz, sadece bu alanda küçük bir yol açtık. Umuyoruz ki okurlarımız bu yolu daha da genişletip, Kürt tarihinin ve ruhunun daha iyi tanıtılması için çaba harcayacak, gizli folklorlarını ortaya çıkaracak, onunla dünya kültürünü daha da zenginleştirip ileri götürecektir.

Çeviren: Mazlum Doğan, Kawa Nemir

Celadet Alî Bedirxan ve Hawar Ekolü

Felat Dilgeş

26.04.1893'te İstanbul'da dünyaya gelen Celadet Alî Bedirxan, Ceza Hâkimi Emin Alî Badirxan'ın oğludur. Babasının Akka (İsrail), Nablus (Filistin), Selanik (Yunanistan) ve Edirne gibi yerlerde görev yapmasından dolayı, Celadet Bedirxan bugün farklı ülkelerin sınırları içinde kalan değişik okullarda eğitimine devam etmiştir. Resmi okul müfredatı çerçevesinde öğrenmiş olduğu Türkçe ve Arapça dışında, babasının kendisine tahsis ettiği Yunanca, Farsça, Fransızca ve Rusça öğretmenlerinden özel dersler alarak çok sıkı bir öğrenimden geçmiştir. Osmanlı yönetiminin Bedirxanilerin Kürdistan'a girişini yasaklaması üzerine, babası Emin Ali Bedirxan Yunan, Fars, Fransız ve Rus dili öğretmenlerine ek olarak Kürdistan'dan getirteceği eğitmen, *dengbêj*, ses sanatçısı ve hikâyecilerle Celadet ve kardeşlerinin anadilleri Kürtçe'de de yetkin-

leşmesini sağlar. 1906 yılında İstanbul Şehremini Belediye Başkanı Rıdvan Paşa'nın öldürülmesi üzerine Sultan Abdülhamit, İstanbul'daki Bedirxanilerden Abdürrezak ve Ali Şamil Bedirxan'la yüz kadar Kürt'ün yakalanmasını emrederken, aynı olay nedeniyle Bedirxani ailesine mensup birçok kişi sürgün edilir. Bu olay nedeniyle Celadet Bey'in babası Emin Ali Bedirxan, dört oğlu ve bir kızıyla Isparta'ya sürgüne gönderilir. Isparta sürgünü sırasında Celadet Bedirxan henüz 13 yaşındadır.

Konê Reş, Celadet Bedirxan'ın 18 yaşında İstanbul'daki Harbiye Mektebi'ne girdiği ve babasının karşı çıkmasına karşın buradan subay olarak mezun olduğunu yazar; ancak buna ilişkin herhangi bir kaynak göstermez. Celadet Bedirxan'ın Harbiye Mektebi'ne girmek istemesine özellikle annesi karşıdır. Aslen Çerkez olan annesi Celadet Bedirxan'ın Harbiye Mektebi'ne girmek istemesine şöyle karşı çıkacaktır: "Senin için onurlu bir şey midir? Sen nasıl Harbiye Mektebi'ne girecek ve Türk zabiti olacaksın. O Türkler ki ülkeni elinden almış, milletini esaret altına sokmuş, büyük babanı perişan etmiş ve sizleri sürgünlere yollamış..."

Celadet Bedirxan, Harbiye Mektebi'ne başlamak istediğinde henüz 18-19 yaşında olduğunu belirtir. Buna karşılık kardeşi Kamûran Bedirxan ile *Edirne Sükûtunun İç Yüzü* adlı eseri kaleme aldıklarında kendisi 20, Kamuran 18 yaşındadır. Edirne'nin 1912 yılında, 6 aylık büyük bir direnişin ardından, Bulgarlar ve Sırplar tarafından işgal edilmesini konu alan bu çalışmada, özellikle askeri mevzilenmeye ilişkin çok ciddi bilgiler verilmiştir. Osmanlı ordusunun komutanlarından askeri gücüne, ordu komutanı Şükrü Paşa'nın kararlılığına, sahip olunan erzaktan mühimmatına kadar, asker sayısı, hastane sayısı, kayıp ve yaralı sayısı, karşı tarafın durumu, halkın haletiruhiyesi, Edirne'de yaşayan gayri-müslim vatandaşların Bulgar işgaline duydukları sempati ve sevinçleri, Edirne Valisi'nin daha şehir düşmeden kendi canını kurtarma girişimleri ve İstanbul'dan gönderilen parayı memura dağıtmaması, hemen hemen her şey en ince ayrıntısına kadar anlatılmıştır. Bütün bu anlatılanlardan, bizler Celadet ve Kamûran'ın altı aylık bu işgal süreci boyunca Edirne'de bulundukları sonucuna varıyoruz. Ancak bu kuşatma döneminde, kendilerinin orduda görevli olup olmadıkları konusunda herhangi bir beyanatlarına rastlamıyoruz. Bu kuşatma sürecinde orduda görevli değillerse bile orduya çok yakın olduklarını anlıyoruz. Öte yandan, bu çalışmada dikkat çeken diğer bir konu da yazarların anlatımlarına egemen olan İslami söylem ve "Türk" vurgusudur. Örneğin, Edirne halkının karşı karşıya olduğu erzak sıkıntısı şöyle dile getirilmektedir: "Ahali yirmi otuz dirhem ekmekle kefaf-nefse mecbur tutulurken, teb'a-i ecnebiye

konsoloshaneleri vasıtasıyla yevmi yüzer dirhem un tevzi ediliyordu ki bu ne hukuk-u düvelin ne de kapitülasyonların amir olduğu bir mecburiyet değil; ancak Türk kanındaki ulüvv-u cenabın, misafirperverliğin pek ulvi bir tecellisiydi."

Celadet Bedirxan'ın, henüz lise yıllarında gazeteciliğe gönül verdiği ve öğrencisi olduğu Mektebi Sultani'de (Galatasaray Lisesi) yayımlanan gazetenin başyazarı ve sorumlu yazı işleri müdürü olduğunu, Mustafa Kemal'e yazdığı mektuptan öğreniyoruz. Celadet Bey'i oldukça etkileyen ve ilerde fikirlerinin şekillenmesine yol açan ilgili bölümü burada vermekte fayda var. Celadet Bedirxan şöyle yazar: "Hatırımda kaldığına göre 10 Temmuz'un (1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanı FD) ikinci seneyi devriyesi henüz idrak olunmamıştı. Bir gün, Şehzadebaşı'nda bir tiyatro binasında mühim bir konferans verileceğini edebiyat öğretmenimizden öğrenmiş ve bu gibi şeylere meraklı birkaç arkadaşımla konferans mahalline gitmiştim. Sahneye iki adam çıktı. Biri Yusuf Akçura Bey'di. Arkadaşını bize takdim etti. Yine hafızam yanılmıyorsa bu zatın ismi İsmail Gansperenski'ydi. Gansperenski Efendi, İstanbul ahalisince anlaşılması müşkül bir Türkçe'yle uzun bir konferans verdi. Mütemadiyen Türk'ten ve gayri Türk'ten bahsediyordu. Konferans bittiğinde benim ve arkadaşlarımın anlayabildiği şundan ibaretti: Herkes Türk'tür, Türkiye'de Türk'ten başka milli unsur yoktur ve olmamalıdır. Bilemem nasıl bir tesadüf eseriydi ki o gün aramızda hiçbir Türk talebe yoktu. Benden başka bir diğer Kürt, bir Çerkez, bir Arnavut, bir Gürcü ve bir de Rum arkadaşımız vardı. O tarihte mektepte müstansahla bir gazete neşrediyorduk. Gazetenin riyaseti tahririyesi benim üzerimeydi. Gasperenski Efendi'nin konferansının bende yapmış olduğu aksülamelle olacak mezkûr gazetede Kürtlüğü ve Kürdistan'a dair bir makale neşrettim. Bundan Kürtlüğün tarihinden, ırkından, vatanından ve hususiyetinden bahseyledim."

Celadet Bedirxan'ın ilk gazetecilik eğitimini 1909-1913 yılları arasında yayımlanan *Serbesti* gazetesinin sahibi ve başyazarı Mevlanazade Rıfat'tan aldığını, bu gazetede yazılar yazdığını söyleyenler de var. Ancak aynı dönemde yayımlanan ve Mehmet Salih Bedirxan tarafından çıkartılan *Rojî Kurd* ve *Hetawî Kurd* gibi dergilerde Celadet Bey'in adına rastlamayız. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine, kendi deyimiyle, "cepheye sevk olunmazdan evvel Beyi'nin ihtiyat zabit namzetleri talimatgahının son devresinde muallim takım zabiti" olarak başlar ve Kafkas Cephesi'nde bulunur. Celadet Bedirxan'ın *Günlük Notları*'ndan kendisinin Kamûran Bedirxan'la 27 Eylül 1338 (1922)'de İstanbul'u terk

ederek 3 Teşrinievvel 1338 (1922)'de Münih'e vardığını öğreniyoruz. Yunanların İzmir'den çıkarıldığı 9 Eylül 1922 gününde, Celadet Bedirxan'ın Almanya'da olduğunu, yine Mustafa Kemal'e yazdığı şu satırlardan öğreniyoruz: "O tarihte Almanya'da bulunuyordum. Gazetelerden okuduğuma nazaran İzmir kaldırımlarında şıkırdayan ilk demirler Kürt süvarilerinin nallarıydı." 1922 yılı Eylül ayında İstanbul'u terk edip hukuk eğitimi almak üzere Almanya'ya giden Celadet Bey, iki yıl sonra, 1924'te değişik gazetelere Almanca yazdığı makalelerle okul harçlığını çıkartmaya çalışacaktır.

HAWAR'IN MİSYONU

1908-22 yılları Kürt dili, edebiyatı ve aydınlaması açısından son derece önemli bir döneme işaret eder. 1898'de Mısır'da yayın hayatına başlayan *Kürdistan* gazetesi, Osmanlı yönetimi tarafından zararlı yayınlar kategorisinde ele alınıp, yurda sokulması yasaklanmıştır. Böylece sürgünde yayın hayatına başlayan *Kürdistan* gazetesi, yine yaban ellerde yayın hayatına son vermek durumunda kalmıştır. Ancak İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra, Kürtler özellikle İstanbul'da siyasi ve kültürel çalışmalarda bulunabilmiştir. 1908 yılında yayımlanan *Şark ve Kürdistan*, yine aynı yıl çıkartılan *Kürt Teavün ve Terakki gazetesi*, *Rojî Kurd* (1913), *Yekbûn* (1913), *Hetawî Kurd* (1913) ve *Jîn* (1918) gibi yayınlar, kimi zorluk ve yasaklamalara rağmen ülke sınırları dahilinde yayımlanmıştır. 1908'de Diyarbakır'da Ziya Gökalp tarafında çıkartılmaya başlanan *Peyman* gazetesinin bazı sayılarında Kürtçe yazılara yer verilmiş ve bizzat Ziya Gökalp de bu gazetede Kürtçe yazmıştır.

Ancak cumhuriyetin ilanının ardından Kürtlerin yazınsal ve kültürel faaliyetleri adeta bıçakla kesilircesine son bulmuştur. Gerek içerde gerek dışarıda sesi soluğu kesilmiş olan Kürtlerin dil ve edebiyat alanındaki ilk çığlıkları 1932'de, Suriye'de yayın hayatına başlayacak olan *Hawar* dergisiyle duyulmaya başlayacaktır. *Hawar*ı Türkçe'ye, "imdat", "çığlık" ve "haykırış" şeklinde çevirebiliriz. *Hawar*'ın, diğer bir deyimle bu "imdat", "çığlık" ve "haykırış" korosunun başsolisti hiç kuşkusuz Celadet Alî Bedirxan'dır. Son Kürt Beyliği olarak kabul edilen Cizre-Botan Beyi'nin torunu olan Celadet Alî Bedirxan, Almanya'da hukuk eğitimi almıştır ve 8 dil bilmektedir.

Hawar'ın ilk sayısının ilk yazısında, Celadet Alî Bedirxan derginin yayın politikası ve amaçlarını şu satırlarla dile getirir: "*Hawar* bilginin sesidir. Bilmek kendini tanımaktır. Kendini tanımak bize huzur ve kur-

tuluş yolunu açar. Kendini tanıyan kendisini tanıtabilir. Bizim *Hawar*'ımız her şeyden önce bizim dilimizin varlığını tanıtacaktır. Çünkü dil var olmanın ilk şartıdır. Bundan sonra *Hawar*, Kürtler ve Kürtlüğü ilgilendiren her konuyla ilgilenecektir. Sadece siyasetten uzak duracak ve siyasete ilişmeyecektir. *Hawar*, siyaseti ülkedeki topluluklara bırakmıştır. Onlar siyasetle ilgilensin. Biz ise dil ve sanatla ilgileneceğiz."

Bu satırların ardından Celadet Alî Bedirxan *Hawar*'ın önüne koyduğu programı 7 madde halinde verecektir. Bu maddeleri kısaca şöyle özetleyebiliriz:

- Kürt alfabesini yaymak.
- Kürt lehçeleri üzerinde karşılaştırmalı araştırmalar yapmak, Kürtçe'nin diğer dillerle karşılaştırılması, Kürt dilinin tarihi kökenleri ve gelişimi konusunu irdelemek.
- Kürt hikâye ve öykülerini, her türlü ağıt ve türkülerini derlemek ve yaymak.
- Kürt edebiyatı alanında yayımlanmış divan edebiyatı eserlerini sınıflandırıp yaymak, seçkin Kürt edebiyatçılarının biyografilerini oluşturmak.
- Kürt folkloru, dansları ve şarkı makamları üzerine araştırmalar yapmak.
- Kürt sanatı ve Kürdistan'daki sanatlar üzerine araştırmalar yapmak.
- Kürt tarihi ve coğrafyası üzerine araştırmalar yapmak.

Bu anlatılanlara ek olarak Kürt dilinde standardizasyonu sağlamanın, *Hawar*'ın çok ciddi bir misyonu olduğunu söyleyebiliriz. Kürtçe'nin eğitim, öğretim ve iletişim alanında saygın bir konuma ulaşması, Celadet Bedirxan'ın en büyük hayallerinden biriydi. *Hawar*'ın yayımlanmış olan bütün sayılarını dikkatle izlediğimizde, Celadet Bedirxan'ın daha ilk sayıda önüne koymuş olduğu hedef ve program çerçevesinde hareket ettiği ve bu anlamıyla amacına ulaştığını görürüz. Aynı hedefler doğrultusunda *Hawar*'ın zamanla bir kitaplık oluşturduğunu da unutmamalıyız.

LATİN KÜRT ALFABESİ VE *HAWAR*

Kürtçe'nin Arap harfleriyle yazılmasına yönelik ilk ciddi itiraz ve karşı çıkışın, 1913 yılında yayın hayatına başlayan *Roji Kurd*'de dillendirildiğine şahit olmaktayız. Bu ilk itirazın oldukça tanıdık bir simadan, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından biri olan Dr. Abdullah

Cevdet'ten geldiğini görüyoruz. Abdullah Cevdet, *Rojî Kurd* dergisinin ilk sayısında yayımlanan "Bir Hitab" adlı makalesinde şöyle yazar: "Genç Kürtlere sormak ve anlamak isterim. Ne olmak istiyorlar? Veyahut ne olmamak istiyorlar? Osmanlı İmparatorluğu'nda bir unsur mu? Unsur fakat nasıl bir unsur çürüyen ve çürütülen bir unsur mu yoksa yenilenen ve yenileten, yaşayan ve yaşatan bir unsur mu? Bir kere bu sorunun cevabı kesin bir şekilde verilmelidir. O zaman yol göstermek kolaydır. Özellikle okuryazarların oranını en az yüzde kırk civarına ulaştırmak... İkincisi, en fazla bir ay içinde, yedi-sekiz yaşında bir çocuğun okuma yazmayı ve okuduğunu doğru okumayı öğrenmesine müsait olan harfleri, esas itibarıyla kabul ve şimdiye kadar kullanılan harfleri terk etmek. Diğer her mesele bence ikinci derecede kalır."

Rojî Kurd dergisinin aynı sayısında Arap alfabesine yönelik diğer bir itirazın Süleymaniyeli Mesud adlı bir yazardan geldiğini görmekteyiz. "Harflerimiz ve Okuma Kolaylığı" adlı makalesinde yazar, Arap harflerinin tamamen kaldırılmasından ziyade, varolan harflerin bir reformdan geçirilerek kolaylaştırılmasını istemektedir. Süleymaniyeli Mesud, Arap harflerinin zorluğuna şöyle işaret eder: "Otuz üç harf için iki yüzden fazla şekli hareketsiz olarak talebeye öğretmenin, gerek talebeyi gerek muallimi ne kadar zorlayacağı açıktır. İşte genel cahilliğin bundan geldiği belli oluyor." Bu itirazın ardından yazar 40 harften oluşan bir alfabe önerisinde bulunarak, kullanılmasını önerdiği bu harfleri aynı yazısında verir.

Rojî Kurd dergisinin üçüncü sayısında Kürtçe olarak yazdığı *Ziman* (Dil) adlı makalesinde, Kürtlerin dil, edebiyat ve tarihleri konusunda yapmakla zorunlu oldukları şeyleri 10 madde halinde sıralayan Xelîl Xeyalî, ikinci maddeye "yeni tarzda bir alfabe" oluşturmayı yerleştirir. "Yeni tarzda" alfabenin Latin alfabesi olup olmadığını tam olarak bilemiyoruz. Ancak Celîlê Celîl, Xeyalî'nin 1919-1920'de Kürtçe alfabe hazırlamış olan Y. Orbeli'den etkilenerek, Mehmet Emin gibi kişilerle Latin harflerine dayanan bir alfabe hazırladıklarını yazar. Bu arada Xeyalî'nin "yeni tarzda alfabe" düşüncesini, 1913'teki yazısında dile getirdiğini göz ardı etmemek lazım. Kürt dili ve grameri üzerine çok yoğun çalışmalar yapan Xelîl Xeyalî'nin İstanbul'da Ziya Gökalp'le Kürtçe'nin gramerini yazarak Kürtçe sözlük hazırladığı yönünde görüşler de vardır. Bu konuyla ilgili olarak Zinar Silopî şöyle yazar: "Xelîl Xeyalî, Ziya Efendi (Gökalp) ile birlikte Kürtçe'nin gramerini kaleme almış, bir sözlüğünü yazmaya başlamıştı ki Ziya Efendi okuldan çıkarılınca Diyarbekir'e dönmeye mecbur olduğundan, bu yazılmakta olan

eserleri de beraberinde Diyarbekir'e götürmüştü. O tarihten sonra ilişkileri kesildiğinden Meşrutiyet'in ilanına kadar Xelîl Xeyalî bir daha Ziya Efendi'yle görüşememişti. Meşrutiyet'ten sonra Selanik'te toplanan İttihat ve Terakki Cemiyeti Kongresi'ne Ziya Efendi'nin Diyarbekir Delegesi olarak katılması dolayısıyla İstanbul'da bulunduğu sırada, Xelîl Xeyalî kendisinden kısmen beraberce hazırlamış oldukları Kürtçe gramerini istemişse de Ziya Efendi bunları yaktığını söyleyerek vermek istemediğinden, Xelîl Xeyalî Kürt milletinin muhtaç olduğu bu eserleri yeniden yazmaya başlamıştır."

Xelîl Xeyalî'nin Kürt dili ve grameri üzerindeki çalışmalarını teyit eden biri de Bediüzzaman Said-i Nursi'dir. Nursi, *İki Mektebi Musibetin Şahadetnamesi* adlı eserinde şöyle yazar: "... İşte milli onurun bir örneğini size takdim ediyorum ki o da Mutkili Xalîl Xeyalî Efendi'dir. Milli onurun her alanında olduğu gibi dilbilimi alanında da derinleşmiş ve dilimizin esası olan alfabesini ve gramerini hazırlamış ve diyebilirim ki bu uğurda gösterdiği gayret ve yaptığı çalışmalar onun maneviyatıyla bütünleşmiştir."

Musa Anter de anılarında Xelîl Xeyalî'nin yaptığı çalışmaları kendisine emanet etmesini şöyle yazar: "Xelîl Xeyalî Bey, ölümüne yakın kendisindeki çalışma notlarını bana verdi. Bunların içinde paha biçilmez vesikalar vardı. Hecî Qadirê Koyî'nin kendi elyazması divanı, Ziya Gökalp'ın kendi eliyle yazdığı Kürtçe grameri ve kendisinin Kürt dili üzerine araştırmaları vardı. Fakat maalesef, 1972 tevkifatında, kütüphanemle birlikte bunlar da Diyarbekir Örfî İdare Mahkemesi'ne getirildi, tümünün müsaderesine karar verildi. Aftan sonra kitaplarım için yaptığım başvuruda hepsinin yakıldığını bana bildirdiler."

Kürt tarihçisi Malmisanıj, Xelîl Xeyalî'nin 1913 *Rojî Kurd* dergisinde çıkan Kürtçe yazılarını Kurmancî lehçesinin ilk düzyazı metinleri arasında saymaktadır. Aynı şekilde Malmisanij, Xelîl Xeyalî'yi, Türk şairi Mehmet Akif Ersoy'un bir şiirini Kürtçe'ye çevirip *Rojî Kurd* dergisinin ikinci sayısında yayımlaması nedeniyle, Türkçe'den Kürtçe'ye çeviri yapan ilk kişiler arasında sayar.

Arap harflerine yönelik diğer bir itiraz da *Serbesti* gazetesi sahibi ve başyazarı Mevlanazade Rıfat'tan gelecektir. Ancak Mevlanazade Rıfat, Arap alfabesinin reformu veya Latin alfabesinin geliştirilmesinden ziyade, eski harflerin diriltilmesinden yanadır. *Hetawî Kurd* gazetesi kurucularına gönderdiği mektupta şöyle yazar: "Evvela Kürtleri uyandırmak, onlara varlıklarını, hayat haklarını tanıtmak, ilerleme yoluna koymak için dil gereklidir. Dili iyileştirmek (ıslah), dili geliştirmek, maksada

hizmet edici kılmak da (kurallarına uygun biçimde) yazmakla olur. Kürt dilini hakkıyla yazmak ve kolayca bellemek, belletmek için de eski harflerimizin, yani Urdu harflerinin diriltilmesi ve iyileştirilmesi gereklidir. Bugün kullandığımız harflerle dilimizi yazıya geçiremeyiz. Bundan dolayı gayemizin izlenmesi güçtür, verimsizdir. Eski harflerimizi diriltebilir, düzeltebilir ve bu harflerle geri kalmış kavmimize yeni yönteme uygun olarak okuma ve dilbilgisi kitapları, bir sözlük armağan edebilirsek gayemize varma yolu açılmış olur. Bu esaslar sanıldığı kadar güç olmasa gerek. Bugün Kürtler arasında birçok bilgin, erdemli kişi ve dil bilenlerimiz vardır. Bunlar bir araya gelmeli, bir bilim kurulu toplanmalı. Eylem, herhalde sözden daha kuvvetlidir."

Kürt diline yeni bir alfabe kazandırma veya eski bir alfabeyi ıslah etme düşüncesi, cumhuriyetin kurulmasının ardından bıçakla kesilircesine son bulmuştur. Türkiye sınırları dahilinde yaşayan Kürtlerin bu meseleleri konuşma ve yazma özgürlüğü çok uzun yıllar elinden alınmıştır. Buna karşılık Türkiye'den kaçmış ve yurtdışında yaşayan Kürt aydınları, bütün zorluklara rağmen yeni bir alfabenin oluşturulmasında başarılı olmuştur. Şüphesiz Kürt dilinin yeni bir alfabeyle, Latin alfabesiyle yazılması düşüncesini hayata geçirmek, Celadet Alî Bedirxan'a nasip olacaktır. *Hawar* dergisi, periyodik bir yayının Latin Kürt alfabesiyle çıkarılmasının ilk örneğidir. Böylece Kürt dilinin en uygun alfabe arayışı *Hawar*'la amacına ulaşacaktır.

15 Mayıs 1932 yılında yayın hayatına başlayan *Hawar* dergisi, 26 sayı yayımlandıktan sonra, 18 Ağustos 1935'te yayınına ara verip, 15 Nisan 1941 yılında tekrar çıkmaya devam edecektir. 11 yıllık zaman zarfında toplam 57 sayı yayımlanacak olan *Hawar*, 15 Ağustos 1943'te "elveda" diyemeden yayın hayatına son vermek durumunda kalacaktır. Celadet Alî Bedirxan "Hawar'ın Üç Tarihi" adlı makalesinde, 15 Mayıs 1932'yi şöyle yâd eder: "Bu tarihte Kürtlerin imdat ve çığlığı, ağız ve yüreklerinden çıkarak birkaç sayfa üzerindeki mısra ve Kürtçe bir dergiye dönüştü. Kürtler için *Hawar* yeni bir çığlık, bilme ve bilinme çığlığıdır. Bugün Kürtlerin edebi ve toplumsal yaşamında tarihi bir gündür. Bugün Kürtler bağımsız bir alfabeye, bir Kürt alfabesine kavuşarak diğer milletlerin, yabancı halkların alfabelerinin boyunduruğundan kurtuldu. Bu alfabe bir bayraktır. Edebi varlığımızın bağımsızlık bayrağı. Daha önce bizim edebi kalelerimizde yabancıların bayrağı dalgalanırdı. Bugün Kürtler o bayrakları indirip yırttı ve onların yerine kendi milli bayraklarını astı."

Kürtçe'nin Arap alfabesinden ziyade Latin harfleriyle çok daha iyi yazılacağı yönündeki düşüncelerin Dr. Abdullah Cevdet ve Mevlanazade

Rıfat gibi entelektüeller tarafından da dile getirildiğini daha önce belirtmiştik. Ancak bu düşünceyi hayata geçirmek, devlet gibi bir kurumdan yoksun olan Kürtler için son derece zordu. Daha önce kullanılmış olan alfabeler bir yana, Kürtler bin yıldan daha fazla bir zamandan beri Arap alfabesiyle yazıyordu. Klasik Kürt edebiyatının bütün eserleri Arap alfabesiyle kaleme alınmıştı. Bir de Kürtlerin muhafazakâr duruşu ve Müslüman olduğu gerçeği göz önüne alınınca, Latin alfabesine geçişin zorlukları nispeten anlaşılır. Latin alfabesini "gâvur alfabesi" olarak ilan edenlerin propagandalarını etkisizleştirmek amacıyla Celadet Alî Bedirxan, dönemin önde gelen din âlimlerinden Şeyh Aburahmanê Garisî'den fetva çıkartmasını rica etmiş ve istenilen fetvanın çıkartılması üzerine *Hawar*, toplumun dindar kesimlerinde de kabul görmeye başlamıştır. Ancak her şeye rağmen Celadet Bedirxan, 1919 yılında Kürtçe'nin Latin alfabesiyle yazılması gerektiği yönündeki kararını vermiştir. *Hawar* dergisinin 13. sayısında, Celadet Bey şöyle yazar: "1919 yılında Malatya Dağları'na tırmanmış ve Reşiwan (aşireti) arasına girmiştik. Major Noel (bir İngiliz) de bizimleydi. Noel, Güney Kürtçe'sini biliyor ve bu arada Kuzey Kürtçe'sini öğrenmeye çalışıyordu. Tabi her şeyi kendisi için not ediyordu. Ben de bir kısım bilmece, türkü ve hikâyeler derliyordum. Bazen yazılarımıza göz gezdirir, okur ve düzeltmelerde bulunurduk. Benim dikkatimi çeken, Major Noel'in yabancı bir telaffuzla zorluk çekmeden yazdıklarını okumasıydı. Ancak ben, û'yu, o'dan ve î'yi, ê'den ayırana kadar binbir zorluk çekiyordum. Peki neden? Çünkü Major Noel Latin, ben Arap harfleriyle yazıyordum. Bunun üzerine derhal karar verdim ve kendime Latin harflerinden bir alfabe düzenledim. Bundan böyle ben de el yazılarımı bin yıl sonra da zorluk çekmeden olduğu gibi okuyabilecektim. Çünkü her ses ayrı ayrı kâğıt üzerinde duruyordu."

Celadet Alî Bedirxan'ın Latin Kürt alfabesine geçişini tetikleyen önemli bir unsur da Türkiye'deki dil ve alfabe reformudur. Hatta Celadet Bey, Latin Kürt alfabesini düzenlerken elden geldikçe Türk Latin alfabeden uzaklaşmamak isteyecek ve bu durumu dile getirme ihtiyacı hissedecektir. Bu tavrıyla Celadet Bey, Türk Latin alfabesini bilen Türkiye'deki Kürt toplumunun realitesini göz önünde bulunduracaktır.

Daha *Hawar*'ın ilk sayısında "ben ki Kürt'üm, dilimi iyi bilirim; onu yedi sekiz dille karşılaştırmış, kelimelerin kökenlerini derinden incelemiş ve grameri üzerine çalışmalar yapmışım, yabancılardan daha iyi ve daha fazla bu dilin yapısını ortaya çıkarıp öğretebilirim" diyecektir.

Celadet Alî Bedirxan, Kürt halkına Latin Kürt alfabesini hediye ederek bir yandan onun çağdaş dünyayla daha kolay bütünleşmesinin yolu-

nu açarken, öte yandan Kürt dili, edebiyatı ve Kürtlerin siyasal ve sosyolojik yapısı üzerine de çok ciddi tespitlerde bulunmuştur. Celadet Bey dil ve millet arasındaki bağı şöyle dile getirmektedir: "Dilini yitirmemiş ezilen bir ulus, zindanının anahtarı kendisinde olan bir tutukluya benzer." Daha *Hawar*'ın ilk sayısında Kürt diline ilişkin ciddi belirlemelerde bulunan Celadet Bedirxan'ın kimi tespitleri, bugün bile önemini korumaktadır. Celadet Bey o günlerde Kürt dilinin içinde bulunduğu durumu şöyle tanımlar: "Dilimiz bugün hem geniş hem de dardır. Geniştir: Kürtlerin ilgilendiği, ele aldığı her konuda diğer dillerden aşağı değil, oldukça gelişmiştir ve gelişmiş dillerden geri kalmamıştır. Dardır: Kürtlerin yabancı kaldıkları ve Kürtlerin ilgilenmedikleri konularda dilimiz durmuş, ilerlememiş ve yerinde saymıştır. Ancak dilimiz her yeni şeye, her yeni soruna çare bulacak diller arasındadır." Celadet Bedirxan'ın dille ilgili tespitleri sadece Kürt dili üzerine yaptığı çalışmalarla sınırlandırılamaz. *Hawar* dergisi üzerine yapılacak kısa bir araştırmada bile kendisinin dil konusunda global bir bakışa sahip olduğu ortaya çıkar. Dil sorununa bir dilbilimci perspektifiyle sahip çıkan Celadet Bedirxan, diller arasındaki çatışmaya dikkat çekerken şöyle yazar: "Diğer şeyler gibi diller de birbirleriyle çatışır ve bu çatışmanın sınırı yok. Çünkü her dil genişlemek, etki ve egemenlik alanını büyütmek ister. Bunun da ötesinde diller başka dilleri öldürüp onların yerine geçmek ister. Dünya tarihi bize şimdiye kadar birçok dilin öldüğünü öğretir. Bu dillere "ölü diller" denir. Ancak dillerin savaşı sessiz ve sakincedir. Diller arasındaki bu savaş top ve tüfeksiz, uçaksız ve mitralyözsüz sessizce sürer. Buna rağmen sonuçları daha büyük, daha etkili ve yıkıcıdır."

HAWAR'IN ZORLUKLARI

Hawar'ın ilk sayısı 15 Mayıs 1932'de çıkartılacaktır. Daha ilk sayıda Celadet Bey, mimarı olduğu Latin Kürt alfabesini Kürtçe, Farsça, Türkçe, Arapça ve Fransızca tanıtacaktır. *Hawar*'ın 1'den 23'e kadar olan sayılarında Latin ve Arap alfabeleri bir arada kullanılırken, 24. sayısından itibaren tamamen Latince'ye dönülecektir. Her bir sayısı ortalama 20 sayfa civarında olan *Hawar*, Kürtçe ve Fransızca olarak çıkıyordu. Ancak Fransızca kısmı, yaklaşık 2 ila 4 sayfa civarında olup dergide Kürtçe'nin 1/5'i oranında yer kaplıyordu. Bu kısımda Celadet Bedirxan, Dr. Kamûran Bedirxan ve diğer bazı yazarların yanı sıra ünlü Kürdologlardan R. Lescot ve Pr. G. Michaelian'ın yazıları yer alırdı. Başlangıçta 15 günlük olarak çıkartılması planlanmış olan *Hawar*, çeşitli sebepler-

den dolayı bazen uzun süre yayınına ara vermek durumunda kalmıştır. 26. sayısı 18 Ağustos 1935'te yayımlanan *Hawar*, Nûredîn Zaza'nın deyimiyle, "tam üç yıl, üç ay, üç gün" devam edebilmişti. Elbette ki *Hawar*'ın yayın hayatına ara vermesinin çeşitli sebepleri vardı. Ekonomik sebepler, okur azlığı, Türkiye'ye girmesinin yasak olması ve Kürt toplumunun karşı karşıya kaldığı olumsuz koşullar... 15 Mayıs 1935'te yayın hayatına ara vermek durumunda kalan *Hawar*, İkinci Dünya Savaşı sırasında, 15 Nisan 1941'de tekrar yayın hayatına başlayacaktır. *Hawar*'ın yayımına ara verdiği sırada, büyük ekonomik sıkıntılar içinde olan Celadet Alî Bedirxan, 1936-1939 yılları arasında Şam'daki Sanat Okulu'nda Fransızca öğretmenliği ve bir ara da avukatlık yapacaktır. 1941'de, bu kez Kürtlerin sempatisini kazanmak isteyen İngiltere, Kürtlerin kendi anadillerinde yayın yapmasını destekleyerek Celadet Bey'in *Hawar*'ı yayımlaması için gerekli olan kâğıdı temin edecektir. Nûredin Zaza, bu dönemi şöyle dile getirir: "Dünya Savaşı'ndan dolayı Ortadoğu'da kâğıt bulmak çok zordu. İngilizler cömertçe Celadet Bey'e kâğıt veriyordu. O da bu kâğıtların bir kısmını *Hawar* için kullanırken bir kısmını da karaborsada iyi bir fiyata satıyordu. Böylece *Hawar*'ı üç yıl daha yaşattı."

Aynı dönemde, yaklaşık bir yıl sonra Celadet Bedirxan, *Hawar*'a ek olarak *Ronahî* dergisini de yayımlamaya başlayacaktır. *Ronahî*'nin ilk sayısı Nisan 1942'de çıkacak ve Mart 1945 tarihine kadar devam ederek toplam 28 sayı yayımlanacaktır. *Ronahî*'de genellikle İkinci Dünya Savaşı'yla ilgili haber ve yorumlara yer verilirken Kürt öykü ve şiirlerinden güzel örnekler sunulacaktır. Osman Sebrî'nin Napoleon Bonepart ve Selahaddin Eyyubi'nin hayatı üzerine yazdıkları yazı dizileri, *Ronahî*'ye farklı bir renk katacaktır. Bu arada *Ronahî* dergisinin yazar kadrosunun *Hawar*'la hemen hemen aynı olduğu, Celadet Bedirxan'dan sonra en büyük katkıyı Osman Sebrî'nin sunduğunu biliyoruz. Osman Sebrî, *Ronahî*'nin 20. sayısında yayımlanan "Birkaç Sitem" adlı yazısından, Kürt diline ilişkin olarak Celadet Bedirxan'dan işittiği örneği okuruyla paylaşır. Osman Sebrî şöyle yazar: "Kürtler arasında herkesten daha çok Kürtçe kelime toplama işiyle uğraşmış olan *Hawar*'ın sahibi, Kürt diliyle ilgili öyle güzel bir misal vermişti ki yazmaya değer buluyorum. *Hawar*'ın sahibi diyor ki: 'Kürt dili denize dökülmüş bir çuval saman gibidir. Nasıl ki dalgaların önüne düşen her bir saman tanesi farklı bir yöne yönelmişse, dilimizin kelimeleri de her aşiretle Kürdistan'ın farklı bir tarafına doğru dağılmıştır. Biz Kürt okurlarının işi bunları derleyip üst üste getirmektir." *Ronahî*'nin diğer önemli bir özelliği de ilk Kürtçe resimli dergi olmasıdır.

1930 yılında, daha küçük bir çocukken abisi Dr. Nafiz ile Türkiye'den Suriye'ye kaçan Dr. Nûredin Zaza, *Hawar*'ın ikinci kez yayın hayatına başladığı sırada *Hawar*'ın yazar kadrosunda yer alır. Celadet Bedirxan'ın överek teşvik ettiği genç bir yazardır. Nûredin Zaza, Celadet Bedirxan'ın kendisine olan sevgisini şöyle dile getirir: "Rahmetli (C. Bedirxan) benim öykülerimi çok severdi. Onları üç dört kez okurdu. Evine ziyarete gittiğimde, eğer misafirler çoksa, onlara öykülerimi benim okumamı isterdi. O zaman kalkar, alnımdan öper ve şöyle derdi, 'Sen bizim Çehov'umuzsun, Çehov Kirvem.' Rahmetli benim kirvemdi: Ben o zaman öykülerimi Nûredin Ûsif adıyla yazardım." Celadet Bedirxan, sadece Nûredîn Ûsif'ı değil, *Hawar*'a katkıda bulunmuş birçok yazarı teşvik eder. Öyle ki Osman Sebrî de Celadet Bedirxan'ın teşvikleri neticesinde yazı yazmaya başladığını söyler.

Hawar dergisinin toplam 57 sayısında 54 yazar adına rastlarız. Ancak bu adlara Celadet Bedirxan'ın kullanmış olduğu müstear adlar dahil değil. *Hawar* ekolünün başöğretmeni olarak Celadet Alî Bedirxan'ın birçok müstear isimle yazdığını biliyoruz. Bu müstear adların başında Herekol Azîzan adı gelir. Celadet Bedirxan bu adı *Hawar* dergisinin 5-8, 10, 11, 13, 14, 19, 22-25, 29, 32-35, 40, 42, 49, 50, 51, 55 ve 56. sayılarında kullanmıştır. Bu ad dışında en çok kullandığı adlar *Hawar* (1, 7, 10, 11, 14, 15, 17, 18, 19, 21, 24, 49. sayılarında), *Nêrevan* (30, 31, 33-51, 57. sayılarında), *Xeberguhêz* (18, 32, 39, 41. sayılarında), *Xwedîyê Hawarê* (11, 27 ve 43. sayılarında), *Seydayê Gerok* (31, 32 ve 38. sayılarında), *Bişarê Segman* (50 ve 51. sayılarında), *Bavê Cemşîd* (44 ve 48. sayılarında).

Ağırlıklı olarak Kurmancî lehçesinin egemen olduğu *Hawar*'da, zaman zaman Soranî ve Dimilî lehçesiyle yazılmış olan yazılara da yer verilmiştir.

HAWAR EKOLÜ

Celadet Bedixan'ın rehberliğinde büyüyüp gelişen *Hawar*, birkaç yıl içinde Kürt edebiyatına mal olacak çok önemli edebi şahsiyetlerin çıktığı bir platforma dönüşecektir. Celadet önderliğinde *Hawar* etrafında bir araya gelen yazarlar zamanla kendi tarzlarını oluşturacak ve giderek çağdaş bir ekole dönüşecektir. Hawar Ekolü, daha doğrusu Hawar Edebi Ekolü deyince hiç kuşkusuz akla gelen ilk yazarlar, başta Celadet Alî Bedirxan olmak üzere Cigerxwîn, Osman Sebrî, Nûredîn Ûsif, Rewşen Bedirxan, Ehmed Namî ve Qedrîcan'dır. Soranî lehçesinde yazmalarına

karşılık Fayiqê Bêkes ve Goran'ı da bu ekole dahil etmek mümkündür. Çünkü ilk edebi çalışmalarını *Hawar* çatısı altında gerçekleştirmişlerdir. *Hawar* Edebi Ekolü'ne dahil etmesek bile, andığımız adlara ek olarak, Hawar'a çok ciddi katkılar sağlayan başka şair, yazar ve araştırmacılar da vardı. Bunların başında, Dr. Ehmed Nafiz (ki *Hawar*'ın ikinci sayısından itibaren tıbbi konularda okuru aydınlatır), Havindê Sorî (*Hawar*'ın 5. sayısında Soranî lehçesindeki Kürt Edebiyatı başlıklı yazısıyla kadroya dahil olur), Nemirê Miksî, Fayiqê Bêkes, Cemîlê Haco, Wecdî Cemîl Paşa [*Hawar*'ın en genç yazarı, henüz 13 yaşındayken "Hawarek" (Bir Çığlık) adlı yazısı 8. sayıda çıkar], M. E. Boti, Tewfîq Wehbî, Goran, Lawê Fendî, Pîrot, Evdil Xaliq Esîrî, Hişyar, Fiad Cemîl Paşa, Sibhî Resûl, Ehmed Namî, Bedrî Cemîl Paşa, Refîk Hilmî, Qedrî Cemîl Paşa, Evdirehmanê Rojkî, Cemîlê Tacdo, Smaînê Serhedî, Hesenê Mistê, Şêx Abid, Salih Bamernî, Namî, Silêmanê Ferho, Reşîd Kurd, M. Emin Silêman, Bişarê Segman, Hisên Emînê Perîxanê, Mele Enwer, Hesen Hişyar, Yehyayê Seyda ve Selîm Hisênî gelir.

Irak Kürdistan'ından *Hawar*'a katkı sağlayanlar da şöyle: Fayiqê Bêkes, Goran, Tewfîq Wehbî, Şakir Fetah, Hevindê Sorî, Abdulxaliq Esîrî, Pêrût, Lawikê Kurd ve Ebdulxaliq Esirî. Bu isimlerden Tewfîq Wehbî ve Refîk Hilmî'nin Soranca lehçesinde önemli çalışmalar yaptıklarını ve Tewfîq Wehbî'nin Irak Kürdistan'ında Latîn alfabesine geçiş için önemli uğraşlar verdiğini biliyoruz. Daha çok Kürt dili üzerine yoğunlaşan Tewfîq Wehbî'nin John Edmods'la hazırladığı İngilizce-Kürtçe sözlük 1966 yılında Oxford Üniversitesi yayınları arasında çıkacaktır. Kürt şairi Faîkê Bêkes, daha sonra Irak Kürdistan Bölge Hükümeti'nde Kültür Bakanlığı yapacak olan ünlü Kürt şairi Şêrko Bêkes'in babasıydı. Aynı şekilde Ehmed Namî de daha sonra Suriye Kürtleri arasında önemli bir edebi kişilik olarak karşımıza çıkacaktır.

Nûredîn Zaza *Hawar*'ın bir ekole dönüşüm serüvenini şöyle anlatır: "Gazetecilik çalışmaları sürecinde Emir Celadet, kendisine birkaç yardımcı yetiştirmişti. Onun çabaları sayesinde Dr. Kamûran Bedirxan, Osman Sebrî, Qedrîcan ve birkaçı, yüksek bir Kürtçe'yle, şiir, öykü ve tarih gibi farklı alanlarda Hawar'ın sayfalarını süsledi. Ardından birçok Kürt, Suriye ve Irak'tan Hawar'a yazılarını gönderdi. Bunların arasında Cigerxwîn ve Goran gibi ünlü şairlerin yanında köy ağasından çoban, emekçi, çiftçi ve medrese öğrencisine kadar farklı kesimlerden isimler vardı."

Celadet Bedirxan'ın etrafına topladığı bu grup kısa bir süre sonra parlayacak ve Hawar Ekolü'nün bel kemiğini oluşturacaktır. Şiirleri

özellikle Kürt medreselerinden büyük bir yankı uyandıracak olan Cigerxwîn, zamanla Kürt ulusal şairi unvanını kazanacaktır. Qedrîcan ve Nûredin Ûsiv öyküde ön plana çıkarken, Osman Sebrî bazen araştırma ve folklorik derlemeleriyle *Hawar*'ın sayfalarını süsler. Rewşen Bedirxan'ın kadın kimliğiyle *Hawar*'a kattığı zenginlik oldukça anlamlıdır. İlk yazısı derginin 27. sayısında *Aşçı ve Öğretmen* başlığıyla yayımlanacak olan Rewşen Bedirxan'ın ikinci yazısı *Hawar*'ın 28. sayısında çıkar. Edebi çalışmaları yanında, Türkçe ve Kürtçe'den Arapça'ya kazandırdığı eserleriyle de anılır. Rewşen Bedirxan'ın önemli bir özelliği de kadın hakları konusundaki duyarlılığıdır. 1934 yılında Suriye Kadınlar Birliği'ne üye olan Rewşen Bedirxan, 1944 yılında Mısır'da düzenlenen Dünya Kadınlar Kongresi'ne katılır. 1957 yılında Atina'da düzenlenen Uluslararası Antikolonyalizm Konferansı'na Kürt halkını temsil etmek üzere katılacak olan Rewşen Bedirxan, ömrünün sonuna kadar mücadeleci kişiliğinden taviz vermeyecektir.

Hawar'ın çığlığı bir yandan giderek edebi bir umuda dönüşürken, diğer yandan yeni yayınların ortaya çıkmasına da kaynaklık edecektir. Hawar Ekolü'nden gelip oldukça renkli bir kişiliğe sahip olan Kamûran Alî Bedirxan, Beyrut'ta 1943-46 yılları arasında haftalık *Roja Nû* gazetesini yayımlayacaktır. Toplam 73 sayısı yayımlanacak olan *Roja Nû* gazetesinin yazar kadrosunun nerdeyse tamamı *Hawar*'dan gelecektir. Celadet Bedirxan, Osman Sebrî, Hesen Hişyar ve Qedrîcan gibi yazarlar *Roja Nû*'da da yazacaktır. Kamûran Bedirxan'ın 1943 yılının on ikinci ayında çıkartmaya başladığı diğer bir yayın da *Stêr* dergisidir. *Roja Nû*'nın eki olarak çıkartılan *Stêr* ancak üç sayı çıkabilmiştir. Hukuk doktoru olan Kamûran Bedirxan edebi çalışmalarında genellikle şiir ve çevirileriyle ön plana çıkar. Ömer Hayyam dörtlüklerini Kürtçe'ye kazındırarak *Hawar*'da yayımlayan Kamûran Bedirxan, Kur'an ve İncil'i (dört İncil'i) de Kürtçe'ye çevirmiştir. 1950'de Sorbon Üniversitesi'nde Ortadoğu Dilleri alanında öğretim üyesi olarak çalışmaya başlayan Kamûran Bedirxan Kürtçe, Türkçe, Almanca ve Fransızca dillerinde 30 civarında eser verir.

Bir Varolma Mücadelesi: Kürt Edebiyatı

Mehmed Uzun

Kürt edebiyatını, varolmanın sınır noktasındaki bir edebiyat olarak değerlendirmek, sanırım, yanlış olmaz: Kürt Edebiyatı, toplumun içinde bulunduğu durumdan dolayı, bir edebiyat için var olması zorunlu asgari koşullardan bile yoksun. Kürt yazılı edebiyatının ortaya çıktığı binli yıllardan Kürdistan'ın bölünmesine kadar süren dönemde, bir edebiyatın gelişmesini sağlayan olumlu koşulların varlığından söz etmek olası. O zamanlar ülke bütündü, zenginlik kaynakları ülkede kalıyordu ve çevre ülkelerle çok yoğun ve büyük oranda bağımsız sosyal, ekonomik, kültürel ilişkiler vardı. Bu nedenle de Kürt edebiyatı, tüm tarih boyunca en önemli yazarlarını ve klasik yapıtlarını o dönemde çıkardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde kalan Kürdistan toprakları, Kürt Hükümeti olarak adlandırılan üç eyalet halindeydi: Diyarbekir,

Raqqa ve Musul[1]. Bu idari tablonun yanında, Kürdistan'da esas olarak Kürtlerin geleneksel yapısı egemendi. Bu geleneksel yapı, Kürt emirlikleri ve beylikleri üzerine kuruluydu. Konumuzla ilgili olarak, bu emirliklerden, özellikle Cizîre-Botan Emirliği'nden söz etmek gerekiyor. Çünkü "Kuzey-Kurmancî Ekolü" olarak isimlendirilen[2] ve Kürtlerin en büyük klasik şairlerinden biri olarak değerlendirilen Elî Herîrî (1425-1490?), Mela Ehmedê Bateyî (1414-1495), Melayê Cizîrî (1570-1640), Feqiyê Teyran (1590-1660) ve Ehmedê Xanî (1651-1707) bu emirliğin sınırları içinde yaşayıp, Kürt edebiyatı için çok önemli yapıtlarını yarattı.

Kürtlerin İslamiyet'i kabul etmesinden sonra, Arapça'nın ağır dinsel baskısına karşın, ilk kez Kürtçe yazan ve şiirlerini bir *diwan*da toplayan Elî Herîrî'dir[3]. Bir tasavvuf şairi olan Melayê Cizîrî ise Kürtler arasında çok ünlüdür. Özellikle dini eğitim gören tüm molla, seyda ve feqe'ler asıl ismi Şêx Ehmed olan Melayê Cizîrî'yi bilir. Cizre'de doğan ve Cizîre-Botan Emiri'nin şairi olan M. Cizîrî, yazdığı *diwan*la Kürt dili ve edebiyatının önemli şairlerinden biridir[4]. Hafız Şirazi'yle çağdaş olan M. Cizîrî bir şiirinde Hafız'la ilgili şöyle söylemektedir:

Ger lûlû yê mensûr je nezmê tu dixwazî
Der şiirê Melê bin, te bi Şirazî çi hecet?

(Eğer dizelerin kamaştırıcı incilerini istiyorsan
Mela'nın şiirine bak, Şirazi'ye ne gerek?)

O dönemde en güçlü yazın dilinin Farsça olması, tüm bölgenin Farsça'yı kullanması ve Kürtlerin de Farsça'ya yönelmiş olması, sanırım M. Cizîrî'yi dizeleri yazmaya zorlamıştır.

---

1. Martin van Bruinessen, Agha, Shaikh and Stata, Second Print, Rijswijk, 1979, s. 190. (Yazar Von Hammer'in daha önce belirttiğim eserine gönderme yaparak, o zaman ki –büyük ihtimalle 16. yüzyılın ikinci yarısında– Kürdistan'ın idari olarak, Osmanlılar tarafından şöyle örgütlendiğini belirtiyor: Kürt Hükümetleri: Palû, Egil, Genc, Hezû, Cezîre. Ekrad Beylikleri: Sexman, Qulp, Mahranî, Eteq, Pertek, Çepexçûr, Çêrmik, Tercîl. Osmanlı Sancakları: Diyarbekir merkez, Xerpût, Erxeni, Suwerek, Nesîbîn, Hesenkeyf, Meyyafarqîn, Aqçaqale, Sêerd, Sincar, Çemişkezek...)

2. Ferhad Shakely, Klassisk og Moderne Kurdisk Poesi (Norveççe), Kurdistan Nytt, Oslo, 1985, s. 24).

3. Celadet Bedirxan (Herekol Azîzan), *Hawar*, s. 33, Şam. (Yazar, Elî Herîrî'nin bir "divan" yazdığını, A. Jaba'ya gönderme yaparak aktarır. Yine A. Jaba'ya göre, E. Herîrî, Şemdînan, Hakkari bölgesindeki Herîr köyündendir.

4. Melayê Cizîrî'nin *Diwan*'ı ilkin, Celadet Alî Bedirxan'nın verdiği bilgiye göre, Petersburg'da yayımlanır. İkinci Basım 1919'da İstanbul'da yapılır. Daha sonra, dili düzeltilip açıklamalarla birlikte *Hawar* dergisinde yayımlanmaya başlar. *Diwan* 1987 yılında, gözden geçirilmiş olarak, Stockholm'de yeniden, Roja Nû Yay. tarafından ve Zeynel Abidin Kaya-M. Emin Narozi'nin düzenlemeleriyle, Latin harfleriyle yayımlandı. Bu basıma konulan iki önsözde, hem Melayê Cizîrî hem de edebi çalışmalarıyla ilgili geniş bilgiler var.

Asıl ismi Mî'hemed olan Feqiyê Teyran, Müks'lüdür (şimdiki adıyla Bahçesaray). M. Mehmûdê Bazîdî'nin A. Jaba'ya söylediğine göre, Feqiyê Teyran şu üç ünlü Kürt klasiğinin yazarıdır: *Şêxê Senan* (Senan Şeyhi), *Qiseya Bersiyayî* (Bersiya'ın Öyküsü) ve *Qewlê Hespê Reş* (Siyah Atın Öyküsü)[5].

Feqiyê Teyran, Melayê Cizîrî'nin öğrencisiydi ve ilk başlarda onun üslubuna uygun biçimde şairliğini geliştirdi[6]. Ancak şairliğinin olgunluk döneminde kendine özgü, rahat, akıcı, sözlü anlatım geleneğine dayalı bir üslup yarattı. Bu biçim ve üslup, şairi rahat anlaşılan ve çok okunan unutulmaz bir şair haline getirdi. Feqiyê Teyran, Melayê Cizîrî'nin tersine, kendini tasavvufun ağır etkisinden kurtardı ve halkın dilini kullanan, o dille yazan bir şair oldu. Feqiyê Teyran'ın şiirleri hâlen çok yaygın biçimde okunmakta, kitapları yeniden basılmaktadır[7]. Feqiyê Teyran'nın kelime anlamı "kuşların hocası"dır. Celadet Bedirxan, *Klasiklerimiz* isimli uzun yazısında "Söylentiye göre Feqiyê Teyran kuşların dilinden anlıyormuş" diyor ve bununla ilgili uzun bir fıkra anlatıyor.

Cizîre-Botan ekolünün en son ve en büyük şairiyse Ehmedê Xanî'dir. Ehmedê Xanî, tartışmasız Kürtlerin en önemli şairi, yazarı ve klasik düşünürü olarak değerlendirilmektedir. *Memê Alan* isimli mutsuz bir aşk öyküsünü konu alan, yaygın Kürt halk eposesinin mükemmel bir uyarlaması ve modernleştirilmiş hali olan Ehmedê Xanî'nin ünlü eseri *Mem û Zîn*, Kürtlerin en büyük klasik eseri sayılmaktadır[8]. Kürtleri komşu halklardan farklı gören ve Kürtlerin de ayrı bir ülkeye, dile, kültüre sahip olduğunu ve ayrı bir sosyal, kültürel yaşamlarının olması gerektiğini ilk kez belirten de yine E. Xanî'dir. *Mem û Zîn* dil, edebi anlatım, stil olarak halen aşılamamış bir başyapıttır. E. Xanî, bir edebiyat ustasıdır. Shakespeare, Cervantes, Dante ve Firdevsi'nin kendi dil, edebiyat ve kültürleri için önemi ne ise E. Xanî'nin Kürt dili, edebiyatı ve kültürü için de önemi odur. Yazar *Mem û Zîn*'in girişinde, kendisinden önceki şairleri anarak şöyle yazıyor:

---

5. D. N. Mackenzie'nin Şêx Senan için yazdığı Melayê Cizîrî ve Feqîye Teyran isimli önsözde haklı olarak söylediği gibi, klasik Kürt edebiyatına ilişkin ilk bilgilerimiz M. Mehmûdê Bazîdî'nin A. Jaba için yazdıklarına dayanmaktadır. A. Jaba, M. Mehmûdê Bazîdî'nin yazdıklarını, daha sonra 1868 yılında Petersburg'da *Recueil des notices et recits kurde* isimli kitabında yayımladı. Celadet Alî Bedirxan'ın *Hawar* dergisindeki Klasîkên Me isimli seri yazısı da yine söz konusu kaynağa dayanmaktadır.

6. *Celadet Alî Bedirxan, a.g.e.*

7. Dr. M. B. Rudenko'nun 1965 basımını esas alarak, sufi geleneğiyle yazılmış bir aşk öyküsü olan Şêx Senan'ı yeniden Latin harfleriyle, Stockholm'de 1986'da yayımlayan M. Yetkin, konuyla ilgili M. B. Rudenko, D. N. MacKenzie, Celadet Alî Bedirxan ve Prof. Qanadê Kurdo'nun metinlerini de kitaba ekleyerek, okura geniş bir referans sağlamıştır.

8. F. Shakely, *Kurdish Nationalism in Mem û Zîn of Ehmed-î Xanî*, Sweden, s. 17.

Ger dê hebûya me jî xwudanek
Alîkerîmek, letîfedanek
Ilim û huner û kemal û îzan
Şiêr û xezel û kitab û dîwan
Ev cins bibûya li ba wî mamûl
Ev neqd ê biba li ba wî meqbûl
Min dê elama kelamê mewzûn
Alî bikira li banê gerdûn
Bînave riha Melê Cizîrî
Pê hey bikira Elî Herîrî
Keyfek we bida Feqiyê Teyran
Hetta bi edeb bimayî heyran[9]

O dönemin edebiyat dilleri olan Farsça ve Arapça yerine E. Xanî manzum destanını Kürtçe'yle yazdı ve nedenini de yine kitabın girişinde şöyle açıkladı:

Bê marîfet in, bê esl û binyad
Enwayî milet xwedan kitêb in
Kurmanc i tenê di bê hesêb in"
Hem ehlê nezer nebên ku "Kurmanc
Işgê nekirin ji bo xwe amanc
Têkda ne di talib in, ne metlûb
Vêkra ne mihîb in ew, ne mehbûb
Bê behre ne ew, ji eşqbazî
Farix ji heqîqî û mecazi[10]

E. Xanî'nin yazdığı *Mem ú Zîn* sadece bir aşk destanı, bir halk hikâyesi değildir. O, aynı zamanda estetik, stil ve edebi amaç olarak da önemli bir yapıttır. E. Xanî'nin kahramanları hem çok eski bir öykünün

9. Ehmedê Xanî, *Mem û Zîn*, Hasat Yay., İstanbul, 1990, s. 62. M. Emin Bozarslan'nın yaptığı Türkçe çeviriyle dizeler şöyle: "Olsaydı bizim de bir sahibimiz/Yüksek hizmetli, incelikleri bilen bir sahibimiz/İlim, kabiliyet, kemal, izan/Şiir, gazel, kitap divan/Bu çeşitler onun yanında geçerli/Bu paralar onun yanında makbul olsaydı/Ben o zaman manzum sözlerin bayrağını/Dünya damının üstüne asardım/Geri getirirdim Melayê Cizîrî'nin ruhunu/Ve diriltirdim onunla Elîyê Herîrî'yi/Feqiyê Teyran'a öyle bir sevinç, verirdim ki/Ebediyete kadar hayran kalırdı.

10. Ehmedê Xanî, a.g.e., s. 61-62, Kürtçe: Kimse demesin "Kürtler/irfansız, asılsız ve temelsizdiler/Çeşitli milletler kitap sahibidir/Sadece Kürtler nasipsizdirler"/Hem düşünce adamları demesin ki "Kürtler/Amaç edinmediler aşkı./Hep birlikte ne isterler ne de istenirler/Hep beraber ne severler ne de sevilirler/Onlar aşkın tadından yana hepten nasipsiz,/Hakiki ve mecazi aşktan da boştur..."

"bilinen" simalarıdır hem de E. Xanî'nin zamanının ve sosyal, siyasal, kültürel koşullarını dile getiren "çağdaş" tiplerdir. Şair, *Sazê dilê kul bi zêr u ben bit/Sazendeyê işqê Zîn û Mem bit* diyerek yapıtının anlamını, şiire damıtılmış olarak anlatmaktadır:

Şerha xemê dil bikim fesane
Zînê û Memê bikim behane
Nexwê we ji perdeyê derînim
Zînê û Memê je nû ve vejînim[11]

Mem ile Zîn, Kürt coğrafyasının, Kürt dili ve insanının sembolüdür. Ehmedê Xanî güzel ve edebi Kürtçe'siyle, o dönemin eksiksiz bir tablosunu çizmektedir ve özellikle Kürt dilinin güzelliğini, gerekliliğini sık sık vurgulayarak, yaklaşık dört yüzyıl önce, Kürt insanını kendi diline özendirmektedir. E. Xanî ulusal bilinç ve duyguyu, şiirsel bir anlatımla, Kürt insanının yaşamına soktu. E. Xanî'yi, Celaleddin Rumi gibi o dönemin tüm bölgedeki en güçlü şairleriyle karşılaştıran Bazil Nikitin, Xanî'yi şöyle tasvir etmektedir: "Dil üstüne sürekli çalışması, derin bilgisi, tartışılmaz şiir kültürü, ayrıca dile sıkı sıkıya bağlı olarak ortaya koyduğu imgelerdeki çok içten getirilen karakterler, işte bütün bunlar, Ehmedê Xanî'ye en sevilen Kürt şairi olma erdemini kazandırmıştır.[12]

Mem û Zîn dışında, E. Xanî *Nûbihar* (Yeni Bahar, Taze Meyve) ismiyle, Kürtçe-Arapça manzum olarak çocuklar için bir sözlük de yazmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla, Beyazıt'ta kendi kurduğu okulda çocuklara Kürtçe dersler verirken, böyle bir sözlük çalışmasına gerek duymuştur. Şair, sözlük çalışmasını kitabın girişinde şöyle anlatıyor:

Ev çend kelime, ne je luxatan
Vêk êxistin Ehmedê Xanî
Navê "Nûbihara Biçûkan" lê danî
Ne ji bo sahib rewacan
Belkî ji bo biçûkêt Kurmancan[13]

---

11. Ehmede Xanî, a.g.e., s. 72 Kürtçe: Yaralı gönlün sazı kâh yumuşak kâh gür sesli olsun/ Çalsın türküsünü Zîn ve Mem'i ederek bahane/Perdeden öyle nağmeler çıkarayım ki ben/Zîn'i ve Mem'i dirilteyim yeniden...
12. Bazil Nikiten, *Kürtler*, Özgürlük Yolu Yay., 1986, s. 490.
13. Ehmedê Xanî, *Nûbar*, Roja Nû Yay., Stockholm, 1986, s. 7. Kürtçe: İşte, dillerden bu kelimeler/Ehmedê Xanî tarafından derlenmiş/"İlk meyveler" ismi konulmuş/Görgülü, bilgililer için değil/Kürt küçükleri için yazılmış...

Xanî'nin bir coğrafya/astroloji kitabı yazdığı da söylenmektedir[14]. E. Xanî'den sonra gelen Kürt yazar ve şairlerinin tümünde bu şair ve düşünürün izleri hep görülmüştür. Neredeyse, tüm yazar ve şairler, çeşitli biçimlerde ondan etkilenmiştir. Sözgelimi Kürtlerin ikinci Xanî'si olarak adlandırılan Hecî Qadirê Koyî (1817-1897) şiirlerinde sık sık E. Xanî'ye ve yapıtlarına göndermeler yapmaktadır.

Bu arada Feqiyê Teyran'ın ilk Kürt düzyazı yazarlarından olduğu da belirtilmeli. Feqiyê Teyran'ın *Ber Sîs* isimli yapıtı Kürt düzyazısının ilk örneklerindendir. Yazar bu yapıtında Kürt ve Yahudi mitolojilerindeki ortak olan bir destanı şiirsel bir anlatımla yazmaktadır. Cinler, periler ve şeytanlarla dolu bir yapıt, o dönemin sosyal yaşamıyla ilgili de belli bilgiler vermektedir[15].

Cizîre-Botan Emirliği'yle birlikte dildeki ve edebi kültürel gelişmeler açısından, iki Kürt emirliğinden söz etmek gerekiyor; Ardalan ve Baban. Cizîre-Botan Eminliği'nin yanında, söz konusu bu iki emirlik de Kürt tarihinde çok önemli rol oynadı. Bunlardan Baban Emirliği, şimdi Irak olarak bilinen bölgede, 1500'lerden 1850'li yıllara kadar bölgede ve Osmanlı Devleti'nin bölgedeki politikasında en etkin emirlik oldu[16]. Kürtçe'nin Güney Kurmancî (Soranî) lehçesini konuşan Baban Emirliği bölgesi, kültür ve edebiyat alanında da çok etkin oldu. Baban Emirliği'nin merkezi olan Süleymaniye, o gün olduğu gibi bugün de Kürtlerin en önemli kültür merkezidir. Çok sayıda medrese ve okulun açılması, bölgenin bir ticaret merkezi haline gelmesi, göreceli özgürlük ortamı, Kürt dili ve kültürünü bu bölgede geliştirdi. Cizîre-Botan'daki Kuzey-Kurmancî okulu gibi, Baban bölgesinde de Güney-Kurmancî (Soranî) ile yazan bir "edebi okul" oluştu. Nalî (1797-1855), Salîm (1800-1866) ve Kurdî (1803-1849) gibi şairlerin öncülüğünde, söz konusu bir edebi gelişme tüm Kürdistan'ı ve bölgeyi etkiledi[17].

Nalî ve Salîm, iki unutulmaz Kürt şairidir. Birbiriyle dost olan bu iki şairin şiirleri de büyük oranda birbirlerine yazdıkları şiirlerden oluşmaktadır. Nalî'nin şiiri, bireysel deneyimleri ve duyguları üzerine kuruludur, dili zengin ve simgelerle doludur. Nalî Kürtlerin birliğine, beraberliğine inanıyordu ve bunu istiyordu. Baban Emirleri'nin bu konuda liderlik yapmalarını arzuluyordu. Ancak arzuları gerçekleşmedi. Tersine sürgüne gitmek zorunda kaldı. Şam, İstanbul, Mekke'de sürgün

14. Celadet Alî Bedirxan, *Hawar*, sayı 33, s. 10. C. A. Bedirxan da Xanî'nin böyle bir kitap yazdığını iddia edildiğini söyleyerek, "Tüm aramalarıma rağmen kitabı bulamadım" demektedir.
15. Qanatê Kurdo, *Tarixa Edebiyata Kurdî*. 1, Roja Nû Yay., Stockholm, 1983, s. 72-73.
16. Martin van Bruinessen, a.g.e., s. 208.
17. Ferhad Shakely, *Klassisk og Moderne kurdisk poesi*, Kurdistan Nytt, Oslo, 1985, s. 25.

yaşadı ve sürgün diyarlarda öldü. Sürgünden dostu Salîm'e yazdığı şiirler Kürt edebiyatının en değerli şiirlerindendir. O şiirlerde bir sürgün şairin hüzünle yoğrulmuş ve bir inci gibi dizilmiş dizeleri vardır. Hasret ve sonu gelmez bir baskıya başkaldırı vardır. Osmanlıların haksız yönetimine karşı eleştiri vardır. Salîm'in cevaplarında da yoğun ve sıcak bir dostluk, Kürt dili ve edebiyatına derin bir bağlılık vardır.

Bu şairleri, yeni ve Kürt edebiyat tarihinde mutlaka sözü edilmesi gereken kişiler izledi; Hacî Qadirê Koyî (1817-1897), Şêx Riza Telabanî (1836-1910), Wefayî (1836-1892), Edeb (1826-1917), Mehwî (1830-1909)... Bu şairlerin içinde özellikle Hacî Qadirê Koyî'nin ismini anmak gerekiyor. Ehmedê Xanî'nin çok iyi bir izleyicisi olan Koyî, Kürt dili ve edebiyatını zenginleştirdi. Mükemmel bilgisi, zengin şiirsel dili, güçlü yurtsever duygularıyla Koyî, 19. yüzyılın en büyük Kürt şairi ve Güney Kurmancî'nin Xanî'si oldu[18]. Koyî şiirinde Kürt diliyle ilgili okuruna şunları sormaktadır:

Kurdî aşir bilê çi ye eybî?
Her kelamî heqe niye eybî
Ya legel Farsî çi ferqî heye?
Bo çî ew ratst e, bo çî em kemiye?[19]

Kürtlerin geri kalmışlığını ve bilgisizliğini en fazla eleştiren ve durmadan bunları vurgulayan da yine Hecî Qadirê Koyî'dir. Amir Hassanpour'un dipnotta sözünü ettiğim değerli doktora çalışmasında haklı olarak belirttiği gibi, "*nûsîn*" (yazmak) ve "kitab" Koyî'nin şiirlerinde en fazla kullandığı sözcüklerdir. Koyî son yıllarını Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'da geçirdi. Orada hem büyük Kürt aileleri tanıdı hem de modern dünyayla daha yakın ilişki kurdu. Bu arada, o dönem İstanbul'da sürgünde yaşamakta olan Cizîre-Botan'ın son emiri Bedirhan Paşa'nın ailesine öğretmenlik yaptı. (Bedirhan Paşa o dönem Şam'da, sürgünde vefat etmişti; ancak geniş aile İstanbul'da yaşamaktaydı) Bu yeni deneyimler Koyî'nin şiirini çok derinden ve olumlu etkiledi.

İran sınırları içinde kalan Ardalan Emirliği'yse bugün İran Kürdistan'ı olarak bilinen bölgenin emirliğiydi. Ardalan Emirliği'nin kültürel ve edebi etkinliği çok fazlaydı. Şairleri güçlü, yazarları fazlaydı. Bu emirliğin kullandığı lehçeyse Hawramî'ydi. Hawramî, edebiyat dili olarak çok güçlüydü. Bu lehçeyse yazılan şiirler, destanlar ve dini metin-

18. Joyce Blau, *Memoire du Kurdistan*, Der. Findakly, Paris, 1984, s. 23.
19. Amir Hassanpour, a.g.e., s. 88, Kürtçe: Söyle, Kürtçe'nin ayıbı ne?/Sadece kutsal sözcüklerin (Kur'an'ın) ayıbı yoktur/Peki Farsça'yla farkı ne?/Niye o doğru bu eksik?

ler günümüzde bile edebi değerinden bir şey kaybetmiş değildir. Lehçe, özellikle İran sınırları içinde yaşayan Kürtler arasında yaygın dini bir tarikat olan Ehlî Haq'ın "resmi dili"ydi[20]. 17. ve 18. yüzyılda Hawramî bir edebiyat dili olarak çok güçlendi ve Ardalan Emirliği'nin 19. yüzyılda çöküşüne kadar etkinliğini korudu. Hawramî lehçesi birçok değerli yazar ve şair çıkardı. Özellikle bu lehçeyle yazan Beseranî (1614–1702), Xanay Qubadî (1700–1759), Mewlewî (1806-1882) ve Ehmed Begî Komasî'den söz etmek gerekiyor. Hawramî'yle yazan en büyük şair kuşkusuz Mewlewî'dir. Mewlewî, zamanında da saygı duyulan ünlü bir Kürt şairidir. Şiirleri halk arasında yoğun olarak okunur ve ağıt olarak söylenirdi. Gerçek ismi Seyid Ebdulrehîm olan Mewlewî, Melayê Cizîrî ve Mehwî'yle birlikte Kürt tasavvuf edebiyatının en büyük şairidir. İlk defa 1935 yılında Irak Kürdistan'ında şair Pîremêrd tarafından yayımlanan *Dîwan*'ı ünlüdür. Mewlewî'nin dini yazıları günümüzde bile dilden dile dolaşmaktadır. Ölümünden kısa bir süre önce kör olan; ancak buna rağmen son nefesine kadar yazan bu şair, yazılı Kürt edebiyatının temel isimlerinden biridir[21].

Kısaca belirtmeye çalıştığım Kürt edebiyatının bu klasik dönemi, ne yazık ki -güçlenerek- gelişemedi ve yenilenemedi[22].

Yazılı Kürt edebiyatının yerleştiği, geliştiği ve en önemli yapıtlarını verdiği bu dönem, Kürdistan'ın bölünmesi ve giderek emirliklerinin tarih sahnesinden silinmesiyle son buldu[23]. Osmanlılar tarafından yıkılan

---

20. Amir Hassanpour, a.g.e., s. 68.

21. Hewraz Germiyanî, *Mewlewî-Klassisk kurdisk poet och sufî (İsveççe) Svensk Kurdisk Journal*, s. 2,8.

22. Amir Hassanpour, daha önce sözünü ettiğim incelemesinde, klasik Kürt edebiyatının en önemli yazar ve şairlerinin bir listesini de eklemiş (s. 66-67). Okura bilgi vermek için listeyi olduğu gibi buraya alıyorum. 1-Mela Pareşhan (1398-? Hawramî) 2-Elî Herîrî (1425-1490, Kurmancî), 3-Melayê Cizîrî (1570-1640. Kurmancî), 4-Salîm Silêman (1586-?, Kurmancî), 5-Riza Xan (1570-1640, Kurmancî), Feqiyê Teyran (1590-1660, Karmancî) 7-Mistefa Besaranî (1641-1702, Hawramî), 8-Ehmedê Xanî (1650-1706, Kurmancî), 9-Melayê Batê (1414-1495, Kurmancî), 10-Mihemed Qulî Kandolayî (17.yüzyılın sonu, Hawramî), 11-Haris Bidlîsî (1758-?, Kurmancî), 12-Xanay Qubadî (1700-1759, Hawramî), 13-Walî Dewana (1747-1798, Hawramî), 14-Mîrza Elmas Xan (1763-?, Hawramî), 15-Mîrza Safî Kulyayî (1763-?, Hawramî), 16-Şah Perto (1802-?, Kurmancî), 17-Mewlana Xalid (1777-1826, Hawramî), 18-Mela Xalidî Sêrtî (1835-?, Kurmancî), 19- Wîdayî(1840-?, Kurmancî), 20-Mistefa Kurdî (1809-1849, Soranî), 21-Seydayê Hawramî (1784-1852, Hawramî), 22-Xidir Nalî (1797-1855, Soranî) 23-Ehmedî Kor (1856-?, Soranî), 24-Ebdurehman Salim ((1800-1882, Soranî), 25-Ehmed Begî Komasî (1793-1876, Hawramî), 26-Melayî Jabarî (1806-1866, Hawramî), 27-Ebdulrehîm Mewlewî (1806-1882, Hawramî), 28-M.Wasman Haci İsmail (1796-1889, Hawramî), 29-Haci Qadirê Koyî (1817-1897, Soranî), 30- M. Nûr Elî Kondolayî (19.yüzyıl Hawramî), 31-M.Walî Kirmansahanî (1900-Hawramî), 32-Mihemed Emîn Seyful Sedat (1903-, Hawramî), 33-Mela Marifî Kokayî (1837-1906, Soranî), 34-Mehemedî Mahwî (1830-1904, Soranî), 35-Ebdullah Adab (1859-1912, Soranî), 36-Ebdulrehîm Wafayî (1844-1947, Soranî), 37-Tahar Begî Caf (1857-1917, Soranî).

23. M. Emin Zeki, *Kürdistan Tarihi*, Komal Yay., Ankara, 1977. Kitap o dönemle ilgili geniş bilgiler içermektedir.

en son Kürt Emirliği daha önce belirttiğim, Kürdistan'ın en kültive emirliği Cizîre-Botan Emirliği oldu. 1800 yılları, Hakkâri, Badînan, Soran, Baban (Osmanlılara bağlı), Ardalan ve Mukrî (İran'a bağlı) gibi Kürt emirliklerinde baş gösteren ulusal uyanış ve başkaldırının yılları oldu. Mir Mihemed Rewandizî'nin sonuçsuz kalan başkaldırısından (1826) sonra Mir Bedirhan'ın başkaldırısı başladı. Azîzan sülalesi tarafından yüzyıllar boyu idare edilen Cizirê-Botan Emirliği'nin son miri Bedirhan, 1821'de mir oldu[24]. Melayê Cizîrî, Ehmedê Xanî geleneğiyle büyümüş olan Mir Bedirhan'ın yaptığı ilk iş, Osmanlı yönetimine karşı ülkeyi birleştirmek, emirlikler, bölgeler, aşiretler arasındaki çelişkileri ortadan kaldırmak ve güçlü bir yönetim oluşturmak oldu. Kürt ülkesinin birliği, bütünlüğü ve serbestliği ilk kez Mir Bedirhan tarafından somut hale getirildi. Mir Bedirhan, Hakkari Emiri Nûrillah ve Müks Beyi Han Mehmûd'la da anlaşarak etki alanını, Muş ve Kars'a kadar tüm Kürdistan'a genişletti. Ancak Orta Kürdistan'da yaşamakta olan Nasturiler ve Kürtler arasındaki çelişkiler, çatışmalar ve Mir Bedirhan'ın Nasturilere saldırısı, tüm Kürt emirlikleri için sonun başlangıcı oldu. Avrupa'nın özellikle Fransa ve İngiltere'nin zorlaması ve teşvikleriyle (Nasturiler'in intikamını almak ve yeni Nasturi katliamını önlemek için), çok güçlü Osmanlı orduları 1846'da Cizîre-Botan'a saldırarak Mir Bedirhan'ın başkaldırısını ezdi. "Kürdistan Kralı" olarak isimlendirilen Mir Bedirhan ve geniş ailesini sürgüne gönderdi. Aile İstanbul'a yerleştirildi. Mir Bedirhan'sa önce Girit'e, Suriye'ye ardından Şam'a gönderildi ve orada 1868'de öldü.[25]

Mîr Bedirhan'dan, başkaldırısında sürgününden ve ailesinden söz etmemin önemli bir nedeni daha var. Mir Bedirhan'ın oğulları ve torunları, Mir'in ölümünden sonra, Kürt dili ve edebiyatı için çok zorlu ve çok önemli çalışmalar yaptı. 1970 yılına kadar, ileride belirteceğim gibi, sürekli önde ve aktif oldular. Bedirhanpaşazadeler, unutulması mümkün olmayan tarihi yapıtlar yarattı.

Sözünü ettiğim Osmanlılar dönemindeki bu göreceli serbestlik ve özgürlük periyotlarından sonra, Kürt dili ve edebiyatı -doğrudan ve sürekli- başka güçlü dillerin ve edebiyatların baskısı altında kaldı. Ülkenin ve sosyal yaşamın bölünmüşlüğünden, dış güçlerin akıl almaz baskı ve teröründen dolayı Kürtler, bir türlü fırsat bulup kendi dillerini ve kültürlerini geliştiremedi. Ülkenin büyük bir bölümünde, hiçbir zaman Kürt dili ve edebiyatını geliştirebilecek kurumlara sahip olamadı. Dili geliştirebilmek için zorunlu olan ulusal kurum, enstitü, akademi ve kül-

24. Martin van Bruinessen, a.g.e., s. 25.
25. Chis Kutcshere, *Le Mouvement National Kurde*, Der. Flammarion, Paris, 1979, s. 16.

türel kuruluşları kuramadı; ülkede çeşitli kültürel merkezler oluşturamadı; okur-yazar oranını çoğaltamadı; kitap, gazete ve dergi yayımını kitlesel düzeye ulaştırabilecek olanaklar yaratamadı. En önemlisi de dışa kapalılığı kırıp yazarlar, sanatçılar vb birlikler aracılığıyla ülkeyi ve ülkedeki insanları doğrudan etkileyen bir kültürel-entelektüel hava yaratamadı.

Bu nedenle insanların birbirlerini bilgilendirmek için, en basit ve zorunlu iletişim araçlarından bile yoksun ve yukarıda belirtilen acılı tarihe, geçmişe sahip bir ülkede, gelişmiş, yetkinleşmiş, güçlü bir yazılı edebiyattan söz etmek olanaksızdır. Bu durumda olan Kürt edebiyatını, devletleri, kurum ve enstitüleri olan diğer ülke edebiyatlarıyla karşılaştırmak haksızlıktır.

İkinci Bölüm

İnkârın Anatomisi, Dilin Direnişi

2.1. YASAKLI DİLİN SORUNLARI

Kürt Dilinin Standartlaşması

Fazil Omer

GİRİŞ

Standartlaşma, tekleşme (birlik) anlamında, devlet sisteminin merkeziliğine bağlıdır (egemen olan tek güç, tek eğitim, tek dil, tek her şey).

Ortadoğu'da, hiçbir milletin ebedi egemenliği olmamış, hiçbir millet arı bir tarihe, dile ve ırka da sahip olamamıştır.

Niçin bu dil standartlaşması?

Kürtler, Arap, Türk ve Fars kültürünün etkisine öyle girmiş ki Kureyşlerinki gibi bir dile ihtiyaç duymuş (kutsal, temiz ve üretken). Her şeyleri Türkler ve Farslarınki gibi tek olsun istemişler. Tek egemen güç, tek dil, tek eğitim, tek fikir, tek tarih ve tek her şey... Bu içselleştirilmiş problem, özentiden başka bir şey değildir. Öte yandan Kürtler, özgürlük dışındaki çalışmalarında, içsel entelektüel ihtilafları bir kenara bırakmıştır! Bir taraftan dil standardı başka standartları da beraberinde geti-

recektir. Diğer teorilere bakarsak entelektüel, siyasi, ekonomik merkezler birliğin mayası haline gelebilmektedir.

Elbette, standardın oluşmasında devlet gücü bu dengede sihirbazlık anahtarıdır.

TARİHTE KÜRT DİLİ

"Kürt" kelimesi Sümerlerin Kard'ından, sonra Xsenefon'un Kardokya'sından, Yunanların Kurdiwênê (Gurdiwene)'sinden ve Aramların Qurd'ünden gelmiş ya da Ravend İranlıların Pehlevi Kürt'ünden gelmiştir. Çok da önemli değil bu, önemli olan Hint-Avrupa'nın birçok dilinin Zagros ve Toros Dağları'nda bu isimde yaşıyor olması ve buraya Kürdistan denmesidir (Kürt Ülkesi).

Kürtler ve dilleri tarihe gömülmüş birçok milletin mirasçısıdır. Sümerlerden tutun Medlere kadar... Ki bunlar Kürt kültürü ve dilinin simasını oluşturmuştur. Sümerlerin Hint-Avrupa halklarıyla ilişkileri çok net değil; fakat Kürt diliyle Sümer dili arasında kuşku götürmez bir ilişkiye yetecek kadar ortak malzeme vardır.

Sözcük açısından yüzlerce demesek de onlarca ortak kelime, üç bin yıl sonrasında bile Kürt sözlüğünde hâlâ korunmuş durumdadır. Örneğin: "*kal*" "*gal*"dan, "*tıcar*" "*tımgaro*"dan, "*dundeh*" "*dumo*"dan, "*gamêş*", "*kaj*", "*tav*", "*hetav*" ve "*ta*" "*utu*"dan güneş anlamında; "*ser*" "*sar*"dan büyük ya da şah anlamında; bere çift sürmede dışarıda çalışma anlamındaki "*bere*"den; "*av*" "*ab*"dan su anlamında; "*ebeb*" gezgin, deniz anlamında; "uş" ya da "*hêşu*" "*êşu*"dan arpa başağı anlamında vb.

Morfoloji ve gramerde de ortak yanlar vardır. Örneğin ek almış sözcüklerin çekimi de aynıdır. İsim, yapılan işin rengiyle birlikte sıfatları oluşturur. *Weku; ma-lax (belem-hajo), debsar (dep-nvis).* Aynı form geniş bir şekilde Kürtçe'de de mevcut: *Serkêş* (lider), *çavhavêj* (gözcü), *sertiraş* (berber)...

ba-/bê gibi önekler ve -ge son eki de *ba/ga* ev, hane anlamında. Hilkalkma anlamındaki ön ek de Sümerlerin *êlo/elo*'sundan gelmiştir. Kürtçe edatlar (*di, bi, vi, li, ji, ra, da,* şeklinde) Sümerlerde de vardır. Eğer biz tarihi geçmişi ve Sümer dilinin zorluğunu göz önüne alırsak büyük ihtimalle edatlar da var fakat biz yazıda görmüyoruz. Belki de Serhat ağzı gibi yutuluyordur.

Gramer olarak Kürtçe ve Sümerce sözcük dizimi özneye göre kurulur ya da şunu diyebiliriz; önem sırasına göre dizilirler, örneğin: *Ez çûm* (ben gittim), *min nan xwar* (ben yemek yedim). Eğer ben olmazsam

"gitme" eylemi gerçekleşmez, bundan dolayı da "*ez*", "*çûm*"dan önce gelmiş; "*ez*" ve "*nan*" olmazsa yeme işi gerçekleşmez, bundan dolayı da fail olan "*ez*", "*nan*"dan önce gelmiş.

Daha yakınlarda Haldi, Huri-Mitani, Urartu, Hitit, Med ve diğer halklar iki tarzda Kürtlerin atası olurlar. Aynı dil çatısı altında isimleri Kürt aşiretleri üzerinde kalmıştır; Xalt, Hewêr, Millan, Hemid, Alan, Şikak vb. İşte bundandır ki Kürt dilinin tarihsel temelleri böyle şekillenmiştir. Bugün (bütün lehçe ve ağızlarla) Kuzeybatı İran grubundan sayılmaktadır.

TARİH ÇIKMAZLARI

Resmi dilin oluşması, her zaman bir güce bağlı olmuştur. Siyasi güç resmi dile her zaman sahip çıkmış ve kendi iktidarının bir parçası haline getirmiştir. Kürtlerin problemleri resmi dillerinin oluşmasını olanaksız kılmıştır. Kürdistan'ın coğrafi ve jeopolitik konumu birinci engeldir. Bu ulusal ilişkiler önünde de bir engeldir. Oluşan merkezlerin çok çabuk yıkılıyor olması da engellerden biridir. Çünkü Kürdistan doğu, batı, kuzey ve güney istilalarının odak noktasındaydı. Akadlar, Asurlar, Aramlar (Süryaniler) ve Araplar güney ve batıdan; Moğol ve Tatarlar doğudan; Yunan ve Romalılar batıdan; Ruslar kuzeyden... Osmanlı ve Safevi İmparatorlukları arasındaki çatışmalar da ezici darbeyi indirmiştir.

Başka bir sorun bence Kürtlerin dinidir. İslamiyet'ten önce Kürtlerin çoğu Mitraperest'ti. Mitraperestlik yazıya karşı bir dindi. Kürtler Müslüman olduktan sonra Kur'an dilini yazı için kullanmıştır.

Yirminci yüzyılda Kürtlerin bir ulusal devletlerinin olmaması, Kürtlerin parçalanması ve ülkelerinin en az beş devletin güdümü altına girmesi yine engellerden biridir.

Ekonomi sorunu unutulmaması gereken başka bir engeldir. Kürdistan'ın ekonomisi kendine yetmiş, başka bir deyişle halk geçimini kendi içinde sağlamış, dışarıya bağlı kalmamıştır. Bu durum hem kendi içindeki ilişkilerini zayıflatmış hem de diğer halklara yüz çevirmelerine neden olmuştur. Bu da dışarıyla güçlü bir ticaretin doğmasına engel olmuş, kültür alışverişini azaltmış, aynı zamanda ekonomik ve kültürel merkezlerin oluşmasını da engellemiştir.

Unutmamalıyız ki ulus devletlerden önce ya da ulusal uyanıştan önce, henüz milliyetçilik bir aidiyet ideolojisine dönüşmemişken –örneğin Osmanlı İmparatorluğu uzun bir süre Fars dilini kullanıyordu– İn-

gilizler ve diğer pek çok Avrupa devleti, Latince dışında Fransızca'yı kullanıyordu.

Kürtler de Ari halkları içinde bir ulus olarak belirmeye başladığında, diğer dilleri resmi işler için kullanmıştır. Örneğin; Arapça resmi ilişkiler için Kürt Mirliklerin diliydi, hicri 1000'li yılların başlarında Kürtler geniş bir şekilde ulusal dillerini duyumsadı ve Kürtçe, eğitimin içine girdi (Elî Teremaxî'nin dilbilgisi kitabı). Böylece Arap ve Farslarınkinin yanında Kürt edebiyatı da canlandı. Ve Ehmedê Xanî, yarım asır sonra, ulus teorisinin temellerini (Avrupalılardan önce) *Mem û Zîn* eserinde oluşturdu.

Diğer taraftan, aynı zamanda (h. 1005'te) Şerefxanê Bedlîsî Kürt tarihini Farsça yazıyor ve kitapta Kürt dilinin dört lehçesinden bahsediyordu. Bu çok önemli bir belge; dört yüz yıl önce Kürtlerin birbirinden ayrı dört lehçesinin varlığından söz ediyor. Kuşkusuz bugün daha çoktur; mesela Soran, Kurmancî'den oluşmuştur. Lor ve Kelhor (hemen hemen) Kürtçe'nin gölgesinden çıkıp bağımsız bir renk almıştır. Bugün Kürtçe başlıca üç lehçeye ayrılıyor: Yukarı Kürtçe (Kurmancî), Orta Kürtçe (bazıları Aşağı Kürtçe de diyor; Soran-Goran Hewramî, Zazakî, Kirdkî, Şebek) ve Aşağı Kürtçe (Feyl, Lor, Kelhor ve kendini Kürt bilen Lekler).

"Hurmizgan Riman" gibi bir şiirin dışında ya da bazı sözcük ve dizelerin dışında Hewramî lehçesindeki eserler, hicri 700-800'lü yıllardan on dokuzuncu yüzyıla kadar Kürtçe'nin en çok eser vermiş lehçesidir. Hicri takvime göre binli yıllarda, Şemsedînê Xelatî, Melayê Cizîrî, Feqiyê Teyran, Elî Herîrî vb Kürtçe'nin Kurmancî lehçesiyle bizlere divan, şiir ve destanlar bırakmışlardır. Bugün bu lehçeyle konuşan Kürtler, Kürt halkının %70'ine yakınını oluşturmaktadır. Kurmanclar Kürdistan'ın bütün taraflarına yayılmıştır (Zazaların dışında kalan Türkiye Kürtleri, Suriye Kürtleri, eski Sovyetlerdeki Kürtler, Doğu İran Kürtleri ve Urmiye Gölü'nün kuzeybatı hattı boyunca Duhok, Musul ve Erbil şehrinin bir kısmı).

Bu lehçe ilk Kürtçe gazetenin dilidir (*Kurdistan*, 24 Nisan 1898, Kahire). Ermenistan'da eğitim dili olmuştur ve şimdi Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nde Duhok vilayetinde, resmi ve günlük yaşam dilidir. Gün be gün evrimini ve bağlarını güçlendiriyor.

Soranî lehçesi 1800'lü yıllarda Baban ve Erdelan Mirlikleri'nde rüştünü şiirdeki eserlerle ispatladı. Irak Krallığı kurulmasına ve Musul vilayetinin bu devlete bağlanmasına (Güney Kürdistan) rağmen, İngilizler Süleymaniye'ye büyük bir destek verdi, Şeyh Mahmud Berzenci, Osmanlı Devleti'ni diriltme çalışmalarından uzak dursun diye. Bu desteğin de katkısıyla yirminci yüzyılın başında Soranî lehçesi eğitim dili

oldu ve hâlâ eğitim dilidir. Özellikle Kürdistan Bölgesel Yönetimi kurulalı beri, büyük bir gelişme göstermiştir.

Günümüzde Kurmancî ve Soranî lehçeleri Güney Kürdistan'da iki resmi dil haline gelmiş ve hükümetin, eğitimin, basının, aydınlanmanın ve bütün yaşam alanlarının dili olmuştur. Kuzeyde Zazaca, güneydeyse Hewramî lehçeleri kendilerini koruyabilen bir güce sahiptir.

YİRMİNCİ YÜZYIL

Kürtler parçalanmış bir ülke ve iki edebi lehçeyle yirminci yüzyıla girdi. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra daha da çok parçalandı. Büyük parça Türkiye'de kaldı, geri kalanı Irak, Suriye, İran ve Sovyetlerin topraklarına katıldı.

Bu yüzyılda Kürtler, birkaç sefer öldürücü darbelerle yüz yüze geldi:

Bir; ulus devletler ve onların Kürt kültürünü engellemeleri. Kürtlere ve kültürlerine en fazla gözdağı verenler, ulus devletler ve şovenist egemenlerdi. Bu devletler (İngiliz mandası olan Irak ve Kürtçe'yi Farsça'nın bir lehçesi gibi gören İran'ın dışında) Kürtleri sistematik asimilasyona tabi tuttu ve bu hâlâ devam ediyor.

İki; Kürtlerin parçalanmışlık hali, bir birlik oluşturmaya izin vermiyor. Her bir parçadaki Kürtler bulundukları devletin eğitim sisteminin etkisine girmiş ve diğer parçalardaki kardeşlerinden farklılaştırılmıştır.

Üç; Türkiye Latin harflerini kullanmaya başlayınca Kürt aydınlarını çaresiz bıraktı ve aydınlar kendi halklarına ulaşabilmek için Latin alfabesini kullanmak zorunda kaldı (Kürtler 1918'de *Roji Kurd* dergisinde, Arap alfabesini uyarlama girişimlerinde bulundu; fakat tutmadı. Sovyetler Birliği Ermenistan'ında Latin alfabesi girişimleri oldu ve bir dönem kullanıldı, sonra Kiril alfabesi kullanıldı).

Dört; Ulus devletler, devletin bütün imkânlarını ulus dilinin gelişimine sundu, planlı olarak Kürt entelijansiyası göz ardı edildi ve çalışma alanları daraltıldı. Bu durum Kürtçe konuşanlarla devlet dilini konuşanlar arasındaki kültür uçurumunu daha da derinleştirdi. Ortaya çıkan tablo, Kürt dilinin üstündeki ikinci tehlikeydi. Çünkü Kürtleri devletin diliyle konuşmaya, kendi dilleriniyse köylerde ve taşrada kullanmaya mecbur ettiler. Sonuç olarak, Kürtler kendilerinden ve dillerinden utanır hale geldi ve böylece oto-asimilasyon sürecine girdi.

Kürt aydınlarıysa yılmadı. Tüm bunlara karşı, kendi başlarına ya da grup şeklinde sınır ve devlet sınırlarını aşıp Kürt dili ve kültürünü geliştirme girişimlerini devam ettirdi.

Daha korkunç olansa, bu dönemde Kürtçe'ye başka bir yerden saldırının yükselmesiydi. İçsel saldırı ve asimilasyon, bir lehçenin diğerlerine üstünlüğünü sağlamak ya da standardize etmek. Fakat bunu kimse beceremedi.

STANDARDİZASYON GİRİŞİMLERİ

Kürtlerin yaşadığı sorunlara yukarıda değindik. Bu sorunlar dilin standartlaşması önündeki başlıca engellerdir. Buna rağmen Kürtçe'nin korunması ve geliştirilmesi için hem kişisel hem de resmi çalışmalar yapılageldi. Bu çabalar, dilin standartlaşmasından çok, Kürtçe'nin bilim ve modern yaşam diline yakınlaşmasını sağladı.

Sovyetler Birliği'nde, özellikle Ermenistan'da, Kürt dili (Kurmancî) eğitim dili olunca Kürtlerin kültürlerini korumasında ve bunu diğer parçalara aktarmasında bir temel oluştu.

Aynı şey Süleymaniye'de yapıldı. Osmanlı Devleti'nden ayrılan subaylar ve yöredeki aydın kesim, İngiliz mandasının desteğiyle Kürtçe (Soranî) eğitimin temelini oluşturdu ve bu durum hâlâ devam etmektedir.

Yirminci yüzyılın yirmili otuzlu yılları, Kürt kültüründe tehlikeli, zorlu yıllardı. Kuzeyde Kürt dilini kullanmak yasaklandı. Bundan dolayı da aydınlar ve Kürt davasına gönül verenlerin hepsi ya susturuldu ya da sınır dışı edildi. Suriye'ye sürgün olanlar, özellikle Celadet Alî Bedirxan'la gidenler, Kürt entelijansıyası için bir temel oluşturdu. Cegerxwîn gibi büyük şairler buradan çıktı, Celadet Alî Bedirxan gibi büyük dil bilimci ve gazeteciler yetişti. İlk başta hepsi Arap alfabesini kullanıyordu; ama Latin alfabesinin Türkiye'de yayılmasıyla beraber Celadet ve diğer Kürt aydınları yenilenme ve Latin alfabesini kullanma gereği duydu. Bu Irak ve İran Kürtleri'nden, kullanılan alfabe nedeniyle ayrı düşmelerine neden oldu ve daha da uzaklaştılar. Aynı zamanda Celadet ve Reşîdê Kurd, Kürtçe dilbilgisini standartlaştırdı ve bir dereceye kadar başarılı da oldu, özellikle Celadet'in lügat ve grameri Kurmancların çoğu için referans olmuştur.

Aynı dönemlerde Kürtlerin Avrupa'ya yönelme fikirleri Güney Kürdistan'da da vardı. Tewfîq Wehbî, Soranî lehçesi için Latin alfabesini oluşturdu; fakat İngiliz alfabesini baz aldı, Celadet'inki gibi Alman ve Fransızlar'ınkini seçmedi. Irak krallığının baskısı, Arap aydınlarının ve dindarların etkisinden dolayı bu alfabe tutulmadı.

Tewfiq Wehbî, arkadaşları ve Şii Kürtler, Soranî lehçesini eğitim dili ve Süleymaniye ağzını örnek olarak aldı. Bu durum hâlâ öyle devam ediyor.

Kurmancî, Güney Kürdistan'da hem Soranî lehçesini konuşanlar hem de devlet tarafından göz ardı edildi. Özellikle 1931 yılındaki Irak yerel diller kanununa göre Irak Kurmancları kendi dillerini eğitimde kullanabilecekti; ama bu kanun hiçbir zaman geçerlilik kazanmadı.

STANDART DİL GİRİŞİMLERİ

Ulusal aidiyetin yayılmasıyla beraber (Türkiye'de turancılık, kemalizm, Araplar arasında Arap milliyetçiliği (Baas gibi), İran'da pan-İranizim, Pehlev, Sasan Devleti'ni diriltme) Kürtler de bu aidiyet seline kapıldı ve bazı Kürt aydınları, özellikle de Irak Kürdistanı'nda, Soranî lehçesini Kürtçe'nin standardı yapmaya girişti. Bu arada Kurmancî, en önemli parçasında, Türkiye'de yasaklandı. Soranî lehçesinin gelişimi için kendini en çok öne çıkaran kişi Tewfiq Wehbî'ydi, sonra İzeddîn Mistefa geliyordu. Yirminci yüzyılın yetmişli ve seksenli yıllarında, başkaları da sistematik bir şekilde her iki ana lehçeden (Soranî-Kurmancî) bir dil oluşturma girişiminde bulundu. İkisini karıştırarak daha geniş bir dil oluşturmak istediler fakat bu girişim de sonuçsuz kaldı. Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin parlamentosu ve hükümeti kurulduğunda, 1992'de Duhok'ta devlet teşkilatının Kürtçe (Kurmancî) çalışmaları başladı. Eğitimde ve Duhok Üniversitesi'nde bu çalışma devam etti. Şimdi de hükümetin, Duhok vilayeti ve Musul'un bazı yörelerinin dili Kurmancî'dir. İki lehçe (Soranî ve Kurmancî) arasında her zaman bir çekişme olmuştur. Demokratik açılımla beraber Kurmancî'nin durumunun Türkiye'de iyi bir noktaya gelmesi, Güney Kürdistan'a da çok yaramıştır. Duhok'ta konuşulan Kurmancî, tüm parçalar arasında entelektüel bir köprü halini aldı.

Sonuçta, Kürdistan'ın bir gerçeği haline gelmiş freestandart, halkın mozaiğini koruyacak, içteki kaos ve şiddeti azaltacaktır. Bundan dolayı da çoğu Kurmancî dilbilimci, Kürt aydını ve bir kesim Soranî konuşan bu çağrıyı yayıyor.

SONUÇ

Kürtler bir sürü sebepten dolayı, ulusal aydınlanmayı oluşturabilecekleri tarihteki bazı standartları (Hewramî, Kurmancî, Soranî) koruyamadı.

Kürtlerin Yeniçağ'da bir ulus devlete sahip olamaması ve aralarındaki sınırların olumsuz etkisi, resmi ya da standart diye nitelenen dilin oluşmasını engelledi.

Çeviren: Tehsîn BARAVÎ

Lisân-ı Osmanî'den Türkçe'ye

Alişan Akpınar

Klasik dönem Osmanlı Devleti'nde eğitim, esas olarak siyasi ve dini bürokrasiyi yetiştirmek amacıyla düzenlenmişti. Eğitim yaygın bir ideolojik araç olarak kullanılmamıştı. Bu süreçte iki eğitim kurumu göze çarpmaktaydı. Bunlardan birincisi sarayın içinde, padişahın bizzat gözü önünde olan ve üst düzey siyasi bürokratları yetiştiren Enderun, ikincisiyse ilmiye sınıfının eğitim gördüğü medreselerdi.

Enderun'da eğitim dili olarak, Arapça ve Farsça dışında devletin bürokrasi dili olan lisân-ı Osmanî kullanılır ve öğretilirdi. Medreselerse farklılıklar gösterirdi. Örneğin; Kürtlerin yaşadığı bölgelerde faaliyet gösteren bir medresede Arapça ve Farsça yanında Kürtçe de kullanılmakta, hatta Kürtçe kitaplar okutulmaktaydı. Ehmedê Xanî'nin *Mem û Zîn* isimli eseri, İsmail Bazîd'in *Kürtçe-Arapça-Farsça Sözlük*'ü, Melayê

Bateyî'nin *Kürtçe Mevlûd*'ü okutulan bazı eserlerdi. Bunun dışında, diğer milletler yani gayrimüslim topluluklar da eğitim dillerini belirlemekte özgürdü. "Millet Sistemi" çerçevesinde örgütlenen Osmanlı Devleti'nde toplum, dinsel cemaatlere göre bölünmüştü. Anlaşılacağı gibi millet bizim bugün kullandığımız şekliyle "nation"u yani ulus kavramını karşılayacak şekilde kullanılmazdı. Millet, Osmanlı'da devletin resmi olarak tanıdığı dinsel gruplar için kullanılırdı. Her tanınmış dinsel grup, kendi kompartımanı içinde eğitim sistemini örgütlemekte serbestti. Bu anlamda, 19. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nde etnik aidiyet öne çıkarılan bir durum değildi. Ayrıca bu döneme kadar resmi dil, ortak dil gibi tartışmalar da görülmemekteydi.

19. YÜZYIL VE MERKEZİLEŞME

19. yüzyılda ulusçu fikirlerin yayılmaya başlaması, ilk ulusal ayaklanmalar olan Sırp ve Yunan İsyanları'nın çıkması, devletin geniş topraklarını yönetmekte gösterdiği zâafiyet, Osmanlı Devleti'nin daha merkezi bir yapılanmaya yönelmesine neden olmuştu. II. Mahmut Dönemi'nden itibaren, imparatorluk anlayışı çerçevesinde oluşturulan idari yapı değişmeye başlamış, örneğin "Kürt Hükümetleri" gibi özerk yapılar ve bölgeler ortadan kaldırılarak merkezi sisteme dahil edilmişti. Bu süreç doğal olarak çok sancılı ve zor geçmiş, özerkliği ortadan kaldırılan bölgelerde isyanlar çıkmış, yeni yapıya karşı direnç oluşmuştu.

İşte bu noktada, Osmanlı Devleti için eğitim yaygın ve ciddi bir ideolojik araç olarak gündeme gelmiştir. "Tanzimat Dönemi" olarak adlandırılan bu dönemde, hem merkezi devletin ihtiyaç duyduğu yeni bürokratları yetiştirmek, hem de devleti bir arada tutmak için geliştirilen osmanlıcılık anlayışını insanlara benimsetmek için yeni eğitim kurumları kurulmuş ve eğitim sistemi merkezileştirilmeye çalışılmıştır. 1857'de kurulan Maarif-i Umumiye Nezareti bu çabanın bir sonucudur. Bu merkezileşme, süreç içerisinde kaçınılmaz bir soruyu da gündeme getirmekte gecikmemiştir. Merkezi yapının ortak dili ne olacaktır?

I. MEŞRUTİYET DÖNEMİ: LİSÂN-I OSMANÎ'DEN TÜRKÇE'YE

Tanzimat Dönemi'nde yetişen yeni Osmanlı aydınları (aslında belki bürokrat aydınları demek daha doğru olurdu), bir süre sonra fermanlarla verilen hakları ve geliştirilmeye çalışılan modernleşmeyi yetersiz gör-

müş, devletin parçalanma sürecinden kurtulması için tek çarenin anayasal meşrutiyet olduğunu düşünmeye başlamıştır. Bu düşüncelerle gerçekleştirilen darbe sonrasında ilan edilen I.Meşrutiyet (1876) ve hazırlanan Kanun-i Esasi yani anayasa, Osmanlı Devleti'nde resmi dil tartışmalarının ilk kez belirgin bir şekilde ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Kanun-i Esasi'nin taslak metni oluşturulurken bu konuda şu madde anayasaya konmuştur: "Memalik-i Osmaniye'de bulunan akvamdan her biri kendilerine mahsus olan lisânı talim ve taallümde muhtardır. Fakat hidemât-ı devlette istihdam olunmak için devletin lisan-ı resmisi olan Türkçe'yi bilmek şarttır." Görüldüğü gibi taslak metinde her topluluğun kendi dilini öğrenmek ve öğretmekte özgür olduğu yazar; ancak devlet görevlisi olacakların devletin resmi dili olan Türkçe'yi bilme zorunluluğu vurgulanmıştır.

Burada dikkat çeken bir başka unsursa uzun yıllardır kullanılan lisân-ı Osmanî tabirinin terk edilip, resmi dilin Türkçe olduğunun belirtilmesidir. Ancak daha sonra taslak metnin bu maddesine itirazlar yükselmeye başlamıştır. Ön Türkçüler olarak adlandırılabilecek gruptan olan Eğinli Said Paşa maddeye şiddetle itiraz etmiş, bu maddeyle büyük bir mesuliyet alındığını, diğer dillere resmi bir paye verildiğini; oysa devletin resmi dilinin Türkçe olduğunu ve bunun belirtilmesinin yeterli olduğunu belirtmiştir. Dikkate alınan bu itiraz sonucunda madde değiştirilerek şu şekilde yazılmıştır: "Teba-i Osmaniye'nin hidemât-ı devletde istihdam olunmak için devletin lisân-ı resmisi olan Türkçe'yi bilmeleri şarttır." Yani, her topluluğun kendi dilini öğrenebileceği bölümü kaldırılarak sadece, devlet görevlisi olacakların, devletin resmi dili olan Türkçe'yi bilmeleri zorunludur kısmı maddeye yazılmıştır.

Böylelikle Osmanlı Devleti'nde artık bir resmi dil belirlenmiş ve buna da lisân-ı Osmanî tabiri yerine Türkçe denmiştir. Bunun ardından meclisin açılmasıyla konu birkaç defa daha meclis gündemine taşınmıştır. Örneğin, bir keresinde Arap mebuslar, bu maddeyle Arabistan'da mebus bulunamayacağını; çünkü Türkçe bilen birilerini bulmanın çok zor olduğunu belirtmiştir. Meclis Başkanı olan Ahmet Vefik Paşa ise bu itiraza şöyle karşılık vermiştir: "Gelecek seçime kadar daha dört yıl var. Akılları varsa bu zaman içinde Türkçe öğrenirler."

Aslında Türk olmayan mebusların ve aydınların, Türkçe'nin resmi dil olmasına bir itirazları yoktur. Çünkü çoğu Tanzimat Dönemi'nde, Osmanlı aydını yaratma çabasıyla açılmış okullarda yetişmiştir ve zaten iki dillidir. "...Sözünü ettiğimiz ikinci dil olan Fransızca değildir. Değişik etnik gruptan olan aydınların Türkçe'yi mükemmel biçimde öğren-

miş olmalarıdır. Tanzimat aydınının bu tipine örnek çoktur. En çarpıcı şahsiyet, ceddinden gelen Rumca'yı da Türkçe kadar iyi bilen Ahmet Vefik Paşa'dır. Kuşkusuz Arnavutluk'un Fraşeri hanedanından gelen Şemseddin Sami, ilmi Türk ve Arnavut tetkiklerine başlayan iki dilli ve iki ideolojili bir münevverdir. 19. yüzyılda Rumeli eyaletindeki memurların birçoğu Türkçe dışında bir iki Balkan dilini çok iyi bilirdi" (İlber Ortaylı, 1999). Biz buna, dönemin önemli Kürt aydınları arasında yer alan Babanzadeleri ve Abdullah Cevdet'i de rahatlıkla yerleştirebiliriz. Farklı etnik gruplardan gelen bu aydınların istedikleri, resmi dil olarak kabul edilen Türkçe dışındaki dillerin de eğitim dili olarak kullanılmasına ve geliştirilebilmesine imkân tanınmasıdır.

Ancak bilindiği gibi Tanzimat Dönemi'yle başlayan ön Türkçülük, II. Meşrutiyet (1908) Dönemi'yle birlikte, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çabalarıyla gelişmiş, bir süre sonra Türkçe'nin okullarda okutulacak tek dil olması gerektiği gibi kararlarla daha belirgin bir şekilde kendini göstermeye başlamıştır. Bu zorlamanın ve politikaların Osmanlı Devleti'ni bir arada tutmak bir yana, Osmanlı çatısı altında yaşama eğiliminde olan Kürt, Arap ve Ermeni aydınları bile ayrılıkçı çözümlere yönelttiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Anadilde eğitim görmenin en temel insan haklarından biri olduğunu ve tarihte bunun dışındaki uygulamaların tam tersi sonuçlar doğurduğunu, birleştirmek yerine toplumları böldüğünü söylemek zorundayız.

KAYNAKÇA

Akpınar, Alişan, *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Eğitim ve Anadil*, Aram Yay., *Vesta* dergisi-Kitap Dizisi.

Gencer, Ali İhsan, *İlk Osmanlı Anayasasında Türkçe'nin Resmi Dil Olarak Kabulü Meselesi*, Kanun-i Esasi'nin 100.Yılı Armağanı İçinde, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1978.

Ortaylı, İlber, *Osmanlı Kimliği*, *Cogito* dergisi Osmanlılar Özel Sayısı içinde, Sayı 19, Yaz 1999.

Ortaylı, İlber, *İlk Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletlerinin Temsili*, Kanun-i Esasi'nin 100.Yılı Armağanı içinde, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1978.

Sadoğlu,Hüseyin, *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2003.

Tekeli, İlhan ve İlkin Selim, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, T.T.K. Yay., Ankara, 1993.

Apolitik Dilbilimin Politikası: Dilbilimciler ve Dilkırım

Amir Hassanpour

1999'un başında yazarken, dilbilimin, hatta fizik ve kimya gibi "kesin bilimlerin" tarafsızlığını sorgulamanın pek de gerekli olmadığını düşünüyordum. Fakat değerden bağımsız, tarafsız ya da "özerk" bir dilbilim iddiası hâlâ gücünü korumaktadır. Bu iddianın kaynağı yalnızca pozitivist-ampirist gelenek değildir; dilbilimcilerin politik ve ideolojik tercihleri, disiplinin çıkarları ve bu bilgi alanının (yeniden) üretildiği tarihsel bağlamda iddianın sürdürülmesini sağlamıştır. Öyleyse, hangi yollarla dilbilimcilerin dil çalışmalarını de-politize etmeye çalıştıklarını ve bunu yaparken oldukça partizan politikalar izlediklerini incelemek yararlı olabilir.

Bir örneği inceleyerek başlamak istiyorum. Bu örnek, acımasızca dilkırım uygulamalarına maruz kalmış bir dil olan Kürtçe üzerine yapılan

dilbilimsel araştırmadır. Kürtçe üzerine araştırma yapan dilbilimcilerin büyük bölümü, araştırmalarının "nesnesinin" Türk, İran ve Suriye Devletleri tarafından kasıtlı olarak katledilmesine sessiz kalmıştır. Bu devletlerin anayasalarında ve kanunlarında kutsal muhafaza altına alınan dilkırım politikası yalnızca Kürtlerin dil haklarını yadsımakla kalmamış, Kürtçe'nin konuşulduğu ülkelerin içinde ve dışında dilbilimcilerin akademik özgürlüklerini ciddi bir biçimde ihlal etmiştir. Dilkırım politikasının bütünleyici parçası Kürtçe diyalektleri, coğrafyası ve tarihi üzerine akademik araştırmaların baskı altına alınması olmuştur. Fakat Kürtçe üzerine dilbilimsel araştırmalar, protestoda bulunmak bir kenara, hangi yollarla bu dilkırımın bir halkın hayatını mahvetmekle kalmayıp, aynı zamanda dilbilim disiplinini baskı altına aldığını belgelemekten de kaçınmıştır. Bu sessizliğin, dilkırım makinesinin kendi ölüm tarlalarında serbestçe iş görmesine izin verdiğini anlamak zor değildir.

Konuşan sayısı bakımından (25-30 milyon) dünyada kırkıncı sırada bulunan Kürtçe, 1918'den beri, coğrafi olarak dört birbirine komşu devlet (Türkiye, İran, Irak ve Suriye) arasında zora dayalı bir bölünmüşlük içindedir. Orta ve Batı Asya, Avrupa, Avusturalya ve Kuzey Amerika'da, eski ve yeni sürgün ve mülteci cemaatleri tarafından da konuşulmaktadır. Dilkırım, dilin kasıtlı olarak katledilmesi Türkiye'de 1925'ten beri, İran'da özellikle 1925-41 arasında ve Suriye'de özellikle 1960'tan beri uygulanmaktadır. Resmi bir "bölgesel dil" olarak Kürtçe'ye izin verilen Irak'ta dahi Kürt milliyetçiliğini belli sınırlar içine hapsetmek amacıyla Araplaştırma uygulanmıştır.

Zamanımızın en sert dil politikası muhtemelen Türkiye'de uygulanmaktadır; devlet makinesinin tamamı Kürtçe'yi konuşma ve yazı dili olarak ortadan kaldırmak için harekete geçirilmiştir. Türkiye'nin tam üyelik başvurusunu kabul etme konusunda pek gönüllü olmayan Avrupa Birliği'nin baskısı altında, 1991'de, Türk Parlamentosu'na Kürtçe'nin konuşulmasını yasal hale getirmek için bir yasa tasarısı sunulmuştur. Bugün, Kürtlerin özel alanlarda anadillerini konuşmaları yasal olarak serbesttir; fakat eğer bir parlamento üyesi ya da bir siyasi parti politik kampanyalarda Kürtçe'yi kullanırsa ya da eğitimde veya televizyon ve radyoda Kürtçe kullanılırsa, devletin "toprak bütünlüğüne" karşı suç işlendiği kabul edilecektir. Türkiye, aynı zamanda, dilkırım politikasını Avrupa ve Kuzey Amerika'daki Kürtlere doğru yaymak için elçilikler şebekesini kullanmıştır. Danimarka ve İsveç'teki Türk elçilikleri, okullardaki ve günlük bakım merkezlerindeki göçmenlere ve çocuklara Kürtçe öğretilmemesini talep ederek, bu ülkelerin içişlerine müdahale

etmiştir. Bu uygulamalar ve ardında yatan politika *Birleşmiş Milletler Şartı* (1945), *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi* (1948), *Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Anlaşması* (1966), *Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Anlaşması* (1976'dan beri geçerlidir), *Çocuk Hakları Anlaşması* (1989) ve *Bölgesel ve Azınlık Dilleri İçin Avrupa Şartı* (1995) gibi, bazıları Türkiye tarafından da imzalanmış ya da resmi onay verilmiş uluslararası anlaşmaları ihlal etmektedir.

KÜRTÇE'NİN "DE-POLİTİZE" BETİMLEMELERİ

İngilizce'de Kürtçe üzerine yapılmış iki büyük çalışma–McCarus (1958) ve MacKenzie (1961)– konuşulduğu ülkelerde bu dilin baskı altına alınmış olmasına değinmez. Her ikisi de Irak'ta yürütülen alan çalışması üzerine kurulmuş çok parlak doktora tezidir. İlki, Irak'taki standart Soranca gramer üzerine bir araştırmadır. İkincisi, Irak ve Türkiye'deki Kürtçe diyalektler üzerine betimsel bir araştırma olma niyetini taşımıştır. Türkiye Cumhuriyeti, dilbilimcilere Kürtçe üzerine alan araştırması yürütme izini vermediği için, McKenzie araştırma izini alamamıştır. Ama Türkiye'de Kürtçe'nin baskı altına alınmasına dair kitapta hiçbir bilgi yoktur; yazar "alanın" kapalı tutulmasına değinirken, depolitize bir dille sorunu bir kazaya, teknik bir iletişim sorununa indirger: "Başlangıçta Türkiye ve Irak'taki Kürtçe konuşan bölgelerde eşit zaman harcama niyeti vardı. Fakat araştırma başladığında Türk yetkililer izin vermedi ve on ay Kuzey Irak'ta harcandı" (MacKenzie, 1961: xvii). Daha sonra yazar şu notu düşer: "Doğu Türkiye'yi ziyaret etme imkânı olmadığından, bu bölgedeki Kürtçe diyalektler hakkında yeni bir materyal edinmek mümkün olmadı."

Önemli bir sessizlik örneği Türk ordusu tarafından gerçekleştirilen dahili bir araştırma konusunda yaşanmıştır. 1959'da Ordu, USAİD ve Georgetown Üniversitesi Türkiye'de askere alınan acemiler için erginlere dönük, geniş ölçekli bir okuryazarlık eğitimi programını uygulamaya başlatmıştı. Türk olmayanlar, özellikle Kürtçe konuşanlar arasında başarısızlık oranı yüksekti. Sorunu incelemek için ekipteki Amerikalı eğitimciler "Türkiye genelinde yirmi eğitim bölgesinde Kürtçe diyalektler kümesini incelemek için" izin istedi, incelemenin amacıyla ilgili olarak şu beyanda bulunuldu: "Başlıca diyalekt tiplerinin, coğrafi bölgelerinin ve Kürtçe konuşulan nüfus içindeki nispi oranlarının tanımlanması" (Bordie, 1978: 207). Veriler söyleşi ve posta aracılığıyla toplandı. Posta aracılığıyla veri toplamak için, ülke geneline yayılmış olan askeri okur-

yazarlık merkezlerindeki öğretmenlere 5.000 kısa form yollandı. Fakat araştırmacılar toplanan verilerin tamamını işlemden geçirmeyi başaramadı; çünkü daha öncesinde ordu elde edilen materyalin tamamına el koydu. Yalnızca araştırmacılardan birinin evindeki ve ofisindeki az sayıda materyal korunabildi. Benim bilgime göre, son derece muğlâk da olsa, bu olay üzerine yazan tek kişi Bordie'dir (bu bilgiyi araştırma ekibi üyelerinden biriyle 20 Mart 1984 tarihindeki yazışma sayesinde edindim). Bordie 5.000 kısa forma atıfta bulunurken şunları yazar: "Nihayette yaklaşık 1.500 form toplandı. Ama ne yazık ki resmi makamlardan kaynaklanan nedenlerle, anket formlarının geri kalanına ulaşılamadı" (Brodie, 1978, 209). Araştırma projesinin danışmanlarından olan ve Kürt dilinde tanınmış bir uzman, bir dilbilimci olarak kariyerini oldukça ayrıntılı olarak ele aldığı yayımlanmış bir makalesi de dahil, bu olay üzerine asla yazmamıştır.

Başvuru çalışmalarının bir dilin genel yapısı, soykütüğü, konuşanlarının sayısı, coğrafi dağılımı, tarihi ve statüsü üzerine genel bir resim vermesi beklenir. *İslam Ansiklopedisi* ve *Dünya Dilleri İçin Kılavuz Kitap Kürtçe*'ye uygulanan şiddete hiçbir atıfta bulunmaz. *Dil ve Dilbilim Ansiklopedisi*'ndeki bir makalede şu not düşülmüştür: "Türkiye Cumhuriyeti, 1980'lerin sonuna kadar, yazılı Kürtçe'nin kullanımını yasaklamıştır" (Kreyonbroek, 1994). Ne yazık ki bu bilgi tam değildir. Türkiye'de kitap ve gazete yayıncılığında, Kürtçe yazmak hâlâ yasadışı sayılmaktadır. Kürtçe ve Kürtçe'yle ilgili pek çok yayın düzenli olarak yasaklanmakta ve toplatılmaktadır. Yazarlar, çevirmenler, yayıncılar ve hatta dağıtımcılar devlet tarafından cezalandırılmaktadır. *Uluslararası Dilbilim Ansiklopedisi*'ndeki bir makalede düşülen nota göre, Kürtçe Irak'ta eğitimde ve medyada kullanılmaktadır; ama "Kürt nüfusuna sahip diğer ülkelerde, devletin teşvik ettiği Sovyet Ermenistan'ı hariç, yayıncılık faaliyeti ya önemsiz kılınmakta ya da baskı altına alınmaktadır" (McCarus, 1992: 289).

DİLKIRIM, TECRÜBE VE TEORİLEŞTİRME

Anadili Kürtçe olan biri olarak dilkırımı tecrübe ettim. Bir Kürt kentinde, Kürt bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldim; ama eğitimimi Farsça almak zorunda kaldım. Çokdilli bir ülke olan İran'ın tek resmi dili Farsça'dır oysa anadili Farsça olanlar ülke nüfusunun yarısını oluşturur. Okul çevresinde Kürtçe konuşmak ya da anadilimde bir yazı bulundurmak yasadışıydı. Çocuklarının hapse atılmasından ya da işkence görmesinden korkan annem, hayatım boyunca dört kez, gizlice edinmiş

olduğumuz birkaç kitap ve plağı yaktı. Tahran Üniversitesi'nde dilbilim okurken (1968-1972), nadir olarak Kürtçe'ye atıfta bulunuyorlardı ve bunu yaptıklarında, Kürtçe her zaman Farsça'nın bir "diyalekti" olarak adlandırılıyordu. Kürtçe'nin bir "dil" olarak adlandırılması "ayrılıkçılık" olarak görülüyordu. Buna karşın, okumaya devam ettiğim ve Kürtçe üzerine bir doktora tezi hazırladığım Birleşik Devletler'de, bu dil üzerine araştırma yaparken sınırsız politik ve akademik özgürlüğün tadını çıkardım. Fakat bu özgürlük, dilbilim disiplininin kavramsal ve teorik sınırlamalarıyla kısıtlanmıştı

Dilbilimciler ve başkaları özgül dillerin bastırıldığı örnekleri kayıt etmiş olmalarına rağmen, bu uygulama sosyal, politik ve kültürel gücün eşitsiz dağılımının bir görünümü olarak henüz kavramsallaştırılmış ve teorileştirilmiş değildi. Giriş niteliğindeki dilbilim ders kitaplarının hiçbiri devlet şiddetine maruz kalan bir dilin konuşanı olarak tecrübe ettiğim şeyi dikkate almamıştı. Tek tek diller üzerine olan yazında "dilsel jenosid", "ölen dil" ya da "dil katliamı" gibi kavramların kullanımını bulmak için, Urbana-Champaign'de, İllinois Üniversitesi'ndeki kütüphanenin altını üstüne getirmiştim. Sonunda şunu bulmuştum: Belçika'nın Brüksel şehrinde bulunan Tehdit Altındaki Dilleri ve Kültürleri Koruma Birliği, 1976'da, Irak Hükümeti'ne Kürdistan'daki Araplaştırma politikasıyla ilgili olarak suçlamada bulunmuştu. Fakat bu düşünceler, teorik olarak hâlâ "dil bilimleri" bünyesine katılmamıştı

Dilin bastırılması sorunu, *Ulusal Gelişmede Dil Faktörü: Kürt Dilinin Standartlaştırılması*, 1918-1985 adıyla hazırladığım ve daha sonra basılan (Hassanpour, 1992) doktora tezimin konusunun bütünleyici bir parçasıydı. 1967'de, Ukrainisches Rechnsich-Wirtschaftliches Institut tarafından Münih'te yayımlanan, bir ölçüde karanlıkta kalmış, Dil Hakları ve Dilkırım adlı Rudnyckyj'e ait bir deneme bulmuştum. "Dilkırım", Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Batı Asya'da oluşturulan modernleştirici ve merkezileştirici devletlerde Kürtçe'nin yaşadığı tecrübeyi yorumlamak için doğru kavramdı. Cobarrubias (1983) azınlık dillerine karşı "resmi tutumları" incelikli bir şekilde sınıflandırmıştı, bu sınıflama içinde "bir dili katletmeye girişmek" ve "bir dili ölüme terk etmek" de yer alıyordu. Bu kıyıda köşede kalmış ama yol açıcı çalışmalar on yıllarca yaşanan baskı ve direnişe ilişkin sahip olduğum yığınla veriyi organize etmemi sağladı. Aynı zamanda, "dilkırım" kavramının kullanılmasının kaçınılmazlığı ek kavramsal inceliğin oluşturulması ve teorik ilerlemelere duyulan ihtiyaç söz konusu olduğunda Kürtçe oldukça zengin bir kanıt malzemesi sağlıyordu.

Fakat hayli kapalı kavramsal uzayda bu açılımı yapmak akademik "tarafsızlık" ve "nesnellik" talepleri nedeniyle sert bir engele çarpabilirdi. Tez jürisinin üyeleri "araştırmacının ön yargısı" hakkında şikâyette bulunmadı; ama ben bu konuda endişeye kapıldım. Tezimin ilk beş bölümünün kaba halini Kürt dili üzerine bir tez tamamlamış, Kürt olmayan bir arkadaşa yolladım ve onu özellikle yazılarımdaki politik imalar hakkında yorumlar yapmaya davet ettim. Yaptığı bazı yorumlar şunlardı (özel yazışma, 10 Nisan 1985): "...bu 'tez üslubu' değil ve yazdıklarını okumayı zorlaştırıyor. Yazdıklarında bir öfke var. Kürtlerin başına gelenlere karşı öfke. Bu öfkenin yaptığın iş sırasında sana enerji verdiğinden şüpheliyim, tartışma ve analizlerinin değerini düşürmesini ve etkileyiciliğini yitirmesini önleyecek bir yol bulabilmeni umuyorum. Derin bir ilgiye sahip olduğun şeyler hakkında duygusallıktan uzak, akademik bir üslupla yazman çok zor. Eğer bu güçlü duygulara sahipsen, bunları yazdıklarının dışına atmayı denesen de bir şekilde varlıklarını koruyacaklardır." Anadili Kürtçe olan biri olarak ezilme tecrübesini yaşamamdan dolayı duygularımı devre dışı bırakmak benim için bir sorunsa, anadili Kürtçe olmayanlar için de hiç tecrübe etmedikleri baskıcı bir sisteme ilişkin olarak en azından bir dereceye kadar duygusal bağ kuramamalarının bir sorun olduğunu düşündüm. Bu baskıcı sistem onların araştırma "nesnesini" katletmiş, dilbilim disiplininin gelişmesini kısıtlamış ve milyonlarca insanın özgürlüğünü ve onurunu ayaklar altına almıştı

Bununla birlikte, arkadaşımın yorumlarını aldıktan hemen sonra, Tove Skutnabb-Kangas'ın *İkidilcilik mi Değil mi: Azınlıkların Eğitimi* (1984) adlı kitabını görmek benim için hoş bir sürpriz oldu. Kitap üniversitenin Modern Diller Kütüphanesi'nde çok kısa zaman önce kataloğa geçirilmiş ve "yeni kitaplar" rafına konulmuştu. Bu konu başlığı altında yer alan bir kitapta Kürtçe'ye herhangi bir atıfta bulunulacağı beklentisine sahip değildim; ama standartlaştırma, azınlık eğitimi ve azınlık dilleri hakkında neler söylediğini merak ediyordum. Teorisyenlerin ve ders kitabı yazarlarının ele aldığı bu gibi konularda geniş bir yazın yoktur, Kürtçe üzerine araştırmaların çoğu filologlar ve Ortadoğu'yla ilgilenen dilbilimciler tarafından yazılmıştır. Hint-Avrupa dil ailesiyle ilgili belli ayrıntılar içerenler hariç, herhangi bir dilbilim ders kitabında Kürtçe'ye herhangi bir atıfta bulunulduğunu görmedim. Kitabında Tove, Kopenhag'daki Türk elçiliğinin Danimarka'daki Kürt

göçmenlerine Kürtçe'nin öğretilmesini nasıl önlemeye çalıştığına dair yaşananları kısaca değerlendirmiştir. Kürtçe'ye "baskı altında" ve "yasaklanmış" bir dil olarak atıfta bulunmuş, dillere ve kullanıcılarına karşı uygulanan "fiziksel şiddet" ile "sembolik ve yapısal şiddet" arasında yararlı bir ayrım yapmıştır. Tove'un çalışması, bir dile ve konuşanlarına, yazanlarına, okurlarına ve araştırmacılarına karşı devlet tarafından uygulanan şiddetin tüm biçimlerini daha derinlemesine ele almamı teşvik etti. Aynı zamanda, dilin kullanıldığı her alanda şiddetin fiziksel, sembolik ve yapısal biçimlerine karşı yaygın direnişi kayda geçebilecek biriydim.

Dilkırım ve dil ölümü üzerine bilgimiz, 1980'lerin başından itibaren büyük bir sıçrama kaydetmiştir. Burada, Tove'un çalışması vazgeçilmez bir yere sahiptir. Robert Philipson'la birlikte, dil üzerine bir referans çalışmasında (*Dil ve Dilbilim Ansiklopedisi*) dilkırım üzerine ilk katkıyı sağlamıştır. Dil politikası, dil hakları ve dilsel insan hakları üzerine verimli çalışmasında Kürtçe örneğini etkili bir şekilde kullanmıştır. Adalete, eşitliğe, özgürlüğe ve demokrasiye derin bağlılığı yazılarına nüfuz etmiştir. Her iki haftada bir dili katleden, gelişen "dünya dil düzeninde", Tove'un çalışması dil mucizesinin hayatı ve ölümüyle ilgili bilgimize katkıda bulunmaktadır. Akademik araştırması, tehdit altındaki dillerin korunması, son derece eşitsiz ve baskıcı dünya dil düzeninin demokratikleştirilmesi ve dil iktidarının eşitlikçi dağılımına ön ayak olunması için verdiği mücadeleden ayrı tutulamaz. Öyleyse, Tove'un hayatı Bertrand Russell, Jean-Paul Sartre ve Noam Chomsky gibi entelektüellerin oluşturduğu gelenek içinde yer almaktadır.

KÜRESELLEŞME, PAZAR, DİLKIRIM VE DİLBİLİM

Dil ölümü karmaşık ve pek çok kökene sahip eski bir fenomendir. Bizim zamanımızda bir dilin düşüşe geçmesi ve nihai olarak ortadan kalkmasının dinamiği önceki dönemlere göre çeşitli farklılıklar gösterir. Örneğin; bir "dünya dil düzeninin" oluşması, yeni iletişim teknolojilerinin artan yaygınlığı ve sürekli küreselleşme. Bununla birlikte, teorik olarak, birbirlerinden bağımsız işlemeleri nadir olsa da bir dilin devlet tarafından katledilmesiyle pazar tarafından katledilmesi arasında ayrım yapmayı gerekli buluyorum. Kürtçe örneğinde, katil açıkça devlet kurumları ve bunun Türkiye'de, İran'da ve Suriye'de meydana gelmesine izin veren uluslararası düzendir. Bu örneğin aksine, Kuzey Amerika'da

ve Avustralya'daki yüzlerce küçük dilin çağdaş katili, öncelikle pazardır. Örneğin, Kanada ve ABD'de devlet bir yerli ulusun bir ansiklopedi ve günlük gazete yayımlamasını engellemez ve engelleyemez; bunu pazar yapar –hep görülmeyecek biçimde ve merhamet göstermeden–. Politik ve yasal olarak anadilde öğretim özgürlüğü ya da anadilin medyada kullanımı pazarın diyalektleri tarafından neredeyse tamamen kısıtlanır. Bir yandan Kürtçe, Kürdistan'ın ölüm tarlalarında devlet kurumları tarafından katledilirken, diğer yandan devlet güçleri ve pazar Kürtçe'nin Batı'da araştırılmasını önlemek için işbirliği yapmaktadır. Burada, disiplinin teorik ve metodolojik sınırlamalarının pazar ve devletle karmaşık ilişkilere girdiği akademik çevreyi odak haline getiriyorum. Kürtçe konuşulan bölgelerin alan araştırmacılarına kapatılması, Kürtçe üzerine araştırma yürütme konusunda öğrencilerin cesaretini kırmaktadır; dolayısıyla, öğretim üyeleri alan çalışması üzerine kurulmamış öğrenci araştırmalarına gözetmenlik yapmaktan geri durmaktadır; aynı şekilde bu tarz konulardaki araştırmalar için destek bulunamamakta, araştırma yoksunluğunun sonucu ders verilmesine de yansımakta; bu ortam yayıncıların bu konuda kitaplara ve dergilere yatırım yapmasının önüne geçmektedir; sonuçta kütüphanelerin Kürtçe materyal konusunda fakir olması kaçınılmaz hale gelmektedir. Birkaç istisna hariç, Avrupa ve Kuzey Amerika üniversitelerindeki Ortadoğu araştırma bölümlerinin hiçbiri Kürtçe dil dersleri açmamaktadır. Çoğu, yalnızca bölgedeki dört devlet dilini –Arapça, Türkçe, Farsça ve İbranice– öğretir. Devletsiz bir halkla (Kürtler) ulus-devlet sistemi arasında iktidarın son derece eşitsiz dağılımıyla muhafaza edilen bu kısır döngüyü kırmak kolay değildir. En kötü dil katillerinden biri olan Türk Devleti bir NATO üyesi, ABD ve Batılı güçlerin vazgeçilmez bir müttefikidir. Fakat dilbilimciler dilkırım politikasına ve pratiğine direnme anlamında teorik ve etik olarak iyi konumdadır. Soykırım üzerine araştırma yapan bazı öğrenciler dilkırım ve etnikkırımı soykırımın alt kategorileri olarak ele almıştır (Charny, 1994). İnanıyorum ki Kürtçe'nin ya da başka dillerin dilkırıma uğraması hakkında sessizlik, tarafsızlık ya da dilbilimin özerkliği iddialarıyla haklı çıkarılamayacak bir politik konumdur.

KAYNAKÇA

Bordei, John (1978), *Kurdish dialects in Eastern Turkey*, Jazayery, Mohammad Ali vd. (der.), Linguistic and Literary Studies in Honour of Archibald A. Hill, C. II, Descriptive Linguistics, The Hague: Mouton, 205-212.

Campbell, George (1991), *Kurdish. Compendium of the World's Languages*, Cilt 1, Londra: Routledge, 769-773.

Cobarrubias, Juan (1983), Ethical issues in languge planning. In Cobarrubias, Juan & Fishman, Joshua A. (der.), *Progress in Language Planning: International Perspectives*, Berlin: Mouton de Gruyter, 41-85.

Hassanpour, Amir (1992), *Natinalism and Language in Kurdistan*, 1918-1985, San Francisco: Mellon Research University Press.

Kreyenbroek, Philip G. (1994), *Kurdish: The Encyclopedia of Language and Linguistics*, Oxford: Pergamon Press, 1880-1881.

MacKenzie, David N. (1986), *Kurds, Kurdistan. V. Language, The Encyclopedia of Islam*, Cilt 5. Leiden: E. J. Brill. 475-480.

McCarus, Ernest (1958), *A Kurdish Grammar: Descriptive Analysis of the Kurdish of Sulaimaniya, Iraq*, New York: American Council of Learned Societies.

McCarus, Ernest (1992), *Kurdish. International Encyclopedia of Linguistics*, Cilt 2, New York: Oxford University Press, 289-94.

Makalenin yayınlandığı kitap: Phillipson, Robert (der.), *In Rights to Language: Equity, Power, and Education*, Tove Skutnabb-Kangas'ın 60. Doğum Günü Münasebetiyle, Mahwah, New Jersey & Londra: Lawrence Erlbaum Associates, 2000.

Çeviren: Ömer F. KURHAN

Dilsel Jenosid ve Türkiye'nin Dilkırım Politikaları

Gülçiçek Günel Tekin

Şunu açıkça belirtmek gerekir ki Türkiye'nin yüzyıllık politikası "dilsel jenosid" ya da "beyaz katliam"dır. Başta Kürtler olmak üzere diğer halkları kendi dillerini terk etmeye ve Türkçe konuşur hale getirmeye zorlamak, yani "Türkleştirmek" Türkiye'nin dil politikalarının birinci amacı olmuştur. Bu, 85 yıl önce "Şark Islahat Planı"yla böyleydi, 2932 sayılı yasayla da böyle oldu ve seçilmiş bir belediye başkanı ve meclis üyelerinin görevden alınması da aynı anlayışın bir sonucudur. Türkiye'nin bu DİLKIRIM politikaları Lazlar, Çerkezler, Boşnaklar, Gürcüler, Arnavutlar, Pomaklar gibi azınlıklar üzerinde büyük etki yapmış ve çok büyük oranda dillerini terk edip Türkleşmelerini sağlamıştır. Kürtlerse, yapılan bütün bu acımasız saldırılara rağmen "ulus olmanın avantajıyla" kendi dil, kültür ve kimliklerini koruyabilmiştir. Herkesin bildiği gibi dilsel, kültürel hakları ve bu bağlamda "anadilinde eğitim"i de genelde Kürtler istemektedir.

Peki nedir bu önemli politikalar? "Dil"e gösterilen bu hassasiyet neden? Bu konuda neden gizli eylem planları hazırlanıyor? Niçin bir Eğitim, Bilim ve Emek Sendikası olan Eğitim-Sen, tüzüğüne "Anadilinde Eğitim" maddesini aldı diye, Genel Kurmay Başkanlığı tarafından hedef tahtasına konuluyor; kapatılmayla karşı karşıya bırakılıyor; sendika da tüzüğünden bu en insani, evrensel ve eğitimin olmazsa olmaz ilkesi olan "anadilinde eğitim" maddesini çıkarmak zorunda kalıyor? Neden üniversite öğrencileri "Kürtçe eğitim" istedikleri için en acımasız saldırılarla karşılaşıyor ve kendi rektörleri tarafından polise teslim ediliyor; okullardan atılıyor ve cezaevlerinde bir suçlu gibi muamele görüp ceza çekiyor? Neden bir çocuğun adı Welat diye ailesinden koparılıp Türkiye'ye sokulmuyor? Biz bunun gibi onlarca sorunun cevabını yine dilin öneminde, siyasal süreç içinde gelişen güçte ve yüzyıllık tarihimizde bulabiliriz.

ULUSLAŞMA SÜRECİNDE DİLİN ÖNEMİ

İnsanı insan eden dil, bir toplumun başlıca temel taşıdır. Dil, bir ulusu ulus yapan öğelerin en başta gelenidir ve kültürün bel kemiği sayılabilir. Feodal toplumlarda dil değil, din önemliydi. 17. ve 18. yüzyıllara kadar insanlar, toplumsal ilişkiler alanında dini temellere göre tanımlanıyordu. Benzerlikler ve farklılıklarsa daha çok dine bakışlarındaki farklılıklar temelindeydi.

Luther'in İncil'i Almanca'ya çevirmesiyle birlikte dil temelinde milliyetçilik tartışmaları başlar, benzerlik ve farklılığın belirlenmesindeki temel kriter "din" olmaktan yavaş yavaş çıkar, "dil" önem kazanır. Nitekim Batı Avrupa'da 16. yüzyıla kadar kullanılagelen "kral kimse, din odur" sözünün yerini, "kral kimse, dil odur" sözü almıştır. Böylece dil, artık uluslararası diplomasinin etkin faktörlerinden bir tanesi olmuştur. Bunun yanı sıra "ulus" tespitinde de dil, hızla önem kazanmaya ve belirleyici olmaya başlamıştır. Örneğin Petersburg Kongresi, dili bir milliyet göstergesi olarak kabul etmekle kalmayıp, 1866 ve 1869'daki etkili yayınlarıyla dilin, milliyetin biricik yeterli göstergesi olduğunu da ileri sürüyordu. Bu yolla gerçek milli sınırlar, dağlar ve nehirlerle değil, daha çok dil, gelenekler ve anılarla, bir milleti diğerinden ayıran her şeyle çizilmeye başlanıyordu.

Bu sıralarda farklı bir dil ve kültürel özelliğe sahip olmak, ulus olmanın kanıtı olarak görülmekteydi.

Çokdilli, çokkültürlü ve çeşitli etnik yapıya sahip olan Osmanlı toplumu dini temellere göre yapılanmıştır. Müslümanlar "millet-i hâkime" yani hâkim millet, gayrı Müslimlerse "millet-i mahkûme" yani mahkûm millettir. Türklerin ünlü tarihçisi Mete Tunçay da "Hanedan'ın ve teb'anın birçoğunun etnik açıdan Türk olmasına karşılık, 'millet-i hâkime' denildiğinde kastedilen Türkler değil, bütün Müslüman teb'aydı" der.

Osmanlı'da ilim dili Arapça, kültür ve sanat dili Farsça, konuşma diliyse Arapça, Farsça, Türkçe ve Kürtçe karışımı olan lisân-ı Osmanî, yani Osmanlıca'ydı. Osmanlı'nın son dönemlerindeyse Fransızca önem kazanmıştır. Milliyetçilik hareketlerinin gelişmesiyle birlikte, Osmanlı Devleti ve aydını tarafından pek önemsenmeyen Türkçe, değer kazanmış ve eğitim dilinde kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Türkçe'nin boş verildiğini 14. yüzyıl şairlerinden Âşık Paşa, *Türk diline kimsene bakmaz idi/Türklere hergiz gönül akmaz idi* dizeleriyle dile getirir.

Osmanlı'da, imparatorluğu teşkil eden halkların dillerine, kültürlerine, kimliklerine pek karışılmamış, her milletin kendisini geliştirebilmesi için de çeşitli olanaklar tanınmış ve çokdilli, çokkültürlü yapı büyük oranda korunmuştur. Konumuza açıklık getirmesi için birkaç örnek vermek istiyoruz:

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (Saffet Paşa'nın eseri-1869)

-Her millet (dini cemaat) için ayrı Rüştiye, ortak veya karışık Sultaniler açılması.

-Her milletin kendi anadilinde yapılacak eğitimle geliştirilmesi.

1908 II. Meşrutiyet Devrimi'nden sonra kurulan bütün partiler eksiksiz olarak, programlarına "Anadilinde Eğitim" maddesini koymuştur.

İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası 1909 ve 1913 programında yer alır.

Madde 9- Özgür eğitim-öğretim partimizin ilkesidir.

Osmanlı vatandaşı özel okul açmakta, öğrenim görmede özgürdür. İlkokullarda eğitim her kavmin kendi dilinde yapılacaktır.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası

Madde 20- Köy okullarında ve genel olarak ilkokullarda eğitim yörenin diliyle (anadilinde) yapılacaktır.

GELİŞEN MİLLİYETÇİLİK HAREKETLERİYLE OSMANLI İMPARATORLUĞU DAĞILDI

18. yüzyılda Avrupa'da gelişen milliyetçilik hareketleri Osmanlı İmparatorluğu'nu büyük oranda etkilemiş; 1911 Trablusgarp ve 1912-13 Balkan Savaşları sonunda İmparatorluk Avrupa'daki en önemli topraklarını yitirmiş ve bu topraklar üzerinde Yunanistan ve Sırbistan'dan sonra Arnavutluk, Bulgaristan gibi çeşitli ulus devletler kurulmuştur. Bu sıralarda farklı bir dil ve kültürel özelliğe sahip olmak, ulus olmanın kanıtı olarak görülmekteydi.

Osmanlı Türk aydınları, imparatorluğun geri kalan kısmını elde tutabilmek için harekete geçmiş, bir ulusu ulus yapan dilin önemini kavramış ve Türkçe'nin bütün imparatorlukta resmi dil olmasını sağlamıştır. Bütün kamu kuruluşlarına da Türkçe bilen görevliler atanmıştır. Alınan bu kararlar, diğer etnik yapıları rahatsız etmiş, milliyetçilik hareketlerinin daha da gelişmesine yol açmıştır.

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ IRKÇILIK ÜZERİNE KURULDU

Balkan Savaşı yenilgisinden sonra İttihat Terakki Partisi/Cemiyeti'nde Türkçülük politikaları hız kazandı ve Anadolu'da bir "Türk Milleti"nin teşkili için kollar sıvandı. Almanların ırk ve dil üzerinde milleti tanımlaması gibi, Türkçülüğün öncüsü ve kurucusu Yusuf Akçura'da "millet, bir ırk, bir lisan ve bir ananedir" tanımını yapacak, ırk kavramı üzerine oturtulmuş bir Türk milliyetçiliğinin temelleri atılacaktı (Akçura, 2008:169).

CUMHURİYET SONRASI TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ VE IRKÇILIĞI

Çokdilli, çokkültürlü, çokdinli ve çeşitli etnik bir yapıya sahip olan Osmanlı toplum yapısı üzerinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'yla uluslararası camia tarafından resmen tanındı ve sınırları garanti altına alındı. Cumhuriyet, uluslararası alanda resmen tanındıktan, her türlü dış müdahale ihtimali bertaraf edildikten ve barış ortamı da sağlandıktan sonra, Türk yönetici kadrosunun ilk yaptırımı Türk olmayan Müslüman halklar üzerinde oldu; asli kurucu olan Kürtlerin varlığı red ve inkâr edildi. İttihat Terakki'nin hayalini kurduğu "Türklerden oluşan bir Türkiye" ulus-dev-

let projesi hayata geçirildi ve 1924 Anayasası, Türkiye halkını "Türk" olarak tanımladı:

"Madde 88- Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle (Türk) ıtlak olunur" (Özyavuz, 1997: 289).

Sadece Türk milleti bu ülkede etnik ya da ırki bir takım haklar isteyebilir. Vazifemiz, bu vatan içinde bulunanları behemahal Türk yapmaktır.
İsmet İnönü

TÜRKİYE'NİN ASİMİLASYON VE DİLKIRIM POLİTİKALARI

I. Dünya Savaşı yenilgisi İttihat Terakki Partisi'nin sonunu getirse bile, önemli toplumsal projelerini ve "Türklerden oluşan bir Türkiye" yaratma hayalini, geride bıraktığı Cumhuriyet'in kurucu kadroları devralmıştır. Mustafa Kemal başta olmak üzere, bu kadroların hemen hepsi İttihat Terakki'nin saflarından gelmekteydi. Bu hayallerin en başında Kürtlerin dillerinin, kültürlerinin, kimliklerinin yok edilerek Türkleştirilmesi ve Türk "ulus-devlet" projesinin hayata geçirilmesi gelmektedir. Bu plan doğrultusunda CHF (Cumhuriyet Halk Fırkası) tarafından Türk milliyetçiliğinin memleket dahilindeki hedefi şöyle belirlendi:

Tek bir dil konuşan, kültür ve ülkü birliğiyle birbirine bağlı bulunan yurttaşlardan oluşmuş siyasi ve içtimai bir bütün meydana getirmek, yani vatan içinde "anadili tek, ülküsü tek birlik bir millet" yaratmaktır.

Bu hedefin tahakkuk yolları:

Bu memlekette her şerefin ve nimetin Türkçe ve kendisini Türk hissederek Türkçülükten başka bir kavmiyete bağlılık göstermeyenlere has olduğunun tam bir şuurla zihinlere nakşedilmesi (Bulut, 1998: 174).

KÜRTLER

Mezopotamya'nın en eski halklarından olan ve Türkiye'deki ulus-devlet projesinin önünde engel teşkil eden Kürtler bugün dört devlet (Türkiye, Suriye, İran, Irak) arasında bölünmüştür. Dilleri bugünkü Kürtçe'nin oluşumuna kaynaklık yapan Medler, Kürtlerin modern atasıdır.

Osmanlı döneminde Kürtler eğitimlerini medreselerde Kürtçe ve Arapça yapıyordu ve medreselerin en yoğun olduğu yer Kürdistan bölgesiydi. Osmanlı ve Pers İmparatorlukları'nın bütün baskılarına rağmen bağımsızlıklarını koruyabilen Kürt Beylikler, dönemlerinin en büyük okullarına ve bilginlerine de sahip olabildi. Bu dönemde, medrese olarak bilinen eğitim yerleri ve burada öğretmenlik yapan bilginler açısından Kürt Beylikleri'nin Osmanlı'dan daha geri olmadığı, hatta daha ileri olduğu bile söylenebilir. Bu durumu, XVII. yüzyılın en büyük Türk coğrafyacısı Evliya Çelebi de doğrulamaktadır. Evliya Çelebi'ye göre Bitlis ve Van'da 20 mektep (medrese) vardı. Osmanlılar, Bitlis emiri Evdilxan'ın çok zengin olan kütüphanesini ve etnografya müzesini talan etti (Günel, 2002: 86).

Kürtçe eğitimin en seçkin uygulayıcılarından olan ünlü Kürt şairi Ehmedê Xanî ve Cigerxwîn, Osmanlı tarihini yazan İdris-i Bitlisi, Kürtlerin tarihini yazan Şerefxan gibi birçok âlim ve şair bu bölgede yetişmiştir. Günümüz dahil Kürtçe'yi en düzgün ve doğru kullananlar yine medrese eğitimlilerdir.

KÜRTÇE DİL YASAKLAMALARI

1924'te uygulanan Tevhid-i Tedrisat (Eğitim Birliği) gereğince, başta medreseler olmak üzere bütün Kürt kurum ve kuruluşları kapatılmış, 1925'te çıkarılan "Şark Islahat Planı"yla da "Hint-Avrupa" dil grubunda sayılan Kürtçe bütünüyle yasaklanmıştır.

ŞARK ISLAHAT PLANI

"Türk vatanı içinde bulunanları behemehâl Türk yapmak için" ölümden de daha kötü olan "Şark Islahat Planı" 1925 yılında hazırlandı ve uygulamaya kondu. Kürtler için "ölüm fermanı" anlamına gelen Kürtçe'nin yasaklanması ilk kez Cumhuriyet Dönemi'nde bu plan uyarınca gerçekleşti. Bu aynı zamanda Kürtlerin tarihinde ilk kez uygulanan bir "dilkırım", yani "beyaz katliam"dır. Böylece Kürtler "beyaz ölüm"e mahkûm ediliyordu.

Planın 41. maddesi şöyle:

Malatya, Elazığ, Diyarbakır, Bitlis, Van, Muş, Urfa, Ergani, Hozat, Erciş, Adilcevaz, Ahlat, Palu, Çarsancak, Çemişgezek, Ovacık, Hısnımansur

(Adıyaman), Besni, Arga, Hekimhan, Birecik, Çermik vilayet ve kaza merkezlerinde, hükümet ve belediye dairelerinde ve diğer kuruluşlarda, okullarda, çarşı ve pazarlarda Türkçe'den başka dil kullananlar, hükümet ve belediyenin emrine aykırı davranmakla suçlanacak ve cezalandırılacaktır (Cemal, 2003: 379).

Planın bir maddesinde şöyle deniyordu:

"Fırat'ın batısındaki bölümlerde dağınık biçimde yerleştirilmiş olan Kürtlerin, Kürtçe konuşmaları tamamen yasaklanmalı ve kız okullarına önem verilerek Türkçe konuşmaları sağlanmalıdır" (Göldaş, 2003: 29).

Plana göre, sivil ve askeri mahkemelerde yerli hâkim bulundurulmayacak; idarenin her şubesinde, hükümet nüfusunu güçlendirmek için Kürt memur çalıştırılmayacak, okullarda, belediyelerde, devlet dairelerinde, çarşı ve pazarlarda Türkçe'den başka dil kullananlar cezalandırılacaktı.

Nitekim Şark Islahat Planı harfiyen uygulandı ve Türkçe'den başka dil kullananlar cezalandırıldı. Koyunun 25 kuruş ettiği dönemde, konuşulan her Kürtçe kelime başına 5 kuruş ceza alındı. Kendi dilini konuşan Kürt halkına her türlü maddi ve manevi baskı uygulandı. Bunun tanıklarından biri de 1925 Diyarbakır-Lice doğumlu araştırmacı yazar ve eski milletvekili (TİP) Tarık Ziya Ekinci'dir.

Tarık Ziya Ekinci: *Bir kelime Kürtçe konuşulduğunda, tam 5 kuruş ceza kesilirdi.*

İlkokula başladığımda hiç Türkçe bilmiyordum. İlkokulda dil baskılanmaları yoktu; ama Ermeni çocukların isimleri değiştirildi. Okulumuzda en az 20 tane Ermeni çocuk vardı. İlçemizde de en az 50 Ermeni aile vardı. Kiliseleri (Der) yıkıldığından, kendi evlerinde ibadetlerini yapıyorlardı. Çok korkuyorlardı. Kürtlerden bir baskı yoktu; çünkü onlara ihtiyaçları vardı. Benim arkadaşımın adı, "Garabet" (Gıbo) idi. Öğretmenimiz ona "Demir" ismini koydu. Başka bir arkadaşımızın adı da "Sarkis" idi. Onun adını da "Dündar" koydu. Bir çocuk daha vardı. Biz ona 'Peno' diyorduk. Öğretmen adını "Turgut" koydu. Bütün Ermeni çocukların adları bu şekilde öğretmenlerimiz tarafından "Türkçe" olarak değiştirildi.

Sonra Lice'de bir olay daha oldu: Kürtçe konuşmak yasaklandı. Bizim oturduğumuz Karahasan Mahallesi çok büyüktür. Bize yakın "Göm"ler vardı. Akro, Pağnaf, Dağbelo gibi gömler vardı. Bu gömlerden köylüler

ufak tefek şeyler getirir satardı. Mesela bir yük odun, bir stil yoğurt, birkaç tane yumurta, tavuk gibi ufak şeyler getirir satarlardı. Genelde bunlar memurlara satılırdı. O dönemde Kürtçe konuşma yasağı çıktı. Bir kelime Kürtçe konuştuğunda, tam 5 kuruş ceza kesilirdi. Zaten bir yük odun da 5 kuruştu. Bu ceza kesinlikle hemen orada alınırdı. Bunların çoğu bizim akrabamızdı. Ben de derdimizi anlatacak kadar "Türkçe"yi okuldan öğrenmiştim. Bunlar eşyalarını satmaya geldikleri zaman, babam hemen beni çağırır: "Oğlum git bunlarla, onlara Türkçe, yardım et!" derdi. Ben de onlarla gider, pazarlığı yapardım. Sadece izleyici olarak kalır, böylece cezadan kurtulurlardı. Her sabah mutlaka kapımız çalınır, beni satışa çağırırlardı. Yaşadığım olay bu!

Şunu belirtmeliyim: Bir halkı asimile etmenin yolu, dilini asimile etmektir. Bunun koşulu da o dili kullanılmaz hale getirmektir. Bu ikiyüzlülüktür. Riyakâr bir siyasettir. Almanya'daki Türklerin asimile olmasına karşı çıkarken, kendi ülkemizdeki bir halkı asimile ediyoruz. Bugün Türkiye'de riyakâr ve ikiyüzlü bir politika uygulanıyor. Bu politikadan vazgeçilmesi gerekir. Kendin için ne istiyorsan, başkasına da onu uygun göreceksin.

Çankırı Mebusu ve Meclis Başkanı Abdülhalik Renda'nın "Türkiye Cumhuriyeti Başvekil-i Muhteremi İsmet Paşa Hazretleri'ne" diye yazdığı raporunda da Kürtlerin dillerinin nasıl asimile edip yok edileceği açık ve net bir şekilde belirtilir:

Kürtleri Asimile Etmenin Yolu

1. Türk lisanının hâkimiyeti temin edilir edilmez kız alıp vermek, başka lisanı menetmek, Türkçe konuşmayanlara muamelatta suubet (zorluk) göstermek, Türkçe konuşanlara suhulet (kolaylık) gösterme, mükafat vermek gibi birçok vesaitle ovalara inecek olan Kürtleri temsil (asimile) etmek imkânı hasıl olur.

Şarkı, kendimize mal etmek için en mühim tedbir bunu görüyorum. Arz edeceğim tedabir-i saireyle beraber bu tedbirin icrası bize şark vilayetlerimizi kazandıracaktır.

2. Malatya, Elaziz, Diyarıbekir, Bitlis, Van, Muş, Urfa, Erganimadeni vilayetleri merkezleriyle Erciş, Adilcevaz, Ahlat, Palu, Çarsancak, Çemişkezek, Hısnımansur, Behisni, Ergani, Hekimhan, Birecik kazaları merkezlerinde maarife çok ehemmiyet vermek, oralardaki Türklere Türklüklerini anlatmak, Türk Ocakları, Belediye ve Hükümetler vasıtasıyla kasabalarda Türkçe'den başka lisanın konuşulmamasını temine çalışmak, alışveriş için kasabalara gelen Kürtleri Türkçe öğrenmeğe mec-

bur kılmak bu mahallerde mevcut olan ve yeniden açılacak olan orta mekteplerle leyli iptidai (yatılı) mekteplerine garp vilayetimiz halkından mefkure sahibi muallim intihab ve tayin etmek, bu veçhile Türkler üzerindeki Kürt lisanı hâkimiyetini refetmek.

3. Siirt, Mardin, Midyat ve Savur gibi Arapça konuşan ve erkekleri Kürtçe bilen ve bir müddet daha geçtiği halde bütün Kürtleşmesi muhakkak olan mahallerde, maarife hususi bir ehemmiyet vererek erkekler ve hasetsen kadınlara Türkçe'yi öğretmek ve Kürtlüğe olan temayüllerini Türklüğe çevirmek, kız mekteplerine çok ehemmiyet vererek mefkûreli hanım muallimler göndermek, ikramiye, yemek, elbise vesaire vermek gibi suretlerle kızları mekteplere celbetmeğe çalışmak ve kız mekteplerine rağbet çoğaldıkça kız mekteplerinin adedini tezyit etmek pek muvafık olur (Bayrak, 1993: 452-467).

Aziz Baran: *İnsanların, Arapça ve Kürtçe konuştuğu için 5 kuruş ceza kesildiğini çok iyi biliyorum.*

1935 Mardin doğumlu Aziz Baran, Mardin merkezdeki Dumlupınar İlkokulu'na başladığı zaman Türkçe'yi çok az biliyor. Mardinli çocukların çoğu da ondan farklı değil:

4. sınıfta dahi Türkçe'yi konuşamayan birçok arkadaşımız vardı. Bir şeyi anlatacağımız zaman sonunu getiremiyorduk; sonra da "Türkçe bitti" diyorduk. Arapça konuşulduğu zaman, öğretmenler bizi çok dövüyordu. Kürt çocukları, zaten "Kürt" olduklarını söylemeye cesaret edemiyordu. Üstümüzde çok ciddi bir baskı vardı. Arapça konuştukları için dayak yemeyen arkadaşlarım yoktu. Okul idaresi ve öğretmenlerimiz sürekli bizi uyarır, "Arapça konuşmayın, yasak" derdi.

Mardin'de, halktan insanların Arapça ve Kürtçe konuştukları için 5 kuruş ceza aldıklarını çok iyi biliyorum. "Türkçe" dışında konuşulan bütün diller için "ceza" kesilirdi. Kürtler, kesinlikle Kürtçe konuşamazdı. O dönemde, herkesin üzerinde çok ciddi bir "dil baskısı" vardı. Tabii ki o zamanlar, öyle pek Türkçe bilen de yoktu. Onun için yöre halkı, "dil"den çektiği kadar başka bir şeyden çekmedi.

Sevgi Baran (Aziz Baran'ın Eşi): İzmir Eşrefpaşa doğumlu ve Türk. Mardin'de yaşamaktan çok mutlu ve Türklerin bölge halkına bakışından oldukça rahatsız:

Hiç unutmam, 1975'te nüfus memurları sayım için gelmişti. Aziz'in amcasının hanımı eşimi uyarıyordu: "Aziz, kurbanın olayım, sakın Kürtçe bildiğini söyleme!" Aziz de: "Yahu, ben nasıl Kürtçe bildiğimi söylemeyeceğim? Herkes beni tanıyor" dedi.

Tabii ki Aziz, sayım memurlarına Kürtçe bildiğini söyledi ve biz de başına bir iş gelir diye çok korktuk.

Size başımdan geçen bir şeyi daha anlatacağım. Evlendikten sonra, İzmir'e, "el öpmeye" gittik. Büyük halam beni odaya çekip sordu: "Sevgi, Aziz'in kuyruğunu gördün mü?" "Hayır" dedim. O da bana: "Sen görememişsindir; çünkü Kürtler kuyruklu olur!" dedi.

VATANDAŞ TÜRKÇE KONUŞ!

15 Ekim 1927 tarihinde toplanan CHF'nin büyük kurultayında, partinin en büyük amacının "dil birliği"ni sağlamak olduğu belirtildi ve hemen ardından da Darül-fünun Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti, azınlıkları Türkçe konuşmaya mecbur eden "Vatandaş Türkçe Konuş!" kampanyasını başlattı. Gerçekte hükümet politikası olarak da yürütülen ve Türkleştirme politikasının en önemli boyutu olan bu kampanya sadece yasalarla kalmadı; aynı zamanda bir saldırı ve şiddet politikasına da dönüştü. Kendi dilini konuşanlar taciz edildi, dövüldü ve "Türklüğe hakaret" suçuyla yargılandı.

Mustafa Kemal de 17 Şubat 1931 tarihinde, Adana Türk Ocağı'nda, "Milletin çok bariz vasıflarından biri dildir. 'Türk milletindenim' diyen insan, her şeyden evvel ve mutlaka Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan Türk kültürüne, topluluğuna bağlılığını iddia ederse bu inandırıcı olmaz" demiştir.

Bu kampanya basın aracılığıyla da yürütüldü ve büyük destek gördü. Hükümet ve devlet tarafından yönlendirilen ve beslenen gazeteler, Türkçe konuşmayanlara karşı tehditler yağdırdı ve psikolojik baskı uyguladı. Birçok gazete gibi *Edirne Postası* da azınlıklara sert bir şekilde ihtarda bulundu:

Eğer Türkçe konuşmayacaksanız ve eğer Türklüğe ve onun lisanına hürmet etmeyecekseniz bu memlekette ne işiniz vardır, arzu ettiğiniz yere gitmekte serbestsiniz.

Son söz olarak deriz ki Türkçe konuşmağa mecbursunuz ve Türkçe konuşmayanlar bizden değildir ve bu memlekette de yaşayamazlar (Bali, 2003: 144-145).

Etyen Mahçupyan: *Devletin politikası, Türk olmayanın gözükmemesi üzerinde kuruludur.*

1950 İstanbul doğumlu, *AGOS* gazetesi genel yayın yönetmeni Etyen Mahçupyan'la yaptığımız söyleşiden:

Dil, ulusal devletin en önemli programıdır. İttihat Terakki politikasını sürdüren günümüzdeki devletin "dil" politikası süreklidir. Bu sürekli politika; kamusal alanın temizlenmesi, kamusal alanda Türk olmayanın gözükmemesi üzerinde kuruludur. O bakımdan, "Vatandaş Türkçe Konuş!" kampanyası, aslında İttihat Terakki döneminde başladı. Cumhuriyet hükümetleri devam ettirdi. Bu, Cumhuriyet'in "Vatandaşlık kimliği"ni, "Türk" kimliğine davettir. Ama aynı zamanda "ayrımcılık"tır. Çünkü herkesi "Türk" saymaya gidiyor. Hem "Türk ol" hem de "Türk değilsin!" Bu, tabii ki bütün eğitim sistemi, bütün kültüre giren bir konu. Artık topluma da kabul ettirilen bir anlayış, topluma sızmış olan bir anlayış...

Azınlıklara ait işlere bakan IX. Büro'nun, 1940'larda CHP Genel Sekreterliği'ne sunduğu raporunda da Kürtlere büyük yer verilmektedir. Bu raporda yer alan çok çarpıcı tespitleri aktarıyorum:

BİR KISIM DOĞU VE CENUPDOĞU VİLAYETLERİNDE EKSERİYET TEŞKİL EDEN KÜRTLER

Kanaatimize göre Türkiye'de en mühim milliyet meselesi Kürt meselesidir. Eldeki istatistiklere göre 31 vilayette muhtelif lehçelerle Kürtçe konuşan nüfusun sayısı bir buçuk milyonu geçmekte. Irkları, eski milliyetleri ne olursa olsun, bunlarla aramızda milli birliğin en esaslı amili olan dil birliği yoktur. Bu realiteyi açık ve sarih olarak görmek lazımdır. "dağ Türk'ü, yayla Türk'ü" gibi tabirlerle hakikati kendi gözlerimizden saklamak zarardan başka bir şey getirmeyeceği gibi, bunların Türk olduğuna da mazileri ne olursa olsun bugün ne kendilerini ne de başka bir kimseyi inandırabiliriz. Bunun için memleketin büyük bir kısmında yabancı bir unsurun toplu olarak yaşadığını bilmek, itiraf etmek ve buna göre tedbirler almak zaruridir.

Bağlı haritaya bakacak olursak Ağrı, Hakkâri, Van, Bitlis, Muş, Bingöl, Tunceli, Siirt, Diyarbakır, Mardin ve Urfa vilayetlerinde Kürtler nüfusun yüzde altmışından fazlasını teşkil etmekte ve muayyen bir memleket parçasında ekseriyet halinde bulunmaktadır.

Bu durumu göz önüne alarak memleketin bu kısmı için müstacalen (acilen) hususi tedbirler almaya mecburuz. Bir taraftan Kürt nüfusunun

çokluğu, diğer taraftan oturdukları sahanın genişliği dolayısıyla Çerkez, Arnavut, Gürcü gibi küçük yabancı kavimler için teklif ettiğimiz temsil (asimilasyon) tedbirleri bu saha için kâfi değildir. Burada alacağımız tedbirler daha esaslı ve şumullü (kapsamlı) olmalıdır. Gerek mübadele gerek hicreti kolaylaştırma yoluyla memlekette mevcut gayrı Türklerin azaltılması esas olmakla beraber, bu hususta hatıra gelen birkaç tedbiri aşağıda sıralıyorum.

Manevi Tedbir

Manevi tedbirden maksadım, memleketin bu parçasının anavatanın herhangi bir köşesinden daha zayıf ve tehlikeli olması dolayısıyla, hususi bir itinaya muhtaç olması.

Temsil İşinde Maarif (Eğitim) Teşkilatının Rolü:

...Bu mıntıkada yaşayan ve Türkçe'den başka dil konuşan insanların okutulup okutulmayacağı hakkında öteden beri çeşitli fikirler serdolunduğundan bu meseleyi kısaca münakaşa edip bir hükme varmak zaruridir.

Bir topluluğun temsilinin (asimilasyonunun) ilk şartının o topluluğa kendi dilimizi öğretmek olduğu bir mütearife (bilinen şey)dir. Bir dilin de ilk evvel bu mantık ve müessir yayın vasıtası, okuyup yazmaktır. İnsanlık büyük kitlelerin okuyup yazmasının henüz okuldan başka bir vasıtasını bulamamıştır. Binaenaleyh bizim de bu vasıtaya müracaatımız zaruridir. Yani biz de bu bölgedeki insanlara kendi dilimizde okuma yazmayı öğreteceğiz ve bunun için maarif teşkilatı yapacağız. Yalnız bu maarif teşkilatına şimdiye kadar takip ettiğimiz esasların dışına çıkarak hususi şekillere bağlamaklığınız lazımdır. Bunun için koyacağımız ana kaideler şunlar olacaktır:

1-Şehir ve kasabaların temsil işinde rollerini arz ederken, buralarda mecburi ilköğretimin devlet yardımıyla tam tatbikini teklif etmiştim. İlk iş olarak bunun ele alınması.

2-Bu bölgede ilk ağızda münhasıran Kürt olan köylerde okul açılmayarak, ilk önce nüfusu karışık olan köylerde açılması.

Şimdiye kadar yapılan tecrübelerden okul bulunan muhtelif köylerde Kürt çocuklarının Türkçe konuştukları ve Türkçe'nin evlere girdiği, okul bulunmayan muhtelit (karışık) köylerdeyse Türk çocuklarının Kürtçe konuşarak Türklerin Kürtleştiği her zaman görülen ve idare adamlarınca tespit edilen hadiselerdir.

3-Bir taraftan muhtelif köylerde ilköğretimi yayarken diğer taraftan da hususi bir maarif teşkilatıyla sakinleri münhasıran Kürt olan köylerin çocukları için Bölge Yatılı İlkokulları tesisine başlanmalıdır. Bu okulların hedefi bu çocuklara anadillerini unutturarak Türkçe'yi anadilleri yerine ikame etmek olacaktır. Bunun için bu okullar yarı yarıya Türk çocuklarından teşekkül etmelidir.

4-Bu esaslar dahilinde kurulacak olan maarif teşkilatında çalışacak öğretmenlerin anadillerinin Kürtçe olmamasına hususi surette özen gösterilmeli ve dikkat edilmelidir.

...

8-Bir dili en iyi ve kolay öğreten anadır. Bunun için bu mıntıkalarda kızların tahsiline bilhassa itina etmek temsili (asimilasyonu) bir kat daha kolaylaştıracaktır.

...

Dokuz maddede arz ettiğim bu teşkilat kelimenin en geniş manasıyla yalnız ana hatları göstermektedir. Bu işin bütün teferruatıyla planlaştırılması hükümetin vazifesidir" (Bulut, 1998: 182-191).

Yukarıdaki raporda da belirtildiği gibi, dilkırın politikalarının en etkin olduğu yer hiç kuşkusuz ki eğitim kurumlarıdır ve ne acıdır ki bunun en etkin uygulayıcıları da eğitimciler olmuştur; hâlâ da olmaya devam edilmektedir. Buna çok küçük ve çarpıcı örnekler vermek istiyoruz:

Ahmet İlhan: *Öğretmen, Kürtçe konuşmamamız için her gün bize Kur'an ve bayrak üzerinde yemin ettiriyordu. Biz ve ailemiz de Türkçe bilmediğimiz için bu yemini her gün bozuyorduk ve "çarpılırız" diye de çok korkuyorduk.*

Mahmut Aslan: *Kürtçe konuşanlar için öğretmenimizin başka bir yöntemi vardı ki bu hepimizin korkulu rüyasıydı. İspiyoncular, Kürtçe konuşanları tespit eder, isimleri gizlice öğretmene verirdi. Şikâyet edilen kişi Kürtçe konuştuğunu kabul ettiğinde bir kütüğe (odun) ip geçirilir, cezalının boynuna asılır, başka bir Kürtçe konuşan bulunana kadar kütük boyunda taşınır, bundan kurtulmak için de kütüklü öğrenci kendine ev arardı.*

Nurettin Yılmaz: *1950-51 yıllarında, Cizre Orta Okulu'nun ilk öğrencisi oldum. Okul müdürümüz tahtaya şöyle yazmıştı:*

1-Kürtçe konuşanlara on kuruş ceza.

2-Konuşanları ihbar edene beş kuruş mükâfat.

3-Kürtçe konuşanı gören, öğrenciyi ihbar etmezse, ona on kuruş ceza.

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Gizli Eylem Planı:

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin, "GİZLİ EYLEM PLANI ALINACAK TEDBİRLER" başlığıyla hazırlattığı raporda, Kürt sorunuyla ilgili 62 maddelik tedbirler sıralanmış. Bu maddeleri uygulayacak kurumlar da tek tek tespit edilmiş. Kürtleri temsil ettiğini söyleyen AKP ve Almanya'daki asimilasyona karşı çıkan Başbakan Erdoğan'ın Kürtlerle ve Kürtçe eğitimle ilgili gizli eylem planından birkaç alıntı bize fikir verecektir:

Tedbir No: 1

Milli Eğitim Bakanlığı'nca, bölgede görev yapan/yapacak öğretmenler eğitilecek ayrıca ders programları milli birliği sağlayacak ve pekiştirecek şekilde geliştirilecektir.

Tedbir No: 24

Okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılması hızlandırılacak, çocukların düzgün Türkçe öğrenmeleri ve erken yaşta eğitim sistemine dahil edilmeleri sağlanacaktır.

Bölge çocuklarına her eğitim düzeyinde burs, parasız barınma ve yatılı okuma imkânları sağlanacak, özellikle kız çocukları bu konuda desteklenecektir.

Tedbir No: 25

Bölgedeki Yatılı İlköğretim Bölge Okulları ve Pansiyonlu İlköğretim Okulları'nın etkin ve amaca uygun hale getirilebilmesi maksadıyla;

Bu okulların kapasiteleri dolmadan taşımalı eğitime yönelinmeyecektir.

Kız öğrencilere yönelik Yatılı İlköğretim Bölge Okulları'yla bu okullarda görevli bayan öğretmen sayısı arttırılacak, bu okullar kız öğrenciler için çekici hale getirilecektir.

Tedbir No: 26

Bölgede okuma yazma bilmeyen ve özellikle Türkçe bilmeyen kadınlarla çocuklar için, Milli Eğitim Müdürlüğü'nce mahallindeki okulların fiziki imkânlarından yararlanılarak Türkçe okuma yazma kursları düzenlenecek ve bu çalışma Milli Eğitim Müdürlüğü-Yerel Televizyonların işbirliğiyle uzaktan eğitim imkânları kullanılarak, tüm kamu kurum ve kuruluşlarının desteğiyle gerçekleştirilecektir. Bu çalışma eğitim-öğretim seferberliği şeklinde uygulanacaktır. Türkçe öğretmen ihtiyacının karşılanması için gerekli planlama yapılacaktır.

Tedbir No: 30

Kürtçe'nin eğitim dili olarak kullanılması konusunun "Bağımsız Kürdistan ve "Kürt Ulusu Yaratma" gayretlerinin bir parçası olduğu hususunun, bölücü terör örgütü ve yandaşı kuruluşlarla bağlantısı ortaya

konulacak, ulaşılan sonuçlar yurt içi ve dışındaki çalışmalarda bir mesnet olarak kullanılacaktır.

Bölücü terör örgütünün siyasal alanda çok önem verdiği ve üzerinde çalıştığı bu konunun, binlerce yıldır birlikte yaşamış milletimizi birbirine kenetleyen dil bağını koparma maksatlı olduğu, Türkiye'de Türkçe'den başka resmi dil ve eğitim dilinin kabul edilmeyeceği uluslararası her platformda ifade edilecektir.

Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerin öğrenimi yapılırken, bunlardan herhangi birinin eğitim-öğretim dili olmasına izin verilmeyecektir.

(Kapatılan *Alternatif* gazetesinin ele geçirdiği "AKP'nin gizli eylem planı"ndan.)

Başbakan Erdoğan'ın gizli eylem planında görüldüğü gibi, günümüzde de dilsel jenosid aynı hızla devam etmekte, dilkırım politikası ve asimilasyon çarkının en güçlü dişlileri olan Yatılı İlköğretim Bölge Okulları (YİBO) ve Pansiyonlu İlköğretim Okulları (PİYO) hızla artırılmaktadır. Bu okullar, sistemin dilkırım ve Türkleştirme politikaları için birer değirmen görevi görmektedir.

Kürt diline hâkim büyüklere, özellikle de kadınlara, gençlere ve kızlara yönelik değişik kurslar açılmakta ve bu projeler hızla geliştirilmektedir. Toplumsal Kalkınma Projesi (TOKAP), Çok Amaçlı Toplum Merkezleri (ÇATOM), Müfredat, Laboratuvar Okulları (MLO) gibi. "Ulusal Eğitime Destek" adı altında, Urfa'da bir yıl içinde 29 bin kişi kurstan geçirilmiştir.

Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği, Eğitim Gönüllüleri Derneği (Atatürkçü Dernekler) gibi kuruluşlar, bölgede okullar açmaktadır. Devlet de kadınlara yönelik okuma-yazma kursları açmaktadır. Bu kurslar, özellikle Kürtçe'yi bozmadan bugünlere getiren Kürt kadınlarını hedeflemektedir.

"Haydi Kızlar Okula!" kampanyası da Kürtlerin asimilasyonunu ve dilsel jenosidi hedef alan bir kampanyadır.

Özellikle AKP'nin gizli eylem planında yer alan, "Okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılması hızlandırılarak, çocukların düzgün Türkçe öğrenmeleri ve erken yaşta eğitim sistemine dahil edilmeleri sağlanacaktır" tedbiri; 4-5 yaşındaki Kürt çocuklarının anadillerine hâkim olamadan, dillerinin dejenere edilerek unutturulması ve onların küçük yaşta Türkleştirilmesiyle ilgilidir.

Bölgedeki halkın ifadeleri, "devlet yöneticilerinin, bölgeyi ziyarete gelen yabancı heyetler karşısında Kürtçe konuşulmasından büyük ra-

hatsızlık duyduğu ve Kürtçe konuşanların hemen oradan uzaklaştırıldığı" yönündedir.

Görüldüğü gibi, başta Kürtler olmak üzere bütün halkları kendi dillerini terk etmeye ve Türkçe konuşur hale getirmeye zorlamak, Türkiye'nin dil politikasının birinci amacıdır. Bu politika Lazlar, Çerkezler, Boşnaklar, Gürcüler, Arnavutlar, Pomaklar gibi azınlıklar üzerinde büyük etki yapmış ve çok büyük oranda erimelerini ve Türkleşmelerini sağlamıştır. Kürtlerse, yapılan bütün bu saldırılara rağmen, dil ve kimliklerini büyük oranda korumuştur ve bunun mücadelesini de yürütmektedir. İşte devletin esas korku kaynağı, Kürtlerin gösterdiği bu direniştir. AKP Hükümeti'nin gizli raporunda da bu açıkça ifade edilmektedir:

Kürtçe'nin eğitim dili olarak kullanılması "Bağımsız Kürdistan" ve "Kürt Ulusu yaratma" gayretlerinin bir parçası olduğu, binlerce yıldır birlikte yaşamış milletimizi birbirine kenetleyen dil bağını koparma maksatlı olduğu, Türkiye'de Türkçe'den başka resmi dil ve eğitim dilinin kabul edilmeyeceği...

Birincisi, milletimizi birbirine bağlayan dil bağı değil, din bağıdır. Bu da binlerce yıl değil, henüz bin yılı dahi bulmamıştır; çünkü Türklerin Anadolu'ya yerleşmesi on ikinci yüzyıl sonrasıdır. Ulus-devlet inşa etme ve dil bağını kurma pratiğiyse daha çok yenidir ve diğer halkları eritip yok etmeye yöneliktir. Yani bu bir Türkleştirme politikasıdır.

İkincisi, Türkiye de diğer ülkeler gibi milyonlarca çocuğa "anadilinde eğitim" hakkını tanımak mecburiyetindedir. Bu hem insani, hem de uluslararası hukukun çocuklara tanıdığı bir haktır. TÖS ve TÖB-DER'den bu yana çağdaş eğitim sendikaları, çocukların bu en insani hakkını devletten talep etmektedir. EĞİTİM-SEN de bu nedenle kapatılmayla karşı karşıya kalmıştır. Eğitim-Sen eski Genel Başkan'ı Alaattin Dinçer'in dediği gibi:

Başbakan, her zaman olduğu gibi yurt içinde başka, yurtdışında başka olabiliyor. Anadilinde eğitim konusuyla ilgili görüşümüz nettir. Eğitim-Sen "anadilinde eğitim"i savunmaktadır. Savunma gerekçeleri de nettir: Dil bilimin ve eğitim bilimin gereği olarak anadilinde eğitimi savunmaktadır. En önemlisi de temel bir insan hakkı olarak gördüğü için savunmaktadır. Eğitim-Sen'in bu ilkeyi tüzüğünden büyük bir dayatma sonucu çıkarmış olması, bu ilkeden vazgeçtiği anlamına gelmez. Her türlü dogmatik düşüncenin ve yaklaşımın karşısında nasıl ki bilimi sahiple-

niyor ve savunuyorsak, anadilinde eğitimi de bir bilimsel olgu olması nedeniyle savunuyoruz. Başbakanın söylediklerinden yıllar önce, yani ta TÖS sürecinden beri bunu söylüyor ve savunuyoruz. Doğrudur, asimilasyon gerçekten bir insanlık suçudur. Bundan hemen vazgeçilmesi gerekir. Türkiye'de anadilinde eğitimi uygulamak da Başbakan'ın görevidir.

Prof. Dr. Nermi Uygur da dile karşı yapılan bu saygısızlığa en iyi cevabı vermiştir:

Kimse bile bile dilin gücünü yadsıyamaz. Yadsırsa, her şeyden önce kendine eder. Dile saygısızlık, insanın kendi özüne saygısızlıktır. Dil zorbasının başına gelmedik kalmaz. Dilin öcü, uğradığı saygısızlıkla orantılıdır (Uygur, 1989: 29).

DİL TOPLUMSAL BİR OLGUDUR

Ünlü dilbilimci Edward Sapır, dilin toplumsal işleviyle ilgili can alıcı noktalara değinir:

Dilin işlevini yeterince anlamak güçtür; çünkü o, insan davranışının tümünde o denli derine kök salmıştır ki bilinçli davranışımızın işlevsel olan yanında, dilin işe karışmadığı pek az şey bulunduğundan kuşku duyulabilir.

Dil, büyük bir toplumlaştırma gücüdür, belki de varolanların en büyüğüdür. Bununla yalnızca, dil olmadan anlamlı toplumsal ilişkilerin hemen hemen hiç kurulamayacağına ilişkin apaçık gerçek değil; aynı zamanda ortak bir dilin, o dili konuşanların toplumsal birliğinin şaşırtıcı güçte bir simgesi olarak işlediği gerçeği de anlatılmalıdır (Sapır, 1999: 75).

Ünlü düşünür ve dilbilimci Ludwig Wittgenstein'sa, "*Dil, bir anda düşünemeyeceğimiz kadar çok yönlü, değişik açılardan bakınca başka nitelikleri beliren, kimi sırlarını bugün de çözemediğimiz büyülü bir varlıktır. O gerek insan, gerek toplum, gerek insan ve toplumdan ayrı düşünülemeyecek olan bilim, sanat, teknik gibi bütün alanlarla ilgili bulunan, aynı zamanda onları oluşturan bir kurumdur.*

İnsan açısından bakınca, insanın dünyadaki yerini ve değerini belirleyen odur. Konuşma yeteneği dolayısıyla dil, insanı insan yapan niteliklerin başında gelir. Onun duygularını, düşüncelerini, isteklerini bütün incelikleriyle açığa vurmasına, yaşamını sürdürebilmesine olanak sağlar der (Soykan, 1995: 153).

Bütün dilbilimcilerin ortak olduğu ve altını çizdikleri görüş; anadilin, yani insanın kendi dilini öğrenmediği, tam aksine daha ana rahminden itibaren yavaş yavaş edindiği ve çocuk altı yaşına geldiğinde kendi diline her yönden hâkim olduğu yönündedir. Çocuk hastalıklı veya zekâ özürlü olsa dahi kendi anadilini rahatça edinip, konuşabiliyor. Oysa ikinci bir dili öğrenmede aynı şeyi söyleyemeyiz.

İnsan, ikinci bir dili de anadiline göre öğrenir. Anadiline hâkimiyet ne kadar güçlüyse ikinci bir dil de o kadar rahat öğrenilir. Başkasının dilini öğrenirken onu taklit ederek öğrenirsiniz. Taklit gerçeğin özü olmadığı için, başkasının dilini onun gibi konuşmak veya kendi diliniz gibi onu duyumsamak mümkün değildir. Başkasının taklidi de kendisi olmadığı için her zaman yanlışlarla doludur. Vurgusu yanlıştır, tonlaması yanlıştır, dilbilgisi yanlıştır, kelimede kullanmak istediği anlam yanlıştır, benzetmeler yanlıştır vs Wittgenstein, ikinci bir dil öğrenme zorunluluğunu, başka bir kişinin diş ağrısını taklit etmeye benzetir ve şöyle der:

Ben sizin ağrınızı hissedemem.

Bu konu Türkiye toplumu açısından oldukça önemli olduğundan biraz açmak istiyoruz. Klaus Liebe Harkort Alman bir "Türkolog"dur, GEW'in yetkilisi olarak Eğitim-Sen'in çoğu etkinliklerine katılır ve bütün konuşmalarını Türkçe olarak yapar. Kullandığı kelimeleri çoğu Türk kullanamaz ve Türkçe-Almanca kitap hazırlamıştır. Bütün bunlara rağmen, Herr Klaus'un konuştuğu ilk cümleden itibaren, onun Türk değil de Alman olduğunu anlarsınız. Çünkü tonlama, vurgu ve telaffuz Almanca'nın etkisindedir. Hatta Türkçe kelimeleri telaffuz ederken zorlanıyor. Bizim kendisiyle yaptığımız sohbette sözgelimi kullandığımız "güler misin, ağlar mısın?" deyimini yanlış anladı ve bize "gülmeyin de ağlamayın da, çok çalışın" dedi. Yani Klaus Liebe Harkort, Türkolog olsa dahi, anadili Türkçe olan bir kimse gibi Türkçe'yi her yönden doğru konuşması, anlaması ve duyumsaması mümkün değildir; çünkü dil, sadece kelime ve dilbilgisinden ibaret değildir. Yukarıda da belirtildiği gibi, onun işlevi ve anlamı çok daha farklıdır.

Aynı şekilde Türkiye'deki bir Kürt Türkçe'yi Kürtçe gibi, Arap Arapça gibi, Laz Lazca gibi, Çerkez de Çerkezce gibi konuşur. Anadili Kürtçe olan birinin "Türkolog" olsa dahi, Türkçe'yi, anadili Türkçe olan biri gibi doğru, düzgün ve akıcı konuşması mümkün değildir. Hiç hata yapmasa dahi onun vurgusundan, tonlamasından ve telaffuzundan Kürt olduğunu anlarsınız.

Aynı şey Türkler için de geçerlidir. Onlar da İngilizce, Almanca, Kürtçe veya Arapça'yı Türkçe'ye benzer şekilde konuşur. Bütün Selçuklu ve Osmanlı dönemi boyunca resmi dil Arapça ve Farsça olmasına rağmen –ki bu bin yıl demektir– Türkler doğru düzgün ne Arapça'yı ne de Farsça'yı öğrenmiştir. Günümüzde de Türkiye'de İngilizce, Arapça ve Farsça'nın yerine geçmiştir. Ama yine de durum değişmemiştir. Anadili Türkçe olan hiç kimse, bir İngiliz gibi akıcı, doğru ve zengin bir İngilizce konuşamaz. O sadece İngilizce'yi, İngilizce konuşanları taklit ederek konuşmaya çalışır, o kadar.

Bu konuyla ilgili olarak, anadili Kürtçe olan ve Türkçe'yi ilkokulda öğrenen, aynı zamanda Ankara'da bir okulda öğretmenlik yapan Mahmut Karatay'ın yaşadıklarını anlatmadan edemeyeceğiz. Mahmut öğretmen derslerden sonra çenesinin müthiş ağrıdığını, hatta bazen kilitlenecek duruma geldiğini, okuldan sonra eve gittiğinde eşi ve çocuklarıyla konuşamayacak hale düştüğünü, bunun için doktorlara gittiğini ve onların da sağlığında hiçbir problem tespit edemediklerini anlattı. Bu durum Mahmut Karatay'ın kafasını karıştırmış ve kendi hastalığını tespit etmeye çalışmış. Şöyle diyor Mahmut öğretmen:

Ben okuldan eve kendimi zor atıyorum. Çene kemiklerim adeta kilitleniyor ve bir kelime dahi konuşamaz hale geliyorum. Okul tatil olunca memlekete gidiyorum ve bir yılın özlemiyle sürekli Kürtçe konuşuyorum; oysa çenem ne kilitleniyor ne de ağrıyor. Tam aksine konuştukça çenem açılıyor. Sorun çok konuşmaktan olsa, ben yazın daha çok Kürtçe konuştuğuma göre çenemin daha çok ağrıması gerekirdi. Yok, öyle değil. Peki, öyleyse sorun ne? Sonunda çene rahatsızlığımın nedenini buldum. Türkçe'yi doğru ve düzgün konuşabilmek için kendimi öylesine sıkıyordum ki çenem ağrıdan kilitlenecek hale geliyordu.

1981 Muş-Varto doğumlu Nuri Fırat'ın anlatımları, Türkiye'de, anadili Türkçe olmayan fakat Türkçe'yi insanların anadili yerine koymaya çalışan ve bütün toplumun dilini topyekûn değiştirmeye çalışan sistemin çıkmazlarını yansıtması açısından oldukça çarpıcıdır.

Okula başladığımda hiç Türkçe bilmiyordum. Okula gitmek, Türkçe öğrenmek ve başarılı olmak hem ailede hem de okulda özendirilen bir durumdur. Genelde anadiliniz olan Kürtçe, öğretmenler tarafından aşağılanır ve horlanır. Bu koronun içine çoğu zaman Kürt öğretmenler de

katılır. Bu psikolojik yapı sizde Türkçe'ye ve Türklere karşı bir özendirmeyi getiriyor. Okulda fiziki baskıdan çok, bir psikolojik baskı vardı. Türkleri ve Türkçe'yi yüceltme, Kürtleri ve Kürtçe'yi horlama ve aşağılama var. Bu bizi çok etkiliyordu.

İlkokul birden itibaren o dile ve kültüre ulaşma çabası vardı. Müthiş bir çaba! Çok kısa bir sürede okuma yazmayı öğrendim. Bu çoğu zaman zorlanmayı da getiriyor. Aynı zamanda içe kapanmayı ve dışarıyla ilişkilerde zorluklar çıkarıyor. Anadilin Kürtçe'dir. Annen, baban ve ailen Türkçe'yi bilmiyor; oysa sen bu dili ve kültürü reddediyorsun. Diğerine de ulaşma çabası var. Bu durum ikisini de yerine getirememe durumu yaratıyor. Esas zorlama burada. İki dil ve kültür arasında bir çatışma yaratıyor.

Cahit adında bir arkadaşım vardı. O bizim gibi pek düşünmüyordu. Türkçe öğrenmede hem zorlanıyor hem de bu konuda pek istekli değildi. Bu arkadaşıma karşı sert bir tepki vardı. Öğretmenler bize oldukça çok ilgi gösterdikleri halde, Cahit ve onun gibilere hem sert tepki gösteriyor, hem de aramızdan dışlıyordu. En sonunda dayanamayıp, okuldan kaçtı. Onun gibi epeyce arkadaşım vardı.

Bense okulun birincisiydim (İlkokul birinciliği var). Okulun birincisi olduğum halde, Türkçe'yi konuşurken sürekli zorlanıyordum. Cümle kurarken, acaba bu kelimeyi kullanırsam doğru mu olur, kelime anlamını bulur mu, diye sürekli bir endişe içindeydim. Bu da sizde sürekli bir tedirginlik yaratıyor. Onun için anadili Türkçe olanlarla pek ilişki geliştirmek istemiyordum. Sürekli bunun ezikliğini duyuyordum. Onlar bir "kâğıt"ı tasvir etmek için bir dakika kullanıyorlarsa, ben bunu ancak 4-5 dakikada tasvir edebiliyordum. Onlar gibi rahat olmam mümkün değildi. Bütün çaba, emek, enerji ve isteğime rağmen bu gerçekleşmedi.

Türkçe'mi geliştirmek için sürekli kitap okuyordum. Bu konuda da epeyce başarılı oldum. Ama hâlâ Türkçe'yi bir Türk gibi akıcı ve kaygısızca, yani kendime güvenerek kullanma yoktu.

İstanbul Üniversitesi Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu'na başladıktan sonra esas kimlik sorgulamam başladı. Ve şu bilince vardım. Ne yaparsan yap, kendinden başkası olamıyorsun. Sen sensin. Başkası değil. Bundan dolayıdır ki üniversite öğrencilerinin başlattığı ve Türkiye'de büyük yankı uyandıran "Anadilinde Eğitim Kampanyası"nın öncülüğünü yaptım ve hapis cezası dahil bunun ağır bedelini ödedim. Bunun için hiçbir pişmanlık ve acı duymadım. Hiçbir zorluk ve acı, benim için başkası olmak kadar zor değildir.

Ünlü düşünür ve dilbilimci Prof. Dr. Walter Porzig, *Dil Denen Mucize* adlı kitabında anadilin özelliği ve toplumlaştırma gücüyle ilgili oldukça çarpıcı bir tespit yapar ve Türkiye gibi kendi ülkesindeki halkların ve kültürlerin dillerini değiştirmeye çalışan ülkelerin çabalarının boşa olduğunu –ki 80 yıllık çaba hiçbir şeyi değiştirmemiştir– açıklar.

Şöyle der Porzig:

Bir insanın hayatında mensup olduğu dil topluluğunu değiştirebileceği, tartışılması gereksiz bir husustur. Hatta bir insanın veya büyük grupların aynı anda birkaç dil topluluğuna birden mensup olması da sık sık rastlanan bir olaydır. Fakat kişiliklerin oluşumu için en önemli rolü oynayan dil, ilk öğrendikleri dil olan anadili (Muttersprache)dir. Onu, dünyada ayakta durabilme yollarını öğrenirken öğrenmişlerdir; anadilini öğrenmekle dünyadaki yerini öğrenmek, dünyayı kazanmak, aynı yaşantı anlamını taşımıştır. Bir insan diğer bütün dilleri, sahip olduğu bir dünya temeli üzerine ve o dünyadan hareketle öğrenir, sadece anadiline dünyayla beraber sahip olur (Porzig, 1995: 83).

Anadilin insanın üstündeki etkisini ve gücünü Hakkı Devrim'in yaşadığı bir olay çok çarpıcı bir şekilde bize göstermektedir. Radikal gazetesindeki köşe yazısında Hakkı Devrim kısaca, kayınpederinin Çerkez olduğunu; ama kendisinin Çerkezce'yi konuştuğuna hiç tanık olmadığını, yaşlandığında bir rahatsızlık geçirdiğini ve birdenbire Türkçe'yi unutup Çerkezce konuşmaya başladığını, kötü olanınsa çevresinde kendisiyle Çerkezce konuşabilecek kimsenin bulunmadığını ve onu kimsenin anlamadığını yazar. Bizce, anadili, böylece kendisini terk etmek isteyenden intikamını almıştır. Herhalde bundan daha acı son yoktur.

Anadilin önemini, Çerkezlerin ve bizce bütün halkların bilgesi Özdemir Yismeyl gibi bilen ve bunun için yaşamı boyunca kendi dili ve kültürü için çaba harcayan; ama aynı zamanda, dünya dillerine ve kültürüne katkı sunan pek az kişi bulunur. Araştırmacı yazar Özdemir Yismeyl'le yaptığımız söyleşi bizim için büyük bir değerdir. Bilge insanın söylediklerini herkesin tekrar tekrar okuması ve beynine nakşetmesi gerekir. Anadilimin gelişmesi için ne yapabilirim, sorusu herkesi yakından ilgilendirir. Mutlaka herkesin yapabileceği bir şeyler vardır. Unutulmasın ki her dile ve kültüre yapılan en ufak bir katkı, dünya dillerine ve kültürüne ayrıca insanın daha güzel ve mutlu yaşamasına bir katkıdır.

Araştırmacı yazar Özdemir Özbay (Yismeyl) (1942), Pınarbaşı Kayseri Kazancık Köyü doğumlu. İşte bize anlattıkları:

İlkokula kendi köyümde başladım. Babam da aynı köyde eğitmendi. Öğretmenimiz Türkçe'mizin çok zayıf olduğunu söyleyerek, okulda Çerkezce konuşmamızı yasaklamıştı. Biz de eve gelince Türkçe konuşmaya devam ediyorduk. Babam bir gün kulağımı çekerek, "O konuştuğun dil okulda kaldı. Zaten öğrenmeye mecbursun. Önemli olan anadilini unutmamandır. Bundan böyle evin içinde anadilinden başka hiçbir şey konuşmayacaksın!" demişti. Evde bulunan anneannem zaten Türkçe bilmiyordu. Ve bu benim için anadilimi öğrenmekte büyük bir avantaj oldu. Sonra anadilimiz Çerkezce'yle okuma yazmayı da öğrendik. Daha sonraki yıllarda üniversiteyi bitirdikten sonra yine babam bana çok ilginç bir tavsiyede bulundu: "Türkiye dışında herhangi bir ülkede yaşamak zorunda kalabilirsin. Senden başka hiçbir Çerkez'in bulunmadığı bir adada olabilirsin. Bir iltica olayıyla da karşılaşabilirsin. Sürgüne de gönderilebilirsin. Veya kültürel bir gezi için de gitmiş olabilirsin. Tek başına kalsan bile, her gün bir aynanın karşısına geç ve anadilinle konuş! Konuşurken dudaklarının aldığı şekli hafızana nakşet! Senden, ölümümden sonra hiçbir şey istemiyorum. İstediğim tek şey, anadilini unutmamandır. Dil, elbise gibidir. Çıplak kalınca insan nasıl üşütüp, hasta olup ölürse; dilini unutan toplumlar da çok kısa bir zamanda asimile olup, yok olur. Bunu unutmayacaksın ve gelecek kuşaklara aktaracaksın!'"

Benim yaşamım boyunca, mesleğim dışındaki tek uğraşım, babamın vasiyeti olmuştur. Halkların konuştuğu dillerin en güzel yansıdığı ayna mitolojik destanlardır. Günümüzden 3000 yıl öncesine ait Çerkez destanları olan "Nartlar"la ilgili çalışmalar yaptım. Kafkasya'da yapılan çalışmalar dışında kalan, Türkiye'deki Çerkezler arasında hâlâ yaşamakta olan destan metinlerini anadilimle orijinal hallerini bozmadan derledim. Çerkezce bilmeyenlerin yararlanması için Türkçe'ye çevirdim. Birinci cildi 1991 yılında "Mitoloji Ve Nartlar" adı altında yayımlandı. İkinci cildi "Dünya Mitolojisi Ve Nartlar", üçüncü cildini de aynı kategori de "Mem-u Zin"le karşılaştırmasını yapacağım. Anadili adına başka çalışmalarım; atasözleri, bilmeceler, çocuk şarkıları, ağıtlar ve derleme çalışmalarım devam etmektedir.

Özdemir Yismeyl'in bu anlatımlarından sonra bize diyecek hiçbir söz kalmıyor. Ama şunu da belirtmeden edemeyeceğiz. Türkiye'de, Wittgenstein'ın dediği gibi, herkes kendi diş ağrısını çeksin, kimse kimsenin diş ağrısını çekmek zorunda bırakılmasın! Tabii ki birlikte yaşadığınız insanları anlamak için onların dillerini öğrenmek büyük bir zevk ve görevdir. Bu görev sadece birilerine ait olmamalıdır. Bu görev birlikte

yaşamak zorunda olan herkese aittir. Türkiye'de bunlar Türklerdir, Kürtlerdir, Lazlardır, Çerkezlerdir, Araplardır, Rumlardır, Ermenilerdir, Süryanilerdir ve adını sayamadığımız daha niceleridir. İsveç gibi çokdilli ve çokkültürlü bir yapıya sahip olmayan bir ülkede, yılda 156 değişik dille eğitim-öğretim yapılıyor. İşte insana verilen değer bu demektir. Darısı, kendi vatandaşlarının dillerinden ve kültürlerinden korkan ve herkesi Türk yapmaya çalışan, eski Dışişleri Bakanı İlter Türkmen'in deyimiyle jakoben, merkezci, ceberut devlet anlayışına sahip olan Türkiye Cumhuriyeti'nin başına!

Dil yasaklamaları önemli problemleri de beraberinde getirir:

Heringer, *"Balık için su neyse, insan için de dil odur"* der. Yani siz birilerinin dilini yasakladınız mı onun hayat damarlarını da kesmişsiniz demektir.

Alman filozof Heideger *"Dil, insanın evidir"* der. Yani siz birilerinin dilini yasakladınız mı onların evini de yıkarsınız demektir.

Wilhelm von Humbold, *"bir ulusun dili onun ruhudur, ruhu da dilidir"* der. Eğer siz birilerine dillerini yasak ederseniz, onların ruhunu da yok edersiniz.

Ve ne yazık ne acıdır ki yıllardır Türkiye'de yapılan budur. Devlet kendi eliyle, kendi vatandaşlarına, kendi dillerini yasak etmiş; milyonlarca insanın hayat damarlarını kesmiş ve ruhlarını yok etmiştir. Kısaca, insanın insanlaşmasını engellemiştir ve bunun sonuçları da oldukça vahimdir.

İnsanın varoluşunun temeli, kendisini ifade etmesidir ki bu da dil aracılığıyla olur. Bu yüzden dilsel kopuş bir travmadır. Ankara, İstanbul, İzmir, Antalya, Manisa, Diyarbakır, Urfa, Mardin, Batman, Siirt, Van, Dersim, Hakkâri, Muş illerinde yaptığımız araştırmaların sonucu da bunu doğrulamaktadır. Bu illerdeki psikolog, sosyolog, pedagog ve rehber öğretmenlerle yaptığım görüşmelerde dil ve kültür hakkı kendisine yasak edilen ve anadilinde eğitim yapmayan çocuklarda görülen sorunlar kısaca şunlardır:

1- Çocuklarda, iletişim kuramamaktan kaynaklı bazı sosyal davranış bozuklukları ortaya çıkıyor.
2- Saldırganlık (birey, kendisini farklı şekillerde ifade etme yolları arıyor. Bunun en yaygın olanı şiddete başvurmasıdır).
3- İçe dönüklük (bireyin kendisini ifade edememekten kaynaklı).
4- Tutukluk (başkalarıyla iletişim kurmaktan çekinme). Ciddi bir sorundur ve oldukça yaygındır.

5- Kekemelik (korkudan kaynaklı, düşünce akışının kesintiye uğraması).
6- Özgüven eksikliği. Bu da ciddi boyuttadır.
7- Benlik kaygısı var (Kürtçe konuşmak ayıptır. Türkçe konuşmak çağdaşlığın bir ölçütüdür. Kendi dilimi konuşursam geri kalmış olurum).
8- Enurezis (istem dışı işeme, idrarını tutamama). Aşırı şiddet ve korkudan kaynaklanır. Yatılı İlköğretim Bölge Okulları'nda oldukça yaygındır.
9- Çocukta öğrenme geriliğine, okula karşı antipatiye neden olabilmekte ve zamanla dili öğrenince, dile ve kültüre karşı olumsuz tepki geliştirebilmektedir.
10- Çocuk birinci dilini (anadilini) saklamak zorunda kalırsa, yani birikimlerini kullanmamaya, hatta onlardan utanmaya zorlanırsa, yetişmesi gerekli öbür alanlarda zarar görür.

Kısaca; anadilinde eğitim yapmamakla hastalıklı kişiler yetiştirilmektedir ki bu ruhsal hastalıkların tedavisi de pek mümkün değildir.

ÇÖZÜM YOLLARI

Eğitimi, bireyin ben merkezli ruhsal, zihinsel ve bedensel biçimlenmesine, bilgi ve beceri kazanmasına yönelik olarak düşündüğümüzde, bireyin aile ortamında ve günlük yaşamda konuştuğu dille yani anadilinde eğitim görmesi kaçınılmazdır.

Çünkü anadili, insanın topluma katılmasını, toplumu etkilemesini, toplumdan etkilenmesini, bilgi edinmesini sağlayan en temel unsurdur. Farklı etnik kökenden gelen halklara, egemen anlayışın bilinçli bir şekilde dayattığı tek dile dayalı asimilasyoncu yöntem, bilimselliğe aykırıdır. Bunu temellendirirken de:

1- Anadili, kişinin kimliğinin ayrılmaz bir parçasıdır.
2- Birey, ikinci bir dili anadiline bağlı olarak öğrenir. Onun için anadilini iyi bilen bir çocuk ikinci dili daha doğru ve kolay öğrenir.
3- Birey, kendi anadiliyle daha sağlıklı ve olumlu düşünür.
4- Birey, eğitimi anadilinde gördüğünde, bilgiyi daha çabuk kavrar.
5- Anadilinde eğitim gören bireyin ruhsal gelişimi daha sağlıklı olur.
6- Anadilinde eğitim gören birey kendisini güven içinde hisseder.

7- Dil-kültür arasındaki güçlü bağ çerçevesinde, anadilini bilen çocuk, çevresiyle ve yakınlarıyla daha sağlıklı ilişkiler içine girer. Bu da bireyin toplumsal bir varlık olarak, kişiliğinin kimliğine uygun gelişmesini sağlar. Bu ilkelerden hareketle anadilinde eğitim, eğitimin temel ilkelerindendir ve anadilinde eğitim görme hakkı da yadsınamaz temel bir haktır.

Şunun altını tekrar çizmek istiyoruz: Anadilinde eğitim görme hakkı öncelikle insani, sonra hukuki ve evrensel bir haktır ki bütün uluslararası sözleşmelerle garanti altına alınmıştır ve Türkiye'nin de bu sözleşmelerde imzası vardır.

Sonuç olarak:

- Bütün diller genel olarak eşit değerdedir.
- Her dille aşağı yukarı her şeyi söyleyebilirsiniz.
- Dil öğrenmek düşünme araçlarını benimsemek demektir.
- Çokkültürlü bir toplum, çokdilli olmak zorundadır ve bu da çokdilli, en azından iki dilli okulların var olması demektir.
- Türk çocukları için anadillerinin önemi neyse, Kürt, Arap, Çerkez, Laz, Gürcü vb gibi başka dilleri konuşan çocuklar için de anadillerinin önemi odur.
- T.C. Devleti, kendi vatandaşlarının Türkçe'yi iyi öğrenmelerini ve doğru kullanmalarını istiyorsa, öncelikle her vatandaşın kendi anadilinde eğitimine izin vermelidir.

Türkiye'deki dil sorununun çözümlenmesi, demokratikleşme yönünde atılan en önemli adım olacaktır. Debi Prasanna Patanayak'ın belirttiği gibi "nilüfer çiçekleri" yani çokdilli-çokkültürlü toplum açılsa...

Dileriz, Türkiye Cumhuriyeti Devleti de dillere karşı yaptığı bu saldırılardan ve asimilasyon politikalarından çabucak vazgeçer ve anadilinde eğitimle dillere büyük önem veren gerçek çağdaş ülkelerin arasında yerini alır.

KAYNAKÇA

Adalı, Oya, *Anadili Eğitimi*, Cem Yayınevi, Ankara, 1991.

Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil*, Türk Dil Kurumları Yay., 1982.

Benhabib, Seyla, (Çev. Zeynep Gürata) Cem Gürsel, *Demokrasi ve Farklılık*, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi'nin (WALT) Yayını, İstanbul, 1999.

Demokratik Eğitim Kurultayı, *Eğitim Felsefesi Komisyonu'nun Raporu*, Eğitim-Sen Yay., 1998.

Bulut, Faik, *Kürt Sorununa Çözüm Arayışları, Devlet ve Parti raporları Yerli ve Yabancı Öneriler* (1920-1997), Ozan Yayıncılık, 1998, İstanbul.
Cemal, Hasan, *Kürtler*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2003.
AKP'nin Gizli Raporu; *Gizli Eylem Planı Uygulanacak Tedbirler*, Bu Evrakı Bilmesi Gereken Prensibi Uygulanacaktır.
Demokratik Eğitim Kurultayı, *Eğitim Felsefesi Komisyonu'nun Raporu*, Eğitim-Sen Yay., 1998.
Türkseven, Ali, *Eğitim ve Yaşam* dergisi, Güz, Sayı: 4, *Anadili Olarak Türkiye Türkçesi'nin Tarihsel Görünümü*, 1996.
Eğitim ve Yaşam dergisi, Bahar, Sayı: 5, *Uluslararası Sözleşmelerde Çocuğun Anadilinde Eğitim Hakkı*, Prof. Dr. Ali Arayıcı, 1997.
Eğitim-Sen, Tüzük.
Edward Sapır, *Yirminci Yüzyıl Dilbilimi, Dilbilim*, (Çev. Ö. Demircan), İstanbul, 1999.
Ferdinand de Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, Birey ve Toplum Yay., Ankara, 1985.
Gökalp, Ziya, (Hazırlayan: Mehmet Kaplan), *Türkçülüğün Esasları*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1976.
Günel, Gülçiçek, *İttihat Terakki'den Günümüze Yek Tarz-ı Siyaset: Türkleştirme*, Belge Yay., İstanbul, 2006.
Günel, Gülçiçek, *Dilimiz Varlığımız, Dilimiz Kimliğimizdir*, Aram Yayıncılık, İstanbul, 2002.
Hasanpur, Amir, (Çev. Cemil Gündoğan), *Kürt Dili ile İlgili Devlet Politikaları ve Dil Hakları*, Avesta Yay., İstanbul, 1997.
Nesin, Ali, *Eğitim Bildirgesi, Bilim ve Ütopya* dergisi, Ocak Sayısı, 1997.
Soykan, Ömer Naci, *Felsefe ve Dil, Wittgenstein Üstüne Bir Araştırma*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1995.
Öztürk, Saygı, *İsmet İnönü'nün Atatürk'e Sunduğu Gizli Kürt Raporu-Kasadaki Dosyalar*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2004.
Porzig, Walter, *Dil Denen Mucize*, (Çev. Prof. Dr. Vural Ülkü), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumları Yay., Ankara, 1995.
Russell, Bernard, *Sorgulayan Denemeler*, Nurol Matbaacılık, Ankara, 1996.
Tacar, Pulat, *Kültürel Haklar*, Gündoğan Yay., Ankara, 1996.
T.C. Anayasası, Yasa Yay.: 47, Yasalar Dizisi: 35, Ankara, 1982.
Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt III*-İttihat ve Terakki, İletişim Yay., İstanbul, 2000.
Uygur, Nermi, *Dilin Gücü-Denemeler*, Ara Yayıncılık, 1989.
Ürer, Levent, *Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları*, Derin Yay., İstanbul, 2003.

Kürt Halkının Özgürlük Mücadelesi ve Kürt Dili

Sami Tan

Tüm diğer halklarda olduğu gibi Kürtler açısından da Kürtçe'nin savunulması, Kürt kimliğinin savunulmasıyla eşdeğer olarak görülmüştür. Çünkü her halk kendi dili ve kültürüyle mutlu olur. Kürt şairi Xaney Qubadî (1700-1759) bu gerçeği şu dizelerle ifade etmektedir.

Her ne kadar Farsça şeker gibi tatlıdır dense de
Benim için yine de Kürtçe daha tatlıdır.
Açıktır ki bu vefasız dünyada
Herkes kendi anadiliyle mutludur

Ehmedê Xanî'nin *Mem û Zîn* adlı şaheserinin önsözünde yaptığı tespitten de anlaşıldığı gibi Kürt dili son bin yıldır revaçta olan bir dil değil. Bu yüzden Ehmedê Xanî *Nûbara Biçûkan* adlı ilk manzum sözlük çalışmasını, *me ev nivîsî ne ji bo sahib rewacan belkî ji bo biçûkêd kurman-*

can" (Biz bunu revaçta olanlar için değil Kürt çocukları için yazdık) diyerek Kürt çocuklarına ithaf etmiştir. Kürt dilini sahiplenmeyi bilinçli bir tavır olarak geliştiren Kürt şairlerinden biri de Xaney Qubadî'dir.

Bilindiği üzere İslam dünyasında öne çıkan dil Kur'an'ın dili olan Arapça'dır. Bir ölçüde de İslam dünyasında güçlü bir edebiyata sahip olan Farsça'dır.

Her ne kadar Melayê Cizîrî:

Ger liwliwê mensûr ji nezmê tu dixwazî
Wer şi'rê Melê bîn te bi Şîrazî çi hacet?

Yani;
Nazmın etrafa saçılmış incilerini görmek dilersen eğer

Gel Mela'nın şiirinde gör onları, Şiraz'a gitmene ne hacet dese de Ehmedê Xanî Kürt dilinin de Kürtler gibi sahipsiz olduğunun farkındadır. Bu yüzden de eserlerini Kürtçe yazması bilinçli bir tercihtir. Onun için:

Safî şemirand, vexwarî durdî
Manendê durê lîsanê Kurdî
Înaye nîzam û întîzamê
Kêşaye cefa ji bo yê amê
Da xelq-i nebêjitin ku Ekrad
Bême'rîfet in, bêesl û binyad

Yani;
Saf olanı bir kenara bırakıp tortulu olanı içti
İnci gibi olan Kürt lisanını
Onu nizam ve intizama soktu
Halk için cefa çekti
Başkaları Kürtler köklü ve asil değil, demesin diye

dizelerini yazmıştır. Bu koşullardan dolayı Kürt dilini geliştirmek hep bilinçli bir tercihin ve zorlu bir çabanın ürünü olmuşlardır.

Bu durum sadece klasik dönem Kürt âlimleri için değil, 20. yüzyılda Kürtçe eser veren şahsiyetler için de geçerlidir. İlk Kürt gazetesi *Kürdistan*'ı çıkaran Mîkdat Mîthat Bedirxan'dan, onun yeğeni olan Celadet Bedirxan'a kadar Kürt diline emek verenlerin hepsi çok zor koşullar altında çalışmıştır.

Ancak Kürt diliyle ilgili çalışmaların ciddi engellerle karşılaştığı dönem, Cumhuriyet sonrası Türkiye'sidir. Çünkü Cumhuriyet Dönemi'nde uygulanan inkâr ve imha politikaları, Kürt diline yönelik çalışmalar yürüten insanları çok sınırlı imkânlara mahkûm etmiş, ağır baskı koşullarında çalışmak zorunda bırakmıştır.

Bu anlamda Kemal Badıllı, Dr. Şivan, Feqî Huseyn Sağniç gibi şahsiyetlerin Kürt dili ve grameri üzerine yaptığı çalışmalar, Kürt dilinin korunup geliştirilmesi mücadelesinde çok önemli ve anlamlıdır. 1978 yılında yayın hayatına başlayan, dönemin yüzde yüz Kürtçe yayımlanan tek dergisi *Tîrêj*'de yazan Rojen Barnas, Malmîsanij, Arjen Arî, Berken Bereh gibi isimler, aslında belki de farkında olmadan Kuzey'de modern Kürt edebiyatının temellerini attı.

Başta da belirttiğimiz gibi, bu değerli şahsiyetler dil ve edebiyat alanında özel bir eğitim almadıkları halde, bu alanlarda önemli ürünler vermiştir. Bunu da çok sınırlı kaynaklarla, gizli olarak yapmıştır. Çoğu zaman yıllarca yaptıkları çalışmanın ürünü olan el yazmaları ve zorlukla elde ettikleri başvuru kaynakları, polis baskınlarında ellerinden alınmış, aynı çalışmayı tekrar yapmak zorunda kalmışlardır. Örneğin, Kürt diliyle ilgili önemli çalışmalar yapan Apê Feqî, kendisinin belirttiğine göre, söz konusu çalışmaları yürütürken Celadet Bedirxan'ın çalışmalarını inceleme imkânından yoksundur.

Bu çalışmalar 1980 Cuntası'na kadar ağır aksak ve gizli saklı yürütülmüş, 1980 Cuntası'ndan sonraysa ya yurtdışında ya da cezaevlerinde sürdürülmüştür. 1980-1990 yılları Kürt diliyle ilgili çalışmaların ağırlıklı olarak Avrupa'dan yürütüldüğü yıllardır. Kürt Ulusal Mücadelesi'nin 1990'lı yıllarda kitlesel serhildanlar boyutuna ulaşması ve 1991 yılında Kürt dili üzerindeki katı 12 Eylül yasağının kalkmasıyla Kürtçe dergi, gazete ve kitaplar yayımlanmaya başladı. Aynı tarihlerde bir araya gelen Kürt aydınları Mezopotamya Kültür Merkezi, Kürt-Kav, Kürt Enstitüsü gibi kurumların temellerini attı.

Yine *Rojname*, *Welat*, *Rewşen* gibi yayın organları da bu yıllarda yayın hayatına başladı. Bu kurumlaşma Kürt dili açısından önemli gelişmeleri beraberinde getirdi. Özellikle *Welat*, *Rewşen* gibi yayın organları Kürt dilinin ve edebiyatının boy vermesine olanak sağladı. Aynı şekilde MKM ve Kürt Enstitüsü, Kürt dilinin ve kültürünün gelişmesine önemli katkılarda bulundu. 18 Nisan 1992 yılında kurulan Kürt Enstitüsü, Kürt dilinin öğrenilmesi açısında her zaman önemli bir merkez oldu.

Özellik 90'lı yılların sonunda Kürtçe öğrenim kursları İstanbul Kürt Enstitüsü ve *Welat* gazetesinin çalışanlarının öncülüğünde o güne kadar görülmemiş düzeyde gelişti. Buna paralel olarak eğitim materyalleri basılmaya başladı. Örneğin, *Waneyên Rêzimanê Kurmancî* adlı çalışmam Welat Yayınları tarafından beş bin basıldı ve Türkiye'de yaygın olarak kullanılan Kürtçe öğretim materyallerinden biri oldu. Yine Doz Yayınları'nın çıkarttığı Roger Lescot ve Celadet Bedirxan'ın *Kürtçe Gramer*'i, Kürt dilinin öğrenilmesinde önemli bir işlev gördü.

Pîne dergisinin promosyonu olarak çıkan Kürtçe-Türkçe cep sözlüğü, 30 bin basılarak dağıtılan Kürtçe materyallerden biri oldu. Kemal Burkay'ın "Baran" mahlasıyla Deng Yayınları'ndan çıkan *Kürtçe Dil Dersleri* adlı çalışması, Kürt dilinin öğrenilmesinde kullanılan ilk materyallerdendir. Ayrıca İstanbul Kürt Enstitüsü'nün yayımladığı *Kurdiya Nûjen* (Modern Kürtçe), *Xwendin Ronahî*'ye (Okumak Aydınlıktır), *Kurdiya Hêsan* (Kolay Kürtçe), *Gav Bi Gav Kurdî* (Adım Adım Kürtçe) gibi materyaller Kürt dilinin daha gelişmiş bir yöntemle öğrenilmesi açısından önemlidir. Yine Kürt Enstitüsü'nün çıkardığı Büyük Türkçe-Kürtçe, Kürtçe-Türkçe sözlükler, Kürt dilinin gelişimi açısından önemlidir.

KÜRT DİL AKTİVİZMİ

2001 yılının Kasım ayında üniversitelerdeki Kürt öğrenciler, Kürtçe eğitim için ilk sivil itaatsizlik eylemini başlatarak, Kürtçe eğitim mücadelesinin fitilini ateşledi. Rektörlüklere verdikleri dilekçelerle Kürtçe seçmeli ders isteyen öğrenciler, ciddi baskılarla karşılaştı. Dilekçe sayısı 20 bine ulaşınca gözaltına alınan öğrencilerin sayısı da 1260'a ulaştı. Ayrıca 1422 öğrenci de okul yönetimleri tarafından çeşitli cezalara çaptırıldı. Bu öğrencilerden bir kısmı okullarından atıldı.

Bu türden baskılara rağmen ailelerin de Milli Eğitim Müdürlükleri'ne Kürtçe eğitim talebiyle başvurması, kampanyanın etkili olmasını sağladı. Bu mücadele Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik süreciyle birleşince, 2002 yılının Ekim ayında Kürtçe özel kurslara imkân tanıyan yasal değişiklik yapıldı. Ancak fiili engellerden dolayı ilk kurs Batman'da 2004 yılının 1 Nisan gününde açılabildi. Batman'daki kurstan sonra Diyarbakır, Kızıltepe, Adana, İstanbul, Van ve Urfa'da da Kürtçe öğrenim kursları açıldı. Yapılan araştırmalara göre 2 bin 27 kişi bu kurslara kayıt yaptırdı, bunlardan bin 56 kişi kursları bitirerek sertifika aldı.

Ancak bu kurslar, 2005 yılının 1 Ağustos gününde kurs sahiplerinin ortak kararıyla kapatıldı. Kapatma gerekçesi, "devletin bu kursları ge-

rekçe göstererek Kürtçe eğitim hakkının önünü almaya çalıştığı, halkın kendi anadilini para vererek öğrenmek istemediği" şeklinde ifade edildi.

TZPKURDÎ

Kursların yarattığı sonucu değerlendiren Kürt kurumları, Kürt dilini koruyup geliştirme mücadelesinin ancak daha örgütlü ve bilinçli bir mücadeleyle mümkün olduğu sonucuna vardı. Bu temelde de 2006 yılında Kürt Dili ve Eğitimi Hareketi (TZPKurdî) oluşturuldu. TZP Kurdî kendini meclisler biçiminde örgütleyerek, hem Kürtçe öğrenimi hem de dil bilincini ve aktivizmini geliştirmeyi hedeflemektedir.

Birçok yerde TZPKurdî komisyon ve meclisleri oluşturulmuş, bunların yaptığı etkinliklerle Kürt dili sürekli bir mücadele örgütüne kavuşmuştur. 2008 yılında Kürtçe öğrenim çalışmalarını daha sistemli hale getirmek için 140 kişinin katıldığı bir konferans düzenlenmiş, bunun sonucunda Eğitim Meclisi oluşturulmuştur. Onlarca ilde örgütlenen "TZPKurdî", 2008 yılının sonunda başlattığı *Êdî bes e, em perwerdehiya bi Kurdî dixwazin* (Artık yeter, Kürtçe eğitim istiyoruz) kampanyasıyla Kürtçe eğitim mücadelesini daha örgütlü ve kitlesel bir düzeye çıkarmıştır. Ayrıca 21 Şubat Anadili Günü, 15 Mayıs Kürt Dil Bayramı gibi günlerde örgütlediği gerçekleştirdiği etkinliklerle, Kürtçe eğitim hakkını ve Kürt dilinin korunup geliştirilmesini sürekli gündemde tutmuştur.

Bunun yanında Kürtçe öğrenim meselesini dil mücadelesinin önemli bir öğesi haline getiren TZPKurdî aktivistleri, onlarca yerde dil kursları açmıştır. Şu ana kadar TZPKurdî'nin açmış olduğu kurslara on binlerce kişi katılmıştır. Materyal komisyonunun hazırlamış olduğu *Hînker* adlı üç kitaplık Kürtçe öğrenim seti bu kurslarda yaygın olarak kullanılmaktadır.

Kürt halkının demokratik mücadelesinin bir parçası olan TZPKurdî, yürütmüş olduğu bu mücadeleyle Kürtçe eğitim talebinin hem mücadele zeminini genişletmekte hem de yaptığı çalışmalarla bunun pratik altyapısını oluşturmaktadır. 2010-2011 öğrenim yılının başında öncülüğünü yaptığı boykot, Kürt dili ve Kürtçe eğitim talebinin Türkiye genelinde yoğun bir biçimde tartışılmasına yol açmıştır. Bu mücadele Kürt demokratik siyaseti üzerine pozitif bir etkide bulunmuş, ikidilli yaşam için önemli kararlar alınmıştır.

Kürt halkının yürüttüğü zorlu mücadele sonucunda, daha önce Kürtçe'nin seçmeli ders olmasını isteyen öğrencileri okuldan atan YÖK,

bugün Kürtçe'nin seçmeli ders olarak verilmesini kabul ettiği gibi, üniversite bünyesinde Yaşayan Diller Enstitüsü ve son olarak da Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün açılmasına izin vermiştir.

Bu deneyimler Kürt dil aktivizminin gelişmesine engel olmamış, tam tersine başarısız kurs deneyimleri, dil aktivizmine daha sivil bir içerik kazandırmıştır. Kürt Dili ve Eğitimi Hareketi (TZPKurdî) bu zemine kurulmuş ve gelişmiştir.

2006 yılında, daha önce bu alanda çalışma yürüten Kürt kurumlarının öncülüğünde kurulan TZPKurdî, Kürt dil aktivizminin gelişiminde yeni bir aşamayı ifade ediyor. Artık dil çalışmaları daha bilinçli ve örgütlü bir biçimde yürütülüyor. Daha önce sadece 7 merkezde açılan Kürtçe kurslar, bugün dil atölyeleri biçiminde onlarca merkezde yürütülüyor. Son birkaç yıldır binlerce kişi bu dil öğretim çalışmalarına katılarak Kürt dilini çeşitli düzeylerde öğreniyor. Buna ek olarak dil bilincinin geliştirilmesi için de çeşitli etkinlikler yapılıyor. Her yıl düzenlenen onlarca panel, seminer, şenlik, gösteri Kürt dilinin korunup geliştirilmesi amacını taşıyor.

Bütün bu çalışmalar, Kürt toplumunda dil aktivizminin önemli bir düzey yakaladığını gösteriyor. Bunun sonucu olarak Kürt toplumunda, bütün inkâr ve asimilasyon politikalarına rağmen, dil bilinci gelişiyor. Ancak Kürtlerin bu insani ve demokratik talebini kabul edip Kürtçe eğitimin önünü açması gereken egemen güçler, Kürtçe'yi yasaklamaya devam ediyor. Kürt siyasetçiler ve aydınlar Kürt diline sahip çıktıkları, Kürtçe açıklama yaptıkları ve Kürtçe gazetecilik yaptıkları için cezalandırılıyor hâlâ. En son *Azadiya Welat* gazetesinin eski İmtiyaz Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü Vedat Kurşun, hukuk-dışı gerekçelerle 176 yıl ağır hapis cezasına çaptırıldı.

Kürt halkı, bütün bu ağır bedellere rağmen kendi diline ve kültürüne sahip çıkmaya devam ediyor. Çünkü haklı ve meşru taleplere sahip olduğunu biliyor. Her ne kadar hukuki kılıfa büründürülse de Kürt siyasetçi ve gazetecilere bu ağır cezaları verenler, toplum vicdanında mahkûm oluyor.

Türkiye'de Kürt dili için yapılan tanımlama devletin bakışını anlamak açısından çok önemli. Devletin yayınladığı resmi belgelerde Türkçe dışındaki diller, "vatandaşların günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandığı dil ve lehçeler" olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlama devletin Türkçe dışındaki dillere bakışını yansıtmaktadır.

Ulus-devlet bakış açısına göre devlet dili olmayan ya da resmi olarak bir statüsü bulunmayan diller, sadece konuşma dili olarak kalmaya mahkûm olan dillerdir. Bu dilleri yazı dili olarak kullanmak isteyenler

ise bunu kendi imkânlarıyla yapmak zorundadır. Bunu yaparken bile, devletin çizdiği marjinallik sınırını aşmamalıdır. Bu sınırı aşarlarsa, bazı yaptırımlarla karşılaşır.

Devlet nezdinde statüsü olmayan bu dilleri kullanmakta ısrar edenler, bütün gelişme imkânlarından yoksun kalmayı göze almalı. Bu dillerde ürün veren yazar ve aydınların da herhangi bir statüsü yoktur. Yani resmi çevreler nezdinde bu dilin ve bu dilde yazılan eserlerin herhangi bir geçerliliği yoktur. Aynı şekilde, bu dilde eser veren kişiler de yazar ve aydın olma sıfatına layık görülmez.

Çünkü resmi bakışa göre Türkiye'de aydınlanma ve aydınlatma Türkçe'yle yapılır. Egemen güçlerin kafasında her konuda olduğu gibi diller arasında da hiyerarşi vardır. Yerel diller, ulusal diller, uluslararası diller... Buna göre Türkiye'de Kürtçe yerel bir dil, Türkçe ulusal bir dil, İngilizce ise uluslararası bir dildir. Bu hiyerarşik bakış açısına göre, Kürtçe düşünsel üretimde bulunanlar yerel aydın, Türkçe ürün verenler ulusal aydın, İngilizce eser verenlerse uluslararası aydındır.

Bu bakış açısı devletçi zihniyetin algısına uygundur. Ulus-devletçi mantığa göre eğer bir şey olmak istiyorsan öncellikle ulus-devletini kurmak zorundasın. Eğer ulus-devletin yoksa hiçbir statün yoktur ve hiçbir hak iddia edemezsin. Kişilerin de eğer dilleri ve kültürleri herhangi bir ulus-devletin resmi dili değilse, dilleri hiçbir statüye sahip olmadığı gibi, yaptıkları çalışmalar da amatör kişilerin hobi olarak yaptığı çalışmalar olarak görülür.

Belki de bu yüzden Ehmedê Xanî daha 17. yüzyılda devlet ile aydın arasındaki ilişkiye dikkat çekmek için şu dizeleri yazma gereği duymuştur:

Eğer bizden de çıkarsa bir cihanpenah
Ortaya çıkarsa bir padişah
Sanatımızın kılıcı indirilir
Kalemimizin kıymeti bilinir
Bulunur derdimizin ilacı
İlmimiz kazanır revacı

Kürt diliyle ürün veren aydın ve yazarlar yıllarca egemen çevreler tarafından yok sayıldı. Hâlâ da aynı durumu yaşıyorlar. Fakat bu tavır onları fazla ırgalamıyor; çünkü Ehmedê Xanî'den bu yana Kürt diliyle üretimde bulunanlar, bir tercih ve vicdani görev olarak düşünsel üretimlerini kendi anadillerinde yapıyor.

Bu durumun değişmesi, Kürt dilinin ve elbette Kürt halkının resmi bir statüye sahip olmasına bağlıdır. Çağımızda bir dilin yaşayabilmesi için eğitim dili olması zorunludur. Eğitim sisteminden dışlanan bir dilin geleneksel yöntemlerle korunup geliştirilmesi artık mümkün değildir. Bu yüzden de anadilde eğitim insani ve pedagojik gerekliliğinin yanında, bir halkın varlığını sürdürmesi açısından da vazgeçilmez bir haktır. Kürt halkı da varlığını sürdürebilmek, kültürünü yaşatıp geliştirebilmek için Kürtçe eğitimi yaşamsal bir talep olarak öne sürmektedir.

Bu hakkın nasıl hayata geçirileceği konusu tamamen teknik bir konudur. Dünyadaki farklı deneyim ve modeller incelenerek Türkiye gerçeğine uygun yol ve yöntemler bulunabilir. Örneğin; katı merkeziyetçi "milli eğitim" sistemi yerine, yerelliği esas alan bir eğitim sistemi daha sağlıklı ve demokratik-özgürlükçü bir toplumun ruhuna daha uygundur. Bugün dünyanın birçok ülkesinde eğitim hizmeti belediyelere devredilmiş bulunmaktadır. Türkiye'de de böyle bir yöntem uygulanabilir.

Kürtlerin çoğunluğu oluşturduğu bölgelerde eğitim anaokulundan üniversiteye kadar Kürtçe olmalıdır. Türkiye'nin bütününde Türkçe resmi dil olsa da Kürtlerin çoğunlukta olduğu bölgelerde Kürtçe ikinci resmi dil olmalıdır.

Ayrıca eğitimin içeriğinin demokratikleştirilmesi için eğitim sisteminde köklü bir değişimin yapılması gerekmektedir. Eğitim sisteminin demokratik kültürü ve çoğulculuğu esas alan bir sistem temelinde yeniden örgütlenmesi zorunludur. Bu temelde Kürtlerin verdiği kimliğini koruma ve geliştirme mücadelesinin de Türkiye demokrasi mücadelesinin bir parçası olarak ele alınması ve eğitim sisteminde yer alması, birlikte yaşamın temellerini güçlendirecektir. Sonuç olarak, Kürtçe eğitim Kürtler açısından bir varlık-yokluk sorunudur. Bu yüzden de Kürt halkı hiçbir koşul altında bu hakkından vazgeçemez. Kürtçe eğitimin nasıl olacağı konusunda muhatap Kürt demokratik kurumları olmalıdır.

Kürt kurumlarının ve onların ortaya çıkardığı birikimin resmi bir statüye kavuşturulması, Kürtçe eğitimin hayata geçirilmesini kolaylaştıracaktır. Eğer bu konuda ciddi bir niyet olursa, Kürtlerin devletin asimilasyon ve inkâr politikalarına rağmen yarattığı düzey, Kürtçe eğitim için önemli bir zemin sunmaktadır. Bugün Kürt Dili ve Eğitimi Hareketi (TZPKurdî) demokratik bir platform olarak, bütün imkânsızlıklara rağmen her yıl binlerce kişiye Kürtçe ders verecek bir kapasiteye ulaşmıştır. Eğitim-Sen yüz binlerce üyesiyle Kürtçe eğitim verebilecek binlerce elemana sahiptir. Diğer Kürt kurumları bu konuda önemli katkılarda bulunabilir.

Yalnız devlet kurumlarının değil, Kürt siyasi aktörlerinin de bu konuda Kürt demokratik kurumlarına kulak vermesi ve yapılan çalışmalardan yararlanması bu alanda sağlıklı politikaların yaratılması için zorunludur. Eğer gerçekten kendi dilimizi koruyup geliştirmek için devletin adımlarını bekleyeceksek, anadilimizi yaşamın her alanında kendi özgücümüzle kullanıp geliştireceksek, hatta ikidilli yaşam ve anadilde eğitim hakkımızı kullanmak için adımlar atacaksak, buna uygun bir örgütlülükle, ciddi plan ve projelerle bu işe girişmek zorundayız.

Evrensel İnsan Hakları Çerçevesinde Kürtçe Eğitim ve Sorunları

Ezîzê Cewo

Bu yazıda Amerika kıtasını yeniden keşfetmeyeceğiz. Evrensel bir insan hakkı olan anadilde eğitim hakkını dolayısıyla Kürt dilinde eğitim sorunu bir kez daha altını çizerek ifade edeceğiz. Bir ulustan söz edileceksek, birincil olarak akla gelen kuşkusuz dil olacaktır. Zira ortak dil ulus olmanın koşuludur. Dil toplum olmanın da en önemli unsurudur. Dilini kaybetmiş bir ulusun kültüründen, sanatından, edebiyatından, şarkılarından, masallarından kısacası yaşama dair oluşturduğu hiçbir değerden söz etmek mümkün olmayacaktır. Dilin kaybolmasını ulusun ölümü olarak tanımlamak mümkündür.

Bu çerçevede uygar dünya arasındaki yerini almak isteyen her ulus sömürgecisine karşı kendini fiziki olarak korumanın yanında bütün ulusal niteliklerini korumak, geliştirmek zorundadır. Bunun da olmazsa olmazı dilin korunması ve geliştirilmesidir. Ayakta kalmış olan uluslar

bu gerçeği fark etmiş, ulusal kültür ve dini kurumlarını oluşturmuş, dillerinin gelişimine önem vermiş uluslardır.

Yüzyıllardır devletleşmiş ve kendi dillerinde eğitim öğretim yapabilen uluslar bunu yeterli görmemekte, dillerine dair bütün renkleri araştırma ve geliştirme ihtiyacı hissetmektedir. Bu da son derece doğal ve evrensel hak olarak görülmektedir.

Peki bu gerçeklik karşısında biz Kürtler açısından durum nedir?

Kürtler, varlıkları ortadan kaldırılmak amacıyla dilleri yasaklanmış bir halktır. Buna karşın Kürt halkının, dilini bütün engellere rağmen gözbebeği gibi koruyarak bugünlere taşımayı başardığını söyleyebiliriz. Kürtlerin tarihinde yaşanmış bütün olaylar, Kürtçe ifadesini bulmuş ve yeni nesillere ulaşmıştır. Bir başka deyişle Kürt dili, Kürt sorununun da çözüm odağı haline gelmiştir.

Ancak bilinmelidir ki Kürt halkının dilini koruması ağır koşullar altında gerçekleşmiş, hiç de kolay olmamıştır. Yaşanan gelişmelere karşın aynı zorluklar günümüzde de devam etmektedir. Bu nedenle bugün özellikle Kürt dilinde eğitim konusu öne çıkmaktadır. Zira yasaklanmış bir dilin sorunları üzerine konuşmakta ve çözüm aramaktayız. Öncelikle belirtmeliyiz ki Kürt sorununa dair bütün sorunların çözümü, Kürtlerin ve de Kürtçe'nin yasal zeminde kabul edilmesinden geçer.

Yeryüzünde ezilen halklar gerçeği geçmişte de vardı, bundan sonrada var olacaktır. Ancak tarihte hiçbir rejim, ki buna halklara soykırım uygulayanları da ekleyebiliriz, baskı altına aldığı, sömürdüğü halkın dilini inkâr etmemiş ve kullanılmasını yasaklamamıştır. Kürtler, dolayısıyla da Kürtçe, bu konudaki yegâne istisnadır ne yazık ki.

Acaba Kürtlere karşı yürütülen bu imha ve inkâr politikalarından uygar dünya haberdar değil midir? Yine Kürt sorununu basit bir insan hakları sorunu olarak tanımlamaya ve bu çerçevede sözüm ona çözüm önerileri geliştirmeye çalışan uygar dünya, Kürt sorununun bu yönünü bilmez mi?

Kürt halkına uygulanan bu imha ve inkâr politikalarının uygar dünyanın prensiplerine aykırı olduğu açıktır. Uygar dünyaya ait prensiplerin özünü de 10 Aralık 1948 tarihinde Birleşmiş Milletler'de kabul edilen *İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi* oluşturur. Bildirge, Birleşmiş Milletlerde yerini almış devletler açısından kanun niteliği taşımaktadır.

Bu yazıda 30 maddeden oluşan *İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi*'nin sadece üç maddesine değineceğiz. Bildirgenin ilk maddesi "bütün insanlar özgür, onurlu ve haklar bakımından eşit doğar. Akıl ve vicdana sahiptir, birbirlerine karşı kardeşlik anlayışıyla davranmalıdır" der.

İkinci maddeyse, "herkes ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya başka bir görüş, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğuş veya herhangi başka bir ayrım gözetmeksizin bu bildirgeyle ilan olunan bütün haklardan ve bütün özgürlüklerden yararlanabilir" der. Ardından "ister bağımsız olsun ister vesayet altında veya özerk olmayan ya da başka bir egemenlik kısıtlamasına bağlı ülke yurttaşı olsun, bir kimse hakkında, uyruğunda bulunduğu devlet veya ülkenin siyasal, hukuksal veya uluslararası statüsü bakımından hiçbir ayrım gözetilemeyeceğini" bildirir.

Ve son olarak Bildirge'nin üçüncü maddesi "yaşamak, özgürlük ve kişi güvenliğinin herkesin hakkı" olduğunu kesin olarak ortaya koyar. Bildirge'nin ilk üç maddesini okumak, kendilerini uygar ve insani değerlere sahip olarak görenlere Kürtlerin içinde bulunduğu durumu göstermek bakımından yeterlidir. Aslında bildirgenin bütün maddelerini bir kenara bırakıp sadece Kürtçe'nin yasaklanmış olması bile Birleşmiş Milletler'in kabul ettiği haklardan yararlanmadıklarını, kuşkuya yer bırakmayacak şekilde ortaya koymaktadır.

Bizler Kürtçe'yi tartışırken yasal olarak var olmayan bir dilin sorunları üzerinde duruyoruz. Bu durum uygar olduğunu öne süren dünyanın adaletsizliğinin bir ürünü olarak karşımızda durmaktadır. Kürtler, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda, kurucu ortak olarak yer almıştır. Aslında bunun anayasada yer alması gereklidir. Eğer böyle yapılsaydı bütün sorunlar Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği'nin prensipleri doğrultusunda, devletlerarası mekanizmalarla çözülecekti. Bu sebepledir ki kurucu unsur olan Kürtlerin sorunlarının İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ndeki prensipler doğrultusunda çözümü gerekmektedir. Bu aynı zamanda yurttaşlık hakkıdır. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde 25 milyon civarında Kürt yaşamaktadır. Kürtler diğer yurttaşlar gibi çalışıp devlete vergi vermekte, askere alınmaktadır. Kürtlerin de vergileriyle oluşan bütçeden cumhurbaşkanlığı, başbakanlık, ordu, polis, sağlık kuruluşları, Türk dili ve kültürü konusunda çalışmalar yapan kurumlar pay almaktadır. Kürtlerse bu paydan yoksun bırakılmıştır. Bütçeden pay alabilmeleri için birkaç yol kalmıştır; askerlik yapmak, kötü işlerde çalışmak, göç etmek ve Kürtlükten vazgeçmek. Yani her gün bir halkın en doğal hakları ayaklar altına alınmaktadır. Bu durumun uluslararası arenada tek tanımı vardır, bu da "beyaz soykırım"dır.

Uygar ülkelerde durum nasıldır? Birey yurttaştır ve yurttaş olmasından kaynaklanan bir takım sorumlulukları vardır, bunları yerine getirir. Buna karşılık devlet de yurttaşına karşı sorumluluklarını bilir ve yerine getirir. Bütün yurttaşların vergileriyle oluşturulmuş olan bütçe yurttaş-

ların bütün gereksinimlerini karşılamak üzere paylaştırılır ve kullanılır. Devlet çocuklar için okullar açar, bu okullarda eğitim verecek kadrolar yetiştirilir. Kısacası, değişik ulus ve halklara mensubiyetleri zenginlik olarak değerlendir, onların gelişmesi, dil ve kültürlerinin kaybolmaması için gereğini yapar.

Avrupa'da yabancıların çocuklarının kendi dillerinde eğitim alabilmeleri için kadrolar aranır. Rusya Federasyonu'nda yerleşik halkların onlarca özerk cumhuriyeti vardır. Federal ya da otonom bütçeleri, başbakanları, parlamentoları, ulusal marşları, okulları, üniversiteleri, akademileri vardır. Bütün isimler kendi dillerindedir. Kürtler gibi yerleşik olmayan halklarınsa kültürel özerklileri mevcuttur. Ve bu durum normal, doğal, insani kabul edilmektedir. Hiç kimse bu durumu ülke güvenliği açısından tehlike olarak görmez. Diller arasında ayrım olmamalıdır. Bu doğal bir haktır.

Kürtlerse atalarının toprağında, kendi ülkelerinde anadilde eğitim haklarından yoksun bırakılmıştır. Ve bugünkü şartlarda bu durumun ne kadar daha süreceği meçhuldür. Acaba Türkiye'deki demokratik ve barışsever kurumlar bu adaletsizliğe ne zaman dur diyecektir? Ya da Kürtler bu çaresizlikten dolayı, ulusal ve insani haklarının çözümünü kendi başlarına mı geliştirecektir? Çözümün ikinci mecrada seyrettiği aşikârdır. Bu nedenle bütün yurtsever kişi ve kurumlar sonuç alıcı bir çalışma yürütmelidir.

Bugün Kürtlük adına, Kürt dili adına yaratılan her şeyi olumlu değerlendirmek gerekir. Ancak hiçbir çalışma "çalışma yapmış olmak" için yapılmamalıdır. Her türlü faaliyet, çaba bir sonraki gün düşünülerek değerlendirilmelidir. Çünkü Kürt ulusunun temeli bütün tarihsel değerleri ve zenginlikleriyle bugün yeniden şekillendirilmektedir.

Uygar dünyadaki halklar yüzyıllardır devlet sahibidir. Dilleri resmi dil olarak kabul edilmiş, bütün okulları, akademileri, enstitüleri dillerine hizmet etmek için araştırma yapmış, çalışmıştır. Bu araştırmalarını günümüzde de devam ettirmektedir.

Bizdeyse durum oldukça vahimdir. Bu süreçte Kürtçe konuşmanın hızla yaygınlaşmasını sağlamak öncelikli hedefimiz olmalıdır. Günümüzde Kürtçe yayın yapan televizyon, gazete ve dergiler mevcuttur. Ancak bu çalışmalar süreci karşılayacak düzeyde değildir. Doğru şekilde okuyup yazabiliyor muyuz? Konuşmamızda Kürtçe gramere, dil bilgisine uyuyor muyuz? Yayınlarda kullanılan Kürtçe, dilbilgisi kurallarına ne kadar uygundur. Bu sorular ve çözüm yolları önümüzde durmaktadır.

Evet, Kürtçe konuşup Kürtçe yazıyoruz.

Bugün hangi dilde konuşup yazıyorsak, o dili gelecek nesillere aktarmış olacağız. Ancak, artık "konuşulup yazılsın, nasıl olduğu önemli değil" deme hakkına ve lüksüne sahip değiliz. Bilimsel temele dayanan bir dilde eğitim yapma zamanı gelmiştir. Bu nedenle öncelikli olarak dil bilimine (linguistic) uygun bir Kürtçe dilbilgisine ihtiyaç vardır. Bunu sağlayabilmek için de:

Kürt diliyle ilgili bilimsel çalışmalar yapacak enstitüler kurulmalıdır.

Kürt dilbilimcilerinin yetişmesini sağlayacak eğitim kurumları açılmalıdır.

Her Kürt kadını, çocuk eğitimi açısından ilk öğretmen olduğu gerçeğini kavramalı ve çocuklar bu şekilde anadilini öğrenmelidir.

Kürtçe konuşmak her Kürt bireyi için hava ve su gibi temel bir ihtiyaç olmalı, her ev bu temelde birer okula dönüşmelidir.

Yukarıda sıralanan koşulları sağlayabilmek içinse ulusal bir program üzerinde çalışmalıyız. Bütün bu çalışmaların yürüyebilmesi için devlet kurumlarına ihtiyaç duyulduğunu söyleyenler olabilir. Bizler de bunun bilincindeyiz. Ancak bu imkânlara kavuşuncaya kadarki süreçte Kürtçe eğitim konusunda önemli bir altyapı oluşturabiliriz. Koşulların olgunlaşmasını beklemek gibi bir hakkımız olamaz. Yayınlar yoluyla, sadeleştirilmiş bir Kürtçe dilbilgisini oluşturmalı ve bunu Kürtlerin büyük çoğunluğuna ulaştırmalıyız. Ancak bunu yaparken, öncelikle Kürtçe yayın yapan kuruluşlarda emek verenlerin sade ve bilimsel temele oturmuş bir Kürtçe'yle konuşmaları, okuyup yazmaları gerekir.

Kürt kültürü ve edebiyatına dönük çalışmalar yürüten kurumlardaki emekçiler açısından da doğru bir dilbilgisiyle konuşmak, okuyup yazma gerekliliği söz konusudur. Çünkü dilbilgisi bir anlamda doğru konuşmanın, okuyup yazmanın yasalarının toplamı, yani anayasasıdır. Yine belirtmek gerekir ki bu yasalar dilin kendisinde zaten mevcuttur. Başka yerlerde aramak ya da üretmeye çalışmak anlamsızdır. Bu anlamsız uğraş yerine, her birimiz bu yasaları dilin doğal örgüsü içerisinde arayıp bulmalı ve öğrenmeliyiz.

Kürt dili ulusal zenginliğimizdir. Ulusumuzun kubbesinin en temel direğidir. Onu korumanın ve geliştirmenin ilk şartı da doğru kullanmaktır. Bu da her Kürt bireyin ihtiyacı ve aynı zamanda ulusuna karşı bir borcudur.

Çeviren: Nevzat Aydın

Zazalar, Zazaca Yazınının Tarihçesi ve Vate Çalışma Grubu

Seyîdxan Kurij

LEHÇEMİZİN İSİMLENDİRİLMESİ

Bilindiği gibi Zazaca bazı değişik isimlendirmelerle anılıyor. Ben Zazaca'yı Kürtçe'nin bir lehçesi olarak kabul ediyorum, bundan dolayı da bu yazıda bu kavramı kullanacağım. Yalnız çoğu zaman bilerek ya da bilmeyerek Kürtçe denince özellikle Türkiye'de hemen akla Kurmancî lehçesi geliyor. Oysa bu anlayış ve bu bakış açısı doğru değildir. Kuzey Kürdistan'da gerek Kürt aydınları arasında gerek Kürt siyasi hareketleri arasında artık kabul edilmiş ortak anlayışa göre, Kürtçe denince Kürtçe'nin Kurmancî, Soranca, Goranca (Hewremice), Lurca ve Zazaca'dan oluşan bütün lehçeleri anlaşılıyor. Yani bu lehçelerin hepsi birden Kürtçe'yi oluşturuyor. Bunlardan birisi dil, diğerleri onun lehçeleri değildir. Bu lehçelerin hepsi eşit bir statüye sahiptir ve hayatın her alanında eşit muamele görmelidir.

Konumuza dönersek Bingöl, Palu, Karakoçan, Genç, Solhan, Piran, Hani, Egil, Hazro ve Lice'de yaşayan halk konuştuğu dile Kirdkî kendisine de Kird diyor. Dersim, Erzincan, Kiğı ve çevresinde yaşayan halk konuştuğu dile Kirmanckî, kendisineyse Kirmanc diyor. Siverek, Çermik, Çüngüş ve Gerger'de yaşayan halksa konuştuğu dili Dimilî kendisini de Dimilî olarak isimlendiriyor. Ayrıca Bingöl ve çevresindeki ve birçok yerdeki Kurmancî konuşan halk da Zazaca'yı, Dimilî olarak isimlendiriyor. Zazaca konuşan halkın büyük bir kesimi Kurmancî konuşanları ve dillerini Kirdas olarak isimlendiriyor. Görüldüğü gibi burada Zazaca konuşanlar kendilerini Kürt (zira Kurd ile Kird arasında sadece bir yarım ses farklılığı var), Kurmancî konuşanları Kürdümsü olarak isimlendiriyor.

Hemen hemen son yıllara kadar hiçbir yerde halk kendisine Zaza ve konuştuğu dile de Zazaca demiyordu. Son yıllarda en çok Palu ve Elazığ'daki halk arasında Zazaca isimlendirmesi sık sık kullanılıyor. Bence bunun önemli nedenlerinden biri Palu merkezidir.

Bilindiği gibi Palu, Osmanlılar döneminde bir yönetim merkeziydi. Osmanlı buraya yöneticiler tayin ederdi. Dolayısıyla Palu merkezde kendisini Türk kabul eden bir kesim hep olagelmiştir. Bunlar kendilerini Türk kabul eder ve Türkçe konuşur. Her ne kadar bazı araştırmacılar, bunları asimile olmuş Kürtler olarak kabul etse de onlar kendilerini hep Türk olarak görmüştür. Palu'daki bu kesim ve Elazığ'daki Türkler Zazaca ve Zaza isimlendirmesini bu bölgede yaygınlaştırdı. Böylece özellikle şehirde yaşayan kesim arasında Zaza kavramı yaygınlaştı. Bizim köy Bingöl, Palu ve Karakoçan üçgenindedir, bundan 30 yıl önce bile köylerde Zaza kavramı yoktu. Ben Zaza kavramıyla Elazığ'da karşılaştım. Elazığlıların meşhur bir lafları vardı, "Zaza, Allah kökünü kaza, malını mülkünü bana yaza" derlerdi.

Bunun dışında Koçgiri ve Aksaray gibi Kürdistan'ın dışında yaşayanlar kendilerine *Yaza* diyor. Kanımca bu da Türklerin tesirinden dolayıdır.

Hemen hemen bütün Dersim'de sadece Kırmanc isimlendirmesi kullanılıyor. Dersimliler Yaza isimlendirmesini daha çok Palulu Kürtler için kullanıyor.

TARİHTE KİRD, KİRMANC VE DİMİLÎ KAVRAMLARI

Kürtler bir ulusal devlete, yani bütün Kürdistan'a hükmeden bir devlete sahip olmadıklarından ve dolayısıyla ortak bir edebiyat ve medya dili kullanmadıklarından, bir bölgede kullanılan kavram ve isimlendir-

me çoğu zaman sadece o bölgede kalmıştır. Diğer bölgelerde yaşayanlar, çoğu zaman bu kavramı anlamamıştır. Oysa Kırd kavramına tarihte de rastlanmaktadır. Örneğin, Yunan yazar Polybe (Polibio) (M.V. 200) *Cyrtî*lerden, Strabon *Kîrtî*lerden, Romalı tarihçi Tito Livio (M.V 54-M.P. 17) *Cirtei/Cirti*'lerden söz ediyor. Burada açıktır ki bütün bu kavramlar "Kird" ya da "Kirdkî" ile aynı kelimelerdir (Malmîsanij; *Kird, Kirmanc, Dimilî veya Zaza Kürtleri*, Deng Yayınları, Kasım, İstanbul, 1996).

Bu konuda Kemal Badıllı şöyle diyor: "Zazalar, kendilerini asıl Kürt sayıyor ve kendilerine 'Kird' diyor, diğer Kürtlere, asıl olarak Kurmancî konuşan Kürtlereyse 'Kirdas' diyor. Onlar 'Kirdasî'yi küçümseme anlamında yani 'Kürdümsü, Kürtçük' anlamında kullanıyor" (Malmîsanij; *Kird, Kirmanc, Dimilî veya Zaza Kürtleri*, Deng Yayınları, İstanbul, 1996).

Yine, aynı konuda Ziya Gökalp şöyle yazıyor: "Zazalar, kendilerine 'Kird' ve Kurmanclara da 'Kurdasî' ya da 'Kirdasî' diyor" (Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik İncelemeler*, Komal Yayınları, Ankara, 1975, s. 51).

Dimilî (Dünbüli) ismini ilk kullanan yazar, Kürtlerin kökeni konusunda kitap yazmış, 800'lü yıllarda yaşamış Ebu Hanife Dineveri'dir. Bu yazar, Gendela isimli bir ağaçtan bahsederken, bu ağacın Kürt coğrafyasında en çok "Dünbüli de diyarı"nda yetiştiğini yazıyor. Tarihçi Zehebi Müitebihu'n-Nisbe isimli eserinde, Dünbülilerin bir Kürd kabilesi olduğunu ve Musul civarında yaşadıklarını ifade ediyor. Yine, hadis ve tarih bilgini Ebû Tahir es-Silefi, *Mu'cem's-Sefer* (Gezi Sözlüğü) isimli eserinde hadis hocası Rıdvan bin İbrahim, bin Memlan'dan, Kürtlerin Dünbüli kabilesine mensup biri olarak söz etmektedir.

Ayrıca 12. Cezire tarihçisi İbnül'l Ezraq, *El-Fariqi Tarihu Meyyafarkin ve Amid* isimli eserinin "Mervani Devleti" bölümünde Abdurrahman bin Ebi'l–Verd ed-Dünbüli isimli bir devlet adamından bahsetmektedir.

Daha sonra, İbn Nuqta el-Hanbeli, *İbn Nuqta el-İstidrak* isimli eserinde, Dünbülilerden Kürtlerin bir kabilesi olarak bahsediyor ve kitabında iki meşhur bilginden söz ediyor. Yazar, bu bilginleri Musullu olarak tanıtıyor. Bütün bunlar, Dünbülilerin anavatanının Musul olduğu tezini güçlendiriyor.

Yine Sübki, İbn Fazlullah el Umrei ve Makruzi gibi araştırmacılar da Dünbüllilerin Kürtlerin bir kabilesi olduğunu yazmıştır (Dünbülliler hakkındaki bilgiler tarihçi Wisif Zozanî'den alınmıştır).

Kürt kadın şairi ve tarihçisi Mesture Xanimî Erdelanî, yazdığı *Kürdistan Tarihi* adlı kitabında "Kirmanc" terimini "Kirmaç" olarak kullanır. Yine, Kürt şairi ve düşünürü Ehmedê Xanî de 17. yüzyılın sonlarında yazdığı *Mem û Zîn* destanında "Kurmanc" ve "Kirmanc" terimlerini ayrı ayrı yerlerde ama aynı anlamda (Kürt anlamında) kullanmaktadır.

Kürdistan'ın kimi yerlerinde, Kürtçe'nin Kurmancî lehçesini konuşanlar da kendilerine "Kirmanc" diyor. Örneğin; Behdinan, Kürt Dağı, Şırnak ve Hakkâri yörelerinde durum böyledir.

İran ve Irak Kürdistanı'nda yaşamakta olan Soran Kürtleri'nin önemli bir kesimi için de durum böyledir. Soranların bu kesimi kendilerine "Kirmanc" derken, lehçelerine de "Kirmancî" demektedir.

Martin van Bruinessen'in aktardığına göre, E. B. Soan 1912'de yayımladığı bir kitabında kendilerini Kirmanc olarak adlandıran 20 aşiretin ismini veriyor (Martin van Bruinessen, *Ağa, Şeyh ve Devlet- Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi*, Özgür Gelecek Yayınları, Ankara, 1991, s. 411).

ZAZACA'NIN KONUŞULDUĞU YERLER

Zazaca sadece Kuzey Kürdistan'da konuşuluyor. Bazen "Musul çevresinde Zazaca konuşanlar var" ya da "İran'da Zazaca konuşanlar" var gibi şeyler yazılıyor; ama bunlar doğru değildir. Musul çevresindekiler Şebek Kürtleridir. Ben 2005 yılında Süleymaniye'de hocamız Mehemed Malmîsanij ile birlikte bir grup Şebekle görüştüm ve röportaj yaptım. Onların konuştukları Zazaca değil, Hewramîce'ye daha yakın bir lehçedir. İran'da Mazenderanî diye bir dil ya da Farsça'nın lehçesi var, Zazaca'ya yakındır; ama Zazaca değildir.

Kuzey Kürdistan'ın hiçbir şehrinde homojen olarak Zazaca konuşulmuyor. Sadece Bingöl ve Dersim il merkezlerinde esas olarak sadece Zazaca konuşuluyordu; ancak bu iki il de ilçelerden aldığı göçlerden dolayı şu anda homojen değildir.

Dersim ve Bingöl il merkezleri dışında Bingöl'ün ilçelerinden Genç'te sadece Zazaca, Solhan'da ağırlıklı olarak Zazaca ve Kiğı, Yedisu, Adaklı ve Yayladere'de de Zazaca konuşulur. Dersim'in Ovacık, Nazmiye ve Hozat ilçelerinde ağırlıklı olarak Zazaca, Çemişgezek ve Pertek'teyse kısmen Zazaca konuşulur. Elazığ'ın Palu, Karakoçan, Maden, Kovancılar, Arıcak ve Sivrice ilçelerinde, Diyarbekir'in Lice, Pîran, Çermik, Çüngüş, Hazro, Hani, Eğil, Kulp ve Ergani ilçelerinde Zazaca konuşulur. Sivas'ın Zara, İmranlı, Ulaş, Kangal, Hafik, Divriği ve Gürün'ün

bazı köylerinde, Erzurum'un Hınıs, Aşkale, Tekman ve Çat'ın bazı köylerinde, Erzincan'ın merkezinde ve Tercan, Kemah'ın bazı köylerinde Zazaca konuşuluyor. Yine, Varto ve Siverek ilçelerinde ağırlıklı olarak, Gerger'de Aksaray'ın bazı köylerinde, Mutki'de ve Sason, Pütürge, Arguvan'ın bazı köylerinde, Kelkit, Şiran, Sarız, Ardahan ve Kars'ın birkaç köyünde Zazaca konuşuluyor.

İLK ZAZACA METİNLER

Bugüne kadar yapılan çalışmalara göre Zazaca ilk defa Rus dilbilimcisi Peter. A. J. Lerch tarafından yazıya dökülmüştür. Rusya Kraliyet Bilimler Akademisi çalışanı Peter. A. J. Lerch Krallık Bilim Akademisi Tarih-Filoloji bölümünün verdiği görev üzerine, Rusya'nın 1856 yılında SMOLONSK vilayeti dahilindeki ROSLOW'da bulunan savaş esiri Kürtler arasında bir süre kalarak onlarla röportajlar yapıyor ve buradan topladığı materyallerden istifade ederek Kürtçe üzerine çalışmalar yürütüyor. Burada bulunan 12 Kürt arasında Bingöl'ün Sivan bölgesinden Zazaca konuşan 3 kişi de var.

Peter. A. J. Lerch, bu çalışmalarını *Kürtler ve İrani Kuzey Keldaniler Üzerine Araştırmalar* ismiyle kitap olarak yayımlamıştır.

Dilbilimci Peter Lerch, bu 3 Bingöllüyle burada kaldığı sürece sohbet etmiş, onlardan masallar ve bazı yaşanmış olayların hikâyelerini dinlemiş, onlarla röportajlar yapmış ve bu dinlediklerini daha sonra yazıya dökmüştür. Ancak Peter Lerch bu Zazaca tekstleri *Lepsius Linguistik Alfabesi* isimli özel bir alfabeyle yazmıştır. Toplamı 8-9 teksten oluşan bu yazılardan bir iki tanesini araştırmacı yazar M. Malmîsanij bugünkü alfabeye transkribe etti ve yazılar 1985 yılında Paris Kürt Enstitüsü tarafından yayımlanan *Hêvî* dergisinde yayımlandı. Daha sonra bu tekstlerin hepsi benim tarafımdan bugünkü alfabeye transkribe edildi ve 1990 yılında İstanbul'da yayımlanan haftalık *Azadî* gazetesinde dizi olarak yayımlandı.

Daha sonra İranolog Oskar Mann, 1906 yılında Siverek ve Bingöl'de derleme çalışmaları yapmıştır. Oskar Mann 1905-06 yıllarında Kuzey Kürdistan'ın Siverek bölgesinde Zazaca üzerine araştırmalar yapmıştır ve Oskar Mann'ın ölümünden sonra 1930 yılında Leipzig'de Karl Hadank, Oskar Mann'ın bu çalışmalarını *Oskar Mann/Karl Hadank: Mundarten der Zâzâ. Hauptsächlich aus Siwerek und Kor, Berlin 1932-Siverek und Kor* adıyla yayımladı. Kor'un aslında adı "Kur"dur ve benim köyümdür, yani Bingöl'ün bir köyüdür.

Bir Kürt tarafından yazılan ilk Zazaca metin Ehmedê Xasî'nin yazdığı *Mewlidê Nebî* isimli manzum eserdir. Hazreti Muhammed'in doğuşunu anlatan bu şiirsel anlatım, 1898'de yazılmış ve 1899'da Diyarbakır'da Litografya basım evinde 400 adet basılmıştır. Ehmedê Xasî, bazı şiirler de yazmış ama şiirleri basılmamıştır. Ehmedê Xasî (1867-1951) Lice'nin Hezan köyünde doğmuş; fakat onun dedeleri Palu tarafından buraya gelmiştir. Bazı kaynaklara göre de asıl olarak Palu'nun Xêlan köyünden Lice'ye gelmiştir. Bugün de bu köyde Keyê Xasûn (Haslar Ailesi) diye bir aile bulunmaktadır.

Zazaca yazılan ikinci kitapsa *Biyîşa Pêxamberî* (Peygamber'in Doğumu) adlı manzum bir eserdir. Bu Zazaca mevlit Osman Efendî'yê Babijî (1852-1929) tarafından yazılmıştır. Ancak eser daha sonra 1933'te Şam'da Celadet Alî Bedirxan (1893-1951) tarafından yayımlanmıştır.

Her iki eser de hem şiir olmaları nedeniyle hem de Peygamber'in hayatını anlatmaları nedeniyle halk arasında yaygınlaşmıştır. Mevlit geleneği Kürtlerde çok yaygın olduğundan bu eserler Kürdistan'daki medreselerde ve mevlit şölenlerinde sürekli okunmuştur.

Her iki mevlit de Arap alfabesiyle yazılmıştır. Yine, her iki mevlit de araştırmacı yazar M. Malmîsanij tarafından Latin alfabesine transkribe edilerek, 1985 yılında Paris Kürt Enstitüsü tarafından yayımlanan *Hêvî* dergisinde yayımlandı.

MODERN ZAZACA YAZINI

Cumhuriyetin kuruluşundan (1923) 1960'lara kadar hiçbir Zazaca tekste rastlanmıyor. İlk defa İstanbul'da 1963'te yayımlanan *Roja Newe* adlı bir Kürt dergisinde 2 tane Zazaca tekst yayımlanmıştır. Bu tekstlerden birisi Bingöl yöresinden bir kılamdır, diğeriyse bir Kürt sürgünün anılarıdır. Daha sonra 1975 sonrası Ankara'da *Özgürlük Yolu-Riya Azadî -1975* ardından *Roja Welat - 1977* ve *Devrimci Demokrat Gençlik-1978* dergi ve gazetelerinde bazı Zazaca tekstler yayımlanmıştır. Bu metinler daha çok folklorik ve kısa haberlerdir. *Özgürlük Yolu* ve *Roja Welat*'ta daha çok Munzur Çem'in yazdığı Zazaca metinler yayımlanmıştır.

1979 sonbaharında İzmir'de *Tîrêj* adında bir Kürtçe dergi yayın hayatına giriyor. Mevsimlik olarak tasarlanan derginin 3 sayısı İzmir'de basılıyor. 4. sayısının hazırlıkları İzmir'de yapılmasına rağmen, 1980 Askeri Darbesi olduğundan bu sayı İsveç'te basılıyor. İlk defa *Tîrêj* dergisi Zazaca üzerinde ciddi olarak duruyor. İlk sayısı toplamı 63 sayfa

olan derginin 19 sayfası Zazaca'ya ayrılıyor. *Tîrêj*, folklorik tekstlerin yanında ilk defa Zazaca hikâye ve şiirler, gramer üzerine yazılar ve yabancı dillerden yapılan tercümeler yayımlamıştır. *Tîrêj* dergisinin Zazaca bölümünden sorumlu redaktör Mehemed Malmîsanij'dir.

Şeyh Said'in oğlu Şeyh Selaheddîn, 1977 yılında müritlerine yönelik, dini mesajlar içeren *Beyatname* adlı bir broşür yayımlamıştır. Bu broşür daha sonra da *Vate* dergisinde yayımlanmıştır.

AVRUPA'DAKİ ZAZACA YAZINI

1980'de Türkiye'de yapılan askeri darbeden sonra bütün Kürtçe ve Kürtlere ait dergi, gazete ve yayınevleri kapatıldı ve sorumluları ya cezaevine konuldu ya da yurtdışına çıkmak zorunda kaldı. Kuzey Kürdistanlı politik kadroların çoğu önce Ortadoğu'ya çıktı, oradan da Avrupa'ya gitmek zorunda kaldı. Böylelikle ülkede başlayan entelektüel faaliyetler Avrupa'da sürdürüldü. 1980 Kürt sürgünleri Avrupa'da bir Kürt Rönesansı'nı başlattı. En yoğun yazın faaliyetleri İsveç'te sürdürüldüğü için yerinde olarak Kürt edebiyat dünyasına *İsveç Ekolu* diye bir kavram da girdi.

Evet, Avrupa'daki bu çalışmalardan Zazaca yazını da payına düşeni aldı. 1979-80'den itibaren Avrupa'da yayımlanan Kürdistan İşçi Dernekleri Federasyonu yayın organı *Dengê Komkar* dergisi ve *Armanc* dergisinde Zazaca yazılar yayımlanıyordu. *Dengê Komkar*, Türkçe-Kürtçe olarak yayımlanıyordu ve Zazaca yazılar düzensiz olarak yer buluyordu. Fakat *Armanc* dergisi önce Türkçe-Kürtçe, sonradan sadece Kürtçe olarak yayımlandı ve sürekli Zazaca sayfaya sahipti. Bu sayfayı hazırlayan da M. Malmîsanij'dır.

1985'ten itibaren Paris Kürt Enstitüsü tarafından *Hêvî* adında Kürtçe bir dergi yayımlanmaya başladı. *Hêvî* dergisinin her sayısının önemli bir kısmı Zazaca'ya ayrıldı. Burada da Zazaca folklorik yazılar, gramer ve sözlük çalışmaları, transkribe edilmiş yazılar yayımlandı.

Bunun dışında 2000'lere kadar Avrupa'da yayımlanan *Mızgin, Gaziya Welat, Berhem, Kürdistan Press, Berbang, Wan, Çarçira, Hêlîn, Roja Nû, Niştiman, Çira, Demokrat, Hêviya Gel, Rewşen ve Lêkolîn* gibi dergi ve gazetelerde zaman zaman Zazaca yazılara yer verildi.

Kürtler, bir devlet organına sahip olmadıklarından ve dolayısıyla üniversiteleri, bilim ve sanat akademileri olmadığından, ulusun sorunlarıyla ilgilenmek bütünüyle Kürt siyasi hareketlerinin üzerinde kalmış-

tır. Son yıllara kadar dil, kültür ve tarih alanındaki neredeyse bütün çalışmalar siyasi hareketlerin inisiyatifinde yapılmıştır. Dolayısıyla yukarıda saydığımız gazete ve dergilerin çoğu siyasi hareketlerin inisiyatifinde yayımlanmıştır. Ancak bunlardan *Hêvî*, *Mizgîn*, *Berhem* ve *Çira* direkt bir siyasi hareketin inisiyatifinde olmayan dergilerdir.

1980'den sonra kendilerini Kürt görmeyen kesimler de bazı Zazaca dergiler yayımladı. *Arye*, *Ware*, *Tija Sodıri*, *Kormışkan*, *Piya*, *ZazaPress*, *Raya Zazaistani*, *Vengê Zazaistani*, *Zazaki*, *Zerq*, *Pir*, *Raştiye*, *Desmala Sure*, *Waxt* ve *Çime* adında yayımlanan bu dergilerde Kurmancî yazılara yer verilmiyordu. Bunların hemen hepsi Türkçe-Zazaca'dır ve siyasi dergilerdir.

2005 ve 2007 yılları arasında Almanya'nın Bonn kentinde *Peyama Kurd* adında haftalık Kürtçe bir gazete yayımlandı. Kurmanc, Soranî ve Zazaca yayımlanan bu gazetenin sürekli olarak iki sayfası Zazaca idi. Zazaca sayfaların sorumlusu Seyîdxan Kurij'di.

Son dönemde birkaç sayfası Kurmancî olarak yayımlanan *Özgür Politika* gazetesi Zazaca yazılar da yayımlıyor.

Ayrıca Haziran 2009'dan itibaren Almanya'nın Köln kentinde *Rûdaw* isminde haftalık bir gazete yayımlanıyor. Soranî ve Kurmancî olarak yayımlanan gazetenin her sayısında bir sayfa Zazaca'ya ayrılmıştır.

TEKRAR ÜLKEDEKİ ZAZACA YAZINI

1990'lardan itibaren Kürtler, tekrar Türkiye'de ve Kuzey Kürdistan'da gazete ve dergiler yayımlamaya başladı. Bu süreçte İstanbul'da yayımlanan ilk Kürt dergisi 1988'de yayın hayatına başlayan *Medya Güneşi* dergisidir. Başta *Medya* dergisi olmak üzere daha sonra Kürtçe ve Türkçe olarak yayımlanan *Newroz*, *Rojname*, *Jiyana Nu*, *Roj*, *Nuroj*, *Govend*, *Newroz Ateşi*, *Hevdem*, *Serketin*, *Azadî*, *Dengê Azadî*, *Ronahî*, *Hêvî*, *Roja Teze*, *Deng*, *Welat*, *Azadiya Welat*, *War*, *Nûbihar*, *Munzur*, *Binyad*, *Dema Nû*, *Bîr*, *Dersim*, *Gimgim* ve *Munzur Haber* gibi gazete ve dergilerde zaman zaman Zazaca yazılar yayımlandı. Bunlardan *Bîr*, *Munzur Haber*, *Nûbihar*, *Azadiya Welat* ve *Dema Nû* yayınlarını sürdürüyor. *War* ve *Bîr* dergileri Zazaca konusunda önemli çalışmalar yayımladı. Ayrıca, kendilerini Kürt olarak kabul etmeyen çevrelerin yayımladıkları sadece Zazaca olan fakat ömürleri çok kısa süren *Vatı* ve *Miraz* dergilerini de anmak gerekiyor.

Zazaca yazınının en önemli eseri hiç kuşkusuz *Vate* dergisidir. Zazaca alanında yapılmış diğer çalışmalara da değindikten sonra *Vate* üzerinde özel olarak durmak istiyorum.

Şu anda İstanbul'da faaliyet yürüten *Vate, Tîj* ve *Pêrî* Yayınları Zazaca kitap yayınını sürdürüyor. Şimdiye kadar tahminen 100 kadar kitap yayımlanmıştır.

ZAZACA İLE İLGİLİ DİĞER ÇALIŞMALAR

Bizim bilgilerimize göre ilk düzenli Zazaca radyo yayını Almanya'nın Duisburg kentinde 1991 yılında başlamıştır. 1991 yılında Duisburg Radyosu'nda halk kürsüsü kapsamında "Dengê Kurdan li Duisburgê" adıyla Almanca-Kürtçe (Kurmancî ve Zazaca) haftalık bir program yayınlanmaya başlandı. 2010'a kadar sürdürülen bu yayının her programında Zazaca da vardı. Daha sonra Duisburg radyosunun ana programında, Essen ve Hamburg şehirlerinde Zazaca radyo programları yapıldı.

1995 yılında Medya Tv yayınlarına başladı. İlk yayınlarından itibaren önce Medya Tv daha sonra Roj Tv'de Zazaca programlar yapıldı. 2000'li yıllardan itibaren Düzgün Tv, Ses Tv, Yol Tv ve Kurdl televizyon kanalları da Zazaca programlar yayınlamaya başladı.

2004'te Türkiye'de Avrupa Birliği uyum yasaları çerçevesinde TRT'de haftalık 30 dakika olmak üzere Zazaca yayın yapılmaya başlandı. 2009 yılında Türkiye Hükümeti TRT 6 adıyla 24 saat Kürtçe yayın yapan bir televizyon kanalı kurdu. Bu kanalda sürekli Zazaca programlar da yayınlanıyor.

1980'den itibaren Avrupa'da organize edilen Kürt kültür gecelerinde Zazaca skeçler sahneleniyor ve 1990'dan itibaren bazı tiyatro oyunlarında Zazaca kullanılıyor.

1990-91'de Köln şehrinde faaliyet yürüten Botan Tiyatro, sahnelediği "Mem û Zîn" oyununda ve daha 2001'de Zagros Tiyatrosu'nun sahnelediği "Macir Rizo" oyununda Kurmancî'nin yanında Zazaca da kullanıldı. Yine bazı kültür gecelerinde Zazaca kabarelere yer verdi.

2004 yılında Hollanda'nın Denhaag şehrinde kurulan "Hesrete" tiyatrosu kuruluşundan beri Zazaca oyunlar sergiliyor. Hesrete, oyunlarını Denhaag, Amsterdam, Roterdam ve Berlin'de sahneledi. İstanbul'daki Seyr-i Mesel Tiyatrosu başta "Şahmaran" oyunu olmak üzere sürekli Zazaca tiyatro oyunları sahneliyor. Diyarbakır Şehir Tiyatrosu Ekim 2010'da "Sen Gara Değilsin" adlı oyunu Zazaca olarak sahneledi.

1990'dan itibaren Almanya'nın Köln, Darmstadt, Frankfurt, Berlin, Duisburg, Stuttgart, Bremen, Essen ve Hamburg şehirlerindeki değişik Kürt derneklerinde, Almanya'nın Halk Eğitim Merkezleri'ndeki (VHS) dil kurslarında Zazaca dersler verildi.

2003 yılında Bremen şehrinde bir okul dönemi boyunca iki ilkokulda, 2001-2003 yıllarında Almanya'nın Köln şehrinde Wily-Brandt Gesamtschule'de anadilde eğitim kapsamında Zazaca ders verildi.

2005 yılında Berlin'de Kirmanckî (Zazaca) Dil ve Kültür Enstitüsü kuruldu. Bu enstitüde kuruluşundan itibaren Zazaca dil dersleri veriliyor.

2000 yılından itibaren İstanbul, Ankara, Diyarbakır ve Bingöl'de bazı Kürt dernekleri Zazaca dil kursları düzenledi.

2010 yılında Mardin Artuklu Üniversitesi'nde yaz döneminde de Zazaca ve Kurmancî bir program uygulandı. Yine 2010'dan itibaren Tunceli Üniversitesi'nde Zazaca seçmeli ders olarak programa alındı.

Zazaca sinemada ilk defa Kürt yönetmen Yılmaz Güney'in *Duvar* filminde kullanıldı. Daha sonra Mahsun Kırmızıgül *Beyaz Melek* filminde Zazaca diyaloglara yer verdi.

Nuray Şahin'in Almanya'da çektiği "Tüyü Takip Et" (Perre Dıma So) filmi ilk Zazaca uzun metrajlı film olarak kabul edilmektedir. Film, Zazaca-Almanca olarak çekilmiştir. Yine, Ayten Mutlu tarafından İsviçre'de *Zara* adlı bir film, Almanca ve Zazaca olarak çekildi. Can Baz'ın, "Waş" ve "Dersim" *38* belgesellerinde Zazaca kullanıldı.

2010 yılının başında Kuzey Kürdistan'da ilk kez Zazaca kısa metrajlı bir film çekildi. Kürt şair ve yazarlardan Roşan Lezgîn'in *Baba* adlı öyküsü yönetmen Mehmet Ali Konar tarafından aynı adla filmleştirildi.

ZAZACA NEDİR?

Daha önce yazdığım gibi, ben Zazaca'yı Kürtçe'nin bir lehçesi olarak görüyorum. Kürtçe dediğimde Kurmancî, Soranî, Goranî (Hewremî), Lurî (Kermanşahî, Lekî, Sencabî, Kelhurî) ve Zazaca (Kirdkî, Kirmanckî, Dimilî) olarak adlandırılan lehçelerden oluşan bir dili kastediyorum. Bunların hepsi lehçedir. Bunların hiçbiri tek başına Kürtçe değildir. Son yıllarda bazı araştırmacılar ve aydınlar bunların hepsine birden Kurdî diller diyor. Bu kavramlaştırmaya prensip olarak bir itirazım yok.

Şimdi bazı iddialara gelelim. Zazaca'nın ayrı bir dil olduğunu savunanlar, bunu ilk dile getirenin Oskar Mann'a ve 1930'larda yapılan Leip-

zig Konferansı'na dayandırıyor. Bir de son yıllarda ortalıkta dolaşan, Prof. Dr. Jost Gippert'in geliştirdiği iddia edilen bir şema var.

Evet, Zazaca'nın Kürtçe olmadığını iddia eden dilbilimciler var ve bunların çoğu Batılı dilbilimcileri'dir. Fakat bunun aksini, yani Zazaca'nın Kürtçe'nin bir lehçesi olduğunu savunanlar da var.

Örneğin; Zazaca üzerine ilk araştırmayı yapan Rus dilbilimci Peter Lerch (*Forschungen über die Kurden und die Iranischen Nordchäldaer, 1857-1858, Petersburg*), E. B. Soane (*Grammar of Kurmanji or Kurdish Language, Londra, Luzak and Company, 1913*), F. Müller, Major Soane (*Kurdish Grammar*), Tewfîq Wehbî ve Edmonds (*A Kurdish Dictionary*), Ziya Gökalp, Cemal Nebez, Mihrdad İzady, Celadet Alî Bedirxan, Prof. Maruf Xeznedar, Prof. Qanatê Kurdo ve Sorbon Üniversitesi ekolu Zazaca'yı Kürtçe'nin bir lehçesi olarak görüyor.

Kürtçe, Hint-Avrupa dil grubunun İrani-Aryan kolunun Kuzey İran grubuna dahildir. Farsça, Beluci, Peştu ve daha başka bölge dilleri de bu gruba dahildir. Dolayısıyla bu diller akrabadır ve aralarında bazı benzerlikler vardır. Bu dillerin ne zaman ayrıştıkları ve bağımsız dil haline serdikleri muhtelif iddialar var; fakat henüz ciddi bir tespit yok.

Birçok araştırmacıya göre Kürtçe Zerdüştlüğün kutsal kitabı Avesta'nın yazıldığı dile uzanıyor. Bilindiği gibi Zerdüştlük Medlerin diniydi. Medlerin de bir Kürt devleti kurduğu konusunda tarihçilerin çoğu hemfikirdir.

Yine bazı araştırmacıların iddiasına göre, Medlerin saray dili Zazaca öncülü olan bir dildi. Ayrıca Avesta üzerine araştırma yapan hemen hemen bütün araştırmacılar, Avesta dilinin bugün yaşayan dillerden en çok Zazaca'ya yakın olduğu konusunda hemfikirdir. Bazı Kürt araştırmacılar, Avesta'da epey Zazaca kelime tespit etmiş bulunuyor.

Kürtler, tarihte hiçbir zaman bütün Kürdistan'ı kapsayan yani bütün Kürdistan topraklarına hükmeden bir devlet kuramadıklarından, ulusal bir dil ortaya çıkamamıştır. Aslında dillerin yazılı dile dönüştükleri ve dolayısıyla devlet dili olarak devletin egemenliğindeki bütün topraklarda yaygınlaşmaya başladıkları dönemde, Kürtlerin herhangi bir devlet örgütlenmesi yoktur. Eğitim kurumları olan medreselerse parça parça olan mirliklerin egemen oldukları topraklarda etkindir.

Ulusların inşa sürecini anlatan Benedict Anderson'un deyimiyle Kürtler, bir "hayali cemaat" sürecini yaşamadı; dolayısıyla ortak bir iletişim dili oluşturamadı. Bundan dolayı zamanında ağız/şive (Mundart) olma ihtimali olan bugünkü lehçeler arasındaki fark, iletişimsizlikten dolayı giderek arttı. Bugün Zazaca'nın kendi içinde de bazı önemli farklılıkları mevcuttur.

Bunların sonucu olarak Kürtlerin farklı lehçelerini konuşanlar birbirilerini anlamakta zorluk çekiyor. Zaten Zazaca'nın ayrı bir dil olduğunu savunanlar en çok bu argümana başvuruyor. Bence bu çok zayıf bir argüman; çünkü bu sorun bütün milletlerde var.

Burada Vate Çalışma Grubu tecrübesinden bahsetmek istiyorum. Vate Çalışma Grubu olarak 1996'dan itibaren İsveç'te bir araya gelip çalışmaya başladığımızda Dersimli, Gımgımlı, Piranlı, Palulu ve Bingöllülerin birbirlerini anlamada problemleri vardı. Özelikle Dersimli ve Gımgımlı arkadaşlar Bingöl ve Palu ağzını anlamakta zorluk çekiyordu; ama zamanla problem tamamen ortadan kalktı. Yani bu problemlerin esası iletişimsizlikten kaynaklanıyordu.

Elbette Zazaca'yla diğer lehçeler arasında bazı gramer farkları ve yapısal farklar vardır. Fakat böyle farklar Zazaca'nın ağızları arasında da var. Örneğin dilin en temel kurallarından olan izafe ve fiil çekimi Zazaca'da bölgeden bölgeye farklılık gösteriyor. Yine, böyle farklar Kurmancî ile Soranî arasında da var. Ama kimse buradan hareketle Soranî ve Kurmancî ayrı dillerdir, iddiasında bulunmuyor.

Zazaca'nın Kürtçe olmadığını savunanlar Hewremice'nin de Kürtçe olmadığını iddia ediyor. 2006 yılında Federal Kürdistan Hükümeti Kültür Bakanı, Vate Çalışma Grubu'nu Kürdistan'a davet etti. Hewler'de "Hewramî-Kirdkî (Zazakî)" ilişkileri üzerine 2 gün süren bir konferans düzenlendi. Burada verilen tebliğlerden de anlaşıldı ki bu iki lehçenin kökeni aynıdır. Ev sahipleri Vate Çalışma Grubu olarak bizi Hewraman bölgesinde gezdirdi ve bir köy derneğinde bize Hewramice bir tanıtma konuşması yaptı. Katılımcı arkadaşların çoğu konuşmanın içeriğini büyük oranda anladı. Hewramilerin çoğu inanç olarak Ehl-i Haq ve Kakeiler, bu inanç sistemleri Dersim Kızılbaşlığı'na çok yakındır.

Hewramiler, hem Güney Kürdistan'da hem Doğu Kürdistan'da yaşıyor. Buralarda kimse Hewramice'nin Kürtçe olmadığını ve Hewramilerin Kürt olmadığını iddia etmiyor. Fakat birileri onların adına dillerinin Kürtçe olmadığını savunuyor.

OSKAR MANN VE PROF. DR. JOST GİPPERT ÜZERİNE

Oskar Mann, 1905-06 yıllarında Kuzey Kürdistan'da Siverek bölgesinde Zazaca üzerine araştırmalar yapmış ve daha 1930 yılında Karl Hadank, Oskar Mann'ın bu çalışmalarını *Oskar Mann/Karl Hadank: Mundarten der Zâzâ. Hauptsächlich aus Siwerek und Kor, Berlin 1932*

olarak kitaplaştırmış. Zazaca'nın Kürtçe olmadığını savunan bütün çevreler kendilerine Oskar Mann'ı referans alıyor. Ayrıca çoğu İranolog Oskar Mann'a dayanarak Zazaca'da "Siverek ve Kor" ağızlarından bahsediyor.

Oskar Mann'ın Kürtçe'nin diğer lehçelerini ve Zazaca'yı bilip bilmediği şüphelidir. Ayrıca Kor (Kur) benim köyümdür. Benim babam 1900 doğumluydu, ne babamdan ne de ondan yaşlı köylülerden köye bir Alman'ın geldiğini duydum. 1900'lerde köye bir Alman gelseydi bu nesilden nesle anlatılırdı. Oskar Mann'ın Kur köyüne geldiği son derece şüphelidir. Ancak o yıllarda Siverek'te yaşayan bazı köylülerimiz vardı, onlarla görüşmüş olabilir. Burada asıl önemli olan Oskar Mann'ın Kor ağzı diye bir ağızdan bahsetmesi ve bu tezin böyle yaygınlaşmasıdır. Maalesef genellikle böyle olur, birisi ortaya bir tez atar ve onun ardılları araştırmadan o düşünceyi öyle yaygınlaştırır. Oysa Zazaca'da Kor ağzı diye bir ağız yoktur. Kur köyü şimdi 80-90 hanelik, o zamanlar 30-40 hanelik olan bir köydür. Kur'da konuşulan Zazaca bütün Bingöl, Karakoçan ve Palu'da konuşulan ağızdır. Buradan anlaşılıyor ki Oskar Mann Zazaca üzerine ciddi bir araştırma yapmamıştır ve diğer Kürt lehçelerini de iyi bilmemektedir ama bilmeden tezler ortaya atmıştır.

Gelelim Prof. Dr. Jost Gippert'e, kendisi hâlâ yaşıyor. Son yıllara kadar bu kişinin Zazaca üzerine hiçbir çalışması yoktu. Frankfurt Üniversitesi'nde çalışan Gippert oradaki bazı şahısların teşvikiyle, yani kimi Zazacı unsurların kendisine asistanlık yapmasıyla, Zazaca üzerine makaleler yazmakta ve seminerler vermektedir. Gippert bir de bu konuyla ilgili bir şema ortaya atmıştır.

Fakat Gippert'in Zazaca ve Kürtçe'nin diğer lehçelerini bilmediği kendi çalışmalarından bellidir. Gippert, bu konuda yazdığı uzun bir makalede örneklerle Zazaca'nın Farsça'ya yakın olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Bilindiği gibi akademik çalışmalarda çok kullanılan bir hile vardır. Eğer siz önceden tespit ettiğiniz bir tezinizi ispatlamaya çalışıyorsanız, örneklerinizi ona göre seçersiniz. Başka bir kişi, aynı konuda başka örnekler seçerek tam aksini ispatlayabilir. Onun için konuyu bütünlüklü olarak ele almak gerekir.

Oysa Jost Gippert kendi seçtiği örneklerle bile tezini ispatlayamıyor. Bizzat onun seçtiği örneklerde Zazaca, Kurmancî'ye Farsça'dan çok daha yakın duruyor.

Bu konuya bir giriş olarak öncelikle bir şey belirtmek istiyorum. Tarih boyunca kendisini "Kird", "Kirmanc" ya da "Dimili" olarak tanımlayan Kürtlerle "Kurmanc", "Soran", "Goran" ya da "Lor" olarak isimlendirilen Kürtler arasında bilinen, kayıt altına alınmış bir çatışmaya rastlanmıyor.

Tarih boyunca Kürtler ile Araplar, Farslar ve Türkler arasında çok ciddi çatışmalar yaşanmıştır. Hele bütün 1800'lerin başlarından itibaren bugüne kadar Kürtler ile Türk egemenleri arasında kesintisiz bir çatışma hali vardır. Aynı durum 1900'lerin başından itibaren Kürtler ile Farslar, Kürtler ile Araplar arasındaki ilişkiler için de geçerlidir.

Yine, tarih boyunca günümüze kadar Kürt aşiretleri arasında ve hatta komşu köyler arasında çok şiddetli çatışmalar olmuştur. Kadın, arazi, yayla, su vb sorunlardan dolayı hem aşiretler hem köyler hem de aynı köyde oturan, aynı aşirete mensup kabileler arasında çok uzun süren ve kan davasına dönüşen çatışmalar yaşanmıştır. Ama bugüne kadar Zazalık-Kurmanclık'tan kaynaklanan herhangi bir çatışmaya rastlanmamıştır.

Bu, tarih boyunca Zazaların kendilerini Kürt kimliği içinde gördüklerini ve böyle davrandıklarını gösterir. Başka bir ifadeyle, özelikle Kuzey Kürdistan'da Zazalar ve Kurmanclar sürekli ortak davranış içinde olmuştur. Bu ortak davranış ulus olmanın en önemli kıstasıdır.

Şimdi yukarıda Zazalar ile Kurmancların ortak davranışlarını tarihi somut gerçekler bazında inceleyelim. Ne yazık ki 1900'lerden önceki Kürt hareketlerinde Zazaların nasıl davrandıklarıyla ilgili elimizde fazlaca belge yok. Osmanlıların defalarca Dersim üzerine sefer yaptıklarını biliyoruz. Yine bildiğimiz kadarıyla Dersim'de yaşayan Zazalar ve Kurmanclar, bu saldırıları birlikte geri püskürtmüş.

Zazalar, 20. yüzyıldaki bütün Kürt özgürlük hareketlerinde aktif olarak yer almıştır. 20. yüzyılda bildiğimiz ilk Kürt hareketi 1914'de Bitlis'te Osmanlılara karşı girişilen ayaklanmadır. Bu direnişin örgütleyicisi ve önderi olarak Mela Selîm'in adıyla anılıyor. Bilindiği gibi hareketin önderi Mela Selîm Zaza'dır ancak direnişin diğer önderleri ve aktivistleri Kurmanc'dırlar. Daha sonra Türkiye Cumhuriyeti henüz kurulmadan, Mustafa Kemal ve arkadaşları Anadolu ve Kürdistan'a hâkim olmak isterken, 1920'de Koçgiri'de Kürtler ile Türk ordusu arasında çatışmalar oldu. Koçgiri bölgesinde oturan Kürtlerin önemli bir kısmı Zazaca konuşuyordu ama Kurmancî konuşanlar da vardı. Bu harekette Zazalar ve Kurmanclar ortak davranmıştır. Hareketin önderlerinden Alişan ve

Haydar Beyler Kürt Teali Cemiyeti üyesidir. Koçgiri ve Dersimlilerin ortak istemi Kürdistan'a otonomi tanınmasıdır. Burada dikkat edilmesi gereken şey, Kürdistan'a otonomi istenmesidir, sadece Koçgiri ya da Dersim'e değil.

Cumhuriyetin kuruluşundan sonraki en büyük Kürt ulusal hareketinde, yine Zazalar ile Kurmanclar birliktedir. 1925 Kürt Ulusal Hareketi'nin örgütleyicisi Azadi örgütünün kurucuları Cîbranlı Miralay Xalit Bey ve Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya, daha sonra örgütün başına gelen Şeyh Said Kurmanc, örgütün üyeleri Dr. Fuat, Tayib Ali Mutevelizade ve diğerleri Zaza'dır. Hareket başladıktan sonra, harekette aktif rol oynayan Melekan şeyhleri, Çan şeyhleri, Şeyh Şerîf, Yado, Sadık Begê Valerî, Salih Begê Hênî ve hareketin önemli oranda tabanı Zazaca konuşuyor. Şeyh Said, Şeyh Ali Rıza, Keremê Qol Axasî, Süleyman Ağa, Ferzende, Xalit Begê Hesenî, Sadîyê Telhê vd. de harekete katılan Hesenan ve Cîbran aşiretleri ve Lice halkının bir bölümü yine Kurmancî konuşuyordu.

1937 Dersim Hareketi'nde yine aynı durum söz konusudur. Dêrsim Direnişi'nin (1937-1938) önderi Seyid Rıza ve diğer aşiretlerin çoğu Zazaca konuşuyordu. Uzun zaman Seyid Rıza'ya danışmanlık yapan Veteriner Dr. Nurî Dersimî, Alîşer ve hareketin önemli önderlerinden biri olan Şahan Ağa Kurmancî konuşuyordu.

Bütün bu 20. yüzyılın başındaki hareketlerin genel amacı bir Kürt devletinin kurulması, yani Kürdistan'ın bağımsızlığını elde etmesidir. Zazaca konuşanlar tereddütsüz bu hareketlerde yer almıştır.

Dönemin en önemli peşmerge liderlerinden biri olan Yado (Yadî Mehmudî Ebas) Zaza'dır ve başından sonuna kadar en yakınında olan arkadaşı Sadîyê Telhê Kurmancî'dır.

20. yüzyıl başlarında gelişmeye başlayan ilk modern Kürt milliyetçiliği hareketinde ve Kürt aydınlanma hareketinde Zazaca konuşan aydınların rolü çok büyüktür. Meşrutiyet'in ilanından sonra (1908) gerek Diyarbakır'da gerek İstanbul'da kurulan bütün Kürt örgütlerini Kurmancî ve Zazaca konuşanlar birlikte kurup birlikte yönetti. Örneğin, 20. yüzyılın başındaki ilk Kürt örgütü olan Azm-i Kavi Cemiyeti'nin kurucularından biri olan Lice ilçesi Yalımlı köyünden yayıncı, yazar ve siyasetçi Kürdizade Ahmed Ramiz, yine ilk Kürtçe alfabeyi hazırlayan Bidlîs'in Motkan ilçesinden olan dilbilimci, yazar ve siyasetçi Xelîl Xeyalî Efendî, Zazaca Mewlud'un yazarı Lice'nin Hezan köyünden Mela Ehmedê Xasî Zaza'dırlar. Daha sonra Hoybun örgütü üyelerinden Elazığ'ın Maden ilçesinden Dr. Nafîz Beg ve kardeşi Nuredîn Zaza da Zaza'dır.

1940'lardan sonra ilk defa Kürtleri gündeme getiren 49'lar Olayı'nda Zazaca konuşan Kürtler Kurmanclarla birliktedir. Yine, 1940'lardan sonra Kuzey Kürdistan'da kurulan ilk Kürt partisi Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi'nin (TKDP) ilk iki lideri Faik Abik Bucak ve Seîd Elçi Zaza'dır. Daha sonra kurulan Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi'nin (T-KDP) lideri Dr. Şivan (Sait Kırmızıtoprak) Dersimlidir ve Zazaca konuşmaktadır. Daha sonraki süreçte de bugüne kadar Zazaca konuşan aydın, yazar, araştırmacı ve siyasetçi olarak Kürt ulusal özgürlük hareketinde oldukça aktiftir.

HEM ZAZACA HEM KURMANCÎ KONUŞAN BAZI AŞİRETLER

Kürdistan'ın genelinde hem Zazaca hem Kurmancî hem Hewramî hem de Soranî konuşan pek çok aşiret sayabiliriz. Konumuz Kuzey Kürdistan olduğu için burada Zazaca ve Kurmancî konuşan bazı aşiretler üzerinde duracağız.

Örneğin; Dersim'de Haydaran aşireti Alevi ve Zaza, Van yöresinde Sünni-Kurmancdır, Güney Kürdistan'daysa yine Sünni olup Soranca konuşur. Karsananlar Dersim'de Alevi–Zaza, Karakoçan ve Kiğı yöresinde Alevi-Kurmanc'dır. Loḷan aşireti Dersim'de Alevi-Zaza, Van-Hakkâri yöresinde Sünni-Kurmanc'dır. Demenanlar Dersim'de Alevi-Zaza, Sivas yöresinde Alevi-Kurmanc, Van–Hakkâri yöresinde ise Sünni-Kurmanc'dır. Alan aşireti Dersim'de Alevi-Zaza, Bingöl'de Sünni-Zaza, Van çevresinde ve Doğu Kürdistan'da Sünni-Kurmancdır. Yine, Dersim'deki aşiretlerden Gulan, Sarısaltiğan, Balan, Kulikan, Bamasuran, Masikan ve Çakan aşiretlerinin bir kısmı Kurmancî, bir kısmı da Zazaca konuşur.

Bingöl ve Palu çevresinde meskûn olan ve burada Zazaca konuşan bazı aşiretler başka bölgelerde Kurmancî konuşuyor. Örneğin, Bingöl–merkez, Adaklı ve Karlıova'da yaşayan Xormek aşiretinden bazı köylerde Zazaca konuşulur, bazı köylerde Kurmancî konuşulur. Qubatanlar Yayladere, Adaklı ve Karlıova'da Kurmancî, Bingöl'ün Gazik ve Palu Xeylan köylerinde Zazaca konuşur. Reman aşireti Bingöl'ün merkez köylerinde ve Sancak nahiyesinde Zazaca, Batman'da Kurmancî konuşur. Bingöl'deki Remanlar ile Batman'daki Remanlar arasında bugün de akrabalık ilişkileri sürüyor. Bekiranlar, Bingöl merkez köylerde ve Sancak nahiyesinde Zazaca, Bitlis, Van, Muş, Batman ve Diyarbakır'da Kurmancî konuşur. Şadîyan aşireti Dersim, Bingöl, Muş ve Karakoçan'da Kurmancî, Elazığ'ın Maden ilçesinde Zazaca konuşur. Emeranlar

Bingöl'ün Solhan ilçesinde Zazaca, Mardin'de Kurmancî konuşur. İzolî aşireti Kiğı, Yayladere, Mazgirt ve Kovancılar'da Alevi-Kurmanc, Malatya, Urfa ve Siverek'de Sünni-Kurmanc, Malatya Pütürge'de Sünni–Zaza'dır. Hesenanlar Muş-Malazgirt'te Kurmancî, Palu'nun Zoxpa köyünde Zazaca konuşur. Zirikî aşireti mensupları Bingöl'ün Kur köyünde (benim de mensup olduğum aşiret) Zazaca, Muş ve Lice'de Kurmancî konuşur.

Siverek'in Karacadağ'ın kuzey yamacında yaşayan Nasi (Türkleştirilmiş adıyla Nasanlı) aşiretinin bir kısmı Kurmancî, diğer kısmı Zazaca (Dimilî) konuşmaktadır.

Buradan çıkarılacak sonuç şudur: Bilindiği gibi aşiret kan bağına bağlı bir yapılanmadır. Yani aynı aşirete mensup olanlar aynı soydan gelir. Bir aşiretin bir kısmı bir milletten, diğer kısmı başka bir milletten olamaz. Zamanla tamamen asimile olup başkalaşan aşiretler vardır; ama şu anda iki dili birden konuşan herhangi bir aşirete rastlanmıyor.

VATE DERGİSİ VE ÇALIŞMA GRUBU ÜZERİNE

Daha önce yazdığım gibi 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nden sonra içeride henüz yeni filizlenmeye başlayan Kürt dili ve edebiyatı çalışmalarına, yurtdışında devam edilmeye başladı. 1980'li yılların başından itibaren özellikle Avrupa'da daha sonra da Türkiye'de yayımlanmaya başlanan hemen hemen bütün Kürt gazete ve dergilerinde değişik konuları işleyen Zazaca yazılara yer veriliyordu.

1990'lı yıllardan itibaren Zazaca'ya talep artmaya başladı ve Zazaca yazanların sayısında da bir artış görülmeye başlandı. Fakat yazanlar kendi bildiği gibi yani kendi yöresine göre yazıyordu. Ortak gramer ve yazım kuralları, ortak bir terminoloji mevcut değildi.

Bundan dolayı Zazaca'nın farklı şive ve ağızlarıyla yazılan metinler Zazaların okur-yazarları hatta üniversite eğitimi görmüşleri tarafından bile iyi bir şekilde anlaşılmıyordu. Ayrıca şiveler ve ağızlar düşüncelerin, duyguların yazılı bir biçimde ifade edilmesine yeterince olanak vermiyordu. Bilindiği gibi fonksiyonel bir yazı dili bazı standartlara ve ortak kodlara muhtaçtır.

Bu durum uzun zamandır Zazaca yazan ve bu konular kafa yoran insanlarımızı rahatsız ediyordu. Bu sorunlara çözüm bulabilmek için önce İsveç'te bazı arkadaşlar kendi aralarında bir tartışma başlattı, daha sonra Avrupa'da yaşayan diğer Zazaca yazanlarla ilişkiye geçildi. Belli bazı ön çalışmaların ardından Ağustos 1996'da, daha sonra "Kombîyayişê

Kirmanckî" olarak adlandırılan, Zazaca'nın standartlaşması amacıyla başlatılan toplantıların ilki yapıldı. Sonra da yılda bir ya da iki kez olmak üzere bir araya gelindi. Şu ana kadar 18 toplantı yapıldı. Bu toplantıların 2 tanesi Almanya'da, biri Federal Kürdistan'ın başkenti Hewler'de, 2 tanesi Diyarbakır'da, 12 tanesi İsveç'te, son toplantıysa geçen yaz Dersim'de yapıldı.

Bu grup Mart 1997'de İsveç'te yapılan ikinci toplantıda *VATE* adında bir dergi yayımlama kararı aldı. Daha sonrasında bu grup kamuoyunca "Vate Çalışma Grubu" olarak tanınmaya başladı. Ayrıca grup da daha sonra yayımlanan çalışmalarında bu ismi kullandı. Vate Grubu alfabe olarak Kürtçe'de bugün kullanılan Celadet Bedirxan'ın alfabesini kulanmaktadır.

Vate Çalışma Grubu şu esaslara göre çalışıyor: Toplantılarda tespit edilen konulara göre, bazı arkadaşlar ön çalışma yapmak üzere görev alıyor. Bu arkadaşlar hazırladıkları çalışmayı e-mail grubunun diğer üyelerine ve ilgili kişilere gönderiyor. Konuyla görevli arkadaşlar gelen önerileri de ekleyerek taslak çalışmayı *VATE* dergisinin baş redaktörü Mehemed Malmîsanij'a gönderiyor. Malmîsanij taslağa son şeklini verip gelecek toplantıya getiriyor. Böylece üzerinde çalışılan şeylerin Zazaca'da değişik bölgelerde kullanılan bütün karşılıkları tespit ediliyor. Bu toplantılarda sözcüklerin eğer varsa farklı telaffuz biçimleri ve eş anlamlıları tespit ediliyor. Eş anlamlı kelimelerin tümü standart sözcük olarak alınıyor. Ancak farklı telaffuz biçimlerinden, toplantıda ortak tespit edilen standart olarak alınıyor, diğerleri ise varyant olarak sözlüğe yazılıyor.

Vate Çalışma Grubu'nun amacı yeni ve eklektik bir dil yaratmak değil; tam aksine varolanın anlaşılabilmesi için standartlaşmaya gitmek ve dili geliştirip güçlendirmektir. Yapı olarak da mümkün olduğu oranda farklı şivelerdeki ortak formlar tercih edilerek, ilk etapta Zazalar arasında yazılı iletişimin kolaylaştırılması hedefleniyor.

Bazılarının yaptığı gibi illa Zazaca olsun diye, çok zorunlu olmadıkça yeni sözcük türetme yoluna gidilmiyor. Öncelikle halk arasında kullanılan sözcükler ortaya çıkarılmaya çalışılıyor. Zazaca'da olmayan yeni şeyler için de özellikle terminoloji alanındaki çalışmalarda, dilin kurallarına göre ve belli bir sistemle yeni sözcükler tespit ediliyor. Tercih edilecek sözcükler eğer Zazaca konuşulan yörelerin birçoğunda ortak değilse, başka kriterler dikkate alınıyor. Sözcükle ilgili etimolojik bir araştırma yapılıyor, Kürtçe'nin diğer lehçelerindeki yazılış biçimine, yörede konuşulan diğer dillere ve özellikle Farsça'ya bakılıyor. Tüm bu veriler değerlendirilerek tercih edilecek sözcük seçiliyor. Eğer sözcük yabancı bir dilden gelmeyse orijinal dile yakın olan biçimi tercih edili-

yor. Toplantılarda belli bir konuda mutabık kalınmazsa, çoğunluğun görüşüne başvuruluyor ve çoğunluğun kararı bağlayıcı oluyor.

Vate Çalışma Grubu yazılı olmasa bile bazı ilke ve amaçlara sahiptir: bunlar kısaca şöyle özetlenebilinir:

- Bu toplantılara katılan herkes kendisini Kürt, Zazaca'yı da Kürtçe'nin bir lehçesi olarak görüyor.
- Toplantılara katılan kişilerin siyasal görüşleri değil ama toplantılara sunabileceği katkı esas alınıyor. Bu nedenle toplantılara çok farklı siyasal görüşlerde olan arkadaşlar katılıyor.
- Katılımcıların Zazaca'yla konuşulduğu Kürdistan'ın değişik yörelerinden olmalarına, çalışmanın kalitesi açısından dikkat ediliyor.
- Katılımcıların Zazaca'yla bir biçimde ilgili olması gerekiyor.
- Toplantılarda alınan kararlar katılımcılar tarafından yazı dilinde kullanılıyor.
- Toplantılar, standartlaşmayı hedefleyen birkaç işi bir arada yapmaya çalışıyor: a) Önem ve aciliyetine göre değişik imla kurallarının tespiti, her toplantıda gündem maddelerinden biri oluyor. b) Değişik alanlarda müşterek bir terminolojinin tespiti, toplantıların bir diğer konusu. Örneğin; hukuk, edebiyat, eğitim, askeri, bilgisayar, idari, dil ve benzeri konularda terminoloji oluşması için önemli çalışmalar yapıldı ve terminoloji çalışması devam ediyor. c) Gramerle ilgili değişik konular ele alınıyor ve bazı tespitler yapılıyor. Örneğin; isim, sıfat, zamir, edat ve diğer kelime çeşitlerinin bazı formları tartışılıyor ve müşterek formların tespitine gidiliyor. ç) Diğer çalışmaların yanında Kırmancca'nın mümkün olduğu oranda bütün şive ve ağızlarının sözcük dokümantasyonu yapılıyor. d) Bu toplantıların sonucu tespit edilen sözcüklerden bir sözlük hazırlanıyor. İlk sekiz toplantının sözcüklerinden oluşan sözlük iki yıl önce İstanbul'da yayımlandı. Bu sözlüğün genişletilmiş ikinci baskısı 2004'ün Aralık ayında İstanbul'da Vate Yayınları tarafından yapıldı. Bu baskıda son 12 toplantıda tartışılan sözcüklere yer veriliyor. Ve 16 toplantının çalışma sonuçlarının yer aldığı üçüncü baskı 2009 yılında İstanbul'da Vate Yayınları tarafından basıldı. Yine imla ve gramer üzerine yapılan çalışmalar 2005 yılında İstanbul'da Vate Yayınları tarafından *Rastnuştişê Kırmanckî (Zazakî)* adıyla yayımlandı.

Vate Çalışma Grubu çalışmalarına Avrupa'da başladı ve ilk zamanlar katılımcılar sadece Avrupa'dandı; ancak 2005 yılından itibaren toplantı-

ları ülkede yapmaya çalışıyor ve dolayısıyla artık ülkeden Vate toplantılarına katılanlar oluyor.

Yukarıda yazdığımız gibi 1997 yılının Mart ayında yapılan ikinci Vate Grubu toplantısında bir derginin çıkarılması kararı alındı. Derginin çıkarılma gerekçeleri arasında toplantı kararlarının yayımlanması ve alınacak kararların pratikte uygulanması da vardı. Oluşturulan Vate Redaksiyon Grubu'na, dergiye gelen yazıların toplantı kararlarına uygun olarak redakte edilmesi sorumluluğu verildi. Böylece toplantılarda alınan kararların pratikte uygulanmasının yolu açıldı.

Vate dergisinin şu ana kadar 34 sayısı çıktı. Dergi, Zazaca'nın gelişmesi için şu ana kadar bu alanda atılmış en önemli adımdır. Birçok Kürt dilbilimciye göre *VATE* dergisi *Hawar* dergisinin Kurmancî için oynadığı rolü Zazaca için oynamaktadır. Yani Kurmancî için *Hawar*'ın anlamı neyse, Zazaca için de *VATE*'nin anlamı odur. Ayrıca *Vate* dergisi bugüne kadar gerek zengin içeriği ve yazıların kalitesi bakımından, gerek yayın yaşamını sürdürmedeki ısrarı ve okurlarının aktif desteği bakımından bir ilktir.

Vate dergisinin bütün sayıları sadece Avrupa'da değil, aynı zaman İstanbul'da da basıldı. Türkiye ve Kürdistan'ın önemli merkezlerine Vate ulaşıyor. 21. sayıdan itibaren dergi İstanbul'da bir büroya da kavuştu. Bu da derginin dağıtımına, okurla ilişkilerinin gelişmesine önemli bir katkı sağladı. Bu çalışmaların sonucunda, özellikle son sayılarda Kürdistan'dan Vate'ye yazı yazanların sayısı çok arttı. Bununla birlikte genel olarak Zazaca yazanların sayısında da bir artış görüldü.

Bu konuyla ilgili bazı sayıları vermek gerekirse, şunu söyleyebiliriz:

Vate'nin 1-10 sayıları arasında yazar sayısı 48'di, bu sayı 1-21 sayıları arasında 9'a çıktı. Yani 11-21 sayıları arasında 43 yeni yazar eklendi. Yine 1-10 sayılar arasında Kürdistan'dan yazanların sayısı 8'di, 1-21 sayıda bu sayı 31'e yükseldi. 11-21 sayıları arasında ülkeden 23 yeni yazar ortaya çıktı.

Vate Çalışma Grubu'nun çalışmalarından sonra Zazaca kitap basımında da bir artış görüldü. Örneğin, 1899'dan 1996'ya kadar sadece 23 Zazaca kitap basılmışken, 1996'dan 2008'e kadar 73 Zazaca kitap basılmıştır.

Bütün bunlar göz önüne alındığında Vate Çalışma Grubu'nun çalışmalarının önemi ortaya çıkar. Aslında, Vate Çalışma Grubu ve *VATE* dergisi Zazaca'da bir Rönesans başlatmıştır denilebilir.

Not: Bu yazının hazırlanmasında, J. İhsan ESPAR'ın 2004 yılında Berlin'de verdiği bir konferans için hazırladığı yazıdan büyük oranda yararlanılmıştır.

Yasak Dilde Sözlük Hazırlamanın Güçlükleri

Zana Farqînî

Sindirilmiş bir kuşağın torunları olarak, yasaklanmış, varlığı inkâr edilmiş bir halkın dili üzerine çalışmalar yapmak sanıldığından daha zordur ve bu zorluk hâlâ devam etmektedir. Çalışmanın niçin zor olduğu ve bu zorluğun hâlâ neden devam ettiğini bunları yaşamış biri olarak kendi deneyimlerinden yola çıkarak anlatmaya çalışacağım. Evet, başta da belirttiğim gibi sindirilmiş bir kuşağın torunuyum. Bizler dünyaya gelmeden çok önceleri bu coğrafyada bırakalım Kürtçülük faaliyetleri, Kürtlüğün kendisi ve ona dair ne varsa yasaklanmıştı. Sadece yasaklanmamış aynı zamanda tartışılmış böyle bir olgunun dahi olmadığı sözüm ona bilimsel çalışmalarla da kanıtlanmıştı!

Doğrusu, bu kart kurt meselelerine girmek de istemiyorum, az çok biliniyor zaten. Benim derdim bu iddiaların Kürt bireyler üzerine yaptı-

ğı etki. Ret ve inkâr politikasının, devletin daha doğrusu resmi ideolojinin Kürt aile ve bireylerinde yarattığı, oluşturduğu etki çok daha ilginçtir aslında. Kürt direnişleri kanlı bir şekilde bastırılmış, diri güçleri farklı şekillerde etkisiz hâlâ getirilmiş, toplum öndersiz bırakılmış, Kürtlüğünden dem vuranlar çok ağır şekilde cezalandırılmıştı. Cumhuriyet'in kuruluş aşamalarından başlayarak uygulanan politikaların canlı şahitleri, görgü tanıkları hâlâ hayattaydı ve onlar yakın dönemde cereyan etmiş olayları sözlü bir şekilde yeni nesillere aktarıyordu; tabii bu anlatılanlar insanları yasaklardan uzak tutmak, başlarına gelebilecek hallerden korumak içindi. Açıkçası, bu anlatılanlar bireyleri Kürtlükten caydırma işlevini de görüyordu. Bizler de çocukluğumuzda masal yaratıklarıyla, gulyabanilerle korkutulmuyorduk artık, onların yerini asker, jandarma, komando, polis hâsılıkelâm devletin kolluk kuvvetleri almıştı.

Ortada Kürtler adına nerdeyse hiçbir şey yoktu. Yazılı olarak Kürtçe mevlit, *dengbêj* kasetleri, bir de Erivan, Tahran ve Bağdat radyolarının Kürtçe yayınları vardı. Zaten alfabe de değiştiği için, Kürtlerin geçmişle olan bağları Türkiye'de kesilmişti. Medrese eğitimi almamış olanlar bu Kürtçe dini eserleri ve klasik Kürt edebiyatının yapıt ve başyapıtlarını okuyamıyordu.

Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra, özelikle Suriye'ye geçmek durumunda kalmış olan bazı Kürt aydınları birtakım kültürel faaliyetlere de girişmişti. Örneğin, Celadet ve Kamuran Bedirxan kardeşlerinin çıkardığı dergi ve gazeteler ki bunlar Celadet Bedirxan'ın oluşturduğu Kürt Latin alfabesiyle çıkıyordu, Türkiye sınırlarına giremiyordu. *Hawar* ve *Ronahi* Şam'da, *Roja Nû* ile *Stêr*'se Beyrut'ta yayımlanıyordu. Kürtler hem sınırlarla hem de alfabelerle de birbirinden koparılmıştı. Bu yayınlar ancak bulunduğu ülkede dağıtılabiliyordu. Hele Türkiye'ye yasal yollardan gelmelerine hiç imkân yoktu. İran ve Irak'ta Arap alfabesi, Türkiye'de Latin alfabesi, eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri'nde Kiril alfabesi (önceleri buralarda, Celadet Bedirxan'nın alfabesinden evvel, Kürtler için Latin alfabesi oluşturulmuştu) kullanılıyordu. Bu durum Kürtleri tümden birbirinden izole ediyor, aralarına yeni engeller koyuyordu. Kürtleri köksüzleştirmek, geçmişle olan bağlarını koparmak ve egemenliğinde bulunduğu ülkenin sistemi içinde daha rahat erimeleri için başvurulan yöntemlerden biri de buydu işte.

Türkiye'de özellikle 60'lı yılların ikinci yarısından sonra yaşanan siyasi ve toplumsal değişim Kürtleri de etkilemeye başladı. Sindirilip kontrol altına alınmış olan Kürtlerde de yavaş yavaş bir siyasi ve top-

lumsal muhalefet oluştu. Sonraları bu Kürt muhalefeti kendini siyasi, toplumsal ve kültürel alanlarda da göstermeye başladı ve işte bu yıllarda Kürtçe ve Kürtler üzerine yayınlar, Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra neredeyse ilk kez ortaya çıkıyordu. Özellikle Kürtçe yayınların sayısı, bilinen bir deyimle söyleyecek olursak bir elin parmak sayısını geçemiyordu. Bu bile gereken etki ve tepkiyi yaratmaya yetiyordu.

80'li yıllara gelindiğinde artık yasal Kürt kurum, dernek ve organizasyonlarının yanında illegal oluşumları da mevcuttu. Basın yayın etkinlikleriyle beraber kültürel ve siyasi faaliyetlerde de hatırı sayılır bir ilerleme söz konusuydu ve Kürtler resmi söyleme alternatif fikir eserleri, Kürt tarihi, dili, edebiyatı, sanatı vb alanlarda ürünler vermeye başladı. İşte bu tür yapıtlar Türkiye Kürtlerinin derdine deva olabilecek bir role sahip olabildi. Bu alanda oluşturulan boşluğu doldurmakla kalmadı, bu eser ve çalışmalar safsataları, çarpıtmaları, sözüm ona bilim adamı yaftalı kişilerin eserlerini de hiçleştirdi.

Malumunuz üzere 80 Askeri Darbesi ve darbe sonrası yaşananlar var. Tek kelimeyle bir vahşet dönemi, tekrar Kürtleri sindirme, diri ve zinde güçlerini tasfiye dönemi. Sonrasında da 82 Askeri Cunta Anayasası'nın 1991 yılına kadar devam eden dil yasağı. Kürtlerle ilgili tekrar ısıtılıp servis edilen kart kurt teraneleri, Kürtlerin Türklüğü, Kürtçe'nin bir dil olmadığı Arapça, Farsça ve Türkçe'den oluşan karma, bozuk bir dil olduğunu ileri süren, bunu çekinmeden savunan koca koca bilim insanları!

Bunları anlatmadan Kürtçe üzerine çalışanların karşılaştıkları zorlukları anlamanın pek de mümkün olamayacağını düşündüğüm için, çok kısa da olsa bu süreçlere değinmek gerekiyordu. Ben kendim hem 70'lerdeki komando zulmünü gördüm hem de 80 Askeri Darbesi'ni daha büyük yaşlarda yaşadım. Kürt olmanın nasıl ateşten gömlek olduğuna hem tanık oldum hem de bunu yaşadım.

İlkokula başlarken Türkçe'nin t'sini bilmeyen bizler, sonraları öyle bir duruma geldik ki artık Kürtçe konuşamaz olduk. Kürtçe okuma yazmayı sorarsanız, hak getire. Kürtçe Latin alfabesiyle okuyup yazanları mumla aradığımı bugün gibi hatırlıyorum. Darbenin üzerinden iki yıl geçmişti, Silvan'da ortaokul yıllarında ilk kez sayın M. Emin Bozarslan tarafından hem Türkçe'ye çevirisi yapılmış hem de Kürtçe Arap alfabesinden Latin Kürt alfabesine transkribe edilmiş olan Ehmedê Xanî'nin ölümsüz şaheseri elime geçti. Bu da elime alıp okuduğum ilk Kürtçe eserdi ve rahmetli sınıf arkadaşım bana gizlice göstermişti, ben de ondan almıştım, tabiri caizse el koymuştum.

Bu eseri çok gizli bir şekilde güvendiğimiz "siyasi ağabeyler"imize gösteriyorduk. Onlar da bizim gibiydi. Çünkü bu konuda yetkin olanlar ya içeride ya il dışında ya da yurtdışındaydı. Yani bize bu konuda rehberlik yapacak kimseler yoktu, varsa da biz bilmiyorduk. Bu klasik eserleri okuyabilen medrese çıkışlı insanlar (ki Kürtçe'de onlara *feqî*, *mele* ve *seyda* diyoruz) vardı lakin bu sefer de aramızda kapı gibi alfabe sorunu vardı. Bizler Arap harflerini bilmiyorduk. Sanki yabancı bir dili okuyorduk, sentaksını inceliyorduk; oysa bu Kürtçe bir eserdi ve ne yazık ki anadilimiz bize yabancı geliyordu.

Bende Kürtçe meraklı ilkokul sıralarında, özellikle son yıllarında başladı. Ben okula geç yaşlarda başlamıştım, başlarken de Türkçe bilmiyordum. Tabii aile içinde hatta çevresinde Türkçe bilen yoktu, askerlikte birkaç kelimeyi öğrenmiş olanlar hariç. Ben daha köydeyken Mele Mustafa Barzanî'den bahsediliyordu, anlatılanlara kulak misafiri oluyorduk. İlçeye Silvan'a 70'li yılların ilk yarısında taşındık ve kendimi daha siyasileşmiş bir ortamda buldum. Hani derler, kültürel çevrenin birey üzerindeki etkisi çok önemlidir diye. İşte bu yeni çevre beni de etkiledi, zaten Şeyh Sait Dönemi'nde yaşananlar bizlere anlatılıyordu. Bir de yeni illegal Kürt örgütleri, varolan yasal dernekler, gruplar vs insanlara Kürtlüklerini, ezilmişliklerini hatırlatıyordu. Gerçi, bu yapıların tamamı da sol görüşlüydü, bazı düşünce ve eylemleri de halkta olumsuz tepkilerin doğmasına neden olmuyor da değildi.

Bu yıllarda, darbe olana kadar yapılan düğünler nerdeyse birer miting gibiydi. Her örgütün bir müzik grubu vardı ve elemanlarının çoğu da Silvanlıydı. Bunlar il ve ilçe dışına da çıkıyordu. Şarkıların çoğu ulusal ve devrimci içerikliydi, bilmediğimiz sözcükleri de bu şarkılar aracılığıyla öğreniyorduk. Siyasi ve kültürel faaliyetlerden etkilenen insanlarda yeni bir bilinç, otaya çıkıyordu. Ortam gerçekten çok siyasileşmişti. İlkokulun son sınıflarında ülke sorunlarını, nasıl sömürüldüğümüzü, Kürtlerin nasıl parçalandığı ve geri bırakıldığı gibi konularda öğretmenlerimiz bize dersler veriyordu. Bu öğretmenlerin nerdeyse tamamı vekil öğretmendi ve Silvanlıydı. Hâlâ hatırımda, ilkokulda 17 öğretmen değiştirdik. Yabancı olan veya solcu olmayan öğretmenin Silvan'da yaşama şansı yok gibiydi.

Hem aile ve çevresinde sistemle bütünleşmiş olanların yokluğu hem de okul ve çevre zaten başka bir seçeneği bırakmıyordu. Gerçi aileler bizlerin siyasete bulaşmamasını, okuyup adam olmasını istiyordu. Adam olmak da siyasete bulaşmadan, kimliğine ilgi duymadan (veya kimliğini dışa vurmadan, en fazla içinde yaşayarak) sistem içinde bir iş

edinerek yola devam etmekti. Tabi bu en iyi şıklardan biriydi. Çoğunun isteğiyse bir Türk gibi davranarak adam olmaktı. Çünkü, Kürt olmak adam olmanın önünde en büyük engel ve de cezalandırılması gereken bir tehlikeydi. İşte ailelerimizin bizden isteği buydu. Gerçi, ailem bilhassa annem her şeyin farkındaydı ve benim okumama da vesile olan kendisiydi. Çünkü, Şeyh Sait Ayaklanması'nda amcasını ve amcaoğlunu yitirmişti. Bana hep devletin koca kalın bir ağaç olduğu ve iki elle de onu kavramanın mümkün olmadığını söyler dururdu. Oysa, ben erken denilecek yaşta siyasi bilinci edinmiştim; Kürt diline, tarihine, kültürüne kısacası her şeyine ilgi duyuyordum. Daha ilkokulda Türkçe dilbilgisi dersinin etkisiyle Kürtçe üzerine düşünüyordum, Türkçe zaman çekimlerini Kürtçe'yle karşılaştırıyordum. Mesela: Şimdiki zamanın eki -yor'dur, peki Kürtçe'ninki hangisidir?" diye kafa yoruyordum. Türkçe Latin alfabesi var niye Kürtçe yok diye kendime sorar ve Türkçe alfabeyle Kürtçe bir şeyler yazmaya gayret ederdim. Tabii Kürtçe'de olan bazı sesler bu alfabede yoktu, yine de Türkçe karakterlerin bazılarını Kürtçe'ye uyarlamaya çalışıyordum. Örneğin, "ğ" harfini Kürtçe Latin alfabesinin "x" harfinin yerine kullanırdım. Ama "*w*", "*q*" ve "*ê*" harfleri için bir alternatif bulamıyordum.

Kürtçe'ye uyarlanmış Arap alfabesi vardı, amcam meleydi ve bu alfabeyle yazılmış Kürtçe eserleri, özellikle mevlidi okuyordu. Bu da bende soru işaretlerini doğuruyordu. Demek ki Kürtçe de yazılabilen bir dil, diyordum kendime; ama Latin Kürt alfabesinden veya diğer yerlerdeki Kürtçe eserlerden, yayınlardan bihaberdim. Bu arada dile karşı olan merakım da gittikçe artıyordu ve ben her zaman yaşlıları dinliyordum, bilmediğim sözcükleri, deyimleri, atasözlerini aklıma kaydediyordum. Ortaokulda *Mem û Zîn* elime geçtikten sonra, benim için yeni bir süreç başladı artık. Hem Kürtçe alfabeyi tanıyıp öğrendim hem de notlarımı artık kendi anadilimle kaydetmeye başladım.

İşte alfabeyle tanışmam darbe sonrası dönemde böyle oldu. Benim sözcük derlemem, kendimi Kürt dili konusunda eğitmem bu şekilde başladı. Fakat ortalıkta bırakalım legal Kürtçe eserler, yurtdışında da basılmış eserler yoktu. Evet, bu eserlerden haberdardık ama el altında dahi yoktu. Kürtlerle ilgili Türkçe kitapları okuyor, dergi ve gazetelerde çıkan haber ve makaleleri elden geldiğince takip ediyordum. Oysa, benim asıl derdim Kürtçe edebi eserler, sözlükler ve gramerdi. Onlara ulaşmak, onları edinip kendimi geliştirmek istiyordum.

Buna rağmen darbe sonrası sinme durumu devam ediyordu, Kürtlüğün ateşten bir gömlek olduğu insanlara acımasız bir şekilde gösteril-

mişti. Onun için yer altına çekilme söz konusuydu. Biz de bu durumumuzu çok sıkı tutuyorduk; ancak dar bir arkadaş çevresinde ilgi ve tutumumuzu belirtebiliyorduk. 84'ten sonra süreç farklı şekilde evrilmeye başladı, birkaç yıl sonra da Kürt örgütlerin çıkardığı yayınlarda Kürtçe makaleler, folklorik çalışmalar gibi sınırlı yazılar benim için bir oksijen görevi gördü desem, herhalde fazla abartılı bir tespit olmaz.

Lise yıllarım çok farklı oldu. İstanbul'da yatılı okuyordum, çok dar bir arkadaş çevrem vardı ve Kürtçe konuşmak da nerdeyse sıfırlandı hayatımda. Çok az kimseyle konuşabiliyordum. Çünkü bırakalım insanların siyasetten bahsetmesini, kimliğinin bir gereği olarak birtakım şeylere ilgi duymasını beklemek, Kürtçe konuşmaktan bile çekinip korkuyordu insanlar. Okul yatılıydı, aileler çocuklarını okumaları için göndermişti, bir de sıkı sıkıya tembihlemişti tehlikeli işlerden uzak dursunlar diye.

Bazen biz Kürt öğrenciler bir araya geldiğimizde uyarılıyorduk, niye grup oluşturuyoruz diye. Bir keresinde hocanın birisi açık açık benim de içinde yer aldığım arkadaş grubunu Kürtçülük yapıyoruz diye ikaz etti. Açıkçası bizler duyarlı insanlardık; ama öyle Kürtçülük yapmak gibi bir derdimiz, bir emelimiz de yoktu yani.

O dönemler İstanbul'da bugünkü gibi fazla Kürt nüfusu yoktu; buna rağmen hafta sonlarını Kürtlerin yoğun bulunduğu semtlere gider uzaktan da olsa Kürtçe konuşmalara kulak kabartır, kulak pasımı giderirdim. Çok nadir de bunun için bir tanıdık eve gider, Kürtçe'yle hasret giderirdim. Yazlarıysa memlekete döndüğümde dilim Türkçe'ye kaydığı için Kürtçe konuşurken, konuşma dilinde çokça kullandığımız bazı sözcükleri dahi kullanamıyordum. Bir iki hafta intibak dönemi yaşıyordum, sonra dilim çözülmeye başlıyordu. Bir de şu vardı; şivem düzelsin ve söz dağarcığım artsın diye, lisede fazla Türkçe eser okumaya başladım. Çünkü bazı hocalarımız şivemizle alay ediyordu, hatta puanımızı kırıyordu. Aslında lise yıllarım bu açıdan verimli yıllar değil, bildiğim Kürtçe'yi de nerdeyse unuttuğum yıllar oldu.

Benim artık Kürtçe'yle tümden ilgilendiğim ve nerdeyse meslek olarak bellediğim yıllar, üniversite yıllarıdır. Okuduğum branş, (sosyoloji bölümü,) seçtiğim alandan farklı olsa da dil üzerine tam yoğunlaştığım dönemdir. Hem Kürt dergilerinde bir artışın söz konusu olduğu hem de Kürt Özgürlük Hareketi'nin askeri darbeden sonra kendini artık hissettirdiği yıllardı bu yıllar. Kürtlerin kimliğine, gerçeğine fazla vurgu yaptığı, dil yasağını sertçe eleştirdiği ve nihayetinde yasal olarak da partileştiği bir dönem vardı artık.

Biz üniversite gençliği de gelişen olaylardan etkileniyor ve tepkisiz kalamıyorduk. Bir taraftan da Kürtlerle ilgili yapıtları okumaya çalışıyorduk. Kütüphanelere gidip, tabii her şeyi –mimlenmeyi, disipline verilmeyi, okuldan ilişiği kesilmeyi ve hatta tutuklanmayı– göze alarak, bu eserleri alıp okuyorduk. Bir de el altında okuduklarımız vardı. Özellikle Kürtçe olanlar dikkatimi çekiyordu. Mesela Cîgerxwîn'in *Şefeq* (6. divan), *Şefeqa Lenîn* (Seçme şiirler) adlı eserleriyle Rojan Barnas'ın *Li Bandeva Spêde* adlı divanını ki ben onların fotokopilerini çekip ciltlettim ve hâlâ bende. Mesela İsveç'te yayımlanmış Kürtçe mizah dergileri *Mirkut* ve *Îsot*'u da okudum ve diğer Kürtçe yayınlar bunları takip etti.

Üniversitede benim bulunduğum ortamlarda mutlaka sohbetlerin konusu sonunda gelip dile, yani Kürtçe'ye dayanıyordu. Üniversite yılları benim için bir kütüphane ve aynı zamanda bir laboratuvar oldu. Kürt coğrafyasının her yerinden gelen öğrenciler vardı ve ben onlardan özellikle sözcük, deyim, atasözleri ve bilmeceleri derliyor bu alanda bilgime bilgi katıyordum. Bir de müzikle ilgiliydim. Repertuvarımda hatırı sayılır Kürtçe şarkılar vardı, arkadaş ortamında onları söylüyordum. Bu da dil açısından benim için artı bir durumdu. Çünkü bildiğin her *stran*ın, *kılam*ın sözcüklerinin anlamlarını da bilmek gerekiyordu. Çocukluğumdan beri müziğe, klasik Kürt müziğine, *dengbêj*lere ilgi duydum. Şuna da inanıyorum ki asimilasyona engel bir durumdur, Kürtçe şarkı söylemek. O da yok olmaya karşı bir direniştir bir şekilde.

Bu dönemde dergilerde çıkan Kürtçe gramerle ilgili yazılar vardı, bunları da takip ediyor, Kürtçe'nin dilbilgisi kurallarını öğreniyordum. Kürtçe dilbilgisiyle ilgili ilk okuduğum eser de Dr. Şivan ile Kamuran Bedirxan'ın ortak çalışması olan *Zimanê Kurdî* (Kürt Dili) adlı çalışmadır. Hem üniversite ortamı hem de gelişen Kürt hareketi ve ona paralel olarak da Türkiye'de çoğalan Kürt yayınları, bana fazla imkân sunuyordu. Bir de bir yolunu bulup piyasada bulunmayan bazı Kürtçe eserlere ulaşabiliyordum. Ödünç alıp tekrar iade ediyordum sahiplerine.

90'lı yılların başında Kürtçe'yi yasaklayan 2932 sayılı kanun maddesi Özal Hükümeti tarafından 1991 yılında kaldırıldıktan sonra, tabii gelişen Kürt muhalefeti neticesinde, kısmen de olsa Kürtçe nefes alabildi. Ondan sonra yasal olarak Kürtçe dergi, kitap, gazete hâsılıkelâm Kürtçe basın yayın faaliyeti yapabilme imkânı oluştu. Kürt kültür kurumları, dernekler, yayınevleri kurulmaya, Kürtçe kitaplar, dergiler, gazeteler çıkmaya başlandı.

Mezopotamya Kültür Merkezi (MKM) kurulmadan önce bazı arkadaşlarla (Beser, Genim, Xalo gibi) birlikte Koma Çiya Müzik Grubu'nu

kurduk. Sonra MKM bünyesine girdik ve MKM'nin yayın organı olan *Rewşen* dergisinin yazı işleri kurulunda yer aldım, bu da benim 1992 yılında Kürt yayın dünyasına attığım ilk adım oldu. Daha sonra haftalık Kürtçe *Welat* gazetesine geçtim ve akabinde müziği bıraktım. Kapanıncaya kadar gazetede daha çok redaktör ve editör olarak çalıştım. Daha sonra sırasıyla *Welatê Me*'nin ilk yazı işleri müdürü sonra da genel yayın yönetmeni görevini üstlendim. *Welatê Me* kapandıktan sonra da arkadaşlarla birlikte *Azadiya Welat* gazetesini çıkardık ve ilk genel yayın yönetmeni ben oldum. 1992 yılından 1997 yılına kadar Kürtçe yayın yapan Kürt basınında çeşitli görevlerde bulundum, mutfağında oldum. Bu gazetecilik yıllarım da dil açısından hem bir okul hem de bir pratik alan oldu benim için.

Bu gazetecilik yıllarında, teorik olarak dil açısından kendimi geliştirmenin yanında Kürtçe'yle ilgili araştırma ve incelemelerim de oldu. Hem Kürtçe gramer alanında hem de sözcük dağarcığı anlamında kendimi daha fazla geliştirdim. Dille ilgili makalelerim yayımlanmaya başladı. Bir de bu gazetecilik yıllarımda adım kelime avcısına çıktı. Çünkü okuduğum her yazıda bilmediğim bir sözcüğü veya deyimi kaydetmeye başladım ve her sohbette de anlamını bilmediğim hiçbir sözcüğü es geçmiyordum. Mutlaka sahiplerine anlamlarını soruyordum. Bunun yanında özellikle yaşlılardan veya Kürtçe'si zengin ve de düzgün olanlardan sözcük avlamayı hiç ihmal etmiyordum ki bu durumum hâlâ da devam etmekte. Kâğıt kalemi yanımdan eksik etmiyorum. Öyle ki bazen ben ava çıkmadan av arkadaşlar tarafından internet aracılığıyla veya başka yollardan bana gönderiliyor artık. Ara sıra da sözlü olarak.

Belirttiğim gibi 90'lı yıllardan sonra Kürtçe yazılı eser sayısı artmaya başladı. Daha önce sadece varlığından haberdar olduğumuz bazı eserler İstanbul'da özellikle Kürt yayınevlerince yayımlanmaya başladı. Hele İsveç'te basılan eserler bu sefer burada da basıldı ve okurların beğenisine sunuldu. Hatta bazı klasik eserler Arap alfabesinden Kürt Latin alfabesine transkribe edilmiş halleriyle, bir de Kiril alfabesiyle yazılmış eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ndeki Kürt yazarların eserleri de aynı şekilde yeni alfabeye transkribe edilerek yayımlandı. Kısaca, Avrupa'da ağırlıklı olarak da İsveç'te basılmış Kürtçe yapıtlar burada da basıldı ve bizler de onlara ulaşabildik.

Kürt dili üzerine daha önce yapılmış çalışmalar, sözlükler ve gramer çalışmaları gibi, ki bazıları daha önce 60'lı yılların son yarısında yayımlanmıştı, yayınevlerince tekrar basıldı. Celadet Bedirxan ile Rager Lescot, Prof. Qanatê Kurdo, Kemal Badıllı, Feqî Huseyn Sağnıç'ın gramer

çalışmaları, D. İzoli ile Torî'nin sözlükleri piyasadaki yerlerini almaya başladı. Hatta *Hawar*, *Roja Nû*, *Ronahî* gibi dergilerin tıpkıbasımlarını da elde etme imkânlarına kavuştuk. Bunun yanında özellikle M. Emin Bozarlan'ın çalışmaları sayesinde Cumhuriyet'ten önce basılmış Kürt dergi ve gazetelerin transkribe edilmiş hallerini okuma imkânına sahip olduk; *Kurdistan*, *Jîn*, *Kürd Teavün* ve *Terakki* gibi.

Tabi benim amacım çıkmış yayınların listesini sunmak değil, sadece 90'dan önceki duruma ve sonrasında bu alandaki gelişmelere dikkat çekmektir. Çok kısıtlı imkânlardan bugünkü olanaklara nasıl sahip olduğumuzu, hangi aşamalardan bugünlere geldiğimizi biraz da olsa belirtmeyi gerekli gördüm. Yine belirtmeliyim ki Musa Anter'in 1967 yılında yayımladığı *Ferhenga Kurdi-Tirki* adlı sözlüğü ve M. Emin Bozarslan'ın 1978 yılında Arap alfabesinden Latin alfabesine transkribe ettiği ve Arapça'sını da Türkçe'ye çevirdiği Yusuf Ziyaeddin Paşa'nın 1894 yılında İstanbul'da yayımladığı *El Hediyyetul Hemidiyye Fil Luxetil Kurdiyye* adlı Kürtçe-Arapça sözlüğü, *Kürtçe-Türkçe Sözlük* adıyla basılmıştı.

Aslında Kürdoloji biliminin ömrü modern anlamda 200 yıldan fazladır ve bu alanda özellikle yabancılar sayısız çalışmalar yapmıştır; ama biz bugün de ne yazık ki genel olarak bu akademik çalışmalardan mahrumuz.

İşte ben bu şartlar altında 1997 yılının baharında Kürtçe-Türkçe sözlük hazırlamaya başladım. Elimizde en geniş kapsamlı sözlük olarak da D. İzoli'nin sözlüğü vardı ve imdadımıza yetişmişti. Fakat daha geniş kapsamlı bir sözlüğün olması gerektiği ihtiyacı kendini dayatıyordu. Biraz da arkadaşların teşvikiyle bu işe girişmek için kolları sıvadım. Önceleri kendi adıma sonra da İstanbul Kürt Enstitüsü yönetim kurulu üyesi arkadaşlarımın isteği üzerine, Enstitü adına sözlük hazırlamayı sürdürdüm. Zaten Enstitü'yle ilişkilerim hep vardı, o zamana kadar da asli çalışmalarımdan ötürü yedek yönetim kurulu üyeliklerinde bulunuyordum. Hatta Enstitü'nün kuruluş aşamalarında da bulundum; biz o zaman MKM'deydik, Koma Çiya Müzik Grubu'nun elemanı ve aynı zamanda *Rewşen* dergisinin de yazı işleri kurulundaydım. Kısacası Enstitü'den uzak değildim; ama *Welat*, *Welatê Me* ve *Azadiya Welat*'ta çalıştığım için orada görev almıyordum, bütün zaman ve performansımı gazeteye veriyordum.

Hukuki sebeplerden ötürü gazeteden ayrıldıktan sonra sözlük hazırlamaya karar verdim, sonra da Enstitü yönetiminde görev aldım. Ben sözlüğü evde geceli gündüzlü çalışarak yaptım, haftada bir de Enstitü

toplantılarına katılıyordum. İhtiyaç halinde yine kuruma gidiyordum. Rahmetli Feqî Huseyn'i anmam gerekiyor; onunla da çok güzel günler geçirdik, bana dil konusunda yardımlarını hiç esirgemedi.

İlk önce Türkçe-Kürtçe sözlük hazırlamamın asıl nedeniyse şuydu: Türkçe aracılığıyla Kürtçe'nin zenginliğini, söz dağarcığını ortaya çıkarmak ve yine bu dil aracıyla insanlara Kürtçe'yi öğretmekti. Bizler Türkçe eğitim görmüştük, bizlerin eğitim dili, düşünme dili Türkçe'ydi. Özellikle okul yüzü görmüş bütün Kürtlerin durumu böyle. Evet, Türkçe üzerinden hedeflerime ulaşmak istiyordum. Benim açımdan iyi de oldu. Çünkü bu sayede Kürtçe sözcüklerin peşine düşme imkânını bulabildim. Kürtçe'nin Kurmancî lehçesinde bulunmayan sözcükleri, terimleri Güney Kürtçesi'nden, amiyane tabirle Soranca'dan temin ediyorduk.

Kurmancî diyalekti kendi doğal evrimine uygun olarak sözcüklerini, terimlerini üretebilmişti, özcesi kendini gerçekleştirebilmişti. Ama Cumhuriyet sonrası uygulanan politikalar, yasaklar, ret ve inkâr siyaseti Kurmancî ve Kirmanckî'nin (Zazakî'nin) doğal gelişimini engellemişti. Bırakalım dilin kendisini üretmesini, geliştirmesini, varolan da zamanla unutulup yok oluyordu. O yüzden gerek Avrupa'da çıkan Kurmancî yayınlarda gerek İstanbul merkezli Kürtçe yayınlarda Güney Kürtçe'sinden (Soranîden) sözcükler vardı ve bu da bilinçli bir tercihti zaten. Hatta biz de gazetecilik dönemimizde, yanımızda olan Soran arkadaşlardan bilmediğimiz, yani Kurmancî'de bulunmayan sözcük ve terimleri alıyorduk, eksikliğimizi böyle gideriyorduk. Şunu belirtmeliyim ki Kürtçe (bilhassa Kurmancî) zengin bir dildir; ama yasaklardan ötürü özellikle bilimsel terimler, disiplinlerle ilgili kavramlar alanında sıkıntıları vardı. Bunların büyük bir kısmıysa Soranca yardımıyla ve başka şekilde giderildi.

Benim diğer sıkıntımsa gramer terimleriyle ilgiliydi. Bu alanda standartlaşmış bir terminoloji yoktu. Ben de işi zorlaştırmamak için, yani sorunlara sorun katmamak ve bazı sorunların müsebbibi olmamak için ağırlıklı olarak Celadet Bedirxan'ın dil alanındaki terminolojisini tercih ettim. Diğer bir problem de kısaltmalarla ilgiliydi. Benden önce hazırlanmış sözlüklerde sözcük türlerini belirtme konusunda büyük sıkıntılar vardı. Örneğin Kürtçe (Kurmancî ve Kirmanckî için) cinsiyetli bir dildir; o yüzden sözcüğün eril mi, dişil mi veya nötr mü (sözcüğün hem eril hem de dişil olduğunu belirtir) olduğunu göstermek gerekiyor. Hadi diyelim sözcük türlerini belirtmedik ama mutlaka cinsiyetini bir şekilde sözlükte, sözlük bilimine uygun bir şekilde göstermek gerekiyor. Yoksa kullanıcı o sözcük eril mi dişil mi nasıl bilecek?

Hem kısaltmalar hem sözcük türlerini belirtme hem de ayrılabilir fiilleri göstermede elimden geldiğince azami gayreti gösterdim. Tabi işin ehline danışarak, eski deneyim ve tecrübelerden yararlanarak kendimce bir yöntem de oluşturdum bu konuda. Temel gayem Kürtçe olduğu için, ben sözcük türlerini Kürtçe kelimelerin sonunda farklı bir karakterle belirttim. Bunu yaparken de iki dilli sözlükleri kendime referans aldım, örneğin Fransızca-Türkçe, Türkçe-Fransızca sözlükleri. Fransızca cinsiyetli bir dil olduğundan Kürtçe için de iyi bir örnekti.

Türkçe-Kürtçe iki dilli bir sözlük hazırlamak sanıldığından daha zordu. Bir yanda teknik anlamda gelişmiş, eksiklerini bir şekilde gidermiş Türkçe gibi bir devlet dili vardı, diğer yanda bilinen nedenlerden dolayı darbe yemiş, standartlaşmamış bir Kürtçe vardı ortada. İmla konusunda da sorunlarımız vardı, bereket versin ki gazetecilik deneyimimiz Kürtçe imla konusunda az da olsa bilgi birikimi sağlamıştı ve sözcüğün hangi şekli daha çok tercih edildiğinden haberdardık. Türkçe gibi kurumu olan, standartlaşmış bir dil ve Kürtçe gibi birçok olanaktan mahrum bırakılmış, yasaklanmış, gelişimine ket vurulmuş, sorunlu bir dille sözlük hazırlamanın ne kadar meşakkatli, sitemi bol bir çalışma alanı olduğunu varın siz düşünün artık. Allahtan daha önce yapılmış çalışmalar vardı da işimiz biraz kolay oluyordu. Diğer bir deyişle evveliyatımız vardı Kürtçe açısından.

İkinci çalışmam, yani Kürtçe-Türkçe sözlük biraz daha rahat oldu. Aynı yöntemi buna da uyguladım. Buna rağmen iki çalışmam da biraz derleme ve tarama sözlüklerine benziyor. Lakin bir sözcüğün yazı alanındaki yaygın kullanışıyla etimolojik ve morfolojik açıdan kelimeyi tahlil ettikten sonra, form olarak en doğrusunu temel aldık; diğer şekillerini de sözlüğe yerleştirirken kullanıcıyı, temel aldığımız sözcüğe yönlendirdik. Bu yolla da standart bir dil oluşturmayı hedefledik. Yazı alanındaki gelişmeleri, sözcüklerin yazılış biçimini, hangi formların daha çok rağbet gördüklerini de imkânlarımız dahilinde takip etmeye çalıştım ve onları göz önünde bulundurdum. İmla konusunda özellikle bu işin piri olan Celadet Bedirxan (*Hawar* ve *Ronahî*) ile Paris Kürt Enstitüsü'nün yayın organı olan Kurmancî'yi özellikle dikkate aldım. İlk çalışmamda Kurmancî'nın 25 sayısından yararlandım. İkinci çalışmamda da sonra çıkan ve elime geçen sayılarından faydalandım, bu aralar 40 sayısı bir arada Avesta Yayınları tarafından basıldı.

Elde Kürtçe imla kılavuzu yoktu, hâlâ da yok. Sözlüklerim bir nevi bu görevi de görüyor. Bu durumun farkında olarak, daha titiz davranmam gerektiği bilinciyle hareket ettim sözlük hazırlarken.

Üçüncü orta boy sözlüğü (Kürtçe-Türkçe, Türkçe-Kürtçe) hazırlamak daha kolay ve rahat oldu. On yıl içinde üç sözlük. Birincisi 2000 yılında (60 bin maddelik Türkçe-Kürtçe büyük sözlük), ikincisi 2004 yılında (166 bin madde Kürtçe-Türkçe büyük sözlük) ve sonuncusuysa 2007 yılında (75 bin maddelik Kürtçe-Türkçe, Türkçe-Kürtçe orta boy sözlük) İstanbul Kürt Enstitüsü tarafından yayımlandı.

Bu sözlükleri hazırlarken birçok kaynaktan beslendim, onları da birinci sözlükte özellikle belirttim. Bu kaynaklar sadece yazılı kaynaklar değildi, sözlü kaynaklar da vardı. Ben bilhassa farklı bölgelere mensup insanların yazılarını takip ederek sözcük derledim ve anlamlarını bilmediğim kelimeleri de yazarlarına bana anlamları konusunda yardımcı olsunlar diye gönderdim. Bazı arkadaşlar yörelerinde kendi derlediklerini gönderdi bana. O yüzden biraz da kolektif çalışmaların ürünü oldu bu sözlükler.

Şimdiye kadar bir fotoğraf çekmeye, bir tablo oluşturmaya çalıştım ki insanlara dile nasıl ilgi duyduğumu, hangi aşamalardan geçtiğimi ve nasıl şartlarda sözlükleri hazırladığını anlatabileyim diye. Şimdi de diğer cepheyi anlatmak istiyorum, iç cepheden az çok bahsettim.

Kürtçe yazıp çizmek, Kürt dili, edebiyatı, tarihi, müziği, kültürü, folkloru üzerine çalışmanın pek de masum görülmediği zamanlar geride kaldı diyemeyiz hâlâ. Yaptığımız çalışmaları sakladık durduk. Mahkemelerde ben de dahil olmak üzere Kürtçe savunma yapmak istediğimizde, "sanık anlaşılmaz bir dille konuşuyor" diye engellendik. Oysa aslında Kürtçe'den dolayı yargılanıyorduk. Bunlar sözüm ona dil yasağının kalktığı dönemde oluyordu. Hem anlaşılmaz dil diyeceksin hem de anlaşılmayan dilde sözüm ona suç unsuruna rastlayacaksın ve basın kanununa muhalefetten dava açacaksın, varın siz bu duruma bir ad koyun derim. Yasakçı, retçi ve inkârcı zihniyet iş başındaydı. O yüzden her ortamda mesleğimizi beyan etmekten çekiniyorduk. Okulda çocukların başına bir şey gelmesin diye baba mesleği hâlâ serbest meslektir. Bazı durumlarda basın yayın alanında, bazen de reklam ajansında çalışan biri olarak kendimi tanıtıyorum hâlâ.

Çalışmalarımı hep yedekli yaptım ne olur ne olmaz diye çünkü burası Türkiye. Bir keresinde Susurluk Kazası sonrası, ışık söndürme eylemlerinin yapıldığı bir dönemde, halk otobüsünde kimlik kontrolü sırasında üzerimde Kürtçe gazete, kitap var diye arabadan indirildim. Polisin komiserine dönüp "amirim yakaladım" sözünü hiç unutmuyorum. Akabinde polis karakoluna götürüldüm, sorgulandım. Gazete ve kitap yasal olduğu, ben de gazetenin genel yayın yönetmeni olduğum ve

kimliğimi gösterdiğim halde yasak yayın bulundurmaktan beni içeri almaya çalışıyorlardı. Komiser biraz anlayışlı olduğu için ve ben de hiç kekelemeden sorularını cevapladığım için serbest bırakıldım.

Toplu taşıma araçlarında Kürtçe bir şeyler okumanın nasıl riskli olduğunu biliyorum ve de yaşadım. Terörist olmaya yeter sebep olabiliyor bu tür çalışmaları yapanlar, hatta okuyanlar ve üzerlerinde bulunduranlar. 1999 yılında büyük bir olay atlattım. Abdullah Öcalan'ın yakalandığı zamandı. Her yerde eylemler vardı. İstanbul'da bulunduğum mahallede de eylemler yapılıyordu, belediye otobüsü ateşe verilmiş, polis aracına da ateş açılmıştı. Özel timler mahalleyi ablukaya aldı, bütün evleri, özellikle yarı inşaat halindeki evleri didik didik arıyordu. Bizim bulunduğumuz binaya da girdiler. O zaman sadece benim için değil, aile fertleri için de hayat durdu sanki. İçeriyi büyük bir sessizlik sardı, kimsenin ağzını bıçak açmıyordu, hepimizin rengi de uçmuştu. Eğer bize gelseler hem tutuklanma riskim hem de bütün çalışmalarıma el konması riski vardı. Öylece kalakaldık. Büyük bir mucize eseri kapıyı çalmadan yukarı çıktılar, sonra da binayı terk ettiler. O günü düşünmek bile istemiyorum. Yakalanmama hayıflanmazdım, ya çalışmalarıma el koyulsaydı ve bir daha bana verilmeseydi?! Sonucunu varın siz düşünün.

Birinci sözlüğüm, Türkçe-Kürtçe sözlüğüm çıkmıştı, 2000'li yılların başlarıydı. Atv'de Siyaset Meydanı programında Kürt sorunu tartışılıyordu. Biz enstitü olarak çağrılmış değildik ama sözlüğümüzü ve yayın organımız olan *Zend* dergisinin birkaç sayısıyla bazı Kürtçe öğrenme materyalleri göndermiştik. Devlet Bakanı Prof. Abdulhaluk Çay da programın konuklarındandı. Bu zatın siyasi görüşleriyle Kürtlere bakışı biliniyor. Programda Ali Kırca bizim sözlükten bahsetti; ama Abdulhaluk Çay kendisini tutmayarak bu tür çalışmaların emperyalistlerce yurtdışında yaptırıldığını, amaçlarının ülke ve milletin birlik ve beraberliğini parçalamak olduğunu anlattı durdu. Sonunda Ali Kırca bu çalışmanın İstanbul Kürt Enstitüsü'nce yayımlandığını ve kurumun açık adresini de televizyonda sözlükten okuyarak açıkladı. Sonrasında ne mi oldu, ertesi gün polis Enstitü'ye baskın düzenledi ve kurum yanılmıyorsam üç ay kapalı kaldı. İşte devletin bakış açısı. İşte tahammülü...

Sözlüğümüz dağıtım aşamasında da birçok engele takıldı. Hiçbir yasal engel olmamasına rağmen mülki amirlerin keyfi uygulamaları neticesinde birçok yerde sözlüklere el konuldu, dağıtımı engellendi. Kitapçılarda, satış noktalarında ürünümüz satılmadı, raflarda sergilenmedi veya tezgâh altlarında müşterilerini bekledi. Tabii birçok Kürtçe

eserin akıbeti bundan farklı değildi. Durum bugün de değişmiş değil, hâlâ Kürtçe'ye suçlu muamelesi uygulanmakta.

Gerçekten her şeyi göze alarak, çok zor koşullarda çalıştık. İnsanların fedakârlığı, özverisi olmadan, o kısıtlı maddi ve manevi şartlarda çalışma yürütmek herkesin harcı değil desem beni kınamayın derim açıkçası. Büyük bir inanç, büyük bir sabır ve azim lazım. Yol parasını bulmakta zorlanıyorduk. Kurumlarda çalışan hemen herkesin durumu aynıydı. Hali vakti yerinde olan insanlardan finansör olmalarını beklemek, bu çalışmaları desteklemelerini ummak imkânsızdı. Haklı olarak insanlar en azından açıktan destek sunmaya çekiniyordu.

Ne maddi ne de manevi olarak bugünkü imkânlara sahiptik. Kürtçe üzerine çalışanlara, daha doğrusu kimliğinin gereği olarak kendi varlığının doğal sonucu olan alanlarla ilgilenmenin hoş görülmediği, yasaklamaların olduğu günlere tam olarak artık geride kaldı diyemediğimiz, bugünler devam etmekte. Evet, kanunen Kürtçe yasak değil artık, TRT 6 var 24 saat Kürtçe yayın yapıyor diyebilirsiniz. Ama ve lakin zihniyet değişmemiş hâlâ. Bizler, Kürt yazar ve çizerlerin çoğu, mimliyiz devletin gözünde.

Bugün bile hiçbir baskıya maruz kalmadan, çekinip korkmadan alan araştırması, sözlü edebiyatı derleme çalışmaları folklorik çalışmalar yapabilir miyiz Kürt coğrafyasında? Köy köy, ilçe ilçe, il il dolaşıp araştırma yapmanın imkânı var mı? Peki bu tür çalışmalar yapmadan adam akıllı bir Kürtçe sözlükten bahsedebilir miyiz? Kürtçe'ye yaşayan dil gözüyle bakan bir zihniyetten ne bekleyebiliriz ki?

Belki Kürtçe'nin itibarı iade edildi, kriminalize edilmekten çıkarıldı, demek mümkün ama "Kürtçe lazımsa onu da biz getiririz" zihniyeti iş başında bu ülkede. Her şeyi iğdiş ederek, ehlileştirerek, kendi Kürt'ünü, kendi Kürtçe'sini yaratarak bir şeyler yapmanın peşinde Hadesler.

Bizlerin arkasında koca koca kurumlar yok, finans destek yok, kapılar sonuna kadar açık tutulmuyor. Hiçbir yasal engel yoksa dahi eğer insanda kuşku, tereddüt, kaygı, endişe, korku, çekinme vs varsa bu bile en kötü engel ve yasak değil mi? Niye korkusuzca ve göğüslerini kabartarak yaptığı işi her ortamda beyan etmesin ki insanlar?!

Aslında devletin yapması gereken işi biz yaptık. Bir bakıma kamu hizmetidir bizim yaptığımız. Bence devletin bir özür borcu var, üstelik desteklemesi gerekiyor bu türden çalışmaları. Yaptıklarının bedeli olarak Kürtçe'ye pozitif ayrımcılık yapması, bütçeden bu dilin gelişimi için pay ayırması, bu alana yatırım yapması gerekir diye düşünüyorum. Ben vatandaşsam, devlete karşı görevlerimi yerine getiriyorsam,

devletin de vatandaşına karşı olan görev ve sorumluklarını yerine getirmesi gerekiyor.

Kürt dilinin konumunu, statüsünü Kürt halkının durumundan ayrı düşünemeyiz. Kürt sorunu çözülmeden, zihniyet değişimi yaşanmadan, her şey Kürtler açısından da normalleşmeden bu durum devam edecektir. Kürtçe'ye, Kürtlere karşı bu bakış açısı değişmediği müddetçe, bu alanlarda çalışma yapanların sıkıntısı da bitmeyecek zorluklar, engeller, keyfi uygulamalar da sürüp gidecektir. Diğer yanda teknolojideki gelişmeler (özellikle uydu üzerinde yapılan tv ve radyo yayınları, internette, sanal âlemdeki Kürtçe yayınlar), insan hak ve özgürlükleri alanındaki bazı iyileşmeler, Türkiye'de yapılan birtakım yasal düzenlemeler, Kürt özgürlük mücadelesinin gelmiş olduğu düzey bizim çalışma koşullarımızı rahatlatmakta, imkânlarımızı da artırmaktadır. İnternetten bahsettik; Kürtçe siteler aracılığıyla aramızdaki sınırlar kalkmakta, Kürtçe yayınlarda bir artış olmakta ve insanlar birbirini takip etme noktasında daha fazla imkânlara sahip olabilmekte. Eskiden birbirimize ulaşmada sıkıntı çekerdik; oysa şimdi elektronik postayla istediklerimizle hemen ilişkiye geçebiliyor, görüş alışverişinde bulunabiliyor hatta yardım bile alabiliyoruz. Ben şimdi bile bu siteleri takip ediyor, sözcük derliyor ve yazarlarından anlamları bilmediğim sözcükler hakkında yardım talep ediyorum.

Kürtçe, özcesi Kürdoloji eskiye oranla daha fazla akademik çevrelerin dikkatini çekmekte. Geçmiş yıllara oranla bu alanda master, yani yüksek lisans ve doktora yapan yerli ve yabancı insan sayısında hatırı sayılır bir artış var.

Bizim bizden kaynaklanan, dilden kaynaklanan sorunlarımız var. Bunları aşmanın çabası içindeyiz. Zaten bizden önceki insanların emeği, çalışmaları olmasaydı, eğer onlar bedeller ödemeseydi bu alanda, bizim bu çalışmaları bu düzeyde ve kapsamda yapmamız söz konusu bile olmayacaktı. İyi ki evveliyatımız var. Bu yüzden o güzel insanlara minnettarız ve emekleri önünde saygıyla eğiliyoruz.

Devletten, uyguladığı politikalardan kaynaklanan sorunlarımıza gelince: Kürt sorunu çözülmeden, Kürt dili ve edebiyatı, müziği, sanatı, kültürü, tarihi hülasa Kürtler üzerine yapılacak çalışmaların önü açılmadan, maddi destekler olmadan sorunlar bitmeyecek. Malumu beyan etmek istemiyorum ama zihinsel faaliyetler, kültürel çalışmalar desteklenmeden veya kurumlar tarafından finanse edilmeden gelişme olmaz, istenilen düzeyde eserler ortaya çıkmaz ve insanlar da tek başlarına bu yüklerin altından kalkamaz ve birçok şeyden yoksun ve yoksul olmaktan kurtulamaz.

Hatırlatma ve Umut

Michael Chyet

SÖZLÜĞE GİRİŞ

Bir sözlüğü oluşturmanın amacı, söz konusu dili konuşanların, dili hem konuşmada hem yazmada kullandıkları gibi doğru biçimde yansıtmaktır. Ancak iş Kürtçe'nin kuzey lehçesi olan Kurmancî'ye gelince, konuşma dilinin yazı diline göre çok daha gelişmiş ve değişken olduğu görülür. Bu, Türk, Irak, İran ve Suriye Devletleri'nin, Kürtçe'nin kullanımını tamamen resmi nedenlerle büyük oranda yasaklamasından kaynaklıdır. Dolayısıyla bu, Kurmancî konuşanların çoğunun okur-yazar olmadığı anlamına gelir ya da çoğu en azından Kürtçe okur-yazar değildir. Eğer Kürtler herhangi bir resmi eğitim almışlarsa, bu eğitim ya Türkçe ya Arapça ya da Farsça alınmıştır. Sadece eski Sovyet Ermenistanı'ndaki Kürt azınlık, Kurmancî lehçesiyle eğitim görme fırsatına sahipti. Öte yandan, durum Soranî için (Soranî, Kürtçe'nin ana lehçesidir, Irak ve İran Kürdistan'ında konuşulur) bu açıdan daha dengelidir ve ayrıca bu lehçeyi konuşanlar arasında, çok daha fazla kişi Soranî lehçe-

sinde okur yazarlığa sahiptir. Bundan dolayı da daha fazla teknik sözcüğü günlük konuşmalarına almışlardır.

Kurmancî leksikograflar (sözlük yapan kişiler) bir çıkmazla yüz yüzedir: Henüz teknik sözcük dağarcığı gelişmemiş bir dille uğraştıklarından, insanların kullandığı kelimeyi sağlama görevleri vardır ya da bunun tersine, kayıp teknik kelimeyi bulup temin etme sorumluluğu duyarlar. Modern leksikograflar, tanımlayıcı bir iş sunmanın gayreti içindedir. Yani, o dili konuşanların kullandığı gibi, dilin daha gerçekçi yansıtılmasına çaba gösterirler. Oysa iş sadece okumuş küçük bir grup entelektüel tarafından bilinen teknik kelimelere geldiğinde, halkın tanıdık olmadığı çokça kelimenin kullanımı (ki umuyoruz, bir gün böylesi terimler güncellik kazanır ve genel halk tarafından kullanılır), sözlük yapımını tanımlayıcı bir çalışmadan ziyade, alışılagelinişe dönüştürme riski yaratır.

Bu sözlüğü, geçen 15 yıl içinde derledim. Bu devasa proje girişiminde, hali hazırda varolan çeşitli Kürtçe sözlükler üzerine eleştirel bir inceleme yaptım (Kürtçe-Rusça, Kürtçe-Türkçe, Kürtçe-Arapça, Kürtçe-Fransızca, Kürtçe-Almanca ve daha yakın zamanlarda Kürtçe-İngilizce). Bunu yaparken, eski hataları çıkarmaya dikkat ettim ve Amerika ve yurtdışındaki göçmen Kürtler üzerine olan alan çalışmamdan materyaller ekledim. Bunun ötesinde, kendi okuduğum edebi, folklorik ve gazetecilik kaynaklarından pek çok kelime seçtim.

Bu, dilin modern kullanımının yansıtılması yanında (sözlükteki kelimelerin tam etimolojisini nerede gerekliyse vermeye gayret ettim), Fars dilbiliminin daha geniş alanıyla Kürtçe'yi birleştirecek bir girişimidir. Kaliforniya Üniversitesi Berkeley profesörlerinden Martin Schwartz'ın bu çalışmadaki yardımları paha biçilmezdir. Şuna işaret etmem gerekiyor ki dilin modern kullanımı, projeye başladığım 15 yıl önceden bu yana değişti. Şimdi birinin Kurmancî'sini Soranî kelimelerle doldurmak modayken, durum on yıl önce böyle değildi. Soranî kelimeler, sözlüğe ne kadar dahil edilmeli konusuna gelince, kendimi sıklıkla bir açmazın içinde buldum.

Ne yazık ki Kürtçe bir sözlüğü oluşturma meselesi, mevcutta varolan sözlüklerdeki verileri basitçe büyük bir lügatte toplama meselesi değildir. Başlangıçta benim amacım sadece şunu yapmaktı; sonuçları kendi alan notlarımla büyütmek. Fakat kısa süre içinde öğrendim ki mevcut pek çok Kurmancî sözlük, tam doğru olmayan bilgilerle ve yanlışlarla dolu olduğundan, bu şüpheli değerlerin girişlerini listeleyerek, eski hataları tekrarlamış olurum. Diğer taraftan, yayımlanmış sözlükler, alan içinde sınırlı kalma eğilimi gösterir. Çoğu, bir bölgenin kelime dağarcı-

ğıyla ilgilenir, bu, esasında lehçe coğrafyası için bir avantajdır. Yeni sözlüklerse, modern gazetecilik kelimeleriyle uğraşmıştır. Bazı sözlükler, eski hataları tekrarlayarak, kelimeleri bolca önceki sözlüklerden ve çalışmalardan almıştır.

Kürtçe, üç alfabeyle yazılabilmesine rağmen (ki aralarında bazen basit birebir uygunluk vardır), sadece bir sözlük (Feryad Fazıl Ömer'in *Kurdisch-Deutsches Wörterbuch*) Latin ve Arap alfabelerini kullanır. Böylece çalışma kolayca Türkiye kadar Suriye, Irak ve İran'dan da Kürtlere açık hale gelmiştir.

Kürtçe sesbiliminin üç hali, sözlüklerde düzenli olmayan bir muamele görür: vurgulu sessiz harfler, gırtlaksılar ve nefesle telafuz edilen sessiz harfler (aspirated consonants). Maalesef, vurgular (Arapça ş-d-t-z'ye yakın) mevcut sözlüklerde büyük oranda belgelendirilmemiştir. Arapça alfabeyle yazılmış daha eski sözlükler, bu özelliği ara sıra bazı Arapça harfleri kullanarak ima eder. Benim Irak Kürdistanı'ndan olan kaynaklarım, Irak Kürdistanı'ndaki eski sözlükler bu Arapça vurguları kullandığı için, bu vurguya sahiptir. Joyce Blau'nun Amediye ve Jebel Sinjar'dan olan metinlerinde, Blau, söz konusu sessiz harfleri altını çizerek (s-t-z) bu özelliği gösterir. Bu sorun, Arapça'da detaylı bir çalışma konusu olmasına rağmen, Kürtçe'de bu sorunla ilgilenen benim bildiğim tek çalışma, Margaret Khan'ın (MK-*Jinn'in Çocukları* kitabının yazarı) tezidir. Komşu neo-Aramca lehçelerdeki aynı özellik üzerine bazı çalışmalar, rahmetli Irene Garbell ve Robert Hoberman tarafından yapıldı. Bunun bölgesel bir özellik olduğu görülüyor.

Gırtlaksı seslere gelince, pek çok Kürt gerçeği kabul etmeyi reddeder: Bu "Arapça sesler"in kendi dillerinde mevcut olduğunu düşünür, bundan dolayı bu sesleri yazı sistemine katmayı ihmal eder. Hakikat şudur ki sadece bu bölgenin Kürtçe'si değil, aynı zamanda bu bölgede konuşulan Türkçe ve neo-Aramca lehçeler de gırtlaksı sesleri gösterir. Daha da ötesi, *q* ve *x* ile temsil edilen sesler de Arapça'da bulunur; fakat bunlar aynı nedenlerle reddedilmez. Bütün bu tartışma, en doğru ifadeyle, anti-bilimseldir ve gerçekten politik olan bu beyanın, fonetik ve yazımbilimiyle ilgili yapılacak bir bilimsel tartışmada yeri yoktur. Bu gırtlaksı sesler, bugünkü Kürt dilinin bütün bir parçasıdır ve bu anlamda Margaret Khan'ın doktora tezinin yanında, Sovyet âlimlerinin de söylediği gibi bu sesler tanınmalıdır. Prof. Otto Jastrow'a göre (Arapça ve neo-Aramca uzmanı), Kürtçe'nin bu sesleri İslam'ın fetihlerinden önce Kürtçe'ye Aramca'dan girdi, sonra Kürdistan'a Arapça getirildi. Öyle ya da böyle, Kürtçe'yi Latin alfabesiyle yazanlar (Sovyetlerde yetiş-

tirilmiş dikkate değer istisnalar hariç) yazımda gırtlaksal sesleri yok sayma eğilimindedir. Sovyetlerde eğitim görenler bu sesleri şöyle yazar: Ĥ-e'-x¨. x Bedirxan'dan alınmıştır, ilk ikisiyse kıyaslamayla yaratılmıştır. Ben, e' ile ilgili olarak bir düzenleme yaptım: Ses +e olduğunda ('ayin), bir kelimenin başında yer aldığında (Arap alfabesinde ع yazılır), tırnağı e ünlüsünün başına alarak, 'e olarak yazdım.

Kıyaslamayla, herhangi biri ayrıca 'a (عَ), 'i (عِ),'o (عُ), 'u (عْ) harflerini bulur. e' yazımını, ünlü (e)'yi ('ayin)'in takip etmesi gibi durumlar için sakladım (*me'r* kelimesindeki gibi) (*me'r*: *mar*'ın (yılan) lehçesel varyantıdır). Genelde, Arapça alfabeyi kullanarak Kürtçe yazanlar (ع)'yı uygun yerde yazmada bir problem yaşamaz.

Bu seslerle ilgili olarak, büyük çapta bir bölgesel çeşitlilik vardır. "alın" kelimesi, konuşanın nereli olduğuna bağlı olarak, "*enî– enî – henî* ve hatta *henî* olarak yazılır. Ayrıca, ع (') ve ح yerlerini değiştirmek hem Yezidi konuşmasında hem de Erbil'in alt lehçesi Soranî'de bir ilkedir. (Mesela Hacî 'Alî, 'Acî Halî olur). Eğer bu sesler Kürtçe'de yoksa, Kürtçe'nin bu lehçesel özelliğini nasıl açıklayabiliriz?

Son olarak, nefesli/nefessiz sessiz harf çiftleri (p'-p/t'-t/k'-k/ç'-ç) Sovyet âlimleri tarafından ve bazı modern dil bilimcilerin tek tük çalışmalarında sürekli olarak ayırt edilir. Pek çoğu Ermenice de bilen Sovyet âlimleri, Ermenice'de de varolan bu özelliğin etkisi altında kuşkusuz kalmıştır. Bu ayrım, genelde modern Kürtçe yayınlarda önemsenmemiştir. Kayda değer iki istisna dışında: Musa Anter'in Kürtçe-Türkçe sözlüğünde (ki bu sözlükte sadece k' (kh)/k ikilisi ayırt edilmiştir) ve Baran Rizgar'ın Kürtçe-İngilizce/İngilizce-Kürtçe sözlüğünde. Arapça metinlerde, bu sessiz harf çiftlerini ayıran sadece bir yayımdan haberdarım. Yine de (Irak Kürdistan'ından olan kaynaklarım ki Arapça alfabeyi kullanma konusunda çok rahattır) bu ayrım gerçektir ve fonetik bir öneme sahiptir. Örneğin, bu kişiler *kitik*'i (kuru incir) (nefessiz k ile) *k'itik*'ten (kedi) (nefesli k ile) ayırır.

Şu not edilmeli: İlk Kürtçe metinlerin toplayıcıları (Oskar Mann, Albert Socin ve M. Auguste Jaba bunlar arasındadır), bu çeşit sessiz harflerle ilgili ince noktaları ayırt etmede başarısız olurken, sesli süresinin sonsuz küçük derecesini denemekte fazla tutkuluydu. Aynı şey çağdaş Arapça, neo-Aramca, Türkçe ve benzeri metinler için de söylenebilir.

Varolan sözlüklerdeki bir diğer sorun [özellikle Anter, Gewranî, Torî ve İzolî (1.Baskı.)], sözlüklerdeki baskı hatalarının çokluğudur. Son derece yaygın olan bu olgu nedeniyle, farklı bir form olarak görünen şeyin

aslında bir dizgi hatası mı olduğu yoksa basitçe bölgesel farklılıktan dolayı mı sözlüklerde yer aldığı bazen çok net değildir. Dizgisel hataları gerçek kelimelermiş gibi indekslemek, elbette ki bir sözlüğün kapsamı alanı dışındadır.

Yukarıda çerçevesi çizilen bu sorunlara (hem fonetik yanlışlıklar hem de yaygın vuku bulan baskı hataları) karşı etkili olacak bir çözüm şöyle ortaya atılabilir: Güvenilir kaynaklar. Irak Kürdistan'ından son mülteci akınıyla birlikte, Amerika'da öncekinden çok daha fazla sayıda Kürtçe konuşan insan var. Türkiye ve Suriye'de konuşulan Kürtçe'nin lehçeleri için Avrupa'daki göçmen Kürt nüfusu çok kalabalıktır. Öyle ki neredeyse makul her alt lehçe Avrupa'da temsil ediliyor. Elbette, bu dili konuşan herkesin dilbilimsel kaynak için ideal olduğunu söylemiyoruz. Fakat bu insanlara dostça davranılarak ve güvenleri kazanılarak, geçmişin pek çok hatası (hem dilbilimi açısından hem de diğer konularda) masaya yatırılabilir.

Kürtçe'nin bilinen en eski iki sözlüğü şunlardır: Ahmede Xanî'den *Nûbara Biçûkan* (1094 A.H:1682-83 AD) ve Garzoni'den *Grammatica e Vocabolario Della Lingua Kurda* (Roma 1787). İlki, İslami kitaplarda kullanım için Arapça-Kürtçe kafiyeli bir lügattir ve basit Arapça kelimeleri Kürt erkek öğrencilere öğretmek içindir. Yeni baskısına Amsterdam'daki Philo Press aracılığıyla ulaşmak mümkündür. İkincisiyse, bir 18. yüzyıl İtalyan misyoneri olan Maurizio Garzoni tarafından, İtalyan misyonerlere Kurmancî konuşanlarla konuşma iletişim olanağı yaratmak amacıyla yazılmıştır.

Saygıdeğer meslektaşım Amir Hassanpour, *Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil, 1918-1985 (1992)* adlı kitabında, Kürtçe sözlük yapımcılığının detaylı bir tartışmasını vermiştir. Hassanpour, büyük oranda Soranî'yle (Kürtçe'nin ana lehçesi) ve tek dilli sözlüklerle ilgilenir. Sonrasında ben, bu sözlüğü yaratırken bahsini ettiğim Kurmancî sözlükleri tartışıyorum.

* *JJ: Auguste Jaba & Ferdinand Justi, Dictionnarie Kurde-Français (St. Petersbourg: Eggers et Cie, 1879), xviii, 463 sayfa.*

Bu, Kürtçe'nin ilk önemli yabancı dil sözlüğüdür. Girişler oldukça düzensiz, Latin örneklerle Arap alfabesiyledir. Erken dönem sözcükleri, (Garzoni, Rhea, Lerch ve Prym & Socin'inkiler gibi) bu çalışmada sınıflandırılmıştır.

*HH: Yusuf Ziyaeddin Pasa. *al-Hadiyah al-Hamidiyah*, (Beyrut, 1975), 56, 240 sayfa: Mohammad Mokri. *Recherches de Kurdologie: Dictionnaire Kurde-Arabe de Dia' Ad-Din Pacha al-Khalidi*: Introduction et notes linguistiques, notice sur la phonetique et la graphie arabo-per-

sane du dialecte kurmandji, Textes et etude religieux, linguistiques et ethnographiques (Langues et civilisation iraniennes), no. 4 (Beyrut & Paris, 1975), 56, 240 sayfa.

İlk kez 1892'de yayımlanan bu kitap, Kürtçe-Arapça bir sözlüktür ve Türkiye Kürdistan'ından Bitlis lehçesine dayanır. Filistinli bir Arap olan, yüksek rütbeli Osmanlı memuru Ziyaeddin Paşa, Bitlis vilayetinin Mutki kaymakamıyken bu sözlüğü oluşturdu. Arapça alfabeyle yazılmıştır ve modern yazımdan önce gelmesine rağmen, tamamıyla modern yazıma uyan bir sistemi kullanmıştır. Bu kitap, 1978 yılında Türkiye'de Latin alfabesiyle, orijinal Arapça'dan yapılan Türkçe çeviriyle M. Emin Bozarslan tarafından yeniden basıldı.

*B: Ch. Kh. Bakaev. *Kurdsko-Russkii Slovar'*... okolo 14000 slov s prilozheniem grammaticheskogo ocherka kurdskogo iazyka (Moskova: Gosudarstvennoe Izdatel'stvo Inostrannykh i Natsional'nykh Slovarei, 1957), 618 sayfa.

Kürtçe-Rusça olan bu sözlük, eğitimli, anadili Kürtçe olan bir dilbilimcinin çalışmasıydı. Girişler Slav alfabesiyle yapılmıştır, hem nefesli/nefessiz sesli harf çiftlerini (p-p'/t-t'/k-k'/ç-ç') hem de gırtlaksı e'/hk seslerini e/h/x seslerinden ayırt etmiştir. Üstelik fiillerin geçişken ve mevcut gövde yapıları kadar, isimlerin cinsiyetleri de temin edilmiştir. Girişler, sıklıkla cümlelerle örneklendirilmiştir. Sözlük, fiil çekim ve isim büküm çizelgeleriyle gramerin bir tetkikini de içine alır.

Bakaev bazı Pan-Sovyet sözcük parçalarını nitelemesine rağmen, bu üç sözlüğün hiçbiri, şimdiye kadar modern teknik kelimelerden bahsetmemiştir.

*K: K. K. Kurdoev. *Ferhenga Kurdî–Rusî*: *Kurdsko–Russkii Slovar'* (Moskova: Gosudarstvennoe izd-vo inostrannykh i natsional'nykh slovarei, 1960), 890 sayfa.

Bu geniş Kürtçe-Rusça sözlük, mevcuttaki en kapsamlı Kurmancî sözlük olma özelliği gösterir. Sözlüğün girişleri Latin alfabesi eşliğinde Slav alfabesinin fonetik alfabesini parantez içinde verir (muhtemelen Rusça konuşanlara kolaylık olsun diye). Nefesli/nefessiz sessiz harf çiftleri sadece fonetik alfabeyle parantezlenerek ayrıştırılır. Fakat gırtlaksı e'/h/x sesler e/h/x seslerinden tamamen farklılaştırılmıştır. Belirsiz adlar -K (iuzhno-kurdskii: Güney Kürtçe'si) bazen Soranî lehçesine göndermede bulunurken, bazen de Kurmancî'nin Behdinan lehçesine göndermede bulunur:

Bunlar farklı iki mevcudiyettir ve ayrı ayrı muamele görmelidir. Jaba ve Justi'nin sözlüklerinden sıklıkla alınan kelimeler, bu isimlere verilir.

Bakaev'se (arkada gramatik bir bölüm vardır) diğer şeylerin arasında, Kürtçe isim ve fiillerin yazımını özetler. Kurdoev de Kürtçe Kurmancînin (K2) detaylı iyi bir gramerini yazdı.

*A: Musa Anter, *Ferhenga Khurdî-Tirkî*: Kürtçe-Türkçe Sözlük, İstanbul, Yeni Matbaa, 1967, 167 sayfa.

Kürtçe-Türkçe olan bu sözlük, yazarı İstanbul'da cezaevindeyken derlendi. Son zamanlara kadar, uzun süre yasak olmasına rağmen, Türkiye'de ulaşılabilen tek sözlük olmuştu. Kürtçe metinleri okuma kursunda, zaman zaman sadece bu sözlükte açıklanan kelimelere rastladım; *çerxî* gibi (Osmanlı İmparatorluğu zamanında kullanımda olan gümüş madeni para). Bu sözlük ayrıca, Mardin bölgesinin tipik sözcüklerinin çoğunu niteler.

*JB3: Joyce Blau. *Kurdish-French-English Dictionary*: *Dictionnaire Kurde-Français-Anglais* (Brüksel: Centre pour l'Etude des Problemes du Monde Musulman Contemporain, 1965), xvii, 263 sayfa.

Bu Sorbonne'lu Kamuran Bedirxan tarafından yapılan, yazınsal Kurmancî'nin sözlüğünü derlemek için yapılan erken bir girişimdi. Sözlükte basılan kelimeler çoğunlukla, modern sorunlarla uğraşmada bir sözcük dağarcığı yaratmaya teşebbüs eden 1930'lu ve 1940'lı yılların gazetelerinden alınır.

*JB1: Joyce Blau. *Le Kurde de Amadiya et de Djabal Sindjar*: Anlyse linguistique, textes folkloriques, glosssaires (Paris: C. Klincksieck, 1975), 252 sayfa.

Aynı kişi tarafından yapılan bu çalışma, dilbilimsel analizlerden, Fransızca çevirilerle folklorik metinlerden ve ekli Güney Kurmancî'sinin materyallerinden oluşur. Ki Blau, bu materyalleri, Amediye ve Irak Kürdistan'ınındaki Jabal Sinjar'ın Yezidi bölgesinden, 1967 ve 1968 yılları arasında toplamıştır. Bu kitap, Kürtlerin çalışmalarına ve dillerine önemli bir katkıdır.

*IF(b): D.İzolî. *Ferheng: Kurdî-Tirkî, Türkçe-Kürtçe* (Birinci Baskı) [Den Haag: Komeley Xwêndkaranî Kurd le Ewrupa, (1987), 413 sayfa; (İkinci Baskı) (İstanbul: Deng Yayınları, 1992), 913 sayfa.

Oldukça yeni bir Kürtçe-Türkçe ve Türkçe-Kürtçe sözlüktür, Türkiye'deki Dersim (Tunceli) bölgesinden bir Kürt tarafından bir araya getirilmiştir. Bu sözlüğü eşsiz yapan şey, derleyicinin bölgesine özgü kelimelerin sözlükte yer almasıdır. Bu kelimelerin bazıları, ilk defa basılmıştır. Örneğin; *hîlî*: ayna (Ermenice *hayeli*), *havlêk*: çalı süpürgesi (Ermenice *avel*). Kuzey Kaliforniya'daki çeşitli kaynaklarım bu bölgedendir, bundan dolayı son iki öğenin bağımsız teyidine sahibim. Sözlü-

ğün ilk baskısı Avrupa'da yapıldı, bu nedenle Kürdistan'da kolayca ulaşılamaz. İstanbul'da basılan ikinci baskısındaysa hatırı sayılır bir düzeltme vardır. Pek çok dizgi hatası düzeltilmiş ve girişler daha dikkatlice ayarlanmıştır. Kürtçe gazeteler *Welat, Welatê Me* ve *Azadiya Welat*'ın yazı kadrosu, ikinci baskının geniş kullanımını yaptı.

Diğer önemli bir Sovyet sözlüğü şudur:

*XF: M. U. Khamoian. *Kurdsko-Russkii Frazeologicheskii Slovar': soderzhit okolo 8000 frazeologicheskikh statei* (Erivan: Izdatel'stvo AN Armianskoi SSR, 1979) 273 sayfa.

Bu Kürtçe-Rusça sözlük, ifade tarzına dönük bir sözlük olup, Slav alfabesiyle yazılmıştır. Sözlükte hem nefesli/nefessiz ikili yapı hem de gırtlaksı e'/h/x sesler korunmuştur. Bu çalışma, bir kişinin standart yabancı dil sözlüklerinden bulmayı umduğu şeyi aşar. Sözlük, deyimler ve ifadeler üzerine ihtisaslaşmıştır ve ciddi halk edebiyatı öğrencileri için temel bir kaynaktır. Sözlükte, yaygın olarak çoğunluğu sözlü üretilmiş metinlerden tasvirli örnekler mevcuttur.

Bir diğer önemli ifadesel sözlükse şudur:

*AId: Sadiq Baha' al-Din Amêdi. *Îdyemêt Kurdî: al-muştalahat wa-al-kinayat al-lughawiyah fi al-lughah al Kurdiyah* (Bağdat: al-Sha'b, 1973), 160 sayfa.

Bu Kürtçe deyimler sözlüğü, Irak Kürdistan'ının Behdinan bölgesinden olan önemli bir Kürt âlimi tarafından yazılmıştır. Arapça alfabeyle yazılmış Kurmancî bir sözlük olup, sözlükte Kurmancî ve Arapça açıklamalar vardır. Bu çalışma, Kurmancî'nin Behdinan lehçesi üzerine yapılacak çalışmalar için paha biçilmez bir araçtır.

Bahsedilmesi gereken, yabancı dilden Kurmancî'ye dört sözlük daha vardır:

*F: I. O. Farizov. *Ferhenga Urisî-Kurmancî: Russko-Kurdskii Slovar'* (Moskova: Gosudarstvennoe izd-vo inostrannykh i natsional'nykh sloverei, 1957), 781 sayfa.

Bu Rusça-Kürtçe bir sözlüktür. Son zamanlarda Türkçe'ye şöyle çevrildi: I.O. Farîzov. Türkçe-Kürtçe Sözlük: *Ferhenga Tirkî-Kurdî*, redaksiyon Timurê Xelîl Muradov, Rusça'dan çeviri ve uyarlama Mehmet Demir (İkinci Baskı) (Ankara: Özge Yay., 1994), 344 sayfa.

*SC: S. Siabandov & A. Chachan. *Xebernama Ermeni-K'urdî*: (Erivan: HayPetHrat, 1957), 352 sayfa.

Ermenice-Kürtçe bir sözlüktür. Kürtçe, Slav alfabesiyle nefesli ve gırtlaksı farklar korunarak yazılmıştır.

*RZ: Reşo Zîlan. *Svensk-Kurdiskt Lexikon (Nordkurdiska): Ferhenga Swêdî-Kurdî (Kurmancî)* (Stockholm: Statens Institut för Laromedel, 1989) 311 sayfa.

Latin alfabesiyle yazılmış İsveççe-Kurmancî sözlüktür, İsviçre'deki göçmen Kürtlerin İsveççe öğrenmelerine yardım etmek amacıyla yazılmıştır. Aynı enstitü tarafından yayımlanan İsveççe-Soranî sözlük de vardır. Sözlük, Kürdistan'ın bütün parçalarından Kurmancî konuşan Kürtleri hedeflediğinden, İsveççe herhangi bir kelime için verilen Kürtçe tanımlar, sıklıkla birkaç farklı eş değeri listeler. Ki bu farklı eşdeğerler Kürtçe eş anlamlıları sağlama faydasına sahiptir. Sözlükte, çeşitli öğelerin isimlerine sadece İsveççe yer veren, resimli komple bir bölüm vardır.

*AF: Amirxan. *Ferhenga Arebî-Kurdî*: (Viyana: Verlag Berger, 1997), 982 sayfa.

Arapça-Kurmancî bir sözlüktür. Yazarı, muhtemelen Suriyeli bir Kürt'tür.

Öteki son sözlük baskıları şunlardır:

*Kmc: *Kurmancî: rojnameya taybetî ya Enstîtuya Kurdî ya Parîse li ser pirsên zaravê kurmancî, hejmarên 1-20* (Paris: Institut Kurde de Paris, 1999), 439 sayfa.

Kelimenin tam anlamıyla bir sözlük olmamasına rağmen, Kürtçe, Türkçe, Fransızca ve İngilizce dergiler ve fihristleri (Paris Kürt Enstitüsü'nün Kurmancî Dil Atölyesi'ne (Civîna Kurmancî) ait bültenlerin, 1-20 arası sayılarını kapsar), başka hiçbir yerde belgelendirilmemiş pek çok kelime ve tabiri sunar. Sıkça örneklere yer verir. Bu muazzam çalışma, bir grup dilbilim uzmanının on yıllık emeğinin ürünüdür (Ki bu Kürtçe dil uzmanları, The Alince Française-Fransızca'nın dünyada yaygın konuşulması için çalışma yapan Fransız bir organizasyon-kurumuna yakın değerdedir).

*AD: Amîrxan, *Kurdisch Deutsch: Kurdî-Almanî* (Ismanning, Almanya: Max Hueber Verlag, 1992), 2 cilt. (2. cilt: *Deutsch Kurdish: Almanî-Kurdî*).

Bu iki ciltlik Kürtçe–Almanca ve Almanca-Kürtçe sözlük, yukarıda bahsedilen Arapça-Kurmancî sözlüğün yazarına aittir.

*Şamil Esgerov, *Sê Ferheng*: Üç lügat: 1) Kurdî-Azerbaycanî, 2) Azerbaycanî-Kurdî; 3) Ferhenga Mişarê Zimanê Kurdî (Kürtçe kafiye sözlüğü), (Bakü: Elnur-P, 1999), 640 sayfa.

Bu, Azerice-Kürtçe ve Kürtçe-Azerice bir sözlüktür. Kürtçe'si Serhat bölgesinin, (yani Kars, Ağrı, Ermenistan, Azerbaycan) ve Kuzeybatı İran Kürdistan'ındaki Urmiye'nin arka bölgelerinin Kürtçe'sidir.

Bahsedilmesi gereken, bugüne kadar basılmamış iki sözlük daha mevcuttur:

*MK2: Margaret Kahn, *Kurmanji-English, English-Kurmanji Lexicon* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1974).

Margaret Kahn'ın, Türkiye Kürdistan'ındaki Diyarbakır'a yakın Silvan'lı (Ferqîn) yerli kaynağından derlediği bir kelime listesidir. Cumhuriyet'in kuruluşundan beri Türkiye'nin Kürtçe lehçesi üzerine ne kadar az dilbilimsel bir çalışma yapıldığı göz önünde bulundurulursa, (bütünüyle bir kaynağın konuşmasını temel alsa da) büyük bir öneme sahip olduğu görülecektir.

*SK: B. Nikitine. *Samdinani Kurdish*. (Der. D. N. MacKenzie). Yayımlanmamış metinler.

Nikitin'in metinleriyle gelen bu lügat de Türkiye Kürdistan'ındaki Hakkâri ilinin Şemdinli bölgesinden bir yerli kaynağa dayanır. Metinlerde Farsça ve hatta bazı şüpheli Soranî yapılı öğeler olduğundan, kaynağın metinler toplandığı sırada İran'da yaşadığını düşünüyorum. Prof. D. N. MacKenzie tarafından hazırlanan Güney Kurmancî-İngilizce sözlük, Latince fonetik kopyalardır ve Irak Kürdistan'ındaki Amediye ve Akre bölgeleri için karşılaştırma notları içerir.

İsimlerin cinsiyeti, fiillerin mevcut gövde yapıları gibi bilgiler, Nikitin'in kaynağının tekstlerinde ne varsa onunla sınırlıdır (yani kelimenin kendisinde olduğu gibi). Bu yüzden, bazı isimler için cinsiyet net değildir.

Hem Margaret Kahn'a hem de D. N. MacKenzie'ye, bu basılmamış metinleri bana açtıkları için müteşekkirim.

Daha yakın sürecin sözlükleri ise şunlardan oluşuyor:

*GF: Ali Seydo Ali Gewranî, *Ferhenga Kurdî Nûjen: Kurdî-Erebî: al-Qamus al-Kurdi al-hadith: Kurdi-'Arabi* ('Amman: Sharikat al-Sharq al-Awsat, 1985), 670 sayfa.

Ürdünlü bir Kürt tarafından hazırlanan bu sözlük, önemli Kürtçe yayınlar *Hawar*, *Ronahî* ve *Roja Nû* gazetesinin 1930'lu ve 1940'lı yıllarında basılan sayılarında kullanılmış sözcüklerin neredeyse tamamını kapsar. Sonuç olarak, iyi bir gazetecilik jargonunu ihtiva eder.

*TF: Torî. *Ferheng: Kurdî-Tirkî, Türkçe-Kürtçe* (İstanbul: Koral Yay., 1992), 496 sayfa.

Kurmancî-Türkçe ve Türkçe-Kurmancî bir sözlüktür. Tori, Türkçe oldukça detaylı tanımlar verir ki bu tanımlar, başka yerlerde oldukça seyrek verilmiş anlamları aydınlatır. Son klasik olarak bu sözlük, muhtelif en son türetilmiş sözcükleri içerir.

*OK: Feryad Fazil Omar, *Kurdisch-Deutsches Wörterbuch: Ferhenga Kurdî-Elmanî* (Berlin: Verlag für Wissenschaft und Bildung, Kurdische Studien, 1992), 721 sayfa.

Temel girişleri hem Arapça hem de Latince sağlayan Kurmancî sözlük, böylece çalışmayı Türkiyeli Kürtler kadar, Irak'taki ve İran'daki Kürtlere de açmıştır. Bütün füllerin mevcut gövde yapıları ve geçişkenliği gibi, isimlerin cinsiyetleri de muntazam biçimde verilmiştir.

*FJ: Muhemed Cemil Seyda, *Ferhenga Jîn: Kurdî-Erebî, bi zaravê Kurmancî*: (Beyrut: Çapxan Emîral, 1987), 424 sayfa.

Bu sözlük Kurmancî-Arapça bir sözlük olup, çoğunlukla Mardin'in Omerî aşiretinden olan Lübnanlı Kürtlerin sözcüklerine yer verir. Dolayısıyla burada, Türkiye Kürdistanı'nın Mardin bölgesinin sözcük dağarcığı yansıtılmıştır.

Üç Kürtçe-İngilizce ve bir İngilizce-Kürtçe sözlük son zamanlarda basıldı:

*Aziz Amindarov, *Kurdish-English/English-Kurdish Dictionary* (New York: Hippocrene Books, 1994), 313 sayfa.

*Çelebi, Ferdidon & Danko Sipka, *Kurmanji Kurdish-English Glossary* (Springfield, VA.: Dunwoody Press, 2002), 408 sayfa.

"20.000 terim içeren bu sözlük, İngilizce konuşanları hedeflemiştir. Sözlüğün temel amacı, İngilizce konuşanlara Kurmancî metinleri okumada yardımcı olmaktır" (s. vi).

*RF: Baran Rizgar. *Kurdish-English English-Kurdish Dictionary: Ferheng Kurdî-Îngîlîzî Îngîlîzî-Kurdî* (Londra: M. F. Onen, 1993)], 400 sayfa.

Bu, kullanımı kolay İngilizce-Kurmancî bir sözlüktür.

*SS: Salah Saadalla. *Saladin's English-Kurdish Dictionary: Qamûsa Selahedîn Îngîlîzî-Kurdî* [(Bağdat: Dar al-Hurriyah), 1998], 1183 s. (Birinci Baskı); (İstanbul: Avesta Yay.; Paris: Institut Kurde de Paris, 2000), 1477 sayfa (İkinci Baskı).

İngilizce-Kürtçe bu sözlükteki Kürtçe girişler, Arap alfabesiyle yapılmıştır ve ilk kez Bağdat'ta basılmıştır. Daha sonra, Paris Kürt Enstitüsü tarafından Latin alfabesiyle yeniden basılmıştır. Sözlükte gereksiz ve meçhul İngilizce kelimelere rastlarsınız ki bazıları oldukça matraktır (*gressorial, invigorately, iodination, sacculation, thrasonical* gibi). Beklenen Kurmancî kelimelerden ziyade, sıklıkla Soranî karşılıklar verilmiştir. Ki Soranî'nin Kurmancî'den daha prestijli olduğunu düşünür görünenler, Iraklı Kurmancî konuşanlar arasında pek de az değildir. Sözlük, büyük oranda Iraklı Kürtlerin kullanımına mahsustur.

"Yazılı Kurmancî" terimi bir netlik kazanmalıdır. Çünkü iki farklı tiple karşılaşılabilir. Birincisi, modern Kurmancî edebiyatıdır. Bu dil çeşidi, gazetelerde ve kitaplarda görülür ve Kurmancî konuşan okur-yazar Kürtler tarafından, Kurmancî konuşan okur-yazar Kürtler için yazılmıştır. Söz konusu yayınlar, 20. yüzyıl başlarındaki yayınları ve gazeteleri kapsar. Cegerxwîn ve Osman Sebrî'nin şiirleri gibi edebi çalışmalar, Hesenê Metê, Helîm Yûsif ve Mehmed Uzun'un romanları yanında, *Hawar, Roja Nû, Ronahî* bugünkü yayınlar *Hêvî, Nûdem, Çira, Nûbihar, Metîn, Peyv, Berbang* dergisi ve *Azadîya Welat, Rya T'eze* gazeteleri bunlar arasındadır. Bu dil tipi, Kurmancî'yle az buçuk birebir okuma-yazma öğrenme şansına erişmiş az sayıda kişi arasında tutulmuş ya da tutulmamış olan pek çok yeni üretilmiş teknik terimi kapsar. Böyle bir lügat (bu lügat, çoğunlukla Kurmancî konuşan kitleler için anlaşılmazdır), Baran Rizgar Bey'in sözlüğünün temelidir.

İkincisi, yazmaya büyük önem vermiş halk bilimi toplamalarıdır. Kürtçe, olağanüstü zenginlikte bir sözlü edebiyat repertuarına sahiptir: Masallar, efsaneler, aşklar ve destanlar, fıkralar, halk şarkıları, baladlar, şiirler, atasözleri, bilmeceler ve to name only the more salient ones. Avrupalı âlimler, böylesi Kürtçe materyalleri 19. yüzyılın ortasında toplamaya başladı ve son zamanlarda Sovyet Kürdologlar, böylesi materyallerin en arzulu toplayıcıları ve yayıncıları oldu. Kurmancî'yi, konuşulduğu ve özellikle geleneğin aktif taşıyıcıları tarafından kullanıldığı gibi tam olarak temsil eden, öykü anlatımında kullanılan ancak gündelik konuşmanın bir parçası olmayan kelimeler olmasına rağmen, bu ikinci kategoridir. Öykü anlatıcıların çoğu okuma-yazma bilmemesine rağmen, anadillerini kavrayışları pek çok açıdan mükemmeldir. Bu nokta göz önüne alındığında, Kurmancî esasında bir konuşma dilidir ve bu ikinci kategori herhangi bir kapsamlı Kurmancî sözlüğün ana merkezi olmalıdır. Bununla birlikte, modern edebiyat sözlüğü, bir şekilde, açıkça bu temel dilden farklılaştırıldığı sürece, bu dilin de kapsanmaması için bir neden yoktur. Bu Kurmancî-İngilizce sözlükte, türetilmiş yeni kelimeleri kısaltmalarla işaretleyerek, bu problemi çözmeyi denedim.

Modern teknik kelimelerin bir çalışmada öne çıkarılması gerektiğini düşünenler, bana göre, bugün Kürtlerin ve dillerinin bulunduğu yerin önündedir ya da en azından mevcut durumdan bihaberdir. Yukarıda bahsedildiği gibi, hakikat şudur ki Kurmancî'yi anadil olarak konuşan 18-20 milyon Kürt'ün sadece birkaç bini Kurmancî dilinde okur-yazardır. Bu gerçekten rahatsız edici bir durumdur.

Her şeye rağmen, bilimsel gibi görünen bir çalışma, dili olması gerektiği yerden ya da konuşanlarının olmasını dilediği yerden ayırarak, dili bugün varolan biçimiyle, gerçek anlamıyla yansıtmalıdır. Bir sözlük gerçeğe sadık kalır ki bu gerçeklik derecesi temsiliyet anlamına gelir. Bu yüzden, bir sözlüğü, dili konuşanların büyük kısmına anlaşılmaz gelen teknik terminolojiyle doldurmak, sözlüğün seviyesini tartışmaya açar.

Bedirxan kardeşler (Kürtçe'nin Latince yazımını borçlu olduğumuz 20. yüzyıl başlarının Kürt entelektüelleri), Kürtçe'nin niteliği gereği, pek çok lehçede varolan çeşitliliği ve farklılık gösterdiği fikrine tahammül edemedi. Onlar, Kürtlerin tek ve birleşik olmadığı yönündeki herhangi bir görüşü, bir tehdit olarak gördü. Öyle ki onlara göre, dilbilimsel bir tahkikat, politik bir sorunla yüklü olmanın riskini arttırır. Kürtçe çalışırken harcadığım zamanda, hem Kurmancî hem de Soranî'nin çeşitli alt lehçelerinde pratik yaptım. Bunlar çok ilginç ve aydınlatıcı farklılıklar sunmasına rağmen, bu farklılıkların nasıl bir tehdit meydana getirdiğini göremiyorum: Kuzey Kürdistan'ın en uzak iki ucundaki Kurmancî lehçeleri bile (Suriye'nin kuzeybatısındaki "Efrîn ve Türkiye"nin kuzeydoğusundaki, Sovyet Ermenistan'la sınır Kars'ı örnek alalım) birbirini rahatça anlayabilir. San Diego'da, Kurmancî konuşan birinin Soranî konuşan biriyle bile konuştuğunu duyarsınız, her biri kendi lehçesini kullanır ve birbirini anlar. Kurmancî kadar zengin olan dillerin sözlüklerinde, bölgesel farklılıklara rastlamaktan kaçınmak mümkün değildir: Mesela, aynı kelimeler bölgeye bağlı olarak farklı biçimler üstlenebilir (çok değişik biçimlere sahip "yarasa": *barç'imok, baçermok, balç'emk, balçermek, balçimk, balç'imk, berçem, p'erçemûk, pirçemek ve pîrçemek gibi*) ya da farklı bölgeler farklı kelimeler kullanır (mesela üşümek, donmak: *qefilîn*, Güney Kurmancî'sinde *qerim(t)în*'dir, Dersim/Tunceli bölgesindeyse *qerisîn*'dir) veya aynı kelime farklı bölgelerde ayrı anlamlara gelebilir (mesela, pek çok bölgede donmak anlamına gelen *qefilîn*, Dersim/Tunceli bölgesinde yorulmak anlamına gelir). Sorunları daha da karmaşıklaştıran faktörse şudur: Kürt halkının büyük çoğunluğu okuma-yazma bilmemesine karşın, Kürtçe'nin yazılabileceği üç farklı alfabe vardır: Latince, Slavca ve Arapça.

Kaossuz bir sıra yaratmak, leksikografın önceliğidir: Örneğin; "yarasa" gibi özel bir kelimenin çeşitliliği halinde, leksikograf bir formu öncelik olarak seçmeli ve diğer formlara da değinmelidir. Hatta bir alfabe seçmeli ve diğer alfabelerde nasıl olduğunu göstermelidir. Biz, Kürtçe'de kullanılan üç alfabe arasında birebir uygunluk olduğu için şanslıyız. Kürtçe'nin yazılı olduğu üç alfabenin bir çizelgesi, sözlüklerde yaygın bir özelliktir.

Bu sözlükle amacım, her bir girilen kelime için mümkün olduğu kadar çok bilgi sağlamaktır. Buna, hem sözcüklerin dilbilimsel gibi görünen etimolojisini döşeyerek tarihsel bilgi vermek hem de fillerin ve isimlerin çekimleri kadar, verilen bir kelimenin, farklı formun ve eş anlamlı kelimelerin anlamıyla ilgili örnek cümleler sağlayarak senkronik bilgi vermek dahildir. Kaynaklarım, kendi alan çalışmamdan kapsamlı notlar kadar (ki hepsi, varolan Kürtçe sözlüklerden kontrol edilmiştir) halk bilimi, edebiyat ve gazetecilik sahasından metinsel işlerden oluşur. Ek olarak, daha ileri çalışmalar için bibloyografik referanslar kabil oldukça sağlanmıştır. Bölgesel farklılıklar üzerine temin edilen bilgiyle nihayet lehçesel niteliklerin coğrafik dağılımını haritalamak mümkün olmalı.

Kısaca, sözlük sadece Kürtlere ve Kürdologlara yaramamalı, aynı zamanda halkbilimi, tarih, edebiyat ve gazetecilik kadar dilbilim (lehçe bilimi, gramer çalışması, tarihsel Farsça ve Hint-Avrupa dilbilimcileri dahil) alanındaki âlimlere de yaramalı.

Mevcut usul çok eşit olmadığından, bu sözlük bu farkı yansıtır ve kendisi bundan dolayı noksandır. Bazı yerlerde, imla kurallarında ve yazımda tutarsızlıklar vardır. İsimlerin çekimli halleri, ya sözlüklerde ya da sözlü ve yazılı kaynaklarda beyan edildiği durumlarda yer almıştır. İleri basımlarda, bu boşlukların dolmasını umuyoruz.

Bu proje, geleceğe umutla bakarken, geçmişin saygıyla kaydedilme girişimidir. Kurmancî yok olmakla karşı karşıya olan bir dildir ve yaşaması eninde sonunda Kürtlere bağlıdır. Benim Kürtler arasındaki şiarım şudur: *Zimanekî wisa ku zarok pê nepeyivin, zimanekî bê paşeroj e*: (Çocuklar tarafından konuşulmayan bir dilin geleceği yoktur.) Kürtler içinde pek çok kişi, Kürtlerin sayısal olarak çok olduğunu ve dilin hep var olacağını söyler. Hâlbuki Türkiye'nin doğusundaki köylerin boşaltılmasından sonra (Kuzey Irak'ınkileri ağzıma almıyorum) pek çok Kürt, Türkçe konuşulan büyük şehirlere göçtü ve oralarda üzerlerindeki asimilasyon baskısı çok büyüktür. On yıl içinde, Kurmancî konuşanların sayısı birkaç milyondan bir milyona, sonra birkaç bine, sonra birkaç yüze ve sonra yüzün altına düşebilir. Ya sonra? Eğer Kürtler, çocuklarıyla daha "prestijli" dillerde (Türkçe ya da Avrupa dilleri) konuşmanın eğilimine devam ederse, Kürtçe Amerika yerlilerinin dillerinin kaderini paylaşır. Örneğin; Clackamas Chinook, dilinin en son konuşan kişisi, 20. yüzyılın ortasında öldü. Yine, Ubykh dilinin (bir Kafkas dilidir. İki tane ünlü –u ve ı– ve yaklaşık olarak 55 ünsüz harfi vardır) en son konuşan kişisi de ölmüştür. Eğer güzel Kürtçe, konuşanlarının ilgisizliği üzerine ölürse, hakikaten yazık olur.

Çeviren: Sibel Güler

Kürtçe Sözlük Yazarlığı

Salih Akın

Kısa bir geçmişe sahip olmasına rağmen, Kürtçe sözlük yazarlığı şaşırtıcı bir canlılık arz etmektedir. Uzun zaman baskı ve asimilasyon siyasetlerine maruz kalan çok lehçeli Kürtçe, olumlu siyasi gelişmeler, özgür araştırma ortamıyla dilsel araştırmaların giderek yoğunlaşması ve diaspora Kürtleri'nin faaliyetleriyle medyanın ilgi noktası haline geldi. Bu olumlu kombinasyon sayesinde, son yıllarda çok sayıda Kürtçe sözlük yayımlandı. 30 milyon nüfusun konuştuğu Kürtçe, ulusal nitelikte kurumlara sahip olmadığından, bu sözlükler daha ziyade kişisel çalışmaların ürünü olarak kendini gösterir. Bu sözlük yazarları kimdir? Hangi imkân ve motivasyonlarla çalışmalarını gerçekleştirdi? Sözlük yayım ve basımında hangi yerler rol oynadı? Bu çalışmamızda, Kürtçe sözlük yazarlığının başlıca parametrelerini irdelemeye çalışarak, sosyal ve dilsel nesneler olarak sözlük üretiminin sosyal ve politik koşulları üzerinde durmak istiyoruz.

Kürtçe'nin içinde geliştiği tarihsel, sosyal ve siyasal faktörler nedeniyle (Akın, 1997, 2010, Skutnabb-Kangas & Bucak, 1994) dil ve sözlük araştırmaları, genelde kişisel inisiyatiflerle yürütüldü. Kürtçe sözlük yazarlığının ortaya çıkışı, gelişimi ve yükselmesi üç döneme mukabil gelir.

KÜRT SÖZLÜK YAZARLIĞININ BAŞLANGICI (17-19 YÜZYIL)

Bilinen ilk Kürtçe sözlük 17. yüzyılda yayımlandı. Ehmedê Xanî'nin (1651-1707) kaleme aldığı *Nûbihara Piçûkan* başlıklı Kürtçe-Arapça sözlük 1684 yılında, eğitim amaçlı olarak ortaya çıkar. Dönemin alfabesi olan Arap harfleriyle yazılan sözlük, Ehmedê Xanî'nin konuştuğu Kurmancî lehçesinden 1500 sözcük içerir. Şair ve filozof olan Ehmedê Xanî, aynı zamanda anadilini öğreten bir eğitimciydi. Sözlük, dilin öğrenimini kolaylaştırmayı amaçlıyordu.

Kürtçe sözlük yazarlığının bu ilk çalışmasını, farklı amaçlı iki araştırma takip eder. Bu çalışmalar, Kürtçe'nin sözcük hazinesiyle gramerini tasvir etme amacıyla, Kürdistan eyaletlerindeki gezi ve seyahatlerinden istifade eden yabancı bilginlerin eserleridir. Bu bilginlerin ilki, Roma'nın 18. yüzyılda Behdinan Beyliği'ne gönderdiği Katolik rahip Maurizio Garzoni'dir. Garzoni, 20 yıl boyunca kaldığı Amadiya kentinde, Roma'da 1787 yılında yayımlanan *Grammatica e Vocabolario della lingua kurda* adlı eserin verilerini toplar. Bu eserde her ne kadar dilin gramer tasviri mevcutsa da sözcük tasvirinde kayda değer değildir. 288 sayfalık eserde, sadece 11'den 74'e kadar olan sayfalar gramer tasvirine ayrılmışken sözcük dağarcığının tasviri geriye kalan tüm sayfaları kapsar (s. 75-282). *Vocabulario Italiano e Kurdo* adlı bu bölümde, yaklaşık 6700 kelime İtalyanca-Kürtçe karşılıklarıyla verilir.

Daha sonra, Polonyalı oryantalist August Jaba (1801-1894), Çarlık Rusyası'nın Saint-Petersburg şehrinde, 1879 yılında *Dictionnaire kurde-français* (Kürtçe-Fransızca Sözlük) adlı eseri yayımlar. Erzurum'da konsolos olan sözlük yazarı, diğer yandan 1860 yılında Saint-Petersburg'da derlediği ve Fransızca'ya çevirip yayımladığı, *Recueil de Notices et de Récits kourdes servant à la connaissance de la langue, de la littérature et des tribus du Kourdistan* (Kürdistan'ın dili, edebiyatı ve kabilelerinin tanıtılmasına hizmet edebilecek kısa not ve hikâyeler derlemesi) başlıklı broşürün yazarıdır. Rusya İmparatorluk Bilimler Akademisi'nin buyruğu üzerine derlenen sözlük, 463 sayfadan oluşur ve 15.000 kelime içerir.

İki alfabe kullanılan sözlükte, Kürtçe kelimeler ilk önce Arap alfabesiyle yazılıp, daha sonra Latin alfabesiyle Fransızca'ya çevrilir.

August Jaba'dan sonra, Filistin asıllı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun üst düzey bir yetkilisi olan Yusuf Ziya'al-Din Paşa al-Khalidi, İstanbul'da 1892 yılında bir Arapça-Kürtçe sözlük yayımlar. Mutki bölgesine kaymakamı olarak atanan al-Khalidi, sözlüğünde daha ziyade bu bölgenin kelimelerini derler. Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid'e referans olan sözlük *El-Heddiye El-Hamidiyye Fi'l-Lûgat El-Kurdiye* (Kürt Dilinde Hamidiye Armağanları) başlığını taşır. Daha sonra, Arapça kelimeleri Türkçe'ye çeviren Mehmet Emin Bozarslan, aynı sözlüğü Kürtçe-Türkçe sözlük olarak 1978 yılında tekrar yayımlar.

Bu ilk sözcük tasvirleri, aynı zamanda Kürdoloji araştırmalarında referans olarak kabul edilen Kürt dilinin gözle görülür elle tutulur ilk somut belgeleridir. Gördüğümüz gibi Kürtçe sözlük yazarlığının ortaya çıkmasında Avrupalı bilginlerin rolü kayda değerdir. Her ne kadar araştırmaların birinci hedefi sözcük derleme ve öğrenmeyse de araştırmalar Kürtleri daha iyi tanıtmayı da amaçlar.

ULUSAL HAREKET DÖNEMİ'NDE SÖZLÜK YAZARLIĞI (20. YÜZYIL)

Görüldüğü gibi Kürtçe sözlük yazarlığının ortaya çıkmasında dil ve kelime daracığının öğrenimi önemli bir rol oynar, genelde dış bakış açısı hâkimdir. Daha sonraki tasvirlerdeyse, iç bakış açısı hâkimdir.

Birçok Kürt araştırmacı, yazar, şair ve filozofun sözcük tasvirine yönelik yoğun çalışmaları, sözcük tasvirinin kolektif bir biçimde ele alındığını gösterir. 20. yüzyılın ikinci yarısında başlayan sözcük tasvirinin bu kolektif sahiplenilmesi, I. Dünya Savaşı'ndan sonra ikinci defa Kürt topraklarının Irak, İran, Suriye ve Türkiye arasında paylaşılmasının ardından gerçekleşti. Bu durumda, Fransız Devrimi'yle dünyaya yayılan devlet-ulus kavramları, Kürt aydın ve siyasetçileri üzerinde derin bir etki yarattı. Ulusal kurtuluş mücadelesinde başarısızlığa uğrayan bu aydın ve siyasetçiler, dil araştırmaları sayesinde kültür ve tarihlerini koruma imkânı buldu.

Kürt araştırmacılarının sözlük yazarlığına giriştiği bu süreçte, iki yer –eski Sovyetler Birliği ve Irak– ayrı bir özelliğe sahiptir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'den sürgün edilen birçok Kürt'ü ağırlayan eski Sovyetler Birliği, bu dilbilimsel araştırmalara siyasi ve maddi bir destek vermektedir. O dönemde Transkafkasya Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin üyesi olan Ermenistan'da çok önemli etkinlikler göz-

lenmektedir. Sovyetler Birliği'nde bir "ulus" olarak kabul edilen ve bu nedenle dilleri resmen tanınan Kürtler, devlet teşvik ve desteğinden yararlanmıştır. Okul, gazete ve yayınevleri bulunmaktaydı. Kürdoloji merkezlerinde yürütülen araştırmalar, Kürt dili ve kültürünün değişik alanlarına yöneliktir ve 1950 yılında itibaren ilk sözlükler yayımlanmaya başlamıştır. İkisi 1957 yılında Moskova'da yayımlanan bu sözlüklerden sadece üçünü aktaralım:

- Çerkez Şudo Bakaev, *Kurdsko-Russkij Slovar/Xebernama Körmancî-Rusi* (Kürtçe-Rusça Sözlük, 1957, 618 sayfa.).
- I. O. Farizov, *Ferhenga Rûsî-Kurmancî/Russko-Kurdskij Slovar* (Kürtçe-Rusça Sözlük, 1957, 781 sayfa.). Sözlük, her iki dilde kelime girişlerini tanıtır.
- Qanatê Kurdo, *Kurdsko-Russkij Slovar* (Kürtçe-Rusça Sözlük, 1960, 890 sayfa.), Sözlük, Zarê Jusupov'nın işbirliğiyle Moskova'da yayımlanır. Kurmancî lehçesinden 34.000 kelime içerir. Sözlük yazarı, daha sonra 1979 yılında Soranî lehçesinde de bir sözlük yayımlar.
- Bu araştırmalara paralel olarak Irak, sınırlı bir otonomi çerçevesinde, Kürtlere dil ve kültürleri üzerinde araştırma yapma imkânı verir. Bu araştırmalar sonucu altı sözlük yayımlandı:
- Giwî Mukriyani, *Raber/al-Murşid* (Rehber, Arapça-Kürtçe Sözlük, 404 sayfa. 12.000 kelime), 1950 yılında Erbil'de yayımlanır.
- Giwî Mukriyani, *Ferhengî Mahabad* (Mahabad Sözlüğü, Arapça-Kürtçe, 795 sayfa, 30 000 kelime). 1961 yılında yayımlanan sözlük daha önce Erbil'de yayımlanan sözlüğün genişletilmiş versiyonudur.
- Şeyh Muhammedî Xal, *Ferhengî Xal* (Xal Sözlüğü, 40.000 kelime). Yazarının adını taşıyan ve ilk tek dilli bu sözlük üç cilt halinde 1960, 1964 ve 1976 yıllarında Süleymaniye'de yayımlanır.
- Tawfiq Wahbi & Cecil John Edmonds, *Kürtçe-İngilizce Sözlük* (168 sayfa, 10.000 kelime). Londra'da 1966 yılında basılan sözlük 1996 yılında tekrar yayımlandı.
- Cegerxwîn, *Ferhengê Erebî-Kurdî*, (Arapça-Kürtçe Sözlük, 2 cilt, 316 sayfa/251 sayfa.) 1962 yılında Bağdat'ta yayımlandı.
- Abdul Rahman Zabihi, *Qamusî Zimanî Kurdî* (Kürt Dilinin Sözlüğü). İki ciltten oluşan sözlük, Bağdat'ta, 1977 ve 1979 yıllarında yayımladı.
- 1950-1960 yıllarında Irak ve Sovyetler Birliği Kürtçe sözlük yazarlığının gelişmesine ivme verirken, sözlüklerin yayılması ve kullanılmasıyla, diğer yanda da Türkiye'de 1960 yıllarında başlayan demokrasi süreciyle sözlük üretiminde başka coğrafyalar da kendilerini göstermeye başlar:

- Musa Anter, *Ferhenga Kurdi-Tirk* (Kürtçe-Türkçe Sözlük, 174 sayfa, 12.000 kelime). 1967 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır.

İki sözlüğün yayımlandığı 1990 yılıysa, sözlük yazarlığının hızla geliştiği sürecin başlangıcı sayılabilir:

- D. İzoli, *Ferheng, Kurdi-Tirki,-Tirki–Kurdi* (Kürtçe-Türkçe/Türkçe–Kürtçe Sözlük, 913 sayfa, 25.000 kelime). La Haye'de 1987 yılında ilk sürümün genişletilmiş şekli, İstanbul'da 1999 yılında yayımlandı.
- Torî, *Ferheng. Kurdî-Tirkî* (Kürtçe-Türkçe/Türkçe-Kürtçe Sözlük, 615 sayfa, 12.800 kelime). 1999 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır.

2000 yılından itibaren daha da hızlanacak bu faaliyetlere paralel olarak İran, Suriye ve Avrupa'da oluşmakta olan Kürt diasporasında da sözlük araştırmaları yapılmaya başladı:

- Ebdulrehmen Serefkendi, *Henbane Borîne* (Eski Sihirli Sırt Çantası) 62.000 kelimeden oluşan Kürtçe-Farsça sözlük, 1990'da Tahran'da basıldı.
- Muhemed Cemil Seyda, *Ferhenga Jîn* (Yaşam Sözlüğü). Merkezi Suriye'de bulunan Tîrej basımevinin Beyrut'ta 1994'de yayımladığı Kürtçe-Arapça sözlük.

1980 Askeri Darbesi'nden kaçan ve daha çok Türkiye Kürtleri'nden oluşan Kürt diaspora üyeleri, Avrupa'nın kendilerine sunduğu imkânlar sayesinde, dillerini öğrenme ve araştırma yapma özgürlüğüne sahiptir. Dil öğrenim metodları, gramer, gazete ve dergi dışında, en önemlileri aşağıda belirtilen sözlükleri yayımlarlar.

- Malmisanij, *Zazaca-Türkçe Sözlük/Ferhengê Dimilkî-Tirkî*. Paris'te 1984 yılında yayımlandı ve daha sonra İstanbul'da 1992 yılında ikinci baskısı yayımlandı.
- Reso Zilan, *Svensk-Kurdiskt Lexikon (Nordkurdiska)* (İsveç-Kürtçe Sözlük (Kuzey Kürtçesi)). 1989 yılında Stockholm'de yayımladı.
- Rizgar Baran, *Kürtçe-İngilizce/İngilizce-Kürtçe Sözlük, Kurdî-İngilizî/ İngilizî - Kurdî* (400 sayfa, 12.000 kelime). 1993 yılında Londra'da yayımlandı.

Diğer yandan, Paris'teki Doğu Dil ve Medeniyetleri Ulusal Enstitüsü'nde (İNALCO) Kürtçe profesörü olan J. Blau, 1965 yılında üç dilli (Kürtçe-Fransızca-İngilizce) sözlüğü Brüksel'de yayımlar. Kelimelerin Türkçe karşılıkları eklenen sözlük, daha sonra 1991 yılında İstanbul'da yayımlanır. Bu sözlük Kurmancî lehçesiyle yayımlanırken, aynı Enstitü'de görev yapan H. Hakim'in 1996'da yayımladığı *Dictionnaire Fondamental Kurde-Français* (Kürtçe-Fransızca Temel Sözlük) Soranî lehçesinde basılır.

PARLAK BİR SÖZLÜK YAZARLIĞI (21. YÜZYIL)

2000 yılından bu yana sözlük yazarlığı, gelecek için umut verici bir profesyonellik ve dönüşüm göstermektedir. Türkiye'de Kürtçe yayın üzerindeki son baskıların kaldırılması, Kürtler'in Federal Irak'taki özerkliklerinin sağlam bir yapıya oturması ve Avrupa'daki Kürt diasporasının çalışmaları sayesinde sözlüklerin kaliteleri yükselir, çeşitlenir ve boyutları da artar. Artık profesyonel sözlük yazarları ve kurumlar da sözlük yazarlığında rol oynar. Bu yeni dönemin ilk ürünleri şunlardır:

- Salah Saadallah, *Saladin's English-Kurdish Dictionary* (Saladin İngilizce-Kürtçe Sözlük, 1477 sayfa, 72.000 kelime). Paris Kürt Enstitüsü'yle Avesta Yayınları tarafından 2000 yılında İstanbul'da yayımlandı.
- Zana Farqînî, *Türkçe-Kürtçe Sözlük* (1278 sayfa.). İstanbul Kürt Enstitüsü tarafından 2000 yılında İstanbul'da yayımlandı.
- Şafik Qazzaz, *The Sharezoor Kurdish-English Dictionary* (Şarezor Kürtçe-İngilizce Sözlük, 601 sayfa, 12.000 kelime). 2000 yılında Erbil'de yayımlandı.
- Mehmet Tanrıkulu, *Türkçe-Kürtçe Sözlük (Ferhenga Tirkî-Kurdî)* (520 sayfa, 23.000 kelime). 2002 yılında Stockholm'de yayımlandı.
- Mickael Chyet, *Kurdish-English Dictionary* (Kürtçe-İngilizce Sözlük, 847 sayfa). Yale University Press tarafından, 2003'te yayımlandı.
- Zana Farqînî, *Ferhenga Kurdî-Tirkî* (*Kürtçe-Türkçe Sözlük*, 2132 sayfa). İstanbul Kürt Enstitüsü tarafından 2005 yılında İstanbul'da yayımlandı.
- Mustafa Aydoğan, Vildan Tanrıkulu, Mahmud Lewendi *Svenska - Kurdiska Lexikon/Ferheng Kurmancî Swêdî* (İsveççe-Kürtçe sözlük, 1010 sayfa, 28.500 kelime). İsveç Okulları Geliştirme Enstitüsü tarafından 2006 yılında Stockholm'de yayımlandı.

Bu sürecin birikimi ve sözlük yazarlığının ulaştığı kademinin simgesi olarak, ilk defa Kürtçe-Kürtçe sözlükler üretilir:

- Umîd Demîrhan, *Ferhenga Destî, Kurdî bi Kurdî* (Kürtçe-Kürtçe El Sözlüğü, 496 sayfa, 16.000 kelime). Sewad Yayınları tarafından 2006 yılında Doğubayazıt'ta yayımlanır.
- Kamêran Botî, *Ferhenga Kurdî-Kûrdî* (Kürtçe-Kürtçe Sözlük, 720 sayfa, 15000 kelime). İlk defa Spîrêz Yayınları'nca 2006 yılında Duhok'ta yayımlanan sözlük, daha sonra Do Yayınları tarafından 2007'de İstanbul'da basılır.

Sözcük tasvirleri, Kürtlerin kaderine ve bulundukları ülkelerdeki durumlarına bağlı olarak gelişmektedir. Bu faaliyetler, dil mirasını kimliğin materyal boyutunu oluşturan bir dayanak olarak kabul eden ulusal bilincin gelişmesiyle yakından bağlantılıdır. Kurumsal sözlük tasvirlerinin geç başlaması –Paris ve İstanbul Kürt Enstitüleri, 1984 ile 1992 yıllarında kuruldu– Kürtçe sözlük yazarlığının ortaya çıkması ve gelişiminin, daha ziyade sosyal ve politik alanda faaliyette bulunan bireylerin inisiyatifi sayesinde gerçekleştiğini göstermektedir. Birkaç sözlük yazarının profilini çizerek, faaliyetlerinin sosyal ve politik boyutlarını inceleyelim.

Sözlük yazarlarını karakterize eden sosyal ve politik aktivizm, Kürtlere ve Kürtçe'ye yönelik siyasetleri soyutlayarak anlamak elbette mümkün değildir. Çok şiddetli bir asimilasyon ve imha politikasına maruz kalan Kürtlerin dili de okuldan aileye kadar toplumun her aşamasında yasaklandı, yazılı ve bazen de sözlü kullanımı engellendi. Bu bağlamda, dili savunma Kürt aydın, yazar ve politikacılar için doğal olarak bir öncelik teşkil etti, kültürlerini imhadan kurtarma ve zorlu asimilasyon politikalarına karşı mücadele aracına dönüştü. Bazı yabancı sözlük yazarları dışında tam bir tüm Kürtçe sözlük yazarları, sosyal ve politik bir mücadelenin aktörleri olarak ortaya çıkar. Bazı sözlük yazarlarının profil ve faaliyetleri, sosyopolitik mücadele ile dil mücadelesinin ayrılmaz bir bütün olduklarını göstermektedir.

"ENTELEKTÜEL" SÖZLÜK YAZARLARI

Yazar, şair, filozof gibi entellektüel meslek çalışanları, Kürtçe sözlük yazarlığına büyük bir katkıda bulundu. Bunlar arasında Ehmedê Xanî, Cigerxwin, M. Anter, A. Şerefkendî, A. Zabihî önemli bir yere sahiptir.

Kürtçe sözlük yazarlığının ilk kurucularından Ehmedê Xanî (1651-1707), eserlerinde Kürt bağımsızlığından söz eden ilk entelektüel sayılır. Modern milliyetçilik ortaya çıkmadan önce yaşadığından, onun ulusal bilinci dönemine göre tam anlamıyla bir öncü statüsü teşkil eder. O dönemde toplumlar kimliklerini din unsuruyla tanımlayıp dinler arası savaşlarla çatışırken, E. Xanî 1692 yılında kaleme aldığı *Mem û Zîn* adlı kitabında ilk defa Kürt bağımsızlık temasını işler. Bilindiği gibi 2650 beyitten oluşan bu uzun şiir, Kürt ulusunun bileşenlerini tasvir eder.

Bağdat'ta 1962 yılında yayımlanan sözlüğün yazarı Cigerxwîn'in yaşantısı, E. Xanî'yle benzer özellikler arz eder; fakat siyasi örgütlerdeki angajmanı nedeniyle yaşamının büyük bir kısmını sürgünde geçirmek zorunda kaldığından biraz farklıdır. Gerçek adıyla *Şexmus Hesen* olarak bilinen Cîgerxwîn, 1903 yılında Mardin'de dünyaya gelir. İlahiyat öğrenimi sırasında [Seyda Cigerxwîn (Hoca) diye anılır] Kürt dili, edebiyatı ve tarihini inceler. Siyasi ve yurtsever angajmanıyla, 1925'teki Şeyh Said Ayaklanması'na katılır ve 1946 yılında Qamişlo'da bir Kürt derneği kurar. 1948 yılında Suriye Komünist Partisi'ne üye olur ve 1954'deki milletvekili seçimlerinde adaydır. Daha sonra, Suriye Kürt Demokratik Partisi'ne dönüşecek "Azadî" örgütünü 1957 yılında kurar. Siyasi faaliyetleri nedeniyle 1963-1969 yıllarında Şam'daki bir hapishanede yatan Cigerxwîn, daha sonra Irak Kürdistan'ında General Mustafa Barzani'nin öncülüğündeki Kürt Direniş Hareketine katılır. 1973'te Lübnan'a yerleşir ve Ehmedê Xanî gibi Kürt yurtseverliği teması ve Kürtlere yapılan zulmü kınadığı ünlü *Kî me ez?* (Kimim ben?) şiirini yazar. 1979'da sığındığı İsveç'te 1984 yılında vefat eder. Cigerxwîn, 1930'lu yıllarda Bedirxan kardeşler başta olmak üzere bir grup entelektüel Kürt tarafından Suriye'de yayımlanan *Hawar* (Çağrı) dergisinde birçok makale yazar. 8 ciltlik şiir koleksiyonu kaleme alan Cigerxwîn, aynı zamanda *Destûra Zimanê me* (Dilimizin Grameri) ve *Tarîxa Kurdistan* (Kürdistan Tarihi) adlı kitapların yazarıdır.

Kürtçe-Farsça bir sözlüğün yazarı olan ve daha çok *Hêjar* adıyla tanınan Ebdurahman Şerefkendî'nin (1920-1990) yaşantısı da siyasi mücadeleyle geçmiştir. Dini eğitimden sonra ilk şiirlerini 1940 yıllarında yazar. İran Kürdistanı'nda 1946 yılında kurulan geçici Mahabad Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı olan Qazî Muhamad'ın yanında yer alır. Cumhuriyet'in yıkılmasından sonra kendisini Suriye, Lübnan ve Irak'a götürecek olan 30 yıllık bir sürgüne maruz kalır. Yakın bir dostluğu paylaştığı General Mustafa Barzani'nin direniş hareketine de katılır. Barzani hareketinin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, 1975 yılında döndüğü İran'da 1990 yılında hayatını kaybeder. 1992 yılında Berlin'de İran rejimi tarafından katledilen Dr. Sadek Şerefkendi, onun küçük erkek kardeşi ve aynı zamanda da İran Kürdistan Demokratik Partisi'nin genel sekreteridir. Kürt mücadelesine adadığı tüm yaşamı boyunca Hêjar, Kürtçe ve Farsça sayısız eser tercümesi yaptı.

A. Zabihi ile M. Anter'in yaşantıları öncekilerden fazla farklı değildir fakat onlar, siyasi faliyetlerinin bedelini yaşamlarıyla ödedi. *Petit Larousse* modeline dayalı bir sözlük yazarı olan A. Zabihi (1920-1980), İran Kürdistan'ın Mahabad şehrinde doğar. İran Kürdistan'ın ilk siyasi örgü-

tüne üye olan Zabihi, daha sonra 1946'daki geçici Mahabad Cumhuriyeti döneminde İran Kürdistan Demokrat Partisi'ne üye olur. Cumhuriyet'in devrilmesiyle Suriye ve Irak'a sığındıktan sonra, 1980 yılında Bağdat'ta Baas rejimi tarafından katledilir.

1918'de Nusaybin'de dünyaya gelen Musa Anter, Türkiye'de yayımlanan ilk Kürtçe-Türkçe sözlüğün yazarıdır. Gazeteci, şair, yazar olan M. Anter İstanbul'da hukuk ve felsefe alanında öğrenim görür. Öğrenci derneği kuran Anter, daha sonra *Dicle* ve *Yurt İleri* dergilerini yayımlar. Türk sol örgütleriyle siyasete aktif olarak katılan Anter, faaliyetleri nedeniyle birçok defa tutuklanır. Kalıcı olarak yerleştiği Diyarbakır'da, 1992 yılında ölüm mangaları tarafından hunharca katledilir.

"KURUMSAL" SÖZLÜK YAZARLARI

Kurumsal alanda çıkarılan sözlükler yakın bir geçmişe sahiptir ve bireysel inisiyatiflerle yayımlanan sözlüklerle karşılaştırıldığında, nispeten az sayıdadır. Kürtçe bağlamında "kurumsal" sözlük yazarı olarak nitelendirebileceğimiz Tawfîk Wahbi veya Qanatê Kurdo gibi sözlük yazarları, herhangi bir kurum tarafından görevlendirilmemiştir; fakat bulundukları kurumların maddi imkânlarından yararlanarak sözlüklerini derlemiştir. Zana Farqînî ve Salah Saadallah gibi sözlük yazarlarıysa oluşmakta olan Kürt kurumlarının maddi desteklerinden yararlanır.

Kürtçe-İngilizce bir sözlük yazarı olan Tawfiq Wahbi (1891-1984), Osmanlı ordusunda albaydır ve I. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere'nin gözetiminde kurulan yeni Irak ordusunun etkili bir üyesi olur. 1920'de Soranî lehçesinin kodlaştırılmasında önemli bir rol oynayan Wahbi, bu lehçenin yazımında Latin alfabesinin kullanımının daha uygun olduğunu savunan ilk araştırmacıdır. Fakat Arap alfabesini ulusal birliğin temel öğesi olarak kabul eden yeni Irak devleti, Türkiye Kürtleri'yle yakınlaşmayı hedefleyen Latin alfabesinin kullanılmasına karşı çıkar. Bilindiği gibi Türklerden sonra Suriye'ye sığınan bir grup Kürt entelektüeli, bugün Kurmancî lehçesinin yazımı için kullanılan Latin alfabesini 1930'lu yıllarda bu lehçenin seslerine uyarlamıştır (Akın, 2006).

Türkiye Kürtlerinden ve birkaç Kürtçe-Rusça sözlük yazarı olan Qanatê Kurdo (1909-1985), I. Dünya Savaşı'ndan sonra ailesiyle birlikte Ermenistan'a sığınır. 1941 yılında savunduğu Kürtçe'de fiil deyimlerinin kuruluşuyla ilgili doktora tezinden sonra, Saint-Petersburg Üniversitesi'nde, Kürt Dili ve Edebiyatı profesörü olarak görev yapar. Kürt dili ve edebiyatı üzerindeki çalışmaları sayesinde birçok Kürdolog

yetişir, bölüm Sovyetler Birliği'nde 1990'lı yıllara kadar dünyanın en önemli Kürdoloji merkezi olarak anılır.

Kürtçe-Türkçe ve İngilizce-Kürtçe sözlük yazarları olan Zana Farqînî ve Salah Sadallah, çalışmalarında Kürt kurumlarından yararlandı. Farqînî, Türkiye'nin ilk Kürt enstitüsü olan ve sözlüklerini basıp dağıtan İstanbul Kürt Enstitüsü'nün desteğini aldı. Sadallah ise, sözlüğünün düzenlenme, basım ve dağıtımında Paris Kürt Enstitüsü'nün teknik ve lojistik imkânlarından yararlandı. Her üç sözlük, Kürt araştırmaları alanında bir otorite simgesi olarak kabul ettikleri kurumun isimlerini kapaklarında gösterir.

"SİYASİ MÜLTECİ" SÖZLÜK YAZARLARI

Ülkelerindeki baskı ve zulümden kaçan binlerce Kürt, Avrupa'nın birçok ülkesinde siyasi mülteci statüsü aldı. Bulundukları ülkelerdeki özgür araştırma ortamıyla maddi olanaklardan yararlanarak, siyasi ve kültürel aktivitelerini yoğunlaştırdı. Sürgün, bir yandan Kürtlere siyasi durumlarını ve maruz kaldıkları baskıları dünya kamuoyuna tanıtma imkânı verirken, diğer yandan mücadele ve siyasi bağlamdan biraz uzaklaşarak daha ziyade dil ve kültür üzerinde odaklanmalarını sağladı. Bu nedenle, Avrupa Kürt diasporası aynı zamanda Kürtçe edebi eser, kültürel gazete, dergi üreten bir alana dönüştü. Sözlük yazarlarından bu siyasi mülteciler arasında önemli bir yere sahip olanlar şunlardır: D. İzolî (Hollanda), Mehmet Emin Tanrıkulu (Almanya), Malmisanij, Reşo Zîlan, Mustafa Aydoğan, Mahmud Lewendî, Vildan Tanrıkulu (İsveç), Baran Rizgar (İngiltere), Hakim Halkawt (Fransa).

KÜRTLERLE "DAYANIŞAN" SÖZLÜK YAZARLARI

Kürtçe sözlük yazarlığının gelişimine önemli katkılarda bulunan yabancı araştırmacılardan bazıları, aynı zamanda Kürtlerle dayanışma ve dostluk ilişkileri kurdu. Yasaklanan ve tehdit altında bulunan bir dilin sözlük dağarcığını tasvir etmek, Kürtçe bağlamında basit bir sözlük etkinliğinin sınırlarını aşar. Alan çalışması yaparak Kürtlerle ilişki kurması gereken bu araştırmacılar, onları dünya kamuoyundan gizledikleri bir alanda davetsiz misafir olarak kabul eden resmi makamlar nezdinde ciddi risklerle karşı karşıya kaldı. Sayısız yabancı sözlük yazarları arasında (Chyet, Edmonds, vb), Kürtlerle uluslararası dayanışmanın simgesi olarak kabul edebileceğimiz J. Blau'nun kısa biyografisini tanıtalım.

1932 yılında Mısır'da Fransızca konuşan bir ailede doğan Joyce Blau, 1955 yılında sınır dışı edildikten sonra Paris'e sığınır. İNALCO'daki (Doğu Dil ve Medeniyetleri Ulusal Enstitüsü) Arapça öğrenimi sırasında, aynı Enstitü'de Kürtçe öğreten Mir Kamuran Bedirxan'la 1959 yılında tanışır. Bir grup solcu militanla, *Nouvelles du Kurdistan* (Kürdistan Haberleri) dergisinin yayımlanmasına katılır. Arapça, Farsça ve Kürtçe diplomaları alan Blau, daha sonra Irak Kürdistan'ın alan araştırması gerektiren bir doktora çalışması yapar[1]. 1970 ile 2000 yılları arasında İNALCO Kürtçe bölümünün müdürlüğünü yapan Blau, Kürt dili, edebiyatı ve medeniyeti üzerinde yapılan birçok doktora çalışmasına danışmanlık yapar. Tüm akademik kariyeri boyunca hüner ve enerjisini Kürtçe'nin tanıtımına ve geliştirilmesine verir. Kürtçe-Fransızca-İngilizce sözlüğü, doktora tezi, sayısız yayınları, Kürtler ve Kürtçe'yle ilgili konferanslara katılımı bu militan angajmanın en önemli şahitleridir. 2000 yılından beri resmen emekli olan Blau, Paris Kürt Enstitüsü'nde çalışmalarına devam eder, Paris'te yayımlanan *Etudes Kurdes* (Kürt Araştırmaları) dergisinin editör şefidir.

SONUÇ OLARAK

Sosyopolitik görev ve hedefleri içeren Kürtçe sözlük yazarlığının, Kürt dilinin geleneksel tanıtım ve tasvir çerçevesinin sınırlarını aştığı açıktır. Sözcük dağarcığı, gramer yapısıyla birlikte dillerin sınıflandırılmasında kullanılan iki önemli parametreden birisidir. Yazılı dayanaklarla bir dilin sözcük dağarcığını göstermek, uzun süre sözlü alanla sınırlı kalan bir dile sabitlik ve semiyotik bir temel verir. İnkâr edilen ve yasaklanan bir dilin sözcük dağarcığını derleyip yayımlamak, bu dilin varlığını ve materyalliğini kanıtlamaktır. Bir dilin varlığını ispatlamak, bu dili konuşan bir topluluğunun varlığını göstermekle eş anlamlıdır. Başka bir deyişle, sözlük yazarlığı çalışması, sosyopolitik bir gerçeği ispatlamaya yarar: *Dil varsa ulus da vardır*. Bu bağlamda, M. Hroch'ın tanımladığı gibi ulusa yazılı anlatım imkânı veren Kürt sözlük yazarları, ulusal bir topluluğa bağlılık duygusunu yayımlayan mimarlar olarak kabul edilebilir (2001).

1. Blau, Joyce (1973), *Le Kurde de Amadiya et de Djabal Sindjar*, Paris, Thèse de Linguistique, Paris III, sous la direction de Gilbert Lazard.

Akın, S., "Language planning in Diaspora : The case of Kurdish Kurmanji dialect", *Procedings of the XIIe International Conference on Minority Languages*, University of Tartu, Estonya, 2010.

- "L'alphabet kurde adapte aux caractères latins", *L'orthographe en questions*, Collection DYALANG (sous la dir. R. Honvault-Ducrocq), PURH, s. 321-333, 2006.
- "Le Kurde : formes de survivance d'une langue interdite", *Proceedings of the 16 th International Congress of Linguists*, Pergamon, Oxford, paper n°0081, 1997.

Blau, J., "Une perspective historique sur les études kurdes. Entretien avec Joyce Blau", *European Journal of Turkish Studies*, Thematic Issue N°5 , Power, ideology, knowledge-deconstructing Kurdish Studies, URL : http://www.ejts.org/document797.html, 2007.

Dubois, J., *Introduction à la lexicographie. Le dictionnaire*, Larousse, 271 sayfa, 1971.

Gaudin, F. (Der.), *Le monde perdu de Maurice Lachâtre* (1814-1900), H. Champion, 286 sayfa, 2006.

Hroch, M., *Les grandes théories du nationalisme*, A. Collin, 192 sayfa, 2001.

Skutnabb-Kangas T. & Bucak, S., "Killing a mother tongue? How the Kurds are deprived of linguistic human rights", (Der.) *T. Skutnabb-Kangas and R. Phillipson*. s. 347-370, 1994.

Thiesse A. M., *La création des identités nationales*, Europe XVIIIe-XXe siècle, Seuil, 302 s., 1999.

Arap Şiiri ve Kültürünün Kürt Şiirinin Üzerindeki Etkisi

Hoşeng Osê

Etkilenmek ve etkilemek eşyanın doğasındandır. Bu eşya (nesne) canlı da olabilir, cansız da. Bir gülün yeşermesi ve açılması için toprağın, suyun, ışığın ve rüzgârın etkisine ihtiyaç vardır. Ve doğal bir görüntünün neşeli, kıvrak ve güzel olması için de gülün varlığına ihtiyaç olabilir; demek ki gül etkilenir ve etkiler. Dünyada etkilemeyen ve etkilenmeyen hiçbir şey yoktur. Bu etki olumlu ya da olumsuz olabilir. Tarihin ilkel çağları sürecinde de insan şunu diyemiyor: Etkilemeyen ve etkilenmeyen saf ve katıksız bir medeniyet, kültür, toplum, edebiyat, felsefe, din, mitoloji, ideoloji vb vardır. Bundan dolayıdır ki Yunan (Grek) efsane ve mitolojilerine bakıldığında, Sümerlerinkiyle ortak birçok nokta ve hikâye görülür. Hatta bazı noktalarda, sadece isimler değişmiştir. Yani *İştar* (*Aştar*); Yunanlarda *Afrodit*, Romalılarda (Bizanslılar) *Vinos*'tur. Birçok konuda bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Buna ek olarak, Semavi dinler yan yana getirildiğinde ortak pek çok nokta, hikâye, görüş ve ortak konularda ortak açıklamalar olduğu görülecektir: Yaratılış hikâyeleri, yaşam, ölüm, varlık, tufan, iyilik, kötülük, cennet, cehennem vs. Elbette farklılıklar da var. İnsan, edebiyat ve felsefe tarihine bakıldığında, orijinallikler ve farklılıkların varlığıyla birlikte ortak noktalar da vardır. İnsan, bunu etkileme ve etkilenme çerçevesinde değerlendirebilir. Yani doğa; kendini, insanı ve toplumu etkiler. İnsan; kendini, toplumu ve doğayı etkiler. Bununla bağlantılı kültür, dil, felsefe, edebiyat, şiir vb hepsi, birbirini etkisizleştirir ve birbirinden etkilenir. Eşyalar arasında etkileme ve etkilenme diyalektiğinin karışık, derin, kapsamlı ve ince bir ağ şeklindeki çok güçlü ilişkileri vardır ve yaşamın devamı da bu felsefeye dayanır. Çünkü her bir din toplumsal, siyasal, ruhsal ve ahlaksal otoritesini de oluşturur. Bu otorite, yeryüzünde insan ve toplum üzerindeki değer, prensip ve ölçütlerini yerleştirme sürecinde kendini göksel enerji ve güç olan "Allah"a dayandırır ve iyilik-kötülük, hayır-günah, suç-ceza vb hakkındaki tüm prensip ve kuralları-nı Allah'ın sözleriymiş gibi sunar. Bu yüzden şu sorulabilir: Kur'an dili olan Arapça, ki Kur'an da İslam dininin Tanrısal icazetidir, Kürt edebiyatı ve Arap olmayan milletlerin edebiyatı üzerinde ne derecede etkili olmuştur? Yani Kürt ve Araplar arasındaki etkileme ve etkilenmenin kaynaklarından biri olan komşuluk, ekonomik ve toplumsal ilişkiler dışında, İslam dini ve onun kutsal kitabı olan "Kur'an", Arap dili ve kültürünün Kürt halkının kültürünü, toplumunu, bilincini ve edebiyatını etkilemesinin başat kaynağıdır.

Kürt edebiyatının kaynağı şiirdir. Çünkü insan, Kürt edebiyatının tarihini incelediğinde şiir dışında bir şey göremiyor. Yani Cizîrî'nin (1570-1640), Ehmedê Xanî'nin (1651-1707) ve Feqiyê Teyran'ın (1590-1660) eserleri arasında Kürtçe düzyazı eserlerinin olup olmadığı halen tam olarak anlaşılmamıştır. Ve eğer insan, Şerefxanê Bedlîsî'nin (1543-1513)1597'de yazılan *Şerefname* adlı eserini, Farsça yazılmasına rağmen, Kürtçe düzyazı eseri olarak kabul etse de aynı yüzyıllarda Kürtçe'nin düzyazı şeklinde yazılmış başka bir eseri yoktur. Buna bağlı olarak, Kürtçe Mevlütü (*Mewlûda Kurmancî*) birçok klasik Kürt şairinin yaptığı gibi düzyazı eseri olarak seçemeyiz. Doğrudur, o dönemin Kürt kültür ve edebiyatında düzyazı sanatı vardı ve Kürt toplumunun trajedilerini, kahramanlıklarını ve aşklarını anlatan destanlar çerçevesinde *dengbêj*lerce dillendirilirdi. Fakat günümüze kadar devam eden bu zengin düzyazıların tamamı yazılı değil, bir kısmı sözlüdür. Sonuçta, Kürt kültür ve edebiyatının yazılı temeli şiirdir ve Kürt şairlerinin temelini de

şeyh ve mollalar oluşturur. Dolayısıyla Kürt şeyh ve mollalar aşk şiirleri, felsefi, tasavvufi ve ulusal şiirler yazarken, tabii ki İslam dininin ve Arap dilinin etkisinde olacaktır. Xanî ve Feqiyê Teyran'ın şiirlerinde gördüğümüz birçok Arapça söz ve cümle dışında, bu etki Melayê Cizîrî'de daha belirgin ve güçlü bir şekilde kendini gösterir; öyle ki şiirlerinin bazı bölüm ve beyitleri Arap diliyle yazılmıştır. Cizîrî bir şiirinde şöyle der:

Îde û her kes ji dîdara te lê pîroze îd.
Ez tenê mehrûmê dîdarim bi sed menzil be,îd.
Her seher dihnêrim ez cana bi ahan ra ji dil
(Bareke l-barî bi is adin eleyha yewme îd.)
Dergehê lutfa te xanim ma li mehrûman vebî.
(Înne kelben basiten dehren zîra,en bilwesîd.)
Pîremerdim aşiqim îro mûrada min bibexş
(Ya hebîbî ya mûradî ya mûna qelbi l-mûrîd.)
(Ferre eqlî min lehîbî misle bazin cw uqab.)
(Zabe rûhî mislema inhlle fî narin celîd.)
(Dem, û eynî min bûka, in mslû nehrin fî sukûb)
(Narû qelbî min xeramin fî dîramin fî l-weqîd.)
.....

Parantez içine aldığımız bu dizeler, tamamıyla Arap diliyle yazılmıştır, içlerinde Kürtçe bir söz yoktur. Bunun dışında diğer dizelerde de Arapça sözler vardır. Doğrudur, burada Cizîrî Arap diliyle de şiirdeki ustalığını göstermiş ve şunu söylemek istemiştir: Şiir, birçok dille beraber yazılabilir. Fakat doğru olan şudur ki Arap dilinin onda, bütün meslektaşlarında ve ardıllarında çok büyük etkisi vardır. İnsan Cizîrî'nin şiirlerinde Arapça sözleri ve dizeleri Kürtçe'ye çevirmeye çalıştığında ve yeniden okuduğunda şiirin tadı tuzu kaçar.

Arap dilinin, Fars milleti üzerinde etkisi olduğu doğrudur fakat bazı araştırmacılara göre Fars dili Kureyş Kabilesi'nin dilini –"Kur'an" dilidir ve "Kur'an" dili de Arapların genel ve standart dili olmuştur– bu kadar etkileyebilecek güçteydi. Yani 100'den fazla Farsça sözcük "Kur'an"da geçmektedir. O sözlerden bazı örnekler: "*qelem, sundus, sîrat, ferdos...*" Sözün amacı şu ki o döneme kadar Fîrdevsî (935-1020), Hafizê Şîrazî (1325-1389), Mevlana Celaledînî Rûmî (1207-1273) ve Ömer Hayyam (1048-1123) gibi insanlar şiir ve yapıtlarını, Arapça bilmelerine rağmen Farsça'yla yazmıştır ve Fars dili, bugünkü gibi Arapça'nın fazlaca etki-

sinde değildir. Bugün Fars diline bakarsak Arapça'nın çok güçlü bir etkisini göreceğiz. Özellikle de Humeyni'nin (1909-1989) 1979 İslami Devrimi'nden sonra öyle bir noktaya geldi ki artık Farsça (Pehlevice) gittikçe geriliyor. Yine Osmanlıca'ya baktığımızda Arap alfabesinin kullanılması dışında Türkçe'de kullanılan sözcüklerin %35'inden fazlası Arapça'dan gelmektedir.

Kürt dili 16-19. yüzyılların tamamını ve 20. yüzyılın yarısını Arapça'nın çok güçlü bir tesiri altında geçirmiş olabilir; fakat şimdi Kürtçe'nin yazı dilinde, özellikle de Kurmancî ve Zazakî lehçelerinde Arapça'nın etkisi oldukça azalmıştır. Elbette bu konunun, kendi başına sağlam sonuçları ortaya çıkarması için çok detaylı araştırmalara ihtiyacı var. Fakat ülkenin bu bölümündeki Kurmancî makale, roman, öykü ve şiirler incelenirse, Arap dilinin Kuzey Kürdistan'daki Kürt edebiyatı üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşılır. Bu da Türk dilinin edebiyata, özellikle de ülkenin bu bölümündeki şiire etkisine bağlıdır. Mir Celadet Bedirxan (1893-1951), Kürtçe Latin alfabesini hazırlamadan önce, Kürt dili Kürdistan'ın her dört parçasında da Arap harfleriyle yazılıyordu. Kürt şiiri Cegerxwîn'den (1903-1984) bu yana yavaş yavaş mollaların hücresinden çıktı. Fakat Arapça'nın etkisi kaldı. Cegerxwîn (Mele Şêxmûs) de başlangıçta Arap harfleriyle yazıyordu, daha sonra yönünü Latince'ye çevirdi. Elbette Arap dilinin ve şuurunun Kürt kültürü, edebiyatı ve şiiri üzerindeki etkisini azaltmanın birinci ve esas adımı, Mir Celadet eliyle Kürt dili alfabesinin Arapça'dan Latince'ye geçmesidir. Buna ek olarak Kürt halkı, kültürü, dili üzerindeki baskı ve zulmün artmasına paralel olarak Kürt şair, yazar ve aydınlardaki ulusal duygu, görüş ve önerilerin gelişmesi, yayılması ve yükselmesi, Kürt yazarların güç ve çaba sahibi olmasını ve ellerinden geldikçe konuşma ve yazılarının dilini yabancı (Arapça, Türkçe, Farsça) sözlerden temizlemelerini sağlamıştır.

Buna rağmen Arap kültürünün Kürt şiiri üzerinde etkisinin kalmadığı söylenemez. Çünkü etki sadece Arap alfabesinin kullanılması, Arapça sözlerin varlığı ya da İslam dininin mantığı ve Kur'an dilinin Kürt halkı üzerindeki etkisi seviyesinde kalmamıştır. Fakat ülkenin bu bölümündeki aydınların "bu harfler Arapça değil, Farsça'dır" demelerine rağmen, Güney Kürdistan'da günümüzde Arap alfabesi kullanılmaktadır. Bunun dışında, ülkenin güney ve güneybatısında, Kürt şiirinin tanınmış şahsiyetlerinin ve Kürt eşrafının çoğunluğu Arap okullarında eğitim görmüş, eserlerini Arap yazarlara okumuş ve onlarla iletişim içinde olmuştur. Şêrko Bêkes, Ebdullah Pêşew ya da Letîf

Hilmet'in ilk şiirleri okunduğunda Iraklı, Suriyeli, Lübnanlı Arap şair ve yazarların etki ve izleri görülür. Bu etki gün geçtikçe azalmaktadır; fakat hâlen vardır.

Güneybatı Kürdistan'da da durum aynıdır. Bu parçanın birçok şairi Kürtçe ve Arapça olmak üzere iki dilde yazar. Fakat bu parçadaki bazı yazar ve şairler sadece Kürtçe'yle yazmaktadır. Kültürel birikimin oluşumu ve eğitim tamamıyla Arap diliyle olmuştur. Sadece o da değil, ülkenin bu parçasındaki şairler Fars, İngiliz, Türk ya da Fransız şiirini Arapça çevirileri yoluyla tanımış ve okumuştur. Çok az sayıda şair, yabancı şiirleri anadilleriyle okuyup tanıyabilmiştir. Qedrî Can (1911-1972) eliyle Kürt şiirinde geliştirilmeye çalışılan modernlik (yenilik) çabaları Arapça şiirindekinden öncedir. Yazar Edîb Nadir'e göre Qedrî Can'nın 1936'da yazdığı *Rêya Teze* şiiri, Kürt şiirinin modernleşmesinin ilk çabası ve örneğidir. Bazı görüşlere göreyse, Kürt şiirinin modernleşmesi, Arap şiirinin modernleşmesiyle çağdaş olan Kürt şair Ebdullah Goran'la (1905-1962) başlar. Özelikle Goran ve Elseyyab'ın ikisi de Irak'tadır ve ikisi de solcudur. Bilindiği üzere modern Arap şiiri 1950'lerden sonra Bedir Şakir Elseyyab (1926-1964) ve Nazik Elmelayke'yle (1922-2007) başlar. Kimi eleştirel görüşlere Kürt asıllı şair Bilind Elheyderî'nin (1926-1996) Arap şiirinin modernleşmesine öncülük ettiği söylenir. Fakat gerçek olan şudur ki Qedrî Can ve Goran solcudur, Arap kültürü ve şiirinin etkisindedir. Onlarda da modernleşme isteği yabancı dillerdeki şiirleri okuyunca oluşmuştur. Qedrî Can, Goran'dan daha fazla dil bilmekteydi (Kürtçe, Arapça, Türkçe, Farsça, Rusça ve Fransızca biliyordu). Bu durum onda, Goran'dan daha fazla bilimsel güç ve modernlik enerjisini oluşturuyordu. Söylenmeye değer bir şey de Arap şiirinin sultanı olarak bilinen Ehmed Şewqî (1868-1932), Cemîl Sidqî Elzehawî (1863-1936), Merûf Elresafî (1875-1945), Xeyredîn Elzirkilî (1893-1979) vb tanınmış bir grup Arap şairin Kürt asıllı olduğudur. Kürt asıllı bu şairlerin, milletleriyle ve ulusal kimlikleriyle hiçbir bağları yoktur, hatta bunlardan bazıları kendilerini Arap milliyetçisi olarak görür.

Günümüzdeyse, Kürt şiirinin manzarasına baktığımızda, özellikle de Kurmancî'ye, modern şiir akımı kendini öne çıkarır. Eğer ülkenin kuzeyinde Kürtçe'nin Kurmancî şiiri Türkçe'den etkilenmiş ve onun etkisine girmişse, Kürdistan'ın güney ve güneybatısında da modern Arap şiirinden, özellikle de Adonîs (1948-), Mihemd Elmagot (1934-2006), Mahmûd Dervîş (1941-2008), Nîzar Qebanî (1923-1998) ve İnsî Elhaj (1937-) ve diğerlerinin şiirlerinden faydalanmış ve etkilenmiştir.

Fakat söylemeye değer ki Arap diliyle yazan Kürt yazar Selîm Berkat'ın (1951-) roman ve şiirleri Kürtçe'yle yazan kendi meslektaşlarını çok etkilemiş, özellikle de Güneybatı Kürdistan'daki 80'li ve 90'lı yıllarda Arapça ya da Kürtçe yazan Kürt şairler kuşağını etkilemiştir. Berkat, Arap şairlerini de ciddi şekilde etkilemiş ve çağdaş Arap şiirinde özel ve güçlü bir yer edinmiştir.

Genel olarak çağdaş Kürt şiiri, bilhassa Kurmancî ve özellikle de ülkenin güneybatısında, gün geçtikçe Arap şiirinin etkisinden çıkmaktadır. Çağdaş Kürt şiiri, dünyaya tanıtılana, kişilik kazanıp güçlü ve gözle görülür bir etkiye sahip olana kadar iki şeye ihtiyaç duyar:

1- Güçlü, nesnel, temiz, bilimsel ve geniş bir eleştiri hareketine.
2- Kürt dilinde, bilhassa Kürt şiirinin –bu klasik şiir de (Cizîrî, Xanî, F. Teyran, H. Q. Koyî, Nalî, Herîrî, Pîremêrd, Goran....) olabilir çağdaş şiir de– çeviri hareketine.

Ancak bu şekilde Kürt şiiri dünya şiiriyle boy ölçüşebilir, kendini geliştirebilir, tanınma ve aydınlanma hakkını alabilir ve etkileyen bir konuma gelebilir.

Çeviren: Kenan Güneş

Sovyetler Birliği'nde Kürt Edebiyatı

Dr. Tosinê Reşît

SUNUŞ

Bu makale, 1930 yılında Ermenistan'da (Erivan) *Rîya Teze* gazetesinin basımıyla başlayan Sovyetler Birliği'ndeki Kürt edebiyatının bir değerlendirmesidir.

Bu makalenin gerekliliği, eski Sovyetler Birliği'nde bu konuda basılmış araştırmaların genelde edebiyat tarihi üzerinde durmaları ve edebiyata eleştirel bir gözle bakmamalarından ileri gelmektedir. Eğer bazı kazanımları belirlemişse de bunun eksiklerini genel olarak dile getirmemiştir. Sovyetler Birliği'nin dışında basılmış araştırmaların çoğunluğu da sadece 1930-40'lı yılları ele almakta, bu da edebiyatın çehresini tam olarak göstermemektedir.

Bu makalede, Sovyetler Birliği'ndeki Kürt edebiyatının gelişimini üç aşamada ele aldık. Birinci aşama; Kürt köylerinde okulların açıldığı, *Riya Teze* gazetesinin basılmaya başlandığı ve Kürtlerin bulunduğu Cumhuri-

yet Hükümetleri'nin Kürt dilini, kültürünü ve edebiyatını desteklediği aşamadır. Bu aşama 1938'e kadar devam etti. İkinci aşama 1938'den J. Stalin'in ölümüne kadar, daha doğrusu 1955'e kadar devam etti. Bu aşama Sovyetler Birliği'nin genelinde Kürtlerin kültürel ve edebi hayatının neredeyse yok olduğu dönemdir. 1955 yılında Kürt edebiyatı dirilme aşamasına geçiyor ki bu aşama, beraberinde yeni isimler ve yeni yazı türleri getirmekte ve kendini siyasi sloganlardan, komşu edebiyatların etkisinden kurtarmakta, umumi Kürt edebiyatına doğru gitmektedir.

TEMEL KAVRAMLAR

Kürt edebiyatı, dil, Sovyetler Birliği'ndeki Kürtler, Ermenistan, yazar, şiir, roman, hikâye.

Sovyetler Birliği'ndeki Kürtler sayıca az olsa da yine de Kürt dilini, kültürünü ve edebiyatını geliştirmek için varolan imkânları değerlendirebildi. Özellikle de edebiyat alanında önemli adımlar atıldı. Sovyetler Birliği'ndeki Kürtlerin edebiyatından söz açılınca, her şeyden önce Ermenistan'daki Kürtlerin edebiyatını anmak gerekir. Çünkü Sovyetler Birliğindeki Kürt aydınlarının, özellikle de Kürt kültürü ve edebiyatıyla haşir neşir olanların %80-90'ı buradandı. Bu fenomenin iki temel sebebi var: Birincisi; Ulusal Kürt Hareketi Ermenistan'da her zaman güçlü oldu. İkincisi; Ermenistan Cumhuriyeti Hükümeti Kürt dili, kültürü ve edebiyatının gelişmesi için daha çok destek sundu.

Edebiyat araştırmama geçmeden önce, Kürtlerin yaşamındaki şu değişimler, ki Sovyetler Birliğindeki Kürt edebiyatının ortaya çıkmasında temel olmuştur, üzerinde duracağım.

1920 yılının sonlarında Ermenistan'da Sovyet Hükümeti kurulduktan sonra, azınlık dillerinde okulların açılması kararı alındı. Bu amaçla Ermeni harflerine dayanan Kürtçe alfabe hazırlandı ve 1921 yılının yaz döneminde Ermenistan'da (Êçmîadzîn) *Şems* adıyla bir Kürtçe öğretme kitabı basıldı. Yeni alfabenin kurucusu ve *Şems* kitabının yazarı Kürt halkının vefakâr dostu Lazo (Hakob Xazaryan), Kürtçe'yi iyi bilen göçmen bir Ermeni'ydi.

İlk Kürtçe okul, o yıl Eşterek Yetimhanesi'nde (Ermenistan) açıldı.

1922 yılında Gürcistan Cumhuriyeti'nin başkenti Tiflis'te yazar, sanatçı ve aktivist Ahmedê Mirazî ile Lazo, Kürt İşçi Kulübü'nün yanında akşamları eğitim veren Kürtçe okulu açtı. Qanatê Kurdo, Çerkezê Beko, Semend Sîyabendov, Tîtal Mûradov gibi birçok aydın ve siyasetçi bu okulda okumaya başladı.

Birkaç yıl içinde Ermenistan'daki Kürt köylerinde Kürtçe okullar açıldı, ardından da ileri yaştakiler için okuma-yazma merkezleri kuruldu.

1925 yılında Trans Kafkasya Kürt Kongresi, Ermenistan Hükümeti'nden Latin harflerini temel alan Kürtçe bir alfabenin hazırlanmasını istedi; çünkü Ermeni harfleri birçok yerde kabul görmemişti. Yeni Kürtçe alfabe sorunu Gürcistan ve Azerbaycan'da da tartışılmaktaydı. Bu işi (yeni alfabeyi) 1928 yılında Îsahak Marogûlov ve Erebê Şemo oluşturdu ve 1 Aralık 1930'dan itibaren, Latin harflerine dayalı Kürtçe'nin yeni alfabesi Ermenistan ve Gürcistan'da resmileşti ve tüm Kürtçe okullar bu alfabeye geçti. Bu alfabe Azerbaycan ve Türkmenistan'da da kabul edildi ve 1938 yılına kadar da kullanıldı.

Kürt dili ve edebiyatı öğretmenlerini yetiştirmek için 1931 yılında Erivan'da Trans Kafkasya Eğitim Akademisi açıldı. Akademi'nin ilk müdürü, büyük Kürt yazarı Erebê Şemo'ydu. 30 Mart 1930 yılında da Kürtçe gazete *Rîya Teze*'nin basımına başlandı. Kürtlerin yaşamındaki bu değişimler genel olarak Sovyetler Birliği'ndeki ve özellikle de Ermenistan'daki Kürt edebiyatının ortaya çıkmasında temel oldu.

Şems kitabında birkaç edebi ürün olsa da Sovyetler Birliği'ndeki Kürt edebiyatı, *Rîya Teze* gazetesiyle başlar. Kürt yazarlar ilk eserlerini *Rîya Teze* gazetesinde yayımladı ve gazete yoluyla kendilerine okur edindi.

Her ne kadar Kürt dilinin ilk edebi eseri, Erebê Şemo'nun 1931 yılında basılan *Koçekê Derewîn* adlı piyesi olsa da Sovyetler Birliği'ndeki Kürt edebiyatının temeli, esasında çevirilerle oluşturuldu denilebilir. O yıllarda Ermeni yazarların, Kürtlerin yaşamını konu alan pek çok eseri tercüme edildi ve yayımlandı. 1931'den 1937'ye kadar Ermeni ve Rus dillerinden Kürtçe'ye çevrilen yaklaşık 15 kitabın basımı yapıldı. Bu kitapların çevirmenleri Hecîyê Cindî, Emînê Evdal, Casmê Celîl, Rûbên Drampyan ve Qaçaxê Mirad'dı.

Erebê Şemo, bu yıllarda Rusça'dan Kürtçe'ye siyasi eserler çevirmekteydi. Bu tercümeler, yazarlığın yetkinleşmesi ve yazı dilinin geliştirilmesi için iyi bir sınav olmuştur.

Emînê Evdal,1932 yılında *Efrandina Ewlin* adıyla Kürt yazarlar almanağını yayımlar. Sovyetler Birliği'ndeki Kürt şairler Hecîyê Cindî, Emînê Evdal, Etarê Şero ve daha birkaç kişinin ilk eserleri bu eserde yer alır. Bu almanakta aynı zamanda Ermeni dilinden çeviriler de vardır.

Bu derlemede yer alan şiirler çoğunlukla Sovyet Devleti'nin, kızıl ordunun ve sosyalist sisteminin övgüsüydü. Almanakta eski örf ve âdetlere aykırı şiirler de vardı.

İkinci almanak, 1934'te basıldı. Bu derlemedeki yazar sayısı artmıştı. Şairlerle birlikte hikâye yazarları da vardı.

Üçüncü almanak, 1936'da basıldı, içerik ve yazarlığın yetkinliği bakımından daha önceki iki almanaktan ayrılıyordu. Bu almanakta gözle görülür bir ilerleme göze çarpıyordu.

Genel olarak 1930'lu yılların ortalarında parlak bir edebi ortam vardı, yazarların sayısıyla Kürtçe basılmış kitap sayısı fazlaydı.

1935 yılında Erebê Şemo, *Şivanê Kurmanca* ve *Kurdê Elegezê* kitaplarını bastı. Yazarının hayatındaki olaylar üzerine kurgulanmış olan *Şivanê Kurmanca* romanı, ilk Kürt romanı olarak görülür. Bu roman birçok dile çevrilip yayımlanmıştır.

1935-37 yılları arasında Hecîyê Cindî, Emînê Evdal, Cerdoyê Gênco, Casmê Celîl, Wezîrê Nadirî, Ahmedê Mirazî ve Etarê Şero kendi edebi eserlerini yayımlarlar.

1932 yılında Ermenistan Yazarlar Birliği içinde Kürt yazarlar seksiyonu kurulur ve kurulduğu günden 1966 yılına kadar başkanlığını Hecîyê Cindî yapar. Hecîyê Cindî'den sonra Karlênê Çaçanî bu seksiyona başkan olur.

Belirtmek gerekir ki 1930'lu yıllarda, Kürtlerle birlikte Rûbên Drampyan ve Hovakîm Margaryan gibi Ermeni ve Îsahak Marogûlov gibi Asurî yazarlar da eserlerini Kürtçe yazmaktaydı.

Ermenistan'da 1929'dan 1937'e kadar 70'ten fazla kitap Kürt dilinde yayımlanır. Bu kitaplardan yirmisi, okullar için hazırlanmıştır.

1930'lu yıllardaki Kürt edebiyatı, bazen "Yetimlerin Edebiyatı" olarak da adlandırılır. O dönem yazarlarının çoğu (Hecîyê Cindî, Emînê Evdal, Cerdoyê Gênco, Casmê Cêlîl, Ûsivê Beko ve daha birkaçı) yetimhanelerde büyümüştür ve okuma-yazmayı orada öğrenmiştir.

Bazıları yetimhanede Kürtçe'yi de unutmuştu. Kendi halkının arasına döndükten sonra Kürtçe'yi yeniden öğrenmişti. Çünkü o dönemde Ermenistan'daki Kürtler arasında onların dışında okuyan hemen hemen kimse yoktu, bu sebeple de onlar Kürt dilini ve kültürünü geliştirme sorumluluğunu almak zorunda kalmıştı.

Bir kısmı dönemin istemiyle yazar oldu; eğer ortada başka Kürt yazarları olsaydı, belki yazarlık kalemini eline almayacaktı.

Thomas Bois, *İslam Ansiklopedisi*'nde Ermenistan'daki birinci nesil Kürt yazarları için şöyle yazmaktadır:

"Bu alanda piyon olanların çoğu, Türkiye'den giden okumamış Ezidi göçmendi ve yeni toplumsal durumdan faydalandı. İslam kültürü bilgisinin kırıntısını almadan, geride kalan Kürt aydın elitiyle hiç-

bir ilişki kurmadan... Eserleri çoğunlukla ideolojikti; fakat doğal bir sanatlaydı".

1934 yılında Erivan'da Kürdoloji Konferansı yapıldı. Güney Kafkasya Cumhuriyetleri ve Türkmenistan dışında, Moskova ve Leningrad'taki Kürdologlar da bu konferansa katıldı. Konferansın gündeminde Kürt folklorunun araştırılması ve derlenmesi, Kürt edebiyatındaki gelişmeler ve standart bir dilin kurulması meseleleri vardı.

Konferans, Kürt edebiyatındaki gelişmelerin daha iyi takip edilmesini ve Ermenistan'daki Kürt lehçelerinin standart Kürt dili için temel olmasını önerdi.

O yıllarda aynı zamanda Kürt folklorunun derlenmesi ve basımı için de önemli işler yapıldı. Burada, Hecîyê Cindî ve Emînê Evdal tarafından 1936 basımı yapılan *Folklora Kurmanca* kitabını anmak yeterlidir. Bu eser 663 sayfadan oluşmakta ve birçok destan, hikâye ve Kürtçe şarkı (*stran*) içermektedir.

Birinci kuşak Kürt yazarların eserleri ağırlıklı olarak gündelik siyasetin isteği doğrultusundaydı. Neredeyse tamamı kadının eşitliği ve özgürlüğü, egemen sınıfların baskısı, eski örf ve âdetlerin kaldırılması üzerine yazıyordu (Emînê Evdal, Etarê Şero, Ûsivê Beko).

Thomas Bois, o yıllardaki Kürt edebiyatı için şöyle yazmakta: "Doğrudur, Sovyetler Birliği'ndeki Kürtlerin eserleri Kürtçe'dir; fakat bu eserlerde ulusal duygular yoktur. Sovyetler Birliği dışındaki Kürt yazarlar için vatan Kürdistan'ken, Sovyetler Birliği'ndeki Kürt yazarlar için vatan kendi köyleriydi, Ermenistan'dı, Sovyetler Birliğiydi.

Thomas Bois'nun bu sözleri bir noktaya kadar kabul edilebilir. İçeriksel ve dilsel eksikliklere rağmen birinci kuşak (nesil) Kürt yazarları, öncelleri olmaksızın Sovyetler Birliği'ndeki Kürt edebiyatının temelini atma ve nice değerli eserler yayımlama şansına sahip oldu. Dil yönünden de değerli adımlar attı.

Gördüğümüz üzere, Sovyetler Birliği'ndeki Kürt edebiyatı boş bir sahada (ya da öncesi olmayan bir alanda), klasik ve çağdaş Kürt edebiyatlarıyla hiçbir bağlantı kurmadan, çeviriyle başladı ve şüphesiz ki çevirisi yapılan eserlerin –Ermeni ve Rus edebiyatı– Kürt edebiyatı üzerinde etkisi vardı. Bu etki, her şeyden önce içerikle kendini gösteriyordu. Kürt edebiyatının başat temaları, yukarıda belirtilen edebiyatlardaki gibi sosyalizmin övgüsü, halkların kardeşliği ve mutlu yaşamdı. O yıllarda Kürt edebiyatı çok cılız olduğundan, Rus ve Ermeni edebiyatlarında gördüğümüz o çok renklilik ve çok sesliliği Kürt edebiyatında göremeyiz. O fenomenler, Kürt edebiyatında geçen yüzyılın 50'li yıllarının sonuyla

60'lı yıllarının başında belirir. Ermeni edebiyatının da Kürt edebiyatı üzerinde etkisi vardı; bazı cümlelerin yapısının Kürtçe'nin değil, Ermenice'nin olduğu hemen fark edilir.

Rus ve Ermeni edebiyatlarının etkisi aynı zamanda şiirlerin kurgulama tarzında da fark edilir.

Thomas Bois'in de belirttiği üzere,birinci kuşak yazarlar Kürt folkloruna da el attı (çoğu zaman ders kitapları için). Folklorik destanları alıp içeriklerinde bazı değişiklikler yaparak (sınıfsal sorunları ekliyordu) kendi sözleriyle yeniden yazıyordu. Fakat belirtmek gerekir ki onlar bu işte başarılı olamadı. Bu "düzenlemeler" unutuldu fakat folklor yine kendisi gibi temiz ve berrak kaldı.

1930 yılında Azerbaycan'da da Kürt dili ve kültürünün gelişmesi için imkânlar vardı. O yıldan 1938'e kadar bu Sovyet Cumhuriyeti'nde otuza yakın Kürtçe kitap yayımlandı, bu kitapların çoğunluğu okullar içindi.

Azerbaycan'ın o yıllardaki Kürt yazarlarından Mûseyîb Axûndov'u anabiliriz. Türkmenistan'da 1930'dan 1938'e kadar sadece ders için hazırlanmış altı kitap yayımlandı. Bu iki ülke de 1938'den Sovyetler Birliği'nin yıkılışına kadar hiçbir Kürtçe kitap yayımlamadı.

Ermenistan'da, diğer Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri'nde olduğu gibi, J. Stalin rejiminin baskı ve şiddet yıllarında (1937-38) Kürt dili ve kültürünün ilerlemesi durduruldu. Kürtçe okullar, eğitim akademisi, *Rîya Teze* gazetesi, Kürtçe radyo programları –Elegez'deki Kürtçe Tiyatro dışında– hemen hemen Kürtçe olan her şey kapatıldı. Kürtçe Tiyatro da 1947'de kapatıldı. Kürtçe kitapların basımı da neredeyse durduruldu.

Latin harflerini temel alan Kürtçe alfabe, "emperyalistlerin alfabesi" olarak nitelendirildi ve artık bu alfabenin kullanılmasına izin verilmedi. Pek çok Kürt aydın ve tanınmışı, temelsiz suçlamalarla cezaevine atıldı ya da sürgün edildi: Erebê Şemo, Hecîyê Cindî, Cerdoyê Gênco, Ahmedê Mirazî, Cangîr Axa, Şamil Têmûrov vb.

Ermenistan ve Azerbaycan'daki Kürtlerin bir kısmı 1937'de, Gürcistan'dakilerse 1944'te Kazakistan ve Orta Asya'ya sürgün edildi. Bir daha da dönme imkânları olmadı. 1938'de Kürt edebiyatının önüne set çekildiğinde, bazı Kürt yazarlar (Emînê Evdal, Casimê Celîl) eserlerini Ermenice çeviriyle yayımladı.

Latin harflerine dayanan Kürtçe alfabe artık kullanılamadığından, Ermenistan Hükümeti 1941 yılında, Kiril harflerine dayanan Kürtçe bir alfabe oluşturma kararı aldı. Ardından bu görev Heciyê Cindî'ye verildi ve 1944'te yeni alfabe hazırdı.

Her ne kadar 1937-38'deki baskı ve şiddetle Kürt edebiyatının önündeki yollar kapatılıp bazı Kürt aydın ve yazarlar cezaevine atıldı ya da sürgün edildiyse de yine de Ermenistan'daki Kürt yazarlar iki almanağın (1948, 1954) basımını yaparak Ermenistan'daki Kürt edebiyatı ateşinin sönmemesi sağladı. Yine bu yıllarda, H. Cindî *Siba Teze* (1947) adlı kısa öykü derlemesiyle folklor üzerine bilimsel bazı eserleri Kürtçe olarak yayımladı.

J. Stalin diktatörlüğü yıllarında kapatılmış olan birçok Kürt kurumu, 1955 yılında yeniden açıldı: *Rîya Teze* gazetesinin basımına ve Kürtçe radyo programlarının yayınına yeniden başlandı, ismini hâlâ koruyan Kürt Yazarlar Seksiyonu çalışmalarını daha da canlandırdı, Kürtçe yayımlanan kitap sayısı arttı.

Kürt dili ve edebiyatı öğretmenlerini yetiştirmek için Ermeni Eğitim Akademisi'nde Kürtçe bölümü açıldı.

1959 yılında, Ermenistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi'nin Doğu Bilimleri alanında Kürdoloji bölümü açıldı. Bu bölümde Kürt folkloru, edebiyatı, tarihi ve dili araştırmalarına başlandı. 1968 yılında Kürdoloji kadrolarını yetiştirmek amacıyla Erivan Üniversitesi Doğu Bilimleri fakültesinde Kürdoloji bölümü açıldı.

1950'li yılların sonuyla 1960'lı yılların başlarında Ermenistan Cumhuriyeti'ndeki Kürtlerin ekonomik ve düşünsel yaşamlarında büyük değişiklikler gerçekleşti, üniversitelerdeki Kürt öğrenci sayısı çok arttı.

Bunlar, Ermenistan Kürtlerinin yaşamında büyük değişikliklerdi. Yazar Wezîrê Eşo bu değişimleri "Rönesans" olarak adlandırır.

Bu değişimler ulusal duyguları daha da güçlendirdi, ata yurdu konusu Sovyetler Birliği Kürt edebiyatında mertçe yerini aldı, bu alanda varolan boşluğu doldurdu.

Daha önceleri konusu "mutlu yaşam" ve Sovyetler Birliği'nin övgüsü olan Kürt şiirinde, bu defa gurbeti işleyen eserler yazıldı, canlı insan tipleri Kürt edebiyatındaki yerini aldı.

Bu durumun oluşmasında Güney Kürdistan'daki Eylül Devrimi'nin rolü vardı. Bu devrim Sovyetler Birliği'ndeki düşünce dünyasında da devrim oldu.

Sovyetler Birliği'ndeki Kürtler için bu devrim, 1963 yılının yaz döneminden itibaren başladı. Baas Partisi, Kürtlere yönelik çetin bir savaşa başladı ve Sovyetler Birliği ilk defa açık bir şekilde Kürt halkını ve Güney Kürdistan'daki Eylül Devrimi'ni destekledi.

Sovyetler Birliği genelindeki televizyon, radyo, gazete ve dergiler Kürtler üzerine yazıp çiziyor ve mücadelelerini haklı görüyor, devrimlerini destekliyordu.

Sovyetler Birliği'nin desteğiyle Kürt sorunu BM'ye taşındı.

Kürtlerin ulusal haklarının tanınması ve devrimlerinin desteklenmesi, Sovyetler Birliği'ndeki Kürtlerin ulusal kimliklerini tanımaları ve uyanmaları için büyük bir çözülüş oldu, onlar Kürtçülük duygusunu sevdi. Diyebiliriz ki Sovyet Kürtleri ilk defa kendilerini Kürt halkının bir parçası olarak gördü.

Bu ulusal uyanış kısa sürede meyvelerini verdi. Kürt öğrenciler Erivan'da "Kürt Öğrenci Komisyonu" (Şêwra Xwendekarên Kurd) adında bir dernek kurdu. Bu, Sovyetler Birliği genelinde, ulusal temelde kurulan ilk toplumsal örgüttü. Komisyonun amacı, Sovyetler Birliği'ndeki Kürtler arasında Kürtçülük düşüncesini yaymaktı. Yurtseverliği anlatan birçok türkü yazıldı ve Erivan radyosunun Kürtçe servisinde yayınlandı. Uyanış ve ulusal farkındalık Sovyetler'deki Kürtlerin edebiyatında derin izler bıraktı. Onun öncesinde, sadece Qaçaxê Mirad'ın *Keser* adlı bir şiirinde, Sovyetler Birliği dışındaki Kürtler anılırdı.

Bu dönemde, Kürdistan ve Kürt halkının kurtuluş mücadelesi teması ana tema oldu. Bu tema diğer temaların hepsini geride bıraktı ve hepsinden önce Kürt şiirinde ortaya çıktı.

Tema değişiklikleri sanatkârlık ve yeni yazı türlerini gerektiriyordu. Kürt yazarlar, Ermeni ve Rus edebiyatlarının etkisinden tam olarak kurtulmak istiyordu ve bunu da gerçekleştirdi. Qaçaxê Mirad, Şikoyê Hesen ve Fêrîkê Ûsiv klasik şiire yöneldiler, klasik şiiri yenileştirerek kendilerine yeni bir yol açmak istediler. Daha sonra Egîtê Şemsî, Rizalîyê Reşîd ve Eskerê Boyîk de aynı yolu izledi. Mikaêlê Reşîd, Kürt edebiyatına Avrupai şiirin formlarını getirdi, deyim yerindeyse onu "Kürtçe'nin elbisesine" uyarladı. Onların ardılları olan bazı şairler, kendi köklerini Kürt folklorunda görmek ve ağıtla Hayran'ın temelleri üzerinde serbest şiiri yazmak istedi. 1950'li yılların sonlarında artık bu değişim Mîkaêlê Reşîd, Sihîdê Îbo ve Simoê Şemo'nun eserlerinde belirginleşmişti; fakat 1960'lı yılların başlarında Fêrîkê Ûsiv ve Şikoyê Hesen'ın eserleriyle Ermenistan'daki Kürt edebiyatında egemen bir konuma geçti.

Düzyazı alanında da önemli adımlar atıldı. Erebê Şemo *Berbang* (*Şivanê Kurmanca* adlı eserin genişletilmiş hâli), *Jîyana Bextewar*, *Hopo* ve *Dimdim* (ki tarihi bir romandır) romanlarını yayımladı, Hecîyê Cindî *Hewarî* romanını, Elîyê Evdirehman *Xatê Xanim* hikâyesini ve

Gundê Mêrxasa ile *Şerê Li Çîya* romanlarını, Îbo *Kurdê Rêwî* romanını, Egîtê Xudo *Dê û Dêmarî* romanını yayımladı.

Belirtmek gerekir ki Birinci Dünya Savaşı yıllarında Serhat bölgesindeki Êzidilerin büyük bir çoğunluğu öldürüldü ya da kaçış sırasında açlıktan öldü ve daha sonra, geride kalanlar için Ermenistan ve Sovyetler Birliği umut oldu. Bu olaylar birinci kuşak yazarlar üzerinde büyük etki bıraktı ve onların eserlerine konu oldu. İşte *Berbang*, *Hewarî* ve *Kurdê Rêwî* romanları, bu olaylar üzerinde kurgulandı. Ahmedê Mirazî'nin *Bîranînên min* romanını da bunlara ekleyebiliriz.

Her ne kadar Kürt romanı alanında önemli adımlar atıldıysa da düzyazıdaki asıl önemli kazanım hikâye alanında gerçekleşti. Sihîdê Îbo, Emerîkê Serdar, Wezîrê Eşo, Sîma Semend, Xelîl Mûradov, Ehmedê Hepo, Babayê Keleş ve Eskerê Boyîk bu yıllarda hikâye kitapları yayımladı, ki beraberinde konu ve yazı türlerinin çokseslilığiyle çokrenkliliğini getiriyordu.

Erivan radyosunun Kürtçe programları yeniden başladıktan sonra, birkaç radyo piyesi yazıldı ve radyoda yayımlandı.

1960'lı yılların sonlarında Tiflis (Gürcistan) kentinde ve Elegez köyünde (Ermenistan) geleneksel Kürt tiyatroları açıldı ve bu tiyatrolar için piyesler yazıldı. İsmayîlê Dûko'nun *Zewaca Bê Dil*, Eskerê Boyîk'in *Sinco Qîza Xwe Dide Mêr* ile *Mem û Zîn* ve Tosinê Reşîd'in *Sîyabend û Xecê* adlı piyesleri kitap olarak da yayımlandı. Bu piyesler seyircilerce oldukça benimsendi; fakat yine de drama, Sovyetler Birliği'ndeki Kürt edebiyatının en zayıf bölümü olarak kaldı.

Kürt yazarlarındaki çeviri geleneği Sovyetler Birliği'nin dağılışına kadar devam etti. 1930'lu yıllarda çeviri işine başlayan Hecîyê Cindî, bu işi 1950-60'lı yıllarda da sürdürdü. 1960'lı yıllarda Emerîkê Serdar, Wezîrê Eşo, Egîtê Xudo, Fêrîkê Ûsiv ve geriye kalan diğer yazarlar da çevirileriyle Kürt edebiyatını zenginleştirdi.

Eleştiri, her zaman Sovyetlerdeki Kürt edebiyatının en zayıf alanı olmuştur. Eleştirinin yerini çoğu zaman edebiyat tarihi araştırmaları aldı. Hecîyê Cindî, 1954 ve 1970 yıllarında Ermenistan Kürtlerinin edebiyatı üzerine Ermeni dilinde iki kitap yayımlamıştır, Ordîxanê Celîl Cegerxwîn'in şiir divanı için geniş bir giriş yazısı kaleme alır; fakat bu eserlerde eleştiri yoktur. Thomas Bois'in de yazdığı gibi, söz Ermenistan'daki Kürt edebiyatında eleştiri konusuna gelince, önce Emerîkê Serdar'ı anmak gerekir ki Ermenistan'da çok değerli çalışmalar yapmıştır. Onun eleştiri yazılarının çoğu *Rîya Teze* gazetesinin sayfalarında yayımlanmıştır. Makaleleri aynı zamanda Ermeni dergi ve gazetelerinde de yayımlanmıştır.

Bu son yıllarda Çerkezê Reş de *Rîya Teze* gazetesinde birkaç eleştiri yazısı yayımladı.

1970-80 yılları arasında, Gürcistan'daki Kürtlerin kültürel yaşamı canlıydı. Kürtçe tiyatrolar, müzik ve halay grupları ortaya çıktı, resim alanında da önemli adımlar atıldı. Ezîzê Îsko, Cerdoyê Esed, Baxçoyê Îsko, Tiharê Biro ve diğer Kürt yazarları Gürcistan Yazarlar Birliği içinde Kürt Yazarlar Seksiyonu'nu kurdu. Fakat yine de eserlerini Ermenistan'da yayımlıyorlardı.

1950'li yılların sonu ve 60'lı yılların başında, Sovyetler Birliği'ndeki Kürt edebiyatının tarihinde yeni bir sayfa açıldı. Kürtlerin kültürel yaşamının canlılığı, Kürt edebiyatına da yeni bir ivme kazandırdı, edebiyata yeni isimler katıldı. Bu isimlerin katılımıyla, edebiyat kendini 30'lu ve 40'lı yılların eksikliklerinden kurtarabildi, içerik bakımından zenginleşti, Kürdî bir çizgiye büründü, kendini siyasi sloganlardan, içi boş övgülerden ve komşu edebiyatların etkisinden kurtardı. İçeriğin değişmesiyle beraber yeni yazı tarzları da belirginleşti. Sovyetler Birliği'ndeki Kürt yazarlarla Sovyetler Birliği dışındakiler arasında ilişki kurulmaya başlandı. Sovyetler Birliği'ndeki Kürt edebiyatı, genel Kürt edebiyatına doğru yol aldı.

1980'li yılların sonunda, Sovyetler Birliği'ndeki Kürt edebiyatı, o ülke sınırları içinde az çok standart bir dile kavuşmuştu.

Düşüncemize göre bu gelişmenin birkaç önemli nedeni vardı:

1. Stalin'in ölümü ve onun baskı ve zulüm rejiminin deşifre edilmesinden sonra konuşma ve inanç özgürlüğü arttı.
2. Eğer birinci kuşak Kürt yazarlarından bazıları için dönemin istemiyle yazar oldu denilebiliyorsa, 1950'li yılların sonu ve 1960'lı yılların başında yetişen Kürt edebiyatçılar, yazarlığı kendileri tercih etmiştir. Leningrad'taki Kürdologlar, Qanatê Kurdo başkanlığında Kürt klasik yazarlarından Ehmedê Xanî, Feqîyê Teyran, Harîs Bîtlîsî, Silêman Selîm ve Şerefxan Bîtlîsî, Xosroxan Benî Erdalan, Mestûre Erdelanî, Mele Mehmûd Bayazêd gibi tarihçilerin eserlerini, Rusça çevirileriyle birlikte yayımladılar.
4. Güney Kürdistan'daki Eylül Devrimi ve Sovyetler Birliği'nin bu devrime olan desteği, Sovyetler Birliği'ndeki Kürtlerin ulusal duygularını güçlendirdi, Kürdistan ve Kürt halkının kurtuluş mücadelesi temalarını Kürt edebiyatının ana teması yaptı.
5. Sovyetler Birliği'ndeki Kürtlerle bu ülkenin dışındaki Kürtler arasında ilişki kuruldu, "Demir Perde" bir nebze kaldırıldı. O dönemdeki Kürt yazarların eserleri ve herkesten önce de Cegerxwîn'in eserleri,

eski Sovyetler Birliği'ndeki Kürtlerin eline ulaştı. Avrupa'da yayımlanan Kürtçe dergi ve gazeteler bu ilişkilerin güncellendirilmesinde rol sahibi oldu.

Sosyolog ve Kürdolog Martin Van Bruinessen'in notları, Sovyetler Birliği'ndeki Kürtlerin edebiyatını değerlendirmek için dikkat çekicidir. 1980'li yıllarda birdenbire çiçek açan Kuzey Kürtleri'nin edebiyatı için şöyle yazmaktadır: "Burada 1980'li yılların sonralarında Kürtçe metinlerin ve basınının birden çiçek açmasının başka bir faktörü de vardı: Sovyet Kürtleri'yle devam eden ilişkinin etkisi. Sondakiler, özellikle de Ermenistan'dakiler iyi ve yerli yerine oturmuş bir edebiyatın basımını yapabildi." Stalinizm sonrası, Ermenistan'daki Kürtler (ki orada küçük bir ulustur, sayıları 50.000'e yakındır) başka yerlerde olmadığı kadar büyük kültürel haklara sahipti ve Kürtçe yayın için destek vardı."

Martin Van Bruinessen şöyle devam etmekte: "Kürt edebiyatı ve genel olarak Kürtlerin kültürel yaşamı (bundan kasıt Yukarı –Kuzey– Kurmancî'sinin edebiyatıdır) bir yol ayrımında gül açtı, ki diasporanın üç çeşidinin arasındaydı: Batı Türkiye, eski Sovyetler Birliği ve Batı Avrupa."

SONUÇ

Sovyetler Birliği'ndeki Kürt edebiyatı uzun ve meşakkatli bir yoldan geçmiştir. 1930'lu yılların başlarında, Ermenistan Kürtleri'nin içinde varolan birkaç okuryazar, önce çeviri yoluyla, sonra da müstakil eserlerle bu Cumhuriyet'teki ve Sovyetler Birliği'ndeki Kürt edebiyatının temelini oluşturdu, yazı dilini geliştirdi.

1938-55 yılları, Kürt kültür ve edebiyatının gelişiminin engellendiği dönemdi. Kürt yazarları yine de Ermenistan'da birkaç eser yayımlayarak, Sovyetler Birliği'ndeki Kürt edebiyatının meşalesini canlı tuttu.

1955 yılından başlayarak, genel olarak Kürtlerin kültürel yaşamında özelde de Kürt edebiyatında bir diriliş başladı. Bu edebiyat, birçok yönden kendini yazı türleri ve içerikteki eksiklikten ve aynı zamanda komşu edebiyatların etkisinden kurtardı. Edebiyata yeni isimler katıldı ki bunlar beraberlerinde yeni bir içerik ve tarz getirdi. Standart bir dil oluşturma meselesinde de değerli adımlar atıldı.

Genel Kürt edebiyatının bir parçası olan Sovyetler Birliği'ndeki Kürt edebiyatı, hâlâ derin ve çok yönlü inceleme ve değerlendirmelere ihtiyaç duymaktadır.

Çeviren: Kenan Güneş

Kafkas Halkları - Kürt Edebi İlişkileri

Naci Kutlay

ESKİ SOVYETLER BİRLİĞİ VE RUSYA'DA KÜRT EDEBİYATINA İLİŞKİN

Çağımızın önemli özelliklerinden birisi de halklar ve ülkeler arasında ekonomik, sosyal ve moral ilişkilerinin ileri boyutlara ulaşması ve çok yönlülük kazanmasıdır. Sovyetler Birliği'nin kuruluşunda ve öncesinde bu coğrafyadaki halklar arasında da bu tür etkileşimler oldu. Sovyetler Birliği'nde M.C. Gorbaçov, Komünist Partisi'nin 27. Kurultayı'nda bu duruma şu şekilde değindi: "Halkların sarsılmaz dostluğu, onların milli değerlerine yansımış ve on milyonlarca insanın bilincine kök salmıştır. Sovyet halkları politik ve ekonomik birlik içinde, sosyal ve evrensel yeni bir konum aldı." Böylece, halkların edebiyat ve uygarlık tarihlerinin bilgisi edebiyatçılarca güncellenmiştir. Edebi dinamizmle güçlenen bu istemin sınırları da genişlemiş ve görüşler giderek zenginlik kazanmıştır.

Çokuluslu Rusya ve Sovyetler Birliği'nde, diğer alanlarda olduğu gibi edebiyatta da karşılıklı ilişkiler oluştu ve bu da sosyal yaşamın bir gereğiydi. Milli uygarlıkların sosyalist içeriğinin derinliği, "milli" renk ve biçimlerinin dünya uygarlığına yeni bir kazanımı oldu.

Sanatsal, felsefi ve estetik anlayışlar her yerde olduğu gibi bu ülkelerde de değişime uğradı. Millilik ve evrensellik yeni renk ve karakterler kazandı. Etkileşim, çağımızda daha da güçlendi.

Sovyetler Birliği'nde bu konudaki en çarpıcı örnekleri Gorki ve Mayakovski gibi güçlü ustalar verdi. Cengiz Aytmatov, Maksim Gorki realizmini ve çağdaşlığını vurgularken, komşu ve dünya halklarına olan etkisini de belirtir. (C. Aytmatov., Kırgızistan, Derg. 1978, s. 209)

Biz gelelim bu süreçte ve öncesindeki Kürt edebiyatına ilişkin konulara. Kürt konusu klasik Rus edebiyatında zaman zaman yer aldı. H.M. Karamzi'nin, A.S. Puşkin'in, L.N. Tolstoy'un, İ.A. *Buyin'in* eserlerinde olduğu gibi.

Şarkiyatçı tarihçi M.Lazarev, Kürt düzyazı yazarlarından Bavê Nazê'nin *Kana Bulanmış Dağlar* romanının Rusça'sına yazdığı önsözde şöyle diyor: "Her halk, ister büyük ister küçük olsun; ister özgür ister bağımlı olsun; ister zengin ister fakir olsun geçmişleri ve günümüzdeki durumları bilinmeye değerdir." Bavê Nazê'yi Stockholm' de tanıdım ve arkadaşlık ettim. Türkiye Kürtleri'nden, gidip Suriye'ye yerleşen bir ailedendir. Şimdi Rusya'da yaşıyor ve edebiyat doktorudur.

A.S. Puşkin, 1829 yılında Erzurum'a yaptığı yolculuğu kitaplaştırdı. *Erzurum'a Seyahat*'te, bu yolculukta tanıdığı Kürtlere ilişkin bilgiler var. Eserde, Rusya vatandaşlığını kabul eden Ararat-Ağrı Dağı eteklerindeki Yezidi Kürtlere dair bir bölüm yer alır. Kürt aşiret reisleriyle görüşmesini ve Yezidilerin sosyal yaşam biçimlerini dile getirir. Puşkin'in Kürtlere dair verdiği bilgiler bu kitaptakilerle sınırlı değildir. *Yezidi Tarikatı Hakkında Yorumlar* adıyla bir de Fransızca makale yazmıştır (yine aynı eserde, s. 357-363). Yolculukta Yezidi Kürtleriyle yaptığı görüşmeler, gözlemler, Kürt aşiretleri ve onların etnik özellikleri, adet ve ananeleri tanıtılmaya çalışılmıştır. Puşkin'in ilginç tespitleri bulunmaktadır.

Ünlü Rus yazarı İ.A. Bunin'de *Gençlik ve Yaşlılık* hikâyesinde Kürtleri konu edinmiştir. Çok ilginç ve sevilen bir öyküdür (İ.A. Bunin, Rasskazi M. Pravda, 1983, s. 438-442). İnsan yaşamının değişik dönemlerinden söz eden öyküde, yaşlı bir Kürt'ün yazara sordukları yer alır. Yaşlı Kürt sorar ve konuşur. Ona göre, Allah insanı yaratırken otuz yıl ömür verir. İnsan ömrünün geriye kalan yılları, başka canlılar için (eşek, köpek, maymun vs) verdiği ömürden kesilen paylardır. Yaşlı Kürt sözlerine

şöyle son verir: "İnsan kendisi için olan ömrü insan gibi yaşadı; yedi, içti, savaşlarda çarpıştı, düğünlerde oynadı, genç kız ve kadınları sevdi. On beş yıl eşek gibi çalıştı ve servet edindi. Sonralarıysa maymun gibi iğrenç oldu ve yaşlandı. Herkes de onun yaşlılığıyla alay etti ve güldü."

Yazar öyküsünün başlarında Türkiye'de olan bitenlere ve üzücü olaylara değinir. Kürtlere ilişkin serzenişleri de vardır. Ancak yazar, yaşlı Kürt'ün kişiliğinde anlayışlı ve öğrenmek isteyen bir tip sunar. Onda felsefi görüşler ve ince bir ruh yapısı bulunur. Onun davranış ve düşüncelerine saygı duyar.

Rus şair ve yazarlarından N. Tixonon, Y. Yyevtuçenko, V. Grosman, M. Şakiyan, N. Zaridun, Tacik şair E. Lahuti, Estonya'lı yazar V. Beckman, Ukrayna'lı şair Y. Şpota ve bu arada birçok Azerbaycanlı, Ermeni, Türkmen ve Gürcü şair ve yazar, Kürtler konusunda ya özgün eserler yazmış ya da şiir, öykü, roman ve piyeslerinde Kürt kişiliklerine yer vermiştir.

Kürt tarih ve edebiyatına bazı Ukraynalı şair ve yazarlar ilgi duydu ve bu konuda çalıştı. Özellikle, 19. yüzyılın sonlarında doğu halklarının medeniyetleri ve tarihleriyle ilgilenen A. Y. Krımski (1871-1942) Kürtlerin dili, etnografyası ve tarihlerine dair kıymetli bilgiler sunar. (Hayka 1980 s. 178-185) O dönemde ve sonra yayımlanan Brohayz-Efron, Granat kardeşler, Ansiklopedik Sözlük, Yeni Ansiklopedik yayımlar için Kürtlere ilişkin kaynakları A.Y. Krımski yazmıştır. Akademisyen A.Y. Krımski'nin Kürdoloji alanındaki çalışmalarını anlayabilmek için onun araştırmacılığını mercek altına almak gerekir.

Tanınmış Ukraynalı yazar D.L. Mordoveç, geçen yüzyılın sonlarında Ermenistan'ı gezmiş ve Ararat Vadisi'nde bulunmuştur. Kaleme aldığı gözlemlerinde Ermeni ve Kürtlere ilişkin edebi ve etnografik bilgiler vardır (D.L. Mordoveç, Ararat, 1883). Ukraynalı Tarac Şevçenko'nun dostu *A.Navrotski* (1823-1892) bir süre Erivan'da yaşamıştır. Azerbaycanlıların yaşam ve kültürlerine ilgi duymuş ve Derbend kenti civarından örnekler derlemiştir. Erivan'da yaşadığı 1870-1884 yıllarında da bu çalışmalarını sürdürmüş Azeri, Ermeni ve Kürt folklorunu incelemiştir. Kafkasya folklor hazinesinin derin bir bilgini olan Ermeni S. Yekizarov da A. Navrotski'yle birlikte Ermeni, Kürt ve Azeri (Tatar) folkloru üzerinde yorucu çalışmalarda bulunmuştur.

Kürt yazarlarından E. Serdar, K. Muradve V. Eşoda Ukraynalı yazarların Kürtlere ilişkin ve diğer eserlerini Kürtçe'ye çevirdiler. Tanınmış Ukraynalı yazar ve şairlerden L. Tıcina'nın, M. Naknibeda'nın ve B. Oleynik'in eserleri Kürtçe'ye çevrildi. Kürt yazar ve şairlerden Heciyê Cındi, Ş. Şamilov, V. Nadir, E. Evdal ve K. Çaçan'ın eserleri başta olmak

üzere Ukraynaca'ya çevrildi. 1979 yılında *Ukrayna* gazetesi Kürt şairi Mikailê Reşîd'in eserlerine sayfalarca yer verdi.

1960'lı yılların başlarında Irak'tan Sovyetler Birliği'ne uzun süreli çalışmalar için gönderilen gazeteci ve edebiyatçı, Bağdat Üniversitesi mezunu Maruf Xaznedar bir süre Leningrad'da, tanınmış Sovyet Kürdoloğu K. K. Kurdoyev'in yol göstericiliği altında ilmi araştırmalar yaptı ve yabancı Kürt edebiyatına ilişkin doktora tezini başarıyla savundu. Daha sonraki yıllarda, ilmi çalışmaları Rusça *Çağdaş Kürt Edebiyatı Tarihi Süreci* adıyla monografik bir eser olarak yayımlandı.

Son yetmiş yıllık sürede (1890-1960) Rusya dışındaki Kürt edebiyatının kazandığı boyutları içeren bu kitap, Kürt edebiyat tarihinin değerli bir örneğidir. Eser Marksist bir anlayışla kaleme alınmıştır. Yapıtta en eski dönemlerden başlayarak 1960'lı yıllara varan gelişim sürecini izleyebilmekteyiz.

Erivan'da çıkan *Riya Teze* gazetesinin Kürt edebiyatında özel bir yeri vardır. *Riya Teze*, diğer halkların Kürt edebiyatıyla olan ilişkilerini ve etkileşimlerini konu alan makaleler yayımlamıştır:

Kürt-Belorus edebiyatları: (7.X.1967; 15.VII. 1972; 18.XII.1982 tarihli gazete)
Kürt-Özbek ed. (28.X.1962; 12.V.1963 tar.gazt.)
Kürt-Kazak ed. (10.VI.1972 tar.gazt.)
Kürt-Tacik ed. (12.VII.1972 tar.gazt)
Kürt-Moldov ed. (13.VI.1977 tar.gazt.)
Kürt-Türkmen ed. (10.VI.1972 tar.gazt.)
Kürt-Litvan ed. (23.V.1979 tar.gazt.)
Kürt-Latış ed. (14.V.1964; 22.IV.1965; 12.IX.1965 tar.gazt.)
Kürt-Eston ed. (6.IX 1964; 22. IV.1965 tar.gazt.)
Kürt-Dağıstan ed. (21.....) bunlardan bazılarıdır.

KÜRT VE ERMENİ EDEBİ İLİŞKİLERİ

Kafkas halkları arasındaki karşılıklı toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel ilişkiler konusunda yapılan inceleme ve araştırmaların Kürt ve Türk okurlarına ulaşabilenlerinin sayısı oldukça azdır. Bölgede yaşayan Gürcü, Ermeni, Azerbaycan ve Kürt halklarının kültürel düzeydeki ilişkileri, özellikle edebi ilişkileri, konusunda çalışmalarıyla tanınan Kînyaz Îbrahîm Mirzayev'in son yıllarda yaptığı inceleme ve araştırmalar, bu tarihi ilişkilere büyük çapta ışık tutmaktadır. Haçador Abovyan Pedogoji Enstitüsü'nün Azeri Dili ve Edebiyatı bölümünde çalışan ve aynı za-

manda kürsü başkanı olan Kînyaz Îbrahîm Mirzayev, 1988 yılında, *Kürt ve Bölge Halklarının Edebi İlişkilerive Sorunları* konusunda doktora yaptı. Kînyaz Îbrahîm Mirzayev'in başlıca araştırmaları şunlardır:*Kürt-Azerbaycan Edebi İlişkileri Tarihinden, 1978*, Erivan; *Ulusal Edebiyatlar ve Edebi İlişkiler*, 1985, Erivan; *Edebiyatın Ufukları*, 1986, Erivan; Dostluk sorunu, 1988, Baku. (*Bergeh* dergisi, Azeri dilini en iyi şekilde kullanabilen Kürt araştırmacı Kinyaz İbrahim Mirzayev'in 1985 yılında yayımlanan araştırmasındaki Kürt-Ermeni edebi ilişkilerine değinen bölümü okurlarına sundu.)

Kînyaz Mirzayev, 1985 yılında Erivan 'da *Milli Edebiyatlar ve Edebi Alakalar* kitabını yayımladı. O zaman Sovyetler Birliği yıkılmıştı. 1986'da Kafkas Cumhuriyetleri'ne yaptığım gezide, kendisini Erivan'da tanıdım. Bir gece boyunca, çalışmalarını ve edebi görüşlerini dinleme olanağı buldum. Çalışkan ve nazik bir kişiliği vardı. Ermenistan Sosyalist Cumhuriyeti'nde, Azeri Kültür Bölümü'nün başına niye bir Azeri değil de Azerice bilen Kürt kökenli Kînyaz Mirzayev'i getirmişlerdi? Sosyalist sistemde bile Azeri ve Ermenilerin henüz bazı kuşkuları gideremediklerini düşündüm. Bu düşüncemi Kînyaz'la paylaşmadım.

Birinci kitabının yayımlanmasından bir yıl sonra, 1986'da yine Erivan'da *Edebi Ufuklar*'ı yayımlandı. *Milli Edebiyatlar ve Edebi Akımlar* eserindeki dökümanları geliştirerek bu yeni kitabında kullanmıştı. Uzun süre bu esere sahip olmam mümkün olmadı.

İlk kitabından yararlanıp Kafkas halklarının Kürt edebiyatıyla olan ilişkilerinin *Bergeh* dergisinde yayımlanmasına katkıda bulundum.

Bu arada Sovyetler Birliği yıkıldı. Her şey alt üst oldu. Kînyaz Mirzayev'in çalıştığı Ermenistan'daki kurum ortadan kaldırıldı. Ermenistan-Azerbaycan ilişkileri bozuldu. Gerginlikler yer yer silahlı çatışmalara dönüştü. Ermenistan ve Kafkasyanın diğer ülkelerindeki Kürtlerin durumu da kötüleşti. Aydınların çoğu Avrupaya ve küçük bir bölümü de Avustralya'ya göç etti. Kînyaz Mirzeyev de Alma Ata' ya yerleşti.

Edebi Ufukları'ı dikkatle inceledim. Büyük ölçüde Kînyaz'ın yazdıklarına sadık kalarak, yeni şekil ve anlatıma kavuşturdum. Sovyetler Birliği döneminin tek komünist partili, otoriter havası kitapların ikisine de egemendi, yazılanları olabildiğince bu anlayıştan arındırmaya çalıştım. Özü oluşturan bilgileri, vurgulanan ideolojik söylemlerin gölgesinden kurtarmayı düşündüm. Her iki kitapta da belirtilen, sosyalist dönemin sosyal ve kültür yaşama getirdiği gelişim ve yenilikleri özellikle öne çıkardım. Kafkas Cumhuriyetleri'nin Kürt edebiyatıyla olan ilişkilerini birer makaleyle açıklamaya çalıştım. Bu uzun makalelerin tümünde esas emek

Kînyaz'ın olup benim katkılarım sınırlıdır. Bu arada, Azerice'yi bir ölçüde Türkçeleştirdim. Kitap ve makale isimlerini olduğu gibi korumaya gayret ettim. Her iki kitabı yeniden gözden geçirip bir sentez yapmayı daha doğru buldum. Kafkasyalı komşularımızdan Gürcü, Ermeni ve Azeri halklarının edebiyatlarıyla Kürt edebiyatının etkileşim ve ilişkileri, ülkemizde incelenen bir konu değildir ve bu bir başlangıçtır. Araştırmalar sürmeli ve zenginleştirilmeli diye düşünüyorum.

Çok yönlülüğü ve zenginliğiyle dikkatleri çeken Kürt ve Ermeni edebi ilişkilerinin tarihi çok eskilere dayanır. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonraki yıllar başında, yüzyıllar boyunca dost olarak yaşamış olan Kürt ve Ermeni halklarının sosyal ilişkilerine ait bilgiler 5-6. yüzyıllara kadar uzanır. Eski ve Ortaçağ Ermeni edebiyatında Kürtlere yer verildiği görülür. İki halkın tarihi, sosyal ve ekonomik ilişkilerinin özel yanlarını içeren eserlerde bu konular 19. yüzyılın ikinci yarısından sonraki yıllar dışında etraflıca incelenmiştir.

Ermeni tarihinde Kürtler hakkındaki ilk bilgiler 5. yüzyıla, Movses, Xorenasi, Pavstos Buzand ve Yexişé Kişé adlarındaki tarihçilere aittir.

Genel olarak, Ermeni edebiyatında Kürt konusunun yer alış tarihinin eskilere dayandığını söyleyebiliriz. Kürtlerin yaşamı çok sayıda Ermeni yazar ve bilgininin gezi anılarında, tarihi ve etnografik eserlerinde yer almıştır. Kürt ve Ermeni halklarının dostluğuna, Ermenilerin eski tarihi ve eserlerinde değinilmiştir.

İki halkın edebiyatlarında ve sosyal yaşamlarında bu anlayışı doğrulayan dikkate değer bilgilere rastlamaktayız. Eski Ermeni tarihçilerinin eserlerinde ve edebi yapıtlarında *Kürd, Kürdik, Kürdo* gibi ifadelere sık sık yer verilmiştir. Bazı tarihi olayların anımsanması bu görüşleri doğrular niteliktedir.

8. yüzyılda Sunik eyaletinin en güçlü emirlerinden biri, Kürd İşxan adıyla tanınan kişidir. *Kürdik* adlı İşxan 9. yüzyılda küçük Hayk'da (Ermenistan' da) yaşamıştır.

12. yüzyılda Emir Kürd Erzurumi, Gürcü eyaletlerinden birinde önemli bir siyasi konuma gelmiştir. İvane ve Zaxare Zahariyan'ın dayısıdır. 13. yüzyıldaysa Kürd Vaçütyan, Ararat' da başkanlık görevini yürütmüştür. Bu gerçeklerden anlaşıldığı gibi Ermeni ve Kürt halklarının dostluk ilişkileri çok eskilere uzanmaktadır. Bu ilişkiler her iki halkın edebi ve sosyal yaşamlarına da yansımış ve birçok eserlerde iz bırakmıştır.

Ermeni yazarı, *Derenik Demirciyan*'ın Ermeni-Kürt müziği ilişkileri, Ermeni-Kürt folklorundaki yakınlıklar ve iki halkın gelenek, görenek ve ekonomik ilişkileri konusunda söyledikleri ilgi çekicidir.

1911 yılında İstanbulda tarihçi Hakop Şahbazyan'ın (*Ermeni-Kürt Tarihi*) kitabının yayımlanması iki halkın tarihi dostluğunun ve edebi-sosyal ilişkilerinin bilinmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu iki kitapta Ermeni ve Kürt halklarının ve dostluğunun çok eski tarihi köklere dayandığı anlatılmaktadır.

Ortaçağ Ermeni şairi G. Narekatsi hakkında Kürtler arasında ilginç görüşler vardır. Bu Ermeni şair uzun zamandan beri Kürt halkının saygıyla andığı, sevdiği ve okuduğu sanatkârlardan biri olmuştur.

12. yüzyılın ikinci yarısında Mısır'ın Suriye ve Mezopotamya'yla birleşmesi sonucunda Sultan Selahaddin'in (1171-1193) önderlik ettiği güçlü bir devlet kuruldu. Bu arada söz konusu devletle Kilikya (Ermeni Devleti) arasında politik, ekonomik ve sosyal ilişkiler gittikçe ilerlemeye başladı. O dönemlerde Ermeni Devleti'nin katolikosu (Ermenilerin dini önderi) şair ve sosyal önder Grikor Dğa (1130-1193) Sultan Selahaddin'le mektuplaşmaktaydı. Grikor Dğa'nın Selahaddin'e yazdığı mektupların birçoğu günümüze kadar gelmiştir. Bu mektuplarda onların saygın yakınlıkları gözlemlenir. Bunlar, Kürt-Ermeni ilişkilerinin ilginç sayfaları olarak dikkat çekicidir.

1187 yılında Selahaddin "Haçlı Seferleri"ne büyük darbeler vurarak Yeruselim'i (Kudüs) alır. Bu olay Ermeni katolikosu Grikor Dğa'yı çok derinden etkiler. Bu münasebetle *Yeruselim'in Kaderi* şiirini yazar. Burada Selahaddin'in savaşçılığından ve Yeruselim'i ele geçirmesinden söz eder. Ermeni şair, şiirinde Selahaddin'in kahramanlığını ve mertliğini dile getirir.

Ortaçağ'daki Ermeni şair ve yazarların eserlerinde Kürt yaşamının sanatsal anlatımına, Kürt şekillenmesine ve Kürt halk motiflerine geniş yer verilir, Ermeni-Kürt dostluğunun evrelerinden sık sık söz edilir (Frik, Hovannes Yernkats, Hovannes Tiküratsi, Grikoris Axtamartsi, Nerses Mokatsi ve diğerleri).

Kürtlük'e ait hususları Kürt-Ermeni sözlüklerinden, Ermeni alfabesiyle yazılmış beyitlerden, şiirlerden, atasözlerinden, masallardan ve ünlü Matenadara'nın kaynaklarından elde etmek mümkündür.

14. yüzyılın büyük Kürt şairi Feqiyê Teyran, Şeyh Sen'an adlı ünlü eserinde Hıristiyan kızı, Gürcü olmasına bakmayarak, bazen Ermeni kızı gibi sunmaktadır.

Şeyh Sen'an'la ilgili efsanelerde ve eserlerde Gürcü kızı olarak gösterilmesi rastlantı değildir. Bizce bu, Kürt şairinin Ermenilerle uzun süre aynı topraklarda yaşamasından, onlarla yakın dostluk ve kardeşlik ilişkileri içerisinde olmasındandır. Şair sanki bununla, kardeş halka kendi

samimiyetini ifade etmek istemiş ve bu duyguların Ermeni kızının kişiliğinde sonsuzlaştırmaya çalışmıştır.

Kürt edebiyatının eski ustası Süleymani Pergamenti (7. yüzyıl), Ehmedê Xanî (16-17. yüzyıl) gibi tanınmış Kürt şairleri Ermeni tiplerine özel bir yer vermiştir. Onların eserlerinde, Ermeni edebiyatının bazı konu ve anlatımlarından yararlandıkları görülür. 16. yüzyılın ünlü Kürt tarihçisi Şerefxan Bîtlisî'nin *Şerefname* adlı eserinde Ermeni tarihi, folkloru ve etnografyası konularında ilginç bilgilere rastlamaktayız. Yazar ve Pedagog Mesrop Tağradyan (1803-1858) eserlerinde Kürt dili, gelenekleri, görenekleri ve tarihi konularında bu halktan saygıyla söz etmektedir. *Ermeni Seyahati, İran Seyahati, Varsenikin Vasfı* eserleri Ermeni-Kürt edebi, sosyal ve tarihi ilişkileri bakımından değerlidir.

Ermeni-Kürt edebi ilişkilerinin gelişmesinde yazar ve eğitimci Xaçatür Abovyan'ın (1809-1848) emekleri büyüktür. Ta küçük yaşta Kürtlerin yaşamına ilgi duyan X.Abovyan, bu konuda şunları yazmaktadır: "...Kürtlerin arasında uzun süre kaldım. Erkeklere ve kadınlara hediyeler sundum, onların güvenlerini kazandım. Onların gelenek ve görenekleri, karakterleri, inançları ve hatta destanları konusunda değerli bilgiler topladım." Bu değerli bilgilerin hepsi sonraları Abovyan'ın eserlerinde gerçek ifadelerini bulmuştur. Bunlar arasında "Kürtler", "Yezidiler" eserlerinde Abovyan, Kürt halkının ruh yapısını anlatmaya çalışmıştır. X. Abovyan'ın eserlerinde Kürt folklorunu yüceltmesi anlamlıdır. Onun şu tespiti oldukça ilginçtir: "Kürt halk destanı ilginç bir gelişme sürecinden geçmiştir. İster kadın ister erkek bütün Kürtler doğuştan şairdir. Onlarda doğal ilham ve şiire tutku vardır."

Kardeş halkın büyük edibinin Kürtlerin yaşam biçimine duyduğu yakın ilgi, Kürtler tarafından cevapsız kalmadı. Kürt araştırmacılar Abovyan'ın bu sevgisini değerlendirerek bu konuda eserler verdi. X. Abovyan birçok Kürt mani ve diğer folklor türü örneklerini toplamış ve yayımlamıştır. Tanınmış Ermeni roman ustaları *P.Proşyan* (1837-1907) ve *Raffi'nin* de (1835-1888) eserlerinde Kürt konusuna değinmiştir. P. Proşyan'ın *Huno* romanında Haso ile Kuro, Raffi'nin *Celaleddin* eserinde Ömer Ağa'yla Mısto, *Xent*romanında Çavo, Kıvılcım romanında Mir Mövsüm gibi Kürt tipleri vardır.

Kürt yaşamının bazı üstün özellikleri, tanınmış Ermeni yazar V. Papazyan'ın (1864-1920) eserlerinde karşımıza çıkar. Daha çocukluğundan beri Rus, Fars, Azerbaycan ve Kürt halklarının tarihlerini ve medeniyetlerini öğrenmeye başlamıştır. Bundan ötürü de Papazyan, Ermeni-Kürt dostluğuna kendi eserlerinde çok geniş yer vermiştir.

Abağa Vadisi'nde, *Çeleb, Lur de Lur* (Kürt halkının melodisinin adıdır), *İlk Sevgi* gibi eserleri okuyunca, yazarın Kürt yaşamına ve Kürt yaşamının inceliklerine dair derin bilgileri bu yaşamı ne denli severek kaleme aldığı açıkça görülür.

Kürt halkının yakın dostu ve Kürt edebiyatına devamlı olarak büyük ilgi gösteren *Avetik İsahakyan'ın* (1875-1957) eserleri, Kürt-Ermeni edebi ilişkileri tarihinde ilginç bir dönemi oluşturur. A. İsahaykan Kürt folklorunu tutkulu bir şekilde sevmiştir. Bunu şöyle dile getirir: "Çocukluk yıllarımdan bugüne kadar destanlarını ve diğer Kürt folklor örneklerini sevdim. Bu sevgim ve ilgim giderek arttı ve kuvvet buldu." Ermeni sanatkârın Kürtlerin yaşamına ait birçok eseri vardır. 1907 yılında *Kürd Amo* hikâyesini yazmıştır. Bundan önce (1905) yazdığı *Hesen Ağa* hikâyesinde olduğu gibi *Kürd Amo*'da da yazarın, eserine kahraman olarak bir Kürt'ü seçmesi rastlantı değildir. Her iki hikâyede Kürt karakterlerinin üstün yanları üzerinde duran A. İsakyan, aynı zamanda iki halk arasındaki dostluk duygularının anlatımına da geniş yer vermiştir. Bu öykülerde yazar kendisinin tanık olduğu gerçek olayları kaleme almıştır.

Ermeni usta Karo'yla Kürt çobanlarının dünyalarından söz eden *Usta Karo* romanı da ilginç eserlerdendir. Kürt çobanlarının iç dünyası ve psikolojisi bu eserde çok gerçekçi ve inandırıcı bir biçimde ele alınmıştır. Burada Kürt folklorundan da yararlanılmıştır. Bu da kendisinin Kürt sözlü edebiyatı hakkında derin bilgilere sahip olduğunu göstermektedir. Yüzyılımızın başlarında Kürt folkloruna bazı yazar, şair ve Ermeni edebiyatçıları büyük ilgi gösterip topladıkları örnekleri yayımlamak üzere değerli katkılarda bulundu. C. Haykunive G. Xalatyants'ın *Ermeni-Kürt Şiiri* adlı eseri, C. A. Yegiazarov'un Kürtler hakkındaki araştırmaları ve İşyan'ın (Lazo) topladıkları folklor örnekleri bu tür çalışmalardandır.

Ermeni-Kürt edebi ve sosyal ilişkilerinin yeni bir aşaması da Sovyetler dönemidir. Bu dönemde Kürt konusu, Ermeni-Sovyet edebiyatında daha geniş boyutlara kavuşmuştur. Ermeni Sovyet edebiyatının yüzlerce değerli örneklerinde aynı zamanda Kürtlerin yeni yaşamının anlatımına da rastlamaktayız.

Ermenistan'da Sovyet iktidarının başarısı, Kürt ve Ermeni halklarının geleneksel tarihi dostluklarını daha da güçlendirmiştir. Bu başarının kazanılmasında Kürt halkının hizmeti de az olmamıştır. Sovyet iktidarı kurulduğunda Ermeni-Kürt halklarının birbiriyle uyumu, edebi-sosyal ilişkileri de yeni bir biçimde tasarlamıştır.

Ermeni-Sovyet edebiyatında Kürt konusunda eserler veren ilk yazarlardan birisi de Aksel Bakunts'dur (1899-1937). 1925 yılında bu konuda *Eyaletten Mektuplar* ve *Kentten Mektuplar* adlı hikâyeleri yayımlanmıştır. Özellikle, *Zengezur Yaylalarında, Saralı* ve *Müro'nun Dedikleri* hikâyelerinde dağlarda göçebe bir yaşam sürdüren Kürtlerin yaşayışlarına değinen ilginç ve canlı bölümler vardır. A. Bakunts'un Kürt konusunda yazdığı eserlere büyük önem veren Ermeni-Sovyet şairi Yeğişe Çarents'in şöyle bir tespiti vardır: "Aksel, Kürt emekçilerinin yaşamından söz eden birçok değerli eser yazmıştır. Hatta, bu eserler Kürt okullarında okutulmaktadır. Aksel'in Kürtleri konu alan hikâyeleri ulusal bir ruha sahiptir ve gerçek ulusal çevrenin üstün sanatsal yansımasıdır."

Ermeni-Sovyet edebiyatında yeni Kürt kişiliği ve Kürt tipi başarıyla yaratılmıştır. Eserlerinde ilk kolhozcu Kürt tipini yaratan yazar-şair H. Zaryan (1900-1969) olmuştur. *Rüşan Sıldırımı* şiirinin kahramanı Nevroz, yeni yaşamının ilk emekçi köylü tiplerinden biri olarak dikkat çeker.

Hayatını uzun yıllar dağlarda Ermeni ve Kürt çobanlarının arasında geçen şair Sarme'nin (1901-1983), Kürtlerin ekonomik yaşamlarını yakından tanıyan yazar Vaştang Ananyan'ın şiir ve öyküleri de (*Bir Çocuğun Tarihi, Kaplan Deresi'nin Esirleri, Pelenk Kayasında*) Ermeni-Sovyet edebiyatının değerli örnekleridir. Ermeni-Sovyet edebiyatının birçok eserinde Kürt kadınının acıları ve sıkıntıları, yeni yaşam biçimlerine uyum çabaları ve yeni insan şekillenmesi anlatılmıştır. Bu yöndeki çabalar Ermeni Sovyet sinema ve tiyatrosu alanında da etkisini göstermiştir. Örneğin; büyük sinema rejisörü Hamo Bek-Nazarov 1926 yılında Kürt kadınının yaşamını konu alan *Zarê* adlı filmi yapmıştır.

Dikkat çeken bir nokta da Kürt kadını konusunu Ermeni-Sovyet edebiyatının bütün türlerinde görüyor olmamızdır. Düzyazı alanında *Hamayak Sirasin'in Esmer, Gareki Bes'in, Malê, Mıgırdıç Armen'in Zübeyde Mıgırdıç Sarkisyan'ın Kürt Kızı, Hraçya Koçar'ın Xecé, Stephan zoryan'ın Xezal* adlı uzun ve kısa öyküleri özellikle dikkate değer. Doğal olarak, bu yazarların Kürtler konusunda yazdıkları tüm eserleri burada incelemek güçtür. *Xecê* ve *Xezal* eserlerinin ilginç olan bazı özelliklerini göstermekle yetinelim.

Xecê uzun bir öyküdür. Bu eserde yeni insanın şekillenmesi konusu ele alınır. Genç Kürt kızı Xecê eserin başkahramanıdır. Fakir bir aileden gelmiş ve Ermeni dostlarının yardımlarıyla okuma yazma öğrenmiştir. Fakat genç kızın Ermenilerle arkadaşlık ilişkisi, onu tanıyanlar tarafından hoş karşılanmaz. Daha doğrusu Xecê'ye iftiralar atmaya başlarlar. Nado Ağa adında ihtiyarsa kıza özellikle kin besler. Çevredeki Kürt ka-

dınları Xecê konusunda daha ileri giderek yalanlar uydurur. Bütün sohbetlerde konu odur: "... Nereye gidip geliyor? Şimdi de Ermeni delikanlıyla kayanın dibinde kırıştırıyor. Ar yok, namus yok. Anasının sütü haram ola..."

Bu koşullardaki köylü kızının değişimi anlatılır ve anlaşmazlıklar giderek derinleşir. Artık mücadele eden iki cephe oluşmuştur; birincisi Xecê ve anası, ikincisi Nado Ağa ve onu kışkırtan taraftarları. Önceleri ikinci cephenin başarılı olduğu havası vardır. Fakat zaman geçtikçe yaşam kendi istemlerini kabul ettirmeye başlar. Xecê tek başına mücadele ediyorsa da Kürt yaşamında boy veren yeni düşünceler esas ve sonuç alıcı rol oynar. Xecê'nin mücadeleden geri çekilmemesi ve bu savaşında ısrarlı olması ilginçtir. Xecê kendi gayretiyle sonunda ilk kahraman Kürt kadınına dönüşür. Komsomola girer, önce kadınlar grubunun önderliğine, ardından kentin önderliğine seçilir ve bir süre sonra kentin kooperatif mağazasında çalışır.

Kürt yaşamını yakından tanıyan H. Koçar, gerçekçi ve inandırıcı çizgilerle Xecê'nin iç dünyasında, dünya görüşünde başlayan değişimleri kaleme almıştır. Eserdeki diğer tipler de örneğin; Nado Ağa ve diğerleri, çok canlı ve olduğu gibi verilmiştir. H. Koçar, *Xecê* adlı uzun öyküsünde devrin güncel sorunlarından söz etmiş, Kürtler ve Ermeniler arasındaki dostluğa değinmiş, Kürt halkının sosyal gelişiminde Ermeni halkının önemli rol oynadığını anlatmaya çalışmıştır.

Ermeni Sovyet edebiyatının yazarı *C. Zoryan*'ın (1890-1967) Kürt konusunda yazdığı en ilginç eserlerden birisi de *Xezal* adlı yapıtıdır. Burada Kürt yaşamından alınmış konu içinde bir sıra moral ve psikolojik sorunlara değinilir. Savaş yıllarında cephede savaşan Kürt Haso'nun karısı ölür. Sahipsiz ve öksüz kalmış küçük kızı (Xezal'ı) komşular çocuk yuvasına verir. Fakat çocuk yeni yaşama hiç alışmaz ve birçok kez oradan kaçmak ister. Xezal sokakta bir Rus subayıyla karşılaşır. Ağlayan çocuk subayın dikkatini çeker. Subay kızı teselli eder, onunla dertleşir ve dost olur; hatta sonraları onu üvey evlat edinir. Yıllar geçer. Haso cepheden döner ve kızını aramaya başlar. Ümidini yitirerek oraları terk eder ve Alagöz yamaçlarındaki doğduğu köye döner.

Uzun bir süre sonra, artık büyümüş olan Xezal'in koruyucusu general olmuştur. Üvey babasıyla birlikte yaşlı öz babasını aramaya koyulur. Bu ilginç eserden bir bölümü sunalım: "Haso için bir şey açıklığa kavuştu ki Rus subay Xezal'i öz kızı gibi büyütmüş ve onu öz çocuklarından ayırmamıştı. Yine de kız, devamlı olarak öz babasını özlemiş ve babasının sağ olup olmadığını sık sık düşünmüştü. Bu konuda birçok kez ba-

basıyla konuşmak istemiş ancak utanmıştı. Fakat bu yıl evde, evlenmeden söz edilince Xezal önce öz babasını arayıp bulmayı düşündüğünü bildirmişti. Üvey baba kızının bu arzusuna karşı koyamamış ve onunla birlikte önce Rostov'dan tren, Yerevan'dansa otomobille sora sora Haso' nun yaşadığı köye gelmişlerdi." Yazarın yarattığı tipler duygusal ve inandırıcıdır. Olaylar, kahramanların düşünceleri doğal ve gerçekçi bir şekilde anlatılmıştır. Özellikle Xezal iyi bir insan olarak tanımlanmıştır.

Stepan Zoryan Kürt kızının anlatımı yoluyla halklar arasındaki dostluğun, insanların yaşamında çok büyük rol oynadığını göstermeye çalışmıştır.

Nesir türünde olduğu gibi Ermeni-Sovyet şiirinde de Kürtler konusunda yazılmış pek çok eser vardır. Devrimci ve romantik duygular açısından zengin olan *Latife* şiiri, şair Sarmen'in yaratıcılığının önemli bir örneğidir. Kürt kızının kişiliğini kaleme alan yazar, fakir bir aileden gelerek öksüz kalmış ve mimarlık mesleğine yönelmiş yetenekli bir gencin şiirsel yaşam öyküsünü anlatmıştır. Şiirde genç mimar, bir zamanlar balçıklı alçak damların çevrelediği, doğmuş olduğu köyün yeni imar planını yapar. Bu alçak damlar ve küçük binalar giderek silinir ve onların yerinde modern bir kasaba yükselir.

Kürtler konusundaki eserler içinde yetenekli kadın şair Hripsime Poğosyan'ın *Servi* şiiri de ilgi çekicidir. Kürt kızının kişiliğinde, genellikle Kürt yaşantısının zorluklarından söz eden şairin şu dizeleri değerlidir:

Bundan yıllar önce büyük şehirde,
Dam evinin nemli zemininde,
Güneş ışığına hasret kalmış köşede
Baharın kokusunu tatmamış yerde,
Hasta anasıyla yaşardı,
Yalınayak, küçük Kürt kızı Servi.

Çocukluk yıllarının sevincini ve tadını tatmamış Servi'nin talihsizliği acıklıdır. Hasta anasının tek umudu olan Servi, evin bütün sorumluluğunu küçük omuzlarında taşır.

Hayatta oynamaya vakti olmazdı onun,
Çalışmaktan Servi'nin halden düşerdi eli kolu,
Küçük Kürt kızı seherden akşama dek,
Ekmek parası kazanıp geçindirdi evi.

Kürt kızını bu üzücü durumdan yeni yaşam ve dönem kurtarır. Şiirin ikinci bölümünde Servi'nin bu parlak yaşantıya girişine tanık oluyoruz:

Şimdi her gün mektebe yollanır seher tezden,
Kürt kızı Servi yeni ayakkabılarıyla,
Boynunda görünür süslü zinciri,
Güneşte parlıyor, kızın buruk-buruk saçının her bir teli.

H. Poğasyan'ın *Servi* şiirinde ilk kez fabrikada kumaş dokuyan Kürt kadınına rastlıyoruz. Şairin kahramanlarını anlatan içten ve inandırıcı mısraları okurda güzel ve yüce duygular uyandırıyor.

Kürt kadını konusunda yazılmış eserler arasında şair Hraçiya Hovhannesyan'ın *Kürt Kızı* şiiri de vardır. Dağ yaşamı ortamında büyümüş Kürt kadını, şehrin hareketli yaşamına alışamaz. Her sabah erkenden işini görür, sokakları süpürür ve başka hiçbir şeyle ilgilenmez. Her defasında bu sahneyi gören şair başkaldırı duyguları taşıyarak Kürt kadınını kendi doğduğu köyde, güler yüzlü ve ulusal güçlerinin içinde tasarlar. Okura çok lirik ve çekici bir tablo sunar. Şair, bir Kürt'ün şehirdeki yaşamı ne denli güzel olursa olsun, onun gönlünün hep dağlarda, doğanın gizemlerinde olduğu kanısındadır. Kürt'ün mutluluğu yalnız öyle yerlerdedir.

Ermeni-Sovyet edebiyatında sırf Kürt konusunda yazılmış eserlerin yanı sıra, genellikle Ermeni-Kürt dostluğundan söz eden eserlere de rastlamaktayız. Yüzyıllar boyunca yan yana yaşamış iki halkın geçmişlerinde benzer yanlar çoktur. Bundan ötürü Ermeni-Kürt ilişkilerinin bu tarzda Ermeni Sovyet edebiyatına yansıması doğaldır. Ermeni Sovyet yazınında, bu tür eserlere 1940 yılından sonra daha sık rastlıyoruz. G. Stepanyan'ın *Dehşetli Günler,* A. Xaçaturyan'ın *Ateşler Arasında,* S. Torgomyan'ın *Sönmeyen Ateşler,* Z. Daryan'ın *Vaspurakan Kartalı* , H. Siras'ın *Anayurt,* H. Mıgıdıçyan'ın *Adsız Askerin Günlüğü,* R. Karayan'ın *Güneş Grup Vakti Güzeldir,* S. Xanzadyan'ın *Ermenistan Dağları, Konuşun,* X. Daştens'in *Xudêdan ve* N. Zaryan'ın *İkinci Hayat* romanları bu önemli konunun ele alınması ve çözümü alanında büyük öneme sahiptir.

Bütün romanlarda Kürt ve Ermeni halkları arasındaki dostluk ilişkilerini yansıtan sayısız bölümler vardır. Onlardaki Kürt tipleri, örneğin; Ahmet Ağa (G. Stepanyan, *Dehşetli Günler*), Sadkê (A. Xaçaturyan, *Ateşler Arasında*), Abdalê (S. Torgomyan, *Sönmeyen Ateşler*), Murtla

Bey (Z. Daryan'ın *Vaspurakan Kartalı*), Mustafa (B.Verdyan, *Güllerim Uzaklarda Kaldı*) ve Cihangir Ağa (R.Garayan, *Güneş Gurup Vakti Güzeldir*) gibi tipler Ermeni Sovyet romanının hümanist düşünce sınırlarını genişleten gerçekleridir.

İki komşu halkı yakınlaştıran, bir dizi neden ve tarihi olay Ermeni Sovyet yazılı edebiyatına yansımıştır. Örneğin; X. Daştens'in *Xudêdan* romanında vaktiyle Sasun vilayetinin Xut Brnaşên bölgesinde yaşayan Ermeni ve Kürtlerin yaşamı kaleme alınmıştır. Romanın başkahramanı Xıdêdan, Kürt Simkî'nin kan kardeşidir, aralarında hiçbir zaman milliyet farkı söz konusu olmamıştır. Son anlarına kadar da böyle kalırlar.

Harutyan Mıgırtçıyan'ın *Adasız Askerin Günlüğü* trilojisinde iki halkın dostluk ilişkileri sergilenmiştir. Bu eserde 1918-1920 yıllarında Ermenistan'da başlayan sosyal ve tarihi olaylar kaleme alınmıştır. Romanın önemli kişilerinden olan Yezidi Kürtleri, Ermenilere, anayurtları uğrundaki savaşlarda yardım eli uzatmış ve ünlü Serdarabat Savaşı'nda özellikle kahramanlık ve yiğitlik göstermiştir. Bütün bunlar eserde Cihangir Ağa ve arkadaşlarının kişiliklerinde parlak bir şekilde dile getirilmiştir.

Nairi Zaryan'ın tamamlanmamış, otobiyografik *İkinci Hayat* romanı ve H. Kçar'ın *Kaderé* adlı uzun öyküsü Ermeni ve Kürt halklarının yakınlaşmasına yardımcı olan değerli örneklerdir.

Saydığınız eserler Ermeni ve Kürt halklarının yüzyılların deneyinden arta kalan dostluklarını dile getiren yapıtlardır. Ermenistan'da Sovyet iktidarının başarısından sonra burada yaşayan Kürtlerin yaşam düzeylerinin yükselmesi, medeniyetlerinin ve özellikle edebiyatlarının çiçeklenmesi ve gelişmesi yeni bir evreye girmiştir.

Ermenistan'da "Kürt Şair ve Yazarlar Birliği"nin kurulması, Kürt Sovyet edebiyatının gelişmesinde olumlu etkilerde bulunmuştur.

Yeni Kürt alfabesinin hazırlanması, Kürtler için ortaokul ve sanat okullarının açılması ve bu amaçla kitapların hazırlanması, Kürt halk tiyatrosunun, Kürtçe basımın ve radyo yayınının faaliyette olması, Kürt halkının, Sovyet sosyal düzeni koşullarında gelişmesi ve ilerlemesi için geniş olanaklar sunmuş ve halkı yaratıcı bir sürece sokmuştur.

Ermenistan'ın Kürtçe eserler veren şair ve yazarların eserlerinin büyük tirajlarla basılması dikkat çekicidir. Bu eserler zamanla Ermenice'ye ve Rusça'ya çevrilerek geniş okur kitlelerine sunulmaya başlanmıştır.

Üzülerek işaret etmek gerekir ki Kürt edebiyatının başka edebiyatlarla karşılıklı ilişkilerine ait incelemeler, Kürt-Sovyet edebiyatçıları arasında çok azdır. Dikkati çeken eserler içinde tanınmış bilim adamı,

filoloji doktoru Profesör Haciyê Cindî'nin Ermenice yayımlanmış olan *Ermeni ve Kürt Halkları Dostluğunun Sözlü Edebiyata Yansıması* adlı yapıtı (1965) önemlidir.

Bilindiği gibi S.S.C.B'deki Kürtlerin büyük bir çoğunluğu Ermenistan S.S.C.'de yaşıyordu ve bu Cumhuriyet'te yaşayan Kürtler, Ermeni halkının dostluk ilişkilerini her zaman iyi değerlendirmiştir. H. Cindî'nin incelemesi özellikle bu yönden önemlidir. Bu incelemede Kürt ve Ermeni edebi ilişkileri folklorik materyallerle açıklanmaktadır.

Eski devirlerden beri Kürt folkloru Ermeniler arasında geniş bir şekilde yayılmıştır. Bunun yalnız Ermeni yazarlar değil, Rus, Doğu Avrupa bilimcileri tarafından da saptanmış olması ilginçtir. Örneğin, büyük bilim adamı H. Marr bu konuda şunları söylemektedir: "Kürt halk destanlarının üstün güzelliğini ve çekiciliğini çok açık olarak gösteren şeylerden birisi de Kürt manilerinin, Hıristiyan Ermeniler arasında geniş bir şekilde yayılmış ve sevilen namelere çevrilmiş olmasıdır."

Bilindiği gibi Kürt folkloruna dair bilgileri toplayan ve yayımlayanlardan birisi de realist Ermeni eğitimcisi Ş. Abovyan olmuştur. On dokuzuncu yüzyılda tanınmış folklorcu ve bilim adamı *Garakin Srvandztyan* da, Kürt folklorunun Ermeni bilimcileri açısından öneminin büyük olduğunu vurgulamıştır.

Gerçekten de Ermeni şair ve yazarları, Kürt folkloruna sık sık başvurmuş ve değerlendirmiştir. Bu bakımdan özellikle A. İsahakyan'ın çalışmaları dikkat çekicidir. *Sevda Vurgunu Nado* adlı eseri, Kürt folklorunu çok yakından tanıdığını ve ondan yararlandığını gösteren iyi bir örnektir.

Kürt folklorunu inceleyenlerden birisi de N. Zaryan'dır. Kürt folkloru hakkında söyledikleri çok önemlidir: Kürt sözlü halk edebiyatını, zenginliği, derinliği ve genişliğiyle doğunun güzel ve değerli folklor örneklerini yazılı hale getirmiş ve Kürt halk destanı *Zembilfiroş*'un (zembil –sepet– satan) üzerinde çalışarak onu geliştirmiştir. Bu destan, Ermenistan'da Ermenice yayımlanan ilk Kürt edebiyatı antolojisine girmiştir. N. Zaryan, *Zembilfiroş* destanını "Kürt halk romanı" diye adlandırmıştır. Onun kaleme aldığı bu halk destanı düşünce, konu, şekil ve sanatsal özellikleriyle ilginç bir Kürt folklor örneği olarak her zaman, ister Kürt ister Ermeni olsun, bütün folklor bilimcilerin, şair ve yazarların dikkatini çekmiştir.

Çeşitli dönemlerde Kürt halk destanlarının, manilerinin ve tekerlemelerinin Ermeni yazarların birçok eserine konu olması ilginçtir. Bu eserlerde yer alan Kürt destanları arasında *Memêve Ayşe, Siyabend ve*

Xecê, Bozê ve Kemalê, Mem ve Zîn destanları dikkat çekmektedir. Bu destanlardan yararlanarak H.Siras, M.Merujan, Sarmen, S. Taronsi, H. Şiraz ve V. Grigoryan önemli eserler yaratmışlardır. Bu eserlerle söz konusu destanlar arasındaki ilişki araştırmaya açıktır. Yukarıda adı geçen yazarların Kürt-Ermeni edebi ilişkilerini zenginleştirdikleri bir gerçektir. İki toplumun edebiyatları arasındaki ilişkilerin çok yönlü bir şekilde incelenmesi, hem Ermeni hem de Kürt edebiyatçıların ivedi görevlerindendir.

Tanınmış Ermeni tarihçisi Mikail Camcıyan (1738-1823), 1784-1786 yıllarında yayımladığı *Ermenistan Tarihi* eserinde Kürtlerin de tarih ve etnografyalarına değinir.

Kürt folklorundan örnekler derleyen K. Xaçuturov bunları yayımlamıştır. Kürtçe mani, hikâye, bilmece ve fıkra türü folklorik örneklerdir bunlar. Bunları, ayrıca Rusça'ya da çevirerek yayımlamış ve Kürt tarihinin asırlarca karanlıkta kaldığını yazmıştır, gelecekte bunlardan büyük bir bölümünün aydınlığa kavuşacağına ilişkin umutlarını gizlemeyerek.

Ermeni Kürdologlarından, M. Şvotan'ın, *Türkiye Ermenistan'ı Kürtleri*, S. Ter-Manyelyan'ın *Yezidiler-Kurmançlar*, S. Mesrop'un *Kürtler ve Kürdistan* makalelerini göz önüne alınca, Kürt ve Ermeni ilişkileri tarihinin çok eskilere dayandığını söyleyebiliriz.

1921 yılında tanınmış Ermeni yazar ve pedagogu Akop Kazaryan-Lazo (1868-1926) Ermeni alfabesine dayanan bir Kürt alfabesi yapmıştır. Kürt okulları için *Şems* adlı ders kitabı hazırlamıştır. Ermenistan ve Gürcistan'da açılan Kürt okullarının birinci sınıflarında bu kitap okutulmuş, A.Kazaryan ise 1922 yılında Tiflis'te açılan ilk Kürt okulunun da yöneticisi olmuştur. Kürtçe piyes ve Kürt konusunu ele alan *Zarê* filminin senaryosu da onundur. Kürt okullarında Kürtçe bilen Ermeni öğretmenler de ders vermiştir.

Kafkaslarda Kürt alfabesinin yaratılmasında Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Cumhuriyetleri'nin ortak emekleri vardır. İlk önce Ermeni alfabesinden uyarlanarak bir Kürt alfabesi yapılmıştır. Bu alfabe, Ermeni ve Kürt sosyalist partilerinde çalışan Kürtlerin yaşamlarında önemli bir rol oynamıştır. Ancak Ermenistan dışındaki Kürtlerin yararlanma şansı az olmuştur. Bu alfabeyle Kürt dili ve edebiyatındaki yeni gelişmelerden Sovyetler Birliği'nin dışındaki Kürtlerin yararlanabilmeleri de amaçlanmıştır; ancak Kürtçe'nin tüm özelliklerine de yanıt verememiştir.

1925 yılında Ermenistan'da yaşayan Kürtlerin yararlanması için Latin alfabesi kabul edilmiştir. Bu yeni Kürt alfabesi konusunda Gürcistan

ve Ermenistan birlikte hareket etmiştir. 1927 yılında Ermenistan Milli Eğitim Bakanlığı, Kürtlerin Latin alfabesine geçmesine ilişkin özel planlar uygulamaya koymuştur. 1929 yılının Mayıs ayında "Kafkas Cumhuriyetlerinde Yaşayan Kürtler Konferansı"nın yapılması kararlaştırılmıştır. Konferans kararıyla birlikte, Prof. İ. Orbeli'ye Kürt dili gramerini hazırlayıp Milli Eğitim Bakanlığı'na sunması görevi verilmiştir.

1928'de Erivan'da 12 Kürt genci "Şarkiyat Enstitüsü"nde öğrenim görmeleri için Leningrad'a gönderilmiştir. Leningrad'a gönderilen ilk Kürt gençleri şunlardır: Qanadê Kurdo, Ehmedê Süleyman, Ado Candoyev, Tital Muradov, Salih Caferov, Afo Süleymanov, Ömer Mirzayev, İso Nadirov, Ardaş Erebov, Heso Şamilov, Reşid Poladov ve İvan Kamayev. Bunların tümü öğrenimlerinden sonra Kürtlere ilişkin bilimsel çalışmalarda bulunmuştur.

1929'da tanınmış Kürt yazarı Ereb Şamîlov ve İ. Maroklov, Latin alfabesini esas alan yeni Kürt alfabesini oluşturur. Alfabenin yapılmasına bu yazarlar 7-8 yıl emek verir.

1930'da yeni Kürt alfabesine geçişin yıl dönümü kutlanır. Cumhuriyet sınırları içindeki tüm yerleşim birimlerinde bu mutlu olay nedeniyle toplantılar yapılır ve bunların en görkemlisi Erivan'daki Devlet Tiyatrosu'nda gerçekleştirilir. Üç sınıflı Kürt okulu, bir duvar gazetesi, yeni Kürt alfabesine ilişkin yazışmalar halka sunulur. Gösteride, Kürt harfleriyle yazılmış "Lenin" kelimesi ve portresi yer alır. Bu arada iki de Kürt gazetesi vardır. O gün ilk kez bu tiyatroda bir Kürtçe piyes oynanır, şiirler okunur ve Kürt folkloru sergilenir. 25 Mart 1930'da Erivan'da Kürtçe *Riya Teze* gazetesi yayıma başlar.

1932 yılında Ermenistan Sosyalist Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 10.yıl dönümündeki toplantıda M.İ. Kali, "yalnız sayıca büyük halklara değil; aynı zamanda nüfusu az olan halklara da kendi milli uygarlıklarını geliştirmeleri için her türlü olanak verilmelidir" der. Örnek olarak Kürtleri gösterir.

1931 yılında, Erivan'da "Kafkasya Kürt Pedagoji Teknik Okulu" açılmıştır. Bu okulun ilk direktörü Ereb Şamîlov'dur. Kafkasya Kürt Teknik Okulu'nu bitirenlerin çoğu, sonradan Kürt edebiyatı ve ilmi çalışmalar alanında yoğunlaşmıştır. Bu okulu bitirenlerden Eminé Evdal, Heciyê Cindî, Samson Kasparyan, Vezirê Nadir, Saleh Caferov, Broyê Mamo, Casimê Celîl, Çerkez Bakoyev, Edoyê Cango, Kürt şiir ve edebiyatında ön safhalarda yer almışlardır.

1936 yılında, Kürt folklor örneklerini içeren ilk kitap yayımlanır, aynı yıl Kürt manilerini toplayan bir dergi çıkar. 1933 yılında Ermenice-

Kürtçe sözlük ve 1935'te Ermeni-Kürt terminolojisinin sözlüğü yayımlanmıştır. Terminoloji sözlüğünün yayımlanmasında V. Petoyan, E. Evdal, H. Cindî ve Ç. Gence görev alırlar.

1934 yılının 8-14 Eylül tarihlerinde, Erivan'da Kürtleri konu alan bilimsel bir konferans yapılır. Moskova, Leningrad, Bakü ve Tiflis'ten birçok bilim adamının katıldığı konferansta Kürt edebiyat dilinin grameri ve kuralları tartışılır.

1935'de Ermenistan Eğitim Bakanlığı "Seyyar Kürt Tiyatrosu" nu oluşturdu. Erivan Kürt Pedagoji Teknik Okulu öğrencilerinin çalışmaları bu tiyatroda yer almıştır. Ermenistan'da yaşayan Kürtler için hazırlanan bu tiyatro giderek tüm kentlere ulaşmış ve izleyiciler, tiyatroyu "Kürt Kolhoz-Sovhoz Tiyatrosu" diye isimlendirmiştir. Tiyatroya ilgi giderek artar, bunu göz önüne alan yöneticiler, 1937 yılında Ermenistan'ın Aparan yöresinde "Devlet Dram Tiyatrosu"nu kurar. Bu ilk Kürt dram tiyatrosudur. Burada çalışmak üzere Tiflis, Batum ve Bakü'den birçok yetenekli aktör çağrılır. Kürt ve başka halklardan yazarların dram eserleri sahneye konulur. Bu eserler yalnızca Ermenistan'da değil, Gürcistan ve Azerbaycan'ın değişik kent ve yörelerinde izleyicilerin beğenisini kazanmıştır. D. Furmanov'un *Kiyam* , A.Şirvanzade'nin *Kısaskar Ruh* (İntikamcı Ruh), M. Koçaryan'ın *Kor Sazende*, K. Sundikyan'ın *Pepo*, M. Divanin'in *Vatan* eserlerinden başka birçok piyes Kürt seyircisine ulaşır. Anımsatmaya gerek yok, bu piyesler Kürtçe oynanmaktadır. Bu tiyatro eserleri arasında Kürt yaşamını konu alanlar da vardır. *Güneşin Çıkması*, *Mirak Kızı* ve *Lur de Lur* piyesleri gibi.

1944 yılında Ermenistan Eğitim Bakanlığı'nın kararıyla Kürt ve Ermeni alfabeleri Rus Kiril alfabesine uyarlanır. Yeni Kürt alfabesiyle Kürtçe yayımlanan eserlerin sayısı da artmıştır. Kürtçe yayınlar giderek daha çok Ermenice ve Rusça'ya çevrilir. Ancak Kürt edebiyatının diğer edebiyatlarla olan ilişkileri tetkik edildiğinde, böylesi araştırmaların azlığı göze çarpar. Bu konuda, 1965 yılında yayımlanan, dilbilimci Heciyê Cindî'nin *Ermeni ve Kürt Halkları Dostluğunun Sözlü Edebiyata Yansıması* eserinden söz edilebilir.

Ermeni yazarlar Kürt sözlü ve şiirsel folklorundan oldukça yararlandı. 1910 yılında A. İsakyan *Leyla ile Mecnun* eserini yazarken Kürtler arasındaki yaygın varyantları esas almıştır. Ermeni yazar Derenik Demirciyan da Kürt edebiyatına ilgi duymuş ve eserlerinde bunları kullanmış, Ermeni müzik ve folklor çalışmalarında bunlara yer vermiştir.

Latin alfabesinden yararlanarak Kürt alfabesinin yapılmasında ve Kürtçe gazete çıkarılmasında E. Şemo büyük emek harcamıştır. Bu ara-

da E. Şemo'nun senaryosunu yazdığı *Ermenistan Kürtleri* filmi de 1960'lı yıllarda çekilmiştir. Bundan dört yıl sonra *Axasi Babayan*'ın senaryosunu yazdığı *Araratın Eteklerinde* filmi yapılır.

1965 yılında Karlanê Çaçan, *Ermeni ve Kürt Halklarının Dostluk Tarihi* adlı doktora çalışmasını bitirir. Bu dönem Sovyet Cumhuriyetleri'ndeki resmi görüş bilinmektedir, dolayısıyla bu doktora çalışmasının da böyle bir içeriğe sahip olması olasıdır.

1975 yılında Ermenistan' da Prof K. Akopov'un redaktörlüğünde yayımlanan *Kürdoloji* kitabı da önemlidir. Bu eserde Ortadoğu'daki ülkelerde yaşayan Kürtlerin sorunları ele alınmıştır. Kürt tarihine, uygarlığına ve kültürüne ilişkin ilginç konuları içerir. Eserde yer alan konuların bazılarının başlıkları şöyle:

- Sovyet Devrimi ve Sovyet Kürtleri (X. Çatoyev)
- Türkiye'de "Doğu Sorunu" Meselesine Dair (A. Rokuşin)
- Türkiye'de Kürt Meselesi, M. Kemal Hareketinden Lozan Konferansına Kadar (M. Kisarov)
- *Rojî Kurd* Gazetesinin 20. Yüzyıl Başlarında Kürt Sosyal-Siyasi Fikirlerinin Kimi Kaynakları (C. Celîl)
- İran Kürdistan'ında Toprak Reformu ve Toprak İlişkileri (K. Akopov)
- Rüstemê Zal (H. Cindî)
- Kürt Halkının Musikisi (N. Cavare)
- Kürt Halkının Tarihine Dair Kıymetli Belgeler (K. Çaçani)
- Çağdaş Türk Basımında Kürt Sorunu (A. Kalstyan)
- Irak Kürdistan'ında Yaşayan Behdinan Kürtlerinin Dili (Kürt Dilbilimcisi M. Xamoyan)

Akopov'un yazılı Kürt edebiyatının ilk örneklerini veren tanınmış Kürt şairlerinden Baba Tahir'e (XI. yüzyıl), Basraniya'ya (XVII. yüzyıl) ve Kürt tarihçisi Şerefxan Bedlîsî'ye ilişkin araştırmaları bulunmaktadır.

Ermeni edebiyatında Kürt sözlü ve yazılı edebiyatının önemli yer tuttuğu bilinir. Bu bağlamda *Sasonlu David* eseri bunlardan birisidir. Kürt ve Ermenilerin birlikte Arap işgaline karşı yaptıkları mücadele konu edilir. Ayrıca Ermeni folklorunda yine Kürtlerin sıkça dile getirildiği bilinmektedir.

Batı'da (Kürdistan'da) Kimliksiz Bir Halkın Dili, Edebiyatı ve Yayınları

Konê Reş

GİRİŞ

Cizîr'den *(kastedilen Suriye sınırları içinde yer alan ve Arap yönetiminin Hesekê olarak isimlendirdiği şehrin de içinde yer aldığı Kürt bölgesidir)* Koban ve Efrin'e kadar uzanan Kürdistan toprakları, *Başûrê Biçûk* (Küçük Güney) ya da *Rojava* (Batı) diye adlandırılır. Suriye Kürtleri arasında *Cizîra Binxetê* (Sınırın ötesindeki Cizîr) ya da *Kurden Binxetê* (Sınırın ötesindeki/hattın altındaki Kürtler) olarak da dillendirilir. Bu topraklar geniş düzlüklerden oluşur. *Beriya Mêrdîne* (Mardin Ovası), *Sinceqa Xelef Axa* ve *Deşta Hesinan* (Hesînan Ovası, ovaları uzayıp gider. Bu topraklar üzerinde yaşayan ve kökleri tarihin derinliklerine uzanan halkların mozaiğiyle de tanınır. Toprak altın sarısını kendinde toplar ve gökyüzüne yansıtır bu coğrafyada. Üzerinde yaşayan halkların kullandığı sözcükler, tarihin derinliklerinden süzülerek gelmiştir.

Bilindiği üzere her edebiyatın bir başlangıcı ve her biri kendine özgü çeşitli aşamaları vardır. Bu topraklarda yaşayan Kürtlerdeki edebi-entelektüel birikim güçlü bir duruş sergilemekte ve giderek güçlenmektedir. Bu gelişme, Kürt dili sevdalılarının sayesinde olmaktadır. Amacım bu toprakların kimliksiz bırakılmış halkı olan Kürtlerin edebiyatını başlangıç ve temel dönemleriyle tarihsel gelişimi içinde değerli okurlara aktarmak olacaktır. Böylelikle bizlere ışık tutan dönemlerin içinden geçerek, Kürt edebiyatının bugününe ulaşabileceğiz.

Kuşkusuz, Mir Miqdad Bedirxan'ın 1898 yılında Mısır'ın başkenti Kahire'de çıkardığı *Kürdistan* gazetesi yazılı Kürt edebiyatının bu topraklarda yeşermesinin başlangıcını oluşturur. 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Mardin vilayetinde Hıristiyanlara ait bazı dergi ve gazetelerde Kürtçe yazıların yayımlanmış olduğundan söz edilmektedir. Ancak bizler bu yazılara ulaşabilmiş değiliz. Bugün Küçük Güney'de Kürtlerin yaşadığı bölgelerin, bahse konu olan dönemlerde Mardin vilayetine bağlı olduğu bilinmektedir. Ancak *Kürdistan* gazetesinin yayımlandığı 1898-1902 döneminde, Mardin vilayetinde yaşayan ve aydın olarak tanınan bazı şeyh, imam ve medrese öğrencilerinin Kürdistan dergisinin sahipleriyle ilişkileri olduğunu bilmekteyiz.

Din adamları ve *dengbêj*lerin Kürt dilinin korunmasındaki rolü:

1915-1925 yılları arasında Husên Hiznî Mukiryanî, Almanya'dan Halep kentine bir matbaa getirdi. Bu matbaayla birkaç dergi ve gazetenin basımı gerçekleşti ve Mukriyanî 1925 yılında matbaayı Rawenduz kentine taşıdı.

Kürt dilinin bugünlere ulaşmasına Melayê Cizîrî'nin *divanı*, Mele Ehmedê Xanî'nin *Mem û Zîn* destanı, Feqiyê Teyran şiirleri –ki dini motifler içerir– eserleri ilk sırada yer alır. Aynı dönemde Cizre bölgesindeki Xizna, Til Merûf, Hilwa, Endîwerê, Amûdê ve Qamişlo gibi kasaba ve şehirlere yayılmış olan medreseler de rol sahibidir.

Ûsivkê Çelebî, Silo Koro, Omerê Kor, Demir Elî, Mala Şêxê Nado, Mala Emînê Temo, Mala Remo gibi *dengbêj*lerin, Kürtçe'nin korunmasında ve günümüze ulaşmasında büyük rol oynadıklarını kabul etmeliyiz. Cizre bölgesinde kemençe, def ve zurna eşliğinde türküler söyleyen klasik *dengbêj*leri unutmamak gerekir. Yine döneminde Kürt müziği açısından bir okul işlevi görmüş ve Cizre *dengbêj*leri üzerinde etkileri olan Şingalê bölgesi *dengbêj*leri de bu konuda önemli role sahiptir.

Bu kuşaktan sonra yeni bir *dengbêj* kuşağı meydana çıkmıştır. Hizniyê Selîm, Rifetê Darî, Aramê Dîkran, Seîd Yûsif, Mehmûd Ezîz,

Mihemed Şêxo gibi onlarca *dengbêj*, Kürtçe'yi saz ve sözlerinde korumuştur. Önceki kuşak *dengbêj*lerini aratmayan bu isimler, halkın kendi dilini unutmamasında önemli rol oynamıştır.

SINIRIN ÖTESİNDEKİ KÜRTLERİN DERGİ VE GAZETELERİ

Mîr Celadet ve Dr. Kamîran Bedirxan'ın Rolü

Kürt gazetecilik serüvenine bakıldığında bu süreçte yer almış kahramanların her dönemde ciddi baskı ve engellerle karşılaştığı görülecektir. Bu kahramanların arasında ilk sırayı Bedirxan ailesi alır. Ancak bu kahramanlar engeller karşısında yılmamış ve direnmiştir. Her değeri koruyup kuşaktan kuşağa aktarmıştır.

Bedirxan ailesinin Suriye ve Lübnan'da çıkardığı gazete ve dergiler:

Hawar: Sahibi ve sorumlusu Mir Celadet Bedirxan'dır. Bu dergi aynı zamanda Kürtçe'nin Latin harfleriyle basıldığı ilk yayımdır. İlk sayısı 15 Mayıs 1932 tarihinde basılmış ve yayın hayatı 15 Temmuz 1943 tarihinde basılan 57. sayısıyla son bulmuştur. Şam'da basılan dergi Cizîr, Efrîn, Zaxo, Hewlêr, Rewan, Karmanşah, Musul ve Bağdat'ta yaşayan Kürtlere ulaşmıştır.

Ronahî: Dergi Mir Celadet Bedirxan tarafından 1942 yılında Şam'da çıkarılmıştır. Derginin içerdiği tüm yazılar Latin alfabesiyle yazılmıştır. Yine Kürtçe bir dergide resim kullanılması ilk defa bu dergide olmuştur. 28 sayı yayımlanan dergi, 1945 yılında yayın hayatına son vermiştir.

Roja Nû: 1943 yılında Beyrut'ta Dr. Kamîran Bedirxan tarafından çıkarılan gazetenin okurları Suriye ve Lübnan'da yaşayan Kürtlerdir. 73 sayı çıkan gazete, Latin harfleriyle basılmış olup yazıların bir bölümü Fransızca'dır. *Hawar* ve *Ronahi* dergisi yazarlarının sütunlarını doldurduğu gazetenin ilk sayısı 3 Mayıs 1943, son sayısı ise 27 Mayıs 1946'da basılmıştır.

Stêr: Mir Dr. Kamîran Alî Bedirxan tarafından 1943 yılında Beyrut'ta çıkarılmıştır. *Roja Nû* gazetesinde yer verilemeyen yazıların yayımlandığı söylenen gazete, 1943-1945 yıları arasında toplam 3 sayı çıkmıştır.

Hawar Dergisi Yazarlarının Rolü

Bu süreçten sonra *Hawar* dergisini yazılarıyla süsleyen ve Mir Celadet Bedirxan'ın çırakları olarak da adlandırılan Cegerxwîn, Osman Sebrî, Qedrî Can, Dr. Nûredîn Zaza, Mele Ehmed Namî û Reşîdê Kurd gibi kalemlerin rolü gelir. Güney Kürdistan'dan Tewfîq Wehbî, Goran,

Pêrût, Bêkes ve Şakir Fettah ve Doğu Kürdistan'dan Ihsan Nûrî Paşa gibi isimler de bu çerçevede anmamız gereken isimlerdir.

Böylelikle Melayê Cizîrî, Melayê Xanî ve Feqê Teyran'ın üzerlerindeki etkilerini gördüğümüz din adamı ve medrese öğrencileri kuşağına geleceğiz. Mele Nûrî Hesarî, Mele Ehmedê Palo, Mele Ehmedê Zivingê, Mele Abdulselam Nacî, Mele Tahir, Şêx Ehmedê Şêx Salih ve isimlerini sayamadığımız birçok kişi bu kuşakta yerini almıştır.

Kronolojik süreçte ilerlediğimizde bu kez de Tîrêj, Yûsif Berazî, Omerê Lelilê, Keleş, Rezoyê Osê, Salihê Heydo ve Konê Reş gibi şairlerin yer aldığı kuşağı anacağız.

Kürt Gazeteciliğinde Başlangıç

Batı Kürdistan'da Kürt yayıncılığı birçok engel ve yasaklamayla karşı karşıya kalmıştır. Bu baskılar özellikle Fransızların Suriye'den çıkarıldığı 1946 yılından sonra katlanmıştır. Bu tarihten sonra Kürtçe resmen yasaklanmıştır. Kürt sorunu üzerine Arapça yazılar yazmak da bu yasağın kapsamı içerisindedir ve halen sürmektedir.

Ancak bütün baskı ve yasaklara rağmen Kürt aydınları direnmiş, 1954-1956 yılları arasında hem Kürt dilinde kitaplar yazıp yayımlamış hem de Kürt sorununu konu alan Arapça yayınları Batı Kürdistan halkına ulaştırmıştır.

Osman Sebrî'nin *Bahoz* ve *Derdên me* adlı eserleriyle Rewşen Xanim Bedir Xan'ın *Çend Rûpel Ji Wêjeya Kurdî* ve 1958 yılında yayımlanan Melayê Cizîrî Divanını bu yayımlara örnek gösterebiliriz.

Yine aynı yıllarda Dr. Nurî Dêrsimî'nin anıları Halep'te basılmış ve aynı anda yasaklanmıştır. Cegerxwîn'in ikinci divanının basımından sonra Kürt yayıncılığı bir süre sessizliğe gömülmüştür.

Reşîd Hemo, Hemîd Derwêş, Mihemed Alî Xoce ve Xelil Mihemed gibi Kürt yurtseverleri de Suriye Kürt Demokrat Partisi'nin (PDK) kurulduğu 14 Haziran 1957 tarihine kadar Kürt yayıncılığı için çaba gösteren isimler arasında sayılmalıdır.

PDK 1960 yılında, *Dengê Kurd* isimli gazeteyi basmıştır. Maalesef, bütün araştırmalarıma rağmen gazetenin sayılarına ulaşabilmiş değilim. Bu konuda başvurduğum üstat Hemîd Derwêş, *Dengê Kurd* gazetesinin 1960 yılı başında Latin harfleriyle basıldığını, Dr. Nûreddîn Zaza'nın Fransızca'dan çevirdiği *Serberdayetî* başlığıyla yayımlanan Mao Zedong'a (Maw Tisî Tong) ait makalenin yer aldığını hatırladığını ifade etmiştir. Yine üstadın aktardığına göre gazete PDK Merkez Komitesi tarafından 1960-1963 yılları arasında çıkartılmış, yazarları arasında

Dr. Nûreddîn Zaza, Osman Sebrî, Reşîd Hemo, Cegerxwîn ve Hemîdê Derwêş gibi isimler yer almıştır.

Cegerxwîn ve Gulîstan Dergisi

Hawar ve *Ronahî* dergilerinin yayım hayatlarının son bulmasının ardından, eserlerini bu dergiler yoluyla halka ulaştıran birçok aydın, yazar ve şair edebiyat uğraşından uzaklaşmış ve siyasete girmiştir. Bir kısım yazar ve şairse yasak ve baskıların getirdiği korkunun yanı sıra yoksulluğun da etkisiyle edebiyatla uğraşmaktan tamamen vazgeçmiştir. Ölümsüz ozan Cegerxwîn, Kürt halkının yaşadığı acılar karşısında daha fazla dayanamamış ve korku duvarını aşarak 1968 yılında *Gulîstan* adlı dergiyi çıkarmıştır. Latin harfleriyle basılan *Hawar* ve *Ronahî* dergilerinin kapanmasıyla Kürt yayın dünyasının üzerine çöken ölüm sessizliğine, 23 yılın ardından son vermiştir.

Gulîstan dergisiyle ilgili olarak 7 Nisan 2008 tarihinde saygıdeğer üstat Hemîdê Derwêş ile görüştüm. Cegerxwîn'in de üyesi olduğu PDK'nin Genel Sekreterliği'ni yapmış olan Derwêş şunları kaydetti: "İçinden geçtiğimiz yıllar hayli zordu. Arkadaşlarımızın bir bölümü zindanlardaydı, bizlerse firariydik. Ancak bir şeyler yapmak istiyorduk. Cegerxwîn, *Gulîstan* dergisini çıkaracağını söylediğinde ben isim olarak *Stêr*'i önerdim. Ancak Cegerxwîn kabul etmedi. Biz parti olarak derginin hazırlanabilmesi için gerekli desteği (daktilo, kâğıt, vb) kendisine sunduk. Zira parti olarak dil sorununu önemsiyorduk."

Gülîstan dergisinin ilk sayısı 12 sayfadır. Zamanla 24 sayfaya kadar çıkmıştır. A-4 boyutunda çıkan dergi, büyük ölçüde Cegerxwîn şiirleriyle süslenmiştir. Cegerxwîn'in İsveç'e zorunlu göçünden sonra derginin sorumluluğunu üstat Ezîzê Dawê üstlenmiştir. Birkaç yıl sonra görevi devralan Ferhadê Çelebî, dergiye ayrı bir renk katmıştır. Salihê Heydo ve üstat Selmanê Heso'nun da sırayla görev yaptığı derginin son sayısı Şubat 2008'de yayımlanmıştır.

Gulîstan, son sayısında, "edebiyat ve toplum" dergisi olarak tanımlanmıştır. Ancak ilk sayılarında aynı sütunlarda derginin edebiyat ve töre dergisi olduğu yer almaktadır.

Ayrıca Cegerxwîn'e ait olan:

Ev kovar kovara te ye
Ev bax û gulîzara te ye
Têde darek xweş biçîne
Ev dar nivîsara te ye.

(Bu dergi senin dergindir
Bu senin gül bahçendir
Bu bahçeye güzel bir ağaç ek
Bu ağaç senin yazınındır)
Dizeleri, derginin bütün sayılarında kapakta yer almıştır.

Hesen Hişyar ve Agahî Dergisi

Dergi 1966-1985 yılları arasında, Mele Hesenê Kurd olarak da tanınan Hesen Hişyar tarafından çıkarılmıştır. Edebiyat, tarih ve siyaset içerikli dergi 19 sayı çıkarılmıştır. Ancak ne ben ne de aynı dönemden tanıdığım kişiler bu dergiye ulaşabilirdik. Acep Hesen Hişyar bu dergiyi sadece kendi için mi çıkarıyordu?! Bu konuda sorduğum birçok kişi yanıt veremedi; ancak yazar Dilawer Zengî derginin varlığını teyit etti.

Gelawêj: Edebiyat kültür dergisidir. 1979 yılında Osman Sebri önderliğinde yayın hayatına başlayan derginin Suriye Kürt Demokrat Partisi'nin (*Partiya Demoqratî Kurdî -Alpartî*) yayını olduğu bilinmektedir. Tahir ve Mecîdê Haco gibi isimler başından itibaren derginin çıkarılmasında öncülük eden isimler arasındadır. İsmini Irak Kürtlerinin yayımladığı aynı adlı dergiden almıştır. Son sayısı (33) 2007 yılında çıkarılan derginin içeriği çok güçlü değildir. Yine burada Kürt Demokrat Partisi'nin *Jîn li Şamê* (Şam'da Yaşam), *Azadî li Helebê* (Halep'te Özgürlük) ve *Roj* Yayınları'ndan da söz etmemiz gerekir. Cizre'de aylık bülten formatında yayımlanan *Roj*'un 90. ve son sayısı, 2008 baharında çıkarılmıştır.

Stêr: Edebiyat ve kültür dergisidir. 1983 Newroz'unda, Hevgirtina Gel adlı Kürt örgütü tarafından çıkarılmıştır. Rezoyê Osê ve Zagrosê Haco sorumluluğunda çıkarılan ilk sayılarındaki doyurucu ve zengin içerik sonraki sayılarda kaybolmuştur. 25. ve son sayısı 1994 yılında çıkan dergi, diğer emsalleri gibi A-4 boyutunda teksir yöntemiyle basılmıştır.

Xunav: Edebiyat dergisidir. Suriye Kürt Demokrat Partisi tarafından çıkarılan derginin 1986 yılında başlayan yayın hayatı 1995 yılında çıkarılan 19. sayıyla son bulmuştur.

Gurzek Gul: Bağımsız kültür ve folklor dergisidir. Mart 1989-1992 tarihleri arasında 15 sayı çıkan derginin sahipleri Konê Reş ve Abdulbaqî Huseynî'dir. Son döneminde dergiden ayrılan Abdulbaqî Huseynî, Ferhadê Çelebîyle birlikte *Zanîn* dergisini çıkarmıştır.

Zanîn: Bağımsız kültür ve edebiyat dergisi. 1991 yılında başladığı yayın hayatına 1997 yılında 12. sayısıyla son vermiştir.

Aso: Bağımsız olan derginin ilk dört sayısı Siyamed Ibrahîm, Hefiz A. Rehman ve A. Salam Darî sorumluluğunda çıkarılmış, daha sonra Siyamed Ibrahîm sorumluluğu tek başına üstlenmiştir. Ağustos 1992-2007 sonbaharı arasında toplam 14 sayı çıkarılmıştır (Kaynak: Siyamed Ibrahîm).

Pirs: Kürt hareketlerinden Yekîtî tarafından çıkarılan entelektüel dergidir. 1993-2008 yılları arasında toplam 44 sayı yayımlanmıştır. Bu dergi kanımca Batı Kürdistan'da Kürtlerin istikrarlı olarak yayımlanmış en gelişkin yayındır.

Bihar: İlk sayısı 1994 yılında bazı siyasi çevrelerin bir araya gelerek oluşturduğu Hevgirtin adlı oluşum tarafından çıkarılmıştır. Hevgirtin, 1996 yılında bir karar alarak bünyesinde yer alan örgütlerin çıkardığı *Gulîstan*, *Gelawêj*, *Stêr*, *Xunav* ve *Zanin* dergilerinin *Bihar* dergisi bünyesinde çıkarılmasını sağlamıştır. Ancak bir süre sonra bu örgütler yeniden kendi yayın organlarını çıkarmaya devam etmiştir. Böylece *Bihar* dergisi, 1998 yılında 6. sayısıyla yayın hayatına son vermek zorunda kalmıştır.

Rojda: 1997-2002 yılları arasında toplam 22 sayı çıkmıştır.

Roj: Kültür dergisidir ve Sosyalist Parti tarafından 1991 yılında çıkarılmıştır. 14. ve son sayısı 2011 yılında okurlarıyla buluşmuştur.

Jîn: Kürt siyasi çevrelerince çıkarılan dergide Kürtçe ve Arapça yazılar birlikte yer almıştır. 2007 yılında yayın hayatına son verildiğinde toplam 102 sayı çıkmıştır.

Zevi: 2000 yılında yayın hayatına başlayan edebiyat dergisinin sahibi Arşevê Oskan'dır.

Hevind: Entelektüel dergi, 2004-2006 yılları arasında toplam 7 sayı çıkmıştır.

Vîn: Bağımsız bir entelektüel dergidir. 2000 yılında ilk sayısı çıkmıştır.

Helez: 3 ayda bir çıkarılan bağımsız bir entelektüel dergidir. 2007 yılında toplam 2 sayı yayımlanmıştır.

Perwan: Suriye Kürt Gençlik Komitesi'nin yayımladığı bülten olup, dili yarı Kürtçe yarı Arapça'dır. Eylül 2001- Şubat 2008 tarihleri arasında 22 sayı çıkan dergi, yayın hayatına devam etmektedir.

Siba: Kültür-haber dergisidir. Süreli olmayan dergide, yazılar Kürtçe ve Arapça yer almaktadır. Halep, Şam ve Lazkiye üniversitelerindeki gençler tarafından çıkarılmaktadır.

Batı'da ayrıca aylık ya da iki ayda bir yayımlanan gazeteler bulunmaktadır:

Newroz: Suriye Demokrat Kürt Birliği Partisi (YEKİTİ) yayınları arasında Kürtçe olarak yayımlanmaktadır. 1995 Mayıs'ında yayın hayatına başlayan gazetenin 78. sayısında; Suriye Kürtleri üzerindeki baskıların son bulması, demokrasi, özgürlük ve insan haklarına saygının yerleşmesi, ulusal birlik çerçevesinde Kürt halkının ulusal haklarına kavuşması için çalıştığı belirtilmektedir.

Deng: Kürtçe aylık gazete Hevgirtina Gel Partisi yayınıdır. 1995 Temmuz'unda yayın hayatına başlayan gazete bir süre yayımına ara vermiş, Haziran 2005'ten itibaren Partiya Azadi tarafından yeniden çıkarılmaya başlamıştır. 2008 Nisan ayında 91. sayısı çıkmıştır.

Rewşenbîr: 1995-1997 yılları arasında toplam 5 sayı yayımlanabilmiştir.

Delav: Edebiyat içerikli olan gazete, 1995-96 yıllarında toplam 2 sayı çıkarılabilmiştir.

Xwendevan: Şam ve Halep Üniversiteleri'ndeki öğrenciler tarafından Kürtçe ve Arapça dilleriyle 13 sayı çıkarılmıştır.

Ziman: Kapağında aylık entelektüel bir bülten olduğu yazmaktadır. Derwêşê Xalib yönetimindeki yayın 15 Temmuz 2003 tarihinde kurulan Kürt Dilini Öğretme Komitesi tarafından 12 Mart 2004 tarihinde çıkarılmıştır. 2008 Aralık ayında 32. sayısı çıkmıştır.

Zar: Bağımsız, entelektüel dergi Kürt Dilini Öğrenme Komitesi tarafından 2008 yılında çıkarılmıştır.

Yekîtî: Suriye Demokrat Kürt Birliği Partisi (YEKİTİ) Merkez Komitesi'nin aylık bültenidir. 2008 yılında yayımlanmaya başlayan bültenin dili Kürtçe'dir.

Dîmoqratî: 2008 Eylül'ünde yayın hayatına başlayan gazete Suriye İlerici Demokrat Kürt Partisi-*Partiya Dîmoqratî Pêşverû Kurd li Sûriya* tarafından Arapça olarak çıkarılan gazetenin eki biçiminde çıkarılmıştır. Son sayısı 19 Nisan 2010 tarihlidir.

Sözü edilen bütün dergi, bülten ve gazetelerin gizli olarak çıkarılmakta ve dağıtılmakta olduğunu özellikle belirtmek gerekir. Yine saydığımız bütün dergiler gerek içerik gerek yönetim bakımından *HAWAR* dergisinin yerini alamamıştır. Bütün çabalara rağmen bu dergiler yayınlarını düzenli olarak sürdürememiş ve Batı Kürdistan'daki Kürtlerin edebiyatını gereksinim duyulan ölçüde geliştirememiştir.

* * *

1980 yılı başlarından itibaren Kuzey ve Güney Kürdistan'daki aydınlar baskılardan kaçarak Suriye Kürtleri arasına göç etmeye başlamış, bu göçlerle Suriye'de Kürt edebiyatı açısından hareketli bir dönem başla-

mıştır. Bu göçlerin yarattığı etkiyle Şam ve Halep Üniversitelerinde uzun süre sessiz kalan Kürt entelektüelleri hareketlenmiş ve Kürt edebiyatı yeniden gelişme yoluna girmiştir. Ülke dışında yaşayan bazı aydınların dönüşü de ayrı bir güç katmıştır. Bunların birçoğu, öncelikle Kürt dilinin öğretilmesi konusunda çalışmalar yürütmüştür. Bunlar arasında *Stêr* dergisini çıkaran Rezoyê Osê ve Zagrosê Haco ilk sırada yer alır. Birçok şair, yazar ve aydının bu dergi etrafında bir araya gelmesi üzerine, andığımız bu iki isim, açtıkları kurslarda çok sayıda kişinin Kürtçe öğrenmesini sağlamıştır.

Diğer yandan aynı dönemde Kürtçe *Pêşeng* dergisi ve Arapça yayımlanan *Gel* gazetesi ölümsüz üstat Samî Abdulrehman tarafından çıkarılmaya başlamıştır. Bu yayınlar özellikle gençler arasında Kürt dilini öğrenme konusunda etkili olmuştur.

Diğer yandan Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Suriye Kürtleriyle ilişkileri gelişen Ermenistan Cumhuriyeti'nde yaşayan Kürt şair ve yazarların rolünü de unutmamak gerekir. Dr. Celîlî Celîl, Ordîxan Celîl, Tosinê Reşîd, Eskerê Boyîk, Şeref Aşîriyan ve Elîyê Ebdirehman gibi isimler, aydınlar üzerinde etkili olmuş ve halkı da Kürt dili ve atalarından miras kalan değerleri önemsemeleri konusunda etkilemiştir.

Keza Kürt roman yazarı Bavê Nazê özellikle de *Çiyayên Bi Xwînê Avdayî* adlı romanıyla rolü olanlar arasındadır. Kuşkusuz sanatçı Şivan Perwer'in türkülerini de unutmamak gerekir.

1984 yılında üstat Cegerxwîn'in ölümü, Kürt aydınlarının yüreğinde derin bir yara açmıştır. Suriye Kürtlerinin acısı daha büyük olmuş, kadın, erkek, yaşlı, çocuk, genç binlerce kişi Qamişlo'da Cegerxwîn'in cenazesiyle birlikte yürümüştür. Bu olay Kürt aydınlarının ruhunda yer etmiştir. Cegerxwîn'e gerek cenaze töreni sırasında gerek her ölüm yıl dönümde yapılan anma törenlerinde gösterilen bu saygı, özellikle gençlerin kendi dillerinde okuyup yazmaları konusunda etkili olmuştur.

Her Kürt ferdinin ruhunda onarılmaz yaralar açan Enfal Hareketi ve Halepçe Katliamı bu dönemde, 1988 yılında yaşandı. Cizre'deki Kürt aydınları bu acıyı her biri patlamaya hazır bombaya dönüşmüş kelimelerle yazıya döktü. *Dengbêj*ler düzenledikleri *stran* gecelerinde Halepçe Katliamında hayatını kaybedenleri andı, şairler şiirlerini bu acıyla örülen dizelerle yazdı. Kürt aydınları, düşmanın bu baskı ve zulmünü kendi ifade biçimleriyle fakat cesurca protesto etti.

Bu dönemde gerek bağımsız gazete ve dergilerin gerek siyasi partilerin yayınları bu seslere yer vermiş ve Kürt entelektüelliğinin gelişmesine katkı sunmuştur.

Güney Kürdistan'da 1991 yılında başlayan ve milyonların katıldığı isyan, Cizîr bölgesindeki Kürtlerin edebiyatını yeni ve olağanüstü bir döneme taşımıştır. Bu dönem geçmiş dönemlere göre daha kuvvetli ve sonuç alıcı olmuş, aynı zamanda önemli yazarların önünü açmıştır. 1990 yılından itibaren bazı Kürtçe kitapların basımına göz yumulmuştur. Bu yıllarda yine gizli olarak çok sayıda dergi ve kitap yayımlanmıştır. Suriye Hükümeti'nin birkaç yıl önce yürürlüğe koyduğu Basın Yasasıyla birlikte bu imkân dahi ortadan kalkmıştır.

Eserlerimizi bastığımız Şam ve Beyrut'taki matbaalar yasaklar nedeniyle bizlerden hep büyük miktarda paralar aldı. Çünkü yasadışı bir iş yapıyorlardı. Bunun yarattığı çaresizlik neticesinde Güney Kürdistan'la Avrupa ve İstanbul'da eserlerimizi basma yoluna gittik. Ancak 2004 yılındaki *serhıldan*ın-isyanın ardından bu durum da değişti ve halen sürmektedir.

SINIRIN ÖTESİNDEKİ KÜRTLERİN OKULLARI

1- Cizîr Çaresiz Kürtler Dayanışma Cemiyeti:
Bu dernek 1931 yılında Şam'da kurulmuştur. Kurucu üyelerinden biri de Mir Celadet Bedirxan'dır. 1932 yılında oluşturulan ve Kürtçe, Arapça ve Fransızca olarak basılan derneğin tüzüğü de Mir Celadet Bedirxan tarafından yazılmıştır.

2- Şam Okulu: 1930'lu yıllarda *Hawar* dergisinin yayımlanmasıyla birlikte Mir Celadet Bedirxan, Şam kentinde Kürdistan isimli bir okul kurmuştur. Okul, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı semtte Xalid Bekdaş'ın evi yakınlarındaki bir binada hizmet vermiştir. Mir Celadet Bedirxan, Cizîr bölgesindeki Tilşiîrê, Talikê, Qeremanê û Endîwerê* yerleşim birimlerinde de okul ve dershaneler kurmuştur.

3- Osman Sebrî Okulu: 1938 yılında birkaç arkadaşıyla birlikte Şam'da kurduğu (Yekîtiya Xortan adlı) dernek aracılığıyla Kürtçe okuma-yazma eğitimi vermeye başlamıştır. Daha sonra Nadî Selah Eldîn Elseqafî'ye katılmış, isimlerini Nadî Kurdistan olarak değiştirmiştir. Bu dönemde onlarca genç kız ve erkeğin Kürtçe okur-yazar duruma gelmesini sağlamıştır. 1971 yılında vatandaşlığı elinden alınan Sebrî, bir yabancı olarak sürekli gözetim altında yaşamıştır. Döneminde yaşayan birçok kişi gibi Avrupa'ya gidebilecek durumda olmasına karşın ülkesinden uzaklaşmak istememiştir. Bu konudaki düşüncelerini "ben yurttaşlarımdan ayrılamam. Ya Kürdistan ya da ölüm" şeklinde açıklamıştır.

Bir dönem yeniden Kürtçe'yi öğretme faaliyetlerine başlamış ve Şam'da onlarca kişinin Latin harfleriyle Kürtçe okuyup yazmasını sağlamıştır. **

4- Beyrut Okulu: 1943 yılında Mir Dr. Kamîran Bedirxan tarafından Beyrut'ta kurulmuştur. Lübnan'da sürgünde yaşayan Kürtlere Kürtçe okuma-yazma öğretmeyi amaç edinmiştir.

Bu dönemlerde Latin Kürt alfabeleri de basılmıştır.

- Mir Celadet Bedirxan (1932)
- Ekremê Cemîl Paşa (1938)
- Dr. Kamîran Bedirxan (1943-Beyrut) ve (1968-Şam)
- Osman Sebrî, (1955)
- Osman Sebrî 1982 yeni bir alfabe hazırlamıştır.

Son yıllarda birçok alfabe daha gizli olarak basılmış ve dağıtılmıştır. Kuşkusuz bütün bu çabalar sınırın ötesindeki Kürtlerin dillerini koruyabilmeleri ve kendi dillerinde eğitim yapmalarında büyük rol oynamıştır.

KAYNAKÇA

* Konê Reş: Cizîr Çaresiz Kürtler Dayanışma Cemiyeti, Şam ve Beyrut okullarına dair bilgiler, "Bedirxan'ların Kurduğu Dernek, Okul, Dergi ve Gazeteler" başlıklı makalemden çevrilmiştir. Bu makale, Kürtlere ait birçok web sitesinde yayımlanmıştır.

** *Konê Reş*: Osman Sebrî (1905-1993), Beyrut 1997, sayfa 19 ve 28.

- *Kürdistan*, 19. sayı haricindeki bütün sayıları.
- *Hawar, Ronahî, Roja Nû* ve *Stêr* dergilerinin bütün sayıları.
- *Gulîstan, Gelawêj, Stêr, Xunav, Gurzek Gul, Zanîn, Pirs* vd. yayınların bütün sayıları.

Çeviren: Nevzat Aydın

Şiir ve Doğduğum Ülke

Arjen Arî

Gizemli ve efsunlu sözdür şiir ve yürek yakıcıdır! Yürek yakıcıdır, kanatları sevgi ve haz dolu kelebek gibi yakıcı parıltının etrafında kimi zaman pervane kimi zaman divanedir. Bizim ülkemizde, duyulmamış şiirlerin ülkesinde... Şafak vakti günün dizi dizi şiir olduğu, ışığın ışığa bağlandığı, güneşin kucaklayan bir gülümsemeyle yükselirken ovaların, dağların, mekânların, yolların, yüreklerin, âşıkların yüzlerini altunî bir gülümsemeyle yıkadığı ülke...

Bizim ülkemiz, unutulmuş destansı şiirlerin ülkesi...

Siz de duymuşsunuzdur ve ola ki tanıyorsunuzdur Gilgameş ile Enkidu'nun yurdunu ki onlar zorlu bir kapışmayla birbirlerine ve yiğitliğe, doğruluk ve arkadaşlığa rastladı ve ölümün kıyısına kadar ulaştı.

Bizim ülkemiz, ozanca şiirlerin ülkesi... buradan... buradan, ki Babillilerin eliyle *Yaradılış* destanının yaratıldığı yerden, yaratıcılarının ne destanlarıyla ne şarkılarıyla ne de Sümerli çizimcilerin kil tabletlere yazdığı yazıyla Gutiler, Huriler, Akadlılar kutsal bir muska gibi korudu ve tarihin boynuna asıp gitti; geliyorum.

Geliyorum; yüreğim ve geleneksel şarkıların güçlü kederi elimde...

Geliyorum; yüreğimde kardeşlik duyguları, ki kardeşlik için sahiden ölmeye hazır...

Söz nasıl umut şiirleri yarattıysa içinden geldiğim coğrafya için, bütün coğrafyada sözün ustaları yaşam ağacına ölümün dikenini tattırdı ve ölümü, kendi ölümleriyle ölümsüzlüğün tadına dönüştürdü.

Ölmedi onlar, sevgilisini gezintiye çıkaran Biraboz'un şiirlerindeki ölümsüz sözler gibi, bin yıl önce baharın gelişini kır çiçeklerinin diliyle anlatan ve nergisi hüzünlü ve boynu bükük yapan Babekî gibi.

Kürt şiirinin baharının diğer tarafında, Babekî'nin çağdaşı Baba Tahirê Ûryan vardır, ki ölümsüzlüğü vermiştir Kürtçe'ye. Şimdi kimileri talan etmek istiyor Kürtçe ekilmiş sözleri.

Talan edilse de onların bu mülkü, hâlâ süt veriyor aşka cömert bir umutla, gece gündüz bekledikleri özgürlüğe kavuşuncaya kadar. Her dağda Xecê, her mecrada Siyabend: Herekol'da, Gabar'da ve Cudi'de... ki onların adları Tahir'in bir dörtlüğünü hatırlatıyor bana:

Hûmayûn im seré çiyé weten e
Gerdûné seyr dikim herder çemen e
Ne mal heye ne welat û ne saman
Ku ez bimrim per û baském kefen e(1)...

(Hümayunum dağın başı vatandır
Dünyayı seyrediyorum her yer yeşildir
Ne evim var, ne ülkem ne de servetim
Ölürsem kefendir kolum kanadım)

Onlar böyle şiirsel yaşadı ve yaşamı sevdi. Şiirin dervişi 16 yaşındaki Cegerxwîn gibi bir güldeste sundu ölümsüz aşkına, toprağına. Öyle açıkça, korunaksız, öğle güneşinin altında, alnı dik, kendine güvenen... En aydınlık rüyalarını, en parlak geleceklerini, yankılanan ezgilerini, duyulan ama yazılmamış destan-şiir yaptılar. Ve... Söylediler!

Söylediler... Ve her sözü bir nazar boncuğu gibi dağların alnına asıp gittiler.

Onlar gitseler de intikamlarını almaya hazırlanan söz, onların yiğitliklerinden renk alıp tavır-şiir oldu, çocuk evinin özgürlük sabahlarında güçlü ve sevgi dolu bir annenin ninnisiyle mayalandı ve kendini şiiri yazılmamış dağlarda gerçekleştirdi!

Ben bu ülkedenim, dağlarının muradsız kalmış aşk şiirlerini mırıldandığı ve kurban ettiği ülkedenim.

Bu ülkede, elbisesi kanlar içinde kalmış bir annenin durumunu anlatan bir tek şiir olsun destan-şiire eklemek istedim, ölümsüz ve heybetli ruhun ardından.

Bu ülkede her şeyimi; toprağımı, günahsız çocukluğumun ayak izlerini ve bulgurunu bile aldılar benden...

Her şeyimi alarak beni dilsiz, ruhsuz, yaşamasız... ve çıplak bırakmak istediler!

Ve onlar, her şeyimi aldıktan sonra, kendi dillerini verdi bana!

O dil ki sadece bana yabancı değildi; ne ninem bu dilde konuşuyordu, ne annem bu dili anlıyordu, ne de kız kardeşim bu dili tanıyordu!

Bu, başka bir dildi; şarkılarımın ve ninemin beni uyutmak için her gece anlattığı masalların diline benzemiyordu.

Ben bu dili, bahçesindeki direkte kırmızı bir bezin bulunduğu okulda tanıdım.

O gün ilk kez karşılaştığım dil, kendi dilimi yasakladı bana ve bildiğim bütün masalları unutayım, bildiğim şarkıları mırıldanmayayım istedi...

Anne kucağının sıcaklığını unutamayan bütün çocuklar gibi ben de bana ezberletilen marşları, annemin şarkılarının arasına katıp söyleyemiyordum.

Çünkü bayraklı ve marşlı asimilasyon kurumunda geçen 16 yıllık eğitimden sonra bir gün bu dil, kara bir postal olup babamın omuz kemiklerine indi; annem bu kara postalların sahibine kendi dilinde yalvarıyordu, yumruklarla, tekmelerle babamı dövmesin diye.

Ama kara postalların sahibi kulak asmadı anneme ve kara postallarıyla, kara diliyle babamı tekmelemeye devam etti.

O zaman annem, toprağı gibi yarık ellerini yukarıya, Allah'a açmış ve en cehennemi beddualarını kara potinlerin sahibi için sıralamıştı:

-Rabbim belanızı versin!.. Defolun!.. Gidin! Dilinizi de yanınızda götürün!

Annemin kapısından gitseler de bana benzeyen milyonlarca çocuğun ağzında kendi dillerini bırakmışlardı.

O an intiharvari bir öfkeyle ağzıma atmıştım elimi ve ağzımın mağarasından onların dilini çekmiştim.

Ben çekip çıkardıkça uzuyordu. Ben çektikçe bedenime yapışıyordu. Sonra birden gördüm; sadece ağzımda değildi çekip çıkarmak istediğim, duygularımda ve düşüncemde de vardı. Ve ağzımdan çektiğim dil, bakışlarımda göründü.

Bir yolculuk sırasında ağzımdaki dili çekiştirmekle uğraşırken, aksakallı biri "oğlum" dedi "Nasıl ki kan kanla yıkanmıyorsa, kurtulmak istediğin dili, kendi tatlı dilinle çıkarabilirsin ağzından."

O gün o yaşlı adamı dinledim ve tatlı dilimin içine bıraktım kendimi.

Sonradan anladım; kendi dilinin içine yuvarlanmak, kaybolmak üzere olan kişiliğim ve ruhumun dirilişiydi.

Kimsenin bağımsız olmadığı toprakların üzerinde, kendi dilimle özgürlüğe çevirdim yönümü.

O gün özgürlüğümü kazandım. Çünkü dilim, özgürlüğümdü!

* Sabah Kara, Baba Tahirê Uryan, *Du Beytî*, Nûbihar Yay.

Çeviren: Vecdi Erbay

Kürt Medyası ve Dil Sorununa Dair Birkaç Not

Ebdulla Peşêw

Kürtlerin dil ve kimlik sorunu ezelden beri ilgimi çekmiştir. Gazete, dergi, radyo ve televizyon kanallarına yönelik analitik bir gözlem birçok düşünce, fikir ve soruyu ortaya çıkarmaktadır.

Ancak bu konularda doyurucu bir yazı kaleme almak, en azından bazı temel soruların yanıtlarını içerecek bir yazı yazabilmek ve güvenilir kaynaklardan araştırma yapmak için belirli bir zaman ayırmak gerekir.

Ayrıca siyasetle direkt ilişkide olmak bu anlamda bir sorun teşkil edebilmektedir. Zira görülmektedir ki medya kuruluşları dil ve kültür meselelerine angaje oldukları siyasetlerden bağımsız olarak yaklaşmamaktadır. Akademik, bilimsel yazıların mümkün olabildiği kadarıyla genellemelerden uzak durması ve daha ziyade konu ve sorunları tasnifleyici bir eğilim sergilemesi gerekir. Çünkü işaret edilen her sorun bera-

berinde onlarca soruyu getirmektedir. Standart Kürtçe hangisidir? Hangi medya kuruluşu, hangi dönemde, hangi tarihi gelişmenin gölgesinde kalmıştır? Medya kuruluşunun etkisi altında bulunduğu parti ve liderliğin ideolojik temeli nedir? Kürdistan'ın hangi bölgesinde hangi lehçeyle yayın yapar? Hangi gazete ya da dergi, hangi sayı, hangi kanal vs.

Bir diğer sorun: Kürt medyası derken kastedilen Kürtler tarafından Kürtçe olarak yayınlanan ve başkaca dillerde de halka ulaşan yayınlar mıdır; yoksa yabancılar tarafından Kürt diliyle yapılan yayınlar mı anlaşılmıyor? Şimdiden belirtmek isterim ki makalemde bu soruları yanıtlamayı amaç edinmedim. Belki de sadece büyük bir davanın dosyasını yeniden açmayı, aydınların dikkatini özellikle son yıllarda gelişen medyanın rolüne çekmeyi istedim.

Bizler değişik kültürlerin var olduğu bir dünyada yaşamaktayız. Bu kültürlerden bazıları utangaç misafire benzer ve hanemize girmeden evvel öksürerek bizi haberdar etmek ister. Ancak bazı kültürler de vardır ki bırakın sizi uyarma nezaketini göstermeyi, kapınızı yerinden sökerek ya da kırarak hanenize girer. Evet, biliyorum ki hanemize aydınlık ve temiz havanın girmesi için bir pencere açmaktan başka çaremiz bulunmuyor. Kapımızı çalarak gelenleri karşılamalıyız. Bizlere bir şeyler bırakırken bir şeyler alanlara kucağımızı açmalıyız. Ancak bizleri evlerimizde dizginlemek isteyen, ülkemizin mirasını değiştirip yok etmek isteyenlere karşı kapımızı tahkim etmenin yollarını da öğrenmeliyiz.

Ülkemizi işgal eden sömürgecilerle birlikte içinden geçmekte olduğumuz dönem, derebeyliklerle yönetilen Ortaçağ Avrupa'sından hiçbir şekilde daha gelişmiş değil. Bizler Avrupa'nın yüzyıllar önce yaşadığı ekonomik ve sosyal gelişme sürecini henüz yaşayabilmiş değiliz. Ancak henüz yaşayamadığımız bu süreçlerin nimetlerinden de faydalanmaktayız.

***

Estonyalı ve diğer Baltık ülkelerinden yazarlarla yaptığım birkaç görüşmede kendileriyle Rusça konuşmaya çalıştım. Sovyet Rusya'da yaşamış olan ve Rusça'yı da iyi bilen bu yazarların hiçbirinin bu dilde konuşmadığına hayretle tanık oldum.

Finlandiya'nın nüfusunun yüzde 6'lık bir bölümünü oluşturan İsveçliler, 25 bin nüfuslu Ülan yerleşim biriminde otonom olarak yaşamaktadır. Hem de yerel kanunları, parlamentoları ve bayrakları olan bir otonomiye sahiptir. Keza başka ülkelerle ticari ilişkiler kurma hak-

kına sahiptir. Ayrıca Finlandiya ordusuna askerlik yapmaktan muaf tutulmaktadır. Yine, hiçbir Finlinin bu şehirde toprak satın almasına izin vermez ve dilleri de sadece bu otonomda değil bütün Finlandiya'da resmi dil olarak kabul edilmiştir. Otonom İsveçlilerin çocuklarını anadillerinde eğitmek yerine Finlandiya dilinde eğitim aldırdıkları görülmemiştir. Eğer her biri devlet sahibi olan, kendi kurum ve kuruluşlarını geliştirmiş olan Estonyalılar ve İsveçliler bu anlamda kendi dillerinin ve kültürlerini kaybetme korkusu taşıyor ve buna uygun hareket ediyorlarsa, her açıdan sömürgecilerin saldırısı altında olan Kürtlerin kim bilir neler yapması gerekir? Zira sömürgecilerimiz dünyanın en geri kalmış, en acımasızlarıdır ve sadece toprağımızı işgal etmekle kalmamış aynı zamanda ismimizi yasaklamış, coğrafyamızın ismini değiştirmiş ve varlığımızı bile inkâr etmiştir.

Kürtlere yönelik asimilasyon süreci bir dönem yavaşlatılmış olmakla birlikte halen devam etmektedir. Sınırları bir anlamda ortadan kaldırmış olan küreselleşme, geçen yüzyılın son yarısından itibaren Kürtler açısından asimilasyonun ve erimenin önemli bir ayağı haline gelmiştir. Kürt siyasi ve askeri hareketlerinin uğradığı kırılmalarla birlikte, panislamist akımlar da özellikle son yıllarda bu erime sürecinde etkili olmaktadır. Eğer ulusal bilincimiz imdadımıza yetişmez, dilimiz ve kültürümüz konusunda ısrarcı olmazsak açıkça söylüyorum: Bombalarla yok olmayan Kürtler globalizm ve teknolojiyle kırılacak ve bu erime süreci daha hızlı ve etkili olacaktır.

Diliyle toprağıyla tanınmamış bir halkın sokaklarda bağırıp çağırması bu sorun konusunda herhangi bir değişiklik yaratmayacaktır. Umutsuzluk, parçalanmışlık ve içinde bulunduğumuz değersizlik hali, bu kötü kaderin işaretlerinden bazılarıdır. Dil, ezilen halkların savaşında direnişin son cephesidir. Sömürgecilerin bu cepheyi ele geçirmesi ulusumuzun kırımından başka bir anlam taşımaz.

Ezilen halkların zor kullanılarak, dili yasaklanarak eritilmesi şart değildir. Mevcut iletişim teknolojisi karşısında, ulusal bilinç ve ulusal aydınlanmasını tamamlayamamış halkların asimile olması, ezen ve ezilen halkların birlikte yaşaması sürecinde de objektif bir sonuçtur. Bizler Vietnamlı değiliz. Sömürgeciler tanklarıyla, toplarıyla, savaş uçaklarıyla binlerce kilometre uzaklardan gelip ülkemizi işgal etmedi. Sömürgecilerimizle bizleri ayıran duvarlar da yok aramızda. Bizler ve onlar birbirimize benzemekteyiz. Geleneklerimiz benzemekte ve iç içe geçmiş bir tarihimiz bulunmaktadır. Türkiye'nin eski Başbakanlarından Bülent Ecevit bu durumu "et ve kemik gibiyiz" diye tanımlamıştı.

Ben genetik ve kimya biliminden pek anlamam. Ancak bu gerçeği biliyorum ki kalabalık ve güçlü olan her zaman az ve güçsüz olana hükmeder. Yine biliyorum ki güçlü ve fazla olan bir renkle az ve soluk bir rengi karıştırdığımızda sonuç güçlü rengin lehine olacaktır.

Asimilasyon yavaş, görünmez ve uzun süren bir süreçtir. Sonuçları bir iki yıl içerisinde görülmez. Uzak tarih bu şekilde yok olmuş halkların izleriyle doludur. Yakın tarihse can çekişmekte olan ve egzotik bir eşya muamelesi gören Amerika Kızılderilileri, İskandinav Samileri gibi onlarca halkla doludur.

Eski Sovyetler Birliği, yarı ulus olan halkların yavaş bir şekilde eritilmesi açısından önemli bir örnektir. 1980'li yılların başında Kazakistan Cumhuriyeti'nin nüfusu 15 milyon 53 bin idi. Bu nüfusun sadece 5 milyon 300 bin kişilik bölümü Kazaklardan oluşmaktaydı. Yani 60 yıllık Sovyet yönetiminde büyük kardeş Ruslar Kazakistan'da Kazaklardan daha kalabalık bir nüfusa ulaşabilmişti.

Keza Litvanyalılar'ın 1940 yılındaki nüfusu 2 milyondu. Ancak 1981 yılında, 37 yıllık işgalden sonra Litvanya Cumhuriyeti'nin nüfusu ancak 2 milyon 539 bin olabilmiştir. Bu nüfusunsa sadece ve sadece 1 milyon 344 bini Litvan'dı.

Eski Sovyetler Birliği'ndeki diğer cumhuriyetlerde de durum Kazakistan ve Litvanya'dan daha farklı değildi. Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de Azeriler azınlıktaydı. Köylerde bile Rusça dışında bir dilde konuşulmamaktaydı. Sözde otonomiye sahip olan sayıca az halklar, bu dönemde eriyip yok oldu. Bir bölümüyse günümüzde yok olmanın eşiğindedir. Sibirya'nın yerlisi olan "Hantî" ve "Mansi" ulusları 1930 yılında otonom oldu. Ancak 1969 nüfus sayımında ortaya çıktı ki otonom olduktan 40 yıl sonra bu uluslar Sibirya nüfusunun sadece yüzde 3'ünü oluşturuyordu. "Köylü ve İşçi" ülkesinde halkların durumu böyleyken Stalin'den, Jidanov'dan daha gerici sömürgecilerin baskısı altında ezilen ve parçalanmış olan Kürtlerin durumunu varın siz düşünün.

Kürdistan'ı işgal edenlerin Kürtleri asimile etmek için kullanmadıkları hiçbir yöntem kalmamıştır. Soykırım, köylerin yakılması, askeri işgal, sürgün ve Kürtlerin bir ulus olarak inkâr edilmesi vb... Sömürgecilerin asimilasyon konusunda fazlaca bel bağladıkları ve özel bir önem verdikleri yöntemse Kürt dilini ortadan kaldırmaya çalışmak olmuştur. Türkiye ve Suriye Kürt dilinin varlığını inkâr etmiş, İran'sa bağımsız bir dil olduğunu kabul etmekle beraber Kürtçe'nin gelişmesini ve resmi-standart bir dil olmasını engellemek için var gücüyle çalışmıştır.

Dil canlı bir varlık gibidir, ruh gibidir, diridir. Bir akarsu gibidir eğer önü açık değilse, bentler varsa akmaz ve bir süre sonra bataklığa dönüşür. Okullarda eğitimde kullanılmayan, günlük iletişim kurumlarında nefes almayan, resmi kurum ve kuruluşlarda yazılı olarak kullanılmayan bir dilin geleceği nasıl olabilir? Kürt dili otorite sahibi birkaç dil tarafından kuşatılmıştır. Bu kuşatılmışlık giderek daha etkin bir hal almakta, halka daralmaktadır. Güney Kürdistan'ın birkaç bölgesinde durum kısmen daha iyi olmakla beraber durum pek de farklı değil. Dikkatli bir şekilde baktığımızda Araplaştırma politikalarının burada nasıl etkiler yarattığını ve Kürt dilinin sözcük kişiliğini nasıl bozduğunu görebiliriz.

***

Körfez Savaşı'nın sonunda, Güney Kürdistan halkının başkaldırısı sonucunda Baas rejiminin bütün kurumlarıyla çökmesinden sonra iktidarı elde edenlerin Kürtlüğü her alanda hayata geçirmesi ve hâkim olan sömürgeci kültürü parçalaması gerekmekteydi. Kısa bir süre içerisinde okula giden çocukların koltukaltında Kürtçe kitapların bulunmasını sağlaması gerekirdi. Kendi ülkelerinin edebiyatını ve ulusal coğrafyalarını okumalarını sağlaması gerekirdi. Kurumların Kürt dilinde yazışmaları, radyo, gazete ve televizyonların Kürtçe yayın yapmaları gerekirdi. Yine en kısa sürede akademiler kurulup bu akademilerin tüm güçlerini seferber edip Kürt dilinin büyük sözlüğünü, Kürdistan ansiklopedisini yapması gerekirdi. Maalesef bu çalışmalar ya hiç yapılmadı ya da basitçe ele alındı. Şimdi dahi televizyon ve radyolarda, özellikle izleyicilerin çokça zaman geçirdiği programlar Arap, Fars ve Türk dilinde yayınlanmaktadır. Baas rejiminden uzak 9 yılın ardından bile Arapça resmi dil gibi yerini korumaktadır. Halk ve özellikle de aydınlar, mizahta bile Arapça'yı kullanmaktadır. Arapça, Farsça ve Türkçe müzikler her evde, dinlenme yerinde, kahvehanede, gazinolarda ve taksilerde çalınmaktadır.

Medya, özellikle okuryazar olmayan halk kitlelerin değişiminde ve toplumsal kültürün güçlenmesinde önemli bir rol oynar. Toplumun kendi anadiliyle ilişkisi noktasında da önemli bir etkisi vardır. Bu nedenle toplumun anadili karşısındaki tutumu, anadiline olan saygısının hangi düzeyde olduğu noktasında medyanın sorumluluğu bulunmaktadır. Anadilinin bir gün devlet dili olacağı umudu ve hayali olmayan, ulusal sembolleri kendisine tanıtılmayan ve yarı özgür ülkesinden medyada gerekli gereksiz günde yüzlerce kez "Irak Kürdistan Bölgesi" diye söz edilen bir ulus, kendi aidiyetine hangi gözle bakacaktır? Bask halkı

neden ülkesinden "İspanya Bask Bölgesi" diye söz etmez ki?! Keza Kosovalılar ve İskoçlar neden bu şekilde tanımlamaz ülkelerini? Abhazlar neden "Gürcistan Abhaz Bölgesi" tanımlamasını kullanmaz?

Ben uydu üzerinden Kürtçe yayın yapan bir televizyon kanalını görüp de mutlu olmayacak bir Kürt'ün olduğuna inanmıyorum. Bu çerçevede Kürt dilinde yapılan yayınlar son derece kıymetli ve eşsiz hizmetlerdir. Ayrıca henüz işin başında olup, zaman içerinde daha da gelişecektir. Bu değerli kurumlara yapacağımız her eleştiri onların daha da gelişmesi maksadını taşımaktadır. Ancak Kürt kanallarında izlediğim Arapça programlar bana yaşlı bir polisin hikâyesini hatırlatır: Vaktiyle hayatı boyunca hiç izin kullanmamış bir polis varmış. Bu polis iyice yaşlandıktan sonra bir gün izin kullanmış. Ancak yaşlı polis izin gününde de sabahın ilk ışıklarıyla beraber, daha evvelce hep nöbet beklediği kapının önüne gelip beklemiş.

Elimde değil, bazen durumumuzu bu yaşlı polise benzetiyorum.

Programların başlangıcından önce ya da bitiminden sonra Kürdistan'dan haberlerin yabancı dillerde yayınlanması faydalıdır elbette. Ancak bu sadece haberlerle sınırlı kalmalıdır, kültür-sanat programları yabancı dilerde yapılmamalıdır.

Kuşkusuz komşu dillerde kültür-sanat programlarının yapılması prensip olarak yanlış değildir. Ancak bu prensip onlarca TV kanalına sahip olsak ve bu kanallar Kürt dilinde gece-gündüz yayın yapmış olsaydı bizim açımızdan da geçerli olurdu. Oysa medya açısından Kürtlerin elindeki imkânlar sade ve sadece anadillerinin yok olması ve unutulmasını engelleyecek mütevazı imkânlardır.

Güney Kürdistan'daki tahribatı açıkça ortaya koyan bir olguysa sıradan yurttaşların yanı sıra bazı aydınların kullandığı dildir. İyi derecede Arapça bilmeyen bir kimsenin bazen bu dili anlaması imkânsız hale gelmektedir. Bu nedenle milyonlarca kişi tarafından izlenen televizyon kanallarının dil sorununa son derece duyarlı yaklaşmaları gerekmektedir. Medyada kullanılan dilin kahvehane dilinden farklı olması gerekir. Medya kuruluşlarının çalışanları standart dillerin normlarını korumalıdır. Bilimsel ya da sanatsal alanda başarılı olmak bir televizyon kanalına konuk edilmek için yeterli olmamalıdır. Bu tür konukların en azından günümüzde yazın dili olarak kullanılan yarım standart olarak nitelendirebileceğimiz Kürtçe konusunda bilgi sahibi olmaları gerekir.

Yeryüzünde diğer dillerden etkilenmemiş, arı bir dil bulunduğuna inanmıyorum. Ancak günlük yaşam içerisinde kişinin kendisini ifade edebilmesi bakımından yeryüzündeki en zengin dillerden birinin de

Kürt dili olduğunu düşünüyorum. Atalarımız Kürt diline girmiş her yabancı kelimenin kafasına bir kefiye bağlayıp, beline *şûtık* sarmış ve sahiplerince bir daha tanınmayacak dereceye gelene kadar yoğurmuştur. Hiçbir yabancı kelimeyi geldiği dilin gramer yapısına uygun kullanmamış, her zaman rahvan bir melodide, kendi aidiyetlerinin süzgecinden geçirilmiş bir şekilde kullanmışlardır.

Şimdilerde işaret ettiğimiz yabancı kelimelerin Kürt diline girmesi sorunu bundan farklı bir noktadadır. Büyük bir üniversitede çekilen bir televizyon programında, doğru dürüst Kürtçe konuşamayan bir kadının sunucu olarak görevlendirilmesini anlayamıyorum. Üstelik hazırlanan bu program bilim ya da felsefe programı da değil dostluk ve arkadaşlık konularını içeren bir program. Kadın sunucunun iki de bir kullandığı *sidîq* kelimesi yerine kullanılacak bir kelime yok mudur Kürtçe'de *heval, yar, dost, birader, nasyar, hemdem* kelimeleri ne güne duruyor? Birkaç cümlelik bir konuşmada "*sedaqet, heyat, adet, teqalîd, îhtîfaz, rewabit, efkar, zewac, însan, ziruf, tehekum, teisîrat silbî*" Arapça kelimelerini kullanmak reva mıdır? [*Yazarımız bu bölümde Güney Kürdistan*'da *çekilen bir televizyon programını örnek gösteriyor. (ç.n.)*]

Aydınlarımızın durumu da pek parlak değil. Kürdistan TV 29 Mayıs 2000 tarihinde bir yazar kardeşimizin İsrail'in Lübnan'dan çekilmesiyle ilgili değerlendirmesine yer veriyor. İyi derecede Arapça bilmeyen bir kişinin yazarın konuşmasından bir şey anlayabilmesi mümkün değil. Yazarın Kürtçe yaptığı konuşmasından aldığım kelimeler: *heq (maf), însîhab, îhtilal, muhtel, muehel, qenae, quwat, quwe, muqaweme, hucum, qewanînî diwelî, i'ceba, cundî, îstî'imar, cinob, qeziye, muzahîm, îhtîmamtî diwelî miweze'ie, xîlafat, herekatî Kurdî, meziye, siqilî îhtîmamatî diwelî, halatî îhtîlal, hell be terîqeyek, a'mîlî xarîcî, kîtle, îstîfade, hellêkî nîhayî, esasî heq teqrîr elmesîr, wezi'î muheyee, hîmayey Kurdistan, merkezî qerar...* vb. Eğer ekranlarda konuşulan bu dil bir yazara aitse kahvehanedeki sıradan Kürt yurttaşın konuştuğu dil nasıldır acaba?

Kürt dili aslında siyasal bir algıdır ve görünen yüzüyse Kürt ulusunun sorunudur. Kürdistan'ın belirgin sınırları bulunmamaktadır. Bu sınırların genişlemesi ya da daralması da Kürt dilinin bu konudaki seyriyle ilintilidir. Kürtlerin düşmanları bir gerçeği fark etmiştir. İşte bu nedenledir ki Türkiye'nin eski Cumhurbaşkanlarından Turgut Özal, Kürtlere özerklik verilmesiyle ilgili bir soruya karşılık "1996 yılına kadar herkes Türkçe'yi öğrenecektir" yanıtını vermiştir.

Türkiye Devleti Kürt, Kürtlük, Kürdistan, bağımsızlık vb kavramların Kürt dilinin varlığıyla ilişkili olduğunu iyi bilmektedir. Bu dağlı ulu-

sun binlerce yıldır kendisini koruyabilmiş olmasının sihrinin Kürt dilinde yattığını iyi kavramıştır. Bu sihir bozulmadan Kürtlerin Kürtlük'ten vazgeçmeyeceğini bilmektedir. İşte bu sebeptendir ki eski ve yeni Kemalistler, maddi ve manevi bütün imkânlarını bu sihrin bozulması için seferber etmektedir.

Türkiye Devleti'nin kuruluş yıllarında Kürdistan halkının ezici çoğunluğu Kürtçe dışında bir dili bilmemekteydi. Bu nedenle kimliklerinin yok edilmesi gerekliydi. Köylerin boşaltılarak sakinlerinin Türkiye kentlerine göç ettirilmesi işte bu amaçla gerçekleştirilmiştir. Bu politikalar çerçevesinde Kürtlere ait değerler, ezgiler devşirilerek Türk kültürünün içerisinde eritilmeye çalışılmıştır.

Kemalistler, Kürtçe'nin cahil insanların, geri kalmış insanların dili olduğunu öne sürmüş, buna karşılık Türkçe'yi bilim ve medeniyet dili olarak lanse etmiş ve Kürtleri buna ikna etmeye çalışmıştır. Bu politika bir dönem Kürtleri anadillerini konuşmaktan utanır hale getirmiştir. Kürt örgütleri de bu politikaya karşı durmak bir yana, ilericilik ve enternasyonalizm adına kendi iletişim arayışları yoluyla Türkçe'yi her Kürt'ün evine taşımıştır.

Elbette ben göz önündeki gerçeklerden söz etmekteyim. Bu örgütlerin içinde ya da dışında yer almış, Kürt dilini yaşam ve ölüm meselesi olarak gören Musa Anter gibi aydınların varlığını da belirtmek gerekir. Ancak ne yazıktır ki bu insanların mücadelesi bu siyasi hareketlerce yeterince desteklenmemiştir.

Kürt medyasındaki bir diğer sorunsa, komşularının dilinde yayın yapma telaşı ve bu manada şirin görünme çabasıyla ilgilidir. Bu şirin görünme çabaları bazen negatif etki gösterecek kadar abartılmaktadır. Atalarımız boş yere, "Ne fazla acı ol ki seni yemeyip atsınlar, ne de fazla tatlı ol ki seni kavara (kovan içerisinde arıların beslenmesi için bırakılan bal) sansınlar" dememiştir. Her şeyin bir sınırı vardır.

Üçüncü Bölüm

Medreseler ve Dengbêjlik

Kürt Medresesi'nin Kürt Edebiyatındaki Rolü

Zeynelabîdîn Zinar

Yüzyıllarca varlığını devam ettiren Kürt medreseleri Kürtler için eğitim yeri olmuştur.

Geniş ve kolay anlaşılır bir konu değildir. 20. yüzyılın son çeyreğinde Kürt medresesinin macerası saklandığı yerden ortaya çıkmamıştır ve günümüzde çok az Türk ve Kürt bilimci bu kurum üzerinde bilgi sahibidir.

Günümüzde 21. yüzyılın başında Kürt medresesi birçok kişi için, özellikle uzman ve sanatçılar merak konusu olmuştur. Eğitimin yapıldığı yerler, şekli ve tarzı bu kişilerde merak uyandırmıştır. Bu konuyu etraflıca öğrenmek istemelerine rağmen maalesef şimdiye kadar kimse araştırma girişiminde bulunmamıştır. Her ne kadar bu konu üzerinde bazı şeyler yazılmışsa da bu yazılar eksik, yanlış ve kulaktan duyma bil-

gilerle yazılmıştır ya da Kürt medresesini değişik inançların izinde, yanlış, irtica ve gericilik olarak değerlendirmiştir. Medrese eğitimini yazma gerekliliğini duyduğum için kendi gördüklerimi, yani 11 yılı yazdım. Daha sonra bu yaptığım araştırmalar kısa yazılar olarak, 1993 yılında kitaplaştırılarak Stockholm'de yayımlandı.

Xwendina Medresé (*Medrese Eğitimi*) adlı kitabımın yayımlanmasından kısa bir süre sonra birçok kişinin ilgisi Kürt medresesine yöneldi. Bu kitap Paris Sorbon Üniversitesi'nde ve Londra'da ki bir üniversitede derslerde kaynak olarak kullanılıyor.

1998 yılında Paris'te INSTITUT NATIONAL DES LANGUSE ET CIVILISATIONS ORIENTALES, LES ANNALES DE L'AUTRE ISLAM, NO 5, adlı uluslararası bir enstitüde, kitabımın özeti hem İngilizce hem Fransızca yazıldı ve 400 sayfalık bir kitap olarak *Islam des Kurdes* (2) yayımlanmıştır. Bundan dolayı Kürt medresesi Avrupa'da daha fazla kültür kurumunun dikkatini üzerine çekmiş ve onlar için merak konusu olmuştur.

Medreseler, hemen hemen her şehirde hatta her köyde etkili olmuş ve eğitim vermiştir. Bu eğitim ilkokul seviyesinden üniversite seviyesine kadardır.

Bu medreseler arasında ünlü olanlar, adlarını tarihin sayfalarına yazdırmıştır: Medresa Sitrabasé (Diyarbekir), Merdera Sor (Cizîra Botan), Medresa Bazîdé, Medresa Şemdîzan, Medreseyén Bedlîsé îxlasiye, Katibiye, Şukriye ve Şemsiye, Medresa Hîzané, Medresa Miské, Medresa Bédaré, Medresa Findika Botan, Medresa Axtepeyé, Medresa Norşîné, Medresa Oxîné, Medresa Qerekoyé, Medresa Çûxreşiyé, Medresa Farqîné, Medresa Hawélé, Medresa Sérté, Medresa Heskîfé, Medresa Amédiyé, Medresa Paloyé vd.

Medreselerde Kürt, Arap ve Fars dillerinin yanında, Yunan felsefesi ve çeşitli bilim dallarında eğitimler verilmiştir. Örneğin:

1. Arapça gramer ve sentaks
2. Kur'an'ın tefsiri
3. Peygamber hadisleri
4. Mantık bilimi
5. Konuşma üslubu
6. Hitabet bilimi
7. İletişim bilimi
8. Konuşma sanatı
9. Allahın varlığı ve İslam bilimi

10. Hukuk
11. Miras hukuku
12. Vahdaniyet
13. Usul
14. Astronomi
15. Sağlık
16. Matematik
17. Felsefe
18. Siyaset

Medreselerde okutulan kitaplar Arapça'ydı. Yaklaşık 100 kitap okutuluyordu ama Arapça olan çoğu kitabın yazarı Kürt'tü. Bu gerçeklik de Kürt imam ve öğrencilerin Arap yazarlara olan ilgisini ortaya koymaktadır. Yanı sıra Kürtçe ve Farsça da okutulmaktaydı.

Kürt medreselerinde okutulan bu Arapça kitaplar öğretmenler tarafından öğrenciler için Kürtçe'ye çevrilmekteydi. Bu da Kürt dilinin ilerlemesini sağlamaktaydı.

Kürtler öğretmenlere *seyda* derlerdi. Kürtçe'de *sey* kelimesi "ders", *da* edatı da "vermek", yani ders veren anlamına gelir.

Medrese eğitiminde öğrenciler 3 aşamadan geçmekteydi:

1. Okuma başlangıcı: Okulun okuma seviyesi
2. Öğrenciliğin başlangıcı: Ortaokul ve lise seviyesi
3. Taliplik başlangıcı: Üniversite seviyesi

Bu şubelerin çoğunda her ne kadar dersler Arapça okutulsa da öğretmenler dersleri Kürtçe vermiştir. Yalın Kürtçe'yle yazılan birkaç kitap da ders olarak okutulmaktaydı. Medrese eğitiminde sınıf geçme yoktu ama "sıralı okuma" denilen kitap okuma vardı. Bu kitapların okunması 15 veya 22-25 yıl arası sürmekteydi. Çalışkan bir öğrenci bunu 15 yılda bitirebilirken, çalışkan olmayan bir öğrenci için bu sıralı okuma 20-25 yıl sürebilmekteydi. Taliplik başlangıcından sonra, sıra icazet alma okumasına gelmekteydi. Medrese icazet alma belgesinden sonra öğrenci hem imamlık yapabilir hem de öğrencilere ders verebilirdi.

İmamlık yapan ve ders verenler iki gruba ayrılmaktaydı:

1. 7 ilimli imam: Kürt medresesinde en az 7 ilim okumuş olanlar.
2. 12 ilimli imam: Kürt medresesinde en az 12 ilim okumuş olanlar.

Bu Kürt medreselerinden çıkan büyük bilim insanları kendi halkları arasında Ortadoğu'da, özellikle de İslam dünyasında ve kendi mesleklerinde tanınmıştır. Bu kişiler hem tarikatlarda hem siyasette ve Kürt isyanlarının öncü rol oynamış, bilim, edebiyat ve şiirde değerli işler yapmıştır.

Kürt çocuklarından ziyade birçok Türkmen, Arap, Çerkez, Çeçen, Laz, Gürcü ve İranlı Kürt medreselerinde eğitim görmüştür.

Kürt medreselerinden öyle kişiler çıkmıştır ki dünyanın değeri olmuştur. İslam'ın ikinci koruyucusu olan Kürt Silhedîné Eyûbî ve robotla bilgisayarın babası olarak kabul edilen İsmail Cizîrî (1136-1206) gibi kişiler Kürt medreselerinden çıkmıştır.

Aşağıda Kürt medresesinin kişileri olan birkaç kişinin eserleri var:

- Mewlana Xalidé Kurdî (1773-1826), Nakşibendi tarikatının ikinci koruyucusu olmuştur.
- Ehmedé Xanî (1651-1707)
- Feqe Reşîdé Hekarî
- Feqiyé (Mihemed) Teyran (1590-1660)
- Mele Ehmed Huseyn Bateyé (1417-1491)
- Mele Mehmûd Bazîdî (1797-?)
- Mele Seîdé Kurdî (Norsî)
- Mele ûnis Heqetênî (1785-?)
- Mele Xelîlé Sértî (1753-1843)
- Mûrad Xané Bazîdî (1772-1832)
- Selîm Silîman (16-17. yüzyıl)
- Şerîfxané Colomérgî (1693-1748)
- Şéx Diyaedîn (*Navdaré bi Hezreté norşénî*)
- Şex Ebdulqadir (1908) Nehrî
- Şéx Elî Herîrî (1010-1078)
- Şéx Evdirehman Axtepî (1850-1910)
- Şéx Mela Ehmed Cizîrî (1570-1640)
- Şéx Seîdé Pîranî
- Şéx Ubeydulah Nehrî
- Xaris Bedlîsî (1758-?) ve binlercesi. . .

Kasrı Şirin Antlaşması'ndan sonra 1639'da Kürdistan coğrafyası Osmanlı ve Safeviler arasında paylaşılmıştır. Kürt medresesi varlığını yine de devam ettirmiştir. İranlılar ve Osmanlılar Kürtlere karışmamış

ve Kürt'le Kürdistan'ı inkâr etmemiştir. 1923'ten sonra Kuzey Kürdistan Türkiye haritasına girmiş ve Kürt medreseleri tamamen değiştirilmiştir.

1925'ten sonra Mustafa Kemal Tevhid-i Tedrisat kanunuyla bu medreseleri kapatmıştır. Kürt medreselerinin kapatılmasının asıl nedeni: Kürtleri asimile etmek, Kürtleri geçmişten koparmak ve özellikle de Kürtlerin birbirleriyle olan iletişimini koparmak.

Aşağıda Kürt medresesinin 11. yüzyıldan 20.yüzyılın yarısına kadar dil ve kültürün korunmasındaki rolünü kısaca yazacağız.

Kürt kültürü ve dili eziyet, zor, baskı, yasaklama ve asimilasyonla karşı karşıya kalmasına rağmen bugüne kadar nasıl ve ne şekilde yaşamayı devam ettirmiştir?

Yukarıdaki soru için kapsamlı ve değerli bir araştırma yapılmalıdır. Geçen 25 yıl içinde belge ve örnekler, tarihte dört kurumun Kürt dilinin korunmasında öncelikli rol oynadığını ortaya çıkarmıştır. Bu kurumlar 11. ve 12. yüzyıldan 20. yüzyılın yarısına kadar Kürt dilinin korumasını sağlamıştır.

Şüphesiz ki Kürt dilini ve edebiyatını güçlü bir şekilde koruyan bu dört Kürt kurum şunlardır:

1. Kürt medresesi
2. Canlı okul (halk ozanı ve masal anlatıcıları)
3. Şeyhlik tarikatları
4. Ağalık sistemi

Her ne kadar bazıları tarafından gerici görülse de gerçek şu ki Kürt medreseleri, içerik olarak birinci derecede Kürt dili ve edebiyatının korunmasını sağlamış ve aynı zamanda onları canlı tutmuştur.

Şüphesiz nasıl ki bir dil her millet için öncelikliyse, iftiharsa, kutsalsa, paha biçilmezse, değerinin ölçü ve tartısı yoksa, bu Kürtler için de böyledir ve böyle olacaktır. Diğer milletlerin devletleri onları ölümden kurtarmış ve dillerini korumuştur. Kürtlerin de medreseleri onları kurtarmış ve dillerini korumuştur.

Kürt medreseleri, Kürt edebiyatı ve Kürtlüğün yeri olmuştur. Burada Kürt giyimi ve adetleri kullanılmıştır. Milli varlık her zaman korunmuştur.

Herhangi bir millette önceleri nasıl ki kendi töre, adet ve toplumsal durumuna göre eğitim veriliyorsa, Kürtlerde de eğitim Kürtçe ve Kürt toplumunun durumuna göre yapılıyordu.

Kürtlerde her aileden bir ya da iki çocuğun medreselerde eğitim görmesi bir zorunluluktu. Okuyan kişi medrese eğitimini bitirene kadar 80-100 kitap okuyordu. 15-20 Kürtçe ve 2-3 Farsça kitabın dışında diğer tüm kitaplar Arapça'ydı. Öğretmen öğrencilere ders verirken bu Arapça kitapları Kürtçe'ye çeviriyordu. Hem öğretmen hem de öğrenciler Kürtçe kelime ve cümleleri, Arapça kelime ve cümlelere çevirmek zorunda kalıyordu. Bu hem öğretmen hem de öğrencileri zorluyordu. Ayrıca Kürtçe ve Arapça'nın ilerlemesini sağlıyordu.

Arapça'dan Kürtçe'ye çeviri yapmak medrese öğretmenleri için zor değildi. Çünkü yüzlerce yıllık olan medrese kültürü onlar için çeviriyi kolaylaştırmıştı. Hatta Yunan felsefesini bile kolaylıkla Kürtçe'ye çevirebiliyorlardı. Eğer bir medresede çeviride bir eksiklik olursa bölgede en tanınmış öğretmenden yardım istenirdi ve içeriği anlaşılmayan sorun çözülürdü.

Kürt medresesinde okumanın bir dalı olan "konuşma adabı" da vardı. Yani medrese eğitimi bittikten sonra o kişinin nasıl konuşacağı ve her içerik için nasıl olması gerektiği ders olarak okutulurdu. Bunun da Kürt dilinin gelişmesinde büyük bir katkısı olmuştur. "Konuşma adabı" dersinde çoğu zaman medrese eğitmenleri tarafından cuma günlerinde, camilerde halka yumuşak konuşmalar yapılması, çirkin ve sert konuşulmamasının gerektiği söylenirdi. Mesela:

Babam kendi zamanının tanınan eğitmeniydi. 1959-60 yıllarında 70-80 öğrencinin ondan ders aldığını gördüm. Bazen köylüler kendi aralarında kavga ederken, söverken birbirlerine çok kötülük eder. Bunun üzerine babam Cuma günü şöyle derdi: Birine (affedersin) eşek oğlu eşek diyeceğine insanoğlu de. *Hingé ew yek zéde zévir nabe û dijûné l ite jî venagerîne.* Aranızda ne kavga ne de kötülük olur.

Kendini Kürt medresesiyle ayakta tutan Kürt dilinin bir başka zenginliği de Kürtçe konuşurken aynı şeyin 2-3 şekilde içeriğinde herhangi bir değişiklik olmadan da söylenebilmesidir.

Dahası Kürtçe'de kelimelerin çoğunda 2-3 ve daha fazla eş anlamlı kelimeler vardır. Mesela:

- "Süpürge" kelimesinin Kürtçe'de 16 farklı adı vardır. Bunlar: *sivnik, gezik, gésik, bermalk, kinoşe, havlék„ avlék, sizîk, cerifk, simlik, miştek, melkes, meknes, şijink, sirge, seqewél ve qarûşe.*
- "Dik kafalı" kelimesinin 14 farklı adı vardır: *serhişk, sereq, lasar, reko, rikoyî, rikdar, girik, mirik, cazgir, rûsirtik, sehend, mangir, birandoz, kelereq.*

- "Gelberi" kelimesinin 10 farklı adı vardır: *ségulî, miléb, milhéb, şene, dirgan, sétilî, duguh, çitel, péçok, neperûşk.*
  Kürt dili yaklaşık 90 yıldır hem yasaklı hem de baskı ve şiddet altında kalmış olmasına rağmen bugün de görülebilen bu zenginlik, dünyadaki çok az devletin dilinde vardır. Kürt dili ve edebiyatı bugüne kadar zenginliğinin korunmasını birinci dereceden Kürt medresesine borçludur.

Çeviren: Gökhan Erbeyi

Folklorik Kürt *Stran*larında* Âşıkların Gamları (Dertleri)

Xelîl Duhokî

Klasik Kürt kültüründe, birçok altın sayfa var ki değerli halkımız için başarı ve iftihar kaynağıdır; çünkü bu altın sayfalar tüm insanlığın da pahalı ve değerli bir parçasıdır. Bu durum, sadece o göz alıcı sayfaların ortaya koyduklarıyla sınırlı değil. Çünkü birçok yabancı tarihçi ve edebiyat dostu da bu aşikâr gerçeği ve klasik Kürt kültürünü dünya kültür ve edebiyatının en yüksek ve en geniş sırasına yerleştirmiştir, özellikle de çok değerli olan Kürt folklorunu.[1]

1. *Hawkarî* gazetesi, sayı 372.

* Çevirmenin notu: "Stran" terimini tam olarak karşılayabilecek bir Türkçe terimin olmadığı kanısındayım. Bu terime yakın olabilecek Türkçe terimler ise "ezgi, türkü, koşuk ve şarkı"dır. Dolayısıyla "stran" terimini kullanmayı daha uygun görüyorum.

Yine Kürt dili de bu alanda zengindir ve pay sahibidir. Her kuşak şiir, *lawik**, *heyran***, *serencam*, hikâye ve oyunlarla doludur. Kürtler, çocuklarına daha küçükken bu şeyleri öğretir. Daha kundakta iken anneleri onlara ninni, türkü söyler ve hikâye anlatır. Bu sebeple Kürt çocukları doğuştan ozan, *dengbêj* ve hikâyecidir.[2]

Kürt folkloru büyük bir deryadır, biz de bir dereden aşağı inip küçük bir arkı (kanalı) seçeceğiz. O da folklorik *stranlar*dır. Elbette ki *stran*ların tüm renk, tarz ve çeşitleri üzerine konuşmayacağız. Fakat ince bir çeşit üzerine konuşacağız.

Konumuzun özüne inmeden önce, "*stran*" ve onun ortaya çıkışını göstermek üzere bazı bilgiler vermeyi gerekli görüyoruz. Şimdi, folklorik *stran* nedir?

Elikzander Kirab şöyle der: "Folklorik *stranı* bir ozan bestelemiştir; fakat ortaya çıktığı yer belirsizdir. Eski çağda okur-yazar olmayanlar arasında yayıldı, şimdi de varlığını sürdürüyor ve anlatılmaya değerdir."[3]

Ritşart Vayis der ki: "O, halkın yarattığı değil, belki de halkın haykırdığı, anlattığı ve ihtiyaç duyduğu kimi amaçlarını gerçekleştirendir."[4]

Corc Hirtisoc, "O, milli bir topluluk içinde yayılan ve ozanla köy halkının ezgisini yüklenen, yazılmadan, basılmadan sözlü olarak aktarılandır" der.[5]

Dr. Ahmet Mırsi, "O, milli bir temele dayanan, halk arasında anlatılan ve o halkın gönlünün derinliklerinde yer edinendir" der.[6]

Bazı bilginler, çoban *stran*larının en eski *stran* biçimi olduğu görüşündedir. Çünkü onlara göre çobanlık, çiftçilikten daha eskidir. Yine halk biliminde, *stran*ların ortaya çıkışı üzerine iki farklı görüş var ki her biri kendini felsefi bir inanca dayandırır. Bazılarına göre iş *stran*ları daha eskiyken bazılarına göre ise ibadet *stran*ları daha eskidir.[7]

Elikzander Kirab da başka bir görüş ortaya koyar ve şöyle der: "Toplumsal yaşam ilerledikten sonra *stran*lardan yeni çeşitler türedi. Yine iş *stran*ları, gerçekleştirilen işlerin başlangıç döneminde ortaya çıktı. Bu sebeple aşk *stran*ları, en eski *stran* türüdür."

Şimdiye dek ne bilginler ne de halk bilimciler, bilimsel bir görüşe ve hangi *stran* türünün diğerlerinden daha eski olduğunu ortaya koyan bir

---

* Uzun hava tarzındaki şarkılara, türkülere verilen ad.

** Lirik bir türkü türü.

2. Cegerxwîn, *Folklora Kurdî*, Roja Nû Yay., Stockholm, 1988.
3. Dr. Ehmed Mirsî, Stirana Millî, Rewşenbîrî Kitaplığı.
4. A.g.y.
5. A.g.y.
6. A.g.y.
7. Dr. Izedîn Mistefa Resûl, *Edebî, Folklorî, Kurdî*, Bexda, 1970, s. 59.

belgeye ulaştı. Fakat her biri kendi düşüncesine göre *stran*ın ortaya çıkış dönemini belirtmiştir. Burada ortaya çıkmaktadır ki iş *stran*ları, gerçekleştirilen işlerin tarihsel başlangıcına kadar gitmektedir. Çiftçilikle ilgili olan *stran*lar, insanların ekip biçmeye başladıkları döneme kadar ibadetle ilgili olanlar da insanların bir şeye taptıkları döneme kadar uzanmaktadır. Çobanlık *stran*ları, insanların ihtiyaçlarını karşılamak için keçi, koyun vb hayvanları besledikleri döneme kadar, aşk *stran*ları da iki gönlün bir olmaya başladığı döneme kadar gitmektedir. Fakat bu durum da hâlen inceleme ve araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Folklorik *stran* öylesi basittir ki halkın çoğunluğu onu anlar. Ezgileri sağlamı olabilir; fakat birçoğunda kullanılan ölçü (vezin) doğru değildir. Yine, çoğunluğu aynı ezgi ve melodiyle söylenmez[8]. Şöyle ki Botan bölgesinde belli bir söz ve ezgiyle söylenen bir *stran*, Bedinan bölgesinde değişikliğe uğrayabilir. Geçmişten bugüne *stran*ın anlamı üzerinde etkili olan ve onu kaybolmaktan kurtaran en başat sebep, *stran*ın geçmişi bugüne bağlayan söylem ve anlatımın devamı olmasıdır. Burada *stran* nehri hiçbir engel tanımadan akar gider. Bu akış yazma ya da basım yoluyla değil, dilden dile, yöreden yöreye anlatılarak gerçekleşir[9]. Eğer bir *stran*ın niçin kendisi gibi kalmayıp değiştiğini öğrenmek istiyorsak, bunun da birçok sebebi var ve bu sorunu ortaya koyar:

a- *Stran* yazılmayıp anlatıldığı zaman, kendisi gibi kalmaz değişikliğe uğrar. Çünkü kişiden kişiye değişen birçok yaklaşımla karşılaşır.
b- Halk hissettiği zaman, birkaç söz ya da dize onun yer ve dönemine göre duygularını ifade etmesi için yetmez. O zaman da bilinçli olarak *stran*ın içinde değişiklik yapmasını bilir ve bazı giriftlikler ortaya koyar ki tarzıyla uyuşsun ve yaşasın.
c- Çoğu zaman, *stran*ın bir bölümü kopup başka bir *stran*ın içine geçebilir; o da başka *stran*lardan alınan değişik bölümlerden oluşabilir. Bu nedenle folklorik *stran*larda, günümüz şiirinde olduğu gibi konu birliği olmalıdır, diyemiyoruz. Çünkü her ikisi arasında hem konu hem de format yönünden büyük farklılıklar vardır.
d- Bilinen ve ün sahibi şiir ve melodilerin müellifleri *stran*ın içinde kimi değişiklikler yapar. Çünkü onlar, el işçiliğinin ve değişimin *stran*ı yücelteceğini ve onlara daha çok hizmet edeceğini düşünür.

Bunların hiçbiri folklorik *stran*ın ilerletilmesine, kendi döneminin varolan akışından ve doğal çerçevesinden çıkıp daha üst bir seviyeye

8. Elikzander Kirab, *Zanista Folklorî*, Kahire, s. 259.
9. Dr. Ehmed Mirsî, a.g.y., s. 19.

ulaşmasına sebep değildir. Fakat bunlar toplumun adet, yaşayış ve ihtiyaçlarına göre şekillenen *stran*ın bir kelime veya dizesinin değişmesi gibi birkaç küçük değişikliktir.[10]

Stran, insanın varlığına bağlıdır, her bir yükselişte bir eğlence düzenlenecek ve bir *stran* söylenecektir[11]. Aynen bir çocuğun annesinden doğması, beşiğe girmesi, yürümeyi ve konuşmayı öğrenmesi gibi[12]. Bu şekilde *stran* ortaya çıkar. *Harman, şeverok, destarhêran* (*dibek* dövümü), ekin biçme, yas ve baş sağlığı, düğün, yiğitlik, korkaklık, tarım işleriyle ilgili *stran*lardan tutalım aşk *stran*larına varana dek tüm *stran*lar, çalışmamızın amacı kapsamındadır. Bunlardan aşk *stran*ları da birkaç kola ayrılır. Biz, bir kolunu ele alıp inceleyeceğiz. O da şudur: "Folklorik Kürt *stran*larda âşıkların dertleri."

Eski çağda kadının toplumdaki yerinin erkeğinkinden daha alt seviyede olduğu aşikârdır. O dönemde erkin hepsi erkeğin elindeydi. Ne karar verirse versin kimse önünde duramazdı[13]. Bu sebeple *stran* renkleri, o dönemdeki âşıkların hayatını, ne kadar kötü bir durumda yaşadıklarını gösterir. Âdetlerin, eski töre ve ahlakın, baba ve erkek kardeşin fermanlarının, insanlığın ilgisinin, arabozucu, fesat eylemlerle dünya malının onlara iyilik ve mutluluk yolunda nasıl engel olduğunu ortaya koyar[14]. Yine Kürtlerin büyük bir çoğunluğunun bağlı olduğu İslam ibadetlerinde de kadın, derece olarak erkeğin seviyesinde değildir. Mal ve gelir paylaşımında iki pay erkeğin, bir pay kadınındır. Şahitlikte bir erkek, iki kadına denktir. Aynı şekilde din adamları aralıksız şunu söyleyip durur: "Erkeğinin gönlünü hoş tutan kadından Allah da razıdır. Öyleyse onun yeri cennettir." Bu durum da kadının bütün fermanlara razı olmasına ve kendini müdafaa etmemesine sebep olmaktadır. Aynı şekilde çok sayıda atasözü de kadının hoş insan ve iyimser hale sahip olmasına dayanak olmaktadır: "Halı dene, sonra kızı getir!"[15] Ya da iyi iş yapan ve akrabası güçlü olan kızı getir: "Yönünü kadına değil, onun akrabalarına çevir!"[16] Yine de bütün engellere rağmen âşıklar duygu ve inançlarını dile getirip, sağlam bir inanç ve ferah bir gönülle elem ve hüzünlerini barındırarak ezgiler oluşturup *stran* yapardı. Halaylarda, harman yerlerinde, çeşme yollarında, gece buluşmalarında söyleyip ül-

10. A.g.y., s. 19-21.
11. A.g.y., s. 43.
12. A.g.y., s. 50.
13. Tilmastiyan Akreyî, jin û cihê wê di şaristanîyeta Dola Rafîdeyn de, Wezareta Rewşenbîrî û Hunerî, Irak, s. 5.
14. *Kora Zanyariya Kurdî* dergisi, 2. Cilt, 1. Bölüm, 1974, s. 745-746.
15. Toma Buwa, *Digel Kurda*, Bexda, 1975, s. 54.
16. A.g.y., s. 53.

kenin dal budağını anlatırdı. Diyebiliriz ki günümüze kadar bunca engel aralıksız sürmüş, âşıkların dert ve eziyetlerine çare bulunmamıştır. Biz de bu hadiseyle konumuza başlayacağız.

Neşeli ve şirin olan kızlar bahar mevsiminde kuzu ve çobanlarla şakalaşır, ova ve yaylaları dolaşır, gezinti yapardı. Kırda sürü sağımına gidenlerle gider, delikanlıların gönüllerini avlardı; dal budak, tarla, bostan, dere çeşme onun için gülümserdi. Bir gün âşık oldu, dert ve gamın kucağına düştü. Ülkesinden uzaklaştı ve umutları yitip gitti. Geleceğini yitirdi, hayalleri alt üst oldu. Yaşam pınarı kurudu ve artık su yüzü görmedi. Güzelim dünya, gözlerinin önünde kararıp tatsız bir hal aldı. Capcanlı olan gönlü soldu, yaşlılık damarları çehresini kapladı, dert ve keder onu kara sevdalı yapıp yaşamı onun için cehenneme çevirdi. Büyük bir şey için talepte bulunmadı, sadece satılmak istemiyordu. Kendi yaşında ve mizacında bir delikanlının hanımı olmak istiyordu. Acem Beyi'nin oğlunu ne yapsın. Fakat görünen oydu ki aşiretsel ilişkiler ve derebeylerinin çıkarları kadının önündeki tüm yolları kapamıştı. Dert ve kederi yutuyor, bir kaçış yolu bulamıyordu. Genç kız, babasının ölümünü istemiyordu fakat ona beddua ediyordu. Babasının da kendisi gibi günde yüz defa ölmesini istiyordu. Bu da onun hakkıydı; çünkü iradesizlikten daha kötü bir şey yoktur. Eğer bir insana baskı ve zulüm uygulandığında onun elinden bir şey gelmiyorsa, ona karşı koyamıyorsa bundan daha acı veren bir şey yoktur. Buyurun genç kızın babası için söylediği *stran*ın şu birkaç beyitini okuyalım:

Babê mino, tu xêrê bikî, xêrê nebînî.
Sed tixarên genimî bavêjî, li şûnê zîwanê bi helînî.
Kodekê feqîriyê hilgirî, li hezar û sed û yek mala bigerînî
Hebeka zadî bi çavê serê xwe nebînî.
Te çewa ez nedame kurek di hîn û penga min da
Te ez dame kurê Mirê ecemoka.
Dilê min rebena Xwedê dixwaze koçeriyê...[17]

(Ey babacığım, hayır yapıp hayır görmeyesin
Yüz ölçek buğdayı ekip yerine delice otu biçesin
fakirlik tasını alıp bin bir evi (kapıyı) dolaşasın
Bir buğday tanesini bile gözlerinle görmeyesin
sen nasıl olur da beni yaşıtım olan bir delikanlıya değil de
Acemciklerin beyinin oğluna verirsin
garip gönlüm göçebelik ister.)

17. Arif Reşid'in çevirisi.

Genç kız, gönlünce bir delikanlı seçmek ve göçebe yaşamdan uzak kalmamak istiyordu. Çünkü dünyanın malı mülkü onun için mutluluk getirmiyordu. Fakat bu, babasının emriydi. Bu sebeple yükü ağırdı ve yaşamının tadı kalmamıştı. Hâlbuki insan kendi özgürlüğüne sahip olup, böyle meselelerde karar sahibi olsa ve geleceğini kendisi belirlese ne olur sanki!

Kadın bir erkeği seviyor ve hayali gece gündüz onun duygu ve düşünce dünyasına egemen oluyor. Ona kavuşmak, ellerinden tutmak ve baş başa kalmak istiyor. Ama ne yazık ki yapamıyor. Çünkü başka bir güç, aşkının önünde engeldir ve hayatını perişan etmiştir. O da erkek kardeşinin ve babasının fermanıdır. Eski ve işlevsiz olan ahlak, yavan bir bilinçtir. Kız ne yüreğinin sesini dinleyebiliyor ne de aşkını terk edebiliyor. Genç kız devam eder:

Lawikê min yê çûye dawetê li xerîbiyê
Tirsim werîsê xwe bavête baqê tembeliyê
Heke tirsa bab û birayê min neba
Ez a dakevime pêşiyê.[18]

(gurbete düğüne giden yiğidim
korkarım ki ipini tembelliğin ayaklarına bağlar
eğer baba ve kardeş korkusu olmasaydı
ben, peşine düşerdim.)

Bu iki gücün (babası ve ağabeyi) kıza nasıl dert ve acı kaynağı olduğunu, umutlarını yok ettiğini okudunuz. Biz, baba ve erkek kardeşin kendi kızlarının özgürlüğü ve mutluluğu yolunda engel olmamalarını istiyoruz. Kadın özgürlüğü talebinde bulunan insan sayısı bir hayli fazladır. Fakat bazıları, kadını dört duvar arasında hapseder, gün yüzü görmelerine, toplum ve şehir yaşamına katılmalarına izin vermez.

Çok gamlı ve elemli bir deryaya gidelim. Aşkın yer edinmediği gönül, solup gitsin. Biz doğru dürüst olan aşkı istiyoruz, hilesiz, zararsız ve aldatmacasız olan aşkı. Aşk olabildiğince insani bir iştir. Aşk, eğer sağlam temeller üzerinde inşa edilirse güzeldir. Bana göre aşk acı, sızı ve güzellik deryasında yüzen bir gemidir. O gemide âşık olan insan yer alır. Ya dert, gam ve kötülük dalgalarına kapılıp başına karmaşık işler gelecek ya da geçip mutluluğun kıyısına varacaktır. Evet, aşk şöyledir:

18. Stiranbêj Xidir Umerî'nin bir albümünden.

Kişi aşkın içinde ya aslandır ya da *pepuk*tur*. Şimdi de şu *stran* parçasını okuyalım:

Heyran jaro!
Sed cara min gote te: Min birevîne! Te kir yarî.
şevê dî xazgînî hatin li mala babê min rebenê
Hindek bi peyayî û hindek bi siwarî.
Min xwe hêdî hêdî kêşa ber taqikê dîwarî.
Min ê li babikê xwe kirî guhdarî.
Babê min digot: Keça min ne bi sedanî
Ne bi du sedanî, keça min bi hezarî!
Min go: Babê mino tu guh nede malê dinê çi nîne.
Tu nebêje Heyran feqîr e û kesê xwe nîne.
Tu pîremêrekê jar î
Ixtiyarekê gunehkar î
Belku tu min ji axreta xwe re
Ji Heyranê qurban re bikeye diyarî.[19]

(Zavallı hayran ('hayran' sevgili yerine kullanılmış)
Yüz defa söyledim sana: beni kaçır (diye)! Sen dalganı geçtin
dün gece görücüler geldi babamın evine
Bazıları atlı bazıları yayan
Yavaş yavaş duvara yanaştım
Babacığımı dinledim
baba diyordu ki: kızım yüz değil
iki yüz değil, kızım binedir!
Ben dedim ki: babacığım sen dünya malına kulak asma, önemsizdir
Hayran fakirdir, kimsesi yoktur deme
sen zayıf bir yaşlısın
günahkâr bir ihtiyarsın
belki sen, beni ahiretime
kurban olan hayrana hediye edeceksin.)

Evet, bu sızı kızın babasının bilgisizliğinden ve anlayışsızlığından ileri geliyordu. Babasının beklentisi ve amacı paraydı. Her ne kadar kız, erkeğin onu kaçırması için hazırsa da erkek bunu yapmadı. Çünkü o, mutluluklarının yolunda çeşitli karışıklıklar olacağını biliyordu. Kan

* Pepuk: Kürt mitolojisinde garibanlığı, perişanlığı temsil eden bir kuştur.
19. Stiranbêj Mecîd Zaxoyî'nin bir albümünden.

dökülmemesi için adam, aşkını feda ediyordu. Kürt âşıkların belleğinde kendini ortaya koyan, insanlığın bu yönelimini izleyin: Delikanlı âşıktır, kızın başının bir başkasının yastığına düşmesini istemez. Kızın yaşamını perişan etmemek için kendi yaşamını cehenneme çevirmek ister. Diğer taraftan kız da babasının kendisini haraç mezat satacağını bilmektedir. Fakat elinden bir şey gelmez ve umutları karartılır. Çünkü para, babasının gözünü karartmıştır. Her ne kadar babası kocamış ve yaşamının sonuna doğru ilerlemiş olsa da paranın ucu göründüğünde insanlığın tüm emarelerini kaybetmiş olduğu kesindir.

"*Beko*"* çok kirli, haramzade biridir. O, insani işlerin karşısında durur ve günahsız insanların ayakları altına ölüm eker. O, kendini mutluluk ve başarı yolunda bir diken yapar, berrak pınarı bulandırır ve elinden gelen tüm kötülükleri yapar. Bu yüzden kötü insanların eylemlerini anlatan folklorik *stran*lar çoktur. Erkeğin söylediği şu *strana* bir kulak verin:

Fenera minê, sibe ye rabe serî bişo, avê merêj.
Bejna bilind bi tenika kirasê melesî
Kezî û bisk berdan, kurt û dirêj.
Işella kula Helebê bikevit nava fesadê gundê me
Bo çi di mabeyna me da fesadî kirin?
Eşiq û evîna min û Fenerê
Hey jaro dilo hêşta ji mêj.[20]

(Fener'im(sevgilisinin adı),sabah oldu kalk başını yıka,suyu dökme
tülbent entari inceliğindeki uzun endam
Zülfün bırakmış kısa uzun
köyümüzün fesadının içine Halep ukdesi düşer inşallah
Aramızda niçin fesatlık yaptı?
benimle Fener'in aşkı
ey çoktan zavallı gönül.)

Birçok folklorik *stran*da âşıkların dert ve kederleri saklıdır ve kalplerinin derinliklerinde kaynamaktadır. Çünkü onlar aşklarını açıklamaya cesaret edemez.[21] Fakat âşıklar imkân bulur. Örneğin çılgın bir delikanlı, nazlı yârinin babasının evinin önünden geçerken onun avluda ekmek

* Kürt kültüründe fesatçı, arabozucu kişilere verilen ad.
20. Stiranbêj Xelîl Bakazî'nin bir albümünden.
21. Büyüklerin sözü.

pişirdiğini görür. Fakat kız, erkeği gördüğünde ekmeğini unutur ve gözünden dökülen yaşları, hamur topaklarına karışır. Erkeğin içi yanar ve söyler:

Keçê dînê, bejin bilindê, bisk bi têlê.
Tu bizivire û berê xwe bidê,
Nanê te sot li ser sêlê.
Tu bes rondika bibarîne bi hêceta dûkêlê.[22]

(Tel zülüflü, uzun endamlı deli kız,
dönüp bir bak
Saçta ekmeğin yanıyor
İslim (buğu) bahanesiyle yeter gözyaşı döktüğün.)

Kız azizini görmenin verdiği keyifle sevinir; fakat yine de ona sarılamaz ve onu kucaklayamaz. Çünkü aşk ona yasaktır! Fikrini almadan kızı kocaya verirler, hem de damadın kim olduğu bilmeden! Çünkü erkek kardeş ve baba bu kararı vermiştir. Bu yüzden çılgın ve bağrı yanık âşık, çetin bir aşkın baskısının altına girer ve aydınlık karanlığa dönüşür, yaşamın gülleri kurur, inleme ve haykırışı etrafı titretir ve şöyle söyler:

Bi serê min da hatiye pîrepayîzek çenda bi lez û beza.
Taviyeke baranê davête deşta jêrî,
Xirab kirin keprokên tevanî reza.
Sing û berê vê kulmalbabê,
Koz û pawanê destên min bûn
Evca dilo rebeno, berê xwe bidê
Yên ketîne ber mal û mêra
Ber leqan û geza.[23]

(Alelacele bir güz çökmüş üstüme
bir yağmur sağanağı sarmış aşağıdaki ovayı
Tüm bağların kulübelerini yıktı
babasının evinde dert eksik olmayacasının göğüsleri
ellerimin (mekânıydı) bekçisi ve mevzisiydi
şimdiyse, zavallı gönlüm, dönüp bak
elin önüne düşenlere
sıkılıp ısırılanlara.)

22. Mihsin Qosan'ın çevirisi.
23. A.g.y.

Burada ortaya çıktı ki kız gönlüne göre eşini seçmediği için kocasını istemez. Kızın kocasıyla olan yaşamı angaryadır ve hiçbir tadı yoktur. Aynı zamanda kocası da ondan bir haz alamaz. Çünkü kız ona hiç ilgi göstermez, gönlünü ve bilincini ona açmaz. Diğer taraftan da gariban ve bağrı yanık âşık, mutluluğun yüzünü hiç göremez. Çünkü asaletinden uzak düşmüştür. Zira bu her üç kişi de kızın erkek kardeşinin ve babasının yanlışının kurbanı olmuştur. Her ne kadar halkımız, eski ve kirli birçok töre ve adetten kurtulmuşsa da maalesef, ülkemizde bu tarz sorunlarla halen karşılaşılmaktadır. İnanıyoruz ki bir gün bunlar da kaybolup gidecektir. Fakat çaba ve sağlam bir tepki gerekmektedir.

Delikanlı umutsuz bir aşkın ateşinde yanmaktadır; çünkü tercih ettiği şen şakrak kız ona hiç ilgi göstermemekte ve gönlünü ona açmamaktadır. Böyle bir aşk, tek taraflıdır. Bu sebeple dert ve keder, erkeğin payına düşmektedir ve yanan sadece kendisi olmaktadır. Biz öyle bir aşkı istemiyoruz. Çünkü tek taraflı aşk, umutsuz ve sonuçsuzdur. Delikanlı mutlu bir yaşam sürmek ister; fakat kız olmadan bu isteğinin gerçekleşmesi mümkün değildir, aşkın bıçağı kemiğe dayanır, bedenindeki yaralar artmış, elemler gönlünü sarmış ve onu yetmişlik bir kocaya çevirmiştir. Delikanlının dertleri bu *stran*da ortaya çıkmaktadır:

Sewdaliyê, sed cara min got eman.
Te got neman.
Goptê laşê min heliya, bes hestî man.
Te ez kirim pîremêrekî heftê salî,
Pidî û didan di devê min da neman.
Te ez kirim masiyekî dermandayî
Havêtim binê behran.
Te ez kirim porekî perqusandî
Berdayime bestan û çeman.
Hêlî yeman.
Babo yeman.
Dayê yeman.[24]

(Sevdalım, yüz defa dedim: aman!
Sen, kalmadı, dedin
Vücudumun eti eridi bir tek kemikler kaldı
yetmişlik bir yaşlıya çevirdin beni
Ağzında diş (ve diş eti) kalmadı

24. Stiranbêj Bişar Zaxoyî'nin bir albümünden.

zehirlenmiş bir balığa çevirdin beni
Deryaların dibine attın
kesilmiş bir saç teli yaptın beni
Nehirlere attın beni
Eyvah aydınlığım,
Eyvah babam,
eyvah anam!)

Delikanlı boğulacağını bilerek kendini aşk deryasına neden attı? Delikanlı yoksuldur, kızsa büyük bir aileden gelmektedir. Fakat artık delikanlı, güzelinin uzağında yaşayamaz. O engelleri ortadan kaldırıp çok soğuk ve zemheri bir günde kalkar kızın evine gider:

Ay lê nezanê!
şeveke sirr û sar bû
şevên kanîna bû
Min kir û nekir, min debar nekir.
Kilîla dergehê mala babê nezanê
Ji pola û mifreq bû
Min bi tiliya xwe ya şehdê vekir
Min destê xwe li ser gerdena sor û sipî kir.
Min devê xwe di neqeba cotê memikan kir.[25]

(Hey vukufsuz (kadın)!
soğuk bir geceydi
aralık gece(leri)siydi
Ettim etmedim, dayanamadım
Vukufsuzun (kadın) babasının kapısının kilidi
çeliktendi
şehadet parmağımla açtım
Ellerimi al beyaz gerdana uzattım
ağzımı dayadım iki göğsün arasına)

Açıktır ki korku, ürperti ve ölüm âşık olan insanın gönlünde yer bulamaz. Engeller, direngen insanın yolunda tutunamaz. O kendisini, şirin sevgilisiyle geçecek güzel bir an için feda eder. Delikanlı, neşe ve iyilikle karasevdalıdır ve dünyayı unutmuştur. Delikanlı şöyle söyler:

25. Stiranbêj Hesen Umerî'nin bir albümünden.

Xwedê mala dîkilê şevê xira bike
Hisaba xwe berze kir.
Çend şivan, gavan û xizmetkarên babê nezanê
Li min û bejnika bilind kar kir.[26]

(Evi yıkılası gece horozunun
Hesabını karıştırdı
vukufsuzun babasının kaç tane hizmetkarı, çobanı
benim ve uzun endamlının peşine düştüler.)

Kızın babasının çobanı ve hizmetkârları, delikanlının küçük hanımla beraber olduğunu fark eder. Şimdi delikanlı ne yapacak? Kız kapının nefesliğindeki yorganını kaldırıp aşığına der ki: "Şu taraftan kaçıp onların elinden kurtul. Yoksa ikimizi de öldürecekler!"

Belê pa leîb û lîtên nezanê gelek bûn.
Destê xwe havêt lihêfê û di kuleka dergehî rakir.
Kuro dîno rabe xwe xelas ke,
Ez ê bêjim, hawar e diza lihêfa min bir.[27]

(Bu taraftan kaç, ellerinden kurtar kendini. Yoksa ikimizi de öldürürler
Evet vukufsuzun dümenleri çoktu
Elini yorgana atıp kapının havalandırmasını açtı
kalk deli oğlan, kendini kurtar
imdat, hırsızlar yorganımı çaldı, diyeceğim.)

İnsan aşk deryasına düşünce, aşkın insanı ölüme de götürebileceğini anlar. Biri olmadan, hayatın diğeri için ölüm olduğu düşünülür. İnsanın bu nedenle tüm baskı ve zora karşı durması gerekir. Birlikte olmadıktan sonra ölüm daha iyidir, ölüm de amaçların gerçekleşmesi için başarıdır.[28] Âşık işte bu durumdan kaynaklı, iyi ve kötü her şeye katılır. Çünkü aşkları temiz olandır. Her biri bütün adımlarda diğer kişiye ihtiyaç duyar. Aşklarının uğruna kendilerini feda etmek için her zaman hazırdırlar.[29] Delikanlı söyler:

26. A.g.y.
27. Stranbêj Hesen Umerî'nin bir albümünden.
28. A.g.y., s. 10.
29. Stiranbêj Xidir Umerî'nin bir albümünden.

Sebr û mala minê, sibeha îdê
Bejn û bala te ya zirav ji avê tê.
Bêhna gul û çîçeka, sihara sibê ji bejnê tê.
Xelkê digo: Karwanê Hacî Bedran Axa ye
Ji xopana Mirata zozanê şerefdînê, ji pira Batê tê.
Wele xelkê digo: Karwanê Rişmilî û Qubala ye
Ji xopana Diyarbekrê, wa ye jor tê.
De were da te bireîvînim
Em xwe bavên mirata Qurtelan,
Lingê xwe deynin Sêrtê.
Wele bila car dî
Mirina malxerab li bira kê tê?[30]

(sabrım ve evim yarın bayramdır
Senin o ince endamın sudan(çeşmeden) gelir
endamından sabah rüzgârının, çiçeklerin ve güllerin kokusu gelir
halk, Hacı Bedran ağanın kervanıdır, diyordu
Kahrolası Şerefdin yaylasından, Batê köprüsünden geliyordu
halk, Rişmilî ve Qubala kervanıdır diyordu
Viran olası Diyarbakırdan, işte yukarıdan geliyor
gel ki seni kaçırayım
kendimizi Kurtalana atalım
Siirt'e ayak basalım
öylece artık bir daha
evi yıkılası ölüm kimin aklına gelir)

Delikanlı kızı kaçırmak için hazırdır. Çünkü yara eskidir ve ağır bir derde bürünmüştür. Aşklarının hikâyesi uzundur. Düşüncesine göre çare kızı kaçırmaktır. Fakat delikanlı yoksuldur ve sahipsiz bir aileden-dir. Daha pek çok sebep de vardır. O ahla başlayıp söyler:

Eman gulê
Baran barî, çirke çirk e.
De tu rabe mehînê bîne û canîkê li dî ke.
Xwezî ji xêra Xwedê ra
Evroke bejna bilind, bo min ba mal û milk e.[31]

30. A.g.y.
31. Xelîl Bakozi.

(Aman gül
Yağmur yağdı şırıl şırıl
Hadi kalk kısrağı getir ve canısını bindir
keşke
bugün uzun endamlı benim olaydı.)

Doğrudur, yoksulluğun ve sefilliğin derdi ağırdır. Hz. Ali söylemiş: "Yoksulluk eğer bir insan olsaydı, onu öldürecektim." Şimdi ne delikanlı kendini nazlı yârine ulaştırabilmekte ne de kimse kendisine hayırlı bir cevap göndermektedir. Bu yüzden başı ağrımakta ve gönlü dertlidir. Delikanlı söyler:

Serê min diêşe dilê min pê ra.
Kesek xwedanê xêra tune
Cabekê bibe taxa jorî ji dostê ra.
Xwezî yekê mîzgîneke xêrê ji min ra baniya bigota:
Dosta te hat û hekîm pê ra.[32]

(Başım ağrıyor, ardından gönlümün
Hayır sahibi kimse yok ki
Yukarı mahalleye, dosta bir haber götüre.
Keşke biri bana hayırlı müjdeyi verip deseydi:
Dostun geldi, hekimde beraberinde.)

İncelememizi Derwêşê Evdî *strana*yla sonlandıracağız, hüzünlüdür (*şakarek*) ve insanı ağlatır.

Derwêşê Ebdî, edalı sevgilinin evine gider; fakat evde misafir çoktur ve Kürt âdetlerinde misafir çok kıymetlidir. Sevgilisi de kahve servisi yapmakla meşguldür ve gönlünün yiğidine bir bakış fırlatmaya fırsat bulamamaktadır. Âşık Derwêş gücenir ve gider. İşte o zaman da kızın gönlü yanar ve gözlerinden yağmur misali gözyaşı boşanır. Kız ah çekmeye başlar ve kırık bir gönülle, tekrar onu misafir olarak ağırlar, delikanlısına her şeyi yapmaya hazırdır ve söyler:

Delalê min way delal
way nemînim, lo lo delalo!.
Derwêşê dilê min sil bû,
li derê mala babê min peya bû.

32. Ordîxanê Celîlê ve Celîlê Celîl, *Zargotina Kurdan*, Moskova, 1978, s. 324.

Xwedê xira bike,
destê min ji agirê cigarê û ji fincana mêvana lawo xalî nebû.
Ew gav Derwêşê dilê min xeyidî lawo ber bi mal bû.
Keçika cîrana ji min re mizgîniyekî nexêrê danî
lê lê delalê, Derwêşê te xeyidî ber bi mal bû.
Ew gav, çavê min fenanî taviya berf û baranê,
ji hêstira xalî nebû.
Nemînim. Nemînim, lo lo delalo...
Delalo Derwêşo, were mala babê min bi mêvanî.
Ezê ji Derwêşê dilê xwe re, deynim kulavê Xorasanî.
Ezê ji Derwêşê xwe re, serjêkim mîha sora ser beranî.
Gava kopekê babê min, pîre deyika min gotin:
Kanê mîha sora ser beranî?
Ezê bêjim: Korbûno, şivanê me lawê xelkê bû
şev tarî bû, gora xar, ji çolê neanî."[33]

(Yakışıklım
Vay ben öleyim yakışıklım!
Gönlümün Derviş'i gergindi.
Babamın evinin önünde indi
Allah kahretsin
Misafirlerin sigara ateşini ve fincanlarını getirip götürmekten
yiğidimle ilgilenecek zamanım olmadı
O zaman da gönlümün Derviş'i küsüp evine döndü
Komşu kızı kötü haberi ulaştırdı bana:
Güzelim, Derviş'in küsüp döndü evine.
işte o vakit gözlerim kar ve yağmur sağanağı gibi
gözyaşlarına boğuldu.
Yiğidim ben öleydim.

Yakışıklı Derviş'im, babamın evine misafirliğe gel
Gönlümün Derviş'ine Horasan keçesini sereceğim
Derviş'ime koça benzeyen kırmızı koyunu keseceğim.
O köpek olası babam ve yaşlı anam sordukları zaman:
Nerede koça benzeyen kırmızı koyun?
Diyeceğim ki kör olası çobanımız elin oğludur,
gece karanlıkta, kurtlar yedi, kırdan geri getiremedi.)

33. *Stranbêj* Delîl Dilanar'ın bir albümünden.

Doğrusu, *stran*ların arkasından gittikçe ve inceledikçe âşıkların keder, elem ve dertlerinin sonu gelmez. Çünkü aşk *stran*larının çoğunluğu bu tarzdadır. Bu yüzden tamamı yara, haykırış, inleyiş, medet, çağırış ve umuda dayalıdır. Ama âşıkların dertlerinin bir kısmını göz önüne serdiğimizi umut ediyorum. Amacımız, bu dertlerin ortadan kaldırılmasıdır ve halkımıza hizmettir.

*Dengbêj*lik ve Edebiyat

Miraz Ronî

Kimisinin Kürtlerin söz filozofları, kimisinin Kürt edebiyatının söz ustaları ve kimisinin de Kürtlerin tarihsel ve dil mirası hafızaları diye tanımladığı *dengbêj*ler, birçok tarihi, kültürel ve mitolojik değeri sözlerine nakşederek geçmişin derinliklerinden günümüze taşımıştır. *Dengbêj*lerin bize bıraktığı mirasta baştan başa doğayı, gülü, çiçeği, sohbeti, insanların içinde bir sır gibi sakladıkları sözleri, acı tatlı hikâyeleri, ihanet ve kahramanlıkları, kavgaları, mertlikleri, güzellikleri, yani bir coğrafyanın bütün renklerini görmek mümkündür.

*Dengbêj*liğin bize aktardığı sözlü mirasta, tarihimizin büyük ya da küçük bütün önemli olaylarının izdüşümünü görmek mümkündür. Bu anlamda, *dengbêj*liği, geçmişimizi geleceğimize taşıyan ses ve söz sanatı olarak tanımlamak yerindedir.

Kürtlerin geleneksel sosyal yaşamında *dengbêj*lik önemli bir sanatsal ve kültürel olgu olmasına rağmen son yıllara kadar *dengbêj*likle ilgili ciddi anlamda bir araştırma yapılmamıştır. Bu nedenle, konuyla ilgili elle tutulur bir belge ve bilgiye ulaşmak oldukça zordur. Ancak etkisini hâlâ sürdüren *dengbêj*lik sanatını, bütün yönleriyle araştırma ve inceleme gereksinimi gittikçe daha çok kendisini hissettirmektedir.

Son yıllarda birçok yazar ve araştırmacı *dengbêj*lik geleneğine ilgi duymuş ve bu konuyla ilgili birkaç kitabın yanı sıra çok sayıda makale yayımlanmıştır. Ancak bu çalışmalar *dengbêj*lik geleneğinin tarihsel boyutuna ve diğer bütün yönlerine ışık tutabilecek düzeyden uzak kalmaktadır. Zaten *dengbêj*lik geleneği sözlü bir sanat olduğu için ve bu sanat, geçmişten gönümüze sözle taşınageldiği için, konuyla ilgili çok eskiye gitmek, tarihsel belgelere ulaşmak çok zor, hatta imkânsız gibidir.

Yukarıda da değindiğimiz gibi *dengbêj*liğin tarihi boyutunu inceleyebilmemiz için elimizde çok belge ve bilgi yok. Ancak değişik kaynaklardan anlıyoruz ki *dengbêj*lik geleneği, her ne kadar şekil ve içerik bakımından birçok değişim evresinden geçmişse de Kürtlerin kültürel şekilleniş sürecine kadar giden eski bir gelenektir.

Eski kaynaklarda sözlü edebiyat geleneğinin Hint ve İrani kavimlerin kültüründe önemli bir yere sahip olduğu belirtilmektedir. İrani kavimlerden, Sodaniler'den, Medler'den* ve özellikle İrani kavimlerden biri olan ve dil bakımından Kürtlere en yakın kavimlerden olan Partlar'dan** çok sayıda *dengbêj, stranbêj* ve müzisyen çıkmıştır. "*Gosan*" diye adlandırılan bu sözlü edebiyat ustaları kimi zaman kral ve beylerin saraylarında, kimi zaman da halk arasında şölenlerde söylerdi.

Daha sonraları, İran coğrafyasına egemen olan Sasaniler döneminde yazılı geleneğin gelişmesiyle beraber, bu eski İrani kavimlerin sözlü edebiyat anlatıları ve destanlarının birçoğu yazılı hale geldi. Sasaniler döneminde Pehlevice yazılan *Dara Babilyoni*, *Peykerê Zerêr*, *Vis ve Ramin*, *Bin Bir Gece Masalları* [1] gibi eserler, özellikle Partlar olmak üzere diğer İrani kavimlerin sözlü edebiyatından Pehlevice'ye çevrilerek yazıya geçirildiği bilinmektedir.

Buradan bakarak bu eserlerin, yukarıda "*gosan*" diye belirttiğimiz bu eski dönemlerin söz ve ses sanatçılarının düşünsel ve hayal güçlerinin ürünleri olmadığını söyleyemeyiz. Eğer bu tarihi arka plandan yola çıkarak günümüze gelirsek, Kürtlerin sanatsal ve kültürel geleneğindeki önemli yerini koruyan *dengbêj*liğin, "*gosan*" geleneğinin bir devamı olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca *Gılgameş* destanını ilahilerle tapınaklarda

1. Charles Henri de Fouchecour, *Eski İran Edebiyatı*, Paris 1991.

okumuş olan Sümerli Sin Lekke Unnini'yi de anımsayacak olursak, konu daha da aydınlanmış olur.

Zaten *dengbêj*lik geleneğine bakıldığında, yukarıda sözünü ettiğimiz *gosan* geleneğiyle büyük ölçüde benzerlik taşıdığını kolayca görebiliriz. Gosan geleneğinde olduğu gibi *dengbêj*ler de çoğu zaman Kürt Mir ve beylerinin divanlarında, kimi zaman da halk arasında dolaşarak sanatlarını sürdürmüştür. Yine Şeref Han'ın eseri *Şerefname* ve Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'si gibi kaynaklarda benzer geleneklerden söz edildiğini görmekteyiz. *Şerefname*'de *"hünerli ses sanatçıları, ince sözlü ve güzel sesli çalgıcılar, ilginç müzik aletlerini hazin makam, nağmelerle ve Kürtlerin 'yoson' tarzında Arap kurallı, Fars metodu ve Acem usulünde çalmaya başladı. Ses sanatçılarının yanında etkili ve hazin makamlar çalan saz sanatçıları da vardı*[2] şeklindeki anlatımı bize *dengbêj*lik geleneğinin *gosan* geleneğiyle ne derece benzerlik taşıdığını göstermektedir.

Ancak Şeref Han'ın anlatımından şunu da çıkarabiliriz: Kürtlerin yerel düzeyde de olsa iktidar ve beylik sahibi olduğu dönemlerde, *dengbêj*lik daha gelişkin ve daha donanımlı bir düzeyde idi. En azından çeşitli enstrümanlar eşliğinde kentlerde ve bey konaklarında icra edilen ve sanatsal düzeyi daha gelişkin, kültürel bir gelenekti. Kürt beyliklerinin dağılmasıyla beraber destekten yoksun kalan *dengbêj*ler, daha çok kırsal alana çekildi. Arkalarında ciddi bir destek olmadan, yoksulluk içinde sanatlarını sürdürdü. Önceleri yanlarında bir sanatçı grubu olabiliyorken daha sonra tek başlarına kaldı ve sesleriyle hem saz hem söz oldu.

Dengbêj kelimesinin açılımına baktığımızda *deng* ses, *bêj* söyleyen sözcüklerinin birleşiminden türemiştir. Bu anlamda "sesiyle söyleyen" gibi bir anlamı ifade etmektedir. Bu isimden de anlaşılmaktadır ki *dengbêj*lik geleneği, Kürt halk kültürünün ses ve söz sanatıdır. Mukriyan bölgesinde *dengbêj*lere "şair" denilmektedir. Kimi yazarların tanımına göre: "*Dengbêj*, sese nefes, ruh ve yaşam verendir. *Dengbêj* sesi kelamı, *kılam* yapandır. *Dengbêj*, bir şarkıyı veya hikâyeyi seslendirendir, bunların içinde sözü de besteyi de yapan vardır"[3]

Sözlü edebiyatın bir türü olan *dengbêj*liğin özünde edebi sanatların bütün renklerini görmek mümkündür. Bilindiği gibi, yazılı kültürün olmadığı zamanlarda bütün edebi sanatlar sözlü olarak ortaya çıkmıştır. Yazılı kültürün gelişmesiyle birlikte sözlü sanatlar yazıya aktarıldı. Yazılı kültüre erken başlayan halklarda, kimi sözlü edebiyat ürünlerinin yazıya geçirilmesi binlerce yıllık geçmişe dayanır. Kimi halklardaysa bu

2. Kürt Tarihi, *Şerefname*, Şeref Han, Deng Yay., İstanbul, 1998.
3. Abidin Parıltı, *Dengbêjler Sözün Yazgısı*, İthaki Yay., İstanbul, 2006, s. 64.

sözlü edebiyat eserleri, binlerce yıl sonra bile değişik şekil ve türleriyle dilden dile aktarılarak gelmiştir.

Sümerlerde *Gılgameş*, Yunanlarda *İliada*, Hintlilerde *Ramayana* gibi destanların yazıya geçirilmesi binlerce yıl öncesine dayanırken, Kürtlerde ve yine diğer birçok halkta hâlâ sözlü olarak söylenegelen destanlar vardır. Kürtlerde *dengbêj*ler ve *çirokbêj*lerle günümüze taşınan destanlar, kimi zaman yüzlerce yıl öncesinden Feqiyê Teyran ve Ehmedê Xanî gibi edebiyat ustalarına ilham kaynağı olurken, kimi zaman da Meleyê Bateyî ve Siyahpûş'a temel konu olmuştur. Diğer halkların yazılı kültüründe de bu geleneğin örneklerine rastlamak mümkündür.

Dünyada hemen hemen bütün halkların tarihsel geçmişinde bir şekilde sözlü kültüre ait anlatım ustaları olmuştur. Batı kültürlerinde Homeros'tan beri süregelen ve Ortaçağ dönemlerine kadar önemli bir yeri olan sözlü geleneğin hikâye anlatıcıları, tiyatro kültürünün gelişmesiyle ortadan kalkmıştır. Sözlü kültürün hâkim olduğu Kızılderililerdeyse durum biraz farklıdır. Sömürgecilerin istilası sadece Kızılderilileri değil, onlarla birlikte kültürlerini de yok etme noktasına gelmiştir. Hindistan'da Brahman geleneğinin ürünü, kutsal yönü de olan ve "Veda" diye bilinen anlatılar, M.Ö. 1500'lerde yazıya geçmesine rağmen, günümüzde bile harikatha denilen hikâye anlatıcıları mevcuttur.

Japonya'da *heike* ozanlarınca söylenen anlatılar, Kürtlerin *dengbêj* geleneğiyle benzerlikler taşır. Kimi zaman müzik şeklinde, kimi zaman da sözlü anlatımla ve kimi zaman çalgılı, kimi zaman çalgısız sunulmaktadır. Bu ozanların tek tük de olsa hâlâ var olduğu söylenir[4]. Benzer geleneklere Çin ve Tibet'te de rastlamak mümkündür.

Bu kültürlerin sözlü anlatım geleneklerinin Kürtlerdeki *dengbêj*lik geleneğiyle ne kadar benzerlik taşıdığı veya taşımadığı, daha farklı ve çok boyutlu bir araştırmayı gerektirir. Bizim kısaca değinerek geçtiğimiz, dünyanın değişik halklarının bu kültürel geleneklerinin irdelenmesinin Kürtlerdeki *dengbêj*lik geleneğinin arka planını daha iyi anlamamız için gerek olduğudur.

Dünyadaki sözlü kültürle yazılı kültür, sözlü edebiyatla yazılı edebiyat ve müzikle sözlü edebiyat arasındaki ilişkileri, örtüşme ve ayrışma noktalarını bir kültürel bütünlüğün değişik boyut ve evreleri şeklinde değerlendirirsek, *dengbêj*liği de daha iyi tahlil edebiliriz.

Olaya bu cepheden bakıldığında, *dengbêj*liğin sözlü edebiyatı yazılı edebiyatla, günlük hayat içindeki halkı da sanatla buluşturduğunu söyleyebiliriz.

---

4. Abidin Parıltı, *Dengbêjler Sözün Yazgısı*, İthaki Yay., İstanbul, 2006, s. 52.

Kürt halk kültürü ve sanatının ürünü olan sözlü edebiyat geleneği, yöreden yöreye ses, makam, içerik ve şekil yönünden değişik tarzlarda, değişik ölçü ve ritimlerde söylenen ve "*kilam, kilamên dengbêjiyê* (kilam genel bir tanımlama olmakla beraber *kilamên dengbêjiyê, dîwanhane*lerde okunan şarkılar, destan, kahramanlık ve aşk şarkılarıdır.), "*Lawje*" (*lawij, lawik*), *heyranok*/hayran ve *stranên evînê* (sevgi ve aşk şarkıları), *payizok* (*pîrepayîzok*), *lawikê siwaran*-destan (yiğitlik, kahramanlık-epik şarkıları), destan, *berite, dîlok stranên govendê* (dans-düğün merasimi ve merasim şarkıları), *serşo, narînk, stranên karan* (iş şarkıları), *şeşbendî, lorîk* (ninniler) gibi daha birçok tür ve isimlerle anılmaktadır. Kürt halk kültürü ve edebiyatı türleri içinde *dengbêj*lik diye tanımlanan halk sanatının ürünleri olan eserler ve bu eserleri yaratan ve sunan *dengbêj*lerin yeri, edebi ve sanatsal açıdan önemlidir. Çünkü bu halk sanat ürünlerinin birçok türü, toplumsal yaşam akışı içerisinde herkesçe söylenebilen şarkılar ve eserlerdir. Bu türlerin hepsi *dengbêj*lik sanatının içinde değerlendirilmediği gibi, bu eserleri değişik ortamlarda söyleyenler de *dengbêj* olarak değerlendirilmez. *Dengbêj*lik, özel bir eğitim ve birikimi gerektiren özgün bir halk sanatıdır. *Dengbêj*lik sanatının ürünü içinde değerlendirilen eserler de ancak *dengbêj*lik düzeyine çıkmış halk sanatçıları tarafından tam olarak sunulabilmektedir.

Diğer yandan son dönem *dengbêj*lerde, gittikçe sözlü destan anlatımından uzaklaşıp, sadece ses sanatını icra etme yönü öne çıkmıştır. Son dönem *dengbêj*lerde, *dengbêj*lik algısının değiştiğini, *dengbêj*liğin temel unsurlarından olan destan anlatımı yönünün arka plana itildiğini gözlemlemek mümkün. Sözlü anlatım sadece *çirokbêj*ler (masal anlatıcıları) tarafından yapılır algılaması, belki de son dönem *dengbêj*lerin gittikçe müzik alanına kaymalarının sonucudur.

Edebiyatın *dengbêj*likle olan ortak ve ayrı yönlerine bakacak olursak; edebiyatta eser yazılıdır ve eserin yazarı bellidir. Ancak *dengbêj*likte eserlerin hangi *dengbêj* tarafından yaratıldığı, bazı istisnalar dışında belli değildir. *Dengbêj*lik sözlü kültürün ürünüdür, edebiyatsa yazılı kültürün ürünüdür. *Dengbêj*likte müzikal taraf ön plandadır, edebiyatla müzik arasında her ne kadar bir ilişki varsa da edebiyatta doğrudan müzik yoktur.

Edebi eserler türlere ayrılmıştır. *Dengbêj*lerin eserlerinde edebi sanatların birçoğunu görmek mümkündür. Ayrıca *dengbêj* eseri sunarken *dengbêj*lik yeteneğini de katarak eseri ve anlatımı daha da renkli kılmaktadır.

Kürtlerde *dengbêj*lik geleneği eseri olan birçok destan ve hikâye vardır. Bu eserlerin birçoğu edebi bakımdan oldukça zengindir. *Memê Alan, Siyabend û Xecê, Kerr û Kulik, Ferxik û Sitî, Dewrêşê Evdî, Zembîlfroş* gibi daha birçok destan, edebi içerik bakımından oldukça zengin olan Kürt sözlü edebiyatı eseridir. Bu eserler, Kürt yazılı edebiyatına da önemli ölçüde kaynaklık etmiştir.

Bu anlamda konuya baktığımızda *dengbêj*likle edebiyat, *dengbêj*le şair arasındaki tarihsel bağları görmeden, birbirinden ayrı değerlendirmek mümkün değildir. *Dengbêj*lik, Kürt halk kültürünün bir mirası olduğu gibi, evrensel kültürün de mirasıdır.

Daha çok müzikal yönü önde olan iki *kilam*'ın sözlerini inceleyecek olursak, bu eserlerin edebi yönü hakkında daha iyi fikir sahibi olacağız.

GULA DI ZINÊR DA

Lêlê gulê marûmê,
Ez ê gul im gula dı zinêr da
Payîz e xelkê gulên xwe çirpandin,
Gula min ma li qeyayê mezin, çiyayê bilind stûyê xwe xwar kiriye,
Bi ser sosinê da şax û mêl da.

Min sond xwariye,
Terka çelengsiwarê xwe nakim,
Heta bi destê min bigrin, min bixin qebra germ û sar da.
Felek mala te Mirat be,
Ne emrê min sêzde bû, çarde bû
Te ez xapandim, dilê min li dinyayê gelek şa kir.
Di sona emrê min da,
Ev çi kul û meraq e te li canê min peyda kiriye ji par û pêrar da.
Gulê marûmê ez gul im gula li ber qefayê.
Îro çendî û çend roj e rewşa çelengsiwarê min xera bûye
Ez nizanim ji sirê ye, ji seqemê, sê payê wê ji xerîbiyê ye ji sermayê
Felek mala te Mirat be
Emrê min sêzde bû, çarde bû,
Te ez xapandim, dilê min li dinyayê gelek şa kir.
Di soniya emrê min da
Ev çi kul û meraq e te li canê min peyda kiriye,
Te ez dîn kirime berdame dinyayê.

KAYADAKİ GÜL

Ey kimsesi olmayan gül..!
Ben gülüm, kayalardaki gülüm.
Gözdür eller güllerini topladı
Benim gülüm boynu bükük, yüksek kayalarda kalmış
Nergizin üstüne dallanarak eğilmiş
Yemin ettim
Yiğidimi terk etmem
Ta ki ellerimden tutup beni o sıcak ve soğuk mezara koyuncaya dek.
Felek evin yıkılsın
Henüz yaşım on üç on dört idi
Sen beni ayarttın, dünyada gönlüme çok neşe verdin
Ömrümün sonunda
Bu ne dert ve meraktır ki bedenimde yer ettin
Geçen seneden, evvelki seneden beri
Ey kimsesi olmayan gül..!
Ben gülüm, kaya oyuğundaki gülüm,
Bugün kaç zamandır yiğidimin halı haraptır
Bilmem soğuktan mı dondan mı yoksa dahası kardan mı?
Felek evi yıkılası
Henüz yaşım on üç on dört idi
Sen beni aldattın, dünyada günlüme çok neşe verdin
Ömrümün sonunda
Bu ne dert ve meraktır ki bedenimde peydahladın
Beni deli divane yapıp bıraktın yeryüzüne.[5]

HEYRAN JARO

Heyran jaro ez ê bi kulên te bimirim
Çavên reş ü belek kilê suphanî nagirin
Yarikên vî zemanî, devtostên ji bo qelbê xwe kevirin
Ewên yarkên wan bi dilê wan be, ji milk ü emlakên babê, birakan ji wan şirîntir in
Dê bila heyranê min sax bît dostika wî jî vêra
Dê rabe keçkokê te keçînê
Memik hêka li ser hêlînê Zozan xweş e rabe ez ü tu biçînê
Heyran jaro tenüna sindîyan li ber keviya
Hey malan bar ken, simbêlên heyranê min
Sortirîn ji qormizê ser destê kijkolên van cihüyan

5. *Dengbêj* Xeniyê Beyro'nun ağzından.

Ez heyranê xwe havînê li Cizîrê ser banê xanî nahêlim li ber püşîyan
Ezê bibim zozana ser mêrg ü ecacên ber kevîyan
Ezê destê heyranê xwe bigirim bibim mila Hewrexê pêş Xanê çerîna van kovîyan
Bila heyranê min sax bît dostika wî jî vêra

HAYRAN OLDUĞUM
Hayran olduğum senin açtığın şu yaralar
Öldürecek beni
Karagözleri, süphan sürmesi çıkarmıyor ortaya
Bu çağların sevgilileri gönül işinde kâfirdir
Sevgilisinden memnun olanlar,
Babalarının malvarlıklarıyla övünmez
Hayran olduğum sağ olsun, sevdiğiyle beraber
Haydi kalk kızoğlan kız
Memelerin yuvadaki yumurta
Yaylalar süslendi haydi kalk birlikte çıkalım.
Zavallı hayran Sindi geçidinde buz tutmuş kar var.
Yüklenin evleri,
Hayran olduğum delikanlının bıyıkları
Yahudi kızlarının parmaklarını süsleyen kınadan daha kızıl
Ben sevdiğimi yaz aylarında Cizre damında bırakmam
Sivrisineklerin gazabı karşısında götüreceğim onu yaylalara,
Meralarda gezdireceğim, buzul karların üzerinde ellerinden tutup
Hewrex Dağları'na götüreceğim, dağ keçilerinin didişmesini seyretsin.
Hayran çok yaşasın sevdiğiyle beraber[6].

* M.Ö. 600-350 İran'ın kuzey kavimlerinden olan Medler güçlü bir imparatorluk kurmuştur.
** M.Ö. 250-224 İran'ın kuzeydoğu kavimlerinden olan Partlar güçlü bir devlet kurmuştur.

KAYNAKÇA

Fouchecour, Charles Henri de, *Eski İran Edebiyatı*, Paris, 1991.
Parıltı, Abidin, *Dengbêjler Sözün Yazgısı*, İthaki Yay., İstanbul, 2006 .
Hakkâri Geleneksel Müziği, Kalan Müzik.
Bir El Kitabı Kürtler, Doz Yay., İstanbul, 2004.
Kürt Saray Müziği, Kom Müzik, İstanbul, 2007.

6. *Hakkâri Geleneksel Müziği*, Kalan Müzik.

Dengbêj Geleneği

Bedran Hîkmet

*DENGBÊJ*LİĞİN TARİHSEL KÖKENİ

Arkaik zamanlardan beri var olduğu düşünülen *Dengbêj* geleneğini günümüze kalan aktüel mirasının üzerinden değerlendirdiğimizde, kültür kavramının kuşatıcılığı altında geleneksel Kürt edebiyatı, Kürt Müziği ve Kürt tiyatrosunun sınırlarının birbirine yaklaştığı üçgenin orta yerinde durmakta olan bir olgu ile karşılaşırız. *Dengbêj*liğin gerçekte ne olduğu, hangi tarihsel serüvenden geçip günümüze geldiği ve edebiyat, müzik ve tiyatro ile ilgisinin ne düzeyde olduğunu, *dengbêj*in kim olduğunu anlayabilmek için, belki de bu olgunun bir kültürel değer olarak ortaya çıktığı tarihsel devirlere gitmek ve kaydedilebilen yakın geçmişteki *Dengbêj*lik olgusu ile beraber değerlendirmek gerekmektedir. Ancak kökü tarihin derinliklerine uzanan bir nevi kaydedilmemiş, yazıya

geçirilmemiş olan bu kültürel mirası değerlendirirken, onun tarihin eski dönemlerinde ne olduğu sorusuna verilecek muhtemel cevapların doğruya yakın olsa bile, birer varsayım, birer akıl yürütme olacağını da unutmamalıyız.

Kuşkusuz benzeri kültürel-toplumsal olgularda olduğu gibi *dengbêj*liğin de ne zaman ortaya çıktığına dair yeterli bilgi yoktur. Zaten böyle bir kesin tarihin peşine düşmek, ilk *dengbêj*in kim olduğunu bulmaya çalışmak gibi bir çabanın içine girmek bilimsel de olmayacaktır. Ancak *dengbêj*liğin bugün ve bilebildiğimiz en eski zamanlarda ne olduğu, daha doğrusu *dengbêj*in ne icra ettiği sorusundan hareketle, onun bir kültürel olgu olarak tarih sahnesinde belirdiği devire doğru gitmek, yakınlaşmak mümkün olabilecektir. *Dengbêj*liğe bir hikâye etme biçimi olarak bakarsak bunun bizi kültür oluşumu kavramına doğru götürdüğünü göreceğiz. Çünkü hikâye etme ve bu hikâyeleri dinleme, bir kültürel değerler manzumesine bağlı olan insanın temel insani nitelikleri olduğunu ve anlatma, aktarma içgüdüsünün ta serüvenin ilk zamanlarından beri insanda var olduğunu göreceğiz. Buna bağlı olarak hikâye etmenin, yani *dengbêj*lik olgusunun kültür oluşumu ile beraber özgün bir forma kavuştuğunu söyleyebiliriz. Bundan ötürü *dengbêj*liğin arkaik zamanlardan bu yana bir ihtiyaca binaen var olduğunu düşünebiliriz. Abidin Parıltı "*Dengbêj*ler" kitabında, M. R. İzady'den aldığı görüşle *dengbêj*liğin kökenini Ari kavimlerin bölgeye gelişine bağlamaktadır. Ancak *dengbêj*lik olgusu ile ilgili kesin bir tarihten bahsedebilmek mümkün değildir. Çünkü bizim bugünkü algılamayla baktığımız *dengbêj*lik olgusu ile onun binlerce yıl önceki formu arasında muhakkak ki çok büyük farklılıklar vardı. Belki de bu konuyla ilgili belirli tarihsel evrelerden bahsedilebilir. Yine Ari kavimlerin bölgeye gelişini baz almak yeterli bilimsel bir yaklaşım değildir. Çünkü Arilerin başka bir yerden mi buraya geldiği gibi bir yanlış algılama doğurmaktadır ki bu oldukça eski bir görüştür. Aynı zamanda Ari kavimlerde *dengbêj*liğin olmadığı, bölgeye geliş ile bunu öğrendikleri gibi bir yanılsama da yaratabilir. Kuşkusuz Kürt toplumundaki *dengbêj*lik olgusunu soy olarak dayandıkları Aryen kavimlerden ayrı ele alamayız. *Dengbêj*lik, Ari kavimlerin bir medeniyet olarak tarih sahnesine çıkışı ile yakından ilişkilidir. Araştırmacılar Part dönemi boyunca (M.Ö. 247-M.S. 227) bölgede ustaca örgütlenmiş ve repertuarlarında Mitraizim dininin yaratılış efsanesi olan Mithrakan'ın kayda değer bir role sahip olduğu bir ozanlar ve halk hikâyecileri ağından bahseder. Ancak burada kritik öneme sahip olan şey, *dengbêj*lerin ilk zamanlardan itibaren ne okuduğu sorusudur.

*Dengbêj*lerin ilk zamanlardan itibaren okuduğu, hikâye ettiği ya da seslendirdiği şeyin yalnızca aşk veya kahramanlık destanları olmadığını biliyoruz. Aynı zamanda yaratılış efsaneleri, dini metinler, ilahiler, ayinlerdeki dini terennümlerin de *dengbêj*lerin repertuarlarında yer alan metinler olduğunu düşündüğümüzde, bu geleneğe kesin bir tarih tayin etmenin bilimsel olamayacağını, *dengbêj*lik olgusunun benzeri tarihsel olgularla aynı geçmişe sahip olduğuna hükmedebiliriz. Yine yapılan tarihsel okumalarda, aynı zamanlarda olmasa bile, *dengbêj*liğe benzer bir ozan geleneğinin daha sonra diğer bölge halklarının hemen hemen bütününde ortaya çıktığı görülmektedir.

*Dengbêj*liğin ilk zamanlardaki rolü ve toplumsal görevi kuşkusuz bugünkü gibi sadece yaşanılan vakaları şiirsel bir biçime kavuşturup onları ezgili bir şekilde seslendirmek değildi. *Dengbêj*liğin, bir toplumsal ihtiyaç yani bir nevi bir görev ve bu kültürü icra eden kişilerin de birer sıfat ve görev sahibi olduğu yargısından hareketle diyebiliriz ki, onlar toplumun sıkıca inandığı yaratılış efsanelerini, toplumun bütününü etkileyen kahramanlık destanlarını, toplumun karşı karşıya kaldığı büyük felaketleri yine o zamanlarda inanılan dinin (Mitraizm, Magicilik, Zerdüştlük) ilahilerini şarkılı bir şekilde okuyup, diyar diyar gezen ve toplumun da bunlara inanmasını sağlayan birer dini rahip ya da görevli idiler. *Dengbêj*ler aynı zamanda dini ritüeller sırasında bu ilahileri okuyarak o ritüelleri yöneten, bir nevi toplumun manevi ve psikolojik dünyasına yön veren, etkileyen rahipler idiler.

Zerdüşt dininin rahipleri olan Magilerin, dinlerini, Zerdüştlüğün destûrlarını ezgili bir biçimde okuyarak ve diyar diyar gezerek bunları yaydığı bilinir. Bu durumun o günkü koşullarda *dengbêj*lik ile sıkı bir ilişkisinin olduğu söylenebilir. Ki bu rahipler, aynı zamanda Magi kelimesinin anlamından da anlaşıldığı kadarı ile sihirbaz olarak da bilinirler. Bu anlamda ilk sihirbaz, ilk rahip ve ilk *dengbêj*in/ozanın belki de tek bir kişide vücut bulan bir olgu olduğunu söyleyebiliriz.

Botan yöresinde, Nûh'un gemisinin Cudi'ye inmesi ve orada insanların yeniden bir hayat kurmalarıyla ilgili, hâlâ *dengbêj*lerin belleklerinde ezgili hikâyelerin olması, *dengbêj*liğin dinsel ve ayinsel yönüyle ilgili çarpıcı bir örnektir.

Yukarıda *dengbêj*liğin ortaya çıkışından bahsederken kültür oluşumu kavramına da değindik. Aslında bu kavram *dengbêj*in kendi hikâyesine de dikkat çeken önemli bir tarihsel kavşaktır. Çünkü *dengbêj*, bu kültür oluşumu olgusunun orta yerinde durduğu tarihsel kavşaktan sonraki kültür aktarıcısıdır. O, bir anlamda, toplumsal bir ortak kültü-

rün oluştuğu zamanlarda, (bu ortak kültür sadece bir ulusal ortak kültür değil, aynı zamanda bir boy ya da bir coğrafik sahanın müşterek kültürü olabilir) bu ortak kültürü oluşturan tüm nüveleri, kural ve kaideler bütününü, yüceltilen ahlakını ve toplumu bir arada tutmayı amaçlayan ritüeller ve merasimler bütünlüğünü; toplumun bütününü ilgilendiren ortak arzu ve amaçları, yani kısacası bütün kültürel manevi kodları, kendi sonsuz hafızasında biriktiren ve koruyan, bunu kendinden sonraki nesillere akılda kolayca kalabilmesi için ezgili bir şekilde vaaz eden, yine toplumun bir arada kalmasını sağlamak amacıyla, ibret ya da ders alınabilecek dikkat çekici bireysel hikâyeleri (aşk ve kahramanlık gibi) korku, dram, trajedi, ümit ya da benzeri duygularla sarmalayarak topluma söyleyen bir aktarıcı, bir kültür taşıyıcısıdır.

*Dengbêj*in tarihsel arka planına yaptığımız bu kısa temastan sonra onun kayda geçilebilen son yüzyıllardaki konumuna geçersek; tarihin sessiz dalgaları altında dönüşen yanları olduğu gibi, olgunun özünü olduğu gibi koruyan yanlarını görmekteyiz. Çünkü *dengbêj* artık vazgeçilemez bir toplumsal görevli değil, bir zamanlar olduğu gibi bir rahip ya da din adamı değil; çeşitli toplumsal ve dinsel görevlerinden arınmış ya da kurtulmuş, sadece toplumu derinden etkileyebilecek bir takım çekirdek hadiseleri yine sahip olduğu o muazzam kültürel birikim ve toplumsal duygularla ve belli bir estetik kaygıyla (yani çağdaş sanatın özüne hitap eden bir olgu ile) dile getiren, ezgili bir şekilde terennüm eden kişidir.

Dengbêj, artık geleneksel edebiyat, müzik ve tiyatronun uçlarının birbirine yaklaştığı yerde duran ve bu üç olgunun somutlaştığı, vücut bulduğu kişidir. Her ne kadar bugün tiyatro ile olan bağı daha zayıf gibi görünüyor olsa da, yukarıda *dengbêj*in geçirdiği tarihsel süreçten bahsederken, aslında her dönem *dengbêj*in adeta kendinden bir parça bırakarak tarihin serüveni içerisinde ilerlemekte olduğunu görmekteyiz. Şüphesiz bu insanlık tarihinin kendi doğası ile ilgili bir durumdur. Dolayısıyla O, bugünkü anlamda bir kültür aktarıcısı, bir müzik üreticisi ve bir edebi şahıstır.

Kuşkusuz günümüz *dengbêj*liğinden kasıt son yüzyıl değildir. Bugünkü anlamıyla *dengbêj*lik, feodal devrin tam anlamıyla oturduğu, yani merkezi ve ezici imparatorluk dönemlerinin bittiği, göreceli de olsa bir özerk beylikler, mirlikler döneminin başladığı tarihi kesittir. Bu tarih aşağı yukarı 14-15. yüzyıllardan başlayan ve 19-20. yüzyıllara kadar gelen süreçtir. Bilindiği gibi Kürdistan tarihinde bu dönem, Kürt kültürü ve edebiyatının belirginleşip boy verdiği, hem halk edebiyatı ve halk hikâyeleri bağlamında hem de yazılı edebiyat bağlamında gelişip büyük

eserlerine kavuştuğu dönemdir. Aynı zamanda klasik Kürt edebiyatı ve halk edebiyatı arasındaki geçişliliğin en yoğun olduğu dönemdir bu dönem. Bu yazıya konu olan *dengbêj*lik olgusu da, daha çok bu döneme özgü olan *dengbêj*liktir.

Dengbêj kelimesinin manasına bakarsak yani kelimeden yola çıkarak olguya etimolojik bir tahlille bakmaya çalışırsak, *Dengbêj*'in iki ayrı kelimeden oluştuğunu görmekteyiz. Kürtçe'de *deng*, ses, *bêj* ise söyleyen, aktaran manasındadır. Aslında kelimenin etimolojik yanı, icra edilen işin muhtevasını da belirlemektedir. Eğer bu kelimeyi kaba bir çeviriye tabi tutarsak, sesi aktaran, seslendiren ya da dile getiren diyebiliriz. Burada sesi aktaran tanımlaması özgün bir tanımlama gibi durmaktadır. Acaba bu işi yapanlara bu tanımlama uygun görüldüğünde, onların bir şeyi seslendiren, –ki bu şey sesin kendisi olamaz yani sesi seslendiren olamaz– anlamında mı bir tanımlamaya gidilmiştir? En azından günümüz mantığıyla toplumun bir işe böyle bir tanımlama yoluna gitmediğini bilmekteyiz. Hatta altında derin bir felsefi mana yok ise bu anlamsız bir tanımlama olacaktır. Çünkü sesin kendisi zaten seslendirilmiş bir şeydir. O zaman buradaki *deng* yani ses kelimesini, *bêj* yani söyleyen ile birleştirdiğimizde onun sesi seslendiren değil bir şeye ses olan, bir şeyi seslendiren kişi olduğu görülmektedir. Burada sesi olunan şey, bir toplumsal durum, bir toplumsal şikâyet, bir dert, bir keder olabileceği gibi; bir çağrı (topluma ve yönetenlere yönelik), bir beklenti, bir ümit, bir aşk ya da bir toplumsal onur olabilir. Demek ki *dengbêj* bir toplumsal ya da kişisel durumun ya da bir toplusal kesimin sesi olan kişidir. Ancak böylesi bir etimolojik yaklaşımla toplumun tümündeki *dengbêj*lik algısının bütünüyle ortaya konulamayacağı ve yine yapılan işin ne olduğu konusunun da tümüyle açığa çıkmayacağı görülmektedir. Aslında *dengbêj* kelimesi, bir meslek isminden ziyade bir tanımlamaya daha yakın durmaktadır. Yani mesela ona şarkıcı manasında stranbêj denilmemiş ya da hikâyeci manasında çirokbêj de denilmemiş. Çîrokbêjî hem etimolojik hem de toplum içerisindeki algılanması manasıyla hikâyeci ya da masal anlatıcısı biçiminde çevirebilmemize rağmen *dengbêjî* sesçi ya da sesin anlatıcısı biçiminde çevirememekteyiz. Çünkü o, bir şeye ses olan, bir şeyi seslendiren kişidir. Ve bu şey sesin kendisinden ziyade bir toplumsal ya da kişisel durumdur. Yine bir başka perspektiften bakarsak *deng* kelimesi belki de onun müzikal yanına ışık tutan ve *bêj* kelimesi de onun aktarıcı, nakledici yanına ışık tutan bir kelimedir. Yani bir kişi çok iyi bir hikâye repertuarına sahip olsa da eğer güçlü bir sesten mahrumsa o *dengbêj* değildir; ve çok iyi bir sese sahip

olmasına rağmen, eğer zengin bir repertuardan yoksunsa yine *dengbêj* değildir. Kısacası yukarıda *dengbêj*in gerek etimolojik tahlili sonucu anlayabildiğimiz gerekse de toplumsal ve tarihsel algılama sonucu ortaya çıkan tanımlamaların vücut bulduğu yerde bir *dengbêj*, bir kültür aktarıcısı doğmaktaydı.

*Dengbêj*ler sadece Kürt toplumunun kültürel zenginliğinden yararlanmamışlar. Beraber yaşadıkları ama farklı dil ve kültüre sahip toplulukların kültürel zenginliğinden, özelikle hem din ve hem de dil olarak Kürtlerden ayrı olan ama hemen hemen bütün Kürdistan coğrafyasında Kürtler ile kelimenin tam manasıyla birlikte yaşayan Ermeni toplumunun *dengbêj*ler üzerinde büyük bir etkisi olmuştur. Özellikle Ermeni ve Kürt tolumsal ilişkileri sonucunda doğan ortak aşk hikâyeleri *dengbêj*lerin ezgilerine konuk olmuştur (Metran İsa hikâyesi, Axtamar hikâyesi buna örnektir). Yine Kürt olmakla beraber dini farklı olan, özellikle Yezidi ve Müslüman Kürtler arasındaki aşk ve kahramanlık hikâyeleri (Derwêşê Evdî ile Edûlê örneğindeki gibi) *dengbêj*lere konu olmuştur. Aslında hem bütün toplumların bir nevi geçiş güzergâhı olan Kürt coğrafyası ve medeniyet tarihine baktığımızda hem maddi hem de manevi olarak medeniyetlerin beşiği olan Mezopotamya gibi bir coğrafyada bulunmak ve neredeyse elini uzattığında bile bir başka kültüre dokunabilecek kadar yakın ve bereketli bir coğrafyada yaşamanın verdiği malzemeler *dengbêj*lik olgusunun gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bunun içindir ki *dengbêj*liğin Arap kültüründeki Ravi ya da Kassas, İran coğrafyasındaki Kıssahan ve Türk kültüründeki Meddah ya da Ozan ile akrabalığı vardır.

Özellikle Türk kültüründeki Ozan geleneğine dikkatle bakıldığında, bu geleneğin yoğunlukla görüldüğü yerler, Kürt ve Türk kültürlerinin iç içe geçtiği, birbirlerinden beslendiği yöreler veya coğrafyalar olmuştur. Bu yöreleri Kars, Ağrı, Iğdır, Erzurum, Erzincan, Sivas, Maraş ve Çukurova yöreleri olarak sıralayabiliriz. Bu dikkat çekici yakınlaşma, sadece *dengbêj*lik veya ozan olgusunda değil, birçok halk kültürü nüvelerinde ortaya çıkmıştır. Türkiye'de yapılan Halk hikâyeleri ve masal araştırmalarının neredeyse bütününün bu bölgelerde yoğunlaşmış olması bu tespit açısından önemlidir. Ancak Türkiye'de birçok üniversitede, birçok saygın bilim insanı tarafından yapılan bu çalışmalarda, hem ozan geleneği bağlamında ve hem de halk hikâyeleri, masalları bağlamında Kürt etkileşiminden bahsedilmemesi veya *dengbêj*lik ve Kürt halk hikâyeleri olgusuyla beraber, mukayeseli değerlendirilmemesi hem bilimsel yaklaşım adına önemli bir eksiklik, hem de vakanın gerçekliğini anlama bakımından sözü edilen çalışmaların kısır kalmasına yol açmıştır.

*Dengbêj*liğin bir diğer etkileşim kaynağı yazılı edebiyattır. Buna belki de klasik edebiyat dersek daha doğru olacaktır. Çünkü klasik edebiyata konu olan birçok malzeme özü itibari ile halk kültürü, halk edebiyatı kaynaklıdır. Ancak bazı önemli aşk ya da kahramanlık destanları halkın içinden çıkmış olan ilk doğuş formlarından bir hayli uzaklaşmış olup, usta şairlerin ve klasik edebiyatçıların kaleminde bir başka şekle dönüşmüşlerdir. Her ne kadar İlyada ve Odessya, Şehname, Romeo ve Julliet, Leyla ile Mecnûn, Ferhad ile Şirin, Mem ile Zin yine Zembilfiroş destanları esas itibari ile halk kültürü kaynaklı iseler de; bu destanlar daha sonra Homeros, Firdevsi, Shakespeare, Fuzuli, Nizami, Ehmedê Xanî, Feqiyê Teyran gibi büyük şairlerin eliyle bir başka forma kavuşup halk ozanlarını etkilemiştir. Aslında bu sürekli değişen bir döngü olmuştur. İlkin bu hikâyeleri *dengbêj*lerden, halk ozanlarından dinleyen büyük şairler bundan büyük ama orijinal eserler üretmiş, eserlerin kendisi tekrardan *dengbêj*leri etkileyip yeni formlar kazanmasına yol açmıştır. Böylece sürekli birbirini etkileyen birbirinden beslenen bir *dengbêj*ler şahsında bir halk edebiyatı ve büyük şairler şahsında yazılı edebiyat olgusu ile karşı karşıya bulunmaktayız.

Kürt tarihinde *dengbêj*liğin zirvede olduğu devir, 14-19. yy'lar arası devirdir. Bu tarihsel devirin özelliklerine kısaca bir göz attığımızda şöyle bir manzara görmekteyiz. Birincisi, sosyolojik yapısı itibari ile feodalitenin tam anlamıyla Kürdistan'da kurumsallaştığı, mirlik düzeninin oturmuş olduğu bir dönemdir. Dolayısıyla bir geçiş döneminden ziyade stabil bir kurumsallaşma, sosyal olarak bir olgunluk dönemidir. Böyle dönemlerin kendi kültürel atmosferlerini yaratmaması düşünülemez. Yani bir nevi maddi kültürün kendi üst kültürünü yaratması durumudur. İşte bu tarihi devirde *dengbêj*, feodal kültürün bütün edebi, sanatsal, kültürel kodlarını taşıyan ve geliştiren kişidir. Zaten bu nedenledir ki mirlerin, beylerin aynen Ortaçağ Avrupa'sında olduğu gibi kendine bağlı bir nevi sanatçıları, yani *dengbêj*leri vardı ve bu durum o mirler için bir prestij, onur kaynağıdır. Çünkü onlar 19. ve 20. yüzyılda olduğu gibi bir toplumsal geçiş, bir sosyolojik kaos durumuyla karşı karşıya değillerdi. Enerjilerini sahip oldukları toplumsal statüyü nasıl koruyabileceklerine dair sürekli bir kaygı durumuyla harcamamaktaydılar. (Burada varlık kaygısı ya da siyasal statü kavramlarından bahsedilirken, mirlerin kendi içlerindeki paylaşım kavgaları ya da egemen güçlerle yaşadıkları sorun ve çatışmalardan ziyade bir kurum olarak mirlik ve beylik düzeninden bahsedilmektedir.) Aksine onlar bu sosyal statüyü nasıl geliştirebilecekleri noktasında düşünmüş ve bunun içindir ki sanat adamlarını,

yani gerek medrese kökenli divan edebiyatçılarını gerekse de halk edebiyatçısı olan degbêjleri kendilerine yakın tutabilmişlerdir. İkinci olarak, bu dönemin siyasal koşullarına bakarsak, Kürdistan coğrafyası 12-13. yüzyıllardan sonra, özellikle Moğol istilalarından sonra bir sükunete kavuşmuş, hem devletleşme manasında hem de mirlik düzeninin kurumsallaşması manasında gelişmeler boy vermiştir. Kürdistan coğrafyası Safevi ve Osmanlı gibi iki merkezi imparatorluğun orta yerinde, onların iktidar savaşlarının meydan muharebesi olmuşsa da sürekli kendi öz yönetimine sahip olmuş, kendi idaresini yine kendi yasalarıyla, kuşkusuz ki mirler ve beyler eliyle yapabilmiştir. Dolayısıyla siyasal alanda da bir rahatlık, bir olgunluk dönemi söz konusudur. En azından toplumsal enerji isyan ve ayaklanma boyutunda değil, varolan statüyü sahipleyen, onun alanını genişletmeye çalışan bir konumdadır. Ancak Türk ve Acem imparatorluklarına karşı zaman zaman verilen mücadele de *dengbêj*lere konu olmuştur. 16. yüzyılda Xanê Lepzerin etrafında şekillenen Dımdım destanı, bu dönemde *dengbêj*lerin seslendirdiği önemli halk destanı olmuştur. Yine 19. yüzyılda Mir Bedirhan ve sonrasında Yezdanşêr etrafında gelişen Osmanlıya karşı ayaklanmalar da şarkılar ve destanlar boyutunda *dengbêj*lere konu olmuştur. Üçüncü ve son olarak, bu dönemin kültürel/edebi gelişmelerine bakarsak, yukarıda da değindiğimiz gibi zaten bütün koşullar *dengbêj*liğin gelişmesine ve yaygınlaşmasına elverişli haldedir. Ama *dengbêj*lik olgusunun yanında bu dönemde en belirgin gelişme klasik/yazılı edebiyat alanında görülmüştür. Bu dönemde sosyal ve siyasal kurumsallaşmalar sağlanırken en belirgin kurumsallaşma medrese kültüründe olmuştur. Bilindiği gibi bu medreselerde fen bilimlerinden felsefeye kadar, dini ilimlerden edebiyata kadar geniş bir yelpazede dersler verilmekteydi. Bu durum büyük şairlerin ve ilim adamlarının yetişmesine yol açmıştır. Bu dönemde Klasik Kürt edebiyatı Eliyê Herîrî, Melayê Bateyî, Feqiyê Teyran, Melayê Cizirî, Ehmedê Xanî ve Selîm Suleyman ile zirvededir. Selim Suleyman aynı zamanda Hizan Beyi Mir Şerefin *dengbêj*idir ve Yusuf û Zuleyha adlı manzum eseri ile meşhurdur. Bu dönemin en önemli şairlerinden olan Feqiyê Teyran ve Ehmedê Xanî ünlerini biraz da halk edebiyatına ve *dengbêj*lerden etkilenmelerine borçludurlar. Ehmedê Xanî Mem û Zîn adlı eserini yazarken, o zaman halk arasında yaygın olarak bilinen ve *dengbêj*ler tarafından söylenegelen *Memê Alan* destanını esas almıştır. Bizzat Mem û Zîn'de bunu dile getirmiş ve eserinin çeşitli bölümlerinin girişinde bunu birisinden dinlediğini açıkça yazmıştır. Yine Feqiyê Teyran halk arasında çok bilinen bir aşk destanı olan Zembilfiroş destanını

yeniden özgün bir formda işlemiş, ayrıca bunun dışında bir halk hikâyesi olan Şêxê Senan ve Bersîsê Abid hikâyelerini yazmıştır. Aslında *dengbêj*lik olgusu ve yazılı edebiyat arasındaki ilişkiyi en net bir biçimde Feqiyê Teyran örneğinde görebiliriz. O bir anlamda yazılı edebiyatın içerisinde duran bir *dengbêj*dir. Zaten kendisi de şiirlerinde kendisini *dengbêj* olarak, yoksulların *dengbêj*i olarak tanıtmaktadır. Eğer Türk Halk Edebiyatındaki bir tanımlamaya başvursak, Feqiyê Teyran Kürtlerdeki Aşık-Tekke edebiyatının en önemli temsilcisidir. Bütün şiirleri ve işlediği konular bu minvaldedir.

Kısaca eğer bu tarihsel devire *dengbêj*in durduğu yerden, yani mirlerin yanındaki divanından, hikâyeyi ezgiyle terennüm ettiği yerden bakarsak; devir destanların devridir, toplumun kendi iç çatışmalarını bir tarafa bırakıp dışarıya baktığı antik zamanların destanlarını, korkusuz yiğitlerini ve fedakâr âşıklarını topluma ezgili bir şekilde terennüm etmenin, o destanları zamanın ruhu ile canlandırıp yeni nesillerin ümitleri ve hayalleri ile birleştirip yeniden dile getirmenin devridir. Arkaik zamanlarda, denizden çıkan rüzgâr kanatlı atı ile gelen Memê Alan'ı, Botan Beyi Mir Zeydîn'in sarayına konuk etmenin zamanıdır; bir olağanüstü dünyada kendi başına buyruk yaşayan ve dağları ben yarattım edasındaki efsanevi kahraman Siyabend'i, Xecê'ye âşık etmenin ve bir uçurumda son bulan aşkın bir ölümsüz karaçalının yapraklarında her bahar yeniden doğumunu hayal etmenin zamanıdır. Ve devir *dengbêj*in nefesi elverene kadar kendi acısını, ümidini, hayallerini insanlarının gelecek ufkuyla sarmalayıp gök kubbenin altında o kadim zamanların nağmelerini taşıyan sesiyle, insan oğlunun hikâyesini terennüm ettiği devirdir.

DENGBÊJ KİMDİR VE *DENGBÊJ*LİĞİN SOSYAL HAYATTAKİ YERİ

Dengbêj ve *dengbêj*lik olgusunu değerlendirirken bu olguyu mutlaka halk edebiyatının içinde konumlandırmak gerekmektedir. Çünkü bir Kürt halk edebiyatından bahsedildiğinde *dengbêj*lik olgusu bunun orta yerindedir. *Dengbêj*liği yazılı edebiyat ile mukayese içinde değerlendirmek bize bu olgunun ya da halk edebiyatı olgusunun bütününü anlamak açısından yeterli veriyi sunmayacaktır. Çünkü bu yönlü bir değerlendirmeyi yapan araştırmacılar *dengbêj*lik olgusunu ele alırlarken, onu henüz yazılı edebiyatın ortaya çıkmadığı zamanlarda ya da halk içinde yeterince yaygınlaşmadığı zamanlarda halkın edebi, kültürel ve sanatsal ihtiyaçlarını karşılayan bir olgu olarak değerlendirmektedir-

ler ki bu değerlendirme büsbütün yanlış değilse de olgunun bütününü gözden kaçıran bir değerlendirmedir. Çünkü yukarıda da değindiğimiz gibi bu olgu daha çok bir devirin halk içindeki kültürel ve edebi yansımalarının sonucudur. Örneğin ta 14-15. yüzyıllardan itibaren Kürtler içerisinde oturmuş bir yazılı divan edebiyatından bahsedebilmemize rağmen, aynı dönem içerisinde *dengbêj*lik de parlak devrini yaşayabiliyordu. Hatta belki de o gün halk içerisinde bir tanınmış *dengbêj*, mesela bi Evdalê Zeynikê, Ehmedê Xanî'den ya da Mellayê Cizîrî'den daha çok tanınıyor, biliniyordu. Çünkü bilindiği gibi klasik edebiyat aynı zamanda bir zümre edebiyatı idi. Padişahlar ve Mirler etrafında gelişen, daha çok onların saraylarında takdir gören bir edebiyat biçimi idi. Dolayısıyla *dengbêj*liği yazılı edebiyat ile mukayeseli değerlendirmek bizi yanlış sonuçlara götürebilir. Ancak eğer bir karşılaştırma yapılacaksa belki de modern edebiyat ve halk edebiyatı karşılaştırması içinde değerlendirmek daha sağlıklı olacaktır.

Ancak *dengbêj*i bir hikâye eden olarak tanımlarsak, ki bu durum *dengbêj*liğin önemli bir yanını teşkil etmektedir, onu bir hikâye yazarı olarak tanıtmak ya da hikâye kurgulayan olarak tanıtmak yanlış olacaktır. Her ne kadar bu tespitimizin dışında bazı istisnai örnekler var olsa da, aslında *dengbêj* özü itibari ile hikâye edendir. Yani onun bir olayı şarkılı ve şiirsel bir şekilde terennüm edebilmesi için bir çekirdek olayın oluşması gerekmektedir. Elbette bu olay yaşanmış ya da yaşandığı varsayılan bir olay olabilir. *Dengbêj*lik olgusu işte bu çekirdek olaydan sonra, yani yaşanmış ya da yaşandığı varsayılan bir olaydan sonra ortaya çıkmaktadır. Belki de *dengbêj*liği modern edebiyattan ayırt eden en önemli yan budur. Çünkü onda kurgu yoktur, halk içerisinde meydana gelmiş ancak edebi, sanatsal bir forma kavuşmamış çekirdek olayı ele alıp bir nevi yeniden yorumlamaktadır. Kuşkusuz ki büyük ölçüde söz yazarı ve bestenin sahibidir. Ancak sırtını yaşanmış bir olaya dayamaktadır, ondan ilham almaktadır. Mesela bir Lawikê Metînî ya da bir Qasimo ya da bir Ahmedo Ronî şarkısı muhakkak ki bir çekirdek olay sonucu doğmuşlardır; ancak oradaki sözleri de tamamen anonim saymak *dengbêj*e haksızlık olacaktır. Çünkü bu şarkılardaki müthiş sözler, özgün ifadeler ve nihayetinde o muhteşem ezgi hiç kuşkusuz ki bir bireysel yaratım süreci sonucunda ortaya çıkmışlardır. İşte tam da bu noktada *dengbêj* belki de çok sınırlı bir coğrafyada ve çok sınırlı sayıda insanı etkileyen bir olayı alıp ona ancak kendisinin bilebileceği gerekçelerle ya da derin toplumsal hissiyatla müdahale eden, bir yerde dahil olan (belki de bu müdahale olmasa birkaç nesil sonra unutulup gidecek olan bir çekirdek

vakayı), toplumun bütününün ilgisini çekebilecek bir yaratım sürecine başlayan, yani o olayı bir o dar alandan kurtarıp ulusa mal eden, yayan ve bir ortak duygu, ortak his, ortak beklenti, ortak hayaller alanına çekip yeni baştan ve toplumun aşina olduğu bir ortak forma kavuşturan kişidir. Bu yanıyla bir kütür üreticisi, bir aktarıcıdır.

Dengbêj, bu çekirdek olayı yeni bir forma kavuşturan, yayan ve bu manada anonimleştiren bir halk şairidir. Onun bir ses ve söz ustası olması yaptığı işin biçimsel yanıyla alakalı bir durumdur ama bu biçimsel yan olgunun vazgeçilemez özelliğidir denilebilir.

Dengbêj, kimi zaman okuma yazma bilmeyen ama doğuştan istisnai bir hafıza bahşedilmiş, çok güzel bir sese sahip olan ve bazen bir enstrüman ustası olan bir köylü olabileceği gibi, bazen de hem söz yazarı hem bestekar olarak çok özgün bir yaratım süreci içerisinde olabilen bir gerçek halk ozanıdır. *Dengbêj* sadece başkalarının yaratımlarını tanıtmakla kalmaz, aynı zamanda kendisi de bir yaratıcı, şair ve bestecidir.

*Dengbêj*ler içerisinde hem söz yazarı olup hem besteyi yapanlar gerçek bir halk ozanı kimliğine kavuşmuş olanlardır. Bunların içinde uzun manzum öyküleri, destanları yaratanlar da vardır. Örneğin Serhat yöresinin 1800'lü yıllarda yaşamış olan ünlü halk ozanı Evdalê Zeynikê bunlardan biridir. Evdalê Zeynikê kör olduğu dönem; Qulingo (turna) anlatısı ile kendi hayatını kanadı kırık bir turnayla özdeşleştirerek anlatmıştır. Bu hâlâ bilinen bir hikâyedir. Yine örneğin *dengbêj*ler *Memê Alan* destanını okuduktan sonra, bu Evdalê Zeynikê'nin *Memê Alan*'ıdır, derler. Demek ki Evdalê Zeynikê hem kendi şiirlerini söyleyen hem de eski epopeleri tekrarlayan büyük bir şairdir. Karapetê Xaço'nun anlattığı Filitê Quto hikâyesi de yaratım sürecinin iyi örneklerinden biridir. Arifê Cizrawî, Kawis Axa, Şakiro, Meryem Xan kendi yaratımları olan ve üretim sürecine katılanların birkaçıdır.

Bununla beraber şarkı söyleyen herkes *dengbêj* olarak kabul edilmez. Abidin Parıltı "*Dengbêj*ler" kitabında bu konuda önemli bilgiler vermektedir. "Yazın ellerine Erbane alıp köyleri dolaşıp ilahi okuyanlar *dengbêj* sayılmazlardı. *Dengbêj*ler arasında sadece ekonomik geçimlerini sağlamak amacıyla özellikle Hakkari yöresinde köy köy, kasaba kasaba gezen, çeşitli toplumsal eğlencelere katılan ve burada eğlenceyi düzenleyenlerin maddi manevi cömertliğinden yararlanan Dilan *dengbêj*leri vardı. Bu tarz degbêjler kendilerinden istenildiği zaman türkü söylerlerdi." Yani onlar bir nevi sanatlarını toplumsal bir sorumluluk ya da edebi/estetik kaygılardan ziyade, sadece ekonomik kaygılarla icra ederlerdi. Ancak Divan *dengbêj*liği daha farklı idi.

*Dengbêj*lerin bazıları yalnız başlarına, bazıları da ağaların, beylerin, hanedanların denetimindeydi. Denetiminde oldukları kişilerle beraber savaşa giderlerdi, savaşları belleklerine kaydeder, bin bir kahramanlık ekleyerek, bu beylerin, mirlerin divanlarında icra ederlerdi.

*Dengbêj*ler arasında bir mirin ya da bir beyin himayesinde olma durumu bazen bir avantaj olabileceği gibi çoğu zaman yadırgatıcı bir durum da olabiliyordu. Bazı *dengbêj*ler mirlerin denetimine giren *dengbêj*leri eleştirip onları halktan kopmakla halkın sesi olmamakla suçlayabiliyorlardı. Bu durum yukarıda *dengbêj*in toplumun sesi olması ile ilgili belirttiğimiz durum açısından ilginçtir. Demek ki bir *dengbêj*den beklenen sadece mirlerin ve beylerin yani egemenlerin bile ilgisini çekebilecek kadar güzel okumak değil, aynı zaman da doğruları da dile getirebilmektir. Bu doğrular -ki eğer mirlerin yanında bulunmak bunları dile getirmeye engel ise- toplumun egemenler ile yaşadığı çelişkiler, iyi yönetilememe ya da çeşitli toplumsal sorunlar olabilir. Bundan hareketle diyebiliriz ki, Türk halk kültüründeki âşık geleneğinde varolan 'Taşlama' türünün bir benzeri *dengbêj* geleneğinde de vardır. Nitekim ünlü şair Feqiyê Teyran *Dengbêjê Jaran* adlı şiirinde kendisini fakirlerin, yoksulların *dengbêj*i, sesi olarak tanıtmaktadır.

*Dengbêj*in kim olduğu ya da sosyal hayat içindeki yerinin ne olduğu konusunu irdelerken, şunu da belirtmeliyiz ki; ister edebiyatta (Feqiyê Teyran gib) çok önemli bir yerde olan isterse de Kürt müziğinde önemli katkıları olan (Şivan Perwer gibi) kişiliklerin, kendilerini *dengbêj* olarak tanıtması, bu kimlik ile tanınmak istemesi, bu olgunun toplum içinde ne kadar saygın bir yerde olduğunu göstermektedir

Dengbêj güçlü bir sese ve belleğe sahip olmanın yanı sıra sürekli dolaşan, bu yanıyla ortak bir kültürün oluşumunda yükümlükler üstlenmiş olan bir halk ozanıdır. *Dengbêj*ler hikâyelerini daha çok uzun kış gecelerinde anlatırlardı. Herkesin bir araya geldiği ve hikâyelerin anlatıldığı, kilamların (şarkıların) söylendiği bu gecelere "gece zamanı, geceyi geçirmek" anlamında Şevbûhêrk denilirdi.

*Dengbêj*ler sanatlarını herkesin her zaman kullandığı ortak bir mekândan (kahve gibi) ziyade oba ya da köyün ileri gelenine ait ve daha çok meclislerin toplandığı mekânlarda ki bunlara divanhane denirdi, icra ederlerdi. Bazıl Nikitin de bu görüşe katılır ve şöyle der: "Öğrenilmiş ezgili şiir okuma sanatının icra yeri ileri gelenlerin evidir. Bunlar akşamları ozan türküleri dinleyerek vakit geçirmekten hoşlanan ve Xelat (hediye) konusunda elleri hiç sıkı olmayan kimselerdi." "Köylerde konaklayan *dengbêj*ler, hikâyelerini geceleyin kalabalık bir kitleye anla-

tırlardı. Bazı yörelerin *dengbêj*leri hikâyelerini bir enstrüman eşliğinde aktarırlarken bazıları da hiç enstrüman kullanmazlardı. Enstrüman kullanmayan yerlerin başında Hakkari gelir öte yandan enstrümanlar coğrafyanın şekline göre de değişiklik arz ederdi. Örneğin dağlık yörelerde Kafkas topraklarına yaklaştıkça, Kaval, Duduk gibi üflemeli çalgılar, Diyarbakır urfa yörelerinde ise Saz, Tambur gibi telli çalgılar ön plana çıkmıştır. Mardin yöresinde Mıtrıpların etkisiyle Rebab önemli bir yer tutar" (Bkz. Kendal Nezan, Kürt Müziği, s. 14).

*DENGBÊJ*LİĞİN İCRA EDİLİŞ ŞEKLİ

Dengbêj hikâyesini aktarırken etkilemeyi farklı yöntemlerle uygular. Enstrüman kullanmanın dışında *dengbêj*lerin bir kısmı hikâyelerini dile getirirken, seslendirirken bir aktör, bir tiyatrodaki oyuncu gibi davranmaktadır. Bu noktada eğer Kürt tiyatrosunun geleneksel kökenlerine inilecekse burada mutlaka *dengbêj*lik olgusunun iyice incelenmesi gerekecektir. Çünkü *dengbêj* hikâyesini ezgiyle, makamla seslendirirken aynı zamanda bir icracı fonksiyon da üstlenmektedir. O hem hikâyeyi seslendiren hem de bir gösteri dünyasındaymış gibi icra eden kişidir, dolayısıyla farklı kişiliklere bürünüp, bir anlamda rol yapıp olayı hikâye etmektedir. Aslında belki bu özellik *dengbêj*liğin yukarıda değindiğimiz ilk sihirbaz, ilk rahip olgusu ile ilişkili bir durumdur. Kendi etrafında bir büyülü atmosfer yaratan *dengbêj*, yavaş yavaş izleyicileri, dinleyicileri de bu atmosferin içine alır ve onların hikâye ile, hikâyelerin kahramanları ile özdeşlik kurmalarını sağlardı. Bu anlamıyla ve taşıdığı özelliklerden dolayı *dengbêj*, tiyatro sanatındaki tek kişilik oyuna oldukça yakındır. Burada *dengbêj* bir oyuncu edasıyla davranır, hikâyesini dramatize eder, dramatize ettiği yerlerde kahramanların yerlerine geçer, hikâyeyi diyaloglar yöntemiyle aktarır. Böylece hem kişilerin karakteristik özelliklerinin daha iyi anlaşılınasını sağlar hem de hikâye daha da ilgi çekici hale gelir. *Dengbêj*, burada, Türk kültüründeki meddahlarda olduğu gibi, hikâyenin hem anlatıcısı hem ana karakteri hem de yan karakteridir.

*Dengbêj*lerin hikâyeyi her zaman ya da hikâyenin tümünü makamla anlatma gibi bir zorunluluğu yoktu. *Dengbêj* hikâyesine başlarken genelde orada bulunan topluluğa yönelik bir seslenmeyle başlar. Bu bazen "Gelî brayan" (Ey kardeşler) ya da "Gelî civatê" (Ey cemaat) şeklinde olurdu. Elbette bu tür özgün durumlar yöreden yöreye ya da *dengbêj*den *dengbêj*e farklılık arz etmekteydi. Daha sonra *dengbêj* mutlaka okuyacağı şarkı ya da destan hakkında kısa bir bilgi vermekteydi. Bu hikâye ya da şarkının

yaygın olarak bilinen ismi ya da konusu ile ilgili çok kısa bir tanıtımdan ibaretti. Bu durum bazen dürk halk kültüründeki Aerinin *Dengbêj* ile orada bulunan cemaat arasındaki diyalog ile ortaya çıkardı. Muhsin Kızılkaya, *Kayıp Diwan* adlı eserinde şöyle altarır: "*Dengbêj* anlatımına başlamadan önce divandakilere, sözle mi anlatayım yoksa makamla mı, diye sorar. Bu sorunun sorulacağını bilen herkes "sen önce bir hikâye et" derdi. *Dengbêj* önce hikâye eder, ön giriş yapar. Divanda oturanları makamla söylenen destana hazırlar. Öte yandan giriş eğer makamla olursa bu hikâyenin ruhunu anlatmak, içine girmek ve özdeşleşmek için bir ön hazırlık olurdu. Girişin içinde öğütler ve mesajlar olurdu. Genellikle kafiyeli bir yapıya sahiptir ve ilk duraklamaya kadar biraz monoton bir şekilde sürer. Her duraksamadaki kafiye bir öncekiyle genelde aynıdır. Bir süre sonra yöreye, *dengbêj*e ve dinleyen etmenine bağlı olarak sözlü anlatım başlardı. Hikâyenin ilerleyen evrelerinde makama daha çok yaşamdaki kırılmaların başladığı zamanlarda geçilir ve uzun sürerdi. Burada ayrıntıların üzerinde durup önemli noktaların üzerinden birkaç defa geçerek altı çizilirdi. Oldukça edebi süslemeler ve tekrarlarla dolu olan bölümdür. Makamlı olan yerler kafiye düzeni içindedir." Kuşkusuz burada anlatımın tarzının belirleyen şey sadece *dengbêj*in ya da orada bulunan topluluğun keyfiyetiyle ilgili bir durum değildi. Bu durum daha çok hikâyenin kendi karakteristik koşulları ile ilgili idi. Mesela *Memê Alan* gibi, *Siyabend û Xecê* gibi, yine *Cembelî ve Binevş* gibi, *Derwêşê Evdî ve Edûlê* gibi bazı destan kaynaklı halk hikâyeleri zaten yapıları gereği hem manzum hem de nesir biçiminde olabiliyorlardı. Bunlar çok uzun ve bir *dengbêj* için yorucu sayılabilecek nitelikte oldukları için, ister istemez bazı bölümlerde, özellikle karşılıklı diyalogun olmadığı bölümlerde *dengbêj*ler düz bir anlatımı tercih ederlerdi. Ama hikâyenin diyaloglu bölümleri (ki bunlar hikâyenin estetik açıdan en önde olan bölümleri olurdu) ve dramatik bölümler mutlaka ezgili bir şekilde nakledilirdi.

Dengbêj hikâyesine başlarken bir masal anlatıcısı gibi olaylar karşısında objektif, duygularını katmayan bir edayla başlar. Ancak hikâye ilerledikçe kendi içindeki kırılma anlarına yaklaştıkça *dengbêj* o objektif yanını bir kenara bırakır ve kahramanın yanında hikâyeye dahil olur. Bu durum divanda bulunan kişilerin de kendilerini hikâyeye kaptırmalarına, *dengbêj*in yarattığı yanılsamaya kapılıp, hikâyenin içine girmelerine, kahramanları ile beraber yaşamalarına yol açar. Kahramanın yanında hikâyeye dahil olan *dengbêj*, mesela bir savaşın doruk anında sesine bütün etkileyiciliğini katarak olayın ayrıntılarını oldukça hızlı söyler ve haklı bulduğu tarafın duygularını daha iyi vermeye çalışırdı. Kahramanın yalnız düştü-

ğü veya yenik düştüğü anda ise melodi oldukça hafifler, ses ağlamaklı olur, kızı ya da delikanlıyı övücü sözler söylenir ve onlarla özdeşlik kurulması sağlanır. Örneğin *Siyabend û Xecê* destanında, Siyabend'in Xecê ile karşılaştığı yer, böyle bir duygu yoğunluğu içerisinde verilir. Siyabend'in ölüm anında ise duygularına hâkim olamayan *dengbêj*ler vardır. Onu dinleyenler de duygularına hâkim olamayıp ağlayabiliyorlardı. Böylece divanhanedeki dinleyiciler bir duygusal boşalım yaşıyorlardı.

Muhsin Kızılkaya, *Kayıp Divan* adlı kitabında, *Dımdım Kalesi* hikâyesinin sadece ona özgü yedi makamla söylendiğinden bahseder. Birinci makam mevzuya giriştir, ikinci makam inşa makamıdır. Altıncı makam savaş makamıdır, dinleyenleri savaş içine çeker. Yedinci makam yenilgi makamıdır, dinleyenleri hüzne boğar. Hikâye bir isyan destanıdır. Xanê Lepzêrîn (altın bilekli han) önderliğinde, 16. yy'da Safevi hükümdarı birinci Şah Abbas'a karşı ayaklanmalara dayanır. Bu hikâyeyi anlatan Enter adlı bir *dengbêj* de bir divanhaneye konuk olur. Hikâyeyi makamlarıyla anlatır. Savaş makamına gelir. Enter Mehmet Ağa adlı beyin divanındadır. *Dımdım* destanında tam bu bölüme geldiğinde kendinden geçmiş, gözleri kapalıdır. Ağzından çıkan kelamın büyüsü dinleyenlerin üzerine bir perde gibi yayılmış, herkes kelamın büyüsüyle yiğitliğe yazılan bu methiyenin etkisinde kalmıştır. Emir Han'ın Dımdım Kalesi'nde evlendirdiği genç oğlu Abdal Bey karısını ve çocuğunu öldürüp kalenin merdivenlerinde önde giden babasına: "Dur baba, bensiz düğüne gidemezsin" diye bağırdığı kıtaya geldiğinde, Mehmet Ağa, Acem kuşağının arasındaki hançerinin kabzasına sarılarak kınından çeker. Kelamın da büyüsüyle o an kendisini kalede sanan Mehmet Ağa, hançeri rastgele yanındakine saplar ve var gücüyle bağırır.

DENGBÊJ HİKÂYELERİNİN KONUSU

*Dengbêj*lerin anlattığı hikâyelerin konularını ele alırken, bunu halk hikâyeleri ya da destanların genel hatlarından ayrı ele alamayız. Bilindiği gibi halk hikâyeleri ve destanlar iki temel konu etrafında vücut bulmuşlardır. Bunlar aşk ve kahramanlık konularıdır. Abidin Parıltı da "*Dengbêj*ler" adlı kitabında, *dengbêj* hikâyelerinin konularını; aşk, kahramanlık ve *dengbêj*lerin kendi yaşantıları etrafında gelişen olayları konu alan hikâyeler biçiminde tasnif etmiştir.

Aşk hikâyeleri *dengbêj* geleneğini en iyi yansıtan ürünlerdir. Bu hikâyelerin konuları çeşitli kaynaklardan gelebilir. Bu bazen bir halk masalı, bazen bir yazılı kaynak bazen de gerçekten yaşanmış bir olay

olabilirdi. *Siyabend û Xecê, Mem û Zîn, Cembelî û Binefşa Narîn, Zembilfiroş, Derwêşê Evdî û Edûlê* gibi halk hikâyeleri buna örnektir.

Kahramanlık hikâyeleri *dengbêj*lerin sıkça anlattığı ve dinleyenlerin kahramanı model aldıkları hikâyelerdir. Kahramanlar olağandışı yanlarından ziyade, daha çok insani zaafları ile beraber verilmekte ve bu zayıflıklar öğretici olabilmektedir. Kahramanlar bütün halk hikâyeleri ve destanlarda olduğu gibi, bazen olağan dışı yanlarıyla ortaya çıkarlar ama genellikle insani zaafları ile beraber verilmekte ve bu durum hikâyeyi dinleyenler için öğretici olabilmekteydi. Yine diğer halk hikâyelerinde olduğu gibi kahramanlar hikâyenin dönüm noktalarında genelde bir seçim ile karşı karşıyadır. O, yaptığı seçim ile hikâyenin kaçınılmaz dramatik sonucuna doğru gitmekte ama onun toplumsal hafızada bir kahraman olarak yer almasına yol açmaktadır. *Dımdım Kalesi*'nin kahramanı Xanê Lepzêrîn kendi kişisel istekleri ve topluma karşı olan sorumlulukları arasında bir seçim yapmak durumundadır. *Filitê Quto, Emê Gozê, Bişarê Çeto, Koçero* gibi hikâyeler kahramanlık hikâyeleridir.

Bunun yanında kahramanları bizzat *dengbêj*lerin kendileri olan halk hikâyeleri vardır ve bunlar bizzat bu *dengbêj*ler tarafından yazılmış şiirler olup okunmuşlardır. Aslında bu anlamıyla kendi orijinal yaratımı olan *dengbêj*ler çok usta ve bir tarz sahibi olan *dengbêj*ler olmuşlardır. Bu tür hikâyelerin konusu *dengbêj*lerin kendi aşkları olabileceği gibi, kendi dramatik hayat serüveni de olabilmekteydi. Bunun en iyi örneği 1800'lü yıllarda yaşamış Evdalê Zeynikê'dir.

Yine yukarıda konu bağlamında yapılan tasnifleri halk hikâyeleri ve destanlar özelinde birbirinden kesin çizgilerle ayırma yoluna gitmek sağlıklı olmayacaktır. Çünkü *Siyabend û Xecê, Derwêşê Evdî û Edûlê* ya da *Cembelî û Binevşa Narîn* hikâyelerinin konuları sadece aşk değil, hem aşk hem de kahramanlıktır.

Ancak *dengbêj*lerin okudukları hikâyelerin konularını bu şekilde sınırlandırmak eksik kalacaktır. Çünkü *dengbêj*ler sadece aşkı ve karamanlığı ya da kendi hayatlarını dile getirmiyorlardı. Onlar toplumun ve bireyin, hikâye edilebilecek bütün yaşantı, serüven ve inanışları ile ilgileniyorlardı. Mesela bir göç olayı da konu olabileceği gibi bir eğlence de konu olabiliyordu. Yine toplumun ya da bireyin doğa ile ilişkisi sonucu ortaya çıkan bir sevinç ya da hüzünlü bir durum da *dengbêj*e konu olabileceği gibi toplumun ya da kendisinin yaşadığı bir dert bir sıkıntı bir şikâyet de konu olabilirdi. Dini konular, dini kişilikler ve hatta yukarıda da değindiğimiz gibi Nuh'un gemisinin Cudi'ye inmesi bile *dengbêj*in ezgisine konu olabiliyordu.

1901-1903 yılları arasında araştırma gezisi notlarını üç cilt halinde yayımlamış olan O. Mann, Kürt ozan okullarından söz eder. Alimlerin ve mollaların yetiştiği medreselerin yanında bir de Kürt toplumunda, epik halk şiirini besleyen bir ezgi okulu türünün bulunmuş olduğunu, hâlâ da bulunduğunu söyleyebiliriz. *Dengbêj* olma yeteneğini taşıyan delikanlılar, eğitim görmek için bir ustanın yanına yerleşmekte ve bu ustaların yalnız sözel geleneği sürdüren repertuarını öğrenmektedir. Bu gençlerin yetenekleri belli bir düzeyin üstündeyse ikinci, üçüncü bir hocanın yanına girmekte ve onların şagırdleri (öğrencileri) olmaktadırlar.

*Dengbêj*lik geleneğindeki bu husus onun bir kültürel değer olarak ne kadar kurumsallaştığının ve aynı zamanda bir toplumsal statü olduğunun da işaretidir. Bu dikkat çekici durum olgunun hem Kürtler içerisinde ne kadar eskiye dayanmış olduğunu ve hem de diğer halkların ozan kültüründen farklı oluşuna işaret etmektedir. Bilindiği gibi Türk halk kültüründeki ozan geleneğinde ozanlar rüyalarında gördükleri pirin elinden bade içmek gibi soyut, mistik ve ancak kendilerinin bilebileceği bir süreç nihayetinde ozan olarak bilinmeye, tanınmaya ya da eğer sesleri ve yetenekleri ile toplum tarafından takdir edilirlerse kabul görülmeye başlarlar. Kürt *dengbêj*lik geleneğinin bu yönlü kurumsal bir yapıya sahip olması, *dengbêj*liğin geleneksel okullarının olması, onun aynı zamanda toplumda bir meslek olarak da kabul görüldüğünün işaretidir.

Dengbêj olmak için yola çıkan çıraklar, bu sanatın bütün inceliklerini öğrenmek zorundaydılar. Atasözleri ve deyimlerin kullanılması, kalıplaşmış kelimelerden yeni anlamlar üretilmesi, olayın örgüsünü meraklandıracak biçimde geliştirmek, makama duygusallık katmak gibi. *Dengbêj* Fadıl Kufrawî, *dengbêj*liği köye gelen *dengbêj*leri dinleyerek ve onların söylediklerini belleğinde tutarak öğrendiğini söyler. Kör olması onun hafızasını daha güçlü yapmıştır. *Dengbêj*ler genellikle başlangıçta Dilan *Dengbêj*liği, daha sonra eğer yeteneklerini ve seslerini geliştirirse Divan *Dengbêj*liği yaparlar.

*Dengbêj*liğin öğrenim yöntemi çıraklıktan geçer. Yazının pek içselleşmediği toplumda, *dengbêj* bütün yaşantısı boyunca hikâye konusunda edindiği deneyimi, hikâye soyunu devam ettirecek birine, çırağına devreder. Çıraklık, bir tür çıraklık sayılan müritlik, dinleme, dinleneni

tekrarlama, atasözlerine ve bunları yeniden tekrarlamaya hâkim olma veya kalıplaşmış değişlere özgün deyişler oluşturma, ortak geçmişe tek vücut olarak bakıp katılma, bu kültürdeki öğrenim yöntemleridir. *Dengbêj*, çırağına hikâyelerini anlatırken aslında yaşadığı toplumun geleneklerini, anlayışını ve dilini de aktarmakla birlikte, toplumsal deneyimden çekip aldığı hikâyesine, kendi deneyimlerini de eklemektedir. Ve bunları aktarırken aslında bildiklerini de bir sonraki kuşağa aktarıp geleneği devam ettirmektedir.

*Dengbêj*ler arasında kitlenin önünde atışmalar olur. Buna Kürtçe'de Çıxandın denir. Tahtından etmek manasına gelir. Burada yarışan *dengbêj*in bilgisi, deneyimi, kıvrak zekâsı ve keskin dilidir. Kazanan gözde olurken kaybeden gözden düşer. Evdalê Zeynikê, Sürmeli Mehmet Paşa'nın kadın *dengbêj*i olan Gulê'yi bu şekilde tahtından eder. Ve Paşanın *dengbêj*i olur. Farklı aşiretlerin beyleri ya da mirler yan yana gelirken *dengbêj*lerini de beraberlerinde getiriyorlardı ve bu *dengbêj*ler cıvat (topluluk) önünde atışıyorlardı. Bu durum mirler ve beyler için de bir üstünlük yansımasıydı.

KADIN *DENGBÊJ*LİĞİ

Dengbêj geleneğinde, diğer Ortadoğu halk ozanlarının geleneğinden farklı olarak, hemen her dönemde kadın *dengbêj*ler de var olmuştur. Esasen şarkıların, ninnilerin, ağıtların büyük bir kısmı kadın *dengbêj*ler tarafından yazılmıştır. Bu anlamda halk şiiri çoğunlukla kadın duygularından beslenmiştir.

Varlıkları ile hâlâ da halk arasında çok popüler olan birçok kilam (şarkı) kadınların dilinden anlatılmaktadır. Lawikê Metinî, Ahmedo Roni, Qasimo, Sînano ve büyük destanların, *Derwêşê Evdî û Edûlê, Cembelî û Binefşa Narîn, Mem û Zîn, Zembilfiroş* gibi, en dramatik bölümleri kadın duygusunun dile geldiği, kadının toplumsal düzenden şikâyetinin, karşı duruşunun dile geldiği bölümlerdir. Aslında *dengbêj*liğin ne olduğu sorusuna cevap ararken, mutlaka kadının bu olguya kattığı anlamlar özerinde özellikle durmak gerekmektedir. Çünkü burada kadının *dengbêj*lik olgusuna kattığı mana, bu olgunun ne kadar toplumsal oluğu ve aynı zamanda tolumun kurulu düzenine karşıtlığın bir odağı olabildiğini de göstermektedir. Belki de kadının Kürt toplumu içerisinde yaşanan eşitsizliğin ve haksızlığın birincil odağı olması sebebiyle, bu kadar kadın *dengbêj* ya da kadınların dilinden

aktarılan şarkı vardır. Mesela bir Ahmedo Ronî şarkısında, sevdiği genç ile değil de ihtiyar akrabası ile evlendirilmek istenen kadının, Besna'nın isyanını görmekteyiz. Yine Lawikê Metînî şarkısındaki o dehşet dram, sevdiği gençten uzak olan ve adeta yaktığı şarkıyla ona sesini duyurmak isteyen, onu durumundan haberdar etmek isteyen, başkasına verilmek üzere olduğunu ona bildirmek isteyen kadının dramı ve bunu en yakınındaki annesine hitaben söylemesi, dinlerken insanı derin duygulara ve isyana sevk etmektedir. Yine *dengbêj*lerin okuduğu *Derwêş ve Edûlê* destanında, kadının toplumun içindeki din farklılıklarının aşka engel olmasına isyan etmesi ve Sînano şarkısında akrabalık düzenin aşka engel olmasına yönelik, kadının isyanını görmekteyiz. Qasimo şarkısında ise kadının, annenin tolum içerisindeki anlamsız kavgaya, ölüme ve öldürmeye karşı yaktığı ağıt çok dokunaklıdır. Çocukken çoğumuzun dinlediği Binefşa Narîn û Cembelî destanının, en çok hatırladığımız bölümleri, Binefş'in Cembelî adını verdiği oğluna (aynı zamanda aşığının adı) söylediği dramatik ezgilerdir. O, artık evli ve bir çocuk sahibi olmasına rağmen, aşkından vazgeçmemiştir. Aslında kadın bu ezgileri terennüm ederken, bir nevi toplumu da bu düzene karşı bir isyana çağırmaktadır denilebilir. Kadın neredeyse toplum içerisinde varolan, ister din kaynaklı ister toplumsal gelenek kaynaklı bütün kokuşmuş törelere ve insanın doğasına aykırı yasalara, barış içinde yaşama ve aşka engel hallere karşı durmuştur ve *dengbêj*lik olgusu bu manasıyla kadınların duygularının ve bakış açılarının çok yoğun olduğu bir olgu olmuştur.

Yukarıda verdiğimiz örneklerdeki kilamlar, sadece dramatik ya da bir hüznün eseri olan sıradan şarkılar değildir. Aynı zamanda bu geleneğin estetik ve edebi yönleriyle de kadın şahsında zirve yaptığı ezgilerdir. Yani kadın bir yandan *dengbêj*lik olgusunun toplum içindeki konumunu belirlerken, bir yandan da onu estetik/edebi olarak zirveye taşımıştır.

İslamiyet öncesi dönemde, Zerdüşlük dininin egemen olduğu zamanlarda kadınlar erkeklerin de bulunduğu divanda kılam okuyabiliyorlardı ancak İslamiyet'ten sonra bu durum değişmiştir. Eğer kadın *dengbêj* erkeklerin de bulunduğu bir ortamda söyleyecekse, büyük kara çadırlar ortadan bir bölme ile ikiye bölünürdü. Erkekler tarafından görünmemesine rağmen kadın *dengbêj*ler de dinlenebiliyorlardı.

Lawje (Lawij-Lawik): Belli bir ritmi olmayan serbest şiirlerdir. *Dengbêj*liğin en karakteristik serbest formudur.

Heyranok/Heyran: Kadın ve erkekler tarafından, dans sırasında karşılıklı söylenen aşk ve sevgi şarkılarıdır.

Pîrepayizok: Sonbahara yakılan şarkılardır. Burada sonbahar insan ömrünün sonbaharını da temsil edebilmektedir.

Lawikê Siwaran/Destan: Savaşı, göçü ve kahramanlıkları anlatan epik şarkılardır. Büyük aşklar da bu türün konuları arasındadır.

Berîte: Destanlar gibi ama ezgileri yumuşak ve lirik olan şarkılardır.

Dîlok: Çeşitli şenlik ve eğlencelerde, dans ile uyumlu söylenen şarkılardır. Bu şarkılar eşliğinde toplu, ikili ya da bireysel danslar icra edilir. Hatta bu danslardan bazıları toplumsal ya da doğal bir olayı tasvir gibi icra edilir.

SONUÇ

*Dengbêj*ler özellikle 14-19. yy'lar arasında oldukça dikkat çekici bir biçimde bilinmeye, kıymet görmeye başlamış ve yükselişe geçmişlerdir. Bu durum elbette bahsi geçen dönemlerdeki sosyopolitik koşullar ve kültürel atmosfer ile ilişkilidir. Kürtlerin Osmanlı düzeni içerisinde, mirlik ve beylik olarak varlığını sürdürmesi, bir anlamda toplumsal düzen ve hiyerarşisini kendi iç dinamikleriyle ayakta tutabilmiş olması ve bu sosyopolitik statünün kendi kültürel değerlerini yaratması sonucu, hem sözlü gelenek hem de klasik edebiyat için en parlak devirdir.

Ancak 1800'lü yılların ortalarından itibaren mirliklerin ve beyliklerin tasfiyesiyle, en son Bedirhan mirliğinin tasfiyesiyle *Dengbêj*lik Geleneği de inişe geçmiştir. Zaten isyanların, sosyopolitik karmaşanın başladığı bu dönemlerde ve son yüzyılda bazı dönemlerdeki dil yasağı da eklenince, *dengbêj*liğin kendisini bir gelenek olarak devam ettirebilmesi neredeyse imkânsız hale gelmiştir.

KAYNAKÇA

Parıltı, Abidin, İthaki Yay., 2006.

Kızılkaya, Muhsin, *Kayıp Diwan*, İletişim Yay., 2000.

Uzun, Mehmet, İthaki Yay., 2006.

Boratav, Pertev Naili, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Adam Yay., 1988.

Elçi, Şükrü, Halk Edebiyatına Giriş, Akçağ Yay., 2004.

Aslan, Ensar, *Türk Halk Edebiyatı*, Akademi Yay., 2008.

Aslan, Ensar, *Yaralı Mahmut Hikâyesi*, Dicle Üniversitesi Yay., 1990.

Celîl, Celîlê; Celîl, *Ordîxanê, Zargotina Kurdan (Kürt Folklorü)*, Moskova, 1978

Lescot, Roger, *Memê Alan*, Avesta Yay., 1997.

Celil, Ordixanê, *Kürt Kahramanlık Destanı Dımdım*, Avesta Yay., 2001.

Cıziri, Şerefxan, *Kultur û Edebiyata Devkî (Sözlü Kültür ve Edebiyat)*, Nûdem Yay., 1999.

M. R. İzady, *Kürtler ve Müzik*.

Nikitin, Bazıl, *Kürtler*, Deng Yay., 1994.

Dengbêjlik, Edebiyat ve Kadın Dengbêjler

Kakşar Oremar

Dengbêj, yani sesiyle Kürtçe türkü ve ninni söyleyen kişi. Seslerinin o tatlılığıyla yaşam, yaşantılar ve ata yadigârı olan kültür, bir dizi filmi misali gözlerimizin önünden geçer. *Dengbêj*, kimi zaman gam ve acılarımızı unutturur bize kimi zaman da yaralarımızı, dertlerimizi tazeler. Onların o yüce ve derin olan sanatlarında sevinç ve keder birbirine karışır, yüzlerce nakış ve motifi barındıran zengin bir armoni ortaya çıkar. *Dengbêj*ler kıvrak zekâlıdır, tarihçi ve gazelhandır, Kürtçe beyit ve gazeller her zaman ve her yerde onların dudaklarında yankılanır. Onlar usta, uzman ve *Dimdım Kalesi, Emîrxanê Lepzêrîn* başkaldırısı, Rewandiz Beyi, Mir Bedirxanbegê, Cizîra Botan, Yezdanşêr, Şêx Ûbeydullahê Nehirî, Simkoyê Şikak ve Safevi karşıtı Barzan Şeyhleri, Osmanlı, Pehlevi ve Kürdistan işgalcilerinin serüvenlerinin *dengbêj*leridir. Bir taraftan ülkeleri Kürdistan'ın tarihinden, yiğitlerinden, cengaverlerinden bahse-

derler; diğer taraftan Mem ile Zîn, Derwêş ile Edûlê, Siyabend ile Xecê, Las ile Xezalve Evdî ile Milan padişahının kız kardeşinin aşklarını gözlerimizin önüne sererler. İnsanı gerçek ve kutsal bir aşk deryasının ortasına sürüklerler. Lakin aşklarının kendisi de gizlidir ve gönülle ciğerleri dağlar. Bu yakıcı aşk, kullandıkları sözcüklerde çok aşikâr bir şekilde kendini gösterir.

Eskiden, ki o zamanlar Kürt dilinin Kürt bey ve paşalarının nazarındaki değeri yüksekti, bir taraftan Kürt *dengbêj*lerinin çekici sesi, diğer taraftan çalgıcıların kaval ve sazlarından dökülen nağmeler göğe yükselirdi ve ayla parlak yıldızlar onların sesleriyle mutluluk ve güzellik halayına dururdu.

*Dengbêj*ler divanlarının sıcak ve coşkun olduğu dönemler, aynı zamanda Kürt dil, kültür ve folklorunun da altın çağıdır. Girdikleri ve günlerce, gecelerce, haftalarca hatta aylarca süren atışmalarda Kürtçe türkü ve sözlerin sonu gelmezdi.

Kürt Ayşe Şan –o tahtsız ve taçsız prenses, Kürtçü ve ileriyi gören hanımefendi– güzel sesli babası Osman Bey'in *divan*ında akşamdan sabaha dek çığıran *dengbêj*ler üzerine şöyle der: "Keşke Diyarbakır'daki o evimizin kapı ve duvarlarının dili olsaydı da o renkli geceleri bize anlatsaydı. *Dengbêj*lerin türkülerini (ezgilerini) söyledikleri ve benim de divanhanenin kapısının arkasından onlarla birlikte dipsiz deryalara daldığım geceler..."

Bir rüya misalidir yaşam. Para, mal, mülk ve her şey yaşam araçlarıdır; fakat iyi bir isimdir, insanın ardından kalan. Bundandır ki *dengbêj*ler adları ve sesleriyle vardır ve bizi de tarihin rüyasına götürür, uzak ve derin olan tarihe, ölüm kalım tarihine.

Dengbêj bize her zaman şunu söyler: "Var olduğunuz müddetçe ülkenizin, halkınızın ve köklü kültürünüzün aşığı olun." Ondandır ki değerli ve saygındır. Günümüzde teknoloji, egemen ulus dilinin etkisini Kürdistan'ın köylerine ve mezralarına ulaştırabilmekte, ezilen halkların dilinin erimesine ve yok olmasına sebep olmaktadır. Öyleyse, kanımca o isimsiz ve adressiz sanatçılara verilecek en iyi değer, aynı zamanda bütün folklorik mirasa ve sermayeye ki bu topraklar üzerindeki toprak-sal, tarihsel ve yaşamsal eskiliğimizi herkese açıkça gösterir verilen değerle eşanlamlıdır. Gelin bir yol bulalım ki sadece otoasimilasyonu değil, belki asimile etme politikasına karşı da bir çözüm yolu olabilsin. İnanıyorum ki işte o zaman ülkemizin bereketli ve hayırlı toprakları altındaki *dengbêj*lerimizin, ulusal davamızın kahraman ve şehitlerinin ruhları daha iyi dinlenebilir.

Varolan edebiyatımız, varlığını fazlasıyla Kürt *dengbêj*lere borçludur. Çünkü güzel sesleriyle ve zengin ezgileriyle Kürt dilinin ve edebiyatının yaşamasını garantileyen onlardır. Canlarını verdiler, açlık ve yoksulluk çektiler fakat sanatlarını terk etmediler. Kürt sanatı onlar için yaşamdan ve her türlü şeyden daha değerliydi.

KÜRT KADINI VE *DENGBÊJLİK* SANATI

*Dengbêj*lik sanatı Kürtler içinde sonu olmayan bir pınar gibidir; her daim akar, hiç kurumaz. Bundandır ki bu sanat, Kürt tarihinin başlangıcından bugüne halkın gönlünde ve bilincinde canlı kalmıştır. Kürtlerin başından geçen olaylar *dengbêj*ler tarafından, denbejliğin hüneriyle divanhanelerde sabahlara dek söylenirdi. Hangi *dengbêj* güzel sesli ve usta görülse, divan sahibi tarafından ödüllendirilirdi. Kürt ağa, bey, şeyh, eşraf ve büyükleri onları kendi divanlarının süsü olarak kabul eder ve onlara hürmette kusur etmezdi.

Orijinal ve zengin kültür, dil Kürdistan'daki ulusallığın ve köklü yaşamın işaretleridir. Bir ulusun türküleri, dili, sanatı, çalışması, toprağı ve tarihi, güçlü kimliklerinin işaretidir ve siyasi elçilerin ve ilahi peygamberlerin rollerini oynamıştır.

Kürdistan'ı işgal edenler, Kürtlerin varlığını ve değerlerini yok etmek ve anlamsızlaştırmak için çok çalışmıştır. Öldürmeyi ve talanı kendilerine esas görev bellemişler, ardından da genel olarak Kürtlerin varlığı inkâr etmiştir. Kürt siyasetçilerini öldürmeleri ve idam etmelerinin yanında, daha derin bir kinle Kürt sanatçılarını kurşuna dizmiştir. Çünkü Kürt kültürü için oynadıkları pozitif rol kadar Kürt düşmanlarının yürüttüğü asimilasyon politikalarına karşı da zarar vericiydiler. Bu yüzden egemen sistem mimarları, ilk hamlede Kürt dili ve sanatını bir seferde ortadan kaldırmak için bütün yöntemleri denedi. Fakat onların insan hakları prensiplerinden uzak olan isteklerinin tersine, Kürt kadınları ve erkekleri her alanda başarılı hamleler yaptı ve Kürdistan tarihinin altın sayfalarına adlarını yazdırdı. Bu güçlü ve tarihi alt yapının temel taşı da herkesten önce Kürt kadınlarıdır.

Kürtler gür seslidir ve gür sesle de çığırır. Onların bu gür sesliliği, kaynağını Kürdistan dağlarının yüksekliğinden, ülkenin doğal güzelliğinden, Kürt annelerinin, kadınlarının haykırışlarından alır. Kaç bin yıllık geçmişe dayanan Kürdistan istilacılarının baskısı, daha çok annelerimizin ezgilerinde, şarkılarında ve haykırışlarında işitilmiş ve hissedilmiştir. Süregelen bu haykırışlar günümüzde de Amed, Batman,

İstanbul, Cizîr, Urmiye, Mehabad, Hewlêr ve Qamişlo sokak ve caddeleriyle ülkemizin değişik yerlerinde işitilmektedir. Kadın(*jin*), ismini yaşamdan (*jiyan*) aldığından, kendisini yaşamın devamı için haykırmak mecburiyetinde görmektedir.

Bazı seyyah ve doğubilimci kaynaklarında Kürt kadının *dengbêj*liği üzerine şu söylenir: "Kürt anneleri kundaktaki çocuğuna yurtseverlik, intikam, savaşçılık ve vefakârlık türküleri söyler ve bu şekilde çocuklarını eğitir."

Kürt annelerinin bebeğinin beşiğini sallarken söylediği ninniler, orijinal Kürt müziğinin temelini oluşturmuştur. İlhamını Kürdistan doğasının güzelliğinden ve renkliliğinden alan bir sanattır. Sonsuz bir derya misali olan bu ezgiler günümüze kadar da bize gazel, kaside, *hayranok* (bir beğeni ya da güzelliği anlatan ezgiler), beste, *pahizok* (güz mevsiminde söylenen hüzünlü ezgiler), deyiş, ilahi gibi türlerini yaratma kaynağı olmuş ve Kürt halkının zengin sanatının da temelini oluşturmuştur.

Her ne kadar Kürdistan'ı istila edenler, onun berrak suyundan içti, talan etti, çaldı ve sonsuz olan bu pınarı her anlamda bulandırmak istedi de onun soylu ve köklü asaletini yok edemedi. Başka bir deyişle bu pınarın suyunu kirletemedi. Bunun nedeni de Kürt sanatının sinir ve damarlarının kaç bin yıllık bir tarihi derinlikten gelmesidir. Sanatı ve dili, kendi toprağında yer aldığı ve kendi özel değerinde olduğu için kaybolmayan bir tarihtir bu. Devletsiz ulusların varlığı ve kalıcılığının başat sebeplerinde biri de bu yöntemdir.

Kürt annelerinin gönlünün derinliğinden gelen bu yakıcı dert, acı, keder ve hüzünler türkü ve ninni şeklinde duyulmuştur ve günümüze kadar da bu şekilde dinlenilmiştir.

Eğer biri Kürtlerin ezilmişlik derdini ve onların özgürlük tarihini araştırmak isterse, bence her şeyden önce Kürt kadınlarının, halkın ezilmişliği, Kürdistan gençlerinin kahramanlığı ve yiğitliği üzerine söylediği o türkü ve ninnileri dinlemelidir. Kürt kadını, becerikliliğini tarihin sayfalarına bu şekilde eklemiştir.

Dinlenen bir ezgi roman, öykü, sinema filmi ya da tarihi ve uzun bir dizi filmin yaratılmasına kaynaklık edebilir. Örneğin Derwêşê Evdi ile Edulê'nin başından geçenler yaşam felsefesini, yurtseverliği, Kürt erkek ve kadınlarının fedailiğini ve vefakârlığını birlikte ortaya koyar. Kürdistan'daki *dengbêj* kadınlar arasında Gulê adında bir kadın vardır. Civan ve güzel seslidir. Efsanevi *dengbêj* Evdalê Zeynikê'yle yedi gün yedi gece yarışa ve rekabete giren *dengbêj* Gulê, Kürt kadınının gücünü ve cesaretini gösterir.

Celila Leilê yoksul ve muhtaç bir kadındır, Emoya Cizîrî ya da sanatçı Ramazan Cizîrî'nin annesi, Mihemed Arifê Cizîrî'in annesi Edla Hanım, Cizreli tüm sanatçıların hocası olan Edûyê Nuran'ın annesi Nurê, hepsi de klâsik sanatçılarımızın çoğunun onların gözetiminde türkü söyleme sanatını öğrendiği kadın *dengbêj*lerimizdendir. Yine Mehabad'ın Mûkriyan bölgesinde, bütün düğün ve eğlencelerde yer alan ve halk arasında *dengbêj* olarak tanınan Menic Heyran adında bir kadın vardır. Mehabat'ın ileri gelenlerinden birçoğunun anılarında onun adı geçmektedir.

İsmi anılan bu kadınlar, kadın *dengbêj*lerinin birinci kuşağını oluşturmaktadır. Oysa Kürt sanat arşivinde, yeri yurdu belli olmayan bu kadınların ses ve ezgilerinden de eser yoktur. Takipçilerinden bazıları şunlardır: Günümüz kuşağının sanat ilhamı ve cesaret aldığı Meryem Xan, Dayikî Cemal, Nesrîn Şêrwan, Elmas Xan, Sûsîka Simo, Eyşe Şan, Gulbihar, Gulîzer, Fewziye Mihemed, Aslîka Qadir, Xana Zazê, Belga Qadir, Zadîna Şakir, Fatma Îsa, Nazdar ve Esmer Ferhad, Şehîn Talbanî, Îran xanim Mocered, Gîtî Bêhiştî, Munîre Muteqî, Mestûre Esedî, Leyla Pena, Gulîzera Etar, Kubara Xido, Tûkasa Xemo, Nûra Cewarî, Cemîla Celîl, Leyla Bedirxan.

Bunlar da ikinci kuşaktır ki günümüzde, halk arasında onların ardılları olan sanatçı ve *dengbêj* kadınlar var: Gulistan Perwer, Zozan, Hêlîn, Bêrîvan, Mediya, Şehîd Mizgîn, Tirkan, Şirîn Mela (şimdi Perwer), Peyman Omer, Merziye Rezazî, Mehabad vb.

Her geçen gün, Kürt kadınların daha çok cesaretlendiğini ve dördüncü kuşak olan günümüz kuşağının, Kürt sanatına ve müziğine yeni bir renk kattığını görmekteyiz. Dördüncü kuşak sanatçı Kürt kadınlarından bazıları şunlardır:

Şehrîbana Kurdî, Beser Şahîn, Xezal, Serab (Koma Amed), Meryem Kamkar, Nîlûfer Akbal, Fatê, Delal, Canê, Leyla Ferîqî, Hozan İbrahîm, Eylem, Zerîfe, Tara Caf, Tara Resûl, Awan Cemal, Ayten(Koma Dengê Azadî), Çopî, Jale, Rojîn, Rojan, Rojda, Kewê, Zozan Zudem, Meral, Zelal, Nurcan, Şengul, Sosin, Rozerîn, Rozerîn Besta, Gulê, Gulistan Sobarî, Çîçek, Aynur, Seba Kamkar, Leylê Îşxan, Afaq, Dilniya Qeredaxî, Gulseher, Semî, Nazdar Botî, Diyana Wekîl vb... Büyük bir iftiharla söylenmeli ki teknoloji ve internet çağındaki kadınlardan bazıları Kürt sanatının adını sanını Kürdistan sınırlarının ötesine taşıdı. Genel olarak adı geçen her dört kuşak içinde, bazıları türkü söyleme sanatını kendilerine meslek edinip bu yolda yürüdü, bazıları da bir dönem görünüp sonra kayboldu. Elbette yine söylemeliyim ki Kürt kadınları her alanda cesurca ve erkeklerle omuz omuza gücünü ispatlamıştır.

Kürt edebiyatı üzerine genel akademik bir araştırma yapılacaksa, *dengbêj*lik sanatıyla (sözlü edebiyat kategorisinde yer alır) yazılı edebiyatın ortak olan birçok noktasıyla karşılaşılacaktır. Bundan dolayıdır ki Kürt roman yazarları yapıtlarının içeriğinde, türküler ve denbejlerin anlattığı olayların üzerinde durur ve bunlardan faydalanır. Dolayısıyla Kürt edebiyatıyla sanatını birbirine denk gördüğümü ya da birbirine çok yakın bulduğunu söyleyebilirim.

18.10.2010, Düsseldorf/Almanya
Çeviren: Kenan Güneş

Sözlü Kürt Edebiyatında Destanlar

İhsan Çolemergi

Destanların tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. Uygarlığın gelişmesinde rol oynayan bereketli Mezopotamya'da yer alan Zagros Dağları, destanlar ve efsaneler coğrafyasıdır. Tarihin başlangıç dönemlerinde ovalıların mitolojisinin, dağlıların mitolojisinin etkisinde olduğu bilim çevrelerince de kabul görmüştür. Tanrıların dahi mekân kurduğu dağlar, çok sayıda kahramanlık olaylarına, övgülerle dolu halk şiirlerine ve örgüsü uzun güncel kahramanlık öykülerine adeta beşiklik yaptı.

Destanların en belirgin özelliği, dağın doruğundan düşen çığ gibi önce küçük olması derinliklere doğru ilerledikçe büyüme ve yayılma göstermesidir. Örgüsünü örenler, yöreden yöreye dokusunu değiştirerek, renk ve nakışlarını kendi dil, kültür, inanç kalıplarına göre biçimlendirip, seslendirir. Başka bir tanımla, başlangıçta bir manifaturacının tezgâhında duran bir kumaş gibidir. Farklı etnik ve dini inançlardan

gelen anlatıcılar, o kumaşı alarak kendi bünyelerine uyacak şekilde diker. Bir örnek vermek gerekirse; Sümerlerin malı olan *Gılgamış* destanı, Sümerlerden sonra Mezopotamya'da egemenlik kuran Akad, Babil ve Asur uygarlıkları tarafından değişikliğe uğratılarak benimsendi. Sümerler Tufan kahramanını Ziusidra, Babilliler Utnapiştin, Beni bunu hangi millet tanımlıyor, İsraillilerle Araplar da Nuh olarak tanımladı. Destanın içeriğine pek dokunmadan yalnız geminin ebatlarını, içine alınan insan ve hayvan sayısını ve karaların göründüğünü müjdeleyen hayvanın adını değiştirerek anlattı.

Kürt destanlarında da öne çıkan temalar farklıdır. Birinde cengâverlik öne çıkarken, diğerlerinde direniş, ihanet, bühtan, fedakârlık ve aşırı bağlılık öne çıkar. Kürtler, destanlarını genelde şarkıların dizeleriyle süsleyerek kuşaktan kuşağa aktarmıştır.

Dımdım Kalesi destanında daha ziyade direniş ve Alekan'lı Mahmud'un ihaneti öne çıkmıştır. Bunun yanında Kürt Beyleri arasındaki çelişkilerden kaynaklanan ittifaksızlık işlenmiştir. Civar Beylerin egemenlik alanlarında onlarca yiğit gönüllü olarak Dımdım Kalesi'nin savunmasına katılırken, egemenler saraylarında eğlenerek seyirci olmuştur. Bunu destanın dizelerinde görmek mümkündür.

Çabê bidin Mirê wanê
Bazirganê nava meydanê
Naêt hevara Kurdistanê
Cabe bidin Mire Botan
Rûniştiye rex dayik û dotan
Naêt hevara melkemotan
Hat lavike Ertûşî
Şûrê wi xwin je dibarî
Got, qebelê min ordiya nizari
Ez xanim, Xanê lepzêrînim,
Ez baziyê ser helînim,
Xewazê binê behra şînim.

(Haber salın Van Beyi'ne
Ortalıkta gezen tüccara
Gelmedi Kürdistan'ın imdadına
Haber salın Botan Beyi'ne
Oturmuş anne ile kızların yanına
Gelmedi Azraillerin imdadına

Ertuşlu oğul (yiğit) geldi
Kılıcından kan fışkırıyor
Güneydeki ordu benim payıma, dedi
Ben hakanım, altın pençeli hakan
Ben yuvasındaki şahinim
Mavi denizlerin dibindeki dalgıcım)

Dizelerden de anlaşıldığı gibi, Dımdım Kalesi'nin yöneticisi Xane Lepzerin (Altın Elli Han) gücün ve direnişin sembolü, komşu Kürt Beyleri şahsi çıkarların tutsağı, halktan gönüllüler de yiğitliğin sembolü olarak öne çıkarılmıştır.

Mem û Zîn Destan'ında aşırı bir sevgi bağının yanında, bir Kürt Beyinin Beko adındaki bir fitneci tarafından nasıl yönlendirildiği öne çıkmıştır. Sonuçta Beko baskın çıkmış, Memo boynunu kaderin kılıcına uzatırken, Zîn de yaşamına son vermiştir. Siyaset alanı yine kötü karakterlere kalmıştır. Ahuramazdacılarla, Ehrimancılar arasındaki insanlık savaşını kötüler kazanmış, ışık karanlığın karşısında yenik düşmüştür. Her ne kadar yiğitliğin, askeri gücün sembolü Kara Tajdin, Beko'nun hayatına son vermişse de kötü gelişmeyi önleyememiştir. Memo'nun temsil ettiği Kürt halkı, vatanı Kürdistan'ı canlandıran Zînê'ye o süreçte ulaşamamıştır. Destanın anlatımı boyunca Beko gibi bir fitneciye fazla rol biçilmesi, tarih boyunca yapılan serhıldanların yenilgiye uğratılmasında işbirlikçilerin gücüne dikkat çekilerek Kürt halkı uyarılmak istenmiştir.

Ey baîsê fitne û fesadan
Wey maniê meqsed û miradan

(ey fitne ve fesadın bahisçisi
ey maksat ve muradın önündeki engel)

Bu dizelerde işbirlikçilerin Kürt halkının özgürlüğünü engelleyici gücüne vurgu yapılıyor. Memo ile Zînê'ye bazen ulus ve toprak rolü, bazen de iyiliğin, güzelliğin sembolü rolü verilmiştir. Dostluk ve kardeşlik duyguları da Memo ve Kara Tajdin'in sahasında dile getirilmiştir.

Ew yarên ji dil, ne serserî bûn,
Reh şibhetê mihr û mişterî bûn
Sed can û dil û ceger disotin
Xelq bi mesel ji wan digotin

(Onlar gönülden âşık olanlardı, serseri değil
güneş ve zühal felekleri gibiydiler
yüz(lerce) canı, gönlü ve ciğeri yakıyorlardı
halk, onlardan emsal (sembol) olarak bahsediyordu.)

Özerk Kürt beylerinin yönetimleri hem yüceltilmiş, hem de yönetimin kötü, öldürücü karakterine destanın dizelerinde dikkat çekilmiştir:

Rom, Ereb, Ecem di ferman
Meşhur bû binavê Mirê Botan
Hukumdar, ji cinsê şahê marin
Eshabê Simûn û muhredarîn

(Rum (Türk), Arap, Acem fermanında
Meşhurdu, Botan Beyi ismiyle
hükümdar, yılan şahı (şahmaran) cinsinden
Simun'un ashâbı ve mühürdarıdır)

Zaloğlu Rüstem destanına çağın gereği olağanüstü güçlülük damgasını vurmuştur. İnsanların olayları kavrama yeteneği zayıf olduğundan, destan daha ziyade gerçekdışı mitolojik anlatımlarla süslenerek, dinleyenler etki altında tutulmuştur.

Qirênen Rûstem de;
Kevır ji kendala diveresin
Jinikên du canî, zarûkên wan ber diçin
Melayîket, pêyên xwe dihilkişine asûmana
Sîmerx; xwe vedikêşîne, pişta çîiya ê QAF.

(Rüstem'in haykırışlarında;
taşlar sökülürdü yamaçlardan
Hamile kadınlar bebelerini düşürürlerdi
Melekler, göğe çekilirdi
Simurg Kaf dağının ardına çekilirdi.)

Sinem Han destanındaysa bir imamın (*melan*) attığı iftira (*buxtan*) öne çıkmış. Destan ağırlıklı olarak o temayı işleyen dizelerle zenginleştirilmiştir.

We li min kir buxtane
Çî buxtanek girane
Saqî digerînin şerbetê
Fincan, mesîn û cam e
Şahidên min û bêbexta
Belkiz û Sulemane

(Bana iftira attınız
ne kadar da ağır bir iftira
Saki şerbetini dolaştırır
fincan, cezve ve kadehtir(şahitleri)
benim ve iftiracıların şahidi ise
Belkız ve Süleymandır.)

Hakkâri Beyi'nin oğlu Cembeli'nin destanındaysa aşk öne çıkmıştır. Cembeli bir beyin oğlu ve gelecekte mirlik tahtının varisiyken, sevgilisi Bınevşan'a kavuşmak için çoban olmuştur. *Cembeli* destanının gerçekçi yanı ağır basmıştır. O kendisinden önceki âşıklar gibi boynunu kaderin kılıcına uzatmamış, sevdiğine diğer dünyada değil, bu dünyada kavuşma gerçeğine inanmıştır. O gerçekçidir ve aklın yolunu gücün önüne çıkarmıştır. Bınevşan zorla amcasının oğlu Ahmet'le evlendirilip "Küçük Cembeli" adında bir çocuğu olmasına rağmen, "Büyük Cembeli"nin sönmek bilmeyen aşk ateşine karşılık vermiş ve onunla kaçmıştır. Bınevşan, Cembeli'nin aşkına, çocuk ve aşiret sevgisinin ondan sonra geldiğini dile getiren şu dizelerle karşılık vermiştir:

Lorî lorî Cembelîyê mino lorî
Tu bi xêr û xweşî hatî welatê Hekaryan zozanên jorî
Ez de serê Ehmedê pismam, Cembelîyê bicûk,
Ligel êl û eşira giran ji te re bikim gorî.

(Lori lori Cembelim lori
Hakkari'nin yüksek yaylalarına hoş geldin, sefa geldin
ben, Kuzen Ahmet'in başını, küçük Cembeli'yi
büyük aşiretle beraber sana feda edeceğim.)

Sınırlı bu birkaç dizede olduğu gibi Kürtler, zengin bir destan anlatımı yanında, çok güçlü bir sözlü edebiyat geleneğine sahiptir. Bu olgu,

onların yüzlerce sürgün, kıyım, katliam görmelerine rağmen günümüzde de eşsiz bir direniş sergilemelerinde etkili oluştur. Kürt destanları, Kürtlerin Batı klasik sömürgeciliğinden farklı olarak, tamamen inkâr ve imhayı amaçlayan yerel Ortadoğu sömürgeciliğinin acımasız potasında erimelerini kısmen de olsa engellemiştir. Kırsal alanlarda bugün de bu işlevini sürdürmektedir.

Dördüncü Bölüm

Kadınların Dile ve Edebiyata Katkısı

Kürt Kadını ve Edebiyat
Ne Kadar Uzak Ne Kadar Yakın!

Jana Seyda

Ve biz, çaresiz, tarihin sarı sayfaları arasında bir iz, bir isim bulmak için dolaşıyoruz. Şuradan birkaç isim, buradan bir deneyim... Ellerimizi adeta, el yordamıyla mezar taşları arasında, rüyalar aleminde gezdiriyoruz. Şuradan bir isim, iki isim, üç isim; buradan bir deneyim; oralardan bir şarkının sesi, buralardan bir ninni, bir *heyranok*un sesi yükselir. Kayıp yaşam öyküleri...

Yalnızca Kürt kadını ve onun edebiyat alanındaki rolü ve deneyimleri üzerine araştırma yapan kimseler değil, Kürt kültürü alanında olsun, sanat veya edebiyat alanında ya da toplumsal alanlarda araştırma yapanlar olsun hepsi aynı sorunları yaşar.

Yüzyıllardır egemen toplulukların gölgesi altında yaşamış, farklı dost ve düşmanlarının kavgalarıyla meşgul edilmiş olan Kürt halkı, tarihin bütün katmanlarında komşu halklar arasında yalnız bırakılmış ve bu zamana kadar da bağımsız olamamış bir halktır.

Kürt halkı, birçok sebepten, yeryüzünde yaşayan diğer bütün halkların sahip olduğu kültüre, bilgiye ve zihinsel mirasa bağlı bilgi birikiminden mahrum bırakılmıştır. Bu mahrumiyetlerin en önemlisiyse Kürtler arasında on yıllardır süregelen bilimsel bilgi alanındaki görüş farklılıklarıdır. Bu ayrılıkların en belirginiyse, etkisi günümüze kadar süregelen lehçe farklılıkları ve değişik alfabe türleriyle yazmış olmanın getirdiği görüş ayrılıklarıdır.

Kürtlerin bir kimlik edinebilmek uğruna direndiği, hem bir halkın kimliğinin oluşmasının hem de o halkın tarihsel mirasının gün yüzüne çıkmasının en önemli unsuru sayılan dili üzerindeki bu ayrılıkların gittikçe büyümesi, tarihe sağlam kökler salmış, zengin bir kültürel kimliğin oluşmasının önünde bazen gerçek (somut) bazen de psikolojik bir baraj işlevi görmektedir.

Toplumun yarısını oluşturan veya toplumun bir üyesi konumundaki Kürt kadınının toplum içindeki durumu, yukarıda bahsettiğim sebeplerden ayrı tutulamayacağından, Kürt kadınının (edebiyat) deneyimleri üzerinde yapılan incelemeler ve sualler de acil çözülmesi gereken o sorunların yanında manasız, havada asılı kalan, boş sualler gibi durmaktadır. Ancak bu dağınıklığı aşmanın, kültürel mirasımızla aramızdaki uçurumları gidermenin ve kültürümüzle aramızda sağlam köprüler kurmanın yolu, Kürdistan'da veya Kürdistan dışında söz sahibi kurumlar, örgütler, partiler ve de onların yöneticilerinin bu işe el atmalarıdır.

KADIN, DİL VE EDEBİYAT

Dünyanın her tarafında dilin bir değeri ve ağırlığı vardır. Çünkü dil, hem bir milletin varlığının hem de düşünce ve kültür dünyasının temel taşlarındandır.

Bazı araştırmalara göre dil, sadece duygu, düşünce veya varlık dünyası için bir iletişim aracı veya anlam dünyası için bir köprü değildir. Dil bilincin aynası, düşüncenin aracı ve bilginin de kaynağıdır.

Bu araştırmalara göre dil toplumsal, psikolojik ve fizyolojik bir etkinlik olarak, halkın tarihine ve geçmişine bağlı olarak gelişen temel unsurdur. Yani bir halkın dilinin tarihi, o halkın tarihinin bizzat kendisidir ve buna bağlı olarak da kişi, bizzat kendi dilinin ürünüdür.

Bu bağlamda Kürt kadını, bilerek veya bilmeyerek kendi dilinin en büyük savunucusu olagelmiş ve bu dili savunma yolunda kendi ulusal kimliğinin de en büyük savunucusu rolünü üstlenmiştir. Bu sebepten bütün halkların öz diline "anadili" denmektedir. Yani kişinin annesinin

ağzından ilk kez duyduğu sözcükler ve anlamlardan örülü bu dil, o kişinin hayatındaki ilk okuludur.

Her ne kadar Kürt kadınının diline olan bağlılığı değerli ve güçlü bir bağlılıksa da edebiyat alanında, özellikle de yazılı edebiyatta onun tutumunu yansıtan örnekler çok azdır veya diyebiliriz ki hiç yoktur. Bu alanda bilinen en iyi örnek, birkaç tarih kitabında bahsi geçen Mesture Kurdistanî, yani asıl ismiyle Mah Şeref Xan'dır. Genç denilebilecek bir yaşta ölen (44) Kurdistanî'nin Erdelan şehri üzerine yazdığı bir tarih kitabı olan *Dîroka Erdelané* ve yirmi bin beyitten oluşan Farsça bir şiir *divanı* vardır.

Şüphesiz, Kürt tarihinde kadının bu manada yaşadığı deneyim yokluğu veya eksikliği, tesadüfler ve gariplikler sonucu olmamıştır, olamaz. Çünkü etrafındaki diğer halkların kadınları gibi dinsel ve aşiretsel yasaların hükmündeki erkek egemen bir toplumda yaşamıştır.

Bu yasalara göre kadın, erkeğin mülklerinden biridir (malıdır). Evlenmeden önce ailesinin veya aşiretinin mülkü durumundayken, evlilikten sonra kocasının ve onun ailesinin mülkü durumuna gelir (Kürdistan'ın birçok yerinde küçük veya büyük yaşta olsun fark etmez, kocası ölen bir kadın, varsa, kocasının erkek kardeşiyle evlendirilir). Çünkü kadın, sadece kocasına eş'lik (karılık) eden biri değildir: aynı zamanda kocasının ait olduğu çevrenin de bir mülküdür. Berdel evlilikleri, namus cinayetleri, çokeşli evlilikler ve daha bir sürü şey bunun en bariz kanıtıdır. Fakat bu sadece Kürt kadınının kaderi değildir. Civardaki diğer ülke kadınlarının durumuna bakarsak eğer; İslami kurallara aykırı olmasına rağmen bir türlü değişmeyen cariyelik kanunlarına tabi kılınan Arap kadını veya hâlâ bugün bile devam eden ayinsel bir rezalet olan Muta nikâhının reva görüldüğü Fars kadını ya da kocası öldükten sonra onun mülkü konumundaki karısının da onunla beraber canlı canlı mezara gönderildiği Hint kadınının durumunun, Kürt kadınından daha iyi olmadığını görebiliriz.

Aslında bu yazıda ne Kürt kadınının ayrımcılık uygulanan bir cins olduğundan ne de yukarıda örneklediğim tarzda, Kürt erkeğinin kendisine uyguladığı kölelikten bahsetmek istemiştim. Bu yazıda daha çok, Kürt kadınının tarih boyunca içinde bulunduğu zor koşulların ve özellikle de edebiyat alanındaki güçsüzlüğünden söz etmek istemiştim. Çünkü Kürt kadını tarih boyunca çift katmanlı bir kölelik yaşamıştır. Bir taraftan kendisine Ortadoğu'daki bütün erkekler gibi davranan Kürt erkeğinin yaşattığı kölelik, diğer taraftan işgal altındaki ülkesinde işgalcilerin gücü ve kanunları gölgesinde hem kendisinin hem de Kürt erkeğinin ortaklaşa yaşadığı kölelik.

Dolayısıyla tarih alanında yolumuzu aydınlatacak parlak örnekler veya onun (Kürt kadınının) aktifleşmesini sağlayacak bir dönem bulamayacağımızdan, biz de bu sorunu araştıran herkes gibi kendimizi mecburen sözlü mirasımızın kucağına atarak kadının ağzından söylenen, şenlik ve yaslarda okunan şarkılar, ağıtlar veya *heyranok* ve *payizok** gibi eserlere bakacağız.

Burada sorulması gereken şudur: Acaba Kürt kadınının edebiyattaki durumu üzerine yapılan tablonun, sözlü mirasla bir araya getirilen resimlerle başarılı olması mümkün müdür? Bu, ancak o miras için yorulmadan asıl kimliğini arayan bir kuşağın altyapısı için işe yarayabilir. Asıl soruysa; acaba edebiyat, Kürt kadını için toplumun gelişmesindeki doğal güçler gibi bir güç haline gelebilmiş midir?

Kuşkusuz, bilgi (bilim) bir mirasa dayanarak oluşur. Bilgi birikir ve bu birikiminden yeni deneyler ortaya çıkarır. Kültürel bellek de bu şeylerden bağımsız sayılamayacağından edebiyat da halkın belleğine (bilincine) bağlanarak, onun kültürel mirasına dayanarak gelişir. Bu noktada diyebilir miyiz ki yeni kuşakların deneyimleri belleksizdir? Ya da kendimizi tarihten soyutlayıp, kendimize yepyeni bir bellek yaratarak bu darmadağın edebiyata bir altyapı oluşturabilir miyiz?

Kürt kadınının deneyimi, peki ama neredeki deneyim?

Kürtçe yazılmış olan eserler, acaba hangi lehçeyle ve Kürdistan'ın parçalarından hangisinde yazılmıştır? Kuzey Kürdistan'da kaç kadın yazıyor ve onların kültür ortamındaki rolü ve ağırlığı nedir? Veya Batı Kürdistan'da veya Güney Kürdistan'da veya Kuzeybatı Kürdistan'da...? (Topluma etki etmeyen ve ondan uzak duran edebiyat, kültürel tablodaki resmi tamamlayamaz, bunun sebebiyse ondan kopmuş olmasıdır.)

Kürt edebiyatından bilimsel yollarla ciddi bir şekilde bahsedilebilmesi için öncelikle toplumsal, kültürel ve coğrafik olarak bu kopmuşluk halinin acilen giderilmesine ve yakınlaşmaya –içinde kadın edebiyatçısıyla– ihtiyaç vardır.

Ve Kürt kadını böyle araştırmaların izinde, edebiyat yolundaki yürüyüşünü ilhamı Melayê Cizîrî, Xanî, Nalî, Salim, Mehwî, Feqiyê Teyran ve Mesture Kurdistanî'den alıp, isimsiz annelerin ninnileri ve şarkılarının izinden giderek, sesini güçlü kalemlerin Ciğerxwîn'in, Goran'ın, Bêkes'in ve Bedirhan'ların sesiyle birleştirerek, hem yarım kalmış hem de devam eden devrimlerin gücüyle sürdürecektir.

Sonuç olarak, edebiyat alanında varolmaya çalışan bütün genç kalemlerin azmi ve ayrıca Kürt edebiyatının, Kürt kadın edebiyatının geleceği için objektif ve bağımsız bir eleştirinin gücüyle...

Çeviren: Mahmut Koyuncu

Dil ve Edebiyat Mutfağında Kürt Kadını

İbrahîm Seydo Aydoğan

GİRİŞ: EDEBİYAT, TOPLUM VE KADIN

Bugüne kadar ki edebiyat kadın ve erkek arasında bir nesne tanımlamamıştır. Fakat toplumsal koşullar nedeniyle daha çok erkekler tarafından yapılmıştır. Yazan erkek olduğu için ister istemez konu ve kahramanları da daha çok erkek yaklaşımına yakındır.

Madame Bovary (Flaubert), *Anna Karennina* (Tolstoy) ya da *Mrs. Dalloway* (Virginia Woolf) gibi romanları ayrı tutarsak kadınlar, edebiyat tarihinde çok az sayıda ana kahraman olarak anlatılmıştır. Öte yandan, Avrupa'nın ve Doğu'nun klasik eserlerinde güçlü kahramanlara rastlasak da Alexandre Dumas (*La Reine Margot*), Alexandre Dumaskur (*La Dame aux cameliars*) ve Stendhal'in romanlarında (*Le rouge et le noir- Sor û Reş, Le rose et le vert- Pempe û Kesk*), erkek kahramanlara göre çok az sayıda kadın kahraman örneği vardır.

Kadınlar için dövüşen erkekleri anlatan Yunan mitolojisinden tutun da kadınlar için çeşitli sınavlardan geçen erkekleri anlatan bizim geleneksel masallarımızda (bir kadının varlığından, gördüğü rüya sayesinde haberdar olan ve bu kadının izini tanımadığı ülkede süren Mem gibi) ve çağdaş romanlarda kadının yeri, erkek yaklaşımı ve diliyle edebiyat içinde yer almıştır. Bu nedenle kadınlar, erkeklerin aklıyla edebiyat içinde yer almıştır. Bu nedenle kadınlar, anne, kız kardeş, namus ve aşk sembolü olarak değerlendirilmiştir. Kuşkusuz, bu edebi aktarımlar, temelini kadının toplumsal hayat içindeki rolünden ayrı tutmuş oluyor. Çünkü edebiyat ve toplum paralel iki yoldur.

Edebiyat ve insan ilişkisinden söz edildiğinde ister istemez edebiyatın kadınların toplumsal hayat içindeki durumuna da bakılması gerekiyor.

Hayat içinde herkes bir rolün sahibidir. Toplumsal ilerleme ve değişimle birlikte, toplumsal roller ve görevler de ilerlemenin koşullarına uygun olarak yeniden biçimleniyor. Zamanla toplum da toplumun içinde yer alanlar da değişiyor. Gerek toplumsal koşulların değişmesi gerek örgütlenmenin desteğiyle yeni bir kültürle donanmış Kürt kadınlar, doksanlı yıllara kadar erkeklere ait olarak bilinen pek çok işi kendilerine bir etkinlik alanı yaptı.

Kadınların yavaş yavaş yer aldığı alanlardan biri de yazılı edebiyat alanıdır. Bu araştırmada, kadınların bu alandaki çalışmalarına dair bir panorama oluşturmaya çalışacağız. Bu çalışmada sadece *pêxşani* (düzyazı) edebiyatından söz edeceğiz. Bu çalışma için koyduğumuz bir diğer sınırlamaysa coğrafyayla ilgili. Değişik lehçelerden ve konunun homojen olmasından kaynaklanan bu sınırlama nedeniyle sadece Kurmancî edebiyatından söz edeceğiz.

KÜRT KADINI VE EDEBİYAT

Kürt yazılı edebiyatı, Kürt kadını açısından yeni bir konudur. Kürt toplumu dindardır ve bu nedenle egemenlik erkeklerin elindedir. Ancak egemenlik sadece dinin etkisiyle erkeklerin elinde değildir. Erkekler, başka nedenlerle birlikte, İslamiyet öncesinden bugüne kadar topluma egemen olmuştur. Dolayısıyla, ekonomi ve toplumsal etkinlikler de ancak onların onayıyla kadınların eline geçebilir.

Bu durum bütün dünya toplumlarında mevcuttur ve kadınlar açısından eşitsizliğin nedenidir. Ancak Kürt kadınları için bir başka sorun vardır ve bu diğer toplumlarda mevcut değildir.

Diğer toplumlarda bir kadın, edebiyat etkinliğinde bulunmak, kitap yazmak isterse, ona gerekli olan okumak ve ekonomik yeterliliktir. Ancak hepimizin bildiği gibi yakın zamana kadar Türkiye'de Kürtçe yasaktı. Eski Sovyetler ve Irak dahil, Kürtlerin yaşadığı hiçbir ülkede Kürtçe eğitim düzenli bir şekilde yapılmamıştır.

Bu durumda, kendi dilinde kitap yazmak isteyen Kürt kadınının sorunları, diğer ülke kadınlarının sorunlarına göre iki kat fazladır. Hem kendi dilinde okuryazar olması, hem ekonomik bağımsızlığını kazanmış olması hem de Kürdi bir siyasi kültür birikimine sahip olması gerekiyor. Çünkü Kürt halkının durumunda olan, savaşın eksik olmadığı ve anadilinin yasaklandığı bir ülkede, ancak siyasi bir kültüre adanmış kadınlar bu dilde yazmaya niyetlenebilir. Zaten ülkemizde okumuşların çoğu, aynı zamanda siyasi bir kimlik sahibidir. Bu nedenle Kürtçe yazmak konusundaki tercihleri, ister kadın ister erkek olsun, siyasi motivasyondan rengini almıştır.

Başka bir değişle, Kürt edebiyatının rengi başlangıçta siyasidir ve ardından edebidir.

KÜRT EDEBİYATI VE KADIN

Kürt halkının dağıtılmışlığı, farklı ülkeler arasında bölüştürülmüşlüğü bilindiğinde, insan Kürt edebiyatının tamamını aynı terazide tartamaz.

Yazılı edebiyat modern toplumlara özgüdür ve Kürt kadını, toplumsal nedenlerle geç katılmıştır bu dünyaya. Bir yandan toplumsal koşullar, öte yandan resmi yasaklar nedeniyle yakın zamana kadar Türkiye'deki Kürtler arasında kadın yazara rastlanamıyordu.

Ekonomik bağımsızlığını kazanıp erkek egemenliğinden kurtulan kadınlar da (Esma Ocak ve Suzan Samanci gibi) Türkçe yazıyordu. Günümüz koşullarında kadının toplum içindeki bağımsızlığı, toplumun modernleşmesini işaret eder ve bugüne kadar yasal dil, yani Türkçe, "modern olma"nın sembolü olmuştur.

Burada, sözünü ettiğimiz siyasal kültürün rolü de önemlidir. Sadece Rewşen Bedirxan, o da Türkiye sınırlarının dışında, kocası Celadet Bedirxan'in önerileri ve desteğiyle, *Hawar* dergisinde bazı yazılar yazmıştır. Yalnız unutmayalım ki Rewşen Hanım öğretmen bir kadındı. Yani toplumsal, ekonomik ve entelektüel olanaklara sahipti. Kürtçe yazabilir ve eserler verebilirdi; ancak edebiyat ilgisini çekmiyordu. Yazıları, daha çok kadının toplumsal hayat içindeki rolünü irdeliyordu ve bu nedenle ilk Kürt feminist olma niteliğini kazanmıştır.

Bu nedenlerden dolayı, Kürtçe yazan kadın yazarlara öncelikle Ermenistan Kürtlerinde rastlandı. Sovyetler Dönemi'nde kadınlar erkeklerle birlikte Kolhozlarda çalışıyordu ve okuma hakları vardı. Kürtçe yasak değildi ve Kürtçe eğitim kitapları yasal komisyonlar tarafından devlet desteğiyle hazırlanıyordu. Aynı şekilde, Ermenistan'da devlet Kürt diline yönelik çalışmaları destekliyordu. Hatırlanacağı gibi ilk Kürdologlar Sovyetler Dönemi'nde yetişmiştir.

Kürtçe yazan ilk kadın yazarın eseri de bu dönemde çıktı ortaya: Sîma Semend. Adı *Xezal* olan söz konusu kitap, bir öykü kitabıydı. Sovyetler döneminde yazan erkeklerden farklı olarak, Semend'in öykülerindeki kahramanlar kadınlardan oluşuyordu.

Edebiyatta kadın kahramanların yer alması, sanki sadece kadın yazarların yazmasına bağlıymış gibi görünüyor. Yukarıda Flaubert ve Tolstoy örneğini vermiştik. *Hawar* dergisinde de buna benzer öyküler yer almıştır. Celadet Bedirxan'ın *Hawar* dergisinin 50 ve 51. sayılarında *Kleopatra* ve *Şûşa Dilan* adlı iki öyküsü yayımlanmıştır. Bu öykülerin kahramanları kadındır. Tarihsel ve fantastik olaylar onların etrafında geçer.

Egîdê Xudo'nun *Dê û Dêmarî (Anne ve Üvey Anne)* adlı romanı, adından da anlaşıldığı gibi iki annenin öyküsünü anlatıyor. Rus bir anne, savaş zamanında çaresizlikten kundaktaki oğlunu bir Kürt kadına veriyor. Kürt kadın bu çocuğu annesiymiş gibi büyütüyor. Ancak savaş bittikten sonra Rus anne geri dönüyor ve çocuğunun izini sürüyor. Her ne kadar romanın kahramanı çocuk gibi algılansa da roman daha çok Kürt anneye yaslanıyor. Çocuğa beslediği duygu ve sevgi, Kürt anneyi romanın kahramanı yapıyor.

Türkiye Kürtlerinden Aram Gernas'ın yakın zamanda yayımlanan *Toqa Lanetê* adlı romanı da bir Kürt kadınını kendine kahraman olarak seçmiştir ve bu kadının macerasını anlatır.

İftiraya uğrayan köylü kız, ailesinin kendisini öldüreceğini fark ediyor. Çaresizlikten bir komşusunun yardımıyla evden kaçıp Adana'ya geliyor. Burada bir aile kendisine sahip çıkıyor. Daha sonra burada evlenip zenginleşiyor. Zenginleşip toplum içindeki konumu değişince köyüne dönüyor. Ancak köylülerin ona yaklaşımı yıllar öncekinden farklı oluyor.

Bu örneklerden de anlaşılacağı gibi Kürt edebiyatında kadınların kahraman olması yeni değildir. Ancak kendi döneminde, yani altmışlı yıllarda Sîma Semend, o güne kadar erkek işi gibi görünen edebiyatı kadınların da yapabileceğini göstermiştir. O güne kadar Mestûre Xanim (gerçek adı Mah Şaraf Xanimî Kurdistanî, 1805-1847) dışında Kürt edebiyatı içinde tanınmış, kitabı yayımlanmış bir kadın yazar yoktur.

Son birkaç yıl içinde, Türkiye'deki Kürt kadınların roman ve öyküler yayımladığını görüyoruz. Öykü alanında Lorîn S. Doğan *Kirasê Teng* (2007), roman alanındaysa Zarîfe Demîr *Kela Bilind* (2008) adlı romanıyla, kadının kaleminden edebiyat örnekleri verdi.

Kürt edebiyatı antolojilerine bakıldığında kadın yazarların sayısı beş altı kişiden öteye geçemiyor. Ancak dergi ve gazetelerde çok sayıda kadın şiir ve öykü yayımlıyor ve artık edebiyat alanında da varlık gösteriyor.

Edebiyat Maçist değildir. Bu türden ağır kelimeleri sevenler, bazen edebiyata da etiket yapıştırmak ister. Ancak edebiyat toplumun ürünüdür ve toplumda ne varsa, onları edebiyatta bulmak mümkündür.

Xelîl Duhokî tarafından hazırlanan ve 1995'te Güney'de yayımlanan Kurmancî öykü antolojisinde, sadece bir kadın yazar varken 24 erkek yazar yer almaktadır. Bu antolojide bir öyküsü yayımlanan yazar Serferaz Elî Neqşebendî'dir ve öğreniyoruz ki Iraklı Kürt kadınlardan Kurmancî bir kitap yayımlayan ilk yazar da odur.

Firat Cewerî tarafından hazırlanan ve 2003 yılında yayımlanan *Kürt Öykü Antolojisi*'nde yer alan kadın yazar sayısı 6'yı geçmezken erkek yazarların sayısı 87'dir.

Kürt romancı sayısı 100'e yaklaştı. Ancak bu romanlardan sadece bir tanesi bir kadın tarafından yazıldı ve 2008'de yayımlandı.

Şiir ve öykü bir yana, herkesin bildiği gibi roman ilerlemiş toplumların eseridir. Yazılışı sabır ve önemli bir zaman ister. İnsan bir günde bir şiir ya da öykü yazıp sonradan üstünde çalışabilir. Fakat bir romanın sadece yazılışı, çok yazanlar için bile, en az bir yıla ihtiyaç duyar. Yani, şair ve öykücülere haksızlık etmeden önce, şiir ve öykünün formatları ve ihtiyaç duydukları zaman, romana göre daha makuldür. Dikkat çekmemiz gereken şey, roman etkinliğinin hobiden çok ötede bir şey olduğudur. Bu da gösteriyor ki roman yazmak için, insanın roman sanatını kendisine iş edinmesi gerekir. Konsantre olup roman yazabilmesi kadının toplumsal baskıdan ve aile içindeki geleneksel rolden kurtulduğu anlamına geliyor.

KÜRT KADIN YAZARLAR VE ESERLERİ

Bu yazıda dört kadın yazardan ve onların eserlerinden söz edeceğiz. Sîma Semend, Serfiraz Elî Neqşebendî, Zarîfe Demîr ve Lorîn S. Dogan.

Sîma Semend'in *Xezal* adlı kitabı Erivan'da, 1961 yılında yayımlandı. Kitapta üç öykü yer alıyor.

Xezal adlı öykü, bir Kürt kızını anlatıyor ve adını da bu kahramandan alıyor. Xezal kolhozda çalışan becerikli bir kızdır. Annesi görücü geleceğini söylediğinde, annesine boşuna gelmesinler diyor. Çünkü istemediği biriyle evlenmek istemiyor. Okuyup doktor olmayı aklına koymuştur. Kafasına koyduğunu da yapıyor Xezal. Erivan'da okuyup doktor oluyor. Bu arada üniversitede bir gençle tanışıyor ve okul bittikten sonra evleniyor onunla.

Xezal'in macerası, kadın özgürlüğünün okumakla mümkün olduğunu anlatıyor. Okuyup iş güç sahibi olan kadın, kocasını seçme hakkını da elde ediyor. Evlilik, kadının kocaya bağımlılığı ya da serbestliği bağlamında önemli bir durum olarak görünüyor. Bu nedenle Sîma Semend'in öyküleri bu konuyu sıkça dile getiriyor.

Evliliğin kadın yaşamındaki etkisini iyice göstermek için Kürt yazar, Xezal'de birbirine paralel ve iç içe iki öykü anlatıyor. Öyküde macerası anlatılan ikinci kişi Karê'dir. Xezal'in köylüsü ve arkadaşıdır. Sîma Semend, Karê'nin durumunu Xezal'inkinden ayrı veriyor böylece birbirinden farklı iki evliliğe dikkat çekiyor.

Öyküden öğreniyoruz ki babası Karê'nin okumasına izin vermiyor ve evlenecek yaşa gelince de zorla evlendiriyor onu. Xezal'le karşılaşması sırasında anlaşılıyor ki o da kaderinden memnun değildir.

Xezal ile Karê'nin macerasından feodaliteden modernizme geçişin mesajını da alıyoruz. İki yaşam tarzını karşılaştırmak için, öyküde anlatılan iki kadının macerası yetiyor. Bir tarafta okumak ve özgürlük, aşk ve mutluluk; öbür taraftaysa cehalet, bağımlılık, mutsuzluk ve gönülsüz bir evlilik...

Bu iki macerada, ayrıca toplumsal değişim içinde kadının durumu da anlatılıyor. Bu bağlamda Sîma Semend düşüncelerini canlı tutmaya ve Sovyet sisteminin övgüsünü de yapmaya çalışıyor. Bu nedenle görücü kabul etmeyen Xezal'in annesi, içinde bulundukları zamanda kızların çok şanslı olduğunu söylüyor. Onun genç kızlık döneminde okumak, istediği adamla evlenmek, babalarının sözünden çıkmak gibi bir şansları yoktur. Xezal, bu toplumsal değişimin nedenini annesine ve bu arada okura açıklıyor: "Hepimiz büyük Lenin'e ve komünizme borçluyuz." Xezal ile annesinin konuşmasında geçen toplumsal değişim, 1917'de Rusya'da gerçekleşen Bolşevik Devrimi'nden sonraki değişimdir. Sîma Semend'e bir eleştiri yapılacaksa, Xezal'in yaptığı eleştiriye yönelik ol-

malı. Eğer toplumu sahiden değiştirmişse ve sahiden herkes "borçluysa büyük Lenin'e ve komünizme", o halde Karê de evliliğe karşı çıkmalı ve yaşamını istediği gibi yönlendirebilmeliydi. Fakat görünen o ki komünist sistem de iki kız için farklı işliyor. Esasında sorun sistemde değil, Kürt yazarın eleştirisindedir. Eğer babası istemeseydi Xezal da okula gidemeyecek ve o da Karê gibi istemediği bir evlilik yapmak zorunda kalacaktı. Çünkü değişim sadece sistemde ve kadınlarda değil, erkeklerde de olmuştur. Burada değişen, esasen Xezal'in babasıdır.

Anlatım tekniği olarak da Xezal öyküsü dikkat çekicidir. Elegez köyünü betimleyerek başlayan öykünün akıcılığı, klasik Rus edebiyatının örnekleriyle bağ kuruyor; ancak ardından gelen propagandist cümleler nedeniyle ritmini kaybediyor. Betimleme çok detaylı olmasa da rahatça yapılıyor; üslubu bu türden edebiyata uygun ve kısalığına rağmen öykünün başlangıcı ve olayları anlatmak için berrak bir atmosfer yaratıyor. Klasik edebiyatta betimleme çok önemlidir. Klasik romanda olaylar anlatılmadan önce olayların geçtiği/geçeceği yerler ayrıntılı bir şekilde betimleniyor. Bu öyküde de Elegez'in çevresi, doğası geniş açıdan bir görüntüyle betimleniyor, ardından yavaş yavaş detaylara geçiliyor ve öyküde geçen olaylara yol açılıyor. Ancak öykü için hiç de gerekli olmayan komünizm övgüsü, anlatımın ve olayların ritmini düşürüyor. Bu nedenle öykünün yazılış amacı, sanki "borçlu olmak"a vurgu yapmakmış gibi bir algıya neden oluyor. Zaten bu söz söylendikten sonra olaylar çok hızlı gelişiyor ve Sîma Semend'in başlangıçtaki sakin anlatımı kayboluyor.

Reva Rîhanê (*Rihan'ın Kaçışı*) adlı ikinci öyküde de benzer bir konu var. Rihan, Mirad adlı bir delikanlıyı seviyor ancak babası onun ağanın oğluyla evlenmesini istiyor. Annesi Rihan ile Mirad'ın sevdasından haberdardır ve bu nedenle kocasına karşı çıkmaktadır. Ancak hasta olduğundan erken ölüyor kadın. Ölmeden önce kocasına, "günahım boynuna olsun eğer onu zorla evlendirirsen" diyor. Ancak baba bildiğini yapıyor ve Rihan'ı ağanın oğluna veriyor. Evlilik hazırlıkları yapılırken Rihan ile Mirad, başka çareleri kalmadığından, birlikte kaçmaya karar veriyor. İkisinin kaçmasıyla biten öyküde Mirad'ın arkadaşları da onların bu tutumunu benimsiyor ve kaçmalarına yardım ediyor.

Bu öyküde her bölüm çevrenin betimlenmesiyle açılıyor. Sîma Semend'in *Xezal* öyküsüne göre, kahramanların psikolojik durumuna biraz daha fazla eğiliyor. Bunu da monologlar yoluyla aktarıyor ki okur bir edebiyat tadı ve zevki alsın. Öykünün kahramanı Rîhan hayvanları güderken kuzularla dertleşiyor, içine düştüğü çaresiz duruma ağlıyor (2.

bölümün girişi, s. 43; 3. bölümün girişi, s. 48). Öykünün zamanı değiştiğinden, yazarın betimleme ve anlatımında da bir değişiklik görülüyor.

Bu iki öykü karşılaştırıldığında, ikisinin ortak yönlerinin kadınların kaderine dikkat çekmek olduğu anlaşılıyor. Daha önce de söylediğimiz gibi kadınların sorunu evlilik gibi görünüyor, en azından bu kitapta. İki öyküde de kadınların zorla evlendirilmek istendiği konu ediliyor ve daha sonra aşkla bitiyor. Fakat küçük bir fark var aralarında. Xezal'in macerası Sovyet Dönemi'nde, Rihan'ınkiyse feodal dönemde geçiyor. Xezal evliliği kabul etmiyor, şehre gidiyor, orada okuyor ve istediği bir adamla evleniyor. Yani kendisi çare buluyor. Fakat Rihan'ın yapabileceği bir şey yok, eli kolu bağlı. O da mecburen sevdiğinden yardım istiyor ve "bir şey yap, özgür olayım" diyor (s. 54). *Lawikê Metînî* (Metinili Oğlan) şarkısında söylendiği gibi: "Metinili Oğlan'a söyleyin, isteyecekse beni istesin, kaçıracaksa kaçırsın, eğer kaçırmayacaksa beni, yarın evlendiriyorlar beni, hey le le le..." Rihan, benzer şekilde sevdiğinden yardım istiyor. Bu ünlü şarkıyla *Reva Rîhanê* öyküsü de bu şekilde yakınlaşıyor. *Reva Rîhanê*, Sîma Semend'in feodaliteye eleştirisini tamamlıyor. Kadınların feodal dönemdeki çaresizliğini anlatıyor; fakat Sîma Semend'in romantizmi de eleştirilebilir. Çok eski bir zamanda Rihan ile Mirad'ın birçok soruna rağmen yaşadıkları aşk çok güzel; ancak kavuşmalarının önünde engeller var: Rihan'ın ailesi, zenginlik ve ağanın gücü... Babası Rihan'ı ağanın oğluna veriyor. Rihan hayvanları güderken kuzulara aşkını anlatıyor ve nihayet maceraları bir trajediye dönüşmeden Mirad, Rihan'ı atının terkisine alarak kaçırıyor. Yani eskiden geceleri anlatılan masallar gibi. Dikkat edin, bu romantizm de bir erkeğin gücüyle yaratılıyor.

İlginç olan, bu öyküde kötü tipler de yer alıyor. Kendi çıkarları için Rihan ile Mirad'ın kavuşmasının engellemek isteyen kötü kişiler. Bu çerçevede, ağanın oğlu tarafından ajanlıkla görevlendirilen Pero, zayıf yönlerine rağmen öykünün ilginç tiplerindendir. Modern bir Kürt öyküsünde iyi ve kötü karakterlerin bir arada olması ilktir.

Sîma Semend'in bir fenomen olarak görünen annelere öykülerinde yer vermesi başka bir durumdur. Kitapta yer alan üç öyküde de kahramanın annesi çok iyi bir kadındır ve babaya hep karşı çıkar. Yani, bilinçaltında baba feodaliteyi temsil ediyor ve anne hep kızının tarafını tutuyor.

Sîma Semend, bütün öykülerin Sovyet Dönemi'nde geçmesini sağlayabilirdi; ancak bunu tercih etmemiş. Feodalizm ve ağa, kadının durumu ve zorla evlilik, birer sembol gibi buluşuyor Sîma Semend'in öykülerinde. Bu da öykülerin neden sadece Sovyet Dönemi'nde geçmediğinin cevabını veriyor. Bütün bu kavramlar ve durum, sosyalizm tarafından, feodalizmin kötülükleri olarak adlandırılıyor.

Buraya kadar bütün bu politik mesajlar öykünün içinde saklı ve edebiyatın malzemesi olarak kullanılmış. Bu nedenle Sîma Semend sosyalist olsa da olmasa da okur bu mesajlardan rahatsız olmuyor. Fakat Sîma Semend'in politik tutumu burada bitmiyor. Daha iyi ve daha güzel olabilecek öykü, yine olayların hızlı anlatımına kurban oluyor ve çıplak, doğrudan politik bir mesajla bitiyor.

Mirad'la Rihan düğünden bir gün önce kaçıyor ve bazı olaylardan sonra Tiblis'e doğru yola çıkıyor. Kaçmalarına yardım eden arkadaşları, bir daha köye ne zaman döneceklerini soruyor Mirad'a. Ancak ağalık bittiğinde döneceğini söylüyor Mirad.

Sîma Semend'in yarım kalan ve bu şekilde yayımlanan *Mizgin* adlı üçüncü öyküsünden söz etmeyeceğim. Fakat yukarıdaki iki öykü de Sîma Semend'in kaleminin, edebiyatının siyasi olduğunu göstermeye yetiyor.

Sîma Semend'in politize öykü konularını, Sovyetlerin siyaseti çerçevesinde eleştirmek de mümkün. Sovyetler Dönemi'nde sanat ve edebiyat dahil bütün çalışmaların partinin ve sosyalizmin propagandasını yapmayı amaçladığını biliyoruz. Sovyetler Dönemi'ndeki edebiyat konusunda çalışma yapanlar, partinin istemediği kitapların yayımlanmadığına dikkat çekiyor. Bu nedenle hiç ilgisi olmayan politik propagandalar yama gibi duruyor eserlerde. Erebê Şemo'nun yazdığı ilk Kürt romanı *Şivanê Kurmanca*'yı (Kürt Çoban) herkes biliyor.Köyde çobanlık yapan Erebê, savaş zamanında orduda tercümanlık yapıyor, devrimden sonra Bolşevik bir militan oluyor ve partinin propagandasını yapmak üzere köye dönüyor. Aynı durum Erebê Şemo'nun *Jiyana Bextewar* (Mutlu Yaşam) adlı romanında da var. Osmanlı'dan kaçan halk, Sovyetlere sığınıyor ve burada mutlu yaşamı keşfediyor. Çünkü feodal bir sistemden sosyalist bir sistemin içine düşüyor.

SERFİRAZ ALÎ NEQŞEBENDÎ

Tanıtım yazısından öğreniyoruz ki Serfiraz Alî Neqşebendî 1952 yılında doğmuş ve 1970 yılında yazarlığa adım atmış. Antolojinin önsözünde Xelil Duhokî, Serfiraz Alî Neqşebendî'nin babası Alî Neqşebendi'ye de dikkat çekiyor. Buna göre Alî Neqşebendî, Irak Kürtleri arasında ilk Kurmancî öykü kitabı yayımlayan yazardır. Antolojiden çıkardığımız sonuca göre Serfiraz Alî Neqşebendî edebiyat konuşulan bir evden geliyor. Diğer bir bilgi de Güney'de ilk kadın öykü yazarı olduğudur.

Firat Cewerî'nin antolojisinde bir başka öyküsü yer alıyor yazarın ve dindar bir aileden geldiği vurgulanıyor.

Serfiraz Alî Neqşebendî, Sîma Semend gibi öykülerinin, kahramanlarını kadınlar arasından seçiyor. Xelîl Duhokî'nin antolojisinde yer alan *Heft Îşiyên Tirî* (*Yedi Salkım Üzüm*) adlı öyküsünde Şemamê'nin macerasını anlatıyor.

Şemamê yedi çocuk annesi bir kadındır. Enfal zamanında, Irak askerlerinden kaçırdığı çocuklarını bir mağarada saklıyor. Çocukları için bağdan üzüm toplamaya giderken askerler tarafından yakalanıyor. Çocuklarını düşünse de onları kimsesiz bırakmaya mecbur kalıyor; çünkü askerler onun yalvarmalarına aldırmıyor. Sonradan askerlerin çocuklardan haberdar olmamasının daha iyi olduğunu fark ediyor Şemamê; çünkü askerlerin çocuklarını da öldürebileceğini anlıyor. Mağaranın kapısı bir kayayla kapatılmıştır ve eğer geri dönmezse çocukların dışarı çıkamayacağını biliyor Şemamê. Ancak onları Allah'a emanet etmekten ve dua etmekten başka bir şey gelmiyor elinden.

Askeri birliğin arasında Şemamê'den başka çok sayıda tutsak kadın vardır. Bunlardan biri, yanındaki torununu Şemamê'ye gösteriyor ve şöyle diyor: "Bu benim torunum. Ama neye yarar? Öldürülecek... Keşke bir ağaçın altında kalsaydı, belki Allah yardım ederdi de yaşardı ve bir gün intikamımızı alırdı" (s. 15).

Kürt yazar başından geçenleri anlatarak Kürtlerin içinde bulunduğu duruma dikkat çekiyor. Savaş varsa ve erkekler savaşa katılmışsa kadınlar evi ve çocukları bekler. Öykünün kendisine yüklediği ağır rolün altından başarıyla kalkıyor Şemamê. Sadece öykü kahramanı olarak değil, insan olarak da güçlü yaratılmıştır. Olayların sonucunda, ister istemez, psikolojik durumuyla giriyor öyküye. Zaten olaylara iç dünyasıyla dahil olan kahramanlar hep güçlüdür ve kâğıt üzerinde kalmaz.

Her ne kadar öykünün konusu siyasi konulara ve Kürtlerin tarihine çarpsa da Şemamê içsel durumuyla anlatıldığı için öykü daha güçlü olmuştur. Şemamê'nin endişeleri yüzünden okur daha çok olayların betimlenmesine odaklanıyor ve güçlü olay, okurun üstünde önemli bir etki bırakıyor. Şemamê'nin psikolojisinin kimi zaman monologlar aracılığıyla aktarılmasıysa öykünün bir başka ilgi çekici yanıdır. Öykünün anlatımı içinde verilen monologlar zaman, okurun yeri ve olaylar arasındaki farklılığı ortadan kaldırıyor. James Joyce ve Virginia Wolf'dan bu yana Avrupa edebiyatında uzun zamandır başarıyla kullanılmasına rağmen monolog, Kürt edebiyatında yeni bir form oluşturacak kadar kullanılmamıştır. Serfira Alî Neqşebendî'nin öykülerinde henüz Virginia Wolf'un kalemini göremiyoruz belki ama kahramanlarının ve anlatımlarının yakınlığı nedeniyle birbirlerinden çok uzak olduklarını da söyleyemeyiz.

Sovyetler Dönemi'nde Parti emir verdiği için edebiyatta siyasi propaganda yapmak mecburiydi. Günümüzde Avrupa'da yaşayanlar için böyle bir mecburiyet yok. Ancak siyaset her zaman vardır ve eğer yazar Parti'nin farz kıldığı mecburiyeti üzerinde hissedip yazıyorsa, edebiyat başlıca formunu ve gücünü kaybeder. Edebiyat başlangıcından itibaren insana yakın olmuştur ve kahramanlarını insani durumlarına göre anlatır. Serfiraz Alî Neqşîbendi'nin öyküsünde gördüğümüz gibi... Fakat edebiyat başka amaçlarla yapıldığında, edebiyattan uzaklaşır.

Buna en iyi örnek Zarife Demir'dir. Zarife Demir, Kürt kadınları arasında ilk Kurmanca roman yazan kadındır. Üçü de politik mesajlar vermesine rağmen Zarife Demir'e yönelik eleştirilerimiz, Sîma Semend'le Serfiraz Alî Neqşebendî'ye yaptığımız eleştirilerden farklıdır. Bazı yönlerden zayıf da olsa Sîma Semend iyi öyküler yazdı ve bu öykülerde dünya edebiyatının kabul ettiği izleri de görüyoruz. Serfiraz Alî Neqşebendî'nin öykülerinde de başarılı bir anlatım ve güçlü kahramanlar görüyoruz. Bu iki özellik de birbirini tamamlayan ve öyküyü başarılı kılan niteliklerdir zaten. Fakat Zarife Demîr'de bu özellikler yok. Zarîfe Demîr hiç roman okumadan roman yazmaya başlamış sanki. *Kela Bilind* (Yüksek/Ulu Kale) romanı okunduğunda, insan, Zarîfe Demîr'in roman sanatını hiç önemsemediği duygusuna kapılıyor.

Acaba neden böyle düşünüyoruz?

Zarîfe Demîr öyle bir roman yazmış ki başka dilde olsa kimse yayımlamazdı. İki sayfada kahramanların adı birbirine karışıyor ve bu kahramanlar romanın başkahramanları olunca bu karışıklık daha beter oluyor. Romandaki olayların kronolojik sıralaması, alışılmışın dışında çok fazla yanlış barındırıyor. Romanın kahramanı Berfin'dir. Ancak roman Berfin'in annesiyle ve babasının tanışmasıyla başlıyor ve Berfin görünmediği için romanın bu ikiliyi anlattığı izlenimi doğuyor. Çünkü annesinin ve babasının başından geçenler ayrıntılı bir şekilde anlatılıyor. Olayların geçtiği tarih belirtilmiyor; ancak anlatımdan olayların eski bir tarihte geçtiği ve okuduklarının içinde "fantastik masallar" olduğu duygusuna kapılıyor okur. Berfin olayların içine girdiğindeyse romandaki olayların zamanı ve okurun romana yüklediği anlam tamamen değişiyor.

Berfin'in anne ve babasının tanışması, aşkları ve evlilikleri öykünün içinde öyle bir anlatılıyor ki insanın aklına *dengbêj* anlatım formu geliyor. Zaten kahramanların diyalogları *dengbêj* melodisine göre kafiyeli, tekrar edilen cümleler ve karşılıklı atışmalar şeklinde kurulmuş. Tıpkı

Cembelî ve Binevşa Narîn'de ya da Derwêş ve Edûlê'de olduğu gibi. Kahramanlar, Mem ve Zîn gibi, çoğunlukla bir ırmağın başında ya da bir bahçede buluşuyor. Diyalogları şiirsel ve atışma şeklinde oluyor. Berfîn'in annesinin ve babasının maceraları okunduğunda duygulanıyor insan. İkisi bir köyde yaşıyor. Ağalık hükmünün geçtiği zamanlar. Atıyla ağanın evinin önünden geçerken balkonda ağanın kızını görüyor delikanlı. Kıza âşık oluyor ve aşkını söylüyor. *Mihemed* ve *Fatima Salih Axa* öyküsünde olduğu gibi ağanın kızı delikanlıyı bu sevdadan vazgeçirmeye çalışıyor. Fakat o inat ediyor, diyaloglar şeklinde söylenen alay ve yakınmaların tümünü folklorik bir söyleme dönüştürüyor. Bu nedenle romandaki olayların 19. yüzyılda geçtiği sanısına kapılıyor insan. Fakat roman darbe yemiş gibi birden altüst oluyor ve Berfîn'in günümüzde ve Diyarbakır'da yaşadığını görüyoruz. Günümüze yapılan bu hızlı sıçrayış yüzünden okur, bu değişimin nedenlerini hemen anlayamıyor.

Romanın kahramanı Berfîn televizyonda haberleri izliyor; El Kaide Londra metrosuna bomba koymuş, Irak'ta her gün çok sayıda kişi bombalı saldırı sonucu öldürülüyor. Bu arada Irak'taki Amerikalılardan da söz ediliyor (s. 64). O zaman anlaşılıyor romanda geçen olayların günümüzde geçtiği. Fakat tarihi hataları var. 19. yüzyılla 2000'li yıllar arasında öyle önemli farklar var ki... Eğer yazar kahramanlarını bir döneme oturtacaksa, dönemin toplumsal, ekonomik ve teknik koşullarını göz ardı etmemeli.

Bu romanda Berfîn olayların içine girdikten sonra kahramanlar asla cep telefonu kullanmıyor, internet kullanmıyor ve birbirlerine 19. yüzyılda olduğu gibi hâlâ mektup yazıyor. Bunun bir tercih olduğu düşünülebilir. Fakat romanda hiçbir şey nedensiz olamaz; eğer bir tercih varsa, bu tercihin nedenlerini anlamamız gerekir. Romandaki bazı olaylar, yazarın başka bir ülkede yaşadığını gösteriyor.

Berfîn'in kaldığı mahallede bir evde Kürtçe müzik dinleniyor. Yazar, şarkıyı söyleyenin Nizamettin Ariç olduğunu belirtiyor. Olay Diyarbakır'da geçiyor. Nizamettin Ariç'in dinlendiği evi bir saat sonra polis basıyor ve sırf Kürtçe müzik dinliyor diye ailenin oğlunu alıp götürüyor.

El Kaide'nin varlığını ve Amerikalıların Irak'ta olduğunu unutmamalıyız. Yani 2003 yılı sonrasıdır. Biliyoruz ki 1991'den bu yana Kürtçe yasaklı değildir. 2002'den bu yana polisin Nizamettin Ariç'in bir kaseti yüzünden tutuklamadığını ve artık Türkiye'deki üniversitelerde Kürtçe seminer ve konferanslar düzenlendiğini biliyoruz.

Romandaki tarihsel hataları gösteren başka olaylar da var. Bu olaylar, yazarın Türkiye'den bihaber olduğunu gösteriyor. Berfin'in öğretmen olan babası, müfettişin şikâyeti üzerine DGM'de (Devlet Güvenlik Mahkemesi) yargılanıyor. Hepimiz biliyoruz ki uzun zaman önce DGM'ler ortadan kaldırıldı. Zaten Zarîfe Demîr de bu davayı unutuyor ve bundan bir daha bahsetmiyor.

Yazarın 80'li yıllardaki Türkiye'den bahsettiği çok açık; ancak o zamanki koşulları 2000'li yıllarda yazıyor. Daha kötüsü, yazar Kürtlerin toplumsal yapısını adetleriyle birlikte değiştiriyor ve bunu sürrealist ya da sembolist bir kavrayışla yapmıyor. Birden Berfin'in annesi ve babasının Dersim'in bir köyünde yaşadıklarını, sonra da bu köyde insanların masada yemek yediklerini görüyoruz. Bu olay doğru olabilir; ancak toplumsal yapıyı temsil etmediği için marjinal bir sembol gibi görünüyor. Berfin'in yaşam tarzı da Türkiye'de yaşayan Kürtlerin yaşam tarzına benzemiyor. Mesela Berfin sabah kahvesini alıp bahçede gazete okuyor. Romandaki olayların geçtiği Diyarbakır'da bu durum marjinal görülür. Zaten Kürtler sabahları kahve içmez. Avrupalılar sabahları kahve içer, Kürtler kahvaltıyı çayla yapar.

Bu yaşam tarzı Kürtlerden çok Avrupalılara özgüdür ve buradan bile yazarın Avrupa'da yaşadığı anlaşılıyor. Zaten telefona cevap verdiğinde "alo" ya da "elo" demiyor, "halo" (s. 95) diyor. Yani İsveçliler gibi cevap veriyor.

Nitekim dil düzeyi de çok önemlidir. Berfin annesine, kendisiyle evlenmek isteyen birinden söz ettiğinde annesi "büyüklere de danışalım" diyor ve şöyle devam ediyor: "Reaksiyonlarına bakalım ne olacak?" Reaksiyon kelimesi burada dikkat çekmeli; çünkü bu kelime kahramanların dil düzeyini gösteriyor. Fakat annesi köyde yaşıyor ve onun okumuş bir kadın olduğundan hiç bahsedilmiyor. Romanın başından biliyoruz ki o "dayısının oğluna beşik kertmesidir." Romanda böyle söyleniyor ve bu özel durum, kahramanın içinde yetiştiği toplumsal yapıya yönelik eleştiri için önemlidir. Annesi Berfin'e "insan yaşam trenini kaçırmamalı" (s. 100) diyor. Türkçe düşünüşle, okumuş biri gibi konuşuyor ama o hiç okula gitmemiş.

O kadar çok yanlış var ki insan romanın edebi yanını düşünemiyor. Roman, anlatım açısından da oldukça zayıf. Yazar romanın diliyle de hiç ilgilenmemiş. Çok basit, fazla politik ve angaje bir dil kullanmış. Berfin'in anne ve babasının evlilik bölümü dışında kalan olaylar çok hızlı anlatılıyor. Olaylar, betimlemelere ihtiyaç duymadan, flaş patlaması gibi başlayıp bitiyor. Psikolojik yanı hiç yok. Bu özelliklerinden dolayı naif ve siyasi bir roman çıkıyor ortaya.

Çoğu zaman yazar, bir roman yazdığını unutup siyasi bir makale yazıyor gibidir (s. 96-97). Bu siyasi yön hemen hemen bütün Kürt edebiyatında var. Fakat Zarîfe Demîr bazen siyaset yapmayı bırakıp turist rehberliği de yapıyor. Diyarbakır burçları ve Munzur suyu hakkında çok sayıda teknik detay veriyor, ki bunların romana ve edebi anlatıma hiçbir katkısı yok. İnsan ancak bu türden yazılara "arkeolojik" ya da "mimari" kitaplarda rastlayabilir.

Sözünü ettiğimiz zayıflıklar ve hatalar sadece kadın yazarların edebiyatına özgü değildir. Kurmancî yazan erkek yazarların durumu da aynıdır ve daha önce bu konuda çok yazdık.

Zarîfe Demîr'in naif olduğunu söyledik. Bu naiflik siyasetle doldurulmaya çalışıldığında, romanın kahramanları daha büyük bir darbe alıyor. Bu romanda bütün Kürtler o kadar iyi ki insanın nefesi kesiliyor ve kötü insanları özlüyor. Okumuş ya da okumamış, köylü ya da şehirli bütün kahramanlar ajitatörler ve durmadan propaganda yapıyor. Diyaloglardan propaganda akıyor adeta.

Dil açısından romanın başıyla sonu arasında tuhaf bir farklılık var. Romanın başındaki folklorik dil bir süre sonra kayboluyor, onun yerini sert, güçsüz ve tatsız bir dil alıyor. İnsan bu romanın iki kişi tarafından yazıldığı kuşkusuna kapılıyor. Romanın iki bölümü konu, kahramanlar, anlatım ve dil olarak birbirinden tamamen farklıdır.

Konu bakımından romanda dikkat çeken diğer bir yön de şu:

Romanda aşiretlerin kavgası da yer alıyor, siyasi cinayetler de işleniyor; namus cinayetleri de var, yoksul ailelerin çöplüklerde dolaşan çocukları da; DGM'de yargılanan öğretmenler de var, işkence gören köylüler de; yakılmış köyler, yaralı gerillalar, doktorsuz köyler, Kürtçe şarkı yüzünden tutuklananlar, kimliksizler, babasının zoruyla evlendirilen kızların durumu da yer alıyor. Fakat romana hiçbir katkısı olmayan bu olayların sıralanması, romanın "olaylar çöplüğü" olduğunu açıkça söyletiyor insana. Zarîfe Demîr bütün bu olaylardan sadece çok naif siyasi sonuçlar çıkarıyor.

Sîma Semend ile Serfiraz Alî Neqşîbendî'nin Zarîfe Demîr arasındaki fark da budur. Sîma Semend edebiyat yapmak istemiş; ancak politik mesajlar da vermiş. Serfiraz Alî Neqşebendî, siyasetin içinde yer alan toplumsal bir yapıdan gelmesine rağmen, insanların durumunu anlatmaya çalışmıştır, edebiyatın işi ve görevi de budur. Fakat Zarîfe Demîr propaganda yapmak istemiştir; doğrudan propaganda ve ajitasyon. Fakat bunu edebiyat aracılığıyla yapmıştır.

Lorîn S. Doğan, öykülerinin söyleminde siyaseti açıkça yapmıyor. Bu konuda olgunlaşmış düşüncelerini öykülerinin içinde işaret ediyor. Doğan'da dikkat çeken dilidir. *Nisêbîn* (Nusaybin) ağzı çok belirgindir. Anlatımı üstünde çalışılmış cümlelerle güçlendirilmemiş fakat öyküleri konsantredir, olayları berraktır, hatta o kadar çok berraktır ki derinlikten yoksun bırakılmıştır. Öykülerinde ilgi çekici bir nokta var ki bu da onun yazarlık karakterini oluşturuyor: Çocuklara çokça yer veriyor. Çocuklara o kadar çok yer veriyor ve dili o kadar sade ki öykülerinin aslında gençler için yazıldığını ama büyüklerin alanına çıktığını düşünüyor insan.

Ne zaman bir şehri ya da toplumu betimlemeye çalışsa çocuklardan da söz ediyor ve bu özgünlük öykülerinde bir fenomen olarak öne çıkıyor. Çocuk oldukları için naifler ve oyunlarının penceresinden ya da yabancı olana duyulan korkuyla bakıyor dünyaya. Bu nedenle sokakta bir ölü gördüklerinde korkmuyor, ölünün etrafında oyun oynuyor. Bu nedenle Nusaybin ve Qamışlo arasındaki mayın tarlasına gidiyor; bu nedenle köylülere bağıran bir subay gördüklerinde annelerinin eteklerine yapışıp korkuyla ağlıyor; bu nedenle 1991 yılındaki Irak Savaşı sırasında, Saddam'ın Türkiye'ye kimyasal bomba atacağı söylentilerinin halk arasında yayılması, öyküdeki çocukların konuşmalarına da yansıyor. Evet, öykülerde çocukların ağırlığı aşikârdır fakat dikkatimizi çekmesi gereken bir durum daha var. O da verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı gibi, Lorîn S. Doğan'ın öyküleri ilginç bir şekilde politik olayların etrafında gelişiyor. Mesela yazar, kahramanlarının günlük hayatından hiç söz etmiyor. Onu ilgilendiren olaylar ve kahramanlarının insani durumlarıyla pek ilgilenmiyor. Sözünü ettiği olayların pek çoğu gerçekten yaşanmış olaylar. Fakat bütün bu olayları bir araya getirip sunması marjinalleştiriyor öyküleri. Bu nedenle öykü konularının siyasi bir motivasyonla yazıldığı izlenimi doğuyor. Bu da edebiyatta güçlü bir naifliğin göstergesi oluyor.

Çocukların varlığı insanı eleştiriye doğru çekiyor. Acaba, çocukların (ki öykülerin dilinde de mevcut olan) naifliği, yazarın naifliğini de göstermiyor mu? Çocuklar edebiyat eserinde ilk kez kahraman olmuyor çünkü. Dünya edebiyatında, çocuk ve gençlik edebiyatının dışında, Charles Dickens ve Roman Gary gibi isimler, bu türün iyi örneklerini verdi. Kürt edebiyatında da Bavê Nazê, öykülerinde çoğu kez çocuk kahramanları anlattı. Fakat Lorîn S. Doğa'nın kaleminde hayat bulan çocuklar, şimdiye kadar gördüğümüz çocuklardan çok daha naif.

Naiflik, masumiyeti de işaret ediyor. Lorîn S. Doğan çocukların ve onların masumiyeti özerinden Kürt halkının yaşadıklarına dair duygularına dikkat çekmek istemiş olabilir. Keşke Kürt olmasından kaynaklanan duygulara kapılmasaydı da edebiyat yapmaya daha çok önem verseydi.

SONUÇ

Dört Kürt kadın yazarın eserlerinden yola çıkarak yaptığımız eleştirilerden çıkan sonuçlardan biri, Kürt edebiyatında "kadın edebiyatı"ından söz etmenin mümkün olmadığıdır. Fakat Sîma Semend'in öykülerinde ve Zarîfe Demîr'in romanında görüldüğü gibi "evlilik", Kürt kadın yazarlar için önemli ve temel bir meseledir. Bu iki yazarın değerlendirmesine göre, kadınların özgürlüğü okumakla ya da ekonomik bağımsızlıkla mümkün. Feodal evlilikleri reddeden kadınlar, üniversite okuyunca özgür oluyor. Çünkü üniversiteden sonra meslek sahibi oluyor ve erkek egemenliğinden kurtuluyor. İki kadının eserlerinden anlaşıldığına göre, okuyan ve iş sahibi olan kadın, gönlüne göre bir evlilik de yapabiliyor.

Fakat Lorîn S. Doğan'ın öykülerinde kendini gösteren başka bir durum var, o da siyasi dil ve konulardır. Diğer Kürt yazarlarda olduğu gibi bu dört kadın yazarın eserlerinde, Kürtlerin durumu siyasi bir anlatımla dile getirilmiş. Sîma Semend'in öykülerinde, siyasi ve toplumsal değerlendirmeler konuya göre ve kahramanların diyaloglarıyla yapılıyor. Zarîfe Demîr'in romanındaysa saklı bir şey yok, Kürtlerin ve Kürt kadınlarının durumu "ezilmişlikleri" olarak değerlendiriliyor. Siyasi bir jargondan gelen "işgalci" gibi kelimeler romanda çokça görülüyor. Serfiraz Alî Neqşebendi'nin öyküsünde dikkat çektiğimiz gibi, kahramanların ruhsal durumuyla da konu anlatılabilir. Kuşkusuz bu özel anlatım, bu öykünün kahramanını Sîma Semend ve Zarîfe Demîr'in kahramanlarından daha canlı ve edebiyat açısından daha "güçlü" yapmıştır.

Lorîn S. Doğan'ın diğer iki yazara göre daha konsantre göründüğüne ve doğrudan siyaset yapmadığına dikkat çektik. Fakat konularını yan yana getirdiğimizde, konu seçimindeki tercihlerinin siyasi motivasyonla yapıldığını gördük.

Bu yazıda, üç yazarımızın eserlerinde zorla evlilik, Kürtlerin siyasi durumu, kadınların durumu, kadınların kız çocuklarıyla dayanışması ve çocukların yaşamını konu aldıklarını, eserlerde ortaya çıkan siyasi düşünce ve öykülerde anlatılan çocukların, özellikle Zarîfe Demîr ile Lorîn S. Doğan'ın edebiyatında bir naifliğe doğru açıldığını gördük.

Bu yazıda dikkat çektiğimiz konulara erkek yazarların eserlerinde de rastlayabiliriz. Kadınların daha önce Egîdê Xudo'nun *Dê û Dêmarî* ve Aram Gernas'ın *Toqa Lanetê* gibi eserlerinde kahraman olduklarını bildiğimiz zaman, seçtikleri konular bağlamında, kadın yazarlarla erkek yazarlar arasında bir farktan söz edemeyiz. Fakat Egîdê Xudo ile Aram Gernas'ın romanlarında siyasi değerlendirmeler görülmez. Onlar, daha çok kahramanlarının içinde bulundukları duruma yaklaşmış, yaşadıkları olayları ve maceralarını anlatmıştı. Üç kadın yazarı, seçtikleri konular ve anlatımlarındaki dil nedeniyle, naifliğin görüntüsü olarak değerlendirdik.

Eğer siyasetten söz edeceksek, daha önce de söylediğimiz gibi, Kürt edebiyatının rengi önce siyasi, sonra edebidir. Bu da sanatsal bir zayıflık olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Sözü Edilen Kitaplar:

Cewerî, Firat, *Antolojîya Çîroka Kurdî*, Nûdem Yay., Stockholm, 2003.

Demîr, Zarîfe, *Kela Bilind*, Apec Yay., Stockholm, 2008.

Dogan, Lorîn S., *Kirasê Teng*, Avesta Yay., İstanbul, 2007.

Duhokî, Xelîl, *Antolojîya Çîrokan ya Kurmancîya Başûr*, Nûdem Yay., Stockholm, 1995.

Gernas, Aram, *Toqa Lanetê*, Doz Yay., İstanbul.

Semend, Sîma, *Xezal*, Nûdem Yay., Stockholm, 1997.

Xudo, Egîdê, *Dê û Dêmarî*, Nûdem Yay., Stockholm, 1996.

Teorik Kaynakça:

Bakhtine, Mikhaïl (1978), *Esthétique et théorie du roman*, Paris: Gallimard, 488 sayfa.

Bres, Jacques (1994), *La Narrativité*, Louvain-la-Neuve: Duculot, 201 sayfa.

Eco, Umberto (2003), *De la littérature*, Paris: Le livre de poche, 439 sayfa.

Eco, Umberto (1978/1993), *De Superman au Surhomme*, Paris: Le livre de poche, 217 sayfa.

Genette, Gerard (1972), *Figures III*, Paris: Seuil, 282 sayfa.

Genette, Gerard (1966), "Frontières du récit" in *Communication*, n° 8, s. 158-169.

Hamburger, Käte (1957), *Logique des genres littéraires*, Paris: Seuil, 312 sayfa.

Jeandillou, Jean-François (1997), *L'Analyse textuelle*, Paris: Armand Colin, 192 sayfa.

Nabokov (1983), *Proust, Kafka, Joyce*, Paris: Stock.

Parla, Jale (2000), *Don Kişot'tan Bugüne Roman*, İstanbul: İletişim, 389 sayfa.

Rey, Pierre-Louis (1992), *Le roman*, Paris: Hachette, 192 sayfa.

Ricoeur, Paul (1985), *Temps et récit*, t. III: Le temps raconté, Paris: Seuil, 533 sayfa.
Robbe-Grillet, Alain (1963), *Pour un nouveau roman*, Paris: Gallimard, 183 sayfa.
Sartre, Jean-Paul (2004, Birinci Baskı, 1948), *Qu'est-ce que la littérature*, Paris: Gallimard, 307 sayfa.
Spitzer, Leo (1970), "Le style de Marcel Proust" s. 397-473, *Etudes de style* içinde, Paris: Gallimard, 531 sayfa.
Stanzel, Franz Karl (1964/1997), *Roman biçimleri*, İstanbul: Çizgi Kitabevi Yay., 105 sayfa.
Todorov, Tzvetan (1966), "Les catégories du récit littéraire" s. 131-157, *Communication* içinde, n° 8.
Vuillaume, Marcel (1990), *Grammaire temporelle des récits*, Paris: Minuit, 122 sayfa.

Çeviren: Vecdi Erbay

Şiir Yüreğin Dili ve Doğal Yaşamın İfadesidir

Fatma Savcı

Çoğu zaman şu sorularla karşı karşıya kaldığınız olur; kadınlar neden daha fazla şiir yazmak ister ve acaba niye roman ve öykü yazan kadın sayısı bu kadar azdır? Acaba neden Kürt kadını şiire bu kadar sarılıyor da diğer edebiyat dallarından bu kadar uzak kalıyor? Kuşkusuz bu konun birçok sebebi var. Bunlardan birkaç tanesi şöyle:

Biliyoruz ki evrende yaşayan canlılar içinde insan, düşünebilen ve derin duygulara sahip yegâne varlıktır. En azından biz insanlar bunu böyle kabul ediyoruz. İnsanlar içinde narin ve yoğun duygulara sahip olanlarsa kadındır (bu yaklaşımımızdan erkeklerin yoğun duygulara sahip olmadıkları sonucu çıkartılmamalıdır). Bu dünyanın birçok şeyi gibi onun da doğası bu şekilde şekillenmiştir ve bu biçimde varlığını

sürdürmektedir. Elbet toplumsal yaşam, her dönemde kadının yaşamına ve duygularına tesir etmiş ve onu çağlar içinde değişime uğratmıştır. Birçok bilim insanının da hemfikir olduğu gibi, insanlığın varoluşundan beri kadınların her zaman erkeklerinkinden farklı bir yapıları olagelmiştir. İnsanlığın yazılı tarihinde bu konuya ilişkin birçok örnek vardır. Çünkü o annedir ve yaratma gücüne sahiptir. Doğurma kudretine sahiptir. O bütün yaşam pratiğiyle her zaman doğayla beraberdir. İnsan ve doğa arasında derin uçurumların oluştuğu çağımızda bile kadın doğadan o kadar uzaklaşmamıştır. Ruh ve duyguları doğayla iç içedir. Duygusallıklarının ve gizemle dolu zengin yaşamlarının kaynağı da doğayla varolan bu ilişkileridir. Hayat içinde yaşadıkları ve kendilerinin de çoğu zaman anlayıp yorumlayamadığı derin ağrıları, hüzün ve acıları da doğayla kurdukları bu bağla alakalıdır. Kadınların yapısı en az doğanınki kadar gizemle doludur. Kadınların yaşamı ve içerilerindeki volkanlar, en az dünyadakiler kadar büyük ve hareketlidir. Kadınların duygu ve düşüncelerinin doğup büyüdüğü kaynak da onun bu evrensel gizemidir.

O kanıdayım ki kendi gerçekliği içinde kadın yüreği biraz da evrenseldir. Çünkü kadının duygusal ve düşünsel tepkileri doğanınkilere benzer. Kendi doğalarını korumayı becermiş ve bu doğrultuda yaşamlarına yön veren kadınlar evrensel bir ayna gibidir. Yaşadıkları her üzüntü ya da karşılaştıkları olaylar yaşamlarında büyük bir kasırga ve deprem etkisi yaratır. Kadınlar dolayısıyla bir nehir gibi ağlar ve her zaman dünyada yaşanan acılar için acı çekebilir. Sevgi doludur binlerce mutluğu her zaman yüreklerinin bir yerinde oluşturabilir ve aynı zamanda o kadar kin ve nefretle doludur ki bir ulusu bir kaşık suda boğabilir. Kadınların yaşamlarında meydana gelen çeşitli değişiklikler med-cezirlerden daha az ilgi çekici değildir. Her aybaşı ruhlarında yaşadıkları duygu selleri az değildir. Hamile kaldığı zamanlarda yabancı olmadığı mevsimler yaşar ve yaşamındaki bütün gizemler bir tekrar yaşar. İnsanlar arasında yaşanan her olay ve dünyada meydana gelen her şeyle beraber hüzün, korku ve duygusallıkları yapılarını türlü değişimlere uğratır. Akşamları da anı ve yaşamları onları rahat bırakmaz ve binlerce rüya görür. Günlük yaşamda en küçük olaydan en büyüğüne kadar, ya yaşamlarında çiçek açar ya da derin bir yara açar. Ondan dolayıdır ki kadın her zaman çok derin dertleşme ve konuşma ihtiyacı duyar.

İnsan kadın edebiyatının izini sürmeye başladığı zaman, Kürdistan'ın kaderiyle karşılaşıyor. Çünkü kayıp bir varlıktan başka hiçbir şey bulamıyor. Her ne kadar kadın folklorik bir geleneğe sahipse de her ne kadar sözlü edebiyata analık yapmışsa da yazılı bir mirası bulunmamaktadır. Bu doğru da tarihin dalgaları arasında kaybolup gitmiştir. Tabi ki bu kayıp olma durumunun birçok sebebi bulunmaktadır. Ülkemizin kara kaderi kadının yaşamına da bulaşmıştır. Bir parçada yaşanan şeylerden diğer parçada yaşayanlar haberdar değildi. Özellikle kadın yaşamının duvarların arkasına hapsedilmesinden dolayı ve yine sesinin, renginin ve teninin toplum içinde günah olarak görülmesinden dolayı tarihin kadınlardan haberi yoktu. Bundan dolayı, bir parçada yaratılan miras diğer parçaların mirası olamamıştı. Görme ve duyma sınırlarımız kapalıydı. Kadın edebiyatı ve geleneği söz konusu olduğu zaman, üzerinde konuşulacak hiçbir şey kalmıyordu. Ortada faydalanacağımız bir kaynak yoktu. Bu, öyle büyük bir yoksulluk ve o kadar yaralayıcı bir duyguydu ki sözle ifade edilemez.

Son yıllarda hazırlanan bazı şair antolojileriyle beraber bazı kadın şairlerin ismi de duyulmaya başladı. Ve o zaman öğrendik ki Ruhan Xanıma Lorıstanî, Lîza Xanim, Fatima Loreya Goranî gibi kadınlar 11. yüzyılda şiir yazmış ve 19. yüzyıldaysa Mesture Kurdistanî hem şiir yazmış hem de tarih üzerine çalışmalar yürütmüş ve eserler ortaya çıkarmıştır. Eser veren bu kadınlar sadece yüreklerini anlatmakla kalmamış, o dönemin en radikal düşünce ve fikirlerini de yazmıştır. Örneğin tasavvufun tehlikeli ve ateşten bir fikir olduğu dönemde, onlar bu fikirleri savunmuş ve şiirlerinde de işlemiştir. Bu bizim için çok büyük bir sevinç ve altın değerinde bir zenginliktir. Şimdi bile Kürt kadın edebiyatının araştırılmasına ihtiyaç vardır.

Artık yaşadığımız global dünyada Kürtler, kendi içlerindeki olaylardan ve gelişmelerden haberdar olma şansına kavuşmuş bulunuyor. Teknoloji çağında yaratılan karanlıklar ortadan kaldırılmış ve her şeyden, herkesten haberdar olunur duruma gelinmiştir. Kürt Özgürlük Hareketi sayesinde, hem işgalcilere hem de erkek egemenliğine karşı direnişin yol ve yöntemlerini öğrenmiş bulunuyoruz. Artık Kürt kadını da bütün yetmezlikleriyle beraber, dünya kadın hareketlerinde yerini almıştır. Yine siyasi, ekonomik, kültürel ve bilimsel alanlarda kendini temsil edebilmektedir. Birçok alanda Kürt kadınının sesi de duyulmaktadır.

ŞİİR, OLAYLARI ANLATMA İHTİYACI VE KADIN DÜNYASININ HATIRLANMASIDIR

Kadın bu gizem ve duygu dolu doğasının dışında, bu doğrunun ışığında ezilmektedir. En bilmez kadın bile bu acıları yaşar ve her zaman bu konuda paylaşma ve ifade etme ihtiyacı duyar. Bazen ağıtları, haykırışları, bazen beddualarını, bazen de şarkılarıyla bu durumunu anlatmıştır. Huzurlu ve sorun yaşamayan kişiler kuşkusuz böyle bir ihtiyaç duymamaktadır. Ancak ezilen kadınlar, kâğıt ve söz deryasında, uzak ve uzun sessizliklerini şiir yoluyla ifade eder. Çünkü şiir, karanlık ve suskun dünyalarında çok sesli bir haykırıştır. Şiir bazen ayaklanma için dikilen sözden bir bayrak, bazen de nazik duyguların nakşedilmesidir. Her sözle başlayan bir aşktır, bir intihar olarak beyaz yüzlü kâğıdın üzerinde kanlar içinde kalmaktır, umut ve özgürlüğü kanatlandırandır. Bazen evreninin gizemi bazen de usul usul dökülen yaşlardır. Doğrudur, şiir kadın için bir zorunluluktur.

Belê helbest tiştekî wek mecburiyetê ye ji bo jinan. Helbest birîna herî kûr, bêrîkirina herî tîr, xema herî giran bi hêmayên nepenî dikare vebêje. Helbest dikare bibe ziman ji wê êtûna di giyan û nava jinê de. Ew dikarin xewn û xeyalên xwe yên pêjerojê li gergefa helbestê birêsin û qadeke jiyinê, li vê cîhana ku her tiştî ji wan re giran dike vebikin. Lewra helbest di nava beşên wêjeyê de, qada herî rast ku mirov dikare hespê xwe yê ji hestan lê bibezînê ye. Jina ku ji hestan rapêçayî ye û ji hestan zayî ye, çima li wî hespên ji hestan afirî siwar nebe û dilê xwe ber bi rojîna helbestê ve vala neke?

(Şiir en derin yarayı, en yoğun hasreti, en ağır kederi gizemli yolla anlatabilir. Şiir, kadının ruhundaki volkanın dili olabilir. Kadınlar geleceğe dair umutlarını ve hayallerini şiirin gergefinde dokuyabilir ve kendileri için her şeyi ağırlaştıran dünyada bir yaşam alanı yaratabilirler. Bu nedenle şiir, edebiyat dalları içinde, en doğru alandır, ilhamın atlarını koşturmak için. İlhamla sarmalanmış kadın, neden ilhamın yarattığı atlara binip yüreğindekileri şiirle akıtmasın?)

ROMAN ALANININ DA KADINA AÇILMASI GEREKİR

Roman yazılı edebiyatın en güçlü ve geniş dalıdır. Kadınlar da kendilerini bu alanda var edebilir. Hayal ve ütopyalarıyla beraber projelerini de bu alanda gerçekleştirebilir. Kadınlar da hayatın tanıdıklarındandır ve derinliğine kavrayabilecekleri birçok şey bulunmaktadır.

Roman, eleştiri, yeni bir yaşam tasarısı ve geleceğin çözülmesidir. Bunun yanında acaba neden kadın kendi romanı üzerine yoğunlaşamıyor? Bana göre roman alanı yeterince kadına açık değildir. Eğer düzenli bir projeyle yazılabiliniyorsa, acaba biz bu şansa sahip miyiz? Dolayısıyla toplumda kadınların oturmuş, düzenli bir yaşantıları yok. Ekonomik ve toplumsal özgürlük olanaklarından yoksun. Çok az Kürt kadını kendi işlerini kurup disiplinli bir hayat sürdürebilmektedir. Bunun yanında acaba kaç Kürt kadın edebiyatçı toplum, aile ve çevre tarafından düzenli bir yazınsal hayat için teşvik edilmektedir? Acaba kaç kadın, çocukları ve eşi tarafından desteklenmektedir? Kendi odalarına çekilip, romanları üzerine yoğunlaşabiliyor mu? Acaba kaç kadının kendine özel çalışma odası vardır ki roman yazmaya cesaret edebilsin. Roman yazmak için günlük hayattan uzaklaşmak ve aile sorumluluklarını da bir tarafa bırakmak gerekiyor. Kadın edebiyatçıların da bu konuda desteklenmesi gerekiyor.

KADIN, EDEBİYATIN MERKEZİNDE DEĞİL, KIYISINDA DURMAKTADIR

Halen, Kürt kadını kendini yazma korkusundan kurtarabilmiş değildir. Çünkü toplumsal ve ailesel baskı altında yaşamaktadır. Kadın daha toplumun yarattığı sansürden kurtulabilmiş değil. Bana göre birçok kadını roman yazmaktan alıkoyan bir önemli neden de şudur: Acaba kaçımız, kadın bir edebiyatçının günümüz toplum değerleriyle uyuşmayan şiirler yazdığı zaman, eleştiri ve aforoza maruz kaldığını, romanları, konuşmaları ve röportajlarında etik olmamakla suçlandığını biliyoruz? Acaba kaç kadın, sırf fotoğrafları bazı dergi ve gazetelerde yayımlandığı için kötü sözlere maruz kalmış ve kötü olmakla suçlanmıştır? Kadına ait eserler acaba içeriklerinden çok onların şahsiyetlerinden dolayı yargılanıp ayaklar altına alınabilir mi? Bütün bu korkulardan dolayı kadın, cesurca kimi konuların üzerine gidememektedir.

Kadınların Kürt edebiyatı içindeki varlıklarının tamamlanmış olmadığını düşünüyorum. Kürt kadınları, edebiyatın merkezinde değil kıyısında durmaktadır. Korkulardan dolayı kadınlar kendilerini edebiyat deryasına gönlünce bırakamamaktadır. Bunu yapabilmeleri için, bedel ödemeyi ve yalnız kalmayı göze almak zorundadır. Hâlâ yazacak kadar özgür değildir. Babalarının kızı, ağabeylerinin kız kardeşi ve bir erkeğin karısıdır onlar. Onun hakkında söylenen söz ailesine de söylenmiş sayılır çünkü. Bundan dolayı özgür hareket edememekte, mecburen kendi-

lerine otosansür uygulamaktadır. Kadının bu alanda var olabilmesi için roman alanının egemenlikten arınması gerekmektedir.

Tabi bu sözlerimizden, kadınların beklemeleri gerektiği sonucu çıkarılmamalıdır. Tam aksine, roman yazması için gereken özgür ortamın yaratılması için mücadele etmeli ve yeni fikirlerle ortaya çıkmasını bilmelidir. Bu çerçevede de bedel ödemekten korkmamalıdır. Çünkü ancak kadının varlığı bir şeyleri yoluna sokacaktır. Benzersiz bir özgürlük mücadelesi veren Kürt kadını, bu alandaki sıkıntıları da aşmasını bilecektir. Özgür yaşam için bedel ödeyen yazar kadınlar her dönem var olmuştur ve Kürt kadınları da romanlarıyla dünyasını adım adım anlatacaktır.

POLİTİKA VE EDEBİYAT İLİŞKİSİ

Tarihin birçok evresinde edebiyat ve politikanın ilişkisi tartışma konusu olmuştur. Her ideoloji ve sınıf kendi bakış açısı çerçevesinde edebiyat ve politikanın ilişkisini izah etmiştir. Her iki olgu da toplumun doğrularıdır. Her iki kavramın konusu insanın kendisidir ve toplumla ilgilidir.

POLİTİKA

İnsan ve toplumu ilgilendiren bütün konular politikanın içine dahildir. İnsan, devlet ve toplumu idare etme ya da yönetme biçimi de diyebiliriz. Her ideoloji ve fikir, hedeflerine politik araçlar kullanarak varmak ister. Politika insan toplumunun yönetilme ihtiyacından doğmuştur.

EDEBİYAT

Edebiyat çok güçlü bir söz sanatıdır. İnsanın düşünce, duygu ve hayallerini anlatma sanatıdır. Hem sözlü hem de yazılı araçları vardır. Çok güçlü toplumsal, kültürel ve bireysel bir kavramdır. Kaynağı hayatın kendisidir. Bütün evren aynı zamanda edebiyatın konusunu da teşkil eder. Kısaca edebiyat insanın ve toplumun içini, iç dünyasını gözler önüne seren bir aynadır.

Yaşamın bütün alanları politikayla beraber edebiyatın konusudur. Edebiyat hiçbir sınır tanımaz, bütün alanlar ve toplumsal sorunlar aynı

zamanda onun da konusudur. Dolayısıyla politika da yaşamın bir parçası olduğuna göre, edebiyatın temel konularından birini teşkil etmektedir. Toplumun genel sorunlarından uzak, sadece edebiyat için eserler vermek isteyen edebiyatçıların, tarih boyunca çok da zengin eserler yaratamadıklarına şahit oluyoruz. Tam tersine toplumun yaşadığı sorunları odağına alan ve bu konuda hassasiyet gösteren edebiyatçıların edebi eserleri, tarihte hak ettikleri yeri her zaman almıştır. Edebiyatı toplumdan ve onun yaşadığı sorunlardan uzak ele almak, edebiyata yapılmış en büyük haksızlıklardan biri olacaktır. Edebiyat politik konularda da tarafsız kalamaz. Tarafsız bir edebiyatın toplum ve insan hayatında oynayacağı olumlu bir rol olmayacaktır.

EDEBİYATÇI, UYANIK VE BAĞIMSIZ KİŞİDİR

Edebiyatçı, yaşadığı toplumun bütün çatışma, çelişki ve doğrularını gözler önüne seren kişidir. Edebiyatçının bunlardan yoksun yarattığı eser bir işe yaramayacaktır. Dürüst ve vicdanlı edebiyatçılar politikayla ilişkisini kesmez, haksızlık ve yolsuzluklara karşı boyun eğmez. Edebiyatçı, sırtını toplumun ve bireyin yaşadığı sorunlara dönen kişi değildir, bütün eserlerinde radikal bir duruş sahibidir. Toplumu eğitme, geliştirme ve değiştirme görevine sahiptir. Edebiyatçı toplumu, egemenliği ve toplumun yönetim biçimini sorgulamakla mükelleftir. Onlar, sınırlandırılmak ve kalıplara hapsedilmek istemez. Topluma ve insana layık olmayan şeylere ve haksızlığa alışmamaya gayret gösterir. Her ne kadar sessiz ve yumuşak huylu kişiler olarak görülseler de onlar toplumun en isyancı kişileridir. Eserlerinde korkusuzca Allah, egemenlik, toplum ve kanunlarının karşısında durur. Acaba biz politikayı bu konulardan ayırıp bir tarafa atabilir miyiz?

HER EDEBİYATÇI POLİTİK BİR BAKIŞ AÇISINA SAHİPTİR

Her yazar, kesinlikle politik bir bakış açısına sahiptir. İstese de istemese de bu politik bakış açısını eserlerinde belli eder. Ancak bunu slogan atma ya da bir parti programını deklare etme şeklinde yapmaz. Çünkü edebiyat, politikanın basit bir aracı değildir. Politika edebiyatçının vicdanına ve bakış açısına egemen olamaz. Edebiyat politikanın dar sınırlarına uzak, kendine has bir disiplindir, çok büyük bir güce sahiptir ve estetik bir bakış açısıyla sorunları derinlemesine irdeleme gücüne haizdir.

Kısaca, bana göre edebiyat politik bir bakış açısına sahip olmalı; ancak bir partinin, devletin ya da herhangi bir gücün politik aracı olmamalıdır. Çünkü bağımlı bir edebiyat topluma öncülük edemez. Yine bağımlı bir yaşam özgür düşünceler üretemez. O, insanlığın en saf vicdanıdır. Gerekli olduğunda büyük bedeller ödemeyi göze alarak diktatörlere bile karşı çıkar. Çünkü edebiyat görünmez bir etiktir, onun etiği özgürlük ve güzelliktir.

Beşinci Bölüm

Kültürel Birikim Olarak Çağdaş Kürt Edebiyatı

Çağdaş Kürt Edebiyatı Üzerine Kişisel Düşünceler

Vecdi Erbay

Kürtçe kadim bir dil. Kürtçe, milyonlarca insanın konuşarak, türkülerle, ağıtlarla bugüne getirdiği bir dil. Kürtçe, çeşitli baskılar nedeniyle canı çok yanmış bir dil. Dil hakları yok sayılarak, 80 yıldır inkâr edilen bir dil. Kürtçe, baskılar nedeniyle, diğer dillerin yazıyla kurduğu benzer ilişkileri kuramamış, *Mem û Zîn* gibi sağlam yapıtlara sahip olsa da bunu yaygınlaştıramamış, yakın zamana kadar hayat damarlarının önemli ölçüde tıkandığı, umudun kesildiği bir dil. Kürtçe yazılı edebi örnekler –bu nedenlerle– dar entelektüel çevrenin paylaştığı, sahiplendiği, koruduğu manevi güç niteliğinde oldu uzun yıllar boyunca.

Ulusal mücadele yürütenler, tarihte belki ilk kez dil mücadelesi de vermek zorunda kaldı. On beş yıl süren ve kontrgerilla yöntemleri nedeniyle "kirli" diye nitelendirilen savaş, çok cana mal oldu. Köyler yakıldı

ve toplu göçler yaşandı. Kürtler, kendi topraklarında bile bir mültecinin ruh haliyle yaşadı. Bu savaşın, insanlık tarihinin belleğinde olmasa bile, Kürtlerde derin travmatik izler bıraktığı muhakkak.

Tam da bu savaş koşullarında "Kürt diye bir halk yoktur", "Kürtçe diye bir dil yoktur" dayatmasında olanların karşısına, hiç de beklemedikleri bir anda Kürtçe dergiler, gazeteler ve kitaplar çıktı. İnatla çıktı. Hapis cezaları, işkenceler, katledilmeler, bombalanmalar bu inadın önüne geçemedi. Bu inadı pekiştirdi. Şimdi Kürtçe roman ve şiir kitaplarının yazılıp yayımlanması, Kürtçe kursların açılıyor olması, bu acılı sürecin bu inadın meyvesidir.

İLK ADIMLAR

Sıcak savaş koşullarında yayımlanan *Rewşen* dergisinin yapmak istedikleri, hedefledikleri arasında Kürtçe romanların, şiirlerin, öykülerin, araştırma ve inceleme dosyalarının Kürtçe yayımlanması ve okur bulması vardı. Aynı koşullarda ve zaman diliminde yayımlanan mizah dergisi *Tewlo* da aynı düşü görüyordu. Yine Kürt Enstitüsü ve Mezopotamya Kültür Merkezi'nin kuruluşunda, Kürtçe yazmayı ve okumayı teşvik etmek öncelikli hedeflerdendi. Sonuçta, Kürtlerin kendi aralarında, evde ve sokakta konuştukları bir dili vardı ve bu dil için Kürtler ağır bedeller ödüyordu-ödüyor. Konuşma dili Kürtçe için ağır bedeller ödeniyorsa, o halde Kürtçe'yi çağdaş, akademik, ticari ve edebi bir dile, yazılı bir iletişim aracına dönüştürmek, bir düzeye ulaştırmak ve bunun için olanaklar sağlamak gerekiyordu. Yazmak, okumak ve okur bulmak, bu türden bir dönüşüme zemin hazırlamak ve nitelikli bir düzeye ulaşmak için bir ilk adımdı. Yukarıda sözü edilen savaş ve bu savaş koşullarında ortaya çıkan kurumlar, bu ilk adımın öncüleridir.

Ama bunu başarmak, Kürtçe'nin durumundaki bir dil için hiç de kolay değildi. *Rewşen*, *Tewlo* ve diğer dergilerle kurumlar, iş bu dilde yazmaya ve okumaya gelince pek çok engelle karşılaştı. Kürtçe üzerindeki yasaklar, Kürtçe'nin bir yazı dili olarak gelişmesinin önündeki elle tutulur somut engellerin başında geliyordu. Sonuçta dil, gelişip serpilmek, olanaklarını artırmak, evrensel ürünler verebilmek için özgür yaşama alanlarına ihtiyaç duyar. Yazmak ve okumak için, ayrıca, kurumlar ve kişiler için de sözlüklere ihtiyaç vardı ve gramer gibi zorunlu teknik bilgilerle donanması gerekiyordu. Eldeki kaynakların yetersizliği ve dağınıklığı bu alanda çalışmayı, yetkinleşmeyi güçleştiriyordu. Savaş koşullarıysa böyle bir çalışmayı biraz öteye itiyordu. Dil konusundaki

mücadele ve çalışmalar, öte yanda savaş ortamında yaşama mücadelesi veren Kürtler için, amiyane tabirle, "entel dantel işi" denilerek alaya bile alınıyordu. Tam da burada, Musa Anter'i saygıyla anmak gerekiyor. Musa Anter, çağdaş anlamda ilk Kürtçe piyesi yazmış, Diyarbakır'da hapis yatarken boş durmamış, o koşullarda, bütün eksiliklerine rağmen bir Kürtçe sözlük hazırlamıştır.

Kürtçe yazmak ve okumanın önünde, bir de psikolojik engeller olduğunu göz ardı etmenin mümkün olmadığını düşünüyorum. Eli kalem tutan, okuyabilen her Kürt, Türk okullarından, bu okulların müfredat ve ajitasyon sürecinden geçmiş; bu süreçten geçen bazı Kürtler, zamanla egemen olanın söylemiyle anadili Kürtçe'ye "mahalli dil" ya da en iyimser tanımlamayla "bildiği ikinci dil" muamelesi yapmaya başlamıştır. Bu yüzden Kürtçe, pratik hayat içinde anadil olma özelliğini ancak duygusal olarak koruyabilmiştir.

Burada, bir de Türkçe'nin ekonomik alandaki baskısı öne çıkmaktadır kuşkusuz. İnsanlar ticaret için, hiç değilse memur olarak geçinebilmek için Türkçe'ye ihtiyaç duymak durumunda bırakılmıştır. Mürekkep yalamış kimi Kürtlerin Türk olana yaklaştıkça, orada var olabilme olanaklarını yarattıkça Kürtlere ve Kürtçe'ye yabancılaşarak "derin" bir nostaljiyle baktığına, herkes tanık olmuştur herhalde. Örneğin Diyarbakır'da yaşayan ve ekonomik durumu iyi bir Diyarbakırlının evinin bir odasını "şark köşesi" olarak hazırlaması, başka nasıl tarif edilebilir? Bütün bu tespitler, kuşkusuz, daha ayrıntılı bir siyasal/sosyal değerlendirmeye ihtiyaç duyuyor. Ayrıca yukarıda değinilen engellerin bugün tamamen ortadan kalktığı da söylenemez. Engellerden dolayı ağır aksak yürüyen çalışmalarsa, hedeflenenin çok gerisinde. Buna rağmen önemli adımlar atıldı. Bu adımların devamı için, bu alanda akademik çalışmalar yürüten kurum ve kişilerin yanı sıra, kendini Kürt olarak tarif edenler ve onlar kadar dil haklarına saygı duyanlara da büyük görevler düşüyor. Evet, Kürt dilinin yaşaması, dil haklarına saygı duyanları da ilgilendirir. Çünkü "Diller madencilerin kanaryasına benzer: Tehlikeye düşmeleri, çevredeki tehlikenin belirtisidir" (Kaybolan Sesler- *Dünya Dillerinin Yok Oluş Süreci*, Daniel Nettle ve Suzanne Romaine, Oğlak Yayınları). Einar Haugen'in tespiti de oldukça önemlidir ve Kürtlerin, Kürtçe'nin yaşadıklarına emsal teşkil etmektedir: "Egemen topluluklarla egemenlik altındaki topluluklar arasındaki sağ kalma mücadelesi 'dil ekolojisi' adını verdiğim şeyi içerir. Bununla demek istediğim, dilin korunmasının insan ekolojisinin bir parçası olduğudur." Demek ki dil sorunu, bir tek dil hakları savunucularını değil, aynı zamanda insan hakları savunucularını da ilgilendiriyor.

EDEBİYATIN İŞLEVİ

Bir sanat dalı olan edebiyatın malzemesi dildir ve kaynağı yaşantılarla hayal gücüdür. Dil, yaşantılar ve hayal gücü... Üçü de birbirine sıkı sıkı bağlı kavramlar. Birbirlerini tamamladıkları oranda bir sanat yapıtı çıkar ortaya. Üçünün ortaya çıkardığı yapıt, alımlamayı göz ardı etmesek de bir ulusa işaret eder. Edebiyatçı, ulusunun diliyle ulusunun yaşantısını ve ulusunun düşünce tarzından, hayal gücünden çok da bağımsız olmayan bir yaratım sürecinden sonra ortaya çıkarır yapıtını. Evrensel olarak nitelendirilen yapıtın ulusal renklerle donatılmış olması da bunu gösteriyor. Goethe, evrensel bir şairdir; ama yapıtları Alman edebiyatını temsil eder bu nedenle. Edebiyatın işlevi burada bitmiyor: Edebiyat, aynı zamanda bir dilin sürekliliğini, bir dilin bugünden yarına kalmasını sağlayan en önemli unsurdur. Edebiyat, dili kalıcılaştırır, yeni olanaklar sağlayarak geliştirir. Kürtçe'nin siyasal, kültürel, psikolojik ve ekonomik baskılara rağmen bugüne kadar gelmesi, bilindiği gibi, büyük ölçüde Ahmedê Xanî gibi yazılı ürünler veren şairlerle Evdalê Zeynikê gibi *dengbêj*lerin katkısıyla olmuştur. Kürtçe'nin yaşamasında 1800'lü yılların ikinci yarısından itibaren sürgünde dil mücadelesi veren, edebi ürünlerin yanı sıra gramer çalışmalarını yürüten Kürt aydınlarının katkısını unutmamak gerekir elbette. Bedirxan'ların dergi ve gazetelerde sürdürdükleri ısrarlı çalışmalarsa çağdaş Kürt edebiyatının temellerini atmıştır. Cegerxwîn gibi çağdaş Kürtçe şiirin öncüsü bir şairin kitleselleşmesine de önemli katkıda bulunmuştur Bedirxan'lar.

SÜRGÜNDE DİL BİLİNCİ

Yeryüzünde benzer koşullarda yaşama mücadelesi veren, dört parçaya bölünmüş bir başka dil ve halk var mı, bilmiyorum. "Kürt edebiyatı sürgün edebiyatıdır" söylemine denk gelecektir; ama denilebilir ki Kürt dili, sürgünde boy atmış bir dildir. Topraklarından uzaklaşmak zorunda bırakılan aydınlar, politik mücadelenin yanı sıra, Kürt dili üzerine çalışmalara da yoğunlaşmış; Kürt dilinin gramerini, sözlüğünü hazırlamış; şiirler, hikâyeler, romanlar yazmıştır. 1900'lü yılların başında Beyrut'ta Bedirxan'larla başlayan Kürt dili üzerine çalışmalar, İsveç'te Mehmed Uzun gibi önemli romancıların ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Buradan, dilin ancak köklü bir duyguyla, bir bilinçle yaşama olanağı bulabildiği sonucunu çıkarmak mümkündür sanırım. Bu köklü bilinç ve duygu sayesinde topraklarından sürülenler, dillerini yanlarında gö-

türmüştür. Türkiye'den Nâzım Hikmet örnektir bu duruma. Nâzım Hikmet genç yaşta Rusça'yı öğrenmişti. Daha sonra ölünceye kadar Sovyetler Birliği'nde, "evim" dediği Moskova'da Rusça'nın içinde, Rus dilinde aşklar yaşayacaktı. Ama Nâzım, bu süreçte, Rus dilini çok iyi bildiği halde, Türkçe yazmaktan asla vazgeçmemiştir.

İspanyol yazar Juan Goytisolo ise, sürgünde anadilinde üretmeyi şöyle anlatır: "Kendi dilimi her zaman bir başka dilin ışığında yaşamışımdır. İspanyol edebiyatını başka edebiyatların ışığında değerlendirdiğim gibi. Böylece çok değişik değer ölçütleri edinebildim. Sürgün, ülkemdeki egemen değer ölçütleriyle bütünleşmemi engelledi, İspanyol edebiyatındaki orijinal yapıtları fark etmeme yol açtı. Anadilimin konuşulmadığı ülkelerde yaşayıp İspanyolca yazdığım için, kendi dilimi, üslubumu bulabildim. Sürgünde yaşayan bir yazar, ülke toprağıyla ilişkisini kestiğinden, diline daha çok sahip çıkar" (*Gergedan* dergisi, Ekim, 1987).

Birçok faktörün yanı sıra, "diline daha çok sahip çıkan" yazarlar sayesinde bugün Kürt dilinden ve çağdaş bir Kürt edebiyatından söz edebiliyoruz. Bu anlamda Kürt edebiyatçılarının omuzlarında büyük sorumluluklar var. Çünkü onların yapıtlarının katkıları sayesinde Kürt dili yaşama, gelişmeye ve bir etki gücüne sahip olacaktır.

Bu uzunca girizgâhtan sonra, bu yazının gelmek istediği yer de esasında burası: Çağdaş Kürt edebiyatı. Yukarıda yapılan tespitler, çıkarımlar, yargılar elbette başka bir tartışmanın, incelemenin konusu. Üstelik bu konularda ihtiyaç duyulan tartışma ve incelemelerin bir aciliyet arz ettiğini düşünüyorum.

KÜRTÇE EDEBİYAT DERGİCİLİĞİ

Çağdaş Kürt edebiyatı deyince, aslında Bedirxan'ların çalışmalarına kadar gitmek gerekiyor. Ama biz bu yazıda, konuyu bugün yazılan edebiyatla sınırlı tutmaya çalışacağız.

Mezopotamya Kültür Merkezi, Kürt Enstitüsü gibi kurumlarla *Rewşen, Tewlo* ve benzeri dergi ve gazeteler, her şeyden önce Kürtçe şiirlerin, hikâyelerin, denemelerin yazılabileceğini göstererek önemli bir işlevi yerine getirdi. Bu kurumlar hamurunda yazarlık, şairlik olan Kürt gençlerini Kürtçe yazmaya teşvik etmiştir. Yazdıklarının yayımlanabileceğini göstererek, cesaret verdiğini belirtmekte ayrıca yarar var kuşkusuz. Bu cesareti edinen gençler sayesinde, başka dergiler çıktı ve Kürtçe kitaplar basan yayınevleri sayısında bir artış oldu.

Bugün kitapları yayımlanmış ya da yayımlanmayı bekleyen sayıca azımsanmayacak yazar ve şair, yukarıda sözü edilen dergilerin yanı sıra, yine Kürtçe yayımlanan *Pêlin*, bu coğrafyada konuşulan bütün dillere sayfalarını açan *Kunduz Düşleri* ve *Ütopiya* ile yakın zamanda yayın hayatına başlayan iki dilli *Tîroj* ile *Vesta* dergilerinin sayfalarında göründü önce. Bu da doğal ve oldukça önemli bir süreç. Çünkü dille, edebiyatla ilgili tartışmalar ilk önce dergilerde hayat bulur ve buradan bir etki alanı yaratır. Dergiler, yayımladığı ürünlerle şair ve yazarlar arasında iletişim kurulmasına vesile olur. Şairler ve yazarlar, dergi sayfalarında hem birbirlerini hem de dünya edebiyatı cephesinde olup bitenleri izler, yazılanlar hakkında fikir sahibi olur. Dergiler bir tartışma ve ürün yayımlama platformu olarak, çağdaş edebiyata yön verme gücüne, deneysel çabalara olanak sağlama becerisine sahiptir. Dünyanın her yerinde, bütün dillerinde bu böyledir.

Ama Kürtçe edebiyat dergiciliği, Kürt mücadelesi ve dili nedeniyle farklılık gösterir. Dergi, hele de bir edebiyat dergisi yayımlamak birçok nedenden dolayı zordur. En başta ekonomik koşullar, dergi çıkarma heveslisi yazarı, şairi, edebiyatseveri güç durumda bırakır. Sonra yasal sorunlar, genel bir ilgisizlik ve dağıtım koşulları nedeniyle okura ulaşamamak gibi handikaplar elini kolunu bağlar dergi çıkaranların. Hal böyle olunca, finansman sağlayacak herhangi bir kuruma ve siyasi oluşuma angaje olmayan dergi çevresinin ömrü, hedeflenenden kısa olur genellikle.

Bu nedenle dergi çıkaranların tümü siyasi bir misyon yüklenerek, bir kurumla ilişkilenerek çıkar yola. Bu durum da ne yazık ki edebiyatın gereksindiği özgür alanı her zaman sağlayamıyor. Ve bu, edebiyatı, edebiyatçıyı daraltarak başka ifade araçlarına yöneltir. Bu yeni ifade araçları, kimi zaman, örneğin Türkçe olması, durumun vahametini gösterir niteliktedir.

Bu türden olumsuzlukların önüne geçmek için edebiyat dergiciliği çok ciddi bir şekilde ele alınmalı. Kanımca dergiler, tartışma ve inceleme yazılarına, nitelikli deneysel ürünlere yer vererek, Kürt edebiyatının ufkunun geniş tutulmasını olanaklı kılacak bir perspektifle hazırlanmalı. Ancak bu şekilde dil bilincine sahip, yaratıcı şiirler ve hikâyeler ortaya çıkabilir.

Öte yandan hazırlanan dergi, okurun ilgisini çekecek bir albeniye de sahip olmalı. İçerik, mizanpaj ve görsel sunum, hedeflenen okur da gözetilerek hazırlanmalı. Sonuçta okur, dergiyi ekonomik olarak ayakta tutan ve manevi güç veren yegâne unsurdur.

EDEBİYAT VE ELEŞTİRİ

Çağdaş Kürt edebiyatının en büyük sorunlarından biri de eleştiri mekanizmasından yoksun olmasıdır. Son yıllarda, istenilen düzeyde olmasa da yayımlanan kitap sayısında bir artış gözlemleniyor. Bu kitapların niteliğinin henüz tartışılmıyor olması, belki çağdaş Kürt edebiyatının çok genç olmasıyla ilgilidir. Ama şu da unutulmamalıdır: Her edebiyat yapıtı, kendi eleştirmenini de birlikte yaratmalı. Edebiyat, sonuçta yazar gibi bir yaratıcıya ihtiyaç duyar. Yazar da yarattığını değerlendirme mekanizmasına.

Dergi ve gazete sayfalarında rastladığımız, adına eleştiri ya da tanıtım diyelim, yazılar kuşatıcı olmaktan son derece uzaktır. Bu yazıların, yapıtın niteliğini ve edebiyatın sorunlarını göz ardı ettiği ve genellikle arkadaş pohpohlamasından öteye geçmediği de aşikârdır.

Gerçi tam tersi bir durum da söz konusudur: Çeşitli nedenlerle sevilmeyen yazarın, şairin yapıtı acımasızca ve edebiyat adına hiçbir sorumluluk hissetmeden yerden yere vurulabiliyor. Ya da görmezden gelinerek yok sayılabiliyor. Her iki yaklaşımın da edebiyata bir katkısı olmadığı gibi, aksine olumsuz yönde etkiler hem yapıtı hem de yazarı. Bu olumsuzluğun Kürt edebiyatına kadar uzandığını söylemeye, bilmem gerek var mı?

ÇEVİRİ SORUNU

Dünya edebiyatından yapılan çevirilerin parmakla sayılacak kadar az olması, çağdaş Kürt edebiyatının önündeki diğer bir sorundur. Yazarlar hem kuramsal çalışmaları hem de edebiyatı başka dillerden, örneğin Türkçe'den izlemek zorunda. Hangi dilde olursa olsun, bilgi edinmek önemlidir kuşkusuz. Ama dünya edebiyatını Kürtçe okuyabilmenin Kürt yazara, şaire büyük katkı sağlayacağı da herhalde tartışma götürmeyecek kadar açıktır.

Burada iş yayınevlerine düşmektedir büyük oranda. Doğrusu, kimi çalışmalar da yayımlanma olanağı bulabildi. Aram Yayınları'nın yayımladığı Molier'in klasikleşmiş *Cimri* oyunu gibi... Ama bu kitabın okurdan, yazardan ve şairden yeterli ilgiyi gördüğü söylenemez. Kürt aydınlanmasını önceleyerek Kürtçe'ye çevrilip yayımlanan *Cimri*, hiç hak etmediği bir sessizlikle geçiştirildi. Oysa Molier, Rimbaud, Dostoyevski, Shakespeare, Tolstoy, Hugo ve diğer klasik yazar ve şairlerin ya-

pıtlarının Kürtçe'ye çevrilmesi, uluslaşmanın göstergelerinden biridir. Yayınevlerinin bu ustaları çevirtip yayımlaması için okurun ve en başta Kürtçe yazma uğraşı içinde olanların talep etmesi, yayınevlerini destekleyip cesaret vermesi şart.

Yukarıda Batı klasiklerinin Kürtçe'ye kazandırılmasının sağlayacağı yararlardan söz ettim. Ancak Batı klasikleri kadar Ortadoğu edebiyatı da Kürt edebiyatı için önemlidir. Kaldı ki coğrafi, tarihsel ve kültürel ilişkilerin yakınlığı nedeniyle de önemlidir Ortadoğu edebiyatı. Yetersiz de olsa bazı örneklerin yayımlanmış olması, bu nedenle sevindiricidir.

Kürtler, daha çok siyasi nedenlerle dünyanın dört bir yanına savrulmuş bir halk. Bu nedenle başka kültürlerle, dillerle sürekli etkileşim halinde. Bu durum, sürgün olmanın kimi güçlüklerini bir an için yok sayarsak, edebiyat çevirisi için olanak sağlayan bir zemin. Yayıncı ve okurlar talep ederse, hem Avrupa'dan hem de Ortadoğu'dan çok sayıda çeviri kitabın rafları dolduracağına kuşku yok.

Şu da var: Kürtlerin özgül koşulları nedeniyle Kürt edebiyatı da bir parçalanmışlık yaşıyor. Örneğin, Suriye topraklarında gösterilen Kürtlerin edebiyatı hakkında yakın zamana kadar habersizdi geniş kitleler. Helîm Yûsuf'un, bu genç ve olağanüstü yetenekli Kürt yazarın, neredeyse bütün kitaplarının İstanbul'da yayımlanmış olması, iki taraf arasındaki bağı güçlendirmek anlamında önemlidir. Arapça yazan Kürt yazar Selîm Berekat'ın *Demir Çekirge* (Aram Yayınları) adıyla Türkçe yayımlanan kitabı da öyle. Ama bu iki adla sınırlı değil elbette diğer parçalarda ya da sürgünde yaşayan Kürt yazarlar. Diğer yazar ve şairlerin kitaplarının yayımlanması düşüncesi, kendi adıma söyleyeyim, heyecan verici.

Öte yandan Kürtçe klasiklerin dil içi bir çeviriye ihtiyaç duyduğunu ve okurla buluşmayı beklediğini unutmamak gerekiyor elbette. Klasikler, okuru ve elbette yazarı köklerine, oradaki düşünsel zenginliğe, imge gücüne götürecektir.

Çeviri, eninde sonunda kendi kuralları olan bir disiplin. Bu alan da profesyonellere ihtiyaç duyuyor. Bugüne kadar yapılan çeviri işleri gönüllüler tarafından amatörce bir duyarlıkla yapıldı. Ama talep arttıkça, yayınevleri daha bir ciddiyetle çeviri işine eğildikçe, profesyonel çevirmenlerin yetişmeyeceğini ve bu alandaki boşlukları doldurmayacağını kim iddia edebilir ki?

Sözlük hazırlamak başka dillerde de zordur. Söz konusu dil Kürtçe olunca, bu zorluk ikiye katlanıyor. Kürtçe sözlük hazırlamak, bu nedenle büyük bir sabrı ve gönüllü olmayı gerektiriyor. Zana Ferqînî'nin hazırladığı ve Kürt Enstitüsü'nün yayımladığı sözlük, sözü edilen bütün bu yıllar içinde yapılan en önemli kültürel çalışmalardandır. İki cilt halindeki Ferqînî'nin bu çalışması, edebiyatçılar kadar Kürt okurun da başucu kitaplarından biri olmaya adaydır.

Sözlüğün eksiklikleri hakkında bazı tartışmaların yürütüldüğünden herkes gibi ben de haberdarım elbette. Ama bu kapsamda bir sözlüğe, bilebildiğim kadarıyla, ilk kez kavuştu Kürtler. Yeni baskılarda ve belki başka gönüllüler tarafından bu eksiklikler giderilecektir. Sözlük, sonuç itibarıyla, bir dilin olmazsa olmazlarındandır.

Firat Cewerî'nin iki ciltlik *Antolojîya Çîrokên Kurdî* (*Weşanên Nûdem*), Feqî Hûseyn Sağniç'ın *Dîroka Wêjeya Kurdî* (Kürt Enstitüsü Yayınları) ile Mehmed Uzun'un *Antolojîya Edebîyata Kurdî* (Aram Yayınları. Antolojinin Türkçe'si Gendaş Kültür Yayınları'ndan çıktı) adlı çalışmalarını anmamak olmaz gibi geliyor bana. Çünkü antolojiler, aynı zamanda bir edebiyat tarihi çalışması niteliğindedir. Kürt edebiyatının klasikleriyle çağdaş yönelimleri içinde olan örneklerini bir arada vermesi; dinin, geleneğin, toplumsal ve siyasal gelişmelerin edebiyata dönemler halinde nasıl yansıdığını göstermesi bakımından önemlidir antolojiler. Bu antolojilerin değerini arttıran unsurlardan biri de hiç kuşku yok ki Avrupa'da ve ülkenin dört parçasında yazılan yapıtları bir arada vermesidir. Bu nedenle Zana Ferqînî'nin sözlük çalışması kadar önemli bir işlevi yerine getiriyor antolojiler.

Masalların, fıkraların, ağıtların, şarkıların derlenip toparlanarak kültürel bir zenginlik olarak sunulmasıysa Kürt araştırmacıları ve aslında Kürtçe yazabilen herkesi bekleyen görevlerdendir. Bu alanda yapılan bazı çalışmalar var elbette. Yeterliliği tartışılsa da (çünkü Mardin bölgesiyle sınırlı tutulmuş) Mahmut Barık'ın Kürt Enstitüsü tarafından yayımlanan *Ax Pişta Min* adlı kitabı buna örnektir. Daimi Cengiz'in Kalan Yayınları'ndan çıkan *Dersim Fablları-1* benzer çalışması da öyle. Diğer bölgelerden yapılacak tek tek çalışmaların bir araya getirildiğini ve kitap(lar) olarak yayımlandığını hayal etmek ve bu hayali gerçekleştirmek, aslında zor olmasa gerek.

Derleme yapmak sistemli ve bilimsel bir çalışmayı, deneyimli kişileri/ekipleri gerektiriyor. Sözlük ve antolojiler gibi bir tarih bilincinin

oluşmasına katkıda bulunduğu için, derlemeler de her kesim tarafından ciddiye alınmayı bekliyor. Yayıncıların ve okurun derleme çalışmalarına mesafeli durması, yeni çalışmalar için araştırmacıları teşvik etmemesi ortak bir kültürel bilincin oluşmasını engelliyor demek, sanırım insafsızlık olmayacaktır. Çünkü söz konusu malzemeyi, sözlü gelenek içinde yer almasından kaynaklanan kaybolup gitme tehlikesi bekliyor. Üstelik yaşadığımız çağın koşulları göz önüne alındığında, bu kaybolup gitme sürecinin hızlı bir ivme kazandığını iddia etmek, hiç de yanlış olmaz.

GENÇ KÜRT EDEBİYATI

Genç Kürt edebiyatı derken, elbette yazanların fiziksel yaşına doğrudan vurgu yapılamaz. Ama bugün yazılan şiirin, hikâyenin, romanın genç olduğu ortada. Ve bunu ortaya koyanların çok genç olduğu da... Bu genç olmayı Kürt edebiyatı için bir kazanıma dönüştürmenin olanaklı olduğuysa muhakkak.

Evet, genç Kürt edebiyatından söz edebileceğimizi, bunu bir olgu olarak kabul edebileceğimizi düşünüyorum. Son yıllarda çok sayıda roman, şiir ve hikâye kitabı yayımlandı. Yayımlanmayı bekleyen epey dosyanın yayınevlerinde biriktiğiyse, konuyla ilgilenenler tarafından biliniyor. Yayımlanan ya da yayımlanmayı bekleyen yapıtların nitelik sorunu başka bir tartışmanın konusu elbette. Burada önemli olan ve "Kürtçe yoktur" diye yırtınanları deliye çeviren, Kürt gençlerinin birikimlerini ve enerjilerini Kürtçe yazmak yönünde kullanmalarıdır. Bu birikim ve enerji desteklendiğinde, doğru yöne kanalize edildiğinde nitelikli yapıtlar da çıkacaktır ortaya. Bunun ilk örnekleri de Kürt edebiyatı içindeki yerlerini almaya başladı.

İrfan Amîda, Yaqob Tîlermenî, Lal Laleş, Sîdar Jîr, Fatma Savcı, Dîlawer Zeraq, Rênas Jiyan, Kawa Nemir, Arjên Ari, Berken Bereh, Remezan Alan ve adını sayamadığım çok sayıda genç yazar ve şairi var artık Kürtçe'nin. Avrupa'da ve Kürt coğrafyasının diğer parçalarında yaşayan yazar ve şairleri anmadım bile. Bunların Kürt edebiyatının yeni, genç, diri ve uzun soluklu emekçileri olduğuna dair kuşku yok. Kürtçe yazmakta inat ederek kendi edebi mecralarını oluşturduğu, yetkinleştiği, kendilerine yaşama alanı oluşturdukları ortada.

Yeni, genç, diri ve uzun soluklu yazar ve şairlerin, örneğin Musa Anter ve kuşağı içinde yer alan yazar ve şairlerden daha avantajlı oldukları da ortada. Musa Anter ve kuşağı, Musa Anter'in deyimiyle, sıfırın

altında kolları sıvayıp verdikleri mücadeleyi sıfıra kadar getirdi. Genç kuşağın bayrağı devralıp daha ileriye taşıması için olanaklar bugün daha fazla.

Nedir bugün genç kuşağın sahip olduğu olanaklar? Musa Anter'in sözünü ettiği sıfır noktası, kanımca çok önemli. Avrupa ve Ortadoğu'da yayımlanan kaynaklara zor da olsa ulaşmanın mümkün olduğu bir zaman diliminde başladılar yazmaya. 1970 ve 1980'li yıllar ulusal bilincin perçinleştiği bir süreç oldu. Ulusal bilincin gelişmesi, siyasal mücadelenin boyutlanarak gelişmesine olanak sağladığı kadar Kürtçe'ye ve Kürt edebiyatına bir yönelmenin olmasına da neden oldu. Tam da bu süreçte faaliyete geçen kurumlar ve yayımlanan dergiler (*Rewşen, Tewlo, Zend, Azadiya Welat* vb) Kürtçe yazma ve okuma eylemini pekiştirdi. Bugün söz konusu ettiğimiz genç kuşak, değim yerindeyse, savaş koşullarının ve bu koşulların yarattığı dergilerin rahle-i tedrisatından geçti. Kendilerinden önceki kuşaklarla birlikte çalışma olanağı buldu, onların deneyimlerinden yararlandı ve ürünlerini onlarla paylaştı.

Bugün Kürt klasikleri teker teker günışığına çıkıyor, genç edebiyatçının beğenisine, bilgisine sunuluyor. Genç edebiyatçı, bir Kürt klasik yapıtıyla karşılaşmanın küçümsenmeyecek hazzını yaşıyor ve bilgi düzeyinde de olsa bir deneyim ediniyor.

Genç kuşağın en büyük avantajlarından biri, hemen hepsinin üniversite okumuş olmaları, dolayısıyla Türkçe edebiyatı ve Türkçe'ye çevrilmiş dünya edebiyatını yakından izlemeleridir. Türkçe ve dünya edebiyatı deneyimlerini paylaşmak için kaynaklar ellerinin altında duruyor.

Yukarıda dergilerin önemine değinmiştik, bunu tekrarlamayacağız. Dergilerin sorunlarından ve kısa ömürlü oluşlarından da... Ancak iki dilde yayımlanan *Vesta* ve *Tîroj* dergileri, kapsamlı kültürel dosyaların yanı sıra ürünlere de yer vererek yayınlarını sürdürüyor. Diyarbakır'da Kürtçe bir fanzin edebiyat dergisinin yayımlanmasıysa, okuyup inceleme olanağı bulamadığım halde heyecanlandırıyor beni. Çünkü edebiyatın çıkış noktalarından biridir yeraltında hazırlanıp kotarılan fanzinler. Kürt edebiyatını önceleyen bir fanzinin olması, Kürt edebiyatının gösterdiği aşamaya da işaret ettiği için ayrıca önemli. Diyarbakır'da, yani Kürtçe'nin hayat bulduğu topraklar üzerinde yayımlanıyor olmasının önemine de vurgu yapmakta yarar var sanırım.

Dergiler çıkıyor, bir etki alanı yaratıyor ve kapanıyor. Başka ülkelerdeki durum incelendiğinde bu süreç doğal görünüyor. Burada gösterilen ısrardır asıl umut veren. Belki daha ileride, bir okul etkisi yaratacak

dergiler de çıkacaktır. Şu anda dergilerin çıkıyor olması, ürünlerin dar arkadaş çevrelerinde okunmaktan kurtulup dergilerde yayımlanıyor ve daha geniş bir çevreye ulaşıyor olmasıdır önemli olan.

Kürtçe kitaplar yayımlayan yayınevleri belki parmakla sayılacak kadar azdır. Ama Musa Anter'in işaret ettiği sıfır noktasında olmadığı da bir gerçek. Yayınevleri bir yandan ekonomik sorunlar ve siyasal baskılarla boğuşurken, öte yandan nitelikli dosyalar bulup yayımlamak gibi hiç de kolay olmayan bir çabanın içinde. Ama Avesta, Pêrî, Aram, Kürt Enstitüsü Yayınları, Diyarbakır'da Lîs ve Belkî gibi yayınevleri genç edebiyatçıların ürünlerini ağır aksak da olsa yayımlıyor.

"İnternet yayıncılığı" diyebileceğimiz internet siteleriyse hem bağımsız ve özgür bir ortam olduğu hem de ekonomik bir risk taşımadığından, Kürt edebiyatçılar ve okur için çağın nimetlerinden biridir diyebiliriz herhalde. Bu siteler aracılığıyla, dünyanın dört bir yanına dağılmış Kürt yazar ve okurlar sürekli bir iletişim ve paylaşım halinde.

Avantaj olarak nitelendirerek yaptığım tespitler garipsenebilir belki. Ama Kürtçe edebiyattan söz ediyoruz. Kürtçe edebiyat, diğer halkların edebiyatından bariz farklılıklar gösteriyor. Bir defa Kürt edebiyatı hep illegal yaşamış, Kürt edebiyatçısı hep yeraltında yaratma faaliyetini sürdürmüştür. Üst üste eklenip bir edebiyat kültürü oluşturacak yapıtlar hep dağınık olmuş, sürgünden ülkeye dönüşü hep engellenmiştir. İşte bu nedenlerle, başka uluslar için garipsenecek avantajları sıralamak, Kürt edebiyatı için konuşulması, tartışılması, değerlendirilmesi gereken olgular olarak duruyor karşımızda.

Çok önemli ama aşılması mümkün bir sorunu var genç edebiyatçıların. Okurla aralarında bir dil sorunu var. Okur, özellikle genç şiiri anlamadığından yakınıyor. Ama şiir, bütün dillerde ve bütün zamanlarda zor okunmuş ve anlaşılmıştır zaten. Şiir okuru, şair kadar şiir çalışmalı elindekini okuyup ruhunu kavrayabilmesi için. Bu nedenle sözlükler, başka okumalarla birlikte, okurun başucu kaynaklarından olmalı.

Genç kuşağın yapıtları üzerinde tek tek duramayacağım; ancak bir genelleme yaparak ortak özelliklerini özetleyebileceğimi sanıyorum. Savaş koşullarının edebiyatı öteleyen, yüzü ajitasyona dönük, kaba slogancı edebiyatçı profilini hızla değiştirip dönüştürüyor. İdeolojik ve siyasal kaygılarını edebiyat cinsinden tarif ederek bugünden yarına kalmanın, ulusal renkleri ihmal etmeden evrenselleşmenin kapılarını zorluyor. Yaşananlar karşısında mizah duygularını korumayı biliyor ve bunu bir direniş mevzisi olarak kullanıyor. Yalnızlık, ölüm, yabancılaşma, aşk gibi kavramların şiirini, hikâyesini, romanını yazıyor. Kürt halkının ve Kürt

dilinin karşı karşıya olduğu imha politikalarının farkında ve bu farkındalığı, iyi edebiyatın ihtiyaç duyduğu çerçevenin dışına çok çıkmadan ortaklaştırıyor. Temelleri oldukça sağlam çağdaş dünya edebiyatına yetişmeyi, giderek boy ölçüşmeyi hedefledikleri gözlemleniyor. Bunu yaparken, Arap ya da Türk edebiyatından sızan etkilerle zaman zaman yalpaladığı ama bundan kurtulmak için gayret ettiği söylenebilir. Dilinin zenginliğini, halkının düşünme ve ifade biçimini, öncülerinin deneyimini, tarihsel bilincin değerini kavramış olarak çıktıkları yolda, giderek daha başarılı ürünlerle okurun karşısına çıkacaktır. "Yazarın devrimci görevi iyi yazmaktır" demişti Gabriel Garcia Marquez. Kürt halkının ve edebiyatının bu türden devrimci yazarlara ihtiyacı olduğunu biliyor. Bu ihtiyacı karşılamak için, gerekirse olanakları kendilerinin yaratacağını da hissettiriyor.

Son bir gözlem: Yukarıda adlarını rastgele sıraladığım 12 genç edebiyatçı var. Bunların yedisi şair. Geriye kalan dört kişinin şiirler karalamadığını kim iddia edebilir? Şunu demeye getiriyorum. Pek çok edebiyatçının ilk karalamaları şiir olmuştur. Kimileri daha sonra başka alanlarda, örneğin Yaşar Kemal gibi büyük romanlarla çıkmıştır karşımıza. Bunda şaşılacak bir şey yok elbette. Genç Kürt edebiyatçılar içinse edebiyata şiirle başlamak kaçınılmaz gibi görünüyor. Çünkü sözlü destanları, masalları bir yana bırakırsak, düzyazıdan önce karşılarına yazılı örnek olarak önce şiir çıkmıştır. John Berger'in *Şiirin Saati* adlı denemesinden: "İşi geleceğe bırakamayız. Gerçeğin zamanı yaşadığımız an'dır. Giderek de bu gerçeği kavrayan düzyazı değil, şiir olacaktır. Düzyazı şiirden çok işi zamana bırakır: Şiirse kanayan yaraya seslenir." Berger'in bu tespiti, sanırım en çok Kürt edebiyatçılarda karşılığını bulur: Kürt edebiyatçıların yaraları tazedir, kanıyor ve kendini şiirle ifade ediyor. Yaraları kabuk bağladıkça düzyazıya da yönelecektir. Çünkü düzyazı modern olana, toplumsal bir gelişmişliğe işaret eder. Özetlersek: Biraz dışarıdan ve kuş bakışı bakıldığında, Kürt edebiyatının sorunları ve gösterdiği aşama, genel olarak budur. Başkalarının bu yazıya ekleyeceği, bu yazıdan çıkaracağı, eleştireceği başka şeyler de vardır. Ama bu yazı da zaten Kürt edebiyatını tartışmanın olanaklarını arıyordu. Buyurun...

Türkiye'de Kürtçe Edebiyat

Lal Laleş

Türkiye'de dil vicdanı olan herkesin canını yakan asıl soruyu sormanın zamanı çoktan geçti. Soru şuydu: Türkiye'de Kürtçe edebiyat varlığını sürdürmek için neleri göze aldı, neler yaşadı ve ne oldu? Olan şuydu aslında: Kürtçe edebiyat, henüz oluşum aşamasındayken sürgün oldu, yasaklandı, çiğnendi ya da küçük düşürüldü. Peki, Kürt yazarlar ölü sözcükleri modern bir söyleme nasıl dönüştürdü? Sürgün olan, yasaklanan, her gün Azrail'iyle cebelleşen bu dil nasıl kurtuldu?

Anlatısı güçlü hiçbir dil ölmez. Doğu'nun tarihi anlatının, hikâyenin, masalların ve darb-ı mesellerin tarihidir. Tarihin kendisi, nedenselliği, öznesi hikâyedir. Hayatın zamana karşı tahammülüdür. Vücudun vahdetine kavuştuğu kelamdır. Doğu'daki her halk gibi Kürtler de hikâyenin hükmüne inanmıştır. Qazî Mihemed, Mehabat'ta Çarçıra Meydanı'nda

halka hitap ederken, Heciyê Cindî'nin *Hikyatêd Cimeta Kurda/Kürt Halk Hikâyeleri* kitabını eline alıp "bu bizim Kuran'ımızdır" sözleri, anlatının hükümranın hükmü üzerindeki gücü açısından önemlidir.

Cizîra Botan Mirliği döneminde mirliğin (iktidar) ediplere, münevverlere önem vermesi, müelliflerin de dilin siyasal ve felsefi dünyasını çözümleyip, katmanlı çoğul okumalara açık edebiyatın inşa edilmesine vesile olmuştur. Nitekim dönemin Kürt klasikleriyle ilgili yüzlerce şerh, makale ve kitap yazılmıştır. Mirlik döneminde Eliyê Herîrî (1425-1490), Mele Ehmedê Bateyî (1414-1495), Melayê Cizîrî (1570-1640), Feqiyê Teyran (1590-1660), Ehmedê Xanî (1651-1707) gibi edip ve mütefekkirler hem kendi çağlarının Kürtçe edebiyatına damgalarını vurmuş, hem de günümüz Kürt yazarları üzerinde (Türkçe ve Arapça yazanlar dahil) etkilerini sürdürmeye devam etmiştir. Yaşar Kemal romanlarında Feqiyê Teyran'ının eserlerindeki felsefeyi ve edip olarak kişiliğini uzun uzun anlatmıştır. Kaynağını sözlü Kürt edebiyatının temel eseri, *Memê Alan* destanından alan Ehmedê Xanî'nin *Mem û Zîn* mesnevisi, modern Kürtçe edebiyata ilham kaynağı olmayı sürdürmektedir.

Modern Kürt öyküsünün başlangıcı kabul edilen *Çîroka Mem û Zînê/Mem ile Zîn'in Hikâyesi*, Şerefxan'ın *Şerefname*'sini Farsça'dan Kürtçe'ye çeviren Rus Kürdolog Aleksandr Jaba'yla Kürt kültürü üzerine çalışmalar yapmış, Kürtçe düzyazının önemli üstatlarından birisi Mele Mehmûdê Bazîdî tarafından kaleme alınmıştır. Ehmedê Xani ve Cizîra Botan Mirliği Dönemi edebiyatı güçlü iktidarının etkisiyle modern Kürt öykücülüğünü tetiklemiştir. Mele Mehmûdê Bazîdî'nin *Mem ile Zîn'in Hikâyesi* adlı eseri metinler arası ilişki ve karşılaştırmalı edebiyat açısından üzerinde durulması gereken önemli bir edebi eserdir. Kürtçe edebiyatın önemli bir kanonu olan Ehmêdê Xanî'nin yaşamı ve eserleri günümüzde de modern Kürtçe metinlere, söylemin yeni kapılarını açmaktadır. Akıcı ve zengin diliyle tarihi romanlar kaleme alan Jan Dost'un *Mirname*'si (2008), Ehmedê Xanî'nin hayatı ve felsefesine ilişkin önemli bir eser olarak elimizin altında bulunmaktadır. Kürtçe öykünün ruhu sürreel/fantastik anlatı ustası Helîm Yûsiv, *Memê Bê Zin/ Zîn'siz Mem* adlı öyküsüyle Ehmedê Xanî'nin mesnevisindeki kahramanlar üzerinden yeni bir hikâye kuruyor.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun çıkarılmasıyla kapanan Kürt edebiyatının mektebi, medreseleriyle Kürt edebiyatıyla uğraşan *Mele*'ler de yeraltına çekildi. 1856'da başlayan modern Kürtçe edebiyatın yürüyüşü böylelikle kesintiye uğradı. 1928'de yeni Türk harflerinin kabulü medrese edebiyatıyla okur arasına yeni bir duvar çekti. Kürt medreselerinde

okuyup *Meleyê Duwazde Ilm/On İki İlim Okumuş İmam* payesine erişen, sonrasında yolunu medreseyle ayırıp Marksist dünya görüşünü benimseyen Cegerxwîn, Kürtçe divan şiirinin biçim özelliklerini terk etmeden dilde duru, akıcı, Arapça ve Farsça'dan arındırılmış bir Kürtçe'yle edebiyatın başlangıcı olmuştur (Cegerxwîn ve *Hawar* Ekolü'nün diğer temsilcileri Arapça, Farsça terkib ve kelimeleri daha az kullanmaya başlamıştır). Cegerxwîn'in, Kürtçe hikâyenin temel eserleri olarak varlıklarını koruyan *Reşoyê Darê/Daralı Reşo* ve *Cîm û Gulperî/ Cim ile Gülperi* novelleri Latin harfleriyle basıldı.

Şeyh Sait ve Ağrı İsyanları'ndan sonra Türkiye'de edebi ve politik faaliyetlerini sürdüremeyen yazar ve aydınlar Suriye'ye geçer. *Celadet Alî Bedirxan* Fransızların yardımıyla Şam'da 1932'de *Hawar* dergisini, Türkiye'de de kullanılmaya başlanılan Latin alfabesiyle çıkarmaya başlar. Kürtçe edebiyat tarihinde "Hawar Ekolü" olarak bilinen bu dergi çevresinin önemli şahsiyetleri Celadet Alî Bedirxan, Kamuran Alî Bedirxan, Cegerxwîn, Nûredîn Zaza, Qedrîcan, Reşîdê Kurd ve Osman Sebrî'dir. Hawar Ekolü, Mele Mehmûdê Bazîdî'nin başlattığı modern Kürt edebiyatını güçlendirerek sürdürmüştür. Özellikle Kürt öykücülüğünün modernleşmesi ve düzyazı geleneğinin güçlenmesi için çaba harcamıştır. Celadet Alî Bedirxan ve dönemin diğer yazarları başta Fransızca olmak üzere çeviri edebiyata önem verip çıkarttıkları dergide yayımlamıştır. Hawar Ekolü'nün öykücülüğünde Çehov ve Maupassant etkileri hissedilmekle birlikte, geleneksel Kürt anlatı dünyasıyla bağını sürdürmüştür. Hawar Ekolü'nün devamı olarak *Ronahî*, *Roja Nû* gibi dergi ve gazeteler sürgündeki modern Kürt edebiyatının gelişmesinin önemli dinamikleri olarak tarihsel rollerini oynamıştır.

Kürt eleştirmen ve araştırmacılar sürgün edebiyatının Hawar ve İsveç Ekolü üzerinde durur. İsveç Ekolü 1980 Darbesi'nin hemen öncesinde ve sonrasında Avrupa'ya gönüllü ya da zorunlu göç eden Kürt aydınlarının siyasi faaliyetlerinin yanı sıra, yürüttükleri edebi faaliyetler sonucu ortaya çıkan edebi birikimdir. Bu birikimin en önemli temsilcileri Mehmed Emîn Bozarslan, Mûrad Ciwan, Mehmed Uzun, Mahmûd Baksî, Rojen Barnas, Hesenê Metê, Mustafa Aydoğan ve Firat Cewerî'dir. Mehmed Uzun, edebi çalışmalarını *dengbêjlik* geleneği ve Hawar Ekolü üstüne inşa ederek 1930'lu yıllardan itibaren roman yazan Ereb Şemo, Eliyê Evdirehman, Îbrahîm Ehmed, Rehîmê Qazî gibi öncülerin roman geleneğini geliştirip kendi roman dilini yaratmıştır. Kuşkusuz Mehmed Uzun'un dünya yurttaşı olması, dünya edebiyatıyla ilişkisi, Kürtçe edebiyatın dünyada tanınmasını sağlamıştır. Firat Cewerî, yazdığı öykü ve

romanların yanı sıra çıkardığı *Nûdem* dergisiyle sürgündeki edebiyatın can damarı, geliştirici dinamiklerinden biri olmuştur. *Nûdem* dergisi, *Hawar* dergisiden sonra Kürtçe edebiyatta Kurmancî lehçesinin 90'lı yıllardan önceki ikinci nefes borusudur. Mustafa Aydoğan edebiyat üzerine yazdığı denemeler, sözlük ve gramer çalışmaları, roman ve çevirileriyle Kürtçe'nin birikimini zenginleştirmiştir. Mahmûd Baksî romanlarıyla Kürtçe'nin söz dağarcığına önemli katkılarda bulunmuştur. *Rojen Barnas*'ın şiir deneyimi genç şairleri etkilemiştir. *Hesenê Metê*, meselesi anlatının kendisi olan ironik bir yazardır. Okuru büyüyle gerçek arasındaki salıncaklara davet eden, üslubuyla sürgün edebiyatının en önemli kazanımlarından birisidir. İhsan Colemergî, halde ilk romanı *Cembelî*'yi sürgünde İsveç'te yayımlatabilmiştir. Kendisi sürgün olmamış ama bizzat edebiyatı sürgün olmuştur.

Sürgün edebiyatı söz konusu olunca genellikle "sürgün Yezidi edebiyatı" göz ardı edilir. Sürgün Yezidi edebiyatı Türkiye'nin doğusundaki Serhad bölgesinden başlayarak, başta Ermenistan olmak üzere Gürcistan, Azerbaycan ve Rusya'ya göç eden Yezidi Kürtlerin edebiyatıdır. Stalin döneminde birçok Yezidi yazar SSCB'nin değişik yerlerine sürülmesine rağmen edebiyatla olan bağlarını koparmamıştır.

Heciyê Cindî (Kars), Ereb Şemo (Kars), Emînê Evdal (Kars) Eliyê Evdirehman (Van) gibi önemli edebiyatçılar yaşamlarını zorluk ve yokluk içerisinde tüketti. Sadece Heciyê Cindî'nin yüz elliye yakın eser yazdığını biliyoruz. Ama trajik olan tek bir eseri bile doğduğu topraklarda basılmamıştır. Türkiye'de yaşayan okur hiçbir eserini okuma şansına sahip olamamıştır. 1967'de Erivan'da basılan Heciyê Cindî'nin *Hewarî* romanını, Kürt okurunun okumamış olması başlı başına bir trajedi değil mi?

Kürt edebiyatının tarihine bakıldığında, sürgünün Kürt aydınlarının ortak ülkesi olduğunu görürüz, sürgün coğrafyası daha önce birbirinden kopuk, birbirinden habersiz Kürt edebiyatının heterojen kültür ambarı misyonunu yüklenmiştir.

79-80 yıllarında Diyarbakır'da yayın hayatına başlayıp İsveç'te son bulan birkaç sayılık *Tîrêj* dergisini anmadan geçmemek lazım. Söz konusu dergiyi çıkaran Rojen Barnas ve dergide şiirleri yayımlanan Arjen Arî, Berken Bereh dergi kapanınca Berken Bereh dışındakiler genellikle sürgündeki Kürtçe dergilerde ürünlerini yayımlamıştır.

Uzun süre sürgün yaşayan, baskılara maruz kalan, sık sık kesintiye uğrayan Kürtçe edebiyatı 90'lı yıllardan sonra "Özal politikalarıyla" nispeten serbestliğe kavuştu. İstanbul'da çıkarılan *Rewşen*, *Nûbihar* dergileri ve diğer mecmualarla hayat bulmaya başlamıştır.

Kawa Nemir, Remazan Alan, Îrfan Amîda, Dilawer Zeraq, Rênas Jiyan, Edîp Polat, Osman Mehmed, Şexmûs Sefer, Zahir Kayan, Cemil Denli, Fevzî Bilge, Miran Janbar, Sîdar Jîr, Yaqob Tilermenî, Lal Laleş, Serkeft Botan, Çiya Mazî, Hasan Kaya, İbrahim Seydo Aydogan *Rewşen* ve diğer dergilerde ürünleri yayımlanan bu yazarlar Hawar Ekolü, İsveç Ekolü ve sürgün Yezidi edebiyatı hattı üzerinde bizatihi ciddi bir kopuş, kırılma ve eleştirel çözümlemelerle Türkiye'deki Kürtçe edebiyatın gelişimini hızlandırdı.

Türkiye'deki Kürt edebiyatçılar, sürgündeki Kürtçe edebiyatın ana temaları olan göç, sürgün ve sürgünlük psikolojisi, vatan hasreti, Kürt meselesi, modernizmin sancıları ve Kürtlerle modernizmin imtihanı dışında; kentleşme, cinsellik ve bunların bireyde yarattığı psikolojik dünyayı yazmaya başladı. Kuşkusuz Kürt meselesi oldukça edebiyatın temel konularından biri olmaya devam edecektir. Ancak siyasetin dil ve anlatı üzerinde angaje olduğu edebiyat geride kaldı.

Kürt dili ve edebiyatı tarihi; dil ile iktidar arasındaki münasebetin ve mücadelenin tarihidir. Bu iktidar ilişkileri Kürtlerin bölünmüşlüğün yarattığı lokal iktidarlar ve bu iktidarların varolan konumlarını dil üzerinden de sürdürme gayretleri, iktidarın dili hep ötelemesine neden olmuştur. Kuşkusuz Kürt edebiyatının içkin olduğu iktidarıyla ilişkisi daha pozitif ve destekleyici bir pozisyon alır ve dış iktidarların baskı karakteri sonlanırsa Kürt edebiyatının gelişimi açısından önemli ve hayati bir adım atılmış olur. Kürt coğrafyasına hükmeden resmi dillerin baskılarına karşı Kürt dilinin varlık mücadelesi, Kürtlerin siyasal mücadelesinin ana enstrümanı olmasına rağmen son yıllara kadar dil, bizzat Kürtler tarafından hep ötelendi ve gerekli değeri görmedi.

Edebiyatın sadece bir dili bilme meselesi olmadığını entelektüel, ufku geniş, edebiyatla münasebeti doğru bir çizgi üzerinde geliştiren, kültürel kodlarını keşfetmiş, dil kuyusuyla zihin dünyası arasındaki kanalları açık tutan, yalnızlığından zaman yaratan bireyin meselesi olduğunu Kürt edebiyatçısı oluşturacağı eleştiri geleneğiyle göstermelidir.

Kürtçe edebiyat tarihinin temel eserlerinin yeniden okunarak yazılması gerekir. Yoksa Kürtçe edebiyat adına söz alan Kürt aydınları, Kürtçe'nin sözlü edebiyat geleneğinin zenginliğinden dem vurup modern Kürt edebiyatının temel sorunlarını, handikaplarını, var olma koşullarını, açılım ve tıkanma noktalarını göz ardı etmeye devam edecek. Elzem olan, kısa bir süre içinde Kürtçe edebiyat bilgisinin disipline edilmesidir.

Dilkırım politikalarını, mantalitenin asimilasyonu ve uygulamaları, Kürtçe'nin eğitim dili olmaması, alfabelerin farklılığı, çeviri edebiyata yeterince önem verilmemesi, lehçelerin kendi dünyalarında standartlaşıp kendi başını alıp gitmeleri, (sanırım dildeki bu çatal standartlaşma gelecekte şekillenecek Kürtlerin kültür, dil, siyaset mevzularının hayati ve temel sorunsalı olarak Kürt aydınlarının temel tartışmalarından biri olacak) Kürtçe edebiyatın kapanları olarak duruyor.

Zayıf Dil Yok, Zayıf Kürt Çok

Mustafa Aydoğan

Bir başka dili benimsemek için kendi dilini yadsıyan kişi, kimliğini, hatta düş kırıklıklarını da değiştirir. Yalancı kahramandır; anılarından, bir dereceye kadar kendinden de vazgeçer[1].

Daha önce Kürtçe yazdığım bir yazıda da dile getirmiştim; en büyük sorunun Kürtçe'den değil, Kürtlerden kaynaklandığını düşünüyorum. Kürtçe'nin Cumhuriyet'ten bu yana yadsınarak yok sayıldığı ve Kürtlerin korkunç bir asimilasyona tabi tutulduklarını anlatmaya gerek yok. Zorun gölgesinde yürütülen tüm çabalara rağmen Kürtçe'nin eğitim dili olması engellendi; ama Kürt toplumunun dili olmaktan çıkarmaya yetmedi. Asimilasyon kıskacında ve tümden yasaklı olmasına

1. E. M. Cioran, *Varolma Eğilimi*, Gendaş Kültür Yay., s. 55.

karşın, Kürt çocuklarının büyük çoğunluğu yakın bir zamana kadar Kürtçe'yle dünyaya gözlerini açıp, Kürtçe'yle büyüdü. Çünkü bir dilin varlığını sürdürebilmesi kullanılarak, kuşaktan kuşağa aktarılmasından geçer. Kullanılmayan ve çocuklara aktarılamayan dilse ölmeye mahkûmdur. Kürtçe'nin kültürel bir miras olarak, özellikle son 30 yıla kadar kuşaktan kuşağa aktarılmayı güç de olsa başarabildiğini söylemek mümkün. Ancak anılan dönemden bugüne kadar olan süreçte, kuşaktan kuşağa aktarılma konusunda çok ciddi sorunların yaşandığına tanık oluyoruz. Yani toplumun, bu kültürel mirasın devir teslimini eskisi gibi gerçekleştirmeyi becerebilmeyle ilgili bir takım sıkıntıları olduğu görülüyor.

Kuşkusuz bunun, özellikle geçen yüzyılın son çeyreğinde gündeme gelen ve günümüzde de hâlâ etkili olduğuna tanıklık ettiğimiz değişikliklerle ilişkili olduğu gerçeğini göz ardı edemeyiz. Bu konu elbette bu tür bir yazının boyutunu aşmakta ve çok daha kapsamlı bir incelemeyi gerektirmekte. Anılan dönemde, demografik yapıya yapılan müdahaleyle eşgüdümlü olarak dozu artırılan asimilasyonun, her şeyden önemlisi de toplumu en savunmasız ve duyarsız olduğu koşullarda yakalamış olmasının, şu an varlığımızı tehdit eden özelliklere sahip yaşadığımız sonuçların ortaya çıkmasında belirleyici olduğunun altını çizmek gerekiyor. Bu özelliklerin etkisini azaltabilecek mekanizmalara kavuşturulmadığı ve gerekli duyarlılığı gösteremediği sürece de toplumun, sözü edilen kültürel mirasın devir teslimini başarıyla yerine getirebilmesi çok güç görünüyor.

Kürtçe konusunda yanlış kanıların ve bu kanıların neden olduğu tutumların da asimilasyonun başarılı olması için daha elverişli koşulların yaratılmasına hizmet ettiğini düşünüyorum. Bu nedenle bu konunun üzerine ısrarla gitmek ve toplumu aydınlatıcı etkinlikleri yoğunlaştırmak gerekiyor. Çünkü kendi dışındaki gerçekliği tüm boyutlarıyla göremeyen kimileri, dünyaya küçük pencerelerinden bakmayı bir alışkanlık, özellik haline getirmiştir. Kürtçeleri yeterli olmadığında, bunu Kürtçe'nin "yetmezliğine" bağlar. Bu özellik, bu tür insanlarda Kürtçe'nin sınırlarının bu konudaki bilgileriyle sınırlı olduğu yanılgısını oluşturmaktadır. Onlara göre, zayıf Kürtçelerinin bir tek nedeni var: Kürtçe'nin "zayıflığı". Bu tür insanlar, Kürtçe'nin "zayıf" bir dil olduğunu, kendilerini yeterli bir biçimde ifade etmek için başka bir dili seçmek zorunda bıraktığını iddia ediyor.

Prof. Alvar Ellegård: "Şu anda yaşayan insanların tümü, büyük oranda benzer yapıdaki dillere sahiptir. Kendi cinsinden binlerce yıl ayrı olmasına karşın, Avustralya'nın yerli halkının konuştuğu dilin, dünyanın diğer dillerinden önemli bir farklılığı yoktur."[2] diyor. Bütün doğal dillerde, her dilin özgün yapısından ayrı, dilbilimde tümeller olarak adlandırılan ortak özellikler vardır. Tüm diller için geçerli genel özelliklerin, yani tümellerin boyutu ve nasıl açıklanması gerektiğine ilişkin tartışmaların dilbilimcilerin gündemini hâlâ meşgul ettiğini ve bu konuya mesafeli yaklaşanların da olabileceğini ayrıca belirtmek gerekiyor[3].

Bu yazının salt bir dilbilim yazısı biçimine bürünmesini engellemek istiyorum; ama yine de okurun hoşgörüsüne sığınarak, dilbilimde tüm diller için geçerli olabilecek kimi özelliklere, hiç olmazsa, en belirgin olanlarına değinmek gerektiğine inanıyorum. Dilbilime göre, insan dilinin üzerinde durulması gereken en önemli özelliklerinden biri, her sözcenin bir ikili diziliş düzene ya da yapıya sahip olmasıdır. "Double artikulation" denilen ve Türkçe'de "çift eklemlilik" kavramıyla karşılanan bu özellik, insan dilinin yaratıcı yönünü ortaya koymaktadır. Her sözcenin hem bir dizi anlamlı birimler (morfem) olarak çözümlenebilir, hem de her morfemin tek başına anlamı olmayan daha küçük birimler (fonem) olarak çözümlenebilir biçiminde anlaşılması gereken bu kavramı ilk kez kullanan Fransız dilbilimci André Martinet, ne var ki eklemlilik teriminin, bütün dilleri gerçekten de niteleyen bir özelliği belirttiği de kuşkusuzdur[4] diyor. Anlaşılacağı gibi burada iki ayrı eklemlilik düzeyi söz konusudur. Birinci eklemlilik, en küçük anlamlı birimler olarak adlandırılan morfemlerden oluşmaktadır. İkinci eklemlilikse, tek başına anlam taşımayan *en küçük işlevsel birimler*den, başka bir deyişle en küçük ayrımsal birimlerden, yani fonem denilen ses birimlerden oluşmaktadır. Burada sözü edilen konuşma dilidir. Yazı dilindeyse bu *en küçük işlevsel birimler* ya da *en küçük ayrımsal birimler* grafem ya da Türkçe deyişle yazı birimler olarak adlandırılır. Dildeki bu genel özelliğin birinci düzeyinin dilbilgisel/gramatikal düzey, ikinci düzeyinin de fonolojikal denilen sesbilimsel düzey olduğunu anımsatmakta yarar var.

---

2. *Det mänskliga språkets natur* (İnsan Dilinin Doğası), NE (Nationalencyklopedin), Cilt: 17, s. 155.

3. Salt tümeller, göreceli ya da salt olmayan tümeller, dural tümeller ve implikasyonel tümeller vs gibi farklı dilsel tümellerin olduğu bir gerçek. Ancak burada söz konusu edilen, istisnasız tüm diller için geçerli olan özelliklerdir, yani salt tümellerdir (*absolute universals*).

4. André Martinet, *İşlevsel Genel Dilbilim*, s. 7.

Daha 1800'li yıllarda bile, insan dilinin son derece sınırlı elementlerden sınırsız bir kullanım olanağını sağlayan bir sisteme sahip olduğu ve bunun tümel bir özellik olduğuna ilişkin görüşler belirtiliyordu. Bugünse, bu konu daha çok açıklık kazanmış bulunuyor görünmektedir. Asıl olan genel özelliğin çift eklemlilik olduğu açıktır; ancak söz konusu eklemliliğin bütün dillerde aynı biçimde gerçekleşebileceği gibi bir yanılgıya düşmeyi önlemek için de André Martinet'in "her dilin kendine özgü bir eklemliliği vardır" alt başlığı altında "gerçi bütün diller çift eklemliliği uygular; ama tümü de kendilerini kullananların deneyim verilerini çözümleme ve konuşma örgenlerinin sunduğu olanaklardan yararlanma biçimlerine göre birbirinden ayrılır. Başka bir deyişle, sözceleri de göstergeleri de her dil kendine göre eklemler"[5] dediğini belirtmek gerekiyor.

Bütün dilleri niteleyen bu çift eklemlilik konusuna değinen Ellegård da *Nationalencyklopedin* için kaleme aldığı anılan yazısında şöyle demektedir: "Tüm diller ideal alfabetik yazımda büyük oranda harflere karşılık olan çok sınırlı sayıdaki sesbirimlerini (fonem) kullanır. Değişik dillerdeki sesbirim sayısı birkaç düzine ve yaklaşık yüz kadardır. Tek başına anlamı olmayan sesbirimlerin yardımıyla sözcükler kurulur; örneğin, t, a, m ses ya da harflerin kendi başlarına hiçbir anlamı yoktur; fakat onların yardımıyla, belli sayıda değişik İsveççe sözcük kurulabilir: tam, mat, ta (evcil,.yemek, almak M.A.). İsveççe'deki yaklaşık 30 fonemin yardımıyla, ilke olarak sınırsız sayıdaki tümcelerin kurulmasını sağlayacak, değişik anlamlara sahip yüz binlerce sözcük kurabilir. Buna dilin çift eklemliliği denir."[6]

Bu özelliğin insan dilinin en ayırt edici özelliği olduğunu belirten dilbilimci Mikael Parkvall da bundan hareketle, 23'ü ünsüz ve 7'si ünlü olmak üzere 30 foneme sahip hayali bir dil örneği üzerinde duruyor: "Bu, ünsüz-ünlü yapılı 23x7=161 olası heceye yol açacaktı. Şimdi bir dilin sadece tek heceli sözcüklere sahip olması hayli olağan dışıdır. Hayali dilimizin bir, iki ve üç heceden oluşabilen sözcüklere sahip olabildiğini var sayalım. Böylece 161 hecemizle 161+1612+1613=4,2 milyon sözcük yaratabiliriz"[7]. Sadece bir ünlü ve bir ünsüzle yaratılan sözcüklerden ibaret olmayan, buna karşın *spröjs* (*pencere çıtası*) örneğinde olduğu gibi birkaç ünsüzün birbirini izleyebildiği hecelerden oluşan sözcüklere sahip İsveççe'yi ele alan Parkvall, ilginç bir hesapla karşımıza çıkıyor: "İsveççe gerçekten sadece 161 heceye sahip değil ama yakla-

5. André Martinet, a.g.e., s. 11.
6. A.g.e., s. 155-156.
7. Mikael Parkvall, *Vad är språk?* (Dil Nedir?) s. 14.

şık yarım milyon olası heceye sahiptir. Bununla 1,25x1017 ya da 125 trilyon (bir, iki ve üç heceli) İsveççe sözcüğün yaratılması olanaklı olacaktı!"[8]

Bunu tekrarlama riskini de göze alıp, dilbilim kavramlarına uzak okurları da düşünerek daha başka bir biçimde söylersek, tüm dillerde son derece sınırlı sayıda ses var. Kendi başlarına bir anlamı olmayan bu sesler sayesinde yüz binlerce anlamlı söz ve bu sözlerle de sayısız tümce kurulabilmektedir. Bu herhangi bir dilin ayrıcalıklı özelliği değil, tüm dillerin ortak özelliğidir. Bu tümel özellik doğal olarak Kürtçe'de de var ve bu nedenle de dilimiz her dilde olduğu gibi, sınırlı sayıdaki tek başına anlamı olmayan elementlerden sınırsız sayıda tümce kurabilme özelliğine sahiptir.

Bu nedenle, Kürtçe konusunda yakınmaya konu olan temel noktalardan biri olan "dilin zayıflığı ya da fakirliği" sorununa, Kürtçe'deki sözcük sayısının diğer dillerdeki sözcük sayısıyla karşılaştırılamayacak derecede sınırlı olduğuna ve bundan ötürü insanların düşüncelerini açıklamaya yetmediğine, ayrıca bu konudaki gereksinimi giderebilecek özelliklere sahip olmadığına ilişkin kanıyı değerlendirmek gerekiyor. Yukarıdaki saptamaların bu soruya verilecek yanıtı da içerdiğini biliyorum; ancak önemli olduğu için konuyu biraz daha deşmekte yarar görüyorum. Bu konuyla bağlantılı olarak yaptığım araştırmada, *Språkrådet*'in[9] internet sitesindeki soru-cevap bölümünde, 6. soru olarak yer alan "İsveççe'de kaç sözcük vardır" sorusu ve bu soruya verilen "hiçbir dilin başka bir dilden daha zengin ya da daha fakir olmadığı" doğrultusundaki yanıt dikkatimi çekti. "Yaşayan her insan dilinde olduğu gibi sonsuzdur. Her zaman yeni sözcük üretilebilir... Bugüne kadar sözcük saymayı isteseydik bile bu mümkün olmayacaktı. Yazılan ve konuşulan tüm sözcükleri nasıl bulabiliriz? Yazılanların tümü korunmuyor, konuşulanların tümü bundan da daha düşük derecede korunuyor. Sözlükler kararlaştırılan sayfa sayısına sığacak kadar sözcük içerir. Bu da hiçbir dilin başka bir dilden daha zengin ya da daha fakir olmadığı anlamına geliyor. Hepimiz sürekli yeni sözcükler öğreniyoruz. Kimi zaman hiç düşünmeden de yeni sözcük üretiyoruz. Dil kullanıcı değişik bağlamlarda, daha büyük ya da daha küçük olan farklı dağarcıklar gösterebilir. Fakat bu tür rakamlardan büyük sonuçlar çıkaramayız. Shakespeare toplu eserlerinde 29.066 değişik sözcük ortaya koymaktadır. Strindberg roman ve piyeslerinde 119.288 değişik sözcük ortaya koyuyor. Bu, Strinberg'in dil açısından dört kez daha yetenekli olduğu anla-

8. Mikael Parkvall, a.g.e., s. 14.
9. İsveç Dil Kurulu.

mına gelmez." Magnus Ljung ve Sölve Ohlander de ortaklaşa yazdıkları kitapta[10], bu görüşü desteklemektedir.

Araştırmacı Birgitta Lindgren de anılan Kurul'a ait sitede yer alan, daha önce *Språkvård* adlı derginin 1989 yılına ait 3. sayısında da yayımlanmış olan makalesinde, bir dilin sözcük açısından zengin ya da fakir olmasıyla ilgili kanıya verdiği yanıtta şöyle demektedir: İsveçlilerin, İsveççe'nin sözcük açısından fakir olduğu kanısını dile getirdiğini sık sık duyarız; doğrusu, özellikle sözcük hacmi konusunda kesin bilgilere sahip olduğunu sanmamasına karşın, İngilizce'yle karşılaştırıldığında, insanlar İngilizce'deki sözcük sayısının yine de İsveççe'dekinden daha fazla olduğuna inanır. Fakat sözcük sayısının saptanmasının olanak dışı olduğuna ilişkin şimdi söylenenler, kuşkusuz sadece İsveççe için geçerli değil, tüm diller için geçerlidir." Sözcük sayısının sınırsız olduğunu, bundan ötürü de bu tür tartışmaları anlamsız bulan Lindgren, ayrıca bir dilin başka bir dilden daha fazla sözcüğe sahip olup olmadığına ilişkin bir tartışmanın bize bir şey kazandıramayacağını; çünkü bunun olanaksız olduğunu belirtmektedir. Yukarda bir dilin sözcük sayısına ilişkin söylenenlerin, tüm diller için ve bu arada Kürtçe için de geçerli olduğunu ayrıca belirtmeye gerek olmadığını düşünüyorum.

İLKEL DİL VAR MI?

Kürtçe'nin "ilkel" bir dil olduğu savına gelince, buna Kürtler arasında da rastlamak mümkün. Kürtçe'yi küçük görme eğilimi olarak da adlandırabileceğimiz, dilbilimin nimetlerinden yararlanma olanağından uzak bu görüşe sahip insanların bir bölümünün, belki de yıllarca asimilasyona karşı mücadele etmiş, bunun bedelini çok ağır bir faturayla ödemiş ama çocukları anadilini konuşamayanlardan oluştuğunu düşünmek bile acı veriyor insana.

Ellegård, ilkel dil savına karşı çıkarak şöyle diyor: "Basit teknolojilere sahip insan kültürleri vardır. Fakat ilkel dil yoktur. Elbette bilimsel kavram ve olguları karşılayacak ifadelerden yoksun diller vardır; fakat tamamen kendi kaynaklarıyla ya da örneğin, İsveççe'nin son yüzyıllarda yaptığı gibi ödünç alma yoluyla onları üretebilecek tüm olanaklara sahiptir"[11].

Facköversättaren[12] adlı dergiye yazdığı bir yazıyla bu tür tartışmalara katılarak, kullanıcıları gittikçe azalan dil sayısına ilişkin bilgi veren der-

10. *Allmän grammatik (Genel Dilbilgisi)*, Liber Yay.
11. Alvar Ellegård, *Det mänskliga språkets natur, NE*, Cilt: 17, s. 155.
12. *Facköversättaren:* İsveç'te mesleki konuların çevirmenlerinin yayın organı.

ginin yazarlarından Ingmar Johansson ise, ilkel dil tanımlaması konusunda bir uyarıda bulunmaktadır: "Yaklaşık her biri 1000'den daha az sayıdaki insan tarafından konuşulan 3000 dil vardır ve "uygarlık" alanını genişlettikçe, avcılık ve toplayıcılık döneminin dilleriyle karşılaştırılabilen bu dillerin varlığını sürdürebilmesi daha da güç olacaktır. Buna karşılık, bir dili ilkel ya da gelişmemiş olarak değerlendirirsek, hata yapmış oluruz. Çünkü böyle diller yoktur. Onlar (diller) sadece kullanıcıların gereksinimlerine uyarlanmıştır[13].

İnsan dilinin yaratıcı yönünü ve kullanıcıların gereksinimlerine uyarlanma özelliğini destekleyenlerden biri olan Prof. Tore Jansson da görüşlerini şöyle belirtiyor: "Her dil istenildiği kadar sözcük ve sözce yaratma ya da ödünç alma olanağına sahiptir dolayısıyla kuramsal olarak, her dil tüm şeyler için sözcüklere sahip olabilir.(...) Dilde kullanılan sözcük ve sözcük dağarcığı dilin konuşulduğu kültürde gereksinim duyulan ve ona uygun olandır. Bu nedenle çok değişik kültürlerde kullanılan diller çok farklı sözcük dağarcıklarına sahiptir"[14].

Bir dildeki sözcüklerin ve sözcük dağarcığının, yukarıda dile getirildiği gibi, o dilin konuşulduğu kültürde gereksinim duyulanla ilişkili olduğu görüşünü "Avrupa dillerinde motorlu araç çeşitleri için bir sürü kelime varken, yağmur ormanlarındaki dillerde olmamasının şaşırtıcı bir yanı yoktur"[15]. diyerek destekleyenlerden biri olan David Crystal, yerli dillerle ilgili değerlendirmelerinde "ilkel dil" savına ısrarla karşı çıktığını açık bir biçimde ortaya koyarak şöyle diyor: "Ubykh dilinin dilbilimcileri hayrete düşüren özelliklerinden biri büyük ünsüz envanteridir, 80 ünsüz vardır. Bu sayı 24 ünsüze sahip İngilizce'nin 'standart telaffuzunun' üç katından fazladır. Bu rakam bile yerli dillerinin 'ilkel' bir yapıya sahip olduğu efsanesini yerle bir eder"[16].

TAİAP: İLGİNÇ BİR ÖRNEK

Stockholm Üniversitesi'nde Dilbilim okuduğumda tanıştığım ve düşüncelerine büyük önem verdiğim, anlambilim (*semantic*), söylem kuramı (*discourse theory*), dilbilgisi kuramı (*grammar theory*) ve tipbilimsel sınıflandırma (*typology*) alanındaki araştırmalarıyla tanınan ünlü dilbilimci Prof. Östen Dahl da *Språkets enhet och mångfald* adlı ders kitabında, Sepik ve Ramu ırmakları arasında bulunan Gapun köyünde

13. Adı geçen dergi, Yıl: 2003, s. 3.
14. Tore Jansson, *Språken·Och Historien*, Norstedts Yay., s. 13.
15. David Crystal, *Dillerin Katli*, s. 79.
16. David Crystal, a.g.e., s. 73.

konuşulan bir dilden, Taiap dilinden söz ediyor. Ellegård ve Johansson'un yukarda belirtilen görüşlerini destekleyen bir bakış açısına sahip olan Dahl, Stockholm Üniversitesi'nden Don Kulick ve Christopher Stroud adlı araştırmacılara dayanarak, Yeni Guinea'da bulunan bu köyde Taiap dilini konuşanların sayısının, 1987 yılı itibariyle 89 olduğunu belirtmektedir. Ancak bu yazıyı yazarken ziyaret ettiğim Ehnologue adlı internet sitesinde, bu sayının günümüzde 80'e düştüğünü saptadım. Anılan site, ayrıca dünyada sadece bir köyde varlığını sürdüren bu dili konuşanların tümünün 10 yaşından büyük olduğuna ilişkin bir bilgi de vermektedir. Avrupalı bakışla değerlendirildiğinde, bu kadar küçük bir grup tarafından konuşulan okul, kitap, dil kurulu ya da dil akademisinden yoksun bir dilin, bütünlük ve zenginlik açısından büyük dillere benzeyebileceğinin inanılmaz gibi göründüğünü belirten Dahl, söz konusu grubun konuştuğu dilin neredeyse "ilkel" bir dil olduğunun düşünülebileceğine işaret ediyor. Bu yanlış kanıya varmamak için de şunları ekliyor: "Belirgin farklılıkların bulunabileceği bir alan, sözcük dağarcığıdır. Yalnız bir köyde yüz kişi tarafından konuşulan bir dilin, büyük diller gibi, tüm teknik ve bilimsel kavramlar konusunda kendine özgü sembollere sahip olabileceğini bekleyemeyiz. Fakat bu bir anlamda yüzeysel bir farklılıktır. Gereksinim duyulduğunda, bütün diller kolay biçimde yeni şeyler için yeni semboller yaratabilir. Elli yıl önce, İsveççe de bilgisayar alanında herhangi bir terminolojiye sahip değildi. Dilbilgisi söz konusu olduğunda, ilkel diller bulabileceğini sanan kişi hayal kırıklığına uğrar. En küçük dillerin ve en az 'gelişmiş' gruplar tarafından konuşulan diller de açıklanabilmek için, dilbilimcilerin kavram araçlarının tümünü zorunlu kılıyor"[17]. Anılan eserinde Taiap dilinden bir tümceyi de örnek veren Dahl, söz konusu tümcenin, İsveççe çevirisinde bulunmayan birçok dilbilgisel biçimbirim içerdiğini göstererek, Taiap dilbilgisinin farklı olduğunu; ancak İsveççe dilbilgisinden daha az kompleks olmadığını vurguluyor. Buna dayanarak, hayal kırıklığına uğramak istemeyen Kürt'e, Kürtçe'ye ilkel dil deme cehaletinden kurtulmayı öneriyorum. Bu açıklamalar da açıkça gösteriyor ki Kürtçe'yi ilkel bir dil olarak gören Kürt, zayıf Kürt'tür.

Bütün diller için geçerli özellikler sanıldığı kadar az değil.

Tüm diller için geçerli ya da hemen hemen geçerli olan başka bir konu da ad ve eylem arasındaki ayrım olarak gündeme gelmektedir. Belki tartıştığımız konu açısından bir ayrıntı gibi gelecek; ama tümellerin varlığını desteklemek için de olsa, buraya almakta yarar görüyorum.

17. Östen Dahl, *Språkets enhet och mångfald*, s. 90-91.

Bilindiği gibi ad, sıfat ve eylem üç büyük leksikal sözcük türü olarak kabul edilir. Bunlardan sıfatın dilden dile değişim gösterebildiğini, bu nedenle de örneğin; İsveççe'de sıfat olan bir sözcüğün başka bir dilde ad ya da eylem olabildiğini, bundan ötürü de farklı dillerin sıfat konusunda birbirinden önemli ölçüde ayrılabileceğini belirten dilbilimci Östen Dahl, buna karşılık ad ve eylem arasındaki ayrımınsa, tüm diller için geçerli genel bir özellik ya da hemen hemen genel bir özellik olduğunu söylemektedir. Dahl, bunu tümel ya da hemen hemen tümel bir özellik olarak kabul ediyor. Tümelleri daha da sıralamak ve dilin kökeni ve işleyişi konusunda doğuştancı görüşün temsilcilerinden Chomsky dahil, burada ileri sürülen savı destekleyecek birçok dilbilimcinin görüşlerini sunmak mümkün. Ama hepsini buraya ayrıntılı bir biçimde alarak, zaten uzayan konuyu daha da uzatmak ve böylece okurun sabrını taşırmak niyetinde değilim. Ancak tüm dillerde ünlü ve ünsüzler ve bunların birleştirilmesine ilişkin kuralların olduğunu, ayrıca tüm dillerde hece ve titreşimsiz kapantılar/patlamalılar bulunduğunu, Peter A. Sjögren'in sistematik sözlüğünde[18] de önemi vurgulanan, çizgisel ve hiyerarşik yapı olarak adlandırılan doğal dillerin iki temel yapısını, şimdiki zamanla geçmiş zamanın her dildeki varlığını, ayrıca bütün dillerde içerik ile biçim arasındaki ilişkinin keyfi olduğunu ve Tore Jansson'un dediği gibi "temel özelliklerin dünyadaki konuşma dillerinde aynı olduğunu"[19] belirtmeyi de bütün diller için geçerli özelliklerin sanıldığı kadar az olmadığını göstermek açısından önemli görüyorum.

Bununla, tüm dillerin tamamen aynı olduğu ve aralarında hiçbir farkın olmadığını anlatmak istemiyorum. Elbette, tümel özelliklerin yanı sıra her dilin kendine özgü özellikleri var ve kuşkusuz böyle olmasaydı, farklı dillerden söz etmemize gerek kalmazdı. Tore Jansson, yukarda anılan kitabında dillerin farklı oluşlarına değinerek, bu konuda şöyle diyor: "Diller ayrıntılarda birbirlerinden çok farklıdır. Yeni bir dil öğrenilmeye çalışıldığı zaman fark edildiği gibi, bütün düzeylerde hiç de aynı zorluk derecesine sahip değil. Örneğin, İsveççe çok sayıda değişik ünlü ve ünsüzlerden oluşan hayli karışık bir ses düzenine sahip olmasına karşın, İspanyolca daha az sese sahiptir. Öte yandan İspanyolca eylemlerde, İsveççe'den önemli oranda daha fazla çekim soneklerine sahiptir"[20]. Bu açıklamanın yanlış anlaşılmayı önlemesini diliyorum.

Her dil toplumun gereksinimlerine uyarlanabilecek yaratıcılığa ve özelliklere sahiptir:

18. Peter A. Sjögren, *Termer i allmän språkvetenskap*, Akademilitteratur.
19. Tore Jansson, a.g.e., s. 11.
20. Tore Jansson, a.g.e., s. 11.

Ethnologue dünyadaki dil sayısını 6912 olarak belirtiyor. Bu sayı kimi kaynaklarda 6528, kimilerinde 6089 olarak veriliyor. Başka kaynaklarda daha değişik sayılarla karşılaşmak olasıdır. Dünyadaki dil sayısı konusunda kesin bir rakamın verilmesinin çok güç olduğu konusunda hemen hemen herkes hemfikir. Dilbilimci Lars Gunnar Andersson bunun en önemli nedenlerinden birini "dil ve lehçe arasındaki sınırın net olmaması[21] diye belirtiyor. Andersson'un bu görüşü, birçok bilim insanı tarafından da paylaşılmaktadır. Ama çoğu araştırmacı dünyada 6000'i aşkın dilin varlığı konusunda hemfikir gibi görünüyor. *Ulusal Ansiklopedi*'de yayımlanan dünyanın en büyük 100 diline ait listede, Kürtçe 54. sırada bulunmaktadır. Nüfusa ilişkin resmi olmayan rakamların temel alınması halinde, Kürtçe'nin sıralamada 18 basamak daha yükseleceği ve 32. sıraya oturacağı kuşkusuzdur. Ethnologue dünyada her biri 10-99 insan tarafından konuşulan 344 dilin bulunduğunu belirtiyor. 204 dil için de konuşan sayısı 1-9 olarak veriliyor. İngmar Johansson'un belirttiğine göre Östen Dahl'ın sözünü ettiği Taiap diliyse, yaklaşık 6000. sıradadır. İsterseniz Taiap'ı isterseniz de kullanıcıları 1-9 arasında değişen dillerden birini alın, hangisini alırsanız alın, istediğiniz toplumun gereksinimlerine uyarlanabilecek yaratıcılığa ve özelliklere sahip olduğunu göreceksiniz. Bu dillerin tümü de çeşitli alanlara ilişkin karşılaşacakları terminoloji sorununu çözebilecek özelliklere sahiptir. Çünkü şimdiye kadar anlatılmaya çalışılanlardan çıkarılabileceği gibi, insan dili açık bir sisteme sahip. Bu sadece belirli bir dilin değil, bütün dillerin genel özelliğidir. Tüm bunlara rağmen, dilimizin "zayıflığının" hâlâ ısrarla ve aşırı bir biçimde gündeme gelmesini anlamakta güçlük çekiyorum. Suçu dilde mi yoksa dilin sahiplerinde mi aramak gerekiyor? Ona siz karar verin.

STATÜ VE PRESTİJ

Diller "ilkel," "zayıf" ya da "zengin" olarak değerlendirilemeyeceğine göre, anılan gerekçelere dayanarak, dillerine sırt çevirmiş ya da çevirme eğiliminde olan Kürtleri, Kürtçe'ye ilişkin gerekçelerini bir daha gözden geçirmeye davet ediyorum. Öte yandan, bugün resmi dili Kürtçe olan bir devlet var ve tüm dillerin yaşayabileceği sorunlardan farklı bir sorun yaşamıyor. Kürtçe her alana ilişkin terminoloji konusunda da diğer dillerden farklı sorunlarla karşılaşmıyor. Çünkü o da tüm diller gibi, insan dilinin tümel özelliklerine sahiptir. Dolayısıyla dillerin güçlü veya zayıf

21. Lars Gunnar Andersson, *Språk-typologi och språk-släktskap*, s. 38.

olması değil, toplumdaki statülerinin, prestijlerinin çok önemli olduğunun altını çizmek gerekiyor. Bunun için zayıf ya da güçlü dil yerine, statüsü düşük ve statüsü yüksek dillerden söz etmenin daha doğru olduğunu düşünüyorum. Bu nedenle statüyü yükseltmeye, prestiji artırmaya daha bir yönelmeliyiz.

Çünkü bugün Kürtçe hak ettiği statüye, layık olduğu prestije sahip değil. Onun Kürtler arasında da yeterli bir statüye sahip olduğunu iddia etmek güçtür. Başkalarından bir haksızlığı gidermek için statü talep edenlerin, herkesten önce bu statüye inanmaları gerektiğini ve bunu da yaşam pratiğinde göstermek zorunda olduklarını düşünüyorum.

Yazının sonuna doğru vereceğim İsaac Bashevis Singer örneğinde de açıkça görüleceği gibi, başkalarından istemeden önce dilinizin prestijini yükseltecek bir tutum içinde olmanız şarttır. Eğer anadilinizin yaşamınızdaki statüsünü diğer dillerden aşağıya çekecek, prestijini düşürecek bir tutum içindeyseniz, başkalarından anadilinizle ilgili talepleriniz fazla inandırıcı olmaz ve bu konuda söz konusu tutarsızlık egemen olduğu sürece, değerlerinize karşı bir konumda olmaktan öteye gidemezsiniz ve dilinizin de sahile yanaşan istenmeyen gemiye karşı azgın dalgaları geri gönderen bir kaya gibi durmasını sağlayacak koşulların yaratılmasına katkı sağlayamazsınız. Bu nedenle yaşamında Kürtçe'nin statüsünü, prestijini yüksek tutmayan Kürt de zayıf Kürt'tür.

Sahiplenme konusundaki duyarsızlık asimilasyonun işini kolaylaştırıyor

Kürtçe'nin konuşulduğu yuvaların ateşin gazabına uğradığı, yakılıp yıkılarak yerle bir edilen evlerden yükselen dumanların gökyüzünü kara bir bulut gibi kapladığını biliyoruz. Bu koşullarda asimilasyonun başka hiçbir dönemle karşılaştırılamayacak biçimde bir alan işgaline yol açtığı ve böylece Kürtçe'nin alan kaybına uğrama sürecini hızlandırdığı gözlemleniyor. Ama bu süreci hızlandıran en önemli etkenlerden birinin de toplumun değerler konusundaki duyarsızlığı olduğunu düşünüyorum. Bu duyarsızlık Kürtçe'yi alan kavgasında daha güçsüz bir konuma düşürmektedir. Ve böylece sahip olunan alanları korumada güçlükler yaşanmaktadır.

Bir dil daha önce egemen olduğu alanları yitirmeye başladı mı geleceği konusunda kaygılanmak ve etkin önlemler almak bir zorunluluk olarak gündeme gelir. Çünkü bir dilin ölümünü kolaylaştıran olgulardan biri de söz konusu dilin alan terk etmeye zorlanarak, yerini başka bir dile bırakmasıdır. Çeşitli alanlara ilişkin terminoloji yaratması zorla

önlenip, alanı daraltılarak, konuşulduğu toplumun gereksinimlerine göre uyarlanması engellenen bir dil, elbette sıkıntıya düşecektir.

Dünyanın değişik ülkelerinde bu tür örneklere rastlamak mümkün. Kürtçe'nin böyle bir duruma düşmesini engellemek, yani dilin ekolojik krizini önlemek için bir yandan asimilasyon politikasına karşı çıkarken, öte yandan da toplumun tutumunda radikal bir değişimin yaşanmasına yönelik çalışmaların çok yönlü bir biçimde gündeme gelmesi sağlanmalı.

Bundan hareketle, Kürtlere daha çok yüklenmek gerektiğine ilişkin görüşümü yineliyorum. Bu konuda toplumun tutumunun belirleyici bir rol oynayabileceğini düşünüyorum. Bu nedenle, bu dilin varlığını sürdürebilmesi için yeni kuşaklara aktarmayı gerçekleştirmek zorunda olanlara daha çok yüklenmek gerekiyor. Çünkü bugün eğer yeni kuşak anadiliyle ilgili bir sorun yaşıyorsa, yukarda belirtildiği gibi, bunun nedenlerini sadece asimilasyon politikasında değil, Kürtlerin tutumunda da aramak gerekir.

Son 30 yılda asimilasyonun işini kolaylaştırıcı bir tutumun sergilendiğine tanık oluyoruz. Kürtçe'nin sahiplenip savunulmasının slogan düzeyini aşamadığı bir gerçek. Bu sloganları atanların büyük bir bölümünün yaşamında Kürtçe, ne yazık ki olması gereken yere sahip değil. Bu durum Kürtlerin yaşamında belirgin bir biçimde görünüyor. Yoksa hâlâ anadili konuşmak için kararlara ve bu kararlar doğrultusunda her gün yeni bir biçimiyle karşılaştığımız kampanyalara gereksinim duyulur muydu? Bundan ötürü, sorunun kaynağı Kürtçe'de değil, Kürtlerde aranmalıdır. Çünkü zayıf dil yok ama yeni kuşaklara aktarmada zayıf Kürt çok.

Yukarda da belirtildiği gibi, Kürtlerin, özellikle de Kuzeyli Kürtlerin dili sahiplenme konusunda çok ciddi bir sorun yaşadıkları tartışma götürmez. Ama bu sahiplenme sadece sloganla değil, pratikte görülmeli. Bu konuda yazarlarımıza daha ciddi sorumlulukların düştüğüne inanıyorum.

Polonya'da 36, Amerika'daysa 56 yıl yaşamasına rağmen, ne Lehçe'yi ne de İngilizce'yi yazarlığının dili olarak seçip, eserlerinde kendi deyimiyle "annesinin mutfağında konuşulan dil"i, yani Yidişçe'yi[22] tercih eden ve bundan ötürü Yidişçe'nin bir edebiyat dili olarak varlığını sürmesinde azımsanmayacak katkısı olduğu belirtilen, 1978 Nobel Edebiyat Ödülü sahibi İsaac Bashevis Singer'in durumunu, bir yazarın anadiline ilişkin nasıl bir tutum takınması gerektiğine iyi bir örnek oluş-

22. İbranice alfabesinin kendine özgü bir versiyonuyla yazılan ve dünyada 3.5 milyon Aşkenaz Yahudi'sinin konuştuğu Cermen kökenli dil.

turduğu için önemli görüyorum. Herkesin ölmek üzere olduğunu sandığı ve İkinci Dünya Savaşı sırasındaki soykırımdan ötürü sayıları azımsanmayacak oranda azalan Avrupa'daki Yahudilerin konuştuğu bu dili, bu tür çaba ve sahiplenmeler yaşatabilmektedir. İsveççe'nin bile bir yıl öncesine kadar resmi dil olmadığı[23] –pratikte böyle bir statüye sahip olduğu halde– İsveç'te, Yidişçe beş azınlık resmi dilden[24] biri olmasını, kuşkusuz buna benzer tutumlara borçludur. Bu örnek de bana şunu söyletiyor: "Annesinin mutfağında konuşulan dil"i sahiplenemeyen Kürt yazar da zayıf Kürt'tür.

"ANADİLİNİZDEN MAHRUM KALMANIZ NASIL BİR ŞEYDİR?"

Yukarıdaki soru David Crystal'e ait. Bunu ayrı bir alt başlık altında yazmayı önemsiyorum. Crystal, "Hakkınız olan anadilinizden mahrum kalmanız nasıl bir şeydir"[25] diye soruyor ve Hendrik Stuurman'ın kuzeybatı Güney Afrika'daki Khoikhoi deneyiminden söz ederken bu sorunun yanıtı olabilecek anlamlı ifadesini şöyle aktarıyor: "Garip bir kadının sütünü içmiş, başka biriyle büyümüş gibi hissediyorum kendimi. Böyle hissediyorum; çünkü anadilimi konuşamıyorum."[26]

KENDİNE YABANCILAŞMAYA DİRENMEK GEREKİYOR

Kürtçe'yi yeterince bilmediği için bu dille arasındaki mesafeyi gittikçe açan insanlarımızın da farklı bir biçimde düşünmeye başlamaları ve koşullara teslim olmaktan vazgeçmeleri gerekiyor. Yaşar Kemal'in *Filler Sultanı ve Kırmızı Sakallı Topal Karınca* romanında da anlatıldığı gibi, bir halkı bütünüyle yok etmek istiyorsanız, ilk önce diline yönelin. Onu başardınızsa, o halkı da amaçlarınız doğrultusunda değiştirip, başkalaştırabilirsiniz. Özellikle dili yeterince bilmediğini öne sürerek, yaşamında başka bir dilin anadilinden daha yüksek bir statüye çıkmasını kabullenmiş görünen insanlarımızın, hiç istemediği halde, yaşamlarında Kürtçe'nin yok olmasıyla sözü edilen başkalaşmaktan, kendine yabancılaşmaktan kurtulamayacağı iyice görülmelidir. Bu nedenle, bu anlamdaki başkalaşmaya, kendine yabancılaşmaya direnmekten uzak bir tutum içinde olan Kürt de zayıf Kürt'tür.

23. İsveççe'nin yasaca belirlenmiş resmi bir statüsü 2009 yılına kadar hiçbir zaman olmadı. Onu temel dil olarak tanımlayan yasa, ilk kez 1 Temmuz 2009 tarihinde yürürlüğe girdi.
24. Fince, Tornedal Fincesi, Romani, Laponca, Yidiş.
25. David Crystal, a.g.e., s. 38.
26. David Crystal, a.g.e., s. 39.

Bu konuda İsmail Beşikçi'nin söylediklerini çok anlamlı buluyorum. Beşikçi, "Kürtleri yok etmek isteyenlerin soykırım yöntemlerinin mümkün olamayacağını anladıkları; fakat dillerini yok ederek, başkalaştırarak ve kendisi olmaktan çıkararak yok etme yoluna gittikleri biliniyor" diyerek, Kürtçe'yi yok etmenin temel gerekçesine dikkat çekiyor. Beşikçi, anadili savunma sorumluluğuna işaret ederek, özellikle de yukarda değinilen Kürtçe'nin yetersizliği konusunun gerekçe olamayacağını belirtiyor: "Dili yeterli bilmek şart değil; ancak ısrarla mevcut bilinenle de olsa Kürtlerin o varoluş sebepleri olan dilleriyle konuşmaya çalışmaları gerekir."

Anadiliyle sorunu olduğunu düşünen Kürt aydınının, Beşikçi'nin bu anlamlı sözlerine biraz daha kafa yorması, hem Türkiye'de hem de ülkemizin kuzeyinde böyle aydınların sayısının artması ve dünyada zayıf dilin olmadığı gerçeğine uygun olarak, zayıf Kürt'ün güçlü Kürt haline gelmesi dileğiyle...

Kürtçe Araştırmaların Seyri

Abdullah Keskin

Son 15-20 yıllık deneyimden yola çıkarak, Kuzey Kürdistan ve Türkiye'de Kürt diline dair araştırmalar macerasını ortaya çıkaracak bir resim çizmeye çalışacağım.

Önce, biraz tarihi bilgi...

Modern zamanlarda üç önemli aşama vardır:

Birinci aşama, 19. yüzyıldan cumhuriyetin kuruluşuna kadar uzanıyor. Yani *Kürdistan* gazetesinin yayımlandığı tarihten Koçgiri İsyanı'na kadar olan süreci, 1898-1922 yıllarını kapsıyor. Merkez İstanbul. İmparatorluğun başkenti, Kürtlerin de kültür başkentidir. Bütün Kürt entelijansiyası burada toplanmıştır. Başta Osmanlı kimliğini benimsediler; ama Türk nasyonalizmi bu düşünceyi temelsiz bıraktı. Kürtler bu yıllarda, gayri resmi kültürel çalışmalarını kültürün başkenti niteliğindeki İstanbul'da yürüttü. Dergi ve gazeteler yayımladı, dernek ve banka açtı, parti ve toplumsal örgütlenmeler kurdu. Kürtlüğün temelleri bu yıllarda atıldı. Bu aşama Cumhuriyet'in kuruluşuyla sekteye uğradı.

1925 yılında gerçekleşen Şeyh Said Ayaklanması'ndan 1959 yılındaki 49'lar davasına kadar tek kelime Kürtçe yayımlanmamıştı. Yeni cumhuriyet, nasyonal bir temel üzerine inşa edilmişti. Dönemin İçişleri Bakanı Mahmut Esat Bozkurt şöyle demişti: "Türk olmayan anasırın bir tek hakkı vardır; o da Türk'e köle olma hakkı." Kürtçe, konuşma dili olarak da her yerde yasaklanmıştı. Kürdistan'ın bütün cadde ve sokaklarında, "Vatandaş Türkçe konuş!" yazılmıştı ve Kürtçe konuşanlar para cezasına çarptırılıyordu.

İkinci aşama, 1959'da başlıyor. Gazete manşetlerinden birkaç örnek: "Mele Mustafa Barzanî pêşmergeleriyle birlikte Rusya'dan döndü. Kürtler, özgürlük için Bağdat Hükümeti'yle görüşmeye başladı. Türkler askeri güçlerini Irak sınırına gönderdi. İstanbul ve Ankara'da 49 Kürt aydını tutuklandı." Bu manşetlerin birbiriyle ne ilgisi var, diye sorulabilir. Ben öyle düşünmüyorum. İnanıyorum ki bu gelişmelerin tümü birbiriyle ilgilidir hatta biri ötekinin sonucudur.

Cumhuriyet gazetesinde, aynı dönem yayımlanan bir manşet: "Diyarbakır'da bir gazete Kürtçe şiir yayımladı." Kürtçe bir şiirin yayımlanması o kadar acayip karşılanıyor ki gazete, ay'a çıkışın haberini veriyor sanki. 49 aydından biri olan Musa Anter, hapishanede bir sözlük hazırladı. Birkaç yıl sonra Mehmet Emin Bozarslan, kendi imkânlarıyla Kürtçe alfabe yayımladı. Daha matbaada el konuldu alfabeye ve Bozarslan'a hapis cezası verildi.

1972 Askeri Darbesi sırasında bütün Kürt aydınları tutuklandı. Ama bu kez İstanbul'da değil, Diyarbakır hapishanesindeydi. Kürt aydınlarının mahkemedeki en büyük çabası Kürtlerin bir halk olduğunu, kendi dilleri ve kültürü olduğunu ispatlamaktı. DDKO'nun o yıllardaki savunması, Kürdoloji için önemli bir doküman niteliğindedir. 1975 yılından sonra bazı Kürdoloji çalışmalarının başlıca eserleri çevrildi. Özellikle Komal ve Riya Azadî yayınevleri tarafından Kürdoloji'nin temel çalışmaları niteliğindeki 20-30 kitap yayımlandı.

1980 Askeri Darbesi'yle birlikte bu aşamanın da sonu gelmiş oldu. 1930'lu yılların karanlığı geri döndü. Kürtçe olan her şey yasaklandı. 2932 no'lu yasa, Kürtçe konuşmayı da yasakladı. Ben bu kuşaktanım. Benim kuşağımdan olan herkesin Kürtçe konuştuğu için ya da Kürtçe bir şarkı dinlediği için kötü bir macerası/hatırası vardır. Kürtçe bir kitabı ilk kez 1988'de Ankara'da üniversite öğrencisiyken görmüştüm. Bir Kürt milletvekilinin kartıyla Meclis'in kütüphanesine girmiş ve oradan birkaç Kürtçe kitapla birlikte Kürtlere dair Türkçe yazılmış kitaplar almıştık. O günü hiç unutamıyorum. Kütüphaneden çıktıktan sonra 15

kilometre koşmuştum, bir an önce eve varmak ve o kitapları okuyabilmek için.

1980'li yılların sonu 1990'lı yılların başında, Kürt entelijansiyası başka bir çabanın içine girdi. Türkçe de olsa Kürtlerin gazete ve dergilerinin yanı sıra kitap, kaset ve CD'leri çıkmaya başlamıştı. Devlet, 1991 yılında, Kürtçe konuşulmasını yasaklayan 2932 no'lu yasayı kaldırmak zorunda kaldı. Ama bu yasanın kaldırılmasıyla Kürtçe yayıncılık serbest olmuyordu, sadece konuşmak serbestti. Fakat Kürtler durumdan vazife çıkardılar ve bu yasa değişikliğini, Kürtçe yayıncılık üzerindeki yasağın kaldırılması şeklinde algıladı ve Kürtçe yayıncılığa başladı. Bu da üçüncü aşamadır ki 1991'de başlayıp bugüne kadar gelmiştir.

Başlangıçta Kürtçe yayınlar büyük ilgi gördü. Bir iki yıl içinde onlarca dergi ve gazete, yüzlerce kitap, kaset ve CD yayımlandı. Kürtlerle hiç ilgisi olmayan yayınevleri bile Kürtleri konu alan kitaplar yayımladı. Kısa zamanda devlet, yeni yasalarla bu ilerlemenin önünü kesmek istedi. SS (sansür ve sürgün) kararnameleriyle Kürtçe yayıncılığın, özellikle de Kürtleri konu alan Türkçe kitapların önünü kapattı. Kürtçe'ye yönelik politikalar da seyre değerdi. Kürtçe'yi bir dil olarak kabul etmediği için, Kürtçe yayımlanan kitap, dergi ve gazeteleri de yasaklayamıyordu. Şimdiye kadar çok az sayıda Kürtçe yayın yasaklanmıştır. Kürtçe yaygınlaşmazsa, okunmazsa serbest olabiliyor. Ama eğer böyle bir tehlike varsa, işte o zaman yasaklanıyor. Kürtçe, mahkeme zabıtlarında, anlaşılmaz bir dil olarak geçiyor, adlandırılmıyor.

Yasalarla bu yayınların önü alınmadığında, baskının şiddeti artırıldı. Fiili saldırılar başladı. Yüzlerce gazeteciye para ve hapis cezası verildi, kimi tutuklandı, kimi dışarı çıkmak zorunda kaldı; onlarca kişi öldürüldü, kitapçılar bombalandı. Kürtçe yayınların normal yollardan dağıtılmasını engelleyip tamamıyla izole etti. 1991'den 2002 yılına kadar Kürtçe yayıncılık yasal değil, fiiliydi. Şimdi, resmi olarak işimizi yapıyoruz, eskiden olduğu kadar yayınlar yasaklanmıyor. Fakat iş yapılmasın diye de her şeyi düşünmüşler. Bu nedenle Kürt entelektüel çalışmaları her zamankinden zahmetli olmuştur.

Tarihsel nedenler sadece Kürtçe'nin durumunu ve Kürdoloji çalışmalarını açıklamıyor; aynı zamanda bugünkü problemlerin tarihsel nedenlerebağlı olduğunu da gösteriyor. Bugüne gelecek olursak; Kürtçe'nin durumu ve Kürdoloji çalışmaları çok iyi ve çok kötü. Bugünkü durumun bir pozitif, bir de negatif tarafı var. Birbirlerini nötralize ediyorlarsa da gerçekliğimiz bu.

Pozitiftir; çünkü Kürtçe yayınların sayısı hiçbir zaman bu kadar çok olmamıştı. Bir yılda çıkan kitap sayısı, 70-80 yılda çıkmadı. 10-15 civarında yayınevi var. Az da olsa istikrarlı bir şekilde dergi ve aylık, haftalık, hatta son zamanlarda günlük gazete bile yayımlanıyor. Yasak bir dilin durumu ancak bu kadar olur. Kürtçe'nin önüne çıkarılan engel ve problemlerden yüzde biri Türkiye'nin en büyük ve en iyi dergisinin, gazetesinin, yayınevinin önüne çıkarılsa, on gün dayanamıyor, kapanıyor. Kürtçe ticari, iletişim, eğitim dili değildir. Kürtçe evin dilidir. Özlemenin ve sevmenin, yalnızlığın ve öfkenin dilidir Kürtçe.

Son söz hariç, Kürtçe'nin durumu negatiftir; çünkü sayısal çoğunluk neyi ifade ediyor? 70-80 yıldır Kürtçe yasaktı, Kürtlerin varlığı kabul edilmiyordu. Kaçtır bu sayı? 2004-2005 yıllarında 30-40 Kürtçe kitap, Kürtleri konu alan 150-200 Türkçe kitap yayımlandı. İlerlemek bu mudur? Dünyanın pek çok ülkesinde bir günde bu kadar kitap yayımlanıyor. Yayımlanan kitapların en azından yarısı da derli toplu değil. Yayınevleri de düzenli ve özenli bir çalışma yürütemiyor. Ya yayınevi olma koşulları, uygun bir çalışma düzenleri yok ya da bu koşullara uygun çalışanlar güçlükle ayakta durabiliyor. Arşivi tutulacak gazete ve dergi yok. Sadece Kürtçe oldukları için kabul ediliyor. Başka bir dilde olsa ikinci sayının yayımlanması mümkün değil. Doğrudur, baskı karşısında asla boyun eğmedi. Fakat bu da kalıcı değildir. Bu duruma daha çok örnek verilebilir.

Şu iki görüşü de doğru buluyorum. 300 yıl önce Kürdistan'ı dolaşan gezginler ve misyonerler, Kürt toplumunu incelerken şaşkınlıklarını gizleyememiş ve bu toplum nasıl ayakta duruyor, diye sormak durumunda kalmışlar. Fakat Kürtler, ne yapıp edip 21. yüzyıla ulaşmayı başardı. Kürtlerin tarihi başarısı da budur. İnternet çağında yaşıyoruz. Profesyonel iki kişi entelektüel çalışmalar yürütebilir. Bizim şartlarımız, Celadet Bedirxan'ın şartlarından daha kötü değildir.

Kısaca kendi çalışmalarımdan da söz etmek istiyorum. Avesta 10 yıldır çalışmalarını yürütüyor. Şimdiye kadar 400 kitap yayımladı. Merkezi İstanbul'da. 1999'da Diyarbakır'da şubesi açıldı. Uygun şartlar bulunursa burada, Güney'de de bir yer açmak isteriz. Yayımladığımız kitapların yüzde altmışı Türkçe, yüzde kırkıysa Kürtçe'dir. On dilden fazla çeviri yaptık. Otuz civarında dizimiz var. Kürtçe çalışmalarını birkaç dizide topladık. En çok kitabı Kürdoloji dizisinden yayımladık. Bu alanda yayımladığımız kitaplarının sayısı 100'ü buldu. Bu kitapların dili Kürtçe ve Türkçe'dir; ancak ağırlıklı olarak Türkçe'dir. Bu alanda Kürtçe kitap sayısını çoğaltmaya çalışıyoruz. Şimdiye kadar 15 kitabımız yasak-

landı, hapis ve para cezasını ben de hatırlamıyorum. Kuzey Kürdistan'a dair kitaplar da yayımladık. Seyyahların seyahatnamelerinden Kerkük üzerine yapılan araştırmalara, öykü, roman ve şiirden Enfal'i anlatan kitaplara kadar önemli bir literatür oluşturduğumuza inanıyorum.

Kürdoloji kitaplarını yayımlarken birkaç noktaya dikkat ediyor ve buna göre kitapları kategorize ediyoruz:

1- Dünya dillerinde bugüne kadar neler yazıldı? Eski seyyahların kitaplarını topluyoruz. Bunların üzerinde çalışıyor ve önemli bulduklarımızı çeviriyoruz. Bu dizinin önemli başlıklarından biri seyahatnamelerdir: *Wigram*'ın, İnsanlığın Beşiği *(Dergûşa Mirovahîyê), Layard, Hamilton, Rich* ve diğerleri...
2- Burada görevli olarak bulunan subay ve misyonerlerin kitapları: Edmo*nds, Hay, Soane* gibi...
3- Bu seyahatnameleri tamamlamak için Kült kitapları da yayımlıyoruz. *Şerefname* gibi, Mehmed Emin Zeki Bey'in *Kürt ve Kürdistan*, Rusça'dan *Kürdistan Tarihi*, Chris Kutschera'ın *Kürt Ulusal Hareketi*, Fredrik Barth'ın *Kürdistan'da Toplumsal Örgütlenme İlkeleri* gibi...
4- Ayrıca *Kürt Araştırmaları* başlıklı bir dizimiz var. Bu dizide, özellikle Kürt akademisyenlerin yeni akademik çalışmalarını yayımlıyoruz. Abbas Vali'nin, Hasanpur'un, Bozarslan ve benzeri yazarların kitapları bu diziden çıkıyor.
5- *Kürt Dünyası* başlıklı diziyse yeni başladı. Bu diziden çıkan ilk kitap *Ürdün Kürtleri* başlığını taşıyor.

Birkaç prensibimiz var. Bu prensiplerden biri; kitapları orijinal dillerinden çeviriyoruz. İkincisi; yayımlamaya karar verdiğimiz kitabı aslına uygun olarak ve sansürsüz yayımlıyoruz. Doğal olan budur; ancak Türkiye'de işler böyle yürümediği için bunlardan söz ediyorum. Mesela Türkleri biraz kötüleyen bir kitap, aradan 100-150 yıl geçtikten sonra bile yayımlamıyor. Yayımladıklarında bu kısım sansür ediliyor, yayınevi sansürlemediği takdirde, devlet kitabı yasaklıyor. Rahatça söyleyebilirim: Yayımladığımız kitapların bazılarında Kürtlere yönelik ağır eleştiriler de yer alıyor. Memnuniyetle söyleyebilirim ki genel çoğunluk, şu ana kadar hariç, bu eleştirilere karşı sabır ve demokratik bir tahammül gösterdi.

Akademik çevrelerin ilgisi de fena değil. Son yıllarda Türkiye üniversitelerinde Kürtlerle ilgili çok sayıda tez yayımlandı. Birçok kitap yeniden yayımlanıyor. Bu kitapların bibliyografyasına bakıldığında,

sözünü ettiğim kitaplardan epey yararlandıkları görülecektir. Gazete ve televizyon haberlerinde de etkisi var; ancak daha çok düşünsel ve stratejik kuruluşların işine yaradığı söylenebilir. Görünen o ki devlet politikalarını benimseyen çevreler, Kürt siyasetçilerinden daha çok Kürt kitaplarına ilgi gösteriyor.

Kürdoloji dizisinden çıkan kitaplarımız yeni kitaplarla devam edecek.

Birkaç cümleyle de olsa, Güney Kürdistan'la ilgili bir şeyler söylemek isterim. Türkiye, her ne kadar Kürtlere karşı muhalefeti bir politika olarak benimsemiş olsa da devlet olmanın bazı reflekslerini de gösteriyor. Irak Kürdistanı'ndaki gelişmelerin Kuzey Kürtlerini etkilemesinin önüne geçmeye çalışıyor. Çünkü onlar da biliyor şairin sözlerini. Bu sözleri biraz değiştirerek söylersek: "Orada üstünüze yağmur yağdığı zaman, biz burada ıslanıyoruz." Irak Kürdistanı'nın etkisi, şimdiye kadar moral değerde kaldı. Ve günden güne bu etkinin altında kalan Kuzeylilerin sayısı artıyor. Öte yandan, Kürdistan'daki kültür kuruluşları yakın zaman için pek umut vermiyor. Kürdistan Hükümeti'nin dışarıdaki Kürtler için hâlâ bir ofisi yok. Kültür kuruluşlarının fonksiyonu yetersiz. Diğer parçalar dışarıda tutuluyor. Onlarca yıl ayaklar altına alınmış, rencide edilmiş, kültürel soykırıma uğramış bir dile yardım etmek, sahip çıkmak siyasi ve ulusal bir tutumdan çok, ahlaki bir görevdir de.

Çeviren: Vecdi Erbay
2006 yılında Erbil'de düzenlenen
"Kürdoloji Konferansı"nda yapılan konuşma

Yayıncılık ve *Kürdistan* Gazetesi

Ahmet Önal

Kürt gazetecilik ve yayıncılığının tarihi, Kürt halkının çağdaş ulusal mücadelesinin de başlangıç tarihidir.

Kürtçe gazete ve yayıncılığı Kürdistan aydınlanmasının başlangıcıdır.

Kürtçe gazete yayıncılığının başlangıcı, ulusal tutumun önünün açılmasının da başlangıcıdır.

Kürtçe yayıncılığın başlangıcı, ulusal değerlerin ve ülke aşkının belirtilerinin ortaya çıkmasının başlangıcıdır.

Kürtçe yayıncılığın başlaması kültür, sanat ve siyaset alanlarında ulusal özgürlük ve bağımsızlık mücadelesinin de başlamasıdır.

Kürtçe gazete ve yayıncılığın başlaması, Kürt halkının önünde duran zorlu karanlığın yırtılmasının, uyanışın ve halkın yakınlaşmasının başlangıcıdır.

Kürtçe gazete ve yayıncılığın başlaması demokrasinin yüceltilmesidir. Bilincin ve düşüncenin berraklaşmasıdır. Entelektüel kavrayışın/anlayışın başlangıcıdır.

***

Eskilerin bir sözü "söz uçar, yazı kalır" der.

İnsanlık, önemli ölçüde tavrını yazıya göre alıyor ve yorumluyor.

Tarih, yazıyla başlıyor.

Siyasal metodun yaratılması, okumak ve yazmakla oluştu, anlam kazandı ve desise merhalesine ulaştı.

Toplum klanların hüküm sürdüğü gerici dönemden bu güne, yazının standartlaşması sayesinde ulaştı.

Kavrayıp anlam vermek eğitimle, kitap ve gazete okumakla mümkündür.

Yazılı tarihi olmayan toplum kendini yok olmaktan kurtaramaz.

Rönesans ya da aydınlanmacılık matbaanın kullanılması, gazetecilik ve yayıncılık yoluyla dünyada yaygınlaştı.

Bugün kolayca görülebileceği gibi çeşitli topluluklar medyaları aracılığıyla, kendilerini yeniden yaratınış ve birbirlerini etkilemiştir.

Medeniyet yazıyla başladı ve yazıyla yaygınlaştı.

Toplum eğitim ve okumakla düşünür ve reaksiyon gösterir.

Dil, kültür, hukuk ve toplumsal menfaatler yazıyla ve okumakla yer bulmuştur.

Toplum, okuyarak özelliklerini, beklentilerini ve hayallerini ortaya çıkarıp gürleştirir.

Toplumsal hayat ve olaylar gazetecilik ve yayıncılık sayesinde görünür olmuş ve olmaya devam etmektedir.

Tarih ve felsefe tarihi, yazı bilimi sayesinde canlı tutulmuş ve düzenlenmiştir.

Toplum, basım-yayın aracılığıyla özelliklerini koruyabilir ve geliştirebilir.

Bir toplumu geri bırakmak için öncelikle eğitimin yollarını kapatırlar. İktidar, bir toplumu şaşkına çevirip, asimile edip eritmek için ırkçı bir siyasetle egemen ve hoyrat medyayı kullanmıştır.

Çeşitli topluluklar ve uluslararasında meydana gelen ekonomik, kültürel ve dil savaşları öncelikle medya ve yayıncılık aracılığıyla yürütülüyor.

Bugün iktidar olmak, medya aracılığıyla mümkün oluyor. Gazetecilik, kitap, yayıncılık olmadığında toplum ne yapacak, nasıl bir şey olacak? Biliniyor ki bir toplum gazete, kitap ve yayıncılık olmadan kendini,

varlığını ispat edemez, ilerleyemez ve toplum, ulusal ve dünya ahvali hakkında bilgilenemez. Kısacası, duygu ve düşüncelerini kendisi için harekete geçiremez, gürleştirip derinleştiremez.

Toplum kendini inkârdan ve inkâr politikalarından kurtarabilmek için; dilini, yazısını ve kavrayışını korumalı ve döneme göre savunma rolünü yerine getirmeli. Bunun için de eldeki belgelerin yorumlanması, dağıtılması ve siyasal bir birliktelikle görünür kılınması gerekir. Bu da gazete ve basım yayım yoluyla mümkündür.

Toplumsal ilerlemenin ulusal merhaleye ulaşması için, medyanın ve yayıncılığın bilinçlendirme gücü benimsenmeli ve kullanılmalı. Başka türlü toplumsal bilincin oluşması mümkün değildir.

Ehmedê Xanî, kitaplarını hazırlarken bir amacının olduğunu belirtiyor. Xanî, "Kimse Kürtlerin kitap sahibi olmadığını söylemesin. Kimse 'Kürtler cahildir' demesin diye bu kitapları yazıyorum" diyor. Xanî, Kürt çocukları için Nubara Piçûkan ve Mem û Zîn'in aşkını bahane ederek, ulusal duyarlıkla örmüş, bize ve dünyaya sunmuştur.

Hiçbir ulus, basın yayın olmadan, televizyon ve medya olmadan dil, kültür, sanat ve siyaset alanında iktidarını oluşturamaz. Böyle bir ulus yeryüzünde yoktur.

Kürt halkı içinde bulunduğu konjonktürel durum nedeniyle, tarih boyunca hep baskı altında yaşadı. Bu nedenle, yazı dili yaratma merhalesine gelmişse de istilacılar bu zenginliği ve medeniyeti yıkmıştır. Yazılanlar bir belge gibi dağıtılma, yaygınlaşma olanağını bulamamıştır. Yaratılan yazı dilini ve medeniyetini koruyamamıştır. Her savaş sonrası bu medeniyet yıkılmıştır.

Yazının, gazeteciliğin ve yayıncılığın tarihi, yüzde yüz toplumun ilerici hamleleriyle ilgilidir. Kürt toplumu ancak kendine yeten klan ve aşiret benzeri bir toplum olduğu zamanlarda sanat ve icatlar yapmıştır. Kürtlerin olan miras da istilacılar tarafından tahrip edilmiştir. Halk arasında yayılmadan tahrip edilen bu birikim, yeniden inşa edilmek durumunda kalmıştır. Kimi birikimleriyse başkalarına mal edilmiştir.

Yine de Kürtler çok sayıda alfabe kullanmıştır. Çiviyazıları, Arami, Avesta, Arapça, Kiril ve Latin alfabeleri... Bu alfabelerle belge niteliğinde eserler yazmıştır. Ama bu sefer de bu belgelere sahip çıkacak, koruyacak, yorumlayacak ve değerlendirecek güç bulamamıştır.

***

Kürtler kendi ülkelerinde yetki sahibi olamadıklarından, Kürtçe yayıncılık ve gazetecilik Kürdistan'ın dışında başladı. Matbaa gibi yayıncılık gereçlerinin ülkeye yerleşmesine izin verilmediği gibi, Kürt aydınları

da entelektüel çalışmalarını özgür bir ortamda yürütmekten mahrum bırakılmıştı. Bu nedenle ilk gazetemiz Mısır'ın Kahire kentinde, Miqdat Mithat Bedirxan tarafından *Kürdistan* adıyla 1898 yılında yayımlandı.

Kürtçe yayıncılık, 1914 yılında Almanya'nın Berlin şehrinde Hüseyin Huzni Mukrîyanîş tarafından kuruldu. Mukrîyanî, daha sonra bu yayınevini Halep'e taşıdı. Bir süre sonra Rewanduz, ardından da Hewlêr'de yayıncılık çalışmalarını yürüttü.

Kürt gazeteciliğinin tarihi, Kürt ulusalcılığını inşa etme mücadelesinin tarihidir. Kürdistan gazetesinin yayımından sonra Kürt aydınları dernekler aracılığıyla Kürdistan'ın özgürlüğü için çalıştı.

1900'lü yıllarda ulusalcılık hareketi Ortadoğu'da güçleniyordu. Kürtler de ulusal bağımsızlık için çareler arıyordu. Bu nedenle Kürt ulusunun uyanışı için çalışıyordu. Değişik yerlerde ve Kürdistan'da gazeteler yayımladı. Benedict Anderson: "Yayıncılığın önemi şudur ki etnik grupların dilini standardize ediyor, düşüncelerini ve muhayyile gücünü modern toplumun merhalesine ulaştırıyor ve uluslaşmanın mimarisini oluşturuyor." İleri toplumların, ancak basın yayın alanındaki gelişmelerle ilerleyebildiğini görüyoruz. Medya, eğitim, sanat, siyaset ve bilim alanında ilerlemiş olduklarını görüyoruz. Cehaletin belini yazarak ve okuyarak, bilim ve modern medyayla kırıyor.

***

Görünen o ki gazetelerimizin sadece adları Kürtçe. Tıpkı çocuklarımızın adları gibi. Adları Kürtçe olan çocuklarınız ya Kürtçe'yi bilmiyor ya da konuşmuyor. Bazı gazete ve dergilerimizin adları Kürtçe ancak içlerinde Kürtçe yazı yok.

Nedeni ne olursa olsun Kürtçe yazma ve okuma alışkanlığı edinmemiş bir halkız. Bu nedenle geri kalmış bir halkız. Hiçbir şeyin kritiğini kendi dilimizde yapamıyoruz. Yayımlanan birkaç kitap da yazarın ve yayıncının elinde kalıyor.

Dağıtımcılar, Kürtçe kitap ve gazeteler yeterince okunmadığı için (kırk milyona 500 kitap çıkıyor, bunlar da biz yayıncıların elinde kalıyor) dağıtmak istemiyor.

Kuzey Kürdistan'da ve Türkiye'de parti ve kurumlarımız, siyasetlerini Türkçe yürütüyor. Böylece oto-asimilasyona neden oluyor ve işgalcilerin Kürtçe'ye yönelik dilkırım politikalarına ortak oluyor. Kendilerini izleyenleri Kürtçe okumak ve yazmak konusunda yürekten teşvik etmiyor.

Geçen yıllarda çok sayıda parti ve kurum Kürtçe okuma ve konuşma için kampanyalar düzenledi. Fakat bu çağrıyı yapanların pek çoğu belki

bir tek Kürtçe kitap okumamıştır. 30 ila 50 yıldır Kürtçülük yapanlar hâlâ Kürtçe konuşamıyor ve okuyamıyor.

Kürtler, kendilerini buldukları duygunun izini gazetecide, yayıncıda ve yayımlanan eserde bulamıyor. Çünkü hâlâ ulusallaşma sürecine tamamen ulaşamadık. Hâlâ kendi köyümüzün, kentimizin, aşiretimizin, partimizin çerçevesinde düşünüyoruz. Ulusalcı değerlerle düşünemiyoruz, düşünenler de çok az.

Okuma konusunda Kürtlerin gözünü korkutmuşlar. Yayıncılık yapanlar öldürüldü, sürgün edildi, dağa çıkmak zorunda bırakıldı ve toplumundan uzak düşürüldü. Bu şekilde okuma dünyasından kopardılar.

Televizyon ve internet gibi teknolojik gelişmeler dilin gelişmesi ve halkın bilgisini birbirine yakınlaştırdı. Ama gazete ve kitap okuma oranını düşürdü, düşünce ufkunu daralttı.

Demokrasiyle idare edilen ülkelerde devlet kurumları yayıncıya ve yazara her türlü desteği veriyor.

Türkiye'de arşiv görevi gören 1447 kütüphane var. Bu kütüphanelerden hiçbiri Kürtçe ya da Kürtlere dair bir kitap almıyor. Fakat polis ve askerler kitapları edinmek için çoğu zaman bizden yardım istiyor. Kitapları alıp imha etmek için.

Türkiye'de Eğitim Bakanlığı 100 temel eser belirledi ve bunların alınıp okullarda okunmasını salık verdi. Bu kitapların arasında Kürtçe bir eser ya da Kürtlerden söz eden bir kitap yok. Kürtlerin bu tavra karşı durması gerekiyor.

Kürt kurumlarımızdan birinin yayınevine gelip parayla kitap aldığına hiç rastlamadım.

Bir parçada yayımlanan kitaplar, birkaç istisna hariç, diğer parçalara ulaşamıyor.

Kürt yayıncılar arasında hâlâ bir ilişki yok.

Kitapların dağıtımı zorlu bir problem olarak önümüzde duruyor.

Türkiye, Kürtçe yayıncılığı hâlâ terörist bir faaliyet olarak görüyor.

Kürtler, birlikte ilerleyebilmek için gerekli olan eğitim metoduna sahip değil.

Gazete ve yayıncılık, editöre ve redaksiyon yapacak kimselere ihtiyaç duyuyor.

Görünen o ki Kürt yazarların sayısı Kürtçe okurdan daha fazla. Bunların arasında hayatında bir tek Kürtçe kitap okumamış olanlar da var. Ama şiir ve öykü yazıyor ve belki bir roman yazmaya bile başladı.

Günümüzde yayıncılık sadece kültürel ve toplumsal ihtiyaçtan olmaktan çıkıp, ticari bir sektöre dönüştü. Bu nedenle bu piyasada zorlu bir rekabet kendini gösterdi.

Bankalar ve ortaklı şirketler yayıncılık alanına el attı.

Okuru kendine çekmek için gece gündüz-çalışıyorlar. Medya aracılığıyla kitaplarını tanıtıyor, reklamın gücünü kullanarak satıyorlar kitaplarını.

Ne yazık ki biz Kürt yayıncılar tanıtımdan ve reklamdan yoksunuz. Kürt medyası hâlâ partizan bir tutumla yayıncılığa yaklaşıyor. Ulusal bir tutumla yapılan eleştiri çok cılız.

Eskiden bir okur harçlığını biriktirip yayınevi açabiliyordu. Ama şimdi bu mümkün değildir. Televizyon ve gazeten olacak ki yayımladığın kitapları tanıtabilesin, matbaan olacak ki kitapları ucuza basabilesin, Türkiye ve Kürdistan'ın her yerinde D&R benzeri bir kitapçın olacak ki kitaplarını satabilesin. Fakat görünen o ki bakkalın süpermarkete karşı yaşama şansı pek yok ve biz de süpermarket olamayız.

Bugün herkes düşünce özgürlüğü hakkında konuşuyor. Fakat asıl adaletsizliğe uğrayan Kürt yayıncısıdır. Türk ceza kanununun sistemi koruyan bölümü Kürt ve Kürdistan için çalışıyor. Fakat Kürtler bu konuda yayıncısına, yazarına ve kitabına sahip çıkmıyor.

Kürtçe, devlet tarafından hâlâ "anlaşılmaz bir dil" olarak adlandırılıyor. Kürtçe eserler hâlâ adaletli bir merhaleye ulaşamadı. Fakat diline, ülkesine sahip çıkanlar ve modern bir toplum hayal edenler gece gündüz okumalı, kritik yapmalı ve amacına ulaşmalı.

Kısacası ulusal dil, gazete ve roman dilidir. Gazete ve roman ulusal kuşağı belirler.

Mehmed Uzun'un Romanında Ulusal Tarihin Kurgulanışı[1]

Hüseyin Ağuiçenoğlu

GİRİŞ

İlk Kürtçe roman 1930'lu yılların ortalarında yayımlanır. Kürt dili ve kültürü üzerindeki yoğun asimilasyon politikaları gerek bu nispi gecikmenin gerek daha sonraki dönemlerde ortak bir roman dilinin, ortak kültürel-edebi bir üretim ve tüketim pazarının oluşturulamamasının temel nedenlerinin başında gelmektedir. Bu yüzden ilk Kürt romanlarının, Kürtlerin nüfusça az ama diğer parçalarla karşılaştırılamayacak kadar geniş kültürel haklara sahip oldukları bir bölgede ortaya çıkması şaşırtıcı olmasa gerek. 20. yüzyılın başlarında nispeten daha özgür bir

1. Bu yazının orijinali *Der Roman als Medium der Geschichtskonstruktion: Neue historische Romane von Mehmed Uzun* başlığıyla 2004 yılında Berlin'de çıkan *Kurdische Studien* dergisinde yayımlanmıştır.

ortamda yaşayan Sovyet Kürtleri, bu sayede Kürt kültür ve edebiyat yaşamına o güne dek görülmemiş bir canlılık kazandırır. Diğer birçok süreli yayın gibi Kurmancî'nin ilk romanları da işte bu dönemin ve koşulların ürünüdür. Sovyet Kürtlerinin Kürt edebiyatının gelişimine etkileri sadece bu başlangıçla sınırlı kalmayacak, Kürtçe roman piyasası daha uzun yıllar onların denetiminde kalacaktır.

Sadece Sovyet Kürtlerinin değil, genel anlamda Kürt romanının en önemli yazarlarının başında 1935 yılında yayımladığı *Şivanê Kurd* (Kürt Çobanı) isimli kitabıyla Kürtçe romanın temelini atan Ereb Şemo gelmektedir. Yayımlanır yayımlanmaz Rusça, Fransızca, Türkçe ve Almanca'ya tercüme edilen *Şivanê Kurd*, o dönem sanat ve edebiyat piyasasına egemen olan sosyalist realizmin Kürtçe'deki tipik örneklerinden birini teşkil eder. Otobiyografik özellikler gösteren bu roman, yazarın 1958'de yayımlanan *Kurdên Elangozê* (Elangoz Kürtleri) ve *Berbang* (Şafak) romanlarına da kaynaklık etmektedir. Bu eserler, zaman ve mekân koordinatlarının otantikliği ve kurgusunun real bir şahsın yaşamıyla paralellik göstermesinden ötürü genre olarak "otobiyografi" kategorisi içine de girmektedir. Bu yazıda sözkonusu yapıtların "otobiyografik roman" olarak anılmasının nedeni, bunlardaki kurgu ve anlatım tekniklerinin ön planda tutulmasıyla ilgilidir.[2] Şemo'nun daha az otobiyografik özellikler gösteren romanlarıysa *Dımdım* (1966), *Jiyana Bextewar* (Mutlu Hayat, 1959) ve *Hopo*'dur (1969).

Sovyet Kürt romanının ilk dönem temsilcileri arasında *Xatê Xanım* (Xatê Hanım, 1959), *Gundê Mêrxasa* (Kahramanlar Köyü, 1968) ve *Ser Çîya da* (Dağlarda, 1989) adlı eserleriyle Eliyê Evdirrehman'ı ve *Hewari* (Çığlık, 1967) isimli romanıyla Heciyê Cindî'yi özellikle anmak gerekir.[3]

Sovyet Kürt edebiyatındaki bu çıkışı Soranîce'de bir dizi romanın yayını takip eder. Yoğun baskılara rağmen Güney ve Doğu Kürdistan'daki kültürel ve edebi hayat hiçbir zaman tamamıyla durmaz. Özellikle serbest dönemlerde faaliyet gösteren yayınevleri, radyo istasyonları, gazete ve dergiler, Kürt dili ve edebiyatının gelişmesinde oldukça büyük rol oynamıştır. Soranî Kürtçe'sinde çıkan ilk roman *Janî Gel* (Halkın Acısı)'dir. İbrahim Ehmed tarafından 1952 yılında kaleme alınan eser ancak 1972 yılında yayımlanabilmiştir. Rahmi Qazi'nin 1961 yılında çı-

2. Romanda kurgu ve gerçeklik ilişkisi üzerine bkz. Paul De Man, *Die Ideologie des Ästhetischen*, Frankfurt, 1994, Günter Niggl (Der.), *Die Autobiographie. Zu Form und Geschichte einer literarischen Gattung*, Darmstadt, 1998.

3. Heciyê Cindi'nin romanının kısa bir değerlendirmesi için bkz. Eskerê Boyîk, "Heciyê Cindî û romana wî Hewarî (Heciyê Cindî ve Çığlık romanı)", Dengê Êzîdiyan (Ezidilerin Sesi) 8-9, 2001, s. 93-98.

kan *Peşmerge* isimli romanıysa İran Kürtlerinin o dönem çıkan önemli edebi eserlerinin başında gelir.[4]

Sadece Kurmancî konuşanların değil, tüm Kürtlerin en büyük çoğunluğunun yaşadığı Türkiye'deyse Kürt dili ve edebiyatı alanındaki gelişmeler çok daha değişik bir seyir izler. Türkiyeli bir Kürt'ün kaleminden çıkan ilk Kürtçe romanın kendi türündeki ilk Kürtçe eserden ancak elli sene sonra yayımlanabildiğini düşündüğümüz zaman, uygulanan baskı ve asimilasyon politikalarının ne kadar etkili olduğunu açıkça görürüz.

Osmanlı'nın çokkültürlü zeminine oturan cumhuriyet, bu mirasın anti-tezi olan bir rejimi esas alıyordu. Kuruluşundan itibaren uygulamaya konan tek dilli, tek dinli ve tek sınıflı toplum yaratma projesi tahripkâr etkisini doğal olarak en çok etnik ve dini azınlıklar üzerinde gösteriyordu. Kültürel heterojenlik ulus-devlet için bir engel, bir tehdit olarak algılandığı için ortadan kaldırılması gerekiyordu. Kürt diline ve kültürüne uygulanan asimilasyon politikaları işte bu düşünce biçiminin, kültüre dayalı bu ulus anlayışının ürünüydü.

Bu şekilde imparatorluk döneminde kullanım alanı bulan Kürtçe yazı dili, Cumhuriyet'in yeni tabuları arasına girer. Daha 15. yüzyılda Elî Herîrî'yle başlayan, Melayê Cizirî, Feqê Teyran gibi isimlerle devam eden ve 17. yüzyılda Ehmedê Xanî'yle zirveye ulaşan bir Kurmancî edebiyat geleneğinin varlığını biliyoruz. 1898'de ilk Kürtçe dergi olan *Kurdistan* yayımlanır.[5] Onu İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde çıkan diğer süreli yayınlar takip eder. Cumhuriyet'in baskı rejimiyle birlikte dil ve edebiyattaki bu gelişim çizgisinde radikal bir kopuş meydana gelir. Buna paralel olarak Kürtçe'nin yüzyıllardan beri başat olan lehçesi Kurmancî sadece marjinalleşmez; aynı zamanda bu özelliğini onun yerine daha uygun gelişme ortamı bulan Soranî'ye bırakır.

Türkiye'de 1990'lı yıllara kadar Kürtçe'nin yazı dili olarak kullanımı ve geliş(tiril)mesi için hiçbir uygun ortam yokken, aynı dönemde yurtdışında yaşayan Kürt aydınları arasında dildeki asimilasyona karşı yoğun bir mücadelenin sürdürüldüğüne tanık olmaktayız. Her ne kadar 70'li yılların göreceli serbest ortamı, Türkiye'de Kürtçe'nin sınırlı bir şekilde yayın alanına girmesine olanak sağladıysa da bu kısa dönem asimilasyon politikasına karşı ne nicel ne de nitel bir dönüm noktası teşkil

4. Kürt edebiyatı tarihi için bkz. Qanatê Kurdo: *Tarixa Edebyeta Kurdî*, Ankara, 1992; Mehmed Uzun, *Einführung in die kurdische Literatur*, St. Gallen, 1994; Mehmed Uzun, *Kürt Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul, 2004.

5. Bkz. M. Emin Bozarslan (Der.), Kurdistan. Rojnama Kurdî ya Pêşîn (Kürdistan: İlk Kürt Gazetesi) 1898-1902, 2 Cilt. Uppsala, 1991; Malmîsanîj (Der.), Abdurrahman Bedirhan ve İlk Kürt Gazetesi Kurdistan, Sayı 17 ve 18, İsveç 1992.

ediyordu.[6] Bu yüzden sürgün, Kürt dili ve edebiyatının "anavatanı" oluyordu. Mesela bugün kullanılan Latin alfabesi daha 1930'lu yıllarda Suriye'de Bedirxan kardeşler tarafından hazırlanmıştı. Bedirxaniler aynı dönemlerde Kürt dili ve edebiyatı araştırmalarında önemli bir temel oluşturan *Hawar* (1932-1943) ve *Ronahî* (1942-1945) dergilerini de çıkarıyordu.[7]

Cumhuriyet sonrası ilk sürgün Kürt aydınlarının dile yönelik bu çalışmaları, daha sonra özellikle 1980 Askeri Darbesi'yle ülkelerini terk etmek zorunda kalan kuşağa önemli ölçüde öncülük eder. Darbe, Türkiye'de politik olarak oldukça faal olan fakat dil ve edebiyatla fazla ilgilenmeyen ve bu nedenle de Kürtçe'nin yazı diline yeterince vâkıf olmayan çok sayıda Kürt aydınını yurtdışına iter. Kürtçe'nin özgürlüğü için mücadele ederken o dili, yurtdışında varolan tüm özgürlüklere ve imkânlara rağmen, kendi yayınlarında kullanmama/kullanamama handikabı o aydın grubu içinde ilk defa bir etik mesele olarak algılanmaya ve tartışılmaya başlanır.[8] Bu aydınlar, kendi yayınlarında Kürtçe yerine Türkçe'yi kullanırlarken dolaylı olarak Kürtçe diye bir dilin olmadığını veya daha iyi bir niyetle Kürtçe'nin bilim ve edebiyat dili olamayacağını iddia eden asimilasyoncu tezlerin değirmenine su taşıdıklarının farkındaydı. Ayrıca ilk dönemlerde dille ilgili tüm problemleri, kurulacak bağımsız veya özerk Kürdistana havale eden Kürt aydınları, yaşadıkları acı yenilgilerden dilin bir ulusun hem en önemli yapı taşlarından biri olduğunu ve hem de politik ve kültürel istemlere meşruluk kazandıran fenomenlerin başında geldiğini anlamış bulunmaktaydı.

Bu durum Kürtçe'nin yeni çıkarılan yayınlarda daha etkin ve devamlı kullanılmasını sağlıyordu. Yurtdışındaki iki merkezin bu konudaki çabalarını özellikle vurgulamak gerek. Bunlardan biri Paris Kürt Enstitüsü'nün çalışmaları, diğeri de Kürt aydınlarının İsveç'te edebiyat ve linguistik alanında yürüttükleri çok yelpazeli araştırma ve yayın faaliyetleridir. Kürtçe yazı dilinin gelişimine yaptıkları katkı nedeniyle bu çalışmalar Kürdoloji içinde "İsveç Ekolü" olarak adlandırılmıştır.[9]. Çok

6. Bu dönemde çıkan dergiler için bkz. Malmîsanij & Mahmûd Lewendî, *Li Kurdistana Bakur û li Tirkiyê Rojnamegeriya Kurdî* (Kuzey Kürdistan ve Türkiye'de Kürt Gazeteciliği) (1908-1992), Ankara, 1992.

7. *Hawar* dergisi için bkz. Fırat Cewerî (Der.), *Hawar 1-2*, Hejmar 1-57, Stockholm, 1998.

8. "Kürtçe'yle doğmuş bir aydın olarak kendi dilime karşı ahlaki ve vicdani bir yükümlülüğüm var. Tehdit altında olan bir dilin kurtarılması, geliştirilmesi söz konusu. Bunlar yan yana konulduğunda ahlaki yan daha ağır basıyor." Bkz. Mehmed Uzun, *Bir Dil Yaratmak*, İstanbul, 1997, s. 141.

9. Hashem Ahmadzadeh, *Nation and Novel. A Study of Persian and Kurdish Narrative Discourse*, Stockholm, 2003, s. 165.

sayıda çocuk kitabı, ders kitabı, antoloji, masal, öykü ve şiir kitabının yanı sıra Türkiye Kürtlerinin ilk Kürtçe romanları da varlıklarını İsveç Sürgünü'nde sürdürülen bu çalışmalara borçludur.[10]. Sürgün Kürt aydınının, Kürt dili ve edebiyatının gelişmesindeki rolü henüz sistemli bir şekilde araştırılmış değildir. Bu makalede İsveç Ekolü'ne mensup ve çağdaş Kurmancî edebiyatının en üretken ve tanınmış isimlerinden biri olan Mehmed Uzun'un tarihi romanının kısa bir değerlendirmesi yapılacaktır.

MEHMED UZUN'UN TARİHİ ROMANLARI

Mehmed Uzun, Türkiye'de politik çalışmaların yanı sıra edebi olarak da faaliyette bulunan ve Kürt diline yönelik yayınlar çıkaran çok az sayıdaki Kürt aydın grubu içinde yer alır. Koğuşturma ve tutuklanmalardan sonra gittiği İsveç'te 1979-1981 yılları arasında *Rizgarîya Kurdistan* (Kürdistan'ın Özgürlüğü) dergisini çıkarır. Daha sonra Paris Kürt Enstitüsü'nün *Hêvi* (Ümit) isimli yayınını yönetir ve aynı zamanda dilbilim ağırlıklı *Kurmancî* dergisinin çıkmasına katkıda bulunur.

Uzun, çok sayıda edebî-kültürel makale ve antolojinin yanı sıra yedi romana da imza atar: *Tu* (Sen)[11] (1984), *Mirina Kalekî Rind* (Bir Abdal'ın Ölümü) (1987), *Siya Evînê* (Aşkın Gölgesi) (1989), *Rojek Ji Rojên Evdalê Zeynikê* (Evdalê Zeynikê'nin Günlerinden Bir Gün) (1991), *Bîra Qederê* (Kader Kuyusu) (1995), *Ronî Mîna Evînê Tarî Mîna Mirinê* (Aşk Gibi Aydınlık Ölüm Gibi Karanlık") (1998), *Hawara Dîcleyê-1* (Dicle'nin Yakarışı) (2001) ve *Hawara Dîcleyê-2* (2003).

Uzun'un romanını üç gelişim aşamasında incelemek mümkün. İlk iki romanı otobiyografik özellikler gösterirken onları takip eden üç eser, Kürt tarihinde herhangi bir olayı konu edinen tarihi roman kategorisine girer. Bu her iki dönem ürünlerinin ortak özelliği, çaresiz bir arayış içindeki sürgün Kürt aydınının hayatının ve mücadelesinin ön plana çıkmasıdır. Uzun'un son eserleriyse sürgünden döndükten sonraki döneme aittir ve güncel Kürt sorunu mitolojik/fantastik tarzda işlenir. Bunlar hem tematik özellikleriyle hem de üslup olarak Uzun'un yaratıcılığının yeni bir aşamasına işaret eder.

10. Türkiye'de 1971-1997 yılları arasında yayımlanan Kürtçe/Kurmancî kitapların sayısı sadece 109 iken, bu sayı aynı dönemde İsveç'te 402'dir. Bkz. *Ahmadzadeh*, s. 165. 90'lı yıllardan itibaren Türkiye'de Kürtçe yayınlarda hiçbir dönemle karşılaştırılamayacak derecede büyük bir artışın meydana geldiğini burada belirtmeye bile gerek yok.

11. Uzun'un bu ilk romanının geniş bir değerlendirmesi için bkz. Rezo Osê, "*Uzunname I.*", *Dugir 1*; "*Berdewamiya 'Uzunname I'/Fraziologiya romana 'Tu'.*", *Dugir 2*; "*Uzunname III/Romaniya romana 'Tu'.*", *Dugir* 3, 1995-1996, (http://hem.passagen.se/zagros/dlrezo.htm).

Bu yazıda yazarın ikinci dönem eserleri, yani tarihsel romanları incelenirken *Siya Evînê* ve *Rojek Ji Rojên Evdalê Zeynikê*'ye sadece kısaca değinilecek, analizin ağırlık noktasını daha çok onun en önemli ve kapsamlı tarihi eseri olan *Bîra Qederê* oluşturacaktır. *Siya Evînê* ve *Bîra Qederê* tarihi roman kategorisinin en güzel iki örneğini teşkil ederken, fantezinin, masalın ve mitik elementlerin gerçeklikle iç içe geçtiği *Rojek Ji Rojên Evdalê Zeynikê* sadece sınırlı bir şekilde bu gruba dahil edilebilir. Ama bu eser, çıkış noktasını tarihsel bir olaydan aldığı için onu da bu kategori içinde görmek fevkalade mümkündür.

Uzun'un bu eserleri Kürt tarihi romanında bir çığır açmakla beraber bu türün Kurmancî'deki ilk örnekleri değil. Çok daha önceleri de Kürt tarihinin önemli olaylarının edebi aktarımına tanık olmaktayız. Mesela Eliyê Evdirrehman *Ser Çîya da* (Dağlarda) isimli romanında 1930 Ağrı İsyanı'nı işlerken, bu türün diğer tanınmış örneği olan Ereb Şemo'nun *Dımdım* eseri yaygın bir destana dayanarak ünlü Dımdım Kalesi'nin Kürtler tarafından efsanevi savunmasını konu alır.

ROJEK JÎ ROJÊN EVDALÊ ZEYNÎKÊ VE SİYA EVÎNÊ

Rojek Ji Rojên Evdalê Zeynikê'de *Hawar* dergisinin kurucusu Celadet Bedirxan tarafından 1930'lu yılların başlarında Türkiye'den Suriye'ye getirilen ünlü *dengbêj* ve masal anlatıcısı Ehmedê Fermanê Kîkî'nin yaşamından olay örgüsüne girilir. *Hawar*'ın kurucuları oldukça zengin bir masal, türkü ve destan repertuarına sahip olan Kîkî'ye bu sözlü kültürel hazineyi dergi için anlattırıp yok olmaktan kurtarmak istemektedir. Bu kapsamda Kîkî'den ünlü *dengbêj* Evdalê Zeynikê'nin yaşam hikâyesinin kendi tarzında aktarılması da istenir. Çünkü ancak onun gibi masal dünyasının içinden gelen biri, büyük *çirokbêj* Zeynikê'yi hakkıyla canlandırabilirdi. Kîkî'nin ağzından romanın doğuşunun anlatıldığı[12] giriş bölümden sonra, Kürt kültürünün ve dini yaşamının değişik motifleri masalımsı ve sembol yüklü bir dille Zeynikê'nin kurgulanan bir gününe işlenir.

Uzun'un ikinci tarihi romanı *Siya Evînê* bu türün son örneği olan *Bîra Qederê*'ye öncülük de eder. Hem tematik olarak hem de sinema tekniğinin yoğun bir şekilde kullanılması nedeniyle anlatım olarak bütünsellik gösteren bu romanlar, Kürt Ulusal Mücadelesi'nin 20. yüzyılın başlarıyla ortaları arasındaki dönemini işler. Protagonistler Kürt aydınlanmasının ilk temsilcileridir. Bu dönem Kürt ulusalcılarının öz-

12. *"Ez ê bi dengê xwe bang li dengê Evdalê Zeynikê bikim û rojekê ji jiyana wî li me vegerînim."* (Kendi sesimle Evdalê Zeynikê'ye sesleneceğim ve bir gün onun yaşamını bize geri getireceğim)" Rojek Ji RojênEvdalê Zeynikê, Stockholm, 1991, s. 17.

lem ve isteklerinin gerçekleşebileceği en müsait dönemlerden biri gibi görünmektedir. Osmanlı'nın çöküşünden sonra Ortadoğu'da ve Balkanlar'da yeni sınırlar çekilirken, Kürt aydınları da kendi uluslarının kaderini tayin etme hedefine oldukça yaklaşmış olduklarını hissetmeye başlar. Wilson Prensipleri ve uzun vadede bir Kürt devletinin kuruluşunu öngören Sevr Antlaşması, Kürt aydınlarını bu konuda daha da ümitlendirmiştir.[13] Fakat bu hayaller fazla uzun sürmez; bir anda değişen güç dengesi, çileli bir sürgün hayatını Kürt aydınının kaderi haline getiriverir.

1989 yılında yayımlanan *Siya Evîne*, 1976 senesinin sonbaharında bir ölüm sahnesiyle başlar: Yaşlı bir adamın cansız bedeninin başında eşi Wildan Hanım ve birkaç genci beklerken görmekteyiz. Sırasıyla ölüyle vedalaşan gençler ona hayattayken yaşadığı, faaliyetlerde bulunduğu ve birçok arkadaş edindiği değişik yörelerden gönderilen selamları iletir. Büyülü gerçekçiliğin izlerini taşıyan bu ilk sahneden sonra roman kronolojik bir yapıya oturur ve yazar, 222 sayfalık romanında Kürt Milli Hareketi'nin önemli şahsiyetlerinden biri olan Memduh Selim'in büyük umutlar ve hayal kırıklıklarıyla dolu yaşamını kurgular.

Van doğumlu Memduh Selim, 20. yüzyılın başlarında siyaset bilimi ve felsefe okumak için geldiği İstanbul'da yeni biçimlenen Kürt Ulusal Hareketinin aktif bir üyesi olur. 1912 yılında *Hêvî* dergisinin kurucuları arasında yer aldıktan sonra, 1918-1919 yılları arasında çıkan *Jîn* (Yaşam) dergisine redaktörlük yapar. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasıyla oldukça ümitlenen Memduh Selim, Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra diğer birçok mücadele arkadaşı gibi büyük bir hayal kırıklığıyla ülkeyi terk etmek zorunda kalır. Sürgün yaşamının ilk durağı Fransız mandası altında bulunan ve birçok muhalif aydına ev sahipliği yapan Antakya'dır. Antakya'nın ülkedeki, gelişmeleri yakinen takip edebilmek için oldukça uygun bir yer olduğunu düşünen Memduh Selim kısa bir süre sonra beklediğini bulamayacaktır. Fransız manda yönetimi Türk Hükümeti'nin baskısıyla Memduh Selim'in politik faaliyetlerine müsaade etmeyince, Hafız, Hayyam, Firdevsi, Melayê Ceziri, Ehmedê Xani, La Fayette, Shakespeare, Lamartine gibi şark ve garp ustalarının eserlerine sığınır. Onu bu edebi mistisizmin ve geri çekilişin içinden bir aşk çekip çıkarır. Ken-

13. Kürt aydınlarının o günkü ruh halini en iyi onların o yıllarda çıkarmış oldukları dergilerinde yakalamak mümkün. Bkz. Bozarslan, M. Emin (Der.), Jîn (Yaşam). Kovara Kurdî-Tirkî (Kürtçe-Türkçe dergi) 1918-1919, 5 Cilt, Uppsala 1985-1988. Ayrıca bkz. Celîlê Celîl, Jiyana Rewşenbîrî û Siyasî ya Kurdan (Di Dawiya Sedsala 19'a û Destpêka Sedsala 20'a de), (19. yy'ın sonlarından 20.yy'ın başlarında Kürtlerin siyasi ve entelektüel yaşamı), Uppsala, 1985.

disi gibi sürgün olan bir arkadaşının kızı Feriha onun için bir Binevşa Narîn, bir Xezal olur.[14] Feriha viyolin çalar ve ortak müzik sevgisi ikisini birbirine daha da yakınlaştırır. Bu sürgün aşkı, Antonio Stradivari, Eugène Ysaye und Claude Debussy'ın sonatlarıyla romantikliğin doruğuna ulaşır. Nişanlanarak geleceğe yönelik planlarını somutlaştıran çift, hayallerini Van Gölü kıyısındaki bir evle süsler.

Fakat Türkiye'deki gelişmeler, Şeyh Said İsyanı'ndan sonra onların hayallerine gerekli zemini sunmaz. Kürtlerin politik konumları giderek kötüleşir ve sürgünlerin ülkeye dönüşü için ufukta hiçbir umut belirmez. Tam bu koşullarda yurtdışındaki Kürtler arasında yeniden örgütlenme çabaları ve bu sürece karşı koyma istekleri giderek artmaya başlar. Kürt ulusu için bu belki de son bir çırpınış olacaktır. Aydınlar arasında "halk ve ülke bizi bekliyor, biz aydınları ve yol göstericileri bekliyor. Bir şeyler yapmalıyız" türündeki söylemlerin yoğun bir ilgi gördüğü bir dönemde *Xoybûn* örgütü kurulur. Ağrı İsyanı bu isteklere tercüman olur. Memduh Selim'in çevresinden birçok kişi isyancılara katılmak üzere yola çıkar. O da kendisini "ahlaki" olarak nitelendirdiği bir kararın eşiğinde bulur. Feriha ile Kürdistan aşkı arasında, bir kişiye karşı olan sevgiyle ülkesine karşı duyduğu sorumluluk arasında gidip gelir. Sonunda memleket aşkı ağır basar; düğün hazırlıklarını erteler ve Ağrı İsyanı'na katılır.[15] Büyük ümitlerle organize edilen isyan kısa bir süre sonra acı bir sonla biter. Memduh Selim Antakya'ya geri döner. Feriha'nın evlendiğini ve kendisininse politik faaliyetlerinden dolayı artık Antakya'da barınamayacağını öğrendiğinde acısı katlanır. Onun bundan sonraki yaşamı sürekli bir kaçış, yalnızlık ve ümitsizlik içinde geçer.

Akıcı, lirik dili ve basit ama sürükleyici kompozisyonu sayesinde *Siya Evinê* bir çırpıda okunacak türden bir romandır. Bunda hızlı akışı sağlamada sinemasal tekniğin kullanılmasının rolü büyük olsa gerek. Aynı adı taşıyan giriş ve sonuç bölümlerinde kamera oldukça yavaş bir çekim yaparak detaya yönelirken ara bölümlerde resimler bir bütünlük

---

14. *"Tu dizanî, gava min tu dîtî, çi hate bira min? Binevşa Narîn û strana Binevşa Narînê. Ez nizanim çima, lê ew hat bira min..."* (Seni gördüğüm zaman aklıma ne geldi biliyor musun? Binevşa Narîn ve Binevşa Narîn'in şarkısı. Nedendir bilmiyorum; fakat o aklıma geldi...) Siya Evînê. Stockholm 1989, s. 106.

15. *"Agirî... û Memduh Selîm Beg. Memduh Selim Beg li ser Agiriyê! Tiştê ku qet nedihat bira wî. Rê û xaçeriyên siûdê. Li ser riya zewacê xaçeriyeke nû, Agirî. ... Dîsan du deng: dengê dil û dengê mêjî. Dîsan şer. Şereki bêhempa. Çi divê? Çawan? Kîjan tê?"* (Ağrı Dağı ve Memduh Selim Bey. Memduh Selim Bey Ağrı Dağı'nın tepesinde. Aklına asla getirmediği şeyler. Şansın yol ve patikaları. Evlilik yolu üzerinde yeni bir patika: Ağrı Dağı. Yine iki ses: gönlün sesi ve aklın sesi. Tekrar savaş. Paha biçilemez bir savaş. Ne istiyor? Nasıl? Hangisi geliyor?) s. 126.

içinde, birer birim olarak öne çıkar ve tempo hızlanır. Okur kısa cümlelerle örülmüş, tasvirden çok göstermeye yönelik bir senaryo tekniğiyle karşı karşıyadır. Bu şekilde çekilen film sahneleriyle yazar, okuru ümit ve hayal kırıklığı, sevgi ve yalnızlık, dayanışma ve ihanetle örülmüş ilk kuşak Kürt sürgünlerinin yaşamına başarıyla sokar.

BÎRA QEDERÊ

Siya Evinê'yle hem konu hem de zaman itibarıyla örtüşen *Bîra Qederê*'de Celadet Berdirxan'ın yaşamı, daha doğrusu onun şahsında Kürt hanedan ailesi Bedirxanlıların sürgün hayatı işlenir. Roman, 1951 yılında romanın hikâyesinin bittiği yer olan Şam'da başlar. Orta yaşlarda bir kadın bir hafta önce ölen kocasının yasını tutmaktadır. Uykusuz geceler onun hatıralarıyla, ondan geriye kalan eşyalarla dolar: Mektuplar, yarıda kalmış bir roman, plaklar, şiirler ve en çok da resimler. Onlar sayesinde tüm yaşam bir film şeridi gibi gözler önüne serilir. Altında *Salut de Constantinopele, Vue de Moda a Cadi-Keuy* yazılı resim tam 58 yıllıktır. Ölen kocasıyla aynı yaşta. 1893 yılında çekilmiş ve Kadıköy'de üç katlı bir konağı gösteriyor; Bedirxan ailesinin kırktan fazla ferdinin yaşadığı, Marmara Denizi manzaralı ve resmin çekildiği andan itibaren yeni bir yaşama daha ev sahipliği yapacak olan konak. Ünlü Mir Bedirxan'ın torunu, Emin Ali Bedirxan'ın oğlu Celadet Bedirxan o yıl bu konakta zor bir doğumla dünyaya gelir. Tehlikeli bir ameliyattan sonra anne kurtulurken çocuğun öldüğüne kanaat getirilir. Yıkanıp defnedilmesi için bahçedeki kuyunun başına bırakılır. Konakta annenin kurtulmasının sevinciyle bebeğin ölüm acısının birbirine karışığı bir anda mucize gerçekleşir: Ömrü boyunca Kürtlerin ulusal uyanışında büyük bir rol oynayacak olan bebek ölüme meydan okuyarak dirilir.

Bu sembolik diriliş Uzun'un bize roman boyunca göstereceği albümün ilk resmini ve *Bîra Qederê* romanının ilk sahnesini oluşturur. *Bîra Qederê* simetrik kurulmuş bir roman; bir giriş ve 16 bölümden oluşur. Her bölüm de kendi içinde altı kısma ayrılır. Yazar her bölümün girişinde bir resimle tanıştırır okuru. Her seferinde ayrı bir döneme, değişik kişilere ve yerlere ait bir resim. Romanın sonunda birbirini tamamlayacak ve "romanın resmini" oluşturacak 16 manzara. Bu resim sadece Bedirxan ailesinin dramını göstermez, o aynı zamanda Kürt ulusal hareketinin başlangıçtan 20. yüzyılın ortalarına kadar olan manzarasıdır.

Bîra Qederê'de resimler yazarın deyimiyle dile gelir, romanın sesi olur.[16] Birinci bölümün başlığı *Êdi Fotograf ê Bipeyivin* (Şimdi Resimler Konuşacak)dir. Daha ilk resimle Uzun bizi 19. yüzyılın İstanbul'una götürür. Güzel resmedilmiş bir şehir. Kürdistan'dan sonra Bedirxanilerin ikinci vatanı.[17]. Çokuluslu, çokkültürlü ve çokdinli bir şehir. Sadece *Bîra Qederê*'nin değil diğer bütün resimler çoğunlukla Thedore Servanis, Rafael Xendamian, Mathiu Papazyan, Paul Tarkulyan, Theodor Bilbilidis, Constantin Sofiano ve Gregorie Derarsene gibi Müslüman olmayan ustaların elinden çıkmadır. İmparatorluğu'nun varlıklı tabakasının diğer mensupları gibi özellikle İstanbul'un Anadolu yakasında meskûn olan Bedirxaniler de kendilerini bu yeni sanat vasıtasıyla, bu usta sanatçıların eliyle ölümsüzleştirmek için birbirleriyle adeta yarışmaktadır. İşte yazar, Galata'dan Bedirxanilerin yazlıklarının bulunduğu Adalar'a kadar bol ayrıntılı bu resim kareleriyle okuru başarılı bir şekilde İstanbul'un eski dünyasına sokar. İlk kez bir Kürt romanında İstanbul bu kadar canlı sunulur. Uzun'un *Bîra Qederê*'deki İstanbul resmi, Türk edebiyatının usta kalemi Ahmed Hamdi Tanpınar'ın *Huzur*'undaki İstanbul'u andırır.

Bîra Qederê'de resimler çok değişkendir. İstanbul'un 19. yüzyıla ait resmi ne kadar güzel ve romantikse, 20. yüzyılın başlarına ait olanı o denli huzursuzdur, kaygı vericidir. Şimdi artık Abdülhamid idaresiyle Jöntürkler arasında bir mücadele alanına dönüşen şehirde tutuklamalar, işkenceler, suikastler ve sürgünler günlük yaşamın ayrılmaz bir parçasıdır. İmparatorluğun diğer unsurlarını çoktan etkisi altına alan milliyetçilik ideolojisi, hızla Müslüman aydınların da ilgisini çekmeye başlar. Bu yeni politik akımın tüm negatif etkilerini en şiddetli şekilde hissedenler ise iki kuşaktan beri İstanbul'da yaşayan Bedirxaniler'dir. Celadet Bedirxan'ın çocukluğu bir yandan böyle bir ortamda şekillenirken öbür taraftan büyük babası Mir Bedirxan'ın aile üzerindeki geleneksel etkinli-

16. "*Bi taybetî jî resim, şahidên umrekî balkêş û zimanê romana Bîra Qederê. Her yek li derekî, di wexteke bihurî de, hatiye kişandin. Niha, di vê bêdengiya şîn û keseran de, bi rengên şevê rapêçayî, resim, bi zimanê xwe yê taybetî, dipeyivin.*" (Özellikle fotoğraflar, ilgi çekici bir ömrün şahitleri ve Bira Qederê romanının dili. Her biri ayrı bir yerde ve geçmiş bir zamanda çekilmiş. Şimdi bu mavi ve kederli sessizlikte gece renkleriyle bezenmiş, fotoğraf, kendilerine has dilleriyle konuşurlar.) Mehmed Uzun, *Bîra Qederê*. İstanbul, 1995, s. 9.

17. Bedirxan ailesinin İstanbul'a bağlılığı, bu şehre aşkları romanın birçok yerinde karşımıza çıkar: "*Stembol; qedera min, navenda jîna min. Stembol; warê hatin û hebûna min, siya min. Stembol; li welatê xerîbiyê welatê min, welatê xerîbekî li welatê xerîbiyê, ji Kurdistanê dûr Kurdistana min.*" (İstanbul, kaderim, yaşamımın merkezi. İstanbul, gelişimin ve varlığımın mekânı. İstanbul, gurbetteki ülkem, gurbetteki yabancının ülkesi, Kürdistan'dan uzak Kürdistan'ım.) s. 59. "*Di nav singa şer de, ez her li vî bajarê ku gelekî bi min û qedera min dişibe, ku huwiyeta wî jî bi huwiyeta min dimîne, difikirîm. ... Stembol bajarê min e, qedera min e, ez im.*" (Savaşın tam ortasında, hep, bana ve kaderime çok benzeyen bu şehri -ki hüviyeti benim hüviyetime benzer- düşünürüm. İstanbul; şehrimdir, kaderimdir, özümdür.), s. 91. "İstanbul, kaderim, beni hiçbir zaman terk etmeyen o mühtiş şehir.", s. 252.

ği altındadır. Onun kişiliğine, Kürdistan'daki egemenliğine, ailenin altın çağına, merkezi güce karşı direnişine ve de sürgünlüğüne ilişkin sayısız hikâyeyle büyür. Bedirxaniler henüz hayallerinin ülkesi Kürdistan'a gidemez fakat yüzlerce Kürt her yıl İstanbul'a gelip Mirlerinin evlatlarını ziyaret eder. Memleketle ilişkiler bu şekilde canlı kalır. Aile, ülkesine dönüp egemenliğini yeniden kurmanın çok yakın bir zamanda mümkün olacağına inanmaktadır. 1898'de ilk Kürt dergisi çıktığında adını *Kürdistan* koyar. Çıkaran kişi Celadet'in amcası Mikdat Mihtat Bedirxan'dır.

Jöntürk Darbesi sırasında Celadet 15 yaşlarındadır. Yabancı dillere meraklıdır, klasikleri okumayı sever ve zamanın icabı romantizme ve ulusal düşüncelere sempati duyar. Abdülhamid'in 33 yıllık baskıcı dönemi artık sona ermiştir. İstanbul sokaklarında "Yaşasın hürriyet!", "Yaşasın adalet!" ve "Yaşasın eşitlik!" parolaları yankılanır. Yeni dönem hem büyük umutlar uyandırır hem de korkular. *Hêvî* ve *Rojî Kurd* gibi yeni Kürt dergileri çıkmaya başlar. *Rojî Kurd*'ın redaktörlüğünü Celadet'in sonrada kayınbabası olacak olan Mihemed Salih Bedirxan yapmaktadır. Öbür taraftan ırkçı-Türkçü söylemler de hayatın her alanında kendini göstermeye başlar. Yusuf Akçuraoğlu ve İsmail Gasparanski'nin katıldığı bir toplantıda sarf edilen "bu ülke Türklerindir, sadece onların burada yaşama hakkı vardır" türündeki cümleler Celadet'i oldukça sarsar. İktidardaki İttihat ve Terakki Partisi, Türkçü yüzünü her gün biraz daha gösterir ve nihayetinde ülkeyi Birinci Dünya Savaşı macerasına sürükler.

Celadet, savaş sırasında doğu cephesinde askerdir. Ermeni trajedisinin tanığı olur. Yol boylarına serpiştirilmiş yüzlerce ölü beden görür ve "bunlar gibi Kürtlere de iyi bir ders vermek lazım" türünden cümleler işitir. Savaş, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu getirir. Oluşan iktidar boşluğu Kürtlerde büyük umutlar uyandırır. *Kürdistan Teali Cemiyeti o* günlerde kurulur. Öncülük yine Bedirxanilerdedir. Celadet'in babası Emîn Ali Cemiyet'in başkan yardımcısıdır. Beklentiler o denli büyüktür ki bu dernek Kürtlerin gözünde yol gösteren bir çoban yıldızıdır adeta.[18]. *Jîn* dergisini de çıkaran grup, yakında kurulacak otonom Kürdistan'ın planlarıyla meşgulken, Türk milliyetçileri başa geçer ve tüm hayaller sona erer. Diğer muhalifler gibi Bedirxaniler için de ölümden daha iyi olmayan bir sürgün yaşamı başlar. "Önümüzde iki yol var" diyor Celadet: "Ölüm yolu ve sürgün yolu. Hangisi daha iyi? Hiçbiri."[19]

18. "*Cemiyetê, avabûn û xebatên wê, çirûskeke nû ya ronahiyê vêxistiye.*" (Cemiyetin kuruluşu ve çalışmaları, yeni bir aydınlanma kıvılcımı yaratmıştır.), s. 94.
19. "*Li ber me du rê hebûn; riya mirinê û riya derketinê. Kîjan ji van çê bû? Bêguman ne yek jî.*" (Önümüzde iki yol vardı: ölüm yolu ve çıkış yolu. Bunlardan hangisi iyiydi? Şüphesiz hiçbiri.), s. 106.

Celadet ve Kamuran kardeşler ülkelerini terk edip Almanya'ya gider ailenin diğer fertleri Ortadoğu'nun değişik köşelerine özellikle de Libya ve Suriye'ye dağılır. Dönüşü olmayan yolculuğa çıktıklarında Celadet, ağabeyine "Kamuran cevabıysa iyice bak, belki bu onu son görüşümüz olacak" der. Kamuran'ın cevabıysa: "Nasıl bir daha göremeyeceğiz? Ömrüm, 27 yılım bu şehirde geçti. Her şeye rağmen tekrar tekrar geri döndüğümüz bu şehri nasıl olur da bir daha göremeyecekmişiz" olur.[20]

Celadet ile Kamuran'ın sürgünlüğünün ilk durağı 20'li yılların başında Münih'tir. Orada Tewfîk ve Safter isimli kardeşleri öğrenim görmektedir. Almanca öğrenmek ve Goethe'yi okumak onları başlangıçta sevindirse de ülkedeki ekonomik kriz, yüksek enflasyon ve işsizlik kısa bir zaman sonra tüm olumsuzluğunu hissettirir. Ailelerinin gönderdiği harçlık enflasyonun etkisiyle daha yoldayken değerini büyük ölçüde kaybeder. Anne babalarının Lübnan'a gitmek zorunda kalmasıyla bu para da kesilir. "Biz Kürt prensleri Münih'te yoksulluk içinde yaşamaya mahkûm olduk" diyorlar birbirlerine. O yıllar Almanya'da aynı zamanda politik çalkantılar ve çatışmalar dönemidir de. Bedirxan kardeşler Münih'te Hitler'in darbe teşebbüsüne tanık olur. Müzik ve sanat şehri Münih, bu büyük yürekli dünya şehri, ölümün ve kinin gölgesine girmiş, artık ışıldamıyordur.[21] "Ölüm kokusu Münih'i sarmış" (*Bîhna mirinê dor li Munîxe girtiye*, s. 123). Bu sadece politik anlamda söylenmiyor: Safter, Bedirxan kardeşlerin küçüğü, Münih'in bir hastanesinde yalnızlık içinde hayata gözlerini yumar. Ona son yolculuğunda sadece Alman kız arkadaşıyla ailesi ve iki başka Alman arkadaşı eşlik eder. Heidelberg'de toprağa verilir. Celadet ve Kamuran Almanya'nın zor koşullarına sadece üç yıl dayanabilir. Ailenin diğer fertleri her biri bir tarafa dağılmıştır. Celadet Kahire yolunda Goethe okur: *Uns umspülen hunderttausend Wogen, alles reizt uns, mancherlei gefaellt.*[22] Yolculuğu esnasında Rusya'dan Filistin'e göç eden Yahudilerle karşılaşır. Dalgalar tarafından sağa sola serpiştirilmiş bir başka halk. "Onlar hayallerinin ülkesine yaklaşıyor" diyor Celadet kendi kendine: "Bense ondan uzaklaşıyorum".[23]

---

20. s. 107.
21. s. 123-124.
22. s. 129.
23. *"Em rêwîyên bêwar û welat, ketî û derketiyên cîhanê, kurd û cihû, di keştiyekê de gihîştibûn hev. Ez ji welatê xwe yê xewnan hinekî din bi dûr diketim, ew ber bi welatê xwe yê xewnan diçûn."* (Biz yersiz yurtsuz yolcular, dünyanın düşmüşleri ve terk edilmişleri, Kürtler ve Yahudiler, bir gemide buluşmuştuk. Ben kendi hayal ülkemden biraz daha uzaklaştım, onlar hayallerindeki ülkelerine doğru gidiyordu.), s. 130.

Bîra Qederê'nin son karelerinde Celadet'i Ortadoğu'da, Suriye, Lübnan ve Kahire üçgeninde görürüz. Sadece Bedirxan ailesinin değil tüm Kürtlerin durumu gittikçe kötüleşmiştir. Onlar yeni rejimin dağ Türkleridir artık. İhsan Nuri Paşa'nın büyük umutlarla başlattığı Ağrı İsyanı halktan beklenen desteği görmeyince Celadet'in karamsarlığı daha da artar. O kendini bundan sonra, ulusal istemlere karşı her seferinde kayıtsız duran Kürt halkını kültürel faaliyetlerle uyandırmaya adar. Kürt edebiyat tarihinin önemli basamaklarından birini oluşturan *Hawar* dergisini 1932 yılında çıkarır. Destan, masal ve türkü gibi sözlü edebiyatın değişik türlerini toplar, arşivler ve orada yayımlar. Bu arada Latin alfabesi de Kürtçe'ye uyarlanır ve ilk defa *Hawar*'da kullanılır. Celadet'in en büyük hedefi Türkiye'de yasaklanan ve yok edilmesi için çeşitli politikalar üretilen Kürt dilini bu büyük yıkımdan kurtarmaktır.[24] Çünkü Kürt dilinin kaybolması, onun için Kürtlerin kaybolması demektir.[25] Celadet'in gözbebeği olan *Hawar*'ı savaşın karanlık yıllarında *Ronahî*'nin çıkışı takip eder.

Kürt kültürü için verimli geçen bu yıllar pek uzun sürmez. İkinci Dünya Savaşı'nın gölgesi Kürt aydınlarının üzerine de düşer ve kültürel faaliyetler bir daha da bu nitelikte sürdürülemez. Maddi imkânsızlıklar yüzünden *Hawar*'ı ve *Ronahî*'yi kapatmak zorunda kalmak Celadet'i oldukça etkiler.[26] Evlenip aileye karışan Celadet, artık tarımla uğraşmaya ve pamuk üreticiliği yapmaya başlar. Ama mahsulünü henüz bir kez bile toplamadan tarlasındaki kuyu başında geçirdiği bir kazayla hayata veda eder. Bir kuyunun başında başlayan yaşamı yine bir kuyunun başında son bulur. Kuyu onun kaderi olur: *Bîra Qederê*.[27]

---

24. "*Zimanê kurdan hatibû jêkirin. Kilîd li zimanê wan ketibû. ... Ew xeber dibûn tîr û bi dil û canê min diketin. Ez dibeicim diteqiyam. ... Na nabe, divê zimanê kurdi nemire!*" (Kürtlerin dili kesilmişti. Dillerine kilit vurulmuştu. Bu durum ok olup canıma ve kalbime saplanırdı. Çıldırıyordum, patlıyordum. Hayır olamaz, Kürt dili ölmemelidir.), s. 211.

25. "*Ez, kurdê welatê xeribiyê ku min nikaribû bi kurdi nameyekê binivisanda, li Şamê, bajarê şevên bêxew, bûbûm pasevanê gotinên kurdî ku li ber xetera mirinê bûn. Ew diviya nemirana(). Gotinên kurdî, zimanê kurdî, diviya winda nebûna. ... Kurdan bi zimanê xwe nexwendibûn, nenivîsibûn û perwerde nebûbûn. Ji bilî klasikên kurdî û hin eserên din, zimanê kurdî neketibû defteran.*" (Ben, gurbetteki Kürt, ki Kürtçe bir mektup yazamıyordum, Şam'da, uykusuz gecelerin şehrinde, ölüm döşeğindeki Kürtçe sözlerin bekçisi olmuştum. Onlar ölmemeliydi. Kürtçe sözler, Kürt dili kaybolmamalıydı. Kürtler kendi dilleriyle okumamışlardı, yazmamışlardı, eğitim görmemişlerdi. Kürt klasikleri ve diğer bazı eserler dışında Kürt dili defterlere girmemişti.), s. 184. "*Yekîtiya kurdan bi yekîtiya zimanê kurdi çêdibe.*" (Kürtlerin birliği, Kürt dilinin birliğiyle olur.), s. 253.

26. "*Bi dileki şikestî û bi hêstirên çavan ku tu carî bi gotinan nayê îzeh kirin, me deriyên Hawar, Ronahî û Roja Nû girtibûn. Me ew danibûn ser refan.*" (Hiçbir zaman sözlerle ifade edilemeyecek kırık bir gönül ve gözyaşlarıyla Hawar, Ronahî ve Roja Nû dergilerinin kapılarını kapamıştık. Onları rafa kaldırmıştık.), s. 227.

27. Bu "Kuyu-kader" sembolü romanda bir kez daha karşımıza çıkar. Celadet'in amcasının kızı Saadet de kaza sonucu bir kuyunun başında can verir. Bkz. s. 203.

Bîra Qederê romanının son resminde Şam'ın Kürt mahallesinde, büyük bir kalabalığın ortasında dört erkek tarafından taşınan bir tabut görürüz. Cenaze geçidine, ölenin kısa bir süre önce oğlu Çemşîd'e okuduğu Lamartine'in dizelerindeki atmosfer eşlik eder:

Çuyin; bê girîn û zahmet e
Ez ê herim ...
Mîna pelekî sivik
Ko ba ji darê diweşîne...
Ez ê herim bê ax û zarîn
Bê şîn û girîn.
Girîn û hêstir ji bona çi?
Ez ê herim!
Mîna ba û bablîsokê, mîna av û ronahiyê...[28]

(Gidiş; ağlamaksız ve zahmettir
Gideceğim
Hafif bir yaprak misali
Ki rüzgâr düşürür ağaçtan
Ah vah etmeden, ağlamdan gideceğim yassız ve ağlamaksız
Ağlamak ve gözyaşı neden?
Gideceğim
Bir rüzgâr ve hortum misali, su ve aydınlık misali.)

Bîra Qederê ünlü Bedirxan ailesinin çöküşüyle iç içe geçmiş ilk dönem Kürt ulusal hareketinin hikâyesidir. Daha önce başka hiçbir aile bu denli Kürt hareketinin ayrılmaz bir parçası olmamıştı. Uzun, bu aile vasıtasıyla Kürtler için oldukça büyük önem taşıyan bir döneme ışık tutuyor. Kürt tarihinin bu karanlık sayfasında Kürtlerle ilgili alınan kararlar onların kaderlerini yıllar boyunca şekillendirecektir. Mehmed Uzun, büyük bir başarıyla bu karanlığı resmeder. Romanın başında Goethe'nin Almanca bir sözü var: *Mehr Licht*. Bu sözün anlamı ilk bakışta açığa çıkmaz. Ama okur daha ilk sayfalardan itibaren, henüz 202. sayfadaki *Ronî, ronahî hinekî din ronahî* cümlesini ve 223. sayfada *Makber*'den *Her Yer Karanlık* okumadan önce büyük bir karanlığın içine çekilir. Ancak o an *Mehr Licht*'in anlamı ortaya çıkar. Emir kipi olarak söylenen bu söz zifiri karanlığın içine itilen okurun bilinçaltının tercümesidir: Biraz ışık! Uzun, Kürt tarihinin bu karanlığını kurgularken global arka planı

28. s. 245.

da ihmal etmez. Her iki dünya savaşının ve faşizmin değişik tonlardaki gölgelerini de resme ustaca nakşeder.[29]

Bîra Qederê, bir aile veya bir şahıs üzerinde yoğunlaştığı için biyografik roman olarak da okunabilecek bir tarihi roman. İyi örülmüş ana kurgu ve ustaca eklenen yan olaylar bolca aktarılan tarihi bilginin kuruluğunu ve sığlığını hafifletebildiği gibi anlatının tarihi detaylar altında çökmesinin de önüne geçebilmiştir. Uzun, *Bîra Qederê*'de iki anlatım tekniğini bir arada kullanır. Ana kahraman Celadet'i konuşturarak, romanda baskın olan üçüncü kişi ağzından anlatıma, birinci tekil şahıs anlatımı da ekler. Bu çifte teknikle yazar büyük bir hareket alanı kazanır. O böylece romanın yapısını ve akışını değiştirmeden hem daha fazla tarihi bilgi ve detay sunabiliyor hem de okurla ana kahraman arasında doğrudan bir ilişkinin doğmasını sağlayarak aktarılan hikâyeye göreceli bir gerçeklik kazandırıyor. Nitekim roman, arada bir söze karışarak romancıyla konuşan, onun söylediklerine eklemeler yapan, bazı olayları başka bir gözle görmemizi sağlayan ve hatta yazarı düzelten real bir kahramanın kurgulanmış hikâyesidir. Yani romanın kahramanı olup biteni gözetleyen ve gerektiğinde müdahale eden bir üst merci konumunu aldığı için, her şeyi bilen anlatıcının gücü bu şekilde sınırlanıyor. Protagonist kendisi olayların doğru aktarılması için çaba harcıyor ve daha da önemlisi hikâyedeki otantikliğin garantisi oluyor.[30]

Bîra Qederê, sadece Mehmed Uzun'un değil belki de Kurmancî'nin en önemli tarihi romanıdır. Yazarın tüm titizliğine rağmen detaylarda meydana gelen bazı önemsiz hatalar ve kurguda oluşan birkaç küçük çelişki romanın değerinden bir şey eksiltmez. Mesela 65. sayfada 16 yaşındaki Celadet'in ilk cinsel deneyiminden sonra tek başına Cerrahpaşa hastanesine giderek sünnet olduğunu öğreniyoruz. Bedirxan gibi geleneksel bir Kürt ailesinin İslam dininde önemli bir yeri olan sünnet ritüeline o dönemde böyle kayıtsız kalamayacağını bir tarafa bıraksak bile tek başına bir Osmanlı hastanesine gelen ve henüz rüştünü ispat etme-

---

29. 20. yüzyılın başlarıyla ortalarını tanımlamak için kullanılan "karanlık" kavramı edebiyatta sıkça karşımıza çıkar. Attilâ İlhan'ın aşağı yukarı aynı dönemleri konu edinen romanının ismi de *O Karanlıkta Biz*'dir.

30. Mesela şu örneklere bkz. "*Belê, rast e, min hingê weha got.*" (Evet, doğrudur, o zaman öyle demiştim.), s. 36; "Ma te di bexçê mala me de tiştek ji bîr nekir?" (Acaba sen bizim evin bahçesinde bir şey unutmadın mı?), s. 41; "*Heke te izin hebe, bihêle, ez bi xwe behsa wê rojê bikim (Eğer iznin olursa, bırak ben kendim o günü anlatayım)...* s. 51; "*Gelo saloxdana wî danê êvarê de, tu, niha hineki ne şaş bî?*" (Acaba bu akşam vaktindeki tavsiyede, senin, şimdi biraz yanlışın olmasın?) s. 194; "*Berî ku ez gotine bînim ser romanê, divê ez çend tiştên biçûk ku te ji bîr kirin, bibêjim û bi bîra te bînim.*" (Sözü romana getirmeden evvel, senin unuttuğun birkaç küçük şeyi anlatmam ve sana hatırlatmam gerekir.), s. 200; "*Dirêj meke, Xorte halnas, dirêj meke.*" (Uzatma, halden anlayan genç, uzatma.), s. 202.

miş bir gencin, sorunsuz bir şekilde sünnet edilmesi pek gerçekçi görünmüyor. Ayrıca o yıllarda bugünkü Cerrahpaşa Hastanesi de henüz yoktur, o daha sonra Cumhuriyet Dönemi'nde kurulacaktır.[31] Bunun gibi, kurguda meydana gelen tek tük çelişkiler de romanda bir aksaklığa sebebiyet vermez. Mesela 15. sayfada Celadet'in Samiha Hanım'ın ikinci çocuğu olduğunu ve Samiha Hanım'ın 10 yıl önce de onun ağabeyi Sureya'yı dünyaya getirdiğini öğreniyoruz. Bir sayfa sonra ise Samiha Hanım'ın eşi Emin Bey'in Celadet'in doğumuyla ikinci defa baba olduğu ve ilk oğlu Sureya'nın annesinin o daha iki yaşındayken vefat ettiği belirtilir.[32]

Sonuç olarak, Mehmed Uzun'un eserlerinin Kurmancî romanının zorluklarla dolu gelişim yolunda bir zirveyi temsil ettiğini belirtmek gerekir. Yazar anlatım tekniğiyle, akıcı, lirik diliyle ve konulardaki çeşitliliğiyle Kuzey Kürtçe'sinde yeni ufuklar açar. Yoğun bir edebi çabanın sonucu Uzun, Kurmancî romanında sadece yeni bir tarz yaratmaz; aynı zamanda o güne kadar bu şekilde var olmayan bir roman dilinin, bir roman dünyasının oluşmasına da öncülük eder.[33] Ondan önce başka hiçbir Kürt yazar estetiğe, tekniğe, stile ve forma bu kadar önem vermemiştir. O, bu şekilde romanın Kuzey Kürtçe'sinde popülerlik kazanmasına da büyük katkı sağlamıştır.

Uzun'un romanları aynı zamanda tezli romandır. Eserlerinde Kürtlerin tarihsiz bir halk olduğunu iddia eden resmi tarih teziyle hesaplaşır. Kürt tarihinde işlediği temalarla geçmişin "gerçek yorumunun" yanı sıra, Kürtlerin "zapt edilmiş" geçmişlerine başka bir gözle bakmalarının ve yeni bir tarih kültürü oluşturmalarının önünü de açmayı hedefle-

31. Bak. Aykut Kazancıgil, "İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültelerinin (İstanbul-Cerrahpaşa) Tarihçesi. Türkiye'de Çağdaş Tıp Eğitiminin Başlangıcı." *Tıp Tarihi Araştırmaları* 9, İstanbul 1999, s. 271.

32. "*Ev zarokê ku niha li rê ye, dê bibe zarokê dudiyan ê Samîha Xanimê. Berî niha bi deh salan jî wê zarokek , lawê xwe Sureya, anîbû dinê.*" (Şuan yolda olan bu çocuk, Samiha Hanım'ın ikinci çocuğu olacak. Bundan on yıl önce de bir çocuk, oğlu Süreyya'yı, getirmişti dünyaya.), s. 15. "*Emîn Beg wê dîsan bibûyan bav. Laweki wî hebû; Sureya. Diya Sureya zû wefat kiribû. Sureya hê nebûbû du salî.*" (Emin bey yine baba olacaktı. Bir oğlu vardı: Süreyya. Süreyya'nın annesi erken vefat etmişti. Süreyya daha iki yaşına girmemişti.), s. 16. Bu çelişkinin ilk kısımı romanın Türkçe çevrisinde yer almaz. Bkz. *Kader Kuyusu*, Çev. Muhsin Kızılkaya, İstanbul 2003, s. 18.

33. Uzun'un roman dili ayrı bir çalışma konusu olmakla beraber burada sadece bir hususu belirtmekte yarar var. Özellikle konuşma dilindeki, daha doğrusu ağızlardaki, bazı terkiplerin yazıya olduğu gibi aktarılması yazı dilinin klasik *syntax*'ında bazen kırılmalara yol açar. Uzun'un genetif'ten vazgeçtiği yerler buna en güzel örnektir. *Ezafe* bazı Kürtçe ağızlarda bazı fiillerle kullanılmıyor olsa da bunun yazı diline aynen geçirilmesi akışı bozar. Burada iki örnekle yetinelim: *Min wext nebû tê da binîvisa* (s. 95) ve *eger me dil heye* (s. 94). İkinci şart cümlesinde hem *ezafe* kullanılmıyor (yani: *dilê me*) hem de fiil *indikativ* modusunda bırakılıyor. Oysa Kürtçe'de şart cümleleri *konjuktiv*'le kullanılır (yani burada: *heye* yerine *hebe*). Ergatif bir dil olan Kürtçe'de bu durum özellikle geçişli fiillerin geçmiş hallerinde sıkıntı yaratır.

mektedir. Bunu Kürtlerin geleceklerini inşa etmeleri için büyük bir zaruret olarak görür: "Ben Kürtlerin tarihlerini bilmeleri gerektiğine inanıyorum. Ters yüz edilmiş, unutulmuş bir tarih söz konusudur. Tarihi olmayan milletin geleceği de yoktur. Tarihini bilmeyen, onu kendine göre yorumlamayan bir entelektüel hareketin, bir siyasi hareketin başarı şansı yoktur."[34]

Bu, tüm dünya edebiyatında romana sıkça yüklenen bir misyon olmakla beraber büyük bir hassasiyeti de gerektiren bir durumdur. Çünkü tarihsel olayların kurgulara yapı taşı olduğu kadar edebi yaratıcılığın fiktif elementlerinin de yeni bir tarih yorumuna temel oluşturması, *history* ile *fiktif storie'ler* arasındaki sınırın ne kadar kaygan olduğunu gösterir. Bu tür çabalarda söz konusu olan tarihi romanın istismarı değildir. Ayrıca romancının "tarihsel gerçekleri" anlatabilme kabiliyeti de burada sorgulanmaz. Burada söz konusu olan sorun daha çok metodolojiktir. Yani "gerçekliğin" roman anlatımıyla elde edilebilirliği meselesidir. Sorunun ters yönden sorulması da pekâlâ mümkün: Tarihçi, "bilimsel gerçekliği" ortaya çıkarmaya çalışırken real olanın lehine olmak kaydıyla kurgusal elementlerden ne kadar feragat edebilir? En geç postmodern tarih yorumlarından beri biliyoruz ki buradaki sınır oldukça geçişkendir. Buna rağmen bu durum, "kurgu" ile "tarihi gerçekliğin" istendiği an ve istendiği yerde birbiriyle karıştırılmasını meşru kılmaz. Tarihçinin bilimsellik iddiası, aynen tarihi roman yazarının gerçekliğe ulaşma çabası gibi anlatıcının öznel koşullarının (ya da metodolojisinin) sınırlılığının kabul edilmediği anda veyahut telelojik, ideolojik ve teolojik eğilimlerin devreye girmesiyle sona erer. Bu Türk anlatıcı için de Alman anlatıcı için de Kürt anlatıcı için de aynı şekilde geçerlidir.

34. Mehmed Uzun, *Bir Dil Yaratmak*, İstanbul, 1997, s. 89.

Kürt Edebiyatında Bağlanma

Yaqob Tilermenî

Kürtlerin yaşadığı bölük pörçük coğrafyalardaki siyaset dediğimizde, aklımıza Kürtlerin karşı karşıya kaldıkları siyaset mi gelecek yoksa bu siyasete alternatif olan siyasi mücadeleleri mi?

Kürtlerin coğrafyası farklı uluslar arasında paylaşıldığından beridir ki başları yaşadıkları farklı ülkelerdeki sistemlerle sürekli beladadır. En asli ve insani haklarını normal şartlarda yaşayamadıkları gibi, ellerinde avuçlarında olanlardan da feragat etmeleri istenmekte ya da buna zorlanmaktadır.

Türkiye'de yaşayan Kürtler resmi ağızla azınlık sayılmamasına rağmen, *total sistem**'in dayatmalarıyla onların resmi ağızların saptadığı

* Hapishane, kışla, yatılı okul, hastane gibi bir azınlığın saptadığı kurallara göre ve sadece yönetilen olarak, yaşanılan toplumsal sistemler (Erwin Goffman).

kurallara göre davranmaları istenmektedir. Sanat alanındaki çalışmalar dil üzerinden yürüdüğü için, Kürt sanatçıların dilsiz bir sanat çalışması yürütmelerine belli bir dereceye kadar izin verilmektedir. Zaten buna angaje olup "dilin çok önemli olmadığı" kanaatine varan birçok sanatçı ya tümden lâl bir yola sapıp dayatılanı kabul etmiş görünmeye çalışır ya da kendilerini minör sanat alanına hapsedip ezen ulusun diliyle üretimlerini sürdürür. Bunun dışında hareket eden sanatçılar ya direkt sistem karşıtı bir dil kullanarak sanat eserlerini katı bir muhalefet zırhıyla kaplayıp heba etmekte ya da ideoloji karşıtı olduğunu belirterek Bertolt Brecht'in belirttiği gibi ("ideolojiye karşı savaş, yeni bir ideoloji haline gelir") ideolojisizlik batağına saplanmakta. Bir de tüm bunların dışında *Kitsch** ürünlere arkasını dönüp de siyah-beyaz ayrımının ne bu tarafında ne diğer tarafında yer alan sanatçılar vardır ki bunlar ürünlerini, bir türlü gerçek alımlayıcısına iletme şansını bulamayandır.

Kürtçe edebiyatın gelişimini sürdürmek için mücadele ettiği kulvar ve üstünde hissettiği kesintisiz bir siyaset gölgesi vardır: Kürt dilini ve bu dilde yazılan edebiyatı bir tehdit aracı olarak gören devletlerin çeşitli yollarla bu edebiyatın gelişimini engelleyen tavrı ve bu devletlerin sistemlerine karşı hak arama mücadelesini –silahlı mücadeleler dahil olmak üzere– ve her türlü yol ve yöntemi deneyen Kürt tarafının tavrı.

Bugüne kadar yazılan Kürtçe edebi eserlerin tamamına yakını, "iki taraf"ın savaştığı cephede yuvarlanarak gidebileceği yönü tayin edememe handikabıyla karşılaşmış ve gelişimini tamamlayamayan bir embriyon pozisyonunda beklemiştir. Marx, Balzac'ın romanları üzerine yaptığı değerlendirmede "Balzac yalnızca kendi toplumunun bir kronikçisi olmakla kalmamış, Louis Philippe zamanında hâlâ embriyon halinde bulunup da asıl onun ölümünden sonra, III. Napolyon zamanında gelişmesini tamamlayan kâhince figürlerin yaratıcısı olmayı da başarmıştır" tespitini yapar. Kürt edebiyatçısı/yazarı ise benzer bir gelişim sağlamak için uygulama alanı bulamamıştır.

1930-40 yılları arasında her türlü direnişe karşı Celadet Bedirxan, Kamuran Bedirxan, Cegerxwîn, Osman Sebrî gibi birkaç Kürt aydınının olağanüstü çabalarıyla filizlenme olanağı bulan Kürtçe yazını, dönemin olumsuz şartları nedeniyle gerçek alımlayıcısına ulaşamamış; ancak mürekkep yalamış birkaç nefi Kürt gencinin diasporada farkına varması ve farkındalık yaratması sonucu bir Hawar Ekolü'nden bahsedilmeye başlanmıştır. Bunun ardılı olan günümüz Kürt yazarları bu ekolden ye-

---

* Ortalama beğeniye sunulan, kısa süreli modalarla gelip giden yenilik niteliği taşıyan kültür ürünleri.

terince beslenememiş, tıpkı Hawar yazarlarının yaşadığı gecikmişliğin verdiği hissiyatla farklı kulvarlarda ürün vermeye başlamıştır. Bu da Georg Lukacs'ın *Gerçekçilik Değerlendiriliyor* yazısında işaret ettiği yanılgıya düşülmesine yol açmıştır: "Edebiyat nesnel gerçekliğin yansıtıldığı özgül bir yol ve yöntem formuysa, o zaman edebiyat için realiteyi aslında nasılsa öyle kavramak ve yüzeydeki görünümüyle kendini açığa vuranı yeniden üretmekle yetinmemek hayati bir önem taşımak durumundadır."

Edebiyatta siyasetin gölgesi ve bunun akabinde oluşan bağlanmayla ilgili en önemli tespitler, Frankfurt Okulu döneminde "bağlanmayı öngören edebiyat" ile "bağımsız kalmayı öngören edebiyat" üzerine teorik düzeyde çok yönlü yapılmıştır. Özellikle Theodor Adorno'nun *Bağlanma* yazısı bu konuda yazılmış etkin yazılardan bir tanesidir. Sanat ve edebiyat bu iki farklı düşüncenin oluşturduğu kutuplar arasındaki gerilimde varlığını sürdürmüştür. Bağlanma boyun eğmişliğe dönüşünce, propagandaya indirgenince ve herhangi bir sistem (ideoloji) sanat ve edebiyat konusundaki görüşlerini bir doktorun hastasına sunduğu reçete gibi yazar-sanatçılara sununca yazar-sanatçıların buna karşı çıkma silahları tamamıyla elinden alınmıştır anlamına gelir ki bu da edebiyatın özerk bir konuma sokulması ve bu özerk konumunu koruması yerine, gerçekliği görünür şekliyle sunması demektir. Dolayısıyla Kürtçe romanın babası sayılan Erebê Şemo'nun romanlarında dönemin gerçekliğini dolayımsız bir şekilde sunduğunu ve bunu daha da ileriye götürerek Sovyetler Birliği rejiminin bir propagandisti konumunda kaldığını rahatlıkla belirtebiliriz. Buna rağmen Erebê Şemo, Stalin'in diğer yazarlara reva gördüğü kürek mahkûmluğundan kurtulamamış, yazması gereken yetkin eserlerinin gün yüzüne çıkması engellenmiştir.

Mevcut sistemlerin dayatmacı siyasetleri nedeniyle dış kulvarda serpilip gelişmek zorunda kalmış Kürtçe edebiyatın dönemin zor şartlarında ulaşabildiği düzey *Bildung Roman** düzeyinde kalmıştır. Bu nedenle 1930'lardan sonra Türkiye sınırları dışında Suriye'de ikamet etmek zorunda kalmış Mir Celadet Alî Bedirxan'ın öncülüğünde yürütülen ve daha sonra *Hawar* dergisinin çıkmasıyla yetkin ürünler verilmesini sağlayan hareket sayesinde şiir, makale, öykü, tiyatro, fabl, masal türlerinde ilk adımların atılması sağlanmıştır. Ancak verilen eserler ulusal bir edebiyat yaratma kaygısı taşıdığından, geçerli etikle kişinin duygu ve doğal yanlarının çatışmasını ele alan, sonunda duyguların bastırılmasını ve etiğin olumlanmasını öneren metinlerin ortaya çıkmasına neden ol-

* Alman edebiyatında eğitsel amaçlı roman denilen bir tür.

muştur. Bu nedenle Qedrîcan, şiirde yeniyi yakalamasına rağmen sosyalist rejime güzellemeler yazınca; Cegerxwîn klasik Kürtçe şiir damarı üzerinden yeni manzumeler yazmasına rağmen Kürtlerin ayağa kalkmasını ve direnmesini didaktik bir tarzda dile getirince; Osman Sebrî fabllar üzerinden ders çıkarılmasını önerince; Nûredîn Zaza dönemin etkin hikâyelerinin benzeri hikâyeler yazmasına rağmen hikâyeleri dışa açılmayınca popüler kavramının içine hapsolmuşlardır. Kamiran Alî Bedirxan ve Celadet Alî Bedirxan okuduklarından çevirdikleri dünya edebiyatı eserlerine rağmen, kafalarında tarihi yapan, dünyayı ve kendilerini değiştiren bir halk öngörüsü, yani Bertolt Brecht'in deyimiyle, kafalarındaki popüler kavramında kavgacı bir halk tasavvur etmiştir. Bu nedenle istedikleri düzeyde bir mecraya ulaşamamıştır.

Bundan sonra Türkiye'de 1990'ların başlarına kadar, baskılardan dolayı Kürtçe edebiyatta –tabiri caizse– yaprak kıpırdamamış, sadece diasporaya kapağı atmış dönemin birçok siyasetçisinin, devrimcisinin çabalarıyla şiir, öykü, roman dalında bazı eserler verilmiştir. Yine bu dönemde yaşanan –kimilerince düşük yoğunluklu– savaş, Kürtlerin kurumlarını oluşturmalarıyla mücadelenin dil alanına sıçramasına ve yeni bir geleneğin, tradisyonun oluşmasına kapı aralamıştır. Kurumlar aracılığıyla çıkarılan kimi dergilerde yeni isimlerin şiir, öykü, tanıtım, değerlendirme, eleştiri yazılarına rastlanmaktadır.

Bu kurumlardan biri olan Mezopotamya Kültür Merkezi'nin 1990'ların başında çıkarmış olduğu *Rewşen* dergisi, 2000'lerden sonra kitapları yayımlanan birçok yazarın ilk yazılarının yayımlandığı bir misyona sahiptir. Söz konusu dergi kurumun olunca, yazılanlar da kurumun hedef kitlesine yönelik olmak zorunda kalmıştır. Bunun dışında çıkan dergiler de tamamen özgür bireylerin çabaları sonucu değil de farklı görüş etrafında toplanan, yani bağlanmayı öngören edebiyat çevrelerinindir. Bu alanda uzun erimli olan dergilerden bir tanesi de *Nûbihar* dergisi olmuştur. Günümüze kadar yayınını sürdüren *Nûbihar* dergisinin içeriğine bakıldığında, İslam dini esaslı klasik Kürt edebiyatının motifleriyle süslü olduğu gözden kaçırılmayacak bir gerçekliktir. *Nûdem, Pelîn, Kevan* gibi dergilerin etrafında toplanıp siyasetin gölgesi dışında bir edebiyatla meşgul olmak isteyenlerin çabaları, bir noktadan sonra mevcut siyasetin ağırlığını taşıyamamış ve bu insan belli bir süre sonra çalışmalarını durdurmak durumunda kalmıştır.

İş yazmaya ve yazdıklarını kitap halinde yayımlatmaya gelince heterojen bir durumla karşılaşmaktayız. Her ne kadar farklı bireyler, farklı coğrafyalarda, farklı tavırlar sergileyerek şiir, öykü ve roman yazıyorlar-

sa da savaşın devam ediyor olması, bir kısım yazar-şairin güncele takılmasına ve kendilerinden beklenen etkin eserlerini ortaya koyamamasına, bu arada bunun üstesinden gelenlerin eserlerinin bu hengâme arasında kaybolmasına neden olmaktadır. Çünkü güncelde geçen dramatik trajedilerin, yani en uç noktasında yaşanan acıların sanatsal olarak ifade edilmesi bu acıların "şeyleştirilmesi"nin ve yazarın estetik haz duyma amacıyla üretime başladığının bir göstergesidir. Bu da yaşatılan acıların üzerine bir sünger çekilmesine neden olmakta, bunu bir iş haline getiren sistemin sürdürücüleriyle uyuşmak anlamına gelmektedir. Dolayısıyla yaşamın her alanında herkes tarafından dile getirilenler, yazar eliyle bir daha tekrarlanmaktadır. Bu da yazarın edebi ürününü alımlayıcısına sunmadan yenilmesi demektir.

Adorno, bağlanmacı olmayan bir sanat çalışmasının kendi kendine formunu belirlerken, hiç hesaba katmadığı halde, yazıldığı dönemin gerçekliğinin ardındakini de gösterebileceğini belirtmiştir. Günümüzde Kürtçe edebiyatta yetkin eserler verilmesine rağmen savaşın tozu-dumanı ve savaşan tarafların baskı araçları Kürtçe'nin, Kürtçe yazılanların ve Kürt yazarlarının istenilen oranda alımlayıcısıyla yan yana, karşı karşıya gelmesine müsaade etmemekte ve yaratılan eserlerin daha ileri bir zamanda okuruyla –belki– buluşmasına neden olmaktadır. Walter Benjamin'in dediği gibi "inorganik olanın organik olanı egemenliği altına aldığı verili toplumlarda, doğal gelişme yolu kapatıldığı için ölüme yönelmiş" ve Kürt edebiyatının yazarlarının kendi öz fikirlerinin birer taşıyıcısı olma durumu da engellenmiş olmaktadır.

Haziran 2010-Mersin/Kızıltepe

Kürt Edebiyatı Üzerine Bir Deneme: Politik Edebiyat mı, Politikanın Edebiyatı mı?

Nuri Fırat

Edebiyat siyaset ilişkisi her zaman tartışma konusudur. Bu tartışma yıllardan beri süregelen ve muhtemelen daha uzun yıllar boyunca gündemdeki yerini koruyacak olan bir tartışma olarak değerlendirilebilir.

Siyasetin bir bütün olarak hayat üzerindeki etkisinin, kültürel bağlam çerçevesinde edebiyat ilişkisi düzeyinde de sorgulamaya tabi tutulduğu söylenebilir. Özellikle disipliner olarak ve edebiyat eleştirisi kapsamında bu sorgulamanın yürütüldüğünü söylemek mümkündür.

Edebiyat bir kültür yapısı olarak ele alındığında, edebiyat-siyaset ilişkisinin daha rahat sorgulanabileceğini belirtebiliriz. Siyaset ve iktidar olgusu bağlamında kültürün gördüğü işlev üzerine yapılan araştırmalar, incelemeler ve ortaya çıkan sonuçlar, edebiyat-siyaset ilişkisinin daha rahat anlaşılmasına olanak sunuyor.

İktidar yapılarını ve bunların bir tür en önemli aracı olarak siyaseti gündemleştirdiğimizde, aynı zamanda tahakküm araçlarını ve hegemonyayı değerlendirmiş oluyoruz. İktidarın ve siyasal yapılarının kaba anlamda hükmetme araçlarını barındırmadığını ve dolayısıyla sadece tahakkümden ibaret olmadığını söyleyebiliriz. Siyasal yapıların aynı zamanda "meşrulaştırıcı" misyonlar yüklenen çeşitli yapılara olan ihtiyacı da dile getirilebilir. Hükmetmenin bu yanına Antonio Gramsci'nin deyimiyle "hegemonya" denilebilir. İktidar yapılarının hükmedilen kesimler tarafından daha çok içselleştirilmesini sağlayan gücü olarak hegemonyaya bakıldığında, inşa edilen çeşitli yapılarla karşılaşmak mümkündür. Tahakkümün militer yapıları gibi hegemonyanın da ürettiği yapılar söz konusudur.

Hegemonik bir gücün inşası söz konusu edildiğinde, en temel karakter olarak, diğer bütün başat özellikleri neredeyse olanaklı kılan kültürel yapıyı gündemleştirmek gerekecektir. Antonio Gramsci, "Batı toplumunu devrimciler tarafından ele geçirilmesini bile olanaksızlaştıracak kadar kuşatan ve devletin zor kullanma tekelinden de etkili olan kültür yapısına" dikkatleri çekerken, kültürü bağımsızca sermayeleşen bir girişim olarak ele alır ve otorite ya da iktidarla arasında ilişki olduğundan kuşku duyulmaması gerektiğini belirtir: "Çünkü kültürü kendi yapılanışları, sosyo-ekonomik alandakilerle iç içe geçmiş ve sonuçta devletle devlet olarak bağlantılı yapılanışları olan bir tarihsel güç olarak görmemiz gerekir" (Antonio Gramsci, Aktaran; Edward Said, *Kış Ruhu*, Metis Yayınları, s. 162).

Gramsci'nin belirttiklerinden hareketle kültürün hegemonik işlevinin modern dönem öncesi klasik imparatorluklarda tahakküm ilişkisinin yanında daha geri planda kaldığı iddia edilebilir; dolayısıyla modern dünyanın/sistemin en temel karakteri olarak hegemonya gücünü göstermek mümkündür. Klasik ve modern imparatorlukların temel ayrışma noktalarını, kuşkusuz, daha birçok hususta belirtebiliriz.

Edward Said'in bu konuda ileri sürdüğü düşünceler tamamlayıcı niteliktedir: "Birinci Dünya Savaşı başladığında Avrupa ve Amerika yeryüzünün büyük bölümünü şu ya da bu biçimde sömürgeci boyunduruk altına almış durumdaydı. Böyle olmasının pek çok nedeni vardı. (...) Benim öne sürdüğüm kuram, kültürün çok önemli, gerçekten vazgeçilmez bir rol oynadığıdır. (...) Bu kültürel süreç, emperyalizmin maddi merkezindeki iktisadi ve siyasal mekanizmanın yaşamsal, etkileyici ve güç kazandırıcı karşılığı olarak görülmelidir" (Edward Said, *Kültür ve Emperyalizm*, Hil Yayınları, s. 333-334).

Burada belirtilen, Avrupa'da gelişen modern dünyanın/sistemin genel çapı ve hegemonik gücünü oluşturan kültürel doku olmakla birlikte, başka bir hususa daha değinilmiş bulunuluyor: Hegemonyanın şekillenmesinde, bu kültürel dokunun önemli bir bileşeni olarak bilgi yapılarının oynayacağı rol. Daha önceki bütün klasik imparatorluklardan daha geniş bir coğrafi yaygınlığı ve tahakkümü olanaklı kılan tavır ve göndergeler, imgeler ve betimlemelerle modern dünyanın/sistemin kuram ve uygulamalarını benimseten, özümseten, yapılandıran, yerleşmeyi, fethetmeyi meşrulaştıran, ilahi bir misyon gibi yükümlü kılan ve nihayetinde egemenliği sağlayan olgu, bilgi yapılarının ne tür bir misyonla inşa edildiğinin göstergesi olabilmektedir.

Şunun altını özellikle çizmekte fayda var: Edebiyat metinlerini bilgi yapıları kapsamında değerlendiriyoruz. Modern dünyanın/sistemin tam da bahsettiğimiz hegemonyayı kurumsallaştırma biçimi olarak bilgi yapılarının ayrıştırıcı özelliğini böylece sorunsallaştırdığımız gibi, edebiyat metinlerini bir bütün olarak sosyal bilimler kapsamında ve daha geniş bir çerçevede, kültürel yapıların oynadığı rol çerçevesinde, ele alıyoruz. Özellikle karşılaştırmalı edebiyat alanı başta olmak üzere, eleştirel ve disipliner kuramlar kapsamında yapılan incelemeler ve ortaya çıkan sonuçların, böyle bir değerlendirmeyi yapmamızı olanaklı kıldığını ileri sürebiliriz. Örneğin Edward Said'in Joseph Conrad çözümlemeleri veya kültür, emperyalizm ya da şarkiyatçılık bağlamında masaya yatırdığı daha birçok edebi metin eleştirileri, yol açıcı olmuştur.

Edebiyat-siyaset ilişkisi bağlamında yaptığımız bu genel girişten hareketle Kürt edebiyatını, esas olarak da son 30 yıla damgasını vuran Kürt Siyasal Hareketi'nin katettiği gelişmeler kapsamında değerlendirmeye çalışacağız.

XANÎ'DEN SONRA

Ehmedê Xanî tanınan en önemli Kürt şairi, edebiyatçısı olarak ele alınıyor. Yazdığı eser *Mem û Zîn* de Kürt edebiyatı kapsamında en önemli eser olarak değerlendiriliyor. Bu durumu olanaklı kılansa, Xanî'nin edebi yeteneği ve eserinin edebi niteliğinin yanı sıra gördüğü işlevdir.

Xanî'nin *Mem û Zîn* eseri, her şeyden önce bir aşk manzumesidir ve edebi değeri, tartışmasız, oldukça büyüktür. Ancak bu manzumede dile gelen düşünceler aynı zamanda politik bir işlevi de yerine getiriyor. Kürt milliyetçi söyleminin en temel başvuru kaynağı haline gelmesi de bunun göstergesidir.

Bizim de bir padişahımız olsaydı eğer
Allah ona bir taç verseydi eğer
Belirlenmiş olsaydı onun için bir taht
Açıkça açılırdı bizim için de baht
Elde edilseydi onun için biraç
Elbet olurdu bizim için de revaç
Gam yerdi biz öksüzler için ve de acırdı
Soysuz ve aç gözlü çıkarların elinden kurtarırdı
Bize galip gelmezdi elinde viraneye dönmezdik
Tutsak, yoksul ve çaresiz düşmezdik

Türklere ve Taciklere yenilip boyun eğmezdik (H. Mem, *Üçüncü Öğretmen Xanî*, İstanbul Kürt Enstitüsü Yayınları, s. 97-98).

Xanî'nin burada alıntıladığımız ve benzer mahiyette olan daha birçok beyiti, edebi eserinin politik muhtevasını ortaya koyuyor. Xanî'nin bu eserinde, modern anlamda bir devlet ve iktidar talebinde bulunduğunu söylemek zor olsa da (Kürt milliyetçi söylemi böyle değerlendirme yapıp, Xanî'nin eserini modern milliyetçi eğilimin başlangıcı haline bile getiriyor ve bu tartışma götüren iddiaya katılmadığımızı burada belirtmekle yetineceğiz) esasında politik yapılara işaret etmesi, Kürt edebiyatı-iktidar ve siyaset ilişkisi bakımından bir başlangıç olarak değerlendirmek de mümkündür.

Xanî'yle başlattığımız Kürt edebiyatı ve siyaset ilişkisi elbette günümüzde de sürüyor. Xanî'nin bir tür ardılları olarak da değerlendirebileceğimiz Hacî Qadirî Koyî, Pîremêrd, Osman Sebrî, Qedrî Can, Cegerxwîn gibi modern dönem Kürt edebiyatçılarının edebi metinlerinde de politik muhtevaya rastlamak mümkündür. Üstelik sadece metinlerinde değil, saydığımız isimlerin çoğu yaşamları itibariyle de politik Kürt mücadelesinin bir parçası haline gelmiştir. Pîremêrd'in Osmanlı'nın dağılışından sonraki Kürt Ulusalcı Hareketleri'yle ilişkileri, özellikle de Şeyh Mahmud Berzenci İsyanı sırasında ve sonrasında oynadığı rol ya da Osman Sebrî'nin 1925'teki Şeyh Said İsyanı sonrasında sığınmak zorunda kalması, Suriye'de Ağrı İsyanı'nda önemli rol oynayan Kürt ulusalcı örgütü Xoybûn'la olan ilişkisi ve daha sonra ölümüne yakın PKK ile kurduğu ilişki birer örnek teşkil ediyor. Hemen bir hususu da belirtmekte fayda var; saydığımız isimler ve daha birçok benzeri, öncelikle edebiyatçı kimlikleriyle tanınan ve bunun olanaklı kıldığı zeminde politik aktiviteler içinde öne çıkmış isimlerdir.

Kürt edebiyatıyla ilgili yaptığımız genel analiz, elbette indirgemeci olmamalı, mutlaka heterojen bir gelişim yapısı izlemiştir. Ancak sözünü ettiklerimiz, doğrudan siyasetle ilgili olan bir Kürt edebiyat dünyasıdır. Doğrudan ilgiyi olanaklı kılan durumsa, bugün "Kürt sorunu" olarak hâlâ gündemdeki yerini koruyan sorundur.

Kürt sorununu kültürel-politik bir sorun olarak değerlendirdiğimizde, bunun bir kimlik sorununa işaret ettiğini dile getiriyoruz. Bu bağlamda yaklaşık 40 milyon Kürt'ü doğrudan ilgilendiren ve Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren, daha çok isyan bastırma pratikleriyle günümüze kadar ulaşan soruna Kürt edebiyatının ilgisiz kalması elbette ki beklenemez.

Bir kimlik ve statü sorunu olarak Kürt sorununun daha erken dönemlerde, 17. yüzyılda, Xanî'nin gündemine girdiği, 19. yüzyılın sonlarından günümüze kadarsa modern unsurlarla daha da çeşitlenerek sorunun çok sayıda Kürt edebiyatçısının gündeminde yer edindiği söylenebilir.

Kürtlerin "ulus inşa süreci"nin ve bu kapsamda verilen "ulus kurtuluş mücadelesi"nin 20. yüzyılın başından günümüze dek sürdüğü göz önüne getirildiğinde, edebi kültürel yapıların bu süreçten bağımsız bir gelişim seyri izlemesinin çok da mümkün olmadığı görülebilir. En basitinden kabul edilmeyen bir kimlik, haliyle kabul edilmeyen bir dil ve kültürel yapı anlamına geliyor. Sadece Cumhuriyet sonrası Türkiye ve Kürt sorunu baz alındığında bile bu durum çok açık bir şekilde görülebilir.

Kürtlerin "varlığına" işaret eden unsurların yok sayılması anlamına gelen politik gelişim sürecinde, "varlığın" bir işareti ya da unsuru olarak kabul edilen Kürt edebiyatı da yok sayılanlar arasındaki yerini alacaktır ve nitekim öyle de olmuştur. 2000'lere kadar yasaklı olan Kürt dili (hatta günümüzde bile bu durumun sürdüğü ileri sürülebilir. Kürtçe yayın yapan *Azadiya Welat* gazetesi yazı işleri müdürü Vedat Kurşun'a 2010 Türkiye'sinde verilen 166 yıl hapis cezası başka nasıl açıklanabilir?), toplatılan kitaplar, hapislerde çürüyen yazarlar, aydınlar, edebiyatçılar ve daha birçok uygulama... Örneğin Xanî'nin *Mem û Zîn* eserinin 20. yüzyılın başlarında, İstanbul'daki bazı politik çevreler tarafından yeni baskısının yapıldığını biliyoruz. Türkiye'de daha sonraki baskısının ancak 1960'larda yapıldığını ve yasaklanan bu eserin ancak 1990'dan sonra tekrar basılabildiğini aktarabiliriz. Eserin baskısının yasaklanmış olması, aynı zamanda Kürt edebiyatının okura ulaşmasının engellenmesi sürecini de ifade ediyor.

Özetle, değinmeye çalıştığımız süreçler bağlamında bazı sonuçlara varmak mümkün: Birincisi; Kürt edebiyatı, modern dönem boyunca (özellikle de 20. yüzyılda ve günümüzde) yok sayılan bir kimliğin parçası olarak değerlendirilmiş ve yok sayılmıştır. İkincisi; Kürt edebiyatı, yok sayılan kimliğin kültürel bir parçası olarak "varlığın" işareti kapsamında değerlendirilmiş ve bu durum ortaya çıkan eserlerin hem "işlev ve misyonu"na hem de muhtevasına doğrudan yansımıştır. Üçüncüsü; dolayısıyla bu durum, Kürt edebiyatının kimliğin hem yok sayılması hem de inşası sürecinde iktidar ve politik yapılarıyla olan doğrudan ilişkisine ve paralel gelişim seyrine işaret eder.

"ULUSAL İNŞA" VE EDEBİYAT

Modern Türkiye tarihine bakıldığında, Kürt sorununda kabaca isyan bastırma pratiğine tanık oluyoruz. Son otuz yıldaysa bu pratiğin çok daha şiddetli bir hal aldığını ve günümüze dek sürdüğünü görüyoruz.

Son otuz yılda etkili olan Kürt Politik Mücadelesi, çıkış noktasını "ulusal haklar" üzerinde şekillendiriyor. Bu mücadelenin, şiddetli bastırma pratiğine karşılık şiddetli bir yöntem benimsemesi, kimlik talebinin öncelliğini geri plana atmaz. Aksine kimlik mücadelesinin bir bütün olarak başarıya ulaşması için benimsenen yöntemin "yol açıcı" bir işlev gördüğüne ve dolayısıyla hem bu bakımdan hem de dayatılan şiddetli bastırma pratiğine karşılık "zorunlu" olduğuna inanılır.

Burada dikkat çekmek istediğimiz husus şu: Son otuz yılda verilen mücadelenin neredeyse yarısından fazlasında "varlığın kanıtı" öncelikli hedefken; günümüze dek süren sonraki dönemdeyse, bastırma pratikleriyle "büyük oranda tahrip edilen" ve bu nedenle "tarihsel süreç içinde gecikilen" uluslaşma sürecinin inşasının da öncelikli hedef kapsamına alındığını görüyoruz.

Son otuz yıllık süreçte Kürt kültürünün de Kürt Politik Mücadelesi'ne paralel bir gelişim seyri izlediğini söyleyebiliriz. Artan politik etkinliğe paralel olarak, Kürt kültürünün de görünürlük ve etkinlik kazandığı kaydedilebilir. Özellikle 1990'lı yıllardan sonra bu etkinliğin iyiden iyiye arttığından ve günümüzdeyse artık çok daha geniş bir etkinlik sahası kazandığından söz edilebilir. Elbette ki son otuz yıldan önce Kürt kültürünün bir kesintiye uğradığını ve daha sonra politik mücadeleyle tekrar tarih sahnesine çıktığını ileri sürmüyoruz. Kastettiğimiz, Türkiye deneyimi çerçevesinde, oldukça fazla tahrip edilmiş ve etkinlik derecesini yitirmiş bir kültürel yapının, politik mücadelenin artan etkinliğiyle bir-

likte tekrardan görünür olduğu ve daha geniş bir kitle sahasında etkinlik kurabildiğidir.

2000'lere kadar şiddetli politik mücadeleye paralel olarak daha cesurca ortaya çıkan ve her geçen gün etkinliğini arttıran bir Kürt edebiyat dünyasını görüyoruz. "Varlığın kanıtı" konusunda öncelikli olarak işlev gören ve tartışma dünyasına daha çok bu yönüyle giren edebi çalışmaların (buna dil ve gramer çalışmaları da eklenebilir), bu anlamda "ulusal kurtuluş" cephesinde yer aldığını görüyoruz. "Ulusal kurtuluş" mücadelesiyle kurulan bu ilişki biçimi, kültür dünyasının bir parçası olarak edebiyat dünyasından da bir talepte bulunulduğunu gösteriyor: Ulusal kimliğin inşası işlevi!

1990'lı yıllardan sonra, "ulusal" olma iddiasını çok daha güçlü bir şekilde dillendiren kültürel yapıların söz konusu talebe olumlu yaklaştığını söylemek gerekir. Ortaya çıkarılan her eser, üretilen her söylem, güçlenen kültürel yapılar bir bütün olarak "ulusal" cepheye katkı sağladı. Özellikle 1990'lı yıllarda kitle talebinin artması ve yayıncılık dünyasının gelişmesiyle Kürt edebiyat dünyasının katkısı azımsanmayacak bir düzeye ulaştı.

2000'li yıllara gelindiğindeyse, Kürtlerin "ulusal kurtuluş" mücadelesinde önceliklerin farklılaşmaya başladığını, şiddet yöntemlerinden ziyade politik yöntemlerin esas alınmasının gündeme geldiğini, "varlığın kanıtı" önceliğinin yerine "ulusal kimliğin inşası" hedefinin öne çıktığını görüyoruz. Kürt Ulusal Kurtuluş Mücadelesi'ndeki bu değişim, esasında içsel anlamda da farklılaşmaların öne çıktığını ortaya koyuyor. "Ulusal kurtuluş" perspektifi kapsamında bir bakıma "seferberlik" haliyle kültürel yapılarla doğrudan kurulan ilişkiler, daha kırılgan bir hal almaya başladı. Kültürel yapıların siyasi yelpazeden görece daha bağımsız hareket etme isteği ön plana çıktı. Bu durum, özellikle 2000'lerden sonra bariz bir şekilde, kültür dünyasının bir parçası olarak edebiyat alanının önceliklerinin çok daha çeşitlendiği ve farklı işlevler görmeye başladığı anlamına da geliyor.

Kastedilen bu gelişmelerden sonra karşımıza iki farklı cephe çıkıyor: Birincisi, politik yapılardan gelmeyen ancak daha önceleri politik yapılarla öncelikli olarak edebiyatçı kimlikleriyle ilişki kuranların ayrı bir mecrada hayata devam etme isteği. İkincisiyse, politik yapılar içinde yer alan ve ortaya koydukları eserlerle politik yapının talep ettiği "inşa süreci"ne katkı sağlamayı öncelikli amaç edinen çalışmalar.

Söz konusu iki cephenin aslında bir yere kadar ortak bir paydada buluştuğunu söyleyebiliriz. Ortak payda daha çok "varlığın kanıtı" ve

daha geniş bir perspektifte "ulusun inşası" hususları oluyor. Ama aynı zamanda iki cephe arasındaki ilişkinin ortak "zorunluluklar" üzerinden kurulması kadar, kararsız bir nitelik taşıdığı da tespit edilebilir. Zorunluluk, varlık mücadelesinden kaynaklanırken; kararsızlık, taleplerin farklılaşmasından zemin buluyor.

Öteden beri yazdıklarımızla aslında zorunluluk ilişkisine değiniyoruz. Kararsızlık haliyse, elbette bir gün yolların ayrılacağına işaret eden gelişmelerden kaynaklanıyor. Yolların ayrılması "ulusal kurtuluş" mücadelesinin belli bir aşamaya gelmesinden sonraki aşamadır. Burada "inşa süreci"yle ilgili farklı perspektifler öne çıkmaya başlayacak ve bu perspektiflerin beslendiği heterojen toplumsal ve siyasi yapılarla edebiyat ve kültür insanlarının öncelikli olarak benimseyeceği kimlikler, belirleyici bir konuma gelecektir. İşte 2000'lerden sonra Kürt edebiyat dünyasının yaşadığı durum bu çerçevede değerlendirilebilir.

Sonraki bölümlerde değerlendirmeye çalışacağımız Mehmed Uzun örneklemesi ve "dağ–zindan edebiyatı" olarak değerlendirdiğimiz yapı, Kürt edebiyatının yaşadığı içsel ihtilafa ve daha ziyade "inşa süreci"nde farklılaşan yapılara ve iddialara işaret edecektir.

"MİSYON" VE EDEBİYAT

Kürt Politik Mücadelesi'nin önemli aktörlerinden ve entelektüellerinden olan Sarya Baran, 2004 yılında *Vesta* dergisinde şu değerlendirmeyi yapmıştı: "Son 25 yılda Kürt toplumunun ve insanın yaşadıklarına bakalım. Kürt halkı tarihinin en büyük değişimini yaşadı; psikolojisi, ruh hali, duyguları, düşünceleri ve davranışları değişti. Geçmişte varolan birçok şeyi yıkıp attı ve yerine yenilerini koydu. Yeni bir ruh hali ve psikolojik yapı kazandı. Yeni duygular edindi, değer yargıları değişti. Örneğin duygusallığı değişti. Özgürlük mücadelesi, yabancı egemenliğin ulusal inkâr ve imha siyasetinin ortaya çıkardığı duygusal çarpıtmayı yerle bir etti. Onun yerine duyguları düzelten, yücelten, insan ve toplum yaşamı açısından anlamlı kılan bir düzey ortaya çıkardı. Kürt insanının düşünce dünyası değişti ve bu durum, zihniyet devrimi olarak devam ediyor" (Sarya Baran, *Sanat Yeniyi İnşa Eder*, *Vesta* dergisi, Sayı: 2, 2004, s. 32).

Baran, burada Kürt Politik Mücadele'siyle yaşanan toplumsal değişimleri gündemleştirirken, aynı zamanda bu değişimin olanaklı kıldığı bir "inşa süreci"ne işaret ediyor. Yaşanan altüst oluşlar üzerinden "yeninin inşa edilmesi" talebini öne çıkaran Baran, özellikle kültürel yapılara düşen "sorumluluğa" işaret ediyor: "Yürütülen çok yönlü ve büyük mü-

cadeleyle ortaya çıkarılan değerler, kültür birikimi büyük ölçüde işlenmemiş bir hammadde konumunda duruyor. Ortaya çıkan demokratik değişiklikler, kültür dışındaki çalışmalarla işlenmiş durumdadır. Örneğin askeri ve siyasi faaliyetlerle, yine eğitim faaliyetleriyle insana ve topluma yansıtılmıştır. Ama güzel sanatlar bakımından ele alındığında, henüz Özgürlük Mücadelesi'nin yarattığı birikimin bir ham madde olarak işlenmeyi beklediği belirtilebilir. Bu bakımdan güzel sanatlar alanı, geniş bir çalışma ve mücadele alanı olarak önümüzde duruyor" (Sarya Baran, a.g.e., s. 36).

Kültürel yapılara açıktan bir politik-kültürel "misyon"un yüklendiği ve misyonun "mücadelenin asli görevleri" içinde tanımlandığı görülüyor. Bu durum, liberal teoride kültür yapılarının iktidar ve siyaset yapılarıyla daha müphem olan hegemonik ilişkisinin, sosyalist-devrimci söylemle daha açıktan dışa vurumunun göstergesidir. Genel bir "ulusal kurtuluş" perspektifinden ziyade, bunu da kapsama iddiasında olan daha ideolojik "devrimci parti mücadelesi" perspektifinin esas alındığı söylenebilir. Bu iddia, genelde bir ihtilafa da işaret eder: Dünyanın bütün devrimci hareketlerinin deneyimlerinde de karşımıza çıkan bu iddia, sınıfsal ve dolayısıyla ideolojik karakteri aşırı derecede ön plana çıkarması nedeniyle bünyesinde "içerilenler"i ve "dışlananlar"ı barındırır.

"İçerilenler", "devrimci hareketin ortaya çıkardığı değerler" üzerinden insanın gerçekleştirilmesi talebine karşılık gelir ve bu iddia, daha çok politik yapıyla organik bağ içinde bulunanlar tarafından benimsenir ve "misyon"un yerine getirilmesine çalışılır. Öte yandan dünya görüşü ve dolayısıyla politik tercihleri itibariyle ayrı durmayı (örneğin daha liberal veya muhafazakâr olabilir) tercih edenlerse, "dışlananlar" kategorisindeki yerini alır. Bu noktada Baran'ın çizdiği çerçeve, bu kategoride yer alanlar tarafından çok da karşılık bulmayacaktır.

"Dışlananlar"ın ortaya koydukları eserler, genel anlamda dil, kültür ve tarih gibi alanlarda "ulusal literatüre" önemli katkılar sunmaya devam edebilir ve bu yanıyla hâkim politik mücadeleyle bir uzlaşma noktasında buluşabilir. Çünkü Kürt Politik Hareketi'ne bakıldığında aynı zamanda "ulusal iddialar" taşıdığı rahatlıkla görülecektir ve mücadelesinin genel çerçevesi bunun üzerinde şekillenmektedir. Ancak ayrışma noktası, genel çerçevenin devrimci hareketin ideolojik nüveleriyle donatılması iddiasında ortaya çıkıyor. Örneğin Kürt tarihinden bir kesitin edebi sunumu önemlidir ve desteklenir; ancak politik hareketin önceliği değildir. Öbür yandan bir militanın yaşam serüvenin romanlaştırılması daha çok alkışlanabilir ve benimsenebilir; çünkü birinci planda talep

edilen politik mücadeleye güncel olarak da katkı sunabilecek ve aynı zamanda devrimci altüst oluşun ve varlığın bu şekilde oluşumunun kanıtı olabilecek eserdir.

Kürt Politik Mücadelesi'nin zemininde bir şekilde buluşabilen kültürel yapılar arasındaki söz konusu ihtilafın, özellikle 2000'den sonra belirgin bir hal aldığını ve Kürt edebiyat dünyasında eleştiri geleneğinin de daha çok bu minval üzerinden şekillendiğini söyleyebiliriz. Bu durumun edebi kritiğe ve formel gelişime ciddi bir katkı sunmadığı bir gerçekken, öte yandan edebi muhtevanın bir yandan siyasallaşmasına, ayrılan yollar üzerinden çeşitlenmesine zemin sunduğu kaydedilebilir.

MEHMED UZUN İHTİLAFI

"Bir roman anlattığı kim ve ne olursa olsun yazarının kimliğini de taşır. Onun topluma ve insana bakış açısını da ortaya koyar. Bu noktada yazar 'ben sadece tarihte olan olayları ortaya koydum, taraf değilim' diyemez. Bu açıdan *Kader Kuyusu* romanı bir bakıma Mehmed Uzun'un yaşamını, ruh halini ve Kürt'e bakış açısını yansıtmaktadır. Bir aydın ve sanatçı karakteri ülkesinin ve halkının uğradığı haksızlıklardan bahseder. Dilinin, kültürünün yasaklanmasından yakınır; ama halkından kopuktur, mülteci yaşamdan vazgeçip ülkesine dönmeyi düşünmez. Halkının mücadelesine kendisini katmaktan kaçınır ve görmezlikten gelir. Bu insan yaşadığı değişimden habersizdir ya da görmenin gerektireceği sorumluluktan kaçmak için gözlerini kapar. Çünkü Celadet Bedirxan ailesi gibi mülteci yaşamın esiri olmuştur. Doğal olarak böyle bir aydın ve sanatçı, Kürt toplumunun aydınlanma mücadelesinde işlevsizdir ve engel konumundadır. Onun gözünde Kürt eski Kürt'tür. Böyle bir aydın ve sanatçı tabii ki Kürt tarihinin baş aşağı gidişini durduran ve umutsuzluğu kırıp umudu yaratan, önüne başarıyı koyan yeni bir Kürt insanını görmez. Onu roman kahramanı yapmaz; çünkü o ruhu yaşamamaktadır. Onun gözünde Kürt'ün ve Mezopotamya halkının tarihi, dalgalar gibidir. Dalgalar gelir, kıyıya vurur, kaybolur ve bu, son bir kader olarak toplumun ruhuna yerleştirilir. Fakat Kürt halkının son 30 yıllık mücadelesi, sanırım, Mehmed Uzun'un dalga teorisinin yanlış olduğunu gözler önüne seriyor" (Ahir Zaman, *Kürt'ün Kaderi Kader Kuyusu mu?, Vesta* dergisi, Sayı: 1, 2003, s. 53).

Kürt edebiyatının önemli isimlerinden Mehmed Uzun'un *Kader Kuyusu* adlı tarihi romanına ilişkin Ahir Zaman'ın yaptığı bu değerlendirmeler, birçok bakımdan irdelenmeyi gerektiriyor.

Uzun, söz konusu romanında, 18. yüzyılda Osmanlı'ya karşı isyan hareketi başlatan ve Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar Kürt Politik Hareketi'nde yer alan Bedirxan ailesini anlatıyor. Mir Celadet'in hayatının çeşitli kesitlerinin anlatıldığı roman, Kürt tarihinin anlaşılması ve bu yönüyle "ulus bilinci"nin oluşturulmasına katkı sağlama iddiasındadır. Kürt geleneksel kültüründen bolca yararlanılan roman (Uzun, diğer birçok romanında da geleneksel Kürt motiflerini kullanmayı tercih etmiştir), tarihi roman bağlamında önemli bir eser olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda Kürt dilinin iyi kullanılması ve estetik kaygılarla kurgunun örülmesi, romanın edebi niteliğini arttırdığı gibi, çağdaş Kürt edebiyatında önemli bir yer edinmesini de sağlamıştır.

Romanda, Kürt siyasi tarihinde yer edinmiş Bedirxanlar'ın politik mücadelesi anlatıldığı gibi, sunumda özellikle politik argümanlardan kaçınıldığı, daha ziyade insani yönlerin, sevginin, özlemin, ayrılığın, sürgünün, aşkın, hayata dair daha birçok unsurun ön plana çıkarıldığı görülüyor. Uzun'un bu romanının, tarihi roman kategorisinde, diğer eserlerine göre çok daha başarılı olduğu kaydedilebilir. Bütün bu yanlarıyla birlikte kritik edildiğinde, Uzun'un başarılı politik bir roman yazdığı da kabul edilebilir.

Ahir Zaman'ın romana ilişkin yaptığı eleştiriler, romanın bütün bu yanlarını bir tarafa bırakarak doğrudan politik muhtevasına ve siyasi iddiaya odaklanıyor. Ahir Zaman'ın, Sarya Baran'ın çizdiği politik-kültürel perspektifi benimsediği ve bu çerçevede siyasi iddiasını ortaya koyarak Uzun eleştirisine soyunduğu göz önüne getirilirse, bir önceki bölümde değindiğimiz Kürt edebiyatındaki ihtilaf rahatlıkla görülecektir.

Zaman, Uzun'u son otuz yıllık mücadele tarihi içinde ortaya çıkan "hammadde"yi işlememekle, devrimci hareketin ortaya çıkardığı "yeni insan ilişkilerini ve değerlerini" bir kenara bırakarak, "geleneksel toplum ilişkilerine", "eski Kürt'e" odaklanmakla suçluyor. Evet, eleştiriden ziyade doğrudan bir suçlamanın olduğu rahatlıkla görülebilir. Bu suçlama, son otuz yılda etkili olan Kürt Politik Hareketi'nin önceliklerinden hareketle dile getiriliyor.

Zaman'ın Uzun'dan talebiyse, "bir aydın ve sanatçı" olarak "ülkesinin ve halkının uğradığı haksızlıklardan" yana tavır almasıdır. Dolayısıyla politik mücadelenin biçtiği "misyon"u üstlenmesinin, politik mücadeleyle daha doğrudan ve organik bir bağ kurulmasının istendiği görülüyor.

Zaman'ın suçlamalarını Hasan Uşak tamamlıyor: "Geleneksel değer yargılarının günümüzde bile etkili olduğunu belirtmeliyiz ve bunlar güçlüdür de. Şimdi bu güç, edebiyat gibi incelikli bir güçle birleştiriliyor. Günümüz insanlarının alay konusu ettiği sömürücü, baskıcı, hırsız ağalar Mehmed Uzun'un kitaplarında ulusal mücadele yürüten ve bu uğurda sürgüne gönderilen, baskı altına alınan, aç kalan; ama her şeye rağmen mücadeleden yılmayan beyzadeler olarak bilinmektedir. Kürt edebiyatı bu noktada kurtarılmayı bekliyor" (Hasan Uşak, *Tuzaktaki Kürt Edebiyatı*; *Vesta* dergisi, Sayı: 1, 2003, s. 43).

Uşak, Uzun'a yönelik eleştirilerini daha da sertleştirerek, "yabancı destekli ağa edebiyatı" diyecek kadar ileri gidiyor. Zaman ve Uşak'ın argümanlarından anlaşıldığı kadarıyla, son derece politik bir pozisyonun tercih edildiği ve eleştiriyle suçlamaların da bu çerçevede yapıldığı rahatlıkla söylenebilir.

Öncelikle yapılan eleştirilerin edebiyat kritiğine ciddi bir katkı sunduğu kuşkuludur ve dolayısıyla Kürt edebiyatının aslında biraz da gecikmiş olan (en azından ilk Kürt romanının, ilk Türk romanından yaklaşık 130 yıl sonra yazıldığı hesaba katılırsa) formel ve edebi niteliklerin gelişimine katkıları tartışmalıdır. Ön plana çıkansa organik aydın olma çağrısı ve bunun "gerektirdiği misyonun yerine getirilmesi" talebidir. "Bu şekilde, daha ziyade gelenekçi sosyalizmin önerebileceği dar bir parti edebiyatı politikası formüle ediliyor" (Ömer F. Kurhan, *Kürt Aydınlanması, Kürt Edebiyatına Bazı Yaklaşımlar ve Bir Katkı Denemesi*; *Vesta* dergisi, Sayı: 2, 2004, s. 46).

Uzun, genellikle bu eleştiri ve suçlamaları haksız bulduğunu çoğu kez dile getirmişse de esasında, verdiği yanıtlar yine politik bir pozisyon belirlemekten yanadır. Uzun, yazdığı romanlarla Kürt kültürüne, tarihine, diline ve siyasetine katkıda bulunduğunu, son otuz yıllık politik mücadeleye bu şekilde katkı yaptığını ve hatta *Aşk Gibi Aydınlık Ölüm Gibi Karanlık* romanıyla doğrudan bu mücadele dönemini anlattığını söyler (*Yeniden Özgür Gündem*, Özel Ek, Kasım 3).

Aşk Gibi Aydınlık Ölüm Gibi Karanlık romanı, *Kader Kuyusu* romanının edebi niteliklerini yakalayacak düzeyde olmasa da politik roman denemesi açısından, Kürt edebiyatında önemli bir yer tutar. Son otuz yıllık çatışmalı süreçte yaşananların anlatıldığı romanda, Baz ve Kevok'un hikâyesiyle güncel ve tarihsel bağlamda Kürt toplumunun yaşadığı trajedi dile getiriliyor. Dağ Ülkesi'ndeki bir kıyımdan sonra "badembıyıklı subay"ın evlatlık olarak yanına aldığı ve büyüttüğü Baz'ın

hikâyesi üzerinden tarihi arka plan kurgusuna girişen (buradaki tarihi arka plan Dersim Katliamı sonrasında Kürt çocuklarının askerlerce evlatlık edinmesini çağrıştırıyor) ve Büyük Ülke'nin zulmüne karşı dağa çıkan Kevok'un hikâyesi üzerinden de güncel gelişmeleri işleyen roman, "Kürt'ün trajedisi" olarak karşımıza çıkıyor.

Uzun'un bu kitabına rağmen yapılan eleştiriler ve suçlamalarsa, Ömer F. Kurhan'ın işaret ettiği nedenden kaynağını alıyor: "Özgürlük Hareketi'nin tarihsel rolünün hakkını veren gelişmiş bir edebi ve sanatsal söylemin yaygınlık kazanmamasından dolayı bir rahatsızlık vardır (Ömer F. Kurhan, a.g.e., s. 37-38).

Bir başka hususa daha dikkat çekmekte fayda görüyoruz: İhtilaflı ilişki biçimi, söz konusu politik mücadele yelpazesinde aynı zamanda bir tutarsızlığı da barındırıyor. Öyle ki bir yandan sert suçlamalar yöneltilen Uzun, öte yandan bir kahraman gibi de ele alınmıştır. Bu durum, bir tutarsızlık gibi görünse de (ki bir yanıyla öyledir) esasında bir önceki bölümde belirttiğimiz gibi, şöyle değerlendirilebilir: "Dışlananların ortaya koydukları eserler, genel anlamda dil, kültür ve tarih gibi alanlarda 'ulusal literatüre' önemli katkılar sunmaya devam edebilir ve bu yanıyla hâkim politik mücadeleyle bir uzlaşma noktasında buluşabilir."

Evet, Mehmed Uzun, Kürt edebiyatına önemli katkılar yapmış ve bu yönüyle "ulusal inşa süreci"nde önemli bir rol oynamıştır. "Diyarbakır Edebiyat Festivali'nde, Yeniden Özgür Gündem'in sayfalarında ve Diyarbakır Belediyesi'nin desteğiyle Aram Yayıncılık tarafından basılan Antolojiya Edebiyata Kurdi'nin kapağında üretilen Mehmed Uzun imajıyla, 'yabancı destekli ağa edebiyatının önde gelen temsilcisi, sıfatı yakıştırılan Mehmed Uzun imajı arasında tam bir tezadın oluştuğunu saptamak zor değildir. Bir taraftan oldukça daraltıcı kriterler formüle edilerek Mehmed Uzun'un temsil ettiği çizginin Kürt aydınlanması önünde bir engel oluşturduğu iddia edilmekte, diğer taraftan Mehmed Uzun imajının, parlak ya da promosyonu öne çıkaran bir sunumu yapılmaktadır. Bu yaklaşımlardan farklı olarak şu öne sürülebilir: Mehmed Uzun gibi Kürt yazarları, Kürt aydınlanmasında ne ciddi bir engel ne de kurtarıcı işlevi görebilecek aydınlardır. Özellikle Kürt dilinin meşrulaştırılmasında ve Kürt edebiyatına dikkatlerin çekilmesinde oynadıkları rol önemlidir" (Ömer F. Kurhan, a.g.e., s. 46-47).

Sarya Baran'ın perspektifinden de anlaşıldığı üzere, Kürt politik mücadelesinin kültürel yapılardan beklentileri var. Yaşananların edebiyat ürünü olarak ortaya çıkması, bir toplumsal inşa meselesi ve dolayısıyla politik mücadelenin etkinlik alanının genişletilmesi açısından bir ihtiyaç olarak görülüyor.

Mehmed Uzun örneklemesi üzerinden yaptığımız analizde gördük ki politik mücadeleyle organik bağ içinde bulunmayan aydın ve yazarlar, biçilen misyonu ve beklentileri karşılamıyor. Dolayısıyla bu kesimlerle araya bir mesafe konulurken, öte yandan içte de arayışlara ağırlık verildiği görülüyor. Mevcut durumda, Kürt edebiyatında iki önemli ayağı oluşturan "dağ ve zindan edebiyatı" bu arayışın bir sonucu olarak karşımıza çıkıyor.

"Dağ edebiyatı" olarak dile getirilen literatür, hakikaten de son yıllarda ortaya çıkan eserlerle Kürt edebiyatında önemli bir yer edindi. Dağ olgusunun Kürt politik mücadelesindeki yeriyle toplumsal ve siyasal hayattaki karşılığı, edebiyat ve daha genel olarak Kürt kültür dünyasında da kendine bir alan açmayı başarmış durumda.

Peki, bu "dağ edebiyatı" denilen olguyu nasıl tarif edebiliriz? Bunun için, doğrudan bu olguyla ilgili olan Sarya Baran'ın tarifine başvurmakta fayda var: "Dağ edebiyatı yalnızca insan yaşamına, düşüncesine yönelik tasarımlar olabilmesi mümkün olay ve koşullar üzerinde pekişmez. Yalnızca bir çözümleme düzeyinde değildir. Dağ edebiyatı, birebir yaşanan, içinde bulunup kavgası verilen, değiştirilen yaşam öyküsünün kendisidir. Soyut yönlendirmelerden öte eti, kemiği, kanı, canı ve ruhu olan bir canlılık durumudur ve tarih-bugün-gelecek üçlemesinin sanatsal alanda vücut bulmasının, eserlere yansımasını içerir. Bu nedenle her militanın yaşamı, çelişkileri, arayışları, toplumla bağı, ülke ve halk bağlılığı bu edebiyatın konusudur. Yaşananlar toplum zemininde yansımasını bulsa da bu yaşayışta yaratılan değerler, yücelme durumu, edebi eserlere yeterince yansıtılmalıdır. Yansıtılabilecek güce ulaşanlar eşitsiz süren savaşa bedel oldu. Öylesine kanla yazılmış bir edebiyat bu" (Sarya Baran, *Yaşamıyla Yazan Bir Şair*, *Vesta* dergisi, Sayı: 1, 2003, s. 66).

Baran'ın bu tarifinden hareketle iki sonuca varmak mümkün: Birincisi; "dağ edebiyatı" doğrudan dağdakilerin uğraşı olarak ortaya çıkıyor. İkincisi; dağdakilerin yaşantısından besleniyor.

Edebiyatçı kimliğinin esas olarak dağdaki kimlik tarafından kapsandığı, hatta ötelendiği ve belki de "edebi yeteneğin" dağdaki kimliğin hizmetine sokulduğu; dolayısıyla "verilen mücadelenin bir parçası" olarak

değerlendirilen edebiyata biçilen "misyon"un gereğinin yerine getirilmesinin temel amaç olarak ele alındığı söylenebilir. Birey kimliğinin ve edebi yeteneğinin, kolektifin amacı doğrultusunda bir tür "göreve" adandığı anlaşılıyor. Bu bakımdan bir edebiyatçı olarak isim yapmak, öne çıkmak ya da kimlik oluşturmak önemli değil; esas olan verilen eserin yerine getireceği işlevdir. Edebiyatçı kimliğinin bu şekilde kurgulandığı söylenebilir. Ancak bunları dile getirirken, ürettikleriyle kimlik oluşturan hiç kimsenin olmadığı sonucu da çıkmamalı. Halil Uysal, Mahir Aydın, Mehmet Gezgör, Laz Ali gibi isimlerin öykü, roman ve şiirleriyle belli bir popülariteye sahip olduğunu da kaydetmeliyiz. Öte yandan sözünü ettiğimiz bütün isimler, Baran'ın tarifiyle, "süren savaşa bedel oldu" ve ne yazık ki hiçbiri bugün yaşamıyor.

Tematik açıdan bakıldığında da esas olarak Baran'ın belirttiği çerçeve rahatlıkla görülebilir. İşlenen konular benzerlikler içerir: Bir militanın mücadeleye katılım süreci (örneğin militanın mücadeleye katılmadan önceki yaşantısı çeşitli çelişkiler üzerinden sorgulanır ve buradan hareketle mücadeleye katılımın haklılığı vurgulanmak istenir), verilen mücadelenin bir kesiti (bazen bir çatışma anı, bazen bir yürüyüş zamanı, bazen kış üslenmesi dönemi, bazen doğada yaşanan zorluklara rağmen gösterilen kararlılık vs), mücadelede yer alanların ilişkileri (bu daha çok yoldaşlık duyguları ve ilişkileri çerçevesinde ele alınır), mücadele içinde önemli roller oynamış kişilerin biyografileri...

Bahsettiğimiz konular, genellikle ortak temalar ve aynı zamanda "yeni toplum, insan ve ilişki" iddiasının birer yansıması olarak karşımıza çıkıyor. Buradan hareketle de rahatlıkla ortaya çıkan ürünün, mücadelenin amacına hizmet etmesinin temel öncelik olduğu ve son derece politik bir hal arz ettiği söylenebilir. Dolayısıyla çoğu eserde okurun propaganda kokusunu fazlasıyla alması bazen mümkün oluyor. Bu durum daha çok kullanılan dille alakalı olabiliyor. Çünkü belli bir siyasi literatür oluşturmuş ilişki ağı söz konusudur. Buradan şu anlam da çıkmamalı tabiki; tamamen propagandayla ve siyasi literatürün hâkim olduğu bir edebiyat dünyasıyla karşı karşıyayız. Ancak ağırlık olarak sonucun bu olduğu da bir gerçektir.

Bu tespitlerden hareketle Kurhan'ın yaptığı şu değerlendirmelere yer verilebilir: "Dağ ve hapishane edebiyatı esas olarak amatör bir üretim içindedir ki bu gayet normaldir. Dağ ve hapishane alanlarında üretilmiş eserler arasında parlak çalışmaların olduğu kesindir. Ama ağırlıklı olarak belge değeri taşıyan ve daha ziyade tarihçilerin ilgilenmesi gereken bir malzeme birikimi oluşmuş görünüyor" (Ömer F. Kurhan, a.g.e., s. 37-38).

Edebi tekniklere hâkim bazı profesyonel edebiyatçıların çıktığına da değinmek gerekiyor. Burada örnek isim olarak Mahir Aydın ele alınabilir. Çok sayıda öyküye imza atan Aydın'ın 2003'ten sonra iki romanı yayımlandı. Bu romanların ilki olan *Yabancının Umudu*'nda, tarihi roman formatı esas alınarak, Kürtlerin güncel toplumsal ve politik yaşantısı bir derviş olan Sitar'ın arayışıyla anlatılmaya çalışılıyor. Tarihi figürlere bolca yer verilen romanda, Kürtlerin ilk devlet denemesi olarak tarihte karşımıza çıkan Medlerin durumu, felsefi yorumlar ve çözümlemeler kapsamında günümüzle ilişkilendiriliyor. Kitapta esas olarak verilen mesaj, Kürtlerin neden birlik olamadığı ve bunun sonucu olarak bugün yapılması gerekenlerin ne olduğu üzerine odaklanıyor. Elbette ki kullanılan başkahraman Sitar'ın kimliğinden, olayların kurgusu ve anlatımından Aydın'ın bugünkü Kürt Politik Mücadelesi'ni anlatma kaygısını taşıdığı söylenebilir. Ancak edebi tekniklere hâkimiyetin hakikaten okura bir tat verdiğini belirtmeliyiz.

Aydın'ın ikinci romanı *Mushaf'ın Serüveni*'yse bir devam romanı niteliği taşıyor. Daha yakın Kürt tarihinden olayları konu ediniyor ve bu kez kahraman derviş olarak Mushaf karşımıza çıkıyor. Mushaf'ın hikâyesi ve olayların kurgusundan şu anlaşılıyor: Önceki romanda Kürtlerin tarihi ve yaşamıyla ilgili anlatılan kesitlerden belli dersler çıkarılmış ve bunun sonucu olarak Mushaf'ın hakikati arama mücadelesi başlıyor. Kitap boyunca da bu arayış anlatılıyor.

Aydın'ın, *Mushaf'ın Serüveni*'nde çok daha başarılı bir roman yazdığını söylemek mümkündür. Bu hem romanın kurgusu, olayların anlatımı ve kullanılan dil itibariyle hem de edebi kaygının güdülmesi ve estetiğin çok daha özenli işlenmesi bakımından böyledir.

Aydın gibi çeşitli yazarların roman yazmaya giriştiklerini aktarmalıyız. 2000'den sonra "dağ edebiyatı" olarak karşımıza çıkan bu alanda, özellikle son yıllarda roman dalında eserlerin arttığı görülüyor. Ancak nitelik ve nicelik bakımından hâlâ yetersiz olduğu göz önüne getirildiğinde, Aydın'ın romanları dahil, ortaya çıkan eserler başlangıç denemeleri olarak ele alınabilir. Bundan hareketle önümüzdeki yıllarda çok daha nitelikli eserlerin çıkma potansiyelinin var olduğunu da söylemek gerekir. Tabi Aydın ve benzeri çok sayıda ismin artık yaşamadığını da unutmamak gerekiyor.

"Dağ edebiyatı" olarak ele aldığımız alanda elbette ortaya çıkan ürünler, sayıları oldukça kısıtlı olan romanlarla sınırlı değil. (Bu arada Kürt edebiyatında 2000'li yıllara kadar roman sayısının oldukça az olduğunu kaydetmeliyiz. Yapılan araştırmalar sayının yüzün altında ol-

duğunu gösteriyor. Ancak son yıllarda, özellikle genç kuşak Kürt edebiyatçıların sayısındaki artışla birlikte, roman sayısında da belli bir artış gözlemleniyor. Bu artış okur potansiyelinin çoğalması, Kürt dilinin toplumsal alanda daha çok yer edinmesiyle doğrudan ilişkilidir.)

"Dağ edebiyatı" kapsamında en çok karşımıza çıkan edebi tür şiir, öykü ve anılardır. Roman gibi son derece zaman isteyen bir türün altından kalkmak hakikaten zorken (burada özellikle zorluk derecesini roman tekniğinin özellikleriyle değerlendirmek gerekir), buna karşılık şiir, öykü ve anı gibi kısa edebi türlerin kendilerini ifade etmek için "daha rahat edebi formlar" olarak tercih edildiği söylenebilir. Bu durumun Michael Denning'in dikkat çektiği hususlarla da çok ilgisi olsa gerek: "Romanın siyasetle ve toplumsal hareketlerle kararsız bir ilişkisi vardır. Radikal yazarlar daha ziyade daha kısa, kamuya daha yakın biçimleri seçer; oyunlar, şiirler yazar, gazetecilik yapar, kısa hikâyeler yazar. Romanlarsa zaman alır. 1917 sonrasında patlak veren devrimci hareketlere ilişkin büyük romanlar ancak 1950'ler ve 1960'larda, bu hareketlerin siyasal enerjisinin erimeye başladığı yıllarda ortaya çıkmaya başlamıştır" (Michael Denning, *L'internazionale dei, romanzieri* Cilt: III; Aktaran: *Franco Moratti, Edebiyat Tarihi İçin Soyut Modeller - I*, NLR - Türkiye Seçkisi, Agora Yayınları, s. 223).

"ZİNDAN EDEBİYATI"

"Zindan edebiyatı" olarak literatüre giren alan da aşağı yukarı "dağ edebiyatı"yla benzerlikler içerir. Bu benzerlikler hem tematik hem de formel açıdan karşımıza çıkar. Sonuç itibariyle iki alanın beslendiği siyasi-kültürel alan aynıdır.

"Zindan edebiyatı"nın bir farklılığını ortaya koymak gerekirse, o da "dağ edebiyatı"ndan biraz daha uzun bir geçmişe sahip olmasıdır. Sadece Kürt devrimci tutsaklarının değil, Türk devrimci tutsaklarının ürünlerini de kapsayan bu alan Nâzım Hikmet'e, Ahmed Arif'e kadar götürülebilir.

Vecdi Erbay'ın yaptığı şu değerlendirmeler, şimdiye kadar "dağ edebiyatı" üzerine yaptığımız ancak "zindan edebiyatı" için de geçerli kabul ettiğimiz değerlendirmeleri tamamlar niteliktedir: "Hapis yattıkları süre boyunca türlü işkencelere direnmek zorunda bırakılan devrimciler, ölümle koyun koyuna yattı. Ama bu durum, onları ne dışarıda akıp giden hayattan kopardı ne de devrimci mücadeleden. Devrimci kimliklerini korumak için sergiledikleri onurlu direniş, insan gücünün kanıtı gibidir.

Bu direniş zamanla roman olarak, şiir olarak, anı olarak, karikatür olarak dışarıdakilerin de ilgisine sunuldu. Bu sunum iki nedenle önemliydi: Devrimci mücadelenin, insan onurunu korumanın her koşulda mümkün olduğu; yanı sıra, o koşullarda da estetik düzeyi gelişkin sanatsal ürünlerin yaratılabileceği (Vecdi Erbay, *Şiir: Görülmüştür*, Aram Yayınları, s. 12).

Zindanlarda edebi eserler verenlerin genellikle Kürt Politik Mücadelesi'yle doğrudan ilişkili kişiler olması, belli bir amacın güdüldüğünü gösterir. Bu amaç için zindan koşulları, Erbay'ın da dikkat çektiği gibi mücadeleden kopuş değil, aksine bu koşullarda bile mücadeleye katkı sağlamayı içerir. İşte ortaya çıkan edebi ürünlerin çoğunlukla bu kaygıyla üretildiği görülüyor. Belki dağdakilerin "başka uğraşları" nedeniyle edebiyata zaman ayırmaları zor olabilir; ancak zindandakinin "başka uğraşı" çok mümkün değil, dolayısıyla kalemi "silahı" olabiliyor ve bu yolla "mücadeleye katkı" sağlamayı esas alıyor.

"Zindan edebiyatı"nda da şiir türünün en çok öne çıkan edebi tür olduğu görülüyor. Erbay bu konuda şunları söylüyor: "Şiirle içeride karşılaştıkları belli çoğunun. Yaşadıklarını bir şekilde ifade etme, paylaşma ihtiyacına karşılık geliyor şiir uğraşları. Şiir bir yaşama alanı olmaktan çok, siyasal mücadelenin başka silahlarla (burada şiirle) sürdürülmesi anlamına geliyor çoğu için. Böyle olunca şiirin gereksindiği dil ve şiir bilinci, estetik kaygılar epeyce ötelenmiş. Öte yandan (...) şiirler, bir tanıklığın da resmidir ve bu nedenle önemlidir" (Vecdi Erbay, a.g.e., s. 13).

Roman dalındaysa "zindan edebiyatı"nın "dağ edebiyatı"ndan bir adım daha önde olduğu kaydedilebilir. Bunun da üretim için gerekli koşulların (her ne kadar zindan koşullarının son derece kısıtlı imkânlar barındırdığı bir gerçekse de özellikle zaman unsuru bakımından koşullar mevcuttur) varlığıyla yakından ilgisi olsa gerek.

Kısa öykülerle yola çıkan isimlerin yıllarca süren denemelerden sonra son derece başarılı yapıtlar ortaya çıkardığını görüyoruz. Fevzi Yetkin, Ali Oruç, Rojbin Perişan, Ömer Yıldırım gibi isimler bu alanda önemli eserler vermeye devam ediyor.

Burada örnek olarak Rojbin Perişan'ı ele aldığımızda bu durum çok daha iyi anlaşılır. Müebbet hapis cezasına çarptırılan Perişan, neredeyse yirmi yıla yakın bir süreden beri zindan koşullarında yaşıyor. Öykü denemeleriyle yola çıkan Perişan, bu alanda kendini olabildiğince geliştirdi ve nitekim birçok öykü yarışmasında dereceye girebildi. Son olarak da bir roman denemesiyle karşımıza çıktı.

Perişan'ın *Gözyaşımın Ağıtıydı Seni Beklemek* romanı, kendisi için bir ilki ifade ettiği gibi, "zindan edebiyatı" hakkında da hayli veri sunu-

yor. Perişan romanında bir Kürt kadınını anlatıyor. Sîn, 1990'lı yılların zor şartlarında yeni nişanlanmış bir Kürt kızıdır. Ancak birçok Kürt ailesi gibi kendi ailesi de sistematik baskılara maruz kalıyor. Etrafında bulunan birçok arkadaşının ve akrabasının ya gözaltına alınıp türlü işkencelere maruz kaldığına ve cezaevlerine konulduğuna ya da baskılar dolayısıyla bulundukları yerleri terk ettiğine ve çoğunlukla dağa çıktığına tanıklık ediyor. Sîn'in kız kardeşi ve nişanlısı da bu kaderden nasiplerini alıyor ve dağa çıkıyor. Sîn, uzun bir süre boyunca ikisinin peşine düşüyor ve arayışı sırasında bir bütün olarak Kürtlerin uğradığı baskıları daha yakından görme imkânına sahip oluyor ve üstelik o da baskılarla karşılaşıyor. Sonuç itibariyle nişanlısı ve kız kardeşinden mektup aldığında, kendisi de aynı kervana katılıyor.

Perişan'ın işlediği tema, "dağ ve zindan edebiyatı" kapsamında verilen eserlerde sık sık karşılaştığımız bir temadır. Bir mücadelenin neden verildiğinin gerekçelerinin edebiyat yoluyla anlatılması kaygısı vardır ve sonuç itibariyle, Perişan da her şeyden önce bu mücadelenin bir üyesidir ki Perişan'ın bu kimliği edebiyatçı kimliğinden önce gelir.

Perişan'ın ilk öyküleri incelendiğinde görülebilen propaganda ve siyasi argüman etkisi, zamanla kazanılan tecrübeyle bu kitapta hissedilmiyor. Ancak işlenen temayla zaten "amaç" yerine getiriliyor. Aynı zamanda bu politik romanın edebi tür itibariyle yetersiz kaldığını da eklemek gerekiyor. Yer yer kurgunun dağılması ve kopukluğun belirgin bir hal alması, kısa öykü bütünlüğünden daha geniş bir kurgu bütünlüğüne ulaşılamadığını gösteriyor.

Burada dile getirdiğimiz hususlar, temel nitelikler olarak "zindan edebiyatı" için geçerli kabul edilebilir. Zamanla çok daha etkileyici ve nitelikli edebi eserlerin ortaya çıkmaması içinse hiçbir neden bulunmuyor.

SONUÇ YERİNE

Şimdiye kadar yaptığımız analizlerden hareketle, Kürt kültür dünyasının, özel olarak da edebiyatının Kürt Politik Mücadeleleri'yle doğrudan ilişkisinin bulunduğu söylenebilir. Şiddetli bastırma pratikleriyle karşılaşan bir kimliğin bütünleyeni olarak Kürt edebiyatının Kürt Politik Mücadelesi'yle "zorunlu" bir ilişkisi söz konusu olduğu gibi, bastırma pratiklerine karşılık verilen "ulusal kurtuluş" mücadelesi içinde "varlığın kanıtı" ve "ulusun inşası" rollerini üstlendiği de belirtilebilir. Özellikle işlenen temalar ve üstlenilen rol dolayısıyla Kürt Politik Mücadelesi'nin

bir parçası olarak edebiyatın kazandığı karakter, bu değerlendirmeleri olanaklı kılıyor.

Kürt Politik Mücadelesi'ndeki gelişmelerin, Kürt edebiyatına çeşitli düzeylerde yansımalarda bulunduğu kaydedilebilir. Bundan hareketle Kürt kimliği ve kültürü görünürlük kazandığı oranda Kürt edebiyatının "ulusal kurtuluş" cephesindeki yerinin de farklılaşmaya başladığı ve zaman içinde çeşitlenen bir yapıya kavuştuğu söylenebilir.

Bundan hareketle, bugün karşımızda, edebiyatçı kimliklerini ön planda tutan, politik mücadeleyle çeşitli düzeylerde ilişkiler kursa da bu kimliği özellikle muhafaza etmeye özen gösteren Kürt edebiyatçıların temsil ettiği ve "ulusal kurtuluş" mücadelesinin belli bir doygunluğa ulaşması aşamasından sonraysa görece politik yapılardan daha bağımsız durmayı tercih eden bir Kürt edebiyat dünyası duruyor. Ama aynı zamanda Kürt edebiyatında, belki bir özgünlüğü de ifade eden, politik yapılarla organik bağ içinde bulunan ve politik yapıların öngördüğü perspektifte hegemonya işlevini daha doğrudan ve açıktan yerine getirmeyi tercih eden bir edebiyat dünyası da var. Buna "dağ ve zindan edebiyatı" diyoruz.

Sonuç itibariyle kültürel dünyanın hegemonya işlevi tartışma götürmez bir olgudur. Ancak burada dikkat edilmesi gereken yeni milliyetçilikler, adacıklar, ayrışmalar ve "Negro"lar üretmemektir. Edward Said'in dediği gibi "Negro'ya hayran olmak, nefret etmekle aynı derecede 'hastalıklı'dır" (Edward Said, a.g.e., s. 344).

Son bir not: Politik Kürt edebiyatı bağlamında süren bu tartışmaların ve eleştirilerin artmasıyla birlikte çok daha nitelikli edebi ürünlerin ortaya çıkacağını söylemek abartılı olmaz. Şolohov, Dostoyevski, Victor Hugo, Yaşar Kemal olması gerekmez Kürt edebiyatçısının, deneyimlerinden hareketle güçlü edebi eserler üretme potansiyelini iyi işlemesi, sanırım daha iyi sonuçlar ortaya çıkarır.

Çevirinin Vücutsal Tecrübesinde Kürtçe'nin Kayıp Zaman Arayışları

Mesut Keskin

Hêvî Fecrîn Keskin'e

Belirli bir konu üzerine konuşmak için o konu hakkında tecrübe sahibi olmak gerekir ya da tecrübesine bizzat sahip olmadığı şey hakkında susmalıdır insan. *Kürt Dili ve Edebiyatı* üzerine derleme bir kitapta *çevirinin Kürtçe'ye katkıları*na dair yazmam istendiğinde, her ne kadar *tefekkür ile şiirin* komşuluğuna sırtımı dayamış olsam da *Kürtçe "edebi" çeviri* yapmadığımı peşinen söylemek zorunday(d)ım. Öte yandan disiplinlerarası düzleminde hareket ettiğim edebiyatın neliği, felsefenin neliğinde müphem ve muğlak bir şekilde hem katılaşır hem de erir, yine de bu "yazısızlık"ın, yani *in statu scribendi* değil de, *in statu dicendi*'nin hem şahsi sebepleri hem de kültürel, siyasi, sosyal vb birçok sebebi var.

Ne var ki, Kürtçe çeviriyi edebi alanda *henüz* yapmasam da, yine söz konusu koşullardan dolayı, Avrupa şehirlerinde kelimenin en fena anlamında *aşırı yabancılaşmış* kriminal, adli vaka, bürokratik, gündelik, teknik ve bilimsel Kürtçe çevirilere musallat oldum, maruz kaldım. Gerek biçimi gerek içeriğiyle bu zorunlu ve sıkıcı mesleki *çeviri yaşantısı*, burada dile gelen söylemin birinci kaynağını teşkil eder. İkinci kaynağı ise, bir *okur olarak* yaşadığım vücutlararası sferin perspektifinden -Kürtçe'nin mevcut *çeviri hareketleri*ne kültür-eleştirel bir bakıştan- doğar ki bu çeviri çalışmalarını *özel* olarak ve tek tek adlandırarak incelemektense, onlar hakkında *genel* konuşmayı tercih ediyorum. Gelecekle ilişkili *çıkış* yollarına dair *umut* ve *beklentiler*im ise elinizdeki makalenin üçüncü kaynağıdır. Her şeyden önce bir defa *edebi, bilimsel, dinsel vb* çeviri[ler]den ziyade, burada *çevirinin kendisini nasılsa öyle* konu edineceğim. Bir edebiyatçı olarak değil, aksine edebiyat ile felsefe arasındaki sınırı koyup keza kaldıran ve Kürtçe *ile* Doğu-Batı filolojilerinin sınırlarında gezinen bir *yazısız seyyah* olarak birkaç düşünceyi sergilemek isterim.

Bu makalede benim için söz konusu olan şey, bir ara-sfer olarak *çevirinin vücudu*nu göstererek *Kürtçe'nin sınır durumları* üzerinden bugüne ve geleceğe dair *arayışları* bağlamında birkaç *iddia ve cevabı* kısaca ortaya koymaktır. Kürtçe'nin *kendini göstermes*inde çevirinin rolüne ilişkin soru, Yabancı fenomenolojisiyle ilişkili olmakla birlikte, kayıp zamanın peşinde gitme denemelerinde, kültür eleştirisinin ufkuna yollar açar. Kürtçe'nin *kültür çevirisi olarak kültürlerarası çeviri*de sahip olduğu alanı ve üstleneceği rolü tasvir etmek, elzemdir; zira çeviri dünyasının vücudunda benze(til)miş, asimile olmuş/edilmiş Kürtçe yaşama dünyasının nasıl bir *kör nokta*yı temsil ettiğini ve *hâkim* komşu yaşama dünyalarının *bilinçdışısını olduğu gibi* teşkil ettiğini göstermek, benim için bilhassa önemlidir. Böylece elinizdeki makalenin Türkçe yazılması, kültür-antropolojik bir çerçevede *Kürtçe'nin Türkçe'deki re-prezantasyonu*na değil de, aksine fenomenolojik duruşun sıfır noktasından hareketle *Kürtçe'nin Türkçe'deki de-prezantasyonu*na hizmet eder.

Nedir Çeviri?

Bir dilden başka bir dile *sadık* veya *serbest, kelime kelime* ya da *anlam anlam* çeviriden söz edilir, çevirinin ne olduğu sorusuna ilişkin muamma, çevirinin nasıllığında kaybolup gider. *Çevirinin kokusu*ndan söz ederler tiksinerek; oysa çeviri kokusu, Yabancı'nın kaçınılamaz ve atlanamaz izidir, "*Les belles infidèles*"e zıt bir biçimde. Girişte dile getirdiğim

dil ıstırabını bir yana bırakacak olursak, çeviri elbette edebiyatla ya da edebi çeviriyle sınırlandırılamaz, çünkü öncelikle edebiyattan ne anlaşıldığı sorusu ve edebi türe (roman, şiir, hikâye, deneme vs) ilişkin soru tarzında bir başka muamma, karşımıza dikilir. Çeviri her şeyden önce *dil* ile ilişkilidir ki dil, bir konuşma *mediumu* veyahut konuşma *aracı* değildir, ondan daima daha fazla bir şey olarak *dünyanın anlamını* ve *temeli*ni kuşatıcı yuvasında tecelli eder. Burada konu edindiğim şey ise, *dilsel çeviri*dir. Dili konuşma bağlamında Heidegger'in öne sürdüğü *dil konuşur* (*Die Sprache spricht*) bir yana, ama aynı zamanda antropolojik konumlanmalardan uzak bir şekilde, *anlamın* yerinin, Kendi bilinci olmadığına dair özne desantralizasyonunun günümüz Batı felsefesinde belirleyici olduğunu göz önünde tutmalıyız. Bu desantralizasyonun, çevirinin özüyle yakından ilişkisi vardır ki çeviri, daima Ara'dan hareket eder. Merleau-Ponty'den Waldenfels'e uzanan vücut fenomenolojisinin kazanımları bize, dilin düşünmeyi değil, aksine düşünmenin dili şart koştuğunu öğretir: Düşünmeyi öğrenerek konuşmaya başlamayız, ilkin konuşmayı [Başkaları'ndan] öğrenerek düşünmeye başlarız ki düşünme, tamamen vücutsal belirlenmiştir, zaman ve mekâna tabidir, Başkası'yla *karşılaşma*da değil, *birlikte-mevcudiyet*te tezahür eder. Tam da burada zihniyet cisimlenir.

Dil, söz, düşünme, resim ve farkın başladığı yerde, çeviri de ileri gelir, öyle ki, Kitab-ı Mukaddes'in ünlü cümlesini, şeytanla peygamber arasında gidip gelen çevirmenin öncü rolü için değiştirebiliriz: *Önce çeviri vardı.*[1] İnsan ile *bambaşka* olarak tanrı, aynı dili konuşmaz, ya pagan tanrılar ya da monoteist peygamberler *Ara*'ya girer. Sözün *hermen*eutik bir başlangıcından bahsetmiyoruz, ancak çeviride vuku bulan söz, *tecelli* eder, *fenomen* olarak meşgul eder bizi. Çeviri yaratılışla başlar, düşünme ve dil sarmalında hayat, kendi hareketini çeviride bulur, devamını sağlar, ama ölmez; dil *gibi* değil, dil *olarak*[2] ölümsüzdür çeviri, aktarır kendini kuşaktan kuşağa, dilin olumsuzudur, yabancı tezahürüdür, dilin hareketidir o, sadece Başkası'nda değil, aynı zamanda ve özellikle bizzat Kendi'nde.[3]

1. Sözün bu dönüşümü, Merleau-Ponty, Lacan, Foucault ve Derrida gibi düşünürlerin Alman çevirmeni H. Dieter Gondek'in makalesinde dile gelir ki çevirmen, Benjamin ve Derrida'nın metinlerinin gölgesinde *çeviri teolojisi*ne atıfta bulunur. Bkz. "Über das Übersetzen philosophischer Texte und über philosophische Theorien der Übersetzung", (Der.) Abel, G.: *Das Problem der Übersetzung –Le problème de la traduction* içinde, Berlin 1999, s. 122.

2. Bununla B. Waldenfels'in sözünü ettiği *signifikatif fark*a atıfta bulunuyorum ve Almancadaki *"als"* bağlacının İngilizce *"as"* ve Fransızca *"comme"* karşılıklarıyla olan *farkını* vurgulamak isterim. Bu fark ve de fenomenolojik temel kavramlar için bkz. Waldenfels, B., *Fenomenolojiye Giriş*, İstanbul 2010, s. 16-17 ve *Antwortregister*, Frankfurt a. Main, 1994.

3. Kendi'nin yabancılığından hareket eden responsif fenomenolojinin ana motifleri için bkz.

Mesela yine Heidegger çeviriyi, "bir dilden başka bir dile nakletme, yabancı dilden kendi anadiline" çevirme olarak görmez, çünkü "biz öncelikle daima kendi dilimizi, anadilimizi, onun kendi hususi sözüne çeviririz", bununla birlikte "konuşma ve söyleme, kendi içinde bir çeviridir [Übersetzen] ki bu çevirinin özü, çeviren ve çevrilen sözün farklı dillere ait olduğu olgusunda katiyyen çözülmez. Her sohbet ve kendi kendine konuşmada, asli bir çeviri hükmeder. Ancak ilkin, bir deyimi, aynı dilin bir başka deyimiyle değiştirdiğimize ve başka kelimelerle yeniden ifade etme'den faydalandığımıza dair süreci kastetmiyoruz. Kelime seçimindeki değiştirme, söylenenin bizi, başka bir hakikate ve açıklığa ya da kuşkuya naklettiğinin [*über*gesetzt] sonucudur. Dilsel ifade değişmeksizin, bu nakletme [*Über*setzen] husule gelir."[4] Öte yandan metin ve okur ilişkisi de çeviriyle doğrudan bağlantılıdır, okumayı keza çeviri olarak anlayabiliriz ki Gadamer, kendi dilinde şiirsel bir metni okumayı, tıpkı bir çeviri gibi, hemen hemen yabancı bir dile çeviri gibi olduğuna işaret eder. Okuma ve çevirmeyi, yorumlama süreçlerinin arasında gördüğünden Gadamer, her okuru *yarı-çevirmen* olarak gösterir. Çevirmeni yorumcuyla karşılaştırarak, çevirinin orijinale olan mesafesinden söz eder ki çevirmen, bu mesafeyi ne tamamen gizleyebilir ne de aşabilir.[5] Yine Derrida'nın tekdilcilik üzerine *"Sadece bir dilim var ya da bu dil, sadece benimki değil" [je n'ai qu'une langue, or n'est pas la mienne]* çerçevesinde fikir yürütmeleri, ben hem bir dile sahibim ve bu dil nasıl olur da benimki değildir sorusunu kendi içinde barındırır. Bununla dilin bana yabancı olduğunun berisinde, sadece "benimki değil" olduğu olgusu meydana çıkar: *İnsan daima yegâne bir dili konuşur, insan hiçbir zaman yegâne bir dili konuşmaz.* [*On ne parle jamais qu'une seule langue. On ne parle jamais une seule langue.*] Benim "asıl" dilim, *hususileştiremediğim* bir dildir, konuşabildiğim yegâne dil, kendi dilim, Başkası'nın dilidir. Ulusal dil mitosu ve ideolojisini, anadili dekonstrüksiyona tabi tutar Derrida; zira anadilin tam ortasında, yabancı-hale-gelme başlar. Tüm konuşma bir çevirmedir. Anadil, daima asli yabancı ve ait olmayan bir dildir, dilin bu başkalığında çeviri ortaya çıkar. Başkası'nın aşkınlığından ziyade, Derrida ve Waldenfels'ten hareketle keza Başkası'nın/Yabancı'nın içkinliğinden söz etmek gerekir.[6]

Çeviriden, bir dilden bir başka dile anlam içerikli aktarım ve naklet-

---

Waldenfels, B., *Yabancı Fenomenolojisi*, İstanbul, 2010.

4. Heidegger, M.: *Pamenides*, GA 54, Yay. Haz. Frings, Manfred S., Frankfurt a. Main, 1982, s. 17-18. Sondan bir önceki cümlede geçen "söylenen" kavramı, *gerundif* tarzında "das, was zu sagen ist" (söylenmesi gereken, söylenebilir olan) olarak metinde bulunur.

5. Okuma ile çeviri ilişkisi ve çevirmenin mesafesi için bkz. Gadamer, H. G., "Lesen ist wie Übersetzen", *Gesammelte Werke*, 8. cilt içinde, Tübingen 1993, s. 283 vd.

6. Tekdilcilik hakkında bu kısa özet için bkz. Derrida, J., *Le Monolinguisme de l'autre*, Paris, 1996.

me anlaşıldığında, çoğu zaman insan, kendi dilini *mutlak* bir Kendilik olarak ve yabancı dili de *mutlak* yabancılık olarak görür; oysa böyle bir mutlaklığın olmadığı gerçeği, *çevirinin faktisitesi*yle ortaya çıkar. Her bir dilin vücudu, düzen oluşturucu şekliyle *saf değildir* ve yabancı dokularca geçilmiştir.[7] Tüm insansal iletişim ve anlamayı[8] çeviri olarak anlayabiliriz ki çeviri, bir Ara fenomenidir, sosyalitede ve kültürlerarasılıkta demirlenmiştir, sadece yabancı bir ülkede, dilde ve kültürde başlamaz, aynı zamanda kendi evinde, yurdunda başlar, sadece yabancı olanı anlamayı değil, aynı zamanda Kendi'ni anlamayı da kapsar. Çevirinin *kelime kelime* ve *anlam anlam* metotları bir yana, Benjamin'in ünlü makalesinin başlığından[9] hareket edersek *çevirmenin görev*leri arasında, orijinalin yankısını uyandırmayı, orijinali örtmemeyi ve nihayet Yabancı'yı görü*l*ür kılmayı sayabiliriz. Çevirmenin vücutsal durumu, diller ile kültürler Ara'sında kök salar, keza görülür veya görülmez çevirmenin faaliyeti bu ara-sferde hareket eder ki bu ara-sfer, kültürlerarasılık olarak tanımlanır.

Kültürlerarası(nda) Çeviri

Çevirinin kültürlerarası boyutunu, Hususi ve Yabancı ya da Kendi ve Başkası gibi kavram ayrımlarıyla anlamaya çalışırsak, bir *Batılı sorun olarak başkalık* veya *yabancılık* bağlamında, Waldenfels'in "*Ben, daima Başkası'nın bakışındayım*"[10] tezini kültürlerarası alana uyarlayıp değiştireceğiz. Kültürler arasında cereyan eden şey neyse onu daha iyi tasvir etmek için "*Her kültür, başka kültürlerin bakışındadır*" bilgisinin ışığında kültürlerin birbirlerine olan mesafesini, uzaklığını, keza temas eden, yakınlaştıran bir uzaklığı görmeye çalışacağız ki bu noktada kültürlerarası çeviri, dünya kültürlerinin *gören ve görülen* vücudunda filizlenir, ancak bu şekilde kültürlerin vücudundan ve *iç içelik*ten söz edilebilir. Abelci yorumcu felsefe ve Gadamerci felsefi hermeneutik, *asimilasyon*dan farklı olmayacak şekilde Yabancı'yı *hususileştirme*yi [*Aneignung*] ve böylece *aşma*yı talep eder; oysa yorumcu ve hermeneutik felsefenin çeviri anlayışının karşısına Waldenfelsci *responsif fenomenoloji*yi dikmek

7. Mutlaklık fenomeni için bkz. Hirsch, A., "Übersetzung und Unentscheidbarkeit: Übersetzungstheoretische Anmerkungen zu Saussure, Husserl und Derrida". (Der.) Abel, G., *Das Problem der Übersetzung -Le problème de la traduction* içinde, Berlin, 1999, s. 77 ve 99.

8. Mesela Rus dil düşünürü Roman Jakobson'a göre "anlama, çevirmedir, (yapısı belirlenmiş) bir şey olarak (yapısı belirlenmiş) bir şeyi kavramak demektir". Bkz. Jakobson, R., *Semiotik, Ausgewählte Texte 1919-1982.* (Yay. Haz.): Holenstein, E., Frankfurt a. Main, 1988, s. 481.

9. Benjamin, W., "Die Aufgabe des Übersetzers", *Gesammelte Schriften 4, 1* içinde, Frankfurt a. Main, 1972, s. 9-21.

10. Bkz. Waldenfels, B., *Das leibliche Selbst. Vorlesungen zur Phänomenologie des Leibes*, Frankfurt a. Main, 2000, s. 286 vd.

gerekir; zira responsif fenomenoloji bize, Yabancı'nın aşılamaz bir şey olduğunu *eşik tecrübeleri*yle gösterir, Kendi ve Başkaları'nın Yabancı'sıyla "ilişki kurmayı ve birlikte yaşamayı öğrenebiliriz sadece."[11]

Etkisinin farkı biçimleri olarak fonoloji, morfoloji, sentaks, kelime hazinesinin temel yapıları, kelime oluşumları bağlamında *dillerin değişimi*, zenginleşmesi, genişlemesi çevirmenler sayesinde olur. Çeviriyle bir dilin geçerlilik alanı genişler ki çevirmenler, sadece biçimi değil, aynı zamanda çevirdikleri dillerin geçerlilik alanını ve saygınlığını etkilerler. Dilsel olarak orijinale yönelmiş bir çeviri, hedef dilin olanaklarını genişletebilir, daha önce olmayan söylem ve düşünme tarzlarını açığa çıkarabilir. Hölderlin'in Sofokles çevirisi ya da Schleiermacher'in Yunanlaştırıcı Platon çevirisi buna örnektir.[12] Ernst Jünger'e dayanarak Figal'in tanımladığı gibi çeviri, bir "şeffaf oluşum"dur. Çeviri faaliyeti zamansaldır ve tarihsel bir bilinci şart koşar, çünkü çeviriyle *geçmişin şimdiye nakli* icra edilir. Kültürler çeviriyle anlaşırlar, iletişime geçerler. Modern yaşam ilişkileri, çeviri ilişkileridirler[13] ki modern dünyada çeviri, *her yerde hazır ve nazır*dır. Oysa çeviriden, salt dillerarası bir etkinlik değil, aksine kültür aktarımı, Kültürlerarası çeviriden de *Kültür çevirisi* anlaşılmalıdır ki çeviri, kültür transferi ve bu transferin yarattığı *transformasyona* sebebiyet verir. Derrida'nın dile getirdiği *transformasyon* kavramını[14], ara-sfer olarak kültürlerarasılık alanına uygulayabiliriz. Burada sözünü ettiğim çeviri kavramından *dillerin eşiğini* anlarım. Hirsch'in[15] diyalojik, dekonstrüktif niyetlerini aşacak şekilde, çevirinin dillerin diyaloğu olduğu tezini reddetmemekle birlikte, Benjamin ve Waldenfels'in eşik tecrübelerine dayanarak çeviriyi eşiklerle ilişkilendirme, bana eşyanın tabiatına daha uygunmuş gibi görünür; zira çeviri, kendi *metabolik* karakterinde dillerin eşiğini gösterir.[16]

---

11. Bkz. Bernhard Waldenfels'in Türkçe çeviriye önsözü, *Yabancı Fenomenolojisi* içinde, s. 11

12. Dilin gelişiminde çevirinin rolüne ilişkin bkz. Albrecht, J., "*Bedeutung der Übersetzung für die Entwicklung der Kultursprachen*", s. 1088-1108. (Der.) Kitter, H., *Übersetzung/Translation/ Traduction. Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung.* 1. cilt içinde, Berlin 2004

13. Çeviri ilişkileri hakkında bkz. Figal, G., "Übersetzungsverhältnisse". *Der Sinn des Verstehens. Beiträge zur hermeneutischen Philosophie* içinde, Stuttgart 1992, s. 101.

14. Bkz. Derrida, J., *Positions*, Paris 1972, s. 31. Öte yandan Aleida Assmann, dilbilimsel çerçevede Greimas ve Lotman gibi dilbilimcileri referans alarak çeviriyi transformasyonla ilişkilendirir. Bkz. Assmann, A., "Translation as Transformation", Yay. Haz., Hilfrich-Kunjappu, C., (vd.), *Zwischen den Kulturen. Theorie und Praxis des interkulturellen Dialogs* içinde, Tübingen 1997, s. 21. "Transformation" ile birlikte "transmettre" ["aktarma"] kavramı, medya araştırmalarında önemli bir *mevki*ye sahip *médiologie*'nin kurucusu "Eski Tüfek" Régis Debray'nin eserlerinde bulunabilir.

15. Bkz. Hirsch, A., *Dialog der Sprachen. Studien zum Sprach- und Übersetzungsdenken Walter Benjamins und Jacques Derridas*, Münih 1995.

16. *Dillerin eşiği* kavramı, Avesta Yayınları'nın *Metabole* kitap dizisinde *kendine yabancı ve has*

[Arap, Fars, Türk ve Kürt coğrafyası anlamında Orta] Doğu'nun pay sahibi olduğu Batı [Avrupa] medeniyetinin şekillenmeleri hakkında konuşmadan önce, Doğu'nun mahrum olduğu *medya* veyahut kitle *iletişim araçlarının değişimi*yle ilgili bazı tarihsel *temas durumlarını* [*Kontaktsituationen*][17] tasvir etmek gerekir: Batı medeniyeti tarihinde çevirinin, kitle iletişim araçlarının değişimi ve bunun yarattığı görüş değişikliğiyle şekillendiği gerçeği, dikkatimizi 15. yüzyılın 40'lı yıllarında "*hareketli harfler*"in ifadesi olarak *matbaacılığın icadı*na çeker ki bu icat, eski Avrupa toplumunundaki *iletişim durumu*nu temelli değiştirdi. Baştan sona birbirinin sonucu olan bu *modern standartları* özetleyecek olursak birincisi, bir eserin örneklerinin çoğaltılması imkânıyla eserin *kendi alımlaması*nın, sadece üretiminden değil, aynı zamanda *üreticinin yetki gücü*nden temelli ayrılışı, ikincisi, *yazının nüfuzlu ilerleyişi*yle (sözlü metinlerde olduğu gibi *aktaran aracı*) yazar ile dinleyenler arasındaki geleneksel sıkı bağlantının gevşemesi, üçüncüsü bu olgunun dakiklik, kesinlik, tamlık ve açıklık ile ilgili yeni bir *standard*a zorlaması ve sayfa çevirme ile kitapta arama olarak başvuru olanağının, tutarlılık ve netliğe dair yeni iddiaları ortaya koyuşu, dördüncüsü, anonimleşmenin kişi otoritesinin yerine geçişi, beşincisi yeni kitle iletişim aracı içeriklerinin rasyonel düzenlenmesi ve optik etkileyiciliğiyle Modern Çağda kitabın 'bilimselleş[tiril]mesi'[18], işte tüm bu yeni standartların oluşumundan pay alan bir etmendi çeviri ki, Doğu toplumları bu icadın standartlarını çok geç [ve hâlâ gevşek bir biçimde] keşfedecekti(r). Batı'da yazılı kültür, kavranılır ve olgusal olmuştu ve basım tekniğiyle *standart*laştırılmış metin, dakikliğe ve kesinliğe dair talepleri, anlamlı ve gerçekçi kıldı. Matbaacılığın icadı ve sonrasındaki toplumsal-siyasal süreçler[19], Almanya'da edebi sahne ve farklılaşmış el yazısı kültürüne

---

ifadesini bulur.

17. Temas durumları bağlamındaki genel tasvir için, Göttingen Üniversitesi'nden Alman mediavist, Klaus Grubmüller'in önemli makalesine bkz. "Kontaktsituationen, Verständigungs- und Verständnisbarrieren: Buchdruck und Übersetzungskultur" (Der.) Kitter, H., *Übersetzung/ Translation/Traduction. Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung*. 1. cilt içinde, Berlin 2004, s. 41-46.

18. Grubmüller'e göre, Hümanist eserlerin baskılarında farklılaşma belirtisi olarak tipografinin (Antiqua) keşfi, kitapların zorunlu parçası olarak kitap kapaklarının yavaş yavaş sağlamlaştırılması, değiştirilebilir modellerle kakma/gravürlerin esnekleştirilmesi ve de kitapları resimlemek için (Albrecht Dürer gibi) önemli sanatçıların kazanılması, işte tüm bu gelişmelerle beraber ilkin, matbaa vücut buldu. Nürnberg'teki büyük matbaalar ve alt müteşebbüslerdeki uzmanlaşma yaklaşımları bu gelişmeyi destekledi ki, 16. yüzyılın ilk yarısında merkezi olarak tamamlanmıştı. A.g.e., s. 41.

19. Yine Grubmüller'e göre, Almanya'da şekil değişimi ilkin, günlük kütüphanelerin kitlesel genişlemesi, tedrisatın ve iki dilli başlangıç yardımcı kitaplarının standartlaşması, profesyonelleşmesi, hümanist yazarlar/çevirmenler ile matbaacılar arasında artan işbirliği, örneklere gittikçe daha kolay ulaşılması gibi gelişmelerle etkili oldu ki propaganda, tedrisat ve çeviri

rast gelir ki bu kültürde Latince din ve bilim eserleri ağırlıkta olduğundan[20] Hümanistlerin Latince eserlerin yaygınlaştırılmasına önem vermesiyle *çeviri edebiyatı* gelişti, nitelik ve nicelik olarak. Bu bilgilerin ışığında, matbaacılığa dayalı edebi kültürün ana hatlarının, Alman dili bölgesinde oluşup Avrupa'ya yayıldığı gerçeğine[21] değinilebilir. Matbaacılığın başarısı ve etkilerinin yayılmasıyla 16. yüzyıl ortalarında ortaya çıkan ve basılı kitaba yönelik *yazılılık*, kayda değer büyük bir değişim olmaksızın, 20. yüzyılda (film, televizyon, video, DVD, EDV gibi) "*resim araçları*"nın ["*Bildmedien*"] zafer alayına dek hükmeder. Avrupa dışında ve içinde 'Avrupai' kültürün temelini oluşturdu ki 16. yüzyıldan 20. yüzyıla yazılı kültürdeki bu süreklilik, nihayet günümüzde kırılmaya uğrar. [22]

İlkin bilgisayarın icadıyla durum yeniden değişir ki, çevirmeni yerinden etmeye çalışır. Çeviri makinelerinin edebi çeviriyi nasıl etkileyeceğinin henüz belli olmadığını Grubmüller iddia etse de, medyaların görsel-işitsel çağında çevirilerin makineleştirilmesini teşhir ve rezil etme, yine günümüz felsefesi ile kültür eleştirisinin görevleri arasında yer alır. Bilgisayarların çeviri programları, doğru algoritmayı bulma peşinde, bir dili anlama ve konuşmanın, bir dilden başka bir dile çevirinin, bir hesap ve kalkülün bilinmesi olarak görülen süreçler olduğunu varsayar ki buna mesela Berlinli yorumcu filozof Günter Abel itiraz eder. Dilin karmaşıklığı, yaratıcılığı, figüratif sapkın, *meta-forik* karakteri, bilgisayarın şimdiye kadar bilinen türden becerilerini aşar; zira anlam, makinenin kurallarına göre işlemez, tamamlanmamıştır, açıktır. Çeviri, yorumlama ve anlama süreçlerinin birbirine içkin ve karşılıklı olarak bağımlı olduğu ve bundan dolayı da "*hesaplanamaz*" oldukları gerçeğini baz alan Abel'e göre çeviri, yorumdur, yorum *olarak* anlaşılabilir ki çeviri makineleri, bizi tatmin etmekten çok uzaktırlar.[23]

---

yardımcı kitapları ile yapıldı. A.g.e., s. 42-43.

20. A.g.e., s. 43 vd. Almanca eserler, yayınlanan bütün eserlerin beşte biriydi, başka dildekiler yayınlanmıyor, Almanca eserlerin üçte birini ise çeviriler oluşturuyordu. 15. yüzyıla değin eserler tüm alanları kapsayacak şekilde çevrildi. Halk dilinde ilk edebi eserler, 1460-1464 yılları arasında Albrecht Pfister tarafından basıldı.

21. A.g.e., s. 45. Grubmüller, bu yayılmayı zamanı ve mekânıyla gösterir: İtalya (1464 Subiaco, 1466 Roma, 1469 Venedik), Fransa (1469/70 Paris, 1473 Lyon, 1475 Albi), Hollanda ve Belçika (1471 Utrecht, 1473 Aalst, 1473/74 Brügge), İspanya (1473 Valensiya ve Barselona, 1475 Saragossa), Macaristan (1473 Ofen), Polonya (1473 Krakau), İngiltere (1476 Westminster: 1478 Oxford, 1480 St. Albans), Danimarka ve İsveç (1482 Odense, 1483 Stokholm, 1493 Kopenhag)

22. A.g.e., s. 45-46. Ayrıca resim araçlarının Batı kültürlerindeki anlam ve önemi bağlamında teşhis edilen resimler fırtınası, seli, "iconic"/pictorial turn" veya "resimlerin dönüşü" için en başta Gottfried Boehm [Basel], W.J.T. Mitchell [Chicago] ile ünlü Alman medya patronu ve de sanat tarihçisi Hubert Burda'nın ufuk açıcı çok önemli eserlerinin okunmasını tavsiye edebilirim ki bu çağ teşhisleri, başka bir makalemin konusudur.

23. Çeviri makineleri hakkında bkz. Abel, G., "Übersetzung als Interpretation". A.g.y. (Der.)

İslam toplumları bağlamında Doğu medeniyetinin, matbaacılıktan bilgisayara ve dijital resim araçlarına kadar olan süreçleri gevşek bir şekilde takip edip katmerli ağır krizler ve "Kendi-ni-unutmuşluk" karşısında hiçbir şey üretemediği gerçeği, geçmişin ihtişamını gölgelememelidir, keza [ister 'karanlık' ister 'aydınlık' olsun] Batılı Orta Çağ da günümüz Avrupa medeniyetiyle kıyaslanamaz, çünkü her kültür ve medeniyetin, tıpkı fenomenolojik düzlemde Ben ve Başkası arasında olduğu gibi, bir *Burası ve Şimdisi* vardır ki karıştırılamaz, değiştirilemez, takas edilemezdir[24]; her kültür farklı bir mekânda kök salmakla birlikte özellikle *farklı bir zamanda* yaşar, bu yine de bir *ortak zaman zemini*nde cereyan eder, işte çeviri, bu zamanın Ara'sı ve eşiğidir. Çeviriyle dilden dile aktarımdan ziyade, zamandan zamana, çağdan çağa içe bakışlar, geriye-ileriye bakışlar ve kültürler arasındaki iletişimin temelini oluşturan *bakış temasları*[25] söz konusudur. Medeniyetlerin ortaya çıkışı ve gelişmesi, çeviriyle yakından ilişkilidir ki bu olguyu Kelly, çeviri tarihiyle ilişkilendirir. Roma İmparatorluğu'ndan ortak pazara, uluslararası ticaret ve yönetimin, *çeviri*yle olanaklı kılındığını öne süren Kelly'e göre, "*Batı Avrupa, kendi medeniyetini çevirmenlere borçludur.*"[26]

Mesela günümüz Batı medeniyetinin oluşumu, sadece *Yunan kültürüne* -çevirinin öncülük ettiği (etno-merkezci, philhellenist)- *geri dönüş*le açıklanamaz, aynı zamanda Doğu medeniyetleri olarak Çin, Hint etkisi ve *yeniden doğuş*un yaratıcı tohumlarını bahşeden İslam'ın günümüzde yeniden keşfedilen *tesiri*yle açıklayabiliriz ki bu tesir, bilimsel ve felsefi metin çevirilerini[27] de aşar. Nakşeden sanat ve mimari eserleriy-

---

Das Problem der Übersetzung–Le problème de la traduction içinde, Berlin 1999, s. 10.

24. Husserl'in *Ideen II* kitabında ortaya çıkan klasik vücut fenomenolojisi analizlerinden responsif fenomenolojiyeYabancı fenomenolojisi, Kendi ve Başkası'nın, Hususi ve Yabancı'nın zaman-mekânsal takassızlığından [Unvertauschbarkeit], "temsil-edilemezliği"nden ["Unvertretbarkeit"] ve "orijinal erişilemez olanın erişilirliği"nden [Zugänglichkeit des original Unzugänglichen] hareket eder.

25. *Bakış temasları* kavramıyla, şu anda üzerinde çalıştığım kendi doktora tezime dayanıyorum.

26. Bkz. Kelly, L., *The true Interpreter: A History of Translation. Theory and Practice in the West.* Oxford 1979, s. 1, "*Western Europe owes its civilization to translators*".

27. Söz gelimi Bochum Üniversitesi'nden, özellikle İslam felsefesine dair önemli çalışmalarıyla tanınmış oryantalist Gerhard Endreß, Abbasilerin erken döneminde Yunancadan yapılan çevirileri konu edinirken, bu çeviri hareketlerinin evveliyatına, yani Süryani, İrani ve Hint payına, yer verir. Bkz. Endreß, G., "*Die wissenschaftliche Literatur*", Yay. Haz.: Gaetje, H., *Grundriß der arabischen Philologie*, II. cilt içinde, Wiesbaden 1987, s. 400-506. Aynı doğrultuda, başka bir tanınmış yazar, Hans Daiber, hareket eder: "Die griechisch-arabische Wissenschaftsüberlieferung in der arabisch-islamischen Kultur in Übersetzungen des 8.-10. Jahrhunderts", s. 1206-1217; bu çevirilerin etkileri için bkz. "Greek-Arabic translation in the Christian communities of the Medieval Arab World". s. 1217-1220; K. Leeming, "Translation from Arabic into Latin in the Middle Ages" Charles Burnett, s. 1231- 1237, son üç makale, (Der.) Kitter, Harald: *Übersetzung/Translation/Traduction. Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung.* 1. cilt içinde, Berlin 2004; bunun dışında etkileşimi disiplinlerarası alanda çok iyi tasvir eden

le[28], değiş dokuşu, alışverişi canlandıran ticaretin ve göz göze getiren savaşların gölgesinde bugüne gelindi. Başka bir ifadeyle sanat-lar, düşünme ve iman için de çeviri söz konusudur ki çeviri, transferleri, başkalaşımları, dönüşümleri, değişimleri tetikleyerek insan dünyasının vücudundan pay alan bir *kültür tekniği*dir. Bir Doğulu müslüman ve Kürt sanatçısı olarak Mahmud el-Kurdi'nin[29] metal işleme eserleri de mutlak suretle bir çeviri örneğidir ve İtalyan Rönesansını etkilemekle günümüz Avrupa kültür ve medeniyetine katkıda bulunmuştur, böylece *çeviri kültürü* olarak ortaya çıkan Avrupa kültürünün temel taşlarının rengine kendi motifini nakşeder.

Günümüzde kültür bilimlerinde yer edinmiş *iç içelik* fenomeni, aşılamaz bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır: *Kültür hem ulus-aşırıdır hem de çevri[m]seldir.*[30] Bu teşhise dayanarak resim-kültür teorisi de ancak çeviri teorisi olarak anlaşılabilir ki kültür, aktarma ve yeniden biçimlen[dir]me süreçlerinden, çaprazlanmalar, kesişmeler, nüfuz etmeler ve gedik açmalardan ileri gelir.[31] Bu bağlamda iletişim teknolojisinden, ekolojiye, iş örgütlenmesine, sivil toplum ve kültürel boyutuna *globalleşme*yle yeni ufuklar edinen modernitenin en temel unsurlarından birinin, *iletişim ve araçlarının hızlılığı* olduğu söylenebilir ki, *çokyerli, ulus-aşırı gerçekliğ*inde kültürlerin her zamankinden daha fazla yakınlaşmasını [ve de uzaklaşmasını] sağlamıştır. Biyografinin globalleştiğini[32] savunan Ulrich

bir derlemeye bkz. Sper, A., (Der.) *Grenzen über Wissen. Arabisches Wissen und lateinisches Mittelalter*. Berlin 2006; ayrıca görme ve optik bağlamında İslami etkileri konu edinen Amerikalı bilim tarihçisi Lindberg'ün ufuk açıcı eserine bkz. Lindberg, David, C., *Theories of Vision from Al-Kindi to Kepler*, Chicago/Londra, 1976.

28. Grabar, Howard, Mack, Carboni ve son olarak Belting'in eserleri, Doğu ile Batı arasındaki "sanat-tarihsel etkileri" detaylı olarak işlerler.

29. 15. yüzyılda Uzun Hasan döneminde yaşamış, Venedik'te bulunmuş Mahmud el-Kurdi'nin nadide sanatına ve etki-tarihine ilişkin –birkaç tek tük makale dışında- kapsamlı, yegâne çalışma için bkz. Auld, S., *Renaissance Venice, Islam and Mahmud The Kurd. A Metalworking Enigma*, Londra, 2004. İslamın İtalyan Rönesansına etkisi üzerine yaptığım okumalarda *tesadüfen* rastladığım bu eserin Türkçe'si, Avesta Yayınları'nın *Metabole* dizisinde yayınlanacaktır.

30. Bkz. Bhabha, H.K., *The Location of Culture*. Londra/New York 1994, s. 172. Bhabha'nın post-kolonyal tartışmada sıkça alıntılanan "*Culture [...]is both transnational and translational*" sözünü çevri[m]sellikle ilişkilendiriyorum. Çevri[m]sellikle kültürün ve dilin döngüselliğini, dönüşlülüğünü, *çeviren* ve keza *çevrilen* olduğunu vurguluyorum. Bachmann-Medick'in bu bağlamda çeviri teorisine dair *eleştirilebilir* görüşleri için bkz. Bachmann-Medick, D., "Kulturanthropologie und Übersetzung". (Der.) Kitter, H.: *Übersetzung/Translation/Traduction. Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung*. 2. cilt içinde, Berlin 2007, s. 155-165.

31. Debray'nin mediolojisinden hareket eden resim-kültür bilimci Birgit Mersmann'ın, Bhabha'nın kültür teorisi üzerine ilginç analizi için bkz. Mersmann, B., "Bildkulturwissenschaft als Kulturbildwissenschaft. Von der Notwendigkeit eines inter- und transkulturellen Iconic Turn". *Zeitschrift für Ästhetik und Allgemeine Kunstwissenschaft. 49/1* cilt içinde, Hamburg 2004

32. Globalleşme fenomenini, kozmopolit, refleksif veya İkinci Modernlik teşhisleriyle tanınmış sosyolog Ulrich Beck'e dayandırıyorum. Bkz. *Was ist Globalisierung? Irrtümer des Globalismus – Antworten auf Globalisierung*. 4. baskı, Frankfurt a. Main, 1998, s. 129 vd. "Biyografinin globalleşmesi"nden bir gelişigüzel çokyerlilik anlaşılmamalıdır, aksine –uluslar, dinler, kültürler, ten renkleri, kıtalar vs arasındaki- ayrı dünyaların sınırlarını aşan ve bunları bir hayatta

Beck'e göre, *Birinci* ile *İkinci Modernite* arasındaki geçiş, yaşam tarzlarının *yer monogamisi*nden *yer poligamisi*ne geçişidir ki, yerle-evli yaşam tarzları, çevrili ve nakledilmiş biyografilerdir, çeviri biyografileridir, kendileri ve başkaları için çevirmek zorundadırlar.

İnsanlık tarihinin çağları karşılaştırılırsa, günümüz iletişim çağında çevirinin, altın çağını globalleşme ve onun ters hareketi glokalleşmeyle yaşadığı görülür, ne var ki globalleşmeyle birlikte kendini dayatan *kültürel hegemonya*dan[33] söz edilir; zira "yabancı kültürlerin re*prezant*asyonu olarak çeviri", tahakküm ve iktidar ilişkilerince belirlenmiş bir sosyal-kültürel pratikte demirlenmiştir. Sadece kelimeler ve kavramlar nakledilmez, aynı zamanda düşünce tarzları, yabancı dünya görüşleri ve farklı pratikler nakledilir. Yabancı bir kültürün reprezantasyonu birincil olarak, otantik gerçeklik suretine ilgilerin hizmetinde değil de, aksine siyasal-ekonomik ilgilerin ve çıkarların hizmetinde bulunur. Avrupa'nın çeviri tekelini, edebiyatın dünya piyasası, dilsel ve kültürel tahakküm ilişkileri ifade eder[34]: Sömürgecilik, kültürel hegemonya ve manipülasyonun sıkı bağında etno-merkezcilik, kendilerini tanıtamayan Doğuluları tanıtmakla çeviriyi bulanık sulara sürükler, sürgün eder. Batılı reprezantasyon otoritesine dair post-kolonyal tartışma, reprezantasyonun farklı ve değişik biçimlerini arar ki burada *globalitenin sarmaşıkları* olarak *sınırları*, Kürtçe'nin *durumu*na sadece uzanıp dayanmamıştır, aynı zamanda nüfuz etmiştir.

Kürtçe'nin Sınır Durumu

Kültürlerarası çeviri bağlamında dile gelen açıları, şimdi asıl üzerinde konuşulması gereken perspektifle adım adım ilişkilendirmek isterim ki, ister siyasi, coğrafi olsun ister kültürel ve dilsel olsun birçok sebepten ötürü, Kürtçe'nin Yabancı'yla diyaloğu ve ilişkisi, tarih boyunca sorunlu olmuştur. Sadece Kürtleri değil, aynı zamanda komşu ulusları da ilgilendiren olgu, Yabancı'nın ne olduğuna ve Yabancı'yla nasıl yaşanması gerektiğine dair soruya ciddi bir cevabın verilmediği gerçeğiyle örtüşür.

---

barındırmak zorunda olan bir çokyerlilik söz konusudur.

33. Mesela alımlama estetiği ve edebi hermeneutikle tanınmış Konstanz Okulu'nun önde gelen temsilcilerinden Wolfgang Iser, çevrilebilirliği, kültürel hegemonya ve hiyerarşinin zıt kavramı olarak gösterir. Bu ilginç görüş için bkz. Iser, W., "On Translatability. Variables of Interpretation." Yay. Haz., Hilfrich-Kunjappu, C., (vd.), *Zwischen den Kulturen. Theorie und Praxis des interkulturellen Dialogs* içinde, Tübingen 1997, s. 9.

34. Bu kısa tasvir için bkz. Bachmann-Medick, D., *Übersetzung als Repräsentation fremder Kulturen*, Berlin 1997, s. 1-18, ayrıca bkz. Jacquemond, R., "Translation and Cultural Hegemony: The Case of French-Arabic Translation". (Der.) Venuti, L., *Rethinking Translation, Discourse, Subjectivity, Ideology* içinde, Londra 1992, s. 155, ayrıca bkz. Loomba, A., *Colonialism, Postcolonialism*. 2. Baskı, Londra, New York, 2010.

Mevcut olaylara ve tartışmalara baktığımızda, Yabancı'nın ve Başkası'nın konstrüksiyonunun, günümüzde gerçi bütün toplumlar için sorun teşkil ettiği görülür, ama Batı toplumları yabancılık ve başkalık sorununa disiplinlerarası yaklaşımlar geliştirirken, Doğu toplumlarında cemaat ve birey ayrışması bir yana kayıp günübirlik bir bakış hüküm sürmektedir. Tıpkı hâkim komşu yaşama dünyaları gibi *Kürdî yaşama dünyası* da Yabancı'dan korkar, garip bir cisimdir Yabancı. Yabancı'dan kaynaklanan korku, Yabancı karşısında kendine hâkim olmamayı gösterir bize. Kendine hâkim olamayan bir kültür olgun olamaz.[35] Dolayısıyla Doğu toplumlarının kendi kökenleriyle sorunlarını daha da derinleştiren ilkler ve tarihin ırkçı büyük meta-anlatıları, "Kendi-unutulmuşluğu" bağlamında *Millet'in çoktan eskimiş iç içe yaşama kültüründen sıyrılma*yı beraberinde getirir ki bundan elbette Kürtler de payını aldı, hem geç hem de en ağır biçimde.

Gündelik hayatta sık sık rastlanılan Orta Asya'dan Anadolu'ya seferlerle böbürlenme veya " *'Anâ 'Arab bilâ alif*" tarzında[36] tanrıyı dahi bir nevi Araplaştıran dilini Allah'ın dili olarak kasıtlı yüceltme, şüphesiz Kürtlerde de karşılığını bulur. Bu Hususi'nin kendi araçlarıyla kültürel olan her şeyi açıklama denemesi, radikal bir asimilasyona ve yabancı düşmanlığına varır. Hususi ve Yabancı'nın iç içeliği[37] ile bunun günümüz dünya toplumuyla ilişkisi üzerine katiyyen düşünülmez. Bununla birlikte Orta Doğu'da Kürtlerin ve dillerinin şu anki durumu, *diken* ve *dış* fenomeniyle açıklanabilir, çünkü Kürtçe, modernliğin tamamlanma[ma]kta olduğu ya da farklı modernitelerin göründüğü süreçlerde *gözden kaçırıl*mıştır, sürgün edilmiştir, bir *düzen-dışı* olarak dünyanın ötesinde bulunmaktadır, dünya düzeninin ötesinde ve aynı zamanda gözünde bir *diken* olarak. Anadil deyince hep bir safiyetten ve mutlaklıktan hareket edilir; oysa dildeki her sözün *yarı-yabancı*[38] olduğuna dair tefekkür yerine maalesef özleştirme ve katıksızlaştırma çabaları geçmiştir ki bu, naif *dil ırkçılığı* zemininde hayat bulur ve düşmanlıklarla çevre bulur. Ne

35. Yabancı korkusu hakkında bkz. Waldenfels, B. *Yabancı Fenomenolojisi*, İstanbul 2010, s. 11-21
36. Hıristiyan-Yahudi tektanrıcı geleneğin her tür kozmik özdeşleştirmeyi reddetmesinin, tanrının adının çevrilemezliğini şart koştuğunu öne süren Mısırbiliinci Jan Assmann, çok dile tekabülen birçok tanrı ismi karşısında "birlik"ten ve "isimsizlik"ten söz eder. Bkz. Assmann, J., "Der Name Gottes und das Problem der interkulturellen Übersetzbarkeit". Yay. Haz., Hilfrich-Kunjappu, C., (vd.): *Zwischen den Kulturen. Theorie und Praxis des interkulturellen Dialogs* içinde, Tübingen 1997, s. 61 vd. Assmann, Allah'ın adını anmasa bile, dillerin (verdiği) isimlerden Tek ve Bir Olan'ın mahrum oluşunu, aslında bir Yabancı olarak *Allah*'ın *çevrilemezliğiyle* karşılaştırabiliriz ki, dinin Orta Doğu kültür coğrafyasında bu ad, bir bambaşka muamma olarak çevrilemezdir ve keza *en azından Allah sıfatıyla* farklı dinlerin, bilhassa farklı halkların, vatanların, aynı gelenekten farklı mukaddes kitapların tek, yegâne ilahıdır, hem has hem de yabancı bir kelimedir.
37. İç içelik kavramı için bkz. Waldenfels, B., *Yabancı Fenomenolojisi*, İstanbul 2010, s. 117.
38. Bakhtin alıntısı için bkz. a.g.e., s. 91.

Kürtçe ne de başka bir dilin mutlak ve saf olduğu görüşü, geniş bir şekilde kabul görür ki, hemen hemen hiçbir Orta Doğu dilinin doğru dürüst bir *yabancı kelimeler sözlüğü* yoktur. Olsa bile çok incedir ve yabancı kelimeler sözlüğünün bu *hacim inceliği, çevirinin vücutsal zayıflığını* teşhir eder. Kürtlerin kendi edebiyat ve dillerini geliştirememeleri, komşu dillerin dinamikleri ve hamleleriyle de ilişkilidir: Eğer modern dünyada Türkçe, Arapça, Farsça "*dünya dili*" olma yolunda mesafe katetselerdi, bunun Kürtlerin yaşamına ve diline katkısı kaçınılmaz olacaktı.

Çeviriyi transfer ve *transformasyon*la ilişkilendirerek, çevirinin öncelikle modernite ve globalleşmeyle birlikte ivme kazandığını bir önceki bölümde gördük. Her ne kadar medeniyetlerin oluşumunda çeviri kendi rolünü tarih sahnesinde oynamışsa da Kürtçe'nin moderniteyi *çok geç* yaşadığı iddia edilebilir ki Kürtçe, kendini ortaya koymanın ve gerçekleştirmenin modern mekânları olarak üniversitelerinden mahrum olmuş ve de mahrum bırakılmıştır. Klasik yazısı ve kadim sözüyle *Kürtçe'ye yasak kültü[-rü]*, resmi ideolojiler, totaliter devlet aygıtları ve savaş mekanizmalarıyla Kürtçe'nin her dört parçasında hâkim kılındı. Kürtlerin ruhu olarak Kürtçe, yakılmış topraklara mahkûm edildi ki, medrese geleneği içinde klasik tecrübesi ifadesini bulmuşsa da, yine *konuşturduğu* halkın iç ve dış şartlarından dolayı yıllardır süren sömürgeci zihniyetin *kitapsız "baskı" rejimi* ve *istimlak*ı Kürtçe'nin kendini göstermesinin önünü kapattı. 21. yüzyılın başında 20 milyona varan nüfusuyla en geniş toprak parçasında dahi, sıkça değinildiği gibi, birkaç yüzbin nüfuslu federal devlet bir yana, en gevşek şekilde korunmuş bir azınlık dilinin haklarından bile mahrumdur Kürtçe. Bugünkü durumdan en başta Kürtler, bilhassa zamanında çağın en ileri savaş gücünü düşman görüp çarpışan ve keza en sinsi komşularıyla dost olan Kürtler, sorumludur. Kürtlere dair sosyolojik analizleriyle ağır bedeller ödemiş İsmail Beşikçi'nin "*Devletlerarası Sömürge Kürdistan*" adlı eserinin başlığından esinlenerek tespit etmek gerekirse, Kürtçe'nin sınır durumu, Ara fenomeniyle açıklanabilir ki Kürt yaşama dünyası, Türk, Fars ve Arap yaşama dünyaları arasında bir "*invisible colony*" ["*görülmez sömürge*"], daha doğrusu bir '*Kripto-koloni*'[39] ve Kürtçe de, mevcut komşu dil-

39. 'Kripto-koloni'yle özellike Kürt ve Kürtçe fenomeninin "-mış gibi" (*as if, comme si, als ob*) durumlarına atıfta bulunuyorum. Bir yandan Kürt ve Kürtçe, Başka'yı temsilen komşu yaşama dünyalarında hep *varmış gibi*dir, diğer yandan, dışarda kendi vatandaşı diye *tanıtılır*, içerde ise en aşağı sömürge muamelesi görür. Batı dillerinde sömürge anlamında koloni (colony, colonie, Kolonie) kavramının Latince kökeni, ilginçtir ki, kültür (*cultura)* ve kült (*cultus)* ile bir ve aynıdır: "colere" (colo, colui, cultum) fiili, "ekip biçmek, toprağı işlemek, tapmak ve bakın yapmak" demektir. Kültür kavramının tarihsel semantiği için bkz. Böhme, H., "Vom Cultus zur Kultur (wissenschaft). Zur historischen Semantik des Kulturbegriffs". Yay. Haz., Glaser, R., *Kulturwissenschaft – Literaturwissenschaft. Positionen, Themen, Perspektiven* içinde, Wiesbaden 1996, s. 50.

ler arasında bir '*Fremdkörper*' ['*Yabancı cisim*']dir: Görülmez, ama yine de görünür olduğundan *Bambaşka'nın kavim dokunulmazlığı imtiyazı* altında komşu yaşama dünyalarının *'Başka'* olanıdır. Dolayısıyla Kürtlerin çoğunluğu, hem *Yabancı'nın dikeni*ni hem de kendi yabancılıklarının dikenini görmezken, komşu yaşama dünyalarındaki *ulus bilinci* ise, görmezden geldiği, *gözden kaçırttığı* bir *bilinç-dışının* varolduğuna ve bunun ilahi bakışın gölgesinde *fani bakışların kör noktası* olduğuna asla dokunmaz ki bu, Kürtçe'nin renksiz ve görülmez muazzep bakışıdır.

Burada 20. yüzyılın başlangıcından günümüze Kürt toplumundaki kırılmaları, canlanmaları ve hareketliliklerine dair bir tasvire yer vermeyerek, ancak 1990'lı yıllarda Kürt siyasi hareketinde canlanmayla, Kürtçe'nin kendi yolunu bulmaya çalıştığı söylenebilir. 1990'lı yıllardan bugüne telif eserlerin çoğalması, klasik Kürt edebiyatına ilgi, beraberinde çeviri hareketini zorunlu kılmıştır. Ne var ki hâkim komşu yaşama dünyalarında olduğu gibi Kürtçe çeviri eserlerin de pek rağbet görmediği aşikârdır. Bunun sebepleri, çevirinin dilin gelişimindeki rolü ve katkısına dair ciddi bir düşüncenin ve hareketlenmenin henüz olgunlaşmadığı gerçeğinde yatar. Çevirinin Avrupa medeniyenin oluşumu bağlamındaki rolü ve katkısı ile diğer yandan dünya kültürünün Kürtçe'nin vücuduna katkısı ve tersi olacak şekilde Kürtçe'nin kendini dünya kültürünün vücuduna katması gibi *zorunlu olaylar*, Kürtçe'nin toplum-iletişimsel temas durumlarına öncülük etmemektedir. Varolan çeviri çalışmalarına bakıldığında, "çevirinin çevirisi", bir başka deyişle "girişin girişi" örnekleri haddinden fazla bir yer kaplamaktadır ki *çevirinin bu gayrı-asıllığı*, Kürtçe'nin dünya diliyle olan bağını, alışverişini, bakış temaslarını bertaraf etmektedir. Yazarlar çevirmenin görevinden bihaber iken, çevirmenler yazarlıktan uzak hareket etmektedir.[40] Elbette bunun yayıncılık ve okurla da ilişkisi vardır. Kısıtlı imkânlardan dolayı yayınevleri çevirmenin ihtiyaçlarını karşılayamazken, çevirmenin de kendi görevini yerine getiremediği, rolünü oynamadığını görüp *duymak* zorundayız. Dünya kültürünün en temel eserlerinin Kürtçe'ye kazandırılması konusunda, tıpkı -'geliştikleri' söylense de- komşu dillerde olduğu gibi sistematik bir tavır yok. Ansiklopedilerin hazırlanıp derlenmesi, çeviri faaliyeti olmadan imkânsızdır ve bununla ilgili çalışmalar, daha doğrusu kıpırdanmalar, özellikle Avrupa'daki diasporada mevcuttur.

40. Kendi şahsımda çokdilli biyografimin globalleştiği çıplak gerçeği karşısında *Kürtçe yazı kültürüm* bağlamında eleştirilmesi gereken *bakış ertelenmişlikleri* söz konusudur ki bu *après coup*, girişte dile gelen hiçbir *koşul bahanesi*nin ardına saklanamaz ve bunun savunulabilecek hiçbir yanı da yoktur.

En başta Kürtçe ile yabancı diller arasında, bir başka deyişle Kürt kültürü ile dünya kültürleri arasında *çeviri kanalları* oluşmamıştır, *çeviri geleneklerinin* bu coğrafyaya henüz uğramadığı, sadece düşük yoğunluklu çatışma ve savaş durumuyla açıklanamaz; zira Avrupa dünya savaşı yıllarında bile, en ağır bedellere ve kayıplara rağmen, kendi geleneklerini sürdürebilmiştir. Çeviri bağlamında bunun en iyi örneği, kültür filozofu ve Proust'un ilk Alman çevirmenlerinden Walter Benjamin'in trajik sürgün hayatıdır. Bu noktada Kürt coğrafyasında bir kendini bırakmışlık ve gevşeklikten söz edebiliriz ki, tıpkı diğer Doğu toplumlarında ve dillerinde olduğu gibi Kürtler ve Kürtçe de, kendi atalarının *zaman kavrayışlarını* modern dünyaya taşıyamamıştır; *zamanın hızını* alan Avrupa medeniyetiyle diyaloğa geçememektedir, dünya çağından kopmuş bir şekilde. Yabancı artık ya dost ya da düşman olmuştur, fakat kendisinin yabancılığını fark edemeyecek durumdadır, yabancılığını görmediğinden değişmemekte ısrar edecektir. Avrupa'da matbaacılıkla birlikte değişen koşullarda şekillenen çeviri hareketleri, "hareketli harfler"den "hareketli resimler"e, baskı tekniğinin ürünü kitaptan internet, dijital e-book-reader'lar ve çeviri makinelerine kadar olan görsel, mekânsal ve *'real'* algısı ile ilgili değişimlerle beraber gittikçe büyüyen uçurumun tahribatlarını, bir Doğu dili olarak Kürtçe, bütün yönleriyle yaşamaktadır ve resim araçlarının fırtınasında, tekelinde, teknolojileşmesinde, iktidar ve şiddetinde Batı'nın günümüzde karşı karşıya olduğu *yabancılaşma*yı, Doğu *aşırı yabancılaşma* olarak tecrübe etmektedir ki Kürtçe'yi konuşanların, bu durumun farkında olup olmadıkları belirsizdir, fakat bu olgu bilhassa, çeviri hareketlerinin gelişimi için belirleyicidir.

Öte yandan ters gelişmeyi gösteren meselenin başka bir boyutu husule gelir: Eğer bugüne dek Kürtçe ayakta kaldıysa Kürtler bunu, kendi mücadele azimlerinden veya hâkim komşu kültürlerinin hantallığından ziyade, en başta globalleşen, görsel-işitsel *medya çağının nimetleri*ne borçludur. Türk, Arap ve Fars sorununun, daha doğrusu *Doğu sorunu*n yapay bir bölgesel versiyonu olarak Kürt sorunu, Türkiye ile sınırlı değildir ve Kürt kültürü kendi ulus-aşırı gerçekliğinde ve kitle iletişim araçlarının olanaklarıyla bütün çağdışı totaliter dil yasaklarına karşı direnmektedir. Kürtçe'yi konuşanlarına aktaran görsel ve işitsel iletişim araçları, *asimilasyonun nötralize toplama kamplarını* yerinden edip sarsmakla kalmaz, isyan bayrağını dijital iletişim kanallarıyla kaldırır ki çeviri, en azından bu sanal ortamlarda medyanın dili olarak özgür bir mesken edinmiştir. Kürtler ve komşuları istese de istemese, Kürtçe,

dünya toplumunun bir gerçekliği olarak globalleşmeden nasibini almıştır. Medyaların baskı altındaki yasaklı dillere alternatif yollar sunmasıyla Kürtçe'deki gelişmeler kayda değer olmakla birlikte, yukarıda dile getirdiğim ters gelişmeyle, yani iletişim araçlarının kullanımı bağlamında aşırı yabancılaşma olgusu ya bilinmemektedir ya da ciddiye alınmamaktadır.

"Kürtçe'nin post-kolonyal bir tarihi var mıdır acaba?" sorusuna, Kürtçe'nin ne kolonyal ne de post-kolonyal bir tarihi vardır gerçeğiyle cevap verilebilir ki kripto-kolonyal belirlenmiş primordiyal sferinde Kürtçe, sömürgeci farklı devamlılıklara ve kırılmalara maruz kalmaktadır. Kültürel hegemonyanın Kürtçe çevirideki tezahürlerine bakıldığında, Kürtlerin çoğunluğu, Avrupa medeniyeti menşeli eserleri, komşu yaşama dünyalarının dilleriyle okumaktadır; oysa çeviri etiği ve pek de seyrek olmayan manipülasyonun farkında değildir. Batı veya Doğu dillerinde yazılmış kitabın mesela Türkçe çevirisi, aynı eserin Kürtçe çevirisine yeğlenir. Kürtçe çevirinin *kendi* farklılığı, güzelliği, iyiliği, hakikiliği, hususilikleri ve yabancılıkları görülmez. Ne var ki diaspora Kürtleri arasında Batılı üniversitelerde iyi eğitim görmüş, yani biyografisi entelektüel anlamda globelleşmiş hatırı sayılır birçok akademisyenin mevcudiyetine, şahsen daha fazlasını isteyerek, tanıklık ettim. Onlarda da yazı ve konuşma dillerinin imtiyazı, sorgulanabilirdir. Kürtlerin şimdilerde hararetli sürdükleri *dil ısrarı* ya da *dilde ısrar*, Kürt toplumunu asimilasyonla dizginlemeye, ehlileştirmeye, disipline etmeye çalışan, *dil ve resim yasaklarıyla* kızarıp utanmayan *sömürgeci bakış-rejimi*nin gözlerine mil çekmektedir ki bu ısrarın, okullardan hastanelere, üniversitelere, mahkemelere, meclislere ve hapishanelere kadar yayıldığı gerçeği memnuniyet vericidir ve bunun çeviriye katkıları da mutlaka olacaktır. Gelgelim dil ısrarı da maalesef politik, daha doğrusu aşırı politize olmuş bir bilince dayandığından etik, hermeneutik, tarihsel, fenomenolojik ve estetik bir bilinçten söz edilemez ki bu tek-boyutluluk, *çeviri kültürünün* ya da *kültür çevirisinin vücudu*na akseder ve Kürtçe'nin parçalanmış dört dil mekânı için de geçerlidir. Çeşitli açılarıyla kısaca tasvir etmeye çalıştığım sınır durumunda Kürtçe, tahribata uğramış yakın mevcudiyetiyle zaman girdabında başka bir çağda yaşarken, uzak bir namevcudiyette demirleyerek kendi geçişlerini, dönüşümlerini, değişimlerini ve kararlarını gün ışığına çıkarma durumundadır, umulur ki kayıp zamanının peşinde Xanî ile el-Kurdî'yi buluşturarak dünya edebiyatı ile kültüründeki yerini ve kendi zamanını nasıl yeniden bulup yakalayacağı sorusuna bazı *cevaplar* da eşlik etsin.

Sürgün edilen her şey gibi Kürtçe de, kendi *dönüş*ünü sağladı, geçen yüzyılın arifesinde ve geç olsa bile. Hegemonyalar, iktidar yapıları tarihte hep varolagelmiştir ve varolmaya devam edecektir. Kendi durumunda Kürtçe, sınırlarını aşmaya mahkûmdur. *Devletsiz en büyük ulus Kürtler*in ve *okulsuz en büyük dil Kürtçe*'nin *Kendi'ni bulma arayışları*nda Yabancı fenomeniyle yüzleşme zamanı çoktan geldi. Yabancı'ya dair tefekkür, Kendi'nin primordiyal sfer kapsülünü çatlatıp tahrip ederek, sistematik, tarihsel bir *Kendi-ni-yeniden-inşa*ya giden yola sürükleyecektir; zira geleceği, "*Biz olan Yabancılar*" ya da "*Yabancı olan Bizler*" belirlemektedir. Yabancı'ya ilişkin kaygı ve korku, *ırkçı ilkler ve meta-anlatılara veda*yla rehabilete edilmelidir. Yaşadığı bölgenin dilsel komşuluklarına bakılırsa bu bağlamda Kürtçe'nin pek fazla bir şey kaybettiği söylenemez, hatta bu yaşama dünyalarının 'Başka' olanı, bilinçdışısı ve kör noktası olarak, yabancılık tefekkürüne en yatkın olan Kürtçe, *gelecek-eksenli bir dil olarak* kendini yeniden varetme yolunda ilerlemelidir, bir *başka başlangıç*la ki bu *başka başlangıç*, Kürtçe'nin yaşanmış zamanını *radikal yabancılaştırma*[42] *serüvenleri*yle yeniden bulup yakalayabilme denemelerine temel olabilmelidir. Radikal yabancılaştırma son kertede, Nietzscheci felsefeyle komşuluğa yaslanır. Erken dönemlerinde Alman olmaktan söz ederken, geç dönem eserlerinde Avrupalı olmayı savunan Nietzsche'nin manevi vatanı Paris olur, Bayreuth'dan sonra. Wagnerci Almancılığa karşı *İyi Avrupalı* propagandası yapar: Neydi, ya şimdi "*Nedir Alman?*" sorusuna *"İyi Alman olmak, kendini*

41. Kayıp zaman arayışlarıyla Proust'un ölümsüz eserine, içi boşaltılmış bir şekilde, atıfta bulunduğum gerçi aşikârdır, ama bu makalenin, Proust'un eserini işlemeye girişmek gibi ne bir hedefi vardır, ne de buna yer verebilir.

42. *Radikal yabancılaştırma* kavramı, Latin kaynaklı modern felsefe geleneğine mesafe alarak Yunan düşüncesi temelinde Heidegger'in düşünmenin bir *komperatif radikalliği*yle ortaya koyduğu konumlanmasından bizzat esinlenmeme dayanır. Bu kavram, Freiburg menşeli yeni bir *vücut ve yaşam fenomenoloji* arayışlarımda, Kartezyen beden/cisim ve ruh dualizmini aşma denemesine atıfta bulunur. Buna göre Heidegger'in *"Bugünkü düşünmemizin ödevi, Yunanca düşünülmüş olanı daha Yunan düşünmektir"* [*"Unserem heutigen Denken ist es aufgegeben, das griechisch Gedachte noch griechischer zu denken"*, bkz. GA 12 (*Unterwegs zur Sprache*), s. 127] diye ifade ettiği felsefi transformasyon, beni, Kartezyen dualizmine ve Modern Çağın evreni cansızlaştırma [Entseelung] eğilimlerine karşı *yaşamın canlılığı ve hareketliliği* fenomenini deşme denemelerine sevketti ki bu denemeler, bir "Doğulu Yabancı"nın sürgünlük denemeleri olarak boşa çıkmış gibiydi. Her şeye rağmen *radikal yabancılaştırma*, Ren ile Marmara'nın *kademeli* vücutlararasılığında ve Fırat ile Dicle'nin *kurumuş bakışlarına* dair tefekkür ile düşünsel eğilimlerimi huzursuz, tedirgin, hareketli ve canlı kılmaktadır. Bu düşünsel 'radikal yabancılaştırma' denemesinden kaynaklanan öneriler, mensubu olduğum Kürt toplumunda ve beni yaşama dünyamla konuşturan Kürtçe'de muhtemel bir *duruş ve görüş değişimine* dair *beklenti ve umutlarımı* şekillendirmektedir ki *histoire de la mentalité*'ye dair bir *yeni perspektif talebi* olarak bu son bölümün konusudurlar.

Almansızlaştırmak demektir"[43] cevabı veren Nietzsche'nin *İyi Avrupalı*'ya dair vurgusu, Kürtçe'nin yabancılaştırmadan çıkacak "*fanâ*"sına, kendini Kürtsüzleştirmeye, Kürt niteliklerini aşmayla Kürt-olmama ve gayrı-Kürtlük *dönüş*üne ilham olabilmelidir ki Kürtsüzleştirme, kayıp zaman arayışlarının impuls'u olmalıdır.

Kürtçe'nin *mevcudiyet*inin inkârı, gelecekte kendi hayat oyununu oynayacak Kürtçe'nin *gören eli*ni ve *dokunan gözü*nü şiddete değil, aksine *devletsiz ve cemaatsiz bir dünya toplumu*na[44] dikmelidir. Sekülerlik ile dinsellik arasındaki yapay ayrımı paranteze alarak ve düzen-dışılığının bilincinde bir Kürdî yaşama dünyası, *Aynı'nın ve Kendi'nin aynılığına ve özdeşliğine narsist tutukluluk halleri*ne cephe alacaktır. Bu tavır, *devlet, parti, hizb ve cemaat grammatolojisi*ndeki konformist *Yabancı imajının huzurunda-olma'ya* biat etmez, aksine Bambaşka'nın sonsuz nazarının gölgesinde *radikal-yabancılığa hazır ve nazır-olma'yı* şevkle arzu edecektir. Kültürlerarası yıkık köprülerin çıplak gerçekliğinden komşu yaşama dünyalarıyla canlı iletişim-durumuna doğru bu arzu, ancak ve ancak, Doğu'nun yaşadığı katmerli krizlere dair çığır açıcı hayati kararlarla *mümkün*dür ve ütopik bir şeçim değildir: Zamanın hızını alan Batı medeniyetiyle her şeyden önce kaynaşma zorunluluğunun bilincinde, yani Batılılaşarak ve -tıpkı Latinlerin Arapçayla kurdukları kendi çeviri hareketleri sayesinde "*daha Müslüman*" düşündükleri gibi- Batı ile bu kaynaşmanın getireceği transformasyonu aşacak şekilde "Avrupa dillerinde düşünülmüş olanı daha Avrupalı" ve "daha Batılı" düşünerek, yabancılaştırma serüvenlerine yol açılmalıdır.

Globalleşen dünyanın gerçekliği, "gelişmiş" dilin taşıyıcıları olarak bireylerin *çokdilliliğ*inde vuku bulur. Sürgün, yıkıcı bir hal ve aynı zamanda yaratıcı bir fırsattır. Zararları olduğu gibi faydaları da olan *asimilasyon ve sürgün*, Kürtlere hem *çokdilliliği* hem de *çokyerliliği* farklı boyutlarla sundu ve kendini bir "Ya - Ya da" ile dayatmaktadır. Başka bir deyişle Kürtlerin mahrum olduğu şey, çokyerlilik ve çokdillilik değildir; zira Arapça, Farsça, Türkçe, Ermenice gibi dillerden biri veya birkaçıyla Kürtçe'yi kendi vücudunda birleştiren ve aynı zamanda ayıran Kürtlerin sayısı azımsanmayacak bir sayıdayken, Avrupa diasporasında aynı şekilde Batı dilleriyle Kürtçe'yi kendi vücutsal tecrübesinde hem ayıran hem birleştiren Kürtlerin çokluğunun, Kürtlerin devletsiz ve cemaatsiz

43. Alıntı için bkz. Nietzsche, F., *Menschliches Allzumenschliches*, (II, Nr. 323, KGW IV/3, 316) "Gut deutsch sein heißt sich entdeutschen".

44. *Devletsiz dünya toplumu* kavramı, U. Beck'in kozmopolit bakışı geliştirdiği eserinden alınmıştır. *Dünya devleti*ne sahip olmayan bir *dünya toplumu* söz konusudur. Bkz. *Was ist Globalisierung? Irrtümer des Globalismus-Antworten auf Globalisierung.* 4. Baskı, Frankfurt a. Main, 1998, s. 173.

bir dünya toplumuna dair gelecekteki katkısının alt yapısını şekillendirebileceğini görmek elzemdir. Bu noktada Kürtlerin mahrum olduğu en önemli şey, yine diğer Doğu toplumlarıyla birleştiren ve Batılı toplumlardan ayıran tarihsel bir tecrübedir ki bu tecrübe, *Daseinsernst*'tir[45], yani hayatın ciddiliği ve kararlılığıdır, hayatı tüm yönleriyle ve bütün olarak ciddiye almadır. Ciddi yaşamak isteyeceklerse dilleriyle Kürtler, yeni bir *Nation-Building*'ten ziyade bir "*World-Community-Building*"ın propagandasını yapmalıdır. Milliyetçiliğin dünya arenasında Kürtler çok kaybettikleri gibi yine daha da kaybederek bir ulus-devlet inşa edebilirler ki, kendi vatanlarının bir parçasında kısmî bağımsızlığa sahipler. Ortaya çıkabilecek Kürt ulus devleti, mevcut koşullardan dolayı aşağı yukarı komşu yaşama dünyalarının devlet tecrübeleriyle aynı olacaktır, kavga gürültü, kapalılık, totalitarizm, eleştiri hazımsızlığı, kısacası bütün boyutlarıyla Kürtlere hayatı zindan eden devlet idesi, globalleşme çağını ve yeni yollara saplanmış moderniteyi çok gerilerden takip etmeyi beraberinde getirecektir.

Üzerindeki tüm ağır hakaretlere ve tahribatlara rağmen Kürtçe, dışarıya doğru sınırsız açılmayı hedef edinmelidir ki bu dışarıya doğru sınırsız açılmayı, içeriye doğru sınırsız bir genişleme ve büyüme izleyecektir. Çokyerlilik ve çokdillilik bağlamında yabancılık tecrübesine sahip herkes, bu ufuk değişimlerinin ve genişlemelerinin bilincindedir ve aynı şey Kürtçe yaşama kültürü için de geçerlidir. Kürtçe'nin vücudunun Yabancı'yla yüz yüze gelmeksizin korkularıyla, kapalılığıyla kendi *darlığı*nda kalmayı tercih etmesi, günümüze değin yaşanan asimilasyondan daha ağır bir tahribatla karşı karşıya getirir ki bu tehlike, kapalı komşu totaliter bakış rejimlerinin zeminini çoktan sarsmaya başlamıştır. Oysa Kürtçe'nin çevirmenleri, Kürtçe'nin vücudunun genişliğine katkıyı ancak kendi faaliyetlerinin derinliği ve ciddiyetiyle yapacaktır ki, *çağın ruhunu Kürtçe okuma*ya köprü kurabilirler. Bölgesel ve ulusal bir yabancılık Kürtlerde, insanın dünyadaki yerini ve varoluşunu sorgulayan evrensel bir yabancılığa dönüştüğü vakit, işte ancak o zaman Kürtçe kendi global ve glokal asimilasyonunun önüne geçebilecek güce sahiptir. Bu bağlamda Kürt çevirmenin faaliyeti ve rolünden, elbette basit bir nakletme ve bunun sonucunda oluşacak çeviri fırtunası, seli ya da çöplüğü anlaşılamaz, aksine yapılacak çeviriler sistematik tarzda öyle kültür-tarihsel öneme sahip olmalıdır ki etik ve estetik bilinçli bir *Kurdî yaşama dünyasının çevirinin ruhundan doğuşu* sağlansın, çünkü günü-

45. Bu kavrama ilkin, Münih Üniversitesi'nden tanınmış politolog Hennig Ottmann'ın henüz tamamlanmamış hacimli eserinde rastladım. Bkz. *Geschichte des politischen Denkens. (1,1. cilt) Die Griechen von Homer bis Sokrates*, Stuttgart 2001, s. 16 vd.

müz Batılı düşün gelenekleri, çeviri sanatı olmadan önlerini görüp hareket edemezler, şimdi, geçmiş ve geleceklerinin bilincinde olamıyorlar.

Öncelikle çeviri faaliyeti, hayatın bütün alanlarını kapsamalıdır ve gerçek anlamda transformasyonu, basit bir taklitçilikten ayırabilmelidir. Çevirinin transformasyon gücüne sırtını dayamış bir Kürtçe, "farklı ve başka" yeterliliklerini, becerilerini, her şeyden önemlisi varlık tarzını, doluluklarını ve boşluklarını ortaya çıkarıp *dünyanın vücuduna yeni genişlikler* sunabilecektir. Bu sunuş bir *dil yaratımı*yla hiçkimsenin ve hiçbir zümrenin tekelinde değildir, daima metin, çevirmen okur, yazar ve dünya sarmalında bir *görülürleşme ve duyulurlaşma hadisesi* olarak kendini göstermekle birlikte Kürtçe kendi etini, vahiy dillerinin can üflemelerine bırakacaktır, kendi ustalarını tarih sahnesine çıkaracaktır, kendini adeta yoktan varedecektir. Günümüz dünyasının vücutsal durumuna bakıldığında marjinalize edilmiş Kürt toplumunun kayıp zamanı, ancak ve ancak marjlarda hareket eden yabancılaştırma serüvenlerinin ciddi yaşanmasıyla yeniden bulunabilir ve kayıp zamanı yakalama *dünya kültürünün vücudunda bir artma*yı insanlık tecrübesine sunacaktır. Kürtlerin Yabancı Pathos'u, yeni bir Orta Doğu coğrafyasının Kendi Ethos'uyla yakın bir gelecek için buluşabilmelidir. Zamanı kullanmayarak kaybeden Kürtçe Kendi-unutulmuşluğunun dermanını, kendi gerçekliğinde aramalıdır ki Kürtçe'nin asıl ödevinin başladığı an, kayıp zamanın yakalandığı andır, Kendi'ni Yabancı'da, Yabancı'yı da Kendi'nde yeniden bularak.

(Mutlular, Mağdurlar, Mutsuzlar)
Mutlular

Müslüm Yücel

Ereb Şemo ve Îbrahîm Êhmed, Kürt romanın ilk akla gelen isimleridir; Şemo Kürt romanının babası, Îbrahîm Êhmed Kürdistan'da ilk Kürt romanını yazan kişi olarak tanımlanır. Şemo'nun ilk romanı *Şivanê Kurmanca*, 1935'te Erivan'da, Îbrahîm Êhmed'in *Jana Gel* adlı romanıysa 1956'da yazıldı, 1972'de Süleymaniye'de yayımlandı. Kürdistan içinde yayımlanan ilk roman *Jana Gel*, ilk Kürtçe romansa *Şivanê Kurmanca*'dır. Türkiye Kürdistanı'ndaysa roman bağlamında öne çıkan ilk isim Mahmut Baksî'dir; Baksî'nin ilk romanı *Mezra Botan* 1969 yılında yayımlanmıştır; *Zaroken Îhsan* (İhsan'ın Çocukları, 1978), Hêlîn (1944), *Gundikê Dono (Dono'nun Köyü, 1988)* ve *Lawikê Xerzî (Garzanlı Delikanlı, 1990)* Baksî'nin diğer romanlarıdır. Baksî'den sonra Bavê Nazê, Mehmed Uzun, Hesenê Metê, Firat Cewerî, Remazan Alan, Yunus Eroğlu, Şener Özmen, Yaqob Tilermenî, Hasan Hüseyin Deniz ve Selahaddin Bulut'un adları sayılmaktadır.

Buradan, bu isimlerden yola çıkılarak hemen şu söylenebilir: İlk dört isimden Mahmut Baksî, Mehmed Uzun, Hesenê Metê, Firat Cewerî 12 Eylül öncesinde yurtdışına (İsveç) çıkmış kimselerdir. Çıkış nedenleri Türk Devleti'nin baskıları ve ekonomik olarak Türkiye'de kendilerini idame edecek yaşam koşullarına sahip olmamalarıdır; 90'lı yılların sonlarında Türkiye'de Kürt realitesinin kabulüyle birlikte bu yazarlar kısmen Türkiye'ye dönmüş, kimi bedelli olarak askerliklerini yapmış ve kendi ölçeklerinde bir takım işlerle meşgul olmuştur; örneğin Mahmut Baksî, 93'te Türkiye'ye gelmiş, İstanbul'da bir radyo kurmak istemiştir; Firat Cewerî, 2006 yılında, AKP tarafından kurulan Kürtçe TV'ye (TRT 6) program yapmaya başlamıştır; Cewerî, Türkiye'de Kürtçe'nin yasaklı olduğu zamanlarda yine İsveç Hükümeti'nin maddi desteğiyle kitap yayıncılığıyla birlikte *Nûdem* isminde bir dergi çıkartmıştır.

Remazan Alan, Yunus Eroğlu, Şener Özmen, Yaqob Tilermenî ve Selahaddin Bulut ise Türkiye'deki olumsuz yaşam koşullarına rağmen, üretimlerini Türkiye ve Kürdistan arasında sürdürmüşlerdir, Kürt romanı adına önemli eserlere imza atmışlardır. Hasan Hüseyin Deniz ise başka bir yerde durmuştur, 12 Eylül sürecinde tutuklanmış, toplam yedi yıl altı ay, Diyarbakır cezaevinde kalmış, 88'de tahliye olmuş, aynı yıl Suriye'ye çıkmıştır. Deniz, Avrupa ve dağ arasında gidip gelmiştir.

Sosyolojik olarak şöyle bir tablo karşınıza çıkar. İlk grupta (Mahmut Baksî, Mehmed Uzun, Hesenê Metê, Firat Cewerî) yer alan ve kimi zaman İsveç Grubu olarak tanımlanan bu yazarlar, Türkiye'de Kürtçe'nin yasak olmasıyla birlikte yurtdışına çıkmıştır; Türkiye'de yasaklı olan Kürtçe'ye İsveç sahip çıkmış, böylece, Türkiye'de yasaklı olan, büyük oranda yeraltında işleyen Kürtçe, İsveç'te göçmen ve işçi statüsünü geçmeyen Kürtler için bir can simidi olmuştur. Kürtlerin Kürt olmaktan sabıkalı olduğu bir zaman diliminde, Kürtçe yazan kimseler bir yandan kendi dilleriyle yazmış, diğer yandan yazdıkları dil onlara ekonomik bir gelir, artısıyla bir prestij kazandırmıştır. Türkiye'de Kürtçe adlar, Diyarbakır cezaevinde Kürtçe konuşmak bile yasakken adını andığımız bu kimseler İsveç'te dillerini rahatça konuşmuş, çocuklarına istedikleri ismi vermiştir. Mutludur. Tek dertleri mutlu olmaktır. Mutlu olmak siyasetten uzak durmaktır. Avrupa'nın ılımlı solu onlara uygundur; bu yüzden Türkiye'deki siyaseti ve Kürt hareketlerini zamana yapıştırılmış birer yama olarak görürler; ama ne zaman ki ölüm saati gelir, kalabalıklar çeker, işte o zaman hepsi kendi topraklarına gömülmek ister, ölüm sonrası nutuklar kulaklarında çın; hastalıklarını bize gurbet olarak tercüme eder ve ağlarız arkalarından, onlar mutludur.

İkinci grupta yer alan kimselerse (Remazan Alan, Şener Özmen, Yaqob Tilermenî) seksenli yıllarda birer çocuktur; sokakta Türkçe, evde Kürtçe konuşarak büyür ve ağabeylerinin gördüğü işkencelere, 84- 94 yılları arası dağda ölen arkadaş ve yakınları eklenir. Mutsuzdur, ne "dağa" giderler ne de "Avrupa"ya; Kürtçe onlar için bir prestij kaynağı ya da bir ekmek kapısı değildir; çıkış kapılarını, kendi iç dünyalarına açarlar, yaratmak zorundadırlar, dil budur: Yaratmak. Kürtçe, onların ruhlarını besler. Mutsuzdur. Tatilde, Bodrum'a değil, kendi köylerine gider, köyün yaşlılarından sözcük avlar, balık niyetine bu sözcükleri yer, İstanbul bile sıkar onları.

Hasan Hüseyin Deniz ve Selahaddin Bulut; bu iki isim durup düşünmemizi salık verir. Sessizdir ve sessizlikleri "biz dinleyenlere" gürültü olarak geri döner; yaşadıklarını anlatamadıkları için yaşarlar sanki ve her nefes alışverişlerinde bize boğulacaklarını söylerler, anılar- hatırlatmalar, onları boğar. Diyarbakır cezaevinde bir kurbağanın çiğnetilmesine, erkeklere tecavüz edilmesine tanık olmuşlardır; en yakın arkadaşlarına bile korkarak baktıkları bir zaman dilimini yaşamışlardır. Yazı, onlar için geçmemiş bir zaman diliminin son kalıntısıdır. Gariptirler. Kimi zaman tek bir olayla bizi kendilerine bağlarlar, hatta aylarca unutamayacağımız olaylar anlatırlar, Hadım (edilme) gibi; insanın acısını anlatırlar, kılavuz kendi acılarıdır. Mağdurdurlar. Sıkılırlar. Kendilerine kendi yüzlerinden bir surat biçenlerden, kendi fazlalarıyla onları giydirmek isteyenlerden sıkılırlar, en nefret ettikleri şey onları sıkan kimselerin, onların yazdıkları şiirleri, romanları okuyacak kadar ileri gitmeleridir. Bilirler, okusalar, gülüp geçecekler. Çünkü hayat, yaşadım diyenler için acı; yaşayanları izleyenler için gülünçtür. Kalkıp gitse, evdeki defterlerinin birinin üzerine yazılı Aragon'dan, şu müthiş dize: *Rezalet yasak bana.*

İşte Kürt romanı *mutlular, mutsuzlar* ve *mağdurlar*dır. Ama şu soru can yakıcıdır: Mutlu ama ne kadar mutlu; evet mutlu ama başkasının acısı ve anısıyla mutlu ve mutsuz, hep mutsuz edilmeye yazgılı ve mağdur, hep mağdur edilecekmiş duygusu içinde, mağduriyet bitse bile bitmeyen içteki mağdurluk; üçü bir huni içine elense, çıkacak tek şey acı.

MUTLU YAZARLAR

Mutlu edebiyatın yazarları için roman Kürt tarihinden kesitler sunmaktır; büyük ve soylu Kürt bir silsele olarak da kendilerine kadar uzar, onlar böyle inanır. Bilinçse egemen Türk Devleti'nin bilincidir, sol ya da muhalif bir bilinç söz konusu değildir; Kürt tarihi, egemen Türk bilinci-

ne monte edilir. Monte, edebiyatta bir tekniktir; ama Kürt dili ve edebiyatı söz konusu olduğunda monte, bir kabul görme biçimidir, vizedir. Mutlu yazım sürekli vize arar, referans arar, giriş çıkış sağlam olsun diye her zaman ayağını yere basmak ister. Yazımda tarih yedek gücüdür. Ezilen halkların tarihi, yeteneksiz yazarların en büyük ilham kaynağıdır. Soruysa şu olmalıdır belki: Tarih ve tarihe mal olmuş kişi ve olaylar romana konu olamaz mı? Olmaz dediğimiz an devasa boyutlarda romanlar karşımıza çıkar; işte *Savaş ve Barış*, işte *Parma Manastırı*...

Ancak bu romanlarda, örneğin *Savaş ve Barış*'ta Napolyon ve Rusya zaferi olmasaydı da bu romanın romanlığından, gücünden hiçbir şey eksilmezdi ve dahası *Savaş ve Barış*'ta Napolyon'un olması, olayların – savaşın– gerçek olması, bize romanın gerçek olmasını sağlamıyor, yalnızca güzel kılıyor, o kadar. Özetle, bu devasa romanda, evet, gerçek vardır; ama kurgu gerçeği her zaman bastırır, gerçek, kurguya omuz verir yalnızca ve biz okurlar bir roman okuruz, bir tarih kitabı okumayız. Napolyon'u sadece duyarız ama romanın diğer kahramanları bizi sarar, onların içinde adeta küçülürüz; Napolyon, belki de bir dekor olur, silik bir kalıntı. Buradan, Kürt romancısına bakarsak, durum tersidir: Edebiyat, tarihi doğrulatma aracıdır. Bir roman kahramanı olarak da tarih kişisi, söylemeye bile gerek yok, ideal biridir; cetvelle çizilmiştir. İşte Mehmed Uzun'un kahramanları: Celadet Bedirxan, Memduh Selim, Evdalê Zeynikê vs. Napolyon örneğini hatırlatalım yine; bu kahramanları romandan çıkarttığımız zaman, geriye tek bir şey kalır, yazarın adı ve soyadı. Zaten, mutlu yazım için adını ve soyadını, zaman zaman doğduğu yeri ve aşiretinin adını yazmak yazar olmak için yeterlidir. Anlarız, tarih burada kutsal babadır ve eser diye sözünü edebileceğimiz bir edebiyat yapıtı yoktur, sadece evlat edinme vardır. Kimi evlat edindiği soruysa bir kıyıda durmaktadır; kimi, neyi, nasıl? Sorulara yanıt ararken, Mahmut Baksî'nin kahramanları Aso ve Bedo diğer bir yandan bakar; bu isimler ve bu kahramanlar da bize şunu verir, tek cümle: Türkçe beyin, Kürtçe yazı; iki dillilik değildir bu, iki dille düşünmek hiç değildir, Türk insanının düşüncesi hiç değildir; egemen Türk Devleti'nin düşüncesidir ve burada kahramanın varlığı, yoklukla çarpılmıştır, geriye kalan tek şey kaba bir eleştiridir. Roman, eleştiri midir? Belki.

Mutlu yazarların eserinde kendi trajedilerini görmek mümkün değildir. Örneğin; Kürdistan'ı nasıl bırakıp gittikleri, Avrupa'da dil öğrenme süreçleri, uyumları, gurbet acıları, parasızlıkları, evlilikleri hakkında hiçbir bilgiye sahip olamayız. İnsanın acısından kaçtıkları için, eserlerinde

tarih ve politika ağır basar; kitapları bir telefon rehberi gibidir, istediğimiz tarihten istediğimiz "Kürt büyüğüne" onlar üzerinden ulaşabiliriz.

Mutlu ve kendi geleceğinden yana umutlu Kürt romancısı için Türk Devleti'nin bölünmez bütünlüğü kutsaldır; böyle düşünen Türk yazın basını ve entelektüel dünyasıyla kardeştir. Siyaseten bu böyledir ve yazar bunu belgelemek için artık üçüncü sınıf Türk yazarlarının bile yazar olarak görmediği yazarları kendine ayna yapar, oradan bakar. Temel malzemeyse belden aşağıya doğru vurmaktır: Türk edebiyatında Kürt, kadındır ve bu kadın vahşidir hep, Türk ise yakışıklıdır, askerdir, mutlu Kürt yazarı için de bu Kürt böyledir; Kürt, kadındır ve yakışıklı bir Türk subayıyla bir kaya dibi erotizmi fantezisi icat etmek zorundadır. Mehmed Uzun'un *Aşk Gibi Aydınlık, Ölüm Gibi Karanlık* romanı, bu konuda en iyi örnektir. Bir de Kürtleri, deli ve yoldan çıkmış fahişe olarak gösterme var; bunlara roman mı yoksa iş başvurusu yapmak için yazılmış birer dilekçe olarak mı bakmak gerekli, bilmiyorum: Firat Cewerî'nin *Ezê Yekî Bikujim*. Evet, bu kitap, bir roman değil bir dilekçedir. Bir de Kürtleri aşağılamanın ürünü olarak adlarını doğru söylememe hastalığı vardır Türk yazınında; Baksî, buna uyar; Zeynep nasıl ki Zeyno, Abdullah nasıl ki Apo, Hüseyin nasıl ki Hüso ise Türk romanında, Baksî de aynısını yapar, Reşo...

PARALEL OKUMALAR, AYNI RUHLAR: YETİMLİK

Mehmed Uzun'un *Aşk Gibi Aydınlık, Ölüm Gibi Karanlık* adlı romanı iki kaynaktan beslenir. İlki Esat Mahmut Karakurt'un *Dağları Bekleyen Kız*; ikincisi Mükerrem Kamil Su'nun *Sevgim ve Istırabım* adlı romanıdır. Doksanlı yıllarda asker ve Kürt kızının aşkı cumhuriyet ideolojisine bağlı bir şekilde gelişmiştir.[1] Niçin asker? Yanıt kısaca şu olabilir, belki; Türk devletini askerler kurmuştur. Cumhuriyet'in güzeli de kadın değil, erkektir.

Esat Mahmut Karakurt'a bir romancı gözüyle bakılmamıştır.[2] Ama Kürt yazarı için burası bir çıkıştır. Mükerrem Kamil Su ise bilinmez bir yazardır; ansiklopediler olmazsa adının anıldığı bir yer yoktur. Su'nun *Sevgim ve Istırabım* romanı asker güzellemesini geçmez.[3] Bu roman-

1. Mehmed Uzun, *Aşk Gibi Aydınlık, Ölüm Gibi Karanlık*., Gendaş Yay., İstanbul, 2000. Türk, asker ve erkek imgesi için bkz. Müslüm Yücel, *Osmanlı Türk Romanında Kürt İmgesi*, Agora Yay., İstanbul, 2011.

2. Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman* adlı üç ciltlik kitabında adına rastlanmaz. Fethi Naci ve Berna Moran adını bile anmaz. Behçet Necatigil'in *Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü*'nde adı yoktur.

3. Mükerrem Kamil Su, *Sevgim ve Istırabım*, İnkılap Neşriyatı, İstanbul, 1954, s. 3. (Kitabın kapağında *Istırabım, istırabım* olarak yazılmıştır.)

dan bize, –bu yazı için– yarayacak olan Yetimlik Edebiyatı ve bu edebiyatın Kürt romancısına nasıl kaynaklık ettiğidir.

Söz konusu roman Gülseren ve Metin'in nişanlanması ve ardından Metin'in "Türk göklerini siyah bir buluttan kurtarmak" ve "kangreni temizlemek" için tayyaresini Ağrı Dağı'na doğru sürmesiyle başlar. Metin, gittiği savaşta pek çok eşkıya kolunu yok eder. Bir süre sonra Metin'in öldüğü haberi gelir. Daha sonra herkesin öldü bildiği Metin, Gülseren'e bir mektup yazar, ölmemiştir! Savaşın en şiddetli olduğu bir zaman diliminde, Ağrı Dağı'nda tayyaresinin kanatları kopmuş, kendisi yaralanmış, arkadaşı ölmüştür. Gözlerini açtığında karşısında "iri siyah gözlü, uzun kirpikli, genç bir kız" görmüştür. Metin'in mektubu şöyle biter: Son temennim saadetindir kardeşim. Gülseren, bunu kendine yediremez, büyük bir beyin humması geçirir. İyileştikten sonra kendini çocuklara verir. Savaşta, özellikle de Ağrı Dağı'nda babası ölmüş çocukları büyütür. Tam üç çocuk. Her çocuk sanki bir intikamdır ve bu intikam şöyle anlatılır: "Aşkımı çiğneyen o kalpsiz beni annelik aşkına da hasret bıraktı." Romanın çocuklarla ilgili kısmında hoş bir cümle vardır: "Zevce olmadan anne olmak."[4]

Bir yaz gecesi, Gülseren ve Metin'in buluştukları ceviz ağacının altında Gülseren bir ses duyar. Gelen Metin'dir. Meğer Metin, bir Kürt kızına gitmemiştir. Metin, gittiği savaşta bir kolunu kaybetmiştir ve bir ayağı aksamaktadır. Şimdi omzunda tahtadan bir kol vardır. Bu yüzden gelmemiştir ve bir mektup yazarak yalan söylemiştir.

Metinde geçen Kürt kızıysa Metin'in hayatını kurtaran bir kimse olarak geçer, adı yoktur. Romanda temel konu yetimlik değildir; ancak buradan belleğimize bir konu olarak yetimlik akar. Gülseren'in anne babası öldürülmüş çocukları evlat edinmesi ileriki yıllarda edebiyatta Türk dizi film dünyasında ve Kürt edebiyatında işlenir. Evladı babaya karşı düşman olarak yetiştirme teması *Battal Gazi* filmlerinde de görülür.[5] Mehmed Uzun'un *Aşk Gibi Aydınlık Ölüm Gibi Karanlık* romanındaki Baz karakteri benzer yetimlik duygularından nefes alır, buradan çıkar. Baz'ın bir zamanlar, anne ve babası öldürülmüştür, bir subay tarafından büyütülmüş, sonradan kendi halkına karşı savaşan biri yapılmıştır. Baz ileride göreceğimiz gibi yetimliğini öğrenir, kendisini yetiştirenlere karşı savaşmak ister.

4. Mükerrem Kamil Su, *Sevgim ve Istırabım*, s. 68.

5. *Kurtlar Vadisi* ve *Tek Türkiye* dizisinde yine evlatlık-yetimlik edebiyatı vardır. Kurtlar Vadisi'nin kahramanı Polat, anne ve babasından çalınarak baron olan babasını devirmek üzere özel bir eğitime tabii tutulur. Evladı oğula karşı düşman olarak yetiştirme teması serüven romanlarına da konu olmuştur. *Battal Gazi* dizilerinin birinde Battal'ın oğlu, Battal'a karşı Hıristiyan olarak yetiştirilir ve baba oğul tam tarşı karşıya gelirken *La İlahe İlallah* sesleri yükselir, baba oğula kılıç çekemez, oğul tam kılıcı vuracağı sırada elleri buz kesilir.

Dağları Bekleyen Kız romanıysa Bir sonbahar akşamı diye başlar. Romanın geçtiği mekân Türkiye ve İran sınırıdır; Ağrı Dağı uzakta karlar içerisinde görülür. Romanın konusu basittir. Adnan savaşta olup bitenleri *savaş dininin* bir inananı olarak annesine mektup yoluyla iletir:

Anne, görsen ne iştahla harbettik. Baş döndürücü bir süratle bu yabancı, bu hudutlarımızdan gizlice içeri giren sefil heriflerin tepelerine iniyor, kafalarını yılan kafası gibi eziyorduk. Bilhassa Sermet'i görmeli idin. Aç kalmış büyük bir kartal gibi sağa sola hücum ediyor, mitralyözünü, bombalarını işletip duruyordu. [6]

Mutluluk bir süre sonra yerini coşkuya bırakır. Asker, dağları bombalayacak!

Bu arada Sermet ve Nerime vardır, ikisi de pilottur; bulutların arasında bir yandan bomba atar, diğer yandan birbirlerine sarılır. Adnan da göktedir. Melek gibidir hepsi. Aşağıdaysa vahşi bir kız vardır. Bombaları atarlar. Karakurt kızın vahşiliğini, bombaların masumluğunu anlatmak için kızın bulunduğu kulübeyi karargâh olarak tanımlar. Ayrıca kendileri bombaları büyük bir aşkla, hatta birbirlerine sarılarak aşağı doğru atarken, aşağıdaki kız alçakça karşı koyar. Bu arada kızın adında küçük bir değişiklik olur. Genel olarak şaki ve vahşi sıfatından sonra kızın adı kahpe olur.[7] Uzatmadan, Sermet vurulur ve Kurmay Başkanı derhal bir toplantı düzenler: Kimsesiz masum insanları öldüren bu hainler...

Kurmay Başkanı toplantı bittikten sonra Adnan'la görüşür. Ağrı Dağı'nın fotoğraflarını gösterir. Bu dağa inilir mi inilmez mi sorusunu yöneltir. Adnan "icap ederse inilir" der. Kumandan kimin ineceğiyle ilgili kura önerisinde bulunur. Adnan "gerek yok, emrinize muntazırım" yanıtını verir. Adnan, arkadaşlarının öldürüldüğü, mahut kızın olduğu yere gidecek (savaşı bu kitap üzerinden tanımlarsak, tek kelimeyle şunu söylememiz gerekiyor: intikam). Buna göre Adnan bir tayyareye bindirilecek, çoban kıyafetleri giyecek ve şakilerin olduğu yere gidecek. Gidiş gayesiyse şudur: Şakilerin kuvvetleri, şakilerin elinde top var mı, mitralyözler hangi cihetlere tabiye edilmiş, cephaneliğin mevkii vs.[8] (Böylece görevini yerine getirecek ve beraberinde şanlı bir intikam alacak).

---

6. Karakurt, *Dağları Bekleyen Kız*, s. 18.
7. Roman boyunca Zeynep'in adı şöyle bir gelişim izler: Zeynep'in adı ilk başta şaki ve vahşidir. Dağdadır. Kartal gibi şaki avlayan Sermet ölür, Zeynep'in adı *kahpe* olur. Zeynep, Adnan'la birlikte mağarada kalır, silah kimdeyse o konuşur; Adnan, Zeynep'e, "İğrenç karı, yüzsüz kahpe!" diye bağırır. Zeynep, Adnan'ın sevgilisi olur, dağdan iner, babası kızına, "Kaltak" der.
8. Karakurt, *Dağları Bekleyen Kız*, s. 28-33.

Adnan sabahleyin kalkar, hazırlanmaya başlar. Tabii bütün bu hazırlıkların hedefinde yalnızca bir kızın olduğunu söylemeye gerek yok. En nihayet Adnan, dağlara doğru gider. Dağda, Türk romanın bildik şahsı Haso ile Adnan karşılaşır. Belirtmeye bile gerek yok, Hasso zebalaya bir adamdır; iri ve uzun bıyıkları, ta göbeğine kadar inen kirli sakalları vardır.[9]

İsmin kırıldığı, eksik ve yanlış söylendiği, lakap ve lakırdıya döndüğü yerde mutlaka kimlik tanımı da yapılır. Kürt, Hasso'dur. Aynı yerde Adnan, Ahmet Çavuş adlı bir arkadaşıyla karşılaşır. Ahmet şöyle konuşur: Kumandanım, üzerinde Türk ordusunun çavuş üniformasını taşıyan bir adam, hain olur mu hiç? Damarında Türk kanı dolaşan bir genç, nasıl düşmana iltihak eder? [10]

Adnan dağda yeni bilgiler edinir. Örneğin şakilerin tayyareden çok korktukları, örneğin 21 cebel topunun İngilizler tarafından şakilere verildiği vs. En nihayet 10 tayyareden mürekkep bir filo, dağları bombalar. Atlar, koyunlar, sığırlar... Bütün canlılar bir zelzeleye tutulmuş gibi dağılır. Adnan, bu kargaşa içersinde bir boşluğa atlayıp yola çıkmaya koyulacağı sırada bir ses, olduğun yerde dur! emirini verir. Adnan, arkaya baktığı zaman bir kadın görür: Üzerinde spor bir elbise taşımaktadır. Ayaklarında topukları mahmuzlu bir çizme; onun üzerinde külot bir pantolon. Sırtında kalın İngiliz kumaşından bir ceket var. Başında da koyu bir egal. Bir eli tabancısını, öbür eli de küçük bir hançeri tutuyor. Arkasında zebani gibi bir adam.[11]

Karakurt'un spor kıyafetten ne anladığı anlaşılıyor! Ayrıntısına girmiyorum. Ancak bir elinde tabanca, diğer elinde hançer taşıyan vahşi kadın Adnan'la yüz yüze geldiğinde birden güzelleşir. Esmer yüzünde lacivert gözleri ışır, dudakları zambak yaprakları gibidir ve güneşin altında kala kala solmuş, kızıllaşmıştır, ne yazık! Vahşi kız, Adnan'ı Iraklı zanneder. Uzatmadan, bir süre sonra Adnan, kızı esir alır. Birlikte bir mağaraya gelirler. Adnan kızın üstünü arar, birkaç mektup çıkar; ikisi İngilizce, biri Türkçe'dir.[12]

Bir süre sonra Adnan ve kız mağarada bakışır. Kızı artık tümüyle Adnan'a biçilmiş kaftan olarak görmeye başlayan Karakurt kıza kimi aksiyonlar da yaptırır. Örneğin kız bir ara göğsünü açar, "vuracaksan vur" der. Adnan vurmak yerine dışarı çıkıyor, kayaların dibinden te-

9. Karakurt, *Dağları Bekleyen Kız*, s. 49.
10. Karakurt, *Dağları Bekleyen Kız*, s. 52.
11. Karakurt, *Dağları Bekleyen Kız*, s. 67.
12. Kürt isyanlarında İngiliz parmağının olduğunun vurgulanması için sürekli İngilizce mektup, İngiliz silahı, İngiliz ceketi gibi ifadeler kullanılır.

miz kar çıkartıyor, kızın yaralarını temizliyor vs.[13] Kızın masum olacağının ayak sesleri geliyor. Kızın yaralı olmasıyla Adnan'ın vicdanı dengeleniyor; Adnan, karla yaraları siliyor tekrar, yüzünden kan lekelerini temizliyor ve artık vahşi kız, Adnan'ın dokunmalarıyla vahşi dağ güzeli adını alıyor. Kız da boş kalmıyor, elleri Adnan'ın omzunda. Adnan'ın iyilikleri karşısında kız eziliyor. Kız adının Zeynep olduğunu söylüyor, hayat hikâyesini anlatmaya başlıyor. Zeynep bir mühendisle birliktedir. Sonra mühendis onu bırakarak, kırk yaşında bir Mısırlı kadınla evlenmiştir. Zeynep kızıyor ve öfkesinden dağa çıkıyor. Bu hikâyeden sonra Adnan değişiyor ve romanda birden kış mevzu başlıyor; Adnan'ın gocuğunu kimin giyeceği tartışılıyor. İki taraf birbirini düşünüyor, "üşüteceksin" sözü alıp başını gidiyor. Derken Adnan'ın bir zamanlar Moda'da bıraktığı sevgili de konuşuluyor, o da gitmiştir. Zeynep'in nefret ediyor musun" sorusuna Adnan, "nefret etmek de bir parça sevmektir yanıtını" verir, tam Türk filmi, mekân dağda bir mağara. Sonra birden silah Zeynep'in eline geçiyor. Ardından sayıp döküyor bildiklerini, haritaları, planları açıklıyor, silahı Adnan'a veriyor ve kendini Adnan'ın kucağına atıyor: Kızın başı Adnan'ın dizinde. Adnan'ın elleri de kızın saçlarında. Gocuk, küçük bir çadır halinde her ikisini de almış altına.

Finalse *Akşam* gazetesinin 14 Eylül 1930 tarihli nüshasında yayımlanıyor: "Şakiler tenkil edildi. Bilhassa dünkü imha harekâtında Adnan Bey isminde genç bir tayyarecimiz, şayanı hayret kahramanlıklar göstermiş ve kati zaferin kazanılmasında büyük bir amil olmuştur." Bir sonraki gün büyük harflerle aynı gazetede şu haber yayımlanır: "Dağları bekleyen kız yakalandı. (...) Zeynep'in babası ve bütün ailesi imha edilmiştir. Hastaneye götürülürken az kalsın askerler tarafından linç ediliyordu."[14]

Zeynep yakalanır. Adnan, annesine bir mektup yazar. Mektupta Zeynep'in kimi planlar verdiği ve planlar dahilinde operasyonların yapıldığını öğreniriz. Zeynep, suçlarını mahkemede itiraf eder. Sonuç beraattır, Adnan'la evlenir. Kürt sorunu, Zeynep'in bildiği bütün inleri açıklaması, babası dahil bütün sevdiklerini ihbar etmesi ve halkın tedip edilmesiyle çözülür.

13. Mevsimleri anlamak da güçleşiyor: Birkaç saat önce kızın güneşten kuruyan dudakları vardı, şimdiyse kayalar dibinde kardan söz ediyor yazar.
14. Karakurt, *Dağları Bekleyen Kız*, s. 116-118.

Mehmed Uzun'un iki karekteri vardır, bunlardan biri Baz, diğeri Kevok'tur. Baz Kürtçe *şahin*, Kevok *güvercin* anlamına gelir. Baz subaydır. Kevok varlıklı bir ailenin kızıdır, öğrencidir. Baz ve Kovok'un kaderi Dağlar Ülkesi'nde (Kürdistan'da) birleşir. Kevok, Dağlar Ülkesi'nin başkentinde öğrenciyken (Fransız Dili ve Edebiyatı) aynı bölümden olan arkadaşına, Jîr'e âşık olur; Jîr, gerillaya katılır, Kevok peşinden gider. Jîr, Baz ve Kevok'un bir araya gelmesi için gerekli olan malzemedir. Jîr'in Kürtçe'deki karşılığını da söylemekte yarar var: Jîr, yiğit,becerikli demektir.

Romanın bundan sonrası arabesk filmlerindeki körün gözlerinin açılması temasına uygun bir şekilde yürür, tesadüfler olay örgüsünü sağlar. Sevdiği adamın peşinden dağa giden Kevok, esir düşer, burada Baz'la karşılaşır.

Anlatının bundan sonrası *Dağları Bekleyen Kız* romanındaki olay örgüsüyle birlikte işler.

Kevok, tıpkı Zeynep gibi ama küçük bir farkla, arkadaşlarının yerlerini değiştirdiğini düşünerek tek tek mağaraları ele verir.[15] Arkadaşları ölür, artık Kevok demeye gerek yok, Zeynep, üzülür. Yaptıklarının karşılığı olarak Kevok özel bir güvenliğe tabii tutulur, ayrıcalıklı bir mahkûm olur. Baz, Kevok'u ziyaret eder, edebiyat bilgisi karşısında hayran kalır, âşık olur. Benzer bir şaşkınlık *Dağları Bekleyen Kız*'da vardı, hatırlanacaktır; Adnan, Zeynep'in üstünden çıkan İngilizce mektuplara hayret eder. Bir süre sonra Zeynep, üstündeki mektupları okuyan ve dahası buna ekler yapan adama şaşırır, Adnan, tıpkı Kevok gibi tahsillidir; ama Kevok Fransız, Adnan İngiliz edebiyatı tutkunudur. Adnan, bir İngiliz şairinin şiirinden alıntılar yapar, aşkı tanımlar: "Aşk, bir genç erkekle bir kadının, bir görüşte birbirini, şuurlarının haricinde arzu etmesidir." Zeynep ise boyuna üşüyor, ateş yakıyorlar ve ateşe nerden bulduklarını bilmediğimiz küçük tahta parçaları atıyorlar, sarılıyorlar.[16]

Karakurt biraz daha pişkince İngilizce'yi işler; Kürt meselesi, Zeynep'in üstünde çıkan mektuplarla anlaşılır; Kürt meselesi bir İngiliz oyunudur! İngiliz şiirse aşktır. Mehmed Uzun'un Fransızca ilgisiyse kitap adlarıyla sınırlıdır.

Olay örgüsünün ikinci kişisi olan Baz'ın kimliği, bir yere kadar anlaşılır, bir yerden sonra komiktir. Baz, Kevok'u kurtarmak ve savaşın anlamsızlığını anlatmak isterken kendi geçmişiyle yüzleşir: Meğer

15. Mehmed Uzun, *Aşk Gibi Aydınlık, Ölüm Gibi Karanlık*., 12. Bölüm, s. 239- 257.
16. Karakurt, *Dağları Bekleyen Kız*, s. 86- 87.

Kürtmüş! Meğer küçükken alınıp yetiştirme yurduna konulmuş. Burada işleyen romansa *Sevgim ve Istırabım*'dır; Gülseren, öldü sandığı sevgilisinin acısını dindirmek için kendini çocuklara verir. Savaşta, özellikle de Ağrı Dağı'nda babası ölmüş çocukları büyütür. [17]

Baz'ın geçmişi de böylece aydınlanır. Anlarız, Baz bir zamanlar, Dağlar Ülkesi'ne düzenlenen bir operasyon sırasında anne ve babası öldürülmüş, asker bir aile tarafından büyütülüp, halkına düşman edilmiş biridir.[18] Baz, işte bunlardan biridir. Daha da açımlayacak olursam Baz, bu romanlardaki iki karakterin bileşkesidir; Metin'in kolundan tutup getirdiği Kürt kızı ve Gülseren'in büyüttüğü çocuklardır.

Yetimlik, burada Baz'ın kendi kimliğine kavuşmasıyla bir artıya döner, artı'nın anlamıysa zaten derin duygular beslediği Kevok'la birlikte kaçmaktır. Mehmed Uzun anlatısı salt Zeynep ve Kevok aynılığıyla sınırlı değildir. Benzerlik, insanın duyuları gibi edebiyatın da kaderidir. Benzerlikler, hatta *aynıya* kaçan benzerlikleri çıkarmak mümkün; örneğin Zeynep'in yakalanması ve arkadaşlarını ele vermesiyle Kevok'un yakanıp arkadaşlarının yerlerini göstermesi; örneğin Zeynep ve Adnan'nın mağarada geçirdiği zaman dilimiyle Baz ve Kevok'un birliktelikleri; örneğin Zeynep ve Adnan'ın cezaevinde görüşmeleriyle Baz ve Kevok'un cezaevinde görüşmeleri... Ve dahası, Zeynep ve Kevok'un çıktıkları aile ortamı; ikisi de aile kurbanıdır. Kevok'un dağa çıkış nedeni "inandığı fikirler" değildir; sevdiği adam dağa çıkmıştır, o da peşinden gitmiştir; bu gidiş, yazarın temennisiyle birleşir, Baz'ın Kürt oluşuyla bir denge kurulur, geçmişten bir trajediyle (anne ve babasının öldürülmesi) okur ikna edilir. Baz, Gülseren'in yetiştirdiği bir yetimdir de biraz aynı zamanda.

Bunlar azıyla değil, daha fazlasıyla söylenebilir, örnekler çoğaltılabilir. Ancak kendi adıma benzerlikleri, hatta taklidi bile bir yere kadar hoş görebilirim; çünkü, sanat kimi zaman taklittir; çünkü, taklit ede ede insan kendi sesini de bulabilir ve en nihayet sesler arasından kendi yankısının farkına varabilir. Muhalefetim konu ve kişilerdeki barizin çok üstündeki benzerlik değildir; muhalefetim ruhun, duygunun ve düşüncenin aynı olmasıdır. Karakurt ve Uzun, Su ve Uzun tarihin hiçbir yerinde bir araya gelmemelidir; Türk edebiyatında devasa boyutlarda *"miri"* malları varken, vasatın altındaki ürünlere bel bağlamamalıdır.

17. Mükerrem Kamil Su, *Sevgim ve Istırabım*, s. 58.
18. Mehmed Uzun, *Aşk Gibi Aydınlık, Ölüm Gibi Karanlık*, 14. Bölüm, s. 277-300.

Mutlu yazar niye diye sormaz; yangın (darbe) olur, o keyfine bakar, dahası ateşten beslenir. Derken yaşlı bir adam gelir, sakalı tutuşmuştur. Mutlu yazar, sakalı yanan adama yanaşır, biraz daha bekle der, sigaramı yakacağım. Adamın çektiği acı umurunda bile değildir; ama iltica dilekçelerinde baskı gören, dili yasaklanmış Kürt halkı edebiyatı hep vardır. Bu, onun doğasıdır. Ateşin, kül halini aldığı zamanda mutlu yazar, yurda döner. Kimi zaman varolanı eleştirir, "kimse beni anlamıyor" zırhına bürünür, kimi zaman "ah o adamın yanan sakalı" der. Anlarız, yazıyor ve okur bir müşteridir ve artık politika yapmanın zamanıdır.

Mutlu yazarlar arasında adını anacağım bir diğer kişi Firat Cewerî'dir. Şiirlerini okumadığım, hikâyeleriniyse tümden okuduğum, hatta kimi hikâyelerini sevdiğimi rahatça söylediğim bir yazarımızdır . Cewerî'nin kitaplarındaki özgeçmişe bakılırsa o bir şair, bir romancı, bir hikâyeci, bir deneme yazarı olmanın ötesinde ayrıca çevirmendir. Çevirdiği kitaplara şöyle bir bakılırsa Cewerî dünyanın en önemli dillerini biliyor olmalıdır.[19] Cewerî'nin şu ana kadar yayımlanmış iki romanı vardır: *Payiza Dereng* (Geç Bir Sonbahardı) ve *Ezê Yekî Bikujim* (Birini Öldüreceğim). İlki 2005, ikincisi 2008 yılında yayımlanmıştır.

Geç Bir Sonbahardı'da yangın yıllarını yurtdışında geçirmiş bir kahramanla tanışırız, adı Ferda. İlk bölümünde yazar bize Ferda'yı ve geride bıraktığı, bırakmak zorunda kaldığı oğlu Cengo'yu anlatır. Anlarız, Ferda geride gözü yaşlı, kendisine yabancı bir evlat bırakmıştır. Arada doğal olarak savaş görülür. Kürt yazarının tipik formülü işler: Bir asker, bir gerilla; Reşit gerilla, Selim rütbeli bir askerdir. Ferda-yazar için ikisi aynıdır. *Geç Bir Sonbahardı*'da yazar teknik olarak kimi zaman mektup, kimi zaman da monologlara başvurur; mektuplar, Ferda'nın arkadaşı Ferit'e yazdıklarıdır ve biz buradan, yazarın geçmişini öğreniriz; monologlarsa daha çok ikna üzerinedir, Ferda'nın oğlunu yirmi sekiz yıl boyunca geride bırakmasına ikna oluruz.[20]

Yazarın ikinci kitabı olan *Ezê Yekî Bikujim-Birini Öldüreceğim* bir roman değildir. Yazarın düşüncelerinin kimi kişiler üzerinden okunmasıdır. Yazar, politik bir yazı yazmaktansa, yazdığına roman demiştir. Ki kitabın ana fikri ve düşüncesi çok rahat siyasi bir dergiye üç beş say-

19. Cewerî, Samuel Beckett'in *Godot'u Beklerken*, Sartre'ın *Duvar*, Çehov'un *Vişne Bahçesi*, Dostoyevski'nin *Beyaz Geceler*, Steinbeck'in *Fareler ve İnsanlar*, Yaşar Kemal'in *Hüyükteki Nar Ağacı*, Cemşid Bender'in *Kürt Kızı Zenge* adlı kitaplarını çevirmiştir. Cewerî Fransızca, Rusça, İngilizce ve Türkçe biliyor olmalıdır; bu dillerin yazarlarını Kürtçe'ye kazandırmış bir yazar olarak Cewerî'yi kutlamak gereklidir.

20. Firat Ceweri, *Payiza Dereng*, Nudem Yay., Stockholm, 2005.

falık politik bir yazı olarak girebilir, yazar politik fikirlerine edebiyatı aracı yapmadan duygu ve düşüncelerini ifade edebilir ve benim gibi pek çok kimse yazarın yazma özgürlüğüne katılırdı. Ancak yazarımız hep Kürtçe yazdığından ve yazdığı her şeyi Kürt dilini geliştirmek adına yaptığından belki de siyasi bir görüşü roman üzerinden ifade etme hakkını kendinde görmüş olabilir. Buna da kimse bir şey diyemez. Sonuçta makul okur için bu bir kitaptır; istemeyen okumaz isteyen okur. Cewerî beni, bu yazı bağlamında yalnızca başkasının acısına bakmak ve böylece mutlu olmak duygusuyla ilgilendiriyor. Sakal yanarken, sigara yakan adam ilgilendiriyor. *Ezê Yekî Bikujim*'de iki kahraman getiriyor bize yazar; birinin adı Temo, diğerinin adı Diana. Diana'yı tanıyoruz; niçin dağa gittiğini bilmeyen, bir ideolojisi olmayan Zeynep ve Kevok'un mercekle yeniden gözden geçirilmiş hali, onlarla kan bağı var.

Mehmed Uzun, Kürdistan demektense "Dağlar Ülkesi" diyor; Cewerî, Diyarbakır ya da Kürtlerin yaygın kullanımıyla Amed demektense "Kadim" şehir diyor. Soyutlama, gerçeği soyutlamadır, gerçeği-yeri, şehri ima etme soyutlama değildir. Uzatmadan, anlarız roman Diyarbakır'da geçiyor. Romanın kahramanlarının maceralarına bakarsak romanın zamanı 1993-2006 yılları arasıdır. Temo, on beş yıl hapis yatmıştır; 80'de girmişse, çıkış tarihi 96 olmalıdır. Diana Jitem'in eline geçer. Bu iki tarih birleştiği zaman anlarız. Söz konusu edilen bir siyasal yapı vardır ve yapı bugün de bütün Kürt bölgesine egemendir. Yazar, bu yapıyı eleştiriyor. Çarçabuk yazılmış bir romandır bu ve hemen yayımlanmıştır. Anlarız, bu kitap bir roman değil, bir dilekçedir.[21] TRT 6, yazarın kimi söyleşilerinde ifade ettiği gibi Kürtçe için kurulmuş, Kürtçe için önemli bir adım olan bir TV kanalı değildir; tümüyle bu kanal mevcut Kürt dinamiklerini ortadan kaldırmayı amaçlayan AKP'nin ve giderek devletin kendi Kürt'ünü yaratma arayışının bir ürünüdür. Bir de Cewerî bilmelidir, her şarkı kendi dağında güzeldir. Ahlaken bu böyledir. Ayrıca TRT'nin Kürt çocuklarında yarattığı tahribat unutulmamıştır daha ve hâlâ insanların belleklerinde *Anadolu'dan Görünüm*'de yere serili cesetlerin görüntüleri diridir. Bu görüntülere ve bu cesetlere basarak Kürtçe konuşmak bir edebiyatçının harcı değildir (ya da olmamalıdır).

Burada bir parantez açmak kaçınılmaz oluyor; Kundera'dan, sonra belki Castillo'dan. Kundera, Prag'ın işgali sırasında tank üstünde ağlayan

21. *Birini Öldüreceğim* kitabı yayımlandığı zaman herkes soruyordu, "Okudun mu?" diye. "Evet, okudum" yanıtını veriyordum. "Ne düşünüyorsun" sorusuna da kısaca, "Bu bir kitap değil bir dilekçedir" yanıtını veriyordum. "Kime yazılmış bir dilekçedir" sorusunun yanıtını da hemen veriyordum tabii: TRT 6. Bu bir iftira değildi; yazarın, kitap listesine bakan herkes bunu rahatlıkla söyleyebilirdi. Yazarımızın *Payiza Dereng* romanı 2005 yılında yayımlanıyor; *Birini Öldüreceğim* ise 2008'de... TRT 6'nın açıldığı tarihle, yazarın bu "eseri" hiç çakışmıyor.

bir askerden söz eder. Castillo, Dostoyevski'yle hesaplaşır. Anlatısının bir yerinde çocukluğunu kustuğunu söyler ve devamla Dostoyevski'nin de her kitabında çocukluğunu kustuğunu belirtir. Tarihin içinden örnekler verir; Rusya'nın, Prag'ı işgal etmesine değinir, bir tankçıya uzanır; tankçı, Prag'da başkaldıran kimselere ateş açarken ağlamıştır. Castillo şunu söyler: "Kim bağışlayacak bizi?"[22]

İşte, otuz küsur yıllık bir savaş var ve öncesini saymıyorum, hâlâ savaş sürüyor ve Türk edebiyatında hâlâ tank üstünde ağlayan bir asker yok. [23]

Mutlu yazın için savaş bir dekordur ve o bu dekordan edebiyatta değil de günlük siyasette ve ekonomide nasıl nemalanacağını düşünür. Savaşın içine ruhuyla giremez. Ruhun olmadığı yerde politika işler. O zaman on beş yıl hapiste yatmış birini bulur, bu adamı *meczup* yapar, roman yazacak, belki de yazdığı bolca yapılan dizilere konu olacak diye bir de kız uydurur ve bu kızı da egemen Türk edebiyatı mantığına göre biçimlendirir; fahişe. Devlet, bugüne kadar her şey; yapmıştır, bir tek kendi Kürt'ü aracılığıyla edebiyatını yapamamıştır; Cewerî, devletin edebiyatını yapmıştır. Ancak mutlu yazım, burada kendi vicdanını güvenceye alır; bir süre sonra yaşlanır ya da istediği yere ve ekonomiye gelmiştir. Günün birinde Kürtçe yazdığı için kendisiyle bir söyleşi yapılır, ayağa kalkar, halkımdan özür diliyorum" der ve mesele böylece kapanır; zaten politika, biraz da erken unutmaktır. Mutlu yazım, eser olarak geleceğe bir şey bırakmaz, kendi zamanında ekonomik ve siyasal olarak rahat etmektir amacı. Kayıtsız olmak, sen ne kadar soylusun!

Gelelim kitabın hikâyesine. Temo ve Diana hikâyenin baş karakteridir ama genel hava, Temo'yu birincil karakter yapar. Temo, uzun yıllar hapiste yattıktan sonra dışarı çıkar. Ne örgüt arkadaşları vardır ne de sıradan tanıdığı kimseler (Aynı kara düzen Ferda için de geçerliydi, o da yıllarca memleketinden uzaktı). Bir tek annesi vardır. (Yetimlik burada da işler; Baz yetimdi, Zeynep yetimdi, Adnan yetimdi). Temo'nun tek özelliği geleceği okumaktır, ne olacağını bilir; örneğin hapse gireceğini de önceden bilmiştir. Şimdiyse kendisine ayan olan başka bir şey vardır ki bu, o birini öldürecektir. Ancak çevresinde bir tek annesi vardır. Bu fikir ona acı verir, kurtulur hemen. Sokaklara düşer. Sokakların dört bir yanı fahişeler, kendini bilmez adamlar ve dilencilerle dolmuştur. (Hal,

22. Michel del Castillo, s. 15.

23. Osman Akınhay'ın *Ölülerimiz Bir Tutar Bizi* romanında 12 Eylül ile ilgili ilginç bir örnek vardır. Romanın kahramanı cezaevinde işkence görürken, küçük bir ayrıntı olarak, kendilerine yapılanlara dayanamayan, ağlayan bir asker portresi çizer. Bkz. Osman Akınhay, *Ölülerimiz Bir Tutar Bizi*, Agora Yay., İstanbul, 2010.

Ziya Paşa'nın bir zamanlar söylediği bir şiiri andırır: *Diyar-ı küfrü gezdim beldeler keşaneler gördüm/Dolaştım bütün mülk-ü İslamı bütün viraneler gördüm.*

Dilekçe burada başlar. Yazar, Temo üzerinden bir zamanlar buranın, bu kentin böyle olmadığını söyler (*Bulundum ben dahi dal-ül şifa'yı Bab-ı Ali'de/Felatun'u beğenmez anda çok divaneler gördüm*). Burasını bu hale kim getirdi? Cevap basittir; mevcut Kürt siyaseti. Zaten, Temo gezdikçe bunalır ve Kürtlerin yaptığı hiçbir şey onu tatmin etmez. Romanın ikinci kişisi Diana üzerinden siyasetin bir başka cephesini okuruz. Diana, Temo'dan sonra gelen kuşaktır. Diana, mevcut Türk romanındaki ve yine iki binli yıllarda, televizyonlarda Kürtleri konu alan yaygın dizilerden kaçırılmış bir edayla bir bilgi yığıntısı olarak karşılar bizi: O babasının yaşında bir adamla evlendirilmek istenmiştir. Edebiyat olarak da Diana'nın kökü yine Zeynep'tir. Karakurt'un çizdiği Zeynep karakteri bir mühendisle evlenmiş, adam daha sonra onu bırakmıştır; Zeynep de öfkelenmiş ve dağa çıkmıştır. Ailesi de sahip çıkmamıştır zaten. Diana'nın babası Almanya'dadır bu arada. Diana, kurtuluşu babasının yanına gitmekte bulur. Ancak babası ayrı bir derttir, ona nefes bile aldırmaz. Diana, Kürt derneklerine gider, burada kendini tanır. Ancak buralar ne menem sancı yerlerdir.

İlk atımda yazar gittiği yerde mağdur edilen kadın tipinin bütün işaretlerini, devlet siyasetinin bütün emareleriyle birlikte verir: Kürt kızları kendinden yaşlı adamlarla evlendiriliyor, sonra da dağa çıkıyor, intihar edenler de var!

Bu devlet politikası romanın ruhunu oluşturur. En nihayet Diana, dernekte kurduğu ilişkiler üzerine gerillaya katılır; peşinden, tıpkı *Dağları Bekleyen Kız*'daki Zeynep gibi, tıpkı onun ad değiştirmiş biçimi Kevok gibi Jitem'in eline geçer. Diana'nın bir aşkı yoktur, yazarımız ona bir kalp bahşetmez, hep kurtulacağını sanır; sandıkça, daha diplere düşer. Birini öldüreceğine kanaat getiren Temo'nun bile öldüreceği ya da seveceği biri değildir. Mehmed Uzun, en azından asfalt yolunu Karakurt'tan ayırır, patikaya çıkar; Baz ve Kevok'u idama götürür.[24] Cewerî, bunu yapmaz; doğrudan aksiyona girer, kafadan vurur hemen, Diana fahişe olur! Jitem ona bunu söylemiştir: "Ya arkadaşlarının yerini söyle ya da sen fahişe olursun. "Dilekçenin bu kısmı, "kızlarınıza sahip çıkın; çünkü kızlarınız kötü yola düşüyor" şeklindeki devlet edebiyatının tefsiridir. Diana'yı, birini öldüreceği vaaz edilen Temo kurtaramaz, yazarın kendisi de.

24. İdam konusunda şunu da söylemem lazım: 12 Eylül'de her kesimden, her halktan devrimciler asılmıştır; ama devlet politikası Kürtleri idam etmekten, kurşuna dizmekten çekinmiştir. İdam ve kurşuna dizme, aşk bahsinde sadece romantik bir haldir.

Türk edebiyatında, Kürtlerin isim olarak varlıkları doğru bir telaffuza dayanmaz: "Kürt Ado" denilir ama "Türk Adem" denilmez; "Kürt Resul" denilir ama "Türk Rüstem" denilmez; "Kürt Mehmet" denilir ama "Türk Mehmet" denilmez. En nihayet alavere dalevere "Kürt Mehmet nöbete" denilir.[25]

İsimleri doğru söylememek, bazan Kürt olduğunu vurgulamak, hakaret etmek ve bazan da saygı anlamındadır. Örneğin, Apo ve Halo (Xalo) gibi isimler saygı da ifade edebiliyor; Apo, Halo "dayı" anlamına da geliyor. Orhan Kemal'in *Tersine Dünya*'sında Apo vardır, Aziz Nesin'in *Ne Enayiler Var* öyküsünde Abo vardır, Yusuf Ziya Bahadınlı'nın *Gemileri Yakmak* romanında Musto ve Memo vardır, Dursun Akçam'ın *Dağların Sultanı*'nda Şito ve Cevo vardır. Bu örnekler arasında en ünlüsü, sanırım Kemal Bilbaşar'ın *Memo* ile *Cemo* dizisidir. Söylemin olumsuz anlamdaki kökenindeyse Halide Edip'in *Zeyno'nun Oğlu* romanındaki Zeyno ve Hasso karakterleri vardır; Zeyno, Zeynep'tir, (asker) Hasan'la evlenir; Hasan gidince Zeynep Zeyno olur, bir çocukları olur ama Hasan gitmiştir; Zeyno, oğluna Hasan ismini verir ve bu iki isim romancının dilinde Zeyno ve Hasso olarak anlatılır. Kantarın topuzuysa askerin Zeynep'i algılayışında daha bir ağır kaçar; Zeyno, fahişelere uygun görülen bir sıfatla anılır: Kürt şeftalisi. Egemen Türk yazını, bunun üstüne Kürtçe isimleri imar eder.

Türkçe yazan Kürt yazarlar da isimleri yanlış söyleme ve yanlış söyleyerek bir şeye ya da bir olguya dikkat çekmede geri kalmaz; Ömer Polat, *Mamudo ve Hazel*'de Mahmut'a Mahmudo, Xezal'e Hazel der. Mehmet Kemal'in *Sürgün Alayı*'nda yine bir Neco vardır. Bekir Yıldız da *Reşo*...

İsim vermek, edebiyatta bir koddur; verilen isim yazarın yazdığı karakteri tanımlar. Örneğin Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* romanının kahramanları Selim Işık, Turgut Özben gibi Işık ve Özben; Selim *ışığa*, Turgut *özben*ine kavuşur. Yine Orhan Kemal'in Murtaza'sı; bu isimden başka bir isim Mürteza karakterini (sanırım) kaldıramazdı.

Roman kişilerinin isimleri, yazarın ruhunu verir. Kimi zaman yazar ismi bir harfle sınırlı tutar. Kafka, K der yalnızca; K, Ingeborg

25. 90'lı yılların sonlarında kimi sol ve sosyalist yayınevi Kürtlerle ilgili bastığı kitapları şöyle tanıtıyordu: Kürt kitapları. İyi niyetli bir ifadeydi bu ancak altta bir şiddet vardı. Yayınevleri Türk yazarlarının kitapları için Türk kitapları, Rus yazarlarının kitapları için Rus kitapları ifadesini kullanmıyordu.

Bachmann'ın ifadesiyle kökeni, çevresi, özellikleri, her türlü bağlantı, her türlü türevi alınmış bir kişi olarak çıkar karşımıza.[26]

İsim önemi bildirir; örneğin Zeynep ismi Zeyno diye söylendiği zaman kendi içinde bir sevimlilik duygusu verir; ama Halide Edip, bunu tek başına bırakmaz, önemi ve tanımı birlikte verir: Kürt şeftalisi. Burada isim, isim olmaktan çıkar, temenniye döner.

Türkiye Kürdistan'ında ilk Kürtçe roman yazarı olarak dikkat çeken Mahmut Baksî'de bu anlamda Türk yazarlarıyla ayrı düşmez; *Gundikê Dono* romanın iki kahramanı vardır ve bu kahramanlardan birinin adı Aso, diğerinin adı Bedo'dur. Yazarın *Hêlîn* romanında *Emo, Ferho, Salo, Reşo, Temo* gibi isimler vardır yine. Fakat bunun yanında Baksi, *albayı* doğru kullanır, tıpkı Türkçe yazıldığı gibidir, *albay*; yüzbaşı, *yuzbaşi* olarak geçer. İlginç olan *Hêlin* romanındaki Reşo tipidir. Reşo, Reşad'tır; Reşad'ın anlamı doğru ve hak yolda yürümektir. Reşad, Kürtçe *Reşo* olunca, kara anlamını içerir; kara, kötü. En nihayet roman kişisi olarak Reşo'nun işleyişi de böyledir: Reşo, ihbarcıdır; bu ortaya çıkınca, nişanlısı nişanı atar, annesi hakkını-sütünü helal etmez ve Reşo intihar eder. Baksi, Reşo'yu öldürmekle kalmaz, onu bir mezara kor ama bu mezarı annesi bile ziyaret etmez. Bildiri şudur: Haindir.

Bu anlamda, George Orwell'in *1984* adlı romanından bir örnek vermek yararlı olacaktır. Orwel, burada aç bırakılmış farelerden bahseder ve bu farelerin bulunduğu bir kafes vardır; kafes, esir alınmış bir adamın yüzüne geçirilir, sonra da adama "konuş" denilir. William Golding, *Sineklerin Tanrısı*'nda, Orwell'i tersten okur: Aç bırakılmış çocukların bir sahilde, bir hafta sonra nasıl barbarlaştıklarını anlatır. Terry Eagleton, dili aç bir fare tarafından yenmek üzereyken, "bir adamın söylediği şeyin gerçek olduğunu varsaymak neden gereksin ki" diye sorar.[27] Buradan bakıldığı zaman Reşo, dünya edebiyatının durduğu yerde durması gereken biridir. Ancak Baksî, bir edebiyatçı gibi yaklaşmaz meseleye; Reşo'yu yok etmek için elinden geleni yapar. Demin söylediğim gibi cesedini bile sahipsiz bırakır; o kara bir adamdır, karadır, yazısı ve eylemiyle kara...

Genel anlamda Baksî'de amaç roman yazmak değildir; amaç, Kürtçe yazmaktır. Yazının mantığıysa, Türk yazınının belirlediği standartlar dahilindedir. *Gundikê Dono*, tipik oryantalist yaklaşımın ürünleriden biridir; anlatıdaki mizah, mizah değildir, gülünç düşürmektir. Romanın ana mantığıysa Türk sinema ve edebiyatında mevcut

26. Ingeborg Bachmann, *Frankfurt Dersleri*, Bağlam Yay., İstanbul, 1989, s. 68-86. Ayrıca bkz. Fethi Naci, *Roman ve Yaşam*, Can Yay., İstanbul, 1992, s. 32.
27. Bkz. Müslüm Yücel, *Edebiyatta Ölüm ve İntihar*, Agora Yay., İstanbul, 2007.

üçlemeyle orantılıdır: Ağa, jandarma ve köylüler. Bir köy vardır, bu köyün bir ağası vardır, bu ağaya başkaldıran bir adam vardır ve bu köyde birbirini seven iki genç vardır. Dahası, evet dahası köyün ağasının bir oğlu vardır, bu adam evlidir ve Aso'ya taliptir. Katmerli yaklaşımın son örneği ağada görülür; ağa, çok eşli olmasına rağmen Aso'yla evlenir! Aso'ya âşık olan kişi, Bedo ise ağanın yanında büyümüştür. Geriye dağa çıkması gereken bir adam kalıyor, o da Filît'tir. Filît, Baksî'nin doğup büyüdüğü bölgede meşhur Filîtê Quto'ya benzer biraz; ama romanda Filîtê Quto'nun esamesi yoktur. [28] Yaşar Kemal'in *İnce Memed*'inden kopya çekilerek zamanın eşkıya moddu romanı dersinden geçme arzusu vardır.

Cumhuriyet idaresi, soldan bir kafes açarak *ağa*yı öyle bir yedirmiştir ki bugün bile ağanın toplumsal tarihteki yeri anlaşılacak gibi değildir. Ağa, jandarma ve giderek dağda beslediği kimi eşkıyalarla konumlanmıştır edebiyatta; baskı gören kesim olarak da köylüler vardır. Kürtlerin genel tarih birikimi içindeyse ağa yoktur; bey ve mir vardır ve bunlar genel olarak Osmanlı'ya bağlı, Osmanlı adına bölgeyi idare eden kimselerdir. Ağa'ysa cumhuriyet patentlidir; bir koddur ağa, Ermeni topraklarının teslim edildiği kimsedir. Ancak, sol söylem ve 70'li yıllar boyunca Türk edebiyatı, cumhuriyetin bu kodunu saklamak için yapay bir toplumcu gerçekçiliğe sığındı; özellikle köy edebiyatı bahsinde ağa salt köylüye zulm eden bir kişi olarak yorumlandı, en nihayet ona itiraz da bir eşkıyayla yapıldı. Ağanın tarihçesi ve tarihçe etrafındaki varlığı tümden silindi. Böylece devletin emanetçisi olan ağa, Türk edebiyatı ve sinemasında yalnızca köylüleri soyup soğana çevirmekle kalmayan, onlara zulmeden, namuslarına göz diken bir kişi olarak yaşadı. Bu kadar değildi; ama Cumhuriyet ve ona bağlı olan sol, bu kadarı yeter, dedi.

Baksî'nin ağası ve ağa etrafında gördüğü âşıklar, köylüler ve bilcümle herkes, evet, herkes Kürttür; ama Baksî bunlara, kendi meşhur deyimiyle "Kürt gözüyle" bakmamıştır. Baksî'nin Kürtler arasında meşhur bir sözü vardı, şöyle diyordu: "Ben kitap okumam, ben yazarım". Bu yüzden, Baksî'nin kitaplarını, anısına ve bu sözüne saygıdan ötürü, başka kitaplarla birlikte okumayacağım.

28. Mahmut Baksi, *Gundikê Dono*, Lîs Yay., Diyarbakır, 2007.

SONUÇ

Türk Edebiyatının Kürt Edebiyatına Etkisi başlıklı ve Türkiye Kürdistan'ıyla sınırla kalan yazı Mahmut Baksî, Mehmed Uzun ve Firat Cewerî'yle sınırlı kaldı; bunlar yazının mantığı içerisinde anlatıldığı gibi *mutlu* yazarlardır. Türk edebiyatından alınan yetimlik ve başkasının acısı mutlu yazının şirazesidir. Yazı içersinde adı geçen Remazan Alan, Şener Özmen ve Yaqob Tilermenî gibi ne *"dağa"* ne de *"Avrupa"*ya gidebilen yazarlarsa ad düzeyinde yazıya konu olmuştur, eserleriyle ilgili yazı, yazının ikinci kısmına, *mutsuzlara* bırakılmıştır. Ama konu *Kürt Edebiyatında Türk Edebiyatının Etkisi* değildir, başlık, sadece *mutsuzlar*dır. Yine Hasan Hüseyin Deniz ve Selahaddin Bulut, yazıdan anlaşılacağı gibi *mağdurdur*, ki onlar da *mağdurlar* başlığıyla üçüncü bir yazıya dahil edileceklerdir.

Exeter-3 Mayıs 2010

Not: Yazıda adı geçen mutlu yazarların üçünü de tanıdım; Mehmed Uzun ve Mahmut Baksî bugün aramızda değil, ama beni tanıyanlar, onlar yaşarken de benzer eleştirilerim olduğunu bilir; kişisel olarak onları tanımak, sohbet etmekle kitapları arasında bir bağlantı kurulmaması gerektiğine inanıyorum. (Benim yazdıklarımı hiç sevmeyip, benimle dost olan onlarca arkadaşım var.) Firat Cewerî yazı içinde geçen ve hayatta olan bir arkadaşımdır, görünce birbirimizden yirmi senedir yüz çevirmedik, selam eksik olmadı. İki yazar öldü, Cewerî yaşıyor; belki beş yıl sonra ondan güzel bir kitap okurum, kim bilir.

Çağdaş Kürt Öykücülüğünün Nabzı

Dilawer Zeraq

Kierkegaard'ın "yaşam, zorunluluktan ileriye bakılarak yaşanılır; fakat, ancak geriye bakılarak anlaşılır"[1] sözüyle başlarsak, hayattan anladığımız gibi, Kürt öyküsü ve anlatımını anlayabiliriz ve "günümüzdeki durumu üzerine" birkaç söz söyleyebiliriz.

Bu bağlamda ilkin, Kürt toplumunun içinde bulunduğu sosyal duruma (ya da "içinde bırakılan durum" dersek acaba ters bir bakışa maruz kalır mıyız?) biraz bakalım ve iyice anlamak için geçmişe doğru gidelim.

Kürtler, özellikle 19. yüzyıldan sonra hem konjonktürel şartlardan hem de iç çelişkilerden dolayı, geçmişin anlaşılmasını sağlayan sürece

1. Aktaran William L. Randall, *Bizi "Biz" Yapan Hikâyeler*, Ayrıntı Yay., 1. Basım (s. 136), 1997, İstanbul.

güçlü bir iradeyle katılım gösterememiştir. Dolayısıyla, birçok açıdan tarihlerinden mahrum kalmıştır ve dünyanın egemen güçleri anlaştıklarında, Kürtler çaresizlikten –ya da bir yeğlemeyle– bu "kâfirî cendere"nin içinde "tarihin dışında bırakılmayı" kabullenmiştir. Ben "dışta bırakma (kalma)" diyorum; çünkü hem Kürtler uluslaşma sürecinde kendilerini dönemin dışında bırakmış hem de onlara hükmedenler, gözlerini dünyadaki gelişmelere açmalarına fırsat vermemiştir.

Ve yine bu bağlamda söyleyebilirim ki Kürtler, büyük bir halk olarak, en büyük insan topluluğu, yani "geleneksel cemaat" şeklinde kalmıştır. Maurice Blanchot'un dediği gibi, "geleneksel cemaat, bizim özgür bir kararımız olmadan, üstümüze farz kılınıyor: Bu cemaat, fenomen topluluğudur ve ondan daha fazla ve onun ötesinde toprağın, kanın ve tüm ırkın yüceltilmesidir".[2] Kürtler, geleneksel cemaatin bu üç unsuru içinde, bir cemiyet olarak, geleneksel feodaliteyle, fazlasıyla sahiplendiği "toprak ve kan"a bağlı olarak varlıklarını sürdürmüş (vurgulamak gerekir ki bu gelişme Kürtleri rahatsız etmemiştir); Kürtler, artık epistemik temelde gelişen ve bütün uygulamaları bilim, akıl ve tarihle bugünün farkındalığı üzerinde gerçekleşen dünyada, çağdaş ve kendi kaderini belirleyen bir millet gibi kültürel art alan ve mirastan yeterince faydalanamamıştır. Bu yüzden Kürt halkı, her ne kadar tüm halklar gibi "yücelmiş bir millet" olsa da bu harabe tarihin bir dönemine kadar hep kendi çocukluğunda kalmıştır.

Burada belirtmek isterim ki bu yazı, bir dilin, ki o dilin milleti kendi çocukluk ve olgunlaşma dönemlerini kaydetmemiş ya da kaydetme izni ve imkânı verilmemiş, hikâyesinin şah damarlarının atma sebeplerinin ifşası ve bahsinin çabası olacak. Bu yazı, paramparça olmuş bir dilin –ki milleti de parçalanmış ve dağılmış– üzerinde gerçekleştirilmiş bütün yıkım ve afetleri gözden kaçırmaksızın, Kürt hikâyeciliği hakkında bazı alanlarda yorumlar yapma çabasında olacak.

İyi bilinir ki dil hakkındaki bütün olay ve şeylerde ortak ilişki ve iletişimden daha çok ve daha öte şeyler var: Kültürün ve iletişim çeşitlerinin –ki bir çevreye, halka ve ulusa özeldir– analizi ve açıklanması çabası.

Bu merhalede, bu bakış açısıyla baktığımızda şunu iyice anlayacağız: Kürtlerin toplumsal yaşamı ve kültürel üretimleri, son kırk beş, elli yıla kadar yerleşim yerleri, anlayış ve algıları, tarımcı, aşiretçi toplumların ve endüstriyel üretim öncesi toplumların özelliklerine göre yürüyordu. Bu yüzden de Hegel'in dediği üzere, tarımcı ya da endüstriyel üretim öncesi toplumların eserlerinde, sanatsal eserlerin ham gereçleri insancıl derece-

2. Maurice Blanchot, *İtiraf Edilmeyen Cemaat*, Ayrıntı Yay., 1. Basım 1997, İstanbul.

dedir. Çünkü kültür tarih gibi bir şeyi tanımıyor, bu yüzden zaman gibi bir art alanın hikâyesine de ihtiyacı yoktur; her kuşak aynı sınavı, ilk defa yapılıyormuş gibi tekrarlıyor, aynı temel insani gelişim ve durumlar yeniden keşfedilir.[3] Bir döneme kadar Kürtlerin edebi ve sanatsal ürünleri bu temelde yol almış. Bu yüzden de her ne kadar hikâyelerin isimleri farklı olsa da birçok anonim hikâyede aynı tekrarla karşılaşırız. Mitolojik destanlardan, fabl, masal, fıkra ve anonim hikâyelerden meydana gelen bu başlangıç ürünleri, "Kürt hikâyeciliği"nin temelini ve esasını oluşturur. Fredric Jameson'ın da dediği gibi, Mit, bireysellikten önceki bir hikâye tarzıdır ve aşiretin birliğini sağlar... ve aşiretin mazisi, onu daha da pekiştiren ortak bir sembolizm ve ritüel yoluyla aşiretin bireysel belleklerini bir araya toplar.[4] Her bir hikâye aşiretçi toplumun (ve sonra da cemaat sınırında bırakılmış –ya da kalmış– bir halk gibi) kültürel temelleri üzerine inşa edilmiştir ve bu hikâye (bu dilin hikâyesi) günümüzde, artık "Kürt hikâyeciliğinin şah damarları endüstriyel toplum ve bireysel yaşam aşamasında da atıyor" özelliğinden fazla bir şey kaybetmemiş.

Bu yüzden de Kürt hikâyeciliğinin "çağdaş nabzı"nın ilkelerini ve gerekçelerini anlamak ve tanımak için yeniden Hegel'e yönelmemiz gerekir: "Böyle bir eserden (aşiretçi dönemin eserinden), endüstriyel dönemin edebiyatına yöneldiğimizde her şey değişir... insaniliğin yıkımı ve dağılması şeklinde başlar... bu yüzden artık, soruşturmanın amaçlanmadığı köydeki yaşamın ritüelinin zamanı yoktur; artık bundan böyle, her şey kamusal ile kişisel arasındaki ihtilaftadır."[5]

, Edebi bağlamda, çağdaş Kürt hikâyeciliğinin şah damarı, olumsuz bir etken olarak, kendisini diriltecek ve güçlendirecek, kendisine has dinamiklerin dışında, 1900'lü yılların başlarında İstanbul'da atmaya başlamış. Çağdaş bir bakış açısıyla kendi halkımız ve o dönem diğer halk topluluklarının uluslaşmasını tamamlama aşamasına baktığımızda göreceğiz ki Kürtler, hâlâ devletsel ve sistematik kuruluşlarını, toplumsal yaşamlarını kuramamış toplumlardan biridir ve –bırakalım tamamlamayı– hâlâ uluslaşma için üstünde durulması gereken somut ve değerli adımlar atılmamıştır.

O dönemlerde gerçekleşen en berbat olaylardan biri, Kürtlerin parçalanmaları ve dağılmalarıdır. Kürtler, bir taraftan yurtlarında tecrit edilmiş (bu, gönüllü bir göç etme değildir), diğer taraftan kırsal (köysel)

3. Fredric Jameson; *Marksizm ve Form* (Lukacs üstüne bir deneme), aktaran Aijaz Ahmad, *Teoride Sınıf, Ulus ve Edebiyat*, Alan Yay., 1992, İstanbul.
4. Fredric Jameson, *Modernizmin İdeolojisi*, Metis Yay., 1. Basım, 2008, İstanbul.
5. Fredric Jameson, *Marksizm û Form* (Lukacs üstüne bir deneme), aktaran Aijaz Ahmad, *Teoride Sınıf, Ulus ve Edebiyat*, Alan Yay., 1992, İstanbul.

yaşantılarına daha da sıkıştırılmış ve onlara reva görülen "geleneksel cemaat"in sınırları daha belirginleşmiştir. Bu parçalanmışlık, Kürtlerin vicdanlarında onulmaz ve tanımlanmaz yaraların açılmasına –ki o zamana kadar Kürtler ortak bir vicdana sahipti– çil yavrusu gibi dağılma misali, her bir parçada ayrı ayrı kır toplumsal yaşamının kolektif belleğinin ve "geleneksel cemaat" birlikteliğinin oluşmasına sebep olmuş. Buradan karşımıza dilsel bir sonuç çıkmaktadır: İster istemez M. Heiddegger'e başvurduğumuzda görüyoruz ki varoluşun yuvası olan dil, toprak üzerindeki ve aynı şekilde paramparça olmuş toplum üzerindeki kanlı icraatlarla birlikte, kişisel bir yaşamda varlığın oluşturulmasında nabzını yitirmiş ve dil parçaların boşluklarında can çekişmekte.

Bu konuda bir de Salman Rûşdî'ye bakalım, Rûşdî soruyor ve diyor ki: "Göç ettirilmiş (etmiş) insanlar ve bölünmüş (parçalanmış) uluslar için en kötü şey nedir?" Sorusunun cevabını da kendisi veriyor: "Elbette dilinin boşluğudur."[6] Rûşdî'nin verdiği bu cevap, Kürtçe'nin yaşamış olduğu ve halen yaşamakta olduğu "dilsel boşluğu" bitirme çabasını daha da anlamlı kılmaktadır.

Ve bu gayretin (dil boşluğunu bitirme gayreti) anlaşılması için, bir kez daha tarihe yöneleceğim ve *Hawar* dergisi dönemi üzerinde kısa bir değerlendirmeye geçmeden önce –Ferhad Şakelî, *Modern Kürt Öykü Sanatı* adlı kitabında çağdaş Kürt hikâyeciliği hakkında dikkat çekici değerlendirmelerde bulunmuş– Şakelî'nin zaman, toplumsal yaşam, ekonomik ve politik şartlarla hikâye yazarlarını dört dönemde ele aldığı çalışmasına bir göz atmak istiyorum.[7]

Emekleme Dönemi (1913-1939)
Gelawêj Kuşağı (1939-1949)
Halk Yazarları (1950-1969)
Yeni Kuşak (1970'li yıllar ve sonrası)

Bu çalışmada sadece, Emekleme Dönemi'nde Kürt hikâyeciliği bir bütün olarak ele alınıp değerlendirilmiş; çünkü Kürtler o dönem hem coğrafik durum hem de politik durum açısından birbirlerine daha yakındı ve hem Kürt dilinin lehçeleri arasında hem de coğrafik yönden (Osmanlı'nın egemenliğindeki büyük bölümün ikiye ayrılması: Kuzey ve Güney) öyle görünür, büyük bir ayrışma ve ayrılma gerçekleşmemişti. O dönem, anonim özgün kültürden modern kültüre geçişin ve ulusal hareketlerin dönemiydi.

6. Salman Rüşdi, *Utanç*, Metis Yay., 1. Basım, 2005, İstanbul.
7. Ferhad Şakelî, *Modern Kürt Öykü Sanatı*, Avesta Yay., 1. Basım, 1998, İstanbul.

Ve üstelik bu kitaptaki bütün değerlendirme ve incelemeler Güney Kurmancîsi'nin (Soranî lehçesî) hikâye ve hikâyeciliği üzerine yapılmış. Yazar, "Hawar Dönemi"ni Gelawêj Kuşağı içinde genel hatlarıyla değerlendirmiş. Bu dönem, Kürt hikâyesi ve hikâyeciliği için (özellikle de Kuzey için) ana dönemlerden biridir.

Dolayısıyla 1930'lu yıllarda, Şam'da Celadet Alî Bedirxan'ın büyük çabalarıyla bir grup Kürt okur-yazarı *Hawar* dergisi etrafında toplandı ve çağdaş Kürt hikâyesinin yazılı ilk örneklerini Kürt edebiyatına kazandırdı. Bu hikâye yazarları Celadet Alî Bedirxan, Nuredîn Zaza, Qedrîcan, K. Alî Bedirxan, Osman Sebrî ve Cegerxwîn'dir.

Bu kısa tarihsel bilgiyle birlikte, bir saptamada bulunmak isterim: *Hawar* dergisi, her şeyden önce "dilsel bir hareket; dilde bir atılım gerçekleştirip dengeleme hareketi"ydi. Dolayısıyla dergideki yazılara, yazarların duruşlarına, tavırlarına ve dili kullanma biçimlerine baktığımızda, en başta şu durum kendini göstermekte: "Dili dönüştürme tavırları" ve "Kürt uluslaşmasını kurma çabaları." Bu durum dikkatimizi, o dönemin yazar ve kurucularının sınıfsal, kültürel ve entelektüel özelliklerine yöneltiyor. Derginin esas kurucuları olan Celadet Alî Bedirxan ve Kamûran Alî Bedirxan Kürt egemen (mirlik-beylik) sınıfındandır ve Bedirxanîler ailesi büyük ve geniş bir aşiretten oluşmasına rağmen, 1800'lü yıllardan sonra Kürtlerin uluslaşması alanında kurucu bir rol üstlenmişlerdi; bu kalkışma ve çaba *Hawar* döneminde Bedirxanî ailesinin iki ferdiyle genelde "dil ve kültürün ötesinde ulusal bir bilinç kurma ve hazırlama" hususunda daha çok ve daha güzel belirginleşmişti.

Gramscian'ın tarzı ve sözleriyle söylersek, "*acaba ulusalcılık ilerici bir pratik üretebilir mi, üretemez mi* sorusu, ulusalcılığı kendi elinde tutan gücün politik niteliğiyle ve onun kuruluş sürecinde, onu maddi bir güç olarak yararına uygun hale getirmesiyle bağlantılıdır.[8] kendi saptamamız üzerinde daha rahat kalabileceğiz ve diyebileceğiz ki bu aşamada (ve bu aşamanın yaklaşık yetmiş yıl öncesi) Kürt ulusalcılığını kurmak rolüne soyunan güç, yerel yönetimde ve siyasi güç bakımından hükümran olmasının dışında kültürel, bilimsel ve entelektüel bir özelliğe sahipti.[9]

8. A. Gramscian (aktaran), *Teoride Sınıf, Ulus ve Edebiyat*, Alan Yay., 1992, İstanbul.

9. Kızıl Medrese ve Kütüphanesi: Mir Bedirxanilerin Cizre'de ilim ve bilim insanı yaratmak için kurdukları eğitim yuvası. Döneminde üniversite olan bu medresenin Ortadoğu coğrafyasında bir benzerine az rastlanır. Bu medrese Kahire'deki Elezher Üniversitesi düzeyindedir. Bu medreseden İsmaîl Ebû İz Elcezerî, İzeddîn İbin Elesîr, Mecddîn İbin Elesîr, Melayê Cizîrî, Feqîyê Teyran... gibi sanatçı, alim ve bilim insanı çıkmış ve insanlığa hizmet etmiştir (http://www.welatperwer.com/birca-belek-pisti-163-salan-Konê-Reş).

Hawar Dönemi'nde ulusal bir tavırla yetişen aydın ve yazarlar özgünlükleri olan kişilerdi ve onlar için rahatlıkla, içtenlikle "Kürt halkının aydın ve entelektüelleri" unvanını kullanabiliriz. Zira o öncülerden her biri, Kürt medreselerinde okumalarının yanı sıra, çok yönlü ve evrensel bilgilere sahipti. Onların her biri Kürtçe dışında en az iki dil biliyordu; bu yüzden de "ulusun oluşumunda dilin etkisinden" haberdardı; hikâye ve eserlerinde dilin önemini ortaya koyuyor ve o dönemde kendi "geleneksel cemaat"in izlerinden kurtulamayan aşiretçi halka dille ilgili uyarılarda bulunuyordu.

Fakat, her ne kadar güçlü bir entelektüel birikim olsa da geçmişin tesiri, geçmişten kalan eksiklikler ve Kürtler toplum olarak "aşiretçi ve geleneksel cemaat toplumu" özelliklerini koruduklarından, o dönemdeki yazarlar tarafından yazılmış hikâyelerde halkın dikkatini uluslaşmaya çekmek için abartılmış kahramanlıklar, "kan" ve "toprak" ana temalar olarak ön plana çıkar.

Bunun için, Nûredîn Zaza'nın (ki idealist bir romantizmle hikâye yazmış) *Gulê* adlı hikâyesini örnek olarak verebilirim; bu hikâyenin kahramanı olan Gulê sevmediği bir adamla evlendirilmiş ve bu yüzden evlendiği adamı öldürmüş, ardından başka bir adama kaçmıştır. Uluslaşmamış "aşiretçi" bir toplumda mühim(!) olan namus meselesini altüst etmiş, hem ihanetçi gözüyle bakılan bir kadın hem de yurtseverlik çalışmalarıyla kendi (ve tüm Kürt kadınlarının) üzerinde katmerleşmiş bütün hükümleri parçalayan ve onları (erkeği ve erkek egemen töreyi) hayretler içinde bırakan bir kadındır. Ve "kan" dökerek ülkesi ve "toprağı" için savaşan bir kadındır.[10]

Diğer taraftan, Celadet Alî Bedirxan'ın *Gazinca Xencera Min* adlı hikâyesi dikkate değerdir. Modern bir anlatım tekniğiyle yazılmış hikâyenin başında kahraman, körelmiş kaleminin ucunu, yıllardır duvarda asılı duran ve kınından çıkarılmamış olan hançerle açıp sivriltmek istediği zaman, hançerle bir diyaloğa giriyor. Hançer, sadece "kalem açmak için" kullanılmaktan ve esas gücünün –ki "kan"ı aklımıza getirir– halk topluluklarına göstertilmemesinden yakınmaktadır. Lâkin, kahraman hançerin rolünden (korku ve kan üzerine kurulmuş iktidar) haberdardır. Dolayısıyla da hançeri dinlemek dışında hiçbir şey yapmıyor ve bununla, hançerin gücünün sadece kalemin gücünü (akıl ve bilgiye dayanan iktidar) güçlendirmek ve "sivriltmek" için olduğunu (bize) gösteriyor.[11]

10. Nûredîn Zaza; *Gulê*, Lîs Yay., 1. Basım, 2007, Diyarbakır.
11. Celadet Alî Bedirxan, *Gazinda Xencera Min*, Lîs Yay., 1. Basım, 2007, Diyarbakır.

C. A. Bedirxan'ın bu hikâyesinde görüyoruz ki kahraman, "kan" dökmeyi olumsuzlayan bir tavırla ortaya çıkıyor; bütün çözümü okumada, bilgide, bilimde ve entelektüellikte görüyor ve Kürtlerin "uluslaşmasını" tamamlaması için kullanılması gereken güç olarak kalemin gücünü gösteriyor. Bu, uluslaşmanın istek ve arzusudur, çağdaş Kürt hikâyesinin şah damarının oluşumu ve nabzının yaygın olarak atmasında başat ve belirleyici bir rol üstlenir.

Ve ayrıca dikkatinizi şuna çekmek istiyorum: Bu hikâyelerde modern hikâyenin ve modern yazının tüm biçimleri ve üslubu kullanıldığı için, anonim hikâye anlatımından öte bir tarzdır, onlardan çok daha farklı ve yenilikçidir. Diyebiliriz ki bu dönemde yazılan hikâyelerde, Kürt hikâyesinin temel esasları oluşturulmuştur ve esas gövde de bu dönemin (Hawar Dönemi) çabalarıyla oluşmuştur. O günden sonra Kürtçe, artık başka bir dildir.

1930'lu yıllardan 1970'li yıllara dek Türkiye'de yaşayan Kuzey Kürtlerinden edebiyat ve yazın alanında ses seda çıkmamaktadır. Ama o yıllarda, Kürtler politik arenada "aşiretçi ve geleneksel cemaat" aşamasından bir "uluslaşmaya" doğru daha güçlü adımlar atıyor; bu ilerlemeye karşın maalesef kültürel, edebi ve yazarlık alanında gözle görülen bir çabayla karşılaşmıyoruz.[12]

1980'li yıllardan sonra politik unvan ve çalışmalarından dolayı Avrupa ülkelerine yönelen Kürtler, Kürtçe'nin kalemini eline alıyor ve özellikle İsveç'te bir sürgün edebiyatı, diaspora edebiyatı yaratılıyor.

Denilebilir ki 1980 ve 1995 yılları arasında Avrupa'da (özellikle de İsveç'te) yapılan dilsel ve edebi çalışmalarda hikâye için iyi bir çaba vardır. Fakat özellikle belirtmek isterim ki siyasi çalışmaları nedeniyle İsveç'e göç etmek durumunda kalan yazarların büyük çoğunluğu, edebi alanda ilk kez burada kalem oynatmaya başladı. Bu nedenle "geleneksel cemaatin ve aşiretçi yaşamın" farz kıldığı "toprak" teması, Avrupa'daki yazarlar tarafından yazılan kimi hikâyelerde kendisini fazlasıyla hissettirir. Ayrıca özü, konusu ve iç dinamiği yönünden hemen hemen bütün hikâyeler nostaljik bir psikolojiyle[13] yazılmış ve hikâyeler Fredric Jameson'ın belirttiği "ulusal alegori" formunda kalmıştır.[14]

1995 yılına kadar olan süreç dikkate değerdir. Siyasi çalışmaların etkinleşmesi, dünya sistemindeki değişimler, kapitalist modern yaşamın

12. 1970 yılının sonlarına doğru M. Emîn Bozarslan'ın derleme içerikli hikâye kitabı ve Filît Totanî'nin birkaç öyküsü *Tîrêj* dergisinde (*Kovara Tîrêj*) yayımlanmış olsa da Hawar geleneğini sürdürmeye ve güçlendirmeye yetmemiştir.

13. Nostalji, S. Zizek'in belirttiği biçimde: Nostalji bir bakıma "geçimişte yaşanmamış şeylere özlemdir de".

14. Fredric Jameson, *Modernizmin İdeolojisi*, Metis Yay., 1. Basım, 2008, İstanbul.

içine girme ve ideolojik modernist değişimlerin –ki insanın yaşamına ve bilincine "geleneğin yok edilmesini" dayatır ve sonuç olarak insanın beyninde ve ruhunda öze dair bir yabancılaştırma gerçekleştirir– belirmesiyle birlikte Kürtler –her ne kadar içlerinde geleneksel cemaat ve aşiretçi yaşamdan kırıntılar barındırsa da–, bir ulus olarak kendini dünyadaki bireysel ve toplumsal yaşama uyumlu hale getirdi. Ve özellikle 1980'li yılların ortalarından sonra büyük bir halk olarak artık kendi uluslaşmasını tamamlama sürecine girdi ve günümüzde bu süreç sonuç alma aşamasına doğru evrilmişti.

1990'lı yılların başlarından sonra Türkiye'de yasal alanda birkaç küçük değişiklik meydana geldi. *Rewşen-Jiyana Rewşen-Rewşen-Name* (1992-2002) adında dergiler çıktı. Bu dergilerin çıkışıyla birlikte başka bir hareketlilik göze çarpıyor ki Hawar Dil Hareketi'nden altmış yıl sonra ikinci bir dil hareketi ortaya çıktı. İlk defa benim adlandırıp dillendirdiğim gibi, bu Kürt dili ve edebiyatı hareketi "Rewşen Kuşağı"dır.[15]

Burada bir anlaşmazlık ve çelişkiyi de belirtmek isterim: "Hawar Kuşağı"nda Kürtler hâlâ uluslaşmalarını kurma sürecinin başlangıcındaydı ve toplumsal yaşam çoğunlukla "aşiretçi ve geleneksel cemaat" yapıdaydı. Bununla birlikte, geleneksel yaşamın etkin bir şekilde devam etmesi ve Kürtçe'yi okuyup yazabilenlerin oranı az olduğundan, *Hawar* ve Dil Hareketi, çok dar sınırlar içinde gelişme ve yayılma çabası vermişti. O yıllarda Kürtlerin yüzde doksanı sadece bir dili, Kürt dilini biliyordu ve günlük yaşamın dili tamamen Kürtçe'ydi. Fakat 1990'lı yıllara gelindiğinde, Kemalist ideolojinin eritme ve asimile etme politikası, belli oranda başarıyla sonuçlanmıştı.[16] Bu defa Kürtlerin yüzde sekseninin okuma ve yazma bilmesine rağmen Kürtçe konuşma oranı yüzde elli azalmış ve modernizmin başat etkinliği, ki ben onu "geleneğin ötelenmesi" olarak adlandırıyorum, çok vahşi ve acımasız bir şekilde kendini ortaya koymuştu: Kürtler, kendi kültür ve dilinden utanarak "Kürtçe"den uzak duruyordu. Kürtçe'yi, gelişmelerinin –ki bu gelişme onların, kendilerini post kapital ve liberal dünyanın "modern" yaşamına uydurması biçiminde olacaktı– önünde engel olarak görüyordu.

Dolayısıyla ikinci dil hareketi ve Kürt hikâyeciliğinin (genel olarak Kürt yazarlığı) bu "kendi olma" yürüyüşünde istenilen aşamaya ulaşabilmesi için tek bir yol kalmıştı: Anonim hikâyelerin ve ona kalan mira-

15. Nifşê Rewşenê, *Dilawer Zeraq*, (Şador adıyla yazdığı köşe, s. 8) *Azadiya Welat* gazetesi, (30-07-2008).

16. *Büyük Türkçe Sözlük*, TDK, Asimilasyon: Fr. Assimilation, a. (İ ince okunur) biy. 1. Özümleme. 2. db. Benzeşme. 3. top. b. Farklı kökenden gelen azınlıkları veya etnik grupları, bunların kültür birikimlerini, kimliklerini baskın doku ve yapı içinde eriterek yok etme sürecinin sonu. (http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=asimilasyon&ayn=tam)

sın bahtına sığınmak, bu mirasın üstünde boy veren çağdaş bir edebiyat yaratmak.

Elbette bu durum, Rewşen Kuşağı yazarlarının (ve özellikle hikâye yazarlarının) gelenekçilikleri ya da edebi ve dilsel gelişmeleri olumsuzlamaları ve bu sebeple geleneğe sığınmalarından değildi. Ama böyle çetin bir süreçte seçilecek yegâne yol buydu: Antikolonyalist bir duruş.

Rewşen Kuşağı yazarları (ve hikâye yazarları), hâlâ gövde inşası bitirilmemiş bir edebiyatın, yazılı ve basılı eserleri güçlü olmayan bir art alan üzerinde yazmaya başladı. Bu kuşağın yazarlarının büyük çoğunluğunun en az bir yabancı dil bildiğini belirtmekte yarar var. Diğer dillerden okuyup bilgilenmeyi (özellikle de Türkçe'yle) büyük bir avantaja çeviren yazarlardı. Dolayısıyla da Paul De Man'ın da dediği gibi: "Önceden gelen bir şey ne kadar kökten yok edilirse, geçmişine bağlılığı da o kadar artar."[17] Her biri Kürt dili ve kültürüyle beraber, diğer ulusların dil ve kültürlerini de politik benzeşme ve şekillenmenin dışında, ötesinde ele aldı. Dillerin özgünlüğünün çekiciliğinin ardına düşüp "ora'lı olmadıkları bir dilin" mekânında da bir fert olmaya çabaladı. Öte yandan bir bal arısı misali Kürtçe'nin bütün lehçe ve ağızlarından tat alıp yazılarına kattı. Dolayısıyla da diğer dillerin edebiyatlarıyla da iyi ve güçlü ilişkiler kurabildi. Ve yine gönül rahatlığıyla söyleyebilirim ki bu durum, Kürtlerin uluslaşmasının gerçekleşmesinde "ırki" dayatmanın bu süreçte hiç etkin olmadığı ve başarısız olduğunu bize gösteriyor.

Bu yazarların gözle görülür ve anlaşılır bir kararlılıkla asimilasyondan, ezilen olmaktan ve asimilasyonun yanıltıcı avantajlarından gelen mağduriyete tekmelerini savurmalarından sonra dilin, yani Kürtçe'nin, özgün ve orijinal kullanımının işaretleri görüldü; dil, bu yazarlar tarafından daha üst bir seviyede kullanıldı ve dilin imkân ile sınırlarını genişletme çabası verildi. Bu şekilde, eleştirel ve dıştan bir bakışla kendi varlık sebeplerine bakabilen bu yazarlar, yazma tekniği ve hikâyelerin içeriği nasıl olursa olsun, kalemlerini özeleştirinin kılıcı gibi kullanabiliyordu. Dolayısıyla da her ne kadar "toprağa" bağlı duyguları dışa vuran eserler olsa da ve bunların bir kısmında "geleneksel cemaatin" farz kıldığı artıklardan olan "kan" kokusu gelse de önceki dönem ve kuşaklarda varolan abartma ve ideal romantizm, yerini asalet, rasyonel düşünmeyle metin ve eserin içsel gerçekliğinin inşasına bırakmış oldu. Her ne kadar varolan eserleri "ulusal alegori" kategorisine dahil edebilsek de fertlerin özel ve kendine özgü sorunlarını, duygusal ve ruhsal dünyalarını ele alan hikâyeler, üzerinde çalışılmış bir dille yazılmıştır.

17. Paul De Man, *Körlük ve İçgörü*, Metis Yay., 1. Basım, 2008, İstanbul.

Jameson'ın da dediği gibi: "Modern dönemde yorumlanması gereken şey, başkalarının kültürlerinin sanatından çok, kendi yerli kültürün sanatıdır."[18] Çağdaş Kürt hikâyesi artık, kendi gelenek ve mirasıyla dünya modern hikâyeciliğinden payını yeteri kadar almış kalemlerle olgunlaşmış, "başka bir yeniliğin" müjdesini vermekte ve bahara doğru yeşeren müjdeleyicilere elini uzatmaktadır.

Çağdaş Kürt hikâyesinin şah damarının nabzı, Rûşdî'nin sözünü ödünç alarak belirtirsem, "biz daha ölmedik" söylemidir.

18. Fredric Jameson, *Modernizmin İdeolojisi*, Metis Yay., 1. Basım, 2008, İstanbul.

Kırmancca (Zazaca) Kürtçe'sinde Öykücülüğün Gelişimi

Roşan Lezgîn

Kürtçe, beş farklı lehçenin, yani Kurmancî, Kırmanckî (Zaza), Soranî, Hewramî (Goran) ve Lurrî lehçelerinin ortak adıdır. Aynı şekilde, Kürt edebiyatı da bu beş farklı lehçenin edebiyatından oluşmaktadır. Kürt edebiyatı; Kürt şiiri, Kürt öyküsü, Kürt romanı, tıpkı Kürt ülkesi ve Kürt ulusu gibi parçalıdır. Tahmin edileceği gibi bir ulus için ülkesi ve dilinin parçalı olması, daha doğrusu bir ulusun parçalanmış, yüzyıla yakın bir süre sistematik bir baskı ve imhaya maruz kalmış olması korkunç bir durumdur. Bu uğursuz duruma rağmen direngen bir karaktere sahip olan Kürt dili ve edebiyatı sınırlar, alfabeler ve lehçelerden kaynaklı güçlü bir geçirgenlik arz etmese bile kuşbakışı bakıldığında rengarenk bir gül bahçesi görünümünde, heyecan verici bir çeşitlilik

göstermektedir. Kürt edebiyatı, ortak bir kaderi paylaşan, aynı karakteristik özelliklere sahip fakat ayrı ayrı bloklardan oluşan bir lehçeler edebiyatıdır. Bundan dolayı Kürt edebiyatı veya Kürt edebiyatının herhangi bir dalı, örneğin Kürt öyküsü üzerinde çalıştığımızda, önce ayrı ayrı lehçelere bakmak zorunlu hale geliyor. Elde ettiğimiz parçaları birleştirerek, ancak büyük tabloyu tamamlamış oluruz.

Bu yazıda sadece Kürtçe'nin Kirmanckî (Zazaca) lehçesi edebiyatında, başlangıçtan günümüze öykünün genel durumuna ve gelişimine göz atmaya çalışacağım.

Lehçeyi konuşanlar tarafından yöreden yöreye Kirdkî, Kirmanckî, Zazakî ve Dimilkî olarak adlandırılan bu Kürt lehçesi sadece Kuzey Kürdistan'da, yani Türkiye idari sınırları içerisinde tahminen dört milyon civarında Kürt tarafından konuşulmaktadır. Kürtçe'nin diğer lehçelerine nazaran, Hewramî lehçesiyle birlikte kadim dillerin özelliklerini kendinde daha çok koruyagelen Kirmanckî, en geç yazılı alanda kullanılan Kürt lehçesidir.

Kirmanckî'de bilinen en eski metinler, Peter İvanoviç Lerch'in 1857 yılında Petersburg'da yayımlanan kitabında mevcuttur. Kırım Savaşı'nda Çarlık Rus ordusunun eline esir olarak düşen Osmanlı ordusu askerleri arasında Kürtler de vardır. Adı geçen metinler Peter İvanoviç Lerch tarafından esir düşen bir kısım Kürt askerlerin ağzından derlenmiştir[1]. Kürtlerin kendisi tarafından yazılmış ilk metinse, bir dönem Lice Müftüsü olan Ehmedê Xasî'ye (1867-1951) aittir. Manzum bir eser olan *Mewlûdê Kirdî* veya *Mewlûdê Nebî* adlı bu eser, 1899 yılında Diyarbekir'de resmi ruhsatla 400 nüshası Litografya Matbaası'nda yayımlanmıştır.[2] Büyük bir ihtimalle modern bir matbaada yayımlanan ilk Kürtçe kitaptır bu. Diğer bir manzum eserse, zamanında Siverek müftülüğünü yapan Osman Esad Efendi'ye (Osman Efendîyo Babij, 1852-1929) aittir.

---

1. Malmîsanij, "Arêkerdox: Peter Îvanovîc Lerch, "Qewxê Nêrib û Sîwanî" *Hêvî*: Kovara Çandîya Gîştî, No: 3, Sibat-1985, Parîs, s. 109-111.
- Malmîsanij, "Arêkerdox: Peter Îvanovîc Lerch, "QewxêNêrib ûHênî" *Hêvî*: Kovara Çandîya Gîştî, No: 5, Gulan-1986, Parîs, s. 88-91.
- Malmîsanij, "Arêkerdox: Peter Îvanovîc Lerch, "Çend Tekstê Dimilkî (Zazakî)" *Hêvî*: Kovara Çandîya Gîştî, No: 6, Tebax-1987, Parîs, s. 69-79.
- Malmîsanij, On Dokuzuncu Yüzyılda Kırd (Zaza) Aşiretleri Arasındaki Çatışmalar, *Studia Kurdica*, No: 1-3, Nisan-1985, Paris, s. 72, Aktaran: Espar, J. İhsan "Çend Nuştey û Kitabê Kirdkî" *Zend*: Kovara Lêkolînî, No: 1, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, Payîz-1996, İstanbul, s. 44-48.

2. Malmîsanij, Ehmedê Xasî, "Mewlidê Nebî", *Hêvî*: Kovara Çandîya Gîştî, No: 4, Êlon-1985, Parîs, s. 75-97, Aktaran: Espar, J. İhsan "Çend Nuştey û Kitabê Kirdkî" Zend: Kovara Lêkolînî, No: 1, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, Payîz 1996, İstanbul, s. 44-48.
Xasî, Ehmed, *Mewlûdê Nebî*, (Transkiribekerdox: Mihanî Licokic), Weşanxaneya Firat, İstanbul 1994.

Bîyîşa Pêxamberî adlı bu eser, yazıldıktan çok sonra, 1933 yılında Celadet Alî Bedirxan (1893-1951) tarafından Şam'da yayımlanmıştır.[3]

Türkiye'de Kürtçe üzerinde uygulanan katı baskı ve yasaklardan dolayı bu ilk iki metinden sonra çok uzun bir süre, seksen yıl kadar bir süre, herhangi bir yazılı çalışma olmamıştır. Kırmanc Kürtleri sadece Türkiye idari sınırları içerisinde yaşadıklarından, başka bir yerde de bu lehçeyle yazılmamıştır. Öykü dahil ilk modern Kirmanckî metinler ilk kez Kürt dilbilimci, araştırmacı yazar Malmîsanij tarafından 1979 yılında yayıma başlayan ve sadece dört sayısı yayımlanabilmiş olan *Tîrêj* dergisinde yayımlanmıştır.

Malmîsanij tarafından yazılan *Engiştê Kejê* (Kejê'nin Parmakları) adlı ilk Kirmanckî öykü M. Birîndar mahlasıyla 1980 yılında *Tîrêj* dergisinin ikinci sayısında yayımlandı.[4] Yazar, öyküsünde, bir Kürt öğretmenle öğrencisi arasındaki diyalog ve anlatımlarla Türk ordusunun Kürt köylüleri üzerindeki baskı ve zulmünü realist ve bir o kadar da sade bir dille anlatıyor.

Bu ilk öykü, okurlar üzerinde, yeni yazar adayları üzerinde yapması gereken muhtemel etkiyi, tetiklemeyi yapamıyor. Çünkü öykünün yayımlandığı *Tîrêj*'in ikinci sayısı yayımlandıktan bir süre sonra her şeyi kasıp kavuran 12 Eylül Darbesi Türkiye'yi, özellikle Kürdistan'ı silindir gibi ezip geçti. Herhangi bir vatandaşın üzerinde veya evinde ele geçecek bu tür bir dergi veya kaset, aylarca süren ölümcül işkenceler, yıllar yılı hapisler, ölümler demekti. Eğer bunlar Kürtçe'yse, durum çok daha ağır ve katlanılmazdı. Aslında bu durum, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 2000'li yıllara kadar, AB'ye uyum paketlerinin Meclis'te kabulüne kadar, şöyle veya böyle hep devam edegelmiştir. Yeni nesiller ve yeni öykücüler, bu ilk Kirmanckî öyküden tam 25 yıl sonra, bir proje kapsamında 2005 yılında yeniden yayımlandıktan sonra ancak haberdar olabildi.[5] Bu acı durum, aslında bütün lehçelerde, bütün parçalarda, işgalcilerin hanesine yazılması gereken bir utanç olarak Kürt edebiyatının alınyazısıdır. Bu ağır durumdan dolayı Kürt edebiyatında birçok eser farklı zamanlarda ama birbirinden habersiz bir şekilde, bir tür ilk

3. Babij, Usman Efendî, *Biyîşa Pêxemberî*, Kitabxana Hawarê, No. 4, 1933 Şam.
- Bedirxan, Celadet "ZarêDumilîûMewlûda 'Usman Efenedî"*Hawar*, Hej: 23, 16 tirmeh 1933 Şam (Cilda yekem a *Hawarê*, Weşanên *Nûdem*, s. 603-608.
- Malmîsanij, Bedirxan, Celadet, "Zarê DimilîûMewlida Usman Efendî", *Hêvî*: Kovara Çandîya Gîştî, Hejmar: 2, Gulan-1985 Paris, r. 10, Aktaran: Espar, J. Îhsan "Çend Nuştey û Kitabê Kirdkî" *Zend*: Kovara Lêkolînî, Hejmar: 1, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, Payîz-1996 Stenbol, s. 44-48.
4. M. Brîndar, "Engiştê Kejê", Tîrêj: Kovara Çande û Pişeyî, Hejmar: 2, Sal 1980 İzmir, s. 32-37
5. Munzur Çem, Antolojiyê Hikayanê Kirmanckî (Zazaki), Weqfa Kurdî ya Kulturî Li Stockholmê, Stockholm 2005, s. 57-63.

doğum olarak gerçekleşmiştir. Kürt okurlar, Kürt edebiyat severler, yazar adayları, iki binli yılların başlarına kadar, yani bundan yaklaşık olarak on yıl öncesine kadar yayımlanmış Kürt edebi eserlerinden senkronik bir şekilde haberdar olamadı. Kimi Kürt romancıların, tedbirsizlik yaparak popülist kaygılarla ilk eserin kendileri tarafından üretildiği iddiasını öne sürmelerinin bir nedeni de bu trajik durumdur aslında.

12 Eylül 1980 Darbesi Dönemi'nde hemen hemen bütün Kürt okumuşlar aranır duruma düştü, zindanlar dolup taştı. Aranılanlardan ancak az bir kısmı fırsatını bulup Avrupa'ya çıkabildi. İsveç'te kümelenen genç Kürt aydınları, yazılı Kürt dilinin gelişimi yönünde, özellikle öykü ve roman alanında, çok değerli çalışmalar başlattı, birçok dergi yayımladı. İşte, bu çerçevede ikinci Kirmanckî öyküye 1995 yılında yayımlanan *Çira* dergisinin üçüncü sayısında rastlıyoruz.[6] Şair, öykücü, çevirmen ve folklor derlemecisi J. Îhsan Espar'a ait *Derdê Dewrêşî* (Dervişin Derdi) adlı uzun sayılabilecek öyküde az buçuk Türkçe bilen emekli bir mahkeme katibi Kürt'ün yanlışlıkla ölümcül hasta teşhisi konulan karısı, komşuları ve çevresiyle ilişkisi, bu ilişkiler çerçevesinde 1970'li yılların Diyarbakır'ı, siyasi gösteriler, polisin ev baskınları, Kürtlere yönelik katı davranışları anlatılmaktadır. Öyküde yer yer Kürt ulusal tarihine de göndermeler yapılmaktadır. Öykünün anlatım biçimi öykü dilinden daha çok roman diline yakındır. Bu öyküden de yayımlandığı tarihten on yıl sonra, 2005 yılında yeniden yayımlandıktan sonra ancak ülkedeki okurlar haberdar olabildi.[7]

Yine aynı dönemlerde, daha önce Kurmancca Kürtçe'siyle yazılıp 1994 yılında İsveç'te, çıkarılan *Armanc* ve *Roja Nû* gibi dergilerde yayımlanan şair, yazar ve çevirmen Serdar Roşan'ın iki öyküsü, daha sonra, yine yazar tarafından Kirmanckî'ye çevrilerek 1995-1996 yıllarında *Çira* dergisinin 2. ve 5. sayılarında yayımlandı. Kürt milli özlemlerini dile getiren *Bircanê Dîyarbekirî ra Mektubêke* (Diyarbekir Burçlarından Bir Mektup) ve *Gozêre* (Ceviz Ağacı) adlı öyküleri de aynen öncekiler gibi, yayımlandığı tarihten yaklaşık olarak on yıl sonra, 2005 yılında yeniden yayımlandıktan sonra ancak ülkedeki okurlar haberdar olabildi.[8]

Kirmanckî lehçesini standartlaştırma çalışmalarına sürgünde, çok geç bir dönemde başlandı. Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde mülteci olarak

6. J. Îhsan Espar, "Derdê Dewrêşî", Çira kovara kulturî-kovara komelaya niviskarên kurd li swêdê, Hejmar 3, îlon 1995, Stockholm, s. 55-70.
7. Munzur Çem, Antolojîyê Hikayanê Kirmanckî (Zazakî), Weqfa Kurdî ya Kulturî Li Stockholmê, Stockholm 2005, s. 31-56.
8. A.g.e. s. 124-158.

yaşamak zorunda kalan bir grup Kürt aydını, 1996 yılında İsveç'te toplandı. Kendilerini "Vate Çalışma Grubu" olarak adlandırarak çalışmalara başlayan bu grup, bir yıl sonra *Vate*[9] dergisini yayımlamaya başladı. Tespit edilen Kirmanckî lehçesinin gramer kuralları ve standart formları kabul edilen sözcük ve kavramlar periyodik bir şekilde şimdiye kadar 33 sayısı yayımlanmış olan *Vate* dergisinde yayımlandı. Bu dilsel çalışmalarla birlikte, aslında *Vate* dergisi Kirmanckî nesir edebiyatının da gelişmesinde bir okul işlevini gördü. İlk kez *Vate* dergisiyle Kirmanckî okuma, yazmayı öğrenen veya yazmayı ilerleten birçok yazar kısa sürede birer-üçer öykü kitabı yayımladı. Bunlardan Roşan Lezgîn'in *Binê Dara Valêre de* (Söğüt Ağacının Altında, 2002), *Halîn* (Yuva, 2006) ve *Ez Gule ra Hes Kena* (Ben Gülü Severim, 2007) adında üç öykü kitabı, J. Îhsan Espar'ın *Beyi Se Bena?* (Beyi Ne Olacak?, 2004), Deniz Gündüz'ün *Hîkayeyê Koyê Bîngolî* (Bingöl Dağı Öyküleri, 2004), Munzur Çem'in *Hewnê Newroze* (Newroz'un Rüyası, 2005), Hüseyin Karakaş'ın *Omid Esto* (Umut Var, 2006), Jêhatî Zengelan'ın *Gorse* (2007), Murad Canşad'ın *Xafilbela* (Görünmez Bela, 2008) birer öykü kitapları olmak üzere altı yıl zarfında toplam dokuz öykü kitabı yayımlandı.[10] Bunlardan Hüseyin Karakaş ile Murad Canşad hapishaneden yazmakta.

Tema açısından Kirmanckî öykülerde diğer lehçelerde olduğu kadar klişe örneklere pek rastlanmaz. Bu durumu, Kirmanc (Zaza) edebiyatçılarında edebi/estetik bilincin bir göstergesi olarak okumak gerekir. Çünkü hakikaten Kirmanckî öykülerin, edebi kriterler, öykü kalitesi, dilin kullanımı açısından, genel olarak belli bir seviyenin üzerinde oldukları ortadadır. Kırmancca öyküler arasında es geçilecek, dikkate alınmayacak örnekler yok derecesindedir. Kirmanckî öykücülerin en belirgin özelliklerinden birisi, dili düzgün ve ekonomik kullanmalarıdır. Dili metaforik bir şekilde kullanmak edebiyatın bir özelliğidir elbette ama henüz standartlaşma evresini tamamlayamamış, Kürtçe gibi aşırı baskı ve asimilasyona tabi tutulmuş, geri bırakılmış yaralı dillerde dilsel metaforun kontrolsüz, rastgele ve hatta bilinçsizce yapılması, anlaşılmama, dilde kaos/karmaşa yaratma durumunu beraberinde getirdiğinden, dilin temel yapısı zedelenir, yapmacık bir dil oluşur. Örneğin, Kurmancî Kürtçesi'nde çok değerli dil ustaları öykücüler ve eserleri olmasına rağmen, Türkçe eğitim gören, katı bir asimilasyon sürecinden geçmiş kimi Kurmanc yazarlar, Türkçe mantığıyla yazmakta, eserlerini sağlıklı bir redaksiyondan, editöryal denetimden geçirmeden olduğu gibi piyasaya

9. http://www.zazaki.net/html_page.php?page=vate
- http://www.zazaki.net/haber/vate-33-cikti-340.htm
10. http://www.zazaki.net/html_page.php?page=wesanxane_vate

sürmekte. Bu açıdan bir mukayese yapılsa, Kirmanckî Kürtçe'sinde kontrollü bir redaksiyon mekanizması oluştuğundan, dilin çok daha temiz ve istikrarlı bir şekilde gelişimini sürdürdüğü görülür. Öte yandan Kırmancca Kürtçe'si öykülerinde belli bir kalite oluştuğundan, daha doğrusu, ta başından, ilk ortaya konulan eserlerden başlayarak belli bir seviye tutturulduğundan, sonradan bu alana dahil olmak isteyen öykücüler de bunu gözetmek zorunda kalmıştır. Böylece gittikçe öykü kalitesinin yükseldiği görülmektedir.

Şu an Kürtçe'nin Kirmanckî lehçesi edebiyatında başat rolde olan öyküdür. En popüler, en çok okunan, en çok yazılan öyküdür. 2009 sonbaharında *Binê Dara Valêre de* (Söğüt Ağacının Altında) adlı kitaptan alınan *Baba* adlı öykü aynı adla filmleştirildi.[11] Böylece öykünün, diğer sanat dallarının gelişimine de kaynaklık edeceği, katkı sunacağı bu sürecin gittikçe gelişeceği görülmektedir.

Sonuç olarak, *Vate* dergisi yayımıyla son yıllarda adeta öykü patlaması yaşanan bu süreç aynı yoğunlukta devam etmektedir. Yukarıda adlarını andığımız kimi yazarların öykü çalışmalarının yanı sıra yeni yazarlar da bu kervana katılmakta. Örneğin, şu an en az beş yeni öykü dosyası Vate Yayınevi'nde yayıma hazırlanmaktadır. Görüldüğü gibi bu durum, aslında Kürtler az bir serbestlik ortamı bulduklarında bile nasıl kendilerini geliştirebileceklerinin, göz kamaştırıcı gelişmeler yaratabileceklerinin, her alanda olduğu gibi edebiyat alanında da egemen uluslaın seviyesine yükselebileceklerinin çok net göstergesi olarak karşımızda durmaktadır.

11. http://www.zazaki.net/haber/kirmancca-zazacada-ilk-kisa-film-391.htm

Kürt Şiiri

Berken Bereh

Dünyayı tanımak istiyorsan, oturduğun yeri eşele!
İsveç Atasözü

"Edebiyat bir anlamda bir milletin günlüğüdür onun geçmişinin, şimdisinin ve geleceğinin hikâyesini anlatır" der Gregory Jusdanis. Kürt edebiyatına –ister sözlü ister yazılı olsun– baktığımızda tam da bunu doğrulayan bir gerçeklikle karşılaşırız. Özellikle de Kürt şiiri açısından... Edebiyatın şiirin halkın yaşamında önemli bir yer tuttuğunu biliyoruz. Çünkü edebiyat bir halkın varoluşundan günümüze kadar ki tarihidir; edebiyatta özlemleri, acıları, istekleri ve gelecekleriyle ilgili projelerini görürüz. Yüzyıllarca dili, kültürü, hatta varlığı bile inkâr edilen bir halkın kendini koruyabilmesinin ve geleceğe taşıyabilmesinin zorlukları

inkâr edilemez. Ancak her halk gibi Kürt halkı da bu uzun ve meşakatli serüvenini (sözlü ve yazılı) edebiyatına dayanarak sürdürecektir. Bu nedenle Kürt sözlü edebiyatı tarih boyunca çok güçlü şekilde yaşamını sürdürdü. Sözlü edebiyat; destan, efsane, türkü, tekerleme, ağıt vb şekilde varlığını bu güne ulaştırabildi. Yazılı Kürt şiiri hakkında çeşitli spekülasyonlar olsa da dünyanın en eski edebi metinlerine sahip oldukları hakkında kuşku yoktur. Aşağıda yer alan ve M.Ö. 330 yılında yazıldığı kesinleşen şiiri ve bugünkü Kürtçe'yi karşılaştırırsanız, değişmeden bir dilin bu günlere ulaşmasındaki direnci de görürsünüz. Boraboz'un mezar taşına işlenen şiir, aynı zamanda Kürtlerin edebi söylemdeki ustalık ve imgesel yetkinliğine de tanıklık etmektedir.

Bi Hevre
Xwazdî ez tu hevre bi
Bi hevre herin xorînê
Wer dê bihêrin kotra bi
Bang dîn bi hevre narînê
Dwînî kotra hêra bû
Awaz ji cir dixwînê
Fîrabîl û beyaban
Hawar ji dest evînê
Ez tu watu yek dil wîn
Hêzan cwadi wînê
Vêra pêkra hıfne wî
Bircînê ya binvînê

Birlikte...
Birlikte geçen günleri özlüyorum
Hele sabah çıkıp gidişimizi
Seninle dağlara çıkar dolaşırdık
Birlikte söylerdik şarkılarımızı
Ben o dağların ruhundan öğrenmiştim
Ta yürekten candan söylemeyi
Hem dağlarda hem kırlarda hem sahralarda
El aman, medet aşkın elinden yani
İkimiz tek bir gönül olmuşken
Sonbahar gelip böyle ayırdı bizi
Ancak birlikte olunca küflenmez aş
Ya bağır bir ses ver ya da uyu hadi

Keza 1950'li yıllarda Süleymaniye yakınlarında Şikefta Cêşanê'de Gorani (Hewrami) lehçesiyle kaleme alınmış bir metnin ceylan derisine yazıldığı belirtilmekte ve bu şiirde (MS. 7. yüzyılda) İslam ordularıyla karşılaşan Zerdûştî toplulukların yaşadıkları katliamlar anlatılmaktadır:

Yakıldı Hurmizgan, söndü ateşgehle
Herkesten saklandı namlı büyükle
Zalim Araplar girdi ta Fırat'a de
Köylerden tut da ta Şarezor'a de
Esir alındı bütün kızlar ve kadınlar
Kendi kanında boğuldu özgür adamlar
Kimsesiz kaldı Zerdüşt'ün töresi, din
Yüce Hürmüz affetmeyecek hiçbirini

Bu olaydan sonra hızla İslamiyet'in etkisine giren Kürt coğrafyasında Yaresan'cı Goranlar İslamiyet'e hep uzak kaldı ve kendi dilleriyle (Kürtçe) düşündü ve yazdı. Yaresancıların aynı zamanda şair de olan pir ve uluları, dinlerinin inanç ve esaslarını halk şarkısı formunda şiirlerle anlatıyordu. Bu metinler aynı zamanda kayıt altına alındıkları için Kürt edebiyatının en önemli kaynakları olarak kabul edilmektedir. Bu eserlerden bazıları; Serencam, Dewrey Balûl, Defterî Sawa, Kelamî Newroz...

Nezanîn kêmasiyek e, nehînbûn kêmasiyek dubare ye

Kendi benliğinden, varlığından kurtulup; ilahi mutlak varlıkta var olmayı ıstıraplarının, acılarının, yersizliğinin tek çözümü olarak gören Baba Tahirê Ûryan, İran'ın Lûristan ve Hemedan bölgelerinde 940-1010 yılları arasında yaşamış, İran edebiyatının kurucusu olan bir derviş, şair ve Kürt filozoftur!

Ünsüz ve üne ihtiyacı olmayan bu şair, derviş ve filozofun yaptığı çözümlemeleri şiirinden ve özlü sözlerinden anlamak mümkün değil diyen ya ahmaktır ya da bir daha ahmaktır! "Hiç kimse görmek istemeyenler kadar kör değildir":

Delal, her du çavên min qesra te ne
Nav du çavên min cihê piyên te ne
Ditirsim tu xafil gav bavêjî û
Bi mijangê min biêşin piyên te

Bu dörtlüğü ve yukarıda verdiğim diğer dörtlükle ilgili ne yorum yapacağım ne de Türkçe çevirisini yapacağım. Zira bu, benim şiir anlayışıma aykırı bir durum olmanın yanında, şair ve filozof Baba Tahirê Ûryan'a da saygısızlık olur diye düşünüyorum. Bu dörtlükle ilgili hatırlanmasını istediğim şey, burada Aristoteles'in M.Ö. 4. yüzyılda dostluk için söylemiş olduğu şu sözlerdir: "İki bedendeki tek ruh gibidir dostluk..." Şimdi yukarıdaki dörtlüğü bir daha okuduğunuzda Baba Tahir ve Aristoteles'in dostluk için aynı şeyleri söylediğini anlayacaksınız. Demek istediğim; Aristoteles'in, Sokrates'in ve diğer büyük filozofların felsefesine yabancı olan bir insan bu dörtlüğü yazabilir miydi? İşte burada Baba Tahirê Ûryan'ın felsefi kişiliğini ve kimi dörtlüklerinde metafiziğe olan merakını hissetmemek ya da kendine soru sorduğu kimi dörtlüklerinde felsefe yapmadığını söylemek ne mümkün?

Baba Tahir'in aşka, sevgiye ve sevgiliye bakışını açık bir şekilde hissettiğimiz dörtlüklerinden *Aşkın Metafiziği*'ni yazan Schopenhauer'ın, *Sevme Sanatı*'nın yazarı Erich Fromm'un ve *Sevgili Milena'ya Mektuplar* kitabını yutarak okuduğumuz Kafka'nın haberleri olmuş mudur acaba? Eğer olmuş olsaydı yine aynı şeyi mi yazarlardı, bilmiyorum. Ya da Kafka'nın sayfaları kaybolur muydu yine de? Herhalde Erasmus'un *Deliliğe Övgü* kitabının Baba'nın bir dörtlüğünden esinlenerek yazıldığını anlamaları güç olmazdı aydınlarımızın, eğer okumuş olsalardı. Ya da Halil Cibran biraz daha anlaşılır olamaz mıydı herkes bu adamı okusaydı? Ya da Aragon Elsa'yı mı severdi hâlâ? Rimbaud daha mı az serüven yaşardı? Virginia Wolf hele!...

Kuşkusuz edebiyat da diğer kültür öğeleri gibi toplumsal ve siyasal gelişmeyle başat bir gelişme gösterir. Bu anlamda Kürt şiiri de genel toplumsal gelişim ve değişim doğrultusunda yön ve yatak değiştirmiştir. İslamiyet'in Kürt coğrafyasında kök salması ve siyasal otoritenin dinsel kurallara göre şekillenmesi beraberinde farklı otoriteler ve edebi merkezleri yaratmıştır. Daha önceleri Goranî lehçesi olan bu merkezler, farklı başka etkenlerin de etkisiyle yerini Kurmancî lehçesine ve merkez olarak da Botan'a bırakmıştır. Evdilsemedê Babek'le başlayan bu "ekol" tasavvuf şairi Melayê Cizîrî, doğa ve yoksulların şairi Feqiyê Teyran'la "Kürt ulusalcılığının mimarı" Ehmedê Xanî'yle doruğa çıkmıştır. Bütün bu farklılıklara rağmen, ilginçtir ki ancak modern şiirde rastladığımız bu "milliyetçilik" kimliği bu dönemin en belirgin özelliğidir. Ve bütün bu dönem şairlerinde toplumsal yararla "ulusalcılık" at başı gitmiştir.

Ger lûlûy mensur ji nezmêtu dixwaz
Wer şi'rê Melê bîn, te bi şîrazî çi hacet
(Melayê Cizîrî)

Mela bu beyitiyle Kürtçe'yi Farsça, Arapça, Türkçe gibi egemen dillerle karşılaştırır ve şairleriyle tartışmaya girer. Aynı zamanda Arap, Acem, Türk ve Moğol etkisine şiddetle karşı çıkar. Mela aynı zamanda çağdaşlarından farklı olarak tasavvufa farklı bir bakış açısı getirir. İslamiyet'in yanında diğer dinleri küçümsememiş. İlahi aşka inanan herkesi dost ve yaren bilmiş. Esas aşkın kuralının da bu olması gerektiğini savunmuş;

Hûn ji dêrêve tên, qesta kenîştêhin dikin
Ney ji wanim, ney ji wanim, min derê xemmarê bes.

Dilkeştîme ji dêrênaçim kenîşteyêqet
Xirqe vaye bi min ra wer da biçine Laleş!
(Melayê Cizîrî)

Bu beyitlerden anlaşılıyor ki Mela, ilahi aşkı sadece bir dine aitmiş gibi göstermiyor. Her dinden insanın bu saf aşk yoluyla Allah'a kavuşabileceğini söylüyor. Üstelik Tanrı ve kul arasında hiçbir canlının olamayacağına işaret ediyor. Bu nedenle de Seyit, Şeyh, Pir, Rahip vb unvanları reddediyor.

Mela'nın Almanca yayımlanan *divanı* için önsöz yazan Martin Hartman, Cizîrî'nin şiirinde hâkim olan unsurların ihtişam, hassasiyet, kendine güven ve dikkat olduğuna işaret eder. Mela tarih, felsefe, estetik, tassavuf, belagat astronomi, fizik ve gramer konularında yazmış.

Şiirlerinde Şibli, Kerha, Mansur gibi tasavvuf büyüklerini zikreder. Aşka makamı Mevlana'yla birdir. "Şiirden bir kısmı şüphesiz hikmettir" hırkayı peygamber eliyle giymek.

Keza Feqiyê Teyran'ın ŞêxêSen'an'ı buna örnektir.

Feqiyê Teyran'ın eserlerinde düşünsel, felsefi ve siyasal tespitlere rastlamaktayız. Dünyanın varoluşu, insanın varlık ve toplumsal yaşayış sorunlarına ilişkin tespitlerinin yanında ölüm, aşk, sınıfsal çelişkiler gibi konulara değinen şiirlerini görmekteyiz. Çoğu zaman Eflatun, Sokrates gibi filozoflara atıfta bulunur ve onları kendi düşüncelerine dayanak yapar. Dönemin Avrupa'sında halk Engizisyon Mahkemeleri'nden inim inim inlerken Feqî *Yoksulların Ozanı*, *Göçmen*, *Dewran*, *Gelecekler* gibi

şiirlerinde bugün bile özlemini ve hayalini düşlediğimiz "hakça" bir düzenin gerekliliğini vurgular ve bunun için halkı mücadeleye çağırır. Çocuk haklarından, cins eşitliğine kadar çok sayıda toplumsal eksiklikten söz eder.

Ez dengbêjim hatim vir a
heta hebin dengê Mira
ezê binivîsim ser kaxeta
ne diçim dêra ne mizgefta

Ehmedê Xanî o çağın aristokratik modasına uymamış ve diğer bilginler gibi eserlerini Arapça ve Farsça değil; halk diliyle, kendi anadiliyle, Kürtçe olarak yazmış ve Kürt edebiyatının öncülerinden biri olmuştur. Xanî, derin bir felsefeye ve geniş bir kültüre sahipti. 17. yüzyılda Kürdistan, Türkler ve Acemler arasında bölünmüştü. Bu ülkeler, büyük zorbalıklarla, Kürdistan'ı elde etmeye çalışmıştır. Öyle bir hal almıştı ki Kürt'ü Kürt'e vurdurtma politikaları ortalıkta dolanıp duruyordu. Bu kötü durum, bu bozuk düzen, Şêx Ehmedê Xanî'nin üzerinde çok etkili oldu. Şêx Ehmedê Xanî Kürtlerin birlik olmayışından çok fazla yakınmaktaydı. Ehmedê Xanî yalnız yazar değildi. O aynı zamanda filozof ve politik bir şahsiyetti. O, kendi zamanında Kürdistan'ın özgürleşmesi ve bağımsızlığı için elinden gelen her şeyi yerine getiriyordu. Bu yüzden de vatansever biri ve kendi ülkesinde olan zulümlere karşı yüreği yanan bir kişiydi. O, kendi varlığını ülkesinin özgürleşmesi yoluna feda etmişti. *Mem û Zîn* bugün Kürt edebiyatının baş tacı olmuş, kendi güzelliğinden, değerinden bir şey kaybetmeden herkes için ölümsüz bir eser haline gelmiştir.

Ger dê hebûya me îttîfaqek
Vêk ra bikira me înqiyadek
Tekmîlê dikir me dîn û dewlet
Teshîlê dikir me îlm û hîkmet

Klasik Kürt şiirimiz –ki onu bir kuşak olarak kabul ediyoruz– 10. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar sürmektedir. Bu dönemdeki şairler medreselerde eğitim gören ve saraylarda oturan aydın ulema kesimleridir. Bu şiirde zaman zaman komşu şiirin etki ve ritüellerini görsek de daha çok Kürt destan ve sözlü edebiyatının etkilerini görürüz. Yani bu dönem Kürt şiiri tamamiyle Kürtçe sözlü edebiyatın anlatım olanaklarını ve sa-

natsal yaratımının etkisinde ve kaynağından faydalanmıştır. Tasavvufun şekillendirdiği bu şiirde felsefe olarak Platon'un etkisini görmekteyiz. Bu felsefi inanca göre bütün canlılar yaratılmadan önce Tanrı'nın oturduğu kosmostaydı (vahdeti vücud). Bu nedenle bütün canlılar dünyada bu ayrılığın acı ve ıstırabı içinde ve bir an evvel ana kosmosa dönme azusunda. Bu dönem şairlerin kaygısı "aşkın" idealize edilmesidir. Bu idealizmi yaparken gerçek hayatın görüngü ve olaylarından çok, süslü ve masalsı bir şiir analtımın, baş tacı ettiler. Bu nedenlerden dolayı klasik şiirimiz biçimci bir şiirdir. Beyit, dörtlük, rubai, gazel gibi kafiyeli şiirlerdir.

Bütün bu özellikler İslamiyet'in kabulüyle Kürt şiirine intikal eden özelliklerdir. Bu etkileşimlere rağmen Kürt şiiri düşünce, anlayış ve sanatsal yaratımda Kürt halkının yaşam felsefesi ve kültürüne yabancılaşmadı. Her ne kadar sözlü edebiyatımıza göre yaşam alanı, sevenleri ve okurları sınırlı olsa da kendi içinde tutarlı ve sanatsal bir güç ve güzelliğe sahiptir. Dilde de yeni anlatım olanakları ve düşünce ufkunu genişletmiştir. Bu nedenlerle bu kuşak derinlemesine incelenmeli ve her yönüyle irdelenmeli ki yeni şiirimizin gelişimi açısından ön açıcı olsun.

Bütün bu benzerlik ve etkilenimlere rağmen Kürt şiirini ve divan edebiyatını aynı kefeye koyamayız. Çünkü divan edebiyatı olarak bilinen Osmanlı edebiyatıyla Kürt şiirinin biçim dışında hiçbir benzerliği yoktur. Osmanlıca denilen dil çeşitli dillerin karışımından harmanlanmış bir dil ve uluslar üstüdür ki bugün esamesi okunmamaktadır. Konu ve anlam bakımından da klişe, soyut ve biçimci bir edebiyattır. Düşünce, felsefe ve konu sanatsal söyleme kurban edilmiş ve onun içinde boğulmuştur. Bu yüzden divan edebiyatı halktan kopuk, onun sorunları ve çözüm yollarını gösterme bakımından cılız ve zayıftır.

Sanatsal yaratımda aşk ve aşkın söylemi gerçek yaşamla uyuşmayan ve karşılığını bulamayan bir üslupla söylenmiştir. İmge ve metaforlar tamamıyla farklı ve hayali bir dünyanın ürünleridir; demirden eller, denizden kalpler, Zuhal yıldızına ayak süren güzeller, Merih'in göğsüne indirilen hançer, gözyaşları denizinde boğulan dünya... Kıldan ince beller, serviden uzun boylu kadınlar, ok kirpikler, ceylan gözler, saçları yılan örüklüler... İnsan kendini bir hayal ve masal dünyasında farz ediyor.

Bu dönemde divan edebiyatındaki şiirin özellikleri biçim olarak benzerlikler göstermiş ve sanatsal yaratımda benzer anlatım olanakları geliştirilmiş ve kullanılmıştır.

Ehmedê Xanî'den Şêx Rıza Talabanî'ye kadar olan süreçte, Kürt şiirinin Kürdistan coğrafyasında yaşanan toplumsal ve siyasal gelişmelerle

birlikte hızla kabuk değiştirip genişlemeye başladığını görüyoruz. E. Xanî'yle uç veren kimlik ve ulus sorunu ete kemiğe bürünmüş Xanay Qubadî, Wîdaî, Nalî, Siyehpoş, Pertew Begê Hekarî ve Mewlana Xalid gibi şairler farklı duygu, düşünüş ve anlatım yollarını denemiştir.

Siyehpoş'un,

Ey hebîba!Ger cihennem dave bit tu dane bî
Bi qesem dê biçme nav da ez bi qesda daneyê
Ve,
Xoşhakimîbi dan û hîmmet
Min be dêhukumetêheram e.

dizeleriyle Wîdaî'nin Mir'e yazdığı bu gazelle Cegerxwîn'in yolunu aydınlattığını görüyoruz.

Hecî Qadirê Koyî ile milliyetçilik en görkemli söylemine ulaşır ve uluslaşmanın yanında haklarını elde etmenin manifestosunu da yazar.

enwaîmillet le gewre ta çûk
Xemllîwe memalîkîweku bûk

***

Her kurd in eger çî pakîmerd in
Pamalîzemane mislîgerd in

Fransız İhtilali, öngördüğü insan hakları ve olumlu düşünceleriyle kısa zamanda bütün Avrupa'yı sarstı ve toplumsal, siyasal, kültürel dönüşümlere neden oldu. Edebiyatta değişik ekollerin (romantizm, realizm, natüralizm vs) ortaya çıkmasına yol açtı. Birçok halk kendi ulusal devletini kurdu ve bir statüye kavuştu. Elbette bu olumlu dalga kısa zamanda coğrafyamıza da ulaştı. Ehmedê Xanî'yle başlayan "ulusalcılık" kimliği bu dalgayla Kürt ulusal istemlerinin ivme kazanmasına neden oldu. 1858 yılında toprak alanında çıkarılan yeni yasa ve toprak reformu Kürdistan'da mirliklerin ve beyliklerin sonunu getirdi. Bu uygulamalar ve hızla gelişen toplumsal çalkalanmalar Kürt şiirinde kendine önemli bir yer buldu. Şêx Rıza Talabanî bu uygulamalara karşı çıkan Babanların yenilgisini şu beyitle dile getirir:

Ke Ebdulla Paşa leşkerî waliy Siney şir kird
Riza ew weqtê 'umrî pênc û şeş, tiflî debistan bû

1898'de Kahire'de *Kurdistan* gazetesi yayın hayatına başladı. Peşi sıra *Şark ve Kurdistan, Kurd Teavun ve Terrakî, Amîd-î Sevda, Peyman, Rojî Kurd, Yekbûn, Hetawî Kurd, Kurdistan* ve *Jîn.* Bu yayınlardan da anlaşılıyor ki Kürt edebiyatı –ki çoğunlukla şiirdir– hızla yaygınlaşmaya başlamıştır. Modern anlamda şiir nüveleri Doğu Kürdistan'da adına "Mukriyani Okulu" denilen gruptan çıkar. Başını Seyfî Qazî'nin çektiği bu akım Hêjar, Hêmin, Awat, Ebas Heqîqî, Xalidê Hosamî'yle devam eder. Bu öncülerin şiirlerinde Kürtlerin ulusal talepleri, şêx, ağa ve beylerin halka yaptığı zulüm, okumanın önemi, kadın hakları vb konulara rastlıyoruz.

Sovyet Ekim Devrimi Kürt halkını derinden etkiledi. Aydın ve entelektüel çevre kısa zamanda bu yeni oluşumu ve sınıfsal ideolojiyi benimsedi. Kürt şiiri de bu yeni gelişmeye paralel kendini yenileme çalışmalarına girişti. Özellikle bir matbaanın Süleymaniye'ye getirilmesiyle beraber bu aydınlanmacı hareket hız kazandı. Mukriyani ve Pîremerd *Jîn* adlı bir gazete çıkardı ve bu gazete aracılığıyla Mahabad Kürt Cumhuriyeti'ne destek oldu. Pîremerd, Dildar, Goran gibi şairler şiirlerinde ulusal taleplerin yanında doğa, güneş ve onun bitkiler üzerindeki etkileri, okumanın önemi ve kadın-erkek eşitliği gibi konularda yazarak yeni ufukları tanımaya girişti. Bu dönem aynı zamanda Kürt halkının ulusal taleplerinin şaha kalktığı dönemdir. Sason, Beytüşşebap, Dersim, Şeyh Sait, Ağrı İsyanları'nın Kürt şairlerini etkilememesi düşünülemezdi. Çünkü bu isyanların önder ve kadroları aynı zamanda şair ve entelektüel Kürtlerden oluşmaktaydı. 1932 yılında Şam'da "Xoybûn" örgütünün kurucusu Celadet Bedîrxan tarafından yayımlanmaya başlayan *Hawar* yeni bir dönemin ve sıçrayışın da habercisiydi. İleride Kürt şiirinde bir çığır açacak olan bu ekol aynı zamanda Kürt başkaldırışının da örgütleyicisiydi. Bu ekolün şairleri Kürt dilinin ve kültürünün korunması ve geliştirilmesini öne çıkararak yeni bir şiirin de kapılarını araladı. Cegerxwîn gibi ulusal ve sosyalist bir şair bu ekolün kuşkusuz en önde olanlarındandı. O, her şiirinde halkı ulusal talepleri için mücadeleye çağırır ve sınıfsal sömürünün de bitmesini isterdi. O, yıllarca İslamiyet'in ve soyut şiirin kalıplarını kırarak Kürt şiirini kendi kaynaklarına götürerek sözlü halk şiirine bağladı. Göklerde gezinen ve toplumsal ayağı sakat olan şiiri gerçek sahiplerine, yani halkına geri getirdi. *Kîne Em* adlı şiiri Kürt ulusalcılığının en güçlü dile geldiği şiirlerinden biridir. *Ey Heval Robson* şiiri de evrensel ve sosyalist şiir örneklerinden biridir. Aynı ekolün kurucularından Osman Sebrî ve Qedrîcan gibileri hem aktivist hem de şair olarak bu ekolün modern şiirle buluşmasına

öncülük etti. Onlar şiirin dar kalıplarını ve biçimsel sıkıntılarını aşarak serbest şiirin yerleşmesine ön ayak oldu.

Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin yıkılmasından sonra Kürt şairler genel olarak Güney Kürdistan'da boy veren başkaldırıların yarattığı olumlu havayla güneyde çalışmalarını hızlandırdı. Soranî lehçesinin yüzyılın başında Mukriyanî ekolüyle elde ettiği olanaklara Kürt şiirinde yenileşmenin olanaklarını zorladı. 1970 yılında Şêrko Bêkes, Refîk Sabir, Letif Hamlet ve Ferhad Şakelî *Ruwange Manifestosu*'yla yeni ve modern bir şiirin manifestosunu yayımladılar. Bu manifestoyla Kürt şiirinin, ritim, biçim, üslup ve içerik olarak değişmesi gerektiğini ve Arap aruzunun reddedilerek yerine serbest şiirin olanaklarının konulması gerektiğini dile getirdiler. Bu değişim arzusu kısa zamanda etkisini gösterdi ve Kurmancî lehçesinde de Xelîl Dihokî, Heme Emer Osman, Mihsin Qoçan, Mueyyed Teyîb gibi şairler şiirleriyle bu harekete katıldı. Bugün görece özgür olan güneyde evrensel şiirle atbaşı giden güçlü imzalara rastlamaktayız. Özellikle Kürt kadın şairler giderek daha çok ön plana çıkmakta. Sebriya Hekarî, Nezîre Ehmed, Hêvî Berwarî, Hîwa Qadir, Kejal Ehmed gibi kadın şairler, acının ve isyanın olgunlaştırdığı bu topraklara portakal tadında şiirleriyle yeni bir dönemin müjdesini vermektedir.

Türkiye ve Suriye'deki Kürtlerin her başkaldırısının kanla boğdurulması ve diliyle kültürünün yok sayılması temelinde uzun zaman Kürt şiiri nefes alamadı. Tek tük medreselerde klasik şiir yazıldıysa da güçlü bir nitelik kazanamadı. 1970'lerden itibaren siyasal gelişmeye koşut, Kürt şiiri de kendine yeni bir çıkış yolu aramaya başladı. Genel olarak siyasal örgütlerde kümelenen şairler daha çok siyasal şiir örnekleri sundu. 1979'da ilk kez Kuzey'de iki lehçenin de yer aldığı *Tîrêj* adlı bir dergi yayın hayatına başladı. Rojen Barnas, Arjen Arî, Mem Ronga, Berken Bereh, Malmîsanij gibi şairlerin yer aldığı bu dergi güçlü, modern ve üretken bir kuşağın muştucusu olarak göründü. Ancak 12 Eylül Darbesi'yle bu genç ve dinamik nüve daha başta boğduruldu. 1990'lı yıllara kadar bir suskunluk dönemi yaşayan Kürt şiiri *Welat, Azadiya Welat, Nubihar, Rewşen, Pêlîn* gibi dergi ve gazetelerde bu kez daha güçlü olarak görünmeye başladı. Bugün sayıları hızla artan şairlerimiz –örneğin Rênas Jiyan, Kawa Nemir, Îrfan Amîda, Lal Laleş ve Fatma Savcı– yıllardır bir zulüm cenderesi altında yaşayan Kürt şiirine yeni olanaklar yaratma mücadelesi veriyor.

Kürt şiirinden söz ederken kuşkusuz Sovyetler'de ve Avrupa'da yaşayan Kürt şiirinden söz etmemek olmaz. Daha yüzyılın başından itibaren

Sovyetler'deki Kürtler dil ve kültür konusunda yoğun bir çaba gösterdi; Ereb Şemo, Casimê Celîl, Celalî, Eskerê Boyîk, Fêrîkê Ûsiv, Qaçaxê Mirad, Tosinê Reşîd vb şair ve yazarlar Kürt edebiyatına önemli katkıda bulundu. *Rêya Teze* adlı gazete Sovyetler'deki Kürt şiirinin ve kültürünün gelişmesi ve tanıtımı için önemli bir görev üstlendi. Daha çok folklorik ve sözlü edebiyatın olanaklarından yararlanan bu şairler, aynı zamanda Sovyetler'deki yaşam ve değişimi eserlerinde işleyerek, diğer parçalardaki şiire de katkı sundu. Zira bu şairler aynı zamanda eserlerini *Ronahî, Gelawêj, Gurzekgul* vb yayınlarda yayımlayarak etkileşimde bulundu. Keza Avrupa'da yaşayan ve dilsel çalışmaları yanında biçimdeki değişiklikleriyle yeni bir çıkış sağlayan Ehmed Huseynî, yeni anlatım teknikleriyle Tengezar Marînî, Selwa Gulî gibi şairler de çok güçlü ürünlerle hızla modernleşen Kürt şiirine katkı sunmakta. Bugün Kürt şiiri bütün suni sınırları yıkarak hızla ulusal ve evrensel bir şiire doğru yol almaktadır. Yeterince araştırılmamış ve incelenmemiş bu şiir birikiminin insanlığa ve dünya şiirine önemli katkılar sunacağının inancıyla... Buyurun Kürtçe şiire!

Uyanış ve Aydınlanmanın Şairi Cegerxwin

Rojên Barnas

Hesarlı Hasan, Mele Şexmus yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde, yalın ayakla Kurmancî şiir meydanına adım atarak, özgürlük mücadelesini, elli dokuz yıl Cegerxwîn ismiyle bıkmadan usanmadan sürdürmüştür.

Bu süre içerisinde, adını dosta, düşmana, yaşlılara ve gençlere duyurdu ve kabul ettirdi. Bu isim yurtseverlik duyguları etrafında gizli bir kalkan haline gelerek, Kürdistan'ı bölüp paylaşanlara karşı olduğu gibi, onların iç ve dış dostlarının propaganda ve saldırılarına karşı korudu. Onun sesi, özellikle Kuzey Kürdistan Kürtleri arasında milli duyguların uyanış tohumu haline geldi. Cengerxwîn'ın sesi yurtsever *feqî* (medreselerde eğitim gören öğrenciler) ve imamların vasıtasıyla kulaklarımızda yankılandı. Onların Kürdistan'ı köy köy, şehir şehir, bölge bölge gezen,

öğrenme metodları ezbere dayanan, dönemin Kürt aydınları arasında yer alan ve Kürt halkının milli mücadele önderlerinin –Şeyh Said, Şeyh Ubeydullah, Şeyh Şehabedin, Seyid Eli-Mele Selim– varisleri görülmeleri nedeniyle, bu düşünsel görevi üstlendiler.

Feqî olarak eğitim alırken, kendi hocası olan Seyda'nın şiirlerini ezberleyen Cegerxwîn, bu şarkıları ezgi halinde düğünlerde, seyranlarda söylerdi.

Ey ülkem, sensin cihanın gelini
Bütün bağ, cennet, çayır-çimen ve pınarlarınla

Öteden beri Cizîrî, Feqiyê Teyran, Bateyî, Xanî ve Axtepî'nin şiirlerinin söylendiği yurtsever imam, şeyh ve ağaların sohbet ve toplantılarında, onun şiirleri de gazel ve kaside türünden ezgiler halinde söyleniyordu. Bu sohbet ve toplantılarda, elini kulağına götüren bir imam acıklı sesiyle şöyle söylerdi:

Bir inilti duyuyorum, ancak kayıp ve gizli
Yüreğime düşürdüğü ateşten alev ve dumanlar yükseldi
Bir inilti duyuyorum, ancak kayıp ve gizli
Yüreğime düşürdüğü ateşten alev ve dumanlar yükseldi
Bir yük yükledi omuzlarıma, ancak ağır bir yük
Bütün yaralarımı deşti, derin ve kederli yaralarımı
Bugün mücadele, bağımsızlık ve dava gününüzdür
Yaşam ve kurtuluş zamanı, nerde kaldı sözünüz
Siz dağların aslanları, tilki daldı ağılınıza
Oyunda kırılmış; düşman götürmüş güzelinizi.

Var mı acaba bunun karşısında tutunabilen, var mı yanmayı, alevleri, dumanı hatırlamayacak kimse?

Yurtsever imam, şeyh ve ağalardan söz ederken, kuşkusuz, amacımız onları methetmek değildir. Zaten eğer onların hepsinde yurtseverlik duyguları olsaydı, ulusal başkaldırılar başarısız kalmazdı ve tabi Cegerxwîn'in de haykırışları bu şekilde yükselmezdi.

Cegerxwîn'in şiiri, yavaş yavaş *feqî*lerin medrese ve hücrelerinden çıkarak okul öğrencileri, yeni yetişen gençler, Kürdistan'ın saz âşıkları arasında yayıldı. Doğu mitinglerinde Kars, Ağrı, Cizre, Hakkari, Dersim ve Urfa'dan gelenler şu şarkılarla karşılanırdı:

Kürtlerin vatanı bereketli ve verimlidir
Maden, gümüş ve altındır toprağı
Ama ne fayda ki bugün ellere kalmış

Kürsü'den *Heval Paul Robson* (Paul Robson Yoldaş) şiiri okunurdu. Mahkeme salonları ve siyasi hapishanelerin avlularında, sömürgeciliğe karşı onun şiirleri hep bir ağızdan okunurdu. 8-16 yıllık mahkeme kararlarının ağır cezalarında, *Ala Min* (Benim Bayrağım) marşı yine hep bir ağızdan şu şekilde okunurdu:

Altın ve gümüşle sürme çekerim gözlerine
Mücadele günü çekerim seni göndere
Ölsem de kalksam da
Ben Cegerxwîn'ım diktir başım.

Onun bu şiirlerinin okunması verilen cezaların yıllarını azaltmazdı kuşkusuz; ancak ayakta durma gücünü daha da artırırdı.

Kürtlerin vatanı çayır çimendir
Kahraman, aslan ve kaplanlar var içinde
Hepsi yoldaş ve kuzenlerimizdir

Erivan Radyosu'nda bunlar *dengbêj*lerin sesi ve ezgileriyle sabahları söylenip, Kürdistan coğrafyasına yayıldığı zaman, Kürtlerin milli kimliklerini ceplerine koymuş olurdu. Bugün yediden yetmişe, herkes, Aramê Dîkran, Mihemed Şêxo, Mehmûd Ezîz, Temo, Şivan-Gulîstan, Ciwan Haco, Dilgêş, Şiyar'ın şarkılarını dinlemiş olup, Cegerxwîn'in şiirlerini duymayan, onun Kürtlük duygularını hissetmeyen ve şahlanmayan var mı acaba?

Sadece Kürtler arasında değil, 12 Eylül 1980 öncesinde bazı ilerici Türk şairleri birer sembol olarak Cegerxwîn'i, Xanî'yi, *Mem û Zîn*'i şiirlerinde işliyordu.

Seyda nerdeyse altmış yıl, Cegerxwîn imzasıyla yaşadı. Okurların bildiği gibi, adı Şexmus'tu. Ancak Cegerxwîn imzasını kullanırken, muhtemelen zaman zaman önceki adını kendisi de unutmuştu. Divan edebiyatında, farklı bir imza ya da isim nerdeyse temel bir gereklilik olup, bugünkü artist ve aktristlerin ismi kadar gerekliydi.

Cegerxwîn, Seyda'nın ikinci imzasıdır. İlkin Mûsayê Hesarî (Hesarlı Musa) ya da sadece "Mûsa" imzasını kullanmıştır. Cegerxwîn imzasını

farklı şekillerde yazmıştır; Cegerxwîn, Cigerxwîn, Cîgerxwîn, Cîgerxûn, Ciger (bi)... xûn gibi. Her ne kadar ilk iki divanında Cegerxwîn olarak yazmışsa da diğerlerinde "Cigerxwîn" olarak devam etmiştir. Seyda'nın imzasını yazmak istediğimizde, bu iki yazılış şekilleri arasında tereddüte düşüyoruz.

KURMANCÎ ŞÎÎRÎNDE CEGERXWÎN'İN YERİ

Cegerxwîn Yukarı Kurmancî'nin şairlerinden birisi olup, Kurmancî şiirinin yüzyılımıza ait sayfalarını şiirleriyle nakşetmiştir. Onun önemi ve büyüklüğü, mücadele şiirinin kapısını edebiyata açmasıdır. Elbette Kurmancî şiiri Cegerxwîn'le başlamıyor. Cegerxwîn dönemine kadar, Kürt şiiri beş-altı yüzyılı bırakmıştır geride; öyle ki o dönemde henüz bugünkü modern dil ve devletten söz edilmiyordu bile.

Kurmancî şiiri onunla başlamadığı gibi, Kurmancî şiirinin ilk ustası da o değildir. Yukarı Kurmancî'nin şiir sayfalarına Eliyê Herîrî, Melayê Cizîrî, Feqiyê Teyran, Melayê Bateyî (Batî), Axayê Bêdarî, Ehmedê Xanî, Smaîlê Beyazîdî, Siyehpûş, Axayok, Mela Yehyayê Mizûrî, Mela Xelîlê Sêrtî, Hacî Fetahê Hezroyî, Şêx Mihemedê Hadî, Şêx Nûredînê Birifkanî, Şêx Evdirehmanê Taxê, Şêx Evdirehmanê Axtepî, Mensûr Gergaşî, Mîna, Macin, Sadiq, Bekir Begê Erzî, Pertew Begê Hekarî, Evdirehîm Rehmî gibi şairler de imzalarını atmıştır. Bunlardan, edebiyat ve sanatta en güçlüleri üç-dört usta olup, her biri kendisine özel-özgün bir yol oluşturmuş, geride kalanlar da onları taklit ederek, onların izleyicileri olmuştur ya da şairlikte ve özgünlükte cılız kalmıştır.

Söz konusu şiirin belli başlı ustaları şunlardır:

1. Melayê Cizîrî
2. Feqiyê Teyran
3. Melayê Bateyî
4. Şêx Ehmedê Xanî

Gerek ustalar gerek çırak ve gerek öğrencilerin Cegerxwîn dönemine kadar yazdıkları şiirler, divan şiirleri olmuştur.

Divan edebiyatı ya da şiirinin özelliklerini bilmeden, o zamanki şiirlerimizin anlaşılması ve aynı zamanda Kurmancî şiirinde Cegerxwîn'in yerini belirlemek, kolay olmayacaktır. Eskiler bilinmeden yenileri değerlendirmek, yüzeysel kalır. Ya da "cılız" olan hakkında bilgimiz yoksa,

"güçlü"nün ne olduğunu nasıl bileceğiz? Bu nedenle, bazı okurların bilgilerini tazelemek için, divan şiirinin özellikleri üzerinde biraz durmamızda yarar var. Daha sonra bir sonuca ulaşmak için, onu Cegerxwîn'in şiiriyle karşılaştıracağız.

DİVAN ŞİİRİNİN ÖZELLİKLERİ

İslam dininin çıkışı ve yayılmasıyla beraber, Kur'an'ın dili olan Arapça, Müslüman olan halklar arasında resmi dil haline geldi ve daha popüler bir seviyeye geldi. Mısır ve Afrika'nın kuzey kesimlerinde, yerel olan eski medeniyetlerin dillerinin ortadan kalkmasına neden oldu. Ortadoğu'da Sami dillerini kendi içinde eriterek kaybetti. Arapça diğer yerlerde olduğu gibi, Kur'an vasıtasıyla İrani ve Turani toplulukların da yaşamına girdi. İran, Batı Roma İmparatorluğu ile Uzakdoğu arasında siyasi, merkezi bir konumdaydı. Bu özelliğinden dolayı uyum sağlama konusunda oldukça yatkınlığı vardı. Kapılarını Arapça'ya açan Farsça, Arapça şiiriyle karşılaşmış oldu. Arapça şiirinin müzikli ölçüsü, İran'ın şiirlerine daha bir güzellik kattı.

Bu karşılaşmadan aşırı yüksek bir edebiyat modası çıktı ortaya. Saray ve medrese çevrelerinin oluşturduğu üst tabakaya hitap eden bu edebiyatın şairleri, yüksek bir kültür almıştı. Bu şairler, kafiyenin son harfine göre "elif"ten "ye"ye kadar, sıraya göre bir defterde topluyordu. Topladıkları bu deftere, divan diyorlardı. Anlaşıldığı üzere divan şiirinin adı bu "divan"dan gelmektedir. Bu edebiyat İran'da ortaya çıkmış ve orda büyümüştür. Daha sonraları yavaş yavaş çevre edebiyatlarını da etkilemiştir. Azeri, Çağatay ve Osmanlı Türkleri de bunun etkisine girmiş ve Fars şairlerine yetişmek için çaba sarf etmiştir.

Bölge halklarından olan Kürtler de ister istemez bu modaya uyarak, şiirlerini buna göre yazmaya başlamıştır.

- Bu edebiyat dil, kültür ve zevk bakımından yüksek tabakaya hitap ediyordu. Yeri saray, şahların köşkü, bey, şeyh ve imamların tekke ve medreseleriydi.
- Mısraların ölçüsü aruz ölçüsüdür. Aruz birçok bölümden, her bölüm de birçok kalıptan oluşur. Kalıplar hecelerden meydana gelir, kısa (ya da açık) veya uzun (ya da kapalı) yazılmıştır.
- Nazım şekli beyittir. Beyit iki mısradan oluşur. Anlatımın anlam ve mantığı beyitin başından başlar, sonunda biter. On iki beyitten oluşan bir gazel ya da yirmi dört beyitten oluşan kasidede, beyitleri birbirine

bağlayan, anlam, mantık ya da genel anlam değil; sadece ve sadece kafiye, redif ve ölçüdür. İlk beyit ya da ikincisi kendi başına kıtadır.

- Bu edebiyat çıkış ve hitabı bakımından okuyan şeyh, imam, bey, şah, sultan ve hanedanlardır. Şair onlardandır ve onların zevk ve kültürlerine hitap eder. Bu nedenle onun dili, halkın dilinden farklıdır. Arapça-Farsça manzum eski mitolojik terkiplerinden yapılmış bir dilden oluşur ki bazen milli dil görünmez. Örneğin:

Mezmûnê miraselatê lareyb
Meşhûdê mikaşefatê bîlxeyb
Mehbûbê qulûbê men lehul-qelb
Qelban tu dikî bal xwe ve celb
Xanî, Mem û Zîn (1/6,7)

DİVAN ŞİİRİNDE KONU VE TEMA

Divan şiirinin anlatım şeklinde soylu İrani yaşamı ve Farsça edebi örgünün zevki tema ve konuya hâkimdir. Aslında birkaç yüzyıl ya da birkaç bin yıl önce varolan İran ve Arapların mitolojileri, kahramanları ve konularıyla birlikte, Müslümanlaştırılmış bu halkların bu tür edebiyat konularıdır. Dünya yolu üzerinde bulunan Çin ve Maçin, Milkê Freng (Frenk Yurdu), Kaf Dağı onun coğrafyasıdır.

AŞK

Divan şiirinin aşkı genel hatlarıyla, insani bir aşk değildir. Âşık olan ve kendisine âşık olunan var. Âşık olan, şairin kendisidir; hor görülen, esir, mağdur ve mazlum olandır. Âşık olunansa, bir kadının sıfatında anlatılıyor. Ancak özünde o Allah'tır (Cizîrî'de), onun resulüdür (Bateyî'de), şahtır, sultandır ve beydir. Örneğin; *Mem û Zîn*'de Zîn devlettir.

Devletimiz olmadığı ve dolayısıyla Kürt halkının şahı ve sultanı olmadığı için divan şairlerimiz olan Cizîrî, Feqiyê Teyran ve Xanî Allah'ı; Bateyî de peygamberi kendileri için âşık olunan olarak almışlar. Duygular mazmunlarla (sembollerle) anlatılır, ki bu mazmunlar edebiyatta kendi başına bir daldır. Cizîrî'nin sitem ettiği Merih, Zelih, Züleyha ve Süreya (*Merîx, Zelîx, Zuleyxa û Sureya*) gökyüzündeki çıplak yıldızlar değildir aslında. Onlar, mistisizme göre, ilahi dereceye ulaşma noktasında var olma ve yok olmanın işaretleridir. Bu durumda, mistisizm kültürünü almamış olanlar bunu bilmez.

Divan şiirinde can ve beden, ölçü, form, konu, tema eğer kendi coğrafyasının aşkı ve zihniyeti ise, kuşkusuz ruhu da o felsefenin kendisi olacaktır. Divan şiirinin felsefesi, sadece şiirsel bir felsefe değil, hayatın her alanında o çevrenin görüşleridir. Bu felsefe üç ana faktörden oluşuyor.

- Mistisizm
- İslam inancının üç faktörü
- Hint, Mısır ve İrani dualizm.

Mistisizm

Yunan mistisizminin temelini oluşturan, Antik Mısır'ın Hermesizm denen mistisizmdir. Ona göre ruh aydınlık, madde de karanlıktır. Aydınlık gökyüzünün yedinci tabakasından, karanlık dünyaya iner, maddeye girer ki o madde de bedendir. Bu iniş bir sınavdır. Ruhun tekrar geldiği yedinci tabakaya, geriye, ölümsüzlüğe dönebilmesi için mücadele etmesi lazım. Burada yedi tane aşama var. Bunlar:

Ay: Gökyüzünün birinci tabakasında bulunup, zekiliğin tabakasıdır.

Utarit: Gökyüzünün ikinci tabakasında bulunup, asaletin tabakasıdır.

Zühre: Gökyüzünün üçüncü tabakasında bulunup, aşk tabakasıdır.

Güneş: Gökyüzünün dördüncü tabakasında bulunup, güzelliğin tabakasıdır.

Merih: Gökyüzünün beşinci tabakasında bulunup, yargılama tabakasıdır.

Muşterî: Gökyüzünün altıncı tabakasında bulunup, bilginin tabakasıdır.

Zuhal: Gökyüzünün yedinci tabakasında bulunup, kainat sakinlerinin gizemli yeridir. Burdan ruh, ölümsüzlüğe çıkar. İlk başta ruh, buradan bir aydınlık gibi madde ve karanlığın yeri olan dünyaya iner. Hak etmeyenler, layık olmayanlar, ölümsüzlüğe ulaşamaz. Bu ölümsüzlük, hakikattir, büyük hakikat olan Allah'ın hakikatidir. Ancak o Musa, İsa ve Muhammed'in sözünü ettiği Allah değildir. Herkesin hakikati bilmemesi ve bunun gizliliğin kalması gerekir. Sadece hak edenler, birbiri ardından yapılan imtihanlar sonucunda bunu yavaş yavaş öğrenecek. Kısacası mistisizm şudur. Herkes büyük doğru ve bilgiye, yani mutlak doğruya ulaşmayı hak etmediğinden, doğru ve gizem herkese söylenmemelidir.

Bu dünyadaki yaşam felsefesi konusunda, İslami felsefe üç noktayı içeriyor:

1- Allah'ın çabası ve gücü olmadan hiçbir şey olmaz, yapılmaz, değişmez. Kaderine razı olmak tek çaredir.
2- Kainatın yaratılışından bu yana, yani Kalubela'dan bu yana, Allah tarafından insanın alnına yazılan kader hiçbir şekilde durdurulamaz, değiştirilemez. Buna karşı mücadele ve çaba beyhudedir. İnsan her şekilde, tevekülle Allahın yazdığını beklemelidir.
3- Dünyada rahatlık yoktur. Dünya fanidir, ölümlüdür; o nedenle bu dünyadaki yaşam için kafayı yormaya değmez. Bu dünyada rahatlığı aramak, ahmakların işidir. İslam felsefesinde her şeyin önünü kesen kanunlar vardır. Bu kanunları reddetmenin, yanlış olduğunu iddia etmenin, şeriata göre cezası ölümdür. Böyle söyleyenin katli vaciptir.

Düalizm: Sitem Etmenin Yolu

Düalizm, çok eski bir felsefi düşüncedir. Varlıklı ve yoksulluk ikiliği üzerine kurulmuş, dinde kendisini iyilik ve kötülük olarak gösterir. Kader ve insanın geleceği üzerindeki güç ve kudret, yalnızca Allah'ın elindedir. "İhtiyari cuzi" insanların elindedir; ancak o da kaderi değişteremez. Ve "kulli irade" karşısında, yani Allah'ın iradesi karşısında, bir yıldızın güneşin ışığına karşı olan gücü gibidir.

Divan edebiyatı şairleri de bu şekilde, kendilerine bir yol seçmiştir. Bu yol, kadere razı olmamanın yolu değildir; ancak kendi kaderine olan eleştiriye sahiptir. Kaderin Kadir'ine (Allaha) karşı gelmek yok; ancak insanın yazgısını çeviren çarka "hain felek, bir aşağı bir yukarı gezinen, bahtsız felek"e karşı gelmektir. "İyilik de kötülük de Allah'tan gelir", İslam dininde imanın beş şartından bir tanesidir. Allah'tan başka hiçbir güç kendi başına bir şey yapamaz, ki bu da İslam dini inancının esaslarından bir tanesidir.

Bu düşüncenin tersini düşünmek, Allah'a ortak olmaktır, ki bu da "şirk" demektir ve dolayısıyla inkâr demektir. Buna karşılık, insanın talih ve kısmeti üzerine kurulmuş "felek" var ki gerçekten insanın kaderi üzerinde kudret ve söz sahibidir. Bu "felek" herkesin sitem ettiği bir taş olarak dikilmiş karşımıza.

Bu, unutulmuş bir düalizmdir. Zihniyetle mücadele edemeyenler, feleğe taş atmıştır.

DİVAN ŞİİRİNDE USTA OLAN ŞAİRLERİMİZİN ÖZELLİKLERİ

Melayê Cizîrî

Kurmancî edebiyatının en büyük ustası Melayê Cizîrî'dir. Lirizm ve edebiyat sanatında, hiç kimse onun dirayet derecesine ulaşmış değildir. Onun şiirinin akıcılığı, onun derin ve yüksek mistisizmi, Kurmancî şiirinde ilk örnektir. Onun şiirinin dili, saray ve medrese dili olması nedeniyle ağırdır.

Tasavvufta *wahdet-ul vucud* savunucularındandır. Gazel de Kürtçe'nin Şirazi'sidir.

Feqiyê Teyran

Kurmancî edebiyatında, manzumun hikâyesi onunla başlar. Mistisizmde derindir. *Vahdet-ul vucud* savunucularındandır. Onun şiir dili, Cizîrî'ninkinden daha açıktır; ancak aruz ölçüsü kullanımında, Cizîrî kadar güçlü değildir.

Melayê Bateyî

Tasavvufta Muhammed'in âşıklarından biridir. Kurmancî mevlidi de bu amaçla yazmıştır. Ahenkte güçlüdür, nazmı akıcıdır. Onun şiirinin dili, nerdeyse Kürt köylü ve sıradan insanların dilidir. Sarayın yüksek dilini kendi çağdaşları kadar iyi bilir; ancak Muhammed dininin propaganda hizmetini kendi omuzları üzerinde görev olarak bildiği için, bilerek halkın dilini seçmiştir.

Mevlidi mesnevi formunda yazmıştır. Mevlidin dışında çok güzel gazelleri de vardır.

Şêx Ehmedê Xanî

Kürtler'in devlet kurma ve özgürlük taleplerinin fikir babasıdır. Konularının içeriği millidir. Xanî, *Mem û Zîn*'in konusunu *Memê Alan* ve *Zîna Zêdan* halk hikâyesinden almıştır.

Müslüman bir dindardır. Onun şiir dili, özellikle *Mem û Zîn*'de çok ağırdır. Dil yönünden, hiçbir Kurmanc şairi onun kadar Arapça ve Farsça tamlamalar kullanmamıştır, diyebiliriz.

Xanî büyük bir şairdi. Onun büyüklüğü, kendi halkının durumunu ve geleceğini görmüş olmasındandır.

Xanî gözlerini siyaset ve bilgi dünyasına açtığında, Kürdistan'ın özgürlüğü üzerinde bir tehlikenin varlığını derinden hissetmişti. Entelektüel ileri görüşü sayesinde edebiyat sanatını, siyasi görüşü olan "devlet kurma" fikrinin hizmetine verdi. Sesini Kürt han ve beylerine ulaştırmak istedi. Ancak gerek onların güçsüz öngörüleri gerek o dönemin siyasi ve sosyal şartları nedeniyle Xanî'nin sesini duyurması mümkün olmadı. Xanî'den sonra birçok şair yetişti; ancak onların da Kürt beyleri gibi zayıf öngörüleri vardı. Devlet olmanın gerçeğini göremediler, meşhur olmayı Cizîrî ve Feqiyê Teyran'ın mistisizminde, Muhammed'e hayranlıkta ya da dindarlıkta gördüler. Taklit, her zaman taklit olarak kalır, orijinal olamaz. Xanî'nin siyasi yönünü seçeceklerine onun dindarlık yönünü taklit ettiler.

1898'de *Kurdistan* gazetesinin çıkmasıyla birlikte, Kürtlük duyguları gelişti, canlandı. Osmanlı'nın başkenti olan İstanbul'da, bir grup Kürt öğrenci ve devletin yüksek kademelerinde bulunan bir grup Kürt aydını çıktı ortaya. Sadece bürokratik yerlerde değil; gazetecilikte, kültürel ve siyasi hayatta örneğin İttihat ve Terakki Partisi'nin kuruluşunda ve çalışmalarında da söz sahibiydiler. Bu seçkin Kürt aydınları, dönemin imkânlarına göre modern bir perspektifle Kürt düşünce hayatını geliştirmeye çalışıp, despotizmin saltanatına karşı mücadele ediyordu. Kürtçe-Türkçe gazete ve dergi çıkarıyorlardı. Kürdistan'ın merkezi şehirlerinde, yöneticileri imparatorluk içinde tanınan aydınlardan oluşan *Qluba Kurdî*'yi (Kürt Kulübü) kurdular.

Feqî Şexmus, bugünün şartlarına göre dört, o dönemin şartlarına göre Kürdistan'ın iki parçasını, nerdeyse baştan başa yürüyerek gezmiş, *feqî*lik yapmıştır. O dönemlerde Hacî Qadirê Koyî'nin sesini duymuş mu duymamış mı bilmiyorum; ancak *feqî*lik hücrelerinin köşelerinde biraz Xanî ve biraz da Melayê Bateyî'nin taklitlerini yapıyordu. Üçüncü divanının sonunda yayımlanmış olan *Sebebê Çêkirina Ristê Min* (Şiir Yazmamın Nedenler, 1925) yazısında, ilk şiirlerinde Seyda'nın Melayê Bateyî ve Xanî'nin taklidiyle şiire başladığını gösteriyor bize.

Gördüğüm zaman güzel Kürt halkını
Dostsuz bütün cihan halkları arasında
Hibesiz, diyanetsiz, sanatsız
Kalbimin köşesinde yarıldı bir yara
Eğer beyan etsem onların soy-soplarını
Mal, mülk, padişah ve dillerini
Belagatta çıktım öne
Ki demesinler Kürt halkı vahşidir.

Wextê min dî qewmê Kurdî pir delal
Ew di nêv ehlê cihan de bê heval
Ba sexawet, ba diyanet, ba hiner
Min li goşê lewhê qelbim kir xeter
Ko beyan kim esl û ewsafên di wan
Milk û hikm û padîşah û hem ziman
Der belaxetgahê çûme pêşî ye
Da nebêjin: Qewmê Kurdî wehşî ye.

Xanî, Axtepî ve Cegerxwîn, Kurmancî şiir yazmalarının nedenlerini getirip, "dünya halkları Kürt halkı cahildir, vahşidir, marifetsizdir demesin... onun diliyle şiir yazılmamıştır vs demesin" düşüncesine bağlamıştır. Kuşkusuz ulusal diliyle eser yazmak, yayımlamak yurtseverliktir, halkının dil ve edebiyatına bir hizmettir. Ancak eğer şairlik ya da yazarlık kabiliyeti kişide yoksa, ne kadar yurtseverlik duygu dalgalarıyla dolu olsa da acaba bir iki beyit yazabilecek mi?

MEDRESE ŞAİRİNDEN, BAĞIMSIZLIK ŞAİRİ OLMAK

Mele Şexmus 1924 yılında Erganili Şevki Bey'in yanında öğrenciyken Kürtlük duyguları uyanır (Keyo Cegerxwîn, *Hêvî* hej. 3 – Sebat 1985). Şeyh Said Efendi İsyanı'ndan sonra, Mele Şexmus siyasi çalışmalarına başlar. 1928'de Seyda olur ve evlenir, 1930'da imamlığın fesini ve cübbesini atarak kendi devrimini gerçekleştirir.

Şeyh Said İsyanı 1925 yılında başgösterdi ve birkaç ay içinde bastırıldı. Ancak bu başkaldırıdan önce, Kürt davasının öncülüğünü yapan bazı Kürt aydınları, Fransa'nın egemenliğinde bulunan Suriye'ye geçmiş, orada siyasi çalışmalarını sürdürüyordu. Türkiye ile İttifak Devletleri arasında yapılan Lozan Antlaşması'na rağmen, İkinci Dünya

Savaşı'na kadar, bu aydınların bağımsız bir Kürdistan hakkındaki düşünce ve beklentileri vardı. Bir yandan Kürdistan'dan toz duman yükselirken; diğer yandan bu mücadelenin öncüleri, dönemin şartlarında imkânları ölçüsünde örgütsel, siyasi ve kültürel çalışmalarını sürdürüyordu.

Bu mücadelenin öncüleri, Kürt toplumunda hem entelektüel birikimler, hem de sosyal statüleri bakımından bilinen ve saygı duyulan kimselerdi. O dönemde zaten Kürt mücadelesiyle ilgilenmek, toplumda bilinen, sayılan kişilerin işiydi; zira toplumda işçi sınıfı dediğimiz kesim yoktu, köylülük ve köylü ilişkileri vardı. Bu da çok güçlü aşiretsel ilişkilere dayalı, feodal beylere bağlılığı getiren toplumsal bir yapıydı.

Seyda da eğitimi sayesinde Kürt toplumunun ileri gelen aydınlarından bir tanesiydi. O da bu çerçevede tarihsel yerini alarak çalışmalarını sürdürdü. Şair "Mûsayê Hesarê"yken, Seydayê Cegerxwîn oldu.

Kürt ulusu, Kürtlüğü kendisine amaç edinen bir halk şairini beklerken, Cegerxwîn bunu görerek, bu ihtiyaca olumlu bir cevap vermiştir. Aydın ve Kürt davasının öncüleri, Cegerxwîn'e büyük bir değer verdi. Mir Celadet, *Ronahî*'nin 26, 27 ve 28'nci sayılarında ona büyük bir değer vermiş ve onu övmüştür. Mir Kamuran ise *Roja Nû*'da Cegerxwîn'in şiirlerini Fransızca'ya çevirmiştir. Osman Sebri Yezidi Şeyhi'yle yaptığı bir söyleşide Cegerxwîn'den söz ederken onu "milli şairimiz Cegerxwîn" şeklinde tanıtmaktadır. Haco Ağa'dan Cemil Paşa'ya kadar birçok Kürt lider hem maddi hem de manevi açıdan Seyda'ya destek verir.

CEGERXWÎN ŞİİRİNİN ÖZELLİKLERİ

Bildiğimiz kadarıyla Cegerxwîn'in şiirinin tarihi 1925'te başlar ve bıkmadan, usanmadan ölümüne kadar devam eder. Sözlük, gramer, tarih ve coğrafya hakkında da yazmıştır. Bugün Kürt kütüphanesinde onun dokuz divanı var. Bu dokuz divanda, çeşitli formlarda yazılmış sekiz yüzü aşkın şiiri yer alıyor. Kuşkusuz yazılan şiir sayısı, o şairlerin kalitesini belirlemez. Bir şairin değeri, yazdığı şiirlerin edebi gücüne bağlıdır.

Cegerxwîn'in şiir gücünü anlamak için, onun şiirini dört tane şiir ölçütüne tabi tutmamız gerekir. Bunlar; konu, biçim ve ölçü, eski şiir bilgisi ve yeni olanla bağı ve yaşam ve sanat felsefesi.

1. Siyasi ve Sosyal Şiirler

Cegerxwîn şiirlerinin en büyük özelliği, siyasi ve sosyal içerikli olmasıdır. Siyasi ve soyal içerikli şiirlerinde Seyda didaktiktir, yani öğreticidir, öğütseldir. Bu tarz, Kurmancî şiirinde, onunla başlayan bir yeniliktir.

a- Cegerxwîn'in Şiirleri Mücadelecidir:

Kürdistan'ın bağımsızlığı, Kürt halkının özgürlüğü, sosyal tabakaların eşitliği ve esenliği, halk ve sosyal tabakalar önünde engel teşkil eden eski yargıların kaldırılması, hurafe ve kof düşüncelerin son bulması ve barışçıl bir dünya için mücadele eder. Onun şiirinin saldırısının hedefi olan devletler, Kürdistan'ı egemenlikleri altına alıp, onu sömüren devletlerdir. Kürdistan özgür olup, Kürt halkı özgürlüğüne kavuştuğu zaman, Cegerxwîn'in, yani Kürt halkının, Arap, Fars ve Türk halkına karşı ne düşmanlığı kalır ki? O nedenle Cegerxwîn'in şiirlerinde, bu halklara karşı bir saldırı varmış gibi görünse dahi onun amacı Arap, Fars ve Türk egemen sınıflarından başkası değildir.

Ey mert Kürtler, çok güzeldir bağımsızlık
O gördüğümüz karanlık ve dar günler geçti artık
Hepiniz verin el ele, ilerleyin hepiniz
Ki vatana gidelim, ya ölüm ya özgürlük
Güneşimiz yükseldi, uyanın uykudan artık
Bu zaman mücadele ve şavaşın zamanı
Hepiniz verin el ele, ilerleyin hepiniz
Ki vatana gidelim, ya ölüm ya özgürlük

b- Cegerxwîn'in Şiirleri Aydınlatıcıdır

Roma, Bizans, Moğol ve Arap saldırıları nedeniyle Kürtlerin vatanı her zaman savaş ve talan alanı olmuş, toz ve duman arasında kalmıştır. Osmanlı Dönemi'nde olduğu gibi Kemalist devlet sırasında da nerdeyse bu durum hiç değişmemiştir. Kürt halkı baskılara karşı her ne kadar diz çökmediyse de askeri anlamda yenilmiştir. Bu yenilgilerde ekonomik varlığı da talan edilmiştir. Her yenilgiden sonra ekonomisini düzeltmek için çalışmış, biraz sırtını düzeltir düzeltmez, askeri bir talan daha gelmiştir. Bu tür olaylar yüzyıllar boyunca sürmüştür. Yoksulluk, bilgisizliğin kaynağıdır. Ne kadar yenildiysek, o kadar da yoksullaşmışız; dolayısıyla ne kadar yoksullaşmışsak, o kadar da bilgisiz kalmışız. Hu-

rafe ve kof inançlar, bu bilgisizliğin karanlığında bütün bedenimizi sarmıştır. Cegerxwîn bunu bildiği için, her öğüdünde Kürt halkını aydınlatmak istemiştir.

Yeter artık açın kulaklarınızı, duyun haykırış ve imdat seslerini
Hazırlan müdacele için, zorla al haklarını
Hırsızlık, vergi, yardım ve zor, yeter artık ayıptır sana
Tank ve uçakların zamanıdır, nedir bu tespih
Oku ki serbest olasın, güçlü ol amacına ulaş
Bakın Filistin mücadelesi gibidir dünyadaki her şey
Haykırıyor her zaman Cegerxwîn, siten ölür zamanın gücüyle
Bana inanın ey halkım, demeyin ki bu delidir, bu delidir

Cegerxwîn aydınlatmaya çalışırken eleştirildi:

Allah'tan bir beddua dilerim, sende de ki amin
Kürtlerin şeyh ve imamları miskin ve düşkün olsun
Onlardan hiçbirisi yapmadı Kürtler'in kanununu
Ondandır ki kaldık hepimiz bilgisiz, cahil
Feqinin kendisi cahildir, bakıyor Seyda sözlüğe
Her biri gönülden der ki biz zamanın müftüsüyüz
Eğer okusalar Kürtçe hafif ve zahmetsiz
Kayıtsız şartsız, pörsümeden bilir cahilin kendisi

c- Cegerxwîn'in Şiiri Kürt Halkının İmdat ve Haykırışıdır

Bütün dünyanın gözleri önünde, bütün özgürlük, demokrasi ve barış güçlerinin gözleri önünde, Kürt halkı baskı ve zulüm altında dostsuz ve perişan bir haldedir. Kürt halkının elinde olan tek şey, haykırış ve imdat çağrısıdır. Sesini duyurmak için haykırıyor, bütün dünyaya sesleniyor:

Biz Kürtlerin vatanı bereketli ve verimlidir
Maden, gümüş ve altındır toprağı
Ne fayda ki ellere kalmış
Kürtlerin vatanı tamamen yemyeşildir
Yiğitler, aslanlar, kaplanları barındırıyor
Hepsi arkadaş ve kuzenlerimizdir
Birleşmiş Milletler, sen sağır mısın
Gözlerin kör mü, bakmıyor musun bize
Bizi rahat bırakmıyor düşman
Günahımız nedir, neden sesini çıkarmıyorsun

Biz Kürtlerin halini sormuyorsun
Biz düşmüşüz, siz bizi kaldırmıyorsunuz
Değmez mi her zaman bağırıp
Toz ve toprağı üstümüze atmamıza
Ya ölmemize ya da devlet olmamıza
Ya matemli ya da hoşnut ölmemize

***

Kurban olduğum Kürdistan toprağı çok temiz ve güzeldir
Çok kan aktı çocukların, her tarafta, her yerde aktı
Var olduğu sürece Kürt halkı, bırakmaz bu yolu
Aferin... aferin
Qadi Mihemed aferin
Ey Tirûman, nedir ki Qadi Mihemed'i öldürmek?
Böyle midir adalet, demokrasinin gücü müdür
Oysa bitmez Kürt halkı zindan ve öldürmeyle
Aferin... aferin
Qadi Mihemed aferin

Cegerxwîn'in şiirleri siyasi ve sosyal içeriğine göre şu şekilde açıklanabilir:

1- Kürdistan'ın bağımsızlığı hakkında.
2- Kürt halkının birliği ya da birlik olma isteği hakkında.
3- Kürt ve Farsların tarihi-mitolojik kahramanlarını övme.
4- Kürt halkının birliği ve Kürdistan'ın bağımsızlığı önünde engel olan, düşmanla işbirliği içinde olan şeyh, ağa, bey ve zenginlere saldırı.
5- Dünya barışı ve demokrasi.
6- Köylü ve proleter sınıfının mücadelesi hakkında.
7- Kürtler arası sosyal ilişkilerin nasıl olması gerektiği hakkında nasihatler.

O'nun siyasi ve sosyal içerikli şiirleri çoğunlukla propaganda ve ajitasyon niteliğinde yazılmıştır. O nedenle sesleri gürdür. Meydanlarda okunarak, bağımsızlık için dövüşmesine neden olacak türdendir.

2. Aşk Şiirleri

Seyda'nın aşk şiirleri iki grupta toplanabilir. Birincisi, Seyda'nın âşık olduğu bir kadındır; ancak bu, annedir ve anne de Kürdistan'ı sembolize eder. Böyle şiirlerde, sözünü ettiği aşk güzel ve endamlı biri olarak

görünüyor. Ancak Seyda tarafından sarılmış ve öpücüklere boğulmuş bu kadın birdenbire "anavatan"a, "Kürdistan ana" ya dönüşüyor.

O'nun bu türden şiirlerini, klasik şiirimizin devamı olarak kabul edebiliriz. Çünkü klasik şiirdeki "Allah", Cegerxwîn'de yerini "vatan"a, "Kürdistan"a bırakmıştır.

İkinci gruptaki şiirleriyse doğrudan doğruya somut aşk hakkındadır. Seyda'nın âşık olduğu, yaşayan bir kadındır. Çantalı, kunduralı, kemerli, bilezikli, küpelidir. Seyda'yla birlikte konsere, meyhaneye, tiyatroya gider, bazen locada birbirine sarılıp koklaşırlar. Birlikte şarap içerler ve Seyda onun "elmaları"yla oynaşır.

Seyda'nın birinci gruptaki şiirleri, klasik şiirin devamıdır. Klasik şiirde şair, ayıp ve çevre baskısı nedeniyle aşkını istese dahi dile getiremezdi. Bu nedenle Allah'ın elbisesini aşkına giydirip, ona meşruiyet kazandırıyordu. Cizîrî'nin bazı şiirlerinden Allah'ın elbiselerini çıkarırsak, bildiğimiz beşeri aşk şiirleri kalır geride. Hatta belki de zaman zaman müstehçenliğe varacabilecek şiirlerdir bunlar. Cegerxwîn "Allah'ın elbiseleri"ni çıkarıp onun yerine "vatanın elbiseleri"ni giydirmiştir.

İkinci gruptaki şiirlerde Seyda, geleneksel aşk yolunu sürdürmüştür. Geleneksel Kürt halk şarkılarında da âşık olan kadın ve erkekler için çizilmiş bir sınır yoktur. Beşeri aşk hakkındaki söylemler konusunda Seyda geleneksel yolu sürdürmüştür; ancak form, ahenk ve anlatım bakımından, gazel şeklinde söylemiştir.

Biçim ve Ölçü Bakımından

Gerek siyasal-sosyal gerek aşk şiirlerinde Cegerxwîn'in şiirleri biçim yönünden klasiktir. Çoğu gazel ve mesnevi şeklinde yazılmıştır. *Paul Robson* gibi başka müztezadlar ve başka biçimler de vardır. Bunlardan başka Seyda, saz eşliğinde söylenebilecek mani şeklinde şiirler de yazmıştır. *Ji Hevalekê re* (Bir kız arkadaşa), *Gulperî, Padîşeha Evînê* (Aşk Prensesi) gibi şiirleri buna örnektir.

Ölçü bakımından, Seyda'nın şiirleri çoğunlukla aruzla yazılmıştır. Gerek biçim gerek ölçü bakımından, Cegerxwîn'in şiirleri yeni değildir, eski anlamıyla klasiktir. Ancak unutmamak gerekir ki eğer biçim ve ölçü bakımından eskisinden farklı olsaydı, belki de halk tarafından sevilmez ve tutulmazdı, meydan ve seyranlarda halkı bu kadar etkileyebilirdi.

Yenilik ve Eskilik Bakımından

1- Biçim, ölçü, ses ve ahenk bakımından Cegerxwîn'in şiiri, Cizîrî'nin mistisizmini içermeyen yüzyılımızın şiiridir. Kalıbı eski, ruhuysa yenidir.
2- Dil ve halka hitap etme yönünden Cegerxwîn, yüzyılımızın Bateyî'sidir. Hem herkesin anlayacağı bir dili kullanma hem de propaganda amacıyla her ikisi de şiir yazmıştır. Bateyî Hz. Muhammed'in dini propagandasını yapıyordu, Cegerxwîn ise Kürdistan'ın bağımsızlığı için.
3- Xanî devlet kurma fikrini açıkça Kürt halkına sunmuştur. Ancak burada da daha çok bir alim, filozof ve diplomat olarak yaklaşmıştır meseleye. Xanî bu fikrin oluşmasının hocalığını yapmıştır; ancak Cegerxwîn bu davanın militanı ve ajitatörü olup, düşüncesini açıkça haykırarak söyler. Xanî'yi anlamak için, insanın okumuş ve bilgili olmazı lazım; ancak Cegerxwîn'i anlamak için okumuş ve bilgili olmamız şart değildir. Her ikisi de sanatını toplum ve siyasetin hizmetine vermiştir; ancak Xanî'nin sanatı aristokratik, Cegerxwîn'in ise halkçıdır.

Yaşam Felsefesi Bakımından

Kurmancî şiirde, ilk kez eski şiirideki toplumsal yaşam felsefesindeki anlayışı terk eden Cegerxwîn'dir. İmamlıktan gelen, yıllarca insanın ruhuna işlenmiş bu eski felsefeyle eğitim görmüş, yetişmiş bir kişi, belki o ana kadar modern Batı felsefesiyle hiç karşılaşmamış ve bir anda kalkar ve bu felsefenin temel prensiplerine karşı çıkar. Kürt halkının, işçinin, köylünün ve bütün dünya halklarının ezilmekten kurtulması, birlikte ve barış içinde yaşamaları için ayağa kalkmak, haykırmak Kürt toplumu gibi geri kalmış bir toplum içinde kolay bir şey değil, tam anlamıyla bir düşünce devrimidir.

Günümüz şartlarında düşündüğümüz zaman, Türkiye'de Kemalist sistemin dini kurumlara karşı olan tahakkümüne rağmen seçimlerde, Sosyalist Enternasyonal'in üyesi olan sosyal demokrat partilerin milletvekili adayları oy almak için Bingöl ve Bitlis şeyhlerine gidip yalvarıyor. Şeyh, dede, pir ve ruhbanların varlığı bu felsefenin güçlü olduğunu ve toplumun hâlâ dönüşmediğini gösteriyor. Durum buyken 1920, 30, 40 ve 50'lerde devletin resmi bir politikası olmadan bu felsefeye karşı durmak hiç kolay olmasa gerek. Cegerxwîn'in siyasi ve sosyal şiirlerine yaşam ruhu veren, onun bu felsefesidir. Onun bu felsefesidir ki kuşağımıza Kürtlük'ünden utanmayıp, bilakis Kürt ve başı dik olmasını öğreten onun bu mücadele ateşidir.

CEGERXWÎN'İN ŞANSSIZLIĞI

İstanbul sanat ve edebiyatın merkeziydi. İstanbul'da Bedirxaniler, Cemilpaşazadeler gibi Cegerxwîn'in dost ve arkadaşları, Avrupa'da o dönemin şartlarına göre yüksek ve modern bir eğitim almıştı. En az birkaç tane Batı dilini biliyorlardı, Batı kültürüyle karşılaşmış, onu yakından tanıyorlardı. En azından az da olsa şiir ve edebiyat bakımından Namık Kemal, Tevfik Fikret ve Halit Ziya Uşaklıgil'i tanırlardı.

Cegerxwîn bu dostlarının imkânlarından yoksundu. O'nun edebiyat teorisi hücre ve medrese köşelerinde, imamlar arasında varolan teoridir. Evlerden yemek toplayan, eğitim kitaplarını "hayırlı Müslümanlar"ın yardımıyla temin edenler, nasıl genel kültürü, modern sanat ve edebiyatı anlatan kitaplar satın alabilsin?

Cegerxwîn, yaşamı boyunca nerdeyse hep "kaçak" durumdaydı. Nazım Hikmet Türkiye'den kaçtığı zaman, Sovyetler Birliği gibi bir yerde barınabilmişti. Ancak Cegerxwîn'in barınabileceği herhangi bir yer yoktu. Ne Türkiye ne Suriye ne de Irak'ta barınabiliyordu.

Eğer şair, yazar ve sanatçı devamlı okumazsa, gezmezse, görmezse, araştırmazsa sanatında nasıl gelişme gösterebilsin? Kendisini geliştirmezse, nasıl yeni ve daha değerli ürünler üretsin? Suriye, Irak, Lübnan ve İsveç'e kadar gidebilen Cegerxwîn gezmemiş, zor ve baskıdan kaçmıştır. Bu geziler kültürel değil, zorunlu bir kaçıştı. O nedenle *Sewra Azadî* adlı ikinci divanından sonra O'nun şiirlerinde bir yenilik, yüzleşme, daha güçlü bir ses görmek zordur.

BU YAZININ SON SÖZÜ

Cizîrî ile edebiyatımızın yüksek bir seviyesine ulaşan Kuzey Kurmancî şiiri, Xanî'nin hizmetiyle milli ideolojinin hizmetine girdi. Kürtçe şiir, Xanî'den sonra güçlü bir varlık gösteremeyerek, varlık ve yokluk arasında gidip geldi. Cegerxwîn yeni bir ruhla ona yaşam verdi, şiiri divanhanelerin köşesinden çıkarıp, meydan ve seyranlara taşıdı. Cegerxwîn didaktik şiirin sayfasını Kurmancî şiire açtı.

Cegerxwîn'in didaktizmi siyasi ve sosyal değişimin merkezindedir: Uyanışın, aydınlanmanın ve mücadelenin şairidir. Kürdistan Devrimi başarıya ulaşıncaya kadar Cegerxwîn'in şiiri güncelliğini koruyacak, canlılığından hiçbir şey kaybetmeyerek rolünü oynayacak ve bu suretle Cegerxwîn yaşayacaktır.

Çeviren: Salih Agir Qoserî

Hêvî, Sayı 6, Ağustos 1987, Paris

Çağdaş Kürt Şiirinin Kaynakları

İrfan Amîda

Çağdaş Kürt şiirinin kaynaklarına değinmeden önce temel bazı sorulara cevap aramak gerekiyor. Bu temel soruların başında şiirin ne olduğu sorusu bağlamında, şirin kaynaklarının ne olduğu gelir. Bir diğer temel soru da insanlık tarihi gibi edebiyat tarihinin de dönemlere ayrılıp ayrılmadığı sorusudur.

Şiirin ne olduğu bağlamında şiirin kaynakları ve dolayısıyla sanatın/şiirin ve sanatçı/şairin ilk çağlardan itibaren tartışılageldiğini biliyoruz. Yapı, biçem, anlam/içerik açısından tartışılmış. Birbirinin zıddı birçok bakış açısı ortaya çıkmıştır. Bu da tarihsel süreç içerisinde, birçok açıdan farklılık gösteren şiir ekollerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ama esas tartışma şiirin beslendiği kaynaklar üzerinden yürümüştür. Şiirin tek kaynağının sözcük olduğunu iddia eden bakış açısı yanında,

şiirin kaynağının toplumsal gerçeklik, tarihsel birikim ya da daha genel anlamıyla, şiirin temel kaynağının anlam olduğunu düşünen yaklaşımlar çatışmıştır.

Gerek Batı gerek Doğu şiiri açısından, uzun süren klasik dönem şiirinden sonra modernizmle birlikte bu tartışmalar alevlenmiştir. Bu, toplumsal ve siyasal dönüşümün bir sonucuydu. Klasik Batı şiirinin temel kaynakları, çoğunlukla kültürüyle Hıristiyan medeniyeti, derebeylik ve şövalyelik kültürüyle birlikte müzikallikten, Batı modernizminin başlangıcı olara kabul edilen Rönesans ve Reform'la birlikte, bu kaynaklar büyük oranda yerini ulusal kültüre ve toplumsal yapıya, dil açısından ulusal dilin imkânlarına bırakmıştır.

Aynı durum Doğu-İslam klasisizmi açısından da geçerlidir. İslam kültür ve tarihsel süreci içerisinde yer alan halklar da kendilerini aynı medeniyetin bir parçası olarak görmüş/görmek zorunda kalmış, halk şiiri(ozanlık) dışında Arap, Fars, Türk ve Kürt şiiri, divan şiiri diye tanımlanan şiir içinde, aynı kaynaklardan beslendiği gibi yapı biçem açısından da aynılaşmıştır. Bu durum İslam kimliğinin yerini ulusallığa ve belki de toplumsal dönüşüme bırakmaya başladığı döneme kadar hemen hemen aynı mecrada akmıştır. Bu dönüşüm sonrasında gerek Fars gerek Türk gerek Arap şiirinde büyük dönüşümler yaşanmıştır.

Ancak aynı sürecin Kürtler ve Kürt şiiri açısından işlemediğini belirtmek gerekiyor. Kürt edebiyat tarihine baktığımızda bunu rahatlıkla görmek mümkün.

Kürt edebiyat tarihi, Kürt tarihi gibi çokça kesintiye uğramıştır. Kürtçe'nin çok uzun süre iktidar ve dolayısıyla eğitim dili olmayışı doğal olarak dinamiklerini kaybetmesi, bir yazın dili olarak gelişmesini engellemiştir. Her ne kadar İslamiyet öncesi ve İslami dönem içinde bir Kürt şiirinden bahsedebiliyorsak da Kürt tarihinin kesintiye uğraması, o şiirin tedavülde kalmasını engellemiştir. Bu süreç içinde daha çok, feodal kültürden beslenen sözlü edebiyat dolaşımda kalmıştır.

Özellikle İslamiyet'in Kürtler arasında yayılmasıyla birlikte, birçok Müslüman halkta olduğu gibi, Kürtlerin İslam kültürüyle birlikte Arapça'nın etkisi altına girdiği ve edebiyat eserlerinin çoğunun bu dilde verilmeye başlandığı görülmektedir. Edebiyat eserlerinin çoğu Arapça ve Farsça'yla yazılmıştır. Buna rağmen Melayê Cizîrî, Feqiyê Teyran, Baba Tahirê Uryan, Ehmedê Xanî, Eliyê Herîrî, Mele Mahmûdê Bazîdî ve daha birçok şair şiirlerini Kürtçe yazmıştır.

Bu şairler anlam ve içerik açısından bazı farklılıklar gösterse de doğu-İslam klasisizminin birer örnekleri ve doğal olarak beslendikleri

kaynaklar da İslam medeniyeti ve mistisizmidir. Ehmedê Xanî'nin içerik açısından farklı ve ulusal yanı olmasına ve bu bağlamda Doğu-İslam klasisizminden ayrılmasına rağmen, yine aynı kaynaklardan beslendiğini söylemek mümkün. Ancak Kürtçe yazılmasına rağmen bu dönem de Kürt şiiri, daha çok yazıldığı mekân ve yazdırıldığı mekân arasına sıkışmış ve bunun dışında, büyük oranda dolaşım dışı kalmıştır. Bu dönemde Kürtçe'nin eğitim ve iktidar dili olmayışı, bu edebiyatın medreselere, mir ve beylik saraylarına sıkışıp kalmasına ve şiirin kendisini dönüştürerek devam ettirememesine neden olmuştur. Uzun bir süre daha aynı mecra da akmış, aynı mekânda ve aynı kaynaklarla üretilmeye devam edilmiştir.

Doğu-İslam klasisizminin evrildiği dönemde de Kürtlerin siyasal ve sosyal açıdan dönüşemediği göz önüne getirildiğinde, Kürt şiirinin de neden daha uzun süre dönüşemediği, çağdaşlaşamadığı anlaşılacaktır.

Buna rağmen, birkaç gelişmeye değinmeden geçmemek gerek. Bunlardan ilki Cegerxwîn ve onun şiiridir. Yapı biçem açısından, klasik Kürt şiiriyle aynı kaynaklardan beslenmesine rağmen, anlam ve içerik bakımından beslendiği kaynaklar tümüyle değişmiştir. Ulusallık, toplumsal gerçeklik, tarihsel birikim ve ideolojik bakış Cegerxwîn şiirinin temel kaynaklarıdır.

Cegerxwîn dışında, aynı dönem olarak değerlendirilebilecek, Hawar geleneği/çevresi, Celadet Bedirxan, Qedrî Can ve diğerleriyle Kürt şiiri açısından bir kıpırdanma sağlamış ama hem ülke dışında olması hem de edebiyata toptancı yaklaşım ve belki de en önemlisi, düşünsel/siyasal refleksler çerçevesinde boğulması, yeni şiirin ortaya çıkmamasına neden olmuştur. Buna rağmen *Hawar* dergisinin de Kürtler arasında dolaşımda olmaması, yeni adına, olası etkilerinin ortaya çıkmasını engellemiştir.

Hawar dergisinden sonra Kürt edebiyatı/şiirinin çağdaşlaşma adımlarının en önemlisi *Tîrêj* dergisidir. *Tîrej* dergisiyle şiirleri okurlarla buluşan en önemli şairler; Rojen Barnas, Berken Bereh ve Arjen Arî' dir. 1979 da yayın hayatına başlayıp, dört sayı çıkan bu dergi de 1980 Askeri Darbesi'yle yayın hayatına son vermek zorunda kalmış, böylece gelişen ve değişen Kürt şiiri de yeniden kesintiye uğramıştır.

Tîrêj dergisiyle Kürt şiirine yeni bir soluk getiren ve günümüzde de şiir dünyası içinde varolan bu şairler birbirlerinden farklı özellikler gösterseler de aynı kaynaklardan beslenmiştir. Belki de bu dönem şiirinin göstergesi, felsefesi Rojen Barnas'ın *Min Navê Xwe Kola Li Bircên Diyarbekir* (Adımı Kazıdım Burçlarına Diyarbakır'ın) şiiridir. Klasik Kürt şii-

rin müzikalitesini unutmayan ama Kürtçe'nin olanaklarını kullanan, yapı biçem açısından çağdaş dünya şiirini yakalamaya çalışan/yakalayan bir şiirdir.

Rojen Barnas,
Ez welatparêz im
Ez mirovperwer im,
Ez li ber bircên Diyarbekira rengîn,
Şêx Seîdê kal,
Bijîjk Fuad im
Ez bavê Tujo me lo!..

Ben yurtseverim
Ben insanseverim
Diyarbakır burçları önünde
Yaşlı Şeyh Said'im
Doktor Fuad'ım
Tujo'nun babasıyım hey!..
Devrimciyim...

derken bir tarihsel bakış açısına ve ideolojiye sahip olduğunu ve buralardan beslendiğini ortaya koymaktadır.

Barnas'ın diğer şiirleri de incelendiğinde, Kürt tarihsel birikiminin temel kaynaklarından biri olduğu ortaya çıkmaktadır. *Rojbaş* şiirindeki şu dizelerde, Barnas bu kaynağın nedenini oldukça açık bir biçimde dile getirmektedir.

Ez,
Ne şaxa hewrê
Ne şiva mêwê me
Ku bêreh hêşîn bibim ji nû ve,
Ji nû ve reh berdim di axê de.

Ben,
Ne kavağın dalı
Ne üzüm ağacının dalıyım
Ki köksüz yeşereyim
Yeniden kök salayım toprağa

Genel olarak bu dönem şiiri Kürt siyasal gerçekliğinden ve buna bağlı ulusal ve sınıfsal uyanıştan doğan bir şiir olması nedeniyle benzer kaynaklardan beslenmiştir. Aynı durum Berken Bereh ve Arjen Arî'nin şiirinde de kendisini göstermektedir. Buna rağmen bazı farklılıklar da gösterdiğini belirtmiştik. Örneğin kendisini bir şair olarak Cegerxwîn okulundan sayan A. Ari, aynı kaynaklardan beslenmekle beraber Kürtçe'nin dil ve ses olanaklarına daha çok yaslanmaktadır. Sözcükler arasında kurduğu yeni sessel bağ ile bir müzikalite üzerine inşa etmektedir şiirini. Bu bağlamda klasik Kürt şiirine daha çok yaslanmakta, Adonis'in Klasik Arap şiiri için yaptığı oralite tanımlamasına daha yakın durmaktadır.

Ehmedê Xanî ve Cegerxwîn'de yoğun olarak hissedilen ulusallık A. Ari'nin de temel kaynaklarındandır ve dört parçaya da benzer duyarlılıklarla yaklaşmakta, bu bağlamda Kürt tarihsel birikimi ve trajedilerinden beslenmektedir.

Biçe Ey Pêşewa adlı şiirindeki şu dizeler, bu kaynağın en önemli göstergelerindendir.

Kaç yas giysisi giydirildi bedenine Mahabad'ın
Kaç ırmağa yetti kanlı gözyaşları
Bağ bağ... saç, saçları geleceğin
Çarçıra'da kimin boynuna geçirildi ilmek

Bununla birlikte Melayê Cizîrî'deki aşkın da bir anlamda çağdaş Kürt şiirindeki tek temsilcisi olarak göstermek doğru olacaktır. *Wey Gidî* şiiri A. Ari'nin klasik şiirdeki aşkın takipçisi olduğunun en önemli göstergesidir.

Gönül verdim gözbebeklerine
Günahtı hani
Kirpiklerin var kirpiklerin
Siyah üstüne üstlük sürmeli
Gerek var mı söylemeye
Çekilmiş kaşları
Açık saçları
Ulu orta göğüsleri
Vay be esirin olmuşum
Gönül vermişim gözbebeklerine
Günahtı hani
Kirpiklerin var, kirpiklerin

Siyah ve sürmeli
Gerek var mı söylemeye
Çekilmiş kaşları
Açılmış saç saçları
Uluorta göğüsleri
Vay ki esirin olmuşum.

Buna karşın, yine tarihsel birikim, ideolojik duruş ve Kürt siyasal yapısından beslenen Berken Bereh, şiirini daha çok imge ve metaforlar üzerine kurmuştur. Bu bağlamda daha çok Batı şiirine yaslanmıştır. Ancak yine de klasik şiirin unutulmaması gerektiğini ifade eden Bereh; "Kürt şiiri ileriye bakmalıdır ancak bunun geçmişe sırt çevirmek anlamına gelmemesi gerekiyor. Kalemimiz bugünken defterimiz geçmiş olmalıdır" diyor. Böylece şiirinin kaynaklarını da ifade etmiş oluyor.

Sedan sal
Dil bi birîn
Roj agirîn
Şev bi mirin bihurîn
Aramî peyva biyanî
Tenûr bi xiyalan sincirîn.
Yüzlerce yıl
Yürek yaralı
Gün ateşli
Geceler ölümle geçti
Sakin yabancı sözcük
Tandırlar hayallerle kızardı

Disincirin adlı yukarıdaki şiirde Berken Bereh Kürt tarihsel gerçeği ve trajedisini ifade ederken, *Klama Nifşên Jibîrbûyî* adlı şiirinde, *Li koçk û qehwe û kolanan/Rastî gemara êl û eşîrtiyê hatim*, (Sokakta, kahvede ve köşelerde/Aşiret ve kabilenin kirine rastladım) yine *Awêneya Feodaliyê* adlı şiirinde *agir dibare ji awirên awêneya feodaliyê* (ateş yağıyor feodalite aynasının bakışlarından) derken Kürt toplumsal yapısına da şiddetle karşı çıktığı görülmektedir.

Berken Bereh şiiri aynı zamanda bir dönem, bir kuşak şiiridir. Klama *Nifşên Jibîrbûyî* (Unutulmuş Kuşağın Türküsü) adlı şiiri bir anlamda hem Berken Bereh'in poetikası hem de Tîrêj geleneğiyle başlayan şairlerin ve şirin de öyküsüdür.

Tîrêj dönemi şairleri kürt şiirinin önünü açarken/açacakken 12 Eylül Darbesi'yle sessizliğe gömülmüş ve 90'lı yılların başına kadar, İstanbul'da yayın hayatına başlayan *Rewşen* dergisine kadar yine Kürt edebiyat tarihi kesintiye uğramış ve bundan dolayı bu dönem şiiri de olası etkiyi yaratamamıştır.

12 Eylül Askeri Darbesi'yle Kürt edebiyat tarihi yine kesintiye uğrarken, Kürtler bu süreç içinde şiirle ilişkisini Türk şiiri ve Türkçe üzerinden dünya şiiriyle kurdu. Ancak 90'lı yıllarda *Welat* gazetesi ve *Rewşen* dergisi yayın hayatına başlayınca, Kürtler de yeniden Kürtçe şiire yöneldi.

Bu dönemde Kürtçe'ye ve Kürtçe şiire yöneliş ulusal uyanışın bir sonucuydu. Kürt coğrafyasında yaşanan savaş ulusal ve sınıfsal bilinci harekete geçirdi ve bu bilinç üzerinden, genel olarak edebiyata ama daha çok da şiire yöneldi Kürtler. Doğal olarak bu dönem şiirinin temel kaynağı ulusallık ve savaşın kendisiydi. Daha çok sloganik ve Cegerxwîn şiirine yaslanan bir şiir sürece damgasını vurmaya başladı. Temel hedef ulusal duyguyu harekete geçirmek, daha da yoğunlaştırmaktı.

Bu durumun temel nedenlerinden biri harekete geçen ulusal bilinçse bir diğer nedeni de bu dönemde şiire yeni başlayanların varolan Kürt şiiriyle bir ilişki kuramamış olmasıydı. Çünkü henüz daha önce yazılan şiir, hatta Cegerxwîn dışında, klasik Kürt şiiri de dolaşımda değildi. Ancak 90'lı yılların ortalarına gelindiğinde gerek *Rewşen* dergisinde yayımlanan çeviri şiirler, gerek *Tîrêj* dergisi dönemi şairlerinin tekrar gün yüzüne çıkması, gerek Avrupa da yaşayan Kürt şairlerin (Ehmed Huseynî vb) şiirlerinin dergi ve gazetelerde görülmeye başlanması, Kürt şiirinin niteliğini de tartışmaya açtı.

Sloganik şiirle birlikte Kürtçe'nin olanaklarını kullanmak konusunda sıkıntı duyan ve daha çok Türkçe'nin şiirsel olanaklarına yaslanarak, bir tür çeviri şiir yazanlara karşı sırtını tümüyle Kürtçe'nin olanaklarına dayayan ama dünya şiirini unutmayan bir yeni kuşak ortaya çıktı. Tîrêj geleneğinden gelenlerle benim de kendimi içinde gördüğüm, Rewşen geleneği diye tanımlanabilecek bu kuşak, kuzey parçası için, çağdaş Kürt şiirini yeniden diriltti.

Rênas Jiyan, Kawa Nemir, Çiya Mazî, Lal Laleş, Rodî Zerya, Cemîl Denlî, Cîhan Roj, Kejo Bajar, Dost Çiyayî, Mem Bawer, Zahîr Kayan, Gulîzer, Fatma Sawcî, Dîlber Hêma ve daha adını burada sayamadığımız birçok şairin şiirlerinin kaynağına değinmeden önce, 90'lı yılların Kürtlerine, yani bu kuşağın genel özelliklerine değinmek gerekiyor.

90'lı yıllar Kürtler açısından dönüm noktalarından biriydi. 12 Eylül Askeri Darbesi'yle kesintiye uğrayan ulusal ve sınıfsal bilinç, Kürt coğ-

rafyasında çatışmaların başlamasıyla birlikte yeniden canlandı. Bu, özellikle gençlik üzerinde önemli bir etki yarattı. Özellikle bu dönemde üniversitelerde olan Kürt gençlerinde hem ulusal bilinç hem de ideolojik politik bir bilinç yarattı. 90'lı yılların başına kadar daha çok politik örgütlenme ve mücadele mecrasında akıyorken her şey, bu tarihten itibaren etnik ve ideolojik kimliğin yaşama alanı bulacağı bir kültürel ortam yaratma çabasıyla kültür kurumları oluşturulmaya başlandı.

Yukarıda bahsettiğimiz kuşak, bu ulusallaşma sürecinden geçmiş, ulusal kimliği bilince çıkarmış, topluma ve hayata ideolojik olarak bakan bir kuşaktı. Etnik ve ideolojik kimliğini yaratan bu kuşak, bunun gerektirdiği kültürel kimliği de oluşturma sürecine girdi.

O zamana kadar daha çok Türk şiiri ve Türkçe üzerinden dünya şiiriyle beslenen bu kuşak, kültürel alanların açılmaya başlanmasıyla birlikte Kürtçe şiire yöneldi. Ve en önemlisi de Kürtçe gazete ve dergilerin yayın hayatına başlamasıyla beraber, bu şiir doğrudan halka/şiir okurlarına ulaştı, doğrudan dolaşıma çıktı. İşte, bu dönem şiiri gerçek anlamda da çağdaş Kürt şiirini başlattı.

Bu şiir birçok açıdan değişen ve yeni şiirdi. En önemli değişikliklerden biri dil alanında yaşanan değişimdi.

Kürt şairler bu dönemde, belki de ulusal refleksle Kürtçe'ye özel bir önem verdi ve Kürtçe'nin bütün olanaklarını kullanarak çağdaş imge ve metaforlarla yüceltilen bir şiir dili oluşturmaya özen gösterdi. Gerek Kürtçe'nin ses ve müzikal olanakları gerek yoğun imge ve metaforlarla, unutulmaya yüz tutan birçok sözcüğün arasında yeni bağlar kurarak, yeni bir şiir dili yarattı.

Her şiir öncelikle dil açısından değerlendirildi. Kürtçe'nin olanaklarından uzaklaşan, gerek imgede gerek metaforlarda Türkçe'ye yaslanan şiir reddedildi ve bir anlamda uzun yılların yasaklı dili, bütün hıncıyla kendini şiirle yeniden diriltti.

Dil dışında bu dönem şiirinin temel kaynaklarına baktığımızda, aynı zamanda bir dönem şiiri olarak, savaşın yarattığı acılardan ve trajedilerden beslendiği de görülmektedir. Boşaltılan köyler, yakılan Kürt coğrafyası, faili meçhuller, çokça gece, çokça ölüm, Rênas Jiyan'ın *xortên me ewqasî xweşik mirin/ku hûn bibînin hûnê ji kêfan bimirin* (o kadar güzel öldüler ki gençlerimiz/görseniz keyiften ölürsünüz) derken yücelttiği ölüm, Kürt tarihi ve mitolojisindeki birçok kavram ve karakter yeni şiirde yerini aldı. Kürt trajedisinin sembolleri olmuş Mahabad, Çarçıra, Helepçe, Amûdê, Amed gibi birçok kent ve tarihi kişilikler şiirinde birer sembolü haline geldi. Ancak sadece savaşın yarattığı acılar ve trajediler

değil, Kürt toplumsal gerçekliği ve bu gerçekliğin ürettiği acılar ve trajediler de çağdaş Kürt şiirinin beslenme kaynaklarındandır. Rênas Jiyan'ın, teatral bir biçimde yazdığı *Semaramîs* şiiri bunun en önemli örneklerindendir. Feodal toplumdaki "namus" kavramı, ahlak-din-iktidar (geleneksel ve devlet) üçgeninde sorgulayan bu şiirin yanında, Lal Laleş'in, aşağıdaki *Kirîv û Kufra Şerabê* şiiri de inanç çatışmaları içinde Yezîdî Kürtlerin yaşadığı trajedileri konu alarak toplumsal bir sorgulama yapmaktadır.

KİRVE VE ŞARABIN KÜFRÜ
Lal Laleş

İçiyorlar şarabın
Küfrü yüzünden
O mürekkep gagalarıyla kül
giysililer
Sizler,
Pek anahtarlı kapı resimlerinden
Sevin hayat yolunu
Süsleyin geceleri
Ve korulukları
Mutlu çıralarla raks-
edin, yükseltin sarayları me-
zar taşlarıyla
Secdeye varın odanızı ışıtan güne
Tavusa dil uzattıklarında çocuklar
Kuşattıklarında Laleş'i akıncılar
Siz, bütün tavusperestler
Yılın Kerbela hiddetiyle
Kaldırın sopalarınızı kirveliğin
Tozu dumanına
Ve kargısına Doğu'nun
Göç edin zorlu zamanlarda
Açın, açın korunaklarını Şengal Dağı'nın
Ve sandığını merhametin
Tanık kılın külün zümrüdünü
Ah! Üstümüze yıkıldı tüm minareler!
Unutmaz bunu kül-
giysililer

Bir tek affederler! Doğu'nun kardeşleri!
Ant içerler kül giysililer
Bıçağınıza yatmış güvercinlerin kefeniyle,
Doğunun yüreğindeki ateşi
Söndüren suyla
Tavusun aşkını kemiren döngüyle
Ah! Üstümüze yıkıldı tüm kiliseler! Batı'nın kardeşleri!
Âşıklar,
Beklemezler dağlanma kapısında
Pek mürekkepli bir anahtardır
Savaşçı aslanın dili

Kürtçe'den Çeviren: Şener Özmen

Bunlar ve buna benzer şiirler çağdaş Kürt şiirinin salt bir retorikten ibaret olmadığının göstergeleridir. Kawa Nemir'in *Ji Destarê Mayî* şiirinin ilk dizesinde tanımladığı gibi, *kedkara ramana kûr helbest* (derin düşünüşün emekçisi şiir) yoğun bir düşünüşün ve tavrın şiiridir çağdaş Kürt şiiri.

Bazen Kawa Nemir'in şiirinde Kürtler metropollerde, yabancı ve kapital dilinin etkisiyle daha da yabancılaştırılan *Selpakfiroş* (selpak satıcısı) olurken, bazen *Teyemmum* (teyemmüm) ile recmedilen Şemsê Allak oluyor. Bazen Lal Laleş'in *Deqên Qesas* kitabıyla, "kara talih" ile "kara tahta" arasına sıkıştırdığı bir haykırışla tarihsel ve yazınsal bir yolculuk yaparak, Melayê Cizîrî'den Ehmedê Xanî, Celadet Elî Bedirxana, Qazî Muhammed'den Musa Anter'e, Pavese'den Calvinoya, Paul Eluarda, Yaşar Kemal'den Murathan Mungan'a sesleniyor. Bazen de Arjen Arî'nin aşağıdaki şiirindeki gibi büyük bir öfkeyle bir çağrıya dönüşüyor ve buralardan besleniyor.

EFENDİLER

kaldırın baldırlarınızı
kaldırın elbiselerinizi, postallarınızı ve şapkalarınızı
neyiniz varsa bu topraklarda ve ne getirdiyseniz kendinizle
tank, top, tüfek, uçak...
ve ne yaptıysanız:okul, karakol mahkeme
ve kapısıs hapishane, zindan, günah dolu....
illa ki kadınlarınızı efendiler, çocuklarınızı da

varsa piçlerinizi de
ve köpeklerinizi de götürün, kedi ve kuşlarınızı da
ve bayrağınızı da unutmayın efendiler, bayrağınızda
hiçbir şeyi, hiçbir şeyi bırakmayın lütfen...
gideceksiniz
kaşıyıp ensenizi gideceksiniz
nıç nıç deyip gideceksiniz
gidin taşlanmadan evvel
gidin beyaz leçekli anneler tükürmeden yüzünüze
ve daha ateş ataeşten yakılmamışken
hemen şimdi, şu anda, buradan
kaldırıp baldırlarınızı yol alın efendiler
kaldırın ayaklarınızı
toplayın elbiselerinizi, postallarınızı, şapkalarınızı
neyiniz varsa bu topraklarda ve ne getirdiyseniz yanınızda
tank, top, tüfek, uçak...
ve ne yaptıysanız: okul, karakol, mahkeme
ve kapısı günah dolu hapishane
ve kadınlarınızı ve çocuklarınızı da
varsa piçlerinizi de
köpeklerinizi de götürün, kuşlarınızı ve kedilerinizi de
ve bayrağınızı da efendiler, bayrağınızı da unutmayın
hiçbir şeyinizi, hiçbir şeyinizi unutmayın lütfen
gideceksiniz,
kaşıyıp ensenizi gideceksiniz
cık cık edip gideceksiniz
gidin; taşlanmadan evvel
gidin; beyaz leçekli anneler tükürmeden yüzünüze
ve daha ateş çoğaltmamışken kendini
hemen şimdi, şu anda, buradan
kaldırın ayaklarınızı ve yol alın efendiler!

Sevişen Kurgular

Şener Özmen

Batı'nın temsilcileri, kıt akıllı Üçüncü Dünya konusundaki fantezilerinde ve iyilikseverliklerinde özgür gibidir. Bu görüşe göre dünyanın uzak bölgelerinde sözü etmeye değer bir yaşam, tarih ya da kültür, Batı olmaksızın düşünmeye değer bir bağımsızlık ya da bütünlüklü bir varlık bulunmaz.

Edward W. Said
Kültür ve Emperyalizm

GİRİŞ

Elinizdeki kitabın istisnasız tüm yazarları için "yabancı" bir konu olan bu metin ve sorunsallaştırmaları, Türkiye'de 90'lı yılların ilk çeyreğinde telaffuz edilmeye başlanan "güncel sanat" pratiğinin, Diyarbakır'da yaşayan ve üreten "Kürt" güncel sanatçıları, 2000'li yıllarla birlikte başta İstanbul müteakiben Batı Avrupa'ya kaymış/sıçramış bulunan ulusal ve ulus-ötesi keşif öyküleri içinde ele almaya çalışmıştır. Buradaki yabancı-

lık (belki de yabansılık) mefhumu, tek tek yazarların ilgi-bilgi alanlarının hem sınırları hem de yapıtlarındaki görsellik inşasının (özellikle modern Kürt şiiri, öyküsü ve çokça romanında irdeleyebileceğimiz) nerede başlayıp, nerede bittiğiyle alakalıdır daha çok. Yani ister Diyarbakır'da yaşıyor ve üretiyor olsun ister dünyanın "Kürtçe" konuşulmayan daha uzak bir köşesinde, adına "güncel sanat" dedikleri sanat disipliniyle uğraşan bir Kürt sanatçı olsun, ikisi için de Kürt edebiyatı – klasik veyahut modern– aynı oranda "yabancı" bir mecradır. Ne bugünün Kürt edebiyatçıları, "postmodern" olarak etiketlenmiş Kürt güncel sanatçıları ne de Kürt sanatçılar, Kürt edebiyatının "modern" üreticileriyle herhangi bir sebepten ötürü bir araya gelmiş değildir. Dahası, tarafların birlikte anıldığı herhangi bir metin, eleştiri, okuma, makale, köşe yazısı, kısa bir değini veyahut gönderme bile yoktur. Bu kapalılık ve/veya bir diğerini görmeme/görememe hali, sözgelimi Kürt müziği, Kürt sineması, Kürt tiyatrosu ve diğer disiplinler için böyle değilken, uluslararası dolaşım hızı, tüm bu saydıklarımızdan daha yüksek ve elbette daha "kaygan" bir disiplin olan güncel sanat için, kanıksanmış bir durum olarak kalakalmıştır. Konuya yabancılık bir yana (bu elbette anlaşılır bir durumdur), yaşayan modern Kürt yazarları için de "çağdaş sanat" ve onun makus tarihi, Salvador Dali'nin gerçeküstücü tablolarından yayılan eterimsi gerçeklik anlayışından ve –bununla birlikte– gerçeğin çok ama çok altından beslenen sado-mazo bir ilişkiden öteye geçemediğini de belirtmek gerekiyor.

Bu karamsar tabloyu oluşturan pek çok etken var; ilki, güncel sanat üzerinden konuştuğumuzda, bu tarz bir pratiğin Diyarbakır'da görünürlük kazanmasının şiir, öykü, hatta pentür gibi yerleşik disiplinlerden çok sonra başlaması (2000'li yılların başı)[1] ve yine "yerleşik" halka kendini açıklayamaması, yeni medyumları kullanıyor olsa bile bunun "sanata içkin" bir eylemsellik olduğunu anlatamamasıdır. İkincisi ve bence en önemlisi, Anadolu Kültür A.Ş.'nin girişimiyle 2002'de kurulan Diyarbakır Sanat Merkezi'nin açılış sergisinin[2] yarattığı görsel şaşkınlıktır. Zira ilk sergi, küratör Vasıf Kortun'un da sonradan eleştireceği gibi "pa-

1. Bu tarihten bir yıl önce, yani 2001'de mekân yokluğundan dolayı Diyarbakır Devlet Güzel Sanatlar Galerisi'nde açılan, katılımcıları arasında Erkan Özgen, Cengiz Tekin ve Berat Işık gibi bugünün uluslararası sanatçılarının yer aldığı *Art And The City* sergisi, kentin de ilk güncel sanat sergisi olmuştur. Yine bu sergide, 2009'daki 11. Uluslararası İstanbul Bienali'ne Diyarbakır'dan seçilen Erkan Özgen'in kurgusuz ve montajsız "ham-vandalist" video görüntüleri, yanı sıra Cengiz Tekin'in fotoğraf öncesi deneysel yerleştirmeleri, güncel sanat karşıtı pürakademik bir resim eğitiminin de altını oymuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şener Özmen, *Travma ve Islahat*, Lîs Yay., Diyarbakır, 2007.

2. Beral Madra'nın küratörlüğünde gerçekleşen *Çoğaltılmış Yapıtlar* sergisi, Diyarbakır Sanat Merkezi, 2002.

ket bir sergi"dir ve "sömürge"ye üstten (üst, İstanbul'dur) dayatılmış, tek taraflı ve sonuç alınamamış diğer bölgesel yardım paketlerini (insan hakları, toplumsal barış, hoşgörü, demokrasi, adalet paketleri gibi) anımsatmıştır. Konjonktürel sergi ve etkinlikler döneminin başladığı yıllardaysa DSM (2007-2010 arası normalizasyon dönemi), bölgesel hassasiyetleri de göz önünde bulundurarak –ki bana göre bu süreç, Kürt siyasasını [ve dilini] dışarıda bırakmanın mümkün olmadığı bir döneme tekabül etmiştir– Diyarbakır merkezli Kürt yazınsal üretimine de oldukça gecikmeli bir çağrıda bulunmuş, kültürel üretimi bu kez Kürt edebiyatı, Kürt kültürü ve tarihi üzerinden dışa aktarmayı denemiştir.[3] DSM'nin kültür ve sanat politikasını "Türkçe" üzerinden inşa etmiş olması bir aksilik değil; bizatihi, şiirlerini, öykülerini, romanlarını Kürtçe yazan ve Kürtçe'de ısrar eden bir kesime karşı ta baştan yaratılmış temkinli mesafenin (ve o seçkinci bakışın) korunmasıyla alakalı olarak ortaya çıkmıştır. Bu tutum, Anadolu Kültür A.Ş.'nin merkezi tavrından ziyade, yerel işleyişteki söz sahiplerinin Kürtçe'nin, çağdaş sanatın, çağdaş kültürün ve çağdaş yaşam biçimlerinin dili olabileceğine duydukları tuhaf inançsızlıkla örtüşmekteydi.

Bu girizgâha eklenebilecek başka şeyler de var: Diyarbakır merkezli güncel sanatçıların kendilerini ulusal ve uluslararası alanda kanıtlamış olduklarıyla ilgili olarak şu son yıllarda basında yazılıp çizilenlerin ötesinde, bunun bir başarı öyküsü olup olmadığı, 2001'den bugüne (pek sevip saydığım bir benzetmeyle) "sorunlu araziler"den çıkmış ve bir düzinenin biraz üstünde seyreden video ve fotoğraf çalışmalarının, bu başarıdaki payının ne olduğu sorusu ve son olarak, hâlâ bir kimlik ve aidiyet sorunuymuş gibi algılanan üretim ve üretim çabasının, hiç mi evrensel değerler taşımadığı ve çalışmaları bir ve aynı kişinin üretmiş olabileceği spekülasyonu... Zira gittikçe daha fazla iş birbirinden imgeler çalıp çırpmakta, gittikçe daha fazla iş aynı umutsuz havayı solumanın, aynı savaş atmosferini yaşamanın getirdiği bir dizi akıl karıştırıcı, dimağ köreltici etkiyle, bir diğerine kuyruk gibi eklenmekte, gittikçe daha fazla iş Batı'nın bitmez tükenmez oryantalizmine kan vermekte bugün.

3. 2007'de, Avesta Yayınları'yla ortaklaşa gerçekleştirilen *Şerefname ve Şerefxan Bedlisî* etkinliği dışında, Kasım 2007'de Suriyeli Kürt ressam Luqman Ehmed'in suluboya ve yağlıboya çalışmalarından oluşan resim sergisi, yine aynı yıllarda Güney Kürdistan'dan iki sanatçının (Evdilmuttalîb Gerdî ve Dr. Soran İsmaîl) sergisi, şiir, öykü ve roman okumalarıyla cılız da olsa desteklenmiştir.

Güncel sanattaki yeri ve "önemi" sadece Türkiye ile sınırlı kalmayan bağımsız şef küratörlerden Vasıf Kortun'un, yurtiçinde ve yurtdışında gerçekleştirdiği kimi sergilerde zaman zaman bölgeden (Diyarbakır ve Batman'dan) sanatçıların işlerine de yer verdiğini biliyoruz. Temkinli bir küratör olarak Kortun'un sanatçı ve yapıt seçimlerinde *"kimlikler, aidiyetler ve milliyetler"*le hiç ama hiç ilgilenmediğini de. Ne 2004 yılında Berlin *Sparwasser HQ*'da gerçekleştirdiği *"Placebo Effect"* adlı sergi –Kortun ağırlığı Kürt sanatçılara vermiş görünüyordu– ne de yine bu sergi münasebetiyle, tamamı Kürt sanatçıların video işlerinden oluşan ABES[4] adlı gösterim, Türk medyasından yeterli ilgiyi görmüş olmalıydı ki adı geçen sergi "fazla Kürt" saldırılarına maruz kalmadan, sessiz sedasız son bulmuştu. Fakat ne hikmettir ki bundan bir yıl sonra, yani 2005'te, küratörlüğünü Christopher Tannert'in yaptığı ve yine Berlin'deki *Martin Gropius Bau*'da gerçekleşen*"Urban Realities: Focus Istanbul"* sergisi, Kortun'un tüm müdahalelerine ve karşı çıkmalarına rağmen sergiye katılımda bir abeslik görmeyen sanatçılarla, katılmayı türlü nedenlerle reddeden sanatçılar arasında derin bir düşünsel çatlağın oluşmasına sebebiyet vermişti. Bu kez, bir Kürt sergisi değil, bir Rus sanatçının aşırı provokatif çalışmasıydı ortalığı bulandıran ve katılımcı sanatçıların büyük bir bölümü, serginin küratörü tarafından oyuna geldikleri, Joulia Strauss'un bir beden ve iki kafayı simgeleyen, *"Leyla Zana-Abdullah Öcalan ya da Kürdistan'ın Kurtuluşu"* adlı alçı ve mermerden yapılmış büstünden haberleri olmadığı yönünde demeçler vermişti Türk medyasına. Bununla birlikte,*"serginin anlaşılır bir teması ve varoluş nedeni bulunmaması, sanatçı seçimi ve sergi yapma etiğinin ihlâl edildiği"* gerekçesiyle açılışına da katılmadıklarını özellikle vurgulamıştı. Gazetelerden şu açıklamaları okumuştuk:

Kendisine danışmanlık önerilen ve serginin katalogunu hazırlamaya başladıktan sonra yaşanan sorunlar sebebiyle vazgeçen Fulya Erdemci: "Bu, politik bir dolandırıcılıktır" diyor. Fulya Erdemci, serginin internetteki basın bültenini gördükten sonra hayretler içinde kaldığını söylüyor: "Gördüğüm tam anlamıyla, orta sınıf, tutucu Avrupalılarının söylemiydi. Huntington'ın içi geçmiş medeniyetler çatışması tezinden ilham almış gibiydi." Bu da AB müzakereleri sürecinde Avrupa'nın Türkiye'ye bakışını yansıtıyor.[5]

4. ABES, sergi katılımcılarından Ahmet Öğüt, Berat Işık, Erkan Özgen ve Şener Özmen'in isimlerinin baş harflerinden oluşmuştu ve yeterince ironik bir göndermeydi.
5. *Zaman* gazetesi, 30.07.2005, bkz. http://www.tumgazeteler.com/?a=912626&cache=1

Sergi için yaptığı röportaj ve makalelerden oluşan çalışmasını geri çeken, 9. İstanbul Bienali'nin küratörlerinden Vasıf Kortun da bu tür sergilerin artık "sıktığını" söylüyor: "AB Doğu'ya doğru genişledikçe belli fonlar çıkıyor, bu fonlara da bazı küratörler atlayıp para alıyor. Hayatında İstanbul'a gelmemiş, İstanbul'da otobüse, dolmuşa binmemiş insanların bu sergide işi ne?" Serginin bir diğer problemiyse İstanbul-Berlin diyaloğu teması taşımasına rağmen bu diyaloğun bir türlü kurulamamış olması. Fulya Erdemci, Türk sanatçıların Berlin'e gitmediğini söylerken Vasıf Kortun, bu konuda da ayrımcılık yaşandığını ve Türk sanatçılara ulaşım ve konaklama imkânı sağlanmadığını vurguluyor. Aslına bakılırsa Türk sanatçılar baştan beri işin dışında tutulmuş.[6]

Erdemci'ye göreyse bu, tam bir "politik dolandırıcılık". "Sebep buysa niye Kürt sanatçılar Halil Altındere ve Ahmet Öğüt de eserlerini çekti?" diye soruyor ve ekliyor: "Biz Kürt meselesini, işlenmesi gerektiği gibi kendi galerilerimizde, bienalimizde ve yurtdışı çalışmalarda ele alıyoruz. Bundan korktuğumuz yok." Sergiden eserlerini çeken sanatçılardan Halil Altındere'yse "Türkiye'yi ya da Kürtleri temsil etmek gibi bir niyetimiz yok. Bu isimlendirmelerden bıktık" derken, serginin şu anki içeriğiyle de değerlendirilmek istemediklerini belirtiyor. Sanatçının, doğası gereği aidiyetleri savunamayacağını savunan Altındere, çalışmalarının sadece "kültür" üzerinden temellendirilmesini istiyor ve ekliyor, "Biz bu sergiye alet olmak istemedik."[7]

Dönemin UPSD (Uluslararası Plastik Sanatlar Derneği) Başkanı Ressam Mehmet Güleryüz ise, ziyaret ettiği, sanatçılarıyla buluşup, onlarla kent ve sanat üzerine pek hoş sohbetlerde bulunduğu ve bir de sergiyle ödüllendirdiği *(İnsan-Asker,* 29 Mayıs-17 Haziran 2004, *Diyarbakır Sanat Merkezi)* Diyarbakır'a ilişkin şunları söyleyecekti:

"Bu iş epey uzun süredir Diyarbakır üzerinden devam ediyor, Almanların ilgisi hep Diyarbakır üzerinde. Bu sergiyi hazırlarken de tam olarak neye hitap ettiklerini açıklamaları lazım. Taraflı davranıldığı kanaatindeyim."[8]

Güleryüz'ün "epeydir" dediği zamanlar ve biraz daha öncesinde İstanbul, Diyarbakır ve Almanya hattında neler yaşandığına kısaca bir göz atmakta fayda var:

Yıl 2002: Diyarbakır Sanat Merkezi (DSM), *biri* "Doğu'nun Batı'sı", diğeri "Batı'nın Doğu'su" olan iki kentin, Diyarbakır ve İstanbul'un insanlarının, sanatçılarının ve yaratıcı enerjilerinin buluşabilmesi ve bir-

6. *Zaman* gazetesi, 30.07.2005, bkz. http://www.tumgazeteler.com/?a=912626&cache=1
7. *Zaman* gazetesi, 30.07.2005, bkz. http://www.tumgazeteler.com/?a=912626&cache=1
8. *Zaman* gazetesi, 30.07.2005, bkz. http://www.tumgazeteler.com/?a=912626&cache=1

likte üretebilmeleri amacıyla[9] kuruldu ve kurulduğu günden bugüne sayısız sergi, panel, work shop, gösterim, dinleti ve buluşmaya imza attı.

Yıl 2003: Halil Altındere, direktörlüğünü Fulya Erdemci'nin yaptığı Levent'teki Proje4L İstanbul Güncel Sanat Müzesi'nde *Seni Öldüreceğim İçin Çok Üzgünüm* başlıklı ilk geniş katılımlı sergisini gerçekleştirdi. Sergi, *Doğu İstanbul'u Yeşertiyor* alt başlığıyla basına, yine Kürtler üzerinden sulandırılabilecek kıvamda ciddi bir malzeme verdi. Güleryüz'ün paranoyası, ulusalcı damardan beslenen bir pentür cemaatinin de söylemlerine bulanarak, 2003'teki Altındere sergisinden tüm Kürt sanatçıların, aynı yıl içinde ünlü Alman küratör René Block'un (Block, kavramsal başlığını *Orientation: Paradoksal Bir Dünyada Sanatın Görünümü* olarak belirlediği 1995'teki Uluslararası İstanbul Bienali'nin de küratörlüğünü yapmıştı.) Kassel'deki *Kunsthalle Fridericianum*'da gerçekleştirdiği *"In Den Schluchten Des Balkan"* (Balkanların Koynunda) sergisine değin artarak ilerledi. Kürt sanatçılar, hayatlarında ilk kez uluslararası bir yolculuğa çıkmıştı vs. Bütün bu giriş çıkışlar, Türkiye'de üretilen çağdaş sanatın uluslararası alanda yakaladığı başarıyı işaretliyordu, başka bir durumu değil. Müteakiben, küratörlüğünü Dan Cameron'ın yaptığı 8. Uluslararası İstanbul Bienali'nden bir video seçkisi, Anadolu Kültür ve DSM aracılığıyla Diyarbakır ve Batman'a taşındı. Aynı yıl, sosyolog ve küratör Ali Akay, Diyarbakır'da *The Force of Language/Dilin Gücü* sergisinin ilk ayağını gerçekleştirdi.

Yıl 2004: WHW olarak bilinen Hırvat küratöryel ekip, YA SEV YA TERK ET (sergi başlığı, Halil Altındere'nin aynı adı taşıyan bir çalışmasından ödünç alınmıştı) başlığıyla gerçekleştirdikleri 5. Setinye Bienali'ni, Montenegro'dan sonra Diyarbakır'a da taşıdı. WHW, 9. Uluslararası İstanbul Bienali'ninde[10] küratörlüğünü üstlenmiş (2009) ve yine aynı ulusalcı ekip tarafından "Kürtleri kayırıyorsunuz" suçlamalarıyla karşı karşıya kalmıştı. Benzer bir suçlama, bu kez Atatürk'ü ve Atatürk Türkiye'sini yanlış okuduğu ve yanlış anlattığı gerekçesiyle 2007'deki Bienal[11] küratörü Hou Hanru'ya da yöneltilmişti.

2004'ten ilginç bir etkinlik daha: Resim ve Heykel Müzeleri Derneği'nin düzenli aralıklarla İstanbul'da gerçekleştirdiği Günümüz Sanatçıları İstanbul Sergisi, küratörler Eyal Danon (Tel Aviv) ve Başak Şenova'nın (İstanbul) girişimleriyle *23. Günümüz Sanatçıları Diyarba-*

9. http://www.diyarbakirsanat.org/amac.asp
10. 11. Uluslararası İstanbul Bienali, *İnsan Neyle Yaşar?*, 2009, Küratör: What, How& for Whom/ WHW (Hırvatistan).
11. 10. Uluslararası İstanbul Bienali, *İmkânsız Değil, Üstelik Gerekli: Küresel Savaş Çağında İyimserlik*, Küratör: Hou Hanru (Çin/Fransa).

kır Sergisi'ne dönüşerek, kendi tarihinde bir ilke imza atmış oldu. Adı, İstanbul'la anılan geleneksel bir serginin Diyarbakır adıyla, Diyarbakır'da gerçekleşmiş olması, İstanbul merkezli kimi çağdaş sanat otoritelerinin "Sanat Öldü!" demelerine sebebiyet vermişti. Yetmezmiş gibi, hasarlı bölgeden bazı sanatçılar, adı *Etnik Market*[12] olan bir sergiye katılım sağlamıştı Cenevre'deki bir galeride. Ve yine aynı yıl, açılışını Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın yaptığı İstanbul Modern'in açılış sergisinde[13], iki Kürt sanatçının 80 günde devri âlem yapmış videoları *Road To Tate Modern* de sergilenmişti.

Bu paranoya listesi pekâlâ uzatılabilir. 2002-2011 arası dönemde, kültürel pratiklerin adı terörle –kimin terörü diye sormak gerekecektir– anılan bir kentin normalleşmeye geçtiği andan itibaren görünür olmaya başladığı ortada. İstanbul merkezli çağdaş sanat yapılarının bu durumu pek kanıksamadıkları da öyle. Nedenleri üzerinde uzun uzadıya durmayacağım.

1990'lı yılların ikinci çeyreğinden bugüne Türkiye'deki güncel sanat pratiklerinin dönüşüm evrelerini didiklediğim metinlerin büyük bir bölümü, tamamını Halil Altındere'nin gerçekleştirdiği sergiler üzerinden zaten aktarılmıştı. *Cefakâr Doğu ya da Welcome To Diyarbakır,* bu metinlerin sadece biri olarak hafızalarda. Okumakta fayda var.

CEFAKÂR DOĞU YA DA "WELCOME TO DİYARBAKİR"

Diyarbakır'da güncel sanat üzerine bu metni kaleme alırken, İstanbul sanat ortamına göre merkez-dışı'nı temsil eden diğer iki şehirdeki güncel sanat gelişmelerini bu kitap için ele alan Ferhat Özgür ve Borga Kantürk'le (ve daha sonra Elmas Deniz'le) periferik klişelerinin yarattığı rahatsızlıkları tartışma fırsatım oldu. Bu konuşmalarda tarafların, ilişkilendirildikleri temsili kavramlara sıcak bakmadıklarını gördük; aidiyet, sözcülük, tetikçilik, hamallık, çığırtkanlık, önderlik ve diğer adlandırmaların sanatçıyı da yaşadığı ve ürettiği bölgeyi de fevkalade sıkıştırdığı konusunda hemfikirdik.

Borga Kantürk meseleyi, *Üç Silahşörler* veya *Üç Kent* gibi destansı bir perdeden okumak yerine, farklı gerçekliklere/konumlanmalara (tarihselliklere ve kırılmalara) ve geçirgenliklere sahip olan bu kentlerin, uluslararası sanat ağları içindeki dönüşümlerine bakmayı öneriyordu.

12. *Ethnic Marketing,* Le Centre d'Art Contemporain, Cenevre, 2004.
13. *The Making of Istanbul Modern,* İstanbul Modern, İstanbul, Küratör: Fulya Erdemci, 2004.

Buna göre İzmirliler değil, İzmir bazlı (deniz ya da su bazlı) sanatçılar olacaktı. Lokalden uluslararasına uzanan bağlantı sonuçlarını, merkezin hat boyunca gömdüğü temsil mayınlarına basmadan göstermek, dahası ve en önemlisi, İstanbul'u muhatap mertebesinden düşürüp (k2 sözcüleri tam tersini savunuyor olsalar bile) Frame, IAPSIS veyahut IFA gibi uluslararası kurumlara, kâr amacı gütmeyen bağımsız sanat yapılanmalarına ulaşmak gerekecekti.

Ferhat Özgür ise, yukarıdaki sorunsallaştırmaların ışığında bir başka tehlikeye işaret ediyordu. Özgür'e göre merkezi, "merkez" ve "merkez-dışı" olarak bölme girişimi (neyse ki merkez, merkez-dışı'nı da içeriyordu) 90 sonrası güncel sanat pratiklerini modernist ve/veya "parçalayıcı" bir temelden okumak olacaktı. Ortak arzu etiketlenmelerden uzakta, yaşanılan ve üretilen coğrafyanın ne arkaik ne güncel tarihine (ne de diğer merkez-dışı kentlerle ilişkilerine) uzanarak uluslararasılık cephesinden "doğru" okunmaktı.

Diyarbakır ve Ankara'dan ayrı olarak İzmir, "k2" deneyimiyle merkez-dışılık sorunsalını bugün için aşmış görünüyor. Üretimlerdeki resimsel ayrıcalık, politik fobiler, Nordik ülkeleri sanatçıları ve kurumlarıyla yürütülen ve merkezi bir aracı "artık" gerektirmeyen ilişkilerin getirdiği aşırı-sanat ve içrek düşüncelerle yalıtılmış mekân tecrübeleriyle k2, hırçınlığa (Diyarbakır) ve paranoyaya (Ankara) karşı uysallık (ateşe ve toprağa karşı su), feodalizme karşı sosyal demokrasi olmuştur. Özet olarak k2, merkez-dışı'nın da dışına çıkarak uluslararasılaşmıştır diyebiliriz.

Oysaki "uluslararasılaşma" dediğimiz yeni bağlantı noktaları ve/veya açılım, yukarıda genel hatlarıyla çizmeye çalıştığım poetik diskurdan daha fazlasını içerir: *"Türkiye'den çok yurtdışında tanınmak"* aynı zamanda kaygı verici bir tespit olduğundan, güncel sanatın Türkiye pratiklerine ilişkin tüm okumalarımızı yeniden ele alma zorunluluğu doğmuştur. Kanımca burada önemli olan nokta, bu sürecin hem nasıl başladığı hem de nereye doğru hareket ettiğini kesinkes belirlemektir. Burada, Platform'da gerçekleşen *"...için sanat"* ve *"ihraç için sanat"* gibi dönemin koşullarını ve sonuçlarını tartışmaya açan etkinlikler dizisini anmak mümkün. Bir pazarlama teorisyeninin söylediği gibi, "çağdaş piyasa pratikleriyle postmodernizmin incileri arasında çok belirgin paralellikler var." Pazarlama denen şey farklılıklar üzerine yükselen bir pratiktir ve ne kadar verili farklılık varsa pazarlama stratejileri o kadar gelişebilir.[14]

14. M. Hardt&A. Negri, *İmparatorluk*, s. 170.

"Verili farklılık" mefhumunu, uluslararasılaşmanın birdenbireliği koşullarında negatif bir uğrak olarak ele almak gerekmeyebilir nitekim. 2000'lerin ikinci çeyreğiyle birlikte pek çok sanatçı, her şeyden önce kendisine atfedilmiş ötekiliği içinde "egzotik", "gizemli" ve "başarılı" varsayılan kimlikler üzerinden dolaşıma girdi. Üretimlerin Batı'da kazandığı prestij, zaman içinde görsel-kültürel (bana göre ideolojik) bir mübadelenin de önünü açtı. Doğu diye tabir edilen "büyük haksızlıklar sarmalı" Batı'ya, Batı'ysa Doğu'ya akmaya başladı. Bu noktayı, Türkiye'deki genç video jenerasyonunun özellikle Doğu'dan (Diyarbakır'dan) beslenen sanatçılarını anlamak için mümkün mertebe vurgulamak gerekir. Diyarbakırlı güncel sanatçılar, ne Balkan ne de Ortadoğulu sanatçılar gibi, coğrafyalarındaki yönetim sorunlarını, bu yönetimlerden duydukları rahatsızlıkları Batılı değerlere karşıtlık üzerinden temellendirmiştir ya da Diyarbakır'daki güncel sanat üretimi Batı'ya [Batı olarak Türk metropollerine ve daha Batı'ya], onun tüm değerler sistemini ta baştan kabul ederek, Kürt sorunuyla ilişkilenmiş/ilişkilendirilmiş bir şekilde girmiştir. Bu ilişkilenmenin kırılma noktasıysa, siyasal-düşünsel yenilginin yarattığı toplumsal çöküntüdür ve çöküntü, Diyarbakır veyahut Batman'dan Batı'ya postalanacak hemen tüm çalışmalarda başat bir öğe olarak yer almıştır.

Daha önce de dile getirdim. Pastoral iktidarın henüz çatlamadığı zamanlarda Diyarbakır, ilk gösterisini *Under The Beach: The Pavement* [Plajın Altında: Kaldırım Taşları][15] sergisiyle gerçekleştirdi. Cengiz Tekin, Erkan Özgen ve yine Erkan Özgen'in önerisiyle Fikret Atay'ın katılım sağladıkları sergi, Diyarbakır ve Batman'dan müteşekkil görünen Doğu'nun İstanbul'a da ilk çıkarmasıydı. Cengiz Tekin ve Erkan Özgen'in öğrencilik yıllarında yer aldıkları birkaç sergiyi [*Genç Etkinlik*/İstanbul[16], *Art And The City*/Diyarbakır[17]] saymazsak, "çıkarma sözcüğü kulağa garip gelmeyecektir. Cengiz Tekin *Çek Sanat Mafyası'na Hayır!* demiş, Erkan Özgen anadilinde *Welat* diye bağırmış, Fikret Atay ise petrol kenti Batman'dan *The Pump* [Pompa] gibi ses çıkarmıştı. *Çek Sanat Mafyası'na Hayır!*, çok açık bir biçimde İstanbul merkezli güncel sanat iktidarlarına saldırıyor, *Welat*, Türkçe altyazılı ilk Kürtçe video olma özelliğiyle birlikte, coğrafik travmayı [savaş ve öteki şeyler] adı da *Welat* olan birey üzerinden şizoid çalkalanmalarla açığa çıkarıyor, *The Pump* [Pompa] ise antikolonyalist/milliyetçi refleksi fallik pompanın üzerine

15. Halil Altındere'nin öneri ve katkıları ve Vasıf Kortun'un küratörlüğüyle Proje4L İstanbul Güncel Sanat Müzesi'nde gerçekleşen sergi, 22 Ekim 2002-17 Ocak 2003, İstanbul.
16. Cengiz Tekin ve Erkan Özgen'in katıldıkları son Genç Etkinlik sergisi, 1998.
17. Küratörlüğünü Şener Özmen'in yaptığı sergi, Diyarbakır'ın ilk güncel sanat sergisiydi, 2001.

çıkarak (pompanın ritmik hareketlerini engellemek veyahut sekteye uğratmak için değil) inişte ve kalkışta ironize ediyordu. Böylece Diyarbakır kendi dilini oluştururken, İstanbul da basından takip edebildiği öte-coğrafyanın ne tür bir kolonyal tacize maruz kaldığını, dijital görüntülerin içine yedirilmiş kodlardan yola çıkarak (doğru ya da yanlış) okumaya çalışıyordu. Diyarbakır [ve Batman] asıl toplu gösterisini, *Under The Beach: The Pavement* sergisinden yaklaşık altı ay sonra, küratörlüğünü Halil Altındere'nin yaptığı *Seni Öldüreceğim İçin Çok Üzgünüm*[18] sergisiyle İstanbullu sanatseverlerin vicdanına seslenerek ortaya koydu. Bu arada Fikret Atay, Vasıf Kortun'un öneri ve girişimleriyle önce New York [Apex Art], ardından İstanbul Bienali, hemen ardından tüm Avrupa kıtasına yayılmış bir güncel sanatçı olarak boy gösterdi. Altındere'nin Diyarbakır ve Batman'dan seçtiği sanatçılar şunlardı: Ali Aksakal, Fatma Akıncı, Fikret Atay, Zeynep Erpolat, Berat Işık, Ahmet Öğüt, Erkan Özgen, Şener Özmen, Cengiz Tekin. Bu ekibin ilk kadın sanatçıları olabilecekken –bu bir mucizeydi!–, güncel sanatı mevcut yapılanmaların yaydığı tehditle sonsuza dek terk eden Fatma Akıncı ve Zeynep Erpolat, ne yazık ki yine Altındere'nin yaptığı *Free Kick/Serbest Vuruş*[19] sergisinde yer almadı. Boşluk, aynı kuşak ve aynı coğrafyadan bir sanatçı kümelenmesiyle [*Hunera Berxwedanî/Direnişçi Sanat*] giderilmiş; ancak "küme" daha ilk sergileriyle yalpalamaya başladıklarını gizlememişti. *Seni Öldüreceğim İçin Çok Üzgünüm*, Diyarbakır ve Batmanlı güncel sanatçıların hiyerarşik ve toprakla ilgili örgütlenme biçimlerinin de ifşasıydı aynı zamanda. Bir liyakat düzeni içinde birleşen ekibin "pastoral yükümlülükler uygulama hakkı ve görevi",[20] manevi yönlendiricinin rolüyle ilgili spekülasyonları da beraberinde getirmiş, yeni sergiler, her sanatçının kendi iktidarını/iktidar ağını yaratmaya-örmeye başlamasıyla son bulmuştu. İktidar, Foucault'nun dediği üzere ya "her yerdeydi" ya da "hiçbir yerde".

Diğer üç kentin [İstanbul, İzmir, Ankara] sahip olduğu kurumsal/tüzel sanatsal yapılanmalar ve "devasa" geleneklerden yoksun Diyarbakır'ın [Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Resim Öğretmenliği Bölümü'ndeki sanat eğitimi, yıllar boyu cami, minare, yatır, çeşme kartpostalları, daha ileride Goya, Rembrandt, Van Gogh tablolarını kopyalamakla geçmiş, akademisyenler ve sevgili kuzucukları 2000'lerde ses getirmeye başlayan Diyarbakırlı güncel sanatçıları "terörden daha

18. Küratörlüğünü Halil Altındere'nin yaptığı sergi. Proje4L İstanbul Güncel Sanat Müzesi, İstanbul, 2003.
19. Küratörlüğünü Halil Altındere'nin yaptığı 9. Uluslararası İstanbul Bienali'yle eş zamanlı gerçekleşen sergi, Antrepo, İstanbul, 2005.
20. Michel Foucault, *Entelektüelin Siyasi İşlevi-Seçme Yazılar*, Ayrıntı Yay., İkinci Basım 2005, s. 211.

tehlikeli" görmeye bu vakitlerde başlamıştı] uluslararası sergilerde boy göstermesi, zikretmeye çalıştığım bu "yoksunluk" haliyle alakalı bir mevzu değil. Bununla birlikte, "yoksunluk, eksiklik, eziklik" hallerinin, video veyahut fotoğraf üretimlerinde işlenmediğini söylemiyorum, bu elbette bitmez-tükenmez bir kaynak olarak her zaman iş gördü; ancak bütün bir görsel izleği bu cepheden okumaya girişmek, Diyarbakırlı sanatçıların üretimlerindeki politik-kültürel ve etnik referansları, yorumların massettiği haliyle görmekten başka bir şeye yaramayacaktır.

Kentlerin (burada ve her yerde Diyarbakır, Ankara ve İzmir) İstanbul'la güncel sanat bağlamında kurdukları ilişkiyi birkaç nedenden ötürü gerekçelendirmeyeceğim. Mitolojik tafsilatın sonu yok. Varoluş nedenlerini kendisi üzerinden ve "kendisi için" yok etmeye başlayan merkez-dışı'nın ulus-aşırı hamlesi (tüm ulus-aşırı hamlelerin merkez tarafından izlendiği, yer yer kontrol edildiği, çevrildiği ve makulleştirildiği bilinmektedir) engebeli araziden "düzlüğe çıkış" değil de nedir? Şu alüvyonlu "düzlük", dağlardan gelen nehirlerin biriktiği merkez değil midir? Keza merkezi yeşertme arzusunun (*Seni Öldüreceğim İçin Çok Üzgünüm* sergisinin basın bülteni, *Doğu İstanbul'u Yeşertiyor* başlığıyla dolaşıma girmişti) sona erdiği mi düşünülmektedir? Diyarbakır'a dönelim. Sorunlu bölgedeki kültürel etkinliklerini 6 yıldır kesintisiz sürdürmeyi başarabilmiş tek ciddi kurum olan DSM (Diyarbakır Sanat Merkezi)[21] yerel, yarı-bölgesel ve uluslararası çağdaş sanat sergilerine 2002'den bu yana ev sahipliği yaparak, kültür ve sanatın İstanbul ve Ankara dışındaki şehirlerde de üretilmesi ve izlenmesinin önünü açmıştı.

Merkezi İstanbul'da bulunan Anadolu Kültür'ün ilk şubesi olan DSM, zaman içinde merkez-dışı'nın olası bir enkazdan "ilk kurtarılacak" kültürel mekânı haline geldi. 2002-2007 arası dönemde Diyarbakır'ı, Diyarbakırlı sanatçıları yerinde görmek, yaşam koşullarını not etmek, bunları raporlara dönüştürmek ve konuyla ilgili brifingler vermek üzere ziyaret edenlerin sayısında gözle görülür bir artış kaydedilmiştir. Bu giriş-çıkışların belirli bir amaç etrafında birleştiğini söylemek mümkün. Çoğunluğu İstanbul ya da sınır-dışında gerçekleşen sergilerle noktalanmış (Kosova'da olduğu gibi) bir hız(lı)-keşif politikasından söz ediyorum. Bu sergilerden belki sadece biri, Diyarbakır'daki güncel sanatçılarca talep edilmiş [*Dilin Gücü/*

21. DSM'nin web sitesi için bkz. www.diyarbakirsanat.org. DSM, 2002 Aralık ayında başlayan sergi serüvenini şu sözlerle açıklamıştır: "Diyarbakır Sanat Merkezi kuruluşundan bu yana, Türkiye'de ve dünyada tanınmış yerli ve yabancı sanatçıların sergilerine ev sahipliği yapıyor. DSM, kimi zaman daha önce bir başka kent ve ülkede izleyiciyle buluşan sergilerin ikinci durağı olurken, kimi zaman da özellikle Diyarbakır için tasarlanan sergileri sanatseverlerin beğenisine sunuyor."

The Force Of Language][22], gerçekleşme şansı bulan diğer sergilerse, merkez-dışı'ndan da destek alarak organize edilmişti.

Sıralamak gerekirse, Beral Madra'nın küratörlüğünde gerçekleşen ve birkaçına Diyarbakır'dan sanatçıların da (Berat Işık, Murat Gök) eşlik ettiği Borusan paket sergileri; *Çoğaltılmış Yapıtlar* [DSM, Eylül 2002], *Password-Şifre:İstanbul* [DSM, 2002], *İmaja Güveniyoruz 2* [2003], küratörlüğünü Anton Lederer, Eyal Danon ve Başak Şenova'nın yaptığı *23. Uluslararası Günümüz Sanatçıları Diyarbakır Sergisi* [Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Konukevi Sergi Salonu, 2004], açılışını Avrupa Birliği Genişlemeden Sorumlu Komisyon Üyesi Gunter Verheugen'in yaptığı *Dilin Gücü 2: Minör-Oluş* sergisi [Ali Akay 2004], yine Anadolu Kültür ve British Council sponsorluğunda, Gülsen Bal'ın küratörlüğüyle gerçekleşen *Where It Was, Shall I Be/Nerede Olduysa Orada Olacağım* [Keçiburcu, 2005] sergisi, devamla, 8. Uluslararası İstanbul Bienali'nden bir seçki ve panel, 9. Uluslararası İstanbul Bienali'nden ziyaret, panel ve gösterim, *"Ya Sev Ya Terk Et"* başlığıyla açılan V. Cetinje Bienali'nden video seçkisi [DSM, 2004], Halil Altındere, Hüseyin Alptekin, Emre Baykal, Erdağ Aksel, Ali Akay, Levent Çalıkoğlu, René Block, Natasa Iliç, Charles Esche, Vasıf Kortun, Başak Şenova, Beral Marda, Eyal Danon, Erden Kosova, Süreyya Evren, Dan Cameron, Gülsen Bal, Hafriyat, Kutluğ Ataman ve daha pek çok küratör, sanat yazarı ve sanatçının ziyaretlerde bulunduğu, sergiler açıp etkinlikler gerçekleştirdiği Diyarbakır, deyim yerindeyse kabuk değiştiriyordu.

Küratörler, Kürt orijinli yerel yönetimlerin işbaşı yapmasını müteakiben, makulleştiği söylenen topraklarda gerçekleştirdikleri bir dizi etkinliğe yerelden sanatçı/katılımcı almak gibi kimi "farzları" yerine getirmeye başlamıştır. Sermayenin işlemesi-dolaşımı yüzde yüz güvenli bir ortama gereksinim duyduğundan, bu durum hiç de şaşırtıcı değildir. Kürtlerin yakın geçmişe nazaran kültürel mücadelelerinde daha aktif ve görünür olması, sivil toplum örgütlerinin nefes almaya başlaması, devletin "izle-kaydet" politikasıyla kültürel pratikleri "malum şiddet"e daha az başvurarak kontrol altına almaya çalışması, tüm bu gelişmeler güncel sanatın Diyarbakır gibi cezaevlerinde Esat Oktay'ların tam mesai işkencehaneler kurduğu bir kentte baş göstermesini zorunlu kılmıştı. Diyarbakır'da güncel sanat, başka türlü söyledikte, geçiciliğinin farkındaydı. Kendilerine muvafakat eden makulleşmenin de öyle...

1990'lar ve sonrası esas alındığında, isimlerini burada zikretmeyi gerekli görmediğim (fakat bundan önce her fırsatta dile getirdiğim) bir

22. Küratörlüğünü Ali Akay'ın yaptığı sergi, Diyarbakır, İstanbul ve Paris'ten katılan sanatçılarla, Dağkapı-Keçiburcu'ndaki Ateş Mabedi'nde düzenlenmişti, 5-21 Aralık 2003.

kuşağın var oluş çabalarına özellikle bakmak gerekiyor. İcat edilmiş geleneğin karşısına köksüzlüğü, debdebenin karşısına oynaklığı, ağırlık yerine eter kıvamında uçuculuğu geçiren bu kuşağın 90'lar pratiği, "BÜYÜK+SANAT+ŞEHİR" gibi genel toplamda genç ve merkez-dışı sanatı, lokal ve düşük yoğunlukta bir sanat olarak gören, modernist tavrı desteklemeyi ihmal eden, *Öteki*'nin "yabanıllık" üzerinden kurduğu temsillere sergilerde şans tanıyarak merkezde meşruiyet kazanmasının yolunu açan, iktidarı ve her türden iktidar ilişkisini, tabuları, mitleri, yasakları; depolitizasyonun yol açtığı suskunluk hallerini "konuşan", "tartışan" bir çağdaş sanat kümelenmesi yaratmakla ilgiliydi.

Genç Etkinlikler, yanı sıra Disiplinlerarası Genç Sanatçılar Derneği'nin düzenlediği Performans Günleri'nde bir araya getirilen genç "eleştirel" dokunuşlar, yapısalcılık sonrası kültürel iklimin sosyolojik ve dilsel rejimlerinden fazlasıyla etkilenmişti. Bu rejimlerin yaydığı liberter/anarşist hava, anlamın (yapıların) yeni anlamlar yaratmayacak şekilde çözülüşüyle, elde bir tek göndermenin kalacağı denklemler üretmeye başladı. Nihayetinde gönderme, sonsuz ve keyfiydi. Bu sonsuzluk ve keyfiyet, dönem sanatının tüm okuma ve yorumlarına sinmiş olarak, 90'lı yılların ikinci çeyreğinde disiplin toplumu[23] ideologları, kültür bekçileri ve "görsel montajlama" ustalarının karşısına açık bir meydan okumayla çıktı. Küratörlüğünü Vasıf Kortun'un yaptığı *Anı-Bellek 1* (1991-92)[24], *Anı-Bellek 2/Elli Numara* (1993)[25] sergileri, Türkiye'de modern-sonrası üretimin "alan ve piyasa"[26] paylaşımını didiklerken, 95 kuşağı sanatçıları da bu unsurların gerici-milliyetçi dönüşümleriyle hesaplaşmak zorunda kaldı.

Öykünün, böyle istatistiki bilgilerle geçiştirilmeyecek kadar yoğun ve çetrefilli olduğunu, *Şizo-Defter*'in 1999'da sergilendiğini, *Art And The City*'nin 2001'e tekabül ettiğini, bölgedeyse geniş çaplı yıldırmaların

23. "Disiplin toplumu" kavramını M. Hardt ve A. Negri'nin *İmparatorluk*'taki açıklamaları ışığında kullandım. Buna göre disiplin toplumu, "...toplumsal komuta mekanizmasının (âdetleri, alışkanlıkları ve üretici pratikleri üreten ve düzenleyen) yaygın bir dispositif'ler ya da aygıtlar şebekesi yoluyla kurulduğu toplumdur. Bu topluma işlerlik kazandırmak ve onun içleme ve/veya dışlama mekanizmalarına itaati sağlamak toplumsal alanın yapısını belirleyen disiplin 'gerekçesi' için yeterli mantıkları sunan disiplin kurumları (hapishane, fabrika, tımarhane, hastane, üniversite, okul vb) vasıtasıyla başarılır. Disiplinci iktidar aslında düşünce ve pratik sınırlarını ve parametrelerini belirleyerek, normal ve/veya sapkın davranışları tarif edip yaptırıma tabi kılarak yönetir" (M. Hardt&A. Negri, *İmparatorluk*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., 2001, s. 47).

24. *Anı-Bellek 1*, Küratör: Vasıf Kortun, 9 Aralık 1991-6 Ocak 1992, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Taksim Güzel Sanatlar Galerisi. Sanatçılar: Halil Akdeniz, İpek Aksüğür Düben, Hüseyin Alptekin&Michael Morris, Selda Asal, Gülsün Karamustafa.

25. *Anı-Bellek 2/Elli Numara*, Küratör: Vasıf Kortun, 4-25 Mayıs 1993, 50 Numara, Spor Caddesi Akaretler, İstanbul. Sanatçılar: Vahap Avşar, Taner Ceylan, İsmet Doğan, Güven İncirlioğlu, Aydan Murtezaoğlu, Lerzan Özer, Eliza Proctor, Bülent Şangar, Emre Zeytinoğlu.

26. *Elli Numara, Anı-Bellek 2*, Vasıf Kortun, s. 17, 1993.

son noktasına vardığını hatırlatmak isterim. Bu anlamda Diyarbakır ne Ankara ne de İzmir'deki "ilginç" sanat hareketlenmeleriyle kıyaslanabilecek, sanatçılar ve üretimleri arasında hiçbir koşulda karşılaştırma yapılamayacak, "benzerlikler" ve "eşzamanlılıklar" kullanılamayacak denli "ciddi" bir olgudur.

2003 yılı, Diyarbakır'da yaşayan ve üreten sanatçılar için bir dönüm noktası olmuştur. İsimleri ve üretimleri, yaşadıkları coğrafyanın etnik çalkantılarıyla anılmaya başlanan Balkan ve Kürt sanatçılar, René Block'un 91 sanatçıyla Kunsthalle Fridericianum (Kassel, Almanya)'da gerçekleştirdiği dev sergide bir araya gelerek, Karl Friedrich May'ın[27] (1842-1912) 1892'de yazdığı *In den Schluchten des Balkan* (Balkan Uçurumlarında) adlı romanıyla veyahut "ütopya ve gerçeklikle" farklı türden bir ilişki kurmayı denemiştir. Uluslararası bir sergide ilk kez temsil edilen Diyarbakır'ın, Karl May'ın yine aynı tarihlerde kaleme aldığı ütopistik *Durchs wilde Kurdistan* (Kürdistan Dağlarında) romanıyla ilişkilendirilmiş olması boşuna değildir.

Balkan uçurumlarına, kendi uçurumlarıyla destek sunmayı görev bilen Diyarbakırlı sanatçıların, birbirlerine travmalarını anlatmak dışında (elbette bu sadece parodidir) seçenekleri kalmamıştır sanki. *Durchs wilde Kurdistan*, Diyarbakır'a 2003'te başlayan uluslararası küratör ziyaretleri ve art arda gerçekleşen güncel sanat sergilerinin de gözden geçirilmiş yeni okumalarını çağrıştırır. Bu ziyaretlerin büyük bölümü, ya Diyarbakır'da ya İstanbul'da veyahut her iki kentte ya da Türkiye dışında (Avrupa'da) gerçekleşen sergilerle sonuçlanmıştır nitekim. 2002'de kurulan Diyarbakır Sanat Merkezi'nin kurumsal kimliği ve yapısı, bölgedeki popülist Kürt siyasal kesimlerini zaman zaman rahatsız etse bile söylemler ve propagandalar sanat ve kültürün Diyarbakır'ı canlandırmaya başladığı gerçeğini izler-dinler kitlenin gözünden düşürememiştir. Diyarbakır artık bir kültür kentidir. Tamamı kültüre kesilmiş bu kentin aşırı-sanat pratiklerine yönelik her eleştiri hasetle ilişkilendirilerek iade edilmiştir.

27. "...Karl May bugün en çok okunan Alman yazarı olmaya devam etmektedir, kitapları sadece Almanya'da yüz milyon nüshadan fazla basılmıştır. Alman edebiyat tarihinin en sevilen kahramanlarına dönüşen Kara Ben Nemsi ve Old Shatterhand, Hacı Halef Ömer ve Winnetou isimleri, genç ve yaşlı tüm okurlar tarafından bilinmektedir. Alman gençlerinin birçok kuşağının Karl May kitaplarıyla (ve romanlarından çekilen sinema filmleriyle) büyümüş olması bu nedenle şaşırtıcı değildir; Albert Einstein, Adolf Hitler, Albert Schweitzer ve Helmut Kohl gibi birbirinden karakter olarak büyük farklılıklar gösteren şahıslar bile onun kitaplarını severek okumaktadır. Hitler yüzünden Amerika'ya göç etmek zorunda kalan tanınmış Alman yazarı Carl Zuckmayer, Karl May'a duyduğu hayranlık yüzünden kızına "Winnetou" ismini vermiştir" (Karl May'ın kitaplarının Türkçe basımı için Johannes Zeilinger'in kaleme aldığı metnin Almanca'dan tam çevirisi Atilla Dirim tarafından yapılmıştır).

İsveç'te Kürt Diasporası. Bir Dilbilimsel Bilginin Korunması, Üretilmesi ve Yayılması*

Clémence Scalbert Yücel

Kürt kimliğinin ifadesi olarak dilin yazılı ve sözlü pratiği, 1990'lı yılların başlarına kadar yasaklanmış ve baskılanmıştır. 1980'li yıllarda hızla oluşan Kürt diasporası[1], kimliğin inşası ve özellikle de dilbilimsel üretim alanında güçlü ve hatta zorlayıcı bir rol oynamıştır. Diaspora bir gidiş ve geliş yeri arasında iki kutuplu bir mantığın yokluğuyla (Simon 1995: 15, 216) ve özellikle son derece "merkezsiz" ve "çok merkezli" oluşuyla (Bruneau 1995: 16; Ma-Mung) tanımlanır. Bazı alanlar bunları açıkça topluyor ve onlara göre kimliğin inşası öncelikle, köken ülkesinin çevresinde anlam kazanıyor ve biçimini alıyor. Ayrıca gidilen ülkenin özellikleri ya da göçmen nüfusun oranı gibi nedenlerle, diaspora ağı alanında bazı mekânlarda bir yığılma olabilir.

* "La diaspora Kurde en Suède. Conservation, production et diffusion d'un savoir ilnguistique" adıyla, *European Journal of Turkish Studies*, dergisinin 5. sayısında (2006) yayımlandı.

1. Türkiye kökenli Kürt nüfusu ve dili Kurmancî'yi hesaba katacağız. Zazaca diğer Kürt dillerine göre açıkça bir azınlık dili konumundadır. Gerçekten, her ülkedeki politik gelişmeler bu kadar farklıyken Kürtlerin durumu, Kürt nüfusları ve dilleri arasındaki ilişkiler ülkeden ülkeye değişmektedir.

İsveç'teki Kürt diasporası üzerine çalışma tercihimizi bu işlevsel ayrım ve diaspora mekânlarının düzenlenişiyle açıklayabiliriz. Gerçekten İsveç, Kürt diasporasında 1980'li yılların başından beri kimliğin, dilin ve belleğin bir sığınağı ve aynı zamanda Kürt edebi ve dilbilimsel yaratımın alanı gibidir. Bu özgül bir bilginin üretim alanı anlamına gelmektedir: Kendi dili, benliği ve kimliği üzerine bir bilgi. Bu bilgiyi üretir, onu saklar ve yayar. Burada İsveç'in kimlik inşası ve özellikle dilbilimsel üretim alanındaki özgül rolünü açıklamak, İsveç'in bu rolü nasıl edindiğini anlamak ve bu rolün idamesini incelemek gerekir.

İsveç'e Kürt göçünün doğası, İsveç'in kültür politikası olduğu kadar ve özellikle göç politikaları Kürt diaspora mekânlarının oluşumunu sağlar. Bu diaspora, özneleri için Kürt olmayı belirten temel şeylerden biri olan Kürt kimliği ve dilini inşa etme ve koruma çabasıyla, diğer yandan edebi ve yazınsal yaratımla tanımlanır. Eğer bu mekân İsveç'te ve daha az bir ölçüde diasporanın diğer Avrupa ülkelerinde öncelikle kapalı bir toplum olarak işliyorsa da bu ülkede yapılan müdahalelerin, 1990'lı yıllarda Kürtlerin gittikçe özgürleşmesini sağladığından beri Türkiye'de, bunun son derece önemli bir rol oynadığını göreceğiz.

I. İSVEÇ'İN, ÖZGÜLLÜĞÜNÜN OLUŞUMU POLİTİK KÜRT GÖÇÜ

İsveç'e Kürt göçü 1960'lı yıllarda gitgide artarak başlar ve 1971 ve özellikle 1980 Darbeleri'yle bağlantılı olarak artar. Almanya hatta Fransa'ya göç hareketlerine oranla her defasında çok az daha yoğundur.[2] Bu Kürt göçü politik ve ekonomik sebeplere bağlıdır. Rohat Alakom'a göre, ekonomik göç en eskisidir. Öncelikle etkilenenler Aksaray, Konya gibi Anadolu'nun merkezindeki Kürtlerdir. Bu kişiler 1960'lı yıllardan beri Stockholm ve Göteborg bölgelerine işçi olarak gelir (Alakom 1991: 12; Alakom 2002: 39). Merkez Anadolu'dan gelen bu Kürtlerin hepsi politik mücadelede yer almıştır. Ve sürgünde aralarından birçoğu Kürt kimliğini yeniden keşfetmiş ve onu korumaya çalışmıştır. 1997'den beri, Anadolu Kürtleri tarafından Apec Yayınları'ndan yayımlanan dergi *Birnebûn*'un sayfalarında bunlar doğrulanmıştır. Başlığı, *Hatırlamak*, amacına yönelik olarak manidardır. Sıklıkla politik ve ekonomik göç arasında yapılan ayrımı bağlantılandırmak önemlidir. Stéphane Dufoix şöyle der: "Her zaman göçün ekonomik ve politik nedenlerini ayırmanın

2. Her ne kadar Avrupa'daki Kürt nüfusuna yönelik hiçbir nüfus sayımı yapılmadıysa da, Almanya'da 500 ila 600.000 arası, Fransa'da 120 ila 130.000 arası ve İsveç'te 20 ila 30.000 arası Kürt olduğunu söyleyebiliriz. Bkz. http://www.institutkurde.org/kurdorama/. 22/06/2007.

zorluğu bir yana, bu düşünüş bizi gelinen ülkede gerçekleşen 'tabiat değişimlerini' hesaba katmaktan alıkoyar: Ekonomik nedenlerle göç etmiş kişiler politikleşir, politik nedenlerle göç etmiş kişiler köken ülkesine yönelik politik faaliyetlerde baş göstermez, birçok kişi için koptuğunu düşündüğü terk ettiği ülkeyle bağ yeniden kurulur" (Dufoix 2003: 70).

İsveç'teki Kürt göçmenlerin hepsi politik bireylerdir: Bu kişiler, Türkiye'de darbenin yok ettiği fakat Avrupa'nın başka yerleri gibi İsveç'te de yeni bir gelişim gösteren birçok politik partinin militanıdır.[3] Bunlar 1980'li yıllarda, İsveç'e gelmeden önce yazmaya başlayan Rojen Barnas, Mehmet Emin Bozarslan, Cigerxwîn gibi yazarlardır. Militan ve yazar arasında ayrım yapmanın da güç olduğunu göz önünde tutmak gerekir. Gerçekten İsveç'te sürgün yaşayan politik militanlar yeni bir militanlık biçimi uygulamıştır. Çoğu için politik faaliyetler ülke dışında anlamsızdır. Burada politik aktivizmden kültürel aktivizme doğru kayan bir yönelim değişikliğiyle karşılaşıyoruz. Fakat kültür bir tavır alış olarak tasarlanmıştır. En tanınır Kürt yazar Mehmed Uzun "tavır almak" terimini kullanır. İsveç'te, eğer dili "yok olma tehlikesi" içinde olmasaydı kuşkusuz ki İsveççe yazacağını söyler ve Kürtçe yazmasının bir tavır olduğunu ifade eder (Uzun 1996: 118-119). İsveç'te güçlü olan bu yeni kültürel militanlık biçimi İsveç politikalarınca da teşvik edilir.

İsveç'e göç etmiş Kürt nüfusu son derece hızlı bir şekilde kültürel, politik ya da bölgesel dernekler olarak örgütlenir. İlk Kürt örgütü, kurucularının çoğunun merkez Anadolu'dan Kürtler olduğu bir işçi derneğidir. İsveçli Kürt İşçiler Derneği [*Komeleya Karkeran a Kurdî – Swedî*] 1976'da kurulmuştur (Alakom 2002: 40). Çok hızlıca tüm ülkede yoğun bir dernek ağı oluşur ve 1981'den itibaren bu ağ Kürdistan Toplulukları Federasyonu [*Federasyona Komelên Kurdistanê*] altındadır.[4] Bu federasyon, katılmak isteyen tüm dernekleri politik, dilsel ya da bölgesel bir ayrım yapmaksızın bir araya getirir. Bugün tüm İsveç'te kırk kadar örgütü toplar. 1982'den beri bir bölümü Kurmancî, bir bölümü Zazaca ve bir bölümü Soranîce olan *Berbang* dergisini yayımlar. Federasyonun itiraz kabul etmez amaçlarından biri çeşitlilik içinde, tüm köken ve dillerden Kürtleri bir araya getirmektir.[5]

3. Partiler, bu partilerin propagandalarıyla yeniden düzenlenecektir. Buna karşılık, bu partiler Almanya'da daha güçlüdür çünkü İsveç'ten daha yoğun bir hareketlilik içinde olduğu Almanya'da, daha önemli bir Kürt nüfusu vardır.

4. Bundan sonra İsveç Kürt Toplulukları Federasyonu olarak adlandırılacaktır [*Federasyona Komelên Kurd li Swedê*].

5. Federasyonun yaptığı ve 1992'de *Berbang*'ın 78. sayısında, 6.-7. sayfalarda yayımlanan bir ankete göre, Türkiye kökenli dergi okurları Irak kökenlilerden çok daha fazladır; okurların %74'ünü teşkil eder.

İsveç'te entegrasyonun son derece hızlı olduğunu görüyoruz: Birkaç yıl federasyonun kurulması ve lobi faaliyetlerine başlaması için yeterli oluyor, Kürtler aynı hızla İsveç seçmen listesinde yer alıyor.[6] İsveç'teki Kürt göçmenlerin politik doğası, Türkiye'de harekete geçmiş politik hareket ya da kişilerin varlığı bu entegrasyonu kısmen açıklıyor. Gelinen ülkede köken ülkenin çevresinde harekete kapasitesi diasporanın işlevini gösterir. Diaspora yalnızca entelektüel elitlerin ortaya çıkmasıyla oluşmaz; aynı zamanda gitgide köken ülke dışında doğan ve topluluğu örgütleme sorumluluğunu alan sermayedarların ortaya çıkmasıyla oluşur (Bruneau, 1995: 9). Bu entegrasyon aynı zamanda İsveç göçmen politikalarının sayesinde olmaktadır. Bu politikalardan kazançlı çıkmak için harekete geçen Kürt topluluğunun İsveç'te entegre olmasını sağlamaktadır. Böylesine işleyen Kürt diasporasının kapasitesi ve özellikle İsveç'in kültürel ve dilsel alan üzerinden diaspora mekânı olarak gelişimi, Avrupa'da bir istisna olan İsveç'in göç ve kültür politikalarıyla açıklanır.

AVRUPA'DA İSVEÇ'İN İSTİSNAİ GÖÇMEN POLİTİKALARI

Geleneksel olarak göç veren ülke, İsveç 1960'lı yıllardan itibaren göç alan bir ülkeye dönüşür. 1970'li yıllarda önemli bir göç alır. İsveç Devleti ülkenin göç alımının durmayacağını ve birçok göçmenin kendi ülkesine fark eder ve 1975'te Parlamento bundan böyle göç politikasının dayanacağı üç ilke belirler: Eşitlik, seçim özgürlüğü ve işbirliği.[7] Eşitlikten anlaşılan, haklar ve koşulların elverişliliği açısından göçmen nüfus ve nüfusun geri kalanı arasında bir fark olmamasıdır. Toplumun tüm üyeleri köken kültürleriyle ilgili olan faaliyetleri yapabileceği gibi, dilini korumu ve geliştirme açısından aynı olasılıklardan yararlanmalıdır. Seçim özgürlüğünden anlaşılan, göçmen nüfusun İsveç kültürüyle ne kadar özdeşleşeceğine, köken kültürünü ne kadar muhafaza edeceğine kendisinin karar vereceğidir; İsveçlilere gelirsek, göçmenlerin seçim-

6. İsveç'te Kürt nüfusu özellikle partilere aktif katılım, parlamento, belediye faaliyetleri gibi başta yerel politika olmak üzere, politik yaşama kolayca entegre olmuştur. Nalin Baksî, yazar Mahmut Baksî'nin kız kardeşi,Sosyal Demokrat Parti'den 1974'ten beri milletvekilidir. Birçok Kürt, İsveç politik yaşamına uzun zaman hâkim olmuş olan bu partinin içinde politik olarak aktiftir. 1997'de Federasyon Başkanı Keya İzol Kürtleri yasal oylamaya katılmaya davet eder ve Berbang'ın 1997 Eylül'ü tarihli özel sayısında gösterilen Kürt adayları destekler. Dergiye göre, Kürt temsilcilerin olmasının iki yararı vardır: Bir yandan, bu İsveç'te genel olarak yabancıların, özel olarak Kürtlerin durumunu iyileştirebilir; diğer yandan, güncel politika içerisinde Kürt sorununun yerini güçlendirmeye yardımcı olabilir.

7. Regeringsproposition, 1975, *26 om riktlinjer för invandrar - och minoritetspolitikers.* Aktaran: Carnbau-Lampa, 1998.

lerine ve asimilasyonu reddetme olasılıklarına saygı duymak zorundadır. Göçmenler İsveç'in sosyal ve politik yaşamına tamamıyla katılabilmelidir; bu da işbirliği ilkesidir.[8]

Bazı araştırmacılar, göçmen topluluklarının ve Finlandiyalıların yaşadıkları dil sorunlarına dikkat çekmiştir. Finlandiyali çocukların ne kendi köken dillerini ne İsveç dilini doğru konuşabildikleri, yazabildikleri durumu nitelemek için "yarı dillilik" (*Halvspråkighet*) tanımını kullanıyoruz. Bu durumun çocuğun psikolojik ve duygusal gelişimi için tehlikeli sonuçları olduğu tespit edildi. "Yarı dillilik" terimi daha sonra farklı kökenlerden göçmenlerin durumunu nitelemek için kullanıldı. (Cabau 1996: 332).

"Aktif çift dillilik" fikri 1974'de azınlıkların ve göçmenlerin durumu üzerine bir raporda geliştirildi (Sou, 1974). 1975'te hükümetin göçmen ve azınlık politikalarına yönelik önerilerinde övüldü.[9] "Aktif çift dillilik" bireyin kolaylıkla iki dili konuşabileceği ve yazabileceği duruma tekabül eder; her dil ait olduğu kültürde güçlüce vardır ve onu "kültüründen" "Aktif çift dilli" kişi dil yoluyla iki kültürel ortamda da rahatlıkla hareket edebilir. Fikir, İsveçlilerin göçmen çocuğun ailesinde gerçek bir fenomen oluşturan yaşayan dile referansla "aile dilleri" dediği, anadilleri [*modersmål]* harekete geçirmek amacıyla en rahat zamanda ileri sürüldü (Cabau-Lampa 1999: 77). Dil aileyle, ebeveynlerle ilişkilidir; kültürün özünde bulunan, ondan ayrılamaz bir öğe teşkil eder. Béatrice Cabau'nun kullanmayı tercih ettiği (1996) "köken kültürü dili" (KKD) bizim burada kullandığımız terimdir. 1985'te aile dilinin tanımı ailenin gündelik iletişim diline indirgenmiştir (Cabau-Lampa 1999: 77). 1997'den beri, mevzuat ve yasalarda aile dili yerine anadil terimi tercih edilmektedir (Boyd 2001: 188-190).[10]

"Aktif çift dillilik" fikri üzerine temellenen KKD üzerine 1977 reformu öğrenimlerini mümkün kıldı.[11] İsveççe'den başka bir anadili olan, aile içinde başka bir dil kullanan tüm öğrenciler KKD derslerini, 7 ve 16 yaşlar arasındaki öğrenciler için ilkokul birinci sınıftan ortaokul dokuzuncu sınıfa kadar zorunlu olan öğrenim süresince takip edebilir. Bu dersler derin dil bilgisini kazandırmaya hizmet etmelidir: Dilbilgisini,

8. İsveç göçmen politikalarını ve göçmenlere dil öğretimini kapsayan detaylı bir çalışma için; Cabau–1996. Bu kitap 1998'de yayınlanmış bir doktora tezidir. Burada yayımlanan kitaptan değil, tezden yararlanıyoruz.

9. Regeringsproposition, 1975, *26 om riktlinjer för invandrar – och minoritetspolitikers.* Bu teklif Cabau-Lampa tarafından 1999'da yapılmıştır.

10. "Aile dili" ifadesi 1990'lı yıllarda eleştirilmiştir. Bir dilin yalnızca özel alanda kullanılıyormuş gibi bir algı yaratarak dilin değerini düşürme tehlikesi taşıdığı için eleştirildi (Cambau-Lampa 1998: 77-78).

11. Regeringsproposition, 1975-1976, *118 om hemspråksundervisning för invandrarbarb.*

dilin yapısını öğrenmek vb dilin kültürün içinde bulunan bir öğe olarak düşünürsek, bu eğitim; köken ülke ve kültür hakkındaki bilgilerin gelişimini, özgüveni pekiştirmeyi, çift kültürlü kimlikler ve yetenekleriyle çift dilli bireylerin gelişimini amaçlar.[1] Aynı zamanda neye yol açtığına bağlı olarak, gerçek bir diaspora gelişim mekânına dönüşebilecek bellek oluşumu ve aktarımı için yararlıdır. Diaspora topluluğu, köken ülkesinden uzaklaşmış olmasına rağmen, geldiği topluma entegre olarak kendi belleğini yaratır, kolektif geçmişini (yeniden) inşa eder ve onu aktarır.

KKD eğitim sistemi 1977'den beri birçok düzenlemeyle yeniden elden geçirildi. Bugün belediyeler, okullarla ilgili düzenlemeler konusunda da yetkili ve öğrenimi nasıl isterlerse o şekilde düzenleme konusunda özgürler. Beş ya da daha fazla öğrenciden oluşan tüm gruplara, öğrenciler uygun olduğu takdirde anadil eğitimi sağlamak zorundalar.[2] Bu dersleri düzenlemek için birden fazla okul bir araya gelebilir. Bu eğitim her zaman tercihe bağlıdır ve muaf olmak için birçok yol vardır; tüm durumlarda her öğrenci haftada iki defa üç saatlik eğitim alır. Öğrenci birinci sınıftan dokuzuncu sınıfa kadar, zorunlu eğitim süreci boyunca anadilini seçebilir, altıncı sınıftan dokuzuncu sınıfa kadar, ortaokulda yabancı bir dil öğrenmek yerine anadilini öğrenebilir ve zaman çizelgesinde boş bırakılmış saatlerde anadil öğrenimi görebilir. Ortaöğretimin zorunlu olmayan son üç yılında, öğrenci anadilinde staj görebilir.[3] Kendine özgü bir dil profili görülen okularda, bazı konulardaki eğitimler KKD'de olmayabilir.[4] Benzer şekilde, anadilleri İsveççe olmayan bu çocuklar "ikincil dil olarak İsveççe'yi" seçebilir. Bu öğrencilere İsveççe eğitimi izleyebilmesi için gerekli yeterliliklerini geliştirmesine yardımcı olmalıdır. Bu eğitim tüm ilk ve ortaöğretim boyunca mevcuttur. İsveç'te anadil olarak 60 civarında dil öğretilmektedir; bu diller arasında Kürtçe ilk ondadır (Cabau-Lampa 1999: 81-82; Boyd– 2001: 181).

---

1. http://www.skolverket.se/sb/d/354/a/1256. 25/06/2007.

2. 1998'den itibaren Sami, Fince, İsveç'in kuzeyindeki Finlilerin konuştuğu Meänkieli, Eskanazice ve Romanca Avrupa Birliği kriterlerine göre azınlık dilleri satatüsüne kondu. Göçmen dillerinin aksine, bu beş azınlığın üyeleri okulda talep 5 kişiden az öğrenciden gelse de evlerinde anadillerini konuşmadıkları durumda dahi kendi dillerinde eğitim alabiliyordu. Bkz. http://modersmal.skolutveckling.se/projekt/modules.php?op=modload&name=Sections&file=index&req=viewarticle&artid=11&page=1 ve http://www.skolverket.se/sb/d/354/a/1256. 25/06/2007.

3. http://modersmal.skolutveckling.se/projekt/modules.php?op=modload&name=Sections&file=index&req=viewarticle&artid=11&page=1, 25/06/2007. Aynı zamanda; Cabau-Lampa 1999, s. 80-81.

4. http://www.skolverket.se/sb/d/354/a/1256. 25/06/2007. Bu daha 1985'te vardı. Rexnegir'in aktardığı gibi Fince, Yunanca, Yugoslavca ve kimi yerlerde Türkçe ve Asurca gibi büyük dillerin okurları, zorunlu eğitimin ilk altı yılında da KDD eğitiminden faydalanabiliyordu. Rexnegir, Z. (1985) *Li Swêdê Perwerde û Hindekariya Kurdî*, *Berbang* 4, s. 5.

Öğrenciler İçin Yüksek Öğretim

Rohat Alakom'a göre (2006:183) KKD kapsamında Kürtçe eğitimi, Stockholm'un Hudding semtinde 1977 reformunun kabul edilmesiyle başlıyor. Başlangıçta çok az etkili oluyor; bir yandan ülkedeki Kürt çocuk nüfusu az, diğer yandan Kürt öğretmen ve eğitim materyalleri yetersiz. Reşo Zîlan'a göre, bu öğretmenler çok nadir olarak yetiştirilmiştir ve Türkiye'den geldikleri için Kürtçe bilgileri oldukça kısıtlıdır: Sözlü temellere sahiptir fakat dilbilgisine dair hiçbir bilgileri yoktur. Öte yandan, İsveç Devleti'nde hiçbir topluluk Kürt nüfusun arzularını dillendirememekteydi. Kurulmuş olan Kürdistan Toplulukları Federasyonu bu sınıfların açılmasında kritik bir rol oynayacaktır.[5]

Federasyon'un Üniversite ve Yüksek Öğrenim Bakanlığı'ndan talebi sonucunda Stockholm Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde[6] [*Högskolan för Lärarutbildning i Stockholm*] bir Kürt bölümü açıldı. Okul öğrencileri pedagoji, dil, edebiyat ve tarih derslerini alıyor.[7] Kurmancî'de olduğu gibi Soranîce'de de yetkinleşiyorlar ve Kürtlerin kullandığı Latin, Arap ve Kiril alfabelerini öğreniyorlar. İlk dönem 1984'te 19'u Türkiye Kürdistan'ından olmak üzere 22 kişi olarak kuruldu.[8] 1984'ten beri Federasyon öğretmen olmaya elverişli kişileri harekete geçirmek için önemli bir medya reklamı yaptı. Bugün, İsveç KKD'de 200 civarında Kürt öğretmen vardır (Alakom 2006: 188).

5. Li Stockolmê di Xwendegeha Bilind a Mamostetiyê de Beşa Kurdî Vebû [Stockholm Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde Bir Kürt Bölümü Açıldı], *Armanc* 52, 1984, s. 12-13. Reşo Zîlan Kürtçe öğreten ilk iki öğretmenden biridir.

6. Fransızca orijinal metinde *Ecole Normale de Stockholm* olarak geçiyor; bu okullar sadece ilköğretim öğretmenleri yetiştiren kurumlardır. Türkiye'de böyle bir kurum olmadığı için anlamı en yakın olan eğitim fakültesi olarak çevirmeyi tercih ettim. (ç.n.)

7. Bugün öğretmenlerin formasyonuna dair genel bir değerlendirme için; Cabau-Lampa 1999: 78-79.

8. *Li Stockolmê di Xwendegeha Bilind a Mamostetiyê de Beşa Kurdî Vebû* [Stockholm Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde Bir Kürt Bölümü Açıldı], *Armanc* 52, 1984, s. 12.

Yıllar		Kurmancî	Soranîce
1997	Katılma hakkına sahip olan kişi sayısı	3441	996
	Katılan kişi sayısı	1861	693
		54 %	69,5 %
1998	Katılma hakkına sahip olan kişi sayısı	3904	1237
	Katılan kişi sayısı	2159	835
		55%	67,5 %
1999	Katılma hakkına sahip olan kişi sayısı	3864	1888
	Katılan kişi sayısı	2013	1257
		52 %	66,5 %
2000	Katılma hakkına sahip olan kişi sayısı	4422	2250
	Katılan kişi sayısı	2211	1569
		50 %	69,7 %
2001	Katılma hakkına sahip olan kişi sayısı	4507	2279
	Katılan kişi sayısı	2271	1922
		50 %	69 %
2004	Katılma hakkına sahip olan kişi sayısı	5181	3865
	Katılan kişi sayısı	2894	2881
		55,3 %	74, 54%

Tablo I. Birinci ve dokuzuncu sınıf arasında Soranîce ve Kurmancî konuşan çocuklar Kürtçe dersinden etkili bir şekilde faydalanıyor.
Kaynak: http://modersmal.skolutveckling.se/nordkurdiska/kurdi_li_swede/index_model.htm; http://www.dibistanakurdi.com/modules.php?name=News&file=article&sid=74&mode=&order=0&thold=0 07.03.2007

İlk ve ortaöğrenimde anadillerini öğrenen Kürt çocuk sayısı artacak. Bugün, KKD kapsamında Soranîce ya da Kurmancî öğrenen 5000'den fazla öğrenci var. Tablo I'i okuduğumuzda, bu derslere yasal olarak katılan kişilerin sayısının brüt değerlerinin, katılan kişi sayısı gibi Soranîce konuşanlar, Kurmancî konuşanlar için olduğu gibi artmakta olduğunu rahatlıkla görebiliyoruz. Her defasında, izafi değerlere baktığımızda Kurmancî konuşanlarda bir azalma ve Soranîce konuşanlarda bir duraganlık görüyoruz. Ayrıca anadil sınıfını etkili kullanan Soranîce konuşanlar ve Kurmancî konuşanlar arasındaki oran farkı hatırı sayılır ölçüdedir: Çoğu Türkiye'den gelmiş olan Kurmancî dersine katılma hakkına sahip olan kişilerin %50'si kendi haklarından yararlanırken, İran ve Irak kökenli Soranîce konuşanların %70'i kendi haklarından ya-

rarlanmaktadır. Kürt öğretmen Haydar Diljen, bunu iki etkenle açıklar: Bir yandan asimilasyon kurbanı olan Türkiye Kürtleri, diğer yandan Irak Kürdistan'ının politik, sosyal ve kültürel yaşam alanlarının hepsinde Kürtçe'nin güçlü ve neredeyse ayrıcalıklı kullanımı.[9] Gerçekten, Irak Kürtleri Kürtçe'yi gündelik olarak tüm alanlarda kullanmaktadır. Egemen dil Türkçe'yi öğrenmiş olan Türkiye Kürtlerinde bu durum çok daha enderdir.

Bu eşitsizlik açıklayıcıdır ve tersine çevrilmiş olarak yayıncılık gibi eğitime yakın alanlarda görülür. İsveç'te edebi ve dil alanındaki başlıca Kürt aktivistleri, Kürt dilinin Irak'ın aksine yasak olduğu Türkiye kökenlidir. İsveç'te Kürt dili eğitiminin gelişimine aktif olarak katkıda bulunan kişilerin neredeyse hepsi Türkiye kökenlidir. Her ne kadar bir bölümü Soranîce yayın yapsa dahi tüm Kürt dili yayınevleri, Türkiye Kürtleri tarafından yönetilmektedir.[10] Bu tespitler, özellikle 1991'den beri ülkede zaten önemli araçlardan yararlanan Irak Kürtlerinde ifade edilmeyen ya da aynı şekilde ifade edilmeyen bir ihtiyacın, dil ve kimliğin (yeniden) inşası konusunda gerçek bir ihtiyacın işaretidir.[11] Türkiye kökenli Kürtler için, Irak Kürtlerinin aksine çok yakın bir tarihe kadar Avrupa ve özellikle İsveç, olanaklı tek topraktı. Türkiye Kürtlerinde Kürtçe'nin kullanımı Irak Kürtlerine kıyasla daha nadir olarak kendiliğinden gelişiyorken, Kürtçe'nin kullanımının politik değeri de kesinlikle daha önemliydi.

Türkiye Kürtlerine yönelik bu eğitim zaferi azalmış görünüyor. Kürtçe derslerinin gerçekleşmeye başladığı zaman birçok Kürt çocuk KKD kapsamında Türkçe dersleri aldı: Kürt işçilerin çocukları olduğu kadar, Kürt politikacılarının çocukları, hatta Kürt öğretmenlerin çocukları İsveççe ve Kürtçe değil, İsveççe ve Türkçe öğreniyor.[12] 1985'te, Rexnegir Türkiye'de talep ettikleri anadilde eğitim hakkının Kürtler tarafından kullanılmadığını ortaya koymuştur. Yazar, bu insanların "Kemalist" olarak nitelenen okullara çocuklarını yollamasının güçlü ve acı veren çeliş-

9. http://www.dibistanakurdi.com/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=21. 07.03.2007.

10. Bir istisna: Yayınevi ve dağıtım firması olan *Kitab-ı Erzan* bir İran Kürt'ü tarafından yönetilmekte ve özellikle Farsça ve Soranîce yayın yapmaktadır. Zaten, Soranîce konuşan bazı kişiler, bazı eserlerin çevirisi ve redaksiyonuna yardım etmek için Kurmancî yayın yapan yayınevleriyle ilişkilidir.

11. Bugün Irak Kürdistanı'nda kitaplar, dergiler ve gazeteler yasal olarak yüksek kalitede basılmaktadır ve öğrenim dili Kürtçe'dir. *Dibistana Kurdî*'ye göre, İsveç'te 1936 ve 1999 arasında Kurmancî yayımlanan kitap sayısı Soranî yayımlanan kitap sayısından çok az daha fazladır; biri 420 ve biri 385 adettir.

12. Rexnegir, Z., 1985, *Li Swêdê Perwerde û Hindekariya Kurdî* [İsveç'te Kürtçe'nin Eğitim ve Öğretimi], *Berbang* 4, s. 4-6.

kisini ortaya koymuştur.[13] 1985'te Rexnegir, Federasyon'un ve aynı zamanda İsveç'teki tüm Kürt derneklerinin ve yayınlarının yaratması gereken etkiyi ve yapması gereken önemli işleri vurgulamıştır: Dil birliğinin ve eğitiminin yararını savunmalı, aileleri bu konuda bilgilendirmeli, öğretmenlerin daha başarılı olmalarını sağlamalı ve onları model olabilecek yeterliliğe ulaştırmalıdır. KKD kapsamında Kurmancî öğrenen çocuk sayısı gitgide artmaktadır. Gözlemleyebildiğimiz kadarıyla, Kürt çocukları Kürtçe derslerini takip edebildikleri her defasında, bu çocukların Kürtçe bilgileri olsa dahi, kimi zaman bir üyesinin Kürt olmadığı aileleriyle, kız ya da erkek kardeşleriyle ya da arkadaşlarıyla çok ender Kürtçe konuşur.[14] Yine de bu eğitim, çocukların konuşmasalar dahi kendi dillerini tanımasına, dil kimliğin bir taşıyıcısı olarak kurulurken Kürtlüklerini korumalarına yaramaktadır.

Programlar: Dil ve Kimlik

1987'den beri Ahmet Tîgrîs ve Uppsala'da Haykurd Yayınları'ndan Ahmet Cantekîn, Haydar Diljen ve Stockholm'da Bareş Battê'in öğrencisi olan Kürt öğretmenler Kürt dili programları hazırlamaya çalışıyor. Bu programlar ya direkt Kürt yayınevleri ya İsveç Devleti tarafından KKD sınıfları için yayımlanan birçok kılavuz kitapta açıklandı. Göçmen Bürosu'nun [*Invandrarförlaget*] ve bu yayınları ya finanse eden ya kendisi yayımlayan Ulusal Eğitim Kurumları İdaresi [*Skolverket*][15] aracılığıyla 1979'dan beri devletin bu kılavuzların oluşturulmasına katılımı sağlanıyor. *Skolverket* aynı zamanda Lexin koleksiyonu kapsamında 2001'de Reşo Zîlan tarafından düzenlenen İsveççe-Kürtçe bir sözlük yayımladı. Bu koleksiyon özellikle KDD dersleri için hazırlanan sözlüklerden oluşuyor.[16]

13. Türk sınıflarında kullanılan okul gereçleri genellikle Türkiye'den gelmektedir.

14. Bu gözlemler Ahmet Tîgrîs'nin Kürt sınıflarındaki öğrencilerle yaptığı görüşmelerle onaylanmıştır. Eğer evde Kürtçe konuşuluyorsa, kardeş ve arkadaşlarla İsveççe konuşmayı tercih ediyoruz. Zinar: "Evde Kürtçe konuşuyoruz. Fakat kardeşlerimle bazen İsveççe konuşuyoruz. İsveççe kolay. Bir düğün ya da bayram olduğunda, Kürt çocuklarla İsveççe konuşuyoruz. Çünkü İsveççe kolay." (*Em di mal de bi kurdî qise dikin. Lê carnan bi xwişk û birayên xwe bi Swedî qise dikim. Swedî hêsa ye ... Dema dawet û şevên şayiyê çê dibin em zarokên Kurd tên bav hevdû û em bi Swedî qise dikin. Ji ber ku Swedî hêsa ye*), *Berbang* 68, 1990, s. 19.

15. Milli Eğitim ve Bilim Bakanlığı'nın yetkisi altında 1991'de kurulmuş olan Skolverket Ulusal Kamu Eğitimi yönetimindeki Skolöverstyrelsen'in yerini alır.

16. LEX-IN (Lexikon för Invandrare-Yabancılar için sözlükler) projesini yaratma kararı 1979'da Skolöverstyrelsen tarafında yabancı dillerin öğrenimi için iyi sözlüklerin yokluğunun meydana çıkması karşısında alındı. Önemli sayıda üniversiteyi de kapsayan eğitim kurumları için yürütülen proje devletin göçmen kurumları tarafından yönetildi. Amacı göçmenlerde "aktif çift dilliliği" sağlamaktı. Bu koleksiyon kapsamında 15 sözlük yayımlandı. 2007 ocağından itibaren İsveç Dil Konseyi, Språkrådet bu projeden sorumludur.

Birinci sınıftan dokuzuncu sınıfa kadar süren zorunlu eğitim programları 1991'de *Berbang*'ın 75. sayısında yayımlandı. Okuma ve yazma öğrenimi ikinci sınıftan beri program dahilinde. Birinci sınıftan başlayarak Kürt ve aynı zamanda İsveç danslarını, masallarını ve şarkılarını öğrenmeye başlıyor ve ikinci sınıfta Kürt kültürü öğrenimi artıyor. İkinci seviyeden itibaren, yani dördüncü, beşinci ve altıncı sınıflar boyunca Kürdistan'ın bazı yerlerinin, "Kürdistan'ın komşularının", "işgal edilen ülkelerin", şehirlerin, ırmakların, dağların incelenmesinden oluşan köken ülke coğrafyası, Kürt tarihi üzerine çalışmaya başlıyor ve aynı zamanda ulusal bayramlar ve özellikle *Newroz* hakkında bilgileniyoruz. Üçüncü seviyede, tüm bu meseleler detaylıca ele alınıyor ve edebiyat öğrenmeye başlıyoruz.[17] Bu kültür-dil eğitimi başlangıcından itibaren aynı zamanda bir kimlik, hatta ulusal kimlik eğitimi. Mesela Anne-Marie Thiesse'in belirttiği (1999) tüm ulusal özellikler bu programlarda var. Bunun ilk amacı dil öğrenimini sağlamak. İsveç göçmen politikalarınca kültür desteği ve kültür taşıyıcılığı olarak düşünüldüğü için yayınlar, kültür ve kimliği ele almalı: İlk kılavuz olarak 2002'de lise sınıfları için yayımlanmış olan Diljen, Erdem, Lewendi, Karim'in yazarı olduğu *Dergûşa Nasnameyê* [*Kimliğin Beşiği*] öğrencilerin Kürt kimliğinin pekiştirilmesini temel hedef olarak alıyor. Kitabın ilk cümlesi öğrencilere onlar için Kürt olmanın ne ifade ettiğini sorarak başlıyor: Öğrenciler yayının tamamına göz gezdirdikten sonra bu soruyu cevaplama yeterliliğine sahip olmalıdır. Tüm öğrenciler dillerini tanıyarak ve severek daha sonra Kürt olmakla birbirine bağlanır: "Kimliğim, Kürt dilidir" (Diljen, Erdem, Lewendi, Karim 2002: 33). Kimlik ve dil arasındaki bu sıkı bağ Türkiye'de oluşmuştur; fakat dil çalışmalarının diasporanın etkili olduğu temel işlerden olduğu İsveç'te güçlenmiştir.

İsveç'te yayımlanan kılavuzlarda, Kürtler göç ve sürgün edilmiş bir ulus olarak temsil edilir. Kılavuzlar köken ülke hafızasıyla başlar. Bu bir yeryüzü cenneti gibi tasvir edilir ve açıkça bir yurt özlemini sürdürür.[18] Kürt sınıflarında diaspora dolambaçsız bir şekilde inşa olur. Avrupa, Türk Devleti tarafından uygulanan şiddeti gösteren asimilasyona karşı kimliğin korunduğu başlıca alan gibi tasarlanır. İsveç'te Kürt öğretmenleri ve Kürtçe dersleri kutlanmaktadır. Kürt sınıfları Türk "düşmanın" yönettiği asimilasyona karşı isyan alanları gibi algılanmaktadır.[19]

17. Okul programları yerelde düzenlenir ve belediyelere göre çeşitlenmektedir. Västerås şehrinden bir program örneği için: http://modersmal.skolutveckling.se/nordkurdiska/plan/
18. Daha sonra Türkiye'de yayımlanmış ve 2004'te açılan ama öğrenci yetersizliği nedeniyle hızla kapanan özel Kürtçe derslerinde kullanılmışlardır. Scalbert, 2005.
19. Mesela Ferman, S. (1984), *Beşa Kurdî Piroz be* [Yaşasın Kürt Bölümleri], *Berbang* 2, s. 3.

Eğitim alanında bilişimin rolü de önemlidir. Bunun bir işareti olan örnek, 2000'de İsveç'te bir Kürt öğretmen olan Haydar Diljen tarafından Sabiha Otlu, Mahmud Lewendî, Kamal Khan'dan[20] oluşan bir ekiple kurulan internetteki Kürtçe okulu, *Dibîstana Kurdî*'dir. Bu internet sitesinin[21] ilk hedefi Kürtçe derslerini internete taşınak; öğretmenler, öğrenciler ve Kürt aileler arasında doğrudan bir diyalog alanı yaratmaktır. Kürt öğretmenler tarafından sınıfta, aileler tarafından evde, çocuklar tarafından bilgisayarlarında ya da Kürt dernekleri tarafından üyeleriyle, çocuklarla ya da yetişkinlerle uygulanabilir.[22] İnternet okulundan etkilenen *Skolverket* bunu pilot proje seçti, desteklemeye başladı ve kendi internet sitesinin kapsamına aldı. Ülkenin doğusundaki Västmanland kontluğunun bir taşra kasabası olan Västerås Belediye Başkanı artık İsveç Devleti tarafından finanse edilen bu projenin sahibi oldu. Bu pilot proje, İsveç'te KKD kapsamında öğretmenler tarafından hazırlanmış 18 başka internet sitesini de kapsayan, okul ilerlemesi için İsveç Bürosu'nun [*Myndigheten för skolutveckling*] Anadil Teması'nın [*Tema Modersmål*] temel projesidir. Bu site Avrupa Birliği tarafından çokkültürlülüğün ve çokdilliliğin gelişimine katkılarından dolayı bir ödül almıştır. Bu internet okuluyla Kürt dili ve eğitimi İsveç'te artık tek bir yerde sabitlenmemiş, Türk kanunları ya da yayının dolaşımı için uluslararası sınırlar gibi yasal sınırlarla engellenmemiş olur. Okul Türkiye'dekiler dahil herkes için erişilebilirdir.

OKUL VE NORM

Okul, İsveç'te okula giden öğrenciler için Kürt dilini kullanarak ya da bir hafıza yaratarak muhafaza etmeyi sağlar. Dil sınıfta öğrenildiği ve kılavuzlarda tasvir edildiği için standartlaştırılması gerekir. Sürgündeki ya da diasporadaki bazı Kürt örgütleri, Türkiye'de 1990'lı yıllara kadar asla gerçekleşmemiş olan dilin standartlaştırılması için çalışmaktadır.[23] 1983'te kurulmuş olan ve 1987'den beri bir Kürtçe sözlüğü düzenleyen *Kurmancî*

20. Hepsi İsveç'te öğretmen olarak çalışmıştır. Öte yandan Haydar Diljen'in ve Kamal Khan'ın bilişim alanında önemli istidatları vardır.

21. http://www.dibistanakurdi.com/

22. *Armanca wê ya sereke di navbera mamoste, şagird û malbatên kurd de bibe cihê dialogeke rasterast. Mamosteyên kurdî digel şagirdên xwe dikarin di polan de, malbat li malê bi zarokên xwe re, zarok li ser kompûterê xwe bi xwe û komeleyên kurdan li komeleyan ligel endamên xwe yên biçuk û mezin bi kar binin.* Dibistana Kurdi, http://www.dibistanakurdi.com/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=10. 07.03.2007.

23. Türkiye'de de kısmen bu kusuru değiştirecek olan İstanbul Kürt Enstitüsü'dür. Hiçbir defasında, dünyadaki farklı Kürt derneklerinin çalışması düzenlenmemiştir.

dergisi[24] çıkaran Paris Kürt Enstitüsü özellikle bu alanda çalışmaktadır. Dilin standartlaşması her defasında standartların yayılmasıyla olur.[25] Kürt dilinin, Türkiye Kürtleri için televizyondan, basılı yayından ve sınırlı bir topluluk için İsveç okullarından daha güçlü bir taşıyıcısı yoktur. 1984'ten beri, İsveç'teki Kürt öğretmenler *Hawar*'ın Latin alfabesini kullanmaktadır.[26] 1987'de Reşo Zîlan, bazı öğretmenlerin farklı derslerde kullanılması gereken terminolojiyi bir araya getiren bir yayını hazırladığını belirtir.[27] Bugün hâlâ İsveç'te Kürt terminolojisine bağlı tartışmalar sürüyorsa da özellikle okullarda bazı kararlar alınmıştır. 2002'den beri öğretmenler arasında düzenlenen toplantılar buna yaramıştır.[28] Bu standartlar daha sonra öğrencilere aktarılacaktır. Dilin standartlaştırılmasında Kürt sınıfları çok önemli bir aşama teşkil eder çünkü standardın İsveç ölçeğinde yayılmasını sağlamıştır. Bu sınıflar sayıca sınırlı olsa da Kürt dilinde okuyan bir kamunun oluşmasının temellerini atmıştır. İsveç'e özgün bir şekilde gelişen edebi yaratım alanında küçük bir kamunun oluşmasını da sağlamaları muhtemeldir ve bu sınıflar, kültürel üretim alanında devlet dayanağıyla cömertçe desteklenmektedir.

II. İSVEÇ'İN EDEBİ FAALİYETLERİN GELİŞİMİNDE MERKEZİ YAYINCILIK

Yayıncılığa Kamu Yardımı

İsveç'te 1930'lu yıllardan beri sanatsal faaliyetlere kültürel politika yardımı yapılmaktadır. 1974'te devletin kültür politikasının amaçlarını tanımlayan Parlemento'nun azmiyle yeniden düzenlenmiştir[29]: İsveç

24. *Kurmancî* dergisi; http://www.institutkurde.org/publications/Kurmancî/

25. Burada standartlaştırma terimini Haugen tarafından kullanılan anlamıyla kullanıyoruz (1966). Bu süreç dört yönlüdür: Normun belirlenmesi, biçimin kodlanması, işlevin hazırlanması ve topluluğun kabulü.

26. *Li Stockholmê di Xwendegeha Bilind a Mamostetiyê de Beşa Kurdî Vebû]*, *Berbang* 52, 1984, syf. 12-13. *Hawar* dergisinin Kurmancî'nin standartlaşmasındaki rolü için; Scalbert, 2006.

27. *Mamosteyên Kurd Diplome girtin* [Kürt Öğretmenler Diplomalarını Aldılar], *Berbang*, Mart 1987, s. 8-9.

28. İsveç'te 4 Nisan 1987'den beri eğitime bağlı sorunları çözmek için bir Kürt öğretmenler birliği toplanmaktadır. *Roja Nû* 17, 1987, s. 31.

29. Avrupa Birliği "ulusal kültürel politikaların değerlendirilmesi" programı bağlamında, kültür politikası yeniden düşünülmüş ve 1996'da amaçları titizlikle yeniden tanımlanmıştır: İfade özgürlüğünü korumak ve onu kullanmak için uygun bir ortam yaratmak; kültürel yaşama herkesin katılımı için uygun ortamlar yaratmaya çalışmak ve yaratıcı faaliyetler başlatmak; çoğulculuğu, sanatsal ve kültürel yenilenmeyi ve tüketimciliğin olumsuz etkilerini önleyen kaliteyi canlandırmak; kültürün bağımsız dinamik bir güç haline gelebileceği şekilde davranmak; kültürel mirası korumak ve kullanmak; kültürel eğitimi başlatmak; enternasyonal kültürel değişimleri harekete geçirmek. http://www.kulturradet.se/index.php?realm=357 ve http://www.kulturradet.se/ovfiles/CulturalObjectives.pdf. 07.03.2007.

Ulusal Konseyi'nin kültürel faaliyetler [*Kulturrådet*] için ürettiği ulusal kültür politikasının yeniden düzenlenmesi bağlamındadır. Konsey, devletin kültür politikası hedeflerini izler. Danışmanlık ve ortaklık dışında en büyük görevi görsel sanatlar, sergiler, müzecilik, sanatsal dergiler, kütüphaneler, edebiyat, müzik, tiyatro ve dans alanlarına burs tahsis etmektir.[30] Bu bursları sadece kurumlar ve örgütler alabilir.

Örgüt ya da dernek olan Kürt yayınevleri ya da dergiler bu yardımlardan yararlanabilir. Yayınevleri için yardımlar ödenmektedir, sadece firma için değil aynı zamanda enteresan bulunan şu ya da bu yayının yayımlanması için de yardımlar yapılmaktadır; yayınevi yayımlanmış kitabı ya da kitabın taslağını gönderir ve bir *Kulturrådet* komitesi ödenek sağlanıp sağlanmayacağına karar verir. Kürt yayınlarının çoğu en az bir kere finansal yardım almıştır (Tayfun 1998: 30).

Kürt Yayınevleri

1980'lerin başlarında İsveç'te Kürt yayınevleri kitlesel bir şekilde ortaya çıkar. Bu tarihten önce nadirdir ve bir kısım Kürt yazarlar İsveç Devleti'nin yayınevlerinden yayımlanmaktadır. Bu yayınevlerinin İsveç Devleti'nin yaptığı finansal yardımdan yararlanabilmesi neden özellikle bu ülkede görüldüklerini, başka yerlerde; mesela Kürt nüfusu, nüfusunun önemli bir kısmını oluştursa da yayın faaliyetleri görmediğimiz Almanya'da olmadığını açıklar. Bu aynı zamanda yayınevlerinin uzun ömrünü de göstermektedir.[31]

İsveç'te, biri hariç tümü Türkiye kökenli kişiler tarafından kurulmuş ve yönetilen yirmi dokuz yayınevinin listesini yaptık. İlk önemli yayınevleri 1980'de görülür[32]: Son sayısı 1998'de yayımlanmış olan *Deng* [Ses], *Roja Nû* [Yeni Gün][33], 1981-1992 arasında yayımlanan *Çanda Kurdî* [Kürt Kültürü], 1984-1999 arasında yayımlanan *Jîna Nû* [Yeni Yaşam], 1987-1994 arasında yayımlanan *Haykurd* ve 1988-1994 arasında yayımlanan *Welat* [Ülke]. 1980li yılların sonlarında başka yayınevleri açılır ve bugün hâlâ işlemektedir: *Apec*, *Pencinar*, 1997'de *Helwest* adını alan *Çanda Nûjen* [Yeni Kültür] ve son olarak 1992'de kurulan *Nûdem*

30. http://www.kulturradet.se/index.php?realm=383. 07.05.2007.
31. Gerçekten, Türkiye'de 1991'den itibaren gün yüzüne çıkacak olan yayınevleri ya da periyodik yayınlar çoğunlukla ekonomik sorunlar nedeniyle kısa süreli olmuştur. Bu yayınevlerine devlet tarafından açılan davalar ve verilen ağır para cezaları ekonomik tutarsızlığı pekiştirir.
32. İlk Kürt yayınevleri 1970li yıllarda kurulmuştur. Bahoz 1972'e doğru Irak Kürdistan Demokrat Parti'ye yakın Türkiye Kürtleri tarafından kurulmuştur. *Kurdistan Ulusal Kurtuluşcuları*'na yakın olan Pale Türkçe ve Kürtçe 90 sayfalık bir dergi yayımlar. Bu ikisi, Cigerxwîn et Nureddin Zaza Kürtçe sadece üç kitap çıkarmıştır.
33. 1999'dan beri yayın yapmamış olsa da hâlâ açıktır.

[Yeni Çağ]. *Nûdem*'den sonra başka bir "büyük" yayınevi kurulmamıştır. 1993'te kurulan Pelda ya da 1996'da kurulan Jîndan gibi 1992'den sonra kurulan yayınevleri 10 kitaptan az yayın yapmış olan daha küçük yayınevleridir ve yalnızca sahiplerinin, karşılıklı olarak Laleş Qaso ve Maruf Yılmaz'ın eserlerini yayımlamaya yarar. Genel olarak Türkçe yayın yapan, Kürtçe yalnızca birkaç kitap basmış olan Kürt yayınevlerini de belirtebiliriz: Mezopotamya ve Işık [*Rewşen*] biri iki, biri beş kitap yayımlamıştır. Son olarak Kürt kadınların kurduğu tek yayınevini olan İsveç Kürt Kadın Derneği Yayınevi'nin de [*Weşanên Komeleya Jinên Kurd li Swêdê*] 1989 ve 1992 arasında beş kitap yayımladığını belirtelim.

Burada önemli olarak nitelediğimiz yayınevleri, yayımladıkları kitap sayısına ve etkilerine göre sınıflanmıştır; yirmiden fazla, hatta en büyük yayınevleri elliden fazla kitap yayımlamıştır. Mesela *Welat*'ın az yayını olmasına rağmen Mehmed Uzun ve Hesenê Metê'yi, bugün en tanınan çağdaş Türkiye Kürt yazarlarını yayımlamıştır. *Deng* arşiv belgelerini ya da sözlü edebiyatı yeniden yayımlamasıyla ün salmıştır. *Haykurd* çocuklara yönelik dil öğrenimi kılavuzlarını yayımlamıştır. Bu yayınevleri işyeri büyüklüğü ya da çalışan sayısı nedeniyle büyük yayınevleri olarak nitelenmemektedir. Gerçekte yayınevinde çoğunlukla tek bir kişi, yayınevi sahibi çalışmaktadır. Bu yayınevleri arasında sadece Apec, çalışanlarıyla bir işyeri niteliğini temsil etmektedir; fakat bu da yayınevinin çok işlevselliğiyle olanaklı olmuştur: Aynı zamanda bir matbaa ve grafik ajansıdır.

Bu yayınevleri politik yayınları çok az olsa da kökenleri itibariyle her zaman politik dünyada yer alır. Bu yayınevlerindeki insanlar politik ilişkileri temelinde bir araya gelir. Her zaman bir partiye bağlı olan çok politik periyodik yayınlar için dahi böyledir.[34] Politik dergiler zaten esas itibariyle Türkçe yayımlanmaktaydı. Politikayla bu bağı kırmak için Firat Cewerî edebi ve sanatsal bir dergi olan *Nûdem* dergisini yayımlar, ardından aynı yayınevleri özerklik ilkesini gözetmeye başlar. *Cewerî* aynı zamanda bir "geleneği", yayıncılık alanında politikanın ağırlığını kırmayı ve yalnızca Kürtçe yayımlayarak yeni bir yol açmayı hedefler.[35]

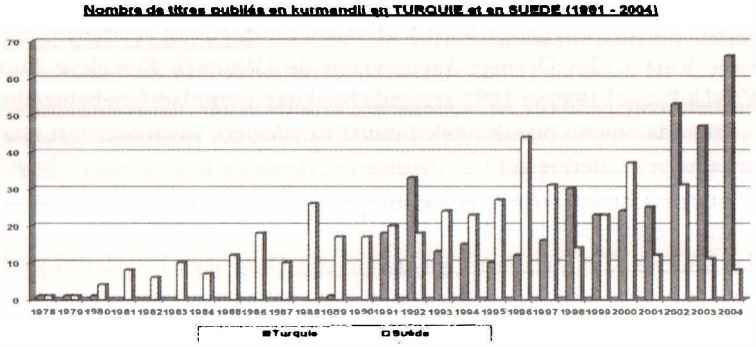
Böylece İsveç'te Türkiye'de Kürt dilinin yasaklanmasından dolayı halen var olmayan Kürt dilinde yayın, 1980'li yıllardan itibaren gelişir.[36]

34. Yayınevleri gibi süreli yayınlar da devletten mali yardım alabilir. Siyasi dergiler gibi basılan bağımsız dergi *Nûdem*. Bkz. Tayfun 1998, s. 34.

35. Cewerî, Firat, 1992 *Çend Gotin* [Birkaç Söz], *Nûdem* 1, s. 3; Cewerî, F., 2002. *Çîroka min û Nûdemê* [Benim Tarihim ve *Nûdem*'in Tarihi], *Nûdem* 40, s. 4-28. Birçok Kürt dergisi Türkçe ve Kürtçe olarak iki dillidir.

36. İsveç'te 2005'e kadar Kurmancî yayımlanmış 459 eser saydık. Scalbert-Yücel, 2005. Alakom 420 Kurmanci, 375 Sorani, 23 Zazaca yayın olduğunu söyler (2006: 197).

(I. Grafik) Finansal yardımlar hem buna bağlı olarak uzun süreçli bir faaliyeti, hem dileyenler için politik Kürt partileri karşısında bağımsızlığı garantiler. Yayıncılar çoğu zaman sadece kendi yayın faaliyetleriyle ilgilenir.

I. Grafik: 1978-2004 arasında İsveç'te ve Türkiye'de Kurmancî yayımlanmış yayın sayısı

Kaynak: Scalbert Yücel 2005 (2003-2004 yılları boyunca İsveç'teki üretim için, sadece Ulusal İsveç Kütüphanesi'nin internet sitesine danıştık. Bu yılları sadece göstermek amacıyla sunuyoruz.

Çocuk Kitapları-En İyi Pazar

1980'lerin başında atılım yapan KKD eğitimi teorik ve ideal olarak bir okur kitlesinin oluşmasını sağlamalıydı. Buna karşılık yayınlar aynı zamanda bir kamu yaratmalıydı. Çocuk kitaplarının ve okul yayınlarının gelişimi için yayınevlerine destek sunan İsveç Devleti, okullarda Kürtçe eğitimi belli bir sayıda okul yayınını ve pedagojik aracı zorunlu kılmaktadır[37]. Devletin yayınevleri birkaç kitap yayımladı. Genellikle bu kitapları yayımlayan ya *Skolverket*'e bağlı Eğitim Araçları İçin Ulusal Enstitü'yle eğitime bağlı [*Statens Institut för Läromedel – SIL*], ya [*Invandrarförlaget - Statens InvandrarVerk*] İsveç Göç Bürosu'yla göçe bağlı devlet kurumlarıdır. 1990'a kadar SIL Kürtçe dili ve onun öğrenimini

37. İsveç Devleti'nin bu pedagojik araçlara ve çocuk kitaplarına yatırımı KKD eğitimine bağlıdır; bunun 1977 ve 1982'de Myklos Gulyas tarafından ortaya konan çocuklara özellikle Kürt çocuklarına yönelik kitap yokluğu üzerine olan raporların yayımlanmasını takip ettiği hipotezini ortaya atabiliriz. Raporlar için: Alakom 2006: 180-181.

ele alan sekiz kitap yayımladı.[38] 1970'li yılların sonlarına ve 1980'lerin başlarına kadar İsveç Göç Bürosu Kürtçe çocuk kitapları ve masallardan oluşan on kadar kitap yayımladı.

Birçok yayınevi, İsveç'te Kürtçe üretilen yayınların neredeyse çeyreğini oluşturan çocuk kitapları yayımına önemli bir yer verdi.[39] Ödenek sağlanmış farklı kitaplara bağlı bir kaynak hazırlamadıysak da çocuk kitaplarının devlet tarafından çokça finanse edildiği açıktır.[40] İlk yayınevleri, özellikle *Çanda Kurdî*[41] çizgilerini çocuk kitaplarına doğru değiştirir. Ahmet Cantekîn *Haykurd*'u kurduğunda temel hedefi çocuk kitapları yayımlamaktı ve yayımladığı 20 kitabın 18'i çocuk kitabıdır. Diğer yayınevlerinin aksine, çeviri yayımlamayıp sadece kendi özgül ürünlerini yayımlamıştır. *Çanda Kurdî* ve *Haykurd*'un başlattığı bu çalışmalardan sonra diğer yayınevleri de çoğunluğu çeviri olan çocuk kitapları yayıncılığıyla ilgilendi. Edebi yayıncılık edebi bir yazının ortaya çıkışıyla eşgüdümlü olarak gelişmektedir: Yayın üretiminin üçte birinden fazlasını göstermektedir.

EDEBİ YAZIN

İsveç Devleti'nin desteklediği yalnızca yayıncılık değildir; aynı zamanda yazını da desteklemektedir. Bu destekler İsveç Yazarlar Fonu'ndan [*Sveriges Författarfond – SVFF*] gelmektedir. 2007'den beri Fon 28 üyeden oluşan bir büro tarafından yönetilmektedir. Hükümet başkan ve yedi üye atar, İsveç Yazarlar Birliği [*Sveriges Författarförbund*] on altı üye atar ve İsveç Ressamlar Derneği [*Svenska Tecknare*] ve İsveç Fotoğrafçılar Derneği'nin [*Svenska Fotografers Förbund*] her biri iki üye atar. Verilen finansal yardımların her biri farklı bir çeşittir. Başlıca kaynak, yazarların bir yüzde aldığı kütüphane borçlarıdır: İsveççe yazılan, İsveççe'ye çevrilen kitaplar ya da İsveç'te sürekli ikame eden yazarların kitapları için bir kredi verilmektedir. Tüm yazarlar bundan faydalanmaz ve kaynaklarımızda belirtilmedikçe Kürt yazarlarının çoğunun da bu ödemeden yararlanmadı-

38. Zîlan, Reşo (1990), *Pêşdeçûna Ziman û Rewşa Weşanên Kurdî li Ewropayê* [Dilin İlerleyişi ve Avrupa'da Kürt Yayınevlerinin Durumu], *Berbang* 65, s. 18-21.

39. İsveç'te Kurmancî yayımlanan eserlerin bibliyografyasının analizinden çıkmış veriler. Scalbert Yücel, 2005.

40. Ali Çiftçi'ye göre yayınevleri yılda on beş civarı kitap yayımlar, aralarından sadece iki ya da üçü yardım alır. Genel olarak, para yardımında bulunulanlar İsveççe'den çevrilmiş çocuk kitaplarıdır. Ali Çiftçi'yle görüşme, Stokholm, 2 Ekim 2003. Aynı zamanda; Tayfûn 1998.

41. Bu yayınevinin yayımladığı 29 kitabın 26'sı çocuk kitabıdır. Yayımladığı 26 çocuk kitabının 25'i çeviridir.

ğını tahmin ediyoruz.[42] Bu özel yardım, Fon'un 2004 bütçesinin %35'ini oluşturur ve 2007'de %37'sini oluşturacağı sanılmaktadır. Bu "krediler üzerine temellenmiş ödemelerin" dışında bir de Fon'un krediler karşılığında dağıtabileceği en yüksek meblağ olan "garantili ödeme" vardır. Bu da temel faaliyet olarak yazarlık, çevirmenlik ya da çizim yapmak isteyen insanlara ayrılmıştır. Üretimlerinin niteliği göz önüne alınmaktadır. Bu ödeme 2007'de 191 yazar, çevirmen ve çizere yapılmıştır ve bu, bütçenin %22'sine tekabül eder. Kalan para "Fon'un elinde kalan paraya" katılır. Bu yazarlar, çevirmenler ve çizerlerin yararına bir çeşit "dayanışma fonu"dur. Fon'un bu elde kalan kısmı İsveç kütüphanelerinde çalışmaları bulunan çeşitli yazarların burslarının [*stipendium*] ve yardımlarının [*bidrag*] ödemesi için kullanılmaktadır. Büro yazarın ihtiyaçlarını ve eserlerinin kalitesini göz önüne alarak adayları inceler. Yılda 90.000 ila 99.000 kuron arasında vergilendirilebilir bir yardımda bulunan 5 yıllık çalışma bursları, yılda 40.000 ila 80.000 kuron arasında vergilendirilmez bir yardımda bulunan iki yıllık bir burs ve seyahat bursları vardır. Emeklilik yardımları ulusal bir emekli aylığı bulunan, üretimi kalitatif ve kantitatif yönden tatmin edici bulunan yazarlara verilir. Yardımlar maddi krizdeki yazarlar, enternasyonal kültürel değişim programlarına katılmak ya da sanatsal bir alanda çalışmak gibi özgül edebi faaliyetler için ayrılır.[43]

İsveç'te ikamet eden göçmen yazarlar gibi Kürt yazarlar da 1984'ten bugüne Fon'un elde kalan kısmından yararlanmaktadır.[44] Görünüşe göre İsveççe'den başka diller için özel bir komite yoktur. Fon bildiği ya da tavsiye edilen yazarlara yatırım yapar ve potansiyellerinin maksimuma ulaşmasını amaçlar. Bunun kararı alınmamaktadır; fakat orada yazarın çalışmalarının kalitesinden Fon'u bilgilendirmek için bulunmaktadır.[45] Fon tarafından dağıtılan bu kaynaklar yazarın kendisini çalışmasına adamasına, aynı anda başka bir profesyonel faaliyet yapmaya zorunlu olmadan araştırma yapabilmesine yardımcı olur.

Türkiye'de 1990'lı yılların başlarına kadar Kürtçe yazmanın imkânsızlığı İsveç'te bu alanın oluşumunu açıklar. Bu Fonun varlığı İsveç'te edebi alanın gelişimine ve aynı şekilde Kürt yazarların oluşumunu sağlamıştır. Rohat Alakom'a göre sürgündeki Kürt yazarların %70'i İsveç'te yaşamaktadır. (Alakom 2006: 195). Bugünün en tanınmış Kürt yazarları İsveç'te yaşamaktadır.

42. Ödeme kredi miktarına göre değişmektedir. Kredi eğer kredi 1420 kuronun altındaysa yazar geri ödemez.
43. http://www.svff.se/fondeng.htm 25.06.2007.
44. Tayfun, 1998: 25.
45. İsveç Yazarlar Fonu'nun mailinden alınmış bilgi.

Diasporanın oynadığı koruyucu yol arşivleme çalışmalarında ifade edilir. İlk çalışmalar Türkiye'deki "Türkleştirme" ve "asimilasyon" sürecinden dolayı unutulabilecek olan sözlü gelenekler yazıya geçirmektir. Arşivleme öncelikle sözlü geleneklerin toplanması ve yayımlanması yoluyla muhafazasıdır. Bu grubun kolektif hafızasını besleyen hafızaya alınma biçimiyle her yerde karşılaşılır: Öncelikle sürgünde, ardından Türkiye'de. Özellikle iki yayınevinin sözlü gelenekleri yazıya geçiriliş ve muhafazası aşamasında resimlediği İsveç'te hatırı sayılır bir bolluk oluşmuştur: Deng ve Pencinar neredeyse sadece masallar, atasözleri ve destanlar yayımlamaktadır.

Arşivleme aynı zamanda tüm yayımlanmış belgeleri kapsamaktadır. Türkiye'de 1990'lı yıllarda bazı özel kütüphanelerde bulunanlar, kitaplar, dergiler, broşürler kışın sobalarda yakılmış, yazın nemle yıprandıkları bahçelere gömülmüştür. Bugün, Türkiye'de çok ender insanın geniş arşivi vardır. Polis baskınından sonra dokunulmamış kütüphane yoktur.[46] Derneklerin, kurumların, Kürt siyasi partilerinin arşivi en rahat hasarlanabilen ve en geçici arşivler olmuştur. Arşivleme öncelikle Avrupa'daki bazı insanların, organizasyonların ya da kurumların uğraştığı bir iş olmuştur. İlk açılışı bağımsız olmayan Paris Kürt Enstitüsü kütüphanesidir. 1997'de Stockholm'da Kürt Kütüphanesi [*Kitêbxaneya Kurdî*] bağımsız bir kuruluş olarak[47] açılır. 1996 Şubat'ında Geleceğin Kültürü Vakfı'nın [*Stiftelsen framtidens kultur*], İsveç Devleti'nin ve Stockholm şehrinin[48] maddi desteğiyle yerleşik bir hal alır. Projeye Nedim Dağdeviren ve 1995'te kurulmuş olan Kürtçe Yayın Merkezi tarafından girişilir. Kütüphane bir arşivleme projesi için SIDA devlet ajansının [*Swedish International Development Cooperation Agency*][49] yardımını alır. Kütüphanenin amaçları son derece basittir ve özetle internet sitesinde gösterilmektedir: Toplamak, saklamak, yaymak ve her birini Kürt edebiyatı

46. Mizahla 1980 Darbesi'ni ele alan *Viziontele Tuuba* filmi (Yılmaz Erdoğan, Türkiye, 2004) karakteristik bir sahne gösterir: Zar zor açılan ve küçük Hakkari şehrinin kütüphanesi 11 Eylül'ü 12 Eylül'e bağlayan gece harap edilen ilk hedefidir.

47. 1999'da "vakıf" halini alacaktır.

48. Kütüphanelerle ilgili kimi projeler Stockholm şehri, General Library Association of Sweden ve İsveç Enstitüsü tarafından karşılanmıştır.http://www.kurdishlibrary.org/Kurdish_Library/EnglishKL/Presentation_Eng.htm. 07.03.2007. Bu kütüphane ve aldığı yardımlar hakkında: Tayfûn, 1998: 55.

49. http://www.sida.se/shared/jsp/download.jsp?f=SIDA1635en+Literature.pdf&a=2441, 07.03.2007. Yabancılar Şubesi'ne bağlı bu devlet ajansı gelişim için uluslararası işbirliği alanında İsveç yardımlarının çoğundan sorumludur. Kürt diasporasında birçok projeyi finanse etmiştir. (Tayfûn 1998: 35)

içine koymak.[50] Kütüphanenin koleksiyonu Kürtleri ve Kürdistan'ı ele alan tüm basılı materyallerden oluşmuştur: kitaplar, gazete ve dergiler, broşürler, fotoğraflar, video ve ses kasetleri.

Bir arşivleme ve saklama projesi Stockholm'da Sara Distribution sorumluluğunda Goran Cano tarafından yönetilmiştir. Sara 1987'de bir basım ve dağıtım şirketi olarak kurulmuştur. Bugün kendini Kürt dilinin, kültürünün ve edebiyatının koruma ve yayılması için bir merkez [*Navenda Parastin û Belavkirina Ziman, Wêje û Çanda Kurdî*] olarak tanımlamaktadır. Yalnızca birkaç kitap yayımlamış ve esasen toplama ve dağıtıma yönelmiştir. Dağıtımcı olarak Kürtçe ya da Kürtler üzerine 20.000 kitaplık zengin bir kitap dükkânı sahibidir.[51] Türkiye'deki yayınevleriyle bağı olmayan Sara Distribution, Kürtçe ya da Kürtler üzerine olan tüm kitapları toplar. İsveç, Irak ve İran'daki Kürt yayınevleriyle ortaklaşa çalışmaktadır. Kitapları bir merkezde topladıktan sonra onları tüm dünyada dağıtır. Temel Kürt kitaplarını toplayan tek ajans olan Sara'da kişilerin kitaplarına alıcı bulma olasılıkları vardır. Ama Goran Cano'nun en gurur duyduğu, büyük kütüphanelerde Kürt bölümleri oluşturmaktır. Berkeley'de Californie Üniversitesi'ne, British Library'e, New York Public Library'e, Library of Congress'e ve Stockholm Internationella Bibliotek'e kitap sağlayan kişidir.[52]

III. DİASPORA VE KÖKEN ÜLKE, ÇİFT YÖNLÜ İLİŞKİLER

İsveç'teki, "mabetteki" Kürt diasporasında son derece açıkça belleğin bağlı olduğu kimlik ve dilin koruyucu işlevleri yer bulmaktadır. Yayıncılar ve yazarlar aracılığıyla yaratıcı bir rol oynamaktadır. Yazarlar bu rolü kesinlikle oynamaktadır; mesela Kürt edebiyatına Türkiye Kürtlerinde hiç bulunmayan roman gibi türleri sokar. Yaratıcı rolünden ve köken hafızasını korumaktan başka, diaspora hafızayı ve onun yaratımlarını yeni kuşaklara, İsveç'te okula giden Kürt çocuklara yayar. Bu diaspora neredeyse kapalı bir ortamda zamanı işletir: Ağlar diğer Avrupa ülkelerinde de geliştiği takdirde, diasporanın Türkiye'yle hiçbir bağı kalmayacaktır. Durum 1990'lı yıllardan itibaren değişir ve diaspora faaliyetlerini köken ülkeye yönelik yapmaya başlar. Bu bir Kürt özgüllüğünün ifadesi ve dili sorunu karşısında bir özgürleşme dönemine tekabül eder: 1991'de Türkiye yasalarındaki ilk

50. http://www.kurdishlibrary.org/Kurdish_Library/EnglishKL/Presentation_Eng.htm 07.03.2007.
51. http://www.saradistribution.com/07.03.2007.
52. *Azadiya Welat*, 6-12 Temmuz 2002. http://www.saradistribution.com/AzadiyaWelat.htm

gevşeme Turgut Özal döneminde gerçekleşir[53], ardından 3 Ağustos 2002'de 4771 numaralı kanunla televizyon ve radyo programlarında Türkçe'den başka dillerin kullanımı ve özel derslerde Türkçe dışında dillerin eğitimi serbest kılınır. Birkaç örnek, diasporadaki ve Türkiye'deki Kürt kurumlarının arasında gittikçe daha fazla kurulan ilişkilerin diasporadaki faaliyetlerin gelişiminde taşıdığı kritik rolü ortaya çıkarmaya yardımcı olacaktır. Bununla birlikte, diaspora ve onun rolünü yeniden tanımlanmasını getirebilecek olan köken arasındaki gerilim de görünürdür.

Diaspora öncelikle Türkiye'de ikamet eden Kürtlere yönelik formasyon ve eğitim alanında etkilidir. Bunu gösteren bir örnek Türkiye'de ikamet eden "Kürt dili uzmanlarının" formasyonudur. Bu projeye 1990'lı yılların ikinci yarısında girişildi ve İstanbul Kürt Vakfı (Kürt-Kav) ve Stockholm Kürt Vakfı arasında kurulan bir işbirliği sayesinde olabildi. Bu işbirliğiyle düzenlenen proje zengin Kürtler[54] ve Sosyal Demokrat Parti ve Olof Palme Fon'u tarafından finanse edildi. Geleceğin uzmanlarının yetiştiği Uppsala Üniversitesi öğretmenleri ödüllendirmemekte ve eğitim sonunda diploma almak için sadece isim istemektedir. Kürt-Kav Vakfı Türkiye'deki adayların üyeliğini yüklenir. Tercih edilen formasyonlarını ülkeye döndüğünde ülke yararına kullanabilecek olanlar yazarlar, yayıncılar, öğretmenler ya da gazetecilerdir. 1996'dan beri toplamda 30 kişi civarında insana üç yükseliş tasarlandı. İlke Türkiye'de diplomalı giren, bir eğitim ya da çeviri-tercümanlık faaliyeti vermeye hazır bu insanların 6 aylık bir staj yapması. Eğitim alanından çok şeyi ifade eden bir başka örnek, 2004'te SIDA devlet ajansının çocuk kitaplarının basılması ve yayılmasına bağlı, Stockholm Kürt Vakfı ve İstanbul Kürt Enstitüsü'nün ortak yaptığı bir projedir. İki kurum arasındaki kordinasyon İstanbul'daki İsveç Büyükelçiliği'nde kurulmaktadır. Vakıf İsveç'te ikame eden yazarlarla yirmi civarında kitap hazırlamıştır. Kitaplar İstanbul Kürt Enstitüsü tarafından basılmış ve 2004 Mayıs'ında bir festivalde Diyarbakır Belediye Başkanı tarafından ücretsiz dağıtılmıştır.[55] Kürt dili eğitiminin hâlâ aşırı sınırlı ve kurumsallaşmamış olduğu Türkiye'deki bu durumdan dolayı İsveç, bu alanda üstün rolünü sürdü-

53. Türkçe'den başka dillerdeki yayınlarla ilgili 2932 numaralı yasa düzenlenmiştir ve bundan böyle görsel işitsel kayıtlarda ve iletişimin diğer araçlarında "yerel diller ve lehçelerin" kullanımı serbestleşmiştir.

54. Stockholm Kürt Kültürü Vakfı'nın bir çağrısı 2000 yılında Berbang'ın 117. sayısında, her birinin, sürmekte olan, Uppsala'da dil kursları ve Kürtçe eğitim CD'si hazırlanması projelerinin maddi olarak karşılanmasını mümkün kılacak bir bağış yapması amacıyla yayınlanmıştır.

55. http://www.enstituyakurdi.org/modules.php?name=News&file=article&sid=78. 07.03. 2007.

rür.[56] Buna karşılık, edebi alanda ve yayın alanında Türkiye'de diasporanın rolü 1990'larda belirleyici olduysa da bugün bu rolün sonuna yaklaşılır gibi görünüyor.

1980'li yıllarda, İsveç'te çağdaş bir Kurmancî edebiyatı gelişti. Yıllar boyunca Türkiye'de hiçbir yazar Kurmancî yayımlayamamıştı. 1991'de ilk Kürt yayınevlerinin kapılarını Türkiye'ye açmasıyla, yayınlanan kitaplar ölmüş olan "klasik" yazarların kitapları, Türkiye'de 1970'lerde yayınlanan bazı eserlerin ya da İsveç'te yayımlanan bazı eserlerin yeniden basımı oldu.[57] İsveç'teki Kürt yazarlar, kimi zaman devletin çevirileri ya da yardımlarıyla İsveç ve Avrupa'da küçük bir çevre içinde bilinse de çoğunluk için, potansiyel okuruna uzak ve onun tarafından tanınmaz kalmıştır. 1996'da Nûdem Yayınevi'nin sahibi Firat Cewerî son derece açıklayıcı şekilde yazıyordu: "Ülke dışında Kürt yayınevleri çok sayıda açıldı, demokratik örgütler, kültürel örgütler kuruldu, Kürtçe gazete ve dergiler yayımlandı, Kürtçe filmler çekildi. Kürt edebiyatının ve dilinin yeniden doğuşunun başladığını söyleyebiliriz. Fakat maalesef bu kültürel Kürt hareketi ülke dışında kaldı, ülkesinin yurttaşlarına erişemiyor. [...]" Genel olarak Avrupa'da ve İsveç'te parlayan kültürel işler kendi içine kapalı kaldı.[58] Tüm yazarlar bu coğrafi ve aynı zamanda edebi uzaklıktan çıkmanın ve Türkiye'de daha geniş bir halkça tanınmanın ve onları tanımanın yollarını arıyor. Özgürleşmenin ilk anından ve 1991'de Türkiye'de ilk Kürt yayınevinin açıldığı andan itibaren İsveç'te ikamet eden yazarlar, Türkiye'de kitaplarını yayımlama isteklerini dile getiri-

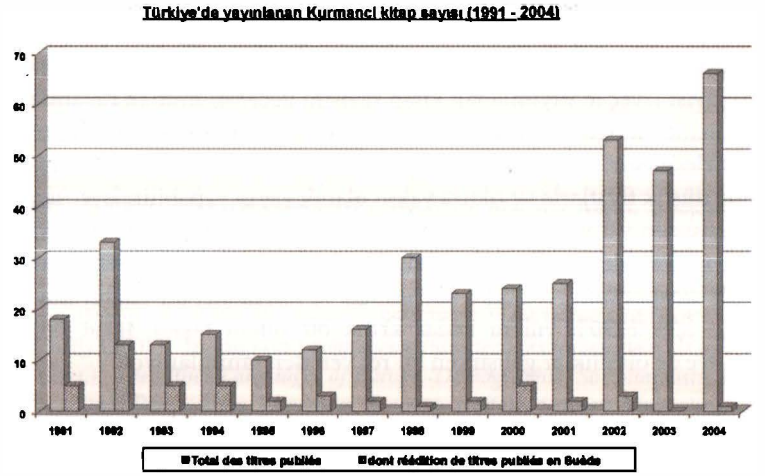
56. Gerçekten de 2001'den itibaren özellikle üniversitelerde Kürtçe eğitime dair kampanyalar yürütüldü. 2002 reformlarından sonra özel kurumlarda Kürtçe öğrenmek serbest oldu. İlk dersler 22 Ocak 2004'te Batman'da, 13 Mart 2004'te Urfa'da ve Adana'da başladı. Ardından 5 Nisan 2004'te Van'da, 14 Eylül 2004'te Diyarbakır'da, Eylül 2004'te İstanbul'da ve 16 Eylül 2004'te Kızıltepe'de Kürtçe dersler yapıldı. İstanbul Kürt Enstitüsü hepsini düzenledi, kılavuzlar hazırladı ve yayımladı. Her defasında kurslar öğrencilerin araç ya da motivasyon sorunları yüzünden hızlıca kapandı.

57. Bu 1991'de yayımlanmış yayınları analiz ettiğimizde açıkça görülür: 1965'te yayımlanan İstanbul Kürt Enstitüsü üyesi Musa Anter'in eserinin basımı; İsveç'in hemen ardından yayımlanan Baran'ın eseri; Bedir Khan'ın iki eseri, İsveç'te yayımlanmış bir eserin basımı, 1970'te Türkiye'de yayımlanmış olan Joyce Blau'nun sözlüğünün yeniden basımı, İsveç'te ikamet eden Kemal Burkay'ın bir kitabı, ölmüş şair Cigerxwin'in yeniden basımları, Sovyetler Birliği'nden bir Kürt'ün dilbilgisi kitabı, Harold Pinter'in bir kitabının çevirisi, İsveçli öğretmen Ahmet Tîgrîs'in Kürdistan tarihi kitabı. Türkiye'de ikamet eden kişilerin yayımlarına baktığımızda, sadece İstanbul Kürt Enstitüsü üyesi Feqî Hüseyin Saçnîç'in bir dilbilgisi kitabı ve Torî'nin tarihsel bir denemesini görürüz. Birkaç da şiir derlemesi yayımlanmıştır.

58. "Li derveyî welêt bêhejmar weşanxaneyên kurdî ava bûn, sazgehên demokratik û kulturî ava bûn, kovar û rojnameyên bi kurdî derketin, filmên bi kurdî çêbûn. Mirov kane bêje ku ronanseke ziman û edebiyata kurdî dest pê kirîbû. Lê, mixabin, ev tevgera kultura kurdî tenê li derveyî welêt dima, ew nedigihîşte hevwelatiyên me yên li welêt. [...] Xebata kulturî ya ku bi gelemperî li Ewrûpayê û bi taybetî li Swedê geşbûbû di dolava xwe de mabû", Cewerî, Firat *"Edebiyata Kurdî"* [Kürt Edebiyatı], Cewerî içinde, 1996, 135.

yor: Firat Cewerî 1993'de basıldı, Mehmed Uzun 1992'den beri yeniden basılıyor.

Bu hem Türkiye'de tanınabilmek açısından yazarlar, hem henüz yayımlanacak "yerel" çok az yazar varken yeni açılan yayınevleri için elverişli bir durum. İsveç'te yayımlanan kitapların yeniden basımı ilk yıllarda özellikle önemli. (Grafik II).

II. Grafik: 1991-2004 arasında Türkiye'de Kurmancî yayımlanan kitap sayısı ve İsveç'te yayımlanan kitapların yeniden basımları.
Kaynak: Scalbert-Yücel 2005.

Bugün çağdaş Kurmancî edebiyatın en tanınan figürleri Mehmed Uzun, Firat Ceweri, Hesenê Metê'dir. İsveç'te ikamet eden üç yazar 1980'li yıllardan itibaren yazmaktadır ve kitapları Türkiye'de 1990-2000'li yıllarda yayımlanmıştır. Bugün Türkiye Kürtleri yazarlarının ilk kuşağı olarak değerlendirilmektedirler. Bunlar okurlarının önce Türkiye'de tanıdığı yazarlardır, onlarla Türkiye'de yeni bir yazarlar kuşağı oluşmuştur. 1990'lı yıllardan beri coğrafi bir çekişmeyle katlanan kuşaklar arası çekişme, Türkiye'de Kürt yazarlar ortaya çıktıkça bir sorun olmaya başlar. İsveç'te yalnız bırakılmış yazar okuruyla bu yeni yazarlar ortaya çıktıkça ve Türkiye'de yayımlandığı andan itibaren oluşan tedirgin edici uzaklığı yönetebilmelidir. Türkiye'de yaşayan bu yeni Kürt

yazarlar, eğer kendileri İsveç'te yaşayan yazarları seçmedilerse de entelektüel ve coğrafi olarak birleştirilmiş bir edebi alana dahil olmakta ve İsveç okuruyla başka bir yandan karşılaştırılabilir bir ölçüde potansiyele sahip olan okurlara daha yakındır. İsveç'teki yaşlı kuşak kesin ya da dönemsel olarak fakat sonuçta düzenli bir şekilde ülkelerine dönüyor. İsveç'teki genç kuşağın neredeyse tamamı artık Türkiye'de. Sonuç olarak, İsveç'teki Kürt yazarlar gitgide daha çok aracısız olarak Türkiye'de yayımlanıyor. Ve bu açıkça İsveç'te Kurmancî edebi ve yazınsal alanın korunması sorusunu ortaya çıkarıyor.

İstanbul ve Diyarbakır'da Kürt yayıncılığın gelişmesi, İsveç'teki Kürt yayıncılığın gerilemesine neden oldu. Bugün Türkiye'de yayımlanan kitap sayısı İsveç'te yayımlanan kitap sayısını geçiyor; mutlak rakamların düşmekte olduğu görülüyor (Grafik I). Hatta kimi zaman, baskılar merkezsizleşmiştir: Yayınevinin merkezi İsveç'te bulunsa bile Türkiye'de daha düşük fiyatlarla ve okura yakın olarak yayın yapabilir. İsveç'ten ve Türkiye'den iki yayınevinin enformel bir ortaklıkla çift terimli olarak ortaya çıkardıkları çalışmalar gelişiyor. Edebi ve yazınsal üretim alanlarında diasporanın rolü dilin korunması ve Kurmancî bir edebiyatın gelişimi için 1990'lı yıllara kadar kritik bir önem taşıdı; fakat bugün Türkiye'de olasılıklar gelişirken bu rol yeniden tanımlanıyor.

SONUÇ

İsveç'e özgü göç ve kültür politikalarıyla birleşen politik Kürt göçü, İsveç'te Kürt nüfusun bir diaspora yaratmasına imkân sağladı. Bu İsveç politikalarının özgüllüğüyle Kürt diasporasının İsveç bölümünü betimleyen özellikle dil ve edebi alanda oldu. Kültürün ve kimliğin bağlandığı Kürt dili korunabildi, standartlaştırıldı, İsveç toprakları ölçeğinde öğretildi ve yayıldı. Sözlü edebiyat kitaplarda muhafaza edildi, arşivlendi. Edebi yazın uyandırıldı ve İsveç'te ortaya çıktı.

Bu özel bir bilginin üretim ve koruma faaliyetleri, militanlıkla ayrışamaz olan sanatsal üretim faaliyetleri ilk olarak kapalı bir çevre içinde işleyerek diasporayı düzenledi. Yine de diaspora ve köken ülke arasındaki bağlar sadece dilin kullanılması, kültürün korunması değildi. Bu somut bağlar özellikle Türk Devleti'nin Kürt dili faaliyetleri karşısında daha toleranslı olduğu 1990'lı yıllarda örüldü. Diasporadaki ve Türkiye'deki kurumlar arasında, diasporaya köken ülkede hareket etmesine imkân veren ağlar kuruldu. Bu noktada diaspora Türkiye'deki dil faaliyetlerinin gelişiminde karşı gelinemez bir rol oynadı.

Bununla birlikte, somut şekilde diasporayı içermesini sağlayan Türkiye'deki politik durumun düzelmesi onun dile özgü rolünü tehdit ediyor. Gerçekten, ikinci kuşak, İsveç'teki göçmen çocukları çoğunlukla "Kürt davasına" fazlasıyla duyarlı, ancak "Kürtçe davasına" babalarından daha az hassasiyet gösteriyorlar. Türkiye'de birçok genç Kürt yazar ve yayıncı varken İsveç'te doğmuş ve yaşayan bu genç Kürtler nadir olarak yazar ya da yayıncı olacaktır. Türkiye'de hiçbir faaliyet yapmanın mümkün olmadığı zamanda diaspora gerçekten koruyucu rolünü oynadı ve anlamını köklerinden aldığı bir itici güç verdi. En genç kuşakları harekete geçirdi ve yol gösterdi. Köken ülkede koşulların düzelmeye başladığı bugün, diasporanın etkisi azalacak ve diaspora kendi rolünü yeniden düşünecek gibi görünüyor.

KAYNAKÇA

Alakom, Rohat (1991), *Di Çavkanîyên Swedî De Motîvên Kurdî*, Stockholm, Vêjîn.

Alakom, Rohat (2002), "Kurdên Anatoliya Navîn li Swêdê", *Bîrnebûn* 16, s. 39-58.

Alakom, Rohat (2006), *Kurdên Swêdê (1965-2005)*, Stockholm, Serkland.

Boyd, Sally (2001), "Immigrant Languages in Sweden", Extra içinde, G.; Gorter, D. (Der.), *The Other Languages of Europe. Demographic, Sociolinguistic and Educational Perspectives*, Clevedon, Toronto, Buffalo, Sydney, Multinlingual Matters Limited, s. 177-192.

Bruneau, Michel (1995), *Diasporas, espaces. Mode d'emploi*, Montpellier, GIP-Reclus.

Cabau, Béatrice (1996), *L'enseignement des langues-cultures en Suède : un enjeu multidimensionnel*, Paris, Thèse de Doctorat, Paris III.

Cabau-Lampa, Béatrice, (1998), *L'enseignement des Langues-Cultures en Suède: un enjeu multidimensionnel*, Lille, Presses Universitaires du Septentrion.

Cabau-Lampa, Béatrice (1999), "Home Language Instruction in Sweden: What is the Situation in 1998?", *European Journal of Intercultural Studies* 10 (1), s. 75-84.

Cewerî, Firat (1996), *Kultur, Hûner û Edebiyat* [Culture, art et littérature], Stockholm, Weşanên Nûdem.

Diljen, Haydar; Erdem, A. J.; Lewendi, Mahmut; Karim, Remzi (2002) *Dergûşa Nasnameyê*, Stockholm, Skolverket.

Dufois, Stéphane (2003), *Les diasporas*, Paris, Presses Universitaires de France.

Gulyas, Mikos (1977), *Kurderna och biblioteken*, Lidingö stadsbibliotek.

Gulyas, Mikos (1982), *De bloklösa barnen*, Statens Invandrarverk.

Haugen E. (1966), "Dialect, Language, Nation", *American Anthropologist* 68 (6), b. 922-935.

Ma-Mung, Emmanuel (1994), "Non-lieu et utopie: la diaspora chinoise et le territoire", *Espace Géographique* 2, s. 106-114.

Regeringsproposition (1975), *26 om riktlinjer för invandrar – och minoritetspolitikers.*
Regeringsproposition (1975-1976), *118 om hemspråksundervisning för invandrarbarb.*
Scalbert, Clémence (2005), "Kurdes sans Kurdistan", *Outre-terre* 12 (Dossier: 'Enseigner la nation, géopolitique des manuels'), s. 93-104.
Scalbert, Clémence (2006), "L'élaboration de la langue kurde en Turquie (1898-1943): d'un simple outil d'éveil national au pivot de la définition identitaire", in Alen-Garabato, Carmen (Der.), *L'éveil des nationalités et les revendications linguistiques en Europe (1830-1930)*, Paris, L'Harmattan, s. 255-274.
Scalbert Yücel, Clémence (2005), *Conflit linguistique et champ littéraire kurde en Turquie*, Thèse de doctorat, sous la direction de Michel Korinman, Université Paris IV, Paris.
Simon, Gabriel (1995), *Géodynamiques des migrations internationales dans le monde*, Paris, Presses Universitaires de France.
SOU (1974) *Invandrarutredningen 3 C Invandrarna och minoriteterna*, SOU 1974, 69&70, Stockholm, Utbildningsförlaget.
Tayfun, Mehmed (1998), *Kurdiskt författarskap och kurdisk bokutgivning. bakgrund, villkor, betydelse* [Écriture et édition kurdes-Aperçu historique, conditions, significations], Stockholm, Apec.
Thiesse, Anne-Marie (1999), *La création des identités nationales en Europe XVIIIème-XXème siècles*, Paris, Le Seuil.
Uzun, Mehmed (1996), *Ziman û Roman* [La langue et le roman], Stockholm, Nûjen.

A

Abel, Günter 444, 446, 449
Abid, Şêx 61, 296
Adorno, Theodor 419, 421
Agahî 237
Ağrı İsyanı 405, 407, 412, 425
Ahir Zaman 431, 432
Ahmet Vefik Paşa 84, 85
Akadlar 77
Akay, Ali 542, 548
Akçam, Dursun 477
Akçura, Yusuf 51, 98
Akınhay, Osman 475
Alan, Memê 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 41, 44, 45, 46, 47, 65, 77, 150, 193, 285, 295, 296, 298, 301, 308, 364, 369, 372, 462, 463, 464, 480, 483, 485, 516
Alan, Remezan 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 41, 44, 45, 46, 47, 65, 77, 150, 193, 285, 295, 296, 298, 301, 308, 364, 369, 372, 462, 463, 464, 480, 483, 485, 516
Altındere, Halil 541, 542, 543, 545, 546, 548
Amîda, İrfan 364, 372, 506, 526
Amindarov, Aziz 180
anadilinde eğitim 95, 96, 110, 117, 118, 119
Anderson, Benedict 145, 397
Andersson, Lars Gunnar 383
Anter, Musa 55, 163, 173, 176, 188, 190, 191, 192, 254, 357, 364, 365, 366, 389, 535
Aramlar 77
Arapça 16, 20, 21, 27, 28, 31, 34, 49, 58, 62, 64, 66, 67, 78, 82, 93, 97, 100, 103, 112, 113, 122, 157, 163, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 177, 178, 180, 182, 185, 186, 187, 188, 194, 197, 198, 199, 200, 201, 235, 238, 239, 240, 241, 251, 252, 253, 258, 259, 262, 362, 369, 370, 396, 454, 459, 501, 502, 512, 513, 516, 527
Ardalan Emirliği 69, 70
Ari 78, 289, 364, 530
Arî, Arjen 123, 243, 371, 506, 528, 530, 535
Asurlar 77
Atay, Oğuz 477, 545, 546
Avesta 13, 120, 145, 165, 180, 189, 308, 343, 366, 391, 396, 447, 451, 484, 539
Awat 505
Axa, Cangîr 207, 232, 276, 298, 338
Axûndov, Mûseyîb 207
Aydın, Mahir 134, 242, 436, 437, 505, 519
Aydogan, İbrahim Seydo 372

Aydoğan, Mustafa 189, 193, 327, 370, 371, 374
Azîzan, Herekol 19, 60, 64, 71

B

Babijî, Osman Efendîyê 140
Bachmann, Ingeborg 451, 452, 478
Badıllı, Kemal 123, 137, 162
Baksî, Mahmûd 370, 371, 462, 463, 465, 466, 478, 479, 480
Balzac 418
Bamernî, Salih 61
Baran, Sarya 103, 124, 173, 180, 181, 188, 193, 276, 429, 430, 432, 435, 436
Barnas, Rojen 123, 161, 370, 371, 506, 508, 528, 529
Bateyî, Mela Ehmedê 64, 83, 283, 295, 369, 509, 511, 513, 516, 517, 524
Bazîdî, Mehmûdê 65, 260, 369, 370, 527
Beck, Ulrich 451, 452, 459
Bedirhan Paşa 69
Bedirxan, Celadet Alî 19, 27, 34, 49, 50, 51, 52, 53, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 68, 80, 122, 123, 124, 140, 145, 152, 156, 161, 162, 164, 165, 173, 176, 182, 191, 194, 199, 233, 234, 241, 242, 313, 329, 330, 358, 359, 370, 391, 397, 403, 405, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 418, 419, 420, 431, 432, 465, 485, 486, 487, 493, 528
Bedirxan, Emin Alî 19, 27, 34, 49, 50, 51, 52, 53, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 68, 80, 122, 123, 124, 140, 145, 152, 156, 161, 162, 164, 165, 173, 176, 182, 191, 194, 199, 233, 234, 241, 242, 313, 329, 330, 358, 359, 370, 391, 397, 403, 405, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 418, 419, 420, 431, 432, 465, 485, 486, 487, 493, 528
Bedirxan, Kamûran 19, 27, 34, 49, 50, 51, 52, 53, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 68, 80, 122, 123, 124, 140, 145, 152, 156, 161, 162, 164, 165, 173, 176, 182, 191, 194, 199, 233, 234, 241, 242, 313, 329, 330, 358, 359, 370, 391, 397, 403, 405, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 418, 419, 420, 431, 432, 465, 485, 486, 487, 493, 528
Bedirxan, Leyla 19, 27, 34, 49, 50, 51, 52, 53, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 68, 80, 122, 123, 124, 140, 145, 152, 156, 161, 162, 164, 165, 173, 176, 182, 191, 194, 199, 233, 234, 241, 242, 313, 329, 330, 358, 359, 370, 391, 397, 403, 405, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 418, 419, 420, 431, 432, 465,

485, 486, 487, 493, 528
Bedirxan, Miqdat Mithat 19, 27, 34, 49, 50, 51, 52, 53, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 68, 80, 122, 123, 124, 140, 145, 152, 156, 161, 162, 164, 165, 173, 176, 182, 191, 194, 199, 233, 234, 241, 242, 313, 329, 330, 358, 359, 370, 391, 397, 403, 405, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 418, 419, 420, 431, 432, 465, 485, 486, 487, 493, 528
Bedirxan, Rewşen 19, 27, 34, 49, 50, 51, 52, 53, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 68, 80, 122, 123, 124, 140, 145, 152, 156, 161, 162, 164, 165, 173, 176, 182, 191, 194, 199, 233, 234, 241, 242, 313, 329, 330, 358, 359, 370, 391, 397, 403, 405, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 418, 419, 420, 431, 432, 465, 485, 486, 487, 493, 528
Bedlîsî, Şerefxanê 78, 197, 231, 260, 539
Bedrî Cemîl Paşa 61
Bêhiştî, Gîtî 313
Bêkes, Fayiqê 61, 199, 235, 326, 506
Bêkes, Şêrko 61, 199, 235, 326, 506
Beko, Ûsivê 31, 36, 38, 41, 203, 205, 206, 271, 317
Benjamin, Walter 421, 444, 446, 447, 456
Berazî, Mişoyê 27, 32, 33, 235
Berazî, Yûsif 27, 32, 33, 235
Bereh, Berken 123, 364, 371, 497, 506, 528, 530, 531
Berekat, Selîm 362
Bersiyayî, Qiseya 65
Berwarî, Hêvî 506
Berzenci, Şeyh Mahmud 78, 425
Beseranî 70
Beşikçi, İsmail 387, 454
Biçukan, Nûbihara 590
Bilbaşar, Kemal 477
Bilge, Fevzî 115, 372
Blanchot, Maurice 482
Blau, Joyce 69, 172, 176, 188, 193, 194, 195
Block, René 542, 548, 550
Bois, Thomas 205, 206, 207, 210
Boraboz 498
Botan, Serkeft 26, 28, 32, 33, 44, 45, 52, 64, 65, 68, 69, 71, 143, 258, 266, 290, 296, 309, 316, 318, 369, 372, 462, 500
Botî, Kamêran 189, 313
Boti, M. E. 61
Bozkurt, Mahmut Esat 389
Brecht, Bertolt 418, 420
Bruinessen, Martin van 64, 68, 71, 138, 212
Bulut, Selahaddin 99, 107, 120, 462, 463, 464, 480

C

Canşad, Murad 495
Castillo, Michel del 474, 475
Cegerxwîn 80, 181, 187, 199,

210, 211, 234, 235, 236, 240, 244, 265, 358, 370, 418, 420, 425, 485, 504, 505, 508, 509, 510, 511, 512, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 528, 530, 532
Celîl, Casimê 54, 204, 205, 207, 210, 229, 231, 240, 277, 308, 313, 406, 507
Celîl, Celîlê 54, 204, 205, 207, 210, 229, 231, 240, 277, 308, 313, 406, 507
Celîl, Ordîxan 54, 204, 205, 207, 210, 229, 231, 240, 277, 308, 313, 406, 507
Cemşîd, Bavê 60
Cervantes 65
Cevdet, Abdullah 54, 56, 85, 466
Cewerî, Firat 331, 335, 343, 363, 370, 403, 462, 463, 466, 473, 474, 475, 476, 480, 565, 572, 573, 575
Christensen, A. 29, 30
Cindî, Hecîyê 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 227, 229, 230, 231, 369, 371, 401
Ciwan, Mûrad 370, 510
Cizîrî, Melayê 29, 33, 64, 65, 66, 70, 71, 78, 122, 197, 198, 201, 233, 235, 260, 297, 313, 326, 369, 485, 500, 501, 509, 511, 513, 516, 517, 523, 524, 525, 527, 530, 535
Cizîrî, Mihemed Arifê 29, 33, 64, 65, 66, 70, 71, 78, 122, 197, 198, 201, 233, 235, 260, 297, 313, 326, 369, 485, 500, 501, 509, 511, 513, 516, 517, 523, 524, 525, 527, 530, 535
Colemergî, Îhsan 371
Conrad, Joseph 424
Crystal, David 380, 386
Çelebî, Ûsivkê 233, 236
Çem, Munzur 140, 493, 494, 495
Çerkez Şudo Bakaev 187

D

Dahl, Östen 380, 381, 382, 383
Dante 65
Darî, Rifetê 233, 238
Delav 239
Demirciyan, Derenik 218, 230
Demîrhan, Umîd 189
Demîr, Zarîfe 331, 337, 339, 340, 342, 343
Deng 124, 137, 142, 176, 239, 282, 308, 564, 565, 569
dengbêj 27, 49, 156, 233, 234, 265, 281, 283, 284, 290, 291, 292, 293, 294, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 304, 305, 306, 311, 312, 313, 337, 405
Deniz, Hasan Hüseyin 462, 463, 464, 480, 495, 543
Denli, Cemil 372
Denning, Michael 438
Derrida, J. 444, 445, 446, 447
Dersimî, Nurî 149
Derwêş, Hemîdê 235, 236, 277, 306, 310, 338
Dımdım Kalesi 302, 303, 316, 317, 405

diaspora 184, 188, 457, 487, 551, 552, 554, 556, 561, 562, 569, 570, 571, 572, 574, 575
Dîkran, Aramê 233, 510
dilbilim 86, 87, 90, 91, 178, 183, 376, 378, 404
dilkırım 86, 87, 90, 92, 93, 100, 107, 109, 397
dilsel jenosid 90, 95, 109
Dimilî 60, 136, 137, 144, 148, 151
Dîmoqratî 239
Diwan 301, 308
Doğan, Lorîn S. 48, 119, 120, 331, 341, 342, 549
Dost, Jan 369, 532
Dostoyevski 361, 441, 473, 475
double artikulation 584
Drampyan, Rûbên 204, 205
Duhokî, Xelîl 264, 331, 335, 336, 343

E

Eagleton, Terry 478
Ebdî, Derwêşê 277
Edip, Halide 477, 478
Ehmed, İbrahim 60, 61, 64, 65, 70, 200, 234, 260, 265, 266, 370, 401, 492, 506, 507, 532, 539
Ehmed, Kejal 60, 61, 64, 65, 70, 200, 234, 260, 265, 266, 370, 401, 492, 506, 507, 532, 539
Ehmed, Nezîre 60, 61, 64, 65, 70, 200, 234, 260, 265, 266, 370, 401, 492, 506, 507, 532, 539
Elî, Demir 64, 66, 70, 78, 233, 260, 331, 402, 535
Ellegård, Alvar 376, 377, 379, 381
Enwer, Mele 61
Erbay, Vecdi 246, 344, 355, 393, 438, 439
Erdelanî, Mesture Xanimî 138, 211
Ermenistan 13, 16, 78, 79, 80, 89, 178, 182, 186, 192, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 215, 217, 218, 221, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 240, 330, 371
Eroğlu, Yunus 462, 463
Ersoy, Mehmet Akif 55
Esgerov, Şamil 178
Esîrî, Abdulxaliq 61
Esîrî, Evdil Xaliq 61
Espar, J. Îhsan 492, 493, 494, 495
Eşo, Wezîrê 208, 210
Evdal, Emînê 32, 33, 204, 205, 206, 207, 215, 229, 230, 371
Evliya Çelebi 100, 282
Eyyubi, Selahattin 31, 59
Ezdîn, Mîr 32, 33
Ezidi 205

F

Farqînî, Zana 155, 189, 192, 193
Farsça 16, 28, 34, 49, 58, 64, 66, 69, 78, 79, 82, 89, 90, 93, 97, 113, 121, 122, 138, 145, 147, 152, 157, 170,

179, 183, 188, 191, 194, 197, 198, 199, 200, 251, 259, 262, 325, 369, 370, 454, 459, 501, 502, 512, 513, 516, 527
Fendî, Lawê 61
Ferho, Silêmanê 61, 478
Feridon Çelebi 585
Fetah, Şakir 61
Fiad Cemîl Paşa 61
Firdevsi 65, 294, 406
Foucault, M. 444, 546
Fouchecour, Charles Henri de 281, 287
Frankfurt Okulu 419

G

Garisî, Şeyh Aburahmanê 57
Garzoni, Maurizio 174, 185
Gelawêj 237, 238, 242, 484, 485, 507
Gênco, Cerdoyê 205, 207
Gernas, Aram 330, 343
Gerok, Seydayê 60
Gewranî, Ali 173, 179
Gılgameş destanı 281
Goethe 36, 358, 411, 413
Golding, William 478
Goran 61, 78, 148, 200, 201, 234, 326, 491, 505
Goranî, Fatima Loreya 144, 347, 500
Gökalp, Ziya 52, 54, 55, 120, 137, 145
Gramsci, Antonio 423
Gulbihar 313
Gul, Gurzek 237, 242
Gulî, Selwa 507
Gulîstan 236
Gulîzer 313, 532
Gündüz, Deniz 495

H

Haco, Cemîlê 61, 237, 240, 510, 519
Haco, Zagrosê 61, 237, 240, 510, 519
Hartman, Martin 501
Hassanpour, Amir 69, 70, 86, 90, 94, 174
Hawar 22, 49, 52, 53, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 68, 154, 156, 163, 165, 179, 181, 191, 234, 236, 241, 242, 329, 330, 370, 371, 372, 403, 405, 412, 418, 419, 484, 485, 486, 487, 488, 493, 498, 505, 528
Hawar Ekolü 49, 60, 61, 62, 370, 372, 418
Hawarê, Xwedîyê 60, 493
Hawramî 69, 70
Hayyam, Ömer 62, 198, 406
Hegel 38, 39, 41, 45, 482, 483
Heidegger 444, 445, 458
Hêjar 191, 505
Hekarî, Pertew Begê 260, 504, 506, 511
Hekarî, Sebriya 260, 504, 506, 511
Helez 238
Hêma, Dîlber 532
Hêmin 505
Heqîqî, Ebas 505
Herîrî, Elî 64, 66, 70, 78, 201,

260, 295, 369, 402, 511, 527
Hêvî 139, 140, 141, 142, 181, 406, 410, 442, 492, 493, 506, 518, 525
Heydo, Salihê 235, 236
Hilmet, Letîf 200
Hilmî, Refîk 61
Hisênî, Selîm 61
Hişyar, Hesen 61, 62, 237
Hosamî, Xalidê 505
Hölderlin 447
Hugo, Victor 27, 361, 441

I

Îbo, Sihîdê 209, 210
Işık, Berat 477, 538, 540, 546, 548
İncil 62, 96
İslam Ansiklopedisi 89, 205
İttihat ve Terakki Cemiyeti 53, 55, 85, 97
İzoli 163, 188

J

Jaba, Auguste 64, 65, 173, 174, 175, 185, 186, 369
Janbar, Mîran 372
Jastrow, Otto 172
Jîn 52, 163, 180, 188, 237, 238, 406, 410, 505
Jîr, Sîdar 364, 372, 471
Jiyan, Rênas 364, 372, 506, 532, 533, 534
Joyce, James 69, 172, 176, 194, 195, 336, 343
Jusdanis, Gregory 497
Jünger, Ernst 447

K

Kahire 13, 78, 233, 397, 411, 412, 485, 505
Karakaş, Hüseyin 495
Karakurt, Esat Mahmut 466, 468, 469, 470, 471, 472, 476
Kaya, Hasan 64, 372
Kayan, Zahir 372, 532
Kemal, Mehmet 51, 52, 99, 104, 123, 124, 137, 148, 162, 231, 261, 367, 369, 386, 441, 473, 477, 479, 525, 535
Kemal, Mustafa 51, 52, 99, 104, 123, 124, 137, 148, 162, 231, 261, 367, 369, 386, 441, 473, 477, 479, 525, 535
Kemal, Orhan 51, 52, 99, 104, 123, 124, 137, 148, 162, 231, 261, 367, 369, 386, 441, 473, 477, 479, 525, 535
Kemal, Yaşar 51, 52, 99, 104, 123, 124, 137, 148, 162, 231, 261, 367, 369, 386, 441, 473, 477, 479, 525, 535
Khan, Margaret 172, 567
Kierkegaard 481
Kîkî, Ehmedê Fermanê 405
Kirdkî 78, 136, 137, 144, 146, 492, 493
Komasî, Ehmed Begî 70
Komkar, Dengê 141
Kor, Omerê 70, 139, 146, 147, 230, 233

Koro, Silo 233
Kortun, Vasıf 538, 540, 541, 545, 546, 548, 549
Koyî, Hecî Qadirê 25, 55, 68, 69, 70, 201, 425, 504, 517
Kur'an 587
Kurd, Hetawî 51, 52, 53, 54, 55, 61, 79, 80, 136, 142, 176, 209, 231, 234, 235, 237, 239, 370, 401, 410, 451, 505, 558, 565, 568
Kurdî 68, 69, 70, 122, 124, 125, 144, 161, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 187, 188, 189, 235, 237, 253, 260, 265, 267, 313, 343, 363, 402, 403, 406, 451, 457, 460, 492, 493, 494, 517, 518, 553, 556, 557, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 567, 569, 570, 572, 575
Kurdistanî, Mesture 325, 326, 330, 347
Kurd, Lawikê 51, 52, 53, 54, 55, 61, 79, 80, 136, 142, 176, 209, 231, 234, 235, 237, 239, 370, 401, 410, 451, 505
Kurdo, Qanadê 65, 68, 145, 162, 185, 187, 192, 203, 211, 229, 402
Kurd, Peyama 51, 52, 53, 54, 55, 61, 79, 80, 136, 142, 176, 209, 231, 234, 235, 237, 239, 370, 401, 410, 451, 505
Kurd, Reşîd 51, 52, 53, 54, 55, 61, 79, 80, 136, 142, 176, 209, 231, 234, 235, 237, 239, 370, 401, 410, 451, 505
Kurd, Rojî 51, 52, 53, 54, 55, 61, 79, 80, 136, 142, 176, 209, 231, 234, 235, 237, 239, 370, 401, 410, 451, 505
Kurhan, Ömer F. 433, 434, 436
Kurmancî 27, 28, 46, 55, 60, 64, 68, 69, 70, 78, 79, 80, 81, 124, 135, 136, 137, 138, 142, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 154, 164, 165, 170, 171, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 187, 188, 189, 192, 197, 199, 200, 201, 212, 328, 331, 335, 340, 371, 401, 402, 404, 405, 414, 415, 491, 495, 500, 506, 508, 511, 516, 518, 520, 524, 525, 551, 553, 557, 558, 559, 560, 562, 563, 565, 566, 567, 572, 573, 574
Kurşun, Vedat 126, 426
Kutcshere, Chis 71
Kürdistan 9,26, 31, 32, 33, 44, 45, 49, 51, 52, 53, 59, 61, 63, 64, 68, 69, 70, 71, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 90, 93, 100, 108, 110, 122, 135, 136, 138, 139, 140, 141, 142, 144, 145, 146, 148, 149, 150, 152, 153, 154, 170, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 182, 185, 191, 192, 194, 199, 200, 201, 206, 208, 209, 211, 228, 231, 232, 233,

234, 235, 238, 239, 241, 242, 248, 250, 251, 252, 253, 254, 260, 261, 291, 293, 294, 295, 309, 310, 311, 312, 313, 316, 317, 324, 325, 326, 347, 388, 389, 391, 392, 393, 394, 396, 397, 399, 401, 402, 403, 404, 407, 409, 410, 454, 462, 463, 465, 471, 474, 478, 480, 492, 493, 502, 503, 504, 505, 506, 508, 509, 510, 517, 519, 520, 522, 523, 524, 525, 539, 540, 550, 553, 557, 559, 561, 564, 570, 572
Kürdoloji 25, 163, 169, 186, 187, 193, 206, 208, 215, 231, 389, 390, 391, 392, 393, 403
Kürt Teali Cemiyeti 149
Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi 587

L

Lacan 444
Laleş, Lal 8,12, 364, 368, 372, 501, 506, 532, 534, 535
Lamartine 406, 413
Latince 20, 58, 78, 179, 180, 182, 199, 449, 454
leksikograf 182
Lelilê, Omerê 235
Lepzerin, Xanê 295, 317
Lerch, Peter İvanoviç 139, 145, 174, 492
Lescot, Roger 27, 32, 33, 58, 124, 162, 308
Lezgîn, Roşan 144, 491, 495
Lindgren, Birgitta 379
Lukacs, Georg 419, 483
Lurî 144

M

Mackenzie, D. N. 65
Madra, Beral 538, 548
Mahmud el-Kurdi 451
Malmisanij 55, 188, 193
Mann, Oscar 27, 139, 144, 146, 147, 173, 304
Man, Paul De 401, 489
Margaryan, Hovakîm 205
Marînî, Tengezar 507
Marogûlov, Îshak 204, 205
Martinet, André 376, 377
Marx, K. 418
Mazî, Çiya 372, 532
Medler 99, 281, 287
Medya Güneşi 142
Mehmed, Osman 9,63, 181, 358, 363, 370, 372, 392, 400, 402, 403, 404, 409, 413, 414, 415, 416, 429, 431, 433, 434, 435, 462, 463, 465, 466, 467, 471, 472, 474, 476, 480
Mehwî 69, 70, 326
Mem û Zîn 14, 28, 29, 32, 33, 36, 37, 38, 65, 66, 67, 78, 82, 121, 138, 143, 159, 190, 210, 233, 295, 303, 305, 317, 355, 369, 396, 424, 426, 502, 510, 513, 516
Meşrutiyet 51, 52, 55, 83, 84, 85, 97, 149, 402

Metê, Hesenê 181, 370, 371, 462, 463, 570, 578
Mewlewî 70
Mezopotamya Kültür Merkezi 12, 123, 161, 356, 359, 420
Mıgırtçıyan, Harutyan 226
Mısır 52, 62, 194, 219, 233, 397, 512, 514
Miksî, Nemirê 61
Mirad, Qaçaxê 204, 209, 333, 334, 335, 507
Mirzayev, Kînyaz Îbrahîm 216, 217, 229
Mistê, Hesenê 61
Mitraperestlik 77
Mitylene, Chares de 29
Moğol 77, 295, 501, 520
Mukiryanî, Husên Hiznî 233
Mukriyani, Giwî 187, 505
Muradov, Timurê Xelîl 177, 229

N

Nado, Mala Şêxê 222, 223, 227, 233
Nafiz, Ehmed 60, 61
Nalî 68, 70, 201, 326, 504
Namî, Ehmed 60, 61, 234
Napolyon 418, 465
Narîn, Binevşa 303, 305, 306, 338, 407
Nazê, Bavê 214, 240, 341, 462
Nemir, Kawa 48, 364, 372, 506, 532, 535
Neqşebendî, Serferaz Elî 331, 335, 336, 337, 340
Nêrevan 60
Newe, Roja 140
Newroz 36, 142, 237, 239, 495, 499, 561
Nietzsche, F. 458, 459
Nikitin, Bazil 33, 67, 179, 299, 308
Noel, Major 57
Nûbihar 67, 142, 181, 246, 371, 420
Nûdem 181, 308, 343, 363, 371, 420, 463, 493, 569, 570, 577, 580
Nû, Roja 62, 64, 67, 68, 141, 142, 156, 163, 179, 181, 234, 242, 265, 370, 412, 494, 519
Nursi, Said-i 55

O

Ocak, Esma 120, 329, 545, 549
Omar, Feryad Fazil 180
Ortaylı, İlber 85
Oruç, Ali 439
Orwell, George 478
Osê, Rezoyê 196, 235, 237, 240, 404
Osmanlı 33, 49, 50, 52, 54, 63, 64, 68, 69, 71, 77, 78, 80, 82, 83, 84, 85, 97, 98, 100, 113, 136, 175, 176, 186, 192, 260, 295, 307, 309, 335, 388, 402, 406, 410, 414, 425, 426, 432, 466, 479, 484, 492, 503, 512, 517, 520
Özgen, Erkan 538, 540, 545, 546
Özgürlük Yolu 67, 140
Özmen, Şener 462, 463, 464, 480, 535, 537, 538, 540, 545, 546

P

Parıltı, Abidin 282, 283, 287, 289, 298, 302, 308
Parkvall, Mikael 377, 378
Pêlin 360
Perişan, Rojbin 439, 440
Perîxanê, Hisên Emînê 61
Pêrût 61, 235
Perwan 238
Pêşew, Ebdullah 199
Philipson, Robert 92
Pîne 124
Pîremêrd 70, 201, 425
Pîrot 61
Pirs 238, 242
Platon 447, 503
Polat, Edîp 372, 467, 477
Polat, Ömer 372, 467, 477
Porzig, Walter 115, 120

Q

Qadir, Aslîka 313, 506
Qadir, Hîwa 313, 506
Qazi, Rahmi 401
Qazî, Seyfi 191, 368, 370, 505, 535
Qedrîcan 60, 61, 62, 370, 420, 485, 505
Qedrî Cemîl Paşa 61
Qoçan, Mihsin 506
Qubadî, Xanay 70, 121, 122, 504

R

Remo, Mala 233
Resûl, Sibhî 61, 265, 313
Reş, Konê 50, 65, 211, 232, 235, 237, 242, 327, 485
Reş, Qewlê Hespê 50, 65, 211, 232, 235, 237, 242, 327, 485
Rewandizî, Mîr Mihemed 71
Rewşen 12, 60, 62, 123, 141, 162, 163, 235, 329, 356, 359, 365, 371, 372, 420, 488, 489, 506, 532
Rewşenbîr 239
Rıfat, Mevlanazade 51, 55, 57
Rizgar, Baran 173, 180, 181, 188, 193
Roj 142, 143, 237, 238, 531, 532
Rojda 238, 313
Rojkî, Evdirehmanê 61
Rojname 123, 142
Roma 31, 174, 185, 449, 450, 512, 520
Ronahî 59, 124, 142, 163, 165, 179, 181, 234, 236, 242, 370, 403, 412, 507, 519
Rûdaw 142
Rus 20, 33, 49, 139, 145, 204, 206, 207, 209, 214, 215, 220, 223, 227, 230, 330, 333, 359, 369, 446, 477, 492, 540

S

Saadalla, Salah 180
Sabir, Refîk 506
Safevi 77, 295, 302, 309
Sağniç, Feqî Huseyn 123, 363
Said, Edward 55, 84, 141, 149, 191, 389, 407, 423, 424, 425, 441, 509, 518, 529, 537
Salîm 68, 69, 70
Samancı, Suzan 592

Savcı, Fatma 345, 364, 506
Schleiermacher 447
Sebrî, Osman 59, 60, 61, 62, 181, 234, 235, 236, 241, 242, 370, 418, 420, 425, 485, 505
Sefer, Şexmûs 137, 372
Segman, Bişarê 60, 61
Selîm, Hizniyê 61, 148, 201, 211, 233, 260, 295, 362, 407
Selim, Memduh 85, 295, 406, 407, 465, 473, 477, 509
Semend, Sîma 203, 210, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 340, 342, 343
Senan, Şêxê 65, 296
Serbesti 592
Serdar, Emerîkê 210, 215, 494
Serefkendi, Ebdulrehmen 188
Serhedî, Smaînê 61
Seyda, Muhemed Cemil 61, 180, 188, 191, 323, 509, 510, 511, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523
Seyda, Yehyayê 61, 180, 188, 191, 323, 509, 510, 511, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523
Seydo, Ali 179, 327, 372
Shakely, Ferhad 64, 65, 68
Shakespeare, W. 36, 41, 65, 294, 361, 378, 406
Siba 208, 238
Silêman, M. Emin 61, 70, 211
Silopî, Zinar 54
Simo, Sûsîka 313
Singer, İsaac Bashevis 384, 385
Sipka, Danko 180
Siyabend ve Xecê 227
Sjögren, Peter A. 382
Socin, Albert 26, 173, 174
Sofokles 447
Soranî 60, 61, 68, 70, 78, 79, 80, 81, 142, 144, 146, 150, 170, 171, 173, 174, 175, 178, 179, 180, 182, 187, 188, 192, 401, 402, 485, 491, 506
Sorî, Hevindê 61
Sovyetler Birliği 79, 80, 156, 186, 187, 193, 202, 203, 204, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 216, 217, 228, 240, 250, 359, 419, 525
Stalin, Joseph 203, 207, 208, 211, 250, 371, 419
Stêr 62, 156, 234, 236, 237, 238, 240, 242
Stran 264, 266, 267
Su, Mükerrem Kamil 466, 467, 472
Şahbazyan, Hagop 219
Şan, Ayşe 310, 313
Şark Islahat Planı 95, 100, 101
Şark ve Kürdistan 52
Şemo, Erebê 204, 205, 207, 209, 230, 231, 335, 370, 371, 401, 405, 419, 462, 507
Şemo, Simoê 204, 205, 207, 209, 230, 231, 335, 370, 371, 401, 405, 419, 462, 507
Şenova, Başak 542, 548
Şerefname 32, 33, 197, 220, 282, 369, 392, 539
Şêrwan, Nesrîn 313
Şêxo, Mihemed 234, 510
Şirazi, Hafız 64, 516

Şivanê Kurmanca 205, 209, 335, 462
Şolohov 441

T

Tacdo, Cemîlê 61
Tanrıkulu, Mehmet 189, 193
Tanzimat 83, 84, 85
Tekin, Cengiz 95, 538, 545, 546
Telabanî, Şêx Riza 69
Temo, Mala Emînê 233, 474, 475, 476, 478, 510
Têmûrov, Şamil 207
Tevhid-i Tedrisat Kanunu 369
Teyîb, Mueyyed 506
Teyran, Feqiyê 64, 65, 66, 68, 70, 78, 197, 198, 201, 211, 219, 233, 235, 260, 283, 294, 295, 296, 299, 326, 369, 402, 485, 500, 501, 509, 511, 513, 516, 517, 527
Tîlermenî, Yaqob 364
Tîrêj 123, 140, 141, 235, 371, 487, 493, 506, 528, 531, 532
Tîroj 360, 365
Tove Skutnabb-Kangas 91, 94
TZP Kurdî 125

U

Ûryan, Baba Tahirê 244, 499, 500
Ûsif, Nûredîn 60
Ûsiv, Fêrîkê 62, 209, 210, 507
Uşak, Hasan 433
Uysal, Halil 436
Uzun, Mehmed 9,63, 149, 181, 184, 217, 223, 265, 308, 358, 363, 370, 371, 400, 402, 403, 404, 405, 408, 409, 413, 414, 415, 416, 429, 431, 432, 433, 434, 435, 451, 462, 463, 465, 466, 467, 471, 472, 474, 476, 480, 528
Ütopiya 360

V

Vate 135, 141, 143, 146, 151, 152, 153, 154, 495, 496
Vate Çalışma Grubu 135, 146, 152, 153, 154, 495
Vesta 11, 85, 360, 365, 429, 431, 433, 435
Vîn 238

W

Wecdî Cemîl Paşa 61
Wefayî 69
Wehbî, Tewfîq 61, 80, 81, 145, 234
Welat 13, 96, 123, 124, 126, 140, 141, 142, 162, 163, 177, 181, 365, 426, 488, 506, 532, 545, 569, 570, 575
Welat, Roja 13, 96, 123, 124, 126, 140, 141, 142, 162, 163, 177, 181, 365, 426, 488, 506, 532, 545
Wîdaî 504
Wolf, Virginia 336, 500

X

Xal, Şeyh Muhammedî 187
Xan, Elmas 27, 70, 235, 298,

313, 325
Xanî, Ehmedê 14, 28, 33, 36, 37, 38, 40, 41, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 78, 82, 100, 121, 122, 127, 138, 157, 174, 185, 190, 191, 197, 198, 201, 211, 220, 233, 235, 260, 283, 294, 295, 297, 326, 358, 369, 396, 402, 424, 425, 426, 457, 500, 502, 503, 504, 509, 510, 511, 513, 516, 517, 518, 524, 525, 527, 528, 530, 535
Xanim, Lîza 209, 235, 330, 347
Xan, Meryem 27, 70, 235, 298, 313, 325
Xasî, Ehmedê 140, 149, 492
Xazaryan, Hagob 203
Xeberguhêz 60
Xelatî, Şemsedînê 78
Xeyalî, Xelîl 54, 55, 149
Xizir, Xocayê 42, 47
Xoybûn 407, 425, 505
Xudo, Egîdê 210, 330, 343
Xunav 237, 238, 242
Xwendevan 239

Y

Yehûda, Elyézer bin 20, 21
Yekbûn 52, 505
Yekîtî 238, 239
Yıldırım, Ömer 14, 439
Yıldız, Bekir 477
Yidişçe 385, 386
Yunan 29, 30, 31, 36, 46, 49, 77, 83, 137, 196, 258, 262, 328, 450, 458, 514
Yûsif, Helîm 181, 233, 235
Yûsif, Seîd 181, 233, 235
Yusuf Ziyaeddin Paşa 163

Z

Zanîn 237, 242
Zar 239
Zazakî 78, 146, 153, 164, 199, 492, 493, 494
Zaza, Nûredîn 26, 59, 60, 61, 136, 137, 148, 149, 150, 151, 234, 235, 236, 370, 420, 485, 486, 491, 492, 495
Zembilfiroş 227, 294, 295, 303, 305
Zeraq, Dîlawer 364, 372, 481, 488
Zevi 238
Zeynikê, Evdalê 297, 298, 303, 305, 358, 404, 405, 465, 552
Zîlan, Reşo 178, 193, 557, 560, 563, 567
Ziman 54, 239

Kürtçe dil ve edebiyatın yaşadığı topraklarda, dil üzerindeki baskılar konusunda dönemsel olarak ortak sorunlar yaşanırken, Kürtçe'nin Kurmanca, Soranca, Zazaca gibi farklı lehçelerindeki gelişim süreci ve edebi üretim, söz konusu ülkelerin özgün politik-toplumsal-tarihsel özellikleri nedeniyle farklı bir seyir izledi.

Türkiye'de son otuz yılın hızlı modernleşme ve çözülme süreci, kapitalizm öncesi yaşam biçimlerinin tasfiyesi ve 90'lardan itibaren anadil ve kimlik eksenindeki politikleşme Kürtçe dil ve edebiyat alanındaki üretime ivme kazandırdı. Kürtçe süreli yayınların, yayınevlerinin ve başka kültürel kurumların çabaları, gelişen iletişim olanaklarıyla birleşince, dil çalışmaları ve her alandaki edebi üretim yeni boyutlara ulaştı. Savaşın, göçün, toplumsal altüst oluşların etkisi edebiyata yansıdı.

Bu yakıcı süreçte, Türkiyeli okurun, Kürtçe dil ve edebiyat konusunda dünya ölçeğinde süren tartışma ve çalışmaların, uzun zaman önce dünya dillerine çevrilmiş önemli edebi metinlerin ve kuramsal tartışmaların hayli uzağında kaldığı görülüyor. Bu durum, Kürtçe dil ve edebiyatın ikincilleştirilmesine, hatta yok sayılabilmesine de zemin hazırlıyor.

Kürtçe dil ve edebiyat konusunda emek ve ürün vermiş yazar ve uzmanların kaleme aldığı yazıları içeren bu derleme, Türkiye'de genellikle "anadil yasağı" üzerinden tartışılan Kürtçe dil ve edebiyatı, hayat bulduğu toprakların özgün koşulları, tarihi ve güncel sorunları etrafında yeniden ele almayı hedefliyor. Elinizdeki kitabın, Tanzimat'tan bu yana tepeden inme Batılılaşmanın önemli sorunsallardan birini teşkil ettiği, Ortadoğu'daki kadim anlatı biçimleriyle bağları zedelenmiş Türkçe edebiyat açısından da ufuk açıcı olacağını umuyoruz.

18715
KGN

AYRINTI

AYRINTI • SANAT VE KURAM
ISBN: 978-975-539-668-2
9 789755 396682

45 TL